॥ इति श्रीशिवमहापुराणं समाप्तम् ॥

घ्राणस्य चवोपस्थस्य गंधस्य च भुवस्तथा ॥ सद्योजाताह्वयं रूपमीश्वरं शांकरं विदुः ॥४८॥ इमे स्वरूपाः शंभोर्हि वन्दनीयाः प्रयत्नतः ॥ श्रेयोऽ
र्थिभिर्नरैर्नित्यं श्रेयसामेकहेतवः ॥४९॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि सद्यादीनां समुद्भवम् ॥ स भुक्त्वा सकलान्कामान्प्रयाति परमां गतिम्॥५०॥इति श्री
शिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां शिवस्य पञ्चब्रह्मावतारवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ शृणु तात महेशस्यावतारा
न्परमान्प्रभो ॥ सर्वकार्यकराँल्लोके सर्वस्य सुखदान्मुने ॥१॥ तस्य शंभोः परेशस्य मूर्त्यष्टकमयं जगत् ॥तस्मिन्व्याप्य स्थितं विश्वं सूत्रे मणिगणा
इव ॥ २ ॥ शर्वो भवस्तथा रुद्र उग्रो भीमः पशोःपतिः ॥ ईशानश्च महादेवो मूर्तयश्चाष्टविश्रुताः ॥३॥ भूम्यंभोऽग्निमरुद्व्योमक्षेत्रज्ञार्कनिशाकराः ॥
अधिष्ठिताश्च शर्वाद्यैरष्टरूपैः शिवस्य हि ॥ ४ ॥ धत्ते चराचरं विश्वं रूपं विश्वंभरात्मकम् ॥ शंकरस्य महेशस्य शास्त्रस्यैवेति निश्चयः ॥५॥ सञ्जी
वनं समस्तस्य जगतः सलिलात्मकम् ॥ भव इत्युच्यते रूपं भवस्य परमात्मनः॥६॥बहिरंतर्जगद्विश्वं बिभर्ति स्पन्दते स्वयम्॥उग्र इत्युच्यते सद्भी
रूपमुग्रस्य सत्प्रभो ॥७॥सर्वावकाशदं सर्वव्यापकं गगनात्मकम्॥रूपं भीमस्य भीमाख्यं भूपवृन्दस्य भेदकम् ॥ ८ ॥ सर्वात्मनामधिष्ठानं सर्वक्षेत्र
निवासकम् ॥ रूपं पशुपतेर्ज्ञेयं पशुपाशनिकृन्तनम् ॥९ ॥ संदीपयज्जगत्सर्वं दिवाकरसमह्वयम् ॥ ईशानाख्यं महेशस्य रूपं दिवि विसर्पति ॥१०॥
आप्याययति यो विश्वममृतांशुर्निशाकरः ॥ महादेवस्य तद्रूपं महादेवस्य चाह्वयम् ॥११॥ आत्मा तस्याष्टमं रूपं शिवस्य परमात्मनः ॥ व्यापिके
तरमूर्तीनां विश्वं तस्माच्छिवात्मकम् ॥ १२॥ शाखाः पुष्प्यन्ति वृक्षस्य वृक्षमूलस्य सेचनात् ॥ तद्वदस्य वपुर्विश्वं पुष्यते च शिवार्चनात् ॥१३ ॥
यथेह पुत्रपौत्रादेः प्रीत्या प्रीतो भवेत्पिता ॥ तथा विश्वस्य सम्प्रीत्या प्रीतो भवति शंकरः ॥ १४ ॥ क्रियते यस्य कस्यापि देहिनो यदि निग्रहः॥
अष्टमूर्तेरनिष्टं तत्कृतमेव न संशयः ॥ १५ ॥ अष्टमूर्त्यात्मना विश्वमधिष्ठायास्थितं शिवम् ॥ भजस्व सर्वभावेन रुद्रं परमकारणम् ॥ १६ ॥
इति प्रोक्ताः स्वरूपास्ते विधिपुत्राष्टविश्रुताः ॥ सर्वोपकारनिरताः सेव्याः श्रेयोऽर्थिभिर्नरैः ॥ १७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयां शतरुद्रसंहितायां
शिवाष्टमूर्तिवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः॥२॥नन्दीश्वर उवाच ॥ शृणु तात महाप्राज्ञ विधिकामप्रपूरकम् ॥ अर्द्धनारीनराख्यं हि शिवरूपमनुत्तमम्
॥ १॥ यदा सृष्टाः प्रजाः सर्वा न व्यवर्द्धंत वेधसा ॥ तदा चिंताकुलोऽभूत्स तेन दुःखेन दुःखितः ॥२॥ नभोवाणी तदाभूद्वै सृष्टिं मिथुनजां कुरु॥
तच्छ्रुत्वा मैथुनीं सृष्टिं ब्रह्मा कर्तुममन्यत ॥ ३ ॥ नारीणां कुलमीशानान्निर्गतं न पुरा यतः ॥ ततो मैथुनजां सृष्टिं कर्तुं शेके न पद्मभूः ॥ ४ ॥

[1] पुंस्त्वमार्षम् ।

प्रभावेण विना शंभोर्न जायेरन्निमाः प्रजाः ॥ एवं संचिन्तयन्ब्रह्मा तपः कर्त्तुं प्रचक्रमे ॥ ५ ॥ शिवया परया शक्त्या संयुक्तं परमेश्वरम् ॥ संचिंत्य
हृदये प्रीत्या तपेशं परमं तपः ॥ ६ ॥ तीव्रेण तपसा तस्य संयुक्तस्य स्वयंभुवः ॥ अचिरेणैव कालेन तुतोष स शिवो द्रुतम् ॥ ७ ॥
ततः पूर्णचिदीशस्य मूर्तिमाविश्य कामदाम् ॥ अर्द्धनारीनरो भूत्वा ततो ब्रह्मान्तिकं हरः ॥८॥ तं दृष्ट्वा शंकरं देवं शक्त्या परमयान्वितम् ॥ प्रणम्य
दण्डवद्ब्रह्मा स तुष्टाव कृताञ्जलिः ॥९॥ अथ देवो महादेवो वाचामेघगभीरया ॥ संभवाय सुसंप्रीतो विश्वकर्त्ता महेश्वरः ॥१०॥ ईश्वर उवाच ॥ वत्सवत्स
महाभाग मम पुत्र पितामह ॥ ज्ञातवानस्मि सर्वं तत्तत्त्वतस्ते मनोरथम् ॥ ११ ॥ प्रजानामेव वृद्ध्यर्थं तपस्तप्तं त्वयाधुना ॥ तपसा तेन तुष्टोऽस्मि
ददामि च तवेप्सितम् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा परमोदारं स्वभावमधुरं वचः ॥ पृथक्चकार वपुषो भागाद्देवीं शिवां शिवः ॥ १३ ॥ तां दृष्ट्वा परमां
शक्तिं पृथग्भूतां शिवागताम् ॥ प्रणिपत्य विनीतात्मा ॥ प्रार्थयामास तां विधिः ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेवेन सृष्टोऽहमादौ त्वत्पतिना शिवे ॥
प्रजाः सर्वा नियुक्ताश्च शंभुना परमात्मना ॥१५॥ मनसा निर्मिताः सर्वे शिवे देवादयो मया ॥ न वृद्धिमुपगच्छंति सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥१६॥
मिथुनप्रभवामेव कृत्वा सृष्टिमतः परम् ॥ संवर्द्धयितुमिच्छामि सर्वा एव मम प्रजाः ॥१७॥ न निर्गतं पुरा त्वत्तो नारीणां कुलमव्ययम् ॥ तेन नारी
कुलं श्रेष्ठं मम शक्तिर्न विद्यते ॥ १८ ॥ सर्वासामेव शक्तीनां त्वत्तः खलु समुद्भवः ॥ तस्मात्त्वां परमां शक्तिं प्रार्थयाम्यखिलेश्वरीम ॥ १९ ॥
शिवे नारीकुलं स्रष्टुं शक्तिं देहि नमोऽस्तु ते चराचरं जगद्वृद्धि हेतोर्मातः शिवं प्रिये ॥ २० ॥ अन्यं त्वतः प्रार्थयामि वरं च वरदेश्वरि ॥ देहि
मे तं कृपां कृत्वा जगन्मातर्नमोऽस्तु ते ॥२१॥ चराचरविवृद्ध्यर्थमीशनैकेन सर्वगे ॥ दक्षस्य मम पुत्रस्य पुत्री भव भवाम्बिके ॥ २२ ॥ एवं संया
चिता देवी ब्रह्मणा परमेश्वरी ॥ तथास्त्विति वचः प्रोच्य तच्छक्तिं विधये ददौ ॥२३॥ तस्माद्धि सा शिवा देवी शिवशक्तिर्जगन्मयी ॥ शक्तिमेकां
भ्रुवोर्मध्यात्ससर्जात्मसमप्रभाम् ॥ २४ ॥ तामाह प्रहसन्प्रेक्ष्य शक्तिं देववरो हरः ॥ कृपासिन्धुर्महेशानो लीलाकारी भवाम्बिकाम् ॥ २५ ॥ शिव
उवाच ॥ तपसाराधिता देवि ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ प्रसन्ना भव सुप्रीत्या कुरु तस्याखिलेप्सितम् ॥२६॥ तामाज्ञां परमेशस्य शिरसा प्रतिगृह्य सा ॥
ब्रह्मणो वचनाद्देवी दक्षस्य दुहिताभवत् ॥ २७ ॥ दत्त्वैवमतुलां शक्तिं ब्रह्मणे सा शिवा मुने ॥ विवेश देहं शंभोर्हि शंभुश्चान्तर्दधे प्रभुः ॥ २८ ॥
तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्स्त्रिया भागः प्रकल्पितः ॥ आनन्दं प्राप स विधिः सृष्टिर्जाता च मैथुनी ॥ २९ ॥ एतत्ते कथितं तात शिवरूपं महोत्त
मम् ॥ अर्द्धनारीनरार्द्धं हि महामंगलदं सताम् ॥ ३० ॥ एतदाख्यानमनघं यः पठेच्छृणुयादपि ॥ स भुक्त्वा सकलान्भोगान्प्रयाति परमां

258

गतिम् ॥ २१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां शिवस्यार्द्धनारीश्वरावतारवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
सनत्कुमार सर्वज्ञ चरितं शांकरं मुदा ॥ रुद्रेण कथितं प्रीत्या ब्रह्मणे सुखदं सदा ॥ १ ॥ शिव उवाच ॥ सप्तमे चैव वाराहे कल्पे मन्वन्तराभिधे ॥
कल्पेश्वरोऽथ भगवान्सर्वलोकप्रकाशनः ॥ २ ॥ मनोर्वैवस्वतस्यैव ते प्रपुत्रो भविष्यति ॥ तदा चतुर्युगाश्चैव तस्मिन्मन्वन्तरे विधे ॥ ३ ॥ अनुग्रहार्थं लो
कानां ब्राह्मणानां हिताय च ॥ उत्पश्यामि विधे ब्रह्मन्द्वापराख्ययुगान्तिके ॥ ४ ॥ युगप्रवृत्त्या च तदा तस्मिंश्च प्रथमे युगे ॥ द्वापरे प्रथमे ब्रह्म
न्यदा व्यासः स्वयं प्रभुः ॥ ५ ॥ तदाहं ब्राह्मणार्थाय कलौ तस्मिन्युगान्तिके ॥ भविष्यामि शिवायुक्तः श्वेतो नाम महामुनिः ॥ ६ ॥ हिमवच्छि
खरे रम्ये छागले पर्वतोत्तमे ॥ तदा शिष्याः शिखायुक्ता भविष्यंति विधे मम ॥ ७ ॥ श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेताश्वः श्वेतलोहितः ॥ चत्वारो
ध्यानयोगात्ते गमिष्यन्ति पुरं मम ॥ ८ ॥ ततो भक्ता भविष्यन्ति ज्ञात्वा मां तत्त्वतोऽव्ययम् ॥ जन्ममृत्युजराहीनाः परब्रह्मसमाधयः ॥ ९ ॥
द्रष्टुं शक्यो नरैर्नाहं ऋते ध्यानात्पितामह ॥ दानधर्मादिभिर्वत्स साधनैः कर्महेतुभिः ॥ १० ॥ द्वितीये द्वापरे व्यासः सत्यो नाम प्रजापतिः ॥
यदा तदा भविष्यामि सुतारो नामतः कलौ ॥ ११ ॥ तत्रापि मे भविष्यन्ति शिष्या वेदविदो द्विजाः ॥ दुदुंभिः शतरूपश्च हृषीकः केतुमांस्तथा ॥
॥ १२ ॥ चत्वारो ध्यानयोगात्ते गमिष्यन्ति पुरं मम ॥ ततो मुक्ता भविष्यन्ति ज्ञात्वा मां तत्त्वतोऽव्ययम् ॥ १३ ॥ तृतीये द्वापरे चैव यदा व्यासस्तु
भार्गवः ॥ तदाप्यहं भविष्यामि दमनस्तु पुरान्तिके ॥ १४ ॥ तत्रापि च भविष्यन्ति चत्वारो मम पुत्रकाः ॥ विशोकश्च विशेषश्च विपापः पापना
शनः ॥ १५ ॥ शिष्यैः साहाय्यं व्यासस्य करिष्ये चतुरानना ॥ निवृत्तिमार्गं सुदृढं वर्तयिष्ये कलाविह ॥ १६ ॥ चतुर्थे द्वापरे चैव यदा व्यासोऽङ्गिराः स्मृतः ॥
तदाप्यहं भविष्यामि सुहोत्रो नाम नामतः ॥ १७ ॥ तत्रापि मम ते पुत्राश्चत्वारो योगसाधकाः ॥ भविष्यंति महात्मानस्तन्नामानि ब्रुवे विधे ॥ १८ ॥
सुमुखो दुर्मुखश्चैव दुदर्भो दुरतिक्रमः ॥ शिष्यैः साहाय्यं व्यासस्य करिष्येऽहं तदा विधे ॥ १९ ॥ पंचमे द्वापरे चैव व्यासस्तु सविता स्मृतः ॥ तदा
योगी भविष्यामि कंको नाम महातपाः ॥ २० ॥ तत्रापि मम ते पुत्राश्चत्वारो योगसाधकाः ॥ भविष्यन्ति महात्मानस्तन्नामानि शृणुष्व मे ॥ २१ ॥
सनकः सनातनश्चैव प्रभुर्यश्च सनन्दनः ॥ विभुः सनत्कुमारश्च निर्मलो निरहंकृतिः ॥ २२ ॥ तत्रापि कंकनामाहं साहाय्यं सवितुर्विधे ॥ व्यासस्य
हि करिष्यामि निवृत्तिपथवर्द्धकः ॥ २३ ॥ परिवृत्ते पुनः षष्ठे द्वापरे लोककारकः ॥ कर्ता वेदविभागस्य मृत्युर्व्यासो भविष्यति ॥ २४ ॥ तदाप्यहं
भविष्यामि लोकाक्षिर्नाम नामतः ॥ व्यासस्य सुसाहाय्यार्थं निवृतिपथवर्द्धनः ॥ २५ ॥ तत्रापि शिष्याश्चत्वारो भविष्यन्ति दृढव्रताः ॥ सुधामा

विरजाश्चैव संजयो विजयस्तथा ॥ २६ ॥ सप्तमे परिवर्त्ते तु यदा व्यासः शतक्रतुः ॥ तदाप्यहं भविष्यामि जैगीषव्यो विभुर्विधे ॥ २७ ॥ योगं
संद्रढयिष्यामि महायोगविचक्षणः ॥ काश्यां गुहान्तरे संस्थो दिव्यदेशे कुशास्तरे ॥२८ ॥ साहाय्यं च करिष्यामि व्यासस्य हि शतक्रतोः। उद्धरि
ष्यामि भक्तांश्च संसारभयतो विधे॥२९॥तत्रापि मम चत्वारो भविष्यन्ति सुता युगे॥सारस्वतश्च योगीशो मेघवाहः सुवाहनः॥३०॥अष्टमे परिवर्त्ते
हि वसिष्ठो मुनिसत्तमः॥कर्त्ता वेदविभागस्य वेदव्यासो भविष्यति ॥ ३१ ॥ तत्राप्यहं भविष्यामि नामतो दधिवाहनः॥व्यासस्य हि करिष्यामि
साहाय्यं योगवित्तम ॥ ३२ ॥ कपिलश्चासुरिः पञ्चशिखः शाल्वलपूर्वकः ॥ चत्वारो योगिनः पुत्रा भविष्यन्ति समा मम ॥ ३३ ॥ नवमे परिवर्त्ते
तु तस्मिन्नेव युगे विधे ॥ भविष्यति मुनिश्रेष्ठो व्यासः सारस्वताह्वयः ॥ ३४॥ व्यासस्य ध्यायतस्तस्य निवृत्तिपथवृद्धये ॥ तदाप्यहं भविष्यामि
ऋषभो नामतः स्मृतः ॥ ३५ ॥ पराशरश्च गर्गश्च भार्गवो गिरिशस्तथा ॥ चत्वारस्तत्र शिष्या मे भविष्यन्ति सुयोगिनः ॥ ३६ ॥ तैः साकं द्रढ
यिष्यामि योगमार्गं प्रजापते ॥ करिष्यामि साहाय्यं वै वेदव्यासस्य सन्मुने ॥ ३७ ॥ तेन रूपेण भक्तानां बहूनां दुःखिनां विधे ॥ उद्धार
भवतोऽहं वै करिष्यामि दयाकरः ॥ ३८ ॥ सोऽवतारो विधे मे हि ऋषभाख्यस्सुयोगकृत् ॥ सारस्वतव्यासमनः पर्त्ता नानोतिकारकः ॥ ३९ ॥
अवतारेण मे येन भद्रायुर्नृपबालकः ॥ जीवितो हि मृतः क्ष्वेडदोषतो जनकोज्झितः ॥ ४० ॥ प्राप्तेऽथ षोडशे वर्षे तस्य राजशिशोः पुनः ॥ यत्ना
त्तद्गेहमसहसा ऋषभः स मदात्मकः ॥ ४१ ॥ पूजितस्तेन स मुनिः सद्रूपश्च कृपानिधिः ॥ उपादिदेश तद्धर्मान्राज्ययोगान्प्रजापते ॥ ४२ ॥
ततः स कवचं दिव्यं शंखं खड्गं च भास्वरम् ॥ ददौ तस्मै प्रसन्नात्मा सर्वशत्रुविनाशनम् ॥ ४३ ॥ तदङ्गभस्मनामृश्य कृपया दीनवत्सलः ॥ स
द्वादशसहस्रस्य गजानां च बलं ददौ ॥ ४४ ॥ इति भद्रायुषं सम्यगनुश्वास्य समातृकम् ॥ ययौ स्वैरगतस्ताभ्यां पूजितो ऋषभः प्रभुः ॥ ४५ ॥
भद्रायुरपि राजर्षिर्जित्वा रिपुगणान्विधे ॥ राज्यं चकार धर्मेण विवाह्य कीर्त्तिमालिनीम् ॥ ४६ ॥ ॥ इत्थं प्रभाव ऋषभोऽवतारः शंकरस्य मे ॥
सतां गतिर्दीनबन्धुर्नवमः कथितस्तव ॥ ४७ ॥ ऋषभस्य चारित्रं हि परमं पावनं महत् ॥ स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं श्रोतव्यं च प्रयत्नतः ॥ ४८ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां ऋषभचरित्रवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ दशमे द्वापरे व्यासस्त्रि
धामा नामतो मुनिः ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये भृगुतुंगे नगोत्तमे ॥१॥ तत्रापि मम पुत्राश्च भृंगाद्याः श्रुतिसंमिताः ॥ बलबन्धुर्नरा मित्रः केतुशृंगस्तपो

१ आर्षा षष्ठी।

धनः ॥ २ ॥ एकादशे द्वापरे तु व्यासश्च त्रिवृतो यदा ॥ गंगाद्वारे कलौ नाम्ना तपोऽहं भविता तदा ॥ ३ ॥ लम्बोदरश्च लम्बाक्षः केशलम्बः
प्रलम्बकः ॥ तत्रापि पुत्राश्चत्वारो भविष्यन्ति दृढव्रताः ॥ ४ ॥ द्वादशे परिवर्त्ते तु शततेजाश्च वेदकृत् ॥ तत्राप्यहं भविष्यामि द्वापरान्ते कलाविह
॥ ५ ॥ हेमकंचुकमासाद्य नाम्ना ह्यत्रिः परिप्लुतः ॥ वक्षासस्यैव साहाय्यार्थं निवृत्तिरथरोपणः ॥ ६ ॥ सर्वज्ञः समबुद्धिश्च साध्यः शर्वः सुयोगि
नः ॥ तत्रेति पुत्राश्चत्वारो भविष्यन्ति महामुने ॥ ७ ॥ त्रयोदशे युगे तस्मिन्धर्मो नारायणः सदा ॥ व्यासस्तदाहं भविता बलिर्नाम महामुनिः॥
॥ ८ ॥ बालखिल्याश्रमे गंधमादने पर्वतोत्तमे ॥ सुधामा काश्यपश्चैव वशिष्ठो विरजाः शुभाः॥ ९ ॥ यदा व्यासस्तु रक्षाख्यः पर्याये तु चतुर्दशे ॥
वंश आङ्गिरसे तत्र भविताहं च गौतमः ॥ १० ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति कलौ तदा ॥ अत्रिर्देवशदश्चैव श्रवणोऽथ श्रविष्कटः ॥११॥
व्यासः पञ्चदशे त्रय्यारुणिर्वै द्वापरे यदा ॥ तदाहं भविता वेदशिरा वेदशिरस्तथा ॥ १२ ॥ महावीर्यं तदस्त्रं च वेदशीर्षश्च पर्वतः ॥ हिमवत्पृष्ठमा
साद्य सरस्वत्यास्तथोत्तरे ॥ १३ ॥ तत्रापि मम चत्वारो भविष्यन्ति सुता दृढाः ॥ कुणिश्च कुणिबाहुश्च कुशरीरः कुनेत्रकः ॥ १४ ॥ व्यासो युगे
षोडशे तु यदा देवो भविष्यति ॥ तदा योगप्रदानाय गोकर्णो भविता ह्ययम् ॥१५॥ तत्रैव च सुपुण्यं च गोकर्णं नाम तद्वनम् ॥ तत्रापि योगिनः
पुत्रा भविष्यन्त्यम्बुसंमिताः ॥ १६ ॥ काश्यपोप्युशनाश्चैव च्यवनोऽथ बृहस्पतिः ॥ तेऽपि तेनैव मार्गेण गमिष्यन्ति शिवालयम् ॥ १७ ॥
परिवर्त्ते सप्तदशे व्यासो देवकृतंजयः ॥ गुहावासीति नाम्नाहं हिमवच्छिखरे शुभे ॥ १८ ॥ महालये महोतुंगे शिवक्षेत्रं हिमालयम् ॥ उतथ्यो वाम
देवश्च महायोगो महाबलः ॥ १९ ॥ परिवर्त्तेऽष्टादशे तु यदा व्यास ऋतंजयः ॥ शिखण्डीनामतोऽहं तद्धिमवच्छिखरे शुभे ॥ २० ॥
सिद्धक्षेत्रे महापुण्ये शिखण्डी नाम पर्वतः ॥ शिखण्डिनो वनं चापि यत्र सिद्धनिषेवितम् ॥ २१ ॥ वाचःश्रवा रुचीकश्च श्यावास्यश्च यतीश्वरः ॥
एते पुत्रा भविष्यन्ति तत्रापि च तपोधनाः ॥ २२ ॥ एकोनविंशे व्यासस्तु भरद्वाजो महामुनिः ॥ तदाप्यहं भविष्यामि जटी माली च नामतः ॥
॥ २३ ॥ हिमवच्छिखरे तत्र पुत्रा मेऽम्बुधिसंमिताः ॥ हिरण्यनामा कौशल्यो लोकाक्षी प्रथिमिस्तथा ॥ २४ ॥ परिवर्त्ते विंशतिमे भविता व्यास
गौतमः ॥ तत्राट्टहासनामाहमट्टहासप्रिया नराः ॥ २५ ॥ तत्रैव हिमवत्पृष्ठे अट्टहासो महागिरिः ॥ देवमानुषयक्षेन्द्रसिद्धचारणसेवितः ॥ २६ ॥
तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति सुयोगिनः ॥ सुमन्तुर्बर्बरिर्विद्वान् कबंधः कुशिकन्धरः ॥२७॥ एकविंशे युगे तस्मिन् व्यासो वाचःश्रवा यदा ॥
तदाहं दारुको नाम तस्माद्दारुवनं शुभम् ॥ २८ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति सुयोगिनः ॥ प्लक्षो दार्भायणिश्चैव केतुमान् गौतम

स्तथा ॥ २९ ॥ द्वात्रिंशे परिवर्तें तु व्यासः शुष्मायणो यदा ॥ तदाप्यहं भविष्यामि वाराणस्यां महामुनिः ॥ ३० ॥ नाम्ना वै लांगली
भीमो यत्र देवाः सवासवाः ॥ द्रक्ष्यंति मां कलौ तस्मिन्भवं चैव हलायुधम् ॥ ३१ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यंति सुधार्मिकाः ॥ भल्लवी मधु
पिंगश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ॥ ३२ ॥ परिवर्तें त्रयोविंशे तृणविन्दुर्यदा मुनिः ॥ श्वेतो नाम तदाहं वै गिरौ कालंजरे शुभे ॥ तत्रापि ॥ ३३॥ मम ते
पुत्रा भविष्यन्ति तपस्विनः ॥ उशिको बृहदश्वश्च देवलः कविरेव च ॥ ३४॥ परिवर्तें चतुर्विंशे व्यासो यक्षो यदा विभुः ॥ शूली नाम महायोगी
तद्युगे नैमिषे तदा ॥ ३५ ॥ तत्रापि मम ते शिष्या भविष्यन्ति तपस्विनः ॥ शालिहोत्रोऽग्निवेशश्च युवनाश्वः शरद्वसुः ॥ ३६ ॥ पंचविंशे यदा
व्यासः शक्तिर्नाम्ना भविष्यति ॥ तदाप्यहं महायोगी दण्डीमुण्डीश्वरः प्रभुः॥३७॥ तत्रापि मम ते शिष्या भविष्यंति तपस्विनः ॥ छगलः कुण्डक
र्णश्च कुम्भाण्डश्च प्रवाहकः ॥ ३८ ॥ व्यासः परासरो यर्हि षड्विंशे भविताप्यहम् ॥ पुर भद्रवटं प्राप्य सहिष्णुर्नाम नामतः ॥ ३९ ॥ तत्रापि मम
ते शिष्या भविष्यंति तपस्विनः ॥ उलूको विद्युतश्चैव शम्बूको ह्याश्वलायनः ॥ ४० ॥ सप्तविंशे यदा व्यासो जातूकर्ण्यो भविष्यति ॥ प्रभास
तीर्थमाश्रित्य सोमशर्मा तदाप्यहम् ॥ ४१ ॥ तत्रापि मम ते शिष्या भविष्यंति तपस्विनः ॥ अक्षपादः कुमारश्चोलूको वत्सस्तथैव च ॥ ४२ ॥
अष्टाविंशे द्वापरे तु पराशरसुतो हरिः ॥ यदा भविष्यति व्यासो नाम्ना द्वैपायनः प्रभुः॥ ४३ ॥ तदा षष्ठेन चांशेन कृष्णः पुरुषसत्तमः॥वसुदेवसुत
श्रेष्ठो वासुदेवो भविष्यति ॥ ४४ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि योगात्मा योगमायया ॥ लोकविस्मापनार्थाय ब्रह्मचारिशरीरकः ॥ ४५ ॥श्मशाने मृत
मुत्सृज्य दृष्ट्वा कायमनामयम्॥ब्राह्मणानां हितार्थाय प्रविष्टो योगमायया ॥ ४६॥ दिव्यां मेरुगुहां पुण्यां त्वया सार्द्धं च विष्णुना ॥भविष्यामि तदा
ब्रह्मँल्लकुली नाम नामतः॥४७॥कायावतार इत्येवं सिद्धक्षेत्रं परं तदा ॥भविष्यति सुविख्यातं यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥४८॥ तत्रापि मम ते शिष्या भ
विष्यंति तपस्विनः ॥ कुशिकश्चैव गर्गश्च मित्रः कौरुष्य एव च ॥ ४९ ॥ योगिनो ब्राह्मणा वेदपारगा ऊर्द्ध्वरेतसः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं
गमिष्यंति शिवं पुरम् ॥ ५० ॥ वैवस्वतेऽन्तरे सम्यक् प्रोक्ता हि परमात्मना ॥ योगेश्वरावताराश्च सर्वावर्तेषु सुव्रताः ॥ ॥ ५१ ॥
व्यासाश्चैवाष्टविंशत्का द्वापरेद्वापरे विभो ॥ योगेश्वरावताराश्च प्रारंभे च कलौकलौ ॥ ५२ ॥ योगेश्वरावताराणां योगमार्गप्रवर्द्धकाः ॥
महाशैवाश्च चत्वारः शिष्याः प्रत्येकमव्ययाः ॥ ५३॥ एते पाशुपताः शिष्या भस्मोद्धूलितविग्रहाः ॥ रुद्राक्षमालाभरणाः त्रिपुण्ड्रांकितमस्तका
॥ ५४ ॥ शिष्या धर्मरताः सर्वे वेदवेदांगपारगाः ॥ लिंगार्चनरता नित्यं बाह्याभ्यन्तरतः स्थिताः ॥ ५५ ॥ भक्त्या मयि च योगेन ध्याननिष्ठा

256

जितेन्द्रियाः ॥ संख्यया द्वादशाधिक्यशतं च गणिता बुधैः ॥ ५६ ॥ इत्येतद्वै मया प्रोक्तमवतारेषु लक्षणम् ॥ मन्वादिकृष्णपर्यन्तमष्टाविंशद्युग
क्रमात् ॥ ५७ ॥ तत्र श्रुतिसमूहानां विधानं ब्रह्मलक्षणम् ॥ भविष्यति तदा कल्पे कृष्णद्वैपायनो यदा ॥ ५८ ॥ इत्येवमुक्त्वा ब्रह्माणमनुगृह्य महे
श्वरः ॥ पुनः संप्रेक्ष्य देवेशस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां शिवावतारोपाख्याने एकोनविंशति
शिवावतारवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥ इति द्विचत्वारिंशावतारः ॥४२॥ अथ नन्दीश्वरावतारमाह ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भवान्कथमनुप्रा
तो महादेवांशजः शिवम् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं वक्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ १ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ सावधानतया शृणु ॥
यथाहं च शिवं प्राप्तो महादेवांशजो मुने ॥ २ ॥ प्रजाकामः शिलादोऽभूदुक्तः पितृभिरादरात् ॥ तदुद्धर्तुमना भक्त्या समुद्धारमभीप्सुभिः ॥ ३ ॥
अधोदृष्टिः सुधर्मात्मा शिलादो नाम वीर्यवान्॥तस्यासीन्मुनिर्निर्वृत्ति शिवलोके च सोऽगमत् ॥ ४ ॥ शक्रमुद्दिश्य स मुनिस्तपस्तेपे सुदुःसहम् ॥
निश्चलात्मा शिलादाख्यो बहुकालं दृढव्रतः ॥ ५ ॥ तपतस्तस्य तपसा संतुष्टोऽभूच्छतक्रतुः ॥ जगाम च वरं दातुं सर्वदेवप्रभुस्तदा ॥ ६ ॥ शिला
दमाह सुप्रीत्या शक्रस्तुष्टोऽस्मि तेऽनघ ॥ तेन त्वं मुनिशार्दूल वरयस्व वरानिति ॥ ७ ॥ ततः प्रणम्य देवेशं स्तुत्वा स्तुतिभिरादरात् ॥ शिला
दो मुनिशार्दूलस्तमाह सुकृताञ्जलिः ॥ ८ ॥ शिलाद उवाच ॥ शतक्रतो सुरेशान सन्तुष्टो यदि मे प्रभो ॥ अयोनिजं मृत्युहीनं पुत्रमिच्छामि सुव्र
तम् ॥९॥ शक्र उवाच ॥ पुत्रं दास्यामि पुत्रार्थिन्योनिजं मृत्युसंयुतम् ॥ अन्यथा ते न दास्यामि मृत्युहीना न सन्ति वै ॥१०॥ न दास्यामि पुत्रं
तेऽहं मृत्युहीनमयोनिजम् ॥ हरिर्विधिश्च भगवान्किमुतान्ये महामुने ॥ ११ ॥ तावपि त्रिपुरघ्नगसम्भवौ मरणान्वितौ ॥ तयोरप्यायुषां मानं कथितं
निगमे पृथक् ॥१२॥ तस्मादयोनिजे पुत्रे मृत्युहीने प्रयत्नतः ॥ परित्यजाशां विप्रेन्द्र गृहाणात्मक्षमं सुतम् ॥१३॥ किन्तु देवेश्वरो रुद्रः प्रसीदति
महेश्वरः ॥ सुदुर्लभो मृत्युहीनस्तव पुत्रो ह्ययोनिजः ॥१४॥ अहं च विष्णुर्भगवान्द्रुहिणश्च महामुने ॥ अयोनिजं मृत्युहीनं पुत्रं दातुं न शक्नुमः ॥
॥ १५ ॥ आराधय महादेवं तत्पुत्रविनिकाम्यया ॥ सर्वेश्वरो महाशक्तः स ते पुत्रं प्रदास्यति ॥ १६ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवं व्याहृत्य विप्रेन्द्र
मनुगृह्य च तं घृणी ॥ देवैर्वृतः सुरेशानस्स्वर्लोकं समगान्मुने ॥ १७ ॥ गते तस्मिंश्च वरदे सहस्राक्षे शिलाशनः ॥ आराधयन्महादेवं तपसातोषयद्भ
वम् ॥ १८ ॥ अथ तस्य तपनिरतस्य द्विजस्य वै ॥ दिव्यम्वर्षसहस्रन्तु गतं क्षणमिवाद्भुतम् ॥ १९ ॥ वल्मीकेन वृताङ्गश्च लक्षकीटगणैर्मु
निः ॥ वज्रसूचीमुखैश्चान्यै रक्तभुग्भिश्च सर्वतः ॥ २० ॥ निर्मांसरुधिरत्वग्वै विले तस्मिन्नवस्थितः ॥ अस्थिशेषोऽभवत्पश्चाच्छिलादो मुनिस

त्तमः ॥ २१ ॥ तुष्टः प्रभुस्तदा तस्मै दर्शयामास स्वां तनुम् ॥ दिव्यां दिव्यगुणैर्युक्तामलभ्यां वामबुद्धिभिः ॥ २२ ॥ दिव्यवर्षसहस्रेण तप्यमानाय
शूलधृक् ॥ सर्वदेवाधिपस्तस्मै वरदोस्मीत्यभाषत ॥ २३ ॥ महासमाधिसंलीनस्स शिलादो महामुनिः ॥ नाशृणोत्तद्गिरं शम्भोर्भक्त्यधीननग
स्य वै ॥ २४ ॥ यदा स्पृष्टो मुनिस्तेन करेण त्रिपुरारिणा ॥ तदैव मुनिशार्दूल उत्ससर्ज तपःश्रमम् ॥ २५ ॥ अथोन्मील्य मुनिर्नेत्रे सोमं शंभुवि
लोकयन् ॥ द्रुतं प्रणम्य समुदा पादयोर्न्यपतन्मुने ॥ २६ ॥ हर्षगद्गदया वाचा नतस्कंधः कृताञ्जलिः ॥ प्रसन्नात्मा शिलादस्स तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ २७ ॥
ततः प्रसन्नो भगवान्देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ वरदोऽस्मीति तम्प्राह शिलादं मुनिपुंगवम् ॥ २८ ॥ तपसानेन किं कार्य भवत हि महामते ॥ ददामि
पुत्रं सर्वज्ञं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ॥ २९ ॥ ततः प्रणम्य देवेशं तच्छ्रुत्वा च शिलाशनः ॥ हर्षगद्गदया वाचोवाच सोमविभूषणम् ॥ ३० ॥ शिला
द उवाच ॥ महेश यदि तुष्टोऽसि यदि वा वरदश्च मे ॥ इच्छामि त्वत्समं पुत्रं मृत्युहीनमयोनिजम् ॥ ३१ ॥ नदीश्वर उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो
देवस्त्र्यम्बकस्तेन शंकरः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा शिलादं मुनिसत्तमम् ॥ ३२ ॥ शिव उवाच ॥ पूर्वमाराधितो विप्र ब्रह्मणाहं तपोधन ॥ तपसा
चावतारार्थं मुनिभिश्च सुरोत्तमैः ॥ ३३ ॥ तव पुत्रो भविष्यामि नन्दी नाम्ना त्वयोनिजः ॥ पिता भविष्यसि मम पितुर्वै जगतां मुने ॥ ३४ ॥
नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमुक्त्वा मुनिं प्रेक्ष्य प्रणिपत्यास्थितं घृणी ॥ सोमं तूर्णं तथादिश्य तत्रैवान्तर्दधे हरः ॥ ३५ ॥ गते तस्मिन्महादेवे स शिलादो
महामुनिः ॥ स्वमाश्रममुपागम्य ऋषिभ्योऽकथयत्ततः ॥ ३६ ॥ कियता चैव कालेन तदासौ जनकः स मे ॥ यज्ञांगणं चकर्षाशु यज्ञार्थं यज्ञवि
त्तमः ॥ ३७ ॥ ततः क्षणादहं शंभोस्तनुजस्तस्य चाज्ञया ॥ स जातः पूर्वमेवाहं युगान्ताग्निसमप्रभः ॥ ३८ ॥ अवर्षंस्तदा पुष्करावर्तकाद्या जगुः
खेचराः किन्नराः सिद्धसाध्याः ॥ शिलादात्मजत्वं गते मय्यृषीन्द्रास्समन्ताच्च वृष्टिं व्यधुः कौसुमीं ते ॥ ३९ ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा देवपत्न्यश्च
सर्वशः ॥ तत्राजग्मुश्च सुप्रीत्या हरिश्चैव शिवोऽम्बिका ॥ ४० ॥ तदोत्सवो महानासीन्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ आहत्य मां तथा लिंगं तुष्टुवुर्हर्षि
ताश्च ते ॥ ४१ ॥ सुप्रशस्य शिलादं ते स्तुत्वा च सुस्तवैः शिवौ ॥ सर्वे जग्मुश्च धामानि शिवावप्यखिलेश्वरौ ॥ ४२ ॥ शिलादोऽपि च मां दृष्ट्वा
कालसूर्याग्निनलप्रभम् ॥ त्र्यक्षं चतुर्भुजं बालं जटामुकुटधारिणम् ॥ ४३ ॥ त्रिशूलाद्यायुधं दीप्तं सर्वथा रुद्ररूपिणम् ॥ महानन्दभरः प्रीत्या प्रणम्य
प्रणनाम च ॥ ४४ ॥ शिलाद उवाच ॥ त्वयाहं नन्दितो यस्मान्नन्दी नाम्ना सुरेश्वर ॥ तस्मात्त्वां देवमानन्दं नमामि जगदीश्वरम् ॥ ४५ ॥ नन्दी
श्वर उवाच ॥ मया सह पिता हृष्टः सुप्रणम्य महेश्वरम् ॥ उटजं स्वं जगामाशु निधिं लब्ध्वेव निर्धनः ॥ ४६ ॥ यदा गतोऽहमुटजं शिलादस्य मह

255

मुने ॥ तदाहं तादृशं रूपं त्यक्त्वा मानुष्यमास्थितः ॥४७॥ मानुष्यमास्थितं दृष्ट्वा पिता मे लोकपूजितः ॥ विललापातिदुःखार्त्तः स्वजनैश्च समा
वृतः॥ ४८॥जातकर्मादिकान्येव सर्वाण्यपि चकार मे॥ शालंकायनपुत्रो वै शिलादः पुत्रवत्सलः ॥४९॥ वेदानध्यापयामास सांगोपांगानशेषतः ॥
शास्त्राण्यन्यान्यपि तथा पञ्चवर्षे पिता च माम् ॥५०॥ सम्पूर्णे सप्तमे वर्षे मित्रावरुणसंज्ञकौ॥मुनी तस्याश्रमं प्राप्तौ द्रष्टुं मां चाज्ञया विभोः॥५१॥
सत्कृतौ मुनिना तेन सूपविष्टौ महामुनी ॥ ऊचतुश्च महात्मानौ मां निरीक्ष्य मुहुर्मुहुः॥५२॥मित्रावरुणावूचतुः॥तात नंदी तवाल्पायुः सर्वशास्त्रार्थ
पारगः ॥ न दृष्टमेव चापश्यं ह्यायुर्वर्षादतः परम् ॥५३॥इत्युक्तवतोर्विप्रयोः शिलादः पुत्रवत्सलः॥तमालिङ्गय च दुःखार्त्तो रुरोदातीव विस्वरम् ॥
॥५४॥ मृतवत्पतितं दृष्ट्वा पितरं च पितामहम् ॥ प्रत्यवोचत्प्रसन्नात्मा स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥५५॥ केन त्वं तात दुःखेन वेपमानश्च रोदिषि ॥
दुःखं ते कुत उत्पन्नं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ५६ ॥ ॥ पितोवाच ॥ तवाल्पमृत्युदुःखेन दुःखितोऽतीव पुत्रक ॥ को मे दुःखं हरतु वै शरणं तं
यामि हि ॥ ५७ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ देवो वा दानवो वापि यमः कालोऽथवापि हि ॥ ऋध्येयुर्यद्यपि ह्येते मामन्येऽपि जनास्तथा ॥५८॥अथापि
चाल्पमृत्युर्मे न भविष्यति मा तुदः ॥ सत्यं ब्रवीमि जनक शपथं ते करोम्यहम् ॥ ५९ ॥ ॥ पितोवाच ॥ किं तपः किं परिज्ञानं को योगश्च प्रभु
श्च ते ॥ येन त्वं दारुणं दुःखं वञ्चयिष्यसि पुत्र मे ॥ ६० ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ न तात तपसा मृत्युं वंचयिष्ये न विद्यया ॥ महादेवस्य भजनान्मृत्युं
जेष्यामि नान्यथा ॥ ६१ ॥ । नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वाहं पितुः पादौ प्रणम्य शिरसा मुने ॥ प्रदक्षिणीकृत्य च तमगच्छं वनमुत्तमम् ॥
॥ ६२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां नन्दिकेश्वरावतारवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ तत्र
गत्वा मुनेऽहं वै स्थित्वैकान्तस्थले सुधीः ॥ अतपं तप उग्रं सन्मुनीनामपि दुष्करम् ॥ १ ॥ हृत्पुण्डरीकसुषिरे ध्यात्वा देवं त्रियम्बकम् ॥ त्र्यक्षं
दशभुजं शान्तं पञ्चवक्त्रं सदाशिवम् ॥ २ ॥ रुद्रजाप्यमुकार्षम्वै परमध्यानमास्थितः ॥ सरितश्चोत्तरे पुण्ये ह्येकचित्तः समाहितः ॥ ३ ॥ तस्मि
ञ्जाप्येऽथ संप्रीतः स्थितं मां परमेश्वरः ॥ तुष्टोऽब्रवीन्महादेवः सोमः सोमार्द्धभूषणः ॥ ४ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ शैलादे वरदोऽहं ते तपसानेन तो
षितः ॥ साधु तप्तं त्वया धीमन्ब्रूहि यत्ते मनोगतम् ॥ ५ ॥ स एवमुक्तो देवेन शिरसा पादयोर्नतः ॥ अस्तवं परमेशानं जगच्छोकविनाशनम् ॥
॥ ६ ॥ अथ मां नन्दिनं शम्भुर्भक्त्या परमया युतम् ॥ अश्रुपूर्णेक्षणं सम्यक् पादयोः शिरसा नतम् ॥७॥ उत्थाप्य परमेशानः पस्पर्श परमार्तिहा॥
कराभ्यां संमुखाभ्यान्तु संगृह्य वृषभध्वजः ॥८॥ निरीक्ष्य गणपांश्चैव देवीं हिमवतः सुताम् ॥ उवाच मां कृपादृष्ट्या समीक्ष्य जगताम्पतिः ॥ ९ ॥

वत्स नन्दिन्महाप्राज्ञ मृत्योर्भीतिः कुतस्तव ॥ मयैव प्रेषितौ विप्रौ मत्समस्त्वं न संशयः ॥१० ॥ अमरो जरया त्यक्तोऽदुःखी गणपतिः सदा ॥
 अव्ययश्चाक्षयश्चेष्टः स पिता स सुहृज्जनः॥११॥मद्बलः पार्श्वगो नित्यं ममेष्टो भविनानिशम् ॥ न जरा जन्म मृत्युर्वै मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ १२ ॥
नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमुक्त्वा शिरोमालां कुशेशयमयीं निजाम् ॥ समुन्मुच्य बबन्धाशु मम कण्ठे कृपानिधिः ॥ १३ ॥ तयाहं मालया विप्र
शुभया कण्ठसक्तया ॥ त्र्यक्षो दशभुजश्चासं द्वितीय इव शङ्करः ॥१४॥तत एव समादाय हस्तेन परमेश्वरः ॥ उवाच ब्रूहि किं तेऽद्य ददामि वरमुत्त
मम् ॥ १५ ॥ ततो जटाश्रितं वारि गृहीत्वा हारनिर्मलम् ॥ उक्त्वा नन्दी भवेतीह विससर्ज वृषध्वजः ॥ १६ ॥ ततः पञ्चमिता नद्यः प्रावर्तन्त
शुभावहाः॥सुतोयाश्च महावेगा दिव्यरूपा च सुन्दरी॥१७॥जटोदका त्रिस्रोताश्च वृषध्वनिर्गतीव हि॥ स्वर्णोदका जम्बुनदी पञ्चनद्यः प्रकीर्तिताः ॥
॥ १८ ॥ एतत्पञ्चनदं नाम शिवपृष्ठतमं शुभम् ॥ जपेश्वरसमीपे तु पवित्रं परमं मुने॥ १९ ॥ यः पञ्चनदमासाद्य स्नात्वा जप्येश्वरेश्वरम् ॥ पूजये 2?1
च्छिवसायुज्यं प्रयात्येव न संशयः ॥२०॥ अथ शम्भुरुवाचोमामभिषिञ्चामि नन्दिनम् ॥ गणेन्द्रं व्याहरिष्यामि किं वा त्वं मन्यसेऽव्यये ॥२१॥
उमोवाच ॥ दातुमर्हसि देवेश नन्दिने परमेश्वर ॥ महाप्रियतमो नाथ शैलादिस्तनयो मम ॥ २२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ ततस्स शङ्करः स्वी
यान्सस्मार गणपान्वरान् ॥ स्वतन्त्रः परमेशानस्सर्वदो भक्तवत्सलः ॥ २३ ॥ स्मरणादेव रुद्रस्य सम्प्राप्ताश्च गणेश्वराः ॥ असङ्ख्याता महा
मोदाश्शङ्कराकृतयोऽखिलाः ॥ २४ ॥ ते गणेशाश्शिवं देवीं प्रणम्याहुः शुभं वचः॥ ते प्रणम्य करौ बद्ध्वा नतस्कंधा महाबलाः ॥ २५ ॥ गणेशा
ऊचुः ॥ किमर्थं च स्मृता देव ह्याज्ञापय महाप्रभो॥ किङ्करान्नः समायातांस्त्रिपुरार्दन कामद ॥ २६ ॥ किं सागराञ्शोषयामो यमं वा सह किंकरैः ॥
हन्मो मृत्युं महामृत्युं विशेषं वृद्धपद्मजम् ॥ २७ ॥ वद्ध्वेन्द्रं सह देवैश्च विष्णुं वा पार्षदैः सह ॥ आनयामः सुसंक्रुद्धान्दैत्यान्वा दानवैः सह ॥२८॥
कस्याद्य व्यसनं घोरं करिष्यामस्त्वदाज्ञया ॥ कस्य वाद्योत्सवो देव सर्वकामसमृद्धये ॥२९॥ नन्दीश्वर उवाच॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां गणानां वीर
वादिनाम्॥उवाच तान्स प्रशंस्य गणेशान्परमेश्वरः॥३०॥शिव उवाच॥नन्दीश्वरोऽयं पुत्रो मे सर्वेषामीश्वरेश्वरः॥प्रियो गणाग्रणीस्सर्वैः क्रियतां वचनं
मम॥३१॥सर्वे प्रीत्याभिषिञ्चध्वं मद्गणानां गतिम्पतिम्॥अद्यप्रभृति युष्माकमयं नन्दीश्वरःप्रभुः॥३२॥नन्दीश्वर उवाच॥एवमुक्ताः शंकरेण गणपा
स्सर्व्वे एव ते ॥ एवमस्त्विति सम्प्रोच्य सम्भारानाहरंस्ततः ॥ ३३ ॥ ततो देवाश्च सेन्द्राश्च नारायणमुखास्तथा ॥ मुनयः सर्व्वतो लोका आजग्मु
र्मुदिताननाः ॥३४॥ पितामहोऽपि भगवन्नियोगाच्छंकरस्य वै ॥चकार नंदिनस्सर्व्वमभिषेकं समाहितः॥३५॥ततो विष्णुस्ततश्शक्रो लोकपालास्त

थैव च ॥ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैव पितामहपुरोगमाः ॥३६॥ स्तुतिमत्सु ततस्तेषु विष्णुः सर्वजगत्पतिः ॥ शिरस्यञ्जलिमाधाय तुष्टाव च समाहितः॥३७॥
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा जयशब्दं चकार च ॥ ततो गणाधिपास्सर्व्वे ततो देवास्ततोऽसुराः ॥ ३८ ॥ एवं स्तुतश्चाभिषिक्तो देवैस्सब्रह्मकैस्तदा ॥
नन्दीश्वरोऽहं विप्रेन्द्र नियोगात्परमेशितुः ॥ ३९ ॥ उद्वाहश्च कृतस्तत्र नियोगात्परमेष्ठिनः ॥ महोत्सवयुतः प्रीत्या विष्णुब्रह्मादिभिर्मम ॥ ४० ॥
मरुतां च सुता देवी सुयशास्तु मनोहरा ॥ पत्नी सा मेऽभवद्दिव्या मनोनयननन्दिनी ॥ ४१ ॥ लब्धं शशिप्रभं छत्रं तया तत्र विभूषितम्॥चामरै
श्चामरासक्तहस्ताग्रैः स्त्रीगणैर्युतम् ॥ ४२ ॥ सिंहासनं च परमं तया चाधिष्ठितं मया ॥ अलंकृतो महालक्ष्म्या मुकुटाद्यैस्सुभूषणैः ॥ ४३॥ लब्धो
हारश्च परमो देव्याः कण्ठगतस्तथा ॥ वृषेन्द्रश्च शितो नागस्सिंहस्सिंहध्वजस्तथा ॥ ४४ ॥ रथश्च हेमहारश्च चन्द्रबिंबसमः शुभः ॥ अन्यान्यपि च
वस्तूनि लब्धानि हि मया मुने ॥४५॥ एवं कृतविवाहोऽहं तया पत्न्या महामुने ॥ पादौ ववन्दे शम्भोश्च शिवाया ब्रह्मणो हरेः॥४६॥तथा विधं त्रि
लोकेशस्सपत्नीकं च माम्प्रभुः ॥ प्रोवाच परया प्रीत्या स शिवो भक्तवत्सलः ॥ ४७ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु सत्पुत्र तातस्त्वं सुयशेयन्तव प्रिया॥
ददामि ते वरम्प्रीत्या यत्ते मनसि वाञ्छितम् ॥४८॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ सदाहन्तव नन्दीश सन्तुष्टोऽस्मि गणेश्वर ॥ देव्या च सहितो वत्स शृणु
मे परमं वचः॥४९॥सदेष्टश्च विशिष्टश्च परमैश्वर्य्यसंयुतः॥महायोगी महेष्वासः सपिता सपितामहः॥५०॥अजेयस्सर्वजेता च सदा पूज्यो महाबलः॥
अहं यत्र भवांस्तत्र यत्र त्वं तत्र चाप्यहम् ॥ ५१ ॥ अयं च ते पिता पुत्र परमैश्वर्य्यसंयुतः ॥ भविष्यति गणाध्यक्षो मम भक्तो महाबलः ॥ ५२ ॥
पितामहोऽपि ते वत्स तथास्तु नियमा इमे ॥ मत्समीपं गमिष्यन्ति मया दत्तवरास्तथा ॥५३॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ ततो देवी महाभागा नन्दिनं
वरदाब्रवीत् ॥ वरं ब्रूहीति माम्पुत्र सर्व्वान्कामान्यथेप्सितान् ॥ ५४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देव्याः प्रावोचत्साञ्जलिस्तदा ॥ भक्तिर्भवतु मे देवी पादयो
स्ते सदा वरा॥५५॥ श्रुत्वा मम वचो देवी ह्येवमस्त्विति साब्रवीत् ॥सुयशां ताञ्च सुप्रीत्या नन्दिप्रियतमां शिवा॥५६॥देव्युवाच॥वत्से वरं यथेष्ट
हि त्रिनेत्राजन्मवर्जिता ॥ पुत्रपौत्रैस्तु भक्तिर्मे तथा च भर्तुरेव हि ॥५७॥ नन्द्युवाच॥तदा ब्रह्मा च विष्णुश्च सर्व्वे देवगणाश्च वै ॥ ताभ्याम्वरान्द
दुः प्रीत्या सुप्रसन्नाश्शिवाज्ञया ॥ ५८ ॥ सान्वयं मां गृहीत्वेशस्ततस्सम्बन्धिबान्धवैः ॥ आरुह्य वृषमीशानो गतो देव्या निजं गृहम् ॥ ५९ ॥
विष्ण्वादयः सुरास्सर्व्वे प्रशंसन्तो ह्यमी तदा ॥ स्वधामानि ययुः प्रीत्या संस्तुवन्तः शिवं शिवम्॥६०॥इति ते कथितो वत्स स्वावतारो महामुने ॥
सदानन्दकरः पुंसां शिवभक्तिवर्द्धनः ॥ ६१ ॥ य इदन्नन्दिनो जन्म वरदानन्तथा मम ॥ अभिषेकं विवाहं च शृणुयाच्छ्रावयेत्तथा ॥ ६२ ॥ पठे

द्रा पाठयेद्वापि श्रद्धावान्भक्तिसंयुतः ॥ इह सर्वसुखम्भुक्त्वा परत्र लभते गतिम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां नान्द
केश्वरावतारभिषेकविवाहवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः॥७॥इति त्रिचत्वारिंशावतारः॥४३॥अथ भैरवावतारमाह॥ नन्दीश्वर उवाच॥सनत्कुमार सर्व
ज्ञ शृणु त्वं भैरवीं कथाम् ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण शैवी भक्तिर्दृढा भवेत् ॥ १ ॥ भैरवः पूर्णरूपो हि शङ्करस्य परात्मनः ॥ मूढास्तं वै न जानन्ति
मोहिताशिवमायया ॥ २ ॥ सनत्कुमार नो वेत्ति महिमानं महेशितुः ॥ चतुर्भुजोऽपि विष्णुर्वै चतुर्वक्त्रोऽपि वै विधिः ॥३॥ चित्रमत्र न किञ्चि
द्वै दुर्ज्ञेया खलु शाम्भवी ॥ तया संमोहितास्सर्वे नार्चयन्त्यपि तम्परम् ॥ ४ ॥ वेद चेद्यदि चात्मानं स एव परमेश्वरः॥तदा विदन्ति ते सर्वे स्वे
च्छया न हि केऽपि तम् ॥ ५ ॥ सर्वगोऽपि महेशानो नेक्ष्यते मूढबुद्धिभिः ॥ देववद् बुध्यते लोके योऽतीतो मनसां गिराम् ॥ ६ ॥ अत्रे
तिहासं वक्ष्येऽहं परमर्षे पुरातनम् ॥ शृणु त्वं श्रद्धया तात परमं ज्ञानकारणम् ॥ ७ ॥ मेरुशृङ्गेऽद्भुते रम्ये स्थितम्ब्रह्माणमीश्वरम् ॥ जग्मुर्देवर्षयः
सर्वे सुतत्त्वं ज्ञातुमिच्छया ॥ ८ ॥ तत्रागत्य विधिन्नत्वा पप्रच्छुस्ते महादरात् ॥ कृताञ्जलिपुटास्सर्वे नतस्कन्धा मुनीश्वराः ॥ ९ ॥
॥ देवर्षय ऊचुः ॥ ॥ देवदेव प्रजानाथ सृष्टिकृल्लोकनायक ॥ तत्त्वतो वद चास्मभ्यं किमेकं तत्त्वमव्ययम् ॥ १० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ ॥
म मायया महेशस्य मोहितः पद्मसम्भवः ॥ अविज्ञाय परम्भावं स्वभावं प्रत्युवाच ह ॥ ११ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हे सुरा ऋषयः
सर्वे सुमन्या शृणुतादरात् ॥ वच्म्यहं परमं तत्त्वमव्ययं वै यथार्थतः ॥ १२ ॥ जगद्योनिरहं धाता स्वयम्भूरज ईश्वरः ॥ अनादि
भागहं ब्रह्म ह्येक आत्मा निरञ्जनः ॥ १३ ॥ प्रवर्तको हि जगतामहमेव निवर्तकः ॥ प्रवर्तको मदधिको नान्यः कश्चित्सुरोत्तमाः ॥ १४ ॥ नन्दी
श्वर उवाच ॥ तस्यैवं वदतो धातुर्विष्णुस्तत्र स्थितो मुने॥ प्रोवाच प्रहसन्वाक्यं संक्रुद्धो मोहितोऽजया ॥ १५ ॥ न चैतदुचिता ब्रह्मन्योगयुक्तस्य
मूर्खता ॥ अविज्ञाय परं तत्त्वं वृथैतत्ते निगद्यते ॥१६॥ कर्ताहं सर्वलोकानां परमात्मा परः पुमान् ॥ यज्ञो नारायणो देवो मायाधीशः परा गतिः
॥ १७ ॥ ममाज्ञया त्वया ब्रह्मन्सृष्टिरेषा विधीयते ॥ जगतां जीवनं नैव मामनादृत्य चेश्वरम् ॥१८॥ एवं त्रिप्रकृतौ मोहात्परस्परजयैषिणौ ॥ प्रो
चतुर्निगमांश्चात्र प्रमाणे सर्वथा तनौ ॥ १९ ॥ प्रष्टव्यास्ते विशेषेण स्थिता मूर्तिधराश्च ते ॥ पप्रच्छतुः प्रमाणज्ञानित्युक्त्वा चतुरोऽपि तान् ॥ २० ॥
विधिविष्णू ऊचतुः ॥ वेदाः प्रमाणं सर्वत्र प्रतिष्ठा परमामिताः ॥ यूयं वदत विश्रब्धं किमेकं तत्त्वमव्ययम् ॥२१ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्याकर्ण्य
तयोर्वाचं पुनस्ते हि ऋगादयः ॥ अवदंस्तत्त्वतः सर्वे परेशं संस्मरप्रभुम् ॥ २२ ॥ यदि मान्या वयन्देवौ सृष्टिस्थितिकरौ विभू ॥ तदा प्रमाण

वक्ष्यामो भवत्सन्देहभेदकम् ॥ २३ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ श्रुत्युक्तविधिमाकर्ण्य प्रोचतुस्तौ सुरौ श्रुतीः ॥ युष्मदुक्तं प्रमाणं नौ किन्तत्त्वं सम्यगु
च्यताम् ॥२४॥ ऋग्वेद उवाच॥ यदन्तस्स्थानि भूतानि यतस्सर्व्वम्प्रवर्त्तते ॥यदाहुः परमं तत्त्वं स रुद्रस्त्वेक एव हि॥२५॥ यजुर्वेद उवाच ॥ यो
यज्ञैरखिलैरीशो योगेन च समिज्यते ॥ येन प्रमाणं खलु नस्स एकस्सर्व्वदृक्छिवः ॥ २६ ॥ सामवेद उवाच ॥ येनेदम्भ्रम्यते विश्वं योगिभिर्यो
विचिन्त्यते ॥ यद्भासा भासते विश्वं स एकस्त्र्यम्बकः परः॥२७॥ अथर्वणवेद उवाच ॥ यं प्रपश्यन्ति देवेशम्भक्त्यनुग्रहिणो जनाः ॥ तमाहुरेकं
कैवल्यं शंकरं दुःखतः परम्॥२८॥नन्दीश्वर उवाच ॥श्रुत्युक्तमिदमाकर्ण्यातीवमायाविमोहितौ॥ स्मित्वाहतुर्विधिहरी निगमांस्तान्विचेतनौ॥२९॥
विधिहरी ऊचतुः ॥ हे वेदाः किमिदं यूयम्भाषन्ते गतचेतनाः ॥ किञ्जातं वोऽद्य सर्व्वं हि नष्टं सुवयुनं परम् ॥३०॥ कथम्प्रमथनाथोऽसौ रममाणो
निरन्तरम् ॥ दिगम्बरः पीतवर्णो शिवया धूलधूसरः ॥३१॥ विरूपवेषो जटिलो वृषगो व्यालभूषणः॥ परं ब्रह्मत्वमापन्नः क्व च तत्संगवर्जितम्॥३२॥
इत्युदीरितमाकर्ण्य प्रणवः सर्वगस्तयोः॥अमूर्त्तो मूर्तिमान्प्रीत्या जृम्भमाण उवाच तौ॥३३॥प्रणव उवाच॥न हीशो भगवाञ्छक्त्या ह्यात्मनो व्यतिरि
क्तया॥ कदाचिद्रमते रुद्रो लीलारूपधरो हरः॥३४॥असौ हि परमेशानस्स्वयंज्योतिस्सनातनः॥ आनन्दरूपा तस्यैषा शक्तिर्नागंतुकी शिवा॥३५॥
नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येवमुक्तोऽपि तदा विधेर्विष्णोश्च वै तदा ॥ नाज्ञानमगमन्नाशं श्रीकण्ठस्यैव मायया ॥ ३६ ॥ प्रादुरासीत्ततो ज्योतिरुभयो
रन्तरे महत् ॥ पूरयन्निजया भासा द्यावाभूम्योर्यदन्तरम् ॥ ३७ ॥ज्योतिर्मण्डलमध्यस्थो ददृशे पुरुषाकृतिः ॥ विधिक्रतुभ्यां तत्रैव महाद्भुततनुर्मुने
॥३८॥ प्रजज्वालाथ कोपेन ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः॥ आवयोरन्तरे कोऽसौ बिभृयात्पुरुषाकृतिम्॥ ३९॥विधिः संभावयेद्यावत्तावत्स त्रिविलोचनः॥
दृष्टः क्षणेन च महापुरुषो नीललोहितः॥ ४० ॥त्रिशूलपाणिर्भालाक्षो नागोडुपविभूषणः॥ हिरण्यगर्भस्तं दृष्ट्वा विहसन्प्राह मोहितः ॥४१ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ नीललोहित जाने त्वां माभैषीश्चन्द्रशेखर ॥ भालस्थलान्मम पुरा रुद्रः प्रादुरभूद्भवान्॥ ४२॥ रोदनाद्रुद्रनामापि योजितोऽसि मया पुरा॥
मामेव शरणं याहि पुत्र रक्षां करोमि ते ॥ ४३ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अथेश्वरः पद्मयोनेः श्रुत्वा गर्ववतीं गिरम् ॥ चुकोपातीव च तदा कुर्वन्निव
लयम्मुने ॥ ४४ ॥ स कोपतस्समुत्पाद्य पुरुषं भैरवं क्वचित् ॥ प्रज्वलन्तं सुमहसा प्रीत्या च परमेश्वरः॥ ४५ ॥ ईश्वर उवाच ॥ प्राक्च पंक
जजन्मासौ शास्यस्ते कालभैरवः॥कालवद्राजसे साक्षात्कालराजस्ततो भवान् ॥ ४६ ॥ विश्वं भर्त्तुं समर्थोऽसि भीषणाद्भैरवः स्मृतः॥त्वत्तो भेष्यति
कालोऽपि ततस्त्वं कालभैरवः ॥ ४७ ॥ आमर्दयिष्यति भवान्दुष्टो दुष्टात्मनो यतः ॥ आमर्दक इति ख्यातिं ततस्सर्वत्र यास्यसि ॥ ४८ ॥ यतः

या मे मुक्तिपुरी काशी सर्वाभ्योऽपि गरीयसी।
गपानि भक्तानां भक्षयिष्यसि तत्क्षणात् ॥ पापभक्षण इत्येव तव नाम भविष्यति ॥ ४९ ॥
आधिपत्यं च तस्यास्ते कालराज सदैव हि ॥ ५० ॥ तत्र ये पातकिनस्तेषां शास्ता त्वमेव हि ॥ शुभाशुभं च तत्कर्म चित्रगुप्तो लिखिष्यति
॥ ५१ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एतान्वरान्प्रगृह्याथ तत्क्षणात्कालभैरवः ॥ वामांगुलिनखाग्रेण चकर्त्त च विधेश्शिरः ॥ ५२ ॥ यदगमपराधो
ति कार्यं तस्यैव शासनम् ॥ अतो येन कृता निन्दा तच्छिन्नम्पञ्चमं शिरः॥५३॥अथ च्छिन्नं विधिशिरो दृष्ट्वा भीततरो हरिः ॥ शातरुद्रियमन्त्रैश्च
भक्त्या तुष्टाव शङ्करम् ॥ ५४ ॥ भीतो हिरण्यगर्भोऽपि जजाप शतरुद्रियम् ॥ इत्थं तौ गतगर्वौ हि संजातौ तत्क्षणान्मुने ॥ ५५ ॥ परब्रह्म शिवः
साक्षात्सच्चिदानन्दलक्षणः ॥ परमात्मा गुणातीत इति ज्ञानमवापतुः ॥ ५६ ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ शृणु मे परमं शुभम् ॥ यावद्गर्वो
मतावज्ज्ञानगुप्तिर्विशेषतः ॥ ५७ ॥ त्यक्त्वाभिमानं पुरुषो जानाति परमेश्वरम् ॥ गर्विणं हन्ति विश्वेशो जातो गर्वापहारकः ॥ ५८ ॥
अथ विष्णुविधी ज्ञात्वा विगर्वौ परमेश्वरः ॥ प्रसन्नोऽभून्महादेवोऽकरोत्तावभयौ प्रभुः ॥ ५९ ॥ आश्वास्य तौ महादेवः प्रीतः प्रणतवत्सलः ॥
प्राह स्वां मूर्तिमपरां भैरवन्तं कपर्दिनम् ॥ ६० ॥ महादेव उवाच ॥ त्वया मान्यो विष्णुरसौ तथा शतधृतिः स्वयम् ॥ कपालञ्चै
धपस्वापि नीललोहित धारय ॥ ६१ ॥ ब्रह्महत्यापनोदाय व्रतं लोकाय दर्शय ॥ चर त्वं सततं भिक्षां कपालव्रतमाश्रितः ॥ ६२ ।
इत्युक्त्वा पश्यतस्तस्य तेजोरूपः शिवोऽब्रवीत ॥ उत्पाद्य चैकां कन्यान्तु ब्रह्महत्याभिविश्रुताम् ॥ ६३ ॥ यावद्वाराणसीन्दिव्याम्पुरी
मेषा गमिष्यति ॥ तावत्त्वं भीषणे कालमनुगच्छोग्ररूपिणम् ॥ ६४ ॥ सर्वत्र ते प्रवेशोऽस्ति त्यक्त्वा वाराणसीं पुरीम् ॥ वाराणसीं यदा
गच्छेतन्मुक्ता भव तत्क्षणात् ॥ ६५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ नियोज्य तामिति तदा ब्रह्महत्यां च ताम्प्रभुः ॥ महाद्भुतश्च स शिवोऽप्यन्तर्धानम
गात्ततः ॥ ६६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां भैरवावतारवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ सनत्कुमार
सर्वज्ञ भैरवीमपरां कथाम् ॥ शृणु प्रीत्या महादोषसंहर्त्रीम्भक्तिवर्द्धिनीम् ॥ १ ॥ तत्सान्निध्यं भैरवोऽपि कालोऽभूत्कालकालनः ॥ स देवदेववाक्येन
बिभ्रत्कापालिकं व्रतम् ॥ २ ॥ कपालपाणिर्विश्वात्मा चचार भुवनत्रयम् ॥ नात्याक्षीच्चापि तं देवं ब्रह्महत्यापि दारुणा ॥ ३ ॥ प्रतितीर्थं भ्रमन्वापि
विमुक्तो ब्रह्महत्यया॥अतः कामारि महिमा सर्वोऽपि ह्यवगम्यताम् ॥४ ॥प्रमथैः सेव्यमानोऽपि ह्येकदा विहरन्हरः॥कापालिको ययौ स्वैरी नारायण

१ गुणाभाव आर्षः कुत्यादिष्वस्य पाठाभावात् ।

252

निकेतनम् ॥ ५ ॥ अथायान्तं महाकालं त्रिनेत्रं सर्पकुण्डलम् ॥ महादेवांशसम्भूतं पूर्णाकारं च भैरवम् ॥ ६ ॥ पपात दण्डवद्भूमौ तं दृष्ट्वा गरुड
ध्वजः ॥ देवाश्च मुनयश्चैव देवनार्य्यः समन्ततः ॥७॥ अथ विष्णुः प्रणम्यैनं प्रयातः कमलापतिः॥ शिरस्याञ्जलिमाधाय तुष्टाव विविधैः स्तवैः॥
॥ ८ ॥ सानन्दोऽथ हरिः प्राह प्रसन्नात्मा महामुने ॥ क्षीरोदमथनोद्भूतां पद्मां पद्मालयां मुदा ॥ ९ ॥ विष्णुरुवाच ॥ प्रिये पश्याब्जनयने
धन्यासि सुभगेऽनघे ॥ धन्योऽहं देवि सुश्रोणि यत्पश्यावो जगत्पतिम् ॥ १० ॥ अयन्धाता विधाता च लोकानां प्रभुरीश्वरः ॥ अनादिः शरणः
शान्तः पुरः षड्विंशसंमितः ॥११॥ सर्वज्ञः सर्वयोगिशस्सर्वभूतैकनायकः ॥ सर्वभूतान्तरात्मायं सर्वेषां सर्वदः सदा॥१२॥ ये विनिद्रा विनिश्वासाः
शान्ता ध्यानपरायणाः ॥ धिया पश्यंति हृदये सोऽयं पद्मे समीक्षताम्॥ १३॥यं विदुर्वेदतत्त्वज्ञा योगिनो यतमानसाः॥अरूपो रूपवान्भूत्वा सो
ऽयमायाति सर्वगः॥१४॥अहो विचित्रं देवस्य चेष्टितम्परमेष्ठिनः॥यस्याख्यां ब्रुवतो नित्यं न देहः सोऽपि देहभृत्॥१५॥तं दृष्ट्वा न पुनर्जन्म लभ्यते
मानवैर्भुवि ॥ सोयमायाति भगवांस्त्र्यम्बकश्शशिभूषणः॥१६॥पुण्डरीकदलायामे धन्ये मेऽद्य विलोचने॥यद्दृश्यते महादेवो द्वाभ्यां लक्ष्मि महेश्वरः
॥१७॥धिग्धिक्पदन्तु देवानां परं दृष्ट्वा न शंकरम् ॥ लभ्यते यत्र निर्वाणं सर्वदुःखान्तकृत्तु यत् ॥ १८ ॥ देवत्वादशुभं किञ्चिद्देवलोके न विद्यते
दृष्ट्वापि सेव देवेशं यन्मुक्तिन्न लभामहे ॥१९॥ एवमुक्त्वा हृषीकेशस्सं प्रहृष्टतनूरुहः ॥ प्रणिपत्य महादेवमिदमाह वृषध्वजम् ॥२०॥ विष्णुरुवाच
किमिदन्देवदेवेन सर्वज्ञेन त्वया विभो ॥ क्रियते जगतां धात्रा सर्वपापहराव्यय ॥ २१ ॥ क्रीडेयन्तव देवेश त्रिलोचन महामते ॥ किं कारणं विरू
पाक्ष चेष्टितन्ते स्मरार्दन ॥ २२ ॥ किमर्थं भगवञ्छम्भो भिक्षाश्चरसि शङ्कर ॥ संशयो मे जगन्नाथ त्रैलोक्यराज्यद ॥ २३ ॥ नन्दीश्वर
उवाच ॥ एवमुक्तस्ततः शम्भुर्विष्णुना भैरवो हरः ॥ प्रत्युवाचाद्भुतोतिस्स विष्णुं हि विहसन्प्रभुः ॥ २४ ॥ भैरव उवाच ॥ ॥ ब्रह्मणस्तु शि
श्छिन्नमङ्गुल्याग्रनखेन ह ॥ तदघम्प्रतिहन्तुं हि चराम्येतद्व्रतं शुभम् ॥ २५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमुक्तो महेशेन भैरवेण रमापतिः ॥ स्मृत्वा
किंचिन्नतशिराः पुनरेवमजिज्ञपत् ॥ २६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ यथेच्छसि तथा क्रीड सर्वविघ्नोपनोदक ॥ मायया मां महादेव नाच्छादयितु
मर्हसि ॥ २७ ॥ नाभीकमलकोशात्तु कोटिशः कमलासनाः ॥ कल्पे कल्पे पुरा ह्यासन्सत्यं योगबलाद्विभो ॥ २८ ॥ त्यज मायामिमान्देव
दुस्तरामकृतात्मभिः ॥ ब्रह्मादयो महादेव मायया तव मोहिताः ॥ २९ ॥ यथावदनुगच्छामि चेष्टितन्ते शिवापते ॥ तवैवानुग्रहाच्छम्भो सर्वेश्वर
सतां गते ॥ ३० ॥ संहारकाले संप्राप्ते स देवान्निखिलान्मुनीन् ॥ लोकान्वर्णाश्रमवतो हरिष्यसि यदा हर ॥ ३१ ॥ तदा कुते महादेव पापं ब्रह्मव

धादिकम् ॥ पारतन्त्र्यं न ते शम्भो स्वैरं क्रीडत्यतो भवान् ॥ ३२ ॥ अर्घीव ब्रह्मणो ह्यस्थ्नां स्वकण्ठे तव भासते ॥ तथाऽप्यनुगता शम्भो ब्रह्महत्या
तवानघ ॥ ३३ ॥ कृत्वापि सुमहत्पापं यस्त्वां स्मरति मानवः ॥ आधारं जगतामीश तस्य पापं विलीयते ॥ ३४ ॥ यथा तमो न तिष्ठेत सन्निधा
वंशुमालिनः ॥ तथैव तव यो भक्तः पापन्तस्य व्रजेत्क्षयम् ॥ ३५ ॥ यश्चिन्तयति पुण्यात्मा तव पादाम्बुजद्वयम् ॥ ब्रह्महत्याकृतमपि पापन्तस्य
व्रजेत्क्षयम् ॥ ३६ ॥ तव नामानुरक्ता वाग्यस्य पुंसो जगत्पते ॥ अप्यद्रिकूटतुलितं नैनस्तमनुबाधते ॥ ३७ ॥ परमात्मन्परन्धाम स्वेच्छाभि
धृत विग्रह ॥ कुतूहलं तवेशेद कृपणाधीनतेश्वर ॥ ३८ ॥ अद्य धन्योऽस्मि देवश यन्न पश्यंति योगिनः ॥ पश्यामि तं जगन्मूर्त्ति परमेश्वरमव्ययम्
॥ ॥ ३९ ॥ अद्य मे परमो लाभस्त्वद्य मे मगलं परम् ॥ तं दृष्ट्वामृततृप्तस्य तृणं स्वर्गापवर्गकम् ॥ ४० ॥ इत्थं वदति गोविन्द
विमला पद्मया तया ॥ मनोरथवती नाम भिक्षा पात्रे समर्पिता ॥ ४१ ॥ भिक्षाटनाय देवोऽपि निरगात्परया मुदा ॥ अन्यत्रापि
महादेवो भैरवश्चात्तविग्रहः ॥ ४२ ॥ दृष्ट्वानुयायिनीं तान्तु समाहूय जनार्दनः ॥ संप्रार्थयद्ब्रह्महत्यां विमुंच त्वं त्रिशूलिनम् ॥ ४३ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥
अनेनापि मिषेणाहं संसेव्यामुं वृषध्वजम् ॥ आत्मानम्पावयिष्यामि त्वपुनर्भवदर्शनम् ॥ ४४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ सा तत्याज न तत्पार्श्वं
व्याहृतापि मुरारिणा ॥ तमूचेऽथ हरिं शंभुः स्मेरास्यो भैरवो वचः ॥ ४५ ॥ भैरव उवाच ॥ त्वद्वाक्पीयूषपानेन तृप्तोऽस्मि बहु मानद ॥ स्वभा
वोऽयं हि साधूनां यत्त्वं वदसि मापते ॥ ४६ ॥ वरं वृणीष्व गोविंद वरदोऽस्मि तवानघ ॥ अग्रणीर्ममभक्तानां त्वं हरे निर्विकारवान् ॥ ४७ ॥
नो माद्यन्ति तथा भैक्ष्यैर्भिक्षवोऽप्यतिसंस्कृतैः ॥ यथा मानसुधापानैर्ननु भिक्षाटनज्वराः ॥ ४८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचः शंभोर्भैरवस्य
परात्मनः ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा समवोचन्महेश्वरम् ॥ ४९ ॥ विष्णुरुवाच ॥ एष एव वरः श्लाघ्यो यदहं देवताधिपम् ॥ पश्यामि त्वान्देवदेव मनो
वाणीपथातिगम ॥ ५० ॥ अदभ्रेयं सुधादृष्टिरनया मे महोत्सवः ॥ अयत्ननिधिलाभोऽयं वीक्षणं हर ते सताम् ॥ ५१ ॥ अवियोगोऽस्तु मे
देव त्वदंघ्रियुगलेन वै ॥ एष एव वरः शंभो नान्यं कञ्चिद्वृणे वरम् ॥ ५२ ॥ श्री भैरव उवाच ॥ एवम्भवतु ते तात यत्त्वयोक्तं महामते ॥ सर्वेषामपि देवानां
वरदस्त्वं भविष्यसि ॥ ५३ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ अनुगृह्येति दैत्यारिं केंद्राद्रिभुवनेचरम् ॥ भेजे विमुक्तनगरीं नाम्ना वाराणसीं पुरीम् ॥ ५४ ॥
क्षेत्रे प्रविष्टमात्रेऽथ भैरवे भीषणाकृतौ ॥ हाहेत्युक्त्वा ब्रह्महत्या पातालं चाविशत्तदा ॥ ५५ ॥ कपालं ब्रह्मणः सद्यो भैरवस्य करांबुजात ॥
पपात भुवि तत्तीर्थमभूत्कापालमोचनम ॥ ५६ ॥ कपालं ब्रह्मणो रुद्रस्सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ हस्तात्पतन्तमालोक्य ननर्त परया मुदा ॥ ५७ ॥

251

विधेः कपालं नामुचत्करमत्यन्तदुस्सहम् ॥ परस्य भ्रमतः क्वापि तत्काश्यां क्षणतोऽपतत् ॥ ५८ ॥ शूलिनो ब्रह्मणो हत्या नापैति स्म च या
क्वचित् ॥ सा काश्यां क्षणतो नष्टा तस्मात्सेव्या हि काशिका ॥ ५९ ॥ कपालमोचनं काश्यां यः स्मरेत्तीर्थमुत्तमम् ॥ इहान्यत्रापि यत्पापं
क्षिप्रं तस्य प्रणश्यति ॥ ६० ॥ आगत्य तीर्थप्रवरे स्नानं कृत्वा विधानतः ॥ तर्पयित्वा पितॄन्देवान्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ६१ ॥
कपालमोचनं तीर्थं पुरस्कृत्वा तु भैरवः ॥ तत्रैव तस्थौ भक्तानां भक्षयन्नघसन्ततिम् ॥ ६२ ॥ कृष्णाष्टम्यान्तु मार्गस्य मासस्य
परमेश्वरः ॥ आविर्बभूव सल्लीलो भैरवात्मा सताम्प्रियः ॥ ६३ ॥ मार्गशीर्षासिताष्टम्यां कालभैरवसन्निधौ ॥ उपोष्य जागरं कुर्वन्महापापैः
प्रमुच्यते ॥ ६४ ॥ अन्यत्रापि नरो भक्त्या तद्व्रतं यः करिष्यति ॥ सजागरं महापापैर्मुक्तो यास्यति सद्गतिम् ॥ ६५ ॥ अनेकजन्मनियुतैर्यत्कृतं
जन्तुभिस्त्वघम् ॥ तत्सर्वं विलयं याति कालभैरवदर्शनात् ॥ ६६ ॥ कालभैरवभक्तानां पातकानि करोति यः ॥ स मूढो दुःखितो भूत्वा पुनर्दु
र्गतिमाप्नुयात् ॥६७॥ विश्वेश्वरेऽपि ये भक्ता नो भक्ताः कालभैरवे॥ते लभन्ते महादुःखं काश्यां चैव विशेषतः॥६८॥ वाराणस्यामुषित्वा यो भैरवं
न भजेन्नरः ॥ तस्य पापानि वर्द्धन्ते शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ ६९ ॥ कालराजं न यः काश्यां प्रतिभूताष्टमीकुजम् ॥ भजेत्तस्य क्षयं पुण्यं कृष्णपक्षे
यथा शशी ॥७०॥ श्रुत्वाख्यानमिदम्पुण्यम्ब्रह्महत्यापनोदकम् ॥ भैरवोत्पत्तिसंज्ञं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥७१॥ बन्धनागारसंस्थोऽपि प्राप्तोऽपि
विपदम्परमाम्॥प्रादुर्भावं भैरवस्य श्रुत्वा मुच्येत सङ्कटात् ॥७२॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां भैरवावतारलीलावर्णनं नाम
नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ विध्वंसी दक्षयज्ञस्य वीरभद्राह्वयः प्रभो ॥ अवतारश्च विज्ञेयः शिवस्य परमात्मनः ॥ १ ॥ सती
चरित्रे कथितं चरितं तस्य कृत्स्नशः॥श्रुतं त्वयापि बहुधा नातः प्रोक्तं सुविस्तरात् ॥२॥ अतः परं मुनिश्रेष्ठ भवत्स्नेहाद्ब्रवीमि तत् ॥ शार्दूलाख्या
वतारं च शङ्करस्य प्रभो शृणु ॥ ३ ॥ सदाशिवेन देवानां हितार्थं रूपमद्भुतम् ॥ शारभं च धृतन्दिव्यं ज्वलज्ज्वालासमप्रभम् ॥ ४ ॥ शिवाव
तारा अमिताः सद्भक्तहितकारकाः ॥ सङ्ख्या न शक्यते कर्तुं तेषां च मुनिसत्तमाः ॥ ५ ॥ आकाशस्य च ताराणां रेणुकानां क्षितेस्तथा ॥ आसा
रणां च वृष्टीनां बहुकल्पैः कदापि हि ॥ ६ ॥ सङ्ख्या विशक्यते कर्तुं सुप्राज्ञैर्बहुजन्मभिः ॥ शिवावताराणां नैव सत्यं जानीहि मद्वचः ॥ ७ ॥ तथा
पि च यथाबुद्ध्या कथयामि यथाश्रुतम् ॥ चरित्रं शारभं दिव्य परमैश्वर्य्यसूचकम् ॥ ८ ॥ जयश्च विजयश्चैव भवद्भिः शापितौ यदा ॥ तदा दिति

सुतौ द्वौ तावभूतां कश्यपान्मुने ॥ ९ ॥ हिरण्यकशिपुश्चाद्यो हिरण्याक्षोऽनुजो बली ॥ देवर्षिपार्षदौ जातौ तौ शापवि[illegible]हुतौ ॥ १० ॥ [illegible]
द्वारे विधात्रा वै प्रार्थितो हि पुरा प्रभु ॥ हिरण्याक्षं जघानासौ विष्णुर्वाराहरूपधृक् ॥ ११ ॥ [illegible] प्राणहा
मम् ॥ चुकोप हर्य्यसौ हिरण्यकशिपुर्मुने ॥ १२ ॥ वर्षाणामयुतं तप्त्वा ब्रह्मणो वरमाप सः ॥ न क[illegible]नपुनः
॥ १३ ॥ शोणितान्व्यपुरं गत्वा देवानाहूय सर्व्वतः ॥ त्रिलोकीं स्ववशे कृत्वा चक्रे राज्यमकण्टकम् ॥ १४ ॥ [illegible]र्वधर्मविला
पकः ॥ [illegible] हिरण्यकशिपुर्मुने ॥ १५ ॥ प्रह्लादेन स्वपुत्रेण हरिभक्तेन दैत्यराट् ॥ यदा विद्वेषमकरो[illegible] विशेषतः ॥ १६ ॥
[illegible]स्तम्भादाविर्बभूवतुर्मुने ॥ सन्ध्यायां क्रोधमापन्नो नृसिंहवपुषा ततः ॥ १७ ॥ सर्वथा मुनिशार्दूल करालं नृहर[illegible]ः ॥ प्रजज्वाला
[illegible] मुनिसत्तमान् ॥ १८ ॥ नृसिंहेन तदा दैत्या निहताश्चैव तत्क्षणम् ॥ हिरण्यकशिपुश्चाथ युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ १९ ॥ महायुद्ध
मयोरासीन्मुहूर्त्तम्मुनिसत्तमाः ॥ विकरालं च भयदं सर्वेषां रोमहर्षणम् ॥ २० ॥ मायं चकर्ष देवेशो देहल्यां दैत्यपुङ्गवम ॥ व्योम्नि देवा
पश्यन्तु नृसिंहश्च रमेश्वरः ॥ २१ ॥ अथोत्सङ्गे च तं कृत्वा नखैस्तद्दुरन्दुतम् ॥ विदार्य मारयामास पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥ २२ ॥ ह[illegible]
हिरण्यकशिपौ नृसिंहेनैव विष्णुना ॥ जगत्स्वास्थ्यन्तदा लेभे न वै देवा विशेषतः ॥ २३ ॥ देवदुन्दुभयो नेदुः प्रह्लादो विस्मयं गतः ॥ लक्ष्मीश्च
विस्मयं प्राप्ता रूपं दृष्ट्वाद्भुतं हरेः ॥ २४ ॥ हतो यद्यपि दैत्येन्द्रस्तथापि न परं सुखम् ॥ यतुर्देवा नृसिंहस्य ज्वाला सा न निवर्तिता ॥ २५ ॥
तया च व्याकुलं जातं सर्वं चैव जगत्पुनः ॥ देवाश्च दुःखमापन्नाः किम्भविष्यति वा पुनः ॥ २६ ॥ इत्येवं च वदन्तस्ते भयाद्दूरमुपस्थिताः ॥
नृसिंहक्रोधजज्वालाव्याकुलाः पद्मभूमुखाः ॥ २७ ॥ प्रह्लादं प्रेषयामासुस्तच्छान्त्यै निकटं हरेः ॥ सर्वान्मिलित्वा प्रह्लादः प्रार्थितो गतवांस्तदा
॥ २८ ॥ उरसा लिङ्गयामास तं नृसिंहः कृपानिधिः ॥ हृदयं शीतलं जातं रुड्ज्वाला न निवारिता ॥ २९ ॥ तथापि न निवृत्ता रुड्ज्वाला नरहरे
र्यदा ॥ दुःखं प्रापास्ततो देवाः शंकरं शरणं ययुः ॥ ३० ॥ तत्र गत्वा सुरास्सर्वे ब्रह्माद्या मुनयस्तथा ॥ शंकरं स्तवयामासुर्लोकानां सुखहेतवे
॥ ३१ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव महादेव शरणागतवत्सल ॥ पाहि नः शरणापन्नान्सर्वान्देवा ज्वलन्ति च ॥ ३२ ॥ नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु सदा
शिव ॥ पूर्वं दुःखं यदा जातं तदा ते रक्षिता वयम् ॥ ३३ ॥ समुद्रो मथितश्चैव रत्नानां च विभागशः ॥ कृते देवैस्तदा शंभो गृहीतं गरलन्त्वया
॥ ३४ ॥ रक्षिताः स्म तदा नाथ नीलकण्ठ इति श्रुतः ॥ विषं पास्यसि नो चेत्त्वं भस्मीभूतास्तदाखिलाः ॥ ३५ ॥ प्रसिद्धं च यदा यस्य दुःख

१ भूत लङ्कार्थः ।

च जायते प्रभो ॥ तदा त्वन्नाममात्रेण सर्वदुःखं विलीयते ॥ ३६ ॥ इदानीं नृहरिज्वालापीडितान्नस्सदाशिव ॥ तां त्वं शमयितुं देव शक्तोऽसीति सुनिश्चितम् ॥ ३७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति स्तुतस्तदा देवैश्शङ्करो भक्तवत्सलः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्माऽभयन्दत्वा परं प्रभुः ॥ ३८ ॥ शंकर उवाच ॥ स्वस्थानं गच्छत सुरास्सर्वे ब्रह्मादयोऽभयाः ॥ शमयिष्यामि यद्दुःखं सर्वथा हि व्रतम्मम ॥ ३९ ॥ गतो मच्छरणं यस्तु तस्य दुःखं क्षयं गतम् ॥ मत्प्रियः शरणापन्नः प्राणेभ्योऽपि न संशयः ॥४०॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति श्रुत्वा तदा देवा ह्यानन्दम्परमं गताः ॥ यथागतं तथा जग्मुस्स्मरन्तश्शंकरं मुदा ॥ ४१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां शार्दूलावतारे नृसिंहचरितवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमभ्यर्थितो देवैर्मतिं चक्रे कृपालयः ॥ महातेजो नृसिंहाख्यं संहर्तुं परमेश्वरः ॥१॥ तदूर्ध्वं स्मृतवान्रुद्रो वीरभद्रम्महाबलम् ॥ आत्मनो भैरवं रूपं प्राह प्रलयकारकम् ॥ २ ॥ आजगाम ततस्सद्यो गणानामग्रणीर्हसन् ॥ साट्टहासैर्गणवरैरुत्पतद्भिरितस्ततः ॥ ३ ॥ नृसिंहरूपैरत्युग्रैः कोटिभिः परिवारितः ॥ माद्यद्भिरभितो वीरैर्नृत्यद्भिश्च मुदान्वितैः ॥ ४ ॥ क्रीडद्भिश्च महावीरैर्ब्रह्माद्यैः कन्दुकैरिव ॥ अदृष्टपूर्वैरन्यैश्च वेष्टितो वीरवन्दितः ॥ ५ ॥ कल्पान्तज्वलनज्वालो विलसल्लोचनत्रयः ॥ अशस्त्रो हि जटाजूटी ज्वलद्बालेन्दुमण्डितः ॥ ६ ॥ बालेन्दुवलयाकारतीक्ष्णदंष्ट्रांकुरद्वयः ॥ आखण्डलधनुः खण्डाशनिमण्डलनान्वितः ॥ ७ ॥ महाप्रचण्डहुंकारबधिरीकृतदिङ्मुखः ॥ नीलमेघाञ्जनश्यामो भीषणः श्मश्रुलोऽद्भुतः ॥ ८ ॥ वादखण्डमखण्डाभ्यां[1] भ्रामयंस्त्रिशिखं मुहुः ॥ वीरभद्रोऽपि भगवान्वीरशक्तिविजृम्भितः ॥ ९ ॥ स्वयं विज्ञापयामास किमत्र स्मृतिकारणम् ॥ आज्ञापय जगत्स्वामिन् प्रसादः क्रियताम्मयि ॥ १० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेशानो वीरभद्रोक्तमादरात् ॥ विलोक्य वचनम्प्रीत्या प्रोवाच खलदण्डधृक् ॥ ११ ॥ शंकर उवाच ॥ अकाले भयमुत्पन्नं देवानामपि भैरवम् ॥ ज्वलितस्स नृसिंहाग्निश्शमयैनं दुरासदम् ॥ १२ ॥ सान्त्वयन् बोधयादौ तं तेन किन्नोपशाम्यति ॥ ततो मत्परमं भावं भैरवं सम्प्रदर्शय ॥ १३ ॥ सूक्ष्मं संहृत्य सूक्ष्मेण स्थूलं स्थूलेन तेजसा ॥ वक्रमानय कृत्तिं च वीरभद्र ममाज्ञया ॥ १४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति निष्टो गणाध्यक्षो प्रशान्तं वपुरास्थितः ॥ जगाम रंहसा तत्र यत्रास्ते नरकेसरी ॥ १५ ॥ ततस्तम्बोधयामास वीरभद्रो हरो हरिम् ॥ उवाच वाक्यमीशानः पितापुत्रमिवौरसम् ॥ १६ ॥

---

[1] भुजाभ्यामिति शेषः ।

वीरभद्र उवाच ॥ जगत्सुखाय भगवन्नवतीर्णोऽसि माधव ॥ स्थित्यर्थं त्वं प्रयुक्तोऽसि परेशः परमेष्ठिना ॥ १७ ॥ जन्तुचक्रं भगवता
प्रच्छिन्नं मत्स्यरूपिणा ॥ पुच्छेनैव समाबध्य भ्रमन्नेकार्णवे पुरा ॥ १८ ॥ बिभर्षि कर्मरूपेण वाराहेणोद्धृता मही ॥ अनेन हरिरूपेण
हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ १९ ॥ वामनेन बलिर्बद्धस्त्वया विक्रमता पुनः ॥ त्वमेव सर्व्वभूतानां प्रभवः प्रभुरव्ययः ॥ २० ॥ यदा
यदा हि लोकस्य दुःखं किञ्चित्प्रजायते ॥ तदा तदावतीर्णस्त्वं करिष्यसि निरामयम् ॥ २१ ॥ नाधिकस्त्वत्समोऽप्यस्ति हरे शिवपरा
यणः ॥ त्वया वेदाश्च धर्माश्च शुभमार्गे प्रतिष्ठिताः ॥ २२ ॥ यदर्थमवतारोऽयं निहतस्स हि दानवः ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव प्रह्लादोऽपि सुर
क्षितः ॥ २३ ॥ अतीव घोरं भगवन्नरसिंहवपुस्तव ॥ उपसंहर विश्वात्मंस्त्वमेव मम सन्निधौ ॥ २४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तो
वीरभद्रेण नृसिंहः शान्तया गिरा ॥ ततोऽधिकं महाघोरं कोपञ्चक्रे महामदः ॥ २५ ॥ उवाच च महाघोरं कठिनं वचनन्तदा ॥ वीरभद्रम्महावीरं
दंष्ट्राभिर्भीषयन्मुने ॥२६॥ नृसिंह उवाच ॥ आगतोऽसि यतस्तत्र गच्छ त्वम्मा हितं वद ॥ इदानीं संहरिष्यामि जगदेतच्चराचरम् ॥२७॥ संहर्तुर्न
हि संहारः स्वतो वा परतोऽपि वा॥ शासितम्मम सर्व्वत्र शास्ता कोऽपि न विद्यते ॥२८॥ मत्प्रसादेन सकलमभयं हि प्रवर्त्तते॥ अहं हि सर्व्वश
क्तिनां प्रवर्त्तकनिवर्त्तकः ॥ २९ ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्व श्रीमदूर्जितमेव वा ॥ तत्तद्विद्धि गणाध्यक्षं मम तेजोविजृम्भितम् ॥ ३० ॥ देवतापरमार्थज्ञा
मामेव परमं विदुः ॥ मदंशाश्शक्तिसम्पन्ना ब्रह्मशक्रादयस्सुराः ॥ ३१॥ मन्नाभिकमलाज्जातः पुरा ब्रह्मा जगत्करः ॥ सर्वाधिकस्स्वतन्त्रश्च कर्त्ता हर्त्ता
खिलेश्वरः ॥३२ ॥ इदन्तु मत्परं तेजः किं पुनः श्रोतुमिच्छसि ॥ अतो मां शरणम्प्राप्य गच्छ त्वं विगतज्वरः ॥ ३३ ॥ अवेहि परमं भावमि
दम्भूतं गणेश्वर ॥ मामकं सकल विश्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ३४ ॥ कालोऽस्म्यहं लोकविनाशहेतुर्लोकान्समाहर्तुमहम्प्रवृत्तः ॥ मृत्योर्मृत्युं विद्धि
मां वीरभद्र जीवन्त्येते मत्प्रसादेन देवाः ॥ ३५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ साहंकारं वचः श्रुत्वा हरेरमितविक्रमः ॥ विहस्योवाच सावज्ञन्ततो
विस्फुरिताधरः ॥ ३६ ॥ वीरभद्र उवाच ॥ किन्न जानासि विश्वेशं संहर्तारम्पिनाकिनम् ॥ असद्वादो विवादश्च विनाशस्त्वयि केवलः ॥३७ ॥
तवान्योन्यावताराणि कानि शेषाणि साम्प्रतम् ॥ कृतानि येन केनैव कथाशेषो भविष्यति ॥ ३८ ॥ दोषं तं वद येन त्वमवस्थामीदृशीं गतः ॥
तेन संहारदक्षेण दक्षिणाशेषमेष्यसि ॥ ३९ ॥ प्रकृतिस्त्वं पुमान्रुद्रस्त्वयि वीर्य्यं समाहितम् ॥ त्वन्नाभिपंकजाज्जातः पञ्चवक्त्रः पितामहः ॥ ४० ॥

249

जगत्रयीसर्जनार्थं शंकरं नीललोहितम्॥ललाटेऽचिन्तयत्सोऽयन्तपस्युग्रे च संस्थितः॥४१॥तल्ललाटादभूच्छम्भुः सृष्ट्यर्थे तेन भूषणम्॥अतोऽहं देवदेव
स्य तस्य भैरवरूपिणः॥४२॥त्वत्संहारे नियुक्तोऽस्मि विनयेन बलेन च॥देवदेवेन रुद्रेण सकलप्रभुणा हरे॥४३॥एकं रक्षो विदार्यैव तच्छक्तिकल
या युतः॥ अहंकारावलेपेन गर्जसि त्वमतन्द्रितः॥ ४४॥ उपकारो हि साधूनां सुखाय किल संमतः॥ उपकारो ह्यसाधूनामपकाराय केवलम्
॥ ४५॥ यन्नृसिंह महेशानं पुनर्भूतं तु मन्यसे॥ तर्ह्यज्ञानी महागर्वी विकारी सर्वथा भवान्॥ ४६॥ न त्वं स्रष्टा न संहर्ता भर्तापि न नृसिंहक॥
परतंत्रो विमूढात्मा न स्वतन्त्रो हि कुत्रचित्॥४७॥ कुलालचक्रवच्छक्त्या प्रेरितोऽसि पिनाकिना॥ नानावतारकर्ता त्वं तदधीनस्सदा हरे॥४८॥
अद्यापि तव निक्षिप्तं कपालं कूर्मरूपिणा॥ हरहारलतामध्ये दग्धः कश्चिन्न बध्यते॥ ४९॥ विस्मृतिः किं तदंशेन दंष्ट्रोत्पातनपीडितम्॥ वाराह
विग्रहस्तेऽद्य याक्रोशन्तारकारिणा॥५०॥ दग्धोऽसि पश्य शूलाग्रे विष्वक्सेनच्छलाद्भवान्॥ दक्षयज्ञे शिरश्छिन्नं मया तेजःस्वरूपिणा॥ ५१॥
अद्यापि तव पुत्रस्य ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः॥ छिन्नं न सज्जितं भूयो हरे तद्विस्मृतन्त्वया॥ ५२॥ निर्जितस्त्वं दधीचेन संग्रामे समरुद्गणः॥
कण्डूयमाने शिरसि कथं तद्विस्मृतन्त्वया॥५३॥ चक्रं विक्रमतो यस्य चक्रपाणे तव प्रियम्॥ कुतः प्राप्तं कृतं केन त्वया तदपि विस्मृतम्॥
॥ ५४॥ ये मया सकला लोका गृहीतास्त्वं पयोनिधौ॥ निद्रापरवशश्शेषे स कथं सात्त्विको भवान्॥ ५५॥ त्वदादिस्तम्बपर्यन्तं रुद्रशक्ति
विजृम्भितम्॥ शक्तिमानभितस्त्वं च ह्यनलात्त्वं विमोहितः॥ ५६॥ तत्तेजसो हि माहात्म्यं पुमान्द्रष्टुन्न हि क्षमः॥ अस्थूला ये प्रपश्यन्ति
तद्विष्णोः परमम्पदम्॥ ५७॥ द्यावापृथिव्या इन्द्राग्नेर्यमस्य वरुणस्य च॥ ध्वान्तोदरे शशांके च जनित्वा परमेश्वरः॥ ५८॥ कालोसि त्वं
महाकालः कालकालो महेश्वरः॥ अतस्त्वमुग्रकलया मृत्योर्मृत्युर्भविष्यसि॥ ५९॥ स्थिरोद्य त्वक्षरो वीरो वीरो विश्वावकः प्रभुः॥ उपहन्ता
ज्वरं भीमो मृगः पक्षी हिरण्मयः॥ ६०॥ शास्ता शेषस्य जगतस्त्वं नैव चतुर्मुखः॥ नान्ये च केवलं शम्भुस्सर्वशास्ता न संशयः॥ ६१॥
इत्थं सर्वं समालोक्य संहरात्मानमात्मना॥ विनष्टन्त्वमात्मानं कुरु हे नृहरे बुध॥ ६२॥ नोचेदिदानीं क्रोधस्य महाभैरवरूपिणः॥ वज्रा
शनिरिव स्थाणोस्त्वयि मृत्युः पतिष्यति॥६३॥नन्दीश्वर उवाच॥ इत्युक्त्वा वीरभद्रोऽपि विरराम ह्यकुतोभयः॥ दृष्ट्वा नृसिंहाभिप्रायं क्रोधमूर्तिश्शि
वस्य सः॥६४॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां शरभावतारवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः॥११॥सनत्कुमार उवाच॥ नन्दीश्वर
महाप्राज्ञ विज्ञातन्तदनन्तरम्॥ममोपरि कृपां कृत्वा प्रीत्या त्वन्तद्वदाधुना॥१॥नन्दीश्वर उवाच॥इत्युक्तो वीरभद्रेण नृसिंहः क्रोधविह्वलः॥ निनद

[illegible] ॥२॥ अत्रा[illegible] महाघोरं प्रत्यक्षभयकारणम् ॥ गगनव्यापि दुर्धर्षं शैवतेजस्समुद्भवम् ॥३॥ वीरभद्रस्य तद्रूपमदृश्यन्त
त्त्वनुवेगेन तं ग्रहीतुमुपचक्रमे ॥ [illegible] ॥ नैव हिरण्मयं सौम्यं न सौराग्निसमप्रभम् ॥ ४ ॥ न तडित्चन्द्रसदृशमनौपम्यमहेश्वरम् ॥ तदा तेजांसि सर्वाणि तस्मिंल्लीनानि
[illegible] क्षणात् ॥ [illegible] ॥ रुद्रसाधारणं चैव चिह्नितं विकृताकृति ॥ ६ ॥ ततस्संहाररूपेण सुव्यक्तः परमेश्वरः ॥
शङ्करः ॥ ७ ॥ [illegible] महत्[illegible]न्तश्चा[illegible] ॥ [illegible]दंष्ट्रा[illegible]लक्ष्णन्द्राद्धकृ[illegible] ॥ सपक्षोग्रशरीरेण पक्षाभ्यां चञ्चुना द्विजः ॥ ८ ॥ अति
पश्यतां सर्वदेवानां [illegible]दिमगतो ॥ ९ ॥ [illegible]नृगपाद्द्विमसन्निभः ॥ ९ ॥ युगान्तोद्यतजीमूतभीमगम्भीरनिस्वनः ॥ महाकुपितकृ
तीक्ष्णो महादंष्ट्रो [illegible] ॥ ईदृग्विधस्वरूपश्च ह्युग्र आविर्बभूव ह ॥११॥ हरिस्तद्दर्शनादेव विनष्टबल
त्याभिव्याकृतत्वत्वय[illegible] [illegible]गोत्रश्च हुंकारमुखो हरः ॥ [illegible] ॥ अथ विभ्रम्य पक्षाभ्यां नाभिपादान्विदारयन् ॥ पादान्बबंध पुच्छेन बाहुभ्यां बाहु
[illegible] ॥ [illegible] ॥ ततो जगाम गगनं देवैस्सह महर्षिभिः ॥१४॥ सहसैवाभयाद्विष्णुं स हि श्येन इवो
[illegible] ॥१५॥ [illegible]सि बाहुभ्यां निजग्राह हरो [illegible] ॥ ततो जगाम गगनं देवैस्सह महर्षिभिः ॥ [illegible]डीयोड्डीय भगवान्पक्षघातविमोहितम् ॥ हरिं हरस्तं वृषभं विवेशानन्त ईश्वरः ॥१६॥
[illegible] मगृह्य निपात्य च निपत्य च ॥ [illegible] ॥ प्रणम्य [illegible] प्रीत्या ब्रह्माद्याश्च मुनीश्वराः ॥ १७ ॥ नीयमानः परवशो दीनवक्त्रः कृताञ्जलिः ॥ तुष्टा
[illegible] मुगस्मवे नतोवाक्येन [illegible] ॥ प्रणम्य[illegible]रं प्रीत्या ब्रह्माद्याश्च मुनीश्वराः ॥ १७ ॥ नीयमानः परवशो दीनवक्त्रः कृताञ्जलिः ॥ तुष्टा
[illegible] ॥ [illegible] ॥ नाम्नामष्टशतेनैव स्तुत्वा [illegible]मेव च ॥ पुनश्च प्रार्थयामास नृसिंहः शरभेश्वरम् ॥ १९ ॥ यदा यदा
[illegible] ॥ तदा [illegible] परमेश्वर ॥ [illegible] ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवं विज्ञापयन्प्रीत्या शङ्करं नरकेसरी ॥ नत्वा
[illegible] ॥ २१ ॥ तद्वक्त्रं शेषमात्रान्तं कृत्वा [illegible]विग्रहम् ॥ शक्तियुक्तं तदायांग वीरभद्रः क्षणात्ततः ॥ २२ ॥
[illegible] ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा[illegible] ॥ तुष्टुवुः शंकरं देवं सर्वलोकैकशंकरम् ॥ २३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ब्रह्मविष्णव
न्द्रचन्द्रादिसुरा[illegible] मर्षयः ॥ दितिजाद्याः [illegible] ॥ २४ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेन्द्रांश्च सूर्याद्यानसुरान्सुरान् ॥ त्वं वै सृजसि
पास्यत्सि त्वमेव सकलेश्वर ॥ २५ ॥ यतो [illegible] इत्युच्यसे बुधैः ॥ निगृहीतो [illegible] इत्युच्यसे बुधैः ॥ २६ ॥ यतो बिभर्षि
[illegible] विभज्य तनुमष्टधा ॥ अतोऽस्मान्पाहि भगवन् [illegible] ॥ २७ ॥ त्वं महापुरुषः शम्भुः सर्वेशस्सुरनायकः ॥ निःस्वात्मा निर्वि
कारात्मा परब्रह्म मतां गतिः ॥ २८ ॥ दीनबन्धुर्दयासिन्धुरद्भुतोतिः पारमहंस ॥ प्राज्ञो विराट् विभुस्सत्यः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥ २९ ॥

नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचः शम्भुर्देवानां परमेश्वरः ॥ उवाच तान् सुरान्देवमहर्षींश्च पुरातनान् ॥ ३० ॥ यथा जलं जले
क्षिप्तं क्षीरे क्षीरं घृते घृतम् ॥ एक एव तदा विष्णुः शिवे लीनो न चान्यथा ॥ ३१ ॥ एको विष्णुर्नृसिंहात्मा सदर्पश्च महाबलः ॥ जगत्संहारका
णे प्रवृत्तो नरकेसरी ॥ ३२ ॥ प्रार्थनीयो नमस्तस्मै मद्भक्तैः सिद्धिकामिभिः ॥ मद्भक्तप्रवरश्चैव मद्भक्तवरदायकः ॥ ३३ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
एतावदुक्त्वा भगवान् पक्षिराजो महाबलः ॥ पश्यतां सर्वदेवानान्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३४ ॥ वीरभद्रोऽपि भगवान्गणाध्यक्षो महाबलः ॥ नृसिंह
कृत्तिं निष्कृष्य समादाय ययौ गिरिम् ॥ ३५ ॥ नृसिंहकृत्तिवसनस्तदाप्रभृति शंकरः ॥ तद्वक्त्रं मुण्डमालायां नायकत्वेन कल्पितम् ॥ ३६ ॥
ततो देवा निरातंकाः कीर्त्तयन्तः कथामिमाम् ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना जग्मुः सर्वे यथागतम् ॥ ३७ ॥ य इदम्परमाख्यानं पुण्यं वेदरसान्वितम्
पठति शृणुयाच्चैव सर्व्वान्कामानवाप्नुयात ॥ ३८ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यमारोग्यम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥ सर्वविघ्नप्रशमनं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ ३९ ॥
दुःस्वप्नशमनं वाञ्छासिद्धिदं मंगलालयम् ॥ अपमृत्युहरं बुद्धिप्रदं शत्रुविनाशनम् ॥ ४० ॥ इदन्तु शरभाकारं परं रूपम्पिनाकिनः ॥ प्रकाशनीयं
भक्तेषु शंकरस्य चरेषु वै ॥ ४१ ॥ तैरेव पठितव्यं च श्रोतव्यं च शिवात्मभिः ॥ नवधा भक्तिदं दिव्यमन्तःकरणबुद्धिदम् ॥ ४२ ॥ शिवोत्सवेषु
सर्वेषु चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ पठेत्प्रतिष्ठाकाले तु शिवसन्निधिकारणम ॥ ४३ ॥ चौरव्याघ्रनृसिंहात्मकृतराजभयेषु च ॥ अन्येषूत्पातभूकम्पदस्युयादि
पांशुवृष्टिषु ॥ ४४ ॥ उल्कापाते महावाते विनावृष्ट्यति वृष्टिषु ॥ पठेद्यः प्रयतो विद्वाञ्छिवभक्तो दृढव्रतः ॥ ४५ ॥ यः पठच्छृणुयाद्वापि निष्का
मो व्रतमीश्वरम् ॥ रुद्रलोकं समासाद्य रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ ४६ ॥ रुद्रलोकमनुप्राप्य रुद्रेण सह मोदते ॥ ततस्सायुज्यमाप्नोति शिवस्य कृपया
मुने ॥ ४७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां शरभावतारवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ [अथ गृहपत्यवतारकथा ॥]
नन्दीश्वर उवाच ॥ शृणु ब्रह्मसुत प्रीत्या चरितं शशिमौलिनः ॥ सोऽवतीर्णो यथा प्रीत्या विश्वानरगृहे शिवः ॥ १ ॥ नाम्ना गृहपति-
र्योऽभदग्निलोकपतिर्मुने ॥ अग्निरूपस्तेजसश्च सर्व्वात्मा परमः प्रभुः ॥ २ ॥ नर्मदायास्तटे रम्ये पुरे नर्मपुरे पुरा ॥ पुरारिभक्तः पुण्यात्माभवद्वि
श्वानरो मुनिः ॥ ३ ॥ ब्रह्मचर्य्याश्रमे निष्ठो ब्रह्मयज्ञरतस्सदा ॥ शाण्डिल्यगोत्रः शुचिमान्ब्रह्मतेजोनिधिर्व्वशी ॥ ४ ॥ विज्ञाता
खिलशास्त्रार्थस्सदाचाररतस्सदा ॥ शैवाचारप्रवीणोऽसि लौकिकाचारवित्तरः ॥ ५ ॥ चित्ते विचार्य्य गृहिणीगुणान्विश्वानरः शुभान् ॥
उदुवाह विधानेन स्वोचिताङ्कालकन्यकाम् ॥ ६ ॥ अग्निशुश्रूषणरतः पञ्चयज्ञपरायणः ॥ षट्कर्मनिरतो नित्यं देवपितृतिथि

श्रियः ॥ ७ ॥ एवम्बहुतिथे काले गते तस्याग्रजन्मनः ॥ भार्य्या शुचिष्मती नाम भर्तारम्प्राह सुव्रता ॥ ८ ॥ नाथ भोगा मया सर्वे भुक्ता वै
त्वत्प्रसादतः ॥ स्त्रीणां समुचिता ये स्युस्त्वां समेत्य मुदावहाः ॥ ९ ॥ एवम्मे प्रार्थितन्नाथ चिराय हृदि संस्थितम् ॥ गृहस्थानां
समुचितं त्वमेतद्दातुमर्हसि ॥ १० ॥ विश्वानर उवाच ॥ किमदेयं हि सुश्रोणि तव प्रियहितैषिणि ॥ तत्प्रार्थय महाभागे प्रयच्छाम्य
विलम्बितम् ॥ ११ ॥ महेशितुः प्रसादेन मम किञ्चिन्न दुर्लभम् ॥ इहामुत्र च कल्याणि सर्वकल्याणकारिणः ॥ १२ ॥ नन्दीश्वर
उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचः पत्युस्तस्य सा पतिदेवता ॥ उवाच हृष्टवदना करौ बद्ध्वा विनीतिका ॥ १३ ॥ शुचिष्मत्युवाच ॥ वरयो
ग्यास्मि चेन्नाथ यदि देयो वरो मम ॥ महेशसदृशम्पुत्रन्देहि नान्यं वरं वृणे ॥ १४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति तस्या वचश्श्रुत्वा ब्राह्मणस्स
शुचिव्रतः ॥ क्षणं समाधिमाधाय हृद्येतत्समचिन्तयत् ॥ १५ ॥ अहो किं मे तया तन्व्या प्रार्थितं ह्यतिदुर्लभम् ॥ मनोरथपथाद्दूरमस्तु वा स हि
सर्वकृत् ॥ १६ ॥ तेनैवास्या मुखे स्थित्वा वाक्स्वरूपेण शम्भुना ॥ व्याहृतं कोऽन्यथा कर्त्तुमुत्सहेत भवेदिदम् ॥ १७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति
सञ्चिन्त्य स मुनिर्विश्वानर उदारधीः ॥ ततः प्रोवाच ताम्पत्नीमेकपत्नीव्रते स्थितः ॥ १८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्थमाश्वास्य ताम्पत्नीञ्जगाम त
पसे मुनिः ॥ यत्र विश्वेश्वरः साक्षात्काशीनाथोऽधितिष्ठति ॥ १९ ॥ प्राप्य वाराणसीं तूर्णं दृष्ट्वा ताम्मणिकर्णिकाम् ॥ तत्याज तापत्रितयमपि ज
न्मशतार्जितम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वा सर्वाणि लिंगानि विश्वेशप्रमुखानि च ॥ स्नात्वा सर्वेषु कुण्डेषु वापीकूपसरस्सु च ॥ २१ ॥ नत्वा विनायकान्स
र्वान्गौरीं शर्वां प्रणम्य च ॥ सम्पूज्य कालराजञ्च भैरवम्पापभक्षणम् ॥ २२ ॥ दण्डनायकमुख्यांश्च गणान्स्तुत्वा प्रयत्नतः ॥ आदिकेशवमुख्यांश्च
केशवम्परितोष्य च ॥ २३ ॥ लोलार्कमुखसूर्यांश्च प्रणम्य स पुनः पुनः ॥ कृत्वा च पिण्डदानानि सर्वतीर्थेष्वतन्द्रितः ॥ २४ ॥ ॥ सहस्रभोज
नाद्यैश्च मुनीन्विप्रान्प्रतर्प्य च ॥ महापूजोपचारैश्च लिंगान्यभ्यर्च्य भक्तितः ॥ २५ ॥ असकृच्चिन्तयामास किं लिंगं क्षिप्रसिद्धिदम् ॥ यत्र
निश्चलतामेति तपस्तनयकाम्यया ॥ २६ ॥ क्षणं विचार्य्य स मुनिरिति विश्वानरस्सुधीः ॥ क्षिप्रम्पुत्रप्रदं लिंगं वीरेशम्प्रशशंस ह ॥ २७ ॥
असंख्यातास्सहस्राणि सिद्धाः सिद्धिं गतास्ततः ॥ सिद्धलिंगमिति ख्यातन्तस्माद्वीरेश्वरम्परम् ॥ २८ ॥ वीरेश्वरम्महालिंगमब्दमभ्यर्च्य भक्ति
तः ॥ आयुर्मनोरथं सर्वं पुत्रादिकमनेकशः ॥ २९ ॥ अहमप्यत्र वीरेशं समाराध्य त्रिकालतः ॥ आशु पुत्रमवाप्स्यामि यथाभिलषि
त्रिया ॥ ३० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति कृत्वा मतिन्धीरो विप्रो विश्वानरः कृती ॥ चन्द्रकूपजले स्नात्वा जग्राह

247

नियमं व्रती ॥ ३१ ॥ एकाहारोऽभवन्मासं मासं नक्ताशनोऽभवत् ॥ अयाचिताशनो मासम्मासन्त्यक्ताशनः पुनः ॥ ३२ ॥ पयोव्रतोऽभवन्मासम्मासं शाकफलाशनः ॥ मासम्मुष्टितिलाहारो मासं पानीयभोजनः ॥ ३३ ॥ पञ्चगव्याशनो मासम्मासञ्चान्द्रायणव्रती ॥ मासं कुशाग्रजलभुग्मासं श्वसनभक्षणः ॥३४॥ एवमब्दमितं कालन्ननाप स तपोऽद्भुतम् ॥ त्रिकालमर्चयद्भक्त्या वीरेशं लिङ्गमुत्तमम् ॥३५॥ अथ त्रयोदशे मासि स्नात्वा त्रिपथगाम्भसि ॥ प्रत्यूष एव वीरेशं यावदायाति स द्विजः ॥ ३६ ॥ तावद्विलोकयाञ्चक्रे मध्ये लिंगन्तपोधनः ॥ विभूतिभूषणम्बालमष्टवर्षाकृतिं शिशुम् ॥ ३७ ॥ आकर्णायतनेत्रञ्च सुरक्तदशनच्छदम् ॥ चारुपिंगजटामौलिन्नग्नम्प्रहसिताननम् ॥ ३८ ॥ शैशवोचितनेपथ्यधारिणञ्चितिधारिणम् ॥ पठन्तं श्रुतिसूक्तानि हसन्तं च स्वलीलया ॥ ३९ ॥ तमालोक्य मुदम्प्राप्य रोमकञ्चुकितो मुनिः ॥ प्रोच्चचार हृदालापान्नमोऽस्त्विति पुनः पुनः ॥४०॥ अभिलाषप्रदैः पद्यैरष्टभिर्बालरूपिणम् ॥ तुष्टाव परमानन्दं शंभुं विश्वानरः कृती ॥४१॥ विश्वानर उवाच ॥ एकम्ब्रह्मैवाद्वितीयं समस्तं सत्यं सत्यं नेह नानास्ति किञ्चित् ॥ एको रुद्रो न द्वितीयोऽवतस्थे तस्मादेकन्त्वाम्प्रपद्ये महेशम् ॥ ४२ ॥ कर्ता हर्ता त्वं हि सर्वस्य शम्भो नानारूपेष्वेकरूपोऽप्यरूपः ॥ यद्वत्प्रत्यग्धर्म एकोऽप्यनेकस्तस्मान्नान्यन्त्वां विनेशम्प्रपद्ये ॥ ४३ ॥ रज्जौ सर्पश्शुक्तिकायां च रौप्यं नैरः पूरस्तन्मृगाख्ये मरीचौ ॥ यद्वत्तद्विद्विष्वगेव प्रपञ्चो यस्मिञ्ज्ञाते तम्प्रपद्ये महेशम् ॥४४॥ तोये शैत्यं दाहकत्वं च वह्नौ तापो भानौ शीतभानौ प्रसादः ॥ पुष्पे गन्धो दुग्धमध्येऽपि सर्पिर्यत्तच्छंभो त्वं ततस्त्वाम्प्रपद्ये ॥ ४५ ॥ शब्दं गृह्णास्यश्रवास्त्वं हि जिघ्रस्यघ्राणस्त्वं व्यंघ्रिरायासि दूरात् ॥ व्यक्षः पश्येस्त्वं रसज्ञोऽप्यजिह्वः कस्त्वां सम्यग्वेत्त्यतस्त्वाम्प्रपद्ये ॥ ४६ ॥ नो वेद त्वामीश साक्षाद्धि वेदो नो वा विष्णुर्नो विधाताखिलस्य ॥ नो योगीन्द्रा नेन्द्रमुख्याश्च देवा भक्तो वेद त्वामतस्त्वाम्प्रपद्ये ॥ ४७ ॥ नो ते गोत्रं नो सजन्मापि नाशो नो वा रूपं नैव शीलन्न देशः ॥ इत्थम्भूतोऽपीश्वरस्त्वं त्रिलोक्यास्सर्वान्कामान्पूरयेस्त्वं भजे त्वाम् ॥४८॥ त्वत्तस्सर्वं त्वं हि सर्वं स्मरारे त्वं गौरीशस्त्वं च नग्नोऽतिशान्तः ॥ त्वं वै वृद्धस्त्वं युवा त्वं च बालस्तत्त्वं यत्किं नान्यतस्त्वां नतोऽस्मि ॥४९॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ स्तुत्वेति विप्रो निपपात भूमौ संबद्धपाणिर्भवतीह यावत् ॥ तावत्स बालोऽखिलवृद्धवृद्धः प्रोवाच भूदेवमतीव हृष्टः ॥५०॥ बाल उवाच ॥ विश्वानर मुनिश्रेष्ठ भूदेवाहं त्वयाद्य वै ॥ तोषितस्सुप्रसन्नात्मा वृणीष्व वरमुत्तमम् ॥५१॥ तत उत्थाय हृष्टात्मा मुनिर्विश्वानरः कृती ॥ प्रत्यब्रवीन्मुनिश्रेष्ठः शंकरम्बालरूपिणम् ॥५२॥ विश्वानर उवाच ॥ महेश्वर किमज्ञातं सर्वज्ञस्य तव प्रभो ॥ सर्वान्तरात्मा भगवाञ्छर्वस्सर्वप्रदो भवान् ॥५३॥ याच्ञाम्प्रति नियुक्तम्मां किं ब्रूषे दैन्यकारिणीम् ॥ इति ज्ञात्वा

महेशान यथेच्छसि तथा कुरु ॥५४॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य देवो विश्वानरस्य हि ॥ शुचिश्शुचिव्रतस्याथ शुचिं स्मित्वाब्रवी
च्छिशुः ॥५५॥ [illegible] शुचे शुचिष्मत्यां योऽभिलाषः कृतो हृदि ॥ अचिरेणैव कालेन स भविष्यत्यसंशयम् ॥५६॥ तव पुत्रत्वमेष्यामि शुचिष्मत्यां
[illegible] [illegible] नाम्ना शुचिस्सर्वामरप्रियः ॥५७॥ अभिलाषाष्टकं पुण्यं स्तोत्रमेतत्त्वयेरितम् ॥ अब्दत्रिकालपठनात्कामदं शिवसन्निधौ
[illegible] [illegible] पुत्रपौत्रधनप्रदम् ॥ सर्वशान्तिकरञ्चापि सर्वापत्तिविनाशनम् ॥ ५९ ॥ स्वर्गापवर्गसम्पत्तिकारकं नात्र संशयः ॥ सर्वस्तोत्रसमं
॥६०॥ [illegible] [illegible] सदा ॥ [illegible] [illegible] लिंगमभ्यर्च्य शम्भवम् ॥ वर्षं जपन्निदं स्तोत्रमपुत्रः पुत्रवान्भवेत् ॥ ६१ ॥ अभिलाषा
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] वा पुरुषेणापि नियमाल्लिंगसन्निधौ ॥ अब्दं जप्तमिदं
[illegible] [illegible] ॥ ६२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे शम्भुर्बलहृद् [illegible] ॥ सोऽपि विश्वानरो विप्रो हृष्टात्मा स्वगृहं ययौ
॥ ६४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे [illegible] [illegible] गृहपत्यवतारवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ स विप्रो
[illegible] महाहर्षसमन्वितः ॥ [illegible] [illegible] ॥ १ ॥ [illegible] विप्रपत्नी सा मुदम्प्राप शुचिष्मती ॥ अतीव प्रेमसंयुक्ता
प्रशशंस [illegible] ॥ २ ॥ अथ [illegible] [illegible] ह ॥ विधिवद्विहितं [illegible] गर्भाधानाख्यकर्मणि ॥ ३ ॥ ततः पुंसवनन्तेन स्पन्द
[illegible] ॥ ४ ॥ [illegible] ॥ ५ ॥ सीमन्तोऽथाष्टमे मासे गर्भरूपसमृद्धिकृत् ॥ सुखप्रसवसिद्धौ च तेनाकारि
[illegible] [illegible] शुभे लग्ने सुग्रहेषु युगेषु च ॥ ६ ॥ अरिष्टदीपनिर्वाणत्सर्वारिष्टविनाशकृत् ॥ तनयो
[illegible] [illegible] ॥ ७ ॥ [illegible] भूर्भुवस्स्वस्त्रिवासिनाम् ॥ गन्धवाहनवाहाश्च दिग्वधूमुखवासमः ॥
॥ ८ ॥ [illegible] [illegible] ॥ ९ ॥ परितस्सरितस्स्वच्छा भूतानां
[illegible] ॥ १० ॥ सत्त्वास्सत्त्वसमायुक्ताः सुधावृष्टिर्बभूव वै ॥ कल्याणी सर्वथा वाणी
[illegible] [illegible] ॥ ११ ॥ [illegible] ॥ विद्याधर्य्यश्च किन्नर्य्यस्तथामर्य्यस्सहस्रशः ॥ १२ ॥ गन्धर्वो
[illegible] [illegible] ॥ १३ ॥ मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः ॥ वसिष्ठः कश्यपोऽ

गस्त्यो विभाण्डो माण्डवीसुतः ॥ १४ ॥ लोमशो रोमचरणो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥ भृगुस्तु गालवो गर्गो जातूकर्णः पराशरः ॥ १५ ॥ आप
स्तम्बो याज्ञवल्क्यो दक्षवाल्मीकिमुद्गला ॥ शातातपश्च लिखितश्शिलादः शंखः उञ्छभुक ॥ १६ ॥ जमदग्निश्च संवर्तो मतंगो भरतोंशुमान् ॥
व्यासः कात्यायनः कुत्सः शौनकस्सुश्रुतश्शुकः ॥ १७ ॥ ऋष्यशृङ्गोऽथ दुर्वासाश्शुचिर्नारदतुम्बुरू ॥ उत्तंको वामदेवश्च पवनोऽशितदेवलौ ॥
॥ १८ ॥ सालङ्कायनहारीतौ विश्वामित्रोऽथ भार्गवः ॥ मृकण्डस्सह पुत्रेण पर्वतो दारुकस्तथा ॥ १९ ॥ धौम्योपमन्युवत्साद्या मुनयो मुनिकन्य
काः ॥ तच्छान्त्यर्थं ममाजग्मुर्धन्यं विश्वानराश्रमम् ॥ २० ॥ ब्रह्मा बृहस्पतियुतो देवो गरुडवाहनः ॥ नन्दिभृङ्गिसमायुक्तो गौर्य्यासह वृषध्वजः॥
॥ २१ ॥ महेन्द्रमुख्या गीर्वाणा नागाः पातालवासिनः ॥ रत्नान्यादाय बहुशस्समरित्कामहाब्धयः ॥ २२ ॥ स्थावरा जंगमं रूपं धृत्वायाता
स्सहस्रशः ॥ महामहोत्सवे तस्मिन्नभूवाकालकौमुदी ॥ २३ ॥ जातकर्म स्वयं तस्य कृतवान्विधिराननः ॥ श्रुतिं विचार्य्य तद्रूपन्नाम्ना गृहपति
स्त्वयम् ॥ २४ ॥ इति नाम ददौ तस्मै देयमेकादशेऽहनि ॥ नामकर्मविधानेन तदर्थं श्रुतिमुच्चरन् ॥ २५ ॥ चतुर्निगममन्त्रोक्तैराशीर्भिरभिनन्द्य
च ॥ समयाद्धंसमारुह्य सर्वेषाञ्च पितामहः ॥ २६ ॥ कृत्वा बालोचितां रक्षां लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ आरुह्य यानं स्वन्धाम हरोऽपि हरिणा ययौ
॥ २७ ॥ अहो रूपमहो तेजस्त्वहो सर्वांगलक्षणम् ॥ अहो शुचिष्मती भाग्यमाविरासीत्स्वयं हरः ॥ २८ ॥ अथवा किमिदं चित्रं सर्वभक्तजने
ष्वहो ॥ स्वयमाविरभूद्रुद्रो यतो रुद्रस्तदर्चितः ॥ २९ ॥ इतिस्तुवन्तस्तेन्योऽन्यं सम्प्रहृष्टतनूरुहाः ॥ विश्वानरं समापृच्छ्य जग्मुः सर्वे यथागतम्
॥ ३० ॥ अतः पुत्रं समीहन्ते गृहस्थाश्रमवासिनः ॥ पुत्रेण लोकाञ्जयति श्रुतिरेखा सनातनी ॥ ३१ ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यमपुत्रस्यार्जनं वृथा ॥
अपुत्रस्य तपश्छिन्नं नोपवित्रत्यपुत्रतः ॥ ३२ ॥ न पुत्रात्परमो लाभो न पुत्रात्परमं सुखम् ॥ न पुत्रात्परमं मित्रम्परत्रेह च कुत्रचित् ॥ ३३ ॥
निष्क्रमोऽथ चतुर्थेऽस्य मासि पित्रा कृतो गृहात् ॥ अन्नप्राशनमब्दाहे चूडाब्दे चार्थवत्कृता ॥ ३४ ॥ कर्णवेधन्ततः कृत्वा श्रवणर्क्षे स कर्मवित् ॥
ब्रह्मतेजोभिवृद्ध्यर्थं पञ्चमेऽब्दे व्रतन्ददौ ॥ ३५ ॥ उपाकर्म ततः कृत्वा वेदानध्यापयत्सुधीः ॥अब्दं वेदान्स विधिनाऽध्यैष्ट सांगपदक्रमान् ॥ ३६ ॥
विद्याजातं समस्तं च साक्षिमात्रं गुरोर्मुखात् ॥ विनयादिगुणानाविष्कुर्वञ्जग्राह शक्तिमान् ॥ ३७ ॥ ततोऽथ नवमे वर्षे पित्राश्शुश्रूषणे रतम्॥वैश्वा
नरं गृहपतिं द्रष्टुमायाच्च नारदः ॥ ३८ ॥ विश्वानरोटजम्प्राप्य देवर्षिस्तं तु कौतुकी ॥ अपृच्छत्कुशलन्तत्र गृहीतार्धासनः क्रमात् ॥ ३९ ॥ ततः
सर्वं च तद्भाग्यं पुत्रधर्मं च सम्मुखे ॥ वैश्वानरं समवदत्स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ ४० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तो मुनिना बालः पित्रोराज्ञाम

राध्य सः ॥ प्रणम्य नारदं श्रीमान् भक्त्या प्रह्व उपाविशत् ॥ ४१ ॥ वैश्वानर समभ्येहि ममोत्संगे निषीद भोः ॥ लक्षणानि परीक्षेऽहं पाणिन्दशय
दक्षिणम् ॥४२॥ ततो दृष्ट्वा तु सर्वं हि तालुजिह्वादि नारदः ॥ विश्वानरं समवदच्छिवप्रेरणया सुधीः ॥ ४३ ॥ नारद उवाच ॥ विश्वानरमुने वच्मि
शृणु पुत्रांकमादरात् ॥ सर्वांगस्वं त्वान्पुत्रो महालक्षणवानयम् ॥ ४४ ॥ किन्तु सर्वगुणोपेतं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ सम्पूर्णनिर्मलकलं पाल्येद्विधुव
द्विधिः ॥ ४५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षणीयस्त्वसौ शिशुः ॥ गुणोऽपि दोषतां याति वक्रीभूते विधातरि ॥ ४६ ॥ शंकेऽस्य द्वादशे मासि प्रत्यू
हो विद्युदग्नितः ॥ इत्युक्त्वा नारदोऽगच्छद्देवलोकं यथागतम् ॥ ४७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां गृहपत्यवतारोपाख्याने
गृहपत्यवतारवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ विश्वानरस्सपत्नीकस्तच्छ्रुत्वा नारदेरितम् ॥ तदेवम्मन्यमानोऽभूद्वज्रपातं
सुदारुणम् ॥ १ ॥ हा हतोऽस्मीति वचसा हृदयं समताडयत ॥ मूर्च्छामवाप महतीं पुत्रशोकसमाकुलः ॥ २ ॥ शुचिष्मत्यपि दुःखार्त्ता रुरोदातीव
दुस्सहम् ॥ अतिस्वरेण हारावैरत्यन्तं व्याकुलेन्द्रिया ॥३॥ श्रुत्वार्त्तनादमिति विश्वनरोऽपि मोहं हित्वोत्थितः किमिति किंत्विति किं किमेतत् ॥ उच्चै
र्वदन् गृहपतिः क्व स मे बहिस्थः प्राणोन्तरात्मनिलयस्सकलेन्द्रियेशः ॥४॥ ततो दृष्ट्वा स पितरौ बहुशोकसमावृतौ ॥ स्मित्वोवाच गृहपतिस्सबाल
शशंकरांशजः ॥५॥ गृहपतिरुवाच ॥ हे मातस्तात किं जातं कारणन्तद्वदाधुना ॥ किमर्थं रुदितोऽत्यर्थं त्रासस्तादृक्कुतो हि वाम् ॥६॥ न मां कृतवपुस्त्रा
णम्भवच्चरणरेणुभिः ॥ कालः कलयितुं शक्तो वराकी चिञ्चलालिपिका ॥ ७ ॥ प्रतिज्ञां शृणुतान्तातौ यदि वान्तनयो ह्यहम् ॥ करिष्येऽहं तथा येन
मृत्युस्त्रस्तो भविष्यति ॥ ८ ॥ मृत्युंजयं समाराध्य सर्वज्ञं सर्वदं सताम् ॥ जयिष्यामि महाकालं सत्यं तातौ वदाम्यहम् ॥ ९ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति
श्रुत्वा वचस्तस्य जारितौ द्विजम्पती ॥ अकालामृतवर्षैर्घैर्गततापौ तदोचतुः ॥ १० ॥ द्विजदम्पती ऊचतुः ॥ पुनर्ब्रूहि पुनर्ब्रूहि कीदृक् कीदृक् पुनर्वद ॥
कालः कलयितुन्नालं वराकी चञ्चलास्ति का ॥ ११ ॥ आवयोस्तापनाशाय महोपायस्त्वयेरितः ॥ मृत्युंजयाख्यदेवस्य समाराधनलक्षणः ॥ १२ ॥
तद्व्रज शरणं शम्भोर्नातः परतरं हि तत् ॥ मनोरथपथातीतकारिणः पापहारिणः ॥ १३ ॥ किन्न श्रुतन्त्वया तात श्वेतकेतुं यथा पुरा ॥ पाशितं
कालपाशेन ररक्ष त्रिपुरान्तकः ॥ १४ ॥ शिलादतनयं मृत्युग्रस्तमष्टाब्दमात्रकम् ॥ शिवो निजजनश्चक्रे नन्दिनं विश्वनंदिनम् ॥ १५ ॥ क्षीरोदम
थनोद्भूतं प्रलयानलसन्निभम् ॥ पीत्वा हालाहलं घोररक्षद्भुवनत्रयम् ॥ १६ ॥ जलन्धरं महादर्पं हृतत्रैलोक्यसम्पदम् ॥ रुचिरांगुष्ठरेखोत्थचक्रे
ण निजघान यः ॥ १७ ॥ य एकेषुनिपातोत्थज्वलनैस्त्रिपुरम्पुरा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्य्यसम्मूढं शोषयामास भानुना ॥ १८ ॥ कामं दृष्टिनिपातेन त्रै

245

लोक्यविजयोर्जितम् ॥ निनायानंगपदवीं वीक्ष्यमाणेष्वजादिषु ॥ १९ ॥ तं ब्रह्माद्येककर्त्तारम्मेघवाहनमच्युतम् ॥ प्रयाहि पुत्र शरणं विश्वरक्षामणिं
शिवम् ॥२०॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ पित्रोरनुज्ञामप्राप्येति प्रणम्य चरणौ तयोः ॥ प्रादक्षिण्यमुपावृत्य बह्वाश्वास्य विनिर्ययौ ॥२१॥ सम्प्राप्य काशीं
दुष्प्रापाम्ब्रह्मनारायणादिभिः॥महासंवर्त्तसन्तापहन्त्रीं विश्वेशपालिताम् ॥ २२ ॥ स्वर्धुन्या हारयष्ट्येव राजितां कण्ठभूमिषु ॥ विचित्रगुणशालिन्या
हरपत्न्या विराजिताम् ॥ २३ ॥ तत्र प्राप्य स विप्रेशः प्राग्ययौ मणिकर्णिकाम् ॥ तत्र स्नात्वा विधानेन दृष्ट्वा विश्वेश्वरम्प्रभुम् ॥ २४ ॥ साञ्जलि
नतशीर्षोऽसौ महानन्दान्वितस्सुधीः ॥ त्रैलोक्यप्राणसन्त्राणकारिणम्प्रणनाम ह ॥ २५ ॥ आलोक्यालोक्य तल्लिंगं तुतोष हृदये मुहुः ॥ परमानन्द
कंदाढ्यं स्फुटमेतन्न संशयः ॥२६॥अहो न मत्तो धन्योऽस्ति त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ यद्द्राक्षिषमद्याहं श्रीमद्विश्वेश्वरं विभुम् ॥२७॥ मम भाग्योदया
यैव नारदेन महर्षिणा ॥ पुरागत्य तथोक्तं यत्कृतत्योस्म्यहन्ततः ॥ २८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्यानन्दामृतरसैर्विधाय स हि पारणम् ॥ तत
श्शुभेऽह्नि संस्थाप्य लिंगं सर्व्वहितप्रदम् ॥ २९ ॥ जग्राह नियमान्घोरान् दुष्करानकृतात्मभिः ॥ अष्टोत्तरशतैः कुम्भैः पूर्णैर्गंगाम्भसा शुभैः ॥
॥ ३० ॥ संस्नाप्य वाससा पूतैः पूतात्मा प्रत्यहं शिवम् ॥ नीलोत्पलमयीम्मालां समर्पयति सोऽन्वहम् ॥ ३१ ॥ अष्टा
धिकसहस्रैस्तु सुमनोभिर्विनिर्मिताम् ॥ स पक्षे वाथ वा मासे कन्दमूलफलाशनः ॥ ३२ ॥ शीर्णपर्णाशनैर्धीरः षण्मासं सम्बभूव सः ॥ षण्मासं
वायुभक्षोऽभूत्षण्मासं जलविन्दुभुक् ॥ ३३ ॥ एवं वर्षद्वयस्तस्य व्यतिक्रांतं महात्मनः ॥ शिवैकमनसो विप्रास्तत्प्यमानस्य नारद ॥ ३४ ॥
जन्मतो द्वादशे वर्षे तद्वचो नारदेरितम् ॥ सत्यं करिष्यन्निव तमभ्यगात्कुलिशायुधः ॥ ३५ ॥ उवाच च वरं ब्रूहि दद्मि त्वन्मनसि स्थितम् ॥ अहं
शतक्रतुर्विप्र प्रसन्नोऽस्मि शुभव्रतैः ॥ ३६ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेन्द्रस्य वाक्यम्मुनिकुमारकः ॥ उवाच मधुरन्धीरः कीर्तयन्मधुराक्ष
रम् ॥ ३७ ॥ गृहपतिरुवाच ॥ मघवन् वृत्रशत्रो त्वां जाने कुलिशपाणिनम् ॥ नाहं वृणे वरन्त्वत्तश्शंकरो वरदोऽस्ति मे ॥ ३८ ॥ इन्द्र
उवाच ॥ न मत्तश्शंकरस्त्वन्यो देवदेवोऽस्म्यहं शिशो ॥ विहाय बालिशत्वं त्वं वरं याचस्व मा चिरम् ॥ ३९ ॥ गृहपतिरुवाच ॥ गच्छाहल्यापतेऽ
साधो गोत्रारे पाकशासन ॥ न प्रार्थये पशुपतेरन्यं देवान्तरं स्फुटम् ॥ ४० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
उद्यम्य कुलिशं घोरम्भीषयामास बालकम् ॥ ४१ ॥ स दृष्ट्वा बालको वज्रं विद्युज्ज्वालासमाकुलम् ॥ स्मरन्नारदवाक्यं च मुमूर्च्छ भयविह्वलः
॥ ४२ ॥ अथ गौरीरतिश्शम्भुराविरासीत्तमोनुदः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रन्ते स्पर्शैस्संजीवयन्निव ॥ ४३ ॥ उन्मील्य नेत्रकमले सुप्ते इव दिन

श्ये ॥ अपश्यदग्ने चोत्थाय शम्भुमर्कशताधिकम् ॥ ४४ ॥ भाले लोचनमालोक्य कण्ठकालं वृषध्वजम् ॥ वामाङ्गसन्निविष्टाद्रितनय चन्द्र
खरम् ॥ ४५ ॥ कपर्देन विराजंतं त्रिशूलाजगवायुधम् ॥ स्फुरत्कर्पूरगौरांगं परिणद्धगजाजिनम् ॥ ४६ ॥ परिज्ञाय महादेवं गुरुवाक्यत
आगमात् ॥ हर्षबाष्पाकुलासन्नकण्ठरोमाञ्चकञ्चुकः ॥ ४७ ॥ क्षणं च गिरिवत्तस्थौ चित्रकूटत्रिपुत्रकः ॥ यथा तथा सुसम्पन्नो विस्मृत्यात्मानमेव
च ॥ ४८ ॥ न स्तोतुं न नमस्कर्तुं किञ्चिद्विज्ञप्तिमेव च ॥ यदा स न शशाकालं तदा स्मित्वाह शंकरः ॥ ४९ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शिशो गृहपते
शक्राद्वज्रोद्यतकरादहो ॥ ज्ञातं भीतोऽसि मा भैषीर्जिज्ञासा ते मया कृता ॥ ५० ॥ मम भक्तस्य नो शक्रो न वज्रं चान्तकोऽपि च ॥ प्रभ
वेदिन्द्ररूपेण मयैव त्वमिभीषितः ॥ ५१ ॥ वरन्ददामि ते भद्र त्वमग्निपदभाग्भव ॥ सर्वेषामेव देवानां वरदस्त्वं भविष्यसि ॥ ५२ ॥ सर्वेषामेव
भूतानां त्वमग्नेऽन्तश्चरो भव ॥ धर्मराजेन्द्रयोर्मध्ये दिगीशो राज्यमाप्नुहि॥५३॥त्वयेदं स्थापितं लिंगं तव नाम्ना भविष्यति ॥ अग्नीश्वर इति ख्यात
सर्वतेजोविबृंहणम् ॥ ५४॥ अग्नीश्वरस्य भक्तानां न भयं विद्युदग्निभिः ॥ अग्निमांद्यभयं नैव नाकालमरणं क्वचित् ॥५५॥ अग्नीश्वरं समभ्यर्च्य
काश्यां सर्वसमृद्धिदम् ॥ अन्यत्रापि मृतो दैवाद्वह्निलोके महीयते ॥५६ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वानीय तद्बन्धून्पित्रोश्च परिपश्यतो ॥ दिक्प
तित्वेऽभिषिच्याग्निं तत्र लिंगे शिवोऽविशत् ॥ ५७ ॥ इत्थमग्न्यवतारस्ते वर्णितो मे जनार्दनः ॥ नाम्ना गृहपतिस्तात शंकरस्य परात्मनः ॥
॥ ५८ ॥ चित्रहोत्रपुरी रम्या सुखदार्चिष्मती वरा ॥ जातवेदसि ये भक्ता ते तत्र निवसन्ति वै ॥ ५९ ॥ अग्निप्रवेशं ये कुर्युर्दृढसत्त्वा जितेन्द्रि
याः ॥ स्त्रियो वा सत्त्वसम्पन्नास्ते सर्वेप्यग्नितेजसः ॥६०॥ अग्निहोत्ररता विप्राः स्थापिता ब्रह्मचारिणः॥पञ्चाग्निवर्तिनोऽप्येवमग्निलोकेऽग्निव
र्चसः ॥ ६१ ॥ शीते शीतापनुत्त्यै यस्त्वेधोभारान्प्रयच्छति ॥ कुर्यादग्नीष्टिकां वाथ स वसेदग्निसन्निधौ ॥ ६२ ॥ अनाथस्याग्निसंस्कारं यः
कुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ अशक्तः प्रेरयेदन्यं सोऽग्निलोके महीयते ॥ ६३ ॥ अग्निरेको द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ गुरुर्दैवो व्रतं तीर्थं
सर्वमग्निर्विनिश्चितम् ॥ ६४ ॥ अपावनानि सर्वाणि वह्निसंसर्गतः क्षणात् ॥ पावनानि भवन्त्येव तस्माद्यः पावकः स्मृतः ॥ ६५ ॥ अन्त
रात्मा ह्ययं साक्षान्निश्चयो ह्याशुशुक्षणिः ॥ मांसग्रासान्पचेत्कुक्षौ स्त्रीणां नो मांसपेशिकाम् ॥ ६६ ॥ तैजसी शाम्भवी मूर्तिः प्रत्यक्षा दहना
त्मिका ॥ कर्त्री हर्त्री पालयित्री विनैतां किं विलोक्यते ॥ ६७ ॥ चित्रभानुरयं साक्षान्नेत्रन्त्रिभुवनेशितुः ॥ अन्धन्तमोमये लोके विनैनं कः प्रका
शतः ॥ ६८ ॥ धूपप्रदीपनैवेद्यपयोदधिघृतैक्षवम् ॥ एतद्भुक्तं निषेवन्ते सर्वे दिवि दिवौकसः ॥ ॥ ६९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शत

244 ॥ २५५ ॥

रुद्रसंहितायां गृहपत्यवतारवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ यक्षेश्वरावतारं च शृणु शंभोर्मुनीश्वर ॥ गर्विणां गर्वहन्तारं सताम्भक्तिविवर्द्धनम् ॥ १ ॥ पुरा देवाश्च दैत्याश्च पीयूषार्थम्महाबलाः ॥ क्षीरोदधिं ममन्थुस्ते सुकृतस्वार्थसन्धयः ॥२॥ मथ्यमानेऽमृते पूर्वं क्षीराब्धेस्सुरदानवैः॥अग्नेः समुत्थितं तस्माद्विषं कालानलप्रभम् ॥३॥ तं दृष्ट्वा निखिला देवा दैत्याश्च भयविह्वलाः॥विद्रुत्य तरसा तात शंभोस्ते शरणं ययुः ॥४॥ दृष्ट्वा तं शंकरं सर्वे सर्वदेवशिखामणिम् ॥ प्रणम्य तुष्टुवुर्भक्त्या साच्युता नतमस्तकाः ॥५॥ ततः प्रसन्नो भगवाञ्छङ्करो भक्तवत्सलः ॥ पपौ विषं महाघोरं सुरासुरगणार्दनम्॥६॥ पीतं तं विषमं कण्ठे निदधे विषमुल्बणम्॥रेजे तेनाति स विभुर्नीलकण्ठो बभूव ह॥७॥ततः सुरासुरगणा ममन्थुः पुनरेव तम्॥विषदाहविनिर्मुक्ताः शिवानुग्रहतोऽखिलाः ॥८॥ ततो बहूनि रत्नानि निस्सृतानि ततो मुने॥अमृतं च पदार्थं हि सुरदानवयोर्मुने॥९॥तत्पपुः केवलन्देवा नासुराः कृपया हरेः॥ततो बभूव सुमहान् रत्नं तेषां मिथोऽकदम्॥१०॥द्वन्द्वयुद्धम्बभूवाथ देवदानवयोर्मुने ॥ तत्र राहुभयाच्चन्द्रो विदुद्राव तदर्दितः ॥११॥ जगाम सदनं शंभोः शरणम्भयविह्वलः ॥ सुप्रणम्य च तुष्टाव पाहि पाहीति संवदन् ॥ १२ ॥ ततस्स नामभयदः शंकरो भक्तवत्सलः ॥ दध्रे शिरसि चन्द्रं स विभुश्शरणमागतम् ॥ १३ ॥ अथागतस्तदा राहुस्तुष्टाव सुप्रणम्य तम् ॥ शंकरं सकलाधीशं वाग्भिरिष्टाभिरादरात् ॥१४॥ शंभुस्तन्मतमाज्ञाय तच्छिरस्यच्युतेन ह ॥ पुरा छिन्नानि वै केतुसंज्ञानि निदधे गले॥१५॥ ततो युद्धेऽसुराः सर्वे देवैश्चैव पराजिताः ॥ पीत्वामृतं सुरास्सर्व्वे जयम्प्रापुर्महाबलाः ॥१६॥ विष्णुप्रभृतयः सर्व्वे बभूवुश्चातिगर्विताः ॥ बलानि चांकुरंत्यन्तशिवमायाविमोहिताः ॥ १७ ॥ ततस्स शंकरो देवः सर्वाधीशोऽथ गर्वहा ॥ यक्षो भूत्वा जगामाशु यत्र देवाः स्थिता मुने ॥१८॥ सर्वान्दृष्ट्वाच्युतमुखान्देवान्यक्षपतिस्स वै ॥ महागर्वाढयमनसा महेशः प्राह गर्वहा ॥ १९ ॥ यक्षेश्वर उवाच ॥ किमर्थं संस्थिता यूयमत्र सर्वे सुरा मिथः ॥ किमु कार्याखिलम्ब्रूत कारणं मेऽनुपृच्छते ॥ २० ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ अभूदत्र महान्देवरणः परमदारुणः॥असुरा नाशितास्सर्वेऽवशिष्टा विद्रुता गताः ॥२१॥ वयं सर्वे महावीरा दैत्यघ्ना बलवत्तराः ॥ अग्रेऽस्माकं कियन्तस्ते दैत्याः क्षुद्रबलास्सदा ॥ २२ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां सुराणां गर्वगर्भितम् ॥ गर्वहासौ महादेवो यक्षरूपो वचोऽब्रवीत ॥ २३ ॥ ॥ यक्षेश्वर उवाच ॥ हे सुरा निखिला यूयं मद्वचः शृणुतादरात् ॥ यथार्थं वच्मि नासत्यं सर्वगर्वापहारकम् ॥ २४ ॥ गर्व्वमेनं न कुरुत कर्त्ता हर्त्ताऽपरः प्रभुः ॥ विस्मृताश्च महेशानं कथयध्वं वृथा बलाः ॥ २५ ॥ युष्माकश्चेत्स हि मदो जानतां स्वबलम्महत् ॥ मत्स्थापितं तृणमिदं छिन्त स्वास्त्रैश्च तैस्सुराः ॥ २६ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वैकतृणन्तेषां

निर्विक्षेप पुरस्ततः ॥ जह्रे सर्वमदं यक्षरूप ईशस्सतां गतिः ॥२७॥ अथ सर्वे सुरा विष्णुप्रमुखा वीरमानिनः ॥ कृत्वा स्वपौरुषन्तत्र स्वायुधानि
विचिक्षिपुः ॥२८॥ तत्रासन् विफलान्याशु तान्यस्त्राणि दिवौकसाम् ॥ शिवप्रभावतस्तेषां मूढगर्वापहारिणः ॥२९॥ अथासीत्तु नभोवाणी देववि
स्मयहारिणी॥यक्षोऽयं शंकरो देवाः सर्वगर्वापहारकः॥३०॥कर्ता हर्ता तथा भर्ताऽयमेव परमेश्वरः॥एतद्बलेन बलिनो जीवाः सर्वेऽन्यथा न हि ॥३१॥
अस्य मायाप्रभावाद्धै मोहिताः स्वप्रभुं शिवम्॥मदतो बुबुधुर्नैवाद्यापि बोधतनुम्प्रभुम्॥३२॥नन्दीश्वर उवाच ॥ इति श्रुत्वा नभोवाणीं बुबुधुस्ते ग
तस्मयाः ॥ यक्षेश्वरम्प्रणेमुश्च तुष्टुवुश्च तमीश्वरम् ॥ ३३ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव महादेव सर्वगर्वापहारक ॥ यक्षेश्वर महालीक माया तेत्यद्भुता
प्रभो ॥ ३४ ॥ मोहिता माययाद्यापि तव यक्षस्वरूपिणः ॥ सगर्वमभिभाषन्तस्त्वत्पुरो हि पृथङ्मयाः ॥ ३५ ॥ इदानीं ज्ञानमायातन्तवैव कृपया
प्रभो ॥ कर्ता हर्ता च भर्ता च त्वमेवान्यो न शंकर ॥३६ ॥ त्वमेव सर्वशक्तीनां सर्वेषां हि प्रवर्तकः ॥ निवर्तकश्च सर्वेशः परमात्माव्ययोऽद्वयः ॥
॥ ३७॥ यक्षेश्वरस्वरूपेण सर्वेषां नो मदो हृतः ॥ कृतो मन्यामहे तत्तेऽनुग्रहो हि कृपालुना॥३८॥ अथो स यक्षनाथोऽनुगृह्य वै सकलान् सुरान् ॥
विबोध्य विविधैर्वाक्यैस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३९ ॥इत्थं स वर्णितः शम्भोरवतारः सुखावहः ॥ यक्षेश्वराख्यस्सुखदस्सतान्तुष्टोऽभयंकरः ॥ ४० ॥
इदमाख्यानममलं सर्वगर्वापहारकम् ॥ सतां सुशान्तिदन्नित्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ ४१ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा सुधीः पुमान् ॥
सर्वकामानवाप्नोति ततश्च लभते गतिम् ॥ ४२॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां रुद्रसंहितायां यक्षेश्वरावतारवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः॥१६॥
शृणवथो गिरिशस्याद्यावतारान् दशसंख्यकान् ॥ महाकालमुखान् भक्त्योपासनाकाण्डसेवितान् ॥ १ ॥ तत्राद्यो हि महाकालो भुक्तिमुक्तिप्रदस्स
ताम् ॥ शक्तिस्तत्रमहाकाली भक्तेप्सितफलप्रदा ॥ २ ॥ तारनामा द्वितीयश्च तारा शक्तिस्तथैव सा॥ भुक्तिमुक्तिप्रदौ चोभौ स्वसेवकसुखप्रदौ ॥३॥
भुवनेशो हि बालाह्वस्तृतीयः परिकीर्तितः॥भुवनेशी शिवा तत्र बालाह्वा सुखदा सताम् ॥ ४ ॥ श्रीविद्येशः षोडशाह्वः श्रीविद्या षोडशी शिवा ॥
चतुर्थो भक्तसुखदो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ ५ ॥ पञ्चमो भैरवः ख्यातः सर्वदा भक्तकामदः ॥ भैरवी गिरिजा तत्र सदुपासककामदा ॥ ६ ॥ छिन्न
मस्तकनामासौ शिवः षष्ठः प्रकीर्तितः ॥ भक्तकामप्रदा चैव गिरिजा छिन्नमस्तका ॥ ७ ॥ धूमवान् सप्तमः शम्भुस्सर्वकामफलप्रदः॥धूमावती शिवा
तत्र सदुपासककामदा ॥ ८ ॥ शिवावतारः सुखदो ह्यष्टमो बगलामुखः ॥ शक्तिस्तत्र महानन्दा विख्याता बगलामुखी ॥ ९ ॥ शिवावतारो मातंगो
नवमः परिकीर्तितः ॥ मातंगी तत्र शर्वाणी सर्वकामफलप्रदा ॥१०॥ दशमः कमलः शम्भुर्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः॥ कमला गिरिजा तत्र स्वभक्तपा

[illegible]लिता ॥ [illegible] ॥ एव [illegible]र्तिमन्त [illegible] भक्तानां सुखप्रदाः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाश्चैव भक्तानां सर्वदा सताम् ॥ १२ ॥ एते दशावतारा हि शङ्करस्य
महात्मनः ॥ नानासुखप्रदा नित्यं सेवतां निर्विकारिणः ॥ १३ ॥ [illegible] दशावतारा ॥ माहात्म्यं वर्णितं मुने ॥ सर्वकामप्रदं ज्ञेयं तन्त्रशास्त्रादिगर्भितम् ॥ १४ ॥
एतासामपि शक्तीनाम [illegible]तीमहिमा [illegible] ॥ सर्वकामप्रदो ज्ञेयस्तन्त्रशास्त्रादिगर्भितः ॥ १५ ॥ [illegible]मारणकार्य्यादौ तत्तच्छक्तिः परा मता ॥ खलदण्ड
करी [illegible]ब्रह्मतेजोविवर्द्धिनी ॥ १६ ॥ [illegible]कास्ते [illegible] महाशिवः ॥ सशक्तिका दशमिता महाकालमुखाः शुभाः ॥ १७ ॥ [illegible]पर्वेषु
सर्वेषु [illegible] भक्तितत्परः एतदाख्यानममलं [illegible]शम्भुप्रिय[illegible] ॥ १८ ॥ ब्राह्मणो [illegible]वर्चस्वी क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ धनाधिपो हि
वैश्यः [illegible] सुखमवाप्नुयात् ॥ १९ ॥ [illegible] निजधर्म[illegible] ॥ सुखिनः [illegible]विशेषेण शिवभक्ता भवन्तु च ॥ २० ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां शिवदशावतारवर्णनं नाम [illegible]ऽध्यायः ॥ १७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एकादशावतारान् [illegible]
[illegible]यथा शाङ्करान् [illegible] ॥ याञ्छ्रुत्वा न हि बाध्येत बाधा[illegible] ॥ १ ॥ [illegible] दैत्यपराजिताः ॥ त्यक्त्वामरावतीं
[illegible]पलायन्त निजां पुरीम् ॥ २ ॥ दैत्यप्रपीडिता देवाः जग्मुस्ते कश्यपान्तिकम् ॥ [illegible] प्रणेमुस्ते सुविह्वलम् ॥ ३ ॥ सुनु
[illegible] कृत्वा विज्ञाप्य[illegible] ॥ सर्वं निवेदयामासुः [illegible]दुःख[illegible] ॥ ४ ॥ [illegible]कश्यप[illegible] शिवसक्तधीः ॥
[illegible]कर्ण्य[illegible] दुःखितोऽभूत् [illegible] ॥ ५ ॥ [illegible] मुनि[illegible] [illegible] ॥ काशीं जगाम सुप्रीत्या विश्वेश्वरपुरी
मुने ॥ ६ ॥ [illegible] ततः [illegible] कृत्वा [illegible] ॥ विश्वेश्वरं समान [illegible] साम्ब सर्व[illegible] ॥ ७ ॥ शिवलिङ्गं सु[illegible] चकार
[illegible]तपः ॥ शम्भुमुद्दिश्य सुप्रीत्या देवानां हितकाम्यया ॥ ८ ॥ [illegible]काले [illegible] शिवपादाम्बुजासक्तमनसो [illegible]
[illegible] ॥ अथ प्रादुरभूच्छम्भुर्वरन्दातुं [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] वरं ब्रूहीति चोवाच सुप्रसन्नो महेश्वरः ॥
[illegible]र्तेः स्वभक्तः भक्तवत्सलः ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा तं महेशानं [illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] उवाच ॥ देवदेव महेशान शरणागतवत्सल ॥ सर्वेश्वरः परात्मा [illegible] ॥ १३ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ दीनबन्धुर्दयासिन्धुर्भक्तरक्षणदक्षधीः ॥ १४ ॥ एते [illegible] हि [illegible] विशेषतः ॥ [illegible]
[illegible] प्रभो ॥ १५ ॥ [illegible]समर्थो [illegible] सुहृदः ॥ अतो हरा मत्[illegible]

देवेश देवदुःखविनाशकः ॥ तत्पूरितं तपोनिष्ठां प्रसन्नार्थं तवासदम् ॥ १७ ॥ शरणं ते प्रपन्नोऽस्मि सर्वथाहं महेश्वर ॥ कामं मे पूरय
स्वामिन्देवदुःखं विनाशय ॥ १८ ॥ पुत्रदुःखैश्च देवेश दुःखितोऽहं विशेषतः ॥ सुखिनं कुरु मामीश सहायस्त्वन्दिवौकसाम् ॥ १९ ॥ भूत्व
मम सुतो नाथ देवा यक्षाः पराजिताः ॥ दैत्यैर्महाबलैश्शम्भो सुरानन्दप्रभो भव ॥ २० ॥ सदैवास्तु महेशान सर्वलेखसहायकृत् ॥ यथा दैत्य
कृता बाधा न बाधेत सुरान्प्रभो ॥ २१ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्तु सर्वेशस्तथेति प्रोच्य शंकरः ॥ पश्यतस्तस्य भगवान्तत्रैवान्तर्दधे हरः
॥ २२ ॥ कश्यपोऽपि महाहृष्टः स्वस्थानमगमद्द्रुतम् ॥ देवेभ्यः कथयामास सर्ववृत्तान्तमादरात् ॥ २३ ॥ ततस्स शंकरश्शर्वस्सत्यं कर्तु स्वकं
वचः ॥ सुरभ्यां कश्यपाज्जज्ञे एकादशस्वरूपवान् ॥ २४ ॥ महोत्सवस्तदासीद्धि सर्वं शिवमयं त्वभूत् ॥ आसन्हृष्टाः सुराश्चाथ मुनिना कश्यपेन
च ॥ २५ ॥ कपाली १ पिंगलो २ भीमो ३ विरूपाक्षो ४ विलोहितः ५ शास्ताऽ६ जपाद ७ हिर्बुध्न्य ८ श्शम्भु ९ श्चण्डो १० भवस्तथा ११
॥ २६ ॥ एकादशैते रुद्रास्तु सुरभीतनयाः स्मृताः ॥ देवकार्यार्थमुत्पन्नाश्शिवरूपास्सुखास्पदम् ॥ २७ ॥ ते रुद्राः काश्यपा वीरा महाबलपराक्र
माः ॥ दैत्याञ्जघ्नुश्च संग्रामे देवसाहाय्यकारिणः ॥ २८ ॥ तद्रुद्रकृपया देवा दैत्याञ्जित्वा च निर्भयाः ॥ चक्रुः स्वराज्यं सर्वे ते शक्राद्यास्स्वस्थमान
साः ॥ २९ ॥ अद्यापि ते महारुद्रास्सर्वे शिवस्वरूपकाः ॥ देवानां रक्षणार्थाय विराजन्ते सदा दिवि ॥ ३० ॥ ऐशान्याम्पुरि ते वासं चक्रिरे भक्त
वत्सलाः ॥ विरमन्ते सदा तत्र नानालीलाविशारदाः ॥ ३१ ॥ तेषामनुचराः रुद्राः कोटिशः परिकीर्तिताः ॥ सर्वत्र संस्थितास्तत्र त्रिलोकेष्वभि
भागशः ॥ ३२ ॥ इति ते वर्णितास्तात अवतारास्शंभोः वै ॥ एकादशमिता रुद्रास्सर्वलोकसुखावहाः ॥ ३३ ॥ इदमाख्यानममलं सर्वपापप्रणा
शकम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामप्रदायकम् ॥ ३४ ॥ य इदं शृणुयात्तात श्रावयेद्वा समाहितः ॥ इहसर्वसुखम्भुक्त्वा ततो मुक्तिं लभेत सः
॥ ३५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां एकादशावतारवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अथान्यच्चरितं ॥ २६९ ॥
शम्भोश्शृणु प्रीत्या महामुने ॥ १ ॥ [illegible] धर्महेतवे ॥ १ ॥ ब्रह्मपुत्रो बभूवातितपस्वी ब्रह्मवित्प्रभुः ॥ अनसूयापतिर्धीमान् [illegible] श्राम
तिपालकः ॥ २ ॥ स निदेशाद्ब्रह्मणो हि [illegible] पुत्रकाम्यया ॥ स ऋक्षकुलनामानं ययौ च तपसे गिरिम् ॥ ३ ॥ प्राणानायम्य विधिवन्निर्विन्ध्या
तटिनीतटे ॥ तपश्चचार [illegible] ॥ ४ ॥ य एक ईश्वरः कश्चिदविकारो महाप्रभुः ॥ स मे पुत्रवरं दद्यादिति निश्चितमानसः ॥ ५ ॥

242

बहुकालो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] लोका [illegible] मुनीश्वराः ॥
तथा [illegible] सर्वे [illegible] [illegible] [illegible] सुरेशो मुने ॥ [illegible] [illegible]॥ नुत्वा
नत्वा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] तथा नुत्वा [illegible] स्वदुः
[illegible] विष्णवेऽनन्तरं मुने ॥ १० ॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible] ॥ ११ ॥ स्तु
त्वा बहुतया विष्णु [illegible] च [illegible] ॥ [illegible] ॥ १२ ॥ [illegible] मया [illegible] ॥ मुने संमंत्र
याश्चक्रुरन्योऽन्यं जगतां हितम् ॥ १३ ॥ [illegible] [illegible] ॥ १४ ॥ [illegible] स
दृष्ट्वात्रिर्मुनिसत्तमः ॥ [illegible] च [illegible] ॥ १५ ॥ [illegible] विस्मितो [illegible] कृताञ्जलिः ॥ [illegible] ब्रह्म
विष्णुहराभिधान् ॥ १६ ॥ अत्रिरुवाच ॥ हे ब्रह्मन् हे हरे [illegible] ॥ प्रभवः [illegible] ॥ १७ ॥ एक एव
मया ध्यात ईश्वरः पुत्रहेतवे ॥ [illegible] ख्यातो [illegible] ॥ यूयं [illegible] कस्मादागता वरदर्षभाः ॥ [illegible] संशयं
छित्त्वा ततो दत्तेप्सितं व मु ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा [illegible] ॥ [illegible] मुनीश्वर ॥ २० ॥ [illegible] त्रयो
सर्वेशानास्समाना वरदर्षभा ॥ अस्मदंशभवास्तस्मात् [illegible] ॥ २१ ॥ [illegible] [illegible] कीर्तिविवर्द्धनाः ॥ इत्युक्त्वास्ते
त्रयो देवास्स्वधामानि ययुर्मुदा ॥ २२ ॥ [illegible] मुदा ॥ [illegible] प्रीता [illegible] मुने ॥ २३ ॥
अथ ब्रह्मा हरिश्शम्भुस्तेन [illegible] ॥ पुत्रत्वं [illegible] ॥ २४ ॥ [illegible] मुनीश्वर ॥ आवि
र्बभूवोदधितः क्षितौ देवैस्स एव हि ॥ २५ ॥ [illegible] ॥ [illegible] वर्द्धिता परमा मुने ॥ २६ ॥ दुर्वासा
मुनिशार्दूलः शिवांशान्मुनिसत्तमः ॥ जज्ञे तस्यां [illegible] ॥ २७ ॥ [illegible] रुद्रश्च दुर्वासा ब्रह्मतेजोविवर्द्धनः ॥ चक्रे धर्मपरीक्षाश्च
बहूनां स दयापरः ॥ २८ ॥ सूर्यवंशे समुत्पन्नो योऽम्बरीषो नृपोऽभवत् ॥ [illegible] [illegible] मुनीश्वर ॥ २९ ॥ सोऽम्बरीषो नृप
वरः सप्तद्वीपस्सापतिः ॥ नियमं हि चकारासावेकादश्या व्रते दृढम् ॥ ३० ॥ एकादश्या [illegible] कृत्वा द्वादश्यां चैव पारणाम् ॥ करिष्यामीति सुदृढ

१ [illegible] काञ्चिद्रसा ।

संकल्पस्तु नराधिपः ॥ ३१ ॥ ज्ञात्वा तन्नियमन्तस्य दुर्वासा मुनिसत्तमः ॥ तदन्तिकं गतश्शिष्यैर्बहुभिश्शंकरांशजः ॥ ३२ ॥ पारणे द्वादशीं स्व
रूपां ज्ञात्वा यावत्स भोजनम् ॥ कर्तुं व्यवसितस्तावदागतं स न्यमन्त्रयत् ॥ ३३ ॥ ततः स्नानार्थमगमद्दुर्वासाः शिष्यसंयुतः ॥ विलम्बं कृतवांस्तत्र
परीक्षार्थं मुनिर्बहु ॥ ३४ ॥ धर्मविघ्नं तदा ज्ञात्वा स नृपः शास्त्रशासनात् ॥ जलम्प्राश्यास्थितस्तत्र तदागमनकांक्षया ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र
दुर्वासा मुनिरागतः ॥ कृताशनं नृपं ज्ञात्वा परीक्षार्थं धृताकृतिः ॥ ३६ ॥ चुक्रोधाति नृपे तस्मिन्परीक्षार्थं वृषस्य सः ॥ प्रोवाच वचनन्तूग्रं स
मुनिश्शंकरांशजः ॥ ३७ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ मां निमन्त्र्य नृपाभोज्य जलं पीतन्त्वयाधम ॥ दर्शयामि फलं तस्य दुष्टदण्डधरो ह्यहम् ॥ ३८ ॥
इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षो नृपं दग्धुं समुद्यतः ॥ समुत्तस्थौ द्रुतं चक्रं तत्स्थं रक्षार्थमैश्वरम् ॥३९॥ प्रजज्वालाति तं चक्रं मुनिं दग्धुं सुदर्शनम् ॥ शिव
रूपं तमज्ञात्वा शिवमायाविमोहितम् ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नंतरे व्योमवाण्युवाचाशरीरिणी ॥ अम्बरीषम्महात्मानं ब्रह्मभक्तं च वैष्णवम् ॥ ४१ ॥
व्योमवाण्युवाच ॥ सुदर्शनमिदं चक्रं हरये शम्भुनार्पितम् ॥ शांतं कुरु प्रज्वलितमद्य दुर्वाससे नृप ॥ ४२ ॥ दुर्वासायं शिवः साक्षाद्यच्चक्रं हरयेऽ
र्पितम् ॥ एवं साधारणमुनिं न जानीहि नृपोत्तम ॥ ४३ ॥ तव धर्मपरीक्षार्थमागतोऽयं मुनीश्वरः ॥ शरणं याहि तस्याशु भविष्यत्यन्यथा लयः॥
॥ ४४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा च नभोवाणी विरराम मुनीश्वर ॥ अस्तावीत्स हरांशं तमम्बरीषोऽपि चादरात् ॥ ४५ ॥ अम्बरीष उवाच॥
यद्यस्ति दत्तमिष्टं च स्वधर्मो वा स्वनुष्ठितः ॥ कुलं नो विप्रदैवं चेद्धरेरस्त्रं प्रशाम्यतु ॥४६॥ यदि नो भगवान्प्रीतो मद्भक्तो भक्तवत्सलः॥सुदर्शन
मिदं चास्त्रं प्रशाम्यतु विशेषतः ॥ ४७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति स्तुवति रुद्रास्त्रं शशाम चक्रं सुदर्शनम् ॥ अशाम्यत्सर्वथा ज्ञात्वा तं शिवांशं सुल
ब्धधीः ॥ ४८ ॥ अथाम्बरीषस्स नृपः प्रणनाम च तं मुनिम् ॥ शिवावतारं संज्ञाय स्वपरीक्षार्थमागतम् ॥ ४९ ॥ सुप्रसन्नो बभूवाथ स मुनिः शंकरां
शजः ॥ भुक्त्वा तस्मै वरं दत्वा स्वाभिष्टं स्वालयं ययौ ॥ ५० ॥ अम्बरीषपरीक्षायां दुर्वासश्चरितम्मुने ॥ प्रोक्तमन्यच्चरित्रन्त्वं शृणु तस्य
मुनीश्वर ॥ ५१ ॥ पुनर्दाशरथेश्चक्रे परीक्षां नियमेन वै ॥ मुनिरूपेण कालेन यः कृतो नियमो मुने ॥ ५२ ॥ तदैव मुनिना तेन
सौमित्रिः प्रेषितो हठात् ॥ तन्तत्याज द्रुतं रामो बन्धुं प्रणवशान्मुने ॥ ५३ ॥ सा कथा विहिता लोके मुनिभिर्बहुधोदिता ॥ नातो मे
विस्तरात्प्रोक्ता ज्ञाता यत्सर्वथा बुधैः ॥ ५४ ॥ नियमं सुदृढं दृष्ट्वा सुप्रसन्नोऽभवन्मुनिः ॥ दुर्वासास्सुप्रसन्नात्मा वरन्तस्मै प्रदत्तवान् ॥ ५५ ॥

१ सन्निधरार्थः। २ अहं भक्तो यस्येति विग्रहः। ... न बहुव्रीहाविति निषेधात ... नतरबभावः ॥

श्रीकृष्णनियमस्यापि परीक्षां स चकार ह ॥ तां शृणु त्वं मुनिश्रेष्ठ कथयामि कथां च ताम् ॥ ५६ ॥ ब्रह्मप्रार्थनया विष्णुर्वसुदेवसुतोऽ
भवत ॥ धराभारावतारार्थं साधूनां रक्षणाय च ॥ ५७ ॥ हत्वा दुष्टान्महापापान्ब्रह्मद्रोहकरान्खलान् ॥ ररक्ष निखिलान्साधून्ब्राह्मणान्कृष्णनाम
भाक् ॥ ५८ ॥ ब्रह्मभक्तिं चकारातिं स कृष्णो वसुदेवजः ॥ नित्यं हि भोजयामास सुरसान्ब्राह्मणान्बहून् ॥ ५९ ॥ ब्रह्मभक्तो विशेषेण कृष्णश्चेति
प्रथामगात् ॥ संद्रष्टुकामस्स मुनिः कृष्णान्तिकमगान्मुने ॥ ६० ॥ रुक्मिणीसहितं कृष्णं मग्नं कृत्वा रथे स्वयम् ॥ संयोज्य संस्थितो वाहं सुप्रसन्न
उवाह तम् ॥ ६१ ॥ मुनी रथात्समुत्तीर्य्य दृष्ट्वा तां दृढताम्परम् ॥ तस्मै भूत्या सुप्रसन्नो वज्राङ्गत्ववरन्ददौ ॥ ६२ ॥ द्युनद्यामेकदा स्नानं कुर्वन्नग्नो
बभूव ह ॥ लज्जितोऽभून्मुनिश्रेष्ठो दुर्वासाः कौतुकी मुने ॥ ६३ ॥ तज्ज्ञात्वा द्रौपदी स्नानं कुर्वती तत्र चादरात् ॥ तल्लज्जां छादयामास भित्त्वस्वा
ञ्चलदानतः ॥ ६४ ॥ तदादाय प्रवाहेनागतं स्वनिकटं मुनिः ॥ तेनाच्छाद्य स्वगुह्यं च तस्यै तुष्टो बभूव सः ॥ ६५ ॥ द्रौपद्यै च वरम्प्रादात्तदञ्चलविवर्द्ध
नम् ॥ पाण्डवान्सुखिनश्चक्रे द्रौपदी तद्वरात्पुनः ॥ ६६ ॥ हंसडिम्भौ नृपौ कौचित्स्वावमानकरौ खलौ ॥ दत्त्वा निदेशं च हरेर्नाशयामास स प्रभुः ॥
॥ ६७ ॥ ब्रह्मतेजोविशेषेण स्थापयामास भूतले ॥ संन्यासपद्धतिञ्चैव यथाशास्त्रविधिक्रमम् ॥ ६८ ॥ बहूनुद्धारयामास सूपदेशं विबोध्य च ॥ ज्ञान
न्दत्त्वा विशेषेण बहून्मुक्तांश्चकार सः ॥ ६९ ॥ इत्थं चक्रे स दुर्वासा विचित्रं चरितम्बहु ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं शृण्वतस्सर्वकामदम् ॥ ७० ॥ य
इदं शृणुयाद्भक्त्या दुर्वासश्चरितम्मुदा ॥ श्रावयेद्वा परान्यश्च स सुखीह परत्र च ॥ ७१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां दुर्वा
सश्चरित्रवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ अतः परं शृणु प्रीत्या हनुमच्चरितम्मुने ॥ यथा चकाराशु हरो लीलास्तद्रू
पतो वराः ॥ १ ॥ चकार सुहितं प्रीत्या रामस्य परमेश्वरः ॥ तत्सर्व्वं चरितं विप्र शृणु सर्व्वसुखावहम् ॥ २ ॥ एकस्मिन्समये शम्भुरद्भुतोतिकरः
प्रभुः ॥ ददर्श मोहिनीरूपं विष्णोस्स हि वसद्गुणः ॥ ३ ॥ चक्रे स्वं क्षुभितं शम्भुः कामबाणहतो यथा ॥ स्वम्वीर्यम्पातयामास रामकार्य्यार्थमी
श्वरः ॥ ४ ॥ तद्वीर्यं स्थापयामासुः पत्रे सप्तर्षयश्च ते ॥ प्रेरिता मनसा तेन रामकार्यार्थमादरात् ॥ ५ ॥ तैर्गौतमसुतायां तद्वीर्यं शम्भोर्महर्षिभिः ॥
कर्णद्वारा तथांजन्यां रामकार्यार्थमाहितम् ॥ ६ ॥ ततश्च समये तस्माद्धनूमानिति नामभाक् ॥ शम्भुर्जज्ञे कपितनुर्महाबलपराक्रमः ॥ ७ ॥ हनू
मान्स कपीशानः शिशुरेव महाबलः ॥ रविबिम्बं बभक्षाशु ज्ञात्वा लघुफलम्प्रगे ॥ ८ ॥ देवप्रार्थनया तं सोऽत्यजज्ज्ञात्वा महाबलम् ॥ शि[illegible]
च प्राप वरान्दत्तान्सुरर्षिभिः ॥ ९ ॥ स्वजनन्यन्तिकम्प्रागादथ सोऽति प्रहर्षितः ॥ हनूमान्सर्वमाचख्यौ तस्यै तद्वृत्तमादरात ॥ १० ॥ तदाज्ञया

ततो धीरस्सर्वविद्यामयत्नतः ॥ सूर्यात्पपाठ स कपिर्गत्वा नित्यं तदन्तिकम् ॥ ११ ॥ सूर्याज्ञया तदंशस्य सुग्रीवस्यान्तिकं ययौ ॥ मातुराज्ञामनु
प्राप्य रुद्रांशः कपिसत्तमः ॥ १२ ॥ ज्येष्ठभ्रात्रा वालिना हि स्वस्त्रीभोक्त्रा तिरस्कृतः ॥ ऋष्यमूकगिरौ तेन न्यवसत्स हनूमता ॥ १३ ॥ ततोऽ
भूत्स सुकण्ठस्य मंत्री कपिवरस्सुधीः ॥ सर्व्वथा सुहितं चक्रे सुग्रीवस्य हरांशजः ॥ १४ ॥ तत्रागतेन सभ्रात्रा हृतभार्य्येण दुःखिना ॥ कारया
मास रामेण तस्य सख्यं सुखावहम् ॥ १५ ॥ घातयामास रामश्च वालिनं कपिकुञ्जरम् ॥ भ्रातृपत्न्याश्च भोक्तारं पापिनं वीरमानिनम् ॥ १६ ॥ ततो
रामाऽऽज्ञया तात हनूमान्वानरेश्वरः ॥ स सीतान्वेषणञ्चक्रे बहुभिर्वानरैस्सुधीः ॥ १७ ॥ ज्ञात्वा लंकागतां सीतां गतस्तत्र कपीश्वरः ॥ द्रुतमुल्लंघ्य
सिंधुन्तमनिस्तीर्य्यं परैस्स वै ॥ १८ ॥ चक्रेऽद्भुतचरित्रं स तत्र विक्रमसंयुतम् ॥ अभिज्ञानं ददौ प्रीत्या सीतायै स्वप्रभोर्वरम् ॥ १९ ॥ सीता
शोकं जहाराशु स वीरः कपिनायकः ॥ श्रावयित्वा रामवृत्तं तत्प्राणावनकारकम् ॥ २० ॥ तदभिज्ञानमादाय निवृत्तो रामसन्निधिम् ॥ रावणा
राममाहत्य जघान बहुराक्षसान् ॥ २१ ॥ तदैव रावणसुतं हत्वा सबहुराक्षसम् ॥ स महोपद्रवं चक्रे महोतिस्तत्र निर्भयः ॥२२॥ यदा दग्धो राव
णेनावगुंठ्य वसनानि च ॥ तैलाभ्यक्तानि सुदृढं महाबलवता मुने॥२३॥उत्प्लुत्योत्प्लुत्य च तदा महादेवात्मजः कपिः॥ ददाह लंकां निखिलां कृत्वा
व्याजन्तमेव हि॥२४॥दग्ध्वा लंकां वंचयित्वा विभीषणगृहं ततः॥अपतद्वारिधौ वीरस्ततस्स कपिकुञ्जरः ॥२५ ॥ स्वपुच्छं तत्र निर्वाप्य प्राप तस्य
परतटम्॥अखिन्नस्स ययौ रामसन्निधिं गिरिशांशजः॥२६॥अविलंबेन सुजवो हनूमान् कपिसत्तमः॥रामोपकण्ठमागत्य ददौ सीताशिरोमणिम्॥२७॥
ततस्तदाज्ञया वीरस्सिंधौ सेतुमबंधयत् ॥ वानरैस्स समानीय बहून्गिरिवरान्बली ॥ २८ ॥ गत्वा तत्र ततो रामस्तर्तुकामो यथा ततः ॥
शिवलिंगं समानर्च प्रतिष्ठाप्य जयेप्सया ॥ २९ ॥ तद्वरात्स जयं प्राप्य वरं तीर्त्वोदधिं ततः ॥ लंकामावृत्य कपिभि[illegible]णं चक्रे स राक्षसैः ॥३०॥
जघानाथासुरान्वीरो रामसैन्यं ररक्ष सः ॥ शक्तिक्षतं लक्ष्मणं च संजीविन्या ह्यजीवयत् ॥ ३१ ॥ सर्वथा सुखिनं चक्रे सरामं लक्ष्मणं हि सः ॥
सर्व्वसैन्यं ररक्षासौ महादेवात्मजः प्रभुः ॥ ३२ ॥ रावणं परिवाराढ्यं नाशयामास विश्रमः ॥ सुखीचकार देवान्स महाबलगृहः कपिः ॥ ३३ ॥
महीरावणसंज्ञं स हत्वा रामं सलक्ष्मणम् ॥ तत्स्थानादानयामास स्वस्थानम्परिपाल्य च ॥ ३४ ॥ रामकार्यं चकाराशु सर्व्वथा कपिपुंगवः ॥
असुरान्नमयामास नानालीलां चकार च ॥ ३५ ॥ स्थापयामास भूलोके रामभक्तिं कपीश्वरः ॥ स्वयं भक्तवरो भूत्वा सीतारामसुखप्रदः ॥ ३६ ॥
लक्ष्मणप्राणदाता च सर्वदेवमदापहः ॥ रुद्रावतारो भगवान्भक्तोद्धारकरस्स वै ॥ ३७ ॥ हनुमान्स महावीरो रामकार्यकरस्सदा ॥ रामदूताभिधो

240

लोके हनुमान् कपिसत्तमः ॥ ३८ ॥ इति ते कथितं तात हनुमच्चरितं वरम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३९ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या
श्रावयेद्वा समाहितः ॥ स भुक्त्वेहाखिलान्कामानन्ते मोक्षं लभेत्परम् ॥ ४० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां हनुमदवतारच
रित्रवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अथ [illegible] शृणु [illegible] परमं प्रभोः ॥ [illegible]काख्यात्तभूपुत्र शृण्वतां सर्वकामदम् ॥
॥ १ ॥ एकदा पार्वतीशम्भू निर्विकारांशङ्करावुभौ ॥ विहर्तुकामौ [illegible] स्वेच्छया [illegible] ॥ २ ॥ भैरवं द्वारपालं च कृत्वाभ्यन्तरमागतौ ।
नानापरिचरैः [illegible] सेवितौ नरलीलिनौ ॥ ३ ॥ [illegible] स्वतन्त्रौ [illegible] ॥ बहुधा तु [illegible] तौ नानालीलाकरौ मुने ॥ ४ ॥
अथोन्मत्ताकृतिर्देवी स्वतन्त्रा लीलया शिवा ॥ आगता [illegible] ता देवी भैरवेणोऽथ नारीदृष्ट्या विलोकय च ॥
निषिद्धे च बहिर्गन्तुं तद्रूपेण विमोहितः ॥ ६ ॥ नारीदृष्ट्या तु दृष्ट्वा [illegible] भैरवेण सदा मुने ॥ क्रुद्धाऽभवच्छिवा देवी शशाप तदाम्बिका ॥ ७ ॥ शिवोवाच ॥
नारीदृष्ट्या पश्यसि त्वं यतो मां पुरुषाधम ॥ अतो [illegible] भव [illegible] च भैरव ॥ ८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्थं यदाऽभवच्छप्तो भैरवः
[illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] महानाम्नाऽभवत्स [illegible] ॥ १० ॥ [illegible] शङ्करः शीघ्रं तथा [illegible] कुर्वन् ॥ [illegible] हि नानाऽत्तनयकं
विदः ॥ ११ ॥ तच्छापाद्भैरवस्सोऽपि क्षितावासीन्मुने ॥ [illegible] ॥ [illegible] शिवः सोऽपि क्षितावव[illegible]प्रभुः ॥
शिवया सह सर्वात्मा [illegible] ॥ १२ ॥ महेशाख्यः [illegible] गिरिजा [illegible] प्राप्या नानालीलाविशारदौ
॥ १३ ॥ इति ते कथितं तात महेशचरितं परम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १४ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः ।
स भुक्त्वेहाखिलान्भोगानन्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां महेशावतारवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः
॥ २१ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ शृणु ब्रह्मसुत प्राज्ञ [illegible] मुनीश्वर [illegible] शिवावतार महोत्त [illegible] ॥ १ ॥ पुरा देवासुराः सर्वे जगन्मृत्यु-
[illegible] ॥ [illegible] संधाय रत्नान्याहर्तुमुद्यताः ॥ २ ॥ ततः [illegible] तीरं क्षीरोदसागरस्य सम् ॥ उद्यता मथितुं ते च [illegible] ॥ ३ ॥
[illegible] विस्मिताः सर्वे कथं स्यान्मथनं भवेत ॥ [illegible] तत्र अभवन्निति सुरासुराः ॥ ४ ॥ तदा नभोगता वाणी मेघगम्भीरनिस्वना [illegible] ॥
[illegible] आनयध्वं [illegible] ॥ ५ ॥ नभोवाण्युवाच ॥ हे देवा असुराश्चैव मन्थानं [illegible] ॥ [illegible] बुद्धिर्हि भविष्यति न संशयः ॥ ६ ॥
[illegible] मन्थानं [illegible] कुरुत वासुकिम् ॥ मिथस्सर्वे [illegible] तु [illegible] कुरुतादरात् ॥ ७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ नभोगतां तदा वाणीं निशम्याथ सुरासुराः ॥

उद्योगं चक्रिरे सर्वे तत्कर्तुं मुनिसत्तम॥८॥सुसन्धायाखिलास्ते वै मन्दरं पर्वतोत्तमम् ॥ कनकाभं च सरलं नानाशोभाचितं ययुः॥९॥सुप्रसाद्य गि
रीशं तं तदाज्ञप्ताः सुरासुराः॥बलादुत्पाटयामासुर्नेतुकामाः पयोऽर्णवम्॥१०॥भुजैरुत्पाद्य तं सर्वे जग्मुः क्षीरार्णवं मुने॥अशक्ता अभवंस्तत्र तमानेतुं
हतौजसः ॥११॥तद्भुजैस्स परिभ्रष्टः पतितो मन्दरो गिरिः॥महसातिगुरुस्सद्यो देवदैत्योपरि ध्रुवम्॥१२॥एवम्भग्नोद्यमा भग्ना बभूवुस्सुरासुराः ॥
चेतनाः प्राप्य च ततस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम्॥१३॥तदिच्छयोद्यतास्सर्वे पुनरुत्थाप्य तं गिरिम् ॥ निचिक्षिपुर्जले नीत्वा क्षीरोदस्योत्तरे तटे ॥१४॥तत
स्सुरासुरगणा रज्जुं कृत्वा च वासुकिम् ॥ रत्नान्यादातुकामास्ते ममन्थुः क्षीरसागरम्॥१५॥ क्षीरोदे मथ्यमाने तु श्रीस्सर्वलोकमहेश्वरी ॥ समुद्भूता
समुद्राच्च भृगुपुत्री हरिप्रिया ॥ १६ ॥ धन्वन्तरिः शशांकश्च पारिजातो महाद्रुमः ॥ उच्चैश्श्रवाश्च तुरगो गज ऐरावतस्तथा ॥ १७ ॥ सुरा हरिध
नुश्शंखो गावः कामदुघास्ततः ॥ कौस्तुभाख्यो मणिश्चैव तथा पीयूषमेव च ॥ १८ ॥ पुनश्च मथ्यमाने तु कालकूटं महाविषम् ॥ युगान्तानलभं
जातं सुरासुरभयावहम् ॥ १९ ॥ पीयूषजन्मकाले तु बिन्दवो ये बहिर्गताः ॥ [illegible] जाता समुद्गता बहुधा अद्भुतदर्शनाः ॥२०॥ शरत्पूर्णेन्दुवद
नास्तडित्सूर्य्यानलप्रभाः ॥ हारकेयूरकटकैर्दिव्यरत्नैरलङ्कृताः ॥ २१ ॥ लावण्यामृतनीयेन [illegible] चन्त्यो दिशो दश ॥ जगदुन्मादयन्त्येव भ्रूभंगा
यतवीक्षणाः ॥२२॥ कोटिशस्तास्समुत्पन्नास्त्वमृतात्कामनिस्सृताः ॥ ततोऽमृतं समुत्पन्नं जरामृत्युनिवारणम् ॥२३॥ लक्ष्मीं [illegible] कौस्तुभं च खड्ग
जग्राह केशवः ॥ जग्राहार्को हयं दिव्यमुच्चैःश्रवसमादरात् ॥ २४ ॥ पारिजातं तरुवरमैरावतमिभेश्वरम् ॥ शचीपतिश्च जग्राह निर्जरेशो महादरात
॥ २५ ॥ कालकूटं शशांकं च देवत्राणाय शंकरः ॥ स्वकण्ठे धृतवाञ्छम्भुस्स्वेच्छया भक्तवत्सलः ॥ २६ ॥ दैत्यास्सुराख्यां स्मर्णामीश्वराजविमो
हिताः ॥ जगृहुः सकला व्यास सर्वे धन्वन्तरिं जनाः ॥ २७ ॥ जगृहुर्मुनयस्सर्वे कामधेनुम्मुनीश्वराः ॥ सामान्यतस्त्रियस्ताश्च स्थिता आसन्वि
मोहिकाः ॥ २८ ॥ अमृतार्थं महायुद्धं संबभूव जयैषिणाम् ॥ सुराणामसुराणां च मिथः संक्षुब्धचेतसाम् ॥ २९ ॥ हृतं सोमं च दैतेयैर्बलाद्बवान्वि
जित्य च ॥ बलिप्रभृतिभिर्व्यास युगान्ताग्न्यर्कसुप्रभैः ॥ ३० ॥ देवाश्शंकरमापन्ना विह्वलाश्शिवमायया ॥ सर्वे शक्रादयस्तात दैतेयैरर्दिता बला
त् ॥ ३१ ॥ ततस्तदमृतं यत्नात्स्त्रीस्वरूपेण मायया ॥ शिवाज्ञया रमेशेन दैत्येभ्यश्च हृतम्मुने ॥ ३२ ॥ अपाययत्सुरांस्तांश्च मोहिनी स्त्रीस्वरूप
धृक् ॥ मोहयित्वा सुरान्सर्वान्हरिर्मायाविनां वरः॥३३॥ गत्वा निकटमेतस्या ऊचिरे दैत्यपुंगवाः॥पाययस्व सुधामेतां माभूद्भेदोऽत्र पंक्तिषु ॥३४॥
एतदुक्त्वा ददुस्तस्मै विष्णवे छलरूपिणे ॥ ते [illegible] दानवाः सर्वे शिवमायाविमोहिताः ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा स्त्रियो दानवपुंगवाः ॥ अन

यन्नमृतोद्भूता यथास्थानं यथासुखम् ॥ ३६ ॥ तासाम्पुराणि दिव्यानि स्वर्गाच्छतगुणान्यपि ॥ घोरैर्यन्त्रैस्सुगुतानि मयमायाकृतानि च ॥३७॥
सुरक्षितानि सर्वाणि कृत्वा युद्धाय निर्ययुः ॥ अस्पृष्टवक्षसो दैत्याः कृत्वा समयमेव हि ॥ ३८ ॥ न स्पृशामः स्त्रियश्चेमा यदि
देवैर्विनिर्जिताः ॥ इत्युक्त्वा ते महावीरा दैत्यास्सर्वे युयुत्सवः ॥ ३९ ॥ सिंहनादन्ततश्चक्रुश्शंखान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥ पू
रयन्त इवाकाशं तर्पयन्तो वलाहकान् ॥ ४० ॥ युद्धं बभूव देवानामसुरैस्सह भीकरम् ॥ देवासुराख्यमतुलं प्रसिद्धं भुवनत्रये ॥ ४१ ॥ जयं प्रापु
स्सुरास्सर्वे विष्णुना परिरक्षिताः ॥ दैत्याः पलायितास्तत्र हताः सामरविष्णुना ॥ ४२ ॥ दैत्याः संमोहिता देवैर्विष्णुना च महात्मना ॥ हताव
शिष्टाः पातालं विविशुर्विवराणि च ॥ ४३ ॥ अनुवव्राज तान्विष्णुश्चक्रपाणिर्महाबलः ॥ पातालं परमं गत्वा संस्थितान्भीतभीतवत् ॥ ४४ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्ददर्शामृतसम्भवाः ॥ कान्ताः पूर्णेन्दुवदना दिव्यलावण्यगर्विताः ॥४५॥ संमोहितः कामबाणैर्लेभे तत्रैव निर्वृतिम् ॥ ताभिश्च
वरनारीभिः क्रीडमानो बभूव ह ॥ ४६ ॥ ताभ्यः पुत्रानजनयद्विष्णुर्वरपराक्रमान् ॥ महीं सर्वां कंपयतो नानायुद्धविशारदान् ॥ ४७ ॥ ततो वै
हरिपुत्रास्ते महाबलपराक्रमाः ॥ महोपद्रवमाचेरुस्स्वर्गे भुवि च दुःखदम् ॥ ४८ ॥ लोकोपद्रवमालक्ष्य निर्जरा मुनयोऽथ वै ॥ चक्रुर्निवेदन
न्तेषां ब्रह्मणे प्रणिपत्य च ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वादाय तान्ब्रह्मा ययौ कैलासपर्वतम् ॥ तत्र दृष्ट्वा शिवं देवैः प्रणनाम पुनः पुनः ॥ ५० ॥ तुष्टाव
विविधैस्तोत्रैर्नतस्कन्धः कृताञ्जलिः ॥ जय देव महादेव सर्वस्वामिन्निति ब्रुवन् ॥ ५१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेव महादेव लोकान्रक्षाखिलान्प्रभो ॥
उपद्रुतान्विष्णुपुत्रैः पातालस्थैर्विकारिभिः ॥ ५२ ॥ नारीष्वमृतभूतासु संसक्तात्मा हरिर्विभो ॥ पाताले तिष्ठतीदानीं रमते हि विकारवान् ॥५३ ॥
नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्थं बहु स्तुतः शम्भुर्ब्रह्मणा सर्षिनिर्जरैः ॥ लोकसंरक्षणार्थाय विष्णोरानयनाय च ॥ ५४ ॥ ततस्स भगवाञ्छम्भुः कृपासिन्धु
र्महेश्वरः ॥ तदुपद्रवमाज्ञाय वृषरूपो बभूव ह ॥ ५५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां विष्णूपद्रववृषावतारवर्णनं नाम द्वाविं
शोऽध्यायः ॥ २२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ ततो वृषभरूपेण गर्जमानः पिनाकधृक् ॥ प्रविष्टो विवरं तत्र निनदन्भैरवान्रवान् ॥ १ ॥ निपेतुस्तस्य नि
नदैः पुराणि नगराणि च ॥ प्रकम्पो हि बभूवाथ सर्वेषां पुरवासिनाम् ॥२॥ ततो वृषो हरेः पुत्रान्संग्रामोद्यतकार्मुकान् ॥ शिवमायाविमूढात्ममहाबलपरा
क्रमान् ॥ ३ ॥ हरिपुत्रास्ततस्तेऽथ प्राकुप्यन्मुनिसत्तम ॥ प्रदुद्रुवुः प्रगर्ज्योच्चैर्वीराश्शंकरसन्मुखम् ॥ ४ ॥ आयातांस्तान्हरेः पुत्रान्रुद्रो वृषभरूप

१ सहेति शेषः । २ शानजार्थः ।

धृक् ॥ प्राकृष्यद्विष्णुपुत्रांश्च खुरैश्शृंगैर्व्यदारयत् ॥ ५ ॥ विदारितांगा रुद्रेण सर्वे हरिसुताश्च ते ॥ नष्टा द्रुतं सम्बभूवुर्गतप्राणा
विचेतसः ॥ ६ ॥ हतेषु तेषु पुत्रेषु विष्णुर्बलवतां वरः ॥ निष्क्रम्याथ प्रणम्योच्चैर्ययौ शीघ्रं हरान्तिकम् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा रुद्रं प्रव्रजन्त
हतविष्णुसुतं वृषम् ॥ शरैस्सन्ताडयामास दिव्यैरस्त्रैश्च केशवः ॥ ८ ॥ ततः क्रुद्धो महादेवो वृषरूपी महाबलः ॥ अस्त्राणि तानि
विष्णोश्च जग्रास गिरिगोचरः ॥ ९ ॥ अथ कृत्वा महाकोपं वृषात्मा स महेश्वरः ॥ विननाद महाघोरं कम्पयंस्त्रिजगन्मुने ॥ १० ॥ तत
उत्प्लुत्य तस्मात् खुरैः शृंगैरदारयत् ॥ विष्णुं क्रोधाकुलं मूढमजानन्तं निजं हरिम् ॥ ११ ॥ ततस्स शिथिलात्मा हि व्यथितांगो बभूव ह ॥ तत्र
हरमसह्यात्म शिवमायाविमोहितः ॥ १२ ॥ गतगर्वो हरिश्चैव विचेता गतचेतनः ॥ ज्ञातवान्परमेशानं विहरन्तं वृषात्मना ॥ १३ ॥ अथ विज्ञाय
गौरीशमागतं वृषरूपिणः ॥ प्राह गम्भीरया वाचा नतस्कन्धः कृताञ्जलिः ॥ १४ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ देवदेव महादेव करुणाकर शंकर प्रभो ॥ मा
यया ते महेशान मोहितोऽहं विमूढधीः ॥ १५ ॥ कृतं युद्धं त्वयेशानं स्वस्वामिना मया प्रभो ॥ कृपां कृत्वा मयि स्वामिन्सोऽपराधो हि सह्यताम् ॥
॥ १६ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हरेर्दीनतया मुने ॥ भगवाञ्छंकरः प्राह रमेशं भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥ हे विष्णो हे महाबुद्धे कथं
मां ज्ञातवान्न हि ॥ युद्धं कृतं कुतस्तेऽद्य ज्ञानं सर्वं च विस्मृतम् ॥ १८ ॥ आत्मानं किन्न जानासि मदधीनपराक्रमम् ॥ त्वया नात्र गतिः कार्या नि
वर्तस्व द्रुतं हरे ॥ १९ ॥ कामाधीनं कथं ज्ञानं स्त्रीषु सक्तो विहारकृत् ॥ नाचिन्तितं तव देवेश स्मरणं विश्वतारणम् ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा शम्भुवचनं
विज्ञानप्रदमादरात् ॥ व्रीडयन्स्वमनसा विष्णुः प्राह वाचं महेश्वरम् ॥ २१ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ममात्र विद्यते चक्रं तद्गृहीत्वे तदादरात् ॥ गमिष्या
मि स्वलोकं तं त्वदाज्ञापरिपालकः ॥ २२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तदाकर्ण्य महेशानो वचनं वैष्णवं हरः ॥ प्रत्युवाच वृषात्मा हि वृषरक्षः पुनर्हरिम् ॥
॥ २३ ॥ न विलम्बः प्रकर्तव्यो गन्तव्यमितं आशु ते ॥ मदाज्ञया मदाज्ञे लोके चक्रमत्रैव तिष्ठताम् ॥ २४ ॥ सन्तानादिन्यसंस्थानाच्छिवतत्त्ववच
नादपि ॥ अहं घोरतरं तस्माच्चक्रमन्यद्ददामि ते ॥ २५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमुक्त्वा हरोऽस्मै वै दिव्यं कालानलप्रभम् ॥ परं चक्रं प्रदात्तं हि
सर्वदुष्टविनाशनम् ॥ २६ ॥ विष्णवे प्रददौ चक्रं घोराकार्युरसुप्रभम् ॥ सर्वामरमुनीन्द्राणां रक्षकाय महात्मने ॥ २७ ॥ लब्ध्वा सुदर्शनं चान्यच्चक्रं
परमदाभिमत ॥ उवाच विबुधांस्तत्र विष्णुर्बुद्धिमतां वरः ॥ २८ ॥ सर्वदेववरा यूयं मद्वाक्यं शृणुतादरात् ॥ कर्तव्यन्तत्तथा शीघ्रं ततश्शं वो भवि
ष्यति ॥ २९ ॥ दिव्याम्बरांगनास्सन्ति पाताले यौवनान्विताः ॥ ताभिः सार्द्धं महाक्रीडां यः करोतु करोतु सः ॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वा

केशवाद्वाक्यं श्रुत्वा त्रिदशा [illegible] ॥ अन्येऽकाशाः पातालं [illegible] विष्णुना सह ॥ ३१ ॥ विचारमथ विज्ञाय तन्तदा भगवान्हरः ॥ [illegible]
न्ददौ घोरं [illegible] च ॥ ३२ ॥ हर उवाच ॥ वर्जयित्वा मुनिं शान्तं दानवान्वा मदंशजम् ॥ इदं यः प्रविशत्स्थानं तस्य स्या
न्निधनं [illegible] ॥ ३३ ॥ [illegible] घोरं मनुष्यहितवर्धनम् ॥ [illegible] रुद्रेण देवास्स्वगृहमाययुः ॥ ३४ ॥ एवं [illegible] विष्णु
[illegible] तदा तत्र ॥ ३५ ॥ [illegible] भक्तवत्सलः ॥ इत्थं कृत्वा देवकार्य
जगाम [illegible] ॥ विष्णुमाहात्म्य [illegible] त्रैलोक्यसुखकाङ्क्षः ॥ ३७ ॥ पवित्रमिदमाख्यानं शत्रु
[illegible] ॥ [illegible] शृणुयाद्वै समाहितः ॥ [illegible] सकलान्कामानन्ते
मोक्षमवाप्नुयात् [illegible] ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां वृषेश्वरसंज्ञक
शिवावतार [illegible] ॥ [illegible] परेशितुः ॥ शृणु प्राज्ञ महाप्रीत्या भक्तिवर्धन
[illegible]म् ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ कुत्र भवत्संग्रामे येन विष्णुः पराजितः ॥
[illegible] दिवाकरः ॥ ४ ॥ तस्मा
[illegible] नैर्दृतः [illegible]म् ॥
सनत्कुमारः प्रोवाच [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] संग्रामे [illegible]
[illegible] ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] सुरमहायैश्च [illegible]
॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ १३ ॥ तदा सर्वे [illegible]
[illegible] देवगणा [illegible] पितामह [illegible]
[illegible] ॥ १४ ॥ [illegible] महान् ॥ १५ ॥ [illegible]

यथा ॥ तत्रोपायं शृणु प्राज्ञ धर्महेतोर्वदामि ते ॥ १६ ॥ महामुनिर्दधीचिर्यस्स तपस्वी जितेन्द्रियः ॥ लेभे शिवं समाराध्य वज्रास्थित्ववरम्पुरा ॥ १७ ॥ तस्यास्थीन्येव याचध्वं स दास्यति न संशयः ॥ निर्माय तैर्दण्डवज्रं वृत्रं जहि न संशयः ॥ १८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा ब्रह्मवचनं शक्रो गुरुसमन्वितः ॥ आगच्छत्सामरस्सद्यो दधीच्याश्रममुत्तमम् ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा तत्र मुनिं शक्रः सुवर्चान्वितमादरात् ॥ ननाम साञ्जलिर्नम्रः सगुरुः सामरश्च तम् ॥ २० ॥ तदभिप्रायमाज्ञाय स मुनिर्बुधसत्तमः ॥ स्वपत्नीं प्रेषयामास सुवर्चां स्याश्रमान्तरम् ॥ २१ ॥ ततस्स देवराजश्च सामरः स्वार्थसाधकः ॥ अर्थशास्त्रपरो भूत्वा मुनीशं वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ शक्र उवाच ॥ त्वष्ट्रा विप्रकृताः सर्वे वयन्देवास्तथर्षयः ॥ शरण्यं त्वां महाशैवं दातारं शरणं गताः ॥ २३ ॥ स्वास्थीनि देहि नो विप्र महावज्रमयानि हि ॥ अस्थ्ना ते स्वपविं कृत्वा हनिष्यामि सुरद्रुहम् ॥ २४ ॥ इत्युक्तस्तेन स मुनिः परोपकरणे रतः ॥ ध्यात्वा शिवं स्वनाथं हि विससर्ज कलेवरम् ॥ २५ ॥ ब्रह्मलोकं गतस्सद्यस्स मुनिर्ध्वस्तबन्धनः ॥ पुष्पवृष्टिरभूत्तत्र सर्वे विस्मयमागताः ॥ २६ ॥ अथ गां सुरभिं शक्र आहूयाशु ह्यलेहयत् ॥ अस्त्रनिर्मितये त्वाष्ट्रं निदिदेश तदस्थिभिः ॥ २७ ॥ विश्वकर्मा तदाज्ञप्तश्चक्रेऽस्त्राणि कृत्स्नशः ॥ तदस्थिभिर्वज्रमयैस्सुदृढैश्शिववर्चसा ॥ २८ ॥ तस्य वंशोद्भवं वज्रं शिरो ब्रह्मशिरस्तथा ॥ अन्यास्थिभिर्बहूनि स्म परा॰ण्यस्त्राणि निर्ममे ॥ २९ ॥ तमिन्द्रो वज्रमुद्यम्य वर्द्धितः शिववर्चसा ॥ वृत्रमभ्यद्रवत्क्रुद्धो मुने रुद्र इवान्तकम् ॥ ३० ॥ ततः शक्रस्सुसन्नद्धस्तेन वज्रेण स द्रुतम् ॥ उच्चकर्त शिरो वार्त्रं गिरिशृंगमिवोजसा ॥ ३१ ॥ तदा महोत्सवस्तत्र बभूव त्रिदिवौकसाम् ॥ तुष्टुवुर्निर्जराश्शक्रम्पेतुः कुसुमवृष्टयः ॥ ३२ ॥ इति ते कथितन्तात प्रसंगाच्चरितन्त्विदम् ॥ पिप्पलादावतारस्य शृणु जन्म महादरात् ॥ ३३ ॥ सुवर्चा सा मुनेः पत्नी दधीचस्य महात्मनः ॥ ययौ स्वमाश्रमाभ्यन्तस्तदाज्ञप्ता पतिव्रता ॥ ३४ ॥ आगत्य तत्र सा दृष्ट्वा न पतिं स्वन्तपस्विनी ॥ गृहकार्यं च सा कृत्वाखिलम्पतिनिदेशतः ॥ ३५ ॥ आजगाम पुनस्तत्र पश्यंती बहुशोभनम् ॥ ददर्श्च तान्मुनिश्रेष्ठ सुवर्चा विस्मिताभवत् ॥ ३६ ॥ ज्ञात्वा च तत्सर्वमिदं सुराणां कृत्यं तदानीञ्च चुकोप साध्वी ॥ ददौ तदा शापमतीव रुष्टा तेषां सुवर्चा ऋषिवर्य्यभार्य्या ॥ ३७ ॥ ॥ सुवर्चोवाच ॥ अहो सुरा दुष्टतराश्च सर्वे स्वकार्य्यदक्षा ह्यबुधाश्च लुब्धाः ॥ तस्माच्च सर्वे पशवो भवन्तु सेन्द्राश्च ते[१] प्रभृतीन्युवाच ॥ ३८ ॥ एवं शापं ददौ तेषां सुरगणां सा तपस्विनी ॥

१ शापादिति शेषः ।

सशक्राणां च सर्वेषां सुवर्चा मुनिकामिनी ॥ ३९ ॥ अनुगन्तुम्पतेर्लोकमथैच्छत्सा पतिव्रता ॥ चितां चक्रे समेधोभिः सुपवित्रैर्मनस्विनी ॥ ४० ॥ ततो नभोगिरा प्राह सुवर्चान्ताम्मुनिप्रियाम् ॥ आश्वासयन्ती गिरिशप्रेरिता सुखदायिनी ॥ ४१ ॥ आकाशवाण्युवाच ॥ साहसं न कुरु प्राज्ञे शृणु मे परमं वचः ॥ मुनितेजस्त्वदुदरे तदुत्पादय यत्नतः ॥ ४२ ॥ ततः स्वाभीष्टचरणन्देवि कर्तुन्त्वमर्हसि ॥ सगर्भा न दहेद्गात्रमिति ब्रह्मनिदेशनम् ॥ ॥ ४३ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा सा नभोवाणी विरराम मुनीश्वर ॥ तां श्रुत्वा सा मुनेः पत्नी विस्मिताभूत्क्षणं च सा ॥ ४४ ॥ सुवर्चा सा महासाध्वी पतिलोकमभीप्सती ॥ उपविश्याश्मना भूयः सोदरं विददार ह ॥ ४५ ॥ निर्गतो जठरात्तस्या गर्भो मुनिवरस्य सः ॥ महादिव्यतनुर्दीप्तो भासयंश्च दिशो दश ॥ ४६ ॥ साक्षाद्रुद्रावतारोऽसौ दधीचवरतेजसः ॥ प्रादुर्भूतस्स्वयन्तात स्वलीलाकरणे क्षमः ॥ ४७ ॥ तन्दृष्ट्वा स्वसुतन्दिव्यस्वरूपम्मुनिकामिनी ॥ सुवर्चाज्ञाय मनसा साक्षाद्रुद्रावतारकम् ॥ ४८ ॥ प्रहृष्टाभून्महासाध्वी प्रणम्याशु नुनाव सा ॥ स्वहृदि स्थापयामास तत्स्वरूपम्मुनीश्वर ॥ ४९ ॥ सुवर्चा तनयं तं च प्रहस्य विमलेक्षणा ॥ जननी प्राह सुप्रीत्या पतिलोकमभीप्सती ॥ ५० ॥ सुवर्चोवाच ॥ हे तात परमेशान चिरं तिष्ठास्य सन्निधौ ॥ अश्वत्थस्य महाभाग सर्वेषां सुखदो भवेः ॥ ५१ ॥ मामाज्ञापय सुप्रीत्या पतिलोकाय चाधुना ॥ तत्रस्थाहं च पतिना त्वां ध्यास्ये रुद्ररूपिणम् ॥ ५२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येवं सा बभाषेऽथ सुवर्चा तनयम्प्रति ॥ पतिमन्वगमत्साध्वी परमेण समाधिना ॥ ५३ ॥ एवन्दधीचपत्नी सा पतिना संगता मुने ॥ शिवलोकं समासाद्य सिषेवे शंकरम्मुदा ॥ ५४ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवास्सेन्द्राश्च मुनिभिस्सह ॥ तत्राजग्मुस्त्वरा तात आहूता इव हर्षिताः ॥ ५५ ॥ हरिर्ब्रह्मा च मुनीन्यावतीर्णं शंकरं भुवि ॥ सुवर्चायां दधीचाद्वा ययतुस्स्वगणैस्सह ॥ ॥ ५६ ॥ तत्र दृष्ट्वावतीर्णन्तं मुनिपुत्रत्वमागतम् ॥ रुद्रं सर्वे प्रणेमुश्च तुष्टुवुर्बद्धपाणयः ॥ ५७ ॥ तदोत्सवो महानासीद्देवानां मुनिसत्तम ॥ नेदुर्दुन्दुभयस्तत्र नर्तक्यो ननृतुर्मुदा ॥ ५८ ॥ जगुर्गन्धर्वपुत्राश्च किन्नरा वाद्यवादकाः ॥ वादयामासुरमराः पुष्पवृष्टिं च चक्रिरे ॥ ५९ ॥ पिप्पलस्य शर्वपितुर्विलसन्तं सुतं च तम् ॥ संस्कृत्य विधिवत्सर्वे विष्णवाद्यास्तुष्टुवुः पुनः ॥ ६० ॥ पिप्पलादेति तन्नाम चक्रे ब्रह्मा प्रसन्नधीः ॥ प्रसन्नो भव देवेश इत्यूचे हरिणा सुरैः ॥ ६१ ॥ इत्युक्त्वा तमनुज्ञाय ब्रह्मा विष्णुस्सुगस्तथा ॥ स्वं स्वं धाम ययुस्सर्वे विधाय च महोत्सवम् ॥ ६२ ॥

१ अजादेराकृतिगणत्वादार्षत्वाद्वा टाप्। २ विसंज्ञार्षी। ३ आत्मनेपदमार्षम्।

 अथ रुद्रः पिप्पलादोऽश्वत्थमूले महाप्रभुः ॥ तताप सुचिरं कालं लोकानां हितकाम्यया ॥ ६३ ॥ इत्थं मुनीन्द्रस्तस्य पिप्पलादस्य सम्मु
 ने ॥ महाकालो व्यतीयाय लोकचर्य्यानुसारिणः ॥ ६४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां पिप्पलादावतारवर्णनं नाम चतु
र्विंशोऽध्यायः ॥२४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अथ लोके व्यवस्थाय धर्मस्य स्थापनेच्छया ॥ महालीलां चकारेशस्तामहो सन्मुने शृणु ॥१॥एकदा
पुष्पभद्रायां स्नातुं गच्छन्मुनीश्वरः ॥ ददर्श पद्मां युवतीं शिवांशां सुमनोहराम् ॥ २ ॥ तच्छिष्पुम्नतिपदुः स्थानमनरण्यस्य भूपतेः ॥ जगाम भुव
नाचारी लोकतत्त्वविचक्षणः ॥ ३ ॥ राजा नगणां तं दृष्ट्वा प्रणम्य च भयाकुलः ॥ मधुपर्कादिकं दत्त्वा पूजयामास भक्तितः ॥४॥ स्नेहात्सर्वं गृहीत्वा
स ययाचे कन्यकां मुनिः ॥ मौनी बभूव नृपतिः किंचिन्निर्वक्तुमक्षमः ॥ ५ ॥ मुनिः प्रोवाच भूपति कन्यां मे देहि भक्तितः ॥ अन्यथा भस्मसा
त्सर्वं करिष्येऽहं त्वया सह ॥ ६ ॥ अथो बभूवुराच्छन्नाः सर्वे राजजनास्तदा ॥ तेजसा पिप्पलादस्य दाधीचस्य महामुने ॥ ७ ॥ अथ राजा महा
भीतो विलप्य च मुहुर्मुहुः ॥ कन्यामलंकृतां पद्मां वृद्धाय मुनये ददौ ॥ ८ ॥ पद्मां विवाह्य स मुनिः शिवांशाम्भूपतेः सुताम् ॥ पिप्पलादो गृहीत्वा
तां मुदितः स्वाश्रमं ययौ ॥ ९ ॥ तत्र गत्वा मुनिवरो वयसा जर्जरोऽधिकः ॥ रराम नार्य्या स तया तपस्वी नातिलम्पटः ॥ १० ॥ अथोऽनरण्य 236
कन्या सा सिषेवे भक्तितो मुनिम् ॥ कर्मणा मनसा वाचा लक्ष्मीर्नारायणं यथा ॥ ११ ॥ इत्थं स पिप्पलादो हि शिवांशो मुनिसत्तमः ॥ रेमे तया
युवत्या च युवाभूय स्वलीलया ॥ १२ ॥ दश पुत्रा महात्मानो बभूवुस्तपस्विनः ॥ मुनेः पितुस्समाः सर्वे पद्मायाः सुखवर्द्धनाः ॥१३॥ एवं लीला
वतारो हि शंकरस्य महाप्रभोः ॥ पिप्पलादो मुनिवरो नानालीलाकरः प्रभुः ॥ १४ ॥ येन दत्तो वरः प्रीत्या लोकेभ्यो हि दयालुना ॥ दृष्ट्वा
लोके शनेः पीडां सर्वेषामनिवारिणीम् ॥ १५ ॥ षोडशाब्दावधि नृणां जन्मतो न भवेच्च सा ॥ तथा च शिवभक्तानां सत्यमेतद्धि मे वचः ॥ १६ ॥
अथानादृत्य मद्वाक्यं कुर्यात्पीडां शनिः क्वचित् ॥ तेषां नृणां तदा स स्याद्भस्मसान्न हि संशयः ॥ १७ ॥ इति तद्भयतस्तात विकृतोऽपि शनैश्चरः ॥
तेषां न कुरुते पीडां कदाचिद्ग्रहसत्तमः ॥ १८ ॥ इति लीलामनुष्यस्य पिप्पलादस्य सन्मुने ॥ कथितं सुचरित्रन्ते सर्वकामफल
प्रदम् ॥ १९ ॥ गाधिश्च कौशिकश्चैव पिप्पलादो महामुनिः ॥ शनैश्चरकृतां पीडां नाशयन्ति स्मृतास्त्रयः ॥ २० ॥ पिप्प
लादस्य चरितं पद्माचरितसंयुतम् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि सुभक्त्या भुवि मानवः ॥ २१ ॥ शनिपीडाविनाशार्थमेतच्चरितमुत्तमम् ॥

यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वान्कामानवाप्नुयात ॥ २२ ॥ धन्यो मुनिवरो ज्ञानी महाशैवः सताम्प्रियः ॥ अस्य पुत्रो महेशानः पिप्पलादाख्य
आत्मवान् ॥ २३ ॥ इदमाख्यानमनघं स्वर्ग्यं कुग्रहदोषहृत् ॥ सर्वकामप्रदन्तात शिवभक्तिविवर्द्धनम् ॥ २४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां
शतरुद्रसंहितायां पिप्पलादावतारचरितवर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ शृणु तात प्रवक्ष्यामि शिवस्य परमात्मनः ॥
अवतारं परानन्दं वैश्यनाथाह्वयं मुने ॥ १ ॥ नन्दिग्रामे पुरा कश्चिन्महानन्देति विश्रुता ॥ बभूव वारवनिता शिवभक्ता सुसुन्दरी ॥ २ ॥
महाविभवसम्पन्ना सुधनाढ्या महोज्ज्वला ॥ नानारत्नपरिच्छिन्नशृंगाररसनिर्भरा ॥ ३ ॥ सर्वसंगीतविद्यासु निपुणातिमनोहरा ॥ तस्या गेयेन
हृष्यन्ति राज्ञ्यो राजान एव च ॥ ४ ॥ समानर्च सदा साम्बं सा वेश्या शंकरं मुदा ॥ शिवनामजपासक्ता भस्मरुद्राक्षभूषणा ॥५॥ शिवं सम्पूज्य
सा नित्यं सेवन्ती जगदीश्वरम् ॥ ननर्त परया भक्त्या गायन्ती शिवसद्यशः ॥ ६ ॥ रुद्राक्षैर्भूषयित्वैकं मर्कटं चैव कुक्कुटम् ॥करतालैश्च गीतैश्च
सदा नर्तयति स्म सा ॥ ७ ॥ नृत्यमानौ च तौ दृष्ट्वा शिवभक्तिरता च सा ॥ वेश्या स्म विहसत्युच्चैः प्रेम्णा सर्वसखीयुता ॥८॥ रुद्राक्षैः कृतके-
यूरकर्णाभरणमण्डना ॥ मर्कटः शिक्षया तस्याः पुरो नृत्यति बालवत् ॥ ९ ॥ शिखासंबद्धरुद्राक्षः कुक्कुटः कपिना सह ॥ नित्यं ननर्त नृत्यज्ञः
पश्यतां हितमावहन् ॥ १० ॥ एवं सा कुर्वती वेश्या कौतुकम्परमादरात् ॥ शिवभक्तिरता नित्यं महानन्दभराऽभवत् ॥११॥ शिवभक्तिं प्रकुर्वन्त्या
वेश्याया मुनिसत्तम ॥ बहुकालो व्यतीयाय तस्याः परमसौख्यतः ॥ १२ ॥ एकदा च गृहे तस्या वैश्यो भूत्वा शिवस्स्वयम् ॥ परीक्षितुं च तद्भ-
वमाजगाम शुभो व्रती ॥१३॥ त्रिपुण्ड्रविलसद्भालो रुद्राक्षाभरणः कृती ॥ शिवनामजपासक्तो जटिलः शैववेषभृत् ॥१४॥ स बिभ्रद्भस्मनिचयं प्र-
कोष्ठे वरकंकणम् ॥ महारत्नपरिस्तीर्णं राजते परकौतुकी ॥ १५ ॥ तमागतं सुसंपूज्य सा वेश्या परया मुदा ॥ स्वस्थाने सादरं वैश्यं सुन्दरी हि
न्यवेशयत् ॥१६॥ तत्प्रकोष्ठे वरं वीक्ष्य कंकणं सुमनोहरम् ॥ तस्मिञ्जातस्पृहा सा च तं प्रोवाच सुविस्मिता ॥ १७ ॥ महानन्दोवाच ॥ महार-
त्नमयश्चायं कंकणस्त्वत्करे स्थितः॥मनो हरति मे सद्यो दिव्यस्त्रीभूषणोचितः॥१८॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति तां नवरत्नाढ्ये सस्पृहां करभूषणे ॥
वीक्ष्योदारमतिर्वैश्यः सस्मितं समभाषत ॥१९॥ वैश्यनाथ उवाच ॥ अस्मिन् रत्नवरे दिव्ये सस्पृहं यदि ते मनः॥त्वमेवाधत्स्व सुप्रीत्या मूल्यम-
स्य ददासि किम् ॥२०॥वेश्योवाच॥वयं हि स्वैरचारिण्यो वेश्यास्तु न पतिव्रताः॥अस्मत्कुलोचितो धर्मो व्यभिचारो न संशयः॥२१॥यद्यैतदेवं
चित्तं गृह्णाति करभूषणम् ॥दिनत्रयमहोरात्रं पत्नी तव भवाम्यहम्॥२२॥वैश्य उवाच॥ तथास्तु यदि ते सत्यं वचनं वीरवल्लभे ॥ ददामि रत्नवलयं

त्रिरात्रं भव मे वधूः ॥२३॥ एतस्मिन्व्यवहारे तु प्रमाणं शशिभास्करौ ॥ त्रिवारं सत्यमित्युक्त्वा हृदयं मे स्पृश प्रिये ॥२४॥ वैश्योवाच ॥ दिनत्रयम
होरात्र पत्नी भूत्वा तव प्रभो ॥ सहधर्मं चरामीति सत्यं सत्यं न संशयः ॥ २५ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा हि महानन्दा त्रिवारं शशि
भास्करौ ॥ प्रमाणीकृत्य सुप्रीत्या सा तद्धृदयमस्पृशत् ॥ २६ ॥ अथ तस्यै स वैश्यस्तु प्रदत्त्वा रत्नकंकणम् ॥ लिंगं रत्नमयं तस्या हस्ते दत्वे
दमब्रवीत् ॥ २७ ॥ ॥ वैश्यनाथ उवाच ॥ इदं रत्नमयं लिंगं शैवं मत्प्राणवल्लभम् ॥ रक्षणीयं त्वया कान्ते गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ २८ ॥
नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमस्त्विति सा प्रोच्य लिंगमादाय रत्नजम् ॥ नाट्यमण्डपिकामध्ये निधाय प्राविशद्गृहम् ॥ २९ ॥ सा तेन संगता रात्रौ
वैश्येन विटधर्मिणा ॥ सुखं सुष्वाप पर्यंके मृदुतल्पोपशोभिते ॥ ३० ॥ ततो निशीथसमये मुने वैश्यपतीच्छया ॥ अकस्मादुत्थिता वाणी नृत्य
मण्डपिकान्तरे ॥३१ ॥ महाप्रज्वलितो वह्निः सुसमीरसहायवान् ॥ नाट्यमण्डपिकां तात तामेव सहसावृणोत् ॥ ३२ ॥ मण्डपे दह्यमाने तु
सहसोत्थाय संभ्रमात् ॥ मर्कटं मोचयामास सा वेश्या तत्र बन्धनात् ॥ ३३ ॥ स मर्कटो मुक्तबन्धः कुक्कुटेन सहामुना ॥ भिया दूरं हि दुद्राव
विधूयाग्निकणान्बहून् ॥ ३४ ॥ स्तम्भेन सह निर्दग्धं तल्लिंगं शकलीकृतम्॥ दृष्ट्वा वेश्या स वैश्यश्च दुरंतं दुःखमापतुः॥३५॥ दृष्ट्वा ह्यात्मसमं लिंगं
दग्धं वैश्यपतिस्तदा ॥ ज्ञातुन्तद्भावमन्तःस्थम्मरणाय मतिन्दधे ॥ ३६ ॥ निर्विश्येऽतितरां खेदाद्वैश्यस्तामाह दुःखिताम् ॥ नानालीलो महेशानः
कौतुकान्नरदेहवान् ॥ ३७ ॥ ॥ वैश्यपतिरुवाच ॥ शिवलिंगे तु निर्भिन्ने दग्धे मत्प्राणवल्लभे ॥ सत्यं वच्मि न सन्देहो नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ३८ ॥
चितां कारय मे भद्रे स्वभृत्यैस्त्वं वरैर्लघु ॥ शिवे मनस्समावेश्य प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ ३९ ॥ यदि ब्रह्मेन्द्रविष्ण्वाद्या वारयेयुः समेत्य माम् ॥
तथाप्यस्मिन् क्षणे भद्रे प्रविशामि त्यजाम्यसून् ॥ ४० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तमेवं दृढनिर्बन्धं सा विज्ञाय सुदुःखिता ॥ स्वभृत्यैः कारयामास
चितां स्वभवनाद्बहिः ॥ ४१ ॥ ततस्स वैश्यश्शिव एक एव प्रदक्षिणीकृत्य समिद्धमग्निम् ॥ विवेश पश्यत्सु नरेषु धीरः सुकौतुकी संगतिभाव
मिच्छुः ॥ ४२ ॥ दृष्ट्वा सा तद्गतिं वेश्या महानन्दाति विस्मिता ॥ अनुतापं च युवती प्रपेदे मुनिसत्तम ॥ ४३॥ अथ सा दुःखिता वेश्या स्मृत्वा
धर्मं सुनिर्मलम् ॥ सर्वान्स्वबन्धुजनान्वीक्ष्य बभाषे करुणं वचः ॥ ४४ ॥ ॥ महानन्दोवाच ॥ रत्नकंकणमादाय मया सत्यमुदाहृतम् ॥ दिनत्रयमहं
पत्नी वैश्यस्यामुष्य संमता ॥४५ ॥ कर्मणा मत्कृतेनायं मृतो वैश्यः शिवव्रती ॥ तस्मादहं प्रवेक्ष्यामि सहानेन हुताशनम् ॥ ४६ ॥ स्वधर्मचारि
णीत्युक्तमाचार्य्यैः सत्यवादिभिः ॥ एवं कृते मम प्रीत्या सत्यं मयि न नश्यतु ॥४७॥ सत्याश्रयः परो धर्मः सत्येन परमा गतिः ॥ सत्येन स्वर्ग

235 ॥ २६४ ॥

मोक्षौ च सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ इति सा दृढनिर्बन्धा वार्य्यमाणापि बंधुभिः ॥ सत्यलोकपरा नारी प्राणां
स्त्यक्तुं मनो दधे ॥ ४९ ॥ सर्वस्वं द्विजमुख्येभ्यो दत्वा ध्यात्वा सदाशिवम् ॥ तमग्निं त्रिः परिक्रम्य प्रवेशाभिमुखी ह्यभूत ॥ ५० ॥ तां पतन्तीं
समिद्धेऽग्नौ स्वपदार्पितमानसाम् ॥ वारयामास विश्वात्मा प्रादुर्भूतः स वै शिवः ॥ ५१ ॥ सा तं विलोक्याखिलदेवदेवन्त्रिलोचनं चंद्रकलावतं
सम् ॥ शशांकसूर्य्यानलकोटिभासं स्तब्धेव भीतेव तथैव तस्थौ ॥ ५२ ॥ तां विह्वलां सुवित्रस्तां वेपमानां जडीकृताम् ॥ समाश्वास्य गलद्बाष्पां
करौ धृत्वाऽब्रवीद्वचः ॥ ५३ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ सत्यं धर्मं च धैर्यं च भक्तिं च मयि निश्चलाम् ॥ परीक्षितुं त्वत्सकाशं वैश्यो भूत्वाहमागतः
॥ ५४ ॥ माययाग्निं समुद्दीप्य दग्धन्ते नाट्यमण्डपम् ॥ दग्धं कृत्वा रत्नलिंगं प्रविष्टोऽहं हुताशनम् ॥ ५५ ॥ सा त्वं सत्यमनुस्मृत्य प्रविष्टाग्निं
मया सह ॥ अतस्ते संप्रदास्यामि भोगांस्त्रिदशदुर्लभान् ॥५६॥ यद्यदिच्छसि सुश्रोणि तदेव हि ददामि ते ॥ त्वद्भक्त्याहं प्रसन्नोऽस्मि तवादेयं न
विद्यते ॥ ५७ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति ब्रुवति गौरीशे शंकरे भक्तवत्सले ॥ महानन्दा च सा वेश्या शंकरम्प्रत्यभाषत ॥ ५८ ॥
वेश्योवाच ॥ न मे वाञ्छास्ति भोगेषु भूमौ स्वर्गे रसातले ॥ तव पादाम्बुजस्पर्शादन्यत्किंचिन्न कामये ॥ ५९ ॥ ये मे भृत्याश्च दास्यश्च ये चा
न्ये मम बान्धवाः ॥ सर्वे त्वद्दर्शनपरास्त्वयि संन्यस्तवृत्तयः ॥६०॥ सर्वानेतान्मया सार्द्धं निनीयात्मपरम्पदम् ॥ पुनर्जन्मभयं घोरं विमोचय
नमोऽस्तु ते ॥ ६१ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ ततस्स तस्या वचनम्प्रतिनन्द्य महेश्वरः ॥ ताः सर्वाश्च तया सार्धं निनाय स्वम्परम्पदम् ॥ ६२ ॥
वै वैश्यनाथावतारस्ते वर्णितः परमो मया ॥ महानन्दासुखकरो भक्तानन्दप्रदस्सदा ॥ ६३ ॥ इदं चरित्रं परमं पवित्रं सतां च सर्वप्रदमाशु दिव्यम् ॥ शिवावतारस्य
शिवाम्पतेर्महानन्दामहासौख्यकरं विचित्रम् ॥ ६४ ॥ इदं यः शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः ॥ च्यवते न स्वधर्मात्स परत्र लभते गतिम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां वैश्यनाथाह्वयशिवावतारवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ (७६) अथ द्विजेश्वरावतारमाह ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
शृणु तात प्रवक्ष्यामि शिवस्य परमात्मनः ॥ द्विजेश्वरावतारं च सशिवं सुखदं सताम् ॥ १ ॥ यः पूर्वं वर्णितस्तात भद्रायुर्नृपसत्तमः ॥ यस्मिन्नृषभ
रूपेणानुग्रहं कृतवाञ्छिवः ॥ २ ॥ तद्धर्मस्य परीक्षार्थं पुनराविर्बभूव सः ॥ द्विजेश्वरस्वरूपेण तदेव कथयाम्यहम् ॥ ३ ॥ ऋषभस्य प्रभावेण
शत्रूञ्जित्वा स प्रभुः ॥ प्राप्तसिंहासनस्तात भद्रायुः संबभूव ह ॥ ४ ॥ चन्द्रांगदस्य तनया सीमन्तिन्याः शुभांगजा ॥ पत्नी तस्याभवद्भद्रा कुमारी
कीर्तिमालिनी ॥ ५ ॥ स भद्रायुः कदाचित्स्वप्रियया गहनं वनम् ॥ प्राविशत्संविहारार्थं वसन्तसमये मुने ॥ ६ ॥ अथ तस्मिन्वने रम्ये विजहार स

भूपतिः ॥ शरणागतपालिन्या तया स्वप्रियया सह ॥ ७ ॥ अथ तद्धर्मदृढतां प्रतीक्षन्परमेश्वरः ॥ लीलां चकार तत्रैव शिवया सह शङ्करः ॥ ८ ॥
शिवा शिवश्च भूत्वोभौ तद्वने द्विजदम्पती ॥ व्याघ्रं मायामयं कृत्वाविर्भूतौ निजलीलया ॥ ९ ॥ अथाविदूरे तस्यैव द्रवन्तौ भयविह्वलौ॥अन्वीय
मानौ व्याघ्रेण रुदन्तौ तौ बभूवतुः ॥ १० ॥ अथ विद्धौ च तौ तात भद्रायुः स महीपतिः ॥ ददर्श क्रन्दमानौ हि शरण्यः क्षत्रियर्षभः ॥ ११ ॥
अथ तौ मुनिशार्दूल स्वमायाद्विजदम्पती ॥ भद्रायुषं महाराजमूचतुर्भयविह्वलौ ॥ १२ ॥ द्विजदम्पती ऊचतुः ॥ पाहिपाहि महाराज नावुभौ धर्म
वित्तम ॥ एष आयाति शार्दूलो जग्धुमावां महाप्रभो ॥ १३ ॥ एष हिंस्रः कालसमः सर्वप्राणिभयङ्करः ॥ यावन्न खादति प्राप्य तावन्नौ रक्ष धर्म
वित् ॥ १४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्थमाक्रन्दितं श्रुत्वा तयोश्च नृपतीश्वरः ॥ अति शीघ्रं महावीरः स यावद्धनुरादद ॥ १५ ॥ तावदभ्येत्य
शार्दूलस्त्वरमाणोऽतिमायिकः॥स तस्य द्विजवर्य्यस्य मध्ये जग्राह तां वधूम्॥१६॥हे नाथ नाथ हे कान्त हा शम्भो हा जगद्गुरो ॥ इति रोरूयमानां
तां व्याघ्रो जग्रास भीषणः ॥ १७ ॥ तावत्स राजा निशितैर्भल्लैर्व्याघ्रमताडयत् ॥ न स तैर्विव्यथे किंचिद्गिरीन्द्र इव वृष्टिभिः ॥ १८ ॥स शार्दूलो
महासत्त्वो राज्ञः स्वैरकृतव्यथः ॥ बलादाकृष्य तां नारीमपाक्रमत सत्त्वरः॥१९॥व्याघ्रेणापहृतां नारीं वीक्ष्य विप्रोऽति विस्मितः॥ लौकिकीं गतिमा
श्रित्य रुरोदाति मुहुर्मुहुः॥२०॥रुदित्वा चिरकालं च स विप्रो माययेश्वरः ॥ भद्रायुषं महीपालं प्रोवाच मदहारकः॥२१॥द्विजेश्वर उवाच॥राजन्क्व
ते महास्त्राणि क्व ते त्राणं महद्धनुः॥क्व ते द्वादशसाहस्रमहानागायुतम्बलम्॥२२॥किन्ते खड्गेन शङ्खेन किं ते मन्त्रास्त्रविद्यया॥किं सत्त्वेन महास्त्राणां
किं प्रभावेण भूयसा॥२३॥तत्सर्वं विफलं जातं यच्चान्यत्त्वयि तिष्ठति॥यस्त्वं वनौकसां घातं न निवारयितुं क्षमः॥२४॥क्षत्रस्यायं परो धर्मो क्षताच्च परि
रक्षणम् ॥ तस्मिन्कुलोचिते धर्मे नष्टे त्वज्जीवितेन किम् ॥२५॥ आर्तानां शरणातानां त्राणं कुर्वन्ति पार्थिवाः ॥ प्राणैरर्थैश्च धर्मज्ञास्तद्विना च मृ
तोपमाः ॥ २६ ॥ आर्तत्राणविहीनानां जीवितान्मरणं वरम् ॥ धनिनान्दानहीनानां गार्हस्थ्याद्भिक्षुता वरम् ॥ २७ ॥ वरं विषाशनं प्राज्ञैर्वरमग्निप्र
वेशनम् ॥ कृपणानामनाथानां दीनानामपरक्षणात् ॥ २८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्थं विलपितं तस्य स्ववीर्य्यस्य च गर्हणम् ॥ निशम्य नृपतिः
शोकादात्मन्येवमचिन्तयत् ॥ २९ ॥ अहो मे पौरुषं नष्टमद्य दैवविपर्ययात् ॥ अद्य कीर्तिश्च मे नष्टा पातकम्प्राप्तमुत्कटम् ॥ ३० ॥ धर्मः कुलो
चितो नष्टो मन्दभाग्यस्य दुर्मतेः॥नूनं मे सम्पदो राज्यमायुष्यं क्षयमेष्यति ॥ ३१ ॥ अद्य चैनं द्विजन्मानं हतदारं शुचार्दितम् ॥ हतशोकं करि
ष्यामि दत्वा प्राणानतिप्रियान् ॥ ३२ ॥ इति निश्चित्य मनसा स भद्रायुर्नृपोत्तमः ॥ पतित्वा पादयोस्तस्य बभाषे परिसान्त्वयन् ॥ ३३ ॥ भद्रा

नृप उवाच ॥ कृपां कृत्वा मयि ब्रह्मन् क्षत्रबन्धौ हतौजसि ॥ शोकन्त्यज महाप्राज्ञ दास्याम्यद्य तु वाञ्छितम् ॥ ३४ ॥ इदं राज्यमियं राज्ञी ममेदञ्च
कलेवरम् ॥ त्वदधीनमिदं सर्वं निन्तेऽभिलषितं वरम् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ किमादर्शेन चान्धस्य किंगृहैर्भैक्ष्यजीविनः ॥ किम्पुस्तकेन
मूढस्य निस्त्रीकस्य धनेन किम् ॥ ३६ ॥ अतोऽहं हतपत्नीको भुक्तभोगो न कर्हिचित् ॥ इमान्तवाग्रमहिषीं कामये दीयतामिति ॥३७॥ भ०३०॥
दाता रमान्तवित्तस्य राज्यस्य गजवाजिनाम् ॥ आत्मदेहस्य कस्यापि कलत्रस्य न कर्हिचित् ॥ ३८ ॥ परदारोपभोगेन यत्पापं समुपार्जितम् ॥
न तत्क्षालयितुं शक्यं प्रायश्चित्तशतैरपि ॥ ३९ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ आस्तां ब्रह्मवधं घोरमपि मद्यनिषेवणम् ॥ तपसा विधमिष्यामि किं पुनः पार
दारिकम् ॥ ४० ॥ तस्मात्प्रयच्छ भार्यां स्वामिमां कामो न मेऽपरः ॥ अरक्षणाद्भयार्तानां गन्तासि निरयन्ध्रुवम् ॥ ४१ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
इति विप्रगिरा भीतश्चिन्तयामास पार्थिवः ॥ अरक्षणान्महापापं पत्नीदानन्ततो वरम् ॥ ४२ ॥ अतः पत्नीं द्विजाग्र्याय दत्त्वा निर्मुक्तकि
ल्बिषः ॥ सद्यो वह्निं प्रवेक्ष्यामि कीर्तिश्च विदिता भवेत् ॥ ४३ ॥ इति निश्चित्य मनसा समुज्ज्वाल्य हुताशनम् ॥ तमाहूय द्विजं चक्रे
पत्नीदानं सहोदकम् ॥ ४४ ॥ स्वयं स्नातः शुचिर्भूत्वा प्रणम्य विबुधेश्वरान् ॥ तमग्निं त्रिः परिक्रम्य शिवं दध्यौ समाहितः ॥ ४५ ॥ तमथाग्निं पत
न्तं स्वपदासक्तचेतसम्॥प्रत्यषेधत विश्वेशः प्रादुर्भूतो द्विजेश्वरः॥४६॥तमीश्वरं पञ्चमुखं त्रिनेत्रं पिनाकिनं चन्द्रकलावतंसम्॥प्रलम्बपिंगासुजटाक
लापं मध्याह्नसद्भास्करकोटितेजसम् ॥ ४७ ॥ मृणालगौरं गजचर्मवाससं गंगातरंगोक्षितमौलिदेशकम् ॥ नागेन्द्रहारावलिकण्ठभूषणं किरीटकांच्यंग
दकंकणोज्ज्वलम् ॥४८॥ शूलासिखट्वांगकुठारचर्मस्रगाभयाप्रांगपिनाकहस्तम् ॥ वृषोपरिस्थं शितिकण्ठभूषणं प्रोद्भूतमग्रे स नृपो ददर्श ॥४९॥ ततो
ऽन्तरिक्षात् पेतुर्दिव्याः कुसुमवृष्टयः ॥ प्रणेदुर्देवतूर्याणि देव्यश्च ननृतुर्जगुः ॥५०॥ तत्राजग्मुस्तूयमाना हरिर्ब्रह्मा तथा सुराः ॥ इन्द्रादयो नारदाद्या
मुनयश्चापरेऽपि च ॥५१॥ तदोत्सवो महानासीत्तत्र भक्तिप्रवर्धनः ॥ सति पश्यति भूपाले भक्तिनम्रीकृतांजलौ ॥ ५२ ॥ तद्दर्शनानन्दविजृम्भिता
शयः प्रवृद्धबाष्पाम्बुविलिप्तगात्रः ॥ प्रहृष्टरोमा स हि गद्गदाक्षरस्तुष्टाव गीर्भिर्मुकुलीकृतांजलिः ॥ ५३ ॥ ततस्स भगवान्राज्ञा संस्तुतः परमेश्वरः॥
प्रसन्नः सह पार्वत्या तमुवाच दयानिधिः ॥५४॥ राजंस्ते परितुष्टोऽहं भक्त्या त्वद्धर्मतोऽधिकम् ॥ वरम्ब्रूहि सपत्नीकम्प्रयच्छामि न संशयः ॥५५॥
तव भावपरीक्षार्थं द्विजो भूत्वाहमागतः ॥ व्याघ्रेण या परिग्रस्ता साक्षाद्देवी शिवा हि सा ॥ ५६ ॥ व्याघ्रो मायामयो यस्ते शरैरक्षतविग्रहः ॥
धीरतान्द्रष्टुकामस्ते पत्नीं याचितवानहम् ॥५७॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्याकर्ण्य प्रभोर्वाक्यं स भद्रायुर्महीपतिः ॥ पुनः प्रणम्य संस्तूय स्वामिनं

नतकोऽब्रवीत् ॥ ५८ ॥ भद्रायुरुवाच ॥ एक एव वरो नाथ यद्भवान्परमेश्वरः ॥ भवतापप्रतप्तस्य मम प्रत्यक्षतां गतः ॥ ५९ ॥ यद्ददासि पुनर्नो
थ वरं स्वकृपया प्रभो ॥ वृणेऽहं परमं त्यक्तो वरं हि वरदर्षभात् ॥ ६० ॥ वज्रबाहुः पिता मेहि सपत्नीको महेश्वर ॥ सपत्नीकस्त्वहं नाथ सदा
त्वत्पादसेवकः ॥ ६१ ॥ वैश्यः पद्माकरो नाम तत्पुत्रस्सनयाभिधः ॥ सर्वानेतान्महेशान सदा त्वं पार्श्वगान्कुरु ॥ ६२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
अथ राज्ञी च तत्पत्नी प्रमत्ता कीर्तिमालिनी ॥ भक्त्या प्रसाद्य गिरिशं ययाचे वरमुत्तमम् ॥ ६३ ॥ राज्युवाच ॥ चन्द्रांगदो मम पिता माता सीम
न्तिनी च मे ॥ तयोर्याचे महादेव त्वत्पार्श्वे सन्निधिं मुदा ॥ ६४॥ नन्दीश्वर उवाच ॥एवमस्त्विति गौरीशः प्रसन्नो भक्तवत्सलः ॥ तयोः कामव
रन्दत्त्वा क्षणादन्तर्हितोऽभवत् ॥ ६५ ॥ भद्रायुरपि सुप्रीत्या प्रसादम्प्राप्य शूलिनः ॥ सहितः कीर्तिमालिन्या बुभुजे विषयान्बहून् ॥ ६६ ॥ कृत्वा
वर्षायुतं राज्यमव्याहतपराक्रमः ॥ राज्यं विक्षिप्य तनये जगाम शिवसन्निधिम् ॥ ६७ ॥ चन्द्रांगदोपि राजेन्द्रो राज्ञी सीमन्तिनी च सा ॥
भक्त्या संपूज्य गिरिशं जग्मतुः शाम्भवं पदम् ॥ ६८ ॥ द्विजेश्वरावतारस्ते वर्णितः परमो मया ॥ महेश्वरस्य भद्रायुपरमानन्ददः प्रभो ॥ ६९॥
इदं चरित्रं परमं पवित्रं शिवावतारस्य पवित्रकीर्त्तेः ॥ द्विजेशसंज्ञस्य महाद्भुतं हि शृण्वन्पठञ्शम्भुपदम्प्रयाति ॥ ७० ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं श्राव
येद्वा समाहितः ॥ न श्चोतति स्वधर्मात्स ६२.३ लभते गतिम् ॥ ७१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां द्विजेशनामशिवावतार
वर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ (७७) ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ शृणु प्राज्ञ प्रवक्ष्यामि शिवस्य परमात्मनः ॥ अवतारं पुरानन्दं यतिनाथाह्वयं
मुने ॥ १ ॥ अर्बुदाचलसंज्ञे तु पर्वते भिल्लवंशजः ॥ आहुकश्च तदभ्यासे वसति स्म मुनीश्वर ॥ २ ॥ तत्पत्नी ह्याहुका नाम बभूव किल सुव्रता ॥
उभावपि महाशैवावास्तान्तौ शिवपूजकौ ॥ ३ ॥ कस्मिंश्चित्समये भिल्लः शिवभक्तिरतः सदा ॥ आहारार्थं स्वपत्न्याश्च सुदूरं स गतो मुने ॥४॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र गेहे भिल्लस्य शंकरः ॥ भूत्वा यतिवपुः सायं परीक्षार्थं समाययौ ॥ ५ ॥ तस्मिन्नवसरे तत्राजगाम स गृहाधिपः ॥ पूजनं च
यतीशस्य चकार प्रेमतः सुधीः ॥ ६ ॥ तद्भावस्य परीक्षार्थं यतिरूपस्स शंकरः ॥ महालीलाकरः प्रीत्या भीतं प्रोवाच दीनगीः ॥ ७ ॥ यति
नाथ उवाच ॥ अद्य स्थलं निवासार्थं देहि मे प्रातरेव हि ॥ यास्यामि सर्वथा भिल्ल स्वस्ति स्यात्तव सर्वदा ॥८॥ भिल्ल उवाच ॥ सत्यम्प्रोक्तं त्वया
स्वामिञ्शृणु मद्वचनं च ते ॥ अतिस्वल्पं स्थलं मे हि स्यान्निवासः कथन्तव ॥ ९॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्स यतिस्तेन गमनाय मतिन्दधे॥
तावद्भिल्लस्य वचः प्रोक्तं स्वामिनं संविचार्य्य वै ॥१०॥ भिल्लयुवाच ॥ स्वामिन्देहि यतेः स्थानं विमुखं कुरु मातिथिम् ॥ गृहधर्म्मं विचार्य्य त्वम

न्यथा धर्मसंक्षयः ॥११॥ स्थीयतान्ते गृहाभ्यंन्तः सुखेन यतिना सह ॥ अहं बहिस्थितिं कुर्य्यामायुधानि बृहन्त्यपि ॥१२॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा भिल्ल्या धर्मान्वितं शिवम् ॥ स्वपत्न्या मनसा तेन भिल्लेन च विचारितम् ॥१३॥ स्त्रियं बहिश्च निष्कास्य कथं स्थेयं मया
गृहे ॥ यतेरन्यत्र गमनमधर्म्मकरमात्मनः ॥१४॥ द्वयमप्युचितं नैव सर्वथा गृहमेधिनः ॥यद्भावि तद्भवेदेव मया स्थेयं गृहाद्बहिः ॥ १५ ॥ इत्य
ग्रहन्तदा कृत्वा गृहान्तः स्थाप्य तौ मुदा ॥ स्वायुधानि च संस्थाप्य भिल्लोऽतिष्ठद्गृहाद्बहिः ॥१६॥ रात्रौ तम्पशवः क्रूरा हिंसकाः समपीडयन् ॥
तेनापि च यथाशक्ति कृतो यत्नो महांस्तदा ॥ १७ ॥ एवं यत्नं प्रकुर्वाणः स भिल्लो बलवानपि ॥ प्रारब्धात्प्रेरितैर्हिंस्रैर्बलादासीच्च
भक्षितः ॥ १८ ॥ प्रातरुत्थाय स यतिर्दृष्ट्वा हिंस्रैश्च भक्षितम् ॥ भिल्लं वनेचरं तं वै दुःखितोऽभूदतीव हि ॥ १९ ॥ दुःखितं तं यति
न्दृष्ट्वा भिल्ली सा दुःखितापि हि ॥ धैर्यात्तुद्दुःखं संहृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २० ॥ भिल्ल्युवाच ॥ किमर्थं क्रियते दुःख
भद्रं जातं यतेऽधुना ॥ धन्योऽयं कृतकृत्यश्च यज्जातो मृत्युरीदृशः॥२१॥अहं चैनं गमिष्यामि भस्म भूत्वानले यते ॥ चितां कारय सुप्रीत्या स्त्रीणां
धर्म्मः सनातनः ॥२२ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा हितं मत्वा स्वयं यतिः ॥ चितां व्यरचयत्सा हि प्रविवेश स्वधर्मतः ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे साक्षा
त्पुरः प्रादुरभूच्छिवः ॥ धन्ये धन्ये इति प्रीत्या प्रशंसन्तां हरोऽब्रवीत् ॥२४॥हर उवाच ॥ वरं ब्रूहि प्रसन्नोऽस्मि त्वदाचरणतोऽनघे ॥ तवादेयं न
वै किंचिद्वश्योऽहं ते विशेषतः ॥२५॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा शम्भुवचनं परमानन्ददायकम् ॥ सुखं प्राप्तं विशेषेण न किंचित्स्मरणं ययौ
॥२६॥ तस्यास्तद्गतिमालक्ष्य सुप्रसन्नो हरोऽभवत् ॥ उवाच च पुनः शम्भुर्वरं ब्रूहीति ताम्प्रभुः ॥ २७ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ अयं यतिश्च मद्रूपो
हंसरूपो भविष्यति ॥ परजन्मनि वां प्रीत्या संयोगं कारयिष्यति ॥२८॥ भिल्लश्च वीरसेनस्य नैषधे नगरे वरे ॥ महान्पुत्रो नलो नाम भविष्य
ति न संशयः ॥२९॥ त्वं सुता भीमराजस्य वैदर्भे नगरेऽनघे ॥ दमयन्ती च विख्याता भविष्यसि गुणान्विता ॥ ३० ॥ युवां चोभौ मिलित्वा
च राजभोगं सुविस्तरम् ॥ भुक्त्वा मुक्तिं च योगीन्द्रैर्लप्स्येथे दुर्लभां ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा च स्वयं शम्भुर्लिंगरूपोऽभव
त्तदा ॥ तस्मान्न चलितो धर्मादचलेश इति स्मृतः ॥ ३२ ॥ स भिल्ल आहुकश्चापि वीरसेनसुतोऽभवत ॥ नषधे नगरे तात नलनामा महानृपः ॥
॥ ३३ ॥ आहुका सा महाभिल्ली भीमस्य तनयाऽभवत॥वैदर्भे नगरे राज्ञो दमयन्तीति विश्रुता ॥ ३४ ॥ यतिनाथाह्वयस्सोऽपि हंसरूपोऽभवच्छि
वः ॥ विवाहं कारयामास दमयन्त्या नलेन वै ॥ ३५ ॥ पूर्वसत्काररूपेण महापुण्येन शंकरः ॥ हंसरूपं विधायैव ताभ्यां सुखमदात्प्रभुः ॥३६॥

शिवो हंसावतारो हि नानावार्ताविचक्षणः॥दमयन्त्या नलस्यापि परमानन्ददायकः॥३७॥ इदं चरित्रं परमं पवित्रं शिवावतारस्य पवित्रकीर्तेः॥यतीश
संज्ञस्य महाद्भुतं हि हंसाह्वयस्यापि विमुक्तिदं हि॥३८॥यतीशब्रह्महंसाख्यावतारचरितं शुभम् ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्यो हि स लभेत परां गतिम् ॥३९॥
इदमाख्यानमनघं सर्वकामफलप्रदम्॥स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं भक्तिवर्धनमुत्तमम्॥४०॥श्रुत्वैतच्चरितं शम्भोर्यतिहंसस्वरूपयोः॥इह सर्वसुखम्भुक्त्वा सो
ऽन्ते शिवपुरं व्रजेत्॥४१॥इति श्रीशिवमहापुराणे तृ०शतरु०संहि०यतिनाथब्रह्महंसाह्वयशिवावतारचरितवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः॥२८॥नन्दीश्वर
उवाच॥सनत्कुमार शम्भोस्त्ववतारं परमं शृणु॥नभगज्ञानदं कृष्णदर्शनाह्वयमुत्तमम्॥१॥इक्ष्वाकुप्रमुखा आसञ्श्राद्धदेवसुताश्च ये॥नभगस्तत्र नवमो
नाभगस्तत्सुतः स्मृतः ॥ २ ॥ अम्बरीषसुतस्तस्य विष्णुभक्तो बभूव सः ॥ यस्योपरि प्रसन्नोऽभूद्दुर्वासा ब्रह्मभक्तितः ॥ ३ ॥ पितामहोऽम्बरीषस्य
नभगो यः प्रकीर्तितः॥ तच्चरित्रं शृणु मुने यस्मै ज्ञानमदाच्छिवः ॥ ४ ॥ नभगो मनुपुत्रस्तु पठनाथ सुबुद्धिमान् ॥ चक्रे गुरुकुले वास बहुकालं
जितेन्द्रियः ॥ ५ ॥ एतस्मिन्समये ते वा इक्ष्वाकुप्रमुखास्सुताः ॥ तस्मै भागमकल्प्यैव भेजुर्भागान्निजान्क्रमात् ॥ ६ ॥ स्वं स्वं भागं गृहीत्वा ते
बुभुजुः राज्यमुत्तमम् ॥ अविषादं महाभागा पित्रादेशात्सुबुद्धयः ॥७॥ स पश्चादागतस्तत्र ब्रह्मचारी गुरुस्थलात् ॥ नभगोऽधीत्य सर्वाश्च सांगोपांगाः
श्रुतीः क्रमात् ॥८॥ भ्रातॄन्विलोक्य नभगो विभक्तान्सकलान्निजान्॥दायार्थी प्राह तान्स्नेहादिक्ष्वाकुप्रमुखान्मुने ॥९॥ नभग उवाच ॥ भ्रातरोऽ
भक्तैकं मह्यं दायं कृत्वा यथातथम् ॥ सर्वे विभक्तास्सुप्रीत्या स्वदायार्थागताय च ॥ १०॥ तदा विस्मृतमस्माभिरिदानीं पितरं तव ॥ विभजामो
वयं भागं तं गृहाण न संशयः ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वा भ्रातृवचनं नभगः परविस्मृतः ॥ तदोपकण्ठमागत्य पितरं समभाषत ॥१२॥ नभग उवाच ॥
हे तात भ्रातरः सर्वे त्यक्त्वा मां व्यभजंश्च ते ॥ पठनार्थं गतश्चाहं ब्रह्मचारी गुरोः कुले ॥१३॥ तत आगत्य मे पृष्टा दायदानार्थमादरात् ॥ ते
त्वामूचुर्विभागं मे तदर्थमहमागतः॥१४॥नन्दीश्वर उवाच ॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्य पिता तं प्राह विस्मितः॥ आश्वास्य श्राद्धदेवस्स सत्यधर्मरतं मुने
॥१५॥ मनुरुवाच ॥ तदुक्तं मा हथास्तात प्रतारणकरं हि तत् ॥ न ह्यहं परमं दायं सर्वथा भोगसाधनम् ॥ १६ ॥ तथापि दायभावेन दत्तोऽह
मेः[1] श्रवाभिः ॥ तव वै जीवनोपायं वदामि शृणु तत्त्वतः ॥१७॥ सत्रमांगिरसा विप्राः कुर्वन्त्यद्य सुमेधसः ॥ तत्र कर्मणि मुह्यन्ति षष्ठ षष्ठमहः
प्रति ॥१८॥ तत्र त्वं गच्छ नभग तान् सुशंस महाकवे॥ सूक्ते द्वे वैश्वदेवे हि सत्रं शुद्धं हि तद्भवेत् ॥ १९ ॥ तत्कर्मणि समाप्ते हि स्वर्यान्तो

[1] एकवचनमार्षम ।

23।

ब्राह्मणाश्च ते ॥ धनं दास्यन्ति ते तुष्टास्त्वसत्रपारिशेषितम् ॥ २० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तदाकर्ण्य पितुर्वाक्यं नभगः सत्यसाम्वान् ॥ जगाम तत्र
सुप्रीत्या यत्र तत्सत्रमुत्तमम् ॥ २१ ॥ तदाहःकर्मणि मुने सत्रे तस्मिन्स मानवः ॥ सूक्ते द्वे वैश्वदेवे हि प्रोवाच स्पष्टतस्सुधीः ॥ २२ ॥ समाप्ते
कर्मणि ततो विप्रा आंगिरसाश्च ते ॥ तस्मै दत्वा ययुः स्वर्गं स्वं स्वं सत्रावशेषितम् ॥ २३ ॥ तत्तदा स्वीकरिष्यंतं सुसत्रपारिशेषितम् ॥ विज्ञाय
गिरिशः सद्य आविर्भूतः सदूतिकृत् ॥२४॥ सर्वांगसुन्दरः श्रीमान्पुरुषः कृष्णदर्शनः ॥ भावं समीक्षितुं भागं दातुं ज्ञानं परं च तत् ॥२५॥ अथो स
शंकरः शम्भुः परीक्षाकर ईश्वरः ॥ उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य नभगं तं हि मानवम् ॥२६॥ ईश्वर उवाच ॥ कस्त्वं गृह्णासि पुरुष ममेदं वास्तुकं वसु ॥ प्रेषितः
केन तत्सर्वं सत्यं वद ममाग्रतः ॥२७॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा तद्वचस्तात मानवो नभगः कविः ॥ प्रत्युवाच विनीतात्मा पुरुषं कृष्णदर्शनम् ॥२८॥
नभग उवाच ॥ ममेदमृषिभिर्दत्तं वसु यज्ञगतं खलु ॥ कथं वारयसे मां त्वं गृह्णंतं कृष्णदर्शनम् ॥ २९ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
आकर्ण्य नाभगं वाक्यमिदं सत्यमुदीरितम् ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा पुरुषः कृष्णदर्शनः ॥ ३० ॥ ॥ कृष्णदर्शन उवाच ॥ विवादेऽ
स्मिन्हि नौ तात प्रमाणं जनकस्तव ॥ याहि तम्पृच्छ स ब्रूयात्तत्प्रमाणन्तु सत्यतः ॥ ३१ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तदाकर्ण्य वचस्त
स्य नभगो मानवः कविः ॥ आगच्छत्पितरं प्रीत्या तदुक्तं पृष्टवान्मुने ॥३२॥ पुत्रोदितं समाकर्ण्य श्राद्धदेवस्स वै मनुः ॥ स्मृत्वा शिवपदाम्भोजं
प्राप्तस्मृतिरुवाच तम् ॥ ३३ ॥ ॥ मनुरुवाच ॥ हे तात शृणु मद्वाक्यं स देवः पुरुषः शिवः ॥ तस्यैव सकलं वस्तु यज्ञप्राप्तं विशेषतः ॥३४॥
अध्वरोर्वरितं वस्तु रुद्रभागः प्रकीर्तितः ॥ इत्यपि प्राज्ञवादो हि कविज्ञातस्तदिच्छया ॥ ३५ ॥ स देव ईश्वरः सर्वं वस्त्वर्हति न संशयः ॥
यज्ञावशिष्टं किमुत परे तस्येच्छया विभोः ॥ ३६ ॥ अनुग्रहार्थमायातस्त्वत्र तद्रूपतः प्रभुः ॥ तत्र त्वं गच्छ नभग प्रसन्नं कुरु सत्यतः ॥ ३७ ॥
क्षमापय स्वापराधं सुप्रणम्य स्तुतिं कुरु ॥ सर्वप्रभुस्स एवेशो यज्ञाधीशोऽखिलेश्वरः ॥ ३८ ॥ विष्णुब्रह्मादयो देवाः सिद्धास्सर्वर्षयोऽपि हि ॥ तद
नुग्रहतस्तात समर्थः सर्वकर्मणि ॥ ३९ ॥ किम्बहूक्त्यात्मजश्रेष्ठ गच्छ तत्राशु मा चिरम् ॥ प्रसादय महादेवं सर्वथा सकलेश्वरम् ॥ ४० ॥
॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा स मनुः श्राद्धदेवश्च तनयं द्रुतम् ॥ प्रेषयामास निकटं शम्भोस्सोऽपि समेत्य तम् ॥ ४१ ॥ नभगश्च प्रणम्याशु
सांजलिर्नतमस्तकः ॥ प्रोवाच सुप्रसन्नात्मा विनयेन महामतिः ॥ ४२ ॥ ॥ नभग उवाच ॥ इदं तवेश सर्वं हि वस्तु त्रिभुवने हि यत् ॥ इत्याह
मे पिता नूनं किमुताध्वरशेषितम् ॥ ४३ ॥ अजानता मया नाथ यदुक्तन्तद्वचो भ्रमात् ॥ अपराधन्त्वं क्षमस्व शिरसा त्वां प्रसादये ॥ ४४ ॥

इत्युक्त्वा नभगस्सोऽतिदीनधीस्तु कृताञ्जलिः ॥ तुष्टाव तं महेशानं कृष्णदर्शनमानतः ॥ ४५ ॥ श्राद्धदेवोऽपि शुद्धात्मा नतकस्साञ्जलिस्सुधीः ॥
तुष्टाव तं प्रभुं नत्वा स्वापराधं क्षमापयत् ॥ ४६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र विष्णुर्ब्रह्माखिलः सुधीः ॥ वासवाद्याः समाजग्मुः सिद्धाश्च मुनयोऽपि हि
॥४७॥महोत्सवं प्रकुर्वन्तः सुकृताञ्जलयोऽखिलाः ॥ तुष्टुवुर्नतका भक्त्या सुप्रणम्य पृथक्पृथक् ॥ ४८ ॥ अथ रुद्रः प्रसन्नात्मा कृपादृष्ट्या विलोक्य
तान् ॥ उवाच नभगं प्रीत्या सस्मितं कृष्णदर्शनः ॥ ४९ ॥ कृष्णदर्शन उवाच ॥ यत्ते पितावदद्धर्म्यं वाक्यन्तत्तु तथैव हि ॥
त्वयापि सत्यमुक्तं तत्साधुस्त्वन्नात्र संशयः ॥५० ॥ अतोऽहं सुप्रसन्नोऽस्मि सर्वथा सुव्रतेन ते ॥ ददामि कृपया ते हि ज्ञानम्ब्रह्म सनातनम् ॥५१॥
महाज्ञानी भव त्वं हि सविप्रो नभगं द्रुतम् ॥ गृहाण वस्त्विदं सर्वं मद्दत्तं कृपयाधुना ॥५२॥ इह सर्वसुखं भुङ्क्ष्व निर्विकारं महामते ॥ सुगतिं प्रा
प्स्यसि त्वं हि स विप्रः कृपया मम ॥ ५३ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा तात भगवान्स रुद्रः सत्यवत्सलः ॥ सर्वेषाम्पश्यतान्ते
षान्तत्रैवान्तर्दधे हरः ॥ ५४ ॥ विष्णुर्ब्रह्मापि देवाद्यास्सर्वे ते मुनिसत्तम ॥ स्वं स्वं धाम ययुः प्रीत्या तस्यै नत्वा दिशे मुदा ॥ ५५ ॥
सपुत्रः श्राद्धदेवोऽपि स्वस्थानमगमन्मुदा ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलान्सोऽन्ते शिवपुरं ययौ ॥ ५६ ॥ इत्थन्ते कीर्तितो ब्रह्मन्नवतारः
शिवस्य हि ॥ कृष्णदर्शननामा वै नभगानन्ददायकः ॥ ५७ ॥ इदमाख्यानमनघं भुक्तिमुक्तिप्रदं सताम् ॥ पठतां शृण्वतां वापि सर्वका
मफलप्रदम् ॥ ५८ ॥ य एतच्चारितम्प्रातस्सायं च स्मरते सुधीः ॥ कविर्भवति मन्त्रज्ञो गतिमन्ते लभेत्पराम् ॥ ५९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां नन्दीश्वरसनत्कुमारसंवादे कृष्णदर्शनशिवावतारवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
शृणु त्वं ब्रह्मपुत्राद्यावतारं परमेशितुः ॥ अवधूतेश्वराह्वं वै शक्रगर्वापहारकम् ॥ १ ॥ शक्रः पुरा हि सगुरुः सर्वदेवसमन्वितः ॥ दर्शनं कर्तुमीशस्य
कैलासमगमन्मुने ॥ २ ॥ अथ गुर्विन्द्रयोर्ज्ञात्वागमनं शंकरस्तयोः ॥ परीक्षितुं च तद्भावं स्वदर्शनरतात्मनोः ॥ ३ ॥ अवधूतस्वरूपोऽभून्नानाली
लाकरः प्रभुः ॥ दिगंबरो महाभीमो ज्वलदग्निसमप्रभः ॥ ४ ॥ सोऽवधूतस्वरूपो हि मार्गमारुध्य सद्गतिः ॥ लंबमानपटः शंभुरतिष्ठच्छोभिताकृ
तिः ॥ ५ ॥ अथ तौ गुरुशक्रौ च गच्छन्तौ शिवसन्निधिम् ॥ अद्राष्टां पुरुषं भीमं मार्गमध्येऽद्भुताकृतिम् ॥ ६ ॥ अथ शक्रो मुनेऽपृच्छत्स्वाधि
कारेण दुर्मदः ॥ पुरुषं तं स्वमार्गान्तः स्थितमज्ञाय शंकरम् ॥ ७ ॥ शक्र उवाच ॥ कस्त्वं दिगंबराकारावधूतः कुत आगतः ॥ किन्नाम तव विख्यातं
तत्त्वतो वद मेऽचिरम् ॥ ८ ॥ स्वस्थाने संस्थितः शंभुः किम्वान्यत्र मतोऽधुना ॥ दर्शनार्थं हि तस्याहं गच्छामि सगुरुस्सुरैः ॥ ९ ॥ नन्दीश्वर

उवाच ॥ शक्रेणेत्थं स पृष्टश्च किंचिन्नोवाच पूरुषः ॥ लीलागृहीतदेहस्स शंकरो मदहा प्रभुः ॥ १० ॥ शक्रः पुनरपृच्छत्तं नोवाच स दिगम्बरः ॥
अविज्ञातगतिश्शम्भुर्महाकौतुककारकः ॥ ११ ॥ पुनः पुरन्दरोऽपृच्छत्त्रैलोक्याधिपतिस्स्वराट् ॥ तूष्णीमास महायोगी महालीलाकरस्स वै ॥ १२॥
इत्थं पुनः पुनः पृष्टः शक्रेण स दिगम्बरः ॥ नोवाच किंचिद्भगवाञ्शक्रदर्प्पजिघांसया ॥ १३ ॥ अथ चुक्रोध देवेशस्त्रैलोक्यैश्वर्य्यगर्वितः ॥
उवाच वचनं क्रोधात्तं निर्भर्त्स्य जटाधरम् ॥ १४ ॥ इन्द्र उवाच ॥ पृच्छमानोऽपि रे मूढ नोत्तरं दत्तवानसि ॥ अतस्त्वां हन्मि वज्रेण कस्ते
त्रातास्ति दुर्मते ॥ १५ ॥ इत्युदीर्य्य ततो वज्री संनिरीक्ष्य क्रुधा हि तम् ॥ हन्तुन्दिगम्बरं वज्रमुद्यन्स चकार ह ॥ १६ ॥ वज्रहस्तं च
तं दृष्ट्वा शक्रं शीघ्रं सदाशिवः ॥ चकार स्तम्भनं तस्य वज्रपातस्य शंकरः ॥१७॥ ततः स पुरुषः क्रुद्धः करालाक्षो भयंकरः ॥ द्रुतमेव प्रजज्वाल
तेजसा प्रदहन्निव ॥ १८ ॥ बाहुप्रतिष्टम्भभुवा मन्युनान्तश्शचीपतिः ॥ समदह्यत भोगीव मंत्ररुद्धपराक्रमः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा बृहस्पति
स्त्वेनम्प्रज्ज्वलन्तं स्वतेजसा ॥ पुरुषन्तं धियामास प्रणनाम हरं द्रुतम् ॥ २० ॥ कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ततो गुरुरुदारधीः ॥ दण्डवत्कौ पुन
र्नत्वा प्रभुं तुष्टाव भक्तितः॥२१॥गुरुरुवाच॥ देवदेव महादेव शरणागतवत्सल ॥ प्रसन्नो भव गौरीश सर्वेश्वर नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥ मायया मोहि
तास्सर्वे ब्रह्मविष्ण्वादयोपि ते॥त्वां न जानन्ति तत्त्वेन जानन्ति त्वदनुग्रहात् ॥२३॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ बृहस्पतिरिति स्तुत्वा स तदा शंकरम्प्रभुम्॥
पादयोः पातयामास तस्येशस्य पुरन्दरम् ॥ २४ ॥ ततस्तात सुराचार्य्यः कृताञ्जलिरुदारधीः ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं प्रश्रयावनतः सुधीः ॥ २५ ॥
बृहस्पतिरुवाच ॥ दीननाथ महादेव प्रणतन्तव पादयोः ॥ समुद्धर च मां तत्त्वं क्रोधं न प्रणयं कुरु ॥ २६ ॥ तुष्टो भव महादेव पाहीन्द्रं शरणा
गतम् ॥ वह्निरेष समायाति भालनेत्रसमुद्भवः ॥ २७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य गुरोर्वाक्यमवधूताकृतिः प्रभुः ॥ उवाच करुणासिंधु
र्विहसन् स सदूतिकृत् ॥२८॥ अवधूत उवाच ॥ ॥ क्रोधाच्च निस्सृतन्तेजो धारयामि स्वनेत्रतः ॥ कथं हि कंचुकीं सर्पस्संधत्ते चोज्झितां पुनः
॥ २९ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शंकरस्य बृहस्पतिः ॥ उवाच साञ्जलिर्भूयो भयव्याकुलमानसः ॥३०॥ बृहस्पतिरुवाच ॥
हे देव भगवन्भक्ता अनुकम्प्याः सदैव हि ॥ भक्तवत्सलनामेति स्वं सत्यं कुरु शंकर ॥ ३१ ॥ क्षेप्तुमन्यत्र देवेश स्वतेजोत्युग्रमर्हसि ॥ उद्धर्ता सर्व

१ आमर्षः ।

भक्तानां समुद्धर पुरन्दरम् ॥ ३२ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तो गुरुणा रुद्रो भक्तवत्सलनामभाक् ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा सुरेज्यम्प्रणतार्तिहा
॥३३॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ प्रीतस्तेऽहं सुराचार्य्य ददामि वरमुत्तमम् ॥ इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं प्रयाम्व्रज ॥ ३४ ॥ समुद्भूतोऽनलो योऽयं
भालनेत्रात्सुरामह्रः ॥ एनन्त्यक्ष्याम्यहं दूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत ॥ ३५ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा स करे धृत्वा स्वतेजोऽनलमद्भुतम् ॥
भालनेत्रसमुद्भूतं प्राक्षिपल्लवणाम्भसि॥३६॥अथो शिवस्य तत्तेजो भालनेत्रसमुद्भवम् ॥ क्षिप्त च लवणाम्भोधौ सद्यो बालो बभूव ह ॥ ३७ ॥ स
जलन्धरनामाभूत्सिन्धुपुत्रोऽसुरेश्वरः ॥ तं जघान महेशानो देवप्रार्थनया प्रभुः ॥ ३८ ॥ इत्थं कृत्वा सुचरितं शंकरो लोकशंकरः॥अवधूतस्वरूपेण
ततश्चान्तर्हितोऽभवत् ॥ ३९ ॥ बभूवुः सकला देवाः सुखिनश्चातिनिर्भयाः ॥ गुरुशक्रौ भयान्मुक्तौ जग्मतुः सुखमुत्तमम ॥ ४० ॥ यदर्थे गमनो
द्युक्तौ दर्शनं प्राप्य तस्य तौ ॥ कृतार्थौ गुरुशक्रौ हि स्वस्थानं जग्मतुर्मुदा ॥ ४१ ॥ अवधूतेश्वराख्योऽवतारस्ते कथितो मया ॥ परमेशस्य परमा
नन्ददः खलदण्डदः॥४२॥इदमाख्यानमनघं यशस्यं स्वर्ग्यमेव च॥भुक्तिमुक्तिप्रदं दिव्यं सर्वकामफलप्रदम्॥४३॥य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समा
हितः॥इह सर्वसुखं भुक्त्वा सोऽन्ते शिवगतिं लभेत्॥४४॥इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां नन्दीश्वरसनत्कुमारसंवादे अवधूते
श्वरशिवावतारचरित्रवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अथ वक्ष्ये मुनिश्रेष्ठ शंभोः शृण्ववतारकम् ॥ [illegible]
या विप्र नारीसंदेहभंजकम् ॥ १ ॥ आसीत्सत्यरथो नाम्ना विदर्भविषये नृपः ॥ धर्मात्मा सत्यशीलश्च महाशैवजनप्रियः ॥ २ ॥ तस्य राज्ञ
स्सुधर्मेण महीं पालयतो मुने ॥ महान्कालो व्यतीयाय सुखेन शिवधर्मतः ॥ ३ ॥ कदाचित्तस्य राज्ञस्तु शाल्वैश्च पुरोधिभिः ॥ महान्रणो बभू
वाथ बहुसैन्यैर्बलोद्धतैः ॥ ४ ॥ स विदर्भनृपः कृत्वा सार्द्धं [illegible] रणम् ॥ प्रनष्टोरुबलः [illegible] दैवयोगतः ॥ ५ ॥ तस्मिन्नृपे हते
युद्धे शाल्वैस्तु भयविह्वलाः ॥ सैनिका हतशेषाश्च मन्त्रिभिस्सह दुद्रुवुः ॥ ६ ॥ अथ तस्य महाराज्ञी गर्भा स्वपुरतो मुने ॥ संरुद्धा रिपुभिर्य
त्नादन्तर्वत्नी वहिर्ययौ ॥ ७ ॥ निर्गता शोकसंतप्ता सा राजमहिषी शनैः ॥ प्राचीं दिशं ययौ दूरं स्मरन्सोमपदाम्बुजम् ॥ ८ ॥ अथ प्रभाते सा
राज्ञी ददर्श विमलं सरः ॥ अतीता दूरमध्वानं दयया शंकरस्य हि ॥ ९ ॥ तत्रागत्य प्रिया राज्ञस्संतप्ता सुकुमारिणी ॥ निवासार्थं सरस्तीरे छाया
वृक्षमुपाश्रयत् ॥ १० ॥ तत्र दैववशाद्राज्ञी मुहूर्ते सद्गुणान्विते ॥ असूत तनयं दिव्यं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ११ ॥ अथ तज्जननी दैवात्पिपासिता
नृपाङ्गना ॥ सरोवतीर्णा पानार्थं ग्रस्ता ग्राहेण पाथसि ॥ १२ ॥ स सुतो जातमात्रस्तु क्षुत्पिपासार्दितो भृशम् ॥ रुरोद च सरस्तीरे विनष्ट

पितृमातृकः ॥ १३ ॥ तस्मिन्वने क्रन्दमाने जातमात्रे सुते मुने ॥ कृपान्वितो महेशोऽभूदन्तर्यामी स रक्षकः ॥ १४ ॥ प्रेरिता मनसा काचिदी
शेन त्रासहारिणा ॥ अकस्मादागता तत्र भ्रमन्ती भैक्ष्यजीविनी ॥ १५ ॥ सा एकहायनं बालं वहन्ती विधवा निजम् ॥ अनाथमेकं क्रंदन्तं शिशु
न्तत्र ददर्श ह ॥ १६ ॥ सा दृष्ट्वा तत्र तं बालं वने निर्मनुजे मुने ॥ विस्मितातिद्विजस्त्री सा चिचिंत हृदये बहु ॥ १७ ॥ अहो सुमहदाश्चर्य्य
मिदं दृष्टम्मयाधुना ॥ असम्भाव्यमकथ्यं च सर्वथा मनसा गिरा ॥ १८ ॥ अच्छिन्ननाभिनालोऽयं रमायां केवलं शिशुः ॥ शेते मातृविहीनश्च
क्रन्दंस्तेजस्विनां वरः ॥ १९ ॥ अस्य पित्रादयः केऽपि न सन्तीह सहायिनः ॥ कारणं किं बभूवाथ ह्यहो दैवबलं महत् ॥ २० ॥ न जाने कस्य
पुत्रोऽयमस्य ज्ञातात्र कोऽपि न ॥ यतः पृच्छाम्यस्य जन्म जाता च करुणा मयि ॥ २१॥ इच्छाम्येनं पोषितुं हि बालमौरसपुत्रवत् ॥ संप्रष्टुं नोत्सहे
ऽज्ञात्वा कुलजन्मादि चास्य वै ॥ २२ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति संचिन्त्यमानायां तस्यां विप्रवरस्त्रियाम् ॥ कृपां चकार महतीं शंकरो भक्त
वत्सलः ॥ २३ ॥ दध्रे भिक्षुस्वरूपं हि महालीलो महेश्वरः ॥ सर्वथा भक्तसुखदो निरुपाधिः स्वयं सदा ॥ २४ ॥ तत्राजगाम सहसा स भिक्षुः
परमेश्वरः ॥ यत्रास्ति संदेहवती द्विजस्त्री ज्ञातुमिच्छती ॥ २५ ॥ भिक्षुवर्यस्वरूपोऽसावविज्ञातगतिः प्रभुः ॥ तामाह विप्रवनितां विहस्य करुणा
निधिः ॥ २६ ॥ ॥ भिक्षुवर्य्य उवाच ॥ सन्देहं कुरु नो चित्ते विप्रभामिनि मा खिद ॥ रक्षैनम्बालकं प्रीत्या सुपवित्रं स्वपुत्रकम् ॥ २७ ॥
अनेन शिशुना श्रेयः प्राप्स्यसे न चिरात्परम् ॥ पुष्णीहि सर्वथा ह्येनं महातेजस्विनं शिशुम् ॥ २८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवन्तं तं
भिक्षुस्वरूपं करुणानिधिम् ॥ सा विप्रवनिता शम्भुं प्रीत्या पप्रच्छ सादरम् ॥ २९ ॥ विप्रवनितोवाच ॥ त्वदाज्ञयैनं बालं हि रक्षिष्यामि स्वपुत्र
वत् ॥ पोक्ष्यामि नात्र सन्देहो मद्भाग्यात्त्वमिहागतः ॥ ३० ॥ तथापि ज्ञातुमिच्छामि विशेषेण तु तत्त्वतः ॥ कोऽयं कस्य सुतश्चायं कस्त्वमत्र समागतः ॥
॥ ३१ ॥ मुहुर्मम समायाति ज्ञानं भिक्षुवर प्रभो ॥ त्वं शिवः करुणासिन्धुस्त्वद्भक्तोऽयं शिशुः पुरा ॥ ३२ ॥ केनचित्कर्मदोषेण सम्प्राप्तोऽयं दशामि
माम् ॥ तद्भुक्त्वा परमं श्रेयः प्राप्स्यते त्वदनुग्रहात् ॥ ३३ ॥ त्वन्माययैव साहं वै मार्गभ्रष्टा विमोहिता ॥ आगता प्रेषिता त्वत्तो ह्यस्य रक्षणहे
तुतः ॥ ३४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति तद्दर्शनप्राप्तविज्ञानां विप्रकामिनीम् ॥ ज्ञातुकामां विशेषेण प्रोचे भिक्षुतनुश्शिवः ॥ ३५ ॥ भिक्षु
वर्य्य उवाच ॥ शृणु प्रीत्या विप्रपत्नि बालस्यास्य पुरेहितम् ॥ सर्वमन्यस्य सुप्रीत्या वक्ष्यते तत्त्वतोऽनघे ॥ ३६ ॥ सुतो विदर्भराजस्य शिव
भक्तस्य धीमतः ॥ अयं सत्यरथस्यैव स्वधर्मनिरतस्य हि ॥ ३७ ॥ शृणु सत्यरथो राजा हतः शाल्वै रणे परैः ॥ तत्पत्नी निशि सुव्यग्रा निय

यो स्वगृहाद्द्रुतम् ॥ ३८ ॥ असूत तनयं चैनं समायाता प्रगेऽत्र हि ॥ सरोवतीर्गा तृषया ग्रस्ता ग्राहेण दैवतः ॥ ३९ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
इति तस्य समुत्पत्तिं तत्पितुः संगरे मृतिम् ॥ तन्मातृमरणं ग्राहात्सर्वं तस्यै न्यवेदयत् ॥ ४० ॥ अथ सा ब्राह्मणी सा हि विस्मितातिं मुनीश्वर ॥
पुनः पप्रच्छ तं भिक्षुं ज्ञानिनं सिद्धरूपकम् ॥ ४१ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ स राज्ञोऽस्य पिता भिक्षो वरभोगान्तरैव हि ॥ कस्माच्छाल्वैस्स्वरि
पुभिस्स्वल्पैर्हैश्च विघातितः ॥ ४२ ॥ कस्मादस्य शिशोर्माता ग्राहेणाशु सुभक्षिता ॥ कस्मादनाथोऽयं जातो विबन्धुश्चैव जन्मतः ॥ ४३ ॥ कस्मा
त्सुतो ममापीह सुदरिद्रो हि भिक्षुकः ॥ भवेत्कथं सुखं भिक्षो पुत्रयोरनयोर्वद ॥ ४४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा स भिक्षुः
परमेश्वरः ॥ विप्रपत्न्याः प्रसन्नात्मा प्रोवाच विहसँश्च ताम् ॥ ४५ ॥ भिक्षुवर्य्य उवाच ॥ विप्रपत्नि विशेषेण सर्वप्रश्नान्वदामि ते ॥ शृणु त्वं
सावधानेन चरित्रमिदमुत्तमम् ॥ ४६ ॥ अमुष्य बालस्य पिता स विदर्भमहीपतिः ॥ पूर्वजन्मनि पाण्ड्योऽसौ बभूव नृपसत्तमः ॥ ४७ ॥
स शैवनृपतिर्धर्मात्पालयन्निखिलां महीम् ॥ स्वप्रजा रंजयामास सर्वोपद्रवनाशनः ॥ ४८ ॥ कदाचित्स हि सर्वेशं प्रदोषे पर्य्यपूज
यत् ॥ त्रयोदश्यां निराहारो दिवानक्तव्रती शिवम् ॥ ४९ ॥ तस्य पूजयतः शम्भुं प्रदोषे गिरिशं रते ॥ महाञ्शब्दो बभूवाथ वि
कटस्सर्वथा पुरे ॥५०॥ तमाकर्ण्य रवं सोऽथ राजा त्यक्तशिवार्चनः ॥ रिप्वागमनशंकातो निर्ययौ भवनाद्बहिः ॥ ५१ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु तस्या
मात्यो महाबली ॥ गृहीतशत्रुसामन्तो राजान्तिकमुपाययौ ॥ ५२ ॥ तन्दृष्ट्वा शत्रुसामन्तं महाक्रोधेन विह्वलः ॥ अविचार्य वृषन्तस्य शिर
श्छेदमकारयत् ॥ ५३ ॥ असमाप्येशपूजान्तामशुचिर्नष्टधीर्नृपः ॥ रात्रौ चकार सुप्रीत्या भोजनन्नष्टमंगलः ॥ ५४ ॥ विदर्भे सोऽभवद्राजा जन्म
नीह शिवव्रती ॥ शिवार्चनान्तरायेण परैर्भोगान्तरे हतः ॥ ५५ ॥ तत्पुत्रो यः पूर्वभवे सोऽस्मिञ्जन्मनि तत्सुतः ॥ अहमेव हतैश्वर्य्यः शिवपूजाव्य
तिक्रमात् ॥ ५६ ॥ अस्य माता पूर्वभवे सपत्नीं छद्मनाहरत् ॥ भक्षिता तेन पापेन ग्राहेणास्मिन् भवे हि सा ॥ ५७ ॥ एषा प्रवृत्तिरेतेषां भवत्यै
परिकीर्तिता ॥ अनर्चिता शिवाभक्तया प्राप्नुवन्ति दरिद्रताम् ॥ ५८ ॥ एष ते तनयः पूर्वजन्मनि ब्राह्मणोत्तमः ॥ प्रतिग्रहैर्वयो निन्ये न यज्ञाद्यै
स्सुकर्मभिः ॥ ५९ ॥ अतो दारिद्र्यमापन्नः पुत्रस्ते द्विजभामिनि ॥ तद्दोषपरिहारार्थं शरणं शंकरं व्रज ॥ ६० ॥ एताभ्यां खलु बालाभ्यां शिवपू
जा विधीयताम् ॥ उपवीतानन्तरं हि शिवः श्रेयः करिष्यति ॥ ६१ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति तामुपदिश्याथ भिक्षुवर्य्यतनुः शिवः ॥ स्वरूपं
दर्शयामास परमं भक्तवत्सलः ॥ ६२ ॥ अथ सा विप्रवनिता ज्ञात्वा तं शंकरम्प्रभुम् ॥ सुप्रणम्य हि तुष्टाव प्रेम्णा गद्गदया गिरा ॥६३॥ ततस्स भग

229

वाञ्छ शम्भुर्धृतभिक्षुतनुर्द्रुतम् ॥ पश्यन्त्या विप्रपत्न्यास्तु तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६४ ॥ अथ तस्मिन् गते भिक्षौ विश्रब्धा ब्राह्मणी च सा ॥ तमर्भकं
समादाय सस्वपुत्रा गृहं ययौ ॥ ६५ ॥ एकचक्राह्वये रम्ये ग्राम्ये कृतनिकेतना ॥ स्वपुत्रं राजपुत्रं च वरान्नैश्च व्यवर्द्धयत् ॥ ६६ ॥ ब्राह्मणैः कृतसं
स्कारौ कृतोपनयनौ च तौ ॥ ववृधाते स्वगेहे च शिवपूजनतत्परौ ॥ ६७ ॥ तौ शाण्डिल्यमुनेस्तात निदेशान्नियमस्थितौ॥प्रदोषे चक्रतुः शम्भोः
पूजां कृत्वा व्रतं शुभम् ॥ ६८ ॥ कदाचिद्द्विजपुत्रेण विनाऽसौ द्विजनन्दनः ॥ नद्यां स्नातुं गतः प्राप निधानकलशं वरम् ॥ ६९ ॥ एवं पूजयतोः
शम्भुं राजद्विजकुमारयोः ॥ सुखेनैव व्यतीयाय तयोर्मासचतुष्टयम्॥७०॥एवमर्चयतोः शम्भुं भूयोऽपि परया मुदा ॥ सम्वत्सरो व्यतीयाय तस्मि
न्नेव तयोर्गृहे ॥ ७१ ॥ सम्वत्सरे व्यतिक्रान्ते स राजतनयो मुने ॥ गत्वा वनान्ते विप्रेण शिवस्यानुग्रहाद्विभोः ॥७२॥ अकस्मादागतां तत्र दत्तां
तज्जनकेन ह ॥ विवाह्य गन्धर्वसुतां चक्रे राज्यमकण्टकम् ॥ ७३ ॥ या विप्रवनिता पूर्वं तमपुष्णात्स्वपुत्रवत् ॥ सैव माताभवत्तस्य स
भ्राता द्विजनन्दनः ॥ ७४ ॥ इत्थमाराध्य देवेशं धर्मगुप्ताह्वयस्स वै ॥ विदर्भविषये राज्ञ्या तया भोगं चकार ह ॥ ७५ ॥ भिक्षुवर्य्यावतारस्ते
वर्णितश्च मयाधुना ॥ शिवस्य धर्मगुप्ताह्वनृपबालसुखप्रदः ॥ ७६ ॥ एतदाख्यानमनघं पवित्रं पावनं महत् ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं
सर्वकामदम् ॥ ७७ ॥ य एतच्छृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः ॥ स भुक्त्वेहाखिलान्कामान् सोऽन्ते शिवपुरम्व्रजेत्॥७८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
शतरुद्रसंहितायां भिक्षुवर्य्याह्वशिवावतारचरित्रवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥ शृणु तात प्रवक्ष्यामि शिवस्य परमात्मनः॥सुरेश्वरावतारस्ते धौम्या
ग्रजहितावहम् ॥१॥ व्याघ्रपादसुतो धीमानुपमन्युस्सताम्प्रियः ॥ जन्मान्तरेण संसिद्धः प्राप्तो मुनिकुमारताम् ॥२॥ उवास मातुलगृहे समात्रा शि
शुरेव हि ॥ उपमन्युर्व्याघ्रपादिरस्यां[1]दरिद्रश्च दैवतः ॥ ३ ॥ कदाचित्क्षीरमत्यल्पम्पीतवान्मातुलाश्रमे ॥ ययाचे मातरम्प्रीत्या बहुशो दुग्धलालसः
॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा पुत्रवचनं तन्माता च तपस्विनी ॥ सांतः प्रविश्याथ तदा शुभोपायमरीरचत् ॥५॥ उञ्छवृत्त्यर्जितान्बीजान्पिष्ट्वालोड्य जलेन
तान् ॥ उपलाल्य सुतन्तस्मै सा ददौ कृत्रिमम्पयः ॥६॥ पीत्वा च कृत्रिमं दुग्धं मात्रा दत्तं स बालकः ॥ नैतत्क्षीरमिति प्राह मातरं चारुदत्पुनः
॥ ७ ॥ श्रुत्वा सुतस्य रुदितं प्राह सा दुःखिता सुतम् ॥ संमार्ज्य नेत्रे पुत्रस्य कराभ्यां कमलाकृतिः ॥८॥ मातोवाच ॥ क्षीरमत्र कुतोऽस्माकं वने
निवसतां सदा ॥ प्रसादेन विना शम्भोः पयःप्राप्तिर्भवेन्न हि ॥९॥ पूर्वजन्मनि यत्कृत्यं शिवमुद्दिश्य हे सुत॥ तदेव लभ्यते नूनन्नात्र कार्य्या विचा

१ भूते लिङ्गार्षः । २ सन्दधाव आर्षः । ३ पुंस्त्वमार्षम् ।

गा ॥ १० ॥ इति मातृवचश्श्रुत्वा व्याघ्रपादिस्स बालकः ॥ प्रत्युवाच विशोकात्मा मातरं मातृवत्सलः ॥ ११ ॥ शोकेनालमिमं मातः शंभु
र्यद्यस्ति शंकरः ॥ त्यज शोकं महाभागे सर्वं भद्रम्भविष्यति ॥१२॥ शृणु मातर्वचो मेऽद्य महादेवोऽस्ति चेत्कचित् ॥ चिराद्वा ह्यचिराद्वापि क्षी
रोदं साधयाम्यहम् ॥१३॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा स शिशुः प्रीत्या शिवं मेऽस्त्वित्युदीर्य्य च॥ विसृज्य तां सुप्रणम्य तपः कर्तुं प्रचक्रमे ॥१४॥
हिमवत्पर्वतगतः वायुभक्षस्समाहितः ॥ अष्टेष्टकाभिः प्रासादं कृत्वा लिंगं च मृन्मयम् ॥१५ ॥ तत्रावाह्य शिवं साम्बं भक्त्या पञ्चाक्षरेण ह ॥ पत्र
पुष्पादिभिर्वन्यैस्समानर्च शिशुः स वै ॥१६ ॥ ध्यात्वा शिवं च तं साम्बं जपन्पञ्चाक्षरम्मनुम् ॥ समभ्यर्च्य चिरं कालं चचार परमन्तपः ॥ १७॥
तपसा तस्य बालस्य ह्युपमन्योर्महात्मनः ॥ चराचरं च भुवनं प्रदीपितमभून्मुने ॥ १८ ॥ एतस्मिन्नन्तरे शंभुर्विष्ण्वाद्यैः प्रार्थितः प्रभुः ॥ परीक्षितुं
च तद्भक्तिं शक्ररूपोऽभवत्तदा ॥ १९ ॥ शिवा शचीस्वरूपाभद्गणाः सर्वेऽभवन्सुराः॥ऐरावतगजो नन्दी सर्वमेव च तन्मयम् ॥ २० ॥ ततः साम्ब
शिवः शक्रस्वरूपस्सगणो द्रुतम् ॥ जगामानुग्रहं कर्तुमुपमन्योस्तदाश्रमम् ॥ २१ ॥ परीक्षितुं च तद्भक्तिं शक्ररूपधरो हरः ॥ प्राह गंभीरया वाचा
बालकन्तं मुनीश्वर ॥२२ ॥ सुरेश्वर उवाच ॥ तुष्टोऽस्मि ते वरं ब्रूहि तपसानेन सुव्रत ॥ ददामि चेप्सितान्कामान्सर्वान्नात्रास्ति संशयः ॥२३॥
एवमुक्तः स वै तेन शक्ररूपेण शम्भुना॥वरयामि शिवे भक्तिमित्युवाच कृताञ्जलिः॥२४॥तन्निशम्य हरिःप्राह मां न जानासि लेखपम्॥त्रैलोक्याधिपतिं
शक्रं सर्वदेवनमस्कृतम्॥२५॥मद्भक्तो भव विप्रर्षे मामेवार्चय सर्वदा॥ददामि सर्वं भद्रन्ते त्यज रुद्रं च निर्गुणम्॥२६॥रुद्रेण निर्गुणेनालं किन्ते कार्यं भ
विष्यति॥देवजातिबहिर्भूतो यः पिशाचत्वमागतः॥२७॥नन्दीश्वर उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा स मुनेः पुत्रो जपन्पञ्चाक्षरम्मनुम्॥मन्यमानो धर्मविघ्नम्प्राह तं
कर्तुमागतम् ॥२८॥ ॥ उपमन्युरुवाच॥त्वयैवं कथितं सर्वं भवनिन्दारतेन वै ॥ प्रसंगाद्देवदेवस्य निर्गुणत्वं पिशाचता॥२९॥त्वं न जानासि वै रुद्रं
सर्वदेवेश्वरेश्वरम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां जनकम्प्रकृतेः परम ॥३०॥ सदसद्व्यक्तमव्यक्तं यमाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ नित्यमेकमनेकं च वरं तस्माद्वृणोम्यहम्॥
॥ ३१ ॥ हेतुवादविनिर्मुक्तं सांख्ययोगार्थदम्परम् ॥ यमुशन्ति हि तत्त्वज्ञा वरन्तस्माद्वृणोम्यहम् ॥३२ ॥ नास्ति शम्भोः परन्तत्त्वं सर्वकारणका
रणम्॥ब्रह्मविष्ण्वादिदेवानां श्रेष्ठो गुणपराद्विभोः ॥३३॥ नाहं वृणे वरं त्वत्तो न विष्णोर्ब्रह्मणोऽपि वा ॥ नान्यस्मादमराद्वापि शंकरो वरदोऽस्तु
मे॥३४॥बहुनात्र किमुक्तेन वच्मि तत्त्वं मतं स्वकम् ॥ न प्रार्थये पशुपतेरन्यं देवादिकं स्फुटम्॥३५॥मद्भावं शृणु गोत्रारे मयाद्यानुमितन्त्विदम्॥

227[P]

भवान्तरे कृतं पापं श्रुता निन्दा भवस्य चेत् ॥ ३६ ॥ श्रुत्वा निन्दाम्भवस्याथ तत्क्षणादेव संत्यजेत्॥स्वदेहं तन्निहत्याशु शिवलोकं स गच्छति
॥ ३७॥ आस्तां तावन्ममेच्छेयं क्षीरम्प्रति सुराधम ॥ निहत्य त्वां शिवास्त्रेण त्यजाम्येनत्कलेवरम् ॥३८॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमुक्त्वोपमन्युस्तं
मर्तुं व्यवसितः स्वयम् ॥ क्षीरे वाञ्छामपि त्यक्त्वा निहन्तुं शक्रमुद्यतः ॥ ३९ ॥ भस्मादाय तदाघोरादघोरास्त्राभिमन्त्रितम् ॥ विसृज्य शक्रमु
दिश्य ननाद स मुनिस्तदा ॥ ४० ॥ स्मृत्वा स्वेष्टपदद्वन्द्वं स्वदेहं दग्धुमुद्यतः ॥ आग्नेयीं धारणां बिभ्रदुपमन्युर्व्यवस्थितः ॥ ४१ ॥ एवं व्यवसिते
विप्रे भगवाञ्छक्ररूपवान् ॥ वारयामास सौम्येन धारणान्तस्य योगिनः ॥ ४२ ॥ तद्विसृष्टमघोरास्त्रं नन्दीश्वरनियोगतः ॥ जगृहे मध्यतः क्षिप्तं
नन्दी शंकरवल्लभम् ॥ ४३ ॥ स्वरूपमेव भगवानास्थाय परमेश्वरः ॥ दर्शयामास विप्राय बालेन्दुकृतशेखरम् ॥ ४४॥ क्षीरार्णवसहस्रं च दध्या
देरर्णवन्तथा ॥ भक्ष्यभोज्यार्णवन्तस्मै दर्शयामास स प्रभुः॥४५॥एवं स ददृशे शम्भुर्देव्या सार्द्धं वृषोपरि॥ गणेश्वरैस्त्रिशूलाद्यैर्दिव्यास्त्रैरपि संवृतः
॥४६॥ दिवि दुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥ विष्णुब्रह्मेन्द्रप्रमुखैर्देवैश्छन्ना दिशो दश॥४७॥अथोपमन्युरानन्दसमुद्रोर्मिभिरावृतः ॥ पपात
दण्डवद्भूमौ भक्तिनम्रेण चेतसा ॥ ४८ ॥ एतस्मिन्समये तत्र सस्मितो भगवान्भवः ॥ एह्येहीति समाहूय मूर्ध्न्याघ्राय ददौ वरान् ॥ ४९ ॥ शिव
उवाच ॥ वत्सोपमन्यो तुष्टोऽस्मि त्वदाचरणतो वरात् ॥ दृढभक्तोऽसि विप्रर्षे मया जिज्ञासितोऽधुना ॥ ५० ॥ भक्ष्यभोगान्यथाकामं बान्ध
वैर्भुंक्ष्व सर्वदा ॥ सुखी भव सदा दुःखनिर्मुक्तो भक्तिमान्मम ॥ ५१ ॥ उपमन्यो महाभाग तवाम्बैषा हि पार्वती ॥ मया पुत्री
कृतो ह्यद्य कुमारत्वं सनातनम् ॥ ५२ ॥ दुग्धदध्याज्यमधुनामर्णवाश्च सहस्रशः ॥ भक्ष्यभोज्यादिवस्तूनामर्णवाश्चाखिलास्तथा ॥
॥ ५३ ॥ तुभ्यं दत्ता मया प्रीत्या त्वं गृह्णीष्व महामुने ॥ अमरत्वन्तथा दक्ष गाणपत्यं च शाश्वतम् ॥ ५४ ॥ पिताहन्ते महादेवो
माता ते जगदम्बिका ॥ वरान्वरय सुप्रीत्या मनोभिलषितान्परान् ॥ ५५ ॥ अजरश्चामरश्चैव भव त्वं दुःखवर्जितः ॥ यशस्वी वरतेजस्वी दिव्य
ज्ञानी महाप्रभुः॥५६॥ अथ शम्भुः प्रसन्नात्मा स्मृत्वा तस्य तपो महत् ॥ पुनर्ददौ वरान्दिव्यान्मुनये ह्युपमन्यवे॥५७॥व्रतं पाशुपतं ज्ञानं व्रतयोगं
च तत्त्वतः ॥ ददौ तस्मै प्रवक्तृत्वं पाटवं च निजं पदम् ॥ ५८ ॥ एवन्दत्त्वा महादेवः कराभ्यामुपगृह्य तम्॥मूर्ध्न्याघ्राय सुतस्तेऽयमिति देव्यै न्यवे
दयत् ॥ ५९ ॥ देवी च शृण्वती प्रीत्या मूर्ध्नि देशे कराम्बुजम् ॥ विन्यस्य प्रददौ तस्मै कुमारपदमक्षयम् ॥६० ॥ क्षीराब्धिमपि साकारं क्षीरस्वादु

१ सुराधमः ।

क्षीरोदधिः ॥ उपास्थाय ददौ तस्मै पिंडीभूतमनश्वरम् ॥ ६१ ॥ योगैश्वर्य्यं सदा तुष्टम्ब्रह्मविद्यामनश्वरात् ॥ समृद्धिं परमान्तस्मै ददौ सन्तुष्टमा
[illegible] ॥ ६२ ॥ सोऽपि लब्ध्वा वरान्दिव्यान्कुमारत्वं च सर्वदा ॥ तस्माच्छिवाच्च तस्याश्च शिवाया मुदितोऽभवत् ॥ ६३ ॥ ततः प्रसन्नचेतस्कः
सुप्रणम्य कृताञ्जलिः ॥ ययाचे स वरम्प्रीत्या देवदेवान्महेश्वरात् ॥ ६४ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ प्रसीद देवदेवेश प्रसीद परमेश्वर ॥ स्वभक्तिन्देहि
[illegible] ॥ ६५ ॥ श्रद्धान्देहि महादेव स्वसम्बन्धिषु मे सदा ॥ स्वदास्यं परमं स्नेहं स्वसान्निध्यं च सर्वदा ॥ ६६ ॥ ॥
[illegible] ॥ एवमुक्त्वा प्रसन्नात्मा हर्षगद्गदया गिरा ॥ तुष्टाव स महादेवमुपमन्युर्द्विजोत्तमः ॥ ६७ ॥ एवमुक्तश्शिवस्तेन सर्वेषां शृण्व
[illegible] ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मोपमन्युं सकलेश्वरः ॥ ६८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ वत्सोपमन्यो धन्यस्त्वं मम भक्तो विशेषतः ॥ सर्वन्दत्तम्मया
[illegible]वत्तानघ ॥ ६९ ॥ अजरश्चामरश्च त्वं सर्वदा दुःखवर्जितः ॥ सर्वपूज्यो निर्विकारी भक्तानाम्प्रवरो भव ॥ ७० ॥ अक्षया बान्धवा
[illegible] कुलं गोत्रं च ते सदा ॥ भविष्यति द्विजश्रेष्ठ मयि भक्तिश्च शाश्वती ॥७१॥ सान्निध्यं चाश्रमे नित्यं करिष्यामि मुने तव॥तिष्ठ वत्स यथा
[illegible] सोत्कण्ठां च करिष्यसि ॥ ७२ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवांस्तस्मै दत्त्वा वरान्वरान् ॥ साम्बश्च सगणस्सद्यस्तत्रै
वान्तर्दधे प्रभुः ॥७३॥ उपमन्युः प्रसन्नात्मा प्राप्य शम्भोर्वरान्वरान् ॥ जगाम जननीस्थानं मात्रे सर्वमवर्णयत् ॥ ७४ ॥ तच्छ्रुत्वा तस्य जननी
महाहर्षमवाप [illegible] ॥ सर्वपूज्योऽभवत्सोऽपि सुखं प्रापाधिकं सदा ॥ ७५ ॥ इत्थन्ते वर्णितस्तात शिवस्य परमात्मनः ॥ सुरेश्वरावतारो
हि सर्वदा सुखदः सताम् ॥ ७६ ॥ इदमाख्यानमनघं सर्वकामफलप्रदम् ॥ स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं सताम ॥ ७७ ॥
य एतच्छृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः ॥ इह सर्वसुखं भुक्त्वा सोऽन्ते शिवगतिं लभेत् ॥ ७८ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां सुरेश्वरावतारशिवावतार[illegible]वर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ (८३) ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ सनत्कुमार सुप्री
त्या शिवस्य परमात्मनः ॥ अवतारं शृणु विप्रेमोजटिलाह्वं सुपावनम् ॥ १ ॥ पुरा सती दक्षकन्या त्यक्त्वा देहं पितुर्मखे ॥ स्वपित्राऽनादृता जज्ञे
मेनायां हिमभूधरात् ॥२॥ सा गत्वा गहनेऽरण्ये तेपे सुविमलं तपः ॥ शंकरम्पतिमिच्छन्ती सखीभ्यां संयुता शिवा ॥३॥ तत्तपः सुपरीक्षार्थं सप्तर्षी
न्प्रैषयच्छिवः॥तपः स्थानं तु पार्वत्या नानालीलाविशारदः॥४॥ते गत्वा तत्र मुनयः [illegible] ॥तस्याःसुव्रततो नैव समर्था ह्यभवंश्च ते॥५॥

तत्रागत्य शिवन्नत्वा वृत्तान्तं च निवेद्य तत् ॥ तदाज्ञां समनुप्राप्य स्वर्लोकं जग्मुरादरात् ॥ ६ ॥ गतेषु तेषु मुनिषु स्वस्थानं शंकरः स्वयम् ॥ परीक्षितुं शिवावृत्तमैच्छत्सूतिकरः प्रभुः ॥ ७ ॥ सुप्रसन्नस्तपस्वीच्छाशमनादयमीश्वरः ॥ ब्रह्मचर्य्यस्वरूपोऽभूत्तदाद्भुततरः प्रभुः ॥ ८ ॥ अतीव स्थविरो विप्रदेहधारी स्वतेजसा ॥ प्रज्वलन्मनसा हृष्टो दण्डी छत्री महोज्ज्वलः ॥ ९ ॥ धृत्वैवं जाटिलं रूपं जगाम गिरिजावनम् ॥ अतिप्रीतियुतः शम्भुश्शंकरो भक्तवत्सलः ॥ १० ॥ तत्रापश्यत्स्थितान्देवीं सखीभिः परिवारिताम् ॥ वेदिकोपरि शुद्धान्तां शिवामिव विधोः कलाम् ॥ ११ ॥ शंभुर्निरीक्ष्य तान्देवीं ब्रह्मचारिस्वरूपवान् ॥ उपकण्ठं ययौ प्रीत्या चोत्सुखी भक्तवत्सलः ॥ १२॥ आगतं सा तदा दृष्ट्वा ब्राह्मणं तेजसाद्भुतम् ॥ अंगेषु लोमशं शान्तं दण्डचर्मसमन्वितम् ॥ १३ ॥ ब्रह्मचर्य्यधरं वृद्धं जटिलं सकमण्डलुम् ॥ अपूजयत्परप्रीत्या सर्वपूजोपहारकैः ॥ १४ ॥ ततः स्सा पार्वती देवी पूजितं परया मुदा ॥ कुशलं पर्यपृच्छत्तं ब्रह्मचारिणमादरात् ॥ १५ ॥ ब्रह्मचारिस्वरूपेण कस्त्वं हि कुत आगतः ॥ इदं वनं भासयसि वद वेदविदां वर ॥ १६ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति पृष्टस्तु पार्वत्या ब्रह्मचारी स वै द्विजः ॥ प्रत्युवाच द्रुतम्प्रीत्या शिवाभावपरीक्षया ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मचार्य्युवाच ॥ अहमिच्छाभिगामी च ब्रह्मचारी द्विजस्स वै ॥ तपस्वी सुखदोऽन्येषामुपकारी न संशयः ॥ १८ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा ब्रह्मचारी स शंकरो भक्तवत्सलः ॥ तस्थिवानुपकण्ठं स गोपायन्रूपमात्मनः ॥ १९ ॥ ब्रह्मचार्य्युवाच ॥ किम्ब्रवीमि महादेवी कथनीयन्न विद्यते ॥ महानर्थकरं वृत्तं दृश्यते विकृतं महत् ॥ २० ॥ नवे वयसि सद्भोगसाधने सुखकारणे ॥ महोपचारसद्भोगैर्वृथैव त्वं तपस्यसि ॥ २१ ॥ का त्वं कस्यासि तनया किमर्थं विजने वने ॥ तपश्चरसि दुर्धर्षं मुनिभिः प्रयतात्मभिः ॥ २२॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य परमेश्वरी ॥ उवाच वचनं प्रीत्या ब्रह्मचारिणमुत्तमम् ॥ २३ ॥ पार्वत्युवाच ॥ शृणु विप्र ब्रह्मचारिन्मद्वृत्तमखिलं मुने ॥ जन्म मे भारते वर्षे साम्प्रतं हिमवद्गृहे ॥ २४ ॥ पूर्वं दक्षगृहे जन्म सती शंकरकामिनी ॥ योगेन त्यक्तदेहाहं तातेन पतिनिन्दिना ॥ २५ ॥ अत्र जन्मनि संप्राप्य सुपुण्येन शिवो द्विज ॥ मां त्यक्त्वा भस्मसात्कृत्वा मन्मथं स जगाम ह ॥ २६ ॥ प्रयाते शङ्करे तापाद्व्रीडिताहं पितुर्गृहात् ॥ आगच्छमत्र तपसे गुरुवाक्येन संयता ॥ २७ ॥ मनसा वचसा साक्षात्कर्मणा पतिभावतः ॥ सत्यम्ब्रवीमि नोऽसत्यं संवृतः शंकरो मया ॥२८॥ जानामि दुर्लभं वस्तु कथम्प्राप्यं मया भवेत् ॥ तथापि मनसौत्सुक्यात्तप्यते मे[1] तपोऽधुना ॥ २९ ॥ हित्वेन्द्रप्रमुखान्देवान्विष्णुम्ब्रह्माणमप्यहम् ॥ पतिम्पिनाक

१ सम्बन्धसामान्यविवक्षया कर्तरि षष्ठी ।

पार्णि वै प्राप्तुमिच्छामि सत्यतः ॥३०॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पार्वत्या हि सुनिश्चितम् ॥ मुने स जटिलो रुद्रो विहसन्वाक्यम
ब्रवीत् ॥ ३१ ॥ जटिल उवाच ॥ हिमाचलसुते देवि का बुद्धिः स्वीकृता त्वया ॥ रुद्रार्थं विबुधान्हित्वा करोषि विपुलन्तपः ॥ ३२ ॥ जानाम्यहं
च तं रुद्रं शृणु त्वम्प्रवदामि ते ॥ वृषध्वजस्स रुद्रो हि विकृतात्मा जटाधरः ॥ ३३ ॥ एकाकी च सदा नित्यं विरागी च विशेषतः ॥ तस्मात्त्वं
तेन रुद्रेण मनो योक्तुं न चार्हसि ॥ ३४ ॥ सर्वं विरुद्धरूपादि तव देवि हरस्य च ॥ मह्यं न रोचते ह्येतद्यदीच्छसि तथा कुरु ॥ ३५ ॥ नन्दीश्वर
उवाच ॥ इत्युक्त्वा च पुना रुद्रो ब्रह्मचारिस्वरूपवान् ॥ निनिन्द बहुधात्मानं तदग्रे तां परीक्षितुम् ॥ ३६ ॥ तच्छ्रुत्वा पार्वती देवी विप्रवाक्यं दुरा
सहम् ॥ प्रत्युवाच महाक्रुद्धा शिवनिन्दापरं च तम् ॥३७॥ एतावद्धि मया ज्ञातं कश्चिद्धन्यो भविष्यति ॥ परन्तु सकलं ज्ञातमवध्यो दृश्यतेऽधुना
॥ ३८ ॥ ब्रह्मचारिस्वरूपेण कश्चित्त्वं धूर्त आगतः ॥ शिवनिन्दा कृता मूढ त्वया मन्युरभून्मम ॥३९॥ शिवं त्वं च न जानासि शिवा त्वं हि बहि
र्मुखः ॥ त्वत्पूजा च कृता यन्मे तस्मात्तापयुताऽभवम् ॥४०॥ शिवनिन्दां करोतीह तत्त्वमज्ञाय यः पुमान् ॥ आजन्मसंचितं पुण्यं तस्य भस्मीभव
त्युत ॥ ४१ ॥ शिवविद्वेषिणं स्पृष्ट्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥४२॥ रे दुष्ट त्वया प्रोक्तमहं जानामि शंकरम् ॥ निश्चयेन न विज्ञातः शिव एव परः
प्रभुः ॥ ४३ ॥ यथा तथा भवेद्रुद्रो मायया बहुरूपवान् ॥ ममाभीष्टप्रदोऽत्यन्तं निर्विकारः सताम्प्रियः ॥४४॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वास्ते
शिवा देवी शिवतत्त्वं जगाद सा ॥ यत्र ब्रह्मतपा रुद्रः कथ्यते निर्गुणोऽव्ययः ॥ ४५ ॥ तदाकर्ण्य वचो देव्या ब्रह्मचारी स वै द्विजः ॥ पुनर्वचन
मादातुं यावदेव प्रचक्रमे ॥ ४६ ॥ प्रोवाच गिरिजा तावत्तत्सख्यौ विजयान्द्रुतम् ॥ शिवासक्तमनोवृत्तिः शिवनिन्दापराङ्मुखी ॥ ४७ ॥ गिरिजो
वाच ॥ वारणीयः प्रयत्नेन सख्ययं हि द्विजाधमः ॥ पुनर्वक्तुमनाश्चायं शिवनिन्दां करिष्यति ॥४८॥ न केवलं भवेत्पापं निन्दाकर्तुः शिवस्य हि ॥
यो वै शृणोति तन्निन्दां पापभाक्स भवेदिह ॥४९॥ शिवनिन्दाकरो वध्यस्सर्वथा शिवकिंकरैः ॥ ब्राह्मणश्चेत्स वै त्याज्यो गन्तव्यं तत्स्थलाद्द्रुतम् ॥
॥ ५० ॥ अयन्दुष्टः पुनर्निन्दां करिष्यति शिवस्य हि ॥ ब्राह्मणत्वादवध्यश्च त्याज्योऽदृश्यश्च सर्वथा ॥५१॥ स्थलमेतद्द्रुतं हित्वा यास्यामोऽन्यत्र मा
चिरम् ॥ यथा संभाषणं न स्यादनेनाविदुषा पुनः ॥५२॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा चोमया यावत्पदमुत्क्षिप्यते मुने ॥ असौ तावच्छिवः
साक्षादालम्ब्य पटं स्वयम् ॥५३॥ कृत्वा स्वरूपं दिव्यं च शिवाध्यानं यथा तथा ॥ दर्शयित्वा शिवायै तामुवाचावाङ्मुखीं शिवः ॥५४॥ शिव उवाच ॥

[illegible] गन्तुमि[illegible]

कुत्र त्वं यासि मां हित्वा न त्वन्त्याज्या मया शिवे ॥ मया परीक्षितासि त्वं दृढभक्तासि मेऽनघे ॥ ५६ ॥ ब्रह्मचारिस्वरूपेण भावमिच्छुस्त्वदीय
कम् ॥ तवोपकण्ठमागत्य प्रावोचं विविधं वचः॥५६॥ प्रसन्नोऽस्मि दृढं भक्त्या शिवे तव विशेषतः॥ चित्तेप्सितं वरं ब्रूहि नादेयं विद्यते तव॥५७॥
अद्यप्रभृति ते दासस्तपोभिः प्रेमनिर्भरे ॥ क्रीतोऽस्मि तव सौन्दर्य्यात्क्षण एको युगायते ॥ ५८ ॥ त्यज्यतां च त्वया लज्जा मम पत्नी सनातनी ॥
एहि प्रिये त्वया साकं द्रुतं यामि स्वकं गिरिम् ॥ ५९ ॥ इत्युक्तवति देवेशे शिवातिमुदमाप सा ॥ तपोदुःखन्तु यत्सर्वं तज्जहौ द्रुतमेव हि ॥
॥६०॥ततः प्रहृष्टा सा दृष्ट्वा दिव्यरूपं शिवस्य तत् ॥ प्रत्युवाच प्रभुं प्रीत्या लज्जयाधोमुखी शिवा ॥६१॥ शिवोवाच॥ यदि प्रसन्नो देवेश करोषि
च कृपां मयि ॥ पतिर्मे भव देवेश इत्युक्तश्शिवया शिवः ॥ ६२ ॥गृहीत्वा विधिवत्पाणिं कैलासं स तया ययौ॥पतिं तं गिरिजा प्राप्य देवकार्य्यं
चकार सा ॥ ६३ ॥ इति प्रोक्तस्तु ते तात ब्रह्मचारिस्वरूपकः ॥ शिवावतारो हि यथा शिवाभावपरीक्षकः ॥ ६४ ॥ इदमाख्यानमनघं परमं
कथाहृतं मया ॥ य एतच्छृणुयात्प्रीत्या स सुखी गतिमाप्नुयात् ॥६५॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां ब्रह्मचारि शिवावतारवर्णनं
नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥ इति चतुरशीत्यवतारः (८४) ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ शिवस्य परमात्मनः ॥ अवतारं शृणु विभोस्सु
नर्तकनटाह्वयम् ॥१॥ यदा हि कालिका देवी पार्वती हिमवत्सुता ॥ तेपे तपस्सुविमलं वने गत्वा शिवालये ॥ २ ॥ तदा शिवः प्रसन्नोऽभूत्तस्या
स्सुतपसो मुने ॥ तद्वृत्तसुपरीक्षार्थं वरं दातुम्मुदा ययौ ॥ ३ ॥ स्वरूपन्दर्शयामास तस्यै सुप्रीतमानसः ॥ वरम्ब्रूहीति चोवाच तां शिवां शंकरो
मुने ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा शम्भुवचनं दृष्ट्वा तद्रूपमुत्तमम् ॥ सुजहर्ष शिवातीव प्राह तं सुप्रणम्य सा ॥ ५ ॥ पार्वत्युवाच॥यदि प्रसन्नो देवेश मह्यं देयो
वरो यदि ॥ पतिर्भव ममेशान कृपां कुरु ममोपरि ॥ ६ ॥ पितुर्गृहे मया सम्यग्गम्यते त्वदनुज्ञया ॥ गन्तव्यम्भवता नाथ मत्पितुः पार्श्वतः प्रभो
॥ ७ ॥ याचस्व मान्ततो भिक्षुः ख्यापयंश्च यशः शुभम् ॥ पितुर्मे सफलं सर्वं कुरु प्रीत्या गृहाश्रमम् ॥ ८ ॥ ततो यथोक्तविधिना कर्तुमर्हसि
भो प्रभो ॥ विवाहं त्वं महेशान देवानां कार्य्यसिद्धये ॥ ९ ॥ कामं मे परय विभो निर्विकारो भवान्सदा ॥ भक्तवत्सलनामा हि तव भक्ताम्म्यहं
सदा ॥ १० ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्स तया शम्भुर्महेशो भक्तवत्सलः ॥ तथास्त्विति वचः प्रोच्यान्तर्हितस्स्वगिरिं ययौ ॥ ११ ॥ पार्व
त्यपि ततः प्रीत्या स्वसखीभ्यां वयोन्विता ॥ जगाम स्वपितुर्गेहं रूपं कृत्वा तु सार्थकम् ॥ १२ ॥ पार्वत्यागमनं श्रुत्वा मेनया स हिमाचलः ॥

परिवारयुतो द्रष्टुं स्वसुतां तां ययौ मुदा ॥१३॥ दृष्ट्वा तां सुप्रसन्नास्यामानयामासतुर्गृहम् ॥ कारयामासतुः प्रीत्या महानन्दौ महोत्सवम् ॥ १४॥ धन
न्ददौ द्विजादिभ्यो मेना गिरिवरस्तथा ॥ मंगलं कारयामास सवेदध्वनिमादरात् ॥१५॥ ततः स्वकन्यया सार्द्धमुवास प्रांगणे मुदा ॥ मेना च हिम
वाञ्छैलः स्नातुं गंगां जगाम सः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे शम्भुः सुलीलो भक्तवत्सलः ॥ सुनर्तकनटो भूत्वा मेनकासन्निधिं ययौ ॥ १७ ॥
शृंगं वामे करे धृत्वा दक्षिणे डमरुन्तथा ॥ पृष्ठे कन्थां रक्तवासा नृत्यगानविशारदः ॥ १८ ॥ ततस्तु नटरूपोऽसौ मेनकाप्रांगणे मुदा ॥ चक्रे स
नृत्यं विविधं गानञ्चातिमनोहरम् ॥ १९ ॥ शृंगञ्च डमरुन्तत्र वादयामास सुध्वनिम् ॥ महोतिं विविधाम्प्रीत्या स चकार मनोहराम्॥२०॥तन्द्रष्टुं
नागरास्सर्वे पुरुषाश्च स्त्रियस्तथा ॥ आजग्मुस्सहसा तत्र बाला वृद्धा अपि ध्रुवम् ॥२१॥ श्रुत्वा सुगीतं तन्दृष्ट्वा सुनृत्यं च मनोहरम्॥सहसा मुमुहुः
सर्वे मेनापि च तदा मुने॥२२॥ततो मेनाशुऽरत्नानि स्वर्णपात्रस्थितानि च॥तस्मै दातुं ययौ प्रीत्या तद्भूतिप्रीतमानसा॥२३॥ तानि न स्वीचकारा
सौ भिक्षां चेते शिवां च ताम् ॥ पुनस्सुनृत्यं गानं च कौतुकात्कर्तुमुद्यतः ॥ २४ ॥ मेना तद्वचनं श्रुत्वा चुकोपातिसुविस्मिता ॥ भिक्षुकम्भर्त्सया
मास बहिष्कर्तुमियेष सा ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र गंगातो गिरिराडथयौ ॥ ददर्श पुरतो भिक्षुं प्रांगणस्थं नराकृतिम् ॥ २६ ॥ श्रुत्वा मेना
मुखाद्वृत्तन्तत्सर्वं सुचुकोप सः ॥ आज्ञां चक्रानुचरान्बहिः कर्तुं च भिक्षुकम् ॥ २७ ॥ महाग्निमिव दुस्पर्शं प्रज्वलन्तं सुतेजसम् ॥ न शशाक
बहिः कर्तुं कोऽपि तं मुनिसत्तम ॥ २८ ॥ ततः स भिक्षुकस्तात नानालीलाविशारदः ॥ दर्शयामास शैलाय स्वप्रभावमनन्तकम् ॥
॥ २९ ॥ शैलो ददर्श तन्तत्र विष्णुरूपधरन्द्रुतम् ॥ ततो ब्रह्मस्वरूपं च सूर्य्यरूपं ततः क्षणात् ॥ ३० ॥ ततो ददर्श तं तात
रुद्ररूपं महाद्भुतम् ॥ पार्वतीसहितं रम्यं विहसन्तं सुतेजसम् ॥ ३१ ॥ एवं स बहुरूपाणि तस्य तत्र ददर्श सः ॥ सुविस्मितो बभूवाशु परमान
न्दसंप्लुतः ॥ ३२ ॥ अथासौ भिक्षुवर्य्यो हि तस्मात्तस्याश्च सूतिकृत् ॥ भिक्षां ययाचे दुर्गान्तान्नान्यज्जग्राह किञ्चन ॥ ३३ ॥ ततश्चान्तर्दधे भिक्षु
स्वरूपः परमेश्वरः ॥ स्वालयं स जगामाशु दुर्गावाक्यप्रणोदितः ॥ ३४ ॥ तदा बभूव सुज्ञानं मेनाशैलेशयोरपि ॥ आवां शिवो वञ्चयित्वा गतवा
न्स्वालयं विभुः ॥ ३५ ॥ अस्मै देया स्वकन्येयं पार्वती सुतपस्विनी ॥ एवं विचार्य्य च तयोः शिवे भक्तिरभूत्परा॥ ३६ ॥ अतो रुद्रो महोतिञ्च
कृत्वा भक्तमुदावहम् ॥विवाहं कृतवान्प्रीत्या पार्वत्या स विधानतः ॥ ३७ ॥ इति प्रोक्तस्तु ते तात सुनर्तकनटाह्वयः ॥ शिवावतारो हि मया शिवा

१ चते चते याचने चेति भौवादिकाल्लिट्।

225

वाक्यप्रपूरकः ॥ ३८ ॥ इदमाख्यानमनघं परमं व्याहृतम्मया ॥ य एतच्छृणुयात्प्रीत्या स सुखी गतिमाप्नुयात् ॥ ३९॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां सुनर्तकनटाह्वशिवावतारवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ शिवस्य परमात्मनः ॥ अवतारं शृणु विभोस्साधुवेषद्विजाह्वयम् ॥ १॥ मेनाहिमालयोर्भक्तिं शिवे ज्ञात्वा महोत्तमाम्॥ चिन्तामापुस्सुरास्सर्वे मन्त्रयामासुरादरात् ॥ ॥ २ ॥ एकान्तभक्त्या शैलश्चेत्कन्यां दास्यति शम्भवे ॥ ध्रुवं निर्वाणतां सद्यः सम्प्राप्स्यति शिवस्य वै ॥३॥ अनन्तरत्नाधारोऽसौ चेत्प्रयास्यति मोक्षताम् ॥ रत्नगर्भाभिधा भूमिर्मिथ्यैव भविता ध्रुवम् ॥ ४ ॥ अस्थिरत्वम्परित्यज्य दिव्यरूपं विधाय सः ॥ कन्यां शूलभृते दत्वा शिवलोकं गमिष्यति ॥ ५ ॥ महादेवस्य सारूप्यं प्राप्य शम्भोरनुग्रहात् ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगांस्ततो मोक्षमवाप्स्यति ॥६॥ इत्यालोच्य सुरास्सर्वे जग्मुर्गुरुगृहं मुने ॥ चक्रुर्निवेदनं गत्वा गुरवे स्वार्थसाधकाः ॥ ७ ॥ देवा ऊचुः ॥ गुरो हिमालयगृहं गच्छास्मत्कार्य्यसिद्धये ॥ कृत्वा निंदां महेशस्य गिरिभक्तिं निवारय ॥ ८ ॥ स्वश्रद्धया सुतां दत्वा शिवाय स गिरिर्गुरो ॥ लभेत मुक्तिमत्रैव धरण्यां स हि तिष्ठतु ॥ ९ ॥ इति देववचः श्रुत्वा प्रोवाच च विचार्य्य तान् ॥ १० ॥ गुरुरुवाच ॥ कश्चिन्मध्ये च युष्माकं गच्छेच्छैलान्तिकं सुराः ॥ सम्पादयेत्स्वाभिमतमहं तत्कर्तुमक्षमः॥ ११॥ अथवा गच्छत सुरा ब्रह्मलोकं सवासवाः ॥ तस्मै वृत्तं कथय स्वं स वः कार्यं करिष्यति ॥ १२ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा ते समालोक्य जग्मुर्विधिसभां सुराः ॥ सर्वं निवेदयामासुस्तद्वृत्तं पुरतो विधेः ॥ १३ ॥ अवोचत्तान्विधिः श्रुत्वा तद्वचः सुविचिंत्य वै॥ नाहं करिष्ये तन्निंदां दुःखदां कहरां सदा ॥ १४ ॥ सुरा गच्छत कैलासं संतोषयत शंकरम् ॥ प्रस्थापयत तं देवं हिमालयगृहं प्रति ॥१५॥ स गच्छेदथ शैलेशमात्मनिन्दां करोतु वै ॥ परनिन्दा विनाशाय स्वनिन्दा यशसे मता ॥१६॥ नन्दीश्वर उवाच॥ ततस्ते प्रययुः शीघ्रं कैलासं निखिलास्सुराः॥ सुप्रणम्य शिवं भक्त्या तद्वृत्तं निखिला जगुः ॥१७॥ तच्छ्रुत्वा देववचनं स्वीचकार महेश्वरः ॥ देवान्सुयापयामास तानाश्वास्य विहस्य सः ॥१८॥ ततः स भगवाञ्छम्भुर्महेशो भक्तवत्सलः॥ गन्तुमैच्छच्छैलमूलं मायेशो न विकारवान् ॥१९॥ दण्डी छत्री दिव्यवासा बिभ्रत्तिलकमुज्ज्वलम् ॥ करे स्फटिकमालां च शालग्रामं गले दधत्॥२०॥ जपन्नाम हरेर्भक्त्या साधुवेषधरो द्विजः॥ हिमाचलं जगामाशु बन्धुवर्गैस्समन्वितम् ॥२१॥ तं च दृष्ट्वा समुत्तस्थौ सगणोऽपि हिमालयः ॥ ननाम दण्डवद्भूमौ साष्टाङ्गं विधिपूर्वकम् ॥२२॥ ततः पप्रच्छ शैलेशस्तं द्विजं को भवानिति॥ उवाच शीघ्रं विप्रेन्द्रस्स योग्यद्रिम्महादरात् ॥ २३ ॥ साधुद्विज उवाच ॥ साधुद्विजाह्वः शैलाहं वैष्णवः परमार्थदृक् ॥ परोपकारी सर्वज्ञः सर्वगामी गुरोर्बलात् ॥ २४ ॥ मया ज्ञातं स्ववि

शि० पु० ज्ञानात्स्वस्थाने शैलसत्तम ॥ तच्छृणु प्रीतितो वच्मि हित्वा दम्भन्तवांतिकम् ॥ २५ ॥ शंकराय सुतान्दातुन्त्वमिच्छसि निजोद्भवाम् ॥ इमाम्प श. रु. सं. ३
॥ २७५ ॥ ज्ञासमां रम्यामज्ञातकुलशीलिने ॥ २६ ॥ इयं मतिस्ते शैलेन्द्र न युक्ता मङ्गलप्रदा॥निबोध ज्ञानिनां श्रेष्ठ नारायणकुलोद्भव ॥२७॥ पश्य शैलाधि अ० ३६
पत्वं च न तस्यैकोऽस्ति वान्धवः ॥ बान्धवान्स्वान्प्रयत्नेन पृच्छ मेनां च स्वप्रियाम् ॥२८॥ सर्वान्संपृच्छ यत्नेन मेनादीन्पार्वतीं विना॥रोगिणे
नौषधं शैल कुपथ्यं रोचते सदा ॥२९॥ न ते पात्रानुरूपश्च पार्वतीदानकर्म्मणि ॥ महाजनः स्मेरमुखः श्रुतिमात्राद्भविष्यति ॥ ३० ॥ निराश्रय
स्सदासङ्गो विरूपो निर्गुणोऽव्ययः॥ स्मशानवासी विकटो व्यालग्राही दिगम्बरः ॥३१॥ विभूतिभूषणो व्यालवरावेष्टितमस्तकः ॥ सर्वाश्रमपरि
भ्रष्टस्त्वविज्ञातगतिस्सदा ॥ ३२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याद्युक्त्वा वचस्तथ्यं शिवनिन्दापरं स हि ॥ जगाम स्वालयं शीघ्रन्नानालीलाकरः शिवः ॥
॥३३॥ तच्छुत्वा विप्रवचनमभूताञ्च तनू तयोः ॥ विपरीतानर्थपरे किं करिष्यावहे ध्रुवम् ॥ ३४ ॥ ततो रुद्रो महोर्तिं च कृत्वा भक्तमुदावहाम् ॥
विवाहयित्वा गिरिजां देवकार्य्यं चकार सः ॥ ३५ ॥ इति प्रोक्तस्तु ते तात साधुवेषो द्विजाह्वयः ॥ शिवावतारो हि मया देवकार्य्यकरः प्रभो ॥
॥ ३६ ॥ इदमाख्यानमनघं स्वर्ग्यमायुष्यमुत्तमम ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि स सुखी गतिमाप्नुयात् ॥ ३७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां 224
शतरुद्रसंहितायां साधुद्विजशिवावतारवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥ षडशीत्यवताराः (८६) ॥ नन्दीश्वर उवाच॥सनत्कुमार सर्वज्ञ शिवस्य
परमात्मनः ॥ अवतारं शृणु विभोरश्वत्थामाह्वयं परम् ॥१॥ बृहस्पतेर्महाबुद्धेर्देवर्षेरंशतो मुने ॥ भरद्वाजात्समुत्पन्नो द्रोणोऽयोनिज आत्मवान्॥२॥
धनुर्भृतां वरः शूरो विप्रर्षिस्सर्वशास्त्रवित् ॥ बृहत्कीर्तिर्महातेजा यः सर्वास्त्रविदुत्तमः ॥ ३ ॥ धनुर्वेदे च वेदे च निष्णातं यं विदुर्बुधाः ॥ वरिष्ठं
चित्रकर्माणं द्रोणं स्वकुलवर्धनम् ॥ ४ ॥ कौरवाणां स आचार्य्य आसीत्स्वबलतो द्विज ॥ महारथिषु विख्यातः षट्सु कौरवमध्यतः॥५॥साहा
य्यार्थं कौरवाणां स तेपे विपुलन्तपः ॥ शिवमुद्दिश्य पुत्रार्थे द्रोणाचार्य्यो द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥ ततः प्रसन्नो भगवाञ्छंकरो भक्तवत्सलः॥आविर्बभूव
पुरतो द्रोणस्य मुनिसत्तम ॥ ७ ॥ तन्दृष्ट्वा स द्विजो द्रोणस्तुष्टावाशु प्रणम्य तम् ॥ महाप्रसन्नहृदयो नतकस्सुकृताञ्जलिः ॥८॥ तस्य स्तुत्या च ॥ २७५ ॥
तपसा सन्तुष्टः शंकरः प्रभुः ॥ वरम्ब्रूहीति चोवाच द्रोणन्तं भक्तवत्सलः ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वा शम्भुवचनं द्रोणः प्राहाथ सन्नतः ॥ स्वांशजन्तनयन्देहि
सर्वजियम्महाबलम् ॥ १० ॥ तच्छुत्वा द्रोणवचनं शम्भुः प्रोचे तथास्त्विति ॥ अभूदन्तर्हितस्तात कौतुकी सुखकृन्मुने ॥ ११ ॥ द्रोणोऽपगच्छ

स्वन्धाम महाहृष्टो गतभ्रमः ॥ स्वपत्न्यै कथयामास तद्वृत्तं सकलं मुदा ॥१२॥ अथावसरमासाद्य रुद्रः सर्वान्तकः प्रभुः ॥ स्वांशेन तनयो जज्ञे
द्रोणस्य स महाबलः ॥ १३ ॥ अश्वत्थामेति विख्यातस्स बभूव क्षितौ मुने ॥ प्रवीरः कञ्जपत्राक्षश्शत्रुपक्षक्षयङ्करः ॥ १४ ॥ यो भारते रणे ख्यातः
पितुराज्ञामवाप्य च ॥ सहायकृद्बभूवाथ कौरवाणां महाबलः ॥ १५ ॥ यमाश्रित्य महावीरं कौरवास्सुमहाबलाः ॥ भीष्मादयो बभूवुस्तेऽजेया अपि
दिवौकसाम् ॥१६॥ यद्भयात्पाण्डवास्सर्वे कौरवाञ्जेतुमक्षमाः ॥ आसन्नद्या महावीरा अपि सर्वे च कोविदाः ॥ १७ ॥ कृष्णोपदेशतश्शम्भोस्तपः
कृत्वातिदारुणम् ॥ प्राप्य चास्त्रं शम्भुवराज्जिग्ये तानर्जुनस्ततः ॥१८॥ अश्वत्थामा महावीरो महादेवांशजो मुने ॥ तथापि तद्भक्तिवशः स्वप्रताप
मदर्शयत् ॥१९॥ विनाश्य पाण्डवसुताञ्शिशूञ्शिक्षितानपि यत्नतः ॥ कृष्णादिभिर्महावीरैर्निवार्य्यर्बलः परैः ॥२०॥ पुत्रशोकेन विकलमापतन्तं तमर्जुन
म् ॥ रथेनाच्युतवर्तं हि दृष्ट्वा स च पराद्रवत् ॥२१॥अस्त्रम्ब्रह्मशिरो नाम तदुपर्य्यसृजत्स हि ॥ ततः प्रादुरभूत्तेजः प्रचण्डं सर्वतो दिशम् ॥२२॥
प्राणापदमभिप्रेक्ष्य सोऽर्जुनः क्लेशसंयुतः ॥ उवाच कृष्णं विकलो नष्टतेजा महाभयः ॥ २३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ किमिदं स्वित्कुतो वेति कृष्ण
कृष्ण न वेद्म्यहम्॥ सर्वतोमुखमायाति तेजश्चेदं सुदुस्सहम् ॥२४॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ श्रुत्वार्जुनवचश्चेदं स कृष्णश्शैवसत्तमः ॥ दध्यौ शिवं
सदारं च प्रत्याहार्जुनमादरात् ॥ २५ ॥ कृष्ण उवाच ॥ वेत्थेदं द्रोणपुत्रस्य ब्राह्ममस्त्रं महोल्बणम् ॥ न ह्यस्यान्यतमं किञ्चिदस्त्रं प्रत्यवकर्ष
नम ॥ २६ ॥ शिवं स्मर द्रुतं शम्भुं स्वप्रभुम्भक्तरक्षकम् ॥ येन दत्तं हि ते स्वास्त्रं सर्वकार्य्यकरम्परम् ॥ २७ ॥ जह्यस्त्रतेज उन्नद्धन्त्वन्तच्छैवास्त्र
तेजसा ॥ इत्युक्त्वा च स्वयं कृष्णश्शिवन्दध्यौ तदर्थकः ॥२८॥ तच्छ्रुत्वा कृष्णवचनं पार्थस्स्मृत्वा शिवं हृदि ॥ स्पृष्ट्वापस्तं प्रणम्याशु चिक्षेपा
स्त्रन्ततो मुने ॥ २९ ॥ यद्यप्यस्त्रं ब्रह्मशिरस्त्वमोघञ्चाप्रतिक्रियम् ॥ शैवास्त्रतेजसा सद्यस्समशाम्यन्महामुने ॥ ३० ॥ मंस्था मा ह्येतदाश्चर्य्यं सर्वं
चित्रमये शिवे ॥ यस्स्वशक्त्याखिलं विश्वं सृजत्यवति हन्त्यजः ॥ ३१ ॥ अश्वत्थामा ततो ज्ञात्वा वृत्तमेतच्छिवांशजः ॥ शैवत्र विव्यथे
किञ्चिच्छिवच्छातुष्टधीर्मुने ॥ ३२ ॥ अथ द्रौणिरिदं विश्वं कृत्स्नं कर्तुमपाण्डवम् ॥ उत्तरागर्भगं बालं नाशितुम्मन आदधे ॥ ३३ ॥ ब्रह्मास्त्रम
निवार्य्यं तदन्यैरस्त्रैर्महाप्रभम् ॥ उत्तरागर्भमुद्दिश्य चिक्षेप स महाप्रभुः ॥३४॥ ततश्च सोत्तरा जिष्णुवधूर्विकलमानसा ॥ कृष्णन्तुष्टाव लक्ष्मीशन्दह्य
माना तदस्त्रतः॥३५॥ ततः कृष्णः शिवं ध्यात्वा हृदा नुत्वा प्रणम्य च ॥ अपाण्डवमिदं कर्तुं द्रौणेरस्त्रमबुध्यत ॥३६॥ स्वरक्षार्थेन्द्रदत्तेन तदस्त्रे
ण सुवर्चसा ॥ सुदर्शनेन तस्याश्च व्यधाद्रक्षां शिवाज्ञया ॥ ३७ ॥ स्वरूपं शंकरादेशात्कृतं शैववरेण ह ॥ कृष्णेन चरितं ज्ञात्वा विमनस्कः शनैर

भूव ॥३८॥ ततस्स कृष्णः प्रीतात्मा पाण्डवान्सकलानपि ॥ अपातयत्तदंघ्र्योस्तु तुष्टये तस्य शैवराट् ॥ ३९ ॥ अथ द्रौणिः प्रसन्नात्मा पाण्डवा
न्कृष्णमेव च ॥ नानावरान्ददौ प्रीत्या सोऽश्वत्थामानुगृह्य च ॥ ४० ॥ इत्थं महेश्वरस्तात चक्रे लीलाम्पराम्प्रभुः ॥ अवतीर्य्य क्षितौ द्रौणिरूपेण
मुनिसत्तम ॥ ४१ ॥ शिवावतारोऽश्वत्थामा महाबलपराक्रमः ॥ त्रैलोक्यसुखदोऽद्यापि वर्तते जाह्नवीतटे ॥ ४२ ॥ अश्वत्थामावतारस्ते वर्णित
श्शंकरप्रभोः ॥ सर्वसिद्धिकरश्चापि भक्ताभीष्टफलप्रदः ॥४३॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या कीर्तयेद्वा समाहितः ॥ स सिद्धिम्प्राप्नुयादिष्टामन्ते शिवपुरं
व्रजेत् ॥४४॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायामश्वत्थामशिवावतारवर्णनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ नन्दीश्वर
उवाच ॥ शृणु प्राज्ञ किरातारूयमवतारम्पिनाकिनः ॥ मूकं च हतवान्प्रीतो योऽर्जुनाय वरन्ददौ ॥१॥ सुयोधनजितास्ते वै पाण्डवाः प्रवराश्च ते ॥
द्रौपद्या च तया साध्व्या द्वैताख्यं वनमाययुः ॥ २ ॥ तत्रैव सूर्यदत्तां वै स्थालीं चाश्रित्य ते तदा ॥ कालं च वाहयामासुस्सुखेन किल पाण्ड
वाः ॥३॥ छलार्थं प्रेषितस्तेन दुर्वासा मुनिपुङ्गवः ॥ सुयोधनेन विप्रेन्द्र पाण्डवान्तिकमादरात् ॥४ ॥ छात्रैः स्वैरयुतैस्साद्धं ययाचे तत्र तान्मुदा ॥
भोज्यं चित्तेप्सितं वै स तेभ्यश्चैव समागतः ॥५॥ स्वीकृत्य पाण्डवैस्तैस्तैः स्नानार्थं प्रेषितास्तदा ॥दुर्वासःप्रमुखाश्चैव मुनयश्च तपस्विनः ॥ ६ ॥
अथ ते पाण्डवाः सर्वे अन्नाभावान्मुनीश्वर॥दुःखिताश्च तदा प्राणांस्त्यक्तुं चित्ते समादधुः ॥७॥ द्रौपद्या च स्मृतः कृष्ण आगतस्तत्क्षणादपि ॥
शाकं च भक्षयित्वा तु तेषां तृप्तिं समादधत् ॥८॥ दुर्वासाश्च तदा शिष्यांस्तृप्तान्ज्ञात्वा ययौ पुनः ॥ पाण्डवाः कृच्छ्रनिर्मुक्ताः कृष्णस्य कृपया
तदा ॥९॥ अथ ते पाण्डवाः कृष्णं पप्रच्छुः किम्भविष्यति ॥ बलवाञ्छत्रुरुत्पन्नः किं कार्य्यन्तद्वद प्रभो ॥ १० ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति
पृष्टस्तदा तैस्तु श्रीकृष्णः पाण्डवैर्मुने ॥ स्मृत्वा शिवपदाम्भोजौ पाण्डवानिदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ श्रूयतां पाण्डवाः श्रेष्ठाः
श्रुत्वा कर्तव्यमेव हि ॥ मद्वृत्तान्तं विशेषेण शिवसेवासमन्वितम् ॥१२॥ द्वारकां च मया गत्वा शत्रूणां विजिगीषया ॥ विचार्य्य चोपदेशांश्च उप
मन्योर्महात्मनः ॥ १३ ॥ मया ह्याराधितः शम्भुः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ वटुके पर्वतश्रेष्ठे सप्तमासं सुसेवितः ॥१४॥ इष्टान्कामानदान्मह्यं विश्वेशश्च
स्वयं स्थितः ॥ तत्प्रभावान्मया सर्वसामर्थ्यं लब्धमुत्तमम् ॥ १५ ॥ इदानीं सेव्यते देवो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः॥ यूयं सेवत तं शम्भुमपि सर्वसुखाव
हम् ॥ ॥ १६ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे कृष्ण आश्वास्याथ च पाण्डवान् ॥ द्वारकामगमच्छीघ्रं स्मरञ्छिवपदाम्बुजम् ॥ १७ ॥

पाण्डवा अथ भिल्लं च प्रेषयामासुरोजसा ॥ गुणानां च परीक्षार्थं तस्य दुर्य्योधनस्य च ॥१८॥ सोऽपि सर्वं च तत्रत्यन्दुर्योधनगुणोदयम् ॥ समी चीनं च तज्ज्ञात्वा पुनः प्राप प्रभून्प्रति ॥ १९ ॥ तदुक्तन्ते निशम्यैवं दुःखम्प्रापुर्मुनीश्वर ॥ परस्परं समूचुस्ते पाण्डवा अतिदुःखिताः ॥ २० ॥ किङ्कर्तव्यं क्व गन्तव्यमस्माभिरधुना युधि ॥ समर्था अपि वै सर्वे सत्यपाशेन यन्त्रिताः ॥२१॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एतस्मिन्समये व्यासो भस्म भूषितमस्तकः ॥ रुद्राक्षाभरणश्चायाज्जटाजूटविभूषितः ॥ २२ ॥ पञ्चाक्षरं जपन्मन्त्रं शिवप्रेमसमाकुलः ॥ तेजसां च स्वयं राशिस्साक्षाद्धर्म इवा परः ॥ २३ ॥ तन्दृष्ट्वा ते तदा प्रीता उत्थाय पुरतः स्थिताः ॥ दत्वासनन्तदा तस्मै कुशाजिनसुशोभितम् ॥ २४ ॥ तत्रोपविष्टं तं व्यासं पूजयन्ति स्म हर्षिताः ॥ स्तुतिं च विविधां कृत्वा धन्याः स्म इति वादिनः ॥ २५ ॥ तपश्चैव सुसन्तप्तं दानानि विविधानि च ॥ तत्सर्वं सफलं जातं तृप्तास्ते दर्शनात्प्रभो ॥२६॥ दुःखं च दूरगो जातन्दर्शनात्ते पितामह ॥ दुष्टैश्चैव महादुःखं दत्तं नः क्रूरकर्मभिः ॥२७॥ श्रीमता न्दर्शने जाते दुःखं चैव गमिष्यति ॥ कदाचिन्न गतं तत्र निश्चयोऽयं विचारितः ॥२८॥ महतामाश्रमे प्राप्ते समर्थे सर्वकर्मणि ॥ यदि दुःखं न गच्छेत्तु दैवमेवात्र कारणम् ॥ २९ ॥ निश्चयेनैव गच्छेत्तु दारिद्र्यं दुःखकारणम् ॥ महतां च स्वभावोऽयं कल्पवृक्षसमो मतः ॥३०॥ तद्गुणानेव गणयन्महतो वस्तुमात्रतः ॥ आश्रयस्य वशादेव पुंसो वै जायते प्रभो ॥३१॥ लघुत्वं च महत्त्वं च नात्र कार्य्या विचारणा ॥ उत्तमानां स्वभावोऽयं यद्दीनप्रति पालनम् ॥ ३२ ॥ रंकस्य लक्षणं लोके ह्यतिश्रेयस्करं मतम् ॥ पुरोऽस्य परयत्नो वै सुजनानां च सेवनम् ॥ ३३ ॥ अतः परं च भाग्यं वै दोषश्चैव न दीयताम् ॥ एतस्मात्कारणात्स्वामिंस्त्वयि दृष्टे शुभन्तदा ॥ ३४ ॥ त्वदागमनमात्रेण सन्तुष्टानि मनांसि नः ॥ दिशोपदेशं येनाशु दुःखं नष्टम्भवेच्च नः ॥ ३५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा पाण्डवानां महामुनिः ॥ प्रसन्नमानसो भूत्वा व्यासश्चैवाब्रवीदिदम् ॥३६॥ हे पाण्डवाश्च यूयं वै न कष्टं कर्तुमर्हथ ॥ धन्याः स्थ कृतकृत्याः स्थ सत्यं नैव विलोपितम् ॥३७ ॥ सुजनानां स्वभावोऽयं प्राणान्तेऽपि सुशोभनः ॥ धर्मं त्यजन्ति नैवात्र सत्यं सफलभाजनम् ॥ ३८ ॥ अस्माकं चैव यूयं च ते चापि समताङ्गताः ॥ तथापि पक्षपातो वै धर्मिष्ठानां मतो बुधैः ॥ ३९ ॥ धृतराष्ट्रेन दुष्टेन प्रथमं च ह्यचक्षुषा ॥ धर्मस्त्यक्तः स्वयं लोभाद्युष्माकं राज्यमाहृतम् ॥४०॥ तस्य यूयं च ते चापि पुत्रा एव न संशयः ॥ पितर्य्युपरते तला अनुकम्प्या महात्मनः ॥ ४१ ॥ पश्चात्पुत्रश्च तेनैव वारितो न कदाचन ॥ अनर्थो नैव जायेत यद्येवं च कृतन्तदा ॥४२॥ अतः परं च यज्जातं जातं नान्यथा भवेत् ॥ अयन्दुष्टो भवन्तश्च धार्मिष्ठाः सत्यवादिनः ॥४३॥ तस्मादन्ते च तस्यैवाशुभं हि भविता ध्रुवम् ॥ यच्चैव वापितं बीजं

न्तप्ररोहो भवेदिह ॥ ४४॥ तस्माद्दुःखं न कर्तव्यं भवद्भिः सर्वथा ध्रुवम् ॥ भविष्यति शुभं वो हि नात्र कार्य्या विचारणा॥४५॥नन्दीश्वर उवाच॥ इत्युक्त्वा पाण्डवाः सर्वे तेन व्यासेन प्रीणिताः ॥ युधिष्ठिरमुखास्ते च पुनरेवाब्रुवन्वचः ॥४६ ॥ पाण्डवा ऊचुः ॥ सत्यमुक्तन्त्वया नाथ दुष्टैर्दुःखं निरन्तरम् ॥ दुष्टात्मभिर्वनेचापि दीयते हि मुहुर्मुहुः ॥ ४७॥ तन्नाशयाशुभन्तेऽद्य किंचिद्देयं शुभं विभो ॥ कृष्णेन कथितं पूर्वमाराध्यश्शंकरस्सदा ॥ ४८ ॥ प्रमादश्च कृतोऽस्माभिस्तद्वचश्शिथिलीकृतम् ॥ स देवमार्गस्तु पुनरिदानीमुपदिश्यताम् ॥ ४९ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा व्यासो हर्षसमन्वितः ॥ उवाच पाण्डवान्प्रीत्या स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम ॥ ५० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ श्रूयतां वचनं मेऽद्य पाण्डवा धर्म्मबुद्धयः ॥ सत्यमुक्तन्तु कृष्णेन मया संसेव्यते शिवः ॥५१ ॥ भवद्भिः सेव्यताम्प्रीत्या सुखं स्यादतुलं सदा ॥ सर्वदुःखं भवत्येव शिवाऽसेवात एव हि ॥ ५२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अथ पंचसु तेष्वेव विचार्य्य शिवपूजने ॥ अर्जुनं योग्यमुचार्य व्यासो मुनिवरस्तथा ॥ ५३ ॥ तपःस्थानं विचार्य्यैवं ततस्स मुनिसत्तमः ॥ पाण्डवान्धर्मसन्निष्ठान्पुनरेवाब्रवीदिदम् ॥ ५४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ श्रूयताम्पाण्डवास्सर्वे कथयामि हितं सदा ॥ शिवं सर्वं परं दृष्ट्वा परं ब्रह्म सतां गतिम् ॥५५॥ ब्रह्मादित्रिपरार्द्धान्त यत्किञ्चिद्दृश्यते जगत्॥तत्सर्वं शिवरूपं च पूज्यन्ध्येयं च तत्पुनः ॥ ॥ ५६ ॥ सर्वेषां चैव सेव्योऽसौ शंकरस्सर्वदुःखहा ॥ शिवः स्वल्पेन कालेन संप्रसीदति भक्तितः ॥ ५७ ॥ सुप्रसन्नो महेशो हि भक्तेभ्यः सकलप्रदः ॥ भुक्तिं मुक्तिमिहामुत्र यच्छतीति सुनिश्चितम् ॥ ५८ ॥ तस्मात्सेव्यस्सदा शम्भुर्भुक्तिमुक्तिफलेप्सुभिः ॥ पुरुषश्शंकरः साक्षाद्दुष्टहन्ता सतां गतिः ॥ ५९ ॥ परन्तु प्रथमं शक्रविद्यां दृढमना जपेत् ॥ क्षत्रियस्य परारूयस्य चेदमेव समाहितम् ॥ ६० ॥ अतोऽर्जुनश्च प्रथमं शक्रविद्यां जपेद्दृढः ॥ करिष्यति परीक्षाम्प्राक् संतुष्टस्तद्भविष्यति ॥ ६१ ॥ सुप्रसन्नश्च विघ्नानि संहरिष्यति सर्वदा ॥ पुनश्चैवं शिवस्यैव वरं मन्त्रं प्रदास्यति ॥ ६२ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वार्जुनमाहूयोपेन्द्रविद्यामुपादिशत् ॥ स्नात्वा च प्राङ्मुखो भूत्वा जग्राहार्जुन उग्रधीः ॥ ६३ ॥ पार्थिवस्य विधानं च तस्मै मुनिवरो ददौ ॥ प्रत्युवाच च तं व्यासो धनंजयमुदारधीः ॥ ६४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ इतो गच्छाधुना पार्थ इन्द्रकीले सुशोभने ॥ जाह्नव्याश्च समीपे वै स्थित्वा सम्यक् तपः कुरु ॥ ६५ ॥ अदृश्या चैव विद्या स्यात्सदा ते हितकारिणी ॥ इत्याशिषन्ददौ तस्मै ततः प्रोवाच तान्मुनिः ॥ ६६ ॥ धर्म्ममास्थाय सर्वे वै तिष्ठन्तु नृपसत्तमाः ॥ सिद्धिः स्यात्सर्वथा श्रेष्ठा नात्र कार्या विचारणा ॥ ६७ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति दत्त्वाशिषन्तेभ्यः पाण्डवेभ्यो मुनीश्वरः ॥ स्मृत्वा शिवपदाम्भोजं व्यासश्चान्तर्दधे क्षणात् ॥६८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां

॥ २७७ ॥

गतरुद्रसंहितायां किरातावतारवर्णनप्रसंगेऽर्जुनाय व्यासोपदेशवर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अर्जुनोऽपि तदा तत्र दीप्यमानो व्यदृश्यत ॥ मन्त्रेण शिवरूपेण तेजश्चातुलमावहन् ॥ १ ॥ तं सर्वे चार्जुनन्दृष्ट्वा पाण्डवा निश्चयं गताः ॥ जयोऽस्माकं ध्रुवञ्जातन्ते जश्च विपुलं यतः ॥ २ ॥ इदङ्कार्य्यन्त्वया साध्यन्नान्येन च कदाचन ॥ व्यासस्य वचनाद्भ्रातः सफलं कुरु जीवितम् ॥ ३ ॥ इति प्रोच्यार्जुनन्ते वै विरहोत्सुक्यकातराः ॥ अनिच्छन्तोऽपि तत्रैव प्रेषयामासुरादरात् ॥ ४ ॥ द्रौपदी दुःखसंयुक्ता नेत्राश्रूणि निरुध्य च ॥ प्रेषयन्ती शुभं वाक्यन्तदोवाच पतिव्रता ॥ ५ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ व्यासोपदिष्टं यद्राजंस्त्वया कार्यं प्रयत्नतः ॥ शुभप्रदोऽस्तु ते पन्थाश्शंकरश्शंकरोस्तु वै ॥ ६ ॥ त सर्वे चावसंस्तत्र विसृज्यार्जुनमादरात् ॥ अत्यन्तदुःखमापन्ना मिलित्वा पञ्च एव च ॥ ७ ॥ स्थितास्तत्र वदन्ति स्म श्रूयतामृषिसत्तम ॥ दुःखेऽपि प्रियसंगो वै न दुःखाय प्रजायते ॥ ८ ॥ वियोगे द्विगुणन्तस्य दुःखम्भवति नित्यशः ॥ तत्र धैर्य्यधरस्यापि कथन्धैर्य्यम्भवेदिह ॥ ९ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ कुर्वत्स्वेव तदा दुःखम्पाण्डवेषु मुनीश्वरः ॥ कृपासिन्धुश्च स व्यास ऋषिवर्य्यस्समागतः ॥ ॥ १० ॥ तन्तदा पाण्डवास्ते वै नत्वा सम्पूज्य चादरात् ॥ दत्वासनं हि दुःखाढ्याः करौ बद्ध्वा वचोऽब्रुवन् ॥ ११ ॥ ॥ पाण्डवा ऊचुः ॥ श्रूयता मृषभश्रेष्ठ दुःखदग्धा वयम्प्रभो ॥ दर्शनन्तेऽद्य सम्प्राप्य ह्यानन्दं प्राप्नुमो मुने ॥ १२ ॥ कियत्कालं वसात्रैव दुःखनाशाय नः प्रभो ॥ दर्शनात्तव विप्रर्षेस्सर्वदुःखं विलीयते ॥ १३ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्स ऋषिश्रेष्ठो न्यवसत्तत्सुखाय वै ॥ कथाभिर्विविधाभिश्च तद्दुःखं नोदयंस्तदा ॥ १४ ॥ वार्तायां क्रियमाणायान्तेन व्यासेन सन्मुने ॥ सुप्रणम्य विनीतात्मा धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥ १५ ॥ ॥ धर्मराज उवाच ॥ शृणु त्वं हि ऋषिश्रेष्ठ दुःखशान्तिर्मता मम ॥ पृच्छामि त्वां महाप्राज्ञ कथनीयन्त्वया प्रभो ॥ १६ ॥ ईदृशं चैव दुःखं च पुरा प्राप्तश्च कश्चन ॥ वयमेव परं दुःखं प्राप्ता वै नैव कश्चन ॥ १७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ राज्ञस्तु नलनाम्नो वै निषधाधिपतेः पुरा ॥ भवद्दुःखाधिकं दुःखं जातन्तस्य महात्मनः ॥ १८ ॥ हरिश्चन्द्रस्य नृपतेर्जातन्दुखम्महत्तरम् ॥ अकथ्यन्तद्विशेषेण परशोकावहन्तथा ॥ १९ ॥ दुःखन्तथैव विज्ञेयं रामस्याप्यथ पाण्डव ॥ यच्छ्रुत्वा स्त्रीनराणां च भवेन्मोहो महत्तरः ॥ २० ॥ तस्माद्वर्णयितुन्नैव शक्यते हि मया पुनः ॥ शरीरं दुःखराशि च मत्वा त्याज्यन्तदाधुना ॥ २१ ॥ येनेदञ्च धृतन्तेन व्याप्तमेव न संशयः ॥ प्रथमम्मातृगर्भे वै जन्म दुःखस्य कारणम् ॥ २२ ॥ कौमारेऽपि महादुःखं बाललीलानुसारि यत् ॥ ततोऽपि यौवने कामान्भुंजानो दुःखरूपिणः ॥ २३ ॥ गतागतैर्दिनानां हि कार्यभारैरनेकशः ॥ आयुश्च क्षीयते नित्यं

न जानाति ह तत्पुनः ॥ २४ ॥ अन्ते च मरणं चैव महादुःखमतः परम् ॥ नानानरकपीडाश्च भुज्यंतेऽज्ञैर्नरैस्तदा ॥ २५ ॥ तस्मा
दिदमसत्यं च त्वन्तु सत्यं समाचर ॥ येनैव तुष्यते शम्भुस्तथा कार्यं नरेण च ॥२६॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ एवं विविधवार्ताभिः कालनिर्यापण
न्तदा ॥ चक्रुस्ते भ्रातरः सर्वे मनोरथपथैः पुनः॥२७॥अर्जुनोऽपि स्वयं गच्छन्दुर्गाद्रिषु दृढव्रतः ॥ यक्षं लब्ध्वा च तेनैव दस्यून्निघ्ननेकशः॥२८॥
मनसा हर्षसंयुक्तो जगामाचलमुत्तमम् ॥ तत्र गत्वा च गंगायास्समीपं सुन्दरं स्थलम् ॥२९ ॥ अशोककाननं यत्र तिष्ठति स्वर्ग उत्तमः ॥ तत्र
तस्थौ स्वयं स्नात्वा नत्वा च गुरुमुत्तमम् ॥ ३० ॥ यथोपदिष्टं वेषादि तथा चैवाकरोत्स्वयम ॥ इन्द्रियाण्यपकृष्यादौ मनसा संस्थितोऽभवत ॥
॥ ३१॥पुनश्च पार्थिवं कृत्वा सुन्दरं समसूत्रकम् ॥ तदग्रे प्रणिदध्यौ स तेजोराशिमनुत्तमम् ॥ ३२ ॥ त्रिकालं चैव सुस्नातः पूजनं विविधन्तदा॥
चकारोपासनन्तत्र हरस्य च पुनः पुनः ॥ ३३ ॥ तस्यैव शिरसस्तेजो निस्सृतन्तच्चरास्तदा ॥ दृष्ट्वा भयं समापन्नाः प्रविप्रश्च कदा ह्ययम् ॥ ३४ ॥
पुनस्ते च विचार्यैवं कथनीयं विडौजसे ॥ इत्युक्त्वा तु गतास्ते वै शक्रस्यान्तिकमञ्जसा ॥ ३५ ॥ चरा ऊचुः ॥ देवो वाथ ऋषिश्चैव सूर्यो वाथ
विभावसुः ॥ तपश्चरति देवेश न जानीमो वने च तम् ॥ ३६ ॥ तस्यैव तेजसा दग्धा आगतास्तव सन्निधौ ॥ निवेदितश्चरित्रं तत्क्रियतामुचितन्तु
यत् ॥ ३७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्तैश्चरैस्सर्वं ज्ञात्वा पुत्रचिकीर्षितम् ॥ सगोत्रपान्विसृज्यैव तत्र गन्तुं मनो दधे ॥ ३८ ॥ स वृद्धब्राह्मणो
भूत्वा ब्रह्मचारी शचीपतिः ॥ जगाम तत्र विप्रेन्द्र परीक्षार्थं हि तस्य वै॥३९॥ तमागतन्तदा दृष्ट्वाकार्षीत्पूजाञ्च पाण्डवः ॥ स्थितोऽग्रे च स्तुतिं कृत्वा
कायातोऽसि वदाधुना ॥४०॥ इत्युक्तस्तेन देवेशो धैर्यार्थन्तस्य प्रीतितः ॥ परीक्षागर्वितं वाक्यं पाण्डवन्तं ततोऽब्रवीत् ॥४१ ॥ ब्राह्मण उवाच॥
नवे वयसि वै तात किन्तपस्यसि साम्प्रतम् ॥ मुक्त्यर्थं वा जयार्थं किं सर्वथैतत्तपस्तव ॥४२॥ नन्दीश्वर उवाच॥ इति पृष्टस्तदा तेन सर्वं संवदि
तम्पुनः ॥ तच्छ्रुत्वा स पुनर्वाक्यमुवाच ब्राह्मणस्तदा॥४३॥ब्राह्मण उवाच॥युक्तं न क्रियते वीर सुखं प्राप्तुं च यत्तपः॥ क्षात्रधर्मेण क्रियते मुक्त्यर्थं
कुरु सत्तम ॥४४॥ इन्द्रस्तु सुखदाता वै मुक्तिदाता भवेन्न हि ॥ तस्मात्त्वं सर्वथा श्रेष्ठ कर्तुमर्हसि सत्तपः ॥४५॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इदन्तद्वचनं ॥२७८॥
श्रुत्वा क्रोधं चक्रेऽर्जुनस्तदा ॥ प्रत्युवाच विनीतात्मा तदनादृत्य सुव्रतः॥४६॥अर्जुन उवाच ॥ राज्यार्थं न च मुक्त्यर्थं किमर्थं भाषसे त्विदम् ॥
व्यासस्य वचनेनैव क्रियते तप ईदृशम् ॥ ४७ ॥ इतो गच्छ ब्रह्मचारिन्मा पातयितुमिच्छसि ॥ प्रयोजनं किमत्रास्ति तव वै ब्रह्मचारिणः ॥४८ ॥
नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तः स प्रसन्नोऽभूत्सुन्दरं रूपमद्भुतम् ॥ स्वोपस्करणसंयुक्तं दर्शयामास वै निजम् ॥४९॥ शक्ररूपन्तदा दृष्ट्वा लज्जितश्चार्जुन

221

स्तदा ॥ स इन्द्रस्तं समाश्वास्य पुनरेव वचोऽब्रवीत् ॥५० इन्द्र उवाच ॥ वरं ब्रूहि हे तात धनञ्जय महामते ॥ यदिच्छसि मनोभीष्टन्नादेयं विद्य
ते तव ॥५१ ॥ तच्छ्रुत्वा शक्रवचनमब्रवीच्चार्जुनस्तदा ॥ विजयं देहि मे तात शत्रुक्लिष्टस्य सर्वथा ॥५२॥ शक्र उवाच ॥ बलिष्ठाश्शत्रवस्ते च
दुर्योधनपुरःसराः ॥ द्रोणो भीष्मश्च कर्णश्च सर्वे न दुर्जया ध्रुवम् ॥ ५३ ॥ अश्वत्थामा द्रोणपुत्रो रौद्रांशो दुर्जयोऽस्ति सः ॥ मया साध्या भवेयुस्ते
सर्वथा स्वहितं शृणु ॥ ५४ ॥ [illegible] ॥ वर्तते हि शिवो यर्हि तस्माच्छम्भोर्जपोऽधुना ॥ ५५ ॥ शंकरः सर्व
लोकेशश्चराचरपतिः स्वयम् ॥ सर्वं कर्तुं समर्थोऽस्ति भुक्तिमुक्तिप्रदः ॥ ५६ ॥ अहमन्ये च ब्रह्माद्या विष्णुः सर्ववरप्रदः ॥ अन्ये जि
गीषवो ये च ते सर्वे शिवपूजकाः ॥ ५७ ॥ अद्यप्रभृति तन्मन्त्रं हित्वा भक्त्या शिवं भज ॥ पार्थिवेन विधानेन ध्यानेनैव शिवस्य च ॥५८॥
उपचारैरनेकैश्च सर्वभावेन भारत ॥ सिद्धिः स्यादचला तेऽद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ५९ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा च चरान्सर्वान्समाहूया
ब्रवीदिदम् ॥ सावधानेन वै स्थेयमेतत्संरक्षणे सदा ॥६०॥ प्रबोध्य स्वचरानिन्द्रोऽर्जुनसंरक्षणादिकम् ॥ वात्सल्यपूर्णहृदयः पुनरूचे कपिध्वजम् ॥
॥ ६१ ॥ इन्द्र उवाच ॥ राज्यं त्वया प्रमादाद्धि न कर्तव्यं कदाचन ॥ श्रेयसे भद्र विद्येयं भवेत्तव परन्तप ॥ ६२ ॥ धैर्यं धार्यं साधकेन सर्वथा
रक्षकः शिवः ॥ सम्पत्तीश्च फलन्तुल्यं दास्यते नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इति दत्त्वा वरन्तस्य भारतस्य सुरेश्वरः ॥ स्मर
ञ्छिवपदाम्भोजञ्जगाम भवनं स्वकम् ॥ ६४ ॥ अर्जुनोऽपि महावीरस्तुं प्रणम्य सुरेश्वरम् ॥ तपस्तेपे संयतात्मा शिवमुद्दिश्य तद्विधम् ॥ ६५ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां किरातावतारवर्णनप्रसंगेऽर्जुनतपोवर्णनं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
स्नानं स विधिवत्कृत्वा न्यासादि विधिवत्तथा ॥ ध्यानं शिवस्य सद्भक्त्या व्यासोक्तं यत्तथाऽकरोत् ॥ १ ॥ एकपादतलेनैव तिष्ठन्मुनिवरो यथा ॥
सूर्ये दृष्टिं निबध्यैकां मन्त्रमावर्तयन्स्थितः ॥२॥ तपस्तेपेऽति संप्रीत्या संस्मरन्मनसा शिवम् ॥ पंचाक्षरं मनुं शम्भोर्जपन्सर्वोत्तमोत्तमम् ॥ ३ ॥
तपसस्तेज एवासीद्यथा देवा विसिस्मियुः ॥ पुनश्चैव शिवं याताः प्रत्यूचुस्ते समाहिताः ॥४॥ देवा ऊचुः ॥ नरेणैकेन सर्वेश त्वदर्थे तप आहितम् ॥
यदिच्छति नरः सोऽयं किल यच्छति तत्प्रभो ॥ ५ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा तु स्तुतिं चक्रुर्विविधान्ते तदा सुराः ॥ तत्पादयोर्दृशं कृत्वा
तत्र तस्थुः स्थिराशयाः ॥ ६ ॥ शिवस्तु तद्वचः श्रुत्वा महाप्रभुरुदारधीः ॥ सुविहस्य प्रसन्नात्मा सुरान्वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ शिव उवाच ॥ स्वस्थानं

गच्छत सुराः सर्वे सत्यन्न संशयः॥सर्वथाहं करिष्यामि कार्यं वो नात्र संशयः ॥८॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा शम्भुवचनन्निश्चयं परमं गताः ॥
परावृत्य गताः सर्वे स्वस्थानं ते हि निर्जराः ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नंतरे दैत्यो मूकनामागतस्तदा ॥ सौकरं रूपमास्थाय प्रेषितश्च दुरात्मना ॥ १० ॥
दुर्योधनेन विप्रेन्द्र मायिना चार्जुनं तदा ॥ यत्रार्जुनस्थितश्चासीत्तेन मार्गेण वै तदा ॥ ११ ॥ शृङ्गाणि पर्वतस्यैव च्छिन्दन्वृक्षाननेकशः ॥
शब्दं च विविधं कुर्वन्नतिवेगेन संयुतः ॥ १२ ॥ अर्जुनोऽपि च तं दृष्ट्वा मूकनामासुरन्तदा ॥ स्मृत्वा शिवपदाम्भोजं विचारे तत्परोऽभवत्॥१३॥
अर्जुन उवाच ॥ कोऽयं वा कुत आयाति क्रूरकर्मा च दृश्यते ॥ ममानिष्टं ध्रुवं कर्तुं समागच्छत्यसंशयम् ॥ १४ ॥ ममैवं मन आयाति शत्रुरेव न
संशयः ॥ मया विनिहताः पूर्वमनेके दैत्यदानवाः ॥ १५ ॥ तदीयः कश्चिदायाति वैरं साधयितुम्पुनः ॥ अथवा च सखा कश्चिद्दुर्योधनहितावहः॥
॥ १६ ॥ यस्मिन्दृष्टे प्रसीदेत्स्वं मनः स हितकृद्ध्रुवम् ॥ यस्मिन्दृष्टे तदेव स्यादाकुलं शत्रुरेव सः ॥ १७ ॥ आचारः कुलमाख्याति वपुराख्याति
भोजनम् ॥ वचनं श्रुतमाख्याति स्नेहमाख्याति लोचनम् ॥ १८ ॥ ॥ आकारेण तथा गत्या चेष्टया भाषितैरपि ॥ नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां
ज्ञायतेऽन्तर्हितं मनः ॥ १९ ॥ उज्ज्वलं सरसञ्चैव वक्रमारक्तकन्तथा ॥ नेत्रं चतुर्विधं प्रोक्तं तस्य भावं पृथग्बुधाः ॥ २० ॥ उज्ज्वलं मित्रसंयोगे
सरसम्पुत्रदर्शने ॥ वक्रं च कामिनीयोगे आरक्तं शत्रुदर्शने ॥२१॥ अस्मिन्मम तु सर्वाणि कलुषानीन्द्रियाणि च ॥ अयं शत्रुर्भवेदेव मारणीयो न
संशयः ॥ २२ ॥ गुरोश्च वचनं मेऽद्य वर्तते दुःखदस्त्वया ॥ हन्तव्यः सर्वथा राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥ २३ ॥ एतदर्थं स्वायुधानि मम चैव न
संशयः ॥ विचार्य्येति च तत्रैव बाणं संस्थाय संस्थितः ॥ २४ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र रक्षार्थं ह्यर्जुनस्य वै ॥ तद्भक्तेश्च परीक्षार्थं शंकरो भक्तवत्सलः
॥ २५ ॥ विदग्धभिल्लरूपं हि गणैः सार्द्धं महाद्भुतम् ॥ तस्य दैत्यस्य नाशार्थं द्रुतं कृत्वा समागतः॥२६॥बद्धकच्छश्च वस्त्राभिर्बद्धेशानध्वजस्तदा॥
शरीरे श्वेतरेखाश्च धनुर्बाणयुतः स्वयम् ॥ २७ ॥ बाणानान्तूणकं पृष्ठे धृत्वा वै स जगाम ह ॥ गणश्चैव तथा जातो भिल्लराजोऽभवच्छिवः ॥२८॥
शब्दांश्च विविधान्कृत्वा निर्ययौ वाहिनीपतिः ॥ शूकरस्य ससारााथ शब्दश्च प्रदिशो दश ॥ २९ ॥ वनेचरेण शब्देन व्याकुलश्चार्जुनस्तदा ॥ पर्वता
याश्च तैश्शब्दैस्ते सर्वे व्याकुलास्तदा ॥ ३० ॥ अहो किन्नु भवेदेष शिवः शुभकरस्त्विह ॥ मया चैव श्रुतम्पूर्वं कृष्णेन कथितम्पुनः ॥३१॥ व्या
सेन कथितं चैवं स्मृत्वा देवैस्तथा पुनः ॥ शिवः शुभकरः प्रोक्तः शिवः सुखकरस्तथा ॥३२॥ मुक्तिदश्च स्वयं प्रोक्तो मुक्तिदानान्न संशयः॥तन्नाम
स्मरणात्पुंसां कल्याणं जायते ध्रुवम् ॥ ३३ ॥ भजतां सर्वभावेन दुःखं स्वप्नेऽपि नो भवेत् ॥ यदा कदाचिज्जायेत तदा कर्मसमुद्भवम् ॥३४॥ भावि

220

तद्बह्वपि ज्ञेयं तत्स्वरूपं न संशयः ॥ आगच्छत्याप्ताद्वा दोषो ज्ञेयो तथा विशेषतः ॥३५॥ तस्मात् प्रभु चाहं हि भोग्यं नित्तीर्थे शंकरः ॥ कदाचि
दिच्छया तस्य दूरीकुर्यात् ... ॥ ३६ ॥ विषं चैवामृतं कुर्यात् ... विपरीतं वा॥यदिच्छति करोत्येव सर्वं किंचिन्न विद्यते ॥३७॥ इत्थं विचा
र्य्यमाणेऽपि भक्तैरन्यैः पुरातनैः ॥ शाखिभिश्च तदा सर्वैर्निश्चलीय मनः स्थिरम् ॥ ३८ ॥ लक्ष्मीर्गच्छेत्तथा तिष्ठेन्मरणं निकटे पुरः ॥ निन्दां वाथ
प्रकुर्वन्तु स्तुतिं वा दुःखसंक्षयम् ॥ ३९ ॥ जायते पुण्यपापाभ्यां शंकरस्तु सुखदः सदा ॥ कदाचिच्च परीक्षार्थं दुःखं यच्छति वै शिवः ॥ ४० ॥
अंते च सुखदः प्रोक्तो दयालुस्तात्र संशयः ॥ यथा चैव सुवर्णं च शोधितं शुद्धतां व्रजेत् ॥ ४१ ॥ एवं चैव मया पूर्वं श्रुतं मुनिमुखात्तथा ॥
अतस्तद्भजनेनैव लप्स्येऽहं सुखमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ इत्येवन्तु विचारं स करोति यावदेव हि ॥ तावच्च सूकरः प्राप्तो बाणसंमोचनावधिः ॥
॥ ४३ ॥ शिवोऽपि पृष्ठतो लग्नो ह्यायातः शूकरस्य हि ॥ तयोर्मध्ये तदा सोऽपि दृश्यते शृंगमद्भुतम् ॥ ४४ ॥ तस्य प्रोक्तं च माहात्म्यं शिवः
शीघ्रतरं गतः ॥ अर्जुनस्य च रक्षार्थं शंकरो भक्तवत्सलः ॥ ४५ ॥ एतस्मिन्समये ताभ्यां कृतं बाणविमोचनम् ॥ शिवबाणस्तु पुच्छे
वै ह्यर्जुनस्य मुखे तथा ॥ ४६ ॥ शिवस्य पुच्छतो गत्वा मुखान्निस्सृत्य शीघ्रतः ॥ भूमौ विलीनः संयातस्तस्य वै पुच्छतो गतः ॥ ४७ ॥
पपात पार्श्वतश्चैव बाणश्चैवार्जुनस्य च ॥ सूकरस्तत्क्षणं दैत्यो मृतो भूमौ पपात ह ॥ ४८ ॥ देवा हर्षं परम्प्रापुः पुष्पवृष्टिं च चक्रिरे ॥ जयपूर्वं
स्तुतिकराः प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ४९ ॥ शिवस्तुष्टमना आसीदर्जुनः सुखमागतः ॥ दैत्यस्य च तदा दृष्ट्वा क्रूरं रूपं च तौ तदा ॥ ५० ॥
अर्जुनस्तु विशेषेण सुखिना प्राह चेतसा ॥ अहो दैत्यवरश्चायं रूपं तु परमाद्भुतम् ॥ ५१ ॥ कृत्वाऽऽगतो मद्वधार्थं शिवेनाहं सुरक्षितः ॥
ईश्वरेण ममाद्यैव बुद्धिर्दत्ता न संशयः॥५२॥विचार्येत्यर्जुनस्तत्र जगौ शिवशिवेति च ॥ प्रणनाम शिवं भूयस्तुष्टाव च पुनः पुनः ॥ ५३ ॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां किरातावतारवर्णने मूकदैत्यवधो नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥
सनत्कुमार सर्वज्ञ शृणु लीलाम्परात्मनः ॥ भक्तवात्सल्यसंयुक्तां तद्दृढत्वविदर्भिताम् ॥ १ ॥ शिवोऽप्यथ स्वभृत्यं वै प्रेषयामास स द्रुतम् ॥ बाणार्थं
च तदा तत्रार्जुनोऽपि समागात्ततः ॥ २ ॥ एकस्मिन् समये प्राप्तौ बाणार्थं तद्गणार्जुनौ ॥ अर्जुनस्तं पराभर्त्स्य स्वबाणं चाग्रहीत्तदा ॥ ३ ॥ गणः
प्रोवाच तं तत्र किमर्थं गृह्यते शरः ॥ बाणश्चैवास्मदीयो वै मुच्यतां ऋषिसत्तम ॥ ४ ॥ इत्युक्तस्तेन भिल्लस्य गणेन मुनिसत्तमः ॥ सोऽर्जुनः शंकरं
स्मृत्वा वचनं च समब्रवीत् ॥५॥ अर्जुन उवाच॥ अज्ञात्वा किं च वदसि मूर्खोऽसि त्वं वनेचर॥बाणश्च मोचितो मेऽद्य त्वदीयश्च कथं पुनः॥६॥

रेखारूपं च पिच्छानि मन्नामांकित एव च ॥ त्वदीयश्च कथं जातः स्वभावो दुस्त्यजस्तव ॥७॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येवन्तद्वचः श्रुत्वा विहस्य स गणेश्वरः ॥ अर्जुनं ऋषिरूपं तं भिल्लो वाक्यमुपाददे ॥८॥ तापस श्रूयतां रे त्वं न तपः क्रियते त्वया ॥ वेषतश्च तपस्वी त्वं न यथार्थं छलायते ॥९॥ तपस्वी च कथं मिथ्या भाषते कुरुते नरः ॥ नैकाकिनं च मां त्वं च जानीहि वाहिनीपतिम् ॥ १० ॥ बहुभिर्वनभिल्लैश्च युक्तः स्वामी स आसते ॥ समर्थस्सर्वथा कर्तुं विग्रहानुग्रहौ पुनः ॥ ११ ॥ वर्तते तस्य बाणीयं यो नीतश्च त्वयाऽधुना ॥ अयं बाणश्च ते पार्श्वे न स्थास्यति कदाचन ॥ १२ ॥ तपः फलं कथं त्वं च हातुमिच्छसि तापस ॥ चौर्य्याच्छलार्द्यमानाच्च विस्मयात्सत्यभंजनात् ॥ १३ ॥ तपसा क्षीयते सत्यमेतदेव मया श्रुतम् ॥ तस्माच्च तपसस्तेऽद्य भविष्यति फलं कुतः ॥ १४ ॥ तस्माच्च मुच्यते बाणात्कृतघ्नस्त्वं भविष्यसि॥ममैव स्वामिनो बाणस्तवार्थे मोचितो ध्रुवम् ॥ १५ ॥ शत्रुश्च मारितस्तेन पुनर्बाणश्च रक्षितः ॥ अत्यन्तं च कृतघ्नोऽसि तपोऽशुभकरस्तथा ॥ १६ ॥ सत्यं न भाषसे त्वं च किमतः सिद्धिमिच्छसि ॥ प्रयोजनं चेद्बाणेन स्वामी च याच्यतां मम ॥१७॥ ईदृशांश्च बहून्बाणांस्तदा दातुं क्षमः स्वयम्॥राजा च वर्तते मेऽद्य किं त्वेवं याच्यते त्वया ॥ १८ ॥ उपकारं परित्यज्य ह्यपकारं समीहसे ॥ नैतद्युक्तं त्वयाद्यैव क्रियते त्यज चापलम् ॥ १९ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येवं वचनन्तस्य श्रुत्वा पार्थोऽर्जुनस्तदा ॥ क्रोधं कृत्वा शिवं स्मृत्वा मितं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ २० ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ शृणु भिल्ल प्रवक्ष्यामि न सत्यं तव भाषणम् ॥ यथा जातिस्तथा त्वां च जानामि हि वनेचर ॥ २१ ॥ अहं राजा भवाञ्चौरः कथं युद्धप्रयुक्तता ॥ युद्धं मे सबलैः कार्यं नाधमैर्हि कदाचन ॥ २२ ॥ तस्मात्ते च तथा स्वामी भविष्यति भवादृशः ॥ दातारश्च वयं प्रोक्ताश्चौरा यूयं वनेचराः ॥ २३ ॥ कथं याच्यो मया भिल्लराज एवं च साम्प्रतम् ॥ त्वमेव याचसे नैव बाणं मां किं वनेचर ॥ २४॥ ददामि ते तथा बाणान्सन्ति मे बहवो ध्रुवम् ॥ राजा च ग्रहणं चैव न दास्यति तथा भवेत् ॥२५॥ किम्पुनश्च तथा बाणान्प्रयच्छामि वनेचर ॥ यदि मे या चिकीर्षा स्यात्कथं नागम्यतेऽधुना ॥ २६ ॥ य[1]यागच्छतु ते भर्ता किमर्थं भाषतेऽधुना ॥ आगत्य च मया सार्द्धं जित्वा युद्धे च माम्पुनः ॥२७॥ नीत्वा बाणमिमं भिल्लस्वामी ते वाहिनीपतिः ॥ निजालयं सुखं यातु विलंबः क्रियते कथम् ॥ २८ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ महेश्वरकृपाप्राप्तसद्बलस्यार्जुनस्य हि ॥ इत्येतद्व

१ बहुवचनमार्षम् ।

चनं श्रुत्वा भिल्लो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ २९ ॥ ॥ भिल्ल उवाच ॥ अज्ञोऽसि त्वं ऋषिर्नासि मरणं त्वीहसे कथम् ॥ देहि बाणं सुखन्तिष्ठ त्वन्यथा क्लेशभाग्भवेः ॥ ३० ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्तेन भिल्लेन शिवसच्छक्तिशोभिना ॥ गणेन पाण्डवस्तं च प्राह स्मृत्वा च शंकरम् ॥ ॥ ३१ ॥ अर्जुन उवाच ॥ मद्वाक्यन्तत्त्वतो भिल्ल शृणु त्वं च वनेचर ॥ आगमिष्यति ते स्वामी दर्शयिष्ये फलन्तदा ॥ ३२ ॥ न शोभते त्वया युद्धं करिष्ये स्वामिना तव ॥ उपहासकरं ज्ञेयं युद्धं सिंहशृगालयोः ॥ ३३ ॥ श्रुतं च मद्वचस्तेऽद्य द्रक्ष्यसि त्वं महाबलम् ॥ गच्छस्व स्वामिनं भिल्ल यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ३४ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्तु गतस्तत्र भिल्लः पार्थेन वै मुने ॥ शिवावतारो यत्रास्ते किरातो वाहिनीपतिः ॥ ३५ ॥ अथार्जुनस्य वचनं भिल्लनाथाय विस्तरात् ॥ सर्वं निवेदयामास तस्मै भिल्लपरात्मने ॥ ३६ ॥ स किरातेश्वरः श्रुत्वा तद्वचो हर्षमागतः ॥ आजगाम स्वसैन्येन शंकरो भिल्लरूपधृक् ॥ ३७ ॥ अर्जुनश्च तदा सेनां किरातस्य च पाण्डवः ॥ दृष्ट्वा गृहीत्वा सशरन्धनुः सम्मुख आययौ ॥ ३८ ॥ अथो किरातश्च पुनः प्रेषयामास तं चरम् ॥ तन्मुखेन जगौ वाक्यम्भारताय महात्मने ॥ ३९ ॥ ॥ किरात उवाच ॥ पश्य सैन्यं तपस्विंस्त्वं मुञ्च बाणं व्रजाधुना ॥ मरणं स्वल्पकार्यार्थं कथमिच्छसि साम्प्रतम् ॥ ४० ॥ भ्रातरस्तव दुःखार्त्ताः कलत्रं च ततः परम् ॥ पृथिवी हस्ततस्तेऽद्य यास्यतीति मतिर्मम ॥ ४१ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तं परमेशेन पार्थदार्ढ्यपरीक्षया ॥ सर्वथार्जुनरक्षार्थं धृतरूपेण शंभुना ॥ ४२ ॥ इत्युक्तस्तु तदागत्य स गणश्शांकरश्च तत् ॥ विस्तराद्वृत्तमखिलमर्जुनाय न्यवेदयत् ॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा तु पुनः प्राह पार्थस्तं दूतमागतम् ॥ वाहिनीपतये वाच्यम्विपरीतम्भविष्यति ॥ ४४ ॥ यद्यहं चैव ते बाणं यच्छामि च मदीयकम् ॥ कुलस्य दूषणं चाहं भविष्यामि न संशयः ॥ ४५ ॥ भ्रातरश्चैव दुःखार्ता भवन्तु च तथा ध्रुवम् ॥ विद्याश्च निष्फला मे स्युस्तस्मादागच्छ वै ध्रुवम् ॥ ४६ ॥ सिंहश्चैव शृगालाद्वा भीतो नैव मया श्रुतः ॥ तथा वनेचराद्राजा न बिभेति कदाचन ॥ ४७ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्तं पुनर्गत्वा स्वामिनं पाण्डवेन सः ॥ सर्वं निवेदयामास तदुक्तं हि विशेषतः ॥ ४८ ॥ अथ सोऽपि किराताह्वो महादेवस्ससैन्यकः ॥ तच्छ्रुत्वा सैन्यसंयुक्तो ह्यर्जुनं चागमत्तदा ॥ ४९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां किरातावतारवर्णने भिल्लार्जुनसंवादो नाम चत्त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ तमागतन्ततो दृष्ट्वा ध्यानं कृत्वा शिवस्य सः ॥ गत्वा तत्रार्जुनस्तेन युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ १ ॥ गणैश्च विविधैस्तीक्ष्णैरायुधैस्तं न्यपीडयत् ॥ तैस्तदा पीडितः पार्थः सस्मार

स्वामिनं शिवम् ॥ २ ॥ अर्जुनश्च तदा तेषां बाणावलिमथाच्छिनत् ॥ यदा युद्धं च तैः क्षिप्तं ततः शव परामृशत् ॥ ३ ॥ पीडितास्ते गणास्तेन ययुश्चैव दिशो दश ॥ गणेशा वारितास्ते च नाजग्मुस्स्वामिनंप्रति ॥ ४ ॥ शिवश्चैवार्जुनश्चैव युयुधाते परस्परम् ॥ नानाविधैश्चायुधैर्हि महाबलपराक्रमौ ॥ ५ ॥ शिवोऽपि मनसा नूनं दयां कृत्वार्जुनं ह्यगात् ॥ अर्जुनश्च दृढं तत्र प्रहारं कृतवांस्तदा ॥ ६ ॥ आयुधानि शिवस्सो वै ह्यर्जुनस्याच्छिनत्तदा ॥ कवचानि च सर्वाणि शरीरं केवलं स्थितम् ॥ ७ ॥ तदार्जुनः शिवं स्मृत्वा मल्लयुद्धं चकार सः ॥ वाहिनीपतिना तेन भयात्क्लिष्टोऽपि धैर्यवान् ॥८॥ तद्युद्धेन मही सर्वा चकम्पे ससमुद्रका ॥ देवा दुःखं समापन्नाः किं भविष्यति वा पुनः ॥९॥ एतस्मिन्नन्तरे देवः शिवो गगनमास्थितः॥युद्धं चकार तत्रस्थस्सोऽर्जुनश्च तथाऽकरोत्॥१०॥उड्डीयोड्डीय तौ युद्धं चक्रतुर्देवपार्थिवौ॥देवाश्च विस्मयं प्रापू रणं दृष्ट्वा तदाद्भुतम् ॥ ११ ॥ अथार्जुनोत्तरं ज्ञात्वा स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ दधार पादयोस्तं वै तद्ध्यानादाप्तसद्बलः ॥ १२ ॥ धृत्वा पादौ तदा तस्य भ्रामयामास सोऽर्जनः ॥ विजहास महादेवो भक्तवत्सल ऊतिकृत् ॥१३॥ दातुं स्वदासतान्तस्मै भक्तवश्यतया मुने ॥ शिवेनैव कृतं ह्येतच्चरितन्नान्यथा भवेत् ॥ १४ ॥ पश्चाद्विहस्य तत्रैव शंकरो रूपमद्भुतम् ॥ दर्शयामास सहसा भक्तवश्यतया शुभम् ॥ १५ ॥ यथोक्तं वेदशास्त्रेषु पुराणे पुरुषोत्तम ॥ व्यासोपदिष्टं ध्यानाय तस्य यत्सर्वसिद्धिदम् ॥ १६ ॥ तद्दृष्ट्वा सुन्दरं रूपं ध्यानप्राप्तं शिवस्य तु ॥ बभूव विस्मितोऽतीव ह्यर्जुनो लज्जितः स्वयम् ॥ ॥ १७ ॥ अहो शिवश्शिवस्सोऽयं यो मे प्रभुतया वृतः ॥ त्रिलोकेशः स्वयं साक्षाद्धा कृतं किं मयाऽधुना ॥ १८ ॥ प्रभोर्बलवती माया मायिनामपि मोहिनी ॥ किं कृतं रूपमाच्छाद्य प्रभुणा छलितो ह्यहम् ॥ १९ ॥ धियेति संविचार्य्यैवं साञ्जलिर्नतमस्तकः ॥ प्रणनाम प्रभुं प्रीत्या तदोवाच स खिन्नधीः ॥ २० ॥ अर्जुन उवाच ॥ देवदेव महादेव करुणाकर शंकर ॥ ममापराधं सर्वेश क्षन्तव्यश्च त्वया पुनः ॥ २१ ॥ किं कृतं रूपमाच्छाद्य छलितोऽस्मि त्वयाऽधुना ॥ धिङ् मां समरकर्तारं स्वामिना भवता प्रभो ॥ २२ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्येवं पाण्डवस्सोऽथ पश्चात्तापमवाप सः पादयोर्निपपाताशु शंकरस्य महाप्रभोः ॥ २३ ॥ अथेश्वरः प्रसन्नात्मा प्रत्युवाचार्जुनं च तम् ॥ समाश्वास्येति बहुशो महेशो भक्तवत्सलः ॥२४॥ शंकर उवाच॥न खिद्य पार्थ भक्तोऽसि मम त्वं हि विशेषतः ॥ परीक्षार्थं मया तेऽद्य कृतमेवं शुचञ्जहि॥२५॥नन्दीश्वर उवाच॥इत्युक्त्वा तं स्वहस्ता

१ संधिरार्षः ।

भ्यामुत्थाप्य प्रभुरर्जुनम् ॥ विलम्बं कारयामास गणैश्च स्वामिनो गणैः ॥२६॥ पुनश्शिवोऽर्जुनम्प्राह पाण्डवं वीरसम्मतम् ॥हर्षयन् सर्वथा प्रीत्या
शंकरो भक्तवत्सलः ॥ २७॥ ॥ शिव उवाच ॥ हे पार्थ पाण्डवश्रेष्ठ प्रसन्नोऽस्मि वरं वृणु ॥ प्रहारैस्ताडनैस्तेऽद्य पूजनम्मानितम्मया ॥२८॥इच्छ
या च कृतं मेऽद्य नापराधस्तवाधुना ॥ नादेयम्विद्यते तुभ्यं यदिच्छसि वृणीष्व तत् ॥२९॥ ते शत्रुषु यशोराज्यस्थापनाय शुभं कृतम् ॥एतद्दुःखं
न कर्तव्यं वैक्लव्यं च त्यजाखिलम् ॥ ३० ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तेन प्रभुणा शंकरेण सः॥उवाच शंकरं भक्त्या सावधानतया
स्थितः ॥ ३१ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ भक्तप्रियस्य शम्भोस्ते सुप्रभो किं समीहितम् ॥ वर्णनीयं मया देव कृपालुस्त्वं सदाशिव ॥ ३२ ॥ इत्यु
क्त्वा संस्तुतिं तस्य शंकरस्य महाप्रभोः ॥ चकार पाण्डवस्सोऽथ सद्भक्तिम्वेदसंमताम् ॥ ३३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ नमस्ते देवदेवाय नमः कैला
सवासिने ॥ सदाशिव नमस्तुभ्यं पञ्चवक्त्राय ते नमः ॥ ३४ ॥ कपर्दिने नमस्तुभ्यन्त्रिनेत्राय नमोऽस्तु ते ॥ नमः प्रसन्नरूपाय सहस्रवदनाय च
॥ ३५ ॥ नीलकंठ नमस्तेऽस्तु सद्योजाताय वै नमः ॥ वृषध्वज नमस्तेऽस्तु वामांगगिरिजाय च ॥३६॥ दशदोष नमस्तुभ्यन्नमस्ते परमात्मने ॥
डमरुकपालहस्ताय नमस्ते मुण्डमालिने ॥ ३७ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाश शुद्धकर्पूरवर्ष्मणे ॥ पिनाकपाणये तुभ्यन्त्रिशूलवरधारिणे ॥ ३८ ॥ व्याघ्र
चर्मोत्तरीयाय गजाम्बरविधारिणे ॥ नागांगाय नमस्तुभ्यं गंगाधर नमोऽस्तु ते ॥ ३९ ॥ सुपादाय नमस्तेऽस्तु आरक्तचरणाय च ॥ नन्द्यादिगण
सेव्याय गणेशाय च ते नमः ॥ ४० ॥ नमो गणेशरूपाय कार्तिकेयानुगाय च ॥ भक्तिदाय च भक्तानां मुक्तिदाय नमो नमः ॥ ४१ ॥ अगुणाय
नमस्तेऽस्तु सगुणाय नमोनमः ॥ अरूपाय सरूपाय सकलायाकलाय च ॥ ४२ ॥ नमः किरातरूपाय मदनुग्रहकारिणे ॥ युद्धप्रियाय वीराणां
नानालीलानुकारिणे ॥ ४३ ॥ यत्किंचिद्दृश्यते रूपन्तत्तेजस्तावकं स्मृतम् ॥ चिद्रूपस्त्वं त्रिलोकेषु रमसेऽन्वयभेदतः ॥४४॥ गुणानान्ते न संख्या
स्ति यथा भूरजसामिह ॥ आकाशे तारकाणां हि कणानाम्वृष्टयपामपि ॥ ४५ ॥ न ते गुणांस्तु संख्यातुं वेदा वै सम्भवन्ति हि ॥ मन्दबुद्धिरहं
नाथ वर्णयामि च कम्पुनः ॥४६॥ सोऽसि योऽसि नमस्तेऽस्तु कृपां कर्तुमिहार्हसि ॥ दासोऽहं ते महेशान स्वामी त्वं मे महेश्वर ॥४७॥ ॥नन्दी
श्वर उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य पुनः प्रोवाच शंकरः ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा विहसन्प्रभुरर्जुनम् ॥ ४८ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ वचसा किम्
युक्तेन शृणुष्व वचनम्मम ॥ शीघ्रं वृणु वरम्पुत्र सर्वन्तच्च ददामि ते ॥४९॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्तश्चार्जुनस्तेन प्रणिपत्य सदाशिवम् ॥ साञ्ज
लिर्नतकः प्रेम्णा प्रोवाच गद्गदाक्षरम् ॥ ५० ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ किं ब्रूयां त्वं च सर्वेषामन्तर्यामितया स्थितः ॥ तथापि वर्णितं मेऽद्य श्रूयतां च

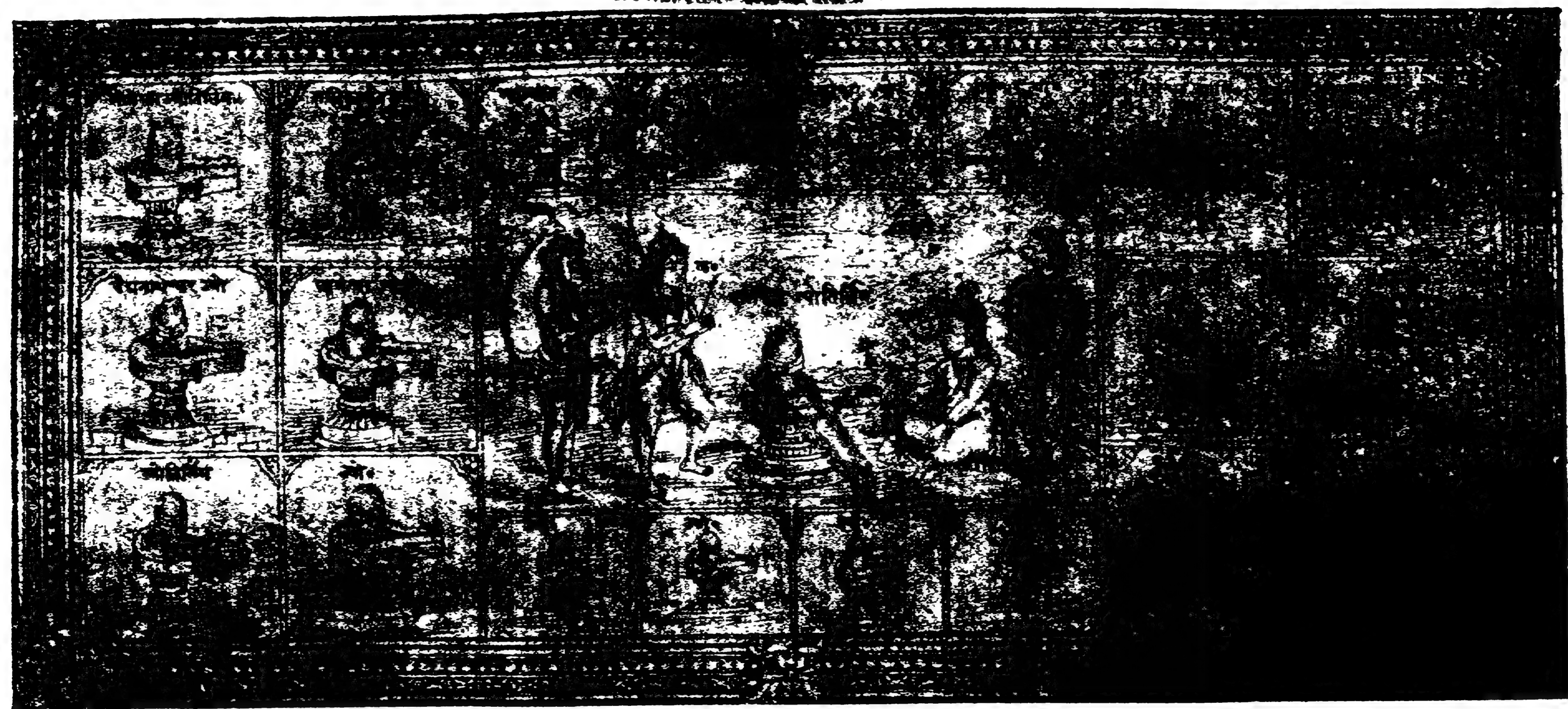
त्वया विभो ॥५१॥ शत्रूणां संकटे यच्च तद्गतन्दर्शनात्तव ॥ ऐहिकीं च परां सिद्धिम्प्राप्नुयां वै तथा कुरु॥५२॥नन्दीश्वर उवाच॥इत्युक्त्वा तं नमस्कृ
त्य शंकरम्भक्तवत्सलम् ॥ नतस्कन्धोऽर्जुनस्तत्र बद्धाञ्जलिरुपस्थितः ॥५३॥शिवोऽपि च तथाभूतञ्ज्ञात्वा पाण्डवमर्जुनम् ॥ निजभक्तवरं स्वामी
महातुष्टो बभूव ह ॥ ५४ ॥ अस्त्रम्पाशुपतं स्वीयन्दुर्जयं सर्वदाखिलैः ॥ ददौ तस्मै महेशानो वचनञ्चेदमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ ॥ शिव उवाच ॥
स्वं महास्त्रम्मया दत्तन्दुर्जयस्त्वम्भविष्यति ॥ अनेन सर्वशत्रूणां जयकृत्यमवाप्नुहि ॥ ५६ ॥ कृष्णं च कथयिष्यामि साहाय्यन्ते करिष्यति ॥ स
वै ममात्मभूतश्च मद्भक्तः कार्य्यकारकः ॥ ॥ ५७ ॥ मत्प्रभावाद्भारत त्वं राज्यन्निष्कण्टकं कुरु ॥ धर्मान्नानाविधान्भ्रात्रा कारय त्वं च सर्वदा ॥
॥ ५८ ॥ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा निजहस्तं च धृत्वा शिरसि तस्य सः ॥ पूजितो ह्यर्जुनेनाशु शंकरोऽन्तरधीयत ॥ ५९ ॥ अथार्जुनः
प्रसन्नात्मा प्राप्यास्त्रं च वरं प्रभोः॥ जगाम स्वाश्रमे मुख्यं स्मरन्भक्त्या गुरुं शिवम् ॥ ६० ॥ सर्व्वे ते भ्रातरः प्रीतास्तन्वः प्राणमिवागतम् ॥ मिलि
त्वा तं सुखं प्रापुर्द्रौपदी चाति सुव्रता ॥ ६१ ॥ शिवं परं च सन्तुष्टम्पाण्डवाः सर्व एव हि ॥ नातृप्यन्सर्ववृत्तान्तं श्रुत्वा हर्षमुपागताः ॥ ६२ ॥
आश्रमे पुष्पवृष्टिश्च चन्दनेन समन्विता ॥ पपात सुकरार्थं च तेषाञ्चैव महात्मनाम् ॥ ६३ ॥ धन्यं च शंकरं चैव नमस्कृत्य शिवम्मुदा ॥ अवधि
चागतं ज्ञात्वा जयश्चैव भविष्यति ॥ ६४ ॥ एतस्मिन्नंतरे कृष्णश्श्रुत्वार्जुनमथागतम् ॥ मेलनाय समायातश्श्रुत्वा सुखमुपागतः ॥ ६५ ॥ अत
श्चैव मयाख्यातः शंकरः सर्वदुःखहा ॥ स सेव्यते मया नित्यं भवद्भिरपि सेव्यताम् ॥ ६६ ॥ इत्युक्तस्ते किराताह्वोऽवतारश्शंकरस्य वै ॥ तं श्रुत्वा
श्रावयन्वापि सर्वान्कामानवाप्नुयात्॥६७॥ इत्यष्टाशीत्यवताराः (८८) ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां शतरुद्रसंहितायां किरातेश्वरावतारवर्णनं
नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ अवताराञ्छृणु विभोर्द्वादशप्रमितान्परान् ॥ ज्योतिर्लिङ्गस्वरूपान्वै नानोतिकारकान्मुने॥
॥ १ ॥ सौराष्ट्रे सोमनाथश्च श्रीशैले मल्लिकार्जुनः ॥ उज्जयिन्यां महाकाल ओंकारे चामरेश्वरः ॥ २ ॥ केदारो हिमवत्पृष्ठे डाकिन्याम्भी
मशंकरः ॥ वाराणस्यां च विश्वेशस्त्र्यम्बको गौतमीतटे ॥ ३ ॥ वैद्यनाथश्चिताभूमौ नागेशो दारुकावने ॥ सेतुबन्धे च रामेशो घुश्मे
शश्च शिवालये ॥ ४ ॥ अवतारद्वादशकमेतच्छम्भोः परात्मनः ॥ सर्वानन्दकरं पुंसान्दर्शनात्स्पर्शनान्मुने ॥ ५ ॥ तत्राद्यस्सोमनाथो
हि चन्द्रदुःखक्षयंकरः ॥ क्षयकुष्ठादिरोगाणां नाशकः पूजनान्मुने ॥ ६ ॥ शिवावतारस्सोमेशो लिङ्गरूपेण संस्थितः ॥ सौराष्ट्रे शुभदेशे च
शशिना पूजितः पुरा ॥ ७ ॥ चन्द्रकुण्डं च तत्रैव सर्वपापविनाशकम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो धीमान्सर्वरोगैः प्रमुच्यते ॥ ८ ॥ सोमेश्वरं महालिङ्गं

शिवस्य परमात्मकम् ॥ दृष्ट्वा प्रमुच्यते पापाद्भुक्तिं मुक्तिं च विन्दति ॥ ९ ॥ मल्लिकार्जुनसंज्ञश्चावतारश्शंकरस्य वै ॥ द्वितीयः श्रीगिरौ
तात भक्ताभीष्टफलप्रदः ॥ १० ॥ संस्तुतो लिंगरूपेण सुतदर्शनहेतुतः ॥ गतस्तत्र महाप्रीत्या स शिवः स्वगिरेर्मुने ॥ ११ ॥ ज्योति
र्लिंगं द्वितीयं तद्दर्शनात्पूजनान्मुने ॥ महासुखकरं चान्ते मुक्तिदन्नात्र संशयः ॥ १२ ॥ महाकालाभिधस्तातावतारश्शंकरस्य वै ॥ उज्जयिन्यां
नगर्यां च बभूव स्वजनावनः ॥ १३ ॥ दूषणाख्यासुरं यस्तु वेदधर्मप्रमर्दकम् ॥ उज्जयिन्यां गतं विप्रद्वेषिणं सर्वनाशनम् ॥ १४ ॥ वेदविप्रसुत
ध्यातो हुङ्कारेणैव स द्रुतम् ॥ भस्मसात्कृतवांस्तं च रत्नमालनिवासिनम् ॥१५॥ तं हत्वा स महाकालो ज्योतिर्लिंगस्वरूपतः ॥ देवैस्स प्रार्थितो
तिष्ठत्स्वभक्तपरिपालकः ॥ १६ ॥ महाकालाह्वयं लिंगन्दृष्ट्वाभ्यर्च्य प्रयत्नतः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति लभते परतो गतिम् ॥ १७ ॥ ओङ्कारः
परमेशानो धृतः शम्भोः परात्मनः ॥ अवतारश्चतुर्थो हि भक्ताभीष्टफलप्रदः ॥ १८ ॥ विधिना स्थापितो भक्त्या स्वलिंगात्पार्थिवान्मुने ॥ प्रादु
र्भूतो महादेवो विन्ध्यकामप्रपूरकः ॥ १९ ॥ देवैस्संप्रार्थितस्तत्र द्विधारूपेण संस्थितः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदो लिंगरूपो वै भक्तवत्सलः ॥ २० ॥ प्रणवं
चैव चोंकारनामासील्लिंगमुत्तमम् ॥ परमेश्वरनामासीत्पार्थिवश्च मुनीश्वर ॥ २१॥ भक्ताभीष्टप्रदो ज्ञेयो योऽपि दृष्टोर्चितो मुने॥ ज्योतिर्लिंगे महादिव्ये
वर्णिते ते महामुने ॥ २२ ॥ केदारेशोऽवतारस्तु पंचमः परमश्शिवः ॥ ज्योतिर्लिंगस्वरूपेण केदारे संस्थितस्स च ॥ २३ ॥ नरनारायणाख्यौ
याववतारौ हरेर्मुने ॥ तत्प्रार्थितश्शिवस्तत्स्थैः केदारे हिमभूधरे ॥ २४ ॥ ताभ्यां च पूजितो नित्यं केदारेश्वरसंज्ञकः ॥ भक्ताभीष्टप्रदः शम्भुर्दर्श
नादर्चनादपि ॥ २५ ॥ अस्य खण्डस्य स स्वामी सर्वेशोऽपि विशेषतः ॥ सर्वकामप्रदस्तात सोऽवतारश्शिवस्य वै ॥२६ ॥ भीमशंकरसंज्ञस्तु षष्ठ
श्शम्भोर्महाप्रभोः ॥ अवतारो महालीलो भीमासुरविनाशनः ॥ २७ ॥ सुदक्षिणाभिधम्भक्तङ्कामरूपेश्वरन्नृपम् ॥ यो ररक्षाद्भुतं हत्वासुरन्तं भक्त
दुःखदम् ॥ २८ ॥ भीमशंकरनामा स डाकिन्यां संस्थितस्स्वयम् ॥ ज्योतिर्लिंगस्वरूपेण प्रार्थितस्तेन शंकरः ॥ २९ ॥ विश्वेश्वरावतारस्तु
काश्यां जातो हि सत्तमः ॥ सर्वब्रह्माण्डरूपश्च भुक्तिमुक्तिप्रदो मुने ॥ ३० ॥ पूजितस्सर्वदेवैश्च भक्त्या विष्ण्वादिभिस्सदा ॥ कैलासपतिना चापि
भैरवेणापि नित्यशः ॥ ३१ ॥ ज्योतिर्लिंगस्वरूपेण सस्थितस्तत्र मुक्तिदः ॥ स्वयं सिद्धस्वरूपो हि तथा स्वपुरि स प्रभुः ॥ ३२ ॥ काशीविश्व
शम्भोर्भक्त्या तन्नामजपकारकाः ॥ निर्लिप्ताः कर्मभिर्नित्यं कैवल्यपदभागिनः ॥ ३३ ॥ त्र्यम्बकाख्योऽवतारो यः सोऽष्टमो गौतमीतटे ॥ प्रार्थितो
गौतमेनाविर्बभूव शशिमौलिनः ॥ ३४ ॥ गौतमस्य प्रार्थनया ज्योतिर्लिंगस्वरूपतः ॥ स्थितस्तत्राचलः प्रीत्या तन्मुनेः प्रीतिकाम्यया ॥ ३५ ॥

ास्य सन्दर्शनात्स्पर्शाद्दर्शनाच्च महेशितुः ॥ सर्वे कामाः प्रसिध्यन्ति ततो मुक्तिर्भवेदहो ॥ ३६ ॥ शिवानुग्रहतस्तत्र गंगानाम्ना तु गौतमी ॥ संस्थि
ा गौतमप्रीत्या पावनी शंकरप्रिया ॥ ३७ ॥ वैद्यनाथावतारो हि नवमस्तत्र कीर्तितः ॥ आविर्भूतो रावणार्थं बहुलीलाकरः प्रभुः ॥ ३८ ॥ तदा
ायनरूपं हि व्याजं कृत्वा महेश्वरः ॥ ज्योतिर्लिंगस्वरूपेण चिताभूमौ प्रतिष्ठितः ॥३९॥ वैद्यनाथेश्वरो नाम्ना प्रसिद्धोऽभूज्जगत्त्रये ॥ दर्शनात्पूजना
द्भक्त्या भुक्तिमुक्तिप्रदः स हि॥४०॥वैद्यनाथेश्वरशिवमाहात्म्यमनुशासनम् ॥ पठतां शृण्वतां चापि भुक्तिमुक्तिप्रदं मुने ॥ ४१ ॥ नागेश्वरावता
रस्तु दशमः परिकीर्तितः ॥ आविर्भूतः स्वभक्तार्थं दुष्टानान्दण्डदस्सदा ॥ ४२ ॥ हत्वा दारुकनामानं राक्षसन्धर्मघातकम् ॥ स्वभक्तं वैश्यनाथं च
ारक्षत्सुप्रियाभिधम् ॥ ४३ ॥ लोकानामुपकारार्थं ज्योतिर्लिंगस्वरूपधृक् ॥ सन्तस्थौ साम्बिकश्शंभुर्बहुलीलाकरः परः ॥ ४४ ॥ तद्दृष्ट्वा
शिवलिंगन्तु मुने नागेश्वराभिधम् ॥ विनश्यन्ति द्रुतं चार्च्य महापातकराशयः ॥४५॥ रामेश्वरावतारस्तु शिवस्यैकादशः स्मृतः ॥ रामचन्द्रप्रिय
करो रामसंस्थापितो मुने ॥ ४६ ॥ ददौ जयवरम्प्रीत्या यो रामाय सुतोषितः ॥ आविर्भूतस्सलिंगस्तु शंकरो भक्तवत्सलः॥४७॥ रामेण प्रार्थितोऽ
त्यर्थं ज्योतिर्लिंगस्वरूपतः ॥ सन्तस्थौ सेतुबन्धे च रामसंसेवितो मुने ॥ ४८ ॥ रामेश्वरस्य महिमाद्भुतोऽभूद्भुवि चातुलः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदश्चैव
सर्वदा भक्तकामदः ॥ ४९ ॥ त च गंगाजलेनैव स्नापयिष्यति यो नरः ॥ रामेश्वरं च सद्भक्त्या स जीवन्मुक्त एव हि॥५०॥इह भुक्त्वाखिलान्भो
गान्देवतादुर्लभानपि ॥ अतः प्राप्य परं ज्ञानं कैवल्यं मोक्षमाप्नुयात् ॥५१॥ घुश्मेश्वरावतारस्तु द्वादशश्शंकरस्य हि ॥ नानालीलाकरो घुश्मान
न्ददो भक्तवत्सलः ॥ ५२ ॥ दक्षिणस्यान्दिशि मुने देवशैलसमीपतः ॥ आविर्बभूव सरसि घुश्माप्रियकरः प्रभुः ॥ ५३ ॥ सुदेहामारितं
घुश्मापुत्रं साकल्यतो मुने ॥ तुष्टस्तद्भक्तितश्शम्भुर्योरक्षद्भक्तवत्सलः ॥ ५४ ॥ तत्प्रार्थितस्स वै शम्भुस्तडागे तत्र कामदः ॥ ज्योतिर्लिंग
स्वरूपेण तस्थौ घुश्मेश्वराभिधः ॥ ५५ ॥ तन्दृष्ट्वा शिवलिंगन्तु समभ्यर्च्य च भक्तितः ॥ इह सर्वसुखम्भुक्त्वा ततो मुक्तिं च विन्दति ॥ ५६ ॥
इति ते हि समाख्याता ज्योतिर्लिंगावली मया ॥ द्वादशप्रमिता दिव्या भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ ५७ ॥ एतां ज्योतिर्लिंगकथां यः पठेच्छृणु
यादपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो भुक्तिं मुक्तिं च विन्दति ॥ ५८ ॥ शतरुद्राभिधा चेयम्वर्णिता संहिता मया ॥ शतावतारसत्कीर्तिस्सर्वकामफल
प्रदा ॥ ५९ ॥ इमां यः पठते नित्यं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति ततो मुक्तिं लभेद्ध्रुवम् ॥ ६० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे तृतीयायां
शतरुद्रसंहितायां सनत्कुमारनन्दीश्वरसंवादे द्वादशज्योतिर्लिंगावतारवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ समाप्तेयं तृतीया शतरुद्रसंहिता ॥

216

॥ अथ श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थी कोटिरुद्रसंहिता प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ चतुर्थी कोटिरुद्रसंहिता प्रारभ्यते ॥ यो धत्ते निजमाययैव भुवनाकारं विकारोज्झितो यस्याहुः करुणाकटाक्षविभवौ स्वर्गापवर्गाभिधौ ॥ प्रत्यग्बोधसुखाद्वयं हृदि सदा पश्यन्ति यं योगिनस्तस्मै शैलसुताञ्चितार्द्धवपुषे शश्वन्नमस्तेजसे ॥ १ ॥ कृपाललितवीक्षणं स्मितमनोज्ञवक्त्राम्बुजं शशांककलयोज्ज्वलं शमितघोरतापत्रयम् ॥ करोतु किमपि स्फुरत्परमसौख्यसच्चिद्वपुर्धराधरसुताभुजोद्वलयितं महो मंगलम् ॥ २ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सम्यगुक्तं त्वया सूत लोकानां हितकाम्यया ॥ शिवावतारमाहात्म्यं नानाख्यानसमन्वितम् ॥ ३ ॥ पुनश्च कथ्यतां तात शिवमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ लिंगसम्बन्धि सुप्रीत्या धन्यस्त्वं शैवसत्तमः ॥ ४ ॥ शृण्वन्तस्त्वन्मुखाम्भोजान्न तृप्तास्स्मो वयं प्रभो ॥ शैवं यशोऽमृतं रम्यं तदेव पुनरुच्यताम् ॥ ५ ॥ पृथिव्यां यानि लिंगानि तीर्थेतीर्थे शुभानि हि ॥ अन्यत्र वा स्थले यानि प्रसिद्धानि स्थितानि वै ॥ ६ ॥ तानि तानि च दिव्यानि लिंगानि परमेशितुः ॥ व्यासशिष्य समाचक्ष्व लोकानां हितकाम्यया ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टमृषिश्रेष्ठा लोकानां हितकाम्यया ॥ कथयामि भवत्स्नेहात्तानि संक्षेपतो द्विजाः ॥ ८ ॥ सर्वेषां शिवलिंगानां मुने संख्या न विद्यते ॥ सर्वलिंगमयी भूमिः सर्वं लिंगमयं जगत् ॥ ९ ॥ लिंगमयानि तीर्थानि सर्वं लिंगे प्रतिष्ठितम् ॥ संख्या न विद्यते तेषां तानि किंचिद्ब्रवीम्यहम् ॥ १० ॥ यत्किंचिद् दृश्यते दृश्यं वर्ण्यते स्मर्यते च यत् ॥ तत्सर्वं शिवरूपं हि नान्यदस्तीति किंचन ॥ ११ ॥ तथापि श्रूयतां प्रीत्या कथयामि यथाश्रुतम् ॥ लिंगानि च ऋषिश्रेष्ठाः पृथिव्यां यानि तानि ह ॥ १२ ॥ पाताले चापि वर्तन्ते स्वर्गे चापि तथा भुवि ॥ सर्वत्र पूज्यते शम्भुः सदेवासुरमानुषैः ॥ १३ ॥ त्रिजगच्छम्भुना व्याप्तं सदेवासुरमानुषम् ॥ अनुग्रहाय लोकानां लिंगरूपेण सत्तमाः ॥ १४ ॥ अनुग्रहाय लोकानां लिंगानि च महेश्वरः ॥ दधाति विविधान्यत्र तीर्थे चान्य स्थले तथा ॥ १५ ॥ यत्र यत्र यदा शंभुर्भक्त्या भक्तैश्च संस्मृतः ॥ तत्र तत्रावतीर्याथ कार्यं कृत्वा स्थितस्तदा ॥ १६ ॥ लोकानामुपकारार्थं स्वलिंगं चाप्यकल्पयत् ॥ तल्लिंगं पूजयित्वा तु सिद्धिं समधिगच्छति ॥ १७ ॥ पृथिव्यां यानि लिंगानि तेषां संख्या न विद्यते ॥ तथापि च प्रधानानि कथ्यंते च मया द्विजाः ॥ १८ ॥ प्रधानेषु च यानीह मुख्यानि प्रवदाम्यहम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणात् ॥ १९ ॥ ज्योतिर्लिंगानि यानीह मुख्यमुख्यानि सत्तम ॥ तान्यहं कथयाम्यद्य श्रुत्वा पापं व्यपोहति ॥ २० ॥ सौराष्ट्रे सोमनाथं च श्रीशैले मल्लिकार्जुनम् ॥ उज्जयिन्यां महाकालमोंकारे परमेश्वरम् ॥ २१ ॥ केदारं हिमवत्पृष्ठे डाकिन्यां भीमशंकरम् ॥ वाराणस्यां च विश्वेशं त्र्यम्बकं गौतमीतटे ॥ २२ ॥ वैद्यनाथं चिताभूमौ नागेशं दारुकावने ॥ सेतबंधे च रामेशं घुश्मेशं च शिवालये ॥ २३ ॥ द्वादशैतानि नामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ सर्वपाप

विनिर्मुक्तः सर्वसिद्धिफलं लभेत् ॥ २४ ॥ यं यं काममपेक्ष्यैव पठिष्यन्ति नरोत्तमाः ॥ प्राप्स्यंति कामं तं तं हि परत्रेह मुनीश्वराः ॥ २५ ॥ ये
निष्कामतया तानि पठिष्यन्ति शुभाशयाः ॥ तेषां च जननीगर्भे वासो नैव भविष्यति ॥२६॥ एतेषां पूजने नैव वर्णानां दुःखनाशनम् ॥ इहलोके
परत्रापि मुक्तिर्भवति निश्चितम् ॥ २७ ॥ ग्राह्यमेषां च नैवेद्यं भोजनीयं प्रयत्नतः ॥ तत्कर्तुः सर्व्वपापानि भस्मसाद्यन्ति वै क्षणात् ॥ २८ ॥
ज्योतिषां चैव लिंगानां ब्रह्मादिभिरलं द्विजाः॥विशेषतः फलं वक्तुं शक्यते न परैस्तथा ॥ २९ ॥ एकं च पूजितं येन षण्मासं तन्निरन्तरम् ॥ तस्य
दुःखं न जायेत मातृकुक्षिसमुद्भवम् ॥ ३० ॥ हीनयोनौ यदा जातो ज्योतिर्लिंगं च पश्यति ॥ तस्य जन्म भवेत्तत्र विमले सत्कुले पुनः ॥३१॥
सत्कुले जन्म संप्राप्य धनाढ्यो वेदपारगः ॥ शुभकर्म तदा कृत्वा मुक्तिं यात्यनपायिनीम् ॥ ३२ ॥ म्लेच्छो वाप्यन्त्यजो वापि षण्ढो वापि मुनी
श्वराः ॥ द्विजो भूत्वा भवेन्मुक्तस्तस्मात्तद्दर्शनं चरेत् ॥३३॥ ज्योतिषां चैव लिंगानां किंचित्प्रोक्तं फलं मया ॥ ज्योतिषां चोपलिंगानि श्रूयन्ता
मृषिसत्तमाः ॥ ३४ ॥ सोमेश्वरस्य यल्लिंगमन्तकेशमुदाहृतम् ॥ मह्यास्सागरसंयोगे तल्लिंगमुपलिंगकम् ॥ ३५ ॥ मल्लिकार्जुनसंभूतमुपलिंगमुदा
हृतम् ॥ रुद्रेश्वरमिति ख्यातं भृगुकक्षे सुखावहम् ॥ ३६ ॥ महाकालभवं लिंगं दुग्धेशमिति विश्रुतम् ॥ नर्मदायां प्रसिद्धं तत्सर्वपापहरं स्मृतम
॥ ३७ ॥ ॐकारजं च यल्लिंगं कर्दमेशमिति श्रुतम् ॥ प्रसिद्धं बिन्दुसरसि सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३८ ॥ केदारेश्वरसंजातं भूतेशं यमुनातटे ॥ महापा
पहरं प्रोक्तं पश्यतामर्चतान्तथा ॥३९॥ भीमशंकरसंभूतं भीमेश्वरमिति स्मृतम् ॥ सह्याचले प्रसिद्धं तन्महाबलविवर्द्धनम् ॥ ४० ॥ नागेश्वरसमुद्भूतं
भूतेश्वरमुदाहृतम् ॥ मल्लिकासरस्वतीतीरे दर्शनात्पापहारकम् ॥४१॥ रामेश्वराच्च यज्जातं गुप्तेश्वरमिति स्मृतम्॥ घुश्मेशाच्चैव यज्जातं व्याघ्रेश्वरमिति
स्मृतम्॥४२॥ज्योतिर्लिंगोपलिंगानि प्रोक्तानीह मया द्विजाः॥दर्शनात्पापहारीणि सर्वकामप्रदानि च ॥४३॥ एतानि सुप्रधानानि मुख्यतां हि गता
नि च॥अन्यानि चापि मुख्यानि श्रूयंतामृषिसत्तमाः॥४४॥इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां ज्योतिर्लिंगतदुपलिंगमाहात्म्यवर्णनं
नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ गंगातीरे सुप्रसिद्धा काशी खलु विमुक्तिदा ॥ सा हि लिंगमयी ज्ञेया शिववासस्थली स्मृता ॥१॥ लिंगं
तत्रैव मुख्यं च सम्प्रोक्तमविमुक्तकम् ॥ कृत्तिवासेश्वरः साक्षात्तत्तल्यो वृद्धबालकः ॥ २ ॥ तिलभाण्डेश्वरश्चैव दशाश्वमेध एव च ॥ गंगासागरसं
योगे संगमेश इति स्मृतः ॥ ३ ॥ भूतेश्वरो यः संप्रोक्तो भक्तसर्वार्थदः सदा ॥ नारीश्वर इति ख्यातः कौशिक्याः स समीपगः ॥४॥ वर्तते गण्डकी

१ सन्धिरार्षः ।

तीरे बटुकेश्वर एव सः ॥ पूरेश्वर इति ख्यातः फल्गुतीरे सुखप्रदः ॥ ५ ॥ सिद्धनाथेश्वरश्चैव दर्शनात्सिद्धिदो नृणाम् ॥ दूरेश्वर इति ख्यातः पत्तने चोत्तरे तथा ॥ ६ ॥ शृंगेश्वरश्च नाम्ना वै वैद्यनाथस्तथैव च ॥ जप्येश्वरस्तथा ख्यातो यो दधीचिरणस्थले ॥ ७ ॥ गोपेश्वरः समाख्यातो रंगेश्वर इति स्मृतः॥ वामेश्वरश्च नागेशः कामेशो विमलेश्वरः ॥८॥व्यासेश्वरश्च विख्यातः सुकेशश्च तथैव हि॥भाण्डेश्वरश्च विख्यातो हुंकारेशस्तथैव च ॥९॥सुरोचनश्च विख्यातो भूतेश्वर इति स्वयम्॥संगमेशस्तथा प्रोक्तो महापातकनाशनः ॥१०॥ ततश्च तप्तकातीरे कुमारेश्वर एव च ॥ सिद्धेश्वरश्च विख्यातः सेनेशश्च तथा स्मृतः ॥११॥रामेश्वर इति प्रोक्तो कुंभेशश्च परो मतः॥ नन्दीश्वरश्च पुंजेशः पूर्णायां पूर्णकस्तथा ॥१२॥ ब्रह्मेश्वरः प्रयागे च ब्रह्मणा स्थापितः पुरा ॥ दशाश्वमेधतीर्थे हि चतुर्वर्गफलप्रदः ॥१३॥ तथा सोमेश्वरस्तत्र सर्व्वापद्विनिवारकः ॥ भारद्वाजेश्वरश्चैव ब्रह्मवर्चःप्रवर्द्धकः ॥ १४ ॥ शूलटंकेश्वरः साक्षात्कामनाप्रद ईरितः॥माधवेशश्च तत्रैव भक्तरक्षाविधायकः॥१५॥नागेशाख्यः प्रसिद्धो हि साकेतनगरे द्विजाः॥ सूर्य्यवंशोद्भवानां च विशेषेण सुखप्रदः ॥ १६ ॥ पुरुषोत्तमपुर्यां तु भुवनेशस्सुसिद्धिदः ॥ लोकेशश्च महालिंगः सर्वानन्दप्रदायकः ॥ १७ ॥ कामेश्वरः शंभुर्लिंगो गंगेशः परशुद्धिकृत् ॥ शक्रेश्वरः शुक्रसिद्धो लोकानां हितकाम्यया ॥ १८ ॥ तथा वटेश्वरः ख्यातः सर्वकामफलप्रदः ॥ सिन्धुतीरे कपालेशो वक्त्रेशः सर्वपापहा ॥ १९ ॥ धौतपापेश्वरः साक्षादंशेन परमेश्वरः ॥ भीमेश्वर इति प्रोक्तः सूर्येश्वर इति स्मृतः ॥ २० ॥ नन्देश्वरश्च विज्ञेयो ज्ञानदो लोकपूजितः ॥ नाकेश्वरो महापुण्यस्तथा रामेश्वरः स्मृतः ॥ २१ ॥ विमलेश्वरनामा वै कंटकेश्वर एव च ॥पूर्णसागरसंयोगे धर्त्तुकेशस्तथैव च ॥ २२ ॥ चन्द्रेश्वरश्च विज्ञेयश्चन्द्रकान्तिफलप्रदः ॥ सर्वकामप्रदश्चैव सिद्धेश्वर इति स्मृतः ॥ २३ ॥ बिल्वेश्वरश्च विख्यातश्चान्धकेशस्तथैव च ॥ यत्र वा अन्धको दैत्यः शंकरेण हतः पुरा ॥ २४ ॥ अयं स्वरूपमंशेन धृत्वा शंभुः पुनः स्थितः॥ शरणेश्वरविख्यातो लोकानां सुखदः सदा ॥ २५ ॥ कर्दमेशः परः प्रोक्तः कोटीशश्चार्बुदाचले ॥ अचलेशश्च विख्यातो लोकानां सुखदः सदा ॥ २६ ॥ नागेश्वरस्तु कौशिक्यास्तीरे तिष्ठति नित्यशः ॥ अनन्तेश्वरसंज्ञश्च कल्याणशुभभाजनः ॥ २७ ॥ योगेश्वरश्च विख्यातो वैद्यनाथेश्वरस्तथा ॥ कोटीश्वरश्च विज्ञेयः सप्तेश्वर इति स्मृतः ॥ २८ ॥ भद्रेश्वरश्च विख्यातो भद्रनामा हरः स्वयम् ॥ चण्डीश्वरस्तथा प्रोक्तः संगमेश्वर ए च ॥२९॥ पूर्वस्यां दिशि जातानि शिवलिंगानि यानि च ॥ सामान्यान्यपि चान्यानि तानीह कथितानि ते ॥३०॥ दक्षिणस्यां दिशि तथा शिवलिंगानि यानि च ॥ संजा

तानि मुनिश्रेष्ठ तानि ते कथयाम्यहम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां शिवलिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥सूत उवाच॥ ब्रह्मपुर्यां चित्रकूटे लिंगं मत्तगजेन्द्रकम्॥ब्रह्मणा स्थापितं पूर्वं सर्वकामसमृद्धिदम्॥१॥तत्पूर्वदिशि कोटीशं लिंगं सर्ववरप्रदम्॥गोदावर्याः पश्चिमे तल्लिंगं पशुपतिनायकम्॥२॥ दक्षिणस्यां दिशि कश्चिदत्रीश्वर इति स्वयम् ॥ लोकानामुपकारार्थमनसूयासुखाय च॥३॥ प्रादुर्भूतः स्वयं देवो ह्यनावृष्ट्यामजीवयत् ॥ स एव शंकरः साक्षाद्दंशेन स्वयमेव हि॥४॥ऋषय ऊचुः ॥ सूतसूत महाभाग कथमत्रीश्वरो हरः ॥ उत्पन्नः परमो दिव्यस्तत्त्वं कथय सुव्रत ॥ ५॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टमृषिश्रेष्ठाः कथयामि कथां शुभाम् ॥ यां कथां सततं श्रुत्वा पातकैर्मुच्यते ध्रुवम्॥ ६ ॥ दक्षिणस्यां दिशि महत् कामद नाम यद्वनम् ॥ चित्रकूटसमीपेऽस्ति तपसां हितदं सताम् ॥ ७ ॥ तत्र च ब्रह्मणः पुत्रो ह्यत्रिनामा ऋषिः स्वयम्॥ तपस्तेपेऽतिकठिनमनसूयासमन्वितः ॥ ८ ॥ पूर्वं कदाचित्तत्रैव ह्यनावृष्टिरभून्मुने ॥ दुःखदा प्राणिनां देवाद्विकटा शतवार्षिकी ॥ ९ ॥ वृक्षाश्शुष्कास्तदा सर्वे पल्लवानि फलानि च ॥नित्यार्थं न जलं क्वापि दृष्टमासीन्मुनीश्वराः ॥१०॥आर्द्रीभावो न लभ्येत खरा वाता दिशो दश॥ हाहाकारो महानासीत्पृथिव्यां दुःखदोऽति हि ॥ ११ ॥ संवर्तं चैव भूतानां दृष्ट्वात्रिगृहिणी प्रिया ॥ साध्वी चैवाब्रवीदत्रिं मया दुःख न सह्यते ॥ १२ ॥ समाधौ च विलीनोऽभूदासने संस्थितः स्वयम् ॥ प्राणायाम त्रिरावृत्त्या कृत्वा मुनिवरस्तदा ॥१३॥ ध्यायति स्म परं ज्योतिरात्मस्थमात्मना च मः ॥ अत्रिर्मुनिवरो ज्ञानी शंकरं निर्विकारकम् ॥ १४ ॥ स्वामिनि ध्यानलीने च शिष्यास्ते दूरतो गताः ॥ अन्नं विना तदा ते तु मुक्त्वा तं स्व गुरुं मुनिम् ॥ १५ ॥ एकाकिनी तदा जाता सानसूया पतिव्रता ॥१६॥ सिषेवे सा च सततं तं मुदा मुनिसत्तमम् ॥ पार्थिवं सुन्दरं कृत्वा मंत्रेण विधिपूर्वकम् ॥ १७ ॥ मानसैरुपचारैश्च पूजयामास शंकरम् ॥ तुष्टाव शंकरं भक्त्या संसेवित्वा मुहुर्मुहुः ॥१८॥ बद्धाञ्जलिपुटा भूत्वा प्रक्रम्य स्वामिनं शिवम् ॥ दण्डवत्प्रणिपातेन प्रतिप्रक्रमणं तदा ॥ १९ ॥ चकार सुचरित्रा सानसूया मुनिकामिनी ॥ दैत्याश्च दानवाः सर्वे दृष्ट्वा तु सुन्दरीं तदा ॥ २० ॥ विह्वलाश्चाभवँस्तत्र तेजसा दूरतः स्थिताः ॥ अग्निं दृष्ट्वा यथा दूरे वर्तन्ते तद्वदेव हि ॥ २१ ॥ तथैनां च तदा दृष्ट्वा नायान्तीह समीपगाः ॥ अत्रेश्च तपसश्चैवानसूयाशिवसेवनम् ॥ २२ ॥ विशिष्यते स्म विप्रेन्द्रा मनोवाक्कायसंस्कृतम् ॥ तावत्कालं तु सा देवी परिचर्यां चकार ह ॥ २३ ॥ यावत्कालं मुनिवरः प्राणायामपरायणः ॥ तौ दम्पती तदा तत्र स्वस्वकार्यपरायणौ ॥ २४ ॥ संस्थितौ मुनिशार्दूल नान्यः कश्चित्परः स्थितः ॥ एवं जाते तदा काले ह्यत्रिश्च ऋषिसत्तमः॥ २५ ॥ ध्याने च परमे लीनो न व्यबुध्यत किंचन ॥ अनसूयापि सा

212

साध्वी स्वामिनं वै शिवं तथा ॥ २६ ॥ भेजे नान्यत्परं किंचिज्जानीते स्म च सा सति ॥ तस्यैव तपसा सर्वे तस्याश्च भजनेन च ॥ २७ ॥ देवाश्च ऋषयश्चैव गंगाद्यास्सरितस्तथा ॥ दर्शनार्थं तयोः सर्वाः परे प्रीत्या समाययुः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा च तत्तपस्सेवां विस्मयं परमं ययुः ॥ तयोस्तदद्भुतं दृष्ट्वा समूचुर्भजनं वरम् ॥ २९ ॥ उभयोः किं विशिष्टं च तपसो भजनस्य च ॥ अत्रैश्चैव तपः प्रोक्त मनुसूयानुसेवनम् ॥ ३० ॥ तत्सर्वमुभयोर्दृष्ट्वा समूचुर्भजनं वरम् ॥ पूर्वैश्च ऋषिभिश्चैव दुष्करं तु तपः कृतम् ॥ ३१ ॥ एतादृशं तु केनापि क्व कृतं नैतदब्रुवन् ॥ धन्योऽयं च मुनिर्धन्या तथेयमनसूयिका ॥ ३२ ॥ यदेताभ्यां परप्रीत्या क्रियते सुतपः पुनः ॥ एतादृशं शुभं चैतत्तपो दुष्करमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ त्रिलोक्यां क्रियते केन सा॰ तं ज्ञायते न हि ॥ तयोरिव प्रशंसां च कृत्वा ते तु यथागतम् ॥ ३४ ॥ गतास्ते च तदा तत्र गंगा न गिरिशं विना ॥ गंगा मद्भजनप्रीता साध्वी धर्मविमोहिता ॥ ३५ ॥ कृत्वोपकारमेतस्यागमिष्यामीत्युवाच सा ॥ शिवोऽपि ध्यानसम्बद्धो मुनेरत्रे र्मुनीश्वराः ॥ ३६॥ पूर्णांशेन स्थितस्तत्र कैलासं तं जगाम ह ॥ पंचाशच्च तथा चात्र चत्वारि ऋषिसत्तमाः ॥ ३७ ॥ वर्षाणि च गतान्यासन् वृष्टिर्नैवाभवत्तदा ॥ यावच्चाप्यत्रिणा ह्येवं तपसा ध्यानमाश्रितम् ॥३८॥ अनसूया तदा नैव गृह्णामीतीषणा कृता ॥ एवं च क्रियमाणे हि मुनिना तपसि स्थिते ॥ अनसूया सुभजने यज्जातं श्रूयतामिति ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायामनसूयात्रितपोवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ कदाचित्स ऋषिश्रेष्ठो ह्यत्रिर्ब्रह्मविदांवरः ॥ जागृतश्च जलं देहि प्रत्युवाच प्रियामिति ॥ १ ॥ सापि साध्वी त्ववश्यं च गृहीत्वाथ कमण्डलुम् ॥ जगाम विपिने तत्र जलं मे नीयते कुतः ॥ २॥ किं करोमि क्व गच्छामि कुतो नीयेत वै जलम् ॥ इति विस्मयमापन्ना तां गंगां हि ददर्श सा॥३॥ तामनुव्रजती यावत् साब्रवीच्च तदा हि ताम् ॥ गंगा सरिद्वरा देवी बिभ्रती सुन्दरां तनुम्॥४॥गंगोवाच॥ प्रसन्नास्मि च ते देवि कुत्र यासि वदाधुना ॥ धन्या त्वं सुभगे सत्यं तवाज्ञां च करोम्यहम् ॥ ५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ तद्वचश्च तदा श्रुत्वा ऋषिपत्नी तपस्विनी ॥ प्रत्युवाच वचः प्रीत्या स्वयं सुचकिता द्विजाः ॥ ६ ॥ अनसूयोवाच ॥ का त्वं कमलपत्राक्षि कुतो वा त्वं समागता ॥तथ्यं ब्रूहि कृपां कृत्वा साध्वी सुप्रवदा सती ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते च तया तत्र मुनिपत्न्या मुनीश्वराः ॥ सरिद्वरा दिव्यरूपा गंगा वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ८ ॥ गंगोवाच ॥ स्वामिनः सेवनं दृष्ट्वा शिवस्य च परात्मनः ॥ साध्वि धर्म च ते दृष्ट्वा स्थितास्मि तव सन्निधौ ॥ ९ ॥ अहं गंगा समायाता भजनात्ते शुचिस्मिते ॥ वशीभूता ह्यहं जाता यदिच्छसि वृणीष्व तत् ॥ १० ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते गंगया साध्वी नमस्कृत्य पुरः

स्थिता ॥ उवाचेति जलं देहि चेत्प्रसन्ना ममाधुना॥ ११॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा गत कुर्वि॑ति साऽब्रवीत् ॥ शीघ्रं चायाच तत्कृत्वा स्थिता तत्क्षणमा
त्रतः ॥ १२ ॥ तत्र सा च प्रविष्टा च जलरूपमभूत्तदा ॥ आश्चर्य्यं परमं गत्वा गृहीतं च जलं तया ॥ १३ ॥ उवाच वचनं चैतल्लोकानां सुखहेतवे ॥
अनसूया मुनेः पत्नी दिव्यरूपां सरिद्वराम् ॥१४॥ अनसूयोवाच ॥ यदि त्वं सुप्रसन्ना मे वर्तसे च कृपा मयि ॥ स्थातव्यं च त्वया तावन्मत्स्वामी
यावदाव्रजेत् ॥ १५ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वानसूयाया वचनं सुखदं सताम् ॥ गंगोवाच प्रसन्नाति ह्यत्रेर्दास्यसि मेऽनघे ॥ १६ ॥ इत्युक्ते
च तया तत्र ह्यनयापि कृतन्तथा ॥ स्वामिनो तज्जलं दिव्यं दत्वा तत्पुरतः स्थिता ॥ १७ ॥ स ऋषिश्चापि सुप्रीत्या स्वाचम्य विधिपूर्वकम् ॥
पपौ दिव्यं जलं तच्च पीत्वा सुखमवाप ह ॥१८॥ अहो नित्यं जलं यच्च पीयते तज्जलं न हि ॥ विचार्येति च तेनाशु परितश्चावलोकितम्॥ १९॥
शुष्कान्वृक्षान्समालोक्य दिशो रूक्षतरास्तथा ॥ उवाच तामृषिश्रेष्ठो न जातं वर्षणं पुनः ॥ २० ॥ तदुक्तं तत् समाकर्ण्य नेतिनेति प्रियान्तदा ॥
तामुवाच पुनः सोऽपि जलं नीतं कुतस्त्वया ॥२१॥ इत्युक्त तु तदा तेन विस्मयं परमं गता ॥ अनसूया स्वमनसि सचिन्ता तु मुनीश्वराः॥२२॥ 2॥
निवेद्यते मया चेद्धि तदोत्कर्षो भवेन्मम ॥ निवेद्यते यदा नैव व्रतभङ्गो भवेन्मम ॥ २३ ॥ नोभयं च तथास्याद्वै निवेद्यं तत्तथा मम ॥ इति याव
द्विचार्येत तावत्पृष्टा पुनः पुनः ॥२४॥ अथानुग्रहतः शंभोः प्राप्तबुद्धिः पतिव्रता॥उवाच श्रूयतां स्वामिन्यज्जातं कथयामि ते॥२५॥ अनसूयोवाच॥
शंकरस्य प्रतापाच्च तवैव सुकृतैस्तथा ॥ गंगा समागतात्रैव तदीयं सलिलन्त्विदम् ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं वचस्तदा श्रुत्वा मुनिर्विस्मय
मानसः ॥ प्रियामुवाच सुप्रीत्या शंकरं मनसा स्मरन् ॥ २७ ॥ अत्रिरुवाच ॥ प्रिये सुन्दरि त्वं सत्यमथ वाचं व्यलीककाम् ॥ ब्रवीषि च यथार्थं
त्वं न मन्ये दुर्लभन्त्विदम् ॥ २८ ॥ असाध्यं योगिभिर्यच्च देवैरपि सदा शुभे ॥ तच्चैवाद्य कथं जातं विस्मयः परमो मम ॥ २९ ॥ यद्येवं दृश्यते
चेद्धि तन्मन्येऽहं न चान्यथा ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच पतिं प्रिया॥ ३० ॥ ॥ अनसूयोवाच ॥ आगम्यतां मया सार्द्धं त्वया नाथ महामुने॥
सरिद्वरायाः गंगाया द्रष्टुमिच्छा भवेद्यदि ॥ ३१ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तु समादाय पतिं तं सा पतिव्रता ॥ गता द्रुतं शिवं स्मृत्वा यत्र गंगा
सरिद्वरा ॥ ३२ ॥ दर्शयामास तां तत्र गंगां पत्ये पतिव्रता ॥ गर्ते च संस्थितां तत्र स्वयं दिव्यस्वरूपिणीम् ॥३३॥ तत्र गत्वा ऋषिश्रेष्ठो गर्तं च
जलपूरितम्॥आकण्ठं सुन्दरं दृष्ट्वा धन्येयमिति चाब्रवीत्॥३४॥किं मदीयं तपश्चैव किमन्येषां पुनस्तदा॥इत्युक्तो मुनिशार्दूलो भक्त्या तुष्टाव तां तदा
॥३५॥ततो हि स मुनिस्तत्र सुस्नातःशुभगे जले॥आचम्य पुनरेवात्र स्तुतिं चक्रे पुनः पुनः॥३६॥अनसूयापि संस्नाता सुंदरे तज्जले तदा॥नित्यं चक्रे

मुनिः कर्म सानसूयापि सुव्रता॥ ३७॥ततस्सोवाच तां गंगा गम्यते स्वस्थलं मया॥इत्युक्ते च पुनः साध्वी तामुवाच सरिद्वराम्॥ ३८॥ अनसूयोवाच॥
यदि प्रसन्ना देवेशि यद्यस्ति च कृपा मयि॥त्वया स्थेयं निश्चलत्वादस्मिन्देवि तपोवने॥ ३९॥ महतां च स्वभावश्च नांगीकृत्य परित्यजेत्॥इत्युक्त्वा
च करौ बद्धा तां तुष्टाव पुनः पुनः ॥ ४० ॥ऋषिश्चापि तथोवाच त्वया स्थेयं सरिद्वरे॥सानुकूला भव त्वं हि सानाथान्देवि नः कुरु ॥ ४१ ॥तदीयं
तद्वचः श्रुत्वा रम्यं गंगा सरिद्वरा ॥प्रसन्नमानसा गंगाऽनसूयां वाक्यमब्रवीत् ॥ ४२॥ गंगोवाच ॥ शंकरार्चनसंभूतफलं वर्षस्य यच्छसि॥स्वामिनश्च
तदा स्थास्ये देवानामुपकारणात् ॥ ४३ ॥ तथा दानैर्न मे तुष्टिस्तीर्थस्नानैस्तथा च वै ॥ यज्ञैस्तथाथवा योगैर्यथा पातिव्रतेन च ॥ ४४॥ पतिव्रतां
यथा दृष्ट्वा मनसः प्रीणनं भवेत् ॥ तथा नान्यैरुपायैश्च सत्यं मे व्याहृतं सति ॥ ४५ ॥ पतिव्रतां स्त्रियं दृष्ट्वा पापनाशो भवेन्मम ॥ शुद्धा जाता
विशेषेण गौरीतुल्या पतिव्रता ॥ ४६ ॥ तस्माच्च यदि लोकस्य हिताय तत्प्रयच्छसि ॥ तर्ह्यहं स्थिरतां यास्ये यदि कल्याणमिच्छसि ॥ ४७ ॥
सूत उवाच॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वाऽनसूया सा पतिव्रता॥ गंगायै प्रददौ पुण्यं सर्वं तद्वर्षसंभवम् ॥ ४८॥महतां च स्वभावो हि परेषां हितमावहेत् ॥
सुवर्णं चंदनं चेक्षुरसस्तत्र निदर्शनम् ॥ ४९ ॥ एतद्दृष्ट्वानसूयं तत्कर्म पातिव्रतं महत् ॥ प्रसन्नोऽभून्महादेवः पार्थिवादाविराशु वै ॥ ५० ॥ शंभुरु
वाच ॥ दृष्ट्वा ते कर्म साध्व्येतत् प्रसन्नोऽस्मि पतिव्रते ॥ वरं ब्रूहि प्रिये मत्तो यतः प्रियतरासि मे ॥ ५१ ॥ अथ तौ दम्पती शंभुमभूतां सुन्दराकृ
तिम् ॥ पंचवक्त्रादिसंयुक्तं हरं प्रेक्ष्य सुविस्मितौ ॥ ५२ ॥ नत्वा स्तुत्वा करौ बद्धा महाभक्तिसमन्वितौ ॥ अवोचेतां समभ्यर्च्य शंकरं लोकशंक
रम् ॥ ५३ ॥ दम्पती ऊचतुः ॥ यदि प्रसन्नो देवेश प्रसन्ना जगदम्बिका ॥ अस्मिंस्तपोवने तिष्ठ लोकानां सुखदो भव ॥ ५४ ॥ प्रसन्ना च तदा
गंगा प्रसन्नश्च शिवस्तदा ॥ उभौ तौ च स्थितौ तत्र यत्रासीदृषिसत्तमः ॥ ५५ ॥ अत्रीश्वरश्च नाम्नासीदीश्वरः परदुःखहा ॥ गंगा सापि स्थिता तत्र
तदा गर्तेऽथ मायया ॥ ५६ ॥ तद्दिनं हि समारभ्य तत्राक्षय्यजलं सदा ॥ हस्तमात्रे हि तद्गर्ते गंगा मन्दाकिनी ह्यभूत् ॥ ५७ ॥ तत्रैव ऋषयो
दिव्याः समाजग्मुस्सहांगनाः ॥ तीर्थात्तीर्थाच्च ते सर्वे ये पुरा निर्गता द्विजाः ॥ ५८॥ यवाश्च व्रीहयश्चैव यज्ञयागपरायणाः ॥ युक्ता ऋषिवरैर्मन्त्रैश्च
होमं चक्रुश्च ते जनाः ॥ ५९ ॥ कर्मभिस्तैश्च संतुष्टा वृष्टिं चक्रुर्घनास्तदा ॥ आनन्दः परमो लोके बभूवाति मुनीश्वराः ॥ ६० ॥ अत्रीश्वरस्य माहा
त्म्यमित्युक्तं वः सुखावहम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं सर्वकामदं भक्तिवर्द्धनम् ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायामत्रीश्वरमाहात्म्य
वर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥सूत उवाच॥कालंजरे गिरौ दिव्ये नीलकण्ठो महेश्वरः॥ लिंगरूपस्सदा चैव भक्तानन्दप्रदः सदा॥ १॥महिमा तस्य

दिव्योऽस्ति श्रुतिस्मृतिप्रकीर्तितः ॥ तीर्थं तदाख्यया तत्र स्नानात्पातकनाशकृत् ॥२॥ रेवातीरे यानि सन्ति शिवलिंगानि सुव्रताः ॥ सर्वसौख्य
कराणीह तेषां संख्या न विद्यते ॥३॥ सा च रुद्रस्वरूपा हि दर्शनात्पापहारिका ॥ तस्यां स्थिताश्च ये केचित्पाषाणाः शिवरूपिणः ॥४॥ तथापि
च प्रवक्ष्यामि यथान्यानि मुनीश्वराः ॥ प्रधानशिवलिंगानि भुक्तिमुक्तिप्रदानि च ॥ ५ ॥ आर्तेश्वरसुनामा हि वर्तते पापहारकः ॥ परमेश्वर इति
ख्यातः सिंहेश्वर इति स्मृतः ॥ ६ ॥ शर्मेशश्च तथा चात्र कुमारेश्वर एव च ॥ पुण्डरीकेश्वरः ख्यातो मण्डपेश्वर एव च ॥७॥ तीक्ष्णेशनामा तत्रासी
द्दर्शनात्पापहारकः ॥ धुंधुरेश्वरनामासीत्पापहा नर्मदातटे ॥ ८ ॥ शूलेश्वर इति ख्यातस्तथा कुंभेश्वरः स्मृतः ॥ कुबेरेश्वरनामापि तथा सोमेश्वरः
स्मृतः ॥ ९ ॥ नीलकण्ठो मंगलेशो मंगलायतनो महान् ॥ महाकपीश्वरो देवः स्थापितो हि हनूमता ॥ १० ॥ ततश्च नंदिको देवो हत्याकोटिनिवा
रकः॥ सर्वकामार्थदश्चैव मोक्षदो हि प्रकीर्तितः॥११॥नन्दिकेशं च यश्चैव पूजयेत्परया मुदा ॥नित्यं तस्याखिला सिद्धिर्भविष्यति न संशयः॥१२॥
तत्र तीरे च यः स्नाति रेवायां मुनिसत्तमाः ॥ तस्य कामाश्च सिध्यन्ति सर्वं पापं विनश्यति ॥ १३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ एवं तस्य च माहात्म्यं कथं
तत्र महामते ॥ नंन्दिकेशस्य कृपया कथ्यतां च त्वयाधुना ॥ १४ ॥ सूत वाच ॥ सम्यक् पृष्टं भवद्भिश्च कथयामि यथाश्रुतम् ॥ शौनकाद्याश्च
मुनयः सर्वे हि शृणुतादरात् ॥ १५ ॥ पुरा युधिष्ठिरेणैवं पृष्टश्च ऋषिसत्तमः ॥ यथोवाच तथा वच्मि भवत्स्नेहानुसारतः ॥ १६ ॥ रेवायाः पश्चिमे
तीरे कर्णिकी नाम वै पुरी ॥ विराजते सुशोभाढ्या चतुर्वर्णसमाकुला ॥ १७ ॥ तत्र द्विजवरः कश्चिदुत्तस्य कुलसम्भवः ॥ काश्यां गतश्च पुत्राभ्या
मर्पयित्वा स्वपत्निकाम् ॥ १८ ॥ तत्रैव स मृतो विप्रः पुत्राभ्यां च श्रुतन्तदा ॥ तदीयं चैव तत्कृत्यं चक्राते पुत्रकावुभौ ॥ १९ ॥ पत्नी च पाल
यामास पुत्रौ पुत्रहितैषिणी ॥ पुत्रौ च वर्जयित्वा च विभक्तं वै धनं त्वया ॥ २० ॥ स्वीयं च रक्षितं किंचिद्धनं मरणहेतवे ॥ ततश्च द्विजपत्नी हि
कियत्कालं मृता च सा ॥ २१ ॥ कदाचित्क्रियमाणा सा विविधं पुण्यमाचरत् ॥ न मृता दैवयोगेन द्विजपत्नी च सा द्विजाः ॥ २२ ॥ यदा प्राणान्न
मुमुचे माता दैवात्तयोश्च सा ॥ तद्दृष्ट्वा जननीकष्टं पुत्रकावूचतुस्तदा॥२३॥ पुत्रावूचतुः ॥ किं न्यूनं विद्यते मातः कष्टं यद्विद्यते महत् ॥ ब्रियतां तद्धुतं
प्रीत्या तदावां कारवावहे ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वोक्तं तया तत्र न्यूनं मे विद्यते बहु ॥ तदेव क्रियते चेद्वै सुखेन मरणं भवेत् ॥ २५ ॥
ज्येष्ठपुत्रश्च यस्तस्यास्तेनोक्तं कथ्यतान्त्वया ॥ करिष्यामि तदेतद्धि तथा च कथितन्तदा ॥ २६ ॥ द्विजपत्न्युवाच ॥ शृणु पुत्र वचः प्रीत्या
पुरासीन्मे मनःस्पृहा ॥ काश्यां गंतु तथा नासीदिदानीं म्रियते पुनः ॥२७॥ ममास्थीनि त्वया पुत्र क्षेपणीयान्यतन्द्रितम् ॥ गंगाजले शुभं तेऽद्य

भविष्यति न शंसयः ॥ २८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते च तया मात्रा स ज्येष्ठतनयोऽब्रवीत् ॥ मातरं मातृभक्तिस्तु सुव्रतां मरणोन्मुखीम् ॥
॥ २९ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ मातस्त्वया सुखेनैव प्रागास्त्याज्या न शंसयः ॥ तत्र कार्यं पुरा कृत्वा पश्चात्कार्यं मदीयकम् ॥ ३० ॥ इति हस्ते
जलं दत्त्वा यावत्पुत्रो गृहं गतः ॥ तावत्सा च मृता तत्र हरस्मरणतत्परा ॥ ३१ ॥ तस्याश्चैव तु यत्कृत्यं तत्सर्वं संविधाय सः ॥ मासिकं कर्म
कृत्वा तु गमनाय प्रचक्रमे ॥ ३२ ॥ द्वयोः श्रेष्ठतमो यो वै सुवादो नाम विश्रुतः ॥ तदस्थीनि समादाय निस्सृतस्तीर्थकाम्यया ॥ ३३ ॥ संगृह्य
सेवकं कंचित्तेनैव सहितस्तदा ॥ आश्वास्य भार्य्यापुत्रांश्च मातुः प्रियचिकीर्षया ॥ ३४ ॥ श्राद्धदानादिकं भोज्यं कृत्वा विधिमनुत्तमम् ॥ मंगल
स्मरणं कृत्वा निर्जगाम गृहाद् द्विजः ॥ ३५ ॥ तद्दिने योजनं गत्वा विंशतिग्रामके शुभे ॥ उवासास्तं गते भानौ गृहे विप्रस्य कस्यचित्
॥ ३६ ॥ चक्रे सन्ध्यादि सत्कर्म स द्विजो विधिपूर्वकम् ॥ स्तवादि कृतवांस्तत्र शंभोरद्भुतकर्मणः ॥ ३७ ॥ सेवकेन तदा युक्तो
ब्राह्मणः संस्थितस्तदा ॥ यामिनी च गता तत्र मुहूर्तद्वयसंमिता ॥ ३८ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्रैकमाश्चर्य्यमभूत्तदा ॥ शृणुतादरतस्तच्च मुनयो
वो वदाम्यहम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां नन्दिकेश्वरमाहात्म्ये ब्राह्मणीमरणवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
सूत उवाच ॥ गौश्चैकाप्यभवत्तत्र ह्यंगणे बंधिता शुभा ॥ तदैव ब्राह्मणो रात्रावाजगाम बहिर्गतः ॥ १ ॥ स उवाच प्रियां स्वीयां दृष्ट्वा गामंगणे स्थि
ताम् ॥ अदुग्धां खेदनिर्विण्णो दोग्धुकामो मुनीश्वराः ॥ २ ॥ गौः प्रिये नैव दुग्धा ते सेरदुक्ता वत्समानयत् ॥ दोहनार्थं समाहूय स्त्रियं शीघ्रतरं
तदा ॥ ३ ॥ वत्सं कीले स्वयं बद्धुं यत्नं चैवाकरोत्तदा ॥ ब्राह्मणस्स गृहस्वामी मुनयो दुग्धलालसः ॥ ४ ॥ वत्सोऽपि कर्षमाणश्च पादे वै
पादपीडनम् ॥ चकार ब्राह्मणश्चैव कष्टं प्राप्तश्च सुव्रताः ॥ ५ ॥ तेन पादप्रहारेण स द्विजः क्रोधमूर्छितः ॥ वत्सं च ताडयामास कूर्परैर्दृढतः
तदा ॥ ६ ॥ वत्सोऽपि पीडितस्तेन श्रांतश्चैवाभवत्तदा ॥ दुग्धा गौर्मोचितो वत्सो न क्रोधेन द्विजन्मना ॥ ७ ॥ गौर्दोग्धुं च महत्प्रीत्या रोदनं चा
करोत्तदा ॥ दृष्ट्वा च रोदनं तस्या वत्सो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ८ ॥ वत्स उवाच ॥ कथं च रुद्यते मातः किन्ते दुःखमुपस्थितम् ॥ तन्निवेदय
मे प्रीत्या तच्छ्रुत्वा गौरवोचत ॥ ९ ॥ श्रूयतां पुत्र मे दुःखं वक्तुं शक्नोम्यहं न हि ॥ दुष्टेन ताडितस्त्वं च तेन दुःखं ममाप्यभूत् ॥ १० ॥ सूत
उवाच ॥ स्वमातुर्वचनं श्रुत्वा स वत्सः प्रत्यबोधयत् ॥ प्रत्युवाच स्वजननीं प्रारब्धपरिनिष्ठितः ॥ ११ ॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं कर्मबद्धा वय
मतः ॥ कृतं चैव यथा पूर्वं भुज्यते च तथाधुना ॥ १२ ॥ हसता क्रियते कर्म रुदता परिभुज्यते ॥ दुःखदाता न कोप्यस्ति सुखदाता न कश्चन ॥ १३ ॥

सुखदुःखे परो दत्त इत्येषा कुमतिर्मता ॥ अहं चापि करोम्यत्र मिथ्याज्ञानं तदोच्यते ॥ १४ ॥ स्वकर्मणा भवेद्दुःखं सुखं तेनैव कर्मणा ॥ तस्माच्च पूज्यते कर्म सर्वं कर्मणि संस्थितम् ॥ १५ ॥ त्वं चैवाहं च जननी इमे जीवादयश्च ये ॥ ते सर्वे कर्मणा बद्धा न शोच्याः कर्हिचित्त्वया ॥ १६ ॥ सूत उवाच ॥ एवं श्रुत्वा स्वपुत्रस्य वचनं ज्ञानगर्भितम् ॥ पुत्रशोकान्विता दीना सा च गौरब्रवीदिदम् ॥१७॥ गौरुवाच ॥ वत्स सर्वं विजानामि कर्माधीनाः प्रजा इति ॥ तथापि मायया ग्रस्ता दुःखं प्राप्नोम्यहं पुनः ॥ १८ ॥ रोदनं च कृतं भूरि दुःखशान्तिर्भवेन्न हि॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा प्रसू वत्सोऽब्रवीदिदम् ॥ १९ ॥ वत्स उवाच ॥ यद्येवं च विजानासि पुनश्च रुदनं कुतः ॥ कृत्वा च साध्यते किञ्चित्तस्माद्दुःखं त्यजाधुना ॥ २० ॥ सूत उवाच ॥ एवं पुत्रवचः श्रुत्वा तन्माता दुःखसंयुता ॥ निःश्वस्याति तदा धेनुर्वत्सं वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ गौरुवाच ॥ मम दुःखं तदा गच्छेद्यथा दुःखं तथाविधम् ॥ भवेद्धि ब्राह्मणस्यापि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ २२ ॥ प्रातश्चैव मया पुत्र शृंगाभ्यां हि हनिष्यते ॥ इतश्च जीवितं सद्यो यास्यत्यस्य न संशयः ॥ २३ ॥ वत्स उवाच ॥ प्रथमं यत्कृतं कर्म तत्फलं भुज्यतेऽधुना ॥ अस्याश्च ब्रह्महत्याया मातः किं फलमाप्स्यसे ॥ २४ ॥ समाभ्यां पुण्यपापाभ्यां भवेज्जन्म च भारते ॥ तयोः क्षये च भोगेन मातर्मुक्तिरवाप्यते ॥२५॥ कदापि कर्मणो नाशः कदा भोगः प्रजायते ॥ तस्माच्च पुनरेवं त्वं कर्म मा कर्तुमुद्यता ॥ २६ ॥ अहं कुतस्ते पुत्रोद्य त्वं माता कुत एव च ॥ वृथाभिमानः पुत्रत्वे मातृत्वे च विचार्यताम् ॥२७ ॥ क्व माता क्व पिता विद्धि क्व स्वामी क्व कलत्रकम् ॥ न कोऽपि कस्य चास्तीह सर्वेऽपि स्वकृतंभुजः ॥ २८ ॥ एवं ज्ञात्वा त्वया मातर्दुःखं त्याज्यं सुयत्नतः ॥ सुभगाचरणं कार्यं परलोकसुखेप्सया ॥ २९ ॥ ॥ गौरुवाच ॥ एवं जानाम्यहं पुत्र माया मां न जहात्यसौ ॥ त्वद्दुःखेन सुदुःखं मे तस्मै दास्ये तदेव हि ॥ ३० ॥ पुनश्च ब्रह्महत्याया नाशो यत्र भवेदिह ॥ तत्स्थलं च मया दृष्टं हत्या मे हि गमिष्यति ॥ ३१ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा स्वमातुर्गोर्द्विजोत्तमाः ॥ मौनत्वं स्वीकृतं तत्र वत्सेनोक्तं न किञ्चन ॥ ३२॥ तयोस्तदद्भुतं वृत्तं श्रुत्वा पान्थो द्विजस्तदा ॥ हृदा विचारयामास विस्मितो हि मुनीश्वराः ॥ ३३ ॥ इदमत्यद्भुतं वृत्तं दृष्ट्वा प्रातर्मया खलु ॥ गंतव्यं पुनरेवातो गंतव्यं तत्स्थलं पुनः ॥ ३४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ विचार्येति हृदा विप्रः स द्विजाः सेवकेन च ॥ सुष्वाप तत्र जननीभक्तः परमविस्मितः ॥ ३५ ॥ प्रातःकाले तदा जाते गृहस्वामी समुत्थितः ॥ बोधयामास तं पान्थं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ द्विज उवाच ॥ स्वपिषि त्वं किमर्थं हि प्रातःकालोभवत्वलम् ॥ स्वयात्रां कुरु तं देशं गमनेच्छा च यत्र ह ॥ ३७ ॥ तेनोक्तं श्रूयताम्ब्रह्मञ्छरीरे सेवकस्य मे ॥ वर्तते हि व्यथा स्थित्वा मुहूर्तं गम्यते ततः ॥ ३८ ॥

सूत उवाच ॥ इत्येवं च मिषं कृत्वा सुष्वाप पुरुषस्तदा ॥ तद्वृत्तमखिलं ज्ञातुमद्भुतं विस्मयावहम् ॥ ३९ ॥ दोहनस्य तदा काले ब्राह्मणः स्वसुतं प्रति ॥ उवाच गंतुकामश्च कार्यार्थं कुत्रचिच्च सः ॥ ४० ॥ ॥ पितोवाच ॥ मया तु गम्यते पुत्र कार्यार्थं कुत्रचित्पुनः ॥ धेनुर्दोह्या त्वया वत्स सावधानादियं निजा ॥ ४१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणवरस्स जगाम च कुत्रचित् ॥ पुत्रः समुत्थितस्तत्र वत्सं च मुक्तवांस्तदा ॥ ४२ ॥ माता च तस्य दोहार्थमाजगाम स्रवयन्तदा ॥ द्विजपुत्रस्तदा वत्सं खिन्नं कीलेन ताडितम् ॥ ४३ ॥ बंधनार्थं हि गोः पार्श्वमनयद्दुग्धलालसः ॥ पुनर्गौश्च तदा क्रुद्धा शृंगेनाताडयच्च तम् ॥ ४४ ॥ पपात मूर्च्छां संप्राप्य सोऽपि मर्मणि ताडितः ॥ लोकाश्च मिलितास्तत्र गवा बालो विहिंसितः ॥ ४५ ॥ जलंजलं वदन्तस्ते पित्राद्या यत्र संस्थिताः ॥ यत्नश्च क्रियते यावत्तावद्बालो मृतस्तदा ॥ ४६ ॥ मृते च बालके तत्र हाहाकारो महानभूत् ॥ तन्माता दुःखिता ह्यासीद्रुरोद च पुनः पुनः ॥४७॥ किं करोमि क्व गच्छामि को मे दुःखं व्यपोह ॥रुदित्वेति तदा गां च ताडयित्वा व्यमोचयत् ॥४८॥श्वेतवर्णा तदा सा गौर्द्रुतं श्यामा व्यदृश्यत॥अहो च दृश्यतां लोकाश्चुकुशुश्च परस्परम् ॥४९॥ ब्राह्मणश्च तदा पान्थो दृष्ट्वाश्चर्य्यं विनिर्गतः ॥ यत्र गौश्च गतस्तत्र तामनु ब्राह्मणो गतः॥५०॥ ऊर्ध्वपुच्छं तदा कृत्वा शीघ्रं गौर्नर्मदां प्रति ॥ आगत्य नन्दिकस्यास्य समीपे नर्मदाजले ॥ ५१ ॥ संनिमज्ज्य त्रिवारं तु श्वेतत्वं च गता हि सा ॥ यथागतं गता सा च ब्राह्मणो विस्मयं गतः ॥ ५२ ॥ अहो धन्यतमं तीर्थं ब्रह्महत्यानिवारणम् ॥ स्वयं च मज्जितस्तत्र ब्राह्मणस्सेवकस्तथा ॥ ५३ ॥ निमज्य हि गतौ तौ च प्रशंसन्तौ नदीं च ताम् ॥ मार्गे च मिलिता काचित्सुन्दरी भूषणान्विता ॥५४॥ तयोक्तं तं च भोः पांथ कुतो यासि सुविस्मितः ॥ सत्यं ब्रूहि च्छलं त्यक्त्वा विप्रवर्य्य ममाग्रतः ॥ ॥५५॥ सूत उवाच ॥ एवं वचस्तदा श्रुत्वा द्विजेनोक्तं यथातथम् ॥ पुनश्चायं द्विजस्तत्र स्त्रियोक्तः स्थीयतां त्वया ॥५६॥ तयोक्तं च समाकर्ण्य स्थितस्स ब्राह्मणस्ततः ॥ प्रत्युवाच विनीतात्मा कथ्यते किं वदेति च ॥ ५७ ॥ सा चाह पुनरेवात्र त्वया दृष्टं स्थलं च यत् ॥ तत्राधुना क्षिपास्थीनि मातुः किं गम्यतेऽन्यतः ॥ ५८ ॥ तव माता पान्थवर्य्य साक्षाद्दिव्यमयं वरम् ॥ देहं धृत्वा द्रुतं साक्षाच्छंभोर्यास्यति सद्गतिम् ॥ ५९ ॥ वैशाखे चैव संप्राप्ते सप्तम्याश्च दिने शुभे ॥ सिते पक्षे सदा गंगा ह्यायाति द्विजसत्तम ॥ ६० ॥ अद्यैव सप्तमी या सा गंगारूपास्ति तत्र वै ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे देवी सा गंगा मुनिसत्तमाः ॥ ६१ ॥ निवृत्तश्च द्विजः सोऽपि मात्रस्थ्यर्द्ध स्ववस्त्रतः ॥ क्षिपेद्यावत्तत्र तीर्थे तावच्चित्रमभूत्तदा ॥६२॥ दिव्य

¹ द्विजपुत्रम् ।

देहत्वमापन्ना स्वमाता च व्यदृश्यत ॥ धन्योसि कृतकृत्योसि पवित्रं च कुलं त्वया ॥ ६३ ॥ धनं धान्यं तथा चायुर्वंशो वै वर्द्धतां तव॥इत्याशि
षं मुहुर्दत्त्वा स्वपुत्राय दिवं गता ॥ ६४ ॥ तत्र भुक्त्वा सुखं भूरि चिरकालं महोत्तमम् ॥ शंकरस्य प्रसादेन गता सा ह्युत्तमां गतिम् ॥ ६५ ॥ ब्राह्म
णश्च सुतस्तस्याः क्षिप्त्वास्थीनि पुनस्ततः ॥ प्रसन्नमानसोऽभूत्स शुद्धात्मा स्वगृहं गतः ॥ ६६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहि
तायां नंदिकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णने ब्राह्मणीस्वर्गगतिवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं गंगा समायाता वैशाखे सप्तमीदि
ने ॥ नर्मदायां विशेषेण सूतैतद्वर्णय प्रभो ॥ १ ॥ ईश्वरश्च कथं जातो नन्दिकेशो हि नामतः ॥ वृत्तं तदपि सुप्रीत्या कथय त्वं महामते ॥ २ ॥
॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टमृषिश्रेष्ठा नन्दिकेशाश्रितं वचः ॥ तदहं कथयाम्यद्य श्रवणात्पुण्यवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ ब्राह्मणी ऋषिका नाम्ना कस्यचिद्
द्विजन्मनः ॥ सुता विवाहिता कस्मैचिद्द्विजाय विधानतः ॥ ४ ॥ पूर्वकर्मप्रभावेण पत्नी सा हि द्विजन्मनः ॥ सुव्रतापि च विप्रेन्द्रा बालवैधव्यमा
गता ॥ ५ ॥ अथ सा द्विजपत्नी हि ब्रह्मचर्य्यव्रतान्विता ॥ पार्थिवार्चनपूर्वं हि तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ६ ॥ तस्मिन्नवसरे दुष्टो मूढनामाऽ
सुरो बली ॥ ययौ तत्र महामायी कामबाणेन ताडितः ॥ ७ ॥ तपन्तीं तां समालोक्य सुन्दरीमतिकामिनीम् ॥ तया भोगं ययाचे
स नानालोभं प्रदर्शयन् ॥ ८ ॥ अथ सा सुव्रता नारी शिवध्यानपरायणा ॥ तस्मिन्दृष्टिं दधौ नैव कामदृष्ट्या मुनीश्वराः ॥ ९ ॥
न मानितवती तं च ब्राह्मणी सा तपोरता ॥ अतीव हि तपोनिष्ठासीच्छिवध्यानमाश्रिता ॥ १० ॥ अथ मूढः स दैत्येन्द्रः तया
तन्व्या तिरस्कृतः ॥ चुक्रोध विकटं तस्यै पश्चाद्रूपमदर्शयत् ॥ ११ ॥ अथ प्रोवाच दुष्टात्मा दुर्वचो भयकारकम् ॥ त्रासयामास बहुशस्तां च पत्नीं
द्विजन्मनः ॥ १२ ॥ तदा सा भयसंत्रस्ता बहुवारं शिवेति च ॥ बभाषे स्नेहतस्तन्वी द्विजपत्नी शिवाश्रया ॥ १३ ॥ विह्वलातीव सा नारी शिव
नामप्रभाषिणी ॥ जगाम शरणं शम्भोः स्वधर्मावनहेतवे ॥ १४ ॥ शरणागतरक्षार्थं किंतु सद्वृत्तमाहितम् ॥ आनन्दार्थं हि तस्यास्तु शिव आविर्ब
भूव ह ॥ १५ ॥ अथ तं मूढनामानं दैत्येन्द्रं कामविह्वलम् ॥ चकार भस्मसात्सद्यः शंकरो भक्तवत्सलः ॥ १६ ॥ ततश्च परमेशानो कृपादृष्ट्या
विलोक्य ताम् ॥ वरं ब्रूहीति चोवाच भक्तरक्षणदक्षधीः ॥ १७ ॥ श्रुत्वा महेशवचनं सा साध्वी द्विजकामिनी ॥ ददर्श शांकरं रूपमानन्दजनकं
शुभम् ॥ १८ ॥ ततः प्रणम्य तं शंभुं परमेशं सुखावहम् ॥ तुष्टाव साञ्जलिः साध्वी नतस्कन्धा शुभाशया ॥ १९ ॥ ऋषिकोवाच ॥ देवदेव महा
देव शरणागतवत्सल ॥ ॥ दीनबंधुस्त्वमीशानो भक्तरक्षाकरः सदा ॥ २० ॥ त्वया मे रक्षितो धर्मो मूढनाम्नोऽसुरादिह ॥ यदयं निहतो दुष्टो

जगद्रक्षा कृता त्वया ॥ २१ ॥ स्ववादयोः परां भक्ति देहि मे ह्यनपायिनीम् ॥ अयमेव वरो नाथ किमन्यदधिकं ह्यतः ॥ २२ ॥ अन्यदाकर्णय विभो प्रार्थनां मे महेश्वर ॥ लोकानामुपकारार्थमिह त्वं संस्थितो भव ॥ २३ ॥ सूत उवाच ॥ इति स्तुत्वा महादेवमृषिका सा शुभव्रता ॥ तूष्णी मासाद्य गिरिशः प्रोवाच करुणाकरः ॥ २४ ॥ गिरिश उवाच ॥ ऋषिके सुचरित्रा त्वं मम भक्ता विशेषतः ॥ दत्ता वराश्च ते सर्वे तुभ्यं ये ये हि याचिताः ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र हरिब्रह्मादयः सुराः ॥ शिवाविर्भावमाज्ञाय ययुर्हर्षेण ... ॥ २६ ॥ शिवं प्रणम्य सुप्रीत्या समानर्चुश्च तेऽखिलाः ॥ तुष्टुवुर्नतकाः विप्राः करौ बद्ध्वा सुचेतसः ॥ २७ ॥ ... गंगा साध्वी तां स्वर्धुनी जगौ ॥ ऋषिकां सुप्रसन्नात्मा प्रशंसन्ती च तद्विधिम् ॥ २८ ॥ गंगोवाच ॥ ममार्थे नैव वैशाखे मासि देयं ... ॥ ... र्थं दिनमेकं मे नामीप्यं कार्यमेव हि ॥ २९ ॥ सूत उवाच ॥ गंगावचनमाकर्ण्य सा साध्वी प्राह सुव्रता ॥ तथास्त्विति वचः प्रीत्या लोकानां हितहेतवे ॥ ३० ॥ आनन्दार्थं शिवस्तस्याः सुप्रसन्नश्च पार्थिवे ॥ तस्मिँल्लिङ्गे लयं यातः पूर्णांशेन तथा हरः ॥ ३१ ॥ देवाः सर्वे सुप्रसन्नाः प्रशंसन्ति शिवं च ताम् ॥ स्वस्वं धाम ययुर्विष्णुब्रह्माद्या अपि स्वर्णदी ॥ ॥ ३२ ॥ तद्दिनात्पावनं ... ॥ नन्दिकेशः शिवः ख्यातः सर्वपापविनाशनः ॥ ३३ ॥ गंगापि प्रतिवर्षं तद्दिने याति शुभेच्छया ॥ क्षालनार्थं स्वपापस्य ... नृणां द्विजाः ॥ ३४ ॥ तत्र स्नातो नरः सम्यक् ... समर्च्य च ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते ह्यखिलैरपि ॥ ३५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां नन्दिकेश्वरशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ द्विजाः शृणुत मद्भक्त्या शिवलिंगानि तानि च ॥ पश्चिमायां दिशायां वै यानि स्थानानि भूतले ॥ १ ॥ कपिलायां नगर्यां तु कालरामेश्वराभिधे ॥ शिवलिंगं महादिव्यं दर्शनात्पापहारकं ॥ २ ॥ पश्चिमे सागरे चैव महासिद्धेश्वरः स्मृतः ॥ ... तथा मोक्षप्रदोऽपि हि ॥ ३ ॥ पश्चिमाम्बुधितीरस्थं गोकर्णं क्षेत्रमुत्तमम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ४ ॥ गोकर्णे शिवलिंगानि विद्यन्ते कोटिकोटिशः ॥ असंख्यातानि ... निवसन्ति च पदेपदे ॥ ५ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन गोकर्णस्थानि सर्वशः ॥ शिवप्रत्यक्षलिंगानि तीर्थान्यम्भांसि सर्वशः ॥ ६ ॥ गोकर्णे शिवलिंगानां तीर्थानामपि सर्वशः ॥ ... महिमा तत्र पुराणेषु महर्षिभिः ॥ ७ ॥ कृते युगे स हि श्वेतस्त्रेतायां सोऽतिलोहितः ॥ द्वापरे पीतवर्णश्च कलौ श्यामो भविष्यति ॥ ८ ॥ आक्रान्तसप्तपातालकुहरोऽपि महाबलः ॥ प्राप्ते कलियुगे घोरे मृदुतामुपयास्यति ॥ ९ ॥ महापातकिनश्चात्र समभ्यर्च्य महाबलम् ॥ शिवलिंगं च

१ नन्दिकेशः ।

गोकर्णे प्रयाताश्शांकरम्पदम् ॥ १० ॥ गोकर्णे तत्र मुनयो गत्वा पुण्यर्क्षवासरे ॥ येऽर्चयन्ति च त भक्त्या ते रुद्राः स्युर्न संशयः ॥ ११ ॥ यदा
कदाचिद्गोकर्णे यो वा को वापि मानवः ॥ पूजयेच्छिवलिंगं तत्स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ १२ ॥ ब्रह्मविष्ण्वादिदेवानां शङ्करो हितकाम्यया ॥ महाबला
भिधानेन देवः संनिहितस्सदा ॥ १३ ॥ घोरेण तपसा लब्धं रावणाख्येन रक्षसा ॥ तल्लिंगं स्थापयामास गोकर्णे गणनायकः ॥ १४ ॥ विष्णुर्ब्रह्मा
महेन्द्रश्च विश्वेदेवा मरुद्गणाः ॥ आदित्या वसवो दस्रौ शशांकश्च सतारकः ॥ १५ ॥ एते विमानगतयो देवाश्च सह पार्षदैः ॥ पूर्वद्वारं निषेवंते
तस्य वै प्रीतकारणात् ॥ १६ ॥ यमो मृत्युः स्वयं साक्षाच्चित्रगुप्तश्च पावकः ॥ पितृभिः सह रुद्रैश्च दक्षिणद्वारमाश्रितः ॥ १७ ॥ वरुणः सरितां
नाथो गंगादिसरितां गणैः ॥ महाबलं च सेवन्ते पश्चिमद्वारमाश्रिताः ॥ १८ ॥ तथा वायुः कुबेरश्च देवेशी भद्रकालिका ॥ मातृभिश्चंण्डिकाद्या
भिरुत्तरद्वारमाश्रिताः ॥ १९ ॥ सर्वे देवास्सगन्धर्वाः पितरः सिद्धचारणाः ॥ विद्याधराः किंपुरुषाः किन्नरा गुह्यकाः खगाः ॥ २० ॥ नानापिशाचा
वेताला दैत्याश्च महाबलाः ॥ नागाश्शेषादयस्सर्वे सिद्धाश्च मुनयोऽखिलाः ॥ २१ ॥ प्रस्तुवन्ति च तं देवं प्रणमन्ति महाबलम् ॥ लभन्त ईप्सिता
न्कामात्रमन्ते च यथासुखम् ॥ २२ ॥ बहुभिस्तत्र सुतपस्ततं सम्पूज्य तं विभुम् ॥ लब्धा हि परमा सिद्धिरिहामुत्रापि सौख्यदा ॥ २३ ॥ गोकर्णे
शिवलिंगं तु मोक्षद्वार उदाहृतः ॥ महाबलाभिधानोऽसौ पूजितः संस्तुतो द्विजाः ॥ २४ ॥ माघासितचतुर्दश्यां महाबलसमर्चनम् ॥ विमुक्तिदं वि
शेषेण सर्वेषां पापिनामपि ॥ २५ ॥ अस्यां शिवतिथौ सर्वे महोत्सवदिदृक्षवः ॥ आयांति सर्वदेशेभ्यश्चातुर्वर्ण्यमहाजनाः ॥ २६ ॥ स्त्रियो वृद्धाश्च
बालाश्च चतुराश्रमवासिनः ॥ दृष्ट्वा तत्रैत्य देवेशं लेभिरे कृतकृत्यताम् ॥ २७ ॥ महाबलप्रभावात्ते तच्च लिंगं शिवस्य तु ॥ सपूज्यैकाथ चाण्डाली
शिवलोकं गता द्रुतम् ॥ २८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां महाबलमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
सूतसूत महाभाग धन्यस्त्वं शैवसत्तमः ॥ चाण्डाली का समाख्याता तत्कथां कथय प्रभो ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ द्विजाः शृणुत सद्भक्त्या तां कथां
परमाद्भुताम् ॥ शिवप्रभावसंमिश्रां शृण्वतां भक्तिवर्द्धिनीम् ॥ २ ॥ चाण्डाली सा पूर्वभवेऽभवद्ब्राह्मणकन्यका ॥ सौमिनी नाम चन्द्रास्या सर्वलक्षण
संयुता ॥ ३ ॥ अथ सा समये कन्या युवती सौमिनी द्विजाः ॥ पित्रा दत्ता च कस्मैचिद्विधिना द्विजसूनवे ॥ ४ ॥ सा भर्तारमनुप्राप्य किंचित्कालं शुभ
व्रता ॥ रेमे तेन द्विजश्रेष्ठा नवयौवनशालिनी ॥ ५ ॥ अथ तस्याः पतिर्विप्रस्तरुणस्सुरुजार्दितः ॥ सौमिन्याः कालयोगात्तु पंचत्वमगमद्द्विजाः ॥
॥ ६ ॥ मृते भर्तरि सा नारी दुःखितातिविषण्णधीः ॥ किंचित्कालं शुभाचारा सुशीलोवास सद्मनि ॥ ७ ॥ ततस्सा मन्मथाविष्टहृदया विधवापि च ॥

युवावस्थाविशेषेण बभूव व्यभिचारिणी ॥ ८ ॥ तज्ज्ञात्वा गोत्रिणस्तस्या दुष्कर्म कुलदूषणम् ॥ समेतास्तत्यजुर्दूरं नीत्वा तां सकचग्रहाम् ॥९॥
कश्चिच्छूद्रवरस्तां वै विचरन्तीं निजेच्छया ॥ दृष्ट्वा वने स्त्रियं चक्रे निनाय स्वगृहं ततः ॥ १० ॥ अथ सा पिशिताहारा नित्यमापीतवारुणी ॥ अर्जी
जनत्सुतान्तेन शूद्रेण सुरतप्रिया ॥ ११ ॥ कदाचिद्भर्तरि क्वापि याते पीतसुरा च सा ॥ इयेष पिशिताहारं सौमिनी व्यभिचारिणी ॥ १२ ॥ ततो
मेषेषु बद्धेषु गोभिस्सह बहिर्व्रजे ॥ निशामुखे तमोऽन्धे हि खड्गमादाय सा ययौ ॥ १३ ॥ अविमृश्य मदावेशान्मेषबुद्ध्यामिषप्रिया ॥ एकं जघान
गोवत्सं क्रोशंतमतिदुर्भगा ॥ १४ ॥ हतं तं गृहमानीय ज्ञात्वा गोवत्समंगना ॥ भीता शिवशिवेत्याह केनचित्पुण्यकर्मणा ॥१५ ॥ सा मुहूर्तं शिवं
ध्यात्वामिषभोजनलालसा ॥ छित्त्वा तमेव गोवत्सं चकाराहारमीप्सितम् ॥ १६ ॥ एवं बहुतिथे काले गते सा सौमिनी द्विजाः ॥ कालस्य वशमा
पन्ना जगाम यमसंक्षयम् ॥ १७ ॥ यमोऽपि धर्ममालोक्य तस्याः कर्म च पौर्विकम् ॥ निवर्त्य निरयावासाच्चक्रे चाण्डालजातिकाम्॥ १८ ॥ साथ
भ्रष्टा यमपुराच्चाण्डालीगर्भमाश्रिता ॥ ततो बभूव जन्मान्धा प्रशांतांगारमेचका ॥ १९ ॥ जन्मान्धा साथ बाल्येऽपि विध्वस्तपितृमातृका ॥ ऊढा न
केनचिद्दुष्टा महाकुष्ठरुजार्दिता ॥ २० ॥ ततः क्षुधार्दिता दीना यष्टिपाणिर्गतेक्षणा ॥ चाण्डालोच्छिष्टपिंडेन जठराग्निमतर्पयत् ॥ २१ ॥ एवं कृच्छ्रे
ण महता नीत्वा स्वविपुलं वयः ॥ जरया ग्रस्तसर्वाङ्गी दुःखमाप दुरत्ययम् ॥२२॥ कदाचित्साथ चांडाली गोकर्णं तं महाजनान्॥ आयास्यंत्यां
शिवतिथौ गच्छतो बुबुधेऽध्वगान् ॥ २३ ॥ अथासावपि चांडाली वसनाशनतृष्णया ॥ महाजनान् याचयितुं संचचार शनैः शनैः ॥२४॥ गत्वा
तत्राथ चांडाली प्रार्थयन्ती महाजनान् ॥ यत्र तत्र चचारासौ दीनवाक्प्रसृताञ्जलिः ॥ २५ ॥ एवमभ्यर्थयंत्यास्तु चांडाल्याः प्रसृताञ्जलौ ॥ एकः
पुण्यतमः पान्थः प्राक्षिपद्बिल्वमंजरीम् ॥ २६ ॥ तामञ्जलौ निपतितां सा विमृश्य पुनः पुनः ॥ अभक्ष्यमिति मत्वाथ दूरे प्राक्षिपदातुरा ॥ २७ ॥
तस्याः कराद्विनिर्मुक्ता रात्रौ सा बिल्वमंजरी ॥ पपात कस्यचिद्दिष्ट्या शिवलिंगस्य मस्तके ॥ २८ ॥ सैवं शिवचतुर्दश्यां रात्रौ पान्थजनान्मुहुः
याचमानापि यत्किंचिन्न लेभे दैवयोगतः ॥ २९ ॥ एवं शिवचतुर्दश्यां व्रतं जातं च निर्मलम् ॥ अज्ञानतो जागरणं परमानन्ददायकम् ॥ ३० ॥
ततः प्रभाते सा नारी शोकेन महतावृता ॥ शनैर्निववृते दीना स्वदेशायैव केवलम् ॥ ३१ ॥ श्रांता चिरोपवासेन निपतंती पदेपदे ॥
अतीत्य तावतीं भूमिं निपपात विचेतना ॥ ३२ ॥ अथ सा शंभुकृपया जगाम परमं पदम् ॥ आरुह्य सुविमानं च नीतं शिवग
णैर्द्रुतम् ॥ ३३ ॥ आदौ यदेषा शिवनाम नारी प्रमादतो वाप्यसती जगाद ॥ तेनेह भूयः सुकृतेन विप्रा महाबलस्थानमवाप दिव्यम् ॥ ३४ ॥

श्रीगोकर्णे शिवतिथावुपोष्य शिवमस्तके ॥ कृत्वा जागरणं सा हि चक्रे बिल्वार्चनं निशि ॥ २५ ॥ अकामतः कृतस्यास्य पुण्यस्यैव च तत्फ-
लम् ॥ भुनक्त्यद्यापि सा चैव महाबलप्रभावतः ॥२६॥ एवंविधं महालिंगं शङ्करस्य महाबलम् ॥ सर्वपापहरं सद्यः परमानन्ददायकम् ॥ २७ ॥
एवं वः कथितं विप्रा माहात्म्यं परमं मया ॥ महाबलाभिधानस्य शिवलिंगवरस्य हि ॥२८॥ अथान्यदपि वक्ष्यामि माहात्म्यं तस्य चाद्भुतम् ॥
श्रुतमात्रेण [illegible] शिवे भक्तिः प्रजायते ॥ २९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां चाण्डालीसद्गतिवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः
[illegible] श्रीमतीक्ष्वाकुवंशे हि राजा परमधार्मिकः ॥ आसीन्मित्रसहो नाम श्रेष्ठस्सर्वधनुष्मताम् ॥ १ ॥ तस्य राज्ञः सुध
[illegible] प्रिया शुभा ॥ मदयन्ती नलस्येव बभूव विदिता सती ॥ २ ॥ स एकदा हि मृगयास्नेही मित्रसहो नृपः ॥ महद्बलेन संयुक्तो
जगाम गहनं वनम् ॥ ३ ॥ विहरंस्तत्र स नृपः कमठाह्वं निशाचरम् ॥ निजघान महादुष्टं साधुपीडाकरं खलम् ॥ ४ ॥ अथ तस्यानुजः पापी
[illegible] ॥ मत्वा जगाम [illegible] ॥ ५ ॥ तं विनम्राकृतिं दृष्ट्वा भृत्यतां कर्तुमागतम् ॥ चक्रे महानसाध्यक्षमज्ञाना
[illegible] महीपतिः ॥ ६ ॥ अथ तस्मिन् [illegible] राजा [illegible] ॥ निवृत्तो मृगयां हित्वा स्वपुरीमाययौ मुदा ॥ ७ ॥ पितुः क्षयाहे सम्प्राप्ते
[illegible] ॥ वसिष्ठं [illegible] भोजयामास भक्तितः ॥ ८ ॥ रक्षसा सूदरूपेण समिश्रितनरामिषम् ॥ शाकामिषं पुरः क्षिप्तं दृष्ट्वा गुरुर
[illegible] ॥ धिक् [illegible] नरामिषं राजंस्त्वयैतच्छद्मकारिणा ॥ खलेनोपहृतं मह्यं ततो रक्षो भविष्यसि ॥ १० ॥ रक्षःकृतं
[illegible] ॥ जलांजलिं समा
[illegible] विज्ञाय [illegible] गुरुस्तदा ॥ पुनर्विमृश्य तं शापं चकार द्वादशाब्दिकम् ॥ ११ ॥ स राजानुचितं शापं विज्ञाय क्रोधमूर्छितः ॥ जलांजलिं समा
[illegible] शप्तुं समुद्यतः ॥ १२ ॥ तदा च तत्प्रिया साध्वी मदयन्ती सुधार्मिणी ॥ पतित्वा पादयोस्तस्य शापं तं हि न्यवारयत् ॥१३॥ ततो निवृ
[illegible] वचनाद्वात ॥ तत्याज पादयोरम्भः पादौ कल्मषतां गतौ ॥१४॥ ततः प्रभृति राजाभूत्स लोकेऽस्मिन्मुनीश्वराः ॥ कल्मषांघ्रि
[illegible] ॥ गत्वा मित्रसहः शापाद्गुरोः ऋषिवरस्य हि ॥ बभूव राक्षसो घोरो हिंसको वनगोचरः ॥ १६ ॥ स बिभ्र
[illegible] मानुषादीन्वनेचरः ॥ १७ ॥ स कदाचिद्वने क्वापि रममाणौ किशोरकौ ॥ अपश्य
[illegible] ॥ जग्धुं जग्राह शापार्तो ह्याग्रो मृगशिशुं
न्तकाकारो नवोढौ [illegible] ॥ १८ ॥ [illegible] नराहारः किशोरं मुनिनन्दनम् ॥

यथा ॥ १९ ॥ कुक्षौ गृहीतं भर्तारं दृष्ट्वा भीता च तत्प्रिया ॥ सा चक्रे प्रार्थनां तस्मै वदन्ती करुणं वचः ॥ २० ॥ प्रार्थ्यमानोऽपि बहुशः पुरुषादः स निर्घृणः ॥ चखाद शिर उत्कृत्य विप्रसूनोर्दुराशयः ॥ २१ ॥ अथ साध्वी च सा दीना विलप्य भृशदुःखिता ॥ आहृत्य भर्तुरस्थीनि चितां चक्रे किलोल्बणाम् ॥ २२ ॥ भर्तारमनुगच्छन्ती संविशंती हुताशनम् ॥ राजानं राक्षसाकारं सा शशाप द्विजांगना ॥ २३॥ अद्यप्रभृति नारीषु यदा त्वं संगतो भवेः ॥ तदा मृतिस्तवेत्युक्त्वा विवेश ज्वलनं सती ॥२४॥सोपि राजा गुरोश्शापमनुभूय कृतावधिम्॥पुनः स्वरूपमास्थाय स्वगृहं मुदितो ययौ॥२५॥ज्ञात्वा विप्रसतीशापं मदयन्ती रतिप्रियम् ॥पतिं निवारयामास वैधव्याद्‌तिबिभ्यती ॥ २६ ॥ अनपत्यो विनिर्विण्णो राज्यभोगेषु पार्थिवः ॥ विसृज्य सकलां लक्ष्मीं वनमेव जगाम ह ॥ २७ ॥ स्वपृष्ठतः समायान्तीं ब्रह्महत्यां सुदुःखदाम् ॥ ददर्श विकटाकारां तर्जयन्तीं मुहुर्मुहुः ॥ २८ ॥ तस्या निर्भेदमन्विच्छन् राजा निर्विण्णमानसः ॥ चकार नानोपायान्स जपव्रतमखादिकान् ॥ २९ ॥ नानोपायैर्यदा राज्ञस्तीर्थस्नानादिभिर्द्विजाः ॥ न निवृत्ता ब्रह्महत्या मिथिलां स ययौ तदा ॥ ३० ॥ बाह्योद्यानगतस्तस्याश्चिंतया परयार्दितः ॥ ददर्श मुनिमायान्तं गौतमं पार्थिवश्च सः ॥ ३१ ॥ अभिसृत्य स राजेन्द्रो गौतमं विमलाशयम् ॥ तद्दर्शनात्तर्किंचित्कः प्रणनाम मुहुर्मुहुः ॥ ३२ ॥ अथ तत्पृष्टकुशलो दीर्घमुष्णं च निश्वसन् ॥ तत्कृपादृष्टिसंप्राप्तसुखः प्रोवाच तं नृपः ॥ ३३ ॥ राजोवाच ॥ मुने मां बाधते ह्येषा ब्रह्महत्या दुरत्यया ॥ अलक्षिता परैस्तात तर्जयन्ती पदेपदे ॥ ३४ ॥ यन्मया शापदग्धेन विप्रपुत्रश्च भक्षितः ॥ तत्पापस्य न शान्तिर्हि प्रायश्चित्तसहस्रकैः ॥ ३५ ॥ नानोपायाः कृता मे हि तच्छान्त्यै भ्रमता मुने ॥ न निवृत्ता ब्रह्महत्या मम पापात्मनः किमु ॥ ३६ ॥ अद्य मे जन्मसाफल्यं संप्राप्तमिव लक्षये ॥ यतस्त्वद्दर्शनादेव ममानन्दभरोऽभवत् ॥ ३७ ॥ अद्य मे तव पादाब्जशरणस्य कृतैनसः ॥ शान्तिं कुरु महाभाग येनाहं सुखमाप्नुयाम् ॥ ३८ ॥ सूत उवाच ॥ इति राज्ञा समादिष्टो गौतमः करुणार्द्रधीः ॥ समादिदेश घोराणामघानां साधु निष्कृतिम् ॥ ३९ ॥ गौतम उवाच ॥ साधु राजेन्द्र धन्योऽसि महाघेभ्यो भयन्त्यज ॥ शिवे शास्तरि भक्तानां क्व भयं शरणैषिणाम् ॥ ४० ॥ शृणु राजन्महाभाग क्षेत्रमन्यत्प्रतिष्ठितम् ॥ महापातकसंहारि गोकर्णाख्यं शिवालयम् ॥ ४१ ॥ तत्र स्थितिर्न पापानां महद्भ्यो महतामपि ॥ महाबलाभिधानेन शिवः संनिहितः स्वयम् ॥ ४२ ॥ सर्वेषां शिवलिंगानां सार्वभौमो महाबलः ॥ चतुर्युगे चतुर्वर्णस्सर्वपापापहारकः ॥ ४३ ॥ पश्चिमाम्बुधितीरस्थं गोकर्णं तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रास्ति शिवलिंगं तन्महापातकनाशकम् ॥ ४४ ॥ तत्र गत्वा महापापाः स्नात्वा तीर्थेषु भूरिशः ॥

महाबलं च संपूज्य प्रयाताश्शांकरम्पदम् ॥ ४५ ॥ तथा त्वमपि राजेन्द्र गोकर्णं गिरिशालयम् ॥ गत्वा सम्पूज्य तल्लिंगं कृतकृत्यत्वमाप्नुयाः ॥
॥ ४६ ॥ तत्र सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वाभ्यर्च्य महाबलम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकन्त्वमाप्नुयाः ॥ ४७॥ सूत उवाच ॥ इत्यादिष्टः स मुनिना
गौतमेन महात्मना ॥ महाहृष्टमना राजा गोकर्णं प्रत्यपद्यत ॥ ४८ ॥ तत्र तीर्थेषु सुस्नात्वा समभ्यर्च्य महाबलम् ॥ निर्धूताशेषपापौघोऽल
भच्छंभोः परम्पदम् ॥ ४९ ॥ य इमां शृणुयान्नित्यं महाबलकथां प्रियाम् ॥ त्रिसप्तकुलजैस्सार्द्धं शिवलोके व्रजत्यसौ ॥५० ॥ इति वश्च समाख्यातं
माहात्म्यं परमाद्भुतम् ॥ महाबलस्य गिरिशलिंगस्य निखिलाघहृत ॥ ५१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां महाबला
ख्यशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम दशमोध्यायः ॥ १० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूतसूत महाभाग धन्यस्त्वं शिवसक्तधीः ॥ महाबलस्य लिंगस्य
श्रावितेयं कथाद्भुता ॥ १ ॥ उत्तरस्यां दिशायां च शिवलिंगानि यानि च ॥ तेषां माहात्म्यमनघ वद त्वं पापनाशकम् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥
शृणुतादरतो विप्रा औत्तराणां विशेषतः ॥ माहात्म्यं शिवलिंगानां प्रवदामि समासतः ॥ ३ ॥ गोकर्णं क्षेत्रमपरं महापातकनाशनम् ॥
महावनं च तत्रास्ति पवित्रमतिविस्तरम् ॥ ४ ॥ तत्रास्ति चन्द्रभालाख्यं शिवलिंगमनुत्तमम् ॥ रावणेन समानीतं सद्भक्त्या सर्वसिद्धिदम्
॥ ५ ॥ तस्य तत्र स्थितिर्वैद्यनाथस्येव मुनीश्वराः ॥ सर्वलोकहितार्थाय करुणासागरस्य च ॥ ६ ॥ स्नानं कृत्वा तु गोकर्णे चन्द्रभालं समर्च्य
च ॥ शिवलोकमवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः ॥७॥ चन्द्रभालस्य लिंगस्य महिमा परमाद्भुता ॥ न शक्या वर्णितुं व्यासाद्भक्तस्नेहितरस्य हि ॥
॥ ८ ॥ चन्द्रभालमहादेवलिंगस्य महिमा महान् ॥ यथाकथंचित्संप्रोक्ता परलिंगस्य वै शृणु ॥ ९ ॥ दाधीचं शिवलिंगं तु मिश्रर्षिवरतीर्थके ॥
दधीचिना मुनीशेन सुप्रीत्या च प्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥ तत्र गत्वा च तत्तीर्थे स्नात्वा सम्यग्विधानतः ॥ शिवलिंगं समर्चेद्वै दाधीचेश्वरमा
दरात् ॥ ११॥दधीचमूर्तिस्तत्रैव समर्च्या विधिपूर्वकम्॥शिवप्रीत्यर्थमेवाशु तीर्थयात्राफलार्थिभिः ॥ १२॥ एवं कृते मुनिश्रेष्ठाः कृतकृत्यो भवेन्नरः॥
इह सर्वसुखं भुक्त्वा परत्र गतिमाप्नुयात् ॥ १३ ॥ नैमिषारण्यतीर्थे तु निखिलर्षिप्रतिष्ठितम् ॥ ऋषीश्वरमिति ख्यातं शिवलिंगं सुखप्रदम् ॥१४॥
तद्दर्शनात्पूजनाच्च जनानां पापिनामपि ॥ भुक्तिर्मुक्तिश्च तेषां तु परत्रेह मुनीश्वराः ॥ १५ ॥ हत्याहरणतीर्थे तु शिवलिंगमघापहम् ॥ पूजनीयं वि
शेषेण हत्याकोटिविनाशनम् ॥ १६ ॥ देवप्रयागतीर्थे तु ललितेश्वरनामकम् ॥ शिवलिंगं सदा पूज्यं नरैस्सर्वाघनाशनम् ॥ १७ ॥ नयपालाख्य
पुर्य्यां तु प्रसिद्धायां महीतले ॥ लिंगं पशुपतीशाख्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥१८॥ शिरोभागस्वरूपेण शिवलिंगं तदस्ति हि ॥ तत्कथां वर्णयिष्यामि

205

केदारेश्वरवर्णने ॥ १९ ॥ तदारान्मुक्तिनाथाख्यं शिवलिंगं महाद्भुतम् ॥ दर्शनादर्चनात्तस्य भुक्तिर्मुक्तिश्च लभ्यते ॥ २० ॥ इति वश्च समाख्यातं
लिंगवर्णनमुत्तमम् ॥ चतुर्दिक्षु मुनिश्रेष्ठाः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ २१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां चन्द्रभालपशुपतिना
थलिंगमाहात्म्यवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत जानासि सकलं वस्तु व्यासप्रसादतः ॥ तवाज्ञातं न विद्येत तस्मात्पृ
च्छामहे वयम् ॥ १ ॥ लिंगं च पूज्यते लोके तत्त्वया कथितं च यत् ॥ तत्तथैव न चान्यद्वा कारणं विद्यते त्विह ॥ २ ॥ बाणरूपा श्रुता लोके
पार्वती शिववल्लभा ॥ एतत्किं कारणं सूत कथय त्वं यथाश्रुतम् ॥३॥ सूत उवाच ॥ कल्पभेदकथा चैव श्रुता व्यासान्मया द्विजाः ॥ तामेव कथ
याम्यद्य श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ ४ ॥ पुरा दारुवने जातं यद्वृत्तं तु द्विजन्मनाम् ॥ तदेव श्रूयतां सम्यक् कथयामि यथाश्रुतम् ॥ ५ ॥ दारुनामवनं
श्रेष्ठं तत्रासन्नृषिसत्तमाः ॥ शिवभक्तास्सदा नित्यं शिवध्यानपरायणाः ॥ ६ ॥ त्रिकालं शिवपूजां च कुर्वंति स्म निरन्तरम् ॥ नाना
विधैः स्तवैर्दिव्यैस्तुष्टुवुस्ते मुनीश्वराः ॥ ७ ॥ ते कदाचिद्वने यातास्समिधाहरणाय च ॥ सर्वे द्विजर्षभाश्शैवाश्शिवध्यानपरायणाः ॥ ८ ॥
एतस्मिन्नंतरे साक्षाच्छंकरो नीललोहितः ॥ विरूपं च समास्थाय परीक्षार्थं समागतः ॥ ९ ॥ दिगम्बरोऽतितेजस्वी भूतिभूषणभूषितः ॥
स चेष्टामकरोद्दुष्टां हस्ते लिंगं विधारयन् ॥ १० ॥ मनसा च प्रियं तेषां कर्तुं वै वनवासिनाम् ॥ जगाम तद्वनं प्रीत्या भक्तप्रीतो हरः स्वयम् ॥
॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा ऋषिपत्न्यस्ताः परं त्रासमुपागताः ॥ विह्वला विस्मिताश्चान्यास्समाजग्मुस्तथा पुनः ॥ १२ ॥ आलिलिंगुस्तथा चान्या
करं धृत्वा तथापराः ॥ परस्परं तु संघर्षात्संमग्नास्ताः स्त्रियस्तदा ॥ १३ ॥ एतस्मिन्नेव समये ऋषिवर्य्याः समागमन् ॥ विरुद्धं तं च ते दृष्ट्वा
दुःखिताः क्रोधमूर्च्छिताः ॥१४॥ तदा दुःखमनुप्राप्ताः कोयं कोयं तथाऽब्रुवन् ॥ समस्ता ऋषयस्ते वै शिवमायाविमोहिताः॥१५॥यदा च नोक्त
वान् किंचित्सोऽवधूतो दिगम्बरः ॥ ऊचुस्तं पुरुषं भीमं तदा ते परमर्षयः ॥१६॥ त्वया विरुद्धं क्रियते वेदमार्गविलोपि यत् ॥ ततस्त्वदीयं तल्लिंगं
पततां पृथवीतले ॥ १७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते तु तदा तैश्च लिंगं च पतितं क्षणात् ॥ अवधूतस्य तस्याशु शिवस्याद्भुतरूपिणः ॥ १८ ॥
तल्लिंगं चाग्निवत्सर्वं यद्ददाह पुरः स्थितम् ॥ यत्रयत्र च तद्याति तत्रतत्र दहेत्पुनः ॥ १९ ॥ पाताले च गतं तच्च स्वर्गे चापि तथैव च ॥ भूमौ
सर्वत्र तद्यातं न कुत्रापि स्थिरं हि तत् ॥ २० ॥ लोकाश्च व्याकुला जाता ऋषयस्तेऽतिदुःखिताः ॥ न शर्म लेभिरे केचिद्देवाश्च ऋषयस्तथा
॥ २१ ॥ न ज्ञातस्तु शिवो यैस्तु ते सर्वे च सुरर्षयः ॥ दुःखिता मिलिताश्शीघ्रं ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥२२॥ तत्र गत्वा च ते सर्वे नत्वा स्तुत्वा

विधिं द्विजाः ॥ तत्सर्वमवदन्वृत्तं ब्रह्मणे सृष्टिकारिणे ॥ २३ ॥ ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा शिवमायाविमोहितान् ॥ ज्ञात्वा तान्च्छंकरं नत्वा प्रोवाच
ऋषिसत्तमान् ॥ २४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ज्ञातारश्च भवन्तो वै कुर्वते गर्हितं द्विजाः ॥ अज्ञातारो यदा कुर्य्युः किं पुनः कथ्यते पुनः ॥ २५ ॥
विरुद्धयैवं शिवं देवं कुशलं कस्समीहते ॥ मध्याह्नसमये यो वै नातिथिं च परामृशेत् ॥ २६ ॥ तस्यैव सुकृतं नीत्वा स्वीयं च दुष्कृतं पुनः ॥
संस्थाप्य चातिथिर्याति किं पुनः शिवमेव वा ॥२७॥ यावल्लिंगं स्थिरं नैव जगतां त्रितये शुभम् ॥ जायते न तदा क्वापि सत्यमेतद्वदाम्यहम् ॥
॥ २८ ॥ भवद्भिश्च तथा कार्यं यथा स्वास्थ्यं भवेदिह ॥ शिवलिंगस्य ऋषयो मनसा संविचार्य्यताम् ॥२९॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तास्ते प्रणम्योचुर्ब्र
ह्माणमृषयश्च वै ॥ किमस्माभिर्विधे कार्यं तत्कार्यं त्वं समादिश ॥ ३० ॥ इत्युक्तश्च मुनीशैस्तैस्सर्वलोकपितामहः ॥ मुनीशांस्तांस्तदा ब्रह्मा स्वयं
प्रोवाच वै तदा ॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ आराध्य गिरिजां देवीं प्रार्थयन्तु सुराश्शिवम् ॥ योनिरूपा भवेच्चेद्वै तदा तत्स्थिरतां व्रजेत् ॥ ३२ ॥
तद्विधिम्प्रवदाम्यद्य सर्वे शृणुत सत्तमाः ॥ तामेव कुरुत प्रेम्णा प्रसन्ना सा भविष्यति ॥ ३३ ॥ कुम्भमेकं च संस्थाप्य कृत्वाष्टदलमुत्तमम् ॥ २०५
दूर्वायवांकुरैस्तीर्थोदकमापूरयेत्ततः ॥ ३४ ॥ वेदमंत्रैस्ततस्तं वै कुंभं चैवाभिमंत्रयेत् ॥ श्रुत्युक्तविधिना तस्य पूजां कृत्वा शिवं स्मरन् ॥ ३५ ॥
तल्लिंगं तज्जलेनाभिषेचयेत्परमर्षयः ॥ शतरुद्रीयमंत्रैस्तु प्रोक्षितं शांतिमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ गिरिजां योनिरूपां च बाणं स्थाप्य शुभं पुनः ॥ तत्र
लिंगं च तत्स्थाप्य पुनश्चैवाभिमंत्रयेत् ॥ ३७ ॥ सुगन्धैश्चन्दनैश्चैव पुष्पधूपादिभिस्तथा ॥ नैवेद्यादिकपूजाभिस्तोषयेत्परमेश्वरम् ॥ ३८ ॥
प्रणिपातैः स्तवैः पुण्यैर्वाद्यैर्गानैस्तथा पुनः ॥ ततः स्वस्त्ययनं कृत्वा जयेति व्याहरेत्तथा ॥ ३९ ॥ प्रसन्नो भव देवेश जगदाह्लादकारक ॥ कर्ता
पालयिता त्वञ्च संहर्ता त्वं निरक्षरः ॥ ४० ॥ जगदादिर्जगद्योनिर्जगदन्तर्गतोऽपि च ॥ शान्तो भव महेशान सर्वलोकांश्च पालय ॥ ४१ ॥ एवं
कृते विधौ स्वास्थ्यं भविष्यति न संशयः ॥ विकारो न त्रिलोकेऽस्मिन्भविष्यति सुखं सदा ॥४२॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तास्ते द्विजा देवाः प्रणि
पत्य पितामहम् ॥ शिवं तं शरणं प्राप्तास्सर्वलोकसुखेप्सया ॥ ४३ ॥ पूजितः परया भक्त्या प्रार्थितः शंकरस्तदा ॥ सुप्रसन्नस्ततो भूत्वा तानुवाच ॥ २९३ ॥
महेश्वरः ॥ ४४ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ हे देवा ऋषयः सर्वे मद्वचः शृणुतादरात् ॥ योनिरूपेण मल्लिंगं धृतं चेत्स्यात्तदा सुखम् ॥ ४५ ॥ पार्वतीं
च विना नान्या लिंगं धारयितुं क्षमा ॥ तया धृतं च मल्लिंगं द्रुतं शान्तिं गमिष्यति ॥ ४६ ॥ ॥ सूतवाच ॥ तच्छ्रुत्वा ऋषिभिर्देवैस्सुप्रसन्नैर्मुनी
श्वराः ॥ गृहीत्वा चैव ब्रह्माणं गिरिजा प्रार्थिता तदा ॥४७॥ प्रसन्नां गिरिजां कृत्वा वृषभध्वजमेव च ॥ पूर्वोक्तं च विधिं कृत्वा स्थापितं लिंगमुत्त

मम् ॥ ४८ ॥ मंत्रोक्तेन विधानेन देवाश्च ऋषयस्तथा ॥ चक्रुः प्रसन्नां गिरिजां शिवं च धर्महेतवे ॥ ४९ ॥ समानर्चुर्विशेषेण सर्वे देवर्षयः शिवम् ॥
ब्रह्मा विष्णुः परे चैव त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥५०॥ सुप्रसन्नः शिवो जातः शिवा च जगदम्बिका ॥ धृतं तया च तल्लिंगं तेन रूपेण वै तदा ॥५१॥
लोकानां स्थापिते लिंगे कल्याणं चाभवत्तदा ॥ प्रसिद्धं चैव तल्लिंगं त्रिलोक्यामभवद्द्विजाः ॥५२॥ हाटकेशमिति ख्यातं तच्छिवाशिवमित्यपि ॥
पूजनात्तस्य लोकानां सुखं भवति सर्वथा ॥ ५३ ॥ इह सर्वसमृद्धिः स्यान्नानासुखवहाधिका ॥ परत्र परमा मुक्तिर्नात्र कार्या विचारणा ॥ ५४ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां लिंगस्वरूपकारणवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ यथाभवल्लिंग
रूपः संपूज्यस्त्रिभवे शिवः ॥ तथोक्तं वा द्विजाः प्रीत्या किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ १ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अन्धकेश्वरलिंगस्य महिमानं वद प्रभो ॥
तथान्यच्छिवलिंगानां प्रीत्या वक्तुमिहार्हसि ॥२॥ सूत उवाच ॥ पुराब्धिगर्तमाश्रित्य वसन् दैत्योऽन्धकासुरः ॥ स्ववशं कारयामास त्रैलोक्यं
सुरसूदनः ॥ ३ ॥ तस्माद्गर्ताच्च निस्सृत्य पीडयित्वा पुनः प्रजाः ॥ प्राविशच्च तदा दैत्यस्तं गर्तं सुपराक्रमः ॥ ४ ॥ देवाश्च दुःखिताः सर्वे शिवं
प्रार्थ्य पुनः पुनः ॥ सर्वं निवेदयामासुस्स्वदुःखं च मुनीश्वराः ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ तदाकर्ण्य वचस्तेषां देवानां परमेश्वरः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा
दुष्टहंता सतां गतिः ॥ ६ ॥ शिव उवाच ॥ घातयिष्यामि तं दैत्यमन्धकं सुरसूदनम् ॥ सैन्यं च नीयतान्देवा ह्यायामि च गणैस्सह ॥ ७ ॥
तस्माद्गर्तादंधके हि देवर्षिद्रुहि भीकरे ॥ निस्सृते च तदा तस्मिन्देवा गर्तमुपाश्रिताः ॥ ८ ॥ दैत्याश्च देवताश्चैव युद्धं चक्रुः सुदारुणम् ॥ शिवानुग्र
हतो देवाः प्रबलाश्चाभवँस्तदा ॥९॥ देवैश्च पीडितः सोऽपि यावद्गर्तमुपागतः ॥ तावच्छूलेन संप्रोतः शिवेन परमात्मना ॥ १० ॥ तत्रत्यश्च तदा
शंभुं ध्यात्वा संप्रार्थयत्तदा ॥ अन्तकाले च त्वां दृष्ट्वा तादृशो भवति क्षणात ॥ ११ ॥ इत्येवं संस्तुतस्सोऽपि प्रसन्नः शंकरस्तदा ॥ उवाच वचनं
तत्र वरं ब्रूहि ददामि ते ॥१२॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा स दैत्यः पुनरब्रवीत् ॥ सुप्रणम्य शिवं स्तुत्वा सत्त्वभावमुपाश्रितः ॥ १३ ॥ अन्धक उवाच ॥
यदि प्रसन्नो देवेश स्वभक्तिं देहि मे शुभाम् ॥ कृपां कृत्वा विशेषेण संस्थितो भव चेह वै ॥ १४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्तेन दैत्यं तं ... चा
क्षपद्धरः ॥ स्वयं तत्र स्थितो लिंगरूपोऽसौ लोककाम्यया ॥ १५ ॥ अन्धकेशं च तल्लिंगं नित्यं यः पूजयेन्नरः ॥ षण्मासाज्जायते तस्य ...

१ अहमावआर्षः ।

सिद्धिर्न संशयः ॥१६ ॥ वृत्त्यथ पूजयेल्लिंगं लोकस्य हितकारकम् ॥ षण्मासं यो द्विजश्चैव स वै देवलक स्मृतः ॥ १७॥ यथा देवलकश्चैव स भवे
दिह वै तदा ॥ देवलकश्च यः प्रोक्तो नाधिकारो द्विजस्य हि॥१८॥ ऋषयः ऊचुः॥देवलकश्च कः प्रोक्तः किं कार्यं तस्य विद्यते॥तत्त्वं वद महाप्राज्ञ
लोकानां हितहेतवे ॥ १९ ॥ सूत उवाच ॥ दधीचिर्नाम विप्रो यो धर्मिष्ठो वेदपारगः ॥ शिवभक्तिरतो नित्यं शिवशास्त्रपरायणः ॥ २० ॥ तस्य
पुत्रस्तथा ह्यासीत्स्मृतो नाम्ना सुदर्शनः ॥ तस्य भार्जा दुकूला च नाम्ना दुष्टकूलोद्भवा ॥ २१ ॥ तद्वशे स च भर्तासीत्तस्य पुत्रचतुष्टयम् ॥
सोऽपि नित्यं शिवस्यैव पूजां च स्म करोत्यसौ ॥ २२ ॥ दधीचेस्तु तदा ह्यासीद्ग्रामान्तरनिवेशनम् ॥ ज्ञातिसंयोगतश्चैव ज्ञातिभिर्न स मोचितः ॥
॥ २३॥ कथयित्वा च पुत्रं स शिवभक्तिरतो भव ॥ इत्युक्त्वा स गतो मुक्तो दधीचिश्शैवसत्तमः ॥२४॥ सुदर्शनस्य पुत्रोऽपि शिवपूजां चकार ह॥
एवं चिरतरः कालो व्यतीयाय मुनीश्वराः ॥ २५ ॥ एवं च शिवरात्रिश्च समायाता कदाचन ॥ तस्यां चोपोषितास्सर्वे स्वयं संयोगतस्तदा ॥२६॥
पूजां कृत्वा गतस्सोऽपि सुदर्शन इति स्मृतः ॥ स्त्रीसंगं शिवरात्रौ तु कृत्वा पुनरिहागतः ॥ २७ ॥ न स्नानं तेन च कृतं तद्रात्र्यां शिवपूजनम् ॥
तेन तत्कर्मपाकेन क्रुद्धः प्रोवाच शंकरः ॥ २८ ॥ महेश्वर उवाच ॥ शिवरात्र्यां त्वया दुष्ट सेवनं च स्त्रियाः कृतम् ॥ अस्नातेन मदीया च कृता
पूजाविवेकिना ॥२९॥ ज्ञात्वा चैवं कृतं यस्मात्तस्मात्त्वं जडतां व्रज॥ ममास्पृश्यो भव त्वं च दूरतः स्पर्शनं कुरु ॥३०॥ सूत उवाच ॥ इति शप्तो
महेशेन दाधीचिस्स सुदर्शनः ॥ जडत्वं प्राप्तवान्सद्यश्शिवमायाविमोहितः ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्समये विप्रा दधीचिः शैवसत्तमः ॥ ग्रामान्तरात्स
मायातो वृत्तान्तं श्रुतवाँश्च सः ॥ ३२ ॥ शिवेन भर्त्सितः सोऽपि दुःखितोऽभूदतीव हि ॥ रुरोद हा हतोऽस्मीति दुःखेन सुतकर्मणा ॥ ३३ ॥ पुनः
पुनरुवाचेति स दधीचिस्सतां मतः ॥अनेनेदं कुपुत्रेण हतं मे कुलमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ स पुत्रोऽपि हतो भार्यां पुंश्चलीं कृतवान्द्रुतम् ॥ पश्चात्तापमनु
प्राप्य स्वपित्रा परिभर्त्सितः ॥३५॥ तत्पित्रा गिरिजा तत्र पूजिता विधिभिर्वरैः॥सुयत्नतो महाभक्त्या स्वपुत्रसुखहेतवे॥३६॥सुदर्शनोऽपि गिरिजां
पूजयामास च स्वयम्॥चण्डीपूजनमार्गेण महाभक्त्या शुभैः स्तवैः॥३७॥एवं तौ पितृपुत्रौ हि नानोपायैः सुभक्तितः॥प्रसन्नां चक्रतुर्देवीं गिरिजां भक्त
वत्सलाम्॥३८॥तयोःसेवाप्रभावेण प्रसन्ना चण्डिका तदा॥सुदर्शनं च पुत्रत्वे चकार गिरिजा मुने॥३९॥शिवं प्रसादयामास पुत्रार्थे चण्डिका स्वयम्॥
क्रुद्धाऽक्रुद्धा पुनश्चण्डी तत्पुत्रस्य प्रसन्नधीः ॥ ४० ॥ अथाज्ञाय प्रसन्नं तं महेशं वृषभध्वजम् ॥ नमस्कृत्य स्वयं तस्य ह्युत्संगे त न्यवेशयत्॥ ४१॥
घृतस्नानं ततः कृत्वा पुत्रस्य गिरिजा स्वयम् ॥ त्रिरावृत्तोपवीतं च ग्रन्थिनैकेन संयुतम् ॥४२॥ सुदर्शनाय पुत्राय ददौ प्रीत्या तदाम्बिका ॥उद्दि

203

श्य शिवगायत्रीं षोडशाक्षरसंयुताम् ॥ ४३॥ तदोंनमः शिवायेति श्रीशब्दपूर्वकाय च ॥ वारान्षोडश संकल्पपूजां कुर्यादयं वटुः ॥ ४४ ॥ आम्ना
नादिप्रणामान्तं पूजयन्वृषभध्वजम् ॥ मंत्रवादित्रपूजाभिस्सर्षीणां सन्निधौ तथा ॥ ४५ ॥ नाममंत्राननेकांश्च पाठयामास वै तदा ॥ उवाच सुप्रसन्ना
त्मा चण्डिका च शिवस्तथा ॥ ४६ ॥ मदर्पितं च यत्किंचिद्धनधान्यादिकन्तथा ॥ तत्सर्वं च त्वया ग्राह्यं न दोषाय भविष्यति॥४७॥ मम कृत्ये
भवान्मुख्यो देवीकृत्ये विशेषतः ॥ घृततैलादिकं सव त्वया ग्राह्यं मदर्पितम् ॥ ४८ ॥ प्राजापत्यं भवेद्यर्हि तर्ह्येको हि भवान्भवेत् ॥ तदा पूजा च
सम्पूर्णान्यथा सर्वा च निष्फला ॥ ४९ ॥ तिलकं वर्तुलं कार्यं स्नानं कार्यं सदा त्वया ॥ शिवसन्ध्या च कर्तव्या गायत्री च तदीयका ॥ ५० ॥
मत्सेवां प्रथमं कृत्वा कार्यमन्यत्कुलोचितम् ॥ एवं कृतेऽखिले भद्रं दोषाः क्षान्ता मया तव ॥ ५१ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ता तस्य पुत्राश्च
चत्वारो वटुकास्तदा ॥ अभिषिक्ताश्चतुर्दिक्षु शिवेन परमात्मना ॥ ५२ ॥ चण्डी चैवात्मनिकटे पुत्रं स्थाप्य सुदर्शनम् ॥ तत्पुत्रान्प्रेरयामास वरा
न्दत्त्वा ह्यनेकशः ॥५३ ॥ देव्युवाच ॥ उभयोर्युवयोर्मध्ये वटुको यो भवेन्मम ॥ तस्य स्याद्विजयो नित्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ५४ ॥ भवांश्च
पूजितो येन तेनैवाहं प्रपूजिता ॥ कर्तव्यं हि भवद्भिश्च स्वीयं कर्म सदा सुत ॥ ५५ ॥ सूत उवाच ॥एवं तस्मै वरा दत्तास्सपुत्राय महात्मने॥ सुदर्श
नाय कृपया शिवाभ्यां जगतां कृते ॥ ५६ ॥ शिवाभ्यां स्थापिता यस्मात्तस्मात्ते वटुकाः स्मृताः॥ तपोभ्रष्टाश्च ये जाताः स्मृतास्तस्मात्तपोधमाः॥
॥५७॥ शिवयोः कृपया सर्वे विस्तारं बहुधा गताः ॥ तेषां च प्रथमा पूजा महापूजा महात्मनः ॥५८ ॥ तेन यावत्कृता नैव पूजा वै शंकरस्य च॥
तावत्पूजा न कर्तव्या कृता चेन्न शुभापि सा ॥ ५९॥ शुभं वाप्यशुभं वापि वटुकं न परित्यजेत् ॥ प्राजापत्ये च भोज्ये वै वटुरेको विशिष्यते ॥
॥ ६० ॥ शिवयोश्च तथा कार्ये विशेषोऽत्र प्रदृश्यते ॥ तदेव शृणु सुप्राज्ञ यथाहं वच्मि तेऽनघ ॥ ६१ ॥ तस्यैव नगरे राज्ञो भद्रस्य नित्यभोजने॥
नियमे प्राजापत्यस्य ह्यन्धकेशसमीपतः ॥६२॥ यज्जातमद्भुतं वृत्तं शिवानुग्रहकारणात्॥ श्रूयतां तच्च सुप्रीत्या कथयामि यथाश्रुतम् ॥ ६३॥ ध्वज
एकश्च तद्राज्ञे दत्तस्तुष्टेन शंभुना ॥ प्रोक्तश्च कृपया राजा देवदेवेन तेन सः ॥ ६४ ॥ प्रातश्च वध्यतां राजन्ध्वजो रात्रौ पतिष्यति ॥ ममत्वेवं च
संपूर्णे प्राजापत्ये तथा पुनः ॥ ६५ ॥ अन्यथायं ध्वजो मे हि रात्रावपि स्थिरो भवेत् ॥ इत्युक्त्वान्तर्हितश्शंभू राज्ञे तुष्टः कृपानिधिः ॥६६॥ तथैव
नियमश्चासीत्तस्य राज्ञो महामुने॥प्राजापत्यं कृतं नित्यं शिवपूजाविधानतः॥६७॥स्वयं प्रातर्विबद्धेत ध्वजः सायं पतेदिति॥यदि कार्यं च सम्पूर्णं जानं
चैव भवेद्धि ॥ ६८ ॥ एकस्मिन्समये चात्र वटोः कार्यं पुरा ह्यभूत ॥ ध्वजः स पतितो वै हि भोजं विनापि हि ॥६९॥दृष्ट्वा तच्च तदा तत्र पृथ्वी

राज्ञा च पण्डिताः ॥ भुञ्जते ब्राह्मणा ह्यत्र नोत्थितो वै ध्वजस्त्विति ॥ ७० ॥ कथं च पतितः सोऽत्र ब्राह्मणा ब्रूत सत्यतः ॥ ते पृष्टाश्च तदा प्रोचु
र्ब्राह्मणाः पण्डितोत्तमाः ॥ ७१ ॥ ब्रह्मभोजे महाराज वटुको भोजितः पुरा ॥ चण्डीपुत्रश्शिवस्तुष्टस्तस्माच्च पतितो ध्वजः ॥ ७२ ॥ तच्छ्रुत्वा
नृपतिस्सोऽथ जनाश्चान्येऽपि सर्वशः ॥ अभवन्विस्मितास्तत्र प्रशंसां चक्रिरे ततः ॥ ७३ ॥ एवं च महिमा तस्यां वर्द्धितः शंकरेण हि ॥ तस्माच्च वटु
काः श्रेष्ठाः पुराविद्भिः प्रकीर्तिताः ॥ ७४ ॥ शिवपूजा तु तैः पूर्वमुताचार्यां नान्यथा पुनः ॥ अन्येषां नाधिकारोऽस्ति शिवस्य वचनादिह ॥ ७५ ॥
इत्तारणं च कार्य्यं हि पूजा पूर्णा भवत्विति ॥ एतावदेव तेषां तु कार्य्यं नान्यत्तथैव च ॥ ७६ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टं च मुनीश्वराः ॥ यच्छ्रुत्वा
शिवपूजायाः फलं प्राप्नोति वै नरः ॥ ७७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां वटुकोत्पत्तिवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
ऋषय ऊचुः ॥ ज्योतिषां चैव लिङ्गानां माहात्म्यं कथयाधुना ॥ उत्पत्तिं च तथा तेषां ब्रूहि त्वं यथाश्रुतम् ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ शृण्वन्तु
विप्राः वक्ष्यामि तन्माहात्म्यं ऋजिं तथा ॥ संक्षेपतो यथाबुद्धि सद्गुरोश्च मया श्रुतम् ॥ २ ॥ एतेषां चैव माहात्म्यं वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ शक्यते न मुनि
श्रेष्ठास्तथापि कथयामि वः ॥ ३ ॥ सोमनाथश्च तेषां वै प्रथमः परिकीर्तितः ॥ तन्माहात्म्यं शृणु मुने प्रथमं सावधानतः ॥ ४ ॥ सप्तविंशन्मिताः
कन्या दक्षेण च महात्मना ॥ तेन चन्द्रमसे दत्ता अश्विन्याद्या मुनीश्वराः ॥ ५ ॥ चंद्रं च स्वामिनं प्राप्य शोभमाना विशेषतः ॥ चंद्रोऽपि चैव ताः प्राप्य
शोभते स्म निरन्तरम् ॥ ६ ॥ हेम्ना चैव मणिर्भाति मणिना हेम चैव हि ॥ एवं च समये तस्य यज्जातं श्रूयतामिति ॥ ७ ॥ सर्वास्वपि च
एकांपु रोहिणीनाम या स्मृता ॥ यथैका सा प्रिया चासीत्तथान्या न कदाचन ॥ ८ ॥ अन्याश्च दुःखमापन्नाः पितरं शरणं ययुः ॥ गत्वा तस्मै च यद्दुःखं
तथा ताभिर्निवेदितम् ॥ ९ ॥ दक्षस्स च तथा श्रुत्वा दुःखं च प्राप्तवांस्तदा ॥ समागत्य द्विजाश्चन्द्रं शान्त्यावोचद्वचस्तदा ॥ १० ॥ दक्ष उवाच ॥
विमले च कुले त्वं हि समुत्पन्नः कलानिधे ॥ आश्रितेषु च सर्वेषु न्यूनाधिक्यं कथं तव ॥ ११ ॥ कृतं चेत्तत्कृतं तच्च न कर्तव्यं त्वया पुनः ॥
वर्तनं विषमत्वेन नरकप्रदमीरितम ॥ १२ ॥ सूत उवाच ॥ दक्षश्चैवं च संप्रार्थ्य चंद्रं जामातरं स्वयम् ॥ जगाम मन्दिरं स्वं वै निश्चयं परमं गतः
॥ १३ ॥ चंद्रोऽपि वचनं तस्य न चकार विमोहितः ॥ शिवमायाप्रभावेण यया संमोहितं जगत् ॥ १४ ॥ शुभं भावि यदा यस्य शुभं भवति
तस्य वै ॥ अशुभं च यदा भावि कथं तस्य शुभं भवेत् ॥ १५ ॥ चन्द्रोऽपि बलवद्भाविवशान्मेने न तद्वचः ॥ रोहिण्यां च समासक्तो नान्यां मेने

१ इकारश्छान्दसः

कदाचन ॥ १६ ॥ तच्छ्रुत्वा पुनरागत्य स्वयं दुःखसमन्वितः ॥ प्रार्थयामास चन्द्रं स दक्षो दक्षस्सुनीतितः ॥ १७ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ श्रूयतां
चन्द्र यत्पूर्वं प्रार्थितो बहुधा मया ॥ न मानितं मया यस्मात्तस्मात्त्वं च क्षयी भव ॥ १८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते तेन चन्द्रो वै क्षयी जातः
क्षणादिह ॥ हाहाकारो महानासीत्तदेन्दौ क्षीणतां गते ॥१९॥ देवर्षयस्तदा सर्वे किं कार्य्यं हा कथं भवेत ॥ इति दुःखं समापन्ना विह्वला ह्यभवन्मुने
॥ २०॥ विज्ञापिताश्च चन्द्रेण सर्वे शक्रादयस्सुराः ॥ ऋषयश्च वसिष्ठाद्या ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ २१॥ गत्वापि तु तदा प्रोचुस्तद्वृत्तं निखिलं मुने॥
ब्रह्मणे ऋषयो देवा नत्वा नुत्वातिविह्वलाः ॥ २२ ॥ ब्रह्मापि तद्वचश्श्रुत्वा विस्मय परमं ययौ ॥ शिवमायां सुप्रशस्य श्रावयंस्तानुवाच ह ॥
॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहो कष्टं महज्जातं सर्वलोकस्य दुःखदम् ॥ चन्द्रस्तु सर्वदा दुष्टो दक्षश्च शप्तवानमुम् ॥२४ ॥ सर्वं दुष्टेन चन्द्रेण
कृतं कर्माप्यनकेशः ॥ श्रूयतामृषयो देवाश्चन्द्रकृत्यं पुरातनम् ॥ २५ ॥ बृहस्पतेर्गृहं गत्वा तारा दुष्टेन वै हृता ॥ तस्य भार्या पुनश्चैव स दैत्या
न्समुपस्थितः ॥ २६ ॥ समाश्रितस्तदा दैत्यान्युद्धं देवैश्चकार ह ॥ मयाऽत्रिणा निषिद्धश्च तस्मै तारां ददौ शशी ॥ २७ ॥ तां च गर्भवतीं
दृष्ट्वा न गृह्णामीति सोऽब्रवीत् ॥ अस्माभिर्वारितो जीवः कृच्छ्राज्जग्राह तां तदा ॥ २८ ॥ यदि गर्भं जहातीह गृह्णामीत्यब्रवीत्पुनः ॥ गर्भे मया
पुनस्तत्र त्याजिते मुनिसत्तमाः ॥ २९ ॥ कस्यायं च पुनर्गर्भस्तोमस्येति च साऽब्रवीत् ॥ पश्चात्तेन गृहीता सा मया च वारितेन वै ॥ ३० ॥
एवंविधानि चन्द्रस्य दुश्चरित्राण्यनेकशः ॥ वर्ण्यन्ते किं पुनस्तानि सोऽद्यापि कुरुते कथम् ॥३१ ॥ यज्जातं तत्सुसंजातं नान्यथा भवति ध्रुवम् ॥
अतः परमुपायं वो वक्ष्यामि शृणुतादरात् ॥ ३२ ॥ प्रभासके शुभे क्षेत्रे व्रजेच्चन्द्रस्सदैवतैः ॥ शिवमाराधयेत्तत्र मृत्युंजयविधानतः ॥३३ ॥निधा
येशं पुरस्तत्र चन्द्रस्तपतु नित्यशः ॥ प्रसन्नश्च शिवः पश्चादक्षयं तं करिष्यति ॥ ३४ ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणस्ते सुरर्षयः॥
संनिवृत्याययुस्सर्वे यत्र दक्षविधू ततः ॥ ३५ ॥ गृहीत्वा ते ततश्चन्द्रं दक्षं चाश्वास्य निर्जराः ॥ प्रभासे ऋषयश्चक्रुस्तत्र गत्वाखिलाश्च वै ॥३६ ॥
आवाह्य तीर्थवर्याणि सरस्वत्यादिकानि च॥पार्थिवेन तदा पूजां मृत्युंजयविधानतः॥३७॥ते देवाश्च तदा सर्वे ऋषयो निर्मलाशयाः ॥स्थाप्य चन्द्रं
प्रभासे च स्वं स्वं धाम ययुर्मुदा ॥ ३८ ॥ चन्द्रेण च तपस्तप्तं षण्मासं च निरंतरम् ॥ मृत्युंजयेन मंत्रेण पूजितो वृषभध्वजः॥ ३९ ॥ दशकोटि
मितं मंत्रं समावृत्य शशी च तम् ॥ ध्यात्वा मृत्युंजयं मंत्रं तस्थौ निश्चलमानसः ॥४० ॥ तं दृष्ट्वा शंकरो देवः प्रसन्नोऽभून्नतः प्रभुः॥ आविर्भूय विधुं
प्राह स्वभक्तं भक्तवत्सलः ॥ ४१ ॥ शंकर उवाच ॥वरं वृणीष्व भद्रं ते मनसा यत्समीप्सितम् ॥ प्रसन्नोऽहं शशिन्सर्वं दास्ये वरमनुत्तमम् ॥ ४२॥

चन्द्र उवाच ॥ यदि प्रसन्नो देवेश किमसाध्यं भवेन्मम ॥ तथापि मे शरीरस्य क्षयं वारय शंकर ॥ ४३ ॥ क्षंतव्यो मेऽपराधश्च कल्याणं कुरु सर्व
दा ॥ इत्युक्ते च तदा तेन शिवो वचनमब्रवीत् ॥ ४४ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ पक्षे च क्षीयतां चन्द्र कला ते च दिने दिने ॥ पुनश्च वर्द्धतां पक्षे सा
कला च निरंतरम् ॥ ४५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवं सति तदा देवा हर्षनिर्भरमानसाः ॥ ऋषयश्च तथा सर्वे समाजग्मुर्द्रुतं द्विजाः ॥ ४६ ॥ आ
गत्य च तदा सर्वे चन्द्रायाशिषमब्रुवन् ॥ शिवं नत्वा करौ बद्ध्वा प्रार्थयामासुरादरात् ॥ ४७ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव महादेव परमेश नमोऽ
स्तु ते ॥ उमया सहितश्शंभो स्वामिन्नत्र स्थिरो भव ॥ ४८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ततश्चन्द्रेण सद्भक्त्या संस्तुतश्शंकरः पुरा ॥ निराकारश्च साकारः
पुनश्चैवाभवत्प्रभुः ॥ ४९ ॥ प्रसन्नश्च स देवानां क्षेत्रमाहात्म्यहेतवे ॥ चन्द्रस्य यशसे तत्र नाम्ना चन्द्रस्य शंकरः ॥ ५० ॥ सोमेश्वरश्च नाम्नासीद्वि
ख्यातो भुवनत्रये ॥ क्षयकुष्ठादिरोगाणां नाशकः पूजनाद्द्विजाः ॥ ५१ ॥ धन्योऽयं कृतकृत्योऽयं यन्नाम्ना शंकरस्स्वयम् ॥ स्थितश्च जगतां नाथः
पावयञ्जगतीतलम् ॥ ५२ ॥ तत्कुण्डं तैश्च तत्रैव सर्वैर्देवैः प्रतिष्ठितम् ॥ शिवेन ब्रह्मणा तत्र ह्यविभक्तं तु तत्पुनः ॥ ५३ ॥ चन्द्रकुण्डं प्रसिद्धं च
पृथिव्यां पापनाशनम् ॥ तत्र स्नाति नरो यस्तु सर्वैः पापैः प्रमुच्यते ॥५४॥ रोगास्सर्वे क्षयाद्याश्च ह्यसाध्या ये भवंति वै ॥ ते सर्वे च क्षयं यान्ति
षण्मासं स्नानमात्रतः ॥ ५५ ॥ प्रभासं च परिक्रम्य पृथिवीक्रमसंभवम् ॥ फलं प्राप्नोति शुद्धात्मा मृतस्स्वर्गे महीयते ॥ ५६ ॥ सोमलिंगं नरो
दृष्ट्वा सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ लब्ध्वा फलं मनोभीष्टं मृतस्स्वर्गं समीहते ॥५७॥ यद्यत्फलं समुद्दिश्य कुरुते तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्तत्फलमवाप्नोति सर्वथा
नात्र संशयः ॥ ५८ ॥ इति ते ऋषयो देवाः फलं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ मुदा शिवं नमस्कृत्य गृहीत्वा चन्द्रमक्षयम् ॥ ५९ ॥ परिक्रम्य च तत्तीर्थं
प्रशंसन्तश्च ते ययुः ॥ चंद्रश्चापि स्वकीयं च कार्य्यं चक्रे पुरातनम् ॥ ६० ॥ इति सर्वः समाख्यातः सोमेशस्य समुद्भवः ॥ एवं सोमेश्वरं लिंगं समु
त्पन्नं मुनीश्वराः ॥ ६१ ॥ यः शृणोति तदुत्पत्तिं श्रावयेद्वा परान्नरः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां सोमनाथज्योतिर्लिंगोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि मल्लिकार्जु
नसंभवम् ॥ यं श्रुत्वा भक्तिमान्धीमान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ पूर्वं च कथितं यच्च तत्पुनः कथयाम्यहम् ॥ कुमारचरितं दिव्यं सर्वपापविनाश
नम् ॥ २ ॥ यदा पृथ्वीं समाक्रम्य कैलासं पुनरागतः ॥ कुमारस्स शिवापुत्रस्तारकारिमहाबलः ॥ तदा सुरर्षिरागत्य सर्वं वृत्तं जगाद ह ॥
गणेश्वरविवाहादि भ्रामयंस्तं स्वबुद्धितः ॥४॥ तच्छ्रुत्वा स कुमारो हि प्रणम्य पितरौ च तौ ॥ जगाम पर्वतं क्रौंचं पितृभ्यां वारितोऽपि हि ॥५॥

२०।

कुमारस्य वियोगेन तन्माता गिरिजा यदा॥दुःखितासीत्तदा शंभुस्तामुवाच सुबोधकृत् ॥६॥ कथं प्रिये दुःखितासि न दुःखं कुरु पार्वति॥ आयास्य
ति सुतः सुभ्रूस्त्यज्यतां दुःखमुत्कटम्॥७॥सा यदा च न तन्मेने पार्वती दुःखिता भृशम् ॥ तदा च प्रेषितास्तत्र शंकरेण सुरर्षयः॥८॥देवाश्च ऋषय
यास्सर्वे सगणा हि मुदान्विताः॥कुमारानयनार्थं वै तत्र जग्मुः सुबुद्धयः॥९॥तत्र गत्वा च ते सर्वे कुमारं सुप्रणम्य च ॥ विज्ञाप्य बहुधाप्येनं प्रार्थनां
चक्रुरादरात् ॥ १० ॥ देवादिप्रार्थनां तां च शिवाज्ञासंकुलां गुरुः ॥ न मेने स कुमारो हि महाहंकारविह्वलः ॥११॥ ततश्च पुनरावृत्य सर्वे ते हि
शिवांतिकम् ॥ स्वं स्वं स्थानं गता नत्वा प्राप्य शंकरशासनम् ॥ १२ ॥ तदा च गिरिजा देवी विरहं पुत्रसंभवम् ॥ शंभुश्च परमं दुःखं प्राप
तस्मिन्ननागते ॥ १३ ॥ अथो सुदुःखितौ दीनौ लोकाचारकरौ तदा ॥ जग्मतुस्तत्र सुस्नेहात्स्वपुत्रो यत्र संस्थितः ॥ १४ ॥ स पुत्रश्च कुमाराख्यः
पित्रोरागमनं गिरेः ॥ ज्ञात्वा दूरं गतोऽस्नेहाद्योजनत्रयमेव च ॥ १५॥ क्रौंचे च पर्वते दूरं गते तस्मिन्स्वपुत्रके॥ तौ च तत्र समासीनौ ज्योतीरूपं
समाश्रितौ ॥ १६ ॥ पुत्रस्नेहातुरौ तौ वै शिवौ पर्वणिपर्वणि ॥ दर्शनार्थं कुमारस्य स्वपुत्रस्य हि गच्छतः॥१७॥अमावास्यादिने शंभुस्स्वयं गच्छ
ति तत्र ह ॥ पौर्णमासीदिने तत्र पार्वती गच्छति ध्रुवम् ॥ १८ ॥ तद्दिनं हि समारभ्य मल्लिकार्जुनसंभवम् ॥ लिंगं चैव शिवस्यैकं प्रसिद्धं भुवन
त्रये ॥ १९ ॥ तल्लिंगं यः समीक्षेत स सर्वैः किल्बिषैरपि ॥ मुच्यते नात्र सन्देहः सर्वान्कामानवाप्नुयात्॥२०॥ दुःखं च दूरतो याति सुखमात्यंतिकं
लभेत् ॥ जननीगर्भसंभूतं कष्टं नाप्नोति वै पुनः ॥ २१ ॥ धनधान्यसमृद्धिश्च प्रतिष्ठारोग्यमेव च ॥ अभीष्टफलसिद्धिश्च जायते नात्र संशयः ॥
॥ २२ ॥ ज्योतिर्लिंगं द्वितीयं च प्रोक्तं मल्लिकसंज्ञितम् ॥ दर्शनात्सर्वसुखदं कथितं लोकहेतवे ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटि
रुद्रसंहितायां मल्लिकार्जुनद्वितीयज्योतिर्लिंगवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सर्वं विजानासि वस्तु व्यासप्रसादतः ॥
ज्योतिषां च कथां श्रुत्वा तृप्तिर्नैव प्रजायते ॥ १ ॥ तस्मात्त्वं हि विशेषेण कृपां कृत्वातुलां प्रभो ॥ ज्योतिर्लिंगं तृतीयं च कथय त्वं हि नोऽधुना
॥ २ सूत उवाच ॥ ॥ धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं श्रीमतां भवतां यदि ॥ गतश्च संगमं विप्रा धन्या वै साधुसंगतिः ॥ ३ ॥ अतो मत्वा स्वभाग्य
हि कथयिष्यामि पावनीम् ॥ पापप्रणाशिनीं दिव्यां कथां च शृणुतादरात् ॥ ४ ॥ अवंती नगरी रम्या मुक्तिदा सर्वदेहिनाम् ॥ शिवप्रिया महा
पुण्या वर्तते लोकपावनी ॥ ५ ॥ तत्रासीद्ब्राह्मणश्रेष्ठश्शुभकर्मपरायणः ॥ वेदाध्ययनकर्ता च वेदकर्मरतस्सदा ॥ ६ ॥ अग्न्याधानसमायुक्तश्शिव

१ ह्रस्व आर्षः ।

पूजारतस्सदा ॥ पार्थिवीं प्रत्यहं मूर्तिं पूजयामास वै द्विजः ॥ ७ ॥ सर्वकर्मफलं प्राप्य द्विजो वेदप्रियस्सदा ॥ सतां गतिं समालेभे सम्यग्ज्ञानपरा
यणः ॥ ८ ॥ तत्पुत्रास्तादृशाश्चासंश्चत्वारो मुनिसत्तमाः ॥ शिवपूजारता नित्यं पित्रोस्तत्समास्सदा ॥ ९ ॥ देवप्रियश्च तज्ज्येष्ठः प्रियमेधास्ततः
परम् ॥ तृतीयस्सुकृतो नाम धर्मवाही च सुव्रतः ॥१०॥ तेषां पुण्यप्रतापाच्च पृथिव्यां सुखमैधत ॥ शुक्लपक्षे यथा चन्द्रो वर्तते च निरंतरम्॥ ११॥
तथा तेषां गुणास्तत्र वर्द्धन्ते स्म सुखावहाः ॥ ब्रह्मतेजोमयी सा वै नगरी चाभवत्तदा ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र यज्जातं वृत्तमुत्तमम् ॥ श्रूयतां
तद्द्विजश्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतम् ॥ १३ ॥ पर्वते रत्नमाले च दूषणाख्यो महासुरः ॥ बलवान्दैत्यराजश्च धर्मद्वेषी निरन्तरम् ॥ १४॥ ब्रह्मणो वरदा
नाच्च जगत्तुच्छीचकार ह ॥ देवाः पराजितास्तेन स्थानान्निस्सारितास्तथा ॥ १५ ॥ पृथिव्यां वेदधर्माश्च स्मृतिधर्माश्च सर्वशः ॥ स्फोटितास्तेन
दुष्टेन सिंहेनेव शशाः खलु ॥ १६ ॥ यावंतो वेदधर्माश्च तावंतो दूरतः कृताः ॥ तीर्थे तीर्थे तथा क्षेत्रे धर्मो नीतश्च दूरतः ॥ १७ ॥ अवंती
नगरी रम्या तत्रैका दृश्यते पुनः ॥ इत्थं विचार्य तेनैव यत्कृतं श्रूयतां हि तत् ॥ १८ ॥ बहुसैन्यसमायुक्तो दूषणस्स महासुरः ॥ तत्रस्था
न्ब्राह्मणान्सर्वानुद्दिश्य समुपाययौ ॥ १९ ॥ तत्रागत्य स दैत्येन्द्रश्चतुरो दैत्यसत्तमान् ॥ प्रोवाचाहूय वचनं विप्रद्रोही महाखलः
॥ २० ॥ ॥ दैत्य उवाच ॥ किमेते ब्राह्मणा दुष्टा न कुर्वंति वचो मम ॥ वेदधर्मरता एते सर्वे दंड्या मते मम ॥ २१ ॥ सर्वे देवा मया लोके
राजानश्च पराजिताः ॥ वशे किं ब्राह्मणाश्शक्या न कर्तुं दैत्यसत्तमाः ॥ २२ ॥ यदि जीवितुमिच्छा स्यात्तदा धर्मं शिवस्य च ॥ वेदानां परमं धर्मं
त्यक्त्वा सुखसुभागिनः ॥ २३ ॥ 'अन्यथा जीवने तेषां संशयश्च भविष्यति ॥ इति सत्यं मया प्रोक्तं तत्कुरुध्वं विशंकिताः ॥ २४ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ इति निश्चित्य ते दैत्याश्चत्वारः पावका इव ॥ चतुर्दिक्षु तदा जाताः प्रलये च यथा पुरा ॥२५ ॥ ते ब्राह्मणास्तथा श्रुत्वा दैत्यानामुद्यमं
तदा ॥ न दुःखं लेभिरे तत्र शिवध्यानपरायणाः ॥ २६ ॥ धैर्यं समाश्रितास्ते च रेखामात्रं तदा द्विजाः ॥ न चेलुः परमध्यानाद्ब्राह्मणाः के
शिवाग्रतः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नंतरे तैस्तु व्याप्तासीन्नगरी शुभा ॥ लोकाश्च पीडितास्तैस्तु ब्राह्मणान्समुपाययुः ॥ २८ ॥ ॥ लोका ऊचुः ॥ स्वामि
नः किं च कर्तव्यं दुष्टाश्च समुपागताः ॥ हिंसिता बहवो लोका आगताश्च समीपतः ॥ २९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ तेषां तिति वचश्श्रुत्वा वेदप्रियसु
ताश्च ते ॥ समूचुर्ब्राह्मणास्तान्वै विश्वस्ताश्शंकरे सदा ॥ ३० ॥ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ श्रूयतां विद्यते नैव बलं दुष्टभयावहम् ॥ न शस्त्राणि तथा
संति यच्च ते विमुखाः पुनः ॥ ३१ ॥ सामान्यस्यापमानो नो ह्याश्रयस्य भवेदिह ॥ पुनश्च किं समर्थस्य शिवस्येह भविष्यति ॥ ३२ ॥शिवो रक्षां

करोत्वद्यासुगणां भयतः प्रभुः॥नान्यथा शरणं लोके भक्तवत्सलतश्शिवात्॥३३॥सूत उवाच॥इति धैर्यं समास्थाय समर्चां पार्थिवस्य च ॥ कृत्वा
ने च द्विजाः सम्यक्स्थिता ध्यानपरायणाः॥ दृष्टा दैत्येन तावच्च ते विप्रास्सबलेन हि ॥३४॥ दूषणेन वचः प्रोक्तं हन्यतां वध्यतामिति ॥ तच्छ्रुतं
तैस्तदा नैव दैत्यप्रोक्तं वचो द्विजैः ॥ वेदप्रियसुतैश्शंभोर्ध्यानमार्गपरायणैः ॥३५॥ अथ यावन्स दुष्टात्मा हन्तुमैच्छद्द्विजांश्च तान्॥तावच्च पार्थिव
स्थाने गर्त्त आसीत्सशब्दकः ॥३६॥ गर्तात्ततस्समुत्पन्नः शिवो विकटरूपधृक् ॥ महाकाल इति ख्यातो दुष्टहंता सतां गतिः ॥ ३७ ॥ महाकालः
समुत्पन्नो दुष्टानां त्वादृशामहम् ॥ खल त्वं ब्राह्मणानां हि समीपाद्दूरतो व्रज॥३८॥इत्युक्त्वा हुंकृतेनैव भस्मसात्कृतवांस्तदा ॥ दूषणं च महाकालः
शंकरस्सबलं द्रुतम् ॥ ३९ ॥ कियत्सैन्यं हतं तेन किंचित्सैन्यं पलायितम् ॥ दूषणश्च हतस्तेन शिवेनेह परात्मना ॥ ४० ॥ सूर्यं दृष्ट्वा यथा याति
संक्षयं सर्वशस्तमः ॥ तथैव च शिवं दृष्ट्वा तत्सैन्यं विननाश ह॥ ४१ ॥ देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥ देवास्समाययुस्सर्वे हरिब्रह्मादय
स्तथा ॥ ४२ ॥ भक्त्या प्रणम्य तं देवं शंकरं लोकशंकरम् ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः कृतांजलिपुटा द्विजाः ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणांश्च समाश्वास्य सुप्र
सन्नश्शिवस्स्वयम् ॥ वरं ब्रूतेति चोवाच महाकालो महेश्वरः ॥ ४४ ॥ तच्छ्रुत्वा ते द्विजास्सर्वे कृताञ्जलिपुटास्तदा ॥ सुप्रणम्य शिवं भक्त्या
प्रोचुस्सन्नतमस्तकाः ॥ ४५ ॥ द्विजा ऊचुः ॥ महाकाल महादेव दुष्टदण्डकर प्रभो ॥ मुक्तिं प्रयच्छ नश्शंभो संसाराम्बुधितश्शिव ॥ ४६ ॥
अत्रैव लोकरक्षार्थं स्थातव्यं हि त्वया शिव ॥ स्वदर्शकान्नरान्शंभो तारय त्वं सदा प्रभो ॥ ४७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्तै
शिवस्तत्र तस्थौ गर्ते सुशोभने ॥ भक्तानां चैव रक्षार्थं दत्त्वा तेभ्यश्च सद्गतिम् ॥ ४८ ॥ द्विजास्ते मुक्तिमापन्नाश्चतुर्दिक्षु शिवास्पदम् ॥
क्रोशमात्रं तदा जातं लिंगरूपिण एव च ॥ ४९ ॥ महाकालेश्वरो नाम शिवः ख्यातश्च भूतले ॥ तं दृष्ट्वा न भवेत्स्वप्ने किंचिद्दुःखमपि
द्विजाः ॥ ५० ॥ यं यं काममपेक्ष्यैव तल्लिंगं भजते तु यः ॥ तं तं काममवाप्नोति लभेन्मोक्षं परत्र च ॥ ५१ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं
महाकालस्य सुव्रताः ॥ समुद्भवश्च माहात्म्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ ५२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां महा
कालज्योतिर्लिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ महाकालसमाह्वस्थज्योतिर्लिंगस्य रक्षिणः ॥ भक्तानां
महिमानं च पुनर्ब्रूहि महामते ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुतादरतो विप्रा भक्तरक्षाविधायिनः॥ महाकालस्य लिंगस्य माहात्म्यं भक्तिवर्द्धनम् ॥ २॥
उज्जयिन्यामभूद्राजा चन्द्रसेनाह्वयो महान् ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञश्शिवभक्तो जितेन्द्रियः ॥ ३ ॥ तस्याभवत्सखा राज्ञो मणिभद्रो गणो द्विजाः॥

गिरीशगणमुख्यश्च सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ४ ॥ एकदा स गणेन्द्रो हि प्रसन्नास्यो महामणिम् ॥ मणिभद्रो ददौ तस्मै चिंतामणिमुदारधीः ॥ ५ ॥
स वै मणिः कौस्तुभवद्द्योतमानोऽर्कसन्निभः ॥ध्यातो दृष्टः श्रुतो वापि मंगलं यच्छति ध्रुवम् ॥६॥ तस्य कांतितलस्पृष्टं कांस्यं ताम्रमयं त्रपु ॥ पाषा
णादिकमन्यद्वा द्रुतं भवति हाटकम् ॥ ७॥ स तु चिंतामणिं कंठे बिभ्रद्राजा शिवाश्रयः॥चन्द्रसेनो रराजाति देवमध्ये व भानुमान् ॥ ८ ॥ श्रुत्वा
चिंतामणिग्रीवं चन्द्रसेनं नृपोत्तमम् ॥ निखिलाः क्षितिराजानस्तृष्णाक्षुब्धहृदोऽभवन् ॥ ९ ॥ नृपा मत्सरिणस्सर्वे तं मणिं चन्द्रसेनतः ॥ नानो
पायैरयाचन्त देवलब्धमबुद्धयः ॥ १० ॥ सर्वेषां भूभृतां याञ्चा चंद्रसेनेन तेन वै ॥ व्यर्थीकृता महाकालदृढभक्तेन भूसुराः ॥ ११॥ ते कदर्थीकृताः
सर्वे चन्द्रसेनेन भूभृता ॥ राजानस्सर्वदेशानां संरम्भं चक्रिरे तदा॥१२॥अथ ते सर्वराजानश्चतुरंगबलान्विताः ॥ चन्द्रसेनं रणे जेतुं संबभूवुः किलो
द्यताः ॥ १३ ॥ ते तु सर्वे समेता वै कृतसंकेतसंविदः ॥उज्जयिन्याश्चतुर्द्वारं रुरुधुर्बहुसैनिकाः ॥१४॥ संरुध्यमानां स्वपुरीं दृष्ट्वा [illegible]
तमेव शरणं राजा महाकालेश्वरं ययौ ॥१५॥ निर्विकल्पो निराहारस्स नृपो दृढनिश्चयः॥ समानर्च महाकालं दिवा नक्तमनन्यधीः ॥ १६ ॥ ततः
स भगवाञ्छंभुर्महाकालः [illegible] ॥ [illegible] रक्षितुमुपायं वै चक्रे तं शृणुतादरात् ॥ १७ ॥ तदैव समये गोपी काचित्तत्र पुरोत्तमे ॥ चरंती सशिशु
र्विप्रा महाकालांतिकं ययौ ॥ १८ ॥ [illegible] वयस्का सा [illegible] गतभर्तृका ॥ राज्ञा कृतां महाकालपूजां सापश्यदादरात् ॥ १९ ॥ सा दृष्ट्वा सुम
हाश्चर्यां शिवपूजां च तत्कृताम् ॥ प्रणिपत्य स्वशिबिरं पुनरेवाभ्यपद्यत ॥२०॥ एतत्सर्वमशेषेण स दृष्ट्वा बल्लवीसुतः ॥ कुतूहलेन तां कर्त्तुं शिव
पूजां मनो दधे ॥ २१ ॥ आनीय हृद्यं पाषाणं शून्ये तु शिबिरांतरे॥अविदूरे स्वशिबिराच्छिवलिंगं स भक्तितः ॥२२॥ गन्धालंकारवासोभिर्धूप
दीपाक्षतादिभिः ॥ विधाय कृत्रिमैर्द्रव्यैर्नैवेद्यं चाप्यकल्पयत्॥२३॥भूयो भूयस्समभ्यर्च्य पत्रैः पुष्पैर्मनोरमैः॥नृत्यं च विविधं कृत्वा प्रणनाम पुनः
पुनः ॥२४॥ एतस्मिन्समये पुत्रं शिवासक्तसुचेतसम्॥[illegible] सा [illegible] भोजनाय समाह्वयत ॥२५॥यदाहूतोऽपि बहुशः [illegible]पूजासक्तमानसः॥
बालश्च भोजनं नैच्छत्तदा तत्र ययौ प्रसूः ॥ २६ ॥ तं विलोक्य शिवस्याग्रे निषण्णं [illegible] ॥ चकर्ष पाणौ संगृह्य कोपेन [illegible]ताडयत ॥
॥ २७ ॥ आकृष्टस्ताडितश्चापि नागच्छत्स्वसुतो यदा ॥ तां पूजां नाशयामास [illegible] लिंगं च दूरतः ॥ २८ ॥ हाहेति दूयमानं तं
निर्भर्त्स्य स्वसुतं च सा ॥ पुनर्विवेश स्वगृहं गोपी क्रोधसमन्विता ॥ २९ ॥ मात्रा विनाशितां पूजां दृष्ट्वा देवस्य शूलिनः ॥ देवदेवेति चुक्रो

१ व प्रचेतसि [illegible] च तदव्ययम् । इति मोदनी ॥ २ ॥ [illegible] राजाहम्[illegible] । [illegible] समासान्ताविधिरनित्य इति [illegible]

श निपपात स बालकः ॥ ३० ॥ प्रनष्टसंज्ञः सहसा स बभूव शुचाकुलः ॥ लब्धसंज्ञो मुहूर्तेन चक्षुषी उदमीलयत् ॥ ३१ ॥ तदैव जातं शिबिरं
महाकालस्य सुन्दरम् ॥ ददर्श स शिशुस्तत्र शिवानुग्रहतोऽचिरात् ॥३२॥ हिरण्मयबृहद्द्वारं कपाटवरतोरणम् ॥ महार्हनीलविमलवज्रवेदीविराजि
तम् ॥ ३३ ॥ संततहेमकलशैर्विचित्रैर्बहुभिर्युतम् ॥ प्रोद्भासितमणिस्तंभैर्बद्धस्फटिकभूतलः ॥ ३४ ॥ तन्मध्ये रत्नलिंगं हि शंकरस्य कृपानिधेः ॥
स्वकृतार्चनसंयुक्तमपश्यद्गोपिकासुतः ॥ ३५ ॥ स दृष्ट्वा सहसोत्थाय शिशुर्विस्मितमानसः ॥ संनिमग्न इवासीद्धि परमानंदसागरे ॥ ३६ ॥ ततः
स्तुत्वा स गिरिशं भूयोभूयः प्रणम्य च ॥ सूर्ये चास्तं गते बालो निर्जगाम शिवालयात् ॥३७॥ अथापश्यत्स्वशिबिरं पुरंदरपुरोपमम् ॥ सद्यो हिर
ण्मयीभूतं विचित्रं परमोज्ज्वलम् ॥ ३८ ॥ सोन्तर्विवेश भवनं सर्वशोभासमन्वितम् ॥ मणिहेमगणाकीर्णं मोदमानो निशामुखे ॥ ३९ ॥ तत्रापश्य
त्स्वजननीं स्वपंतीं दिव्यलक्षणाम् ॥ रत्नालंकारदीप्तांगीं साक्षात्सुरवधूमिव ॥ ४० ॥ अथो स तनयो विप्राः शिवानुग्रहभाजनम् ॥ जवेनोत्थापया
मास मातरं सुखविह्वलः ॥ ४१ ॥ सोत्थितोद्भुतमालक्ष्यापूर्वं सर्वमिवाभवत् ॥ महानंदसुमग्ना हि सस्वजे स्वसुतं च तम् ॥ ४२ ॥ श्रुत्वा पुत्रमुखा
त्सर्वं प्रसादं गिरिजापतेः ॥ प्रभुं विज्ञापयामास यो भजत्यनिशं शिवम् ॥४३॥ स राजा सहसागत्य समाप्तनियमो निशि ॥ ददर्श गोपिकासूनोः
प्रभावं शिवतोषणम् ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा महीपतिस्सर्व तत्सामात्यपुरोहितः ॥ आसीन्निमग्नो विधृतिः परमानंदसागरे ॥ ४५ ॥ प्रेम्णा बाष्पजलं मुञ्च
श्चन्द्रसेनो नृपो हि सः ॥ शिवनामोच्चरन्प्रीत्या परिरेभे तमर्भकम् ॥४६॥ महामहोत्सवस्तत्र प्रबभूवाद्भुतो द्विजाः ॥ महेशकीर्तनं चक्रुः सर्वे च सुख
विह्वलाः ॥ ४७ ॥ एवमत्यद्भुताचाराच्छिवमाहात्म्यदर्शनात् ॥ पौराणां सम्भ्रमाच्चैव सा रात्रिः क्षणतामगात् ॥ ४८ ॥ अथ प्रभाते युद्धाय पुरं
संरुध्य संस्थिताः ॥ राजानश्चारवक्त्रेभ्यश्शुश्रुवुश्चरितं च तत् ॥ ४९ ॥ ते समेताश्च राजानः सर्वे ये ये समागताः ॥ परस्परमिति प्रोचुस्तच्छ्रुत्वा
चकिता अति ॥५०॥ राजान ऊचुः ॥ अयं राजा चंद्रसेनश्शिवभक्तोति दुर्जयः ॥ उज्जयिन्या महाकालपुर्याः पतिरनाकुलः ॥५१॥ ईदृशाः शिशवो
यस्य पुर्यां संति शिवव्रताः ॥ स राजा चन्द्रसेनस्तु महाशंकरसेवकः ॥ ५२ ॥ नूनमस्य विरोधेन शिवः क्रोधं करिष्यति ॥ तत्क्रोधाद्धि वयं
सर्वे भविष्यामो विनष्टकाः ॥ ५३ ॥ तस्मादनेन राज्ञा वै मिलापः कार्य एव हि ॥ एवं सति महेशानः करिष्यति कृपां पराम् ॥५४॥ सूत उवाच ॥
इति निश्चित्य ते भूपास्त्यक्तवैरास्सदाशयाः ॥ सर्वे बभूवुस्सुप्रीता न्यस्तशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ ५५ ॥ विविशुस्ते पुरीं रम्यां महाकालस्य भूभुजः ॥
महाकालं समानर्चुश्चन्द्रसेनानुमोदिताः ॥ ५६ ॥ ततस्ते गोपवनितागेहं जग्मुर्महीभृतः ॥ प्रशशंसतश्च तद्भाग्यं सर्वे दिव्यमहोदयम् ॥ ५७ ॥ ते तत्र

चन्द्रसेनेन प्रत्युद्गम्याभिपूजिताः ॥ महार्हविष्टरगताः प्रत्यनंदन्सुविस्मिताः ॥ ५८ ॥ गोपसूनोः प्रसादात्तत्प्रादुर्भूतं शिवालयम्॥संवीक्ष्य शिवलिंग
च शिवे चक्रुः परां मतिम् ॥ ५९ ॥ ततस्ते गोपशिशवे प्रीता निखिलभूभुजः ॥ ददुर्बहूनि वस्तूनि तस्मै शिवकृपार्थिनः ॥६०॥येये सर्वेषु देशेषु
गोपास्तिष्ठंति भूरिशः ॥ तेषां तमेव राजानं चक्रिरे सर्वपार्थिवाः॥६१॥अथास्मिन्नंतरे सर्वैस्त्रिदशैरभिपूजितः॥ प्रादुर्बभूव तेजस्वी हनूमान्वानरेश्वरः
॥ ६२ ॥ ते तस्याभिगमादेव राजानो जातसंभ्रमाः ॥ प्रत्युत्थाय नमश्चक्रुर्भक्तिनम्रात्ममूर्तयः ॥ ६३ ॥ तेषां मध्ये समासीनः पूजितः प्लवगे
श्वरः ॥ गोपात्मजं तमालिंग्य राज्ञो वीक्ष्येदमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ सर्वे शृण्वन्तु भद्रं वो राजानो ये च देहिनः ॥ ऋते शिव
नान्यतमो गतिरस्ति शरीरिणाम् ॥ ६५ ॥ एवं गोपसुतो दिष्ट्या शिवपूजां विलोक्य च ॥ अमंत्रेणापि सपूज्य शिवं शिवमवाप्तवान् ॥ ६६ ॥
एष भक्तवरश्शंभोर्गोपानां कीर्तिवर्द्धनः ॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगानंते मोक्षमवाप्स्यति ॥ ६७ ॥ अस्य वंशेऽष्टमो भावी नन्दो नाम महायशाः ॥
प्राप्स्यते तस्य पुत्रत्वं कृष्णो नारायणस्स्वयम् ॥ ६८ ॥ अद्य प्रभृति लोकेस्मिन्नेष गोपकुमारकः ॥ नाम्ना श्रीकर इत्युच्चैर्लोकख्यातिं गमिष्यति
॥ ६९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वाञ्जनीसूनुः शिवरूपो हरीश्वरः ॥ सर्वान्राज्ञश्चन्द्रसेनं कृपादृष्ट्या ददर्श ह ॥ ७० ॥ अथ तस्मै श्रीकराय
गोपपुत्राय धीमते ॥ उपादिदेश सुप्रीत्या शिवाचारं शिवप्रियम् ॥ ७१ ॥ हनूमानथ सुप्रीतः सर्वेषां पश्यतां द्विजाः ॥ चन्द्रसेनं श्रीकरं च
तत्रैवान्तरधीयत ॥ ७२ ॥ तं सर्वे च महीपालास्संहृष्टाः प्रतिपूजिताः ॥ चन्द्रसेनं समामंत्र्य प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ ७३ ॥ श्रीकरोपि महातेजा
उपदिष्टो हनुमता ॥ ब्राह्मणैस्सह धर्मज्ञश्चक्रे शम्भोस्समर्हणम् ॥ ७४ ॥ चन्द्रसेनो महाराजः श्रीकरो गोपबालकः ॥ उभावपि परप्रीत्या महाकालं
च भेजतुः ॥ ७५ ॥ कालेन श्रीकरस्सोपि चन्द्रसेनश्च भूपतिः ॥ समाराध्य महाकालं भेजतुः परमं पदम् ॥ ७६ ॥ एवंविधो महाकालशिवलिंग
स्सतां गतिः ॥ सर्वथा दुष्टहंता च शंकरो भक्तवत्सलः ॥ ७७ ॥ इदं पवित्रं परमं रहस्यं सर्वसौख्यदम् ॥ आख्यानं कथितं स्वर्ग्यं शिवभक्ति
विवर्द्धनम् ॥ ७८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां महाकालज्योतिर्लिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूतसूत महाभाग श्राविता ह्यद्भुता कथा ॥ महाकालाख्यलिंगस्य निजभक्तसुरक्षिणः ॥ १ ॥ ज्योतिर्लिंगं चतुर्थं च कृपया वद
सत्तम ॥ ॐकारे परमेशस्य सर्वपातकहारिणः ॥ २ ॥ ॥सूत उवाच ॥ ॐकारे परमेशाख्य लिंगमासीद्यथा द्विजाः ॥ तथा वक्ष्यामि वः प्रीत्या
श्रूयतां परमर्षयः ॥ ३ ॥ कस्मिंश्चित्समये चात्र नारदो भगवान्मुनिः ॥ गोकर्णाख्यं शिवं गत्वा सिषेवे परभक्तिमान् ॥ ४ ॥ ततस्स आगतो

विन्ध्यं नगेशं मुनिसत्तमः ॥ तत्रैव पूजितस्तेन बहुमानपुरस्सरम् ॥ ५ ॥ मयि सर्वं विद्यते च नन्यूनं हि कदाचन ॥ इति भाव समास्थाय
संस्थितो नारदाग्रतः ॥६॥ तन्मानं तत्तदा श्रुत्वा नारदो मानहा ततः ॥ निश्श्वस्य संस्थितस्तत्र श्रुत्वा विन्ध्योऽब्रवीदिदम् ॥७॥ विन्ध्य उवाच ॥
किं न्यूनं च त्वया दृष्टं मयि निश्श्वासकारणम् ॥ तच्छ्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत्स महामुनिः ॥ ८ ॥ नारद उवाच ॥ विद्यते त्वयि सर्वं हि मेरु
रुच्चतरः पुनः ॥ देवेष्वपि विभागोऽस्य न तवास्ति कदाचन ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा नारदस्तस्माज्जगाम च यथा गतम् ॥ विन्ध्यश्च
परितप्तो वै धिग्वै मे जीवितादिकम् ॥१०॥ विश्वेश्वरं तथा शंभुमाराध्य च तपाम्यहम् ॥ इति निश्चित्य मनसा शंकरं शरणं गतः ॥ ११ ॥ जगाम
तत्र सुप्रीत्या ह्योंकारो यत्र वै स्वयम् ॥ चकार च पुनस्तत्र शिवमूर्तिं च पार्थिवीम् ॥ १२ ॥ आराध्य च तदा शंभुं षण्मासं स निरंतरम् ॥ न
चचाल तपःस्थानाच्छिवध्यानपरायणः ॥ १३ ॥ एवं विंध्यतपो दृष्ट्वा प्रसन्नः पार्वतीपतिः ॥ स्वरूपं दर्शयामास दुर्लभं योगिनामपि ॥ १४ ॥
प्रसन्नस्स तदोवाच ब्रूहि त्वं मनसेप्सितम् ॥ तपसा ते प्रसन्नोस्मि भक्तानामीप्सितप्रदः ॥ १५ ॥ विन्ध्य उवाच ॥ यदि प्रसन्नो देवेश बुद्धिं
देहि यथेप्सिताम् ॥ स्वकार्यसाधिनीं शंभो त्वं सदा भक्तवत्सलः ॥ १६ ॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा भगवाञ्छंभुश्चिचेत हृदये चिरम् ॥ परो
पतापदं विन्ध्यो वरमिच्छति मूढधीः ॥ १७ ॥ किं करोमि यदेतस्मै वरदानं भवेच्छुभम् ॥ मदत्तं परदुःखाय वरदानं यथा न हि ॥ १८ ॥
॥ सूत उवाच ॥ तथापि दत्तवान्शंभुस्तस्मै तद्वरमुत्तमम् ॥ विंध्यपर्वतराज त्वं यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १९ ॥ एवं च समये देवा ऋषयश्चाम
लाशयाः ॥ संपूज्य शंकरं तत्र स्थातव्यमिति चाब्रुवन् ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा देववचनं प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ तथैव कृतवान्प्रीत्या लोकानां सुखहेतवे ॥
॥२१॥ ॐकारं चैव यल्लिंगमेकं तच्च द्विधा गतम् ॥ प्रणवे चैव ॐकारनामासीत्स सदा शिवः ॥२२॥ पार्थिवे चव यज्जातं तदासीत्परमेश्वरः ॥ भक्ता
भीष्टप्रदौ चोभौ भुक्तिमुक्तिप्रदौ द्विजाः ॥ २३ ॥ तत्पूजां च तदा चक्रुर्देवाश्च ऋषयस्तथा ॥ प्रापुर्वरानेनेकांश्च संतोष्य वृषभध्वजम् ॥२४॥ स्व
स्वस्थानं ययुर्देवा विंध्योपि मुदितोऽधिकम् ॥ कार्यं साधितवान्स्वीयं परितापं जहौ द्विजाः ॥ २५ ॥ य एवं पूजयेच्छंभुं मातृगर्भं वसेन्न हि ॥
यदभीष्टं फलं तच्च प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातमोंकारप्रभवे फलम् ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि केदारं लिंग
मुत्तमम् ॥ २७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायामोंकारज्योतिर्लिंगमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ सूत
उवाच ॥ नरनारायणाख्यौ यावतारौ हरेर्द्विजाः ॥ तेपाते भारते खण्डे बदर्याश्रम एव हि ॥ १ ॥ ताभ्यां संप्रार्थितश्शंभुः पार्थिवे पूजनाय वै ॥

आयाति नित्यं तल्लिंगे भक्ताधीनतया शिवः ॥ २ ॥ एवं पूजयतोश्शंभुं तयोर्विष्ण्ववतारयोः ॥ चिरकालो व्यतीयाय शैवयोर्धर्मपुत्रयोः ॥ ३ ॥
एकस्मिन्समये तत्र प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नोऽस्मि वरो मे व्रियतामिति ॥ ४ ॥ इत्युक्ते च तदा तेन नरो नारायणस्स्वयम् ॥ कृ[illegible]
चनं तत्र लोकानां हितकाम्यया ॥ ५ ॥ ॥ नरनारायणावूचतुः ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरस्त्वया ॥ स्थीयतां स्वेन रूपेण पूजार्थं
शङ्कर स्वयम् ॥ ६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्तु तदा ताभ्यां केदारे हिमसंश्रये ॥ स्वयं च शंकरस्तस्थौ ज्योतीरूपो महेश्वरः ॥ ७ ॥ ताभ्यां
च पूजितश्चैव सर्वदुःखभयापहः ॥ लोकानामुपकारार्थं भक्तानां दर्शनाय वै ॥ ८ ॥ स्वयं स्थितस्तदा शंभुः केदारेश्वरसंज्ञकः ॥ भक्ताभीष्टप्रदो
नित्यं दर्शनादर्चनादपि ॥ ९ ॥ देवाश्च पूजयंतीह ऋषयश्च पुरातनाः ॥ मनोभीष्टं फलं तेते सुप्रसन्नान्महेश्वरात् ॥१० ॥ भवस्य पूजनान्नित्यं बद
र्याश्रमवासिनः ॥ प्राप्नुवन्ति यतः सो हि भक्ताभीष्टप्रदः सदा ॥ ११ ॥ तद्दिनं हि समारभ्य केदारेश्वर एव च ॥ पूजितो येन भक्त्या वै दुःखं
स्वप्नेऽपि दुर्लभम् ॥ १२ ॥ यो वै हि पाण्डवान्दृष्ट्वा माहिषं रूपमास्थितः ॥ मायामास्थाय तत्रैव पलायनपरोऽभवत् ॥ १३ ॥ धृतश्च पाण्डवै
स्तत्र ह्यवाङ्मुखतया स्थितः ॥ पुच्छं चैव धृतं तैस्तु प्रार्थितश्च पुनःपुनः ॥ १४ ॥ तद्रूपेण स्थितस्तत्र भक्तवत्सलनामभाक् ॥ नयपाले शिरो
भागो गतस्तद्रूपतः स्थितः ॥ १५ ॥ तथैव पूजनान्नित्यमाज्ञां चैवाप्यदात्तथा ॥ पूजितश्च स्वयं शंभुस्तत्र तस्थौ वरानदात् ॥ १६ ॥ पूजयित्वा
गतास्ते तु पाण्डवा मुदितास्तदा ॥ लब्ध्वा चित्तेप्सितं सर्वं विमुक्तास्सर्वदुःखतः ॥ १७ ॥ तत्र नित्यं हरस्साक्षात्क्षेत्रे केदारसंज्ञके ॥
भारतीभिः प्रजाभिश्च तथैव परिभुज्यते ॥ १८ ॥ तत्रत्यं वलयं यो वै ददाति हरवल्लभः ॥ हररूपांतिकं तच्च हररूपसमन्वितम् ॥ १९ ॥
तथैव रूपं दृष्ट्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ जीवन्मुक्तो भवेत्सोपि यो गतो बदरीवने ॥ २० ॥ दृष्ट्वा रूपं नरस्यैव तथा नारायणस्य हि ॥ केदारेश्वर
शंभोश्च मुक्तिभागी न संशयः ॥ २१ ॥ केदारेशस्य भक्ता ये मार्गस्थास्तस्य वै मृताः ॥ तेऽपि मुक्ता भवंत्येव नात्र कार्य्या विचारणा ॥ २२ ॥
गत्वा तत्र प्रीतियुक्तः केदारेशं प्रपूज्य च ॥ तत्रत्यमुदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विन्दति ॥ २३ ॥ खण्डेस्मिन्भारते विप्रा नरनारायणेश्वरः ॥ केदा
रेशः प्रपूज्यश्च सर्वैर्जीवैस्सुभक्तितः ॥ २४ ॥ अस्य खण्डस्य स स्वामी सर्वेशोऽपि विशेषतः ॥ सर्वकामप्रदश्शंभुः केदाराख्यो न संशयः ॥२५ ॥

एतद्वस्समाख्यातं यत्पृष्टमृषिसत्तमाः ॥ श्रुत्वा पाप हरेत्सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ २६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां
केदारेश्वरज्योतिर्लिंगमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं भैमशंकरम् ॥ यस्य श्रवण

मात्रेण सर्वाभीष्टं लभेन्नरः ॥ १ ॥ कामरूपाभिधे देशे शंकरो लोककाम्यया ॥ अवतीर्णः स्वयं साक्षात्कल्याणसुखभाजनम् ॥ २ ॥ यदर्थमव
तीर्णोऽसौ शंकरो लोकशंकरः ॥ शृणुतादरतस्तच्च कथयामि मुनीश्वराः ॥३॥ भीमो नाम महावीर्यो राक्षसोऽभूत्पुरा द्विजाः॥ दुःखदस्सर्वभूतानां धर्म
ध्वंसकरस्सदा ॥४॥ कुंभकर्णात्समुत्पन्नः कर्कट्यां सुमहाबलः ॥ सह्ये च पर्वते सोऽपि मात्रा वासं चकार ह ॥५॥ कुंभकर्णे च रामेण हते लोकभयं
करे ॥ राक्षसी पुत्रसंयुक्ता सह्येऽतिष्ठत्स्वयं तदा ॥ ६ ॥ स बाल एकदा भीमः कर्कटीं मातरं द्विजाः ॥ पप्रच्छ च खलो लोकदुःखदो भीम
विक्रमः ॥ ७ ॥ भीम उवाच ॥ मातर्मे कः पिता कुत्र कथं वैकाकिनी स्थिता ॥ ज्ञातुमिच्छामि तत्सर्व यथार्थं त्वं वदाधुना ॥ ८ ॥ ॥
सूत उवाच॥ एवं पृष्टा तदा तेन पुत्रेण राक्षसी च सा ॥ उवाच पुत्रं सा दुष्टा श्रूयतां कथयाम्यहम् ॥ ९ ॥ कर्कट्युवाच ॥ पिता ते कुम्भकर्णश्च
रावणानुज एव च ॥ रामेण मारितस्सोऽयं भ्रात्रा सह महाबलः ॥१०॥ अत्रागतः कदाचिद्धि कुम्भकर्णस्स राक्षसः ॥ मद्भोगं कृतवांस्तात प्रसह्य बल
वान्पुरा ॥ ११ ॥ लंकां स गतवान् मां च त्यक्त्वात्रैव महाबलः ॥ मया न दृष्टा सा लंका ह्यत्रैव निवसाम्यहम् ॥ १२ ॥ पिता मे कर्कटो नाम
माता मे पुष्कसी मता ॥ भर्ता मम विराधो हि रामेण निहतः पुरा॥१३॥ पित्रोः पार्श्वे स्थिता चाहं निहते स्वामिनि प्रिये॥ पितरौ मे मृतौ चात्र
ऋषिणा भस्मसात्कृतौ ॥ १४ ॥ भक्षणार्थं गतौ तत्र क्रुद्धेन सुमहात्मना ॥ सुतीक्ष्णेन सुतपसाऽगस्त्यशिष्येण वै तदा ॥ १५ ॥ साऽहमेकाकिनी
जाता दुःखिता पर्वते पुरा ॥ निवसामि स्म दुःखार्ता निरालंबा निराश्रया ॥ १६ ॥ एतस्मिन्समये ह्यत्र राक्षसो रावणानुजः ॥ आगत्य कृतवान्
संगं मां विहाय गतो हि सः ॥ १७ ॥ ततस्त्वं च समुत्पन्नो महाबलपराक्रमः ॥ अवलंब्य पुनस्त्वां च कालक्षेपं करोम्यहम् ॥ १८ ॥ ॥
सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्या भीमो भीमपराक्रमः ॥ क्रुद्धश्च चिंतयामास किं करोमि हरिं प्रति ॥ १९ ॥ पितानेन हतो
मे हि तथा मातामहा अपि ॥ विराधश्च हतोऽनेन दुःखं बहुतरं कृतम् ॥ २० ॥ तत्पुत्रोऽहं भवेयं चेद्धरिं तं पीडयाम्यहम् ॥ इति कृत्वा
मतिं भीमस्तपस्तप्तु महद्ययौ ॥ २१ ॥ ब्रह्माणं च समुद्दिश्य वर्षाणां च सहस्रकम् ॥ मनसा ध्यानमाश्रित्य तपश्चक्रे महत्तदा ॥ २२ ॥
ऊर्ध्वबाहुश्चैकपादस्सूर्ये दृष्टिं दधत्पुरा ॥ संस्थितस्स बभूवाथ भीमो राक्षसपुत्रकः ॥२३॥ शिरसस्तस्य संजातं तेजः परमदारुणम् ॥ तेन दग्धा
स्तदा देवा ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ २४ ॥ प्रणम्य वेधसं भक्त्या तुष्टुवुर्विविधैस्तवैः ॥ दुःखं निवेदयांचक्रुर्ब्रह्मणे ते सवासवाः ॥ २५ ॥ देवा
ऊचुः ॥ ब्रह्मंस्त्वं राक्षसो लोकान्पीडितुमुद्यतम् ॥ यत्प्रार्थ्यते च दुष्टेन तत्त्वं देहि वरं विधे ॥२६॥ नोचेदद्य वयं दग्धास्तीव्रतत्तेजसा पुनः॥

यास्यामस्संक्षयं सर्वे तस्मात्तं देहि प्रार्थितम् ॥ २७ ॥ सूत उवाच ॥ इति तेषां वचश्श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ जगाम च वरं दातुं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूहि यत्ते मनसि वर्तते ॥ इति श्रुत्वा विधेर्वाक्यमब्रवीद्राक्षसो हि सः ॥ २९ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरस्त्वया ॥ अतुलं च बलं मेऽद्य देहि त्वं कमलासन ॥ ३० ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा तु नमश्चक्रे ब्रह्मणे स हि राक्षसः ॥ ब्रह्मा चापि तदा तस्मै वरं दत्त्वा गृहं ययौ ॥ ३१ ॥ राक्षसो गृहमागत्य ब्रह्मातातिबलस्तदा ॥ मातरं प्रणिपत्याशु स भीमः प्राह गर्ववान् ॥ ३२ ॥ भीम उवाच ॥ पश्य मातर्बलं मेऽद्य करोमि प्रलयं महत् ॥ देवानां शक्रमुख्यानां हरेर्वै तत्सहायिनः ॥ ३३ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा प्रथमं भीमो जिग्ये देवान्सवासवान् ॥ स्थानान्निस्सारयामास स्वात्स्वात्तान्भीमविक्रमः ॥ ३४ ॥ ततो जिग्ये हरिं युद्धे प्रार्थितं निर्जरैरपि ॥ ततो जेतुं रसां दैत्यः प्रारंभं कृतवान्मुदा ॥ ३५ ॥ पुरा सुदक्षिणां तत्र कामरूपेश्वरं प्रभुम् ॥ जेतुं गतस्ततस्तेन युद्धमासीद्भयंकरम् ॥ ॥३६॥ भीमोऽथ तं महाराजं प्रभावाद्ब्रह्मणोऽसुरः ॥ जिग्ये वरप्रभावेण महावीरं शिवाश्रयम् ॥ ३७ ॥ स हि जित्वा ततस्तं च कामरूपेश्वरं प्रभुम् ॥ बबंध ताडयामास भीमो भीमपराक्रमः ॥ ३८ ॥ गृहीतं तस्य सर्वस्वं राज्यं सोपस्करं द्विजाः ॥ तेन भीमेन दुष्टेन शिवदासस्य भूपतेः ॥ ॥ ३९ ॥ राजा चापि सुधर्मिष्ठः प्रियधर्मो हरप्रियः ॥ गृहीतो निगडैस्तेन ह्येकांते स्थापितश्च सः ॥ ४० ॥ तत्र तेन तदा कृत्वा पार्थिवीं मूर्तिमुत्तमाम् ॥ भजनं च शिवस्यैव प्रारब्धं प्रियकाम्यया ॥४१॥ गंगायास्तवनं तेन बहुधा च तदा कृतम्॥मानसं स्नानकर्मादि कृत्वा शंकरपूजनम्॥४२॥ पार्थिवेन विधानेन चकार नृपसत्तमः ॥ तद्ध्यानं च यथा स्याद्धि कृत्वा च विधिपूर्वकम् ॥ ४३ ॥ प्रणिपातैस्तथा स्तोत्रैर्मुद्रासनपुरस्सरम् ॥ कृत्वा हि सकलं तच्च स भेजे शंकरं मुदा ॥ ४० ॥ पंचाक्षरमयीं विद्यां जजाप प्रणवान्विताम् ॥ नान्यत्कार्यं स वै कर्तुं लब्धवानन्तरं तदा ॥ ४५ ॥ तत्पत्नी च तदा साध्वी दक्षिणा नाम विश्रुता ॥ विधानं पार्थिवं प्रीत्या चकार नृपवल्लभा ॥ ४६ ॥ दंपती त्वेकभावेन शंकरं भक्तशंकरम् ॥ भेजाते तत्र तौ नित्यं शिवाराधनतत्परौ ॥ ४७ ॥ राक्षसो यज्ञकर्मादिवरदर्पविमोहितः ॥ लोपयामास तत्सर्वं मह्यं वै दीयतामिति ॥ ४८ ॥ बहुसैन्यसमायुक्तो राक्षसानां दुरात्मनाम् ॥ चकार वसुधां सर्वां स्ववशे ऋषिसत्तमाः ॥ ४९ ॥ वेदधर्मं शास्त्रधर्मं स्मृतिधर्मं पुराणजम् ॥ लोपयित्वा च तत्सर्वं बुभुजे स्वयमूर्जितः ॥ ५० ॥ देवाश्च पीडितास्तेन सशक्रा ऋषयस्तथा ॥ अत्यंतं दुःखमापन्ना लोकान्निस्सारिता द्विजाः ॥ ५१ ॥ ते ततो विक्लवास्सर्वे सवासवपुरर्षयः ॥ ब्रह्मविष्णू पुरोधाय शंकरं शरणं ययुः ॥ ५२ ॥ स्तुत्वा स्तोत्रैरनेकैश्च

शंकरं लोकशंकरम् ॥ प्रसन्नं कृतवंतस्ते महाकोश्यास्तटे शुभ ॥ ५३ ॥ कृत्वा च पार्थिवीं मूर्तिं पूजयित्वा विधानतः ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रन
मस्कारादिभिः क्रमात् ॥ ५४ ॥ एवं स्तुतस्तदा शंभुर्देवानां सावनादिभिः ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा तान्हुवानिदमब्रवीत् ॥५५॥ शिव उवाच ॥ हे हरे
हे विधे देवा ऋषयश्चाखिला अहम् ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूत किं कार्यं करवाणि वः ॥ ५६ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते च तदा तेन शिवेन वचने
द्विजाः ॥ सुप्रणम्य करौ बद्ध्वा देवा ऊचुश्शिवं तदा ॥ ५७ ॥ देवा ऊचुः ॥ सर्वं जानासि देवेश सर्वेषां मनसि स्थितम् ॥ अन्तर्यामी च सर्व
स्य नाज्ञातं विद्यते तव ॥ ५८ ॥ तथापि श्रूयतां नाथ स्वदुःखं ब्रूमहे वयम् ॥ त्वदाज्ञया महादेव कृपादृष्ट्या विलोकय ॥ ५९ ॥ राक्षसः कर्कटी
पुत्रः कुंभकर्णोद्भवो बली ॥ पीडयत्यनिशं देवान्ब्रह्मदत्तवरोर्जितः ॥ ६० ॥ नमिमं जहि भीमाह्वं राक्षसं दुःखदायकम् ॥कृपां कुरु महेशान विलंब
न कुरु प्रभो ॥ ६१ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्तु सुरैस्सर्वैश्शंभुर्वै भक्तवत्सलः ॥ वधं तस्य करिष्यामीत्युक्त्वा देवांस्ततोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥ शंभुरु
वाच ॥ कामरूपेश्वरो राजा मदीयो भक्त उत्तमः ॥ तस्मै ब्रूतेति वै देवाः कार्यं शीघ्रं भविष्यति ॥ ६३ ॥ सुदक्षिण महाराज कामरूपेश्वर प्रभो॥
मद्भक्तस्त्वं विशेषेण कुरु मद्भजनं रतः ॥ ६४ ॥ दैत्यं भीमाह्वयं दुष्टं ब्रह्मप्राप्तवरोर्जितम् ॥ हनिष्यामि न संदेहस्त्वत्तिरस्कारकारिणम् ॥ ६५ ॥
सूत उवाच ॥ ॥ अथ ते निर्जरास्सर्वे तत्र गत्वा मुदान्विताः ॥ तस्मै महानृपायोचुर्यदुक्तं शंभुना च तत् ॥ ६६ ॥ तमित्युक्त्वा च वै देवा
आनंदं परमं गताः ॥ महर्षयश्च ते सर्वे ययुश्शीघ्रं निजाश्रमान् ॥ ६७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराण चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां भीमेश्वरज्योतिर्लिंग
माहात्म्ये भीमासुरकृतोपद्रववर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शिवोऽपि च गणैस्सार्द्धं जगाम हितकाम्यया ॥ स्वभक्त
निकटं गुप्तस्तस्थौ रक्षार्थमादरात् ॥ १ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र कामरूपेश्वरेण च ॥ अत्यंतं ध्यानमारब्धं पार्थिवस्य पुरस्तदा ॥२॥ केनचित्तत्र गत्वा
च राक्षसाय निवेदितम् ॥ राजा किंचित्करोत्येवं त्वदर्थं ह्यभिचारिकम् ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ राक्षसस्स च तच्छ्रुत्वा क्रुद्धस्तद्धननेच्छया ॥ गृही
त्वा करवालं च जगाम नृपतिं प्रति ॥ ४ ॥ तद्दृष्ट्वा राक्षसस्तत्र पार्थिवादि स्थितं च यत् ॥ तदर्थं तत्स्वरूपं च दृष्ट्वा किंचित्करोत्यसौ ॥ ५ ॥
अत एनं बलादद्य हन्मि सोपस्करं नृपम् ॥ विचार्येति महाक्रुद्धो राक्षसः प्राह तं नृपम् ॥ ६ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ रेरे पार्थिव दुष्टात्मन् क्रियते
किं त्वयाधुना ॥ सत्यं वद न हन्यां त्वामन्यथा हन्मि निश्चितम् ॥७॥ सूत उवाच॥इति श्रुत्वा वचस्तस्य कामरूपेश्वरश्च सः॥मनसीति विचिन्ता
शु शिवविश्वासपूरितः ॥ ८ ॥ भविष्यं यद्भवत्येव नास्ति तस्य निवर्तकः ॥ प्रारब्धाधीनमेवात्र प्रारब्धस्स शिवः स्मृतः ॥ ९ ॥ कृपालुश्शंकरश्च

व पार्थिवे वर्तते ध्रुवम् ॥ मदर्थं न करोतीह कुतः कोऽयं च राक्षसः ॥१०॥ स्वानुरूपां प्रतिज्ञां स सत्यं चैव करिष्यति ॥ सत्यप्रतिज्ञो भगवाञ्छि
व श्चेति श्रुतौ श्रुतः॥ ११ ॥ मम भक्तं यदा कश्चित्पीडयत्यतिदारुणः ॥ तदाहं तस्य रक्षार्थं दुष्टं हन्मि न संशयः ॥ १२ ॥ एवं धैर्य्यं समालंब्य
ध्यात्वा देवं च शंकरम् ॥ प्रार्थयामास सद्वृत्त्या मनसैव रमेश्वरः ॥ १३ ॥ त्वदीयोऽस्मि महाराज यथेच्छसि तथा कुरु ॥ सत्यं च वचनं ह्यत्र
ब्रवीमि कुरु मे हितम् ॥ १४ ॥ एवं मनसि स ध्यात्वा सत्यपाशेन मंत्रितः ॥ प्राह सत्यं वचो राजा राक्षसं चावमानयन् ॥ १५ ॥ ॥ नृप
उवाच ॥ भजामि शंकरं देवं स्वभक्तपरिपालकम् ॥ चराचराणां सर्वेषामीश्वरं निर्विकारकम् ॥ १६ ॥ सूत उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा
कामरूपेश्वरस्य सः ॥ क्रोधेन प्रचलद्गात्रो भीमो वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ शंकरस्ते मया ज्ञातः किं करिष्यति वै मम ॥ यो
मे पितृव्यकेनेव स्थापितः किंकरो यथा ॥ १८ ॥ तद्बलं हि समाश्रित्य विजेतुं त्वं समीहसे ॥ तर्हि त्वया जितं सर्वं नात्र कार्य्या विचारणा
॥ १९ ॥ यावन्मया न दृष्टो हि शंकरस्त्वत्प्रपालकः ॥ तावत्त्वं स्वामिनं मत्वा सेवसे नान्यथा क्वचित् ॥ २० ॥ मया दृष्टे च तत्सर्वं
स्फुटं स्यात्सर्वथा नृप ॥ तस्मात्त्वं वै शिवस्येदं रूपं दूरतरं कुरु ॥ २१ ॥ अन्यथा हि भयं तेऽद्य भविष्यति न संशयः ॥ स्वामिनस्ते
करं तीक्ष्णं दास्येऽहं भीमविक्रमः ॥ २२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा कामरूपेश्वरो नृपः ॥ दृढं शंकरविश्वासो द्रुतं
वाक्यमुवाच तम् ॥ २३ ॥ राजोवाच ॥ अहं च पामरो दुष्टो न मोक्ष्ये शंकरं पुनः ॥ सर्वोत्कृष्टश्च मे स्वामी न मां मुंचति कर्हिचित् ॥ २४ ॥
सूत उवाच ॥ एवं वचस्तदा श्रुत्वा तस्य राज्ञश्शिवात्मनः ॥ तं प्रहस्य द्रुतं भीमो भूपतिं राक्षसोऽब्रवीत् ॥ २५ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ मत्तोभिक्षय
ते नित्यं स किं जानाति स्वाकृतिम् ॥ योगिनां का च निष्ठा वै भक्तानां प्रतिपालने ॥२६॥ इति कृत्वा मतिं त्वं च दूरतो भव सर्वथा ॥ अहं च
तव स स्वामी युद्धं वै करवावहै ॥ २७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्स नृपश्रेष्ठश्शंभुभक्तो दृढव्रतः ॥ प्रत्युवाचाभयो भीमं दुःखदं जगतां सदा
॥ २८ ॥ राजोवाच ॥ शृणु राक्षस दुष्टात्मन्मया कर्तुं न शक्यते ॥ त्वया विक्रियते तर्हि कुतस्त्वं शक्तिमानसि ॥ २९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्यु
क्तस्सैन्यमादाय राजानं परिभर्त्स्य तम् ॥ करालं करवालं च पार्थिवे प्राक्षिपत्तदा ॥ ३० ॥ पश्य त्वं स्वामिनोऽद्यैव बलं भक्तसुखावहम् ॥ इत्यु

१ राजेत्यर्थः ।

वाच विहस्यैव राक्षसेन्द्र महाबलः ॥ ३१ ॥ करवालः पार्थिवं च यावत्स्पृशति नो द्विजाः ॥ तावच्च पार्थिवात्तस्मात्प्रादुर्भूतस्स्वयं हरः ॥ ३२ ॥
पश्य भीमेश्वरोऽहं च रक्षार्थं प्रकटोऽभवम् ॥ मम पूर्वव्रतं ह्येतद्रक्ष्यो भक्तो मया सदा ॥३३॥ तस्मात्पश्य मे शीघ्रं बलं भक्तसुखावहम् ॥ इत्युक्त्वा
स पिनाकेन करवालो द्विधा कृतः ॥ ३४ ॥ पुनश्चैव त्रिशूलं स्वं चिक्षिपे तेन रक्षसा ॥ तच्छूलं शतधा नीतमपि दुष्टस्य शंभुना ॥ ३५ ॥
पुनश्शक्तिश्च निःक्षिप्ता तेन शंभूपरि द्विजाः ॥ शंभुना सापि बाणैस्तैर्लक्षधा च कृता द्रुतम् ॥३६ ॥ पट्टिशाश्च ततस्तेन निःक्षिप्तो हि शिवोपरि ॥
शिवेन स त्रिशूलेन तिलशश्च कृतं क्षणात् ॥ ३७ ॥ ततश्शिवगणानां च राक्षसानां परस्परम् ॥ युद्धमासीत्तदा घोरं पश्यतां दुःखकारकम् ॥ ३८ ॥
ततश्च पृथिवी सर्वा व्याकुलाचाभवत्क्षणात् ॥ समुद्राश्च तथा सर्वे चुक्षुभुस्तनगोत्तमाः ॥ ३९ ॥ देवाश्च ऋषयस्सर्वे बभूवुर्विकला अति ॥ ऊचुः पर
स्परं चेति व्यर्थं वै प्रार्थितश्शिवः ॥ ४० ॥ नारदश्च समागत्य शंकरं दुःखदायकम् ॥ प्रार्थयामास तत्रैव सांजलिर्नतमस्तकः ॥ ४१ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ क्षम्यतां क्षम्यतां नाथ त्वया विभ्रमकारक ॥ तृणे कश्च कुठारो वै हन्यतां शीघ्रमेव हि ॥ ४२ ॥ इति संप्रार्थितश्शंभुः सर्वान्रक्षोगणान्प्रभुः ॥
हुंकारेणैव चास्त्रेण भस्मसात्कृतवांस्तदा ॥ ४३ ॥ सर्वे ते राक्षसा दग्धाः शंकरेण क्षणं मुने ॥ बभूवुस्तत्र सर्वेषां देवानां पश्यतां द्रुतम् ॥ ४४ ॥
दावानलगतो वह्निर्यथा च वनमादहेत् ॥ तथा शिवेन क्रुद्धेन राक्षसानां बलं जगात् ॥ ४५ ॥ भीमस्यैव च किं भस्म न ज्ञातं केनचित्तदा ॥ परि
वारयुतो दग्धो नाम न श्रूयते क्वचित् ॥ ४६॥ ततश्शिवस्य कृपया शांतिं प्राप्ता मुनीश्वराः ॥ देवास्सर्वे च शक्राद्यास्स्वास्थ्यं प्रापाखिलं जगत्॥
॥४७॥ क्रोधज्वाला महेशस्य निस्ससार वनाद्वनम् ॥ राक्षसानां च तद्भस्म सर्वं व्याप्तं वनेऽखिलम् ॥४८॥ ततश्चौषधयो जाता नानाकार्यैककरा
स्तथा॥ रूपान्तरं ततो नृणां भवेद्वेषान्तरं तथा ॥४९॥ भूतप्रेतपिशाचादि दूरतश्च ततो व्रजेत् ॥ तत्र कार्यं च यच्चैव ततो न भवति द्विजाः ॥५०॥
तैर्देवैः प्रार्थितश्शम्भुर्मुनिभिश्च विशेषतः ॥ स्थातव्यं स्वामिना ह्यत्र लोकानां सुखहेतवे ॥ ५१ ॥ अयं वै कुत्सितो देशः अयोध्यालोकदुःखदः ॥
भवंतं च तदा दृष्ट्वा कल्याणं संभविष्यति ॥ ५२ ॥ भीमशंकरनामा त्वं भविता सर्वसाधकः ॥ एतल्लिंगं सदा पूज्यं सर्वापद्विनिवारकम् ॥ ५३ ॥
॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं प्रार्थितश्शम्भुर्लोकानां हितकारकः ॥ तत्रैवास्थितवान्प्रीत्या स्वतन्त्रो भक्तवत्सलः ॥ ५४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतु
र्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां भीमेश्वरज्योतिर्लिङ्गोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥ ॥ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि श्रूयतां मुनि
सत्तमाः ॥ विश्वेशस्य माहात्म्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ यदिदं दृश्यते किंचिज्जगत्यां वस्तुमात्रकम् ॥ चिदानंदस्वरूपं च निर्विकारं सना

तनम् ॥ २ ॥ तस्यैव कैवल्यतोऽद्वितीयेच्छा ततोऽभवत् ॥ स एव सगुणो जातश्शिव इत्यभिधीयते ॥३॥ स एव हि द्विजो जातः पुंस्त्रीरूपप्रभे
दतः ॥ यः पुमान्स शिवः ख्यातः स्त्रीशक्तिस्सा हि कथ्यते ॥ ४ ॥ चिदानन्दस्वरूपाभ्यां पुरुषावपि निर्मितौ ॥ ५ ॥ अदृष्टाभ्यां तदा ताभ्यां
स्वभावान्मुनिसत्तमाः ॥ तावद्दृष्ट्वा तदा तौ च स्वमातृपितरौ द्विजाः ॥६॥ महासंशयमापन्नौ प्रकृतिः पुरुषश्च तौ ॥ तदा वाणी समुत्पन्ना निर्गुणात्प
रमात्मनः ॥ तपश्चैव प्रकर्तव्यं ततस्सृष्टिरनुत्तमा ॥७॥ प्रकृतिपुरुषावूचतुः ॥ तपसस्तु स्थलं नास्ति कुत्रावाभ्यां प्रभोऽधुना ॥ स्थित्वा तपः प्रक
र्तव्यं तव शासनतश्शिव ॥ ८ ॥ ततश्च तेजसस्सारं पंचक्रोशात्मकं शुभम् ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तं सुंदरं नगरं तथा ॥ ९ ॥ निर्माय प्रेषितं तत्स्वं निर्गु
णेन शिवेन च ॥ अंतरिक्षे स्थितं तच्च पुरुषस्य समीपतः ॥ १० ॥ तदधिष्ठाय हरिणा सृष्टिकामनया ततः ॥ बहुकालं तपस्तप्तं तद्ध्यानमवलंब्य
च ॥ ११ ॥ श्रमेण जलधाराश्च विविधाश्चाभवंस्तदा ॥ ताभिर्व्याप्तं च तच्छून्यं नान्यत्किंचिददृश्यत ॥ १२ ॥ ततश्च विष्णुना दृष्ट्वा किमेतद्दृश्य
तेऽद्भुतम् ॥ इत्याश्चर्यं तदा दृष्ट्वा शिरसः कम्पनं कृतम् ॥ १२ ॥ ततश्च पतितः कर्णान्मणिश्च पुरतः प्रभोः ॥ तद्बभूव महत्तीर्थं नामतो मणि
कर्णिका ॥ १४ ॥ जलौघे प्लाव्यमाना सा पंचक्रोशी यदाभवत् ॥ निर्गुणेन शिवेनाशु त्रिशूलेन धृता तदा ॥ १५ ॥ विष्णुस्तत्रैव सुष्वाप प्रकृत्या
च स्त्रिया सह ॥ तन्नाभिकमलाज्जातो ब्रह्मा शंकरशासनात् ॥ १६॥ शिवाज्ञां स समासाद्य सृष्टिं चक्रेऽद्भुतां तदा ॥ चतुर्दशमिता लोका ब्रह्मांडे यत्र
निर्मिताः ॥१७॥ योजनानां च पंचाशत्कोटिसंख्याप्रमाणतः॥ब्रह्मांडस्यैव विस्तारो मुनिभिः परिकीर्तितः ॥ १८ ॥ ब्रह्मांडे कर्मणा बद्धाः प्राणिनो
मां कथं पुनः ॥ प्राप्स्यंतीति विचिन्त्यैतत्पंचक्रोशी विमोचिता ॥ १९ ॥ इयं च शुभदा लोके कर्मनाशकरी मता ॥ मोक्षप्रकाशिका काशी
ज्ञानदा मम सुप्रिया ॥ २० ॥ अविमुक्तं स्वयं लिंगं स्थापितं परमात्मना ॥ न कदाचित्त्वया त्याज्यमिदं क्षेत्रं ममांशक ॥२१॥ इत्युक्त्वा च त्रिशू
लात्स्वादवतार्य हरस्स्वयम् ॥ मोचयामास भुवने मर्त्यलोके हि काशिकाम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मणश्च दिने सा हि न विनश्यति निश्चितम् ॥ तदा
शिवस्त्रिशूलेन दधाति मुनयश्च ताम् ॥ २३ ॥ पुनश्च ब्रह्मणा सृष्टौ कृतायां स्थाप्यते द्विजाः ॥ कर्मणां कर्षणाच्चैव काशीति परिपठ्यते ॥ २४ ॥
अविमुक्तेश्वरं लिंगं काश्यां तिष्ठति सर्वदा ॥ मुक्तिदातृ च लोकानां महापातकिनामपि ॥ २५ ॥ अन्यत्र प्राप्यते मुक्तिस्सारूप्यादिर्मुनीश्वराः ॥
अत्रैव प्राप्यते जीवैः सायुज्या मुक्तिरुत्तमा ॥ २६ ॥ येषां क्वापि गतिर्नास्ति तेषां वाराणसी पुरी ॥ पंचक्रोशी महापुण्या हत्याकोटिविनाशिनी ॥
॥ २७ ॥ अमरा मरणं सर्वे वांछंतीह परे च के ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदा चैषा सर्वदा शंकरप्रिया ॥२८॥ ब्रह्मा च श्लाघते चामुं विष्णुस्सिद्धाश्च योगिनः ॥

मुनयश्च तथैवान्ये त्रिलोकस्था जनाः सदा ॥ २९ ॥ काश्याश्च महिमानं वै वक्तुं वर्षशतैरपि॥शक्नोम्यहं न सर्वं हि यथाशक्ति ब्रुवे ततः॥३०॥
कैलासस्य पतिर्यो वै ह्यंतस्सत्त्वो बहिस्तमाः ॥ कालाग्निर्नामतः ख्यातो निर्गुणो गुणवान्भवः ॥ प्रणिपातैरनेकैश्च वचनं चेदमब्रवीत् ॥
॥ ३१ ॥ रुद्र उवाच ॥ विश्वेश्वर महेशान त्वदीयोऽस्मि न संशयः ॥ कृपां कुरु महादेव मयि त्वं साम्ब आत्मजे ॥ ३२ ॥
स्थातव्यं च सदात्रैव लोकानां हितकाम्यया॥ तारयस्व जगन्नाथ प्रार्थयामि जगत्पते ॥ ३३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ अविमुक्तोऽपि दान्तात्मा तं
संप्रार्थ्य पुनः पुनः ॥ नेत्राश्रूणि प्रमुच्यैव प्रीतः प्रोवाच शंकरम् ॥ ३४ ॥ अविमुक्त उवाच ॥ देवदेव महादेव काला
मयसुभेषज ॥ त्वं त्रिलोकपतिस्सत्यं सेव्यो ब्रह्माच्युतादिभिः ॥३५॥ काश्यां पुर्यां त्वया देव राजधानी प्रगृह्यताम् ॥ मया ध्यानतया स्थेयमचि
त्यसुखहेतवे ॥ ३६ ॥ मुक्तिदाता भवानेव कामदश्च न चापरः ॥ तस्मात्त्वमुपकाराय तिष्ठोमासहितस्सदा ॥ ३७ ॥ जीवान्भवाब्धेरखिलांस्तारय
त्वं सदाशिव ॥ भक्तकार्य्यं कुरु हर प्रार्थयामि पुनः पुनः ॥ ३८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं प्रार्थितस्तेन विश्वनाथेन शंकरः ॥ लोकानामुपका
रार्थं तस्थौ तत्रापि सर्वराट् ॥३९ ॥ यद्दिनं हि समारभ्य हरः काश्यामुपागतः ॥ तदारभ्य च सा काशी सर्वश्रेष्ठतराभवत् ॥ ४० ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां विश्वेश्वरमाहात्म्ये काश्यां रुद्रगमनवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ एवं वाराणसी
पुण्या यदि सूत महापुरी ॥ तत्प्रभावं वदास्माकमविमुक्तस्य च प्रभो॥१॥ सूत उवाच ॥ वक्ष्ये संक्षेपतस्सम्यग्वाराणस्यास्सुशोभनम् ॥ विश्वेश्व
रस्य माहात्म्यं श्रूयतां च मुनीश्वराः ॥ २ ॥ कदाचित्पार्वती देवी शङ्करं परया मुदा ॥ लोककामनयापृच्छन्माहात्म्यमविमुक्तयोः ॥ ३ ॥ पार्वत्यु
वाच ॥ अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥ ममोपरि कृपां कृत्वा लोकानां हितकाम्यया ॥४॥ सूत उवाच ॥ देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो
जगत्प्रभुः ॥प्रत्युवाच भवानीं तां जीवानां प्रियहेतवे ॥ ५ ॥ परमेश्वर उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया भद्रे लोकानां सुखदं शुभम् ॥ कथयामि
यथार्थं वै माहात्म्यमविमुक्तयोः ॥६॥ इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम ॥ सर्वेषामेव जंतूनां हेतुर्मोक्षस्य सर्वथा ॥७॥ अस्मिन्सिद्धास्सदा क्षेत्रे
मदीयं व्रतमाश्रिताः॥ नानालिंगधरा नित्यं मम लोकाभिकांक्षिणः ॥ ८ ॥ अभ्यस्यंति महायोगं जितात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ परं पाशुपतं श्रौतं
भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ९ ॥ रोचते मे सदा वासो वाराणस्यां महेश्वरि ॥ हेतुना येन सर्वाणि विहाय शृणु तद्वचम् ॥ १०॥ यो मे भक्तश्च विज्ञानी

१ द्विवचनमार्षम्

तावुभौ मुक्तिभागिनौ ॥ तीर्थापेक्षा च न तयोर्विहिताविहिते समौ ॥ ११ ॥ जीवन्मुक्तौ तु तौ ज्ञेयौ यत्र कुत्रापि वै मृतौ ... रूपप्रभे
मयोक्तं निश्चितं वचः ॥ १२॥ अत्र तीर्थे विशेषोऽस्त्यविमुक्ताख्ये परोत्तमे ॥ श्रूयतां तत्त्वया देवि परशक्ते सुचित्तया ॥ ... भ्यां
बालयौवनवार्द्धकाः ॥ अस्यां पुर्यां मृताश्चेत्स्युर्मुक्ता एव न संशयः ॥१४॥ अशुचिश्च शुचिर्वापि कन्या परिणता तथा
रजोदोषयुतापि वा ॥१५ ॥ प्रसूतासंस्कृता कापि यादृशी तादृशी द्विजाः ॥ अत्र क्षेत्रे मृता चेत्स्यान्मोक्षभाङ् नात्र सं
डजो वापि ह्युद्भिज्जोऽथ जरायुजः ॥ मृतो मोक्षमवाप्नोति यथात्र न तथा क्वचित् ॥ १७ ॥ ज्ञानापेक्षा
वै पुनः ॥ कर्मापेक्षा न देव्यत्र दानापेक्षा न चैवहि ॥ १८ ॥ संस्कृत्यपेक्षा नैवात्र ध्यानापेक्षा न कर्हिचित् ॥ न
नात्र न ॥ १९ ॥ मम क्षेत्रे मोक्षदे हि यो वा वसति मानवः ॥ यथा तथा मृतः स्याच्चेन्मोक्षमाप्नोति निश्चित
दिव्यं गुह्याद्गुह्यतरं प्रिये ॥ ब्रह्मादयोऽपि जानंति माहात्म्यं नास्य पार्वति ॥२१॥ महत्क्षेत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिति स्मृतम्
परं मोक्षप्रदं मृते ॥ २२ ॥ धर्मस्योपनिषत्सत्यं मोक्षस्योपनिषत्समम् ॥ क्षेत्रतीर्थोपनिषदमविमुक्तं विदुर्बुधाः ॥ २३ ॥ कामं भुज
न्कुर्वन्हि विविधाः क्रियाः ॥ अविमुक्ते त्यजन्प्राणाञ्जंतुर्मोक्षाय कल्पते॥२४॥कृत्वा पापसहस्राणि पिशाचत्वं वरं नृणाम् ॥ न च क्रतुसहस्रं
स्वर्गे काशीं पुरीं विना ॥ २५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्यते काशिका पुरी ॥ अव्यक्तलिंगं मुनिभिर्ध्यायते च सदाशिवः ॥ २६ ॥ यद्यत्फलं
समुद्दिश्य तपन्त्यत्र नराः प्रिये ॥ तेभ्यश्चाहं प्रयच्छामि सम्यक्तत्तत्फलं ध्रुवम् ॥ २७ ॥ सायुज्यमात्मनः पश्चादीप्सितं स्थानमेव च ॥ न
कुतश्चित्कर्मबंधस्त्यजतामत्र वै तनुम् ॥ २८ ॥ ब्रह्मा देवर्षिभिस्सार्द्धं विष्णुर्वापि दिवाकरः ॥ उपासते महात्मानस्सर्वे मामिह चापरे ॥ २९ ॥
विषयासक्तचित्तोऽपि त्यक्तधर्मरुचिर्नरः ॥ इह क्षेत्रे मृतो यो वै संसारं न पुनर्विशेत्॥३०॥किं पुनर्निर्ममा धीरास्सत्त्वस्था दंभवर्जिताः ॥ कृतिनश्च
निरारंभास्सर्वे ते मयि भाविताः ॥ ३१ ॥ जन्मांतरसहस्रेषु जन्म योगी समाप्नुयात् ॥ तदिहैव परं मोक्षं मरणादधिगच्छति ॥३२॥ अत्र लिंगा
न्यनेकानि भक्तैस्संस्थापितानि हि ॥ सर्वकामप्रदानीह मोक्षदानि च पार्वति ॥ ३३ ॥ पंचक्रोशं चतुर्दिक्षु क्षेत्रमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ समंताच्च तथा
जंतोर्मृतिकालेऽमृतप्रदम् ॥ ३४ ॥ अपापश्च मृतो यो वै सद्यो मोक्षं समश्नुते ॥ सपापश्च मृतो यस्स्यात्कायव्यूहान्समश्नुते ॥ ३५ ॥ यातनां सोऽनु
भूयैव पश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ पातकं योऽविमुक्ताख्ये क्षेत्रेऽस्मिन्कुरुते ध्रुवम् ॥ ३६ ॥ भैरवीं यातनां प्राप्य वर्षाणामयुते पुनः ॥ ततो मोक्षमवा

प्नोति भुक्त्वा पापं च सुन्दरि ॥ ३७ ॥ इति ते च समाख्याता पापाचारे च या गतिः ॥ एवं ज्ञात्वा नरस्सम्यक्सेवयेदविमुक्तकम् ॥ ३८ ॥ कृतक
र्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ३९ ॥ केवलं चाशुभं कर्म नरकाय भवेदिह ॥ शुभं स्वर्गाय
जायेत द्वाभ्यां मानुष्यमीरितम् ॥४०॥ जन्म सम्यगसम्यक् च न्यूनाधिक्ये भवेदिह ॥ उभयोश्च क्षयो मुक्तिर्भवेत्सत्यं हि पार्वति॥४१॥ कर्म च
त्रिविधं प्रोक्तं कर्मकाण्डे महेश्वरि ॥ संचितं क्रियमाणं च प्रारब्धं चेति बंधकृत् ॥ ४२ ॥ पूर्वजन्मसमुद्भूतं संचितं समुदाहृतम् ॥ भुज्यते च शरी
रेण प्रारब्धं परिकीर्तितम् ॥ ४३ ॥ अनेन जन्मना यच्च क्रियते कर्म सांप्रतम् ॥ शुभाशुभं च देवेशि क्रियमाणं विदुर्बुधाः ॥ ४४ ॥ प्रारब्धक
र्मणो भोगात्क्षयश्चैव न चान्यथा ॥ ॥ उपायेन द्वयोर्नाशः कर्मणोः पूजनादिना ॥ ४५ ॥ सर्वेषां कर्मणां नाशो नास्ति काशीं पुरीं विना ॥
सर्वं च सुलभं तीर्थं दुर्लभा काशिका पुरी ॥ ४६ ॥ पूर्वजन्मकृतं चेद्वै काशीदर्शनमादरात् ॥ तदा काशीं च संप्राप्य लभेन्मृत्युं न
चान्यथा ॥ ४७ ॥ काशीं प्राप्य नरो यस्तु गंगायां स्नानमाचरेत् ॥ तदा च क्रियमाणस्य संचितस्यापि संक्षयः ॥ ४८ ॥
प्रारब्धं न विना भोगं नश्यतीति सुनिश्चितम् ॥ मृतिश्च तस्य संजाता तदा तस्य क्षयो भवेत् ॥ ४९ ॥ पूर्वं चैव कृता काशी
पश्चात्पापं समाचरेत् ॥ तद्बीजेन बलवता नीयते काशिका पुनः ॥ ५० ॥ तदा सर्वाणि पापानि भस्मसाच्च भवंति हि ॥ तस्मात्काशीं
नरस्सेवेत्कर्मनिर्मूलनीं ध्रुवम् ॥ ५१ ॥ एकोऽपि ब्राह्मणो येन काश्यां संवासितः प्रिये ॥ काशीवासमवाप्यैव ततो मुक्तिं स विंदति ॥
॥ ५२ ॥ काश्यां यो वै मृतश्चैव तस्य जन्म पुनर्न हि ॥ समुद्दिश्य प्रयागे च मृतस्य कामनाफले ॥ ५३ ॥ सयोगश्च तयोश्चेत्स्यात्काशी
जन्यं फलं वृथा ॥ यदि न स्यात्तयोर्योगस्तीर्थराजफलं वृथा ॥ ५४ ॥ तस्मान्मच्छासनाद्विष्णुस्सृष्टिं साक्षाद्धि नूतनाम् ॥ विधाय मनसो
द्दिष्टां ततिसिद्धिं यच्छति ध्रुवम् ॥ ५५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्यादि बहु माहात्म्यं काश्या वै मुनिसत्तमाः ॥ तथा विश्वेश्वरस्यापि भुक्तिमुक्तिप्रदं
सताम् ॥ ५६ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं त्र्यंबकस्य च ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणात् ॥ ५७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां काशीविश्वेश्वरज्योतिर्लिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ सूत उवाच ॥ श्रूयतामृषयः श्रेष्ठा
कथां पापप्रणाशिनीम्॥कथयामि यथा व्यासात्सद्गुरोश्च श्रुता मया ॥ १ ॥ पुरा ऋषिवरश्चासीद्गौतमो नाम विश्रुतः ॥ अहल्या नाम तस्यासीत्
तपस्वी परमधार्मिकी ॥२॥ दक्षिणस्यां दिशि हि यो गिरिर्ब्रह्मेतिसंज्ञकः ॥ तत्र तेन तपस्तप्तं वर्षाणामयुतं तथा ॥३ ॥ कदाचित्तु [illegible] तत्र

सुव्रताः ॥ वर्षाणां च शतं रौद्री लोका दुःखमुपागताः॥४॥आर्द्रं च पल्लवं न स्म दृश्यते पृथिवीतले ॥ कुतो जलं विदृश्येत जीवानां प्राणधारकम् ॥
॥५॥तदा ते मुनयश्चैव मनुष्याः पशवस्तथा ॥ पक्षिणश्च मृगास्तत्र गताश्चैव दिशो दश ॥ ६ ॥ तां दृष्ट्वा चर्षयो विप्राः प्राणायामपरायणाः ॥
ध्यानेन च तदा केचित्कालं निन्युस्सुदारुणम् ॥ ७ ॥ गौतमोऽपि स्वयं तत्र वरुणार्थे तपश्शुभम् ॥ चकार चव षण्मासं प्राणायामपरायणः॥ ८ ॥
ततश्च वरुणस्तस्मै वरं दातुं समागतः ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूहि ददामि च वचोऽब्रवीत् ॥ ९ ॥ ततश्च गौतमस्तं वै वृष्टिं च प्रार्थयत्तदा ॥ ततस्स
वरुणस्तं वै प्रत्युवाच मुनिं द्विजाः ॥१०॥ वरुण उवाच॥ देवाज्ञां च समुल्लंघ्य कथं कुर्यामहं च ताम् ॥ अन्यत्प्रार्थय सुज्ञोऽसि यदहं कारवाणि ते
॥ ११ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येतद्वचनं तस्य वरुणस्य महात्मनः ॥ परोपकारी तच्छ्रुत्वा गौतमो वाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ गौतम उवाच ॥
यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरो मम ॥ यदहं प्रार्थयाम्यद्य कर्तव्यं हि त्वया तथा ॥ १३ ॥ यतस्त्वं जलराशीशस्तस्माद्देयं जलं मम ॥ अक्षयं
सर्वदेवेश दिव्यं नित्यफलप्रदम् ॥ १४ ॥ सूत उवाच ॥ इति संप्रार्थितस्तेन वरुणो गौतमेन वै ॥ उवाच वचनं तस्मै गर्तश्च क्रियतां त्वया॥१५॥
इत्युक्ते च कृतस्तेन गर्त्तो हस्तप्रमाणतः ॥ जलेन पूरितस्तेन दिव्येन वरुणेन सः ॥ १६ ॥ अथोवाच मुनिं देवो वरुणो हि जलाधिपः ॥ गौतमं
मुनिशार्दूलं परोपकृतिशालिनम्॥ १७॥वरुण उवाच ॥ अक्षय्यं च जलं तेऽस्तु तीर्थभूतं महामुने॥तव नाम्ना च विख्यातं क्षितावेतद्भविष्यति॥१८॥
अत्र दत्तं हुतं तप्तं सुराणां यजनं कृतम् ॥ पितॄणां च कृतं श्राद्धं सर्वमेवाक्षयं भवेत् ॥१९॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवस्स्तुतस्तेन महर्षिणा ॥
गौतमोऽपि सुखं प्राप कृत्वान्योपकृतिं मुनिः ॥ २० ॥ महतो ह्याश्रयः पुंसां महत्त्वायोपजायते ॥ महांतस्तत्स्वरूपं च पश्यंति नेतरेऽशुभाः॥२१॥
यादृङ्नरं च सेवेत तादृशं फलमश्नुते ॥ महतस्सेवयोच्चत्वं क्षुद्रस्य क्षुद्रतां तथा ॥ २२ ॥ सिंहस्य मंदिरे सेवा मुक्ताफलकरी मता ॥ शृगालमंदिरे
सेवा त्वस्थिलाभकरीस्मृता ॥ २३॥ उत्तमानां स्वभावोऽयं परदुःखासहिष्णुता ॥ स्वयं दुःखं च संप्राप्तं मन्यतेऽन्यस्य वार्यते ॥२४॥ वृक्षाश्च हाटकं
चैव चंदनं चैक्षुकस्तथा ॥ एते भुवि परार्थे च दक्षा एवं न केचन ॥ २५ ॥ दयालुरमदस्पर्श उपकारी जितेंद्रियः ॥ एतैश्च पुण्यस्तम्भैस्तु च
तुर्भिर्धार्य्यते मही ॥ २६॥ ततश्च गौतमस्तत्र जलं प्राप्य सुदुर्लभम् ॥ नित्यनैमित्तिकं कर्म चकार विधिवत्तदा ॥ २७ ॥ ततो व्रीहीन्यवांश्चैव
नीवारानप्यनेकधा ॥ वापयामास तत्रैव हवनार्थं मुनीश्वरः ॥ २८ ॥ धान्यानि विविधानीह वृक्षाश्च विविधास्तथा॥पुष्पाणि च फलान्येवं ह्यासंस्त
त्राप्यनेकशः ॥ २९ ॥ तच्छ्रुत्वा ऋषयश्चान्ये तत्रायातास्सहस्रशः ॥ पशवः पक्षिणश्चान्ये जीवाश्च बहवोऽगमन् ॥ ३० ॥ तद्वनं सुंदरं ह्यासीत्पृथि

192

तस्या मंडले परम् ॥ तदक्षयकरायोगादनावृष्टिर्न दुःखदा ॥३१॥ ऋषयोऽपि वने तत्र शुभकर्मपरायणाः ॥ वासं चक्रुरनेके च शिष्यभार्य्यासुतान्वि
ताः ॥ ३२ ॥ धान्यानि वापयामासुः कालक्रमणहेतवे ॥ आनंदस्तद्वने ह्यासीत्प्रभावाद्गौतमस्य च ॥ ३३॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटि
रुद्रसंहितायां त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्ये गौतमप्रभाववर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ कदाचिद्गौतमेनैव जलार्थं प्रेषिता निजाः॥
शिष्यास्तत्र गता भक्त्या कमंडलुकरा द्विजाः ॥१॥ शिष्याञ्जलसमीपे तु गतान्दृष्ट्वा न्यषेधयन्॥जलार्थमागतास्तत्र चर्षिपत्न्योऽप्यनेकशः ॥ २॥
ऋषिपत्न्यो वयं पूर्वं ग्रहीष्यामो विदूरतः ॥ पश्चाच्चैव जलं ग्राह्यमित्येवं पर्यभर्त्सयन् ॥३॥ परावृत्य तदा तैश्च ऋषिपत्न्यै निवेदितम्॥ साचापि
तान्समादाय समाश्वास्य च तैः स्वयम् ॥ ४ ॥ जलं नीत्वा ददौ तस्मै गौतमाय तपस्विनी ॥ नित्यं निर्वाहयामास जलेन ऋषिसत्तमः ॥ ५ ॥
ताश्चैवऋषिपत्न्यस्तु क्रुद्धास्तां पर्यभर्त्सयन् ॥ परावृत्य गतास्सर्वास्तूटजान्कुटिलाशयाः ॥ ६ ॥ स्वाम्यग्रे विपरीतं च तद्वृत्तं निखिलं ततः ॥
दुष्टाशयाभिस्त्रीभिश्च ताभिर्वै विनिवेदितम् ॥ ७ ॥ अथ तासां वचः श्रुत्वा भाविकर्मवशात्तदा ॥ गौतमाय च संक्रुद्धाश्चासंस्ते परमर्षयः॥८॥
विघ्नार्थं गौतमस्यैव नानापूजोपहारकैः ॥ गणेशं पूजयामासुस्संक्रुद्धास्तं कुबुद्धयः ॥ ९ ॥ आविर्बभूव च तदा प्रसन्नो हि गणेश्वरः ॥ उवाच वचनं
तत्र भक्ताधीनः फलप्रदः ॥ १० ॥ गणेश उवाच ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूत यूयं किं करवाण्यहम् ॥ तदीयं तद्वचः श्रुत्वा ऋषयस्तेऽब्रुवंस्तदा
॥ ११ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ त्वया यदि वरो देयो गौतमस्त्वाश्रमाद्बहिः ॥ निष्कास्यं नो ऋषिभिः परिभर्त्स्य तथा कुरु ॥१२॥ ॥ सूत उवाच ॥
स एवं प्रार्थितस्तैस्तु विहस्य वचनं पुनः ॥ प्रोवाचेभमुखः प्रीत्या बोधयंस्तान्सतां गतिः ॥ १३ ॥ ॥ गणेश उवाच ॥ श्रूयतामृषयस्सर्वे
युक्तं न क्रियतेऽधुना ॥अपराधं विना तस्मै क्रुध्यतां हानिरेव च ॥१४॥ उपकृतं पुरा येस्तु तेभ्यो दुःखं हितं न हि ॥ यदा च दीयते दुःखं तदा
नाशो भवेदिह ॥ १५ ॥ ईदृशं च तपः कृत्वा साध्यते फलमुत्तमम् ॥ शुभं फलं स्वयं हित्वा साध्यते नाहितं पुनः ॥१६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
इत्येवं वचनं श्रुत्वा तस्य ते मुनिसत्तमाः ॥ बुद्धिमोहं तदा प्राप्ता इदमेव वचोऽब्रुवन् ॥ १७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कर्तव्यं हि त्वया स्वामिन्निदमेव

---

१ क्षयाभाववद्गौतमयोगात्तत्र रफलादिसंपत्त्तस्तत्रानत्रस्थानामनावृष्टिर्नदुःखदा बभूवेति तात्पर्यम् । कशब्दो जलवाचक इति सर्वेषां प्रसिद्धम् ॥ २ कर्तेति शेषः ॥ ३ तृतीयार्थे विषये बहुवचनस्य चत्र तौ इति नशदश आर्षः ॥

न चान्यथा ॥ इत्युक्तस्तु तदा देवो गणेशो वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ गणेश उवाच ॥ असाधुस्साधुतां चैवासाधुश्च साधुता तथा ॥ कदाचिदपि
नाप्नोति ब्रह्मोक्तमिति निश्चितम् ॥ १९ ॥ यदा च भवतां दुःखं जातं चानशनात्पुरा ॥ तदा सुखं प्रदत्तं वै गौतमेन महर्षिणा ॥२०॥ इदानीं वै
भवद्भिश्च तस्मै दुःखं प्रदीयते ॥ नैतद्युक्ततमं लोके सर्वथा सुविचार्यताम् ॥ २१ ॥ स्त्रीबलान्मोहिता यूयं न मे वाक्यं करिष्यथ॥एतद्धितमं तस्य
भविष्यति न संशयः ॥ २२ ॥ पुनश्चायमृषिश्रेष्ठो दास्यते वस्सुखं ध्रुवम् ॥ तारणं न च युक्तं स्याद्वरमन्यं वृणीत वै ॥२३॥ सूत उवाच ॥इत्येवं
वचनं तेन गणेशेन महात्मना ॥ यद्यप्युक्तमृषिभ्यश्च तदप्येते न मेनिरे ॥२४॥ भक्ताधीनतया सोऽथ शिवपुत्रोऽब्रवीत्तदा ॥ उदासीनेन मनसा तानृ
षीन्दुष्टशेमुषीन ॥ २५ ॥ ॥ गणेश उवाच ॥ भवद्भिः प्रार्थ्यते यच्च करिष्येऽहं तथा खलु ॥ पश्चाद्भावि भवेदेव इत्युक्त्वांतर्दधे पुनः ॥
॥ २६ ॥ गौतमस्स न जानाति मुनीनां वै दुराशयम् ॥ आनन्दमनसा नित्यं पत्न्या कर्म चकार तत् ॥ २७ ॥ तदन्तरे च यज्जातं चरित्रं वरयो
गतः ॥ तद्वदर्षिप्रभावात्तु यतां तन्मुनीश्वराः ॥ २८ ॥ गौतमस्य च केदारे तत्रासन्व्रीहयो यवाः ॥ गणेशस्तत्र गौर्भूत्वा जगाम किल दुर्बला
॥ २९ ॥ कंपमाना च सा गत्वा तत्र तद्दृश्योगतः ॥ व्रीहीन्संभक्षयामास यवांश्च मुनिसत्तमाः ॥३०॥ एतस्मिन्नन्तरे दैवाद्गौतमस्तत्र चागतः ॥ स
दयालुस्तृणस्तंभैर्वारयामास तां तदा ॥ ३१ ॥ तृणस्तंबेन सा स्पृष्टा पपात पृथिवीतले ॥ मृता च तत्क्षणादेव तदृषेः पश्यतस्तदा ॥ ३२ ॥ऋषय
श्छन्नरूपाश्च ऋषिपत्न्यस्तथाशुभाः ॥ ऊचुस्तत्र तदा सर्वे किं कृतं गौतमेन च॥३३॥गौतमोऽपि तथाहल्यामाहूयासीत्सुविस्मितः॥उवाच दुःखतो
विप्रा दूयमानेन चेतसा ॥ ३४ ॥ गौतम उवाच॥किं जातं च कथं देवि कुपितः परमेश्वरः॥किं कर्त्तव्यं क्व गन्तव्यं हत्या च समुपस्थिता ॥३५॥
सूत उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे विप्रा गौतमं पर्यभर्त्सयन्॥विप्रपत्न्यस्तथाऽहल्यां दुर्वचोभिर्व्यथां ददुः॥३६॥दुर्बुद्धयश्च तच्छिष्याः सुतास्तेषां तथैव
च ॥ गौतमं परिभर्त्स्यैव प्रत्यूचुर्धिग्वचो मुहुः ॥३७॥ऋषय ऊचुः ॥ मुखं न दर्शनीयं ते गम्यतां गम्यतामिति ॥ दृष्ट्वा गोघ्नमुखं सद्यस्सचैलं स्नान
माचरेत् ॥३८॥ यावदाश्रममध्ये त्वं तावदेव हविर्भुजः॥पितरश्च न गृह्णन्ति ह्यस्मदत्तं हि किञ्चन॥३९॥तस्माद्गच्छान्यतस्त्वं च परिवारसमन्वितः॥
विलंबं कुरु नैव त्वं धेनुहन्पापकारक ॥ ४० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा ते च तं सर्वे पाषाणैस्समताडयन् ॥ व्यथां ददुस्तीवास्मै त्वहल्यां

१ बहुवचनमार्षम् । २ अन्यत्रेत्यर्थः । ३ कृतस्त्रिनिभावः ।

च दुरुक्तिभिः ॥ ४१ ॥ ताडितो भर्त्सितो दुष्टैर्गौतमो गिरमब्रवीत् ॥ इतो गच्छामि मुनयो ह्यन्यत्र निवसाम्यहम् ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वा गौतमस्तस्मा
त्स्थानाच्च निर्गतस्तदा ॥ गत्वा क्रोशं तदा चक्रे ह्याश्रमं तदनुज्ञया ॥४३॥ यावच्चैवाभिशापो वै तावत्कार्यं न किंचन ॥ न कर्मण्यधिकारोऽस्ति
दैवे पित्र्येऽथ वैदिके ॥ ४४ ॥ मासार्द्धं च ततो नीत्वा मुनीन्संप्रार्थयत्तदा ॥ गौतमो मुनिवर्य्यस्स तेन दुःखेन दुःखितः ॥ ४५ ॥ ॥ गौतम
उवाच ॥ अनुकंप्यो भवद्भिश्च कथ्यतां क्रियते मया ॥ यथा मदीयं पापं च गच्छत्विति निवेद्यताम् ॥ ४६ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तास्ते तदा
विप्रा नोचुश्चैव परस्परम् ॥ अत्यंतं सेवया पृष्टा मिलिता ह्येकतस्स्थिताः ॥४७॥ गौतमो दूरतः स्थित्वा नत्वा तानृषिसत्तमान् ॥ पप्रच्छ विनया
विष्टः किं कार्यं हि मयाधुना ॥ ४८ ॥ इत्युक्ते मुनिना तेन गौतमेन महात्मना ॥ मिलितास्सकलास्ते वै मुनयो वाक्यमब्रुवन् ॥ ४९ ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ निष्कृतिं हि विना शुद्धिर्जायते न कदाचन ॥ तस्मात्त्वं देहशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचर ॥ ५० ॥ त्रिवारं पृथिवीं सर्वां क्रम पापं प्रका
यन् ॥ पुनरागत्य चात्रैव चर मासव्रतं तथा ॥ ५१ ॥ शतमेकोत्तरं चैव ब्रह्मणोऽस्य गिरेस्तथा ॥ प्रक्रमणं विधायैवं शुद्धिस्ते च भविष्यति ॥
॥५२॥ अथवा त्वं समानीय गंगां स्नानं समाचर ॥ पार्थिवानां तथा कोटिं कृत्वा देवं निषेवय ॥५३॥ गंगायां च ततः स्नात्वा पुनश्चैव भविष्य
ति ॥ पुरा दश तथा चक्रं गिरेस्त्वं क्रमणं कुरु ॥ ५४ ॥ शतकुंभैस्तथा स्नात्वा पार्थिवं निष्कृतिर्भवेत् ॥ इति तैर्ऋषिभिः प्रोक्तस्तथेत्योमिति
तद्वचः ॥ ५५ ॥ पार्थिवानां तथा पूजां गिरेः प्रक्रमणं तथा ॥ करिष्यामि मुनिश्रेष्ठा आज्ञया श्रीमतामिह ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वा सर्षिवर्यश्च कृत्वा प्रक्रमणं
गिरेः ॥ पूजयामास निर्माय पार्थिवान्मुनिसत्तमः ॥ ५७ ॥ अहल्या च ततस्साध्वी तच्च सर्वं चकार सा ॥ शिष्याश्च प्रतिशिष्याश्च चक्रुस्सेवां तयोस्तदा
॥ ५८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां गौतमव्यवस्थावर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ सूत उवाच ॥ एवं कृते तु ऋषिणा
सस्त्रीकेन द्विजाश्शिवः ॥ आविर्बभूव स शिवः प्रसन्नस्सगणस्तदा ॥ १ ॥ अथप्रसन्नस्स शिवो वरं ब्रूहि महामुने ॥ प्रसन्नोऽहं सुभक्त्या त इत्युवाच
कृपानिधिः ॥ २ ॥ तदा तत्सुंदरं रूपं दृष्ट्वा शंभोर्महात्मनः ॥ प्रणम्य शंकरं भक्त्या स्तुतिं चक्रे मुदान्वितः ॥ ३ ॥ स्तुत्वा बहु प्रण
म्येशं बद्धाञ्जलिपुटः स्थितः ॥ निष्पापं कुरु मां देवाब्रवीदिति स गौतमः ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य गौतमस्य मह

१ अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र । २ नर इत्यर्थः ।

नः ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा शिवो वाक्यमुपाददे॥५॥शिव उवाच॥धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि निष्पापोऽसि सदा मुने॥ एतैर्दुष्टैः किल त्वं च च्छलि
तोऽसि खलात्मभिः ॥६॥ त्वदीयदर्शनाल्लोका निष्पापाश्च भवंति हि ॥ किं पुनस्त्वं सपापोऽसि मद्भक्तिनिरतस्सदा ॥ ७ ॥ उपद्रवस्त्वयि मुने
यैः कृतस्तु दुरात्मभिः ॥ ते पापाश्च दुराचारा हत्यावंतस्त एव हि ॥ ८ ॥ एतेषां दर्शनादन्ये पापिष्ठाः संभवंतु च ॥ कृतघ्नाश्च तथा जाता नैतेषां
निष्कृतिः क्वचित् ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा शंकरस्तस्मै तेषां दुश्चरितं तदा ॥ बहूवाच प्रभुर्विप्राः सत्कदोऽसत्सु दंडदः ॥ १० ॥ शर्वोक्तमिति
स श्रुत्वा सुविस्मितमना ऋषिः ॥ सुप्रणम्य शिवं भक्त्या सांजलिः पुनरब्रवीत् ॥ ११ ॥ गौतम उवाच ॥ ऋषिभिस्तैर्महेशान ह्युपकारः
कृतो महान् ॥ यद्येवं न कृतं तैस्तु दर्शनं ते कुतो भवेत् ॥ १२ ॥ धन्यास्ते ऋषयो यैस्तु मह्यं शुभतरं कृतम् ॥ तद्दुराचरणादेव मम स्वार्थो महान्
भूत् ॥ १३ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं तद्वचश्श्रुत्वा सुप्रसन्नो महेश्वरः ॥ गौतमं प्रत्युवाचाशु कृपादृष्ट्या विलोक्य च ॥ १४ ॥ शिव उवाच ।
ऋषिधन्योसि विप्रेंद्र ऋषिश्रेष्ठतरोऽसि वै ॥ ज्ञात्वा मां सुप्रसन्नं हि वृणु त्वं वरमुत्तमम् ॥ १५ ॥ सूत उवाच ॥ गौतमोऽपि विचार्यैवं लोके
विश्रुतमित्युत ॥ अन्यथा न भवेदेव तस्मादुक्तं समाचरेत् ॥ १६ ॥ निश्चित्यैवं मुनिश्रेष्ठो गौतमश्शिवभक्तिमान् ॥ सांजलिर्नतशीर्षो हि शंकर
वाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ गौतम उवाच ॥ सत्यं नाथ ब्रवीषि त्वं तथापि पंचभिः कृतम् ॥ नान्यथा भवतीत्यत्र यज्जातं जायतां तु तत् ॥ १८ ॥
यदि प्रसन्नो देवेश गंगा च दीयतां मम ॥ कुरु लोकोपकारं हि नमस्तेऽस्तु नमोस्तु ते ॥ १९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्य धृत्वा व
पादपंकजम् ॥ नमश्चकार देवेशं गौतमो लोककाम्यया ॥ २० ॥ ततस्तु शंकरो देवः पृथिव्याश्च दिवश्च सः ॥ सारं चैव समुद्धृत्य रक्षितं पूर्वमेव
तत् ॥ २१ ॥ विवाहे ब्रह्मणा दत्तमवशिष्टं च किंचन ॥ तत्तस्मै दत्तवाञ्शंभुर्मुनये भक्तवत्सलः ॥ २२ ॥ गंगाजलं तदा तत्र स्त्रीरूपमभवत्प
रम् ॥ तस्याश्चैव ऋषिश्रेष्ठः स्तुतिं कृत्वा नतिं व्यधात् ॥ २३ ॥ गौतम उवाच ॥ धन्यासि कृतकृत्यासि पावितं भुवनं त्वया ॥ मां च पावय गंगे
त्वं पततं निरये ध्रुवम् ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ शम्भुश्चापि तदोवाच सर्वेषां हितकृच्छृणु ॥ गंगे गौतममेनं त्वं पावयस्व मदाज्ञया ॥ २५ ॥ सूत
उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शंभोश्च गौतमस्य च ॥ उवाचैव शिवं गंगा शिवशक्तिर्हि पावनी ॥ २६ ॥ गंगोवाच ॥ ऋषिं तु पावयित्वाहं
परिवारयुतं प्रभो ॥ गमिष्यामि निजस्थानं वचः सत्यं ब्रवीमि ह ॥ २७ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते गंगया तत्र महेशो भक्तवत्सलः ॥ लोकोप
कारणार्थाय पुनर्गंगां वचोऽब्रवीत् ॥२८॥ शिव उवाच ॥ त्वया स्थातव्यमत्रैवाव्रजेद्यावत्कलिर्युगः ॥ वैवस्वतो मनुर्देवि ह्यष्टाविंशत्तमो भवेत् ॥२९॥

॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य स्वामिनश्शंकरस्य तत् ॥ प्रत्युवाच पुनर्गंगा पावनी सा सरिद्वरा ॥ ३० ॥ गंगोवाच ॥ ॥
माहात्म्यमधिकं चेत्स्यान्मम स्वामिन्महेश्वर ॥ सर्वेभ्यश्च तदा स्थास्ये धरायां त्रिपुरान्तक ॥ ३१ ॥ किंचान्यच्च शृणु स्वामिन्वपुषा
सुन्दरेण ह ॥ तिष्ठ त्वं मत्समीपे वै सगणस्साम्बिकः प्रभो ॥ ३२ ॥ सूत उवाच ॥ एवं तस्य वचः श्रुत्वा शंकरो भक्तवत्सलः ॥ लोकोपकरणा
र्थाय पुनर्गंगां वचोऽब्रवीत् ॥३३॥ ॥ शिव उवाच ॥ धन्यासि श्रयनां गंगे ह्यहं भिन्नस्त्वया न हि ॥ तथापि स्थीयते ह्यत्र स्थीयतां च त्वयापि
हि ॥ ३४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा स्वामिनः परमेशितुः॥प्रसन्नमानसा भूत्वा गंगां च प्रत्यपूजयत् ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा
ऋषयश्च पुरातनाः ॥ सुतीर्थान्यप्यनेकानि क्षेत्राणि विविधानि च ॥ ३६ ॥ आगत्य गौतमं सर्वे गंगां च गिरिशं तथा ॥ जयजयेति भाषंतः पूज
यामासुरादरात् ॥ ३७ ॥ ततस्ते निर्जरास्सर्वे तेषां चक्रुः स्तुतिं मुदा ॥ करान् बद्ध्वा नतस्कंधा हरिब्रह्मादयस्तदा ॥ ३८ ॥ गंगा प्रसन्ना तेभ्यश्च
गिरिशश्चोचतुस्तदा ॥ वरं ब्रूत सुरश्रेष्ठा दद्वो वः प्रियकाम्यया ॥ ३९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ यदि प्रसन्नो देवेश प्रसन्ना त्वं सरिद्वरे ॥ स्थातव्यमत्र
कृपया नः प्रियार्थं तथा नृणाम् ॥ ४० ॥ ॥ गंगोवाच ॥ यूयं सर्वप्रियार्थं च तिष्ठथात्र न किं पुनः ॥ गौतमं क्षालयित्वाहं गमिष्यामि यथाग
तम् ॥ ४१ ॥ भवत्सु मे विशेषोऽत्र ज्ञेयश्चैव कथं सुराः ॥ तत्प्रमाणं कृतं चेत्स्यात्तदा तिष्ठाम्यसंशयम् ॥४२॥ ॥ सर्वे ऊचुः ॥ सिंहराशौ यदा
स्याद्वै गुरुस्सर्वसुहृत्तमः ॥ तदा वयं च सर्वे त्वागमिष्यामो न संशयः ॥ ४३ ॥ एकादश च वर्षाणि लोकानां पातकं त्विह ॥ क्षालितं यद्भवेदवं
मलिनास्स्मः सरिद्वरे ॥ ४४ ॥ तस्यैव क्षालनाय त्वायास्यामस्सर्वथा प्रिये ॥ त्वत्सकाशं महादेवि प्रोच्यते सत्यमादरात् ॥ ४५ ॥ अनुग्रहाया
लोकानामस्माकं प्रियकाम्यया ॥ स्थातव्यं शंकरेणापि त्वया चैव सरिद्वरे ॥४६॥ यावत्सिंहे गुरुश्चैव स्थास्यामस्तावदेव हि ॥ त्वयि स्नानं त्रिका
लं च शंकरस्य च दर्शनम् ॥ ४७ ॥ कृत्वा स्वपापं निखिलं विमोक्ष्यामो न संशयः ॥ स्वदेशांश्च गमिष्यामो भवच्छासनतो वयम् ॥ ४८ ॥
॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं प्रार्थितस्तैस्तु गौतमेन महर्षिणा ॥ स्थितोऽसौ शंकरः प्रीत्या स्थिता सा च सरिद्वरा ॥ ४९ ॥ सा गंगा गौतमी नाम्ना
लिंगं त्र्यंबकमीरितम् ॥ ख्याता ख्यातं बभूवाथ महापातकनाशनम् ॥ ५० ॥ तद्दिनं हि समारभ्य सिंहस्थे च बृहस्पतौ ॥ आयांति सर्वतीर्थानि
क्षेत्राणि दैवतानि च ॥ ५१ ॥ सरांसि पुष्करादीनि गंगाद्यास्सरितस्तथा ॥ वासुदेवादयो देवाः संति वै गौतमीतटे ॥ ५२ ॥ यावत्तत्र स्थितानीह
तावत्तेषां फलं नहि ॥ स्वप्रदेशे समायातास्तर्हि तेषां फलं भवेत् ॥ ५३ ॥ ज्योतिर्लिंगमिदं प्रोक्तं त्र्यंबकं नाम विश्रुतम् ॥ स्थितं तटे हि गौतम्या

ज्योतिर्लिंगं
महापातकनाशनम् ॥ ५४ ॥ यः पश्येद्भक्तितो ज्योतिर्लिंगं त्र्यंबकनामकम् ॥ पूजयेत्प्रणमेत्स्तुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५५ ॥ ज्योतिर्लिंगं
त्र्यंबकं हि पूजितं गौतमेन ह ॥ सर्वकामप्रदं चात्र परत्र परमुक्तिदम् ॥ ५६ ॥ इति वश्च समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं मुनीश्वराः ॥ किमन्यदिच्छथ श्रोतुं
तद् ब्रूयां वो न संशयः ॥ ५७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ ऋषय
ऊचुः ॥ गंगा च जलरूपेण कुतो जाता वद प्रभो ॥ तन्माहात्म्यं विशेषेण कुतो जातं वद प्रभो ॥ १॥ यैर्विप्रैर्गौतमायैव दुःखं दत्तं दुरात्मभिः॥
तेषां किं च ततो जातमुच्यतां व्यास सद्गुरो ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवं संप्रार्थिता गंगा गौतमेन तदा स्वयम् ॥ ब्रह्मणश्च गिरेर्विप्रा द्रुतं
तस्मादवातरत् ॥ ३ ॥ औदुंबरस्य शाखायास्तत्प्रवाहो विनिस्सृतः ॥ तत्र स्नानं मुदा चक्रे गौतमो विश्रुतो मुनिः ॥ ४ ॥ गौतमस्य च ये
शिष्या अन्ये चैव महर्षयः ॥ समागताश्च ते तत्र स्नानं चक्रुर्मुदान्विताः ॥ ५ ॥ गंगाद्वारं च तन्नाम प्रसिद्धमभवत्तदा ॥ सर्वपापहरं रम्यं दर्शना
न्मुनिसत्तमाः ॥ ६ ॥ गौतमस्पर्द्धिनस्ते च ऋषयस्तत्र चागताः ॥ स्नानार्थं तांश्च सा दृष्ट्वा ह्यंतर्धानं गता द्रुतम् ॥७॥ मामेति गौतमस्तत्र व्याज
हार वचो द्रुतम् ॥ मुहुर्मुहुः स्तुवन् गंगां सांजलिर्नतमस्तकः ॥ ८॥ गौतम उवाच॥इमे च श्रीमदांधाश्च साधवो वाप्यसाधवः ॥ एतत्पुण्यप्रभावेण
दर्शनं दीयतां त्वया ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततो वाणी समुत्पन्ना गंगायाः व्योममंडलात् ॥ तच्छृणुध्वमृषिश्रेष्ठा गंगावचनमुत्तमम्॥ १० ॥एते
दुष्टतमाश्चैव कृतघ्नाः स्वामिद्रोहिणः ॥ जाल्माः पाखंडिनश्चैव द्रष्टुं वर्ज्याश्च सर्वदा ॥११॥गौतम उवाच ॥ मातश्च श्रूयतामेतन्महतां गिर एव च॥
तस्मात्त्वया च कर्त्तव्यं सत्यं च भगवद्वचः ॥१२॥ अपकारिषु यो लोके ह्युपकारं करोति वै ॥ तेन पूतो भवाम्यत्र भगवद्वचनं त्विदम् ॥ १३॥सूत
उवाच ॥ इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं गौतमस्य महात्मनः ॥ पुनर्वाणी समुत्पन्ना गंगायाः व्योममंडलात् ॥१४ ॥ कथ्यते हि त्वया सत्यं गौतमर्षे शिवं
वचः ॥ तथापि संग्रहार्थं च प्रायश्चित्तं चरंतु वै ॥ १५ ॥ शतमेकोत्तरं चात्र कार्यं प्रक्रमणं गिरेः ॥ भवच्छासनतस्त्वेतैस्त्वदधीनैर्विशेषतः॥१६॥
ततश्चैवाधिकारश्च जायते दुष्टकारिणाम्॥मद्दर्शने विशेषेण सत्यमुक्तं मया मुने॥१७॥सूत उवाच॥इति श्रुत्वा वचस्तस्याश्चक्रुर्वै त तथाऽखिलाः ॥
संप्रार्थ्य गौतमं दीनाः क्षंतव्यो नोऽपराधकः ॥१८॥ एवं कृते तदा तेन गौतमेन तदाज्ञया ॥ कुशावर्तं नाम चक्रे गंगाद्वारादधोगतम् ॥१९॥ ततः
प्रादुरभूत्तत्र सा तस्य प्रीतये पुनः ॥ कुशावर्त्तं च विख्यातं तीर्थमासीदनुत्तमम् ॥२० ॥ तत्र स्नातो नरो यस्तु मोक्षाय परिकल्पते ॥ त्यक्त्वा सर्वान्

घांन्सद्यो विज्ञानं प्राप्य दुर्लभम् ॥ २१ ॥ गौतमो ऋषयश्चान्ये मिलिताश्च परस्परम् ॥ लज्जितास्ते तदा ये च कृतघ्ना ह्यभवन्पुरा ॥ २२॥ ऋषय ऊचुः ॥ अस्माभिरन्यथा सूत श्रुतं तद्वर्णयामहे ॥ गौतमस्तान्द्विजान् क्रुद्धश्शशापेति प्रबुध्यताम् ॥ २३ ॥ सूत उवाच ॥ द्विजास्तदपि सत्यं वै कल्पभेदसमाश्रयात् ॥ वर्णयामि विशेषेण तां कथामपि सुव्रताः ॥ २४ ॥ गौतमोऽपि ऋषीन्दृष्ट्वा तदा दुर्भिक्षपीडितान् ॥ तपश्चकार सुमहद्वरुणस्य महात्मनः ॥ २५ ॥ अक्षय्यं कल्पयामास जलं वरुणदायया ॥ ततो व्रीहीन् यवांश्चैव वापयामास भूरिशः ॥२६॥ एवं परोपकारी स गौतमो मुनि सत्तमः ॥ आहारं कल्पयामास तेभ्यः स्वतपसो बलात्॥२७॥ कदाचित्तत्स्त्रियो दुष्टा जलार्थमपमानिताः ॥ ऊचुः पतिभ्यस्ताः क्रुद्धा गौतमेर्ष्याकरं वचः॥२८॥ततस्ते भिन्नमतयो गां कृत्वा कृत्रिमां द्विजाः॥तद्धान्यभक्षणासक्तां चक्रुस्तां कुटिलाशयाः॥२९॥स्वधान्यभक्षणासक्तां गां दृष्ट्वा गौतमस्तदा ॥ तृणेन ताडयामास शनैस्तां संनिवारयन्॥३०॥तृणसंस्पर्शमात्रेण सा भूमौ पतिता च गौः॥मृता ह्यभूत्क्षणं विप्रा भाविकर्मवशात्तदा॥३१॥ गौर्हता गौतमेनेति तदा ते कुटिलाशयाः ॥ एकत्रीभूय तत्रत्याः सकला ऋषयोऽवदन् ॥ ३२ ॥ ततस्स गौतमो भीतो गौर्हतेति बभूव ह ॥ चकार विस्मयं नार्यहल्याशिष्यैश्शिवानुगाः ॥३३॥ ततस्स गौतमो ज्ञात्वा तां गां क्रोधसमाकुलः ॥ शशाप तानृषीन् सर्वान् गौतमो मुनिसत्तमः॥३४॥ गौतम उवाच ॥ यूयं सर्वे दुरात्मानो दुःखदा मे विशेषतः ॥ शिवभक्तस्य सततं स्युर्वेदविमुखास्सदा ॥ ३५ ॥ अद्यप्रभृति वेदोक्ते सत्कर्मणि विशेषतः ॥ मा भूयाद्भवतां श्रद्धा शैवमार्गे विमुक्तिदे ॥३६॥ अद्यप्रभृति दुर्मार्गे तत्र श्रद्धा भवेत्त वः ॥ मोक्षमार्गविहीने हि सदा श्रुतिबहिर्मुखे ॥३७॥ अद्यप्रभृति भालानि मृल्लिप्तानि भवन्तु वः ॥ स्रंसध्वं नरके यूयं भालमृल्लेपना द्विजाः ॥ ३८ ॥ भवंतो मा भविष्यंतु शिवैकपरदैवताः ॥ अन्यदेवसमत्वेन जानंतु शिवमद्वयम् ॥ ३९ ॥ मा भूयाद्भवतां प्रीतिश्शिवपूजादिकर्मणि ॥ शिवनिष्ठेषु भक्तेषु शिवपर्वसु सर्वदा ॥ ४० ॥ ॥ अद्य दत्ता मया शापा यावंतो दुःखदायकाः ॥ तावंतस्संतु भवतां संततावपि सर्वदा ॥ ४१ ॥ अशैवास्संतु भवतां पुत्रपौत्रादयो द्विजाः ॥ पुत्रैस्सहैव तिष्ठंतु भवंतो नरके ध्रुवम् ॥४२॥ ततो भवंतु चाण्डाला दुःखदारिद्र्यपीडिताः ॥ शठा निन्दाकरास्सर्वे तप्तमुद्रांकितास्सदा ॥ ४३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इति शप्त्वा मुनीन् सर्वान् गौतमस्स्वाश्रमं ययौ ॥ शिवभक्तिं चकारातिं स बभूव सुपावनः ॥ ४४ ॥ ततस्तैः खिन्नहृदया ऋषयस्तेऽखिला द्विजाः ॥ कांच्यां चक्रुर्निवासं हि शैवधर्मबहिष्कृताः ॥ ४५ ॥ तत्पुत्राश्चाभवन्सर्वे शैवधर्मबहिष्कृताः ॥ अग्रे तद्वद्भविष्यंति कलौ बहुजनाः

[1] पञ्चमार्षम् । [2] तयाभक्त्या स्वार्थिकोऽप्रत्ययः

खलाः ॥ ४६ ॥ इति प्रोक्तमशेषेण तद्वृत्तं मुनिसत्तमाः ॥ पूर्ववृत्तमपि प्राज्ञाः श्रुतं सर्वैस्तु चादरात् ॥ ४७ ॥ इति वश्च समाख्यातो गौतम्याश्च समुद्भवः ॥ माहात्म्यमुत्तमं चैव सर्वपापहरं परम् ॥ ४८ ॥ त्र्यंबकस्य च माहात्म्यं ज्योतिर्लिंगस्य कीर्तितम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४९ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि वैद्यनाथेश्वरस्य हि ॥ ज्योतिर्लिंगस्य माहात्म्यं श्रूयतां पापहारकम् ॥ ५० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां त्र्यंबकेश्वरज्योतिर्लिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ सूत उवाच ॥ रावणो राक्षसश्रेष्ठो मानी मानपरायणः ॥ आरराध हरं भक्त्या कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ १ ॥ आराधितः कियत्कालं न प्रसन्नो हरो यदा ॥ तदा चान्यत्तपश्चक्रे प्रसादार्थं शिवस्य सः ॥२॥ ततश्चायं हिमवतस्सिद्धिस्थानस्य वै गिरेः ॥ पौलस्त्यो रावणश्श्रीमान् दक्षिणे वृक्षखंडके ॥३॥ भूमौ गर्तं वरं कृत्वा तत्राग्निं स्थाप्य स द्विजाः ॥ तत्सन्निधौ शिवं स्थाप्य हवनं स चकार ह ॥ ४ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थंडिलेशयः ॥ शीते जलांतरस्थो हि त्रिधा चक्रे तपश्च सः ॥ ५ ॥ चकारैवं बहुतपो न प्रसन्नस्तदापि हि ॥ परमात्मा महेशानो दुराराध्यो दुरात्मभिः ॥६॥ ततश्शिरांसि छित्त्वा च पूजनं शंकरस्य वै ॥ प्रारब्धं दैत्यपतिना रावणेन महात्मना ॥ ७ ॥ एकैकं च शिरश्छिन्नं विधिना शिवपूजने ॥ एवं सत्क्रमतस्तेन च्छिन्नानि नव वै यदा ॥ ८ ॥ एकस्मिन्नवशिष्टे तु प्रसन्नश्शंकरस्तदा ॥ आविर्बभूव तत्रैव संतुष्टो भक्तवत्सलः ॥ ९ ॥ शिरांसि पूर्ववत्कृत्वा नीरुजानि तथा प्रभुः ॥ मनोरथं ददौ तस्मादतुलं बलमुत्तमम् ॥ १० ॥ प्रसादं तस्य संप्राप्य रावणस्स च राक्षसः ॥ प्रत्युवाच शिवं शंभुं नतस्कंधः कृतांजलिः ॥ ११ ॥ रावण उवाच ॥ प्रसन्नो भव देवेश लंकां च त्वां नयाम्यहम् ॥ सफलं कुरु मे कामं त्वामहं शरणं गतः ॥ १२ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तश्च तदा तेन शंभुर्वै रावणेन सः ॥ प्रत्युवाच विचेतस्कः संकटं परमं गतः ॥ १३ ॥ शिव उवाच ॥ श्रूयतां राक्षसश्रेष्ठ वचो मे सारवत्तया ॥ नीयतां स्वगृहे मे हि सद्भक्त्या लिंगमुत्तमम् ॥ १४ ॥ भूमौ लिंगं यदा त्वं च स्थापयिष्यसि तत्र वै ॥ स्थास्यत्यत्र न संदेहो यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १५ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तश्शंभुना तेन रावणो राक्षसेश्वरः ॥ तथेति तत्समादाय जगाम भवनं निजम् ॥ १६ ॥ आसीन्मूत्रोत्सर्गकामो मार्गे हि शिवमायया ॥ तत्स्तंभितुं न शक्तोऽभूत्पौलस्त्यो रावणः प्रभुः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वैकं तत्र वै गोपं प्रार्थ्य लिंगं ददौ च तत् ॥ मुहूर्तैके ह्यतिक्रांते गोपोऽभूद्विकलस्तदा ॥१८॥ भूमौ संस्थापयामास तद्भारेणातिपीडितः ॥ तत्रैव तत्स्थितं लिंगं वज्रसारसमुद्भवम् ॥ सर्वकामप्रदं चैव दर्शनात्पापहारकम् ॥ १९ ॥ वैद्यनाथेश्वरं नाम्ना तल्लिंगमभवन्मुने ॥ प्रसिद्धं त्रिषु लोकेषु भुक्तिमुक्तिप्रदं सताम् ॥२०॥

ज्योतिर्लिंगमिदं श्रेष्ठं दर्शनात्पूजनादपि ॥ सर्वपापहरं दिव्यं मुक्तिवर्द्धनमुत्तमम् ॥ २१ ॥ तस्मिँल्लिंगे स्थिते तत्र सर्वलोकहिताय वै ॥ रावणः स्वगृहं गत्वा वरं प्राप्य महोत्तमम् ॥ प्रियायै सर्वमाचख्यौ सुखेनाति महासुरः ॥ २२ ॥ तच्छ्रुत्वा सकला देवाश्शक्राद्या मुनयस्तथा ॥ परस्परं समामन्त्र्य शिवासक्तधियोऽमलाः ॥ २३ ॥ तस्मिन्काले सुरास्सर्वे हरिब्रह्मादयो मुने ॥ आजग्मुस्तत्र सुप्रीत्या पूजां चक्रुर्विशेषतः ॥ २४ ॥ प्रत्यक्षं तं तदा दृष्ट्वा प्रतिष्ठाप्य च ते सुराः ॥ वैद्यनाथेति संप्रोच्य नत्वा नुत्वा दिवं ययुः ॥ २५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ तस्मिँल्लिंगे स्थिते तत्र रावणे च गृहं गते ॥ किं चारित्रमभूत्तात ततस्तद्वद विस्तरात् ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ रावणोऽपि गृहं गत्वा वरं प्राप्य महोत्तमम् ॥ प्रियायै सर्वमाचख्यौ मुमोदाति महासुरः ॥ २७ ॥ तच्छ्रुत्वा सकलं देवाश्शक्राद्या मुनयस्तथा ॥ परस्परं समूचुस्ते समुद्विग्ना मुनीश्वराः ॥ २८ ॥ देवादय ऊचुः ॥ रावणोऽयं दुरात्मा हि देवद्रोही खलः कुधीः ॥ शिवाद्वरं च संप्राप्य दुःखं दास्यति नोऽति सः ॥ २९ ॥ किं कुर्मः क्व च गच्छामः किं भविष्यति वा पुनः ॥ दुष्टश्च दक्षतां प्राप्तः किंकिं नो साधयिष्यति ॥ ३० ॥ इति दुःखं समापन्नाश्शक्राद्या मुनयस्सुराः ॥ नारदं च समाहूय पप्रच्छुर्विकलास्तदा ॥ ३१ ॥ देवा ऊचुः ॥ सर्वं कार्यं समर्थोऽसि कर्तुं त्वं मुनिसत्तम ॥ उपायं कुरु देवर्षे देवानां दुःखनाशने ॥ ३२ ॥ रावणोयं महादुष्टः किंकिं नैव करिष्यति ॥ क्व यास्यामो वयं चात्र दुष्टेनापीडिता वयम् ॥ ३३ ॥ नारद उवाच ॥ दुःखं त्यजत भो देवा युक्तिं कृत्वा च याम्यहम् ॥ देवकार्यं करिष्यामि कृपया शंकरस्य वै ॥ ३४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा स तु देवर्षिरगमद्रावणालयम् ॥ सत्कारं समनुप्राप्य प्रीत्योवाचाखिलं च तत् ॥ ३५ ॥ नारद उवाच ॥ राक्षसोत्तम धन्यस्त्वं शैववर्य्यस्तपोमनाः ॥ त्वां दृष्ट्वा च मनो मेऽद्य प्रसन्नमति रावण ॥ ३६ ॥ स्ववृत्तं ब्रूह्यशेषेण शिवाराधनसंभवम् ॥ इति पृष्टस्तदा तेन रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ ॥ रावण उवाच ॥ गत्वा मया तु कैलासे तपोर्थं च महामुने ॥ तत्रैव बहुकालं वै तपस्तप्तं सुदारुणम् ॥ ३८ ॥ यदा न शंकरस्तुष्टस्ततश्च परिवर्तितम् ॥ आगत्य वृक्षखंडे वै पुनस्तप्तं मया मुने ॥ ३९ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्ये तु वर्षासु स्थंडिलेशयः ॥ शीते जलांतरस्थो हि कृतं चैव त्रिधा तपः ॥ ४० ॥ एवं मया कृतं तत्र तपोत्युग्रं मुनीश्वर ॥ तथापि शंकरो मह्यं न प्रसन्नोऽभवन्मनाक् ॥ ४१ ॥ तदा मया तु क्रुद्धेन भूमौ गर्तं विधाय च ॥ तत्राग्निं च समाधाय पार्थिवं च प्रकल्प्य च ॥ ४२ ॥ गंधैश्च चंदनैश्चैव धूपैश्च विविधैस्तदा ॥ नैवेद्यैः पूजितश्शम्भुरारार्तिक्यविधानतः ॥ ४३ ॥ प्रणिपातैः स्तवैः पुण्यैस्तोषितश्शंकरो मया ॥ गीतैर्नृत्यैश्च वाद्यैश्च मुखांगुलिसमर्पणैः ॥ ४४ ॥ एतैश्च

विविधैश्चान्यैरुपायैर्भूरिभिर्मुने ॥ शास्त्रोक्तेन विधानेन पूजितो भगवान् हरः ॥ ४५ ॥ न तुष्टः सम्मुखो जातो यदा च भगवान् हरः ॥ तदाहं दुः
खितोऽभूवं तपसोऽप्राप्य सत्फलम् ॥ ४६ ॥ धिक् शरीरं बलं चैव धिक् तपःकरणं मम ॥ इत्युक्त्वा तु मया तत्र स्थापितेऽग्नौ हुतं बहु ॥४७ ॥ पुन
श्चेति विचार्य्यैव त्यक्षाम्यग्नौ निजां तनुम् ॥ संछिन्नानि शिरांस्येव तस्मिन् प्रज्वलिते शुचौ ॥ ४८॥ सुच्छित्वैकैकशस्तानि कृत्वा शुद्धानि सर्वशः॥
शंकरायार्पितान्येव नवसंख्यानि वै मया ॥ ४९ ॥ यावच्च दशमं छेत्तुं प्रारब्धमृषिसत्तम ॥ तावदाविरभूत्तत्र ज्योतीरूपो हरस्स्वयम् ॥ ५० ॥ मा
मेति व्याहरत् प्रीत्या तुरं वै भक्तवत्सलः ॥ प्रसन्नश्च वरं ब्रूहि ददामि मनसेप्सितम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्ते च तदा तेन मया दृष्टो महेश्वरः ॥ प्रणतस्सं
स्तुतश्चैव करौ बद्ध्वा सुभाक्तिना ॥ ५२ ॥ तदा वृतं मयैतच्च देहि मे ह्यतुलं बलम् ॥ [illegible] प्रसन्नो देवेश दुर्लभं किं भवेन्मम ॥ ५३ ॥ शिवेन
परितुष्टेन सर्व दत्तं कृपालुना ॥ सर्वं यन्मेऽभिलषितं गिरा प्रोच्य तथास्त्विति ॥ ५४ ॥ अमोघया सुदृष्ट्या वै वैद्यकोऽजितानि मे ॥ शिरांसि
संधयित्वा तु [illegible] ॥ ५५ ॥ एवं कृते तदा तत्र शरीरं पूर्ववन्मम ॥ जातं तस्य प्रसादाच्च सर्वं प्राप्तं फलं मया ॥ ५६ ॥ तदा च
प्रार्थितो मे [illegible] ॥ वैद्यनाथेश्वरो नाम्ना प्रसिद्धोऽभूज्जगत्त्रये ॥ ५७॥ दर्शनात्पूजनाद्यस्य [illegible] महेश्वरः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदो
लोके सर्वेषां हितकारकः ॥ ५८ ॥ ज्योतिर्लिंगमहं तद्धि [illegible] ॥ प्रणिपत्य [illegible] विजेतुं भुवनत्रयम् ॥ ५९ ॥ सूत उवाच ॥ तदीय
तद्वचः श्रुत्वा देवर्षिर्जातसम्भ्रमः ॥ [illegible] रावणं [illegible] ॥ ६० ॥ नारद उवाच ॥ [illegible] कथयामि हितं तव ॥
त्वया [illegible] कर्तव्यं मदुक्तं नान्यथा [illegible]॥ ६१ ॥त्वयोक्तं यच्छिवेनेह हितं दत्तं तथा पुनः ॥तत्सर्वं च त्वया सत्यं न मन्तव्यं कदाचन॥६२॥
अयं वै विकृतिं प्राप्तः किंकिं नैव ब्रवीति च ॥[illegible] कथं ज्ञेयं प्रियोऽसि मे ॥६३॥ इति मत्वा पुनः [illegible] त्वं ह्यात्महिताय वै ॥ कै
लासोद्धरणे यत्नः कर्तव्यश्च त्वया पुनः॥६४॥ [illegible] कैलासो हि भविष्यति॥तदैव सफलं सर्वं भविष्यति न संशयः॥६५॥पूर्ववत्स्थाप
यित्वा त्वं पुनरागच्छ वै सुखम्॥निश्चयं [illegible] यथेच्छसि तथा कुरु॥६६॥सूत उवाच॥इत्युक्तस्स हितं मेने रावणो विधिमोहितः॥सत्यं मत्वा
मुनेर्वाक्यं कैलासमगमत्तदा ॥६७ ॥ गत्वा तत्र समुद्धारं चक्रे तस्य गिरेस्स च ॥तत्रस्थं चैव तत्सर्वं विपर्यस्तं परस्परम्॥६८॥गिरीशोपि तदा दृष्ट्वा
किं जातमिति सोऽब्रवीत ॥ गिरिजा च तदा शंभुं प्रत्युवाच विहस्य तम् ॥६९॥ गिरिजोवाच॥सच्छिष्यस्य फलं जातं सम्यग्जातं तु शिष्यतः॥
शान्तात्मने सुवीराय दत्तं यदतुलं बलम् ॥ ७० ॥ सूत उवाच ॥ गिरिजायाश्च साकूतं वचः श्रुत्वा महेश्वरः ॥ कृतघ्नं रावणं मत्वा शशाप बलद

र्पितम् ॥ ७१ ॥ महादेव उवाच॥रे रे रावण दुर्भक्त मा गर्वं वद दुर्मते॥शीघ्रं च तव हस्तानां दर्पघ्नश्च भवेदिह ॥ ७२ ॥ सूत उवाच॥इति तत्र च यज्जातं नारदः श्रुतवांस्तदा॥ रावणोपि प्रसन्नात्माऽगात्स्वधाम यथागतम् ॥७३॥ निश्चयं परमं कृत्वा बली बलविमोहितः ॥ जगद्वशं हि कृतवान्रावणः परदर्पहा ॥ ७४ ॥ शिवाज्ञया च प्राप्तेन दिव्यास्त्रेण महौजसा॥रावणस्य प्रतिभटो नालं कश्चिदभूत्तदा ॥७५॥ इत्येतच्च समाख्यातं वैद्यनाथेश्वरस्य च ॥ माहात्म्यं शृण्वतां पापं नृणां भवति भस्मसात् ॥ ७६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां वैद्यनाथेश्वरज्योतिर्लिंगमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ सूत उवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि नागेशाख्यं परात्मनः ॥ ज्योतीरूपं यथा जातं परमं लिंगमुत्तमम् ॥ १ ॥ दारुका राक्षसी काचित्पार्वती वरदर्पिता ॥ दारुकश्च पतिस्तस्या बभूव बलवत्तरः ॥ २ ॥ बहुभी राक्षसैस्तत्र चकार कदनं सताम् ॥ यज्ञध्वंसं च लोकानां धर्मध्वंसं तदाकरोत् ॥ ३ ॥ पश्चिमे सागरे तस्य वनं सर्वसमृद्धिमत् ॥ योजनानां षोडशभिर्विस्तृतं सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥ दारुका स्वविलासार्थं यत्र गच्छति तद्वनम् ॥भूम्या च तरुभिस्तत्र सर्वोपकरणैर्युतम् ॥ ५ ॥ दारुकायै ददौ देवी तद्वनस्यावलोकनम् ॥ प्रयाति तद्वनं सा हि पत्या सह यदृच्छया॥६॥ तत्र स्थित्वा तदा सोऽपि सर्वेषां च भयं ददौ ॥ दारुको राक्षसः पत्न्या तया दारुकया सह॥७॥ ते सर्वे पीडिता लोका और्वस्य शरणं ययुः ॥ नत्वा प्रीत्या विशेषेण तमूचुर्नतमस्तकाः ॥ ८ ॥ लोका ऊचुः ॥ महर्षे शरणं देहि नो चेद्दुष्टैश्च मारिताः ॥ सर्वं कर्तुं समर्थोऽसि तेजसा दीप्तिमानसि ॥ ९ ॥ पृथ्व्यां न वर्तते कश्चित्त्वां विना शरणं च नः ॥ यामो यस्य समीपे तु स्थित्वा सुखमवाप्नुमः ॥ १० ॥ त्वां दृष्ट्वा राक्षसास्सर्वे पलायंते विदूरतः ॥ त्वयि शैवं सदा तेजो विभाति ज्वलनो यथा ॥ ११ ॥ सूत उवाच॥ इत्येवं प्रार्थितो लोकैरौर्वो हि मुनिसत्तमः ॥ शोचमानः शरण्यश्च रक्षार्थं हि वचोऽब्रवीत् ॥१२॥ और्व उवाच ॥पृथिव्यां यदि रक्षांसि हिंस्युर्वै प्राणिनस्तदा ॥ स्वयं प्राणैर्वियुज्येयू राक्षसा बलवत्तराः ॥ १३ ॥ यदा यज्ञा न हन्येरंस्तदा प्राणैर्वियोजिता ॥ भवंतु राक्षसास्सर्वे सत्यमेतन्मयोच्यते ॥ १४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा वचनं तेभ्यस्समाश्वास्य प्रजाः पुनः॥तपश्चकार विविधमौर्वो लोकसुखावहः ॥ १५ ॥ देवास्तदा ते विज्ञाय शापस्य कारणं हि तत् ॥ युद्धाय च समुद्योगं चक्रुर्देवारिभिस्सह ॥ १६ ॥ सैन्यैश्चैव प्रयत्नैश्च नानायुधधरास्सुराः ॥ सर्वे शक्रादयस्तत्र युद्धार्थं समुपागताः ॥ १७ ॥ तान्दृष्ट्वा राक्षसास्तत्र विचारे तत्पराः पुनः॥ बभूवुस्तेऽखिला दुष्टा मिथो ये यत्र संस्थिताः ॥ १८ ॥ राक्षसा ऊचुः ॥

१ ब्राह्मणैरिति [illegible]

किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं संकटं समुपागताः ॥ युद्ध्यते म्रियते चैव युद्ध्यते न विहन्यते ॥ १९ ॥ तथैव स्थीयते चेद्धि भक्ष्यते किं परस्परम् ॥
दुःखं हि सर्वथा जातं क एतं विनिवारयेत् ॥ २० ॥ सूत उवाच ॥ विचार्येति च ते तत्र दारुकाद्याश्च राक्षसाः ॥ उपायं न विजानन्तो दुःखं
प्रापुस्तदा हि वै ॥ २१ ॥ दारुका राक्षसी चापि ज्ञात्वा दुःखं समागतम् ॥ भवान्याश्च वरं तच्च कथयामास सा तदा ॥ २२ ॥ [1] दारुकोवाच ॥
मया ह्याराधिता पूर्वं शिवपत्नी वरं ददौ ॥ वनं गच्छ निजैः सार्द्धं यत्र गंतुं त्वमिच्छसि ॥२३॥ तदस्ति च मया प्राप्तं कथं दुःखं विषह्यते ॥ जले वनं
च नीत्वा वै सुखं स्थेयं तु राक्षसैः ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा राक्षस्या हर्षमागताः ॥ ऊचुस्सर्वे मिथस्ते हि राक्षसा निर्भयास्तदा
॥ २५ ॥ धन्येयं कृतकृत्येयं राज्ञ्या वै जीवितास्स्वयम् ॥ नत्वा तस्यै च तत्सर्वं कथयामासुरादरात् ॥ २६ ॥ यदि गंतुं भवेच्छक्तिर्गम्यतां किं
विचार्यते ॥ तत्र गत्वा जले देवि सुखं स्थास्याम नित्यशः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे लोका देवैस्सार्द्धं समागताः ॥ युद्धाय विविधैर्दुःखैः पीडिता
राक्षसैः पुरा ॥ २८ ॥ पीडिताश्च तदा तस्या भवान्या बलमाश्रिताः ॥ समग्रं नगरं नीत्वा जलस्थलसमन्वितम् ॥ २९ ॥ जगर्जेति
देव्यास्तु स्तुतिमुच्चार्य राक्षसी ॥ ततः उड्डीयनं कृत्वा सपक्षो गिरिराड्यथा ॥ ३० ॥ समुद्रस्य च मध्ये सा संस्थिता निर्भया तदा ॥
सकलैः परिवारैश्च मुमुदेति शिवानुगा ॥ ३१ ॥ तत्र मिथो च ते स्थित्वा नगरे च विलासिनः ॥ राक्षसाश्च सुखं प्रापुर्निर्भयाश्च विजद्विजैः
॥ ३२ ॥ राक्षसाश्च पृथिव्यां वै नाजग्मुश्च कदाचन ॥ मुनेश्शापभयादेव बभ्रमुस्ते जले तदा ॥ ३३ ॥ नौषु स्थितान् जनान्नीत्वा नगरे
तत्र तांस्तदा ॥ चिक्षिपुर्बन्धनागारे कांश्चिज्जघ्नुस्तदा हि ते ॥ ३४ ॥ यथायथा पुनः पीडां चक्रुस्ते राक्षसास्तदा ॥ तत्र स्थिता भवान्याश्च
वरदानाच्च निर्भयाः ॥ ३५ ॥ यथा पूर्वं स्थले लोके भयं चासीन्निरन्तरम् ॥ तथा भयं जले तेषामासीन्नित्यं मुनीश्वराः ॥ ३६ ॥ कदाचि
द्राक्षसी सा च निस्सृता नगराजले ॥ रुद्ध्वा मार्गं स्थिता लोकपीडार्थं धरणौ च हि ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र नावो बहुतराः शुभाः ॥
आगता बहुधा तत्र सर्वतो लोकसंवृताः ॥ ३८ ॥ ता नावश्च तदा दृष्ट्वा हर्षं संप्राप्य राक्षसाः ॥ द्रुतं गत्वा हि तत्रस्थान्वेगात्संदधिरे
खलाः ॥ ३९ ॥ आजग्मुर्नगरं ते च तानादाय महाबलाः ॥ चिक्षिपुर्बन्धनागारे बद्ध्वा हि निगडैर्दृढैः ॥ ४० ॥ बद्धास्ते निगडैर्लोकास्सं

१ नत्वा युधि क्रियमाणामन्दयः न युद्ध्यत इत्यर्थः ।

स्थिता बंधनालये ॥अतीव दुःखमाजग्मुर्भर्त्सितास्ते मुहुर्मुहुः ॥ ४१ ॥ तेषां मध्ये च योऽधीशस्स वैश्यस्सुप्रियाभिधः ॥ शिवप्रियश्शुभाचारश्शै
वश्चासीत्सदातनः ॥ ४२ ॥ विना च शिवपूजां वै न तिष्ठति कदाचन ॥ सर्वथा शिवधर्मा हि भस्मरुद्राक्षभूषणः ॥ ४३ ॥ यदि पूजा न जाता
चेन्न भुनक्ति तदा तु सः ॥ अतस्तत्रापि वैश्योऽसौ चकार शिवपूजनम् ॥ ४४ ॥ कारागृहगतस्सोपि बहूंश्चाशिक्षयत्तदा ॥ शिवमंत्रं च पूजां
च पार्थिवीमृषिसत्तमाः ॥ ४५ ॥ ते सर्वे च तदा तत्र शिवपूजां स्वकामदाम् ॥ चक्रिरे विधिवत्तत्र यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ४६ ॥ केचि
त्तत्र स्थिता ध्याने बद्धासनमनुत्तमम् ॥ मानसीं शिवपूजां च केचिच्चक्रुर्मुदान्विताः॥ ४७॥तदाधीशेन तत्रैव प्रत्यक्षं शिवपूजनम् ॥ कृतं च पार्थि
वस्यैव विधानेन मुनीश्वराः ॥ ४८ ॥ अन्ये च ये न जानन्ति विधानं स्मरणं परम् ॥ नमश्शिवाय मंत्रेण ध्यायंतश्शंकरं स्थिताः ॥४९॥सुप्रि
यो नाम यश्चासीद्वैश्यवर्यश्शिवप्रियः ॥ ध्यायंश्च मनसा तत्र चकार शिवपूजनम् ॥ ५० ॥ यथोक्तरूपी शंभुश्च प्रत्यक्षं सर्वमाददे ॥ सोपि स्वयं न
जानाति गृह्यते न शिवेन वै ॥ ५१ ॥ एव च क्रियमाणस्य वैश्यस्य शिवपूजनम् ॥ व्यतीयुस्तत्र षण्मासा निर्विघ्नेन मुनीश्वराः॥५२॥ अतः परं च
यज्जातं चरितं शशिमौलिनः ॥ तच्छृणुध्वमृषिश्रेष्ठाः सावधानेन चेतसा ॥ ५३ ॥ इति श्री शिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां नागेश्वरज्यो
तिर्लिंगमाहात्म्ये दारुकावनराक्षसोपद्रववर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ सूत उवाच ॥ कदाचित्सेवकस्तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ॥
तदग्रे सुन्दरं रूपं शंकरस्य ददर्श ह ॥ १ ॥ तस्मै निवेदितं राज्ञे राक्षसानां यथार्थकम् ॥ सर्वं तच्चरितं तेन सकौतुकमथाद्भुतम् ॥ २ ॥ राजापि तत्र
चागत्य राक्षसानां स दारुकः ॥ विह्वलस्सद्बलश्शीघ्रं पर्यपृच्छच्च तं विशम् ॥ ३ ॥ दारुक उवाच ॥ किं ध्यायसि हि वैश्य त्वं सत्यं वद
ममाग्रतः ॥ एवं सति न मृत्युस्ते मम वाक्यं च नान्यथा ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ तेनोक्तं च न जानामि तच्छ्रुत्वा कुपितस्स वै ॥ राक्षसान्प्रे
रयामास हन्यतां राक्षसा अयम् ॥ ५ ॥ तदुक्तास्ते तदा हंतु नानायुधधरा गताः ॥ द्रुतं तं वैश्यशार्दूलं शंकरासक्तचेतसम् ॥ ६ ॥ तानागतां
स्तदा दृष्ट्वा भयवित्रस्तलोचनः ॥ शिवं सस्मार सुप्रीत्या तन्नामानि जगौ मुहुः ॥ ७ ॥ वैश्यपतिरुवाच ॥ पाहि शंकर देवेश पाहि शंभो शि
वेति च ॥ दुष्टादस्मात्त्रिलोकेश खलहन्भक्तवत्सल ॥ ८ ॥ सर्वस्वं च भवानद्य मम देव त्वमेव हि ॥ त्वदधीनस्त्वदीयोऽहं त्वत्प्राणस्सर्वदा प्रभो
॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ इति संप्रार्थितश्शंभुर्विवरान्निर्गतस्तदा ॥ भवनेनोत्तमेनाथ चतुर्द्वारयुतेन च ॥ १० ॥ मध्ये ज्योतिःस्वरूपं च शिवरूपं
तदद्भुतम्॥प परिवारसमायुक्तं दृष्ट्वा चापूजयत्स वै॥११॥पूजितश्च तदा शंभुः प्रसन्नो ह्यभवत्स्वयम्॥अस्त्रं पाशुपतं नाम दत्त्वा राक्षसपुंगवान्॥१२॥

जघान सोऽपकरणांस्तान्सर्वान्सगणान्प्रभुः ॥ अरक्षच्च स्वभक्तं वै दुष्टहा स हि शंकरः ॥ १३ ॥ सर्वांस्तांश्च तदा हत्वा वरं प्रादाद्वनस्य च ॥
अत्यद्भुतकरः शंभुः स्वलीलात्तसुविग्रहः ॥ १४ ॥ अस्मिन्वने सदा वर्णधर्मा वै संभवंतु च ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां हि तथैव च ॥ १५ ॥
भवंत्वत्र मुनिश्रेष्ठास्तामसा न कदाचन ॥ शिवधर्मप्रवक्तारः शिवधर्मप्रवर्तकाः ॥ १६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एतस्मिन्समये सा वै राक्षसी दारुका
भृशम् ॥ देव्याः स्तुतिं चकाराशु पार्वत्या दीनमानसा ॥ १७ ॥ प्रसन्ना च तदा देवी किं करोमीत्युवाच हि ॥ साप्युवाच पुनस्तत्र
वंशो मे रक्ष्यतां त्वया ॥ १८ ॥ रक्षयिष्यामि ते वंशं सत्यं च कथयाम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा च शिवेनैव विग्रहं सा चकार ह ॥ १९ ॥
शिवोऽपि कुपितां देवीं दृष्ट्वा वरवशः प्रभुः ॥ प्रत्युवाचेति सुप्रीत्या यथेच्छसि तथा कुरु ॥ २० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा
वचस्तस्य स्वपतेः शंकरस्य वै ॥ सुप्रसन्ना स्मितं कृत्वा पार्वती वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ भवदीयं वचस्तथ्यं युगांते
संभविष्यति ॥ तावच्च तामसी सृष्टिर्भवत्विति मतं मम ॥ २२ ॥ अन्यथा प्रलयः स्याद्धि सत्यं मे व्याहृतं शिव ॥ प्रमाणीक्रियतां नाथ त्वदीयाहं
त्वदाश्रया ॥ २३ ॥ एषा च दारुका देवी मदीया शक्तिका मम ॥ राक्षसीनां बलिष्ठा च राज्यं शास्तु च ॥ २४ ॥ इमा राक्षसपत्न्यश्च
प्रसविष्यंति पुत्रकान् ॥ ते सर्वे मिलिता अत्र वनवासाय मे मताः ॥ २५ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पार्वत्याः स्वस्त्रियाः प्रभुः ॥
प्रसन्नमानसो भूत्वा शंकरो वाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ शंकर उवाच ॥ इति प्रवदसि त्वं चेत् शृणु मद्वचनं प्रिये ॥ स्थास्याम्यस्मिन्वने प्रीत्या
भक्तानां पालनाय च ॥ २७ ॥ अत्र यो वर्णधर्मस्थो दर्शनं प्रीतिसंयुतः ॥ करिष्यति च यो वै स चक्रवर्ती भविष्यति ॥ २८ ॥ अन्यथा कलि
पर्याये सत्यस्यादौ नृपेश्वरः ॥ महासेनसुतो यो वै वीरसेनेति विश्रुतः ॥ २९ ॥ स मे भक्तोऽतिविक्रांतो दर्शनं मे करिष्यति ॥ दर्शनं मे स कृत्वैव
चक्रवर्ती भविष्यति ॥ ३० ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं दंपती तौ च कृत्वा हास्यं परस्परम् ॥ स्थितौ तत्र स्वयं साक्षान्महोतीकारकौ द्विजाः ॥
॥ ३१ ॥ ज्योतिर्लिंगस्वरूपो हि नाम्ना नागेश्वरः शिवः ॥ नागेश्वरी शिवा देवी लोकानां च सतां प्रिया ॥ ३२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कीदृशेन
कथं तत्र यास्यते दारुकावने ॥ कथमर्चिष्यति शिवं तद्वद त्वं महामते ॥ ३३ ॥ सूत उवाच ॥ निषधे सुंदरे देशे क्षत्रियाणां कुले नृपः ॥
महासेनसुतो वीरसेनश्चैव शिवप्रियः ॥ ३४ ॥ पार्थिवेशार्चनं कुर्वंस्तपः परमदुष्करम् ॥ चकार वीरसेनो वै वर्षाणां द्वादशावधि ॥ ३५ ॥ ततः
प्रसन्नो देवेशः प्रत्यक्षं प्राह शंकरः ॥ काष्ठस्य मत्सिकां कृत्वा वपुर्धातुविलेपनाम् ॥ ३६ ॥ विधाय योगमायां च दास्यामि वीरसेनक ॥ तां गृही

त्वा प्रविश्यैतं नृभिस्सह व्रजाधुना ॥ ३७ ॥ ततस्त्वं तत्र गत्वा च विवरे च कृते मया ॥ प्रविश्य च तदा पूजां कृत्वा नागेश्वरस्य च॥३८॥ततः पाशुपतं प्राप्य हत्वा च राक्षसीमुखान् ॥ मयि दृष्टे तदा किंचिन्न्यूनं ते न भविष्यति ॥३९॥ पार्वत्याश्च बलं चैव संपूर्णं वै भविष्यति ॥ अन्ये च म्लेच्छरूपा ये भविष्यंति वने शुभाः ॥ ४० ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा शंकरस्तत्र वीरसेनं हि दुःखहा ॥ कृत्वा कृपां च महतीं तत्रैवांतर्दधे प्रभुः॥ ॥ ४१ ॥ इति दत्तवरस्सोऽपि शिवेन परमात्मना ॥ शक्तस्सर्वं तदा कर्तुं संबभूव न संशयः ॥ ४२ ॥ एवं नागेश्वरो देव उत्पन्नो ज्योतिषां पतिः ॥ लिंगरूपस्त्रिलोकस्य सर्वकामप्रदस्सदा ॥ ४३ ॥ एतद्यश्शृणुयान्नित्यं नागेशोद्भवमादरात् ॥ सर्वान्कामानियाद्धीमान्महापातकनाशनान् ॥४४॥

इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां नागेश्वरज्योतिर्लिंगोद्भवमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

सूत उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि लिंगं रामेश्वराभिधम् ॥ उत्पन्नं च यथा पूर्वमृषयश्शृणुतादरात् ॥ १ ॥ पुरा विष्णुः पृथिव्यां चावततार सतां प्रियः ॥२॥तत्र सीता हृता विप्रा रावणेनोरुमायिना ॥ प्रापिता स्वगृहं सा हि लंकायां जनकात्मजा ॥ ३ ॥ अन्वेषणपरस्तस्याः किष्किन्धाख्यां पुरीमगात् ॥ सुग्रीवहितकृद्भूत्वा वालिनं संजघान ह ॥ ४ ॥ तत्र स्थित्वा कियत्कालं तदन्वेषणतत्परः ॥ सुग्रीवाद्यैर्लक्ष्मणेन विचारं कृतवान्स वै ॥ ५ ॥ कपीन्संप्रेषयामास चतुर्दिक्षु नृपात्मजः ॥ हनुमत्प्रमुखान्रामस्तदन्वेषणहेतवे ॥६॥ अथ ज्ञात्वा गतां लंकां सीतां कपिवराननात् ॥ सीताचूडामणिं प्राप्य मुमुदे सोऽति राघवः ॥ ७ ॥ सकपीशस्तदा रामो लक्ष्मणेन युतो द्विजाः ॥ सुग्रीवप्रमुखैः पुण्यैर्वानरैर्बलवत्तरैः ॥ ८ ॥ पद्मैरष्टादशाख्यैश्च ययौ तीरं पयोनिधेः ॥ दक्षिणे सागरे यो वै दृश्यते लवणाकरः ॥ ९ ॥ तत्रागत्य स्वयं रामो वेलायां संस्थितो हि सः ॥ वानरैस्सेव्यमानस्तु लक्ष्मणेन शिवप्रियः ॥ १० ॥ हा जानकी कुतो याता कदा चेयं मिलिष्यति ॥ अगाधस्सागरश्चैवासार्या सेना च वानरी ॥११॥ राक्षसो गिरिधर्त्ता च महाबलपराक्रमः ॥ लंकाख्यं दुर्गमगमदिंद्रजित्तनयोऽस्य वै॥१२॥ इत्येवं स विचार्यैव तटे स्थित्वा सलक्ष्मणः॥ आश्वासितो वनौकोभिरंगदादिभिरस्सरैः ॥ १३ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र राघवश्शैवसत्तमः ॥ उवाच ॥ भ्रातरं प्रीत्या जलार्थी लक्ष्मणाभिधम् ॥ १४ ॥ राम उवाच ॥ भ्रातर्लक्ष्मण वीरेशाहं जलार्थी पिपासितः ॥ तदानय द्रुतं पाथो वानरैः कैश्चिदेव हि ॥१५॥ सूत उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा वानरास्तत्र ह्यधावंत दिशो दश ॥ नीत्वा

१ गुणाभाव आर्षः ।

जलं च ते प्रोचुः प्रणिपत्य पुरः स्थितः ॥ १६ ॥ वानरा ऊचुः ॥ जलं च गृह्यतां स्वामिन्नानीतं तत्त्वदाज्ञया ॥ महोत्तमं च सुस्वादु शीतलं प्राणतप
णम् ॥१७॥ सूत उवाच॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा कृपादृष्ट्या विलोक्य तान् ॥ तच्छ्रुत्वा रामचन्द्रोऽसौ स्वयं जग्राह तज्जलम् ॥१८॥सशैवस्तज्जलं नीत्वा
पातुमारब्धवान्यदा ॥ तदा च स्मरणं जातमित्थमस्य शिवेच्छया ॥ १९॥ न कृतं दर्शनं शंभोर्गृह्यते च जलं कथम्॥ स्वस्वामिनः परेशस्य सर्वानं
दप्रदस्य वै ॥२०॥ इत्युक्त्वा च जलं पीतं तदा रघुवरेण च ॥ पश्चाच्च पार्थिवीं पूजां चकार रघुनंदनः ॥२१॥ आवाहनादिकं चैव ह्युपचारान्प्रकल्प्य
वै ॥ विधिवत्षोडशं प्रीत्या देवमानर्च शंकरम्॥२२॥ प्रणिपातैस्स्तवैर्दिव्यैश्शिवं संतोष्य यत्नतः॥प्रार्थयामास सद्भक्त्या स रामश्शंकरं मुदा॥२३॥
राम उवाच ॥ ॥ स्वामिञ्छंभो महादेव सर्वदा भक्तवत्सल ॥ पाहि मां शरणापन्नं त्वद्भक्तं दीनमानसम् ॥ २४ ॥ एतज्जलमगाधं च वारिधेर्भववना
रण ॥ रावणाख्यो महावीरो राक्षसो बलवत्तरः ॥ २५ ॥ वानराणां बलं ह्येतच्चंचलं युद्धसाधनम् ॥ मम कार्यं कथं सिद्धं भविष्यति प्रियाप्तये ॥
॥ २६ ॥ तस्मिन्देव त्वया कार्यं साहाय्यं मम सुव्रत ॥ साहाय्यं ते विना नाथ मम कार्य्यं हि दुर्लभम् ॥२७ ॥ त्वदीयो रावणोऽपीह दुर्ज्जयस्सर्व
थाखिलैः ॥ त्वद्दत्तवरदृप्तश्च महावीरस्त्रिलोकजित् ॥ २८ ॥ अप्याहं तव दासोऽस्मि त्वदधीनश्च सर्वथा ॥ विचार्येति त्वया कार्यः पक्षपातस्सदाशिव
॥२९॥सूत उवाच ॥ इत्येवं स च संप्रार्थ्य नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥ तदा जयजयेत्युच्चैरुद्घोषैश्शंकरेति च॥३०॥ इति स्तुत्वा शिवं तत्र मंत्रध्यानपरा
यणः ॥ पुनः पूजां ततः कृत्वा स्वाम्यग्रे स ननर्त ह ॥ ३१ ॥ प्रेमविक्लिन्नहृदय गल्लनादं यदाकरोत् ॥ तदा च शंकरो देवस्सुप्रसन्नो बभूव ह ॥
॥३२॥ सांगस्सपरिवारश्च ज्योतीरूपो महेश्वरः ॥ यथोक्तरूपममलं कृत्वाविरभवद्द्रुतम् ॥३३॥ ततस्संतुष्टहृदयो रामभक्त्या महेश्वरः॥शिवमस्तु वरं
ब्रूहि रामेति स तदाब्रवीत् ॥ ३४ ॥ तद्रूपं च तदा दृष्ट्वा सर्वे पूतास्ततस्स्वयम् ॥ कृतवान्राघवः पूजां शिवधर्मपरायणः ॥ ३५ ॥ स्तुतिं च विविधां
कृत्वा प्रणिपत्य शिवं मुदा ॥ जयं च प्रार्थयामास रावणाजौ तदात्मनः ॥ ३६ ॥ ततः प्रसन्नहृदयो रामभक्त्या महेश्वरः ॥ जयोऽस्तु ते महाराज
प्रीत्या स पुनरब्रवीत् ॥ ३७ ॥ शिवदत्तं जयं प्राप्य ह्यनुज्ञां समवाप्य च ॥ पुनश्च प्रार्थयामास सांजलिर्नतमस्तकः ॥ ३८ ॥ राम उवाच ॥
त्वया स्थेयमिह स्वामिँल्लोकानां पावनाय च ॥ परेषामुपकारार्थं यदि तुष्टोऽसि शंकर ॥ ३९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्तु शिवस्तत्र लिंगरूपोऽ
भवत्तदा ॥ रामेश्वरश्च नाम्ना वै प्रसिद्धो जगतीतले ॥ ४० ॥ रामस्तु तत्प्रभावाद्वै सिन्धुमुत्तीर्य चांजसा॥रावणादीन्निहत्याशु राक्षसान्प्राप तां प्रिया
म् ॥४१॥रामेश्वरस्य महिमाद्भुतोऽभूद्भुवि चातुलः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदश्चैव सर्वदा भक्तकामदः ॥ ४२ ॥ दिव्यगंगाजलेनैव स्नापयिष्यति यश्शिवम् ॥

१६५

।मेश्वरं च सद्भक्त्या स जीवन्मुक्त एव हि ॥ ४३ ॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगान्देवानां दुर्लभानपि ॥ अंते प्राप्य परं ज्ञानं कैवल्यं प्राप्नुयाद्ध्रुवम्॥४४॥
इति वश्च समाख्यातं ज्योतिर्लिंगं शिवस्य तु ॥ रामेश्वराभिधं दिव्यं शृण्वतां पापहारकम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहि
तायां रामेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥ ॥ सूत उवाच ॥ अतः परं च घुश्मेशं ज्योतिर्लिंगमुदाहृतम् ॥ तस्यैव च सुमाहात्म्यं
श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ १ ॥ दक्षिणस्यां दिशि श्रेष्ठो गिरिर्देवेतिसंज्ञकः ॥ महाशोभान्वितो नित्यं राजतेऽद्भुतदर्शनः ॥ २ ॥ तस्यैव निकटे कश्चिद्भार
द्वाजकुलोद्भवः ॥ सुधर्मा नाम विप्रश्च न्यवसद्ब्रह्मवित्तमः ॥ ३ ॥ तस्य प्रिया सुदेहा च शिवधर्मपरायणा ॥ पतिसेवापरा नित्यं गृहकर्मविचक्षणा
॥ ४ ॥ सुधर्मा च द्विजश्रेष्ठो देवतातिथिपूजकः ॥ वेदमार्गपरो नित्यमग्निसेवापरायणः ॥५॥ त्रिकालसंध्यया युक्तस्सूर्य्यरूपसमद्युतिः ॥ शिष्याणां
पाठकश्चैव वेदशास्त्रविचक्षणः ॥ ६ ॥ धनवांश्च परो दाता सौजन्यगुणभाजनः॥शिवकर्मरतो नित्यं शैवश्शैवजनप्रियः ॥ ७ ॥ आयुर्बहु व्यतीयाय
तस्य धर्मं प्रकुर्वतः ॥ पुत्रश्च नाभवत्तस्य ऋतुः स्यादफलस्त्रियाः ॥८॥ तेन दुःखं कृतं नैव वस्तुज्ञानपरेण हि ।आत्मनस्तारकश्चात्मा ह्यात्मनः पाव
नश्च सः ॥ ९ ॥ इत्येवं मानसं धृत्वा दुःखं न कृतवांस्तदा ॥ सुदेहा च तदा दुःखं चकारापुत्रसम्भवम् ॥ १० ॥ नित्यं च स्वामिनं सा वै प्रार्थय
द्यत्नसाधने ॥ पुत्रोत्पादनहेतोश्च सर्वविद्याविशारदम् ॥ ११ ॥ सोऽपि स्त्रियं तदाभत्स्य किं पुत्रश्च करिष्यति ॥ का माता कः पिता पुत्रः को
बंधुश्च प्रियश्च कः ॥ १२ ॥ सर्वं स्वार्थपरं देवि त्रिलोक्यां नात्र संशयः ॥ जानीहि त्वं विशेषेण बुद्ध्या शोकं न वै कुरु॥१३॥ तस्मादेवि त्वया
दुःखं त्यजनीयं सुनिश्चितम् ॥ नित्यं मह्यं त्वया नैव कथनीयं शुभव्रते ॥ १४ ॥ एवं तां सन्निवार्य्यैव भगवद्धर्मतत्परः ॥ आसीत्परम
संतुष्टो द्वन्द्वदुःखं समत्यजत् ॥ १५ ॥ कदाचिच्च सुदेहा वै गेहे च सहवासिनः ॥ जगाम प्रियगोष्ठ्यर्थं विवादस्तत्र संगतः ॥ १६ ॥ तत्पत्नी स्त्री
स्वभावाच्च भर्त्सिता सा तया तदा ॥ उक्ता चेति दुरुक्त्या वै सुदेहा विप्रकामिनी ॥ १७ ॥ ॥ पत्न्युवाच ॥ अपुत्रिणि कथं गर्वं कुरुषे पुत्रिणी
ह्यहम् ॥ मद्धनं भोक्ष्यते पुत्रो धनं ते कश्च भोक्ष्यते ॥ १८ ॥ नूनं हरिष्यते राजा त्वद्धनं नात्र संशयः धिग्धिक्कां ते धनं धिक्च धिक्ते मानं
हि वन्ध्यके ॥ १९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ भर्त्सिता ताभिरिति सा गृहमागत्य दुःखिता ॥ स्वामिने कथयामास तदुक्तं सर्वमादरात् ॥ २० ॥
ब्राह्मणोऽपि तदा दुःखं न चकार सुबुद्धिमान् ॥ कथितं कथ्यतामेव यद्भावि तद्भवेत्प्रिये ॥ २१ ॥ इत्येवं च तदा तेन ह्याश्वस्तापि पुनःपुनः ॥
न तदा सात्यजद्दुःखं ह्याग्रहं कृतवत्यसौ ॥ २२ ॥ सुदेहोवाच ॥ यथा तथा त्वया पुत्रस्समुत्पाद्यः प्रियोऽसि मे ॥ त्यक्षामि ह्यन्यथाहं च देहं देह

भृतां वर ॥ २३ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्तं तया श्रुत्वा सुधर्मा ब्राह्मणोत्तमः ॥ शिवं सस्मार मनसा तदाग्रहनिपीडितः ॥ २४ ॥ अग्नेरग्रेऽक्षिप
तपुष्पद्वयं विप्रो ह्यतंद्रितः ॥ मनसा दक्षिणं पुष्पं तं मेने पुत्रकामदम् ॥ २५ ॥ एवं कृत्वा पणं पत्नीमुवाच ब्राह्मणस्स च ॥ अनयोर्ग्राह्यमेकं ते पुष्पं
पुत्रफलाप्तये ॥२६॥ तया च मनसा धृत्वा पुत्रश्चैव भवेन्मम ॥तदा च स्वामिना यच्च धृतं पुष्पं समेतु माम्॥२७॥इत्युक्त्वा च तया तत्र नमस्कृत्य
शिवं तदा ॥ नत्वा चाग्निं पुनः प्रार्थ्य गृहीतं पुष्पमेककम् ॥२८॥ स्वामिना चिंतितं यच्च तद्गृहीतं तया न हि ॥ सुदेहया विमोहेन शिवेच्छासंभ
वेन वै ॥ २९ ॥ तद्दृष्ट्वा पुरुषश्चैव निश्श्वासं पर्यमोचयत् ॥ स्मृत्वा शिवपदांभोजमुवाच निजकामिनीम् ॥ ३० ॥ सुधर्मोवाच ॥ निर्मितं चेश्वरे
णैव कथं चैवान्यथा भवेत् ॥आशां त्यज प्रिये त्वं च परिचर्य्या कुरु प्रभोः ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वा तु स्वयं विप्र आशां परिविहाय च ॥ धर्मकार्यरत
स्सोऽभूच्छंकरध्यानतत्परः ॥ ३२ ॥ सा सुदेहाग्रहं नैव मुमोचात्मजकाम्यया ॥ प्रत्युवाच पतिं प्रेम्णा सांजलिर्नतमस्तका ॥ ३३ ॥ सुदेहोवाच ॥
मयि पुत्रो न चास्त्वन्यां पत्नीं कुरु मदाज्ञया ॥ तस्यां नूनं सुतश्चैव भविष्यति न संशयः ॥ ३४ ॥ सूत उवाच ॥ तदैव प्रार्थितो वै स ब्राह्मण
श्शैवसत्तमः ॥ उवाच स्वप्रियां तां च सुदेहां धर्मतत्परः ॥ ३५ ॥ सुधर्मोवाच॥ त्वदीयं च मदीयं च सर्वं दुःखं गतं ध्रुवम् ॥ तस्मात्त्वं धर्मविघ्नं
च प्रिये मा कुरु सांप्रतम् ॥ ३६ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं वारिता सा च स्वमातुः पुत्रिकां तदा ॥ गृहमानीय भर्तारं वृणु त्वेनामिदं जगौ ॥ ३७॥
सुधर्मोवाच ॥ इदानीं वदसि त्वं च मत्प्रियं च ततः पुनः॥पुत्रमूश्च यदा स्याद्वै तदा स्पर्द्धां करिष्यति ॥३८॥ सूत उवाच॥इत्युक्ता तेन पतिना सा
सुदेहा च तत्प्रिया॥पुनः प्राह करौ बद्ध्वा सुधर्माणं पतिं द्विजाः ॥ ३९ ॥ नाहं स्पर्द्धां भगिन्या वै करिष्ये द्विजसत्तम॥उपयच्छस्व पुत्रार्थमिमामा
ज्ञापयामि च॥इत्येवं प्रार्थितस्सोऽपि सुधर्मा प्रियया तया॥घुश्मां तां समुपायंस्त विवाहविधिना द्विजः॥४०॥ततस्तां परिणीयाथ प्रार्थयामास तां
द्विजः॥त्वदीयेयं कनिष्ठा हि सदा पोष्यानघे प्रिये ॥४१॥ उक्त्वैव स च धर्मात्मा सुधर्मा शैवसत्तमः॥यथायोग्यं चकाराशु धर्मसंग्रहमात्मनः॥४२॥
सा चापि मातृपुत्रीं तां दासीवत्पर्य्यवर्त्तत ॥ परित्यज्य विरोधं हि पुपोषाहर्निशं प्रिया ॥४३॥ कनिष्ठा चैव या पत्नी स्वस्रनुज्ञामवाप्य च॥पार्थि
वान्सा चकाराशु नित्यमेकोत्तरं शतम् ॥ ४४ ॥ विधानपूर्वकं घुश्मा सोपचारसमन्वितम् ॥ कृत्वा तान्प्राक्षिपत्तत्र तडागे निकटस्थिते ॥ ४५ ॥
एवं नित्यं सा चकार शिवपूजां स्वकामदाम् ॥ विसृज्य पुनरावाह्य तत्सपर्य्याविधानतः ॥ ४६ ॥ कुर्वन्त्या नित्यमेवं हि तस्याश्शंकरपूजनम् ॥
लक्षसंख्याभवत्पूर्णा सर्वकामफलप्रदा ॥ ४७ ॥ कृपया शंकरस्यैव तस्याः पुत्रो व्यजायत ॥ सुन्दरस्सुभगश्चैव कल्याणगुणभाजनः ॥ ४८ ॥ तं

१६३

दृष्ट्वा परमप्रीतो स विप्रो धर्मवित्तमः ॥ अनासक्तस्सुखं भेजे ज्ञानधर्मपरायणः ॥ ४९ ॥ सुदेहा तावदस्यास्तु स्पर्द्धामुग्रां चकार सा ॥ प्रथमं शीतलं तस्या हृदयं ह्यसिवत्पुनः ॥ ५० ॥ ततः परं च यज्जातं कुत्सितं कर्म दुःखदम् ॥ सावधानेन मनसा श्रूयतांनन्मुनीश्वराः ॥५१॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां घुश्मेश्वरमाहात्म्ये सुदेहासुधर्मचरितवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ सूत उवाच ॥ पुत्रं दृष्ट्वा द्विनिद्याया ज्येष्ठा दुःखमुपागता ॥ विरोधं सा चकारासु न सहंती च तत्सुखम् ॥१॥ सर्वे पुत्रप्रभृति तां प्रशशंसुर्निरन्तरम् ॥ तया तत्सह्यते न स्म शिशोरूपादिकं तथा ॥२॥ सुप्रियं तनयं तं च पित्रोस्सद्गुणभाजनम् ॥दृष्ट्वाऽभवत्तदा तस्या हृदयं तत्तमग्निवत् ॥३॥एतस्मिन्नंतरे विप्राः कन्यां दातुं समागताः ॥ विवाहं तस्य तत्रैव चकार विधिवच्च सः ॥४॥सुधर्मा घुश्मया सार्द्धमानन्दं परमं गतः ॥ सर्वे संबन्धिनस्तस्यां घुश्मायां मानमादधुः ॥५॥ तं दृष्ट्वा सा सुदेहा हि मनसि ज्वलिता तदा ॥अत्यन्तं दुःखमापन्ना हा हतास्मीति वादिनी ॥ ६ ॥सुधर्म्मा गृहमागत्य वधूं पुत्रं विवाहितम् ॥उत्साहं दर्शयामास प्रियाभ्यां हर्षयन्निव ॥७॥अभवद्धर्षिता घुश्मा सुदेहा दुःखमागता ॥ न सहंती सुखं तच्च दुःखं कृत्वापतद्भुवि ॥ ८ ॥ घुश्माऽवदद्वधूं त्वं त्वदीयो न मदीयको ॥ वधूः पुत्रश्च तां प्रीत्या प्रसूं श्वश्रूममन्यत ॥ ९ ॥ भर्त्ता प्रियां तां ज्येष्ठां च मेने नैव कनिष्ठिकाम् ॥तथापि सा तदा ज्येष्ठा स्वान्तर्मलवती ह्यभूत् ॥ १० ॥ एकस्मिन्दिवसे ज्येष्ठा सा सुदेहा च दुःखिनी ॥ हृदये संचिचिन्तेति दुःखशांतिः कथं भवेत् ॥ ११ ॥ सुदेहोवाच ॥ मदीयो हृदयाग्निश्च घुश्मानेत्रजलेन व ॥ भविष्यति ध्रुवं शांतो नान्यथा दुःखजेन हि ॥ १२ ॥ अतोऽहं मारयाम्यद्य तत्पुत्रं प्रियवादिनम् ॥ अग्रे भावि भवेदेवं निश्चयः परमो मम ॥ १३ ॥ सूत उवाच कदर्य्याणां विचारश्च कृत्याकृत्ये भवन्न हि ॥ कठोरः प्रायशो विप्राः सापत्नो भाव आत्महा ॥ १४ ॥ एकस्मिन्दिवसे ज्येष्ठा सुप्तं पुत्रं वधूयुतम् ॥ चिच्छिदे निशि चांगेषु गृहीत्वा छुरिकां च सा ॥ १५ ॥ सर्वांग खंडयामास रात्रौ घुश्मासुतस्य सा ॥ नीत्वा सरसि तत्रैवाक्षिपद्दृष्टा महाबला ॥ १६ ॥ यत्र क्षिप्तानि लिंगानि घुश्मया नित्यमेव हि ॥ तत्र क्षिप्त्वा समायाता सुष्वाप सुखमागता ॥ १७ ॥ प्रातश्चैव समुत्थाय घुश्मा नित्यं तथाकरोत् ॥ सुधर्मा च स्वयं श्रेष्ठो नित्यकर्म समाचरत ॥ १८ ॥ एतस्मिन्नंतरे सा च ज्येष्ठा काय गृहस्य वै ॥ चकारानन्दसंयुक्ता सुशांतहृदयानला ॥ १९ ॥ प्रातःकाले समुत्थाय वधूश्शय्यां विलोक्य सा ॥ रुधिरार्द्रां देहखंडैर्युक्तां दुःखमुपागता ॥२०॥ श्वश्रूं निवेदयामास पुत्रस्ते च कुतो गतः ॥शय्या च रुधिरार्द्रा वै

१ परस्मैपदमार्षम्।

ज्येष्ठा दुःखं तदापन्ना
दृश्यंते देहखंडकाः ॥ २१ ॥ हा हतास्मि कृतं केन दुष्टं कर्म शुचिव्रते ॥ इत्युच्चार्य रुरोदाति विविधं तत्प्रिया च सा ॥२२॥ ज्येष्ठा दुःखं तदापन्ना
हा हतास्मि किलेति च ॥ बहिर्दुःखं चकारासौ मनसा हर्षसंयुता ॥२३॥ घुश्मा चापि तदा तस्या वध्वा दुःखं निशम्य सा ॥ न चचाल व्रतात्त
स्मान्नित्यपार्थिवपूजनात् ॥ २४ ॥ मनश्चैवोत्सुकं नैव जातं तस्या मनागपि ॥ भर्तापि च तथैवासीद्यावद्व्रतविधिर्भवेत् ॥ २५ ॥ मध्याह्ने पूज
नांते च दृष्ट्वा शय्यां भयावहाम् ॥ तथापि न तदा किंचित्कृतं दुःखं हि घुश्मया ॥ २६ ॥ येनैव चार्पितश्चाय स वै रक्षां करिष्यति ॥ भक्तप्रियस्स
विख्यातः कालकालस्सतां गतिः ॥ २७ ॥ यदि नो रक्षिता शंभुरीश्वरः प्रभुरेकलः ॥ मालाकार इवासौ यान्युंक्ते तान्वियुनक्ति च ॥ २८ ॥
अद्य मे चिंतया किं स्यादिति तत्त्वं विचार्य सा ॥ न चकार तदा दुःखं शिवे धैर्य समागता ॥ २९ ॥ पार्थिवांश्च गृहीत्वा सा पूर्ववत्स्वस्थमानसा ॥
शंभोर्नामान्युच्चरंती जगाम सरसस्तटे ॥ ३० ॥ क्षिप्त्वा च पार्थिवांस्तत्र परावर्त्तत सा यदा ॥ तदा पुत्रस्तडागस्थो दृश्यते स्म तटे तथा ॥ ३१ ॥
पुत्र उवाच ॥ मातरेहि मिलिष्यामि मृतोऽहं जीवतोऽधुना ॥ तव पुण्यप्रभावाद्धि कृपया शंकरस्य वै ॥ ३२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ जीवितं तं सुतं
दृष्ट्वा घुश्मा सा तत्प्रसूर्द्विजाः ॥ प्रहृष्टा नाभवत्तत्र दुःखिना न यथा पुरा ॥३३॥ एतस्मिन्समये तत्र स्वाविरासीच्छिवो द्रुतम् ॥ ज्योतीरूपो महेशश्च
संतुष्टः प्रत्युवाच ह ॥ ३४ ॥ शिव उवाच ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूहि दुष्टया मारितो ह्ययम् ॥ एनां च मारयिष्यामि त्रिशूलेन वरानने ॥ ३५ ॥ ॥
सूत उवाच ॥ घुश्मा तदा वरं वव्रे सुप्रणम्य शिवं नता ॥ रक्षणीया त्वया नाथ सुदेहेयं स्वसा मम ॥३६॥ शिव उवाच ॥ अपकारः कृतस्तस्यामुप
कारः कथं त्वया ॥ क्रियते हननीया च सुदेहा दुष्टकारिणी ॥ ३७ ॥ घुश्मोवाच ॥ तव दर्शनमात्रेण पातकं नैव तिष्ठति ॥ इदानीं त्वां च वै दृष्ट्वा
तत्पापं भस्मतां व्रजेत् ॥ ३८ ॥अपकारेषु यश्चैव ह्युपकारं करोति च ॥ तस्य दर्शनमात्रेण पापं दूरतरं व्रजेत् ॥ ३९ ॥ इति श्रुतं मया देव भगवद्वाक्यम
द्भुतम् ॥ तस्माच्चैवं कृतं येन क्रियतां च सदाशिव ॥४०॥सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्तु तया तत्र प्रसन्नोऽत्यभवत्पुनः ॥ महेश्वरः कृपासिंधुः समूचे भक्तव
त्सलः ॥४१॥शिव उवाच ॥ अन्यद्वरं ब्रूहि घुश्मे ददामि च हितं तव ॥ त्वद्भक्त्या सुप्रसन्नोऽस्मि निर्विकारस्वभावतः ॥४२॥ सू० उ० ॥ सोवाच तद्व
चश्श्रुत्वा यदि देयो वरस्त्वया ॥ लोकानां चैव रक्षार्थमत्र स्थेयं मदाख्यया ॥४३॥तदोवाच शिवस्तत्र सुप्रसन्नो महेश्वरः ॥स्थास्येऽत्र तव नाम्नाहं घुश्मे
शाख्यस्सुखप्रदः ॥४४॥घुश्मेशाख्यं सुप्रसिद्धं लिंगं मे जायतां शुभम् ॥ इदं सरस्तु लिंगानामालयं जायतां सदा ॥४५॥तस्माच्छिवालयं नाम प्रसिद्धं

१ गुणाभाव आर्षः ।

१४२

भुवनत्रये ॥ सर्वकामप्रदं ह्येतद्दर्शनात्स्यात्सदा सरः ॥४६॥ तव वंशे शतं चैकं पुरुषावधि सुव्रते॥ईदृशाः पुत्रकाः श्रेष्ठा भविष्यंति न संशयः॥४७॥
सुस्त्रीकास्सुधनाश्चैव स्वायुष्याश्च विचक्षणाः ॥ विद्यावंतो ह्युदाराश्च भुक्तिमुक्तिफलाप्तय ॥ ४८ ॥ शतमेकोत्तरं चैव भविष्यंति गुणाधिकाः ॥
ईदृशो वंशविस्तारो भविष्यति सुशोभनः ॥ ४९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा च शिवस्तत्र लिंगरूपोऽभवत्तदा ॥ घुश्मेशो नाम विख्यातः सरश्चैव
शिवालयम् ॥५०॥ सुधर्मा स च घुश्मा च सुदेहा च समागताः ॥ प्रदक्षिणं शिवस्याशु शतमेकोत्तरं दधुः ॥५१॥ पूजां कृत्वा महेशस्य मिलित्वा
च परस्परम् ॥ हित्वा चांतर्मलं तत्र लेभिरे परमं सुखम् ॥ ५२ ॥ पुत्रं दृष्ट्वा सुदेहा सा जीवितं लज्जिताभवत ॥ तौ क्षमाप्याचरद्विप्रा निजपापापहं
व्रतम् ॥ ५३ ॥ घुश्मेशाख्यमिदं लिंगमित्थं जातं मुनीश्वराः ॥ तद्दृष्ट्वा पूजयित्वा हि सुखं संवर्द्धते सदा ॥ ५४ ॥ इति वश्च समाख्याता ज्योति
लिंगावली मया ॥ द्वादशप्रमिता सर्वकामदा भुक्तिमुक्तिदा ॥ ५५ ॥ एतज्ज्योतिर्लिंगकथां यः पठेच्छृणुयादपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो भुक्तिं मुक्तिं
च विंदति ॥ ५६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां घुश्मेशज्योतिर्लिंगोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥
इति द्वादशज्योतिर्लिंगमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ व्यास उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य सूतस्य च मुनीश्वराः ॥ समूचुस्तं सुप्रशस्य लोकानां हित
काम्यया ॥ १ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सर्व विजानासि ततः पृच्छामहे वयम् ॥ हरीश्वरस्य लिंगस्य महिमानं वद प्रभो ॥ २ ॥ चक्रं सुदर्शनं प्राप्तं
विष्णुनेति श्रुतं पुरा ॥ तदाराधनतस्तात तत्कथा च विशेषतः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ श्रूयतां च ऋषिश्रेष्ठा हरीश्वरकथा शुभा ॥ यतस्सुदर्शनं
लब्धं विष्णुना शंकरात्पुरा ॥ ४ ॥ कस्मिंश्चित्समये दैत्याः संजाता बलवत्तराः ॥ लोकांस्ते पीडयामासुर्धर्मलोपं च चक्रिरे ॥ ५ ॥ ते देवाः
पीडिता दैत्यैर्महाबलपराक्रमैः ॥ स्वं दुःखं कथयामासुर्विष्णुं निजरक्षकम् ॥ ६ ॥ देवा ऊचुः ॥ कृपां कुरु प्रभो त्वं च दैत्यैस्संपीडिता
भृशम् ॥ कुत्र यामश्च किं कुर्मश्शरण्यं त्वां समाश्रिताः ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा देवानां दुःखितात्मनाम् ॥ स्मृत्वा शिवपदांभोज
विष्णुर्वचनमब्रवीत ॥ ८ ॥ विष्णुरुवाच ॥ करिष्यामि च वः कार्यमाराध्य गिरिशं सुराः ॥ बलिष्ठाश्शत्रवो ह्येते विजेतव्याः प्रयत्नतः ॥९॥ सूत
उवाच॥इत्युक्तास्ते सुरास्सर्वे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ मत्वा दैत्यान्हतान्दुष्टान्ययुर्धाम स्वकंस्वकम् ॥ १०॥ विष्णुस्स्वयमराणां तु जयार्थमसजच्छि
वम् ॥ सर्वामराणामधिपं सर्वसाक्षिणमव्ययम् ॥ ११ ॥ गत्वा कैलासनिकटे तपस्तेपे हरिस्स्वयम्॥कृत्वा कुंडं च संस्थाप्य जातवेदसमग्रतः ॥१२॥

[1] आत्मनेपदमार्षम् [2] भवंति शेषः.

पार्थिवेन विधानेन मंत्रैर्नानाविधैरपि ॥ स्तोत्रैश्चैवाप्यनेकैश्च गिरिशं चाभजन्मुदा ॥ १३ ॥ कमलैस्सरसो जातैर्मानसाख्यान्मुनीश्वराः ॥ बद्धा
पार्थिवेन विधानेन मंत्रैर्नानाविधैरपि ॥ स्तोत्रैश्चैवाप्यनेकैश्च गिरिशं चाभजन्मुदा ॥ १३ ॥ कमलैस्सरसो जातैर्मानसाख्यान्मुनीश्वराः ॥ बद्धा
चैवासनं तत्र न चचाल हरिस्स्वयम् ॥ १४ ॥ प्रसादावधि चैवात्र स्थेयं वै सर्वथा मया ॥ इत्येवं निश्चयं कृत्वा समानर्च शिवं हरिः ॥ १५ ॥
यदा नैव हरस्तुष्टो बभूव हरये द्विजाः ॥ तदा स भगवान्विष्णुर्विचारे तत्परोऽभवत् ॥ १६ ॥ विचार्यैवं स्वमनसि सेवनं बहुधा कृतम् ॥ तथापि
न हरस्तुष्टो बभूवोतिकरः प्रभुः ॥ १७ ॥ ततस्सुविस्मितो विष्णुर्भक्त्या परमयान्वित ॥ सहस्रैर्नामभिः प्रीत्या तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ १८ ॥ प्रत्येकं
कमलं तस्मै नाममंत्रमुदीर्य च ॥ पूजयामास वै शंभुं शरणागतवत्सलम् ॥ १९ ॥ परीक्षार्थं विष्णुभक्तेस्तदा वै शंकरेण ह ॥ कमलानां सहस्रात्तु
हृतमेकं च नीरजम् ॥ २० ॥ न ज्ञातं विष्णुना तच्च मायाकारणमद्भुतम् ॥ न्यूनं तच्चापि सञ्ज्ञाय तदन्वेषणतत्परः ॥ २१ ॥ बभ्राम सकलां पृथ्वीं
तत्प्रीत्यै सुदृढव्रतः ॥ तदप्राप्य विशुद्धात्मा नेत्रमेकमुदाहरत् ॥ २२ ॥ तं दृष्ट्वा स प्रसन्नोऽभूच्छंकरस्सर्वदुःखहा ॥ आविर्बभूव तत्रैव जगाद वचनं
हरिम् ॥ २३ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ प्रसन्नोऽस्मि हरे तुभ्यं वरं ब्रूहि यथेप्सितम् ॥ मनोऽभिलषितं दद्मि नादेयं विद्यते तव ॥ २४ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा शंभुवचनं केशवः प्रीतमानसः ॥ महाहर्षसमापन्नो ह्यब्रवीत्सांजलिश्शिवम् ॥ २५ ॥ विष्णुरुवाच ॥ वाच्यं किं मे त्वदग्रे वै
ह्यन्तर्यामी त्वमास्थितः ॥ तथापि कथ्यते नाथ तव शासनगौरवात् ॥ २६ ॥ दैत्यैश्च पीडितं विश्वं सुखं नो नस्सदाशिव ॥ दैत्यान्हंतुं मम
स्वामिन्स्वायुधं न प्रवर्त्तते ॥ २७ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि नान्यो मे रक्षकः परः ॥ अतोऽहं परमेशान शरणं त्वां समागतः ॥ २८ ॥ ॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा च नमस्कृत्य शिवाय परमात्मने ॥ स्थितश्चैवाग्रतश्शंभोः स्वयं च पुरुपीडितः ॥ २९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इति
श्रुत्वा वचो विष्णोर्देवदेवो महेश्वरः ॥ ददौ तस्मै स्वकं चक्रं तेजोराशिं सुदर्शनम् ॥ ३० ॥ तत्प्राप्य भगवान्विष्णुर्दैत्यांस्तान्बलवत्तरान् ।
जघान तेन चक्रेण द्रुतं सर्वान्विना श्रमम् ॥ ३१ ॥ जगत्स्वास्थ्यं परं लेभे बभूवुस्सुखिनस्सुराः ॥ सुप्रीतः स्वायुधं प्राप्य हरिरासीन्महासुखी ॥
॥ ३२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ किं तन्नामसहस्रं वै कथय त्वं हि शांकरम् ॥ येन तुष्टो ददौ चक्रं हरये स महेश्वरः ॥ ३३ ॥ तन्माहात्म्यम्मम ब्रूहि
शिवसंवादपूर्वकम् ॥ कृपालुत्वं च शंभोर्हि विष्णूपरि यथातथम् ॥३४॥ व्यास उवाच ॥ इति तेषां वचश्श्रुत्वा मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ स्मृत्वा शि
वपदांभोजं सूतो वचनमब्रवीत् ॥३५॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां विष्णुसुदर्शनचक्रलाभवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥

१ क्रियार्थोपपदे चतुर्थी ।

॥ ३१६ ॥

ॐ नमश्शिवाय ॥ सूत उवाच ॥ श्रूयतां भो ऋषिश्रेष्ठा येन तुष्टो महेश्वरः ॥ तदहं [illegible] नामसहस्रकम् ॥ [illegible] ॥ [illegible] उवाच ॥
शिवो हरो मृडो रुद्रः पुष्करः पुष्पलोचनः ॥ अर्थिगम्यः [illegible] सदाशिवः ॥ २ ॥ [illegible] पार्वतीशः [illegible] चन्द्रमौलिर्विश्वं विश्वम्भरेश्वरः ॥ [illegible] वेदान्तसार
सन्दोहः कपाली नीललोहितः ॥ ३ ॥ ध्यानाधारो [illegible] श्रेष्ठो गौरीभर्ता गणेश्वरः ॥ अष्टमूर्तिर्विश्वमूर्तिस्त्रिवर्गस्वर्गसाधनः ॥ ४ ॥ ज्ञानगम्यो दृढप्रज्ञो
देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ वामदेवो महादेवः पटुः परिवृढो दृढः ॥ ५ ॥ विश्वरूपो विरूपाक्षो [illegible] ॥ सर्वप्रमाणसंवादी वृषाङ्को वृषवाहनः ॥
॥ ६ ॥ ईशः पिनाकी खट्वाङ्गी चित्रवेषश्चिरन्तनः ॥ तमोहरो महायोगी [illegible] ब्रह्माण्डहृज्जटी ॥ ७ ॥ [illegible] कालः कृत्तिवासाः सुभगः प्रणवात्मकः ॥
उन्नध्रः पुरुषो जुष्यो दुर्वासाः पुरशासनः ॥ ८ ॥ दिव्यायुधः स्कन्दगुरुः परमेष्ठी परात्परः ॥ अनादिमध्यनिधनो गिरीशो गिरिजाधवः ॥ ९ ॥
कुबेरबन्धुः श्रीकण्ठो लोकवर्णोत्तमो मृदुः ॥ समाधिवेद्यः कोदण्डी नीलकण्ठः परश्वधी ॥ १० ॥ विशालाक्षो मृगव्याधस्सुरेशस्सूर्यतापनः ॥ धर्मा
धामः क्षमाक्षेत्रं भगवान्भगनेत्रभित् ॥ ११ ॥ उग्रः पशुपतिस्तार्क्ष्यः प्रियभक्तः [illegible] ॥ दाता दयाकरो दक्षः कपर्दी कामशासनः ॥ १२ ॥ श्म
शाननिलयस्सूक्ष्मश्श्मशानस्थो महेश्वरः ॥ लोककर्ता मृगपतिर्महाकर्ता महौषधिः ॥ १३ ॥ सोमपोऽमृतपस्सौम्यो महातेजा महाद्युतिः ॥ तेजोमयो
ऽमृतमयोऽन्नमयश्च सुधापतिः ॥ १४ ॥ उत्तरो [illegible] ॥ नीतिस्सुनीतिश्शुद्धात्मा सोमस्सोमरतस्सुखी ॥ १५ ॥ अजात
शत्रुरालोकस्सम्भाव्यो हव्यवाहनः ॥ लोककारो वेदकरस्सूत्रकारस्सनातनः ॥ १६ ॥ महर्षिः कपिलाचार्यो विश्वदीप्तिस्त्रिलोचनः ॥ पिनाकपाणिर्भूदे
वस्स्वस्तिदस्स्वस्तिकृत्सुधीः ॥ १७ ॥ धातृधामा धामकरस्सर्वगः [illegible] ॥ ब्रह्मसृग्विश्वसृक्सर्गः कर्णिकारप्रियः कविः ॥ १८ ॥ शाखो विशाखो
गोशाखश्शिवो भिषगनुत्तमः ॥ गङ्गाप्लवोदको भव्यः पुष्कलः स्थपतिः [illegible] ॥ १९ ॥ [illegible] विजितात्मा विधेयात्मा भूतवाहनसारथिः ॥ सगणो गणका
यश्च सुकीर्तिश्छिन्नसंशयः ॥ २० ॥ कामदेवः कामपालो भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ [illegible] भस्मप्रियो भस्मशायी कामी कान्तः कृतागमः ॥ २१ ॥ समावर्तो नि
वृत्तात्मा धर्मपुञ्जः सदाशिवः ॥ अकल्मषश्च पुण्यात्मा [illegible] ॥ २२ ॥ [illegible] मुनिर्धीरो [illegible] पूर्वविशारदः ॥ [illegible] सुखक
[illegible] ॥ २३ ॥ [illegible] लोकस्त्राणो जगदीशो जनार्दनः ॥ [illegible] ॥ २४ ॥ [illegible]
हिरण्यरेताः पौराणो [illegible] ॥ २५ ॥ महाह्रदो [illegible] सिद्धो [illegible] ॥ [illegible] चर्माम्बरः [illegible]
[illegible] स्थितप्रज्ञः [illegible] पारि [illegible] ॥ २७ ॥ [illegible]

वर्णाश्रमगुरुर्वर्णी शत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ २८॥ आश्रमः श्रमणः क्षामो ज्ञानमानचलेश्वरः ॥ प्रमाणभूतो दुर्ज्ञेयस्सुपर्णो वायुवाहनः ॥ २९ ॥ धनुर्ध
रो धनुर्वेदो गुणः शशिगुणाकरः॥सत्यस्सत्यपरोऽदीनो धर्मो गोधर्मशासनः ॥३०॥ अनंतदृष्टिरानन्दो दण्डो दमयिता दमः ॥ अभिचार्य्यो महा
मायो विश्वकर्मविशारदः ॥ ३१ ॥ वीतरागो विनीतात्मा तपस्वी भूतभावनः ॥ उन्मत्तवेषः प्रच्छन्नो जितकामो जितप्रियः॥३२॥ कल्याणप्रकृतिः
कल्पः सर्वलोकप्रजापतिः ॥ तरस्वी तारको धीमान्प्रधानः प्रभुरव्ययः ॥३३॥लोकपालोऽन्तरात्मा च कल्पादिः कमलेक्षणः ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो
नियमी नियमाश्रयः ॥ ३४ ॥ चन्द्रः सूर्य्यः शनिः केतुर्वरांगो विद्रुमच्छविः ॥ भक्तिवश्यः परं ब्रह्म मृगबाणार्पणोऽनघः ॥ ३५ ॥ अद्रिरद्र्यालयः
कान्तः परमात्मा जगद्गुरुः ॥ सर्वकर्मालयस्तुष्टो मंगल्यो मंगलावृतः ॥ ३६ ॥ महातपा दीर्घतपाः स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥ अहस्संवत्सरो व्या
तिः प्रमाणं परमं तपः ॥ ३७॥ संवत्सरकरो मंत्रः प्रत्ययः सर्वतापनः॥अजः सर्वेश्वरस्सिद्धो महातेजा महाबलः ॥ ३८ ॥ योगी योग्यो महारेता
स्सिद्धिस्सर्वादिरग्रहः ॥ वसुर्वसुमनाः सत्यः सर्वपापहरो हरः ॥ ३९ ॥ सुकीर्तिः शोभनस्स्रग्वी वेदांगो वेदविन्मुनिः ॥ भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता १४०
लोकनाथो दुराधरः ॥४०॥ अमृतश्शाश्वतश्शांतो बाणहस्तः प्रतापवान्॥कमंडलुधरो धन्वी ह्यवाङ्मनसगोचरः ॥ ४१ ॥ अतीन्द्रियो महामायस्स
र्वावासश्चतुष्पथः ॥ कालयोगी महानादो महोत्साहो महाबलः ॥ ४२ ॥ महाबुद्धिर्महावीर्य्यो भूतचारी पुरन्दरः ॥ निशाचरः प्रेतचारी महाशक्ति
र्महाद्युतिः ॥ ४३ ॥ अनिर्देश्यवपुः श्रीमान्सर्वाचार्य्य मनोगतिः॥बहुश्रुतिर्महामायो नियतात्मा ध्रुवोऽध्रुवः ॥ ४४ ॥ तेजस्तेजो द्युतिधरो जनकः
सर्वशासनः ॥ नृत्यप्रियो नित्यनृत्यः प्रकाशात्मा प्रकाशकः ॥ ४५ ॥ स्पष्टाक्षरो बुधो मंत्रस्समानस्सारसंप्लवः ॥ युगादिकृद्युगावर्तो गंभीरो वृषवा
हनः ॥४६॥ इष्टो विशिष्टश्शिष्टेष्टः सुलभः सारशोधनः॥तीर्थरूपस्तीर्थनामा तीर्थदृश्यस्तु तीर्थदः ॥ ४७ ॥ अपांनिधिरधिष्ठानं दुर्जयो जयकाल
वित् ॥ प्रतिष्ठितः प्रमाणज्ञो हिरण्यकवचो हरिः॥४८॥विमोचनस्सुरगणो विद्येशो बिन्दुसंश्रयः ॥ वातरूपोऽमलोन्मायी विकर्तागहनो गुहः॥४९॥
करणं कारणं कर्त्ता सर्वबन्धविमोचनः ॥ व्यवसायो व्यवस्थानः स्थानदो जगदादिजः ॥५०॥ गुरुदोललितो भेदो नवात्मात्मनि संस्थितः ॥ वीरे
श्वरो वीरभद्रो वीरासनविधिर्गुरुः ॥५१॥ वीरचूडामणिर्वेत्ता चिदानंदो नदीश्वरः ॥ आज्ञाधारस्त्रिशूली च शिपिविष्टः शिवालयः॥५२॥बालखिल्यो
महावीरस्तिग्मांशुर्बधिरः खगः ॥ अभिरामस्सुशरणस्सुब्रह्मण्यः सुधापतिः ॥ ५३ ॥ मघवा कौशिको गोमान्विरामः सर्वसाधनः ॥ ललाटाक्षो
विश्वदेहस्सारस्संसारचक्रभृत् ॥ ५४ ॥ अमोघदण्डी मध्यस्थो हरिणो ब्रह्मवर्चसः ॥ परमार्थः परमायस्संचयो व्याघ्रकोमलः ॥ ५५ ॥ रुचिर्बटुरु

र्विद्यो वाचस्पतिर्गृहस्पतिः ॥ रविर्विरोचनः स्कंदः शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ ५६ ॥ युक्तिरुन्नतकीर्तिश्च सानुरागः पुरंजनः ॥ कैलासाधिपतिः
कान्तस्सविता रविलोचनः ॥ ५७ ॥ विश्वोत्तमो वीतभयो विश्वभर्ता निवारितः ॥ नित्यो नियतकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ ५८ ॥ दूरश्रवो
विश्वसहो ध्येयो दुःस्वप्ननाशनः ॥ उत्तारणो दुष्कृतिहा विज्ञेयो दुस्सहो भवः ॥ ५९ ॥ अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः किरीटी त्रिदशाधिपः ॥ विश्वगोप्ता
विश्वकर्ता सुवीरो रुचिरांगदः ॥ ६० ॥ जननो जनजन्मादिः प्रीतिमान्नीतिमान्ध्रुवः ॥ वसिष्ठः कश्यपो भानुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ ६१ ॥ प्रणव
स्सत्पथाचारो महाकोशो महाधनः ॥ जन्माधिपो महादेवस्सकलागमपारगः ॥ ६२ ॥ तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा विभुर्विष्णुर्विभूषणः ॥ ऋषिर्ब्राह्मण
ऐश्वर्यं जन्ममृत्युजरातिगः ॥ ६३ ॥ पंचतत्त्वसमुत्पत्तिर्विश्वेशो विमलोदयः ॥ अनाद्यन्तो ह्यात्मयोनिर्वत्सलो भूतलोकधृक् ॥ ६४ ॥ गायत्री
वल्लभः प्रांशुर्विश्वावासः प्रभाकरः ॥ शिशुर्गिरिरतस्सम्राट् सुषेणस्सुरशत्रुहा ॥ ६५ ॥ अनेमिरिष्टनेमिश्च मुकुन्दो विगतज्वरः ॥ स्वयंज्योतिर्महा
ज्योतिस्तनुज्योतिरचंचलः ॥ ६६ ॥ पिङ्गलः कपिलश्मश्रुर्भालनेत्रस्त्रयीतनुः ॥ ज्ञानस्कंधो महानीतिर्विश्वोत्पत्तिरुपप्लवः ॥ ६७ ॥ भगो विवस्वाना
दित्यो गतपारो बृहस्पतिः ॥ कल्याणगुणनामा च पापहा पुण्यदर्शनः ॥ ६८ ॥ उदारकीर्तिरुद्योगी सद्योगी सदसन्मयः ॥ नक्षत्रमाली नाकेशः स्वाधि
ष्ठानः षडाश्रयः ॥ ६९ ॥ पवित्रः पापनाशश्च मणिपूरो नभोगतिः ॥ हृत्पुण्डरीकमासीनश्शक्रश्शान्तिर्वृषाकपिः ॥ ७० ॥ उष्णो गृहपतिः कृष्णस्सम
र्थोऽनर्थनाशनः ॥ अधर्मशत्रुरज्ञेयः पुरुहूतः पुरश्रुतः ॥ ७१ ॥ ब्रह्मगर्भो बृहद्गर्भो धर्मधेनुर्धनागमः ॥ जगद्धितैषी सुगतः कुमारः कुशलागमः ॥ ७२ ॥ हिरण्य
वर्णो ज्योतिष्मान्नानाभूतरतो ध्वनिः ॥ आरोग्यो नमनाध्यक्षो विश्वामित्रो धनेश्वरः ॥ ७३ ॥ ब्रह्मज्योतिर्वसुर्धामा महाज्योतिरनुत्तमः ॥ मातामहो मात
रिश्वा नभस्वान्नागहारधृक् ॥ ७४ ॥ पुलस्त्यः पुलहोऽगस्त्यो जातूकर्ण्यः पराशरः ॥ निरावरणनिर्वारो वैरंच्यो विष्टरश्रवाः ॥ ७५ ॥ आत्मभूरनिरुद्धोऽ
त्रिर्ज्ञानमूर्तिर्महायशाः ॥ लोकवीराग्रणीर्वीरश्चन्द्रस्सत्यपराक्रमः ॥ ७६ ॥ व्यालकल्पो महाकल्पः कल्पवृक्षः कलाधरः ॥ अलंकरिष्णुरचलो रोचि
ष्णुर्विक्रमोन्नतः ॥ ७७ ॥ आयुः शब्दपतिर्वाग्मी प्लवनश्शिखिसारथिः ॥ असंस्पृष्टोऽतिथिश्शत्रुः प्रमाथी पादपासनः ॥ ७८ ॥ वसुश्रवाः कव्य
वाहः प्रतप्तो विश्वभोजनः ॥ जप्यो जरादिशमनो लोहितश्च तनूनपात् ॥ ७९ ॥ पृषदश्वो नभोयोनिस्सुप्रतीकस्तमिस्रहा ॥ निदाघस्तपनो मेघभक्षः
परपुरंजयः ॥ ८० ॥ सुखानिलस्सुनिष्पन्नस्सुरभिश्शिशिरात्मकः ॥ वसन्तो माधवो ग्रीष्मो नभस्यो बीजवाहनः ॥ ८१ ॥ अंगिरा गुरुरात्रेयो विम
लो विश्ववाहनः ॥ पावनः पुरजिच्छक्रस्त्रैविद्यो नववारणः ॥ ८२ ॥ मनोबुद्धिरहंकारः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रपालकः ॥ जमदग्निर्जलनिधिर्विगालो विश्वगा

लः ॥ ८३ ॥ अघोरोऽनुत्तरो वस्रश्रेष्ठी निश्श्रेयसप्रदः ॥ शैलो गगनकुन्दाभो दानवारिररिन्दमः ॥ ८४ ॥ चामुण्डो जनकश्चारुनिश्शल्यो
लोकशल्यधृक् ॥ चतुर्वेदश्चतुर्भावश्चतुरश्चतुरप्रियः ॥ ८५ ॥ आम्नायोऽथ समाम्नायस्तीर्थदेवशिवालयः ॥ बहुरूपी महारूपस्सर्वरूपश्चराचरः
॥८६॥ न्यायनिर्मायको नेयो न्यायगम्यो निरञ्जनः॥सहस्रमूर्द्धा देवेन्द्रस्सर्वशास्त्रप्रभंजनः ॥८७॥मुण्डी विरूपो विकृतो दण्डी नादी गुणोत्तमः
पिंगलाक्षो हि बह्वक्षो नीलग्रीवो निरामयः ॥ ८८ ॥ सहस्रबाहुस्सर्वेशश्शरण्यस्सर्वलोकधृक् ॥ पद्मासनः परंज्योतिः पारम्पर्य्यफलप्रदः ॥ ८९ ॥
पद्मगर्भो महागर्भो विश्वगर्भो विचक्षणः ॥ परावरज्ञो वरदो वरेण्यश्च महास्वनः ॥ ९० ॥ देवासुरगुरुर्देवो देवासुरनमस्कृतः ॥ देवासुरमहामित्रो
देवासुरमहेश्वरः ॥ ९१ ॥ देवासुरेश्वरो दिव्यो देवासुरमहाश्रयः ॥ देवोदेवोऽनयोऽचिन्त्यो देवतात्मात्मसम्भवः ॥ ९२ ॥ सद्यो महासुरव्याधो
देवसिंहो दिवाकरः ॥ विबुधाग्रचरः श्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥ ९३ ॥ शिवज्ञानरतः श्रीमाञ्छिखी श्रीपर्वतप्रियः ॥ वज्रहस्तस्सिद्धखड्गो नर
सिंहनिपातनः ॥९४॥ ब्रह्मचारी लोकचारी धर्मचारी धनाधिपः ॥ नन्दी नन्दीश्वरोऽनन्तो नग्नव्रतधरश्शुचिः ॥ ९५ ॥ लिङ्गाध्यक्षः सुराध्यक्षो
युगाध्यक्षो युगापहः ॥ स्वधामा स्वगतः स्वर्गी स्वरः स्वरमयः स्वनः ॥ ९६ ॥ बाणाध्यक्षो बीजकर्ता कर्मकृद्धर्मसम्भवः ॥ दम्भो लोभोऽथ वै
शम्भुस्सर्व भूतमहेश्वरः ॥ ९७ ॥ श्मशाननिलयस्त्र्यक्षस्सतुरप्रतिमाकृतिः ॥ लोकोत्तरस्फुटो लोकः त्र्यम्बको नागभूषणः ॥ ९८ ॥ अन्धका
रिर्मयद्वेषी विष्णुकन्धरपातनः ॥ हीनदोषोऽक्षयगुणो दक्षारिः पूषदन्तभित् ॥ ९९ ॥ पूर्णः पूरयिता पुण्यः सुकुमारः सुलोचनः ॥ सन्मार्गप
प्रियो धूर्तः पुण्यकीर्त्तिरनामयः ॥१००॥ मनोजवस्तीर्थकरो जटिलो नियमेश्वरः ॥ जीवितान्तकरो नित्यो वसुरेता वसुप्रदः ॥१०१॥ सद्गतिः
सिद्धिदः सिद्धः सज्जातिः खलकंटकः ॥ कलाधरो महाकालभूतः सत्यपरायणः ॥ १०२ ॥ लोकलावण्यकर्ता च लोकोत्तरसुखालयः ॥
चन्द्रसंजीवनश्शास्ता लोकग्राहो महाधिपः ॥ १०३ ॥ लोकबन्धुर्लोकनाथः कृतज्ञः कृत्तिभूषितः ॥ अनपायोऽक्षरः कान्तः सर्वशास्त्रभृतां
वरः ॥ १०४ ॥ तेजोमयो द्युतिधरो लोकमानी घृणार्णवः ॥ शुचिस्मितः प्रसन्नात्मा ह्यजेयो दुरतिक्रमः ॥ १०५ ॥ ज्योतिर्मयो जगन्नाथो
निराकारो जलेश्वरः ॥ तुंबवीणो महाकायो विशोकश्शोकनाशनः ॥ १०६ ॥ त्रिलोकपस्त्रिलोकेशः सर्वशुद्धिरधोक्षजः ॥ अव्यक्तलक्षणो देवो
व्यक्तोऽव्यक्तो विशांपतिः ॥ १०७ ॥ परः शिवो वसुर्नासासारो मानधरो यमः ॥ ब्रह्मा विष्णुः प्रजापालो हंसो हंसगतिर्वयः ॥ १०८ ॥ वेधा
विधाता धाता च स्रष्टा हर्त्ता चतुर्मुखः ॥ कैलासशिखरावासी सर्वावासी सदागतिः ॥ १०९ ॥ हिरण्यगर्भो द्रुहिणो भूतपालोऽथ भूपतिः ॥

179

सद्योगी योगविद्योगी वरदो ब्राह्मणप्रियः ॥ ११० ॥ देवप्रियो देवनाथो देवज्ञो देवचिन्तकः ॥ विषमाक्षो विरूपाक्षो वृषदो वृषवर्धनः ॥ १११ ॥
निर्ममो निरहंकारी निर्मोहो निरुपद्रवः ॥ दर्पहा दर्पदो दृप्तः सर्वार्थपरिवर्त्तकः ॥ ११२ ॥ सहस्रार्चिर्भूतिभूषः स्निग्धाकृतिरदक्षिणः ॥
भूतभव्यभवन्नाथो विभवो भूतिनाशनः ॥ ११३ ॥ अर्थोऽनर्थो महाकोशः परकार्य्यैकपण्डितः ॥ निष्कंटकः कृतानन्दो निर्व्याजो व्याजमर्दनः॥
॥ ११४ ॥ सत्त्ववान्सात्त्विकः सत्यः कृतस्नेहः कृतागमः ॥ अकम्पितो गुणग्राही नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥ ११५ ॥ सुप्रीतः सुखदः सूक्ष्मः सुकरो
दक्षिणानिलः ॥ नन्दिस्कन्दो धरो धुर्य्यः प्रकटः प्रीतिवर्धनः ॥ ११६ ॥ अपराजितः सर्वसहो गोविन्दः सत्त्ववाहनः ॥ अधृतः स्वधृतः सिद्धः
पूतमूर्तिर्यशोधनः ॥ ११७ ॥ वाराहशृङ्गधृक् शृंगी बलवानेकनायकः ॥ श्रुतिप्रकाशः श्रुतिमानेकबन्धुरनेकधृक् ॥११८॥ श्रीवत्सलः शिवारंभः
शान्तभद्रः समो यशः ॥ भूशयो भूषणो भूतिर्भूतिकृद्भूतभावनः ॥ ११९ ॥ अकंपो भक्तिकायस्तु कालहानिः कलाविभुः ॥ सत्यव्रती महात्यागी
नित्यः शान्तिपरायणः ॥ १२० ॥ परार्थवृत्तिर्वरदो विरक्तस्तु विशारदः ॥ शुभदः शुभकर्त्ता च शुभनामा शुभः स्वयम् ॥ १२१ ॥ अनर्थितो
गुणग्राही ह्यकर्त्ता कनकप्रभः ॥ स्वभावभद्रो मध्यस्थः शत्रुघ्नो विघ्ननाशनः ॥ १२२ ॥ शिखण्डी कवची शूली जटी मुण्डी च कुण्डली ॥ अमृ
त्युः सर्वदृक् सिंहस्तेजोराशिर्महामणिः ॥ १२३ ॥ असंख्येयोऽप्रमेयात्मा वीर्य्यवान् वीर्य्यकोविदः ॥ वेद्यश्च वै वियोगात्मा सप्तावरमुनीश्वरः ॥
॥ १२४ ॥ अनुत्तमो दुराधर्षो मधुरः प्रियदर्शनः ॥ सुरेशः स्मरणः सर्वः शब्दः प्रतपतां वरः ॥ १२५ ॥ कालपक्षः कालकालः सुकृती कृत
वासुकिः ॥ महेष्वासो महीभर्त्ता निष्कलङ्को विशृंखलः ॥१२६ ॥ द्युमणिस्तरणिर्धन्यः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥ विश्वतस्सम्प्रवृत्तस्तु व्यूढोरस्को
महाभुजः ॥ १२७ ॥ सर्वयोनिर्निरातंको नरनारायणप्रियः ॥ निर्लेपो यतिसंगात्मा निर्व्यङ्गो व्यङ्गनाशनः ॥ १२८ ॥ स्तव्यः स्तुतिप्रियः स्तोता
व्यासमूर्तिर्निराकुलः ॥ निरवद्यमयोपायो विद्याराशिश्च सत्कृतः ॥ १२९ ॥ प्रशान्तबुद्धिरक्षुण्णः संग्रहो नित्यसुन्दरः ॥ वैयाघ्रधुर्य्यो धात्रीश
संकल्पः शर्वरीपतिः ॥ १३० ॥ परमार्थगुरुर्दत्तः सूरिराश्रितवत्सलः ॥ सोमो रसज्ञो रसदः सर्वसत्त्वावलम्बनः ॥ १३१ ॥ एवं नाम्नां
सहस्रेण तुष्टाव हि हरं हरिः ॥ प्रार्थयामास शम्भुं वै पूजयामास पङ्कजैः ॥ १३२ ॥ ततः स कौतुकी शम्भुश्चकार चरितं द्विजाः ॥ महाद्भुतं
सुखकरं तदेव शृणुतादरात् ॥ १३३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां शिवसहस्रनामवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वा विष्णुकृतं दिव्यं परनामविभूषितम् ॥ सहस्रनामस्वस्तोत्रं प्रसन्नोऽभून्महेश्वरः ॥१ ॥ परीक्षार्थं हरीशः कमलेषु महेश्वरः ॥

गोपयामास कमलं तदेकं भुवनेश्वरः ॥ २ ॥ पंकजेषु तदा तेषु सहस्रेषु बभूव च ॥ न्यूनमेकं तदा विष्णुर्विह्वलश्शिवपूजने ॥ ३ ॥ हृदा विचारितं
तेन कुतो वै कमलं गतम् ॥ यातं यातु सुखेनैव मन्नेत्रं कमलं न किम् ॥ ४ ॥ ज्ञात्वेति नेत्रमुद्धृत्य सर्वसत्त्वावलम्बनात् ॥ पूजयामास भावेन स्तवया
मास तेन च ॥ ५ ॥ ततः स्तुतमथो दृष्ट्वा तथाभूतं हरो हरिम् ॥ मा मेति व्याहरन्नेव प्रादुरासीज्जगद्गुरुः ॥ ६ ॥ तस्मादवततारा शु मण्डलात्पार्थि
वस्य च ॥ प्रतिष्ठितस्य हरिणा स्वलिंगस्य महेश्वरः ॥ ७ ॥ यथोक्तरूपिणं शंभं तेजोराशिसमुत्थितम् ॥ नमस्कृत्य पुरः स्थित्वा स तुष्टाव विशे
षतः ॥ ८ ॥ तदा प्राह महादेवः प्रसन्नः प्रहसन्निव ॥ सम्प्रेक्ष्य कृपया विष्णुं कृतांजलिपुटं स्थितम् ॥ ९ ॥ शङ्कर उवाच ॥ ज्ञातं मयेदं सकलं
तव चितेप्सितं हरे ॥ देवकार्य्यं विशेषेण देवकार्य्यरतात्मनः ॥१०॥ देवकार्य्यस्य सिद्ध्यर्थं दैत्यनाशाय चाश्रमम् ॥ सुदर्शनाख्यं चक्रं च ददामि
तव शोभनम् ॥ ११ ॥ यद्रूपं भवता दृष्टं सर्वलोकसुखावहम् ॥ हिताय तव देवेश धृतं भावय तद्ध्रुवम् ॥ १२ ॥ रणाजिरे स्मृतं तद्धि देवानां दुःख
नाशनम् ॥ इदं चक्रमिदं रूपमिदं नामसहस्रकम् ॥१३॥ ये शृण्वन्ति सदा भक्त्या सिद्धिः स्यादनपायिनी ॥ कामानां सकलानां च प्रसादान्मम
सुव्रत ॥ १४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा ददौ चक्रं सूर्य्यायुतसमप्रभम् ॥ सुदर्शनं स्वपादोत्थं सर्वशत्रुविनाशनम् ॥ १५ ॥ विष्णुश्चापि
सुसंस्कृत्य जग्राहोदङ्मुखस्तदा ॥ नमस्कृत्य महादेवं विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ शृणु देव मया ध्येयं पठनीयं च किं प्रभो ॥
दुःखानां नाशनार्थं हि वद त्वं लोकशंकर ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥ इति पृष्टस्तदा तेन सन्तुष्टस्तु शिवोऽब्रवीत् ॥ प्रसन्नमानसो भूत्वा विष्णु
देवसहायकम् ॥ १८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ रूपं ध्येयं हरे मे हि सर्वानर्थप्रशान्तये ॥ अनेकदुःखनाशार्थं पठ नामसहस्रकम् ॥ १९ ॥ धार्य्यं
चक्रं सदा मे हि सर्वाभीष्टस्य सिद्धये ॥ त्वया विष्णो प्रयत्नेन सर्वचक्रवरं त्विदम् ॥ २० ॥ अन्ये च ये पठिष्यन्ति पाठयिष्यन्ति नित्यशः ॥
तेषां दुःखं न स्वप्नेऽपि जायते नात्र संशयः ॥ २१ ॥ राज्ञां च संकटे प्राप्ते शतावृत्तिं चरेद्यदा ॥ साङ्गं च विधिसंयुक्तं कल्याणं लभते नरः ॥२२॥
रोगनाशकरं ह्येतद्विद्यावित्तदमुत्तमम् ॥ सर्वकामप्रदं पुण्यं शिवभक्तिप्रदं सदा ॥ ॥ २३ ॥ यदुद्दिश्य फलं श्रेष्ठं पठिष्यन्ति नरास्त्विह ॥ लप्स्यन्ते
नात्र संदेहः फलं तत्सत्यमुत्तमम् ॥ २४ ॥ यश्च प्रातस्समुत्थाय पूजां कृत्वा मदीयिकाम् ॥ पठते मत्समक्षं वै नित्यं सिद्धिर्न दूरतः ॥ २५ ॥
ऐहिकीं सिद्धिमाप्नोति निखिलां सर्वकामिकाम् ॥ अन्ते सायुज्यमुक्तिं वै प्राप्नोत्यत्र न संशयः ॥ २६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा तदा विष्णुं
शंकरः प्रीतमानसः ॥ उपस्पृश्य कराभ्यां तमुवाच गिरिशः पुनः ॥ २७ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ वरदोऽस्मि सुरश्रेष्ठ वरान्वृणु यथेप्सितान् ॥

भक्त्या वशीकृतो नूनं स्तवेनानेन सुव्रत ॥ २८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तो देवदेवेन देवदेवं प्रणम्य तम् ॥ सुप्रसन्नतरो विष्णुस्सांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ २९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ यथेदानीं कृपा नाथ क्रियते चान्यतः परा ॥ कार्य्या चैव विशेषेण कृपालुत्वात्त्वया प्रभो ॥ ३० ॥ त्वयि भक्तिर्महादेव प्रसीद वरमुत्तमम् ॥ नान्यमिच्छामि भक्तानामार्त्तयो नैव यत्प्रभो ॥ ३१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य दयावान्सुतरां भवः ॥ पस्पर्श च तदंगं वै प्राह शीतांशुशेखरः ॥ ३२ ॥ शिव उवाच ॥ मयि भक्तिस्सदा ते तु हरे स्यादनपायिनी ॥ सदा वन्द्यश्च पूज्यश्च लोके भव सुरैरपि ॥ ३३ ॥ विश्वम्भरेति ते नाम सर्वपापहरं परम् ॥ भविष्यति न संदेहो मत्प्रसादात्सुरोत्तम ॥ ३४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे रुद्रस्सर्वदेवेश्वरः प्रभुः ॥ पश्यतस्तस्य विष्णोस्तु तत्रैव च मुनीश्वराः ॥ ३५ ॥ जनार्दनोऽपि भगवान्वचनाच्छङ्करस्य च ॥ प्राप्य चक्रं शुभं तद्वै जहर्षाति स्वचेतसि ॥ ३६ ॥ कृत्वा ध्यानं च तच्छम्भोः स्तोत्रमेतन्निरन्तरम् ॥ पपाठाध्यापयामास भक्तेभ्यस्तदुपादिशत् ॥ ३७ ॥ इति पृष्टं मयाख्यातं शृण्वतामघहारकम् ॥ अतः परं च किं श्रेष्ठाः प्रष्टुमिच्छथ वै पुनः ॥ ३८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां शिवसहस्रनामस्तोत्रफलवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूतसूत महाभाग ज्ञानवानसि सुव्रत ॥ पुनरेव शिवस्यैव चरितं ब्रूहि विस्तरात् ॥ १ ॥ पुरातनाश्च राजान ऋषयो देवतास्तथा ॥ आराधनञ्च तस्यैव चक्रुर्देववरस्य हि ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टमृषिश्रेष्ठाः श्रूयतां कथयामि वः ॥ चरित्रं शांकरं रम्यं शृण्वतां भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ३ ॥ एतदेव पुरा पृष्टो नारदेन पितामहः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा नारदं मुनिसत्तमम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद सुप्रीत्या शांकरं चरितं वरम् ॥ प्रवक्ष्यामि भवत्स्नेहान्महापातकनाशनम् ॥ ५ ॥ रमया सहितो विष्णुश्शिवपूजां चकार ह ॥ कृपया परमेशस्य सर्वान्कामानवाप हि ॥ ६ ॥ अहं पितामहश्चापि शिवपूजनकारकः ॥ तस्यैव कृपया तात विश्वसृष्टिकरस्सदा ॥ ७ ॥ शिवपूजाकरा नित्यं मत्पुत्राः परमर्षयः ॥ अन्ये च ऋषयो ये ते शिवपूजनकारकाः ॥ ८ ॥ नारद त्वं विशेषेण शिवपूजनकारकः ॥ सप्तर्षयो वसिष्ठाद्याश्शिवपूजनकारकाः ॥ ९ ॥ अरुन्धती महासाध्वी लोपामुद्रा तथैव च ॥ अहल्या गौतमस्त्री च शिवपूजनकारिकाः ॥ १० ॥ दुर्वासाः कौशिकश्शक्तिर्दधीचो गौतमस्तथा कणादो भार्गवो जीवो वैशंपायन एव च ॥ ११ ॥ एते च मुनयस्सर्वे शिवपूजाकरा मताः ॥ तथा पराशरो व्यासश्शिवपूजारतस्सदा ॥ १२ ॥

उपमन्युर्महाभक्तश्शिवस्य परमात्मनः ॥ याज्ञवल्क्यो महाशैवो जैमिनिर्गर्ग एव च ॥१३॥ शुकश्च शौनकाद्याश्च शंकरस्य प्रपूजकाः ॥ अन्योऽपि
बहवस्सन्ति मुनयो मुनिसत्तमाः ॥ १४ ॥ अदितिर्देवमाता च नित्यं प्रीत्या चकार ह ॥ पार्थिवीं शिवपूजां वै सवधूः प्रेमतत्परा ॥ १५ ॥ शक्रा
दयो लोकपाला वसवश्च सुरास्तथा ॥ महाराजिकदेवाश्च साध्याश्च शिवपूजकाः ॥ १६ ॥ गन्धर्वाः किन्नराद्याश्चोपसुराश्शिवपूजकाः ॥ तथाऽसुरा
महात्मानश्शिवपूजाकरा मताः ॥ १७ ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यस्सानुजस्ससुतो मुने ॥ शिवपूजाकरो नित्यं विरोचनबली तथा ॥ १८ ॥ महा
शैवः स्मृतो बाणो हिरण्याक्षसुतास्तथा ॥ वृषपर्वा दनुस्तात दानवाः शिवपूजकाः ॥ १९ ॥ शेषश्च वासुकिश्चैव तक्षकश्च तथापरे ॥ शिव
भक्ता महानागा गरुडाद्याश्च पक्षिणः ॥ २० ॥ सूर्यचन्द्रावुभौ देवौ पृथ्व्यां वंशप्रवर्त्तकौ ॥ शिवसेवारतौ नित्यं सवंश्यौ तौ मुनीश्वर ॥ २१ ॥
मनवश्च तथा चक्रुस्स्वायंभुवपुरस्सराः ॥ शिवपूजां विशेषेण शिववेषधरा मुने ॥ २२ ॥ प्रियव्रतश्च तत्पुत्रास्तथा चोत्ता
नपात्सुतः ॥ तद्वंशाश्चैव राजानश्शिवपूजनकारकाः ॥ २३ ॥ ध्रुवश्च ऋषभश्चैव भरतो नव योगिनः ॥ तद्भ्रातरः परे चापि शिवपूजन
कारकाः ॥ २४ ॥ वैवस्वतसुतास्तार्क्ष्य इक्ष्वाकुप्रमुखा नृपाः ॥ शिवपूजारतात्मानः सर्वदा सुखभोगिनः ॥ २५ ॥ ककुत्स्थश्चापि मांधाता सगर
श्शैवसत्तमः ॥ मुचुकुन्दो हरिश्चन्द्रः कल्माषांघ्रिस्तथैव च ॥२६॥ भगीरथादयो भूपा बहवो नृपसत्तमाः ॥ शिवपूजाकरा ज्ञेयाः शिवरूपविधायिनः
॥२७॥ खट्वांगश्च महाराजो देवसाहाय्यकारकः ॥ विधिवत् पार्थिवीम्मूर्तिं शिवस्याऽपूजयत्सदा ॥ २८॥ तत्पुत्रो हि दिलीपश्च शिवपूजनकृत्सदा॥
रघुस्तत्तनयः शैवः सुप्रीत्या शिवपूजकः ॥२९॥ अजश्शैवार्चकस्तस्य तनयो धर्मयुद्धकृत्॥ जातो दशरथो भूयो महाराजो विशेषतः ॥ ३०॥ पुत्रार्थे
पार्थिवीं मूर्त्तिं शैवीं दशरथो हि सः॥ समानर्च विशेषेण वसिष्ठस्याज्ञया मुनेः ॥ ३१ ॥ पुत्रेष्टिं च चकारासौ पार्थिवो भवभक्तिमान् ॥ ऋष्यशृङ्ग
मुनेराज्ञां संप्राप्य नृपसत्तमः ॥ ३२ ॥ कौसल्या तत्प्रिया मूर्त्तिं पार्थिवीं शांकरीं मुदा ॥ ऋष्यशृंगसमादिष्टा समानर्च सुताप्तये ॥ ३३ ॥ सुमित्रा
च शिवं प्रीत्या कैकेयी नृपवल्लभा ॥ पूजयामास सत्पुत्रप्राप्तये मुनिसत्तम ॥ ३४ ॥ शिवप्रसादतस्ता वै पुत्रान्प्रापुश्शुभंकरान् ॥ महाप्रता ॥ ३२० ॥
पिनो वीरान्सन्मार्गनिरतान्मुने ॥ ३५ ॥ ततः शिवाज्ञया तस्मात्तासु राज्ञस्स्वयं हरिः ॥ चतुर्भिश्चैव रूपैश्चाविर्बभूव नृपात्मजः ॥ ३६ ॥ कौस
ल्यायाः सुतो रामः सुमित्रायाश्च लक्ष्मणः ॥ शत्रुघ्नश्चैव कैकेय्या भरतश्चेति सुव्रताः ॥ ३७ ॥ रामस्ससहजो नित्यं पार्थिवं समपूजयत ॥
भस्मरुद्राक्षधारी च विरजागममास्थितः ॥ ३८ ॥ तद्वंशे ये समुत्पन्ना राजानः सानुगा मुने ॥ ते सर्वे पार्थिवं लिंगं शिवस्य समपूजयन् ॥ ३९ ॥

सुद्युम्नश्च महाराजश्शैवो मुनिसुतो मुने ॥ शिवशापात्प्रियाहेतोरभून्नारी ससेवकः॥४०॥ पार्थिवेशसमर्चातः पुनस्सोऽभूत्पुमान्वरः ॥ मासं स्त्री पुरुषो मासमेवं स्त्रीत्वं न्यवर्त्तत ॥ ४१ ॥ ततो राज्यं परित्यज्य शिवधर्मपरायणः ॥ शिववेषधरो भक्त्या दुर्लभं मोक्षमाप्तवान् ॥ ४२ ॥ पुरू-रवाश्च तत्पुत्रो महाराजस्सुपूजकः ॥ शिवस्य देवदेवस्य तत्सुतः शिवपूजकः ॥ ४३ ॥ भरतस्तु महापूजां शिवस्यैव सदाकरोत् ॥ नहुषश्च महाशैवः शिवपूजारतो ह्यभूत् ॥ ४४ ॥ ययातिः शिवपूजातः सर्वान्कामानवाप्तवान् ॥ अजीजनत्सुतान्पंच शिवधर्मपरायणान् ॥ ४५ ॥ तत्सुता यदु-मुख्याश्च पंचापि शिवपूजकाः ॥ शिवपूजाप्रभावेण सर्वान्कामांश्च लेभिरे ॥ ४६ ॥ अन्येऽपि ये महाभागाः समानर्चुश्शिवं हि ते॥ तद्वंश्या अन्य-वंश्याश्च भुक्तिमुक्तिप्रदं मुने ॥ ४७ ॥ कृष्णेन च कृतं नित्यं बदरीपर्वतोत्तमे ॥ पूजनं तु शिवस्यैव सप्तमासावधि स्वयम् ॥ ४८ ॥ प्रसन्ना-द्धरवांस्तस्माद्वरान्दिव्याननेकशः ॥ सम्प्राप्य च जगत्सर्वं वशेऽनयत शङ्करात् ॥४९॥ प्रद्युम्नः तत्सुतस्तात शिवपूजाकरस्सदा ॥ अन्ये च कार्ष्णि-प्रवरास्साम्बाद्याश्शिवपूजकाः ॥ ५० ॥जरासंधो महाशैवस्तद्वंश्याश्च नृपास्तथा ॥ निमिश्शैवश्च जनकस्तत्पुत्राश्शिवपूजकाः ॥ ५१ ॥ नलेन च कृता पूजा वीरसेनसुतेन वै ॥ पूर्वजन्मनि यो भिल्लो वने पान्थसुरक्षकः ॥ ५२ ॥ यतिश्च रक्षितस्तेन पुरा हरसमीपतः ॥ स्वयं व्याघ्रादिभी रात्रौ भक्षितश्च मृतो नृपात् ॥ ५३॥ तेन पुण्यप्रभावेण स भिल्लो हि नलोऽभवत् ॥ चक्रवर्ती महाराजो दमयंतीप्रियोऽभवत् ॥ ५४ ॥ इति ते कथितं तात यत्पृष्टं भवतानघ ॥ शांकरं चरितं दिव्यं किमन्यत्प्रष्टुमिच्छसि ॥ ५५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां देवर्षि-नृपशैवत्ववर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि जीवितं सफलं तव ॥ यच्छ्रावयसि नस्तात महे-श्वरकथां शुभाम् ॥१॥ बहुभिश्चर्षिभिस्सूत श्रुतं यद्यपि वस्तु सत् ॥ सन्देहो न गतोऽस्माकं तदेतत्कथयामि ते ॥ २ ॥ केन व्रतेन सन्तुष्टः शिवो यच्छति सत्सुखम् ॥ कुशलश्शिवकृत्ये त्वं तस्मात्पृच्छामहे वयम् ॥३॥ भुक्तिर्मुक्तिश्च लभ्येत भक्तैर्येन व्रतेन वै ॥ तद्वद त्वं विशेषेण व्यासशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ सम्यक्पृष्टमृषिश्रेष्ठा भवद्भिः करुणात्मभिः ॥ स्मृत्वा शिवपदाम्भोजं कथयामि यथाश्रुतम् ॥ ५ ॥ यथा भवद्भिः पृच्छयेत तथा पृष्टं हि वेधसा ॥ हरिणा शिवया चैव तथा वै शंकरं प्रति॥६॥ कस्मिश्चित्समये तैस्तु पृष्टं च परमात्मने॥केन व्रतेन सन्तुष्टो भुक्तिं मुक्तिं च यच्छसि ॥ ७ ॥ इति पृष्टस्तदा तैस्तु हरिणा तेन वै तदा ॥ तदहं कथयाम्यद्य शृण्वतां पापहारकम् ॥८॥शिव उवाच ॥ भूरि व्रतानि मे सन्ति भुक्तिमुक्तिप्रदानि च ॥ मुख्यानि तत्र ज्ञेयानि दशसंख्यानि तानि वै ॥ ९ ॥दश शैवव्रतान्याहुर्जाबालश्रुतिपारगाः ॥ तानि व्रतानि यत्नेन

कार्याण्येव द्विजैस्सदा ॥१०॥ प्रत्यष्टम्यां प्रयत्नेन कर्तव्यं नक्तभोजनम् ॥ कालाष्टम्यां विशेषेण हरे त्याज्यं हि भोजनम्॥११॥एकादश्यां सितायां तु त्याज्यं विष्णोऽहि भोजनम् ॥ असितायां तु भोक्तव्यं नक्तमभ्यर्च्य मां हरे ॥१२ ॥ त्रयोदश्यां सितायां तु कर्तव्यं निशि भोजनम्॥असितायां तु भूतायां तत्र कार्यं शिवव्रतैः ॥ १३ ॥ निशि यत्नेन कर्तव्यं भोजनं सोमवासरे ॥ उभयोः पक्षयोर्विष्णो सर्वस्मिंञ्छिवतत्परैः ॥१४॥ व्रतेष्वेतेषु सर्वेषु शैवा भोज्याः प्रयत्नतः॥यथाशक्ति द्विजश्रेष्ठा व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥१५॥ व्रतान्येतानि नियमात्कर्तव्यानि द्विजजन्मभिः ॥ व्रतान्येतानि तु त्यक्त्वा जायन्ते तस्करा द्विजाः ॥१६॥ मुक्तिमार्गप्रवीणैश्च कर्तव्यं नियमादिति ॥ मुक्तेस्तु प्रापकं चैव चतुष्टयमुदाहृतम्॥१७॥शिवार्चनं रुद्रजप उपवासः शिवालये ॥ वाराणस्यां च मरणं मुक्तिरेषा सनातनी ॥ १८ ॥ अष्टमी सोमवारे च कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ शिवतुष्टिकरं चैतन्नात्र कार्या विचारणा ॥ १९ ॥ चतुर्ष्वपि बलिष्ठं हि शिवरात्रिव्रतं हरे ॥ तस्मात्तदेव कर्तव्यं भुक्तिमुक्तिफलेप्सुभिः ॥२०॥ एतस्माच्च व्रतादन्यन्नास्ति नृणां हितावहम् ॥ एतद्व्रतन्तु सर्वेषां धर्मसाधनमुत्तमम् ॥ २१ ॥ निष्कामानां सकामानां सर्वेषां च नृणां तथा ॥ वर्णानामाश्रमाणां च स्त्रीबालानां तथा हरे ॥२२॥ दासानां दासिकानां च देवादीनां तथैव च ॥ शरीरिणां च सर्वेषां हितमेतद्व्रतं वरम् ॥ २३ ॥ माघस्य ह्यसिते पक्षे विशिष्टा साति कीर्तिता ॥ निशीथव्यापिनी ग्राह्या हत्याकोटिविनाशिनी ॥ २४ ॥ तद्दिने चैव यत्कार्यं प्रातरारभ्य केशव ॥ श्रूयतान्तन्मनो दत्त्वा सुप्रीत्या कथयामि ते ॥ २५ ॥ प्रातरुत्थाय मेधावी परमानन्दसंयुतः ॥ समाचरेन्नित्यकृत्यं स्नानादिकमतन्द्रितः ॥२६॥ शिवालये ततो गत्वा पूजयित्वा यथाविधि ॥ तत नमस्कृत्य शिवं पश्चात्संकल्पं सम्यगाचरेत् ॥२७॥ देवदेव महादेव नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥ कर्तुमिच्छाम्यहं देव शिवरात्रिव्रतं तव ॥ २८ ॥ तव प्रभावादेवेश निर्विघ्नेन भवेदिति ॥ कामाद्याः शत्रवो मां वै पीडां कुर्वन्तु नैव हि ॥२९॥ एवं संकल्पमास्थाय पूजाद्रव्यं समाहरेत् ॥ सुस्थले चैव यल्लिंगं प्रसिद्धं चागमेषु वै ॥ ३० ॥ रात्रौ तत्र स्वयं गत्वा संपाद्य विधिमुत्तमम्॥ शिवस्य दक्षिणे भागे पश्चिमे वा स्थले शुभे ॥३१ ॥ निधाय चैव तद्द्रव्यं पूजार्थं शिवसन्निधौ ॥ पुनः स्नायात्तदा तत्र विधिपूर्वं नरोत्तमः ॥३२॥ परिधाय शुभं वस्त्रमन्तर्वासश्शुभन्तथा ॥ आचम्य च त्रिवारं हि पूजारंभं समाचरेत् ॥ ३३॥ यस्य मंत्रस्य यद्द्रव्यं तेन पूजां समाचरेत् ॥ अमंत्रकं न कर्तव्यं पूजनं तु हरस्य च ॥३४॥ गीतैर्वाद्यैस्तथा नृत्यै-

१ काल इति शेषः ।

र्भक्तिभावसमन्वितः ॥ पूजनं प्रथमे यामे कृत्वा मंत्रं जपेद्बुधः ॥ ३५ ॥ पार्थिवं च तदा श्रेष्ठं विदध्यान्मंत्रवान्यदि ॥ कृतनित्यक्रियः पश्चा
त्पार्थिवं च समर्चयेत् ॥ ३६ ॥ प्रथमं पार्थिवं कृत्वा पश्चात्स्थापनमाचरेत् ॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्देवं तोषयेद्वृषभध्वजम् ॥ ३७ ॥ माहात्म्यं व्रत
संभूतं पठितव्यं सुधीमता ॥ श्रोतव्यं भक्तवर्येण व्रतसम्पूर्तिकाम्यया ॥३८॥ चतुर्ष्वपि च यामेषु मूर्तीनां च चतुष्टयम् ॥ कृत्वावाहनपूर्वं हि विसर्गा
वधि वै क्रमात् ॥ ३९ ॥ कार्यं जागरणं प्रीत्या महोत्सवसमन्वितम् ॥ प्रातः स्नात्वा पुनस्तत्र स्थापयेत्पूजयेच्छिवम् ॥ ४० ॥ ततः संप्रार्थये
च्छंभुं नतस्कन्धः कृताञ्जलिः ॥ कृतसंपूर्णव्रतको नत्वा तं च पुनः पुनः ॥ ४१ ॥ नियमो यो महादेव कृतश्चैव त्वदाज्ञया ॥ विसृज्यते मया
स्वामिन्व्रतं जातमनुत्तमम् ॥ ४२ ॥ व्रतेनानेन देवेश यथाशक्तिकृतेन च ॥ सन्तुष्टो भव शर्वाद्य कृपां कुरु ममोपरि ॥ ४३ ॥ पुष्पाञ्जलिं शिवे
दत्त्वा दद्याद्दानं यथाविधि ॥ नमस्कृत्य शिवायैव नियमं तं विसर्जयेत् ॥ ४४ ॥ यथाशक्ति द्विजाञ्छैवान्यतिनश्च विशेषतः ॥ भोजयित्वा सुस
न्तोष्य स्वयं भोजनमाचरेत् ॥ ४५ ॥ यामेयामे यथा पूजा कार्या भक्तवरैर्हरे ॥ शिवरात्रौ विशेषेण तामहं कथयामि ते ॥ ४६ ॥ प्रथमे चैव
यामे च स्थापितं पार्थिवं हरे ॥ पूजयेत्परया भक्त्या सूपचारैरनेकशः ॥ ४७ ॥ पंचद्रव्यैश्च प्रथमं पूजनीयो हरस्सदा ॥ तस्य तस्य च मन्त्रेण
पृथग्द्रव्यं समर्पयेत् ॥ ४८ ॥ तच्च द्रव्यं समर्प्यैव जलधारां ददेत वै ॥ पश्चाच्च जलधाराभिर्द्रव्याण्युत्तारयेद्बुधः ॥४९ ॥ शतमष्टोत्तरं मन्त्रं पठित्वा
जलधारया॥ पूजयेच्च शिवं तत्र निर्गुणं गुणरूपिणम् ॥५०॥ गुरुदत्तेन मंत्रेण पूजयेद्वृषभध्वजम् ॥ अन्यथा नाममंत्रेण पूजयेद्वै सदाशिवम् ॥५१॥
चन्दनेन विचित्रेण तण्डुलैश्चाप्यखण्डितैः ॥ कृष्णैश्चैव तिलैः पूजा कार्या शंभोः परात्मनः ॥ ५२ ॥ पुष्पैश्च शतपत्रैश्च करवीरैस्तथा पुनः ॥
अष्टभिर्नाममंत्रैश्चार्पयेत्पुष्पाणि शंकरे ॥ ५३ ॥ भवः शर्वस्तथा रुद्रः पुनः पशुपतिस्तथा ॥ उग्रो महांस्तथा भीम ईशान इति तानि वै ॥५४॥
श्रीपुष्पैश्च चतुर्थ्यन्तैर्नामभिः पूजयेच्छिवम् ॥ पश्चाद्धूपं च दीपं च नैवेद्यं च ततः परम् ॥ ५५ ॥ आद्ये यामे च नैवेद्यं पक्वान्नं कारयेद्बुधः ॥ अर्घं
च श्रीफलं दत्त्वा ताम्बूलं च निवेदयेत् ॥ ५६ ॥ नमस्कारं ततो ध्यानं जपः प्रोक्तो गुरोर्मनोः ॥ अन्यथा पंचवर्णेन तोषयेत्तेन शंकरम् ॥ ५७ ॥
धेनुमुद्रां प्रदर्श्याथ सुजलैस्तर्पणं चरेत ॥ पंचब्राह्मणभोजं च कल्पयेद्वै यथाबलम् ॥ ५८॥महोत्सवश्च कर्तव्यो यावद्यामो भवेदिह ॥ततःपूजाफलं
तस्मै निवेद्य च विसर्जयेत्॥५९॥पुनर्द्वितीये यामे च संकल्पं सुसमाचरेत्॥अथवैकदैव संकल्प्य कुर्यात्पूजां तथाविधाम्॥६०॥द्रव्यैःपूर्वैस्तथा पूजां

कृत्वा धारां समर्पयेत् ॥ पूर्वतो द्विगुणं मंत्रं समुच्चार्यार्चयेच्छिवम्॥६१॥पूर्वैस्तिलयवैश्चाथ कमलैः पूजयेच्छिवम् ॥ विल्वपत्रैर्विशेषेण पूजयेत्परमेश्व
रम् ॥ ६२ ॥ अर्घ्यं च वीजपूरेण नैवेद्यं पायसन्तथा ॥ मंत्रावृत्तिस्तु द्विगुणा पूर्वतोऽपि जनार्दन ॥ ६३ ॥ ततश्च ब्राह्मणानां हि भोज्यसंकल्पमाच
रेत् ॥ अन्यत्सर्वं तथा कुर्याद्यावच्च द्वितयावधि ॥ ६४ ॥ यामे प्राप्ते तृतीये च पूर्ववत्पूजनं चरेत् ॥ यवस्थाने च गोधूमाः पुष्पाण्यर्कभवानि च
॥ ६५ ॥ धूपैश्च विविधैस्तत्र दीपैर्नानाविधैरपि ॥ नैवेद्यापूपकैर्विष्णो शाकैर्नानाविधैरपि ॥ ६६ ॥ कृत्वैवं चाथ कर्पूरैरारात्रिकविधिं चरेत् ॥
अर्घ्यं च दाडिमं दद्याद्द्विगुणं [illegible]माचरेत् ॥ ६७ ॥ ततश्च ब्रह्मभोजस्य संकल्प च सदक्षिणम् ॥ उत्सवं पूर्ववत्कुर्याद्यावद्यामावधिर्भवेत् ॥ ६८ ॥
यामे चतुर्थे संप्राप्ते कुर्यात्तस्य विसर्जनम् ॥ प्रयोगादि पुनः कृत्वा पूजां विधिवदाचरेत् ॥ ६९ ॥ माषैः प्रियंगुभिर्मुद्गैस्सप्तधान्यैस्तथाथवा ॥
शंखीपुष्पैर्विल्वपत्रैः पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ ७० ॥ नैवेद्यं तत्र दद्याद्वै मधुरैर्विविधैरपि ॥ अथवा चैव माषान्नैस्तोषयेच्च सदाशिवम् ॥७१॥ अर्घं दद्या
त्कदल्याश्च फलेनैवाथ वा हरे ॥ विविधैश्च फलैश्चैव दद्यादर्घ्यं शिवाय च ॥ ७२ ॥ पूर्वतो द्विगुणं कुर्यान्मंत्रजापं नरोत्तमः ॥ संकल्पं ब्रह्मभोजस्य यथा
शक्ति चरेद्बुधः ॥७३॥गीतैर्वाद्यैस्तथा नृत्यैर्नयेत्कालं च भक्तितः ॥ महोत्सवैर्भक्तजनैर्यावत्स्यादरुणोदयः॥७४॥उदये च तथा जाते पुनस्स्नात्वा
र्चयेच्छिवम् ॥ नानापूजोपहारैश्च स्वाभिषेकस्तथाचरेत्॥७५॥ नानाविधानि दानानि भोज्यं च विविधन्तथा ॥ ब्राह्मणानां यतीनां च कर्तव्यं याम
संख्यया ॥ ७६ ॥ शंकराय नमस्कृत्य पुष्पाञ्जलिमथाचरेत् ॥ प्रार्थयेत्सुस्तुतिं कृत्वा मंत्रैरेतैर्विचक्षणः ॥७७॥ तावकस्त्वद्गतप्राणस्त्वच्चित्तोऽहं सदा
मृड ॥ कृपानिधे इति ज्ञात्वा यथा योग्यं तथा कुरु ॥७८॥ आज्ञानाद्यदि वा ज्ञानाज्जपपूजादिकं मया ॥ कृपानिधित्वाज्ज्ञात्वैव भूतनाथ प्रसीद
मे ॥ ७९ ॥ अनेनैवोपवासेन यज्जातं फलमेव च ॥ तेनैव प्रीयतां देवः शंकरः सुखदायकः ॥ ८० ॥ कुले मम महादेव भजनं तेऽस्तु सर्वदा ॥
माभूत्तस्य कुले जन्म यत्र त्वं न हि देवता ॥ ८१ ॥ पुष्पांजलिं समर्प्यैवं तिलकाशिष एव च ॥ गृह्णीयाद्ब्राह्मणेभ्यश्च ततश्शंभुं विसर्जयेत् ॥ ८२ ॥
एवं व्रतं कृतं येन तस्माद्दूरो हरो न हि ॥ न शक्यते फलं वक्तुं नादेयं विद्यते मम ॥ ८३ ॥ अनायासतया चंद्रे कृतं व्रतमिदम्परम् ।
तस्य वै मुक्तिबीजं च जातं नात्र विचारणा ॥ ८४ ॥ प्रतिमासं व्रतं चैव कर्तव्यं भक्तितो नरैः ॥ उद्यापनविधिं पश्चात्कृत्वा सांगफलं
लभेत् ॥ ८५ ॥ व्रतस्य करणान्नूनं शिवोऽहं सर्वदुःखहा ॥ दद्मि मुक्तिं च भुक्तिं च सर्वं वै वाञ्छितं फलम् ॥ ८६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इति
शिववचनं निशम्य विष्णुर्हितनरमद्भुतमाजगाम धाम ॥ तदनु व्रतमुत्तमं जनेषु समचरदात्महितेषु चैतदेव ॥ ८७ ॥ कदाचिन्नारदा[illegible]

शिवरात्रिव्रतन्त्विदम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं दिव्यं कथयामास केशवः ॥ ८८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां व्याधेश्वरमाहात्म्ये शिवरात्रिव्रतमहिमनिरूपणं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि शिवरात्रिव्रतस्य च ॥ यत्कृत्वा शंकरस्साक्षात्प्रसन्नो भवति ध्रुवम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ श्रूयतामृषयो भक्त्या तदुद्यापनमादरात् ॥ यस्यानुष्ठानतः पूर्णं व्रतं भवति तद्ध्रुवम् ॥ २ ॥ चतुर्दशाब्दं कर्तव्यं शिवरात्रिव्रतं शुभम् ॥ एकभक्तं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यामुपोषणम् ॥३॥ शिवरात्रिदिने प्राप्ते नित्यं संपाद्य वै विधिम् ॥ शिवालयं ततो गत्वा पूजां कृत्वा यथाविधि ॥ ४ ॥ ततश्च कारयेद्दिव्यं मण्डलं तत्र यत्नतः ॥ गौरीतिलकनाम्ना वै प्रसिद्धं भुवनत्रये ॥ ५ ॥ तन्मध्ये लेखयेद्दिव्यं लिंगतोभद्रमण्डलम् ॥ अथवा सर्वतोभद्रं मण्डपान्तः प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥ कुंभास्तत्र प्रकर्तव्याः प्राजापत्यविसंज्ञया ॥ सवस्त्रास्सफलास्तत्र दक्षिणासहिताः शुभाः ॥७॥ मण्डलस्य च पार्श्वे व स्थापनीयाः प्रयत्नतः ॥ मध्ये चैकश्च संस्थाप्यः सौवर्णो वापरो घटः ॥ ८ ॥ तत्रोमासहितां शंभुमूर्तिं निर्माय हाटकीम् ॥पलेन वा तदर्द्धेन यथाशक्त्याथवा व्रती॥९॥निधाय वामभागे तु शिवामूर्तिमतन्द्रितः॥ मदीयां दक्षिणे भागे कृत्वा रात्रौ प्रपूजयेत् ॥ १० ॥ आचार्यं वरयेत्तत्र चर्त्विग्भिस्सहितं शुचिम् ॥ अनुज्ञातश्च तैर्भक्त्या शिवपूजां समाचरेत् ॥ ११ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्पूजां यामोद्भवां चरन् ॥ रात्रिमाक्रमयेत्सर्वां गीतनृत्यादिना व्रती ॥१२॥ एवं सम्पूज्य विधिवत्संतोष्य प्रातरेव च ॥ पुनः पूजां ततः कृत्वा होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ १३ ॥ यथाशक्ति विधानेन प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्प्रीत्या दद्याद्दानानि भक्तितः ॥ १४ ॥ ऋत्विजश्च सपत्नीकान्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ अलंकृत्य विधानेन दद्याद्दानं पृथक्पृथक् ॥ १५ ॥ गां सवत्सां विधानेन यथोपस्करसंयुताम् ॥ उक्ताचार्याय वै दद्याच्छिवो मे प्रीयतामिति ॥ १६ ॥ ततस्तत्कुम्भां तन्मूर्तिं सवस्त्रां वृषभे स्थिताम् ॥ सर्वालंकारसहितामाचार्याय निवेदयेत् ॥१७॥ ततः संप्रार्थयेद्देवं महेशानं महाप्रभुम् ॥ कृतांजलिर्नतस्कन्धस्सुप्रीत्या गद्गदाक्षरः ॥१८॥ देवदेव महादेव शरणागतवत्सल ॥ व्रतेनानेन देवेश कृपां कुरु ममोपरि ॥ १९ ॥ मया भक्त्यनुसारेण व्रतमेतत्कृतं शिव ॥ न्यूनं सम्पूर्णतां यातु प्रसादात्तव शंकर ॥ २० ॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानाज्जपपूजादिकं मया ॥ कृतं तदस्तु कृपया सफलं तव शंकर ॥ २१ ॥ एवं पुष्पांजलिं दत्त्वा शिवाय परमात्मने ॥ नमस्कारं ततः कुर्यात्प्रार्थनां पुनरेव च ॥ २२ ॥ एवं व्रतं कृतं येन न्यूनं तस्य न विद्यते ॥ मनोऽभीष्टां ततः सिद्धिं लभते नात्र संशयः ॥ २३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां शिवरात्रिव्रतोद्यापनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत ते वचनं श्रुत्वा परानन्दं वयं गताः ॥ विस्तरा

त्कथय प्रीत्या तदेव व्रतमुत्तमम् ॥ १ ॥ कृतं पुरा च केनेह सूतैतद्व्रतमुत्तमम् ॥ कृत्वाप्यज्ञानतश्चैव प्राप्तं किं फलमुत्तमम् ॥ २ ॥ सूत उवाच॥
श्रूयतामृषयस्सर्वं कथयामि पुरातनम् ॥ इतिहासं निषादस्य सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ३ ॥ पुरा कश्चिद्वने भिल्लो नाम्ना ह्यासीद्गुरुद्रुहः ॥ कुटुम्बी
बलवान्क्रूरः क्रूरकर्मपरायणः ॥ ४ ॥ निरन्तरं वने गत्वा मृगान्हन्ति स्म नित्यशः ॥ चौर्य्यं च विविधं तत्र करोति स्म वने वसन्
॥ ५ ॥ बाल्यादारभ्य तेनेह कृतं किंचिच्छुभं न हि ॥ महान्कालो व्यतीयाय वने तस्य दुरात्मनः ॥ ६ ॥ कदाचिच्छिवरात्रिश्च प्राप्ता
सीत्तत्र शोभना ॥ न दुरात्मा स्म जानाति महद्वननिवासकृत् ॥ ७ ॥ एतस्मिन्समये भिल्लो मात्रा पित्रा स्त्रिया तथा ॥ प्रार्थितश्च
क्षुधाविष्टैर्भक्ष्यं देहि वनेचर ॥ ८ ॥ इति संप्रार्थितः सोऽपि धनुरादाय सत्वरम् ॥ जगाम मृगहिंसार्थं बभ्राम सकलं वनम् ॥ ९ ॥
दैवयोगात्तदा तेन न प्राप्तं किंचिदेव हि ॥ अस्तं प्रातस्तदा सूर्यस्स वै दुःखमुपागतः ॥ १० ॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं न प्राप्तं
मेऽद्य किंचन ॥ बालाश्च ये गृहे तेषां किं पित्रोश्च भविष्यति ॥ ११ ॥ मदीयं वै कलत्रं च तस्याः किंचिद्भविष्यति ॥ किंचिद्गृहीत्वा हि
मया गंतव्यं नान्यथा भवेत् ॥ १२ ॥ इत्थं विचार्य स व्याधो जलाशयसमीपगः ॥ जलावतरणं यत्र तत्र गत्वा स्वयं स्थितः ॥ १३ ॥ अवश्य
मत्र कश्चिद्वै जीवश्चैवागमिष्यति ॥ तं हत्वा स्वगृहं प्रीत्या यास्यामि कृतकार्यकः ॥ १४ ॥ इति मत्वा स वै वृक्षमेकं बिल्वेतिसंज्ञकम्॥समारुह्य
स्थितस्तत्र जलमादाय भिल्लकः ॥ १५ ॥ कदायास्यति कश्चिद्वै कदा हन्यामहं पुनः ॥ इति बुद्धिं समास्थाय स्थितोऽसौ क्षुत्तृषान्वितः ॥१६॥
तद्रात्रौ प्रथमे यामे मृगी त्वेका समागता॥तृषार्ता चकिता सा च प्रोत्फालं कुर्वती तदा॥१७॥तां दृष्ट्वा च तदा तेन तद्वधार्थमथो शरः ॥ संह
र्षेण द्रुतं विष्णो धनुषि स्वे हि संदधे ॥१८॥ इत्येवं कुर्वतस्तस्य जलं बिल्वदलानि च ॥ पतितानि ह्यधस्तत्र शिवलिंगमभूत्ततः॥ १९॥ यामस्य
प्रथमस्यैव पूजा जाता शिवस्य च ॥ तन्महिम्ना हि तस्यैव पातकं गलितन्तदा ॥ २०॥ तत्रत्यं चैव तच्छब्दं श्रुत्वा सा हरिणी भिया ॥ व्याधं
दृष्ट्वा व्याकुला हि वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ मृग्युवाच ॥ किं कर्तुमिच्छसि व्याध सत्यं वद ममाग्रतः ॥ तच्छ्रुत्वा हरिणीवाक्यं व्याधो वचन
मब्रवीत् ॥२२ ॥ व्याध उवाच ॥ कुटुम्बं क्षुधितं मेऽद्य हत्वा त्वां तर्पयाम्यहम् ॥ दारुणं तद्वचश्श्रुत्वा दृष्ट्वा तं दुर्द्धरं खलम् ॥ २३ ॥ किं
करोमि क्व गच्छामि ह्युपायं रचयाम्यहम् ॥ इत्थं विचार्य्य सा तत्र वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ मृग्युवाच ॥ मन्मांसेन सुखं ते स्याद्देहस्यानर्थ

कारिणः ॥ अधिकं किं महत्पुण्यं धन्याहं नात्र संशयः ॥ २५ ॥ उपकारकरस्यैव यत्पुण्यं जायते त्विह ॥ तत्पुण्यं शक्यते नैव वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ २६ ॥ परं तु शिशवो मेऽद्य वर्तते स्वाश्रमेऽखिलाः ॥ भगिन्यै तान्समर्प्यैव प्रायास्ये स्वामिनेऽथ वा ॥२७॥ न मे मिथ्यावचस्त्वं हि विजानीहि वनेचर ॥ आयास्येह पुनश्चाहं समीपं ते न संशयः ॥२८॥ स्थिता सत्येन धरणी सत्येनैव च वारिधिः ॥ सत्येन जलधाराश्च सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २९ ॥ ॥ सुत उवाच ॥ इत्युक्तोऽपि तया व्याधो न मेने तद्वचो यदा ॥ तदा सुविस्मिता भीता वचनं साब्रवीत्पुनः ॥३० ॥ मृग्युवाच ॥ शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि शपथं हि करोम्यहम् ॥ आगच्छेयं यथा ते न समीपं स्वगृहं गता ॥३१॥ ब्राह्मणो वेदविक्रेता सन्ध्याहीनस्त्रिकालकम् ॥ स्त्रियस्स्वस्वामिनो ह्याज्ञां समुल्लंघ्य क्रियान्विताः ॥३२॥ कृतघ्ने चैव यत्पापं तत्पापं विमुखे हरे ॥ द्रोहिणश्चैव यत्पापं तत्पापं धर्मलंघने ॥ ३३ ॥ विश्वासघातके तच्च तथा वै छलकर्तरि ॥ तेन पापेन लिम्पामि यद्यहं नागमे पुनः ॥ ३४ ॥ इत्याद्यनेकशपथान्मृगी कृत्वा स्थिता यदा ॥ तदा व्याधस्स विश्वस्य गच्छेति गृहमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ मृगी हृष्टा जलं पीत्वा गता स्वाश्रममण्डलम् ॥ तावच्च प्रथमो यामस्तस्य निद्रां विना गतः ॥ ३६ ॥ तदीया भगिनी या वै मृगी च परिभाविता ॥ तस्या मार्गं विचिन्वन्ती ह्याजगाम जलार्थिनी ॥ ३७ ॥ तां दृष्ट्वा च स्वयं भिल्लोऽकार्षीद्बाणस्य कर्षणम् ॥ पूर्ववज्जलपत्राणि पतितानि शिवोपरि ॥ ३८ ॥ यामस्य च द्वितीयस्य तेन शंभोर्महात्मनः ॥ पूजा जाता प्रसंगेन व्याधस्य सुखदायिनी ॥ ३९ ॥ मृगी सा प्राह तं दृष्ट्वा किं करोषि वनेचर ॥ पूर्ववत्कथितं तेन तच्छ्रुत्वाह मृगी पुनः ॥ ४० ॥ मृग्युवाच ॥ धन्याहं श्रृणु तां व्याध सफलं देहधारणम् ॥ अनित्येन शरीरेण ह्युपकारो भविष्यति ॥ ४१ ॥ परन्तु मम बालाश्च गृहे तिष्ठन्ति चार्भकाः ॥ भर्त्रे तांश्च समर्प्यैव ह्यागमिष्याम्यहं पुनः ॥ ४२ ॥ ॥ व्याध उवाच ॥ त्वया चोक्तं न मन्येऽहं हन्मि त्वां नात्र संशयः ॥ तच्छ्रुत्वा हरिणी प्राह शपथं कुर्वती हरे ॥ ४३ ॥ ॥ मृग्युवाच ॥ शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि नागच्छेयं पुनर्यदि ॥ वाचा विचलितो यस्तु सुकृतं तेन हारितम् ॥ ४४ ॥ परिणीतां स्त्रियं हित्वा गच्छत्यन्यां च यः पुमान् ॥ वेदधर्मं समुल्लंघ्य कल्पितेन च यो व्रजेत् ॥ ४५ ॥ विष्णुभक्तिसमायुक्तः शिवनिन्दां करोति यः ॥ पित्रोः क्षयाहमासाद्य शून्यं चैवाक्रमेदिह ॥ ४६ ॥ कृत्वा च परितापं हि करोति वचनं पुनः ॥ तेन पापेन लिंपामि नागच्छेयं पुनर्यदि ॥ ४७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तश्च तया व्याधो गच्छेत्याह मृगीं

छकारपरस्मैपदाभाव आर्षः ।

च सः ॥ सा मृगी च जलं पीत्वा हृष्टाऽगच्छत्स्वमाश्रमम् ॥४८॥ तावद् द्वितीयो यामो वै तस्य निद्रां विना गतः ॥ एतस्मिन्समये तत्र प्राप्ते यामे
तृतीयके ॥ ४९ ॥ ज्ञात्वा विलंबं चकितस्तदन्वेषणतत्परः ॥ तद्यामे मृगमद्राक्षीज्जलमार्गगतं ततः ॥ ५० ॥ पुष्टं मृगं च तं दृष्ट्वा हृष्टो वनचर
स्स वै ॥ शरं धनुषि संधाय हन्तुं तं हि प्रचक्रमे ॥ ५१ ॥ तदैवं कुर्वतस्तस्य बिल्वपत्राणि कानिचित् ॥ तत्प्रारब्धवशाद्विष्णो पतितानि शिवोपरि
॥ ५२ ॥ तेन तृतीययामस्य तद्रात्रौ तस्य भाग्यतः ॥ पूजा जाता शिवस्यैव कृपालुत्वं प्रदर्शितम् ॥ ५३ ॥ श्रुत्वा तत्र च तं शब्दं किं करोषीति
प्राह सः ॥ कुटुम्बार्थमहं हन्मि त्वां व्याधश्चेति सोऽब्रवीत् ॥ ५४ ॥ तच्छ्रुत्वा व्याधवचनं हरिणो हृष्टमानसः ॥ द्रुतमेव च तं व्याधं वचनं चेद
मब्रवीत् ॥ ५५ ॥ ॥ हरिण उवाच ॥ धन्योऽहं पुष्टिमानद्य भवत्तृप्तिर्भविष्यति॥यस्यांगं नोपकारार्थं तस्य सर्वं वृथा गतम् ॥५६॥ यो वै सामर्थ्य
युक्तश्च नोपकारं करोति वै ॥ तत्सामर्थ्यं भवेद् व्यर्थं परत्र नरकं व्रजेत् ॥५७॥ परन्तु बालकान् स्वांश्च समर्प्य जननीं शिशून् ॥ आश्वास्याप्यथ
तान् सर्वानागमिष्याम्यहं पुनः ॥ ५८ ॥ इत्युक्तस्तेन स व्याधो विस्मितोऽतीव चेतसि ॥ मनाक् शुद्धमना नष्टपापपुंजो वचोऽब्रवीत्॥५९॥व्याध
उवाच ॥ येये समागताश्चात्र तेते सर्वे त्वया यथा॥ कथयित्वा गता ह्यत्र नायान्त्यद्यापि वंचकाः ॥६०॥ त्वं चापि संकटे प्राप्तो व्यलीकं च गमि
ष्यसि ॥ मम संजीवनं चाद्य भविष्यति कथं मृग॥६१॥ मृग उवाच॥शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि नानृतं विद्यते मयि ॥सत्येन सर्वं ब्रह्माण्डं तिष्ठत्येव
चराचरम् ॥ ६२ ॥ यस्य वाणी व्यलीका हिं तत्पुण्यं गलितं क्षणात् ॥ तथापि शृणु वै सत्यां प्रतिज्ञां मम भिल्लक ॥ ६३ ॥ सन्ध्यायां मैथुने
घस्र शिवरात्र्यां च भोजने ॥ कूटसाक्ष्ये न्यासहारे संध्याहीने द्विजे तथा ॥ ६४ ॥ शिवहीनं मुखं यस्य नोपकर्ता क्षमोऽपि सन् ॥ पर्वणि श्रीफल
स्यैव त्रोटनेऽभक्ष्यभक्षणे ॥ ६५ ॥ असंपूज्य शिवं भस्मरहितश्चान्नभुक् च यः ॥ एतेषां पातकं मे स्यान्नागच्छेयं पुनर्यदि ॥ ६६ ॥ ॥ शिव
उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य गच्छ शीघ्रं समाव्रज ॥ स व्याधेनैवमुक्तस्तु जलं पीत्वा गतो मृगः ॥ ६७ ॥ ते सर्वे मिलितास्तत्र स्वाश्रमे
कृतसुप्रणाः ॥ वृत्तांतं चैव तं सव श्रुत्वा सम्यक् परस्परम् ॥ ६८ ॥ गन्तव्यं निश्चयेनेति सत्यपाशेन यंत्रिताः ॥ आश्वास्य बालकांस्तत्र गन्तु
मुत्कण्ठितास्तदा ॥ ६९ ॥ मृगी ज्येष्ठा च या तत्र स्वामिनं वाक्यमब्रवीत् ॥ त्वां विना बालका ह्यत्र कथं स्थास्यंति वै मृग ॥ ७० ॥ प्रथमं
तु मया तत्र प्रतिज्ञा च कृता प्रभो ॥ तस्मान्मया च गन्तव्यं भवद्भ्यां स्थीयतामिह ॥ ७१ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा कनिष्ठा वाक्यमब्रवीत् ॥
अहं त्वत्सेविका चाद्य गच्छामि स्थीयतां त्वया ॥ ७२ ॥ तच्छ्रुत्वा च मृगः प्राह गम्यते तत्र वै मया ॥ भवत्यौ तिष्ठतां चात्र मातृतः

173

शिशुरक्षणम् ॥ ७३ ॥ तत्स्वामिवचनं श्रुत्वा मेनाते तत्र धर्मतः ॥ प्रोचुः प्रीत्या स्वभर्तारं वैधव्ये जीवितं च धिक् ॥ ७४ ॥ बालानाश्वास्य तां स्तत्र समर्प्य सहवासिनः ॥ गतास्ते सर्व एवाशु यत्रास्ते व्याधसत्तमः ॥ ७५ ॥ ते बाला अपि सर्वे वै विलोक्यानुपथागताः ॥ एतेषां या गतिः स्याद्वै ह्यस्माकं सा भवत्विति ॥ ७६ ॥ तान् दृष्ट्वा हर्षितो व्याधो बाणं धनुषि संदधे ॥पुनश्च जलपत्राणि पतितानि शिवोपरि ॥ ७७ ॥ तेन जाता चतुर्थ्यस्य पूजा यामस्य वै शुभा ॥ तस्य पापन्तदा सर्वं भस्मसादभवत् क्षणात् ॥ ७८ ॥ मृगी मृगी मृगश्चोचुश्शीघ्रं वै व्याधसत्तमः॥ अस्मा कं सार्थकं देहं कुरु त्वं हि कृपां कुरु ॥ ७९ ॥ शिव उवाच ॥ इति तेषां वचश्श्रुत्वा व्याधो विस्मयमागतः ॥ शिवपूजाप्रभावेण ज्ञानं दुर्लभमाप्तवान् ॥ ८० ॥ एते धन्या मृगाश्चैव ज्ञानहीनास्सुसंमताः ॥ स्वीयेनैव शरीरेण परोपकरणे रताः ॥ ८१ ॥ मानुष्य जन्म संप्राप्य साधि तं किं मयाधुना ॥ परकायं च संपीड्य शरीरं पोषितं मया ॥ ८२ ॥ कुटुम्बं पोषितं नित्यं कृत्वा पापान्यनेकशः ॥ एवं पापानि हा कृत्वा का गतिर्मे भविष्यति ॥८३ ॥ कां वा गतिं गमिष्यामि पातकं जन्मतः कृतम् ॥ इदानीं चिंतयाम्येवं धिग्धिक् च जीवनं मम ॥ ८४ ॥ इति ज्ञान समापन्नो बाणं संवारयंस्तदा ॥ गम्यतां च मृगश्रेष्ठा धन्याः स्थ इति चाब्रवीत् ॥ ८५ ॥ शिव उवाच ॥ इत्युक्ते च तदा तेन प्रसन्नश्शंकर स्तदा ॥ पूजितं च स्वरूपं हि दर्शयामास संमतम् ॥ ८६ ॥ संस्पृश्य कृपया शंभुस्तं व्याधं प्रीतितोऽब्रवीत् ॥ वरं ब्रूहि प्रसन्नोऽस्मि व्रतेनानेन भिल्लक ॥ ८७ ॥ व्याधोऽपि शिवरूपं च दृष्ट्वा मुक्तोऽभवत्क्षणात् ॥ पपात शिवपादाग्रे सर्वं प्राप्तमिति ब्रुवन् ॥ ८८ ॥ शिवोऽपि सुप्रसन्नात्मा नाम दत्वा गुहेति च ॥ विलोक्य तं कृपादृष्ट्या तस्मै दिव्यान्वरानदात् ॥ ८९ ॥ शिव उवाच ॥ शृणु व्याधाद्य भोगांस्त्वं भुंक्ष्व दिव्या न्यथेप्सितान् ॥ राजधानीं समाश्रित्य शृंगवेरपुरे पराम् ॥ ९० ॥ अनपाया वंशवृद्धिश्श्लाघनीयः सुरैरपि ॥ गृहे रामस्तव व्याध समायास्यति निश्चितम् ॥ ९१ ॥ करिष्यति त्वया मैत्रीं मद्भक्तस्नेहकारकः ॥ मत्सेवासक्तचेतास्त्वं मुक्तिं यास्यसि दुर्लभाम् ॥ ९२ ॥ एतस्मिन्नंतरे ते तु कृत्वा शंकरदर्शनम् ॥ सर्वे प्रणम्य सन्मुक्तिं मृगयोनेः प्रपेदिरे ॥ ९३ ॥ विमाने च समारुह्य दिव्यदेहा गतास्तदा ॥ शिवदर्शनमात्रेण शापान्मुक्ता दिवं गताः ॥९४॥ व्याधेश्वरः शिवो जातः पर्वते ह्यर्बुदाचले ॥ दर्शनात्पूजनात्सद्यो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ ९५ ॥ व्याधोऽपि तद्दिनान्नून भोगान्स सुरसत्तम ॥ भुक्त्वा रामकृपां प्राप्य शिवसायुज्यमाप्तवान् ॥ ९६ ॥ अज्ञानात्सव्रतश्चैतत्कृत्वा सायुज्यमाप्तवान् ॥ किं पुनर्भक्तिसंपन्ना यान्ति तन्मयतां शुभाम् ॥ ९७ ॥ विचार्य्य सर्वशास्त्राणि धर्मांश्चैवाप्यनेकशः ॥ शिवरात्रिव्रतमिदं सर्वोत्कृष्टं प्रकीर्तितम् ॥ ९८ ॥ व्रतानि विविधान्य

त्र तीर्थानि विविधानि च ॥ दानानि च विचित्राणि मखाश्च विविधास्तथा ॥ ९९ ॥ तपांसि विविधान्येव जपाश्चैवाप्यनेकशः ॥ ॥ नै
नेन समतां यान्ति शिवरात्रिव्रतेन च ॥ १०० ॥ तस्माच्छुभतरं चैतत्कर्तव्यं हितमीप्सुभिः ॥ शिवरात्रिव्रतन्दिव्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं सदा
॥ १०१ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं शिवरात्रिव्रतं शुभम् ॥ व्रतराजेति विख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १०२ ॥ इति श्री शिवमहापुराणे
चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां व्याधेश्वरमाहात्म्ये शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यवर्णनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥ ऋषय ऊचुः ॥ मुक्तिर्नाम त्वया प्रोक्ता
तस्यां किं नु भवेदिह ॥ अवस्था कीदृशी तत्र भवेदिति वदस्व नः ॥ १॥ सूत उवाच ॥ मुक्तिश्चतुर्विधा प्रोक्ता श्रूयतां कथयामि वः ॥ संसारक्लेश
संहर्त्री परमानन्ददायिनी ॥ २ ॥ सारूप्या चैव सालोक्या सान्निध्या च तथा परा ॥ सायुज्या च चतुर्थी सा व्रतेनानेन या भवेत् ॥३॥ मुक्तेर्दाता
मुनिश्रेष्ठा केवलं शिव उच्यते ॥ ब्रह्माद्या न हि ते ज्ञेयाः केवलं च त्रिवर्गदाः ॥ ४ ॥ ब्रह्माद्यास्त्रिगुणाधीशाः शिवस्त्रिगुणतः परः ॥ निर्विकारी पर
ब्रह्म तुर्यः प्रकृतितः परः ॥५॥ ज्ञानरूपोऽव्ययः साक्षी ज्ञानगम्योऽद्वयस्स्वयम् ॥ कैवल्यमुक्तिदस्सोऽत्र त्रिवर्गस्य प्रदोऽपि हि ॥ ६ ॥ कैवल्याख्या
पञ्चमी च दुर्लभा सर्वथा नृणाम् ॥ तल्लक्षणं प्रवक्ष्यामि श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥७॥ उत्पद्यते यतः सर्वं येनैतत्पाल्यते जगत् ॥ यस्मिंश्च लीयते तद्धि
येन सर्वमिदं ततम् ॥ ८ ॥ तदेव शिवरूपं हि पठ्यते च मुनीश्वराः ॥ सकलं निष्फलं चेति द्विविधं वेदवर्णितम् ॥ ९ ॥ विष्णुना तच्च न ज्ञातं
ब्रह्मणा न च तत्तथा ॥ कुमाराद्यैश्च न ज्ञातं न ज्ञातं नारदेन वै ॥ १० ॥ शुकेन व्यासपुत्रेण व्यासेन च मुनीश्वरैः ॥ तत्पूर्वैश्चाखिलैर्देवैर्वेदैः शास्त्रै
स्तथा न हि ॥ ११ ॥ सत्यं ज्ञानमनंतं च सच्चिदानन्दसंज्ञितम् ॥ निर्गुणो निरुपाधिश्चाव्ययः शुद्धो निरंजनः ॥ १२ ॥ न रक्तो नैव पीतश्च न
श्वेतो नील एव च ॥ न ह्रस्वो न च दीर्घश्च न स्थूलः सूक्ष्म एव च ॥ १३ ॥ यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सह ॥ तदेव परमं प्रोक्तं ब्रह्मैव
शिवसंज्ञकम् ॥ १४ ॥ आकाशं व्यापकं यद्वत्तथैव व्यापकन्त्विदम् ॥ मायातीतं परात्मानं द्वन्द्वातीतं विमत्सरम् ॥ १५ ॥ तत्प्राप्तिश्च भवेदत्र
शिवज्ञानोदयाद्ध्रुवम् ॥ भजनाद्वा शिवस्यैव सूक्ष्ममत्या सतां द्विजाः ॥ १६ ॥ ज्ञानं तु दुष्करं लोके भजनं सुकरं मतम् ॥ तस्माच्छिवं च भजत
मुक्त्यर्थमपि सत्तमाः ॥ १७ ॥ शिवो हि भजनाधीनो ज्ञानात्मा मोक्षदः परः ॥ भक्त्यैव बहवः सिद्धा मुक्तिं प्रापुः परां मुदा ॥ १८ ॥ ज्ञानमाता
शंभुभक्तिर्मुक्तिभुक्तिप्रदा सदा ॥ सुलभा यत्प्रसादाद्धि सत्प्रेमांकुरलक्षणा ॥१९॥ सा भक्तिर्विविधा ज्ञेया सगुणा निर्गुणा द्विजाः ॥ वैधी स्वाभाविकी
या या वरा सा सा स्मृता परा ॥२०॥ नैष्ठिक्यनैष्ठिकीभेदाद्द्विविधैव हि कीर्तिता ॥ षड्विधा नैष्ठिकी ज्ञेया द्वितियैकविधा स्मृता ॥ २१ ॥ विहिता

विहना भेदात्तामनेकां विदुर्बुधाः ॥ तयोर्बहुविधत्वाच्च विस्तारो न हि वर्ण्यते ॥ २२ ॥ ते नवांगे उभे ज्ञेये श्रवणादिकभेदतः ॥ सुदुष्करे तत्प्रसादं विना च सुकरे ततः ॥ २३ ॥ भक्तिज्ञाने न भिन्ने हि शंभुना वर्णिते द्विजाः ॥ तस्माद्भेदो न कर्तव्यस्तत्कर्तुस्सर्वदा सुखम् ॥ २४ ॥ विज्ञानं न भवत्येव द्विजा भक्तिविरोधिनः ॥ शंभुभक्तिकरस्यैव भवेज्ज्ञानोदयो द्रुतम् ॥ २५ ॥ तस्माद्भक्तिर्महेशस्य साधनीया मुनीश्वराः ॥ तयैव निखिलं सिद्धं भविष्यति न संशयः ॥ २६ ॥ इति पृष्टं भवद्भिर्यत्तदेव कथितं मया ॥ तच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ २७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां मुक्तिनिरूपणं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ शिवः को वा हरिः को वा रुद्रः को वा विधिश्च कः ॥ एतेषु निर्गुणः को वा ह्येतं नश्छिन्धि संशयम् ॥ १ ॥ सूत उवाच॥यच्चादौ हि समुत्पन्नं निर्गुणात्परमात्मनः ॥ तदेव शिवसंज्ञं हि वेदवेदांतिनो विदुः ॥२॥तस्मात्प्रकृतिरुत्पन्ना पुरुषेण समन्विता॥ताभ्यान्तपः कृत तत्र मूलस्थे च जले सुधीः॥३॥ पंचक्रोशीति विख्याता काशी सर्वातिवल्लभा ॥ व्याप्तं च सकलं ह्येतत्तज्जलं विश्वतो गतम् ॥ ४ ॥ संभाव्य मायया युक्तस्तत्र सुप्तो हरिस्स वै ॥ नारायणेति विख्यातः प्रकृतिर्नारायणी मता ॥ ५ ॥ तन्नाभिकमले यो वै जातस्स च पितामहः ॥ तेनैव तपसा दृष्टस्स वै विष्णुरुदाहृतः ॥ ६ ॥ उभयोर्वादशमने यद्रूपं दर्शितं बुधाः॥ महादेवेति विख्यातं निर्गुणेन शिवेन हि॥७॥ तेन प्रोक्तमहं शम्भुर्भविष्यामि कभालतः॥रुद्रो नाम स विख्यातो लोकानुग्रहकारकः ॥ ८ ॥ ध्यानार्थं चैव सर्वेषामरूपो रूपवानभूत् ॥ स एव च शिवस्साक्षाद्भक्तवात्सल्यकारकः ॥ ९ ॥ शिवे त्रिगुणसम्भिन्ने रुद्रे तु गुणधामनि ॥ वस्तुतो न हि भेदोऽस्ति स्वर्णे तद्भूषणे यथा ॥ १० ॥ समानरूपकर्माणौ समभक्तगतिप्रदौ ॥ समानाखिलसंसेव्यौ नानालीलाविहारिणौ ॥११॥ सर्वथा शिवरूपो हि रुद्रो रौद्रपराक्रमः॥ उत्पन्नो भक्तकार्यार्थं हरिब्रह्मसहायकृत् ॥ १२ ॥ अन्ये च ये समुत्पन्ना यथानुक्रमतो लयम् ॥ यांति नैव तथा रुद्रः शिवे रुद्रो विलीयते ॥ १३ ॥ ते वै रुद्रं मिलित्वा तु प्रयान्ति प्रकृता इमे ॥ इमान्रुद्रो मिलित्वा तु न याति श्रुतिशासनम् ॥ १४ ॥ सर्वे रुद्रं भजन्त्येव रुद्रः कंचिद्भजेन्न हि ॥ स्वात्मना भक्तवात्सल्याद्भजत्येव कदाचन ॥ १५ ॥ अन्यं भजन्ति ये नित्यं तस्मिंस्ते लीनतां गताः॥ तेनैव रुद्रं ते प्राप्ताः कालेन महता बुधाः ॥ १६ ॥ रुद्रभक्तास्तु ये केचित्तत्क्षणं शिवतां गताः ॥ अन्यापेक्षा न वै तेषां श्रुतिरेषा सनातनी ॥ १७ ॥ अज्ञानं विविधं ह्येतद्विज्ञानं विविधं न हि ॥ तत्प्रकारमहं वक्ष्ये शृणुतादरतो द्विजाः ॥ १८ ॥ ब्रह्मादितृणपर्यंतं यत्किंचिद्दृश्यते त्विह॥

१ तत्प्रसादादित्यर्थः ।

तत्सव शिव एवास्ति मिथ्या नानात्वकल्पना ॥ १९॥ सृष्टेः पूर्वं शिवः प्रोक्तः सृष्टेर्मध्ये शिवस्तथा ॥ सृष्टेरन्ते शिवः प्रोक्तस्सर्वशून्ये तदा शिवः॥
॥ २० ॥ तस्माच्चतुर्गुणः प्रोक्तः शिव एव मुनीश्वराः ॥ स एव सगुणो ज्ञेयः शक्तिमत्त्वाद्द्विधापि सः ॥२१ ॥ येनैव विष्णवे दत्तास्सर्वे वेदास्सना
तनाः ॥ वर्णा मात्रा ह्यनेकाश्च ध्यानं स्वस्य च पूजनम् ॥ २२॥ ईशानः सर्वविद्यानां श्रुतिरेषा सनातनी ॥ वेदकर्त्ता वेदपतिस्तस्माच्छम्भुरुदाहृतः
॥ २३ ॥ स एव शंकरः साक्षात्सर्वानुग्रहकारक ॥ कर्ता भर्ता च हर्ता च साक्षी निर्गुण एव सः ॥ २४ ॥ अन्येषां कालमानं च कालस्य कलना
न हि ॥ महाकालस्स्वयं साक्षान्महाकालीसमाश्रितः ॥ २५ ॥ तथा च ब्राह्मणा रुद्रं तथा कालीं प्रचक्षते ॥ सर्वं ताभ्यान्ततः प्राप्तमिच्छया सत्य
लीलया ॥ २६ ॥ न तस्योत्पादकः कश्चिद्भर्ता हर्ता न तस्य हि ॥ स्वयं सर्वस्य हेतुस्ते कार्यभूताच्युतादयः ॥ २७ ॥ स्वयं च कारणं काय
स्वस्य नैव कदाचन ॥ एकोऽप्यनेकतां यातोऽप्यनेकोप्येकतां व्रजेत्॥२८॥एकं बीजं बहिर्भूत्वा पुनर्बीजं च जायते ॥ बहुत्वे च स्वयं सर्वं शिवरूपी
महेश्वरः ॥ २९ ॥ एतत्परं शिवज्ञानं तत्त्वतस्तदुदाहृतम् ॥ जानाति ज्ञानवानेव नान्यः कश्चिदृषीश्वराः ॥ ३० ॥ ॥मुनय ऊचुः ॥ ज्ञानं सलक्ष
णं ब्रूहि यज्ज्ञात्वा शिवताम्व्रजेत् ॥ कथं शिवश्च तत्सर्वं सर्वं वा शिव एव च ॥ ३१ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ एतदाकर्ण्य वचनं सूतः पौराणिको
त्तमः ॥ स्मृत्वा शिवपदाम्भोजं मुनींस्तानब्रवीद्वचः ॥ ३२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां सगुणनिर्गुणभेदवर्णनं नामद्वि
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ सूत उवाच॥ श्रूयतामृषयः सर्वे शिवज्ञानं यथा श्रुतम् ॥ कथयामि महागुह्यं परमुक्तिस्वरूपकम् ॥ १ ॥ कनारदकुमा
राणां व्यासस्य कपिलस्य च॥एतेषां च समाजे तैर्निश्चित्य समुदाहृतम् ॥२॥ इति ज्ञानं सदा ज्ञेयं सर्वं शिवमयं जगत् ॥ शिवः सर्वमयो ज्ञेयस्स
र्वज्ञेन विपश्चिता ॥ ३ ॥ आब्रह्मतृणपर्यन्तं यत्किंचिद्दृश्यते जगत्॥तत्सर्वं शिव एवास्ति स देवः शिव उच्यते ॥ ४॥ यदेच्छा तस्य जायेत तदा च
क्रियते त्विदम्॥ सर्वं स एव जानाति तं न जानाति कश्चन॥५॥रचयित्वा स्वयं तच्च प्रविश्य दूरतः स्थितः॥ न तत्र च प्रविष्टोऽसौ निर्लिप्तश्चित्स्व
रूपवान् ॥ ६॥ यथा च ज्योतिषश्चैव जलादौ प्रतिबिम्बता ॥ वस्तुतो न प्रवेशो वै तथैव च शिवः स्वयम्॥७॥वस्तुतस्तु स्वयं सर्वं क्रमो हि भास
ने शुभः ॥ अज्ञानं च मतेर्भेदो नास्त्यन्यच्च द्वयम्पुनः ॥ ८ ॥ दर्शनेषु च सर्वेषु मतिभेदः प्रदर्श्यते ॥ परं वेदान्तिनो नित्यमद्वैतं प्रतिचक्षते ॥९॥
स्वस्याप्यंशस्य जीवोंशो ह्यविद्यामोहितोऽवशः ॥ अन्योऽहमिति जानाति तया मुक्तो भवेच्छिवः ॥ १० ॥ सव व्याप्य शिवः साक्षाद् व्यापकः

१ संधिरार्षः ।

सर्वजन्तुषु ॥ चेतनाचेतनेशोऽपि सर्वत्र शंकरस्स्वयम् ॥ ११ ॥ उपायं यः करोत्यस्य दर्शनाय विचक्षणः ॥ वेदान्तमार्गमाश्रित्य तद्दर्शनफलं लभेत् ॥ १२ ॥ यथाग्निर्व्यापकश्चैव काष्ठेकाष्ठे च तिष्ठति ॥ यो वै मंथति तत्काष्ठं स वै पश्यत्यसंशयम् ॥ १३ ॥ भक्त्यादिसाधनानीह यः करोति विचक्षणः ॥ स वै पश्यत्यवश्यं हि तं शिवं नात्र संशयः ॥ १४ ॥ शिवः शिवः शिवश्चैव नान्यदस्तीति किंचन॥भ्रान्त्या नानास्वरूपो हि भासते शंकरस्सदा॥१५॥यथा समुद्रो मृच्चैव सुवर्णमथवा पुनः ॥उपाधितो हि नानात्वं लभते शंकरस्तथा ॥१६॥ कार्यकारणयोर्भेदो वस्तुतो न प्रवर्तते॥ केवलं भ्रान्तिबुद्ध्यैव तदभावे स नश्यति ॥ १७ ॥ तदा बीजात्प्ररोहश्च नानात्वं हि प्रकाशयेत् ॥ अन्ते च बीजमेव स्यात्तत्प्ररोहश्च नश्यति ॥ १८ ॥ ज्ञानी च बीजमेव स्यात्प्ररोहो विकृतिर्मता ॥ तन्निवृत्तौ पुनर्ज्ञानी नात्र कार्या विचारणा ॥ १९ ॥ सर्वं शिवः शिवस्सर्वो नास्ति भेदश्च कश्चन ॥ कथं च विविधं पश्यत्येकत्वं च कथं पुनः ॥ २० ॥ यथैकं चैव सूर्याख्यं ज्योतिर्नानाविधं जनैः ॥ जलादौ च विशेषेण दृश्यते तत्तथैव सः ॥ २१ ॥ सर्वत्र व्यापकश्चैव स्पर्शत्वं न विबध्यते ॥ तथैव व्यापको देवो बध्यते न क्वचित्स वै ॥ २२ ॥ साहंकारस्तथा जीवस्तन्मुक्तः शंकरः स्वयम् ॥ जीवस्तुच्छः कर्मभोगी निर्लिप्तः शंकरो महान् ॥२३॥यथैकं च सुवर्णादि मिलितं रजतादिना॥अल्पमूल्यं प्रजायेत तथा जीवोऽप्यहंयुतः ॥ २४ ॥ यथैव हि सुवर्णादि क्षारादेः शोधितं शुभम् ॥ पूर्ववन्मूल्यतां याति तथा जीवोऽपि संस्कृतेः ॥ २५ ॥ प्रथमं सद्गुरुं प्राप्य भक्तिभावसमन्वितः ॥ शिवबुद्ध्या करोत्युच्चैः पूजनं स्मरणादिकम् ॥ २६ ॥ तद्बुध्या देहतो याति सर्वपापादिको मलः ॥ तदाऽज्ञानं च नश्येत ज्ञानवाञ्जायते यदा ॥ २७ ॥ तदाहंकारनिर्मुक्तो जीवो निर्मलबुद्धिमान् ॥ शंकरस्य प्रसादेन याति शंकरताम्पुनः ॥ २८ ॥ यथाऽऽदर्शस्वरूपं च स्वीयरूपं प्रदृश्यते॥ तथा सर्वत्रगं शंभुं पश्यतीति सुनिश्चितम्॥२९॥जीवन्मुक्तस्स एवासौ देहः शीर्णः शिवे मिलेत्॥प्रारब्धवशगो देहस्तद्भिन्नो ज्ञानवान् मतः ॥३०॥ शुभं लब्ध्वा न हृष्येत कुप्येल्लब्ध्वाऽशुभं न हि॥द्वंद्वेषु समता यस्य ज्ञानवानुच्यते हि सः॥३१॥आत्मयोगेन तत्त्वानामथवा च विवेकतः ॥ यथा शरीरतो यास्याच्छरीरं मुक्तिमिच्छता॥३२॥सदाशिवो विलीयेत मुक्तो विरहमेव च ॥ ज्ञानमूलन्तथाध्यात्म्यं तस्य भक्तिश्शिवस्य च ॥ ३३ ॥ भक्तेश्च प्रेम संप्रोक्तं प्रेम्णश्च श्रवणन्तथा ॥ श्रवणाच्चापि सत्संगस्सत्संगाच्च गुरुर्बुधः ॥ ३४ ॥ सम्पन्ने च तथा ज्ञाने मुक्तो भवति निश्चितम् ॥ इति चेज्ज्ञानवान्यो वै शंभुमेव सदा भजेत् ॥३५॥ अनन्यया च भक्त्या वै युक्तः शंभुं भजेत्पुनः ॥ अन्ते च मुक्तिमायाति नात्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥ अतोऽधिको न देवोऽस्ति मुक्तिप्राप्त्यै च शंकरात् ॥ शरणं प्राप्य यश्चैव संसाराद्विनिवर्तते ॥ ३७॥ इति मे विविधं

वाक्यमृषीणां च समागतैः ॥ निश्चित्य कथितं विप्रा धिया धार्यं प्रयत्नतः ॥ ३८ ॥ प्रथमं विष्णवे दत्तं शंभुना लिंगसम्मुखे ॥ विष्णुना ब्रह्मणे दत्तं ब्रह्मणा सनकादिषु ॥ ३९ ॥ नारदाय ततः प्रोक्तं तज्ज्ञानं सनकादिभिः ॥ व्यासाय नारदेनोक्तं तेन मह्यं कृपालुना ॥४०॥ मया चैव भवद्भ्य‍श्च भवद्भिर्लोकहेतवे ॥ स्थापनीयं प्रयत्नेन शिवप्राप्तिकरं च तत् ॥ ४१ ॥ इति वश्च समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं मुनीश्वराः ॥ गोपनीयं प्रयत्नेन किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ ४२ ॥ व्यास उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु ऋषय आनन्दं परमं गताः ॥ हर्षगद्गदया वाचा नत्वा ते तुष्टुवुर्मुहुः ॥ ४३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ व्यासशिष्य नमस्तेऽस्तु धन्यस्त्वं शैवसत्तमः ॥ श्रावितं नः परं वस्तु शैवं ज्ञानमनुत्तमम् ॥ ४४ ॥ अस्माकं चेतसो भ्रान्तिर्गता हि कृपया तव ॥ सन्तुष्टाश्शिवसज्ज्ञानं प्राप्य त्वत्तो विमुक्तिदम् ॥ ४५ ॥ सूत उवाच ॥ नास्तिकाय न वक्तव्यमश्रद्धाय शठाय च ॥ अभक्ताय महेशस्य न चाशुश्रूषवे द्विजाः ॥४६॥ इतिहासपुराणानि वेदाञ्छास्त्राणि चासकृत् ॥ विचार्य्योद्धृत्य तत्सारं मह्यं व्यासेन भाषितम् ॥४७॥ एतच्छ्रुत्वा ह्येकवारं भवेत्पापं हि भस्मसात् ॥अभक्तो भक्तिमाप्नोति भक्तस्य भक्तिवर्द्धनम् ॥ ४८ ॥ पुनश्श्रुते च सद्भक्तिर्मुक्तिस्स्याच्च श्रुते पुनः ॥ तस्मात्पुनः पुनश्श्राव्यं भुक्तिमुक्तिफलेप्सुभिः ॥ ४९ ॥ आवृत्तयः पंच कार्याः समुद्दिश्य फलं परम् ॥ तत्प्राप्नोति न सन्देहो व्यासस्य वचनं त्विदम् ॥ ५० ॥ न दुर्लभं हि तस्यैव येनेदं श्रुतमुत्तमम् ॥ पंचकृत्वस्तदावृत्त्या लभ्यते शिवदर्शनम् ॥ ५१ ॥ पुरातनाश्च राजानो विप्रा वैश्याश्च सत्तमाः ॥ इदं श्रुत्वा पंचकृत्वो धिया सिद्धिं परां गताः ॥ ५२ ॥ श्रोष्यत्यद्यापि यश्चेदं मानवो भक्तितत्परः ॥ विज्ञानं शिवसंज्ञं वै भुक्तिं मुक्तिं लभेच्च सः ॥ ५३ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा परमानन्दमागताः ॥ समानर्चुश्च ते सूतं नानावस्तुभिरादरात् ॥ ५४ ॥ नमस्कारैः स्तवैश्चैव स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ आशीर्भिर्वर्द्धयामासुः संतुष्टाश्छिन्नसंशयाः ॥ ५५ ॥ परस्परं च संतुष्टाः सूतस्ते च सुबुद्धयः ॥शंभुं देवं परं मत्वा नमंति स्म भजंति च ॥ ५६ ॥ एतच्छिवसुविज्ञानं शिवस्यातिप्रियं महत् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं दिव्यं शिवभक्तिविवर्द्धनम् ॥ ५७ ॥ इयं हि संहिता पुण्या कोटिरुद्राह्वया परा ॥ चतुर्थी शिवपुराणस्य कथिता मे मुदावहा ॥ ५८ ॥ एतां यः शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः ॥ स भुक्के ह्यखिलान्भोगानंते परगतिं लभेत ॥ ५९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्विंशतिसाहस्र्यां वैयासिक्यां संहितायां तदन्तर्गतायां चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसंहितायां ज्ञाननिरूपणं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ समाप्तेयं शिवमहापुराणान्तर्गतकोटिरुद्रसंहिता चतुर्थी ॥ ॥ ॥

१७०

इयं चतुर्थी कोटिरुद्रसंहिता श्रीकृष्णदासात्मजेन क्षेमराजेन स्वकीये
" श्रीवेंकटेश्वर " (स्टीम्) मुद्रणालयेऽङ्कयित्वा प्रकाशिता ।
संवत् १९८१, शके १८४६.

॥ इति श्रीशिवमहापुराणे चतुर्थी कोटिरुद्रसंहिता समाप्ता ॥

॥ अथ श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्युमासंहिता प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगौरीशंकराभ्यां नमः ॥ अथ पञ्चम्युमासंहिता प्रारभ्यते ॥ यो धत्ते भुवनानि सप्त गुणवान्स्रष्टा रजस्संश्रयस्संहर्त्ता तम
सान्वितो गुणवतीं मायामतीत्य स्थितः ॥ सत्यानन्दमनन्तबोधममलं ब्रह्मादिसंज्ञास्पदं नित्यं सत्त्वसमन्वयादधिगतं पूर्णं शिवं धीमहि ॥ १ ॥
॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूतसूत महाप्राज्ञ व्यासशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ चतुर्थी कोटिरुद्राख्या श्राविता संहिता त्वया ॥ २ ॥ अथोमासंहितान्तःस्थना
नाख्यानसमन्वितम् ॥ ब्रूहि शम्भोश्चरित्रं वै साम्बस्य परमात्मनः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ महर्षयश्शौनकाद्याः शृणुत प्रेमतः शुभम् ॥ शांकरं
चरितं दिव्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं परम् ॥ ४ ॥ इतीदृशं पुण्यप्रश्नं पृष्टवान्मुनिसत्तमः ॥ व्यासस्सनत्कुमारं वै शैवं तच्चरितं जगौ ॥ ५ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ वासुदेवाय यत्प्रोक्तमुपमन्युमहर्षिणा ॥ तदुच्यते मया व्यास चरितं हि महेशितुः ॥ ६ ॥ पुरा पुत्रार्थमगमत्कैलासं शंकरालयम् ॥ वसुदेव
सुतः कृष्णस्तपस्तप्तुं शिवस्य हि ॥ ७ ॥ अत्रोपमन्युं संदृष्ट्वा तपन्तं शृंग उत्तमे ॥ प्रणम्य भक्त्या स मुनिः पर्यपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥ ८ ॥
श्रीकृष्ण उवाच ॥ उपमन्यो महाप्राज्ञ शैवप्रवर सन्मते ॥ पुत्रार्थमगमं तप्तुं तपोऽत्र गिरिशस्य हि ॥ ९ ॥ ब्रूहि शंकरमाहात्म्यं सदानन्दकरं मुने ॥
यच्छ्रुत्वा भक्तितः कुर्य्यां तप ऐश्वरमुत्तमम् ॥ १० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा
ह्युपमन्युस्स्मरञ्छिवम् ॥ ११ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ शृणु कृष्ण महाशैव महिमानं महेशितुः ॥ यमद्राक्षमहं शंभोर्भक्तिवर्द्धनमुत्तमम् ॥ १२ ॥
तपस्स्थोऽहं समद्राक्षं शंकरं च तदायुधान् ॥ परिवारं समस्तं च विष्ण्वादीनमरादिकान् ॥ १३ ॥ त्रिभिरंशैश्शोभमानमजस्रसुखमव्ययम् ॥ एक
पादं महादंष्ट्रं सज्वालकवलैर्मुखैः ॥ १४ ॥ द्विसहस्रमयूखानां ज्योतिषा तिविराजितम् ॥ सर्वास्त्रप्रवराबाधमनेकाक्षं सहस्रपात् ॥ १५ ॥ यश्च क
ल्पान्तसमये विश्वं संहरति ध्रुवम् ॥ नावध्यो यस्य च भवेत्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १६ ॥ महेश्वरभुजोत्सृष्टं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ निर्ददाह द्रुतं
कृत्स्नं निमेषार्द्धान्न संशयः ॥ १७ ॥ तपःस्थो रुद्रपार्श्वस्थं दृष्टवानहमव्ययम् ॥ गुह्यमस्त्रं परं चास्य न तुल्यमधिकं क्वचित् ॥ १८ ॥ यत्तच्छूल
मिति ख्यातं सर्वलोकेषु शूलिनः ॥ विजयाभिधमत्युग्रं सर्वशस्त्रास्त्रनाशकम् ॥ १९ ॥ दारयेद्यन्महीं कृत्स्नां शोषयेद्यन्महोदधिम् ॥ पातयेद
खिलं ज्योतिश्चक्रं यन्नात्र संशयः ॥ २० ॥ यौवनाश्वो हतो येन मांधाता सबलः पुरा ॥ चक्रवर्ती महातेजास्त्रैलोक्यविजयी नृपः ॥ २१ ॥ दर्पा
विष्टो हैहयश्च निःक्षितो लवणासुर ॥ शत्रुघ्नं नृपतिं युद्धे समाहूय समंततः ॥ २२ ॥ तस्मिन्दैत्ये विनष्टे तु रुद्रहस्ते गतं तु यत् ॥ तच्छूलमिति

तीक्ष्णाग्रं संत्रासजननं महत् ॥ २३ ॥ त्रिशिखां भृकुटीं कृत्वा तर्जयंतमिव स्थितम् ॥ विधूम्राऽनलसंकाशं बालसूर्यमिवोदितम् ॥ २४ ॥ सूर्य्य
हस्तमनिर्देश्यं पाशहस्तमिवांतकम् ॥ परशुं तीक्ष्णधारं च सर्पाद्यैश्च विभूषितम् ॥ २५ ॥ कल्पान्तदहनाकारं तथा पुरुषविग्रहम् ॥ यत्तद्भार्गववरा
मस्य क्षत्रियान्तकरं रणे ॥ २६ ॥ रामो यद्बलमाश्रित्य शिवदत्तस्य वै पुरा ॥ त्रिःसप्तकृत्वो नै क्षत्र ददाह हृषितो मुनिः ॥ २७ ॥ सुदर्शनं तथा
चक्रं सहस्रवदनं विभुम् ॥ द्विसहस्रभुजं देवमद्राक्षं पुरुषाकृतिम् ॥२८॥ द्विसहस्रेक्षणं दीप्तं सहस्रचरणाकुलम् ॥ कोटिसूर्य्यप्रतीकाशं त्रैलोक्यदहन
क्षमम्॥२९॥वज्रं महोज्ज्वलं तीक्ष्णं शतपर्वमनुत्तमम्॥महाधनुः पिनाकं च सतूणीरं महाद्युतिम्॥३०॥शक्तिं खड्गं च पाशं च महादीप्तं समांकुशम्॥
गदां च महतीं दिव्यामन्यान्यस्त्राणि दृष्टवान् ॥३१॥ तथा च लोकपालानामस्त्राण्येतानि यानि च॥अद्राक्षं तानि सर्वाणि भगवद्रुद्रपार्श्वतः॥३२॥
सव्यदेशे तु देवस्य ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ विमानं दिव्यमास्थाय हंसयुक्तं मनोपमम् ॥ ३३ ॥ वामपार्श्वे तु तस्यैव शंखचक्रगदाधरः ॥ वैन
तेयं समास्थाय तथा नारायणः स्थितः ॥ ३४ ॥ स्वायंभुवाद्या मनवो भृग्वाद्या ऋषयस्तथा ॥ शक्राद्या देवताश्चैव सर्व एव समं ययुः ॥३५॥
स्कन्दश्शक्तिं समादाय मयूरस्थस्सघटकः ॥ देव्यास्समीपे संतस्थौ द्वितीय इव पावकः ॥ ३६ ॥ नंदी शूलं समादाय भवाग्रे समवस्थितः ॥
सर्वभूतगणाश्चैव मातरो विविधाः स्थिताः ॥३७॥ तेऽभिवाद्य महेशानं परिवार्य्य समंततः ॥ अस्तुवन्विविधैः स्तोत्रैर्महादेवं तदा सुराः ॥ ३८ ॥
यत्किंचित्तु जगत्यस्मिन्दृश्यते श्रूयतेऽथ वा ॥ तत्सर्वं भगवत्पार्श्वे निरीक्ष्याहं सुविस्मितः ॥ ३९ ॥ समहर्द्धैर्य्यमालंब्य प्रांजलिर्विविधैः स्तवैः॥
परमानन्दसंमग्नोऽभूवं कृष्णाहमद्भुतं ॥ ४० ॥ सम्मुखे शंकरं दृष्ट्वा बाष्पगद्गदया गिरा ॥ सपूजयं सुविधिवद्धृ श्रद्धासमन्वितः ॥४१॥ भगवानथ
सुप्रीतश्शंकरः परमेश्वरः ॥ वाण्या मधुरया प्रीत्या मामाह प्रहसन्निव ॥ ४२ ॥ न विचालयितुं शक्यो मया विप्र पुनः पुनः ॥ परीक्षितोऽसि भद्रं
ते भगवान्भक्त्यन्वितो दृढः ॥ ४३ ॥ तस्मात्ते परितुष्टोऽस्मि वरं वरय सुव्रत ॥ दुर्लभं सर्वदेवेषु नादेयं विद्यते तव ॥४४॥ स चाहं कृष्ण श्रुत्वा
शंभोः सत्प्रेमसंयुतम् ॥ देवं तं प्राञ्जलिर्भूत्वाब्रुवं भक्तानुकंपिनम् ॥ ४५ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ भगवन्यदि तुष्टोऽसि यदि भक्तिः स्थिरा मयि ॥
तेन सत्येन मे ज्ञानं त्रिकालविषयं भवेत् ॥ ४६ ॥ प्रयच्छ भक्तिं विपुलां त्वयि चाव्यभिचारिणीम् ॥ मान्वयस्यापि नित्यं मे भूरि क्षीरौदनं

१ नेति काकूक्तिः। २ आर्षत्वान्मन शब्दस्याऽकारान्तत्वम्। ३ सहेति शेषः।

भवेत्॥ ४७॥ ममास्तु तव सान्निध्यं नित्यं चैवाश्रमे विभो॥तव भक्तेषु सख्यं स्यादन्योऽन्येषु सदा भवेत् ॥४८॥एवमुक्तो मयाशंभुर्विहस्य परमेश्वरः
कृपादृष्ट्या निरीक्ष्याशु मां स प्राह यदूद्वह॥ ४९॥ शिव उवाच ॥ उपमन्यो मुने तात वार्जितस्त्वं भविष्यसि ॥ जरामरणजैर्दोषैस्सर्वकामान्वितो
भव ॥ ५० ॥ मुनीनां पूजनीयश्च यशोधनसमन्वितः ॥ शीलरूपगुणैश्वर्य्यमत्प्रसादात्पदेपदे ॥ ५१ ॥ क्षीरोदसागरस्यैव सान्निध्यं पयसांनिधेः॥
तत्र ते भविता नित्यं यत्रयत्रेच्छसे मुने ॥ ५२ ॥ अमृतात्मकं तत्क्षीरं यावत्संयाम्यते ततः ॥ इमं वैवस्वतं कल्पं पश्यसे बन्धुभिस्सह ॥ ५३ ॥ त्व
द्गोत्रं चाक्षयं चास्तु मत्प्रसादात्सदैव हि ॥ सान्निध्यमाश्रमे तेऽहं करिष्यामि महामुने ॥ ५४ ॥ मद्भक्तिस्सुस्थिरा चास्तु सदा दास्यामि दर्शनम् ॥
स्मृतश्च भवता वत्स प्रियस्त्वं सर्वथा मम ॥ ५५ ॥ यथाकामसुखं तिष्ठ नोत्कण्ठां कर्तुमर्हसि ॥ सर्वं प्रपूर्णतां यातु चिंतितं नात्र संशयः ॥ ५६ ॥
॥ उपमन्युरुवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान्सूर्य्यकोटिसमप्रभः ॥ ममेशानो वरान्दत्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५७ ॥ एवं दृष्टो मया कृष्ण परिवारसम
न्वितः ॥ शंकरः परमेशानो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ ५८ ॥ शंभुना परमेशेन यदुक्तं तेन धीमता ॥ तदवाप्तं च मे सर्वं देवदेवसमाधिना ॥ ५९ ॥
प्रत्यक्षं चैव ते जातान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ऋषीन्विद्याधरांश्चैव पश्य सिद्धान्व्यवस्थितान् ॥ ६० ॥ पश्य वृक्षान्मनोरम्यान्स्निग्धपत्रान्सुगंधि
नः ॥सर्वर्तुकुसुमैर्युक्तान्सदा पुष्पफलान्वितान् ॥ ६१ ॥ सर्वमेतन्महाबाहो शंकरस्य महात्मनः ॥ प्रसादाद्देवदेवस्य विश्वं भावसमन्वितम् ॥ ६२ ॥
ममास्ति त्वखिलं ज्ञानं प्रसादाच्छूलपाणिनः ॥ भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं जानामि तत्त्वतः ॥६३॥ तमहं दृष्टवान्देवमपि देवाः सुरेश्वराः ॥ यं न
पश्यंत्यनाराध्य कोऽन्यो धन्यतरो मया ॥ ६४ ॥ षड्विंशकमिति ख्यातं परं तत्त्वं सनातनम् ॥एवं ध्यायंति विद्वांसो महत्परममक्षरम्॥ ६५॥ सर्व
तत्त्वविधानज्ञः सर्वतत्त्वार्थदर्शनः ॥ स एव भगवान्देवः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ६६ ॥ यो निजाद्दक्षिणात्पार्श्वाद्ब्रह्माणं लोककारणम् ॥ वामादप्यसृज
द्विष्णुं लोकरक्षार्थमीश्वरः ॥ ६७ ॥ कल्पान्ते चैव संप्राप्तेऽसृजद्रुद्रं हरः प्रभुः ॥ ततस्समहरत्कृत्स्नं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ६८ ॥ युगांते
सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥ कालो भूत्वा महादेवो ग्रसमानस्स तिष्ठति ॥ ६९ ॥ सर्वज्ञस्सर्वभूतात्मा सर्वभूतभवोद्भवः ॥ आस्ते सर्वगतो
देवो दृश्यस्सर्वैश्च दैवतैः ॥ ७० ॥ अतस्त्वं पुत्रलाभाय समाराधय शंकरम् ॥ शीघ्रं प्रसन्नो भविता शिवस्ते भक्तवत्सलः ॥ ७१ ॥ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे पंचम्यामुमासंहितायां कृष्णोपमन्युसंवादे स्वगतिवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
इत्याकर्ण्य मुनेर्वाक्यमुपमन्योर्महात्मनः ॥ जातभक्तिर्महादेवे कृष्णः प्रोवाच तं मुनिम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ उपमन्यो

मुने तात कृपां कुरु ममोपरि ॥ ये ये शिवं समाराध्य कामानापुश्च तान्वद ॥ २ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्योपमन्युस्स मुनि
श्शैववरो महान् ॥ कृष्णवाक्यं सुप्रशस्य प्रत्युवाच कृपानिधिः ॥ ३ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ येयैर्भवाराधनतः प्राप्तो ह्यत्काम एव हि ॥ तांस्तान्भक्ता
न्प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं वै यदूद्वह ॥ ४ ॥ [illegible] हिरण्यकशिपुः पुरा ॥ वर्षाणां दशलक्षाणि सोऽलभच्चन्द्रशेखरात् ॥ ५ ॥ तस्याऽथ
पुत्रप्रवरो नन्दनो नाम [illegible] ॥ [illegible] वर्षायुतमधोनयत् ॥ ६ ॥ विष्णुचक्रं च तद्घोरं वज्रमाखण्डलस्य च ॥ शीर्णं पुराऽभवत्कृष्ण
[illegible] ॥ ७ ॥ [illegible] ॥ ग्रहस्यातिबलस्याजौ चक्रवज्रमुखान्यपि ॥ ८ ॥ अर्द्यमानाश्च विबुधा ग्रहेण
[illegible] ॥ ९ ॥ तुष्टो विद्युत्प्रभस्यापि त्रैलोक्यैश्वरतामदात् ॥ [illegible] सहस्राणि सर्वलोकेश्वरो भवः ॥
॥ १० ॥ [illegible] च ददौ शिवः ॥ मम चानुचरो नित्यं भविष्यस्यब्रवीदिति ॥ ११ ॥ कुशद्वीपे शुभं राज्यमददाद्भगवान्भवः ॥
स [illegible] ॥ १२ ॥ [illegible] वर्षशतं पुरा ॥ तपः [illegible] ॥ १३ ॥
[illegible] मुनिः ॥ [illegible] महादेव [illegible]ज्ञानमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ [illegible] प्राप्तवानतुलं [illegible] ॥
[illegible] ॥ १५ ॥ [illegible] परिभूत [illegible] शंकरात् ॥ [illegible] सर्वदुर्जयम् ॥ १६ ॥
[illegible] पर्वणापारजोऽभवत् ॥ सर्व [illegible] प्रवर्तितः ॥ १७ ॥ अत्रेर्भार्याप्य [illegible] त्रीणि [illegible]शतानि च ॥ सुशलेषु
[illegible] ॥ १८ ॥ दत्तात्रेयं मुनिं [illegible] चन्द्रं दुर्वाससं तथा ॥ गंगा स्वबेयामास [illegible] पतिव्रता ॥ १९ ॥ विकर्णश्च
[illegible] ॥ [illegible] महतीं सिद्धिमाप [illegible] ॥ २० ॥ चित्रसेनो [illegible] प्रसाद्य [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २१ ॥ [illegible] गोपिकासूनुस्तत्पूज[illegible] ॥ जातभक्तिर्महादेवे परमां सिद्धिमाप्तवान् ॥ २२ ॥ चित्राङ्गदो [illegible]
सीमन्तिन्याः [illegible] ॥ शिवानुग्रहतो मग्नो यमुनायां मृतो न हि ॥ २३ ॥ स च तक्षालयं गत्वा तन्मैत्रीं प्राप्य [illegible] ॥ आयातः स्वगृहं [illegible] नाना
धनसमन्वितः ॥ २४ ॥ सीमंतिनी प्रिया तस्य सोमव्रतपरायणा ॥ शिवानुग्रहतः कृष्ण लेभे सौभाग्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥ [illegible]प्रभावाद्धि [illegible]
द्विजसुतः पुरा ॥ कश्चित्स्त्रीत्वं गतो लोभात्कृतदाराकृतिश्छलात् ॥ २६ ॥ चंचुका पुंश्चली दुष्टा गोकर्णे द्विजतः पुरा ॥ श्रुत्वा धर्मकथां

१ सभूवन्निति [illegible] ।

शंभोर्भक्त्या प्राप परां गतिम् ॥ २७ ॥ स्वरुद्यनुग्रहतः पापी विंदुगो चंचुकापतिः ॥ श्रुत्वा शिवपुराणं च सद्गतिं प्राप शांकरीम् ॥ २८ ॥ पिंगला
गणिका ख्याता मद्राह्वो द्विजाधमः ॥ शैवमृषभमभ्यर्च्य लेभाते सद्गतिं च तौ ॥ २९ ॥ महानन्दाभिधा काचिद्वेश्या शिवपदारता ॥ हठात्पणा
त्सुप्रसाद्य शिवं लेभे च सद्गतिम् ॥ ३० ॥ कैकेयी द्विजबाला च सादराह्वा शिवव्रता ॥ परमं हि सुखं प्राप शिवशव्रतधारणात् ॥ ३१ ॥ विमर्षण
श्च नृपतिश्शिवभक्तिं विधाय वै ॥ गतिं लेभे परां कृष्ण शिवानुग्रहतः पुरा ॥ ३२ ॥ दुर्जनश्च नृपः पापी बहुस्त्रीलंपटः खलः ॥ शिवभक्त्या शिवं
प्राप निर्लिप्तः सर्वकर्म्मसु ॥ ३३ ॥ सद्योकश्शवगो नाम्ना शंकरश्च शिवव्रती ॥ चिताभस्मरतो भक्त्या लेभे तद्गतिमुत्तमाम् ॥ ३४ ॥ सौमिनी
नाम चाण्डाली संपूज्याज्ञानतो हि सा ॥ लेभे शैवीं गतिं कृष्ण शंकरानुग्रहात्परात् ॥ ३५ ॥ माहाकालाभिधो व्याधो किरातः परहिंसकः ॥
समभ्यर्च्य शिवं भक्त्या लेभे सद्गतिमुत्तमाम् ॥ ३६ ॥ दुर्वासा मुनिशार्दूलश्शिवानुग्रहतः पुरा ॥ तस्तार स्वमतं लोके शिवभक्तिं विमुक्तिदाम्
॥ ३७ ॥ कौशिकश्च समाराध्य शंकरं लोकशंकरम् ॥ ब्राह्मणोऽभूत्क्षत्रियश्च द्वितीय इव पद्मभूः ॥ ३८ ॥ शिवमभ्यर्च्य सद्भक्त्या विरंचिश्शैव
सत्तमः ॥ अभूत्सर्गकरः कृष्ण सर्वलोकपितामहः ॥ ३९ ॥ मार्कण्डेयो मुनिवरश्चिरंजीवी महाप्रभुः ॥ शिवभक्तवरः श्रीमाञ्छिवानुग्रहतो
हरे ॥ ४० ॥ देवेन्द्रो हि महाशैवस्त्रैलोक्यं बुभुजे पुरा ॥ शिवानुग्रहतः कृष्ण सर्वदेवाधिपः प्रभुः ॥ ४१ ॥ बलिपुत्रो महाशैवश्शिवा
नुग्रहतो वशी ॥ बाणो बभूव ब्रह्माण्डनायकस्सकलेश्वरः ॥ ४२ ॥ हरिश्शक्तिश्च सद्भक्त्या दधीचश्च महेश्वरः ॥ शिवानुग्रहतोऽभूवंस्तथा
रामो हि शांकरः ॥ ४३ ॥ काणादो भार्गवश्चैव गुरुर्गौतम एव च ॥ शिवभक्त्या बभूवुस्ते महाप्रभव ईश्वराः ॥ ४४ ॥ शाकल्यश्शंसितात्मा च
नववर्षशतान्यपि ॥ भवमाराधयामास मनोयज्ञेन माधव ॥ ४५ ॥ तुतोष भगवानाह ग्रंथकर्त्ता भविष्यसि ॥ वत्साक्षय्या च ते कीर्तिस्त्रैलोक्ये प्रभ
विष्यति ॥ ४६ ॥ अक्षयं च कुलं तेऽस्तु महर्षिभिरलंकृतम् ॥ भविष्यसि ऋषिश्रेष्ठ सूत्रकर्ता ततस्ततः ॥ ४७ ॥ इत्येवं शंकरान्प्राप वरं मुनिवरस्स
वै ॥ त्रैलोक्ये विततश्चासीत्पूज्यश्च यदुनन्दन ॥ ४८ ॥ सावर्णिरिति विख्यात ऋषिरासीत्कृते युगे ॥ इह तेन तपस्तप्तं षष्टिवर्षशतानि च ॥ ४९ ॥
तमाह भगवान्रुद्रस्साक्षात्तुष्टोऽस्मि तेऽनघ ॥ ग्रंथकृल्लोकविख्यातो भवितास्यजरामरः ॥ ५० ॥ एवंविधो महादेवः पुण्यपूर्वतरैस्ततः ॥ समर्चित
श्शुभान्कामान्प्रददाति यथेप्सितान् ॥ ५१ ॥ एकेनैव मुखेनाहं वक्तुं भगवतो गुणाः ॥ ये संति तान्न शक्नोमि ह्यपि वर्षशतैरपि ॥ ५२ ॥ इति श्री
शिवमहापुराणे पंचम्यामुमासंहितायां सनत्कुमारव्याससंवादे उपमन्यूपदेशो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा

वचस्तस्य सोऽब्रवीत्तं महामुनिम् ॥ विस्मयं परमं गत्वोपमन्युं शांतमानसम् ॥ १ ॥ वासुदेव उवाच ॥ धन्यस्त्वमसि विप्रेन्द्र कस्त्वां स्तोतुमलं
कृती ॥ यस्य देवादिदेवस्ते सान्निध्यं कुरुते श्रमे ॥२॥ दर्शनं मुनिशार्दूल दद्यात्स भगवाञ्छिवः ॥ अपि तावन्ममाप्येवं प्रसादं वा करोत्वसौ॥३॥
उपमन्युरुवाच ॥ ॥ अचिरेणैव कालेन महादेवं न संशयः ॥ तस्यैव कृपया त्वं वै द्रक्ष्यसे पुरुषोत्तम ॥ ४ ॥ षोडशे मासि सुवरान्प्राप्स्यसि त्वं
महेश्वरात ॥ सपत्नीकात्कथं नो दास्यते देवो वरान्हरे ॥ ५ ॥ पूज्योऽसि दैवतैस्सर्वैः श्लाघनीयस्सदा गुणैः ॥ जाप्यं तेऽहं प्रवक्ष्यामि श्रद्दधानाय
चाच्युत ॥ ६ ॥ तेन जप्यप्रभावेण सत्यं द्रक्ष्यसि शंकरम् ॥ आत्मतुल्यबलं पुत्रं लभिष्यंसि महेश्वरात् ॥७॥ जपो नमश्शिवायेति मंत्रराजमिमं
हरे ॥ सर्वकामप्रदं दिव्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥८॥ ॥ सनत्कुमार उवाच॥ एवं कथयतस्तस्य महादेवाश्रिताः कथाः ॥ दिनान्यष्टौ प्रयातानि
मुहूर्तमिव तापस ॥ ९ ॥ नवमे तु दिने प्राप्ते मुनिना स च दीक्षितः ॥ मंत्रमध्यापितं शार्वमाथर्वशिरसं महत् ॥ १० ॥ जटी मुण्डी च सद्योऽसौ
बभूव सुसमाहितः ॥ पादांगुष्ठोद्धृततनुस्तेपे चोर्द्ध्वभुजस्तथा ॥ ११ ॥ संप्राप्ते षोडशे मासि संतुष्टः परमेश्वरः ॥ पार्वत्या सहितश्शंभुर्ददौ कृष्णाय
दर्शनम् ॥ १२ ॥ पार्वत्या सहितं देवं त्रिनेत्रं चन्द्रशेखरम् ॥ ब्रह्माद्यैस्तूयमानं तु पूजितं सिद्धकोटिभिः ॥ १३ ॥ दिव्यमाल्याम्बरधरं भक्तिनम्रै
स्सुरासुरैः ॥ प्रणतं च विशेषेण नानाभूषणभूषितम् ॥ १४ ॥ सर्वाश्चर्यमयं कांतं महेशमजमव्ययम् ॥ नानागणान्वितं तुष्टं पुत्राभ्यां संयुतं प्रभुम्
॥ १५ ॥ श्रीकृष्णः प्रांजलिर्दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ईदृशं शंकरं प्रीतः प्रणनाम महोत्सवः ॥१६॥नानाविधैः स्तुतिपदैर्वाङ्मयेनार्चयत्तदा॥
सहस्रनाम्ना देवेशं तुष्टाव नतकंधरः ॥ १७ ॥ ततो देवास्सगंधर्वा विद्याधरमहोरगाः ॥ मुमुचुः पुष्पवृष्टिं च साधुवादान्मनोऽनुगान् ॥ १८ ॥ पार्व
त्याश्च मुखं दृष्ट्वा भगवान्भक्तवत्सलः ॥ उवाच केशवं तुष्टो रुद्रश्चाथ विडौजसा ॥ १९ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ कृष्णं जानामि भक्तं त्वां मयि
नित्यं दृढव्रतम् ॥ वृणीष्व त्वं वरान्मत्तः पुण्यांस्त्रैलोक्यदुर्लभान् ॥ २० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णः प्रांजलिरादरात् ॥
प्राह सर्वेश्वरं शंभुं सुप्रणम्य पुनः पुनः ॥ २१ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ देवदेव महादेव याचेऽहं ह्युत्तमान्वरान्॥ त्वत्तोऽष्टप्रमितान्नाथ त्वयोद्दिष्टा
न्महेश्वर ॥ २२ ॥ तव धर्मे मतिर्नित्यं यशश्चाप्यचलं महत् ॥ त्वत्सामीप्यं स्थिरा भक्तिस्त्वयि नित्यं ममास्त्विति ॥२३ ॥ पुत्राणि च दशाद्यानां
पुत्राणां मम संतु वै ॥ वध्याश्च रिपवस्सर्वे संग्रामे बलदर्पिताः ॥ २४॥ अपमानो भवेन्नैव क्वचिन्मे शत्रुतः प्रभो ॥ योगिनामपि सर्वेषां भवेयमति

१ आर्षत्वात्सेटत्वं परस्मैपदं च । २ आर्षत्वान्नपुंसकम् ।

164

वल्लभः ॥ २५ ॥ इत्यष्टौ सुवरान्देहि देवदेव नमोऽस्तु ते ॥ सर्वेश्वरस्त्वमेवासि मत्प्रभुश्च विशेषतः ॥ २६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तमाह भगवान्भवः ॥ सर्वं भविष्यतीत्येवं पुनस्स प्राह शूलधृक् ॥ २७ ॥ साम्बो नाम महावीर्य्यः पुत्रस्ते भवित
बली ॥ घोरसंवर्तकादित्यश्शप्तो मुनिभिरेव च ॥ २८ ॥ मानुषो भवितासीति स ते पुत्रो भविष्यति ॥ यच्च प्रार्थितं किंचित्तत्सर्वं च
लभस्व वै ॥ २९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ एवं लब्ध्वा वरान्सर्वाञ्छ्रीकृष्णः परमेश्वरात् ॥ नानाविधाभिर्बह्वीभिरस्तुतिभिस्सम
तोषयत् ॥ ३० ॥ तमाहाथ शिवा तुष्टा पार्वती भक्तवत्सला ॥ वासुदेवं महात्मानं शंभुभक्तं तपस्विनम् ॥ ३१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ वासुदेव
महाबुद्धे कृष्ण तुष्टास्मि तेऽनघ ॥ गृहाण मत्तश्च वरान्मनोज्ञान्भुवि दुर्लभान् ॥ ३२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच॥इत्याकर्ण्य वचस्तस्याः पार्वत्यास्स
यदूद्वहः ॥ उवाच सुप्रसन्नात्मा भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ देवि त्वं परितुष्टासि चेद्ददासि वरान्हि मे ॥ तपसाऽनेन
सत्येन ब्राह्मणान्प्रति मास्मभूत् ॥ ३४ ॥ द्वेषः कदाचिद्भद्रं तु पूजयेयं द्विजान्सदा ॥ तुष्टौ च मातापितरौ भवेतां मम सर्वदा ॥ ३५ ॥ सर्वभूते
ष्वानुकूल्यं भजेयं यत्र तत्रगः ॥ कुले प्रसूतिरुचिता ममास्तु तव दर्शनात् ॥ ३६ ॥ तर्पयेयं सुरेन्द्रादीन्देवान् यज्ञशतेन तु ॥ यतीनामतिथीना
ञ्च सहस्राण्यथ सर्वदा ॥ ३७ ॥ भोजयेयं सदा गेहे श्रद्धापूतं तु भोजनम् ॥ बांधवैस्सह प्रीतिस्तु नित्यमस्तु सुनिर्वृतिः ॥ ३८ ॥ देवि भार्य्यासह
स्राणां भवेयं प्राणवल्लभः ॥ अक्षीणा काम्यता तासु प्रसादात्तव शांकरि ॥ ३९ ॥ आसां च पितरो लोके भवेयुः सत्यवादिनः ॥ इत्याद्याः सुवरा
स्संतु प्रसादात्तव पार्वति ॥४०॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवी तं चाह विस्मिता ॥ एवमस्त्विति भद्रं ते शाश्वती सर्वकामदा
॥ ४१ ॥ तस्मिंस्तांश्च वरान्दत्त्वा पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ तत्रैवांतश्च दधतुः कृत्वा कृष्णस्य सत्कृपाम् ॥ ४२ ॥ कृष्णः कृतार्थमात्मानममन्यत मुनी
श्वर ॥ उपमन्योर्मुनेराशु प्रापाश्रममनुत्तमम् ॥ ४३ ॥ प्रणम्य शिरसा तत्र तं मुनिं केशिहा ततः ॥ तथा वृत्तं च तस्मै तत्समाचष्टोपमन्यवे ॥४४॥
स च तं प्राह कोऽन्यस्स्याच्छर्वादेवाज्जनार्दन ॥ महादानपतिर्लोके क्रोधे वाऽतीव दुस्सहः ॥४५॥ ज्ञाने तपसि वा शौर्य्ये स्थैर्य्ये वापद्य एव च॥
शृणु शंभोस्तु गोविन्द देवैश्वर्य्यं महायशाः ॥४६॥ तच्छ्रुत्वा श्रद्धयायुक्तोऽभवच्छंभोस्तु भक्तिमान् ॥ पप्रच्छ शिवमाहात्म्यं स तं प्राह मुनीश्वरः
॥ ४७ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ भगवाञ्शंकरः पूर्वं ब्रह्मलोके महात्मना ॥ स्तुतो नामसहस्रेण दण्डिना ब्रह्मयोगिना ॥ ४८॥ सांख्याः पठंति तद्गीत

विस्तीर्णं च निर्व्रणवत् ॥ दुर्ज्ञानं मानुषाणां तु स्तोत्रं तत्सर्वकामदम् ॥ ४९ ॥ स्मरन्नित्यं शंकरं त्वं गच्छ कृष्ण गृहं सुखी ॥ भविष्यसि सदा
[illegible] ॥ मनसा संस्मरञ्छंभुं केशवो द्वारकां ययौ ॥ ५१ ॥ सनत्कु
[illegible] ॥ कृतार्थोऽभून्मुनिश्रेष्ठ सर्वाजितोऽभवत्तथा ॥ ५२ ॥ तथा दाशरथी रामः शिवमाराध्य
[illegible] ॥ ५३ ॥ [illegible] विपुलं पुरा रामो गिरौ मुने ॥ शिवाद्धनुश्शरं चापं ज्ञानं वै पर
[illegible] ॥ ५४ ॥ [illegible] ॥ सीतां प्राप्य गृहं यातो बुभुजे निखिलां महीम् ॥ ५५ ॥ तथा च भार्गवो रामो ह्याराध्य
[illegible] ॥ ५६ ॥ तीक्ष्णं स परशुं [illegible] निर्ददाह च तेन तान् ॥ त्रि[illegible] क्षत्रांश्च प्रसन्ना
[illegible] ॥ ५७ ॥ [illegible] ॥ ५८ ॥ महेन्द्र[illegible] रामः स्थित
[illegible] ॥ ५९ ॥ अर्चितस्यातुरः [illegible] पीडया कृतवांस्तपः ॥ मूलमाले[illegible] विश्वस्य देवलो
[illegible] ॥ ६० ॥ अघमर्षणमच्छिन्नमाना[illegible] कामदम् ॥ ६१ ॥ चाक्षुषस्य मनोः पुत्रो भृगोऽभूत्तु
[illegible] ॥ ६२ ॥ हृदये [illegible] शिवम् ॥ तस्मान्मृत्यु[illegible]
[illegible] ॥ ६३ ॥ अजाम[illegible] ॥ शंकरेण कृतः प्रीत्या [illegible] ॥ ६४ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ६५ ॥ चतुष्पादं [illegible] शाश्वतम् ॥ न तुल्ये च सहस्रे तु पुत्राणां
[illegible] ॥ ६६ ॥ [illegible] पुत्रं पुनः [illegible] ॥ पराशराय च ददौ जरामृत्युविवर्जितम् ॥ ६७ ॥ [illegible] शंकरेणैव जीव
[illegible] ॥ ६८ ॥ दरिद्रो ब्राह्मणः कश्चिन्निक्षिप्य गुरुसद्मनि ॥ पुत्रं तु गालवं यश्च पूर्णमासं [illegible]
श्रमी ॥ ६९ ॥ [illegible] ॥ भार्य्यामुवाच यः कश्चिदवश्यं निर्धनो नरः ॥ ७० ॥ स तु वाच्यो भवत्या च न
दृश्यते इति द्विजः ॥ अतिथेरागतस्यापि किं दास्यामि गृहे वसन् ॥ ७१ ॥ कदाचिदतिथिः कश्चित्क्षुत्तृषाक्षामतर्षितः ॥ तामुवाच स भर्ता ते क
[illegible]श्चेति तं च सा ॥ ७२ ॥ आह भर्ता मदीयस्तु [illegible] न च दृश्यते ॥ स ऋषिस्तामुवाचेदं ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ॥ ७३ ॥ गृहस्थितः प्रति
[illegible]स्तत्रैव स पुत्रो द्विजः [illegible] ॥ ७४ ॥ [illegible] मातुस्स श्रुत्वा शापं सुदारुणम् ॥ आराध्य शंकर

देवं पूजां कृत्वा तु शार्वरीम् ॥ ७५ ॥ ददावती [illegible] शंकरं तदा ॥ अथ तं तनयं दृष्ट्वा पिता तं प्राह सान्त्वयन् ॥ ७६ ॥ महादेव
प्रसादाच्च कृतकृत्योऽस्मि कृत्यतः ॥ [illegible] पुनः ॥ ७७ ॥ इति [illegible]मशेषं नाहं शक्तः समासतो व्यासात् ॥
वक्तुं शम्भोश्च गुणान्शेषं नापि न [illegible] ॥ ७८ ॥ इति श्री[illegible] [illegible]संहितायां कृष्णादिशिवभक्तोद्धारणशिवमाहात्म्यवर्णनं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ मुनय ऊचुः ॥ [illegible] ॥ अद्भुतेयं कथा शंभोः श्राविता परभक्तिदा ॥ १ ॥ पुन
र्वद कथां शंभोर्व्यासप्रश्नानुसारतः ॥ [illegible] ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ एवमेव गुरुर्व्यासः पृष्टवान्मेऽजसंभ
वम् ॥ सनत्कुमारं सर्वज्ञं शिवभक्तं [illegible] ॥ ३ ॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ श्राविनेयं शुभा कथा ॥ शंकरस्य महेशस्य
नानालीलाविहारिणः ॥ ४ ॥ पुनर्ब्रूहि महादेवस्य [illegible] ॥ श्रद्धा च महती श्रोतुं मम तात प्रवर्द्धते ॥ ५ ॥ महिम्ना येन शंभोस्तु ये ये
लोके विमोहिताः ॥ मायया ज्ञान[illegible] ॥ ६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास महाबुद्धे शांकरीं सुखदां कथाम् ॥
यस्याः श्रवणमात्रेण शिवे भक्तिः [illegible] ॥ ७ ॥ शिवस्सर्वेश्वरो देवस्सर्वात्मा सर्वदर्शनः ॥ महिम्ना तस्य सर्वं हि व्याप्तं च सकलं जगत् ॥८॥
शिवस्यैव परा मूर्तिर्ब्रह्मविष्ण्वीश्वरात्मिका ॥ सर्वभूतात्मभूताख्या [illegible]रूपिणी ॥९॥ देवानां योनयश्चाष्टौ मानुषी नवमी च या ॥ तिरश्चां
योनयः पंच भवंत्येव चतुर्दश ॥ १० ॥ भूता वा वर्तमाना वा भविष्यन्त्यथ सर्वशः ॥ शिवात्सर्वे प्रवर्तंते लीयंते वृद्धिमागताः ॥ ११ ॥
ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राणां देवदानवभोगिनाम् ॥ गन्धर्वाणां मनुष्याणामन्येषां चापि सर्वशः ॥ १२ ॥ बंधुर्मित्रमथाचार्यो रक्षकनेताऽथवा
गुरुः ॥ कल्पद्रुमोऽथ वा भ्राता पिता माता शिवो मतः ॥ १३ ॥ शिवस्सर्वमयः पुंसां स्वयं वेद्यः परात्परः ॥ वक्तुं न शक्यते यश्च परं चानु
परं च यत् ॥ १४ ॥ तन्माया परमा दिव्या सर्वत्र व्यापिनी मुने ॥ तदधीनं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ १५ ॥ कामेन स्वसहायेन प्रबलेन
मनोभुवा ॥ सर्वः प्रधर्षितो वीरो विष्ण्वादिप्रबलोऽपि हि ॥ १६ ॥ शिवमायाप्रभावेणाभूद्धरिः काममोहितः ॥ परस्त्रीधर्षणं चक्रे बहुवारं मुनीश्वर
॥ १७ ॥ इन्द्रस्त्रिदशपो भूत्वा गौतमस्त्रीविमोहितः ॥ पापं चकार दुष्टात्मा शापं प्राप मुनेस्तदा ॥ १८ ॥ पावकोऽपि जगच्छ्रेष्ठो मोहितश्शिव
मायया ॥ कामाधीनः कृतो गर्वात्ततस्तेनैव चोद्धृतः ॥१९॥ जगत्प्राणोऽपि गर्वेण मोहितश्शिवमायया ॥ कामेन निर्जितो व्यासश्चक्रेऽन्यस्त्रीरतिं
पुरा ॥ २० ॥ चण्डरश्मिस्तु मार्तण्डो मोहितश्शिवमायया ॥ कामाकुलो बभूवाशु दृष्ट्वाश्वीं हयरूपधृक् ॥ २१ ॥ चन्द्रश्च मोहितश्शंभोर्मायया

कामसंकुलः ॥ गुरुपत्नीं जहाराथ युतस्तेनैव चोद्धृतः ॥२२॥ पूर्वं तु मित्रावरुणौ घोरे तपसि संस्थितौ ॥ मोहितौ तावपि मुनी शिवमायाविमोहि
तौ ॥२३॥ उर्वशीं तरुणीं दृष्ट्वा चस्कन्नौ बभूवतुः ॥ मित्रः कुम्भे जहौ रेतो वरुणोऽपि तथा जले ॥ २४ ॥ ततः कुम्भात्समुत्पन्नो वसिष्ठो
मित्रसंभवः ॥ अगस्त्यो वरुणाज्जातो वडवाग्निसमद्युतिः ॥ २५ ॥ दक्षश्च मोहितश्शंभोर्मायया ब्रह्मणस्सुतः ॥ भ्रातृभिस्स भगिन्यां वै मोक्तु
कामोऽभवत्पुरा॥ २६ ॥ब्रह्मा च बहुवारं हि मोहितश्शिवमायया ॥ अभवद्भोक्तुकामश्च स्वसुतायां परासु च॥२७॥ च्यवनोऽपि महायोगी मोहित
शिवमायया ॥ सुकन्यया विजह्रे स कामासक्तो बभूव ह ॥ २८ ॥ कश्यपः शिवमायातो मोहितः कामसंकुलः ॥ ययाचे कन्यकां मोहाद्धन्वनो
नृपतेः पुरा ॥ २९ ॥ गरुडः शांडिलीं कन्यां नेतुकामस्सुमोहितः ॥ विज्ञातस्तु तया सद्यो दग्धपक्षो बभूव ह ॥ ३० ॥ विभांडको मुनि
र्नारीं दृष्ट्वा कामवशं गतः ॥ ऋष्यशृंगस्सुतस्तस्य मृग्यां जातश्शिवाज्ञया ॥ ३१ ॥ गौतमश्च मुनिश्शंभोर्मायामोहितमानसः
॥ दृष्ट्वा शारद्वतीं नग्नां रराम क्षुभितस्तया ॥ ३२ ॥ रेतः स्कन्नं दधार स्वं द्रोण्यां चैव स तापसः ॥ तस्माच्च
कलशाज्जातो द्रोणश्शस्त्रभृतां वरः ॥ ३३ ॥ पराशरो महायोगी मोहितश्शिवमायया ॥ मत्स्योदर्या च चिक्रीडे कुमार्य्या दाश
कन्यया ॥३४॥ विश्वामित्रो बभूवाथ मोहितश्शिवमायया ॥ रेमे मेनकया व्यास वने कामवशं गतः ॥३५॥ वसिष्ठेन विरोधं तु कृतवान्नष्टचेतनः॥
पुनः शिवप्रसादाच्च ब्राह्मणोऽभूत्स एव वै ॥ ३६ ॥ रावणो वैश्रवाः कामी बभूव शिवमायया ॥सीतां जह्रे कुबुद्धिस्तु मोहितो मृत्युमाप च ॥ ३७ ॥
बृहस्पतिर्मुनिवरो मोहितश्शिवमायया ॥ भ्रातृपत्न्यां वशी रेमे भरद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ३८ ॥ इति मायाप्रभावो हि शंकरस्य महात्मनः ॥ वर्णि
तस्ते मया व्यास किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पंचम्यामुमासंहितायां शिवमायाप्रभाववर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः
॥ ४ ॥ व्यास उवाच ॥ ये पापनिरता जीवा महानरकहेतवः ॥ भगवंस्तान्समाचक्ष्व ब्रह्मपुत्र नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ये
पापनिरता जीवा महानरकहेतवः ॥ ते समासेन कथ्यंते सावधानतया शृणु ॥ २ ॥ परस्त्रीद्रव्यसंकल्पश्चेतसाऽनिष्टचिंतनम् ॥ अकार्याभिनिवे
शश्च चतुर्द्धा कर्म मानसम् ॥ ३ ॥अविबद्धप्रलापत्वमसत्यं चाप्रियं च यत् ॥ परोक्षतश्च पैशुन्यं चतुर्द्धा कर्म वाचिकम् ॥ ४ ॥ अभक्ष्यभक्षणं
हिंसा मिथ्याकार्य्यनिवेशनम् ॥ परस्वानामुपादानं चतुर्द्धा कर्म कायिकम् ॥ ५ ॥ इत्येतद्द्वादशविधं कर्म प्रोक्तं त्रिसाधनम् ॥ अस्य भेदान्पुन
र्वक्ष्ये येषां फलमनंतकम् ॥ ६ ॥ ये द्विषंति महादेवं संसारार्णवतारकम् ॥ सुमहत्पातकं तेषां निरयार्णवगामिनाम् ॥ ७ ॥ ये शिवज्ञान

162

त्कारं नि [illegible] ॥ गुरो [illegible] नास्ति [illegible] ॥ ८ ॥ शिवनिन्दा गुरोर्निंदा शिवज्ञानस्य दूषणम् ॥ देवद्रव्याप
हरणं द्विजद्रव्यविनाशनम् ॥ ९ ॥ हरंति ये च संमूढाः शिवज्ञानस्य पुस्तकम् ॥ [illegible] [illegible]न्यनन्तफलदानि षट् ॥ १० ॥ नाभिनन्दंति
ये दृष्ट्वा शिवपूजां प्रकल्पिताम् ॥ न नमस्यंति ये दृष्ट्वा शिवलिंगं [illegible] न ॥ ११ ॥ यथेष्टचेष्टा निश्शंका[illegible] रमंति च ॥ उपचारविनि
र्मुक्ताः शिवाग्रे गुरुसन्निधौ ॥ १२ ॥ [illegible] च ये न कुर्वं[illegible] वंदेहु ॥ [illegible] गुरूणां च कर्म [illegible]व्यवस्थिता ॥ १३ ॥ ये त्यजंति
शिवाचारं शिवभक्तान्द्विषंति च ॥ असंपूज्य शिवज्ञानं [illegible] च ॥ १४ ॥ अन्यायतः प्रयच्छंति शृण्वन्त्युच्चारयंति च ॥ विक्रीडंति
च लोभेन कुज्ञाननियमेन च ॥ १५ ॥ [illegible] च ॥ [illegible]कथाऽऽक्षेपं यः कुर्वाण्यत्प्रभाषते ॥ १६ ॥ न ब्रवीति
च यः सत्यं न प्रदानं करोति [illegible]र्श्चिर्दाऽशु[illegible] यः प्रवक्ति [illegible] च [illegible] कृत्वैव [illegible] श्रोतुमिच्छति ॥ न करोति च शुश्रूषा
माज्ञां च भक्तिभावतः ॥ १८ ॥ [illegible] प्रवदन्ति ॥ गुरु[illegible] यत्नादुपेक्षां करोति [illegible] १९ ॥ गुरुमार्तमशक्तं च
विदेशं प्रस्थितं तथा ॥ वैरिभिः परिभूतं वा यस्[illegible] पापकृत ॥ २० ॥ [illegible]पुत्रा[illegible]षु [illegible]वज्ञां करोति च ॥ एवं सुवाचकस्यापि गुरो
धर्मानुदर्शिनः ॥ २१ ॥ एतानि खलु सर्वाणि [illegible] ॥ सुरहत्या[illegible] च ॥ २२ ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च
गुरुतल्पगः ॥ महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पं[illegible] २३ ॥ क्रोधाल्लोभाद्भयाद्द्वेषाद्ब्राह्मणस्य [illegible]ध तु यः ॥ [illegible] महादोषमुक्ता स ब्रह्महा
भवेत् ॥ २४ ॥ ब्राह्मणं यः समाहूय दत्त्वा [illegible] च ॥ निर्दोषं [illegible] स नरो ब्रह्महा भवेत् ॥ २५ ॥ यश्च विद्याभिमानेन निस्तेज
यति सुद्विजम् ॥ उदासीनं सभामध्ये [illegible] स प्रका[illegible] ॥ २६ ॥ [illegible] आत्मानं [illegible]त्कर्षतां बलात ॥ गुणानपि निरुद्धास्य न च वै
ब्रह्महा भवेत् ॥ २७ ॥ गवां वृषाभिभूतानां द्विजानां [illegible] ॥ यस्समाच[illegible] विघ्नं तमाहुर्ब्रह्म[illegible] ॥ २८ ॥ देवद्विजगवां भूमिं प्रदत्तां हरते
तु यः ॥ प्रनष्टामपि कालेन तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ [illegible] ॥ देवद्विजस्वहरणम[illegible]र्जितं तु [illegible] ॥ ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयं पातकं नात्र संशयः ॥ ३० ॥
अधीत्य यो द्विजो वेदं ब्रह्मज्ञानं शिवात्मकम् ॥ यदि त्यजति यो मूढः सुरापानस्य तत्समम् ॥ ३१ ॥ यत्किंचिद्धि व्रतं [illegible] नियमं यजनं
तथा ॥ संत्यागः पञ्चयज्ञानां सुरापानस्य तत्समम् ॥ ३२ ॥ पितृमातृपरित्यागः कूटसाक्ष्यं [illegible] ॥ आमिषं शि[illegible]भक्तानामभक्ष्यस्य च

१ त्यजन्ति ।

भक्षणम् ॥ ३३ ॥ वने निरपराधानां प्राणिनां चापघातनम् ॥ द्विजार्थं प्रक्षिपेत्साधुर्नं धर्मार्थं नियोजयेत् ॥ ३४ ॥ गवां मार्गे वने ग्रामे
येऽश्चैवाग्निः प्रदीयते ॥ इति पापानि घोराणि ब्रह्महत्यासमानि च ॥ ३५ ॥ दीनसर्वस्वहरणं नरस्त्रीगजवाजिनाम् ॥ गोभूरजतवस्त्राणामौष
धीनां रसस्य च ॥ ३६ ॥ चन्दनागरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससाम् ॥ विक्रयस्त्वविपत्तौ यः कृतो ज्ञानाद् द्विजातिभिः ॥ ३७ ॥ हस्तन्यासा
पहरणं रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ कन्यानां वरयोग्यानामदानं सदृशे वरे ॥ ३८ ॥ पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥ कुमारी
साहसं घोरमद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ३९ ॥ सवर्णायाश्च गमनं गुरुभार्यासमं स्मृतम् ॥ महापापानि चोक्तानि शृणु त्वमुपपातकम् ॥ ४० ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे पंचम्यामुमासंहितायां महापातकवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ द्विजद्रव्यापहरण
मपि दायव्यतिक्रमः ॥ अतिमानोऽतिकोपश्च दांभिकत्वं कृतघ्नता ॥ १ ॥ अत्यंतविषयासक्तिः कार्पण्यं साधुमत्सरम् ॥ परदाराभिगमनं
साधुकन्यासु दूषणम् ॥ २ ॥ परिवित्तिः परिवेत्ता च यया च परिविद्यते ॥ तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥ ३ ॥ शिवाश्रम
तरूणां च पुष्पारामविनाशनम् ॥ यः पीडामाश्रमस्थानामाचरेदल्पिकामपि ॥ ४ ॥ सभृत्यपरिवारस्य पशुधान्यधनस्य च ॥ कुप्यधान्य
पशुस्तेयमपां व्यापादनं तथा ॥ ५ ॥ यज्ञारामतडागानां दारापत्यस्य विक्रयम् ॥ तीर्थयात्रोपवासानां व्रतोपनयकर्मिणाम् ॥ ६ ॥ स्त्रीधनान्युप
जीवंति स्त्रीभिरत्यन्तनिर्जिताः ॥ अरक्षणं च नारीणां मायया स्त्रीनिषेवणम् ॥७॥ कालागताप्रदानं च धान्यवृद्ध्युपसेवनम् ॥ निंदिताच्च धनादानं
पण्यानां कूटजीवनम् ॥ ८ ॥ विषमारण्यपत्राणां सततं वृषवाहनम् ॥ उच्चाटनाभिचारं च धान्यादानं भिषक्क्रिया ॥ ९ ॥ जिह्वाकामोपभोगार्थं
यस्यारंभः सुकर्मसु ॥ मूलेनाध्यापको नित्यं वेदज्ञानादिकं च यत् ॥ १० ॥ ब्राह्मण्यादिव्रतसंत्यागश्चान्याचारनिषेवणम् ॥ असच्छास्त्राधिगमनं शुष्क
तर्कावलम्बनम् ॥ ११ ॥ देवाग्निगुरुसाधूनां निन्दया ब्राह्मणस्य च ॥ प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा राज्ञां मण्डलिनामपि ॥ १२ ॥ उन्मन्नपितृदेवेज्याः
स्वकर्मत्यागिनश्च ये ॥ दुश्शीला नास्तिकाः पापास्सदा वाऽसत्यवादिनः ॥ १३ ॥ पर्वकाले दिवा वाप्सु वियोनौ पशुयोनिषु ॥ रजस्वलायां
योनौ च मैथुनं यः समाचरेत् ॥ १४ ॥ स्त्रीपुत्रमित्रसंप्राप्ते आशाच्छेदकराश्च ये ॥ जनस्याप्रियवक्तारः क्रूरासमयवेदिनः ॥ १५ ॥
भेत्ता तडागकूपानां संक्रमाणां रसस्य च ॥ एकपंक्तिस्थितानां च पाकभेदं करोति यः ॥ १६ ॥ इत्यतः स्त्रीनराः पापैरुपपातकिनः
स्मृताः ॥ युक्ता एभिस्तथान्येऽपि शृणु तांस्तु ब्रवीमि ते ॥ १७ ॥ ये गोब्राह्मणकन्यानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ॥ विनाशयंति

कार्य्याणि ते नरा नारकाः स्मृता ॥ १८ ॥ परच्छिद्राभिनिर्यंते ये परद्रव्यसूचकाः ॥ परद्रव्यहरा नित्यं तौलमिथ्यानुसारकाः ॥ १९ ॥
द्विजदुःखकरा ये च प्रहारं चोद्धरंति ये ॥ सेवन्ते तु द्विजाश्शूद्रां सुरां बध्नंति कामतः ॥ २० ॥ ये पापनिरताः क्रूरा येऽपि हिंसाप्रिया नराः ॥
वृत्त्यर्थं येऽपि कुर्वंति दानयज्ञादिकाः क्रियाः ॥ २१ ॥ गोष्ठाग्निजलरथ्यासु तरुच्छायानगेषु च ॥ त्यजंति ये पुरीषादीन्नारामायतनेषु च ॥२२॥
लज्जाश्रमप्रसादेषु मद्यपानरताश्च ये ॥ कृतकेलिभुजंगाश्च रन्ध्रान्वेषणतत्पराः ॥ २३ ॥ यशोष्टकालिकाकाष्ठैः शृंगैश्शंकुभिरेव च ॥ ये मार्गमनु
रुंधंति परसीमां हरंति ये ॥ २४ ॥ कूटशासनकर्त्तारः कूटकर्मक्रियारताः ॥ कूटपाकान्नवस्त्राणां कूटसंव्यवहारिणः ॥ २५ ॥ धनुषः शस्त्रशल्यानां
कर्ता यः क्रयविक्रयी ॥ निर्दयोऽतीव भृत्येषु पशूनां दमनश्च यः ॥ २६ ॥ मिथ्या प्रवदतो वाच आकर्णयति यश्शनैः ॥ स्वामिमित्रगुरुद्रोही
मायावी चपलश्शठः ॥ २७ ॥ ये भार्य्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशातुरान् ॥ भृत्यानतिथिबंधूंश्च त्यक्त्वाश्नंति बुभुक्षितान् ॥ २८ ॥ यः स्वयं
मिष्टमश्नाति विप्रेभ्यो न प्रयच्छति ॥ वृथापाकस्स विज्ञेयो ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ २९ ॥ नियमान्स्वयमादाय ये त्यजंत्यजितेन्द्रियाः ॥ प्रव्रज्या
वासिता ये च हरस्यास्य प्रभेदकः ॥ ३० ॥ ये ताडयंति गां क्रूरा दमयंते मुहुर्मुहुः ॥ दुर्बलान्ये न पुष्णंति सततं ये त्यजंति च ॥३१ ॥ पीडयं
त्यतिभारेणासहंतं वाहयंति च ॥ योजयन्नकृताहारान् विमुंचंति संयतान् ॥ ३२ ॥ ये भारक्षतरोगार्तान्गोवृषांश्च क्षुधातुरान् ॥ न पालयंति यत्नेन
गोघ्नास्ते नारकास्स्मृताः ॥३३॥ वृषाणां वृषणान्ये च पापिष्ठा गालयंति च ॥ वाहयंति च गां वंध्यां महानारकिनो नराः ॥३४॥ आशया समनु
प्राप्तान्क्षुत्तृष्णाश्रमकर्शितान् ॥ अतिथींश्च तथा नाथान्स्वतन्त्रान्गृहमागतान् ॥३५॥ अन्नाभिलाषान्दीनान्वा बालवृद्धकृशातुरान् ॥ नानुकंपंति ये
मूढास्ते यांति नरकार्णवम्॥३६॥गृहेष्वर्था निवर्तन्ते स्मशानादपि बांधवाः ॥ सुकृतं दुष्कृतं चैव गच्छंतमनुगच्छति ॥३७॥ अजाविको माहिषिक
स्सामुद्रो वृषलीपतिः ॥ शूद्रवत्क्षत्रवृत्तिश्च नारकी स्याद्द्विजाधमः ॥ ३८ ॥ शिल्पिनः कारवो वैद्या हेमकारा नृपध्वजाः॥भृतकाः कूटसंयुक्ताः सर्वे
ते नारकाः स्मृताः ॥३९ ॥ यश्चोचितमतिक्रम्य स्वेच्छयैवाहरेत्करम्॥नरके पच्यते सोऽपि दोपि दण्डरुचिर्नरः॥४०॥उत्कोचकैः रुचिक्रीतैस्तस्करैश्च
प्रपीड्यते॥यस्य राज्ञः प्रजा राष्ट्रे पच्यते नरकेषु सः॥४१॥ये द्विजाः प्रतिगृह्णंति नृपस्यान्यायवर्तिनः॥ते प्रयांति तु घोरेषु नरकेषु न संशयः॥४२॥
अन्यायात्समुपादाय द्विजेभ्यो यः प्रयच्छति ॥ प्रजाभ्यः पच्यते सोऽपि नरकेषु नृपो यथा॥४३॥पारदारिकचौराणां चंडानां विद्यते त्वघम् ॥ ४४

१ अत्र डाप।

दाररतस्यापि राज्ञो भवति नित्यशः ॥ ४४ ॥ अचौरं चौरवत्पश्यच्चौरं वा चौररूपिणम् ॥ अविचार्य्य नृपस्तमाद्धातयन्नरकं व्रजेत् ॥ ४५ ॥ घृत-
तैलान्नपानानि मधुर्मांससुरासवम् ॥ गुडेक्षुशाकदुग्धानि दधिमूलफलानि च ॥ ४६ ॥ तृणं काष्ठं पत्रपुष्पमौषधं चात्मभोजनम् ॥ उपानच्छत्रशकट-
मासनं च कमंडलुम् ॥ ४७ ॥ ताम्रसीसत्रपुः शस्त्रं शंखाद्यं च जलोद्भवम् ॥ वैद्यं च वैणवं चान्यद्गृहोपस्करणानि च ॥ ४८ ॥ और्णकार्पास-
कौशेयपट्टसूत्रोद्भवानि च ॥ स्थूलसूक्ष्माणि वस्त्राणि ये लोभाद्धि हरंति च ॥ ४९ ॥ एवमादीनि चान्यानि द्रव्याणि विविधानि च ॥ नरकेषु ध्रुवं
यान्ति चापहृत्याल्पकानि च ॥ ५० ॥ तद्वा यद्वा परद्रव्यमपि सर्षपमात्रकम् ॥ अपहृत्य नरा यांति नरकं नात्र संशयः ॥ ५१ ॥ एवमाद्यैर्नरः पापै-
रुत्क्रांतसमनंतरम् ॥ शरीरयातनार्थाय सर्वाकारमवाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ यमलोकं व्रजंत्येते शरीरेण यमाज्ञया ॥ यमदूतैर्महाघोरैर्नीयमानास्सु
दुःखिताः ॥ ५३ ॥ देवतिर्यङ्मनुष्याणामधर्मनिरतात्मनाम् ॥ धर्मराजः स्मृतश्शास्ता सुघोरैर्विविधैर्वधैः ॥ ५४ ॥ नियमाचारयुक्तानां प्रमादा-
त्स्खलितात्मनाम् ॥ प्रायश्चित्तैर्गुरुश्शास्ता न बुधैरिष्यते यमः ॥ ५५ ॥ पारदारिकचौराणामन्यायव्यवहारिणाम् ॥ नृपतिश्शासकः प्रोक्तः
प्रच्छन्नानां स धर्मराट् ॥ ५६ ॥ तस्मात्कृतस्य पापस्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ नाभुक्तस्यान्यथा नाशः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५७ ॥ यः
करोति स्वयं कर्म्म कारयेच्चानुमोदयेत् ॥ कायेन मनसा वाचा तस्य पापगतिः फलम् ॥ ५८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां
पापभेदवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ पापैर्नरा यांति यमलोकं चतुर्विधैः ॥ संत्रासजननं घोरं विवशास्सर्वे
देहिनः ॥ १ ॥ गर्भस्थैर्जायमानैश्च बालैस्तरुणमध्यमैः ॥ स्त्रीपुन्नपुंसकैर्जीर्णैर्ज्ञातव्यं सर्वजंतुषु ॥ २ ॥ शुभाशुभफलं चात्र देहिनां संविचार्यते ॥
चित्रगुप्तादिभिस्सर्वैर्वसिष्ठप्रमुखैस्तथा ॥ ३ ॥ न केचित्प्राणिनस्संति ये न यांति यमक्षयम् ॥ अवश्यं हि कृतं कर्म भोक्तव्यं तद्विचार्य्यताम् ॥ ४ ॥
तत्र ये शुभकर्माणस्सौम्यचित्ता दयान्विताः ॥ ते नरा यांति सौम्येन पूर्वं यमनिकेतनम् ॥ ५ ॥ ये पुनः पापकर्म्माणः पापा दानविवर्जिताः ॥
ते घोरेण पथा यांति दक्षिणेन यमालयम् ॥ ६ ॥ षडशीतिसहस्राणि योजनानामतीत्य तत् ॥ वैवस्वतपुरं ज्ञेयं नानारूपमवस्थितम् ॥ ७ ॥
समीपस्थमिवाभाति नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥ पापिनामतिदूरस्थं यथा रौद्रेण गच्छताम् ॥ ८ ॥ तीक्ष्णकंटकयुक्तेन शर्कराविचितेन च ॥
क्षुरधारानिभैस्तीक्ष्णैः पाषाणै रचितेन च ॥ ९ ॥ क्वचित्पंकेन महता उरुतोकैश्च पातकैः ॥ लोहसूचीनिभैर्दर्भैस्सम्पन्नेन पथा क्वचित् ॥ १० ॥

१ पुंस्त्वमार्षम् ।

160

नटप्रायातिविषमैः पर्वतैर्वृक्षसंकुलैः ॥ प्रतप्तांगारयुक्तेन यांति मार्गेण दुःखिताः ॥ ११॥ क्वचिद्विषमगर्तैश्च क्वचिल्लोष्टैस्सुदुस्तरैः ॥ सुतप्तवालुकाभिश्च तथा तीक्ष्णैश्च शंकुभिः ॥ १२ ॥ अनेकशाखाविततैर्व्याप्ते वंशवनैः क्वचित् ॥ कष्टेन तमसा मार्गे नानालम्बेन कुत्रचित् ॥ १३ ॥ अयःश्रृंगाटकैस्तीक्ष्णैः क्वचिद्दावाग्निना पुनः ॥ क्वचित्तप्तशिलाभिश्च क्वचिद्व्याप्ते हिमेन च ॥ १४ ॥ क्वचिद्वालुकया व्याप्तमाकंठांतःप्रवेशया ॥ क्वचिद्दुष्टाम्बुना व्याप्तं क्वचिच्च करीषाग्निना ॥१५॥ क्वचित्सिंहैर्वृकैर्व्याघ्रैर्मशकैश्च सुदारुणैः ॥ क्वचिन्महाजलौकाभिः क्वचिच्चाजगरैस्तथा ॥ १६ ॥ मक्षिकाभिश्च रौद्राभिः क्वचित्सर्पैर्विषोल्बणैः ॥ मत्तमातंगयूथैश्च बलोन्मत्तैः प्रमाथिभिः॥१७॥ पंथानमुल्लिखद्भिश्च सूकरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रिभिः ॥ तीक्ष्णशृंगैश्च महिषैस्सर्वभूतैश्च श्वापदैः ॥१८॥ डाकिनीभिश्च रौद्राभिर्विकरालैश्च राक्षसैः ॥ व्याधिभिश्च महाघोरैः पीड्यमाना व्रजंति हि ॥१९॥ महाधूलिविमिश्रेण महाचण्डेन वायुना॥ महापाषाणवर्षेण हन्यमाना निराश्रयाः ॥२०॥ क्वचिद्विद्युत्प्रपातेन दह्यमाना व्रजन्ति च॥महता बाणवर्षेण विध्यमानाश्च सर्वतः ॥२१॥पतद्भिर्वज्रपातैश्च उल्कापातैश्च दारुणैः ॥प्रदीप्तांगारवर्षेण दह्यमानाश्च यांति हि ॥२२॥ महता पांशुवर्षेण पूर्य्यमाणा रुदंति च॥ महामेघरवैर्घोरैस्त्रस्यंते च मुहुर्मुहुः॥२३॥निशितायुधवर्षेण भिद्यमानाश्च सर्वतः ॥ महाक्षाराम्बुधाराभिस्सिच्यमाना व्रजंति च ॥ २४ ॥ महाशीतेन मरुता रूक्षेण परुषेण च ॥ समंताद्बाध्यमानाश्च शुष्यंते संकुचन्ति च ॥ २५ ॥ इत्थं मार्गेण रौद्रेण पाथेयरहितेन च ॥ निरालम्बेन दुर्गेण निर्जलेन समंततः ॥ २६ ॥ विषमेणैव महता निर्जनापाश्रयेण च ॥ तमोरूपेण कष्टेन सर्वदुष्टाश्रयेण च ॥ २७ ॥ नीयंते देहिनस्सर्वे ये मूढाः पापकर्म्मिणः ॥ यमदूतैर्महाघोरैस्तदाज्ञाकारिभिर्बलात् ॥ २८ ॥ एकाकिनः पराधीना मित्रबन्धुविवर्जिताः ॥ शोचंतस्स्वानि कर्म्माणि रुदंतश्च मुहुर्मुहुः ॥ २९ ॥ प्रेता भूत्वा विवस्त्राश्च शुष्ककंठौष्ठतालुकाः ॥ असौम्या भयभीताश्च दह्यमानाः क्षुधान्विताः ॥ ३० ॥ बद्धाः शृंखलया केचिदुत्तानपादका नराः ॥ कृष्यंते कृष्यमाणाश्च यमदूतैर्बलोत्कटैः॥ ३१ ॥ उरसाधोमुखाश्चान्ये कृष्यमाणास्सुदुःखिताः ॥ केशपाशनिबंधेन कृष्यन्ते च रज्जुना ॥ ३२ ॥ ललाटे चांकुशेनान्ये भिन्ना दुष्यंति देहिनः ॥ उत्तानाः कंटकपथा क्वचिदंगारवर्त्मना ॥ ३३ ॥ पश्चाद्बाहुनिबद्धाश्च जठरेण प्रपीडिताः ॥ पूरिताश्शृंखलाभिश्च हस्तयोश्च सुकीलिताः ॥ ३४ ॥ ग्रीवापाशेन कृष्यंते प्रयात्यन्ये सुदुःखिताः ॥ जिह्वांकुशप्रवेशेन रज्ज्वाकृष्यन्त एव ते ॥ ३५ ॥ नासाभेदेन रज्ज्वा च त्वाकृष्यन्ते तथापरे ॥ भिन्नाः कपोलयो रज्ज्वा कृष्यंतेऽन्ये तथौष्ठयोः ॥३६ ॥ छिन्नाग्रपादहस्ताश्च छिन्न

१ ह्रस्व आर्षः । २ पुंस्त्वमार्षम । ३ समासान्तविधेरनित्यत्वान्नाच् ॥

कर्णोष्ठनासिकाः ॥ संछिन्नशिश्नवृषणाः छिन्नभिन्नांगसंधयः ॥ ३७ ॥ आभिद्यमानाः कुंतैश्च भिद्यमानाश्च सायकैः ॥ इतश्चेतश्च धावंतः क्रंदमाना
निराश्रयाः ॥ ३८ ॥ मुद्गरैर्लोहदण्डैश्च हन्यमाना मुहुर्मुहुः ॥ कंटकैर्विविधैर्घोरैर्ज्वलनार्कसमप्रभैः ॥ ३९ ॥ भिन्दिपालैर्विभिद्यंते स्रवंतः
पूयशोणितम् ॥ शकृताक्रुमिदिग्धाश्च नीयंते विवशा नराः ॥ ४० ॥याचमानाश्च सलिलमन्नं वापि बुभुक्षिताः ॥ छायां प्रार्थयमानाश्च शीतार्ता
श्चानलं पुनः ॥ ४१ ॥ दानहीनाः प्रयांत्येवं प्रार्थयंतस्सुखं नराः ॥ गृहीतदानपाथेयास्सुखं यांति यमालयम् ॥ ४२ ॥ एवं न्यायेन कष्टेन प्राप्ताः
प्रेतपुरं यदा ॥ प्रज्ञापितास्ततो दूतैर्निवेश्यंते यमाग्रतः ॥ ४३॥ तत्र ये शुभकर्म्माणस्तांस्तु सम्मानयेद्यमः ॥ स्वागतासनदानेन पाद्यार्घ्येण प्रियेण
च ॥ ४४ ॥ धन्या यूयं महात्मानो निगमोदितकारिणः ॥ यैश्च दिव्यसुखार्थाय भवद्भिस्सुकृतं कृतम् ॥ ४५ ॥ दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्त्रीभोग
भूषितम् ॥ स्वर्गं गच्छध्वममलं सर्वकामसमन्वितम् ॥४६॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगानंते पुण्यस्य संक्षयात ॥ यत्किंचिदल्पमशुभं पुनस्तदिह भोक्ष्यथ
॥ ४७ ॥ धर्म्मात्मानो नरा ये च मित्रभूता इवात्मनः ॥ सौम्यं सुखं प्रपश्यंति धर्मराजानमेव च ॥ ४८ ॥ ये पुनः क्रूरकर्माणस्ते पश्यंति
भयानकम् ॥ दंष्ट्राकरालवदनं भृकुटीकुटिलेक्षणम् ॥ ४९॥ऊर्ध्वकेशं महाश्मश्रुमूर्द्धप्रस्फुरिताधरम् ॥ अष्टादशभुजं क्रुद्धं नीलांजनचयोपमम्॥५०॥
सर्वायुधोद्धृतकरं सर्वदण्डेन तर्जयन् ॥ महामहिषमारूढं दीप्ताग्निसमलोचनम् ॥ ५१॥ रक्तमाल्यांबरधरं महामेरुमिवोच्छ्रितम् ॥ प्रलयाम्बुदनिर्घोषं
पिबन्निव महोदधिम् ॥ ५२ ॥ ग्रसंतमिव शैलेन्द्रमुद्गिरंतमिवानलम् ॥ मृत्युश्चैव समीपस्थः कालानलसमप्रभः ॥ ५३॥ कालश्चांजनसंकाशः कृतांत
श्च भयानकः ॥ मारी चोग्रमहामारी कालरात्रिश्च दारुणा ॥ ५४ ॥ विविधा व्याधयः कुष्ठा नानारूपा भयावहाः ॥ शक्तिशूलांकुशधराः पाश
चक्रासिपाणयः ॥५५॥ वज्रतुंडधरा रुद्राः क्षुरतूणधनुर्द्धराः॥नानायुधधरास्सर्वे महावीरा भयंकराः ॥ ५६ ॥ असंख्याता महावीराः कालाञ्जनसम
प्रभाः ॥ सर्वायुधोद्यतकरा यमदूता भयानकाः ॥ ५७ ॥ अनेन परिचारेण वृतं तं घोरदर्शनम् ॥ यमं पश्यंति पापिष्ठाश्चित्रगुप्तं च भीषणम् ॥ ५८ ॥
निर्भर्त्सयति चात्यंतं यमस्तान्पापकर्म्मणः ॥ चित्रगुप्तश्च भगवान्धर्मवाक्यैः प्रबोधयेत् ॥ ५९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां
नरकलोकमार्गयमदूतस्वरूपवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ चित्रगुप्त उवाच ॥ भो भो दुष्कृतकर्माणः परद्रव्यापहारकाः ॥ गर्विता
रूपवीर्य्येण परदारावमर्द्दकाः ॥ १ ॥ यत्स्वयं क्रियते कर्म तदिदं भुज्यते पुनः ॥ त किमात्मोपघातार्थं भवद्भिर्दुष्कृतं कृतम् ॥ २ ॥

१ आत्मनेपदमार्षम् ॥ २ अत्र यद्वक्तव्यं तदुक्तं प्राक् ।

159

इदानीं किं प्रलप्यध्वे पीड्यमानास्स्वकर्म्मभिः ॥ भुज्यंतां स्वानि कर्म्माणि नास्ति दोषो हि कस्यचित् ॥ ३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एवं ते पृथिवीपालास्संप्राप्तास्तत्समीपतः ॥ स्वकीयैः कर्म्मभिर्घोरैर्दुष्कर्म्मबलदर्पिणः ॥ ४ ॥ तानपि क्रोधसंयुक्तश्चित्रगुप्तो महाप्रभुः ॥ संशिक्षयतिधर्म्मज्ञो यमराजानुशिक्षया ॥ ५ ॥ चित्रगुप्त उवाच ॥ भो भो नृपा दुराचाराः प्रजाविध्वंसकारिणः ॥ अल्पकालस्य राज्यस्य कृते किं दुष्कृतं कृतम् ॥ ६ ॥ राज्यभोगेन मोहेन बलादन्यायतः प्रजाः ॥ यद्दण्डितः फलं तस्य भुज्यतामधुना नृपाः ॥ ७ ॥ क्व तद्राज्यं कलत्रं च यदर्थमशुभं कृतम् ॥ तत्सर्वं संपरित्यज्य यूयमेकाकिनः स्थिताः ॥ ८ ॥ पश्यामि तद्बलं नष्टं येन विध्वंसिताः प्रजाः ॥ यमदूतैर्योज्यमाना अधुना कीदृश भवेत् ॥ ९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एव बहुविधैर्वाक्यैरुपलब्धा यमेन ते ॥ स्वानि कर्म्माणि शोचंति तूष्णीं तिष्ठंति पार्थिवाः ॥ १० ॥ इति कर्म्म समुद्दिश्य नृपाणां धर्म्मराडयमः ॥ तत्पापपंकशुद्ध्यर्थमिदं दूतान्ब्रवीत च ॥ ११ ॥ ॥ यमराज उवाच ॥ भो भोश्चण्ड महाचण्ड गृहीत्वा नृपतीन्बलात् ॥ नियमेन विशुद्ध्यध्वं क्रमेण नरकाग्निषु ॥ १२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ततश्शीघ्रं समादाय नृपान्संगृह्य पादयोः ॥ भ्रामयित्वा तु वेगेन निक्षिप्योर्ध्वं प्रगृह्य च ॥ १३ ॥ सर्वप्रायेण महतातीव तप्ते शिलातले ॥ आस्फालयंति तरसा वज्रेणेव महाद्रुमान् ॥ १४ ॥ ततस्सरक्तं श्रोत्रेण स्रवते जर्जरीकृतः ॥ निस्संज्ञस्स तदा देही निश्चेष्टस्संप्रजायते ॥ १५ ॥ ततस्स वायुना स्पृष्टस्स तैरुज्जीवितः पुनः ॥ ततः पापविशुद्ध्यर्थं क्षिपंति नरकार्णवे ॥ १६ ॥ अष्टाविंशतिसंख्याभिः क्षित्यधस्सप्तकोटयः ॥ सप्तमस्य तलस्यांते घोरे तमसि संस्थितः ॥ १७ ॥ घोराख्या प्रथमा कोटिः सुघोरा तदधःस्थिता ॥ अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पंचमी ॥ १८ ॥ षष्ठी तलातलाख्या च सप्तमी च भयानका ॥ अष्टमी कालरात्रिश्च नवमी च भयोत्कटा ॥ १९ ॥ दशमी तदधश्चण्डा महाचण्डा ततोऽप्यधः ॥ चण्डकोलाहला चान्या प्रचण्डा चण्डनायिका ॥ २० ॥ पद्मा पद्मावती भीता भीमा भीषणनायिका ॥ कराला विकराला च वज्रा विंशतिमा स्मृता ॥ २१ ॥ त्रिकोणा पंचकोणा च सुदीर्घा चाखिलार्तिदा ॥ समा भीमबलाभोग्रा दीप्तप्रायेति चाष्टमी ॥ २२ ॥ इति ते नामतः प्रोक्ता घोरा नरककोटयः ॥ अष्टाविंशतिरेवैताः पापानां यातनात्मिका॥ २३ ॥ तासां क्रमेण विज्ञेयः पंच पंचैव नायकाः ॥ प्रत्येकं सर्वकोटीनां नामतस्संनिबोध ॥ २४॥ रौरवः प्रथमस्तेषां रुदंते यत्र देहिनः ॥ महारौरवपीडाभिर्महांतोऽपि रुदंति च ॥ २५ ॥ ततश्शीतं तथा चोष्णं पंचाद्या नायकास्स्मृताः ॥

[1] च्यवनार्षः। [2] आत्मनेपदमार्षम् ।

सुघोरस्सुमहातीक्ष्णस्तथा संजीवनः स्मृतः ॥ २६ ॥ महातमो विलोमश्च विलोपश्चापि कंटकः ॥ तीव्रवेगः करालश्च विकरालः प्रकंपनः ॥ २७ ॥
 महावक्रश्च कालश्च कालसूत्रः प्रगर्जनः ॥ सूचीमुखस्सुनेमिश्च खादकस्सुप्रपीडनः ॥ २८ ॥ कुंभीपाकसुपाकौ च क्रकचश्चातिदारुणः ॥ अंगार
राशिभवनं मेदोऽसृक्प्रहितस्तनः ॥ २९ ॥ तीक्ष्णतुण्डश्च शकुनिर्महासंवर्तकः क्रतुः ॥ तप्तजंतुः पंकलेपः प्रतिमांसस्त्रपूद्भवः ॥ ३० ॥ उच्छ्वासस्सुनि
रुच्छ्वासो सुदीर्घः कूटशाल्मलिः ॥ दुरिष्टस्सुमहावादः प्रवाहस्सुप्रतापनः ॥ ३१ ॥ ततो मेघो वृषः शाल्मस्सिंहव्याघ्रगजाननाः ॥ श्वसूकराज
महिषवृककोकवृकाननाः ॥ ३२ ॥ ग्राहकुंभीननक्राख्यास्सर्पकूर्माख्यवायसाः ॥ गृध्रोलूकहलौकाख्याः शार्दूलक्रथकर्कटाः ॥ ३३ ॥ मंडूकाः पूति-
वक्राश्च रक्ताक्षः पूतिमृत्तिका ॥ कणधूम्रस्तथाग्निश्च कृमिगन्धिवपुस्तथा ॥ ३४ ॥ अग्नीध्रश्चाप्रतिष्ठश्च रुधिराभश्श्वभोजनः ॥ लालाभक्षांत्रभक्षौ च
सर्वभक्षः सुदारुणः ॥ ३५ ॥ कंटकस्सुविशालश्च विकटः कटपूतनः ॥ अम्बरीषः कटाहश्च कष्टा वैतरणी नदी ॥ ३६ ॥ सुतप्तलोहशयन एकपाद
प्रपूरणः ॥ असितालवनं घोरमस्थिभंगः सुपूरणः ॥ ३७ ॥ विलातसोऽसुयंत्रोऽपि कूटपाशः प्रमर्दनः ॥ महाचूर्णोऽसुचूर्णोऽपि तप्तलोहमयं तथा
॥ ३८ ॥ पर्वतः क्षुरधारा च तथा यमलपर्वतः ॥ मूत्रविष्टाश्रुकूपश्च क्षारकूपश्च शीतलः ॥ ३९ ॥ मुसलोलूखलं यन्त्रं शिलाशकटलांगलम् ॥ ताल
पत्रासिगहनं महाशकटमण्डपम् ॥ ४० ॥ संमोहमस्थिभंगश्च तप्तश्चलमयोगुडम ॥ बहु दुःख महाक्लेशः कश्मलं समलं मलात् ॥ ४१ ॥ हाला
हलो विरूपश्च स्वरूपश्च यमानुगः ॥ एकपादस्त्रिपादश्च तीव्रश्चाचीवरं तमः ॥ ४२ ॥ अष्टाविंशतिरित्येते क्रमशः पंचपंचकम् ॥ कोटीनामानुपूर्व्येण
पंचपंचैव नायकाः ॥ ४३ ॥ रौरवाद्यस्त्ववोध्यंते नरकाणां शतं स्मृतम् ॥ चत्वारिंशच्छतं प्रोक्तं महानरकमण्डलम् ॥ ४४ ॥ इति ते व्यास संप्रोक्ता
नरकस्य स्थितिर्मया ॥ प्रसंख्यानाच्च वैराग्यं शृणु पापगतिं च ताम् ॥ ४५ ॥ इति श्री शिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां नरकलोक
वर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एषु पापाः प्रपच्यंते शोष्यंते नरकाग्निषु ॥ यातनाभिर्विचित्राभिरास्वकर्मक्षया
दृभृशम् ॥ १ ॥ स्वमलप्रक्षयाद्यद्वदग्नौ धास्यंति धातवः ॥ तत्र पापक्षयात्पापा नराः कर्मानुरूपतः ॥ २ ॥ सुगाढं हस्तयोर्बद्ध्वा ततश्शृंखलया नराः ॥
महावृक्षाग्रशाखासु लम्ब्यन्ते यमकिंकरैः ॥ ३ ॥ ततस्ते सवयत्नेन क्षिप्ता दोलंति किंकरैः ॥ दोलयंतश्चातिवेगेन विसंज्ञा यांति योजनम ॥ ४ ॥
अंतरिक्षस्थितानां च लोहभारशतं पुनः ॥ पादयोर्बध्यते तेषां यमदूतैर्महाबलैः ॥ ५ ॥ तेन भारेण महता प्रभृशं ताडिता नराः ॥ ध्यायंति
स्वानि कर्म्माणि तूष्णीं तिष्ठन्ति निश्चलाः ॥ ६ ॥ ततोऽङ्कुशैरग्निवर्णैर्लोहदण्डैश्च दारुणैः ॥ हन्यंते किंकरैर्घोरैस्समन्तात्पापकर्म्मिणः ॥ ७ ॥

ततः क्षारेण दीप्तेन वह्नेरपि विशेषतः ॥ समंततः प्रलिप्यंते तीव्रेण तु पुनः पुनः ॥ ८ ॥ द्रुतेनात्यंतलिप्तेन कृत्तांगा जर्जरीकृताः ॥ पुनर्विदार्य्य चांगानि शिरसः प्रभृति क्रमात् ॥९॥ वृंताकवत्प्रपच्यंते तप्तलोहकटाहकैः ॥ विष्ठापूर्णे तथा कूपे कृमीणां निचये पुनः ॥ १० ॥ मेदोऽसृक्पूयपूर्णायां वाप्यां क्षिप्यंति ते पुनः ॥ भक्ष्यंते कृमिभिस्तीक्ष्णैर्लोहतुंडैश्च वायसैः ॥ ११ ॥ श्वभिर्दंशैर्वृकैर्व्याघ्रै रौद्रैश्च विकृताननैः ॥ पच्यंते मत्स्यवच्चापि प्रदीप्तांगारराशिषु ॥ १२ ॥ भिन्नाः शूलैस्सुतीक्ष्णैश्च नराः पापेन कर्म्मणा ॥ तैलयन्त्रेषु चाक्रम्य घोरैः कर्म्मभिरात्मनः ॥ १३ ॥ तिला इव प्रपीड्यंते चक्राख्ये जनपिंडकाः ॥ भ्रज्यंते चातपे तप्ते लोहभाण्डेष्वनेकधा ॥१४॥ तैलपूर्णकटाहेषु सुतप्तेषु पुनः पुनः ॥ बहुधा पच्यते जिह्वा प्रपीड्योरसि पादयोः ॥१५॥ यातनाश्च महत्योऽत्र शरीरस्याति सर्वतः ॥ निश्शेषनरकेष्वेवं क्रमंति क्रमशो नराः ॥ १६ ॥ नरकेषु च सर्वेषु विचित्रा यमयातनाः ॥ याम्यैश्च दीयते व्यास सर्वांगेषु सुकष्टदा ॥१७॥ ज्वलदंगारमादाय मुखमापूर्य्य ताड्यते ॥ ततः क्षारेण दीप्तेन ताम्रेण च पुनःपुनः ॥१८॥ घृतेनात्यन्ततप्तेन तदा तैलेन तन्मुखम् ॥ इतस्ततः पीडयित्वा भृशमापूर्य्य हन्यते ॥ १९॥ विष्ठाभिः कृमिभिश्चापि पूर्य्यमाणाः क्वचित्क्वचित् ॥ परिष्वजंति चात्युग्रां प्रदीप्तां लोहशाल्मलीम् ॥२०॥ हन्यंते पृष्ठदेशे च पुनर्दीर्नैर्महाघनैः ॥ दन्तुरेणादिकंठेन क्रकचेन बलीयसा ॥ २१॥ शिरःप्रभृति पीड्यंते घोरैः कर्म्मभिरात्मजैः ॥ खाद्यंते च स्वमांसानि पीयते शोणितं स्वकम् ॥२२॥ अन्नं पानं न दत्तं यैस्सर्वदा स्वात्मपोषकैः ॥ इक्षुवत्ते प्रपीड्यंते जर्जरीकृत्य मुद्गरैः ॥ २३ ॥ असितालवने घोरे छिद्यन्ते खण्डशस्ततः ॥ सूचीभिर्भिन्नसर्वांगास्तप्तशूलाग्ररोपिताः ॥ २४॥ संचाल्यमाना बहुशः क्लिश्यंते न म्रियन्ति च ॥ तथा च तच्छरीराणि सुखदुःखसहानि च ॥ २५ ॥ देहादुत्पाट्य मांसानि भिद्यंते स्वैश्च मुद्गरैः ॥ दंतुराकृतिभिर्घोरैर्यमदूतैर्बलोत्कटैः ॥ २६ ॥ निरुच्छ्वासे निरुच्छ्वासास्तिष्ठंति नरके चिरम् ॥ उत्ताड्यंते तथोच्छ्वासे वालुकासदने नराः ॥२७॥ रौरवे रोदमानाश्च पीड्यन्ते विविधैर्वधैः ॥ महारौरवपीडाभिर्महांतोऽपि रुदंति च ॥ २८॥ परं तु वक्त्रे गुदे मुंडे नेत्रयोश्चैव मस्तके ॥ निहन्यंते घनैस्तीक्ष्णैस्सुतप्तैर्लोहशंकुभिः ॥ २९ ॥ सुतप्तवालुकायां तु प्रयोज्यंते मुहुर्मुहुः ॥ जंतुपंके भृशं तप्ते क्षिप्ताः क्रन्दंति विस्वरम् ॥३० ॥ कुंभीपाकेषु पच्यंते तप्ततैलेषु वै मुने ॥ पापिनः क्रूरकर्माणोऽसह्येषु सर्वथा पुनः ॥३१॥ लालाभक्षेषु पापास्ते पात्यंते दुःखदेषु वै ॥ नानास्थानेषु च तथा नरकेषु पुनः पुनः ॥३२॥ सूचीमुखे महाक्लेशे नरके पात्यते नरः ॥ पापी पुण्यविहीनश्च ताड्यते यमकिंकरैः ॥ ३३ ॥ लोहकुम्भे विनिःक्षिप्तः श्वसन्तश्च शनैश्शनैः ॥

---

[1] परस्मैपदमार्षम् । [2] परस्मैपदमार्षम् ।

महाग्निना प्रपच्यंते स्वपापैरेव मानवाः ॥ २४ ॥ दृढं रज्ज्वादिभिर्बद्धा प्रपीड्यंते शिलासु च ॥ क्षिप्येत चान्धकूपेषु दश्यंते भ्रमरैर्भृशम् ॥ २५ ॥
कृमिभिर्भिन्नसर्वांगाश्शतशो जर्जरीकृता ॥ सुतीक्ष्णक्षारकूपेषु क्षिप्यंते तदनंतरम् ॥ २६ ॥ महाज्वालेऽत्र नरके पापाः क्रन्दन्ति दुःखिताः ॥ इत
श्चेतश्च धावंति दह्यमानास्तदर्चिषा ॥ २७ ॥ पृष्ठ चानीय तुण्डाभ्यां विन्यस्तस्कंधयोजिते ॥ तयोर्मध्येन वाकृष्य बाहुपृष्ठेन गाढतः ॥२८॥ बद्धाः
परस्परं सर्वे सुभृशं पापरज्जुभिः ॥ बद्धपिण्डास्तु दृश्यंते महाज्वाले तु यातनाः ॥ २९ ॥ रज्जुभिर्वेष्टिताश्चैव प्रलिप्ताः कर्दमेन च ॥ करीषतुष
वह्नौ च पच्यते न म्रियंति च ॥ ४० ॥ सुतीक्ष्ण[illegible] कर्कशासु शिलासु च ॥ आस्फाल्य शतशः पापाः पच्यंते तृणवत्ततः ॥४१॥ शरी
रभ्यंतरगतैः प्रभूतैः कृमिभिर्नराः ॥ भक्ष्यन्ते तीक्ष्णवदनै[illegible]भृशम् ॥ ४२ ॥ कृमीणां निचये क्षिप्तः पूयमांसास्थिसञ्चिते ॥ तिष्ठं
त्युद्विग्नहृदया [illegible] निपीडिताः ॥ ४३ ॥ ततश्च वज्रलेपेन सर्वांगमनुलिप्यते ॥ अधोमुखोर्ध्वपादाश्च तान्यन्ते स्म वह्निना
॥ ४४ ॥ वदनानि [illegible] सुप्रतप्तामयोगदाम् [illegible] ताड्यंते मुद्गरैः ॥ ४५ ॥ इत्थं व्यास कुकर्माणो
नरकेषु पचंति हि ॥ [illegible] विवर्णितं तेषां [illegible] ॥ ४६ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां
सामान्यतो नरकनिवर्णनं नाम नवमो[illegible] ॥ ९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ मिथ्यागमं प्रयुञ्जाना द्विजिह्वाख्ये [illegible]गच्छति ॥ जिह्वार्द्धक्रोश
विस्तीर्णहलैस्तीक्ष्णैः प्रपीड्यते ॥ १ ॥ [illegible] यः क्रो मातरं पितरं गुरुम् ॥ विष्ठाभिः कृमिनि[illegible]भिर्मुखमापूर्य हन्यते ॥२॥ ये शिवायत
नारामवापीकूपतडागकान् ॥ विध्वंसंति द्विजस्थानं नरास्तत्र रमंति च ॥ ३ ॥ [illegible]नाभ्यंगं स्नानपानाम्बुभोजनम् ॥ क्रीडनं मैथुनं द्यूत
माचरन्ति मदोद्धताः ॥ ४ ॥ पेचिरे विविधै[illegible] ॥ निरयाग्निषु [illegible] यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ५ ॥ [illegible]नैव रूपेण ताड्यंते पार
दारिकाः ॥ गाढमालिङ्ग्य [illegible] नारीं मृतशां लोह[illegible] ॥ ६ ॥ [illegible] ज्वलन्ति समंततः ॥दुश्चारिणी स्त्रियं गाढमालिंगंति रुदंति
च ॥ ७ ॥ ये शृण्वंति सतां निंदां तेषां कर्णप्रपूरणम् ॥ [illegible]कीलैस्[illegible]भिः ॥ ८ ॥ त्रपुसीसारकूटाद्रि क्षीरेण च पुनः पुनः ॥
[illegible]तप्ततीक्ष्णतैलेन वज्रलेपेन वा पुनः ॥ ९ ॥ क्रमादापूर्य कर्णौ[illegible] नरकेषु च यातना ॥ अनुक्रमेण सर्वेषु भवंत्येताः समंततः ॥ १० ॥ सर्वेन्द्रि
याणामप्येवं क्रमात्[illegible] यातनाः ॥ भवंति घोराः प्रत्येकं [illegible] क्रमेण च ॥११॥स्पर्शलोभेन ये मूढास्स्पृशंति च परस्त्रियम्॥तेषां करोऽग्निवर्णाभिः
पांशुभिः पूर्यते भृशम् ॥ १२ ॥ तेषां क्षारादिभिस्सर्वैः सर्वांग[illegible] ॥ यातना[illegible] महा[illegible]सर्वेषु नरकेषु च ॥१३॥ कुर्वन्ति पित्रोर्भ्रुकुटिं करेण

त्राणि ये नराः ॥ वक्त्राणि तेषां शांतानि कीर्य्यंते शंकुभिर्द्दृढम् ॥ १४ ॥ यैरिन्द्रियैर्नरा ये च विकुर्वंति परस्त्रियम् ॥ इन्द्रियाणि च तेषां वै विकुर्वंति
तथैव च ॥ १५ ॥ परदारांश्च पश्यंति लुब्धास्स्तब्धेन चक्षुषा ॥ सूचीभिश्चाग्निवर्णाभिस्तेषां नेत्रप्रपूरणम् ॥ १६ ॥ क्षारैश्च क्रमात्सर्वा इहैव
यमयातनाः ॥ भवंति मुनिशार्दूल सत्यं सत्यं न संशयः ॥ १७ ॥ देवाग्निगुरुविप्रेभ्यश्चानिवेद्य प्रभुंजते ॥ लोहकीलशतैस्तप्तैस्तज्जिह्वास्यं च पूर्य्यते
॥ १८ ॥ ये देवारामपुष्पाणि लोभात्संगृह्य पाणिना ॥ जिघ्रंति च नरा भूयः शिरसा धारयंति च ॥ १९ ॥ आपूर्य्यंते शिरस्तेषां तप्तैर्लोहस्य शंकुभिः ॥
नासिका चातिबहुलैस्ततः क्षारादिभिर्भृशम् ॥ २० ॥ ये निंदन्ति महात्मानं वाचकं धर्म्मदेशिकम् ॥ देवाग्निगुरुभक्तांश्च धर्म्मशास्त्रं च शाश्वतम् ॥ २१ ॥
तेषामुरसि कण्ठे च जिह्वायां दंतसन्धिषु ॥ तालुन्योष्ठे नासिकायां मूर्ध्नि सर्वाङ्गसन्धिषु ॥ २२ ॥ अग्निवर्णास्तु तप्ताश्च त्रिशाखा लोहशंकवः ॥
आखिद्यंते च बहुशः स्थानेष्वेतेषु मुद्गरैः ॥ २३ ॥ ततः क्षारेण दीप्तेन पूर्य्यंते हि समंततः ॥ यातनाश्च महत्यो वै शरीरस्याति सर्वतः ॥ २४ ॥
अशेषनरकेष्वेव क्रमंति क्रमशः पुनः ॥ ये गृह्णन्ति परद्रव्यं पद्भ्यां विप्रं स्पृशंति च ॥ २५ ॥ शिवोपकरणं गां च ज्ञानादिलिखितं च यत् ॥ हस्त
पादादिभिस्तेषामापूर्य्यंते समंततः ॥ २६ ॥ नरकेषु च सर्वेषु विचित्रा बहुयातनाः ॥ भवंति बहुशः कष्टाः पाणिपादसमुद्भवाः ॥ २७ ॥ शिवायतन
पर्य्यंते देवारामेषु कुत्रचित् ॥ समुत्सृजंति ये पापाः पुरीषं मूत्रमेव च ॥ २८ ॥ तेषां शिश्नं सवृषणं चूर्ण्यंते लोहमुद्गरैः ॥ सूचीभिरग्निवर्णाभिस्तथा
त्वापूर्य्यंते पुनः ॥ २९ ॥ ततः क्षारेण महता तीव्रेण च पुनः पुनः ॥ द्रुतेन पूर्य्यंते गाढं गुदं शिश्ने च देहिनः ॥ ३० ॥ मनस्सर्वेन्द्रियाणां च
यस्माद्दुःखं प्रजायते ॥ धने सत्य पिये दान न प्रयच्छंति तृष्णया ॥ ३१ ॥ अतिथिं चावमन्यंते काले प्राप्ते गृहाश्रमे ॥ तस्मात्ते दुष्कृतं प्राप्य
गच्छंति निरयेऽशुचौ ॥ ३२ ॥ येऽन्नं दत्त्वा हि भुंजंति न श्वभ्यस्सह वायसैः ॥ तेषां च विवृतं वक्त्रं कीलकद्वयनाडितम् ॥ ३३ ॥ कृमिभिः प्राणिभिश्चो
ग्रैर्लोहतुण्डैश्च वायसैः ॥ उपद्रवैर्बहुविधैरुग्रैरंतः प्रपीड्यते ॥ ३४ ॥ श्यामश्च शबलश्चैव यममार्गानुरोधकौ ॥ यौ स्तस्ताभ्यां प्रयच्छामि तौ गृह्णी
तामिमं बलिम् ॥ ३५ ॥ य वा वरुणवायव्या याम्या नैर्ऋत्यवायसाः ॥ वायसाः पुण्यकर्म्माणस्ते प्रगृह्णंतु मे बलिम् ॥ ३६ ॥ शिवमभ्यर्च्य यत्नेन
हुत्वाग्नौ विधिपूर्वकम् ॥ शैवैर्मन्त्रैर्बलिं ये च ददंत न च ते यमम् ॥ ३७ ॥ पश्यंति त्रिदिवं यांति तस्माद्दद्याद्दिनेदिने ॥ मण्डलं चतुरस्रं तु कृत्वा
गधादिवासितम् ॥ ३८ ॥ धन्वन्तर्यर्थमीशान्यां प्राच्यामिन्द्राय निःक्षिपेद् ॥ याम्यां यमाय वारुण्यां सुदक्षोमाय दक्षिणे ॥ ३९ ॥ पितृभ्यस्तु विनिः
क्षिप्य प्राच्यामर्यमणं ततः ॥ धातुश्चैव विधातुश्च द्वारदेशे विनिक्षिपेत् ॥ ४० ॥ श्वभ्यश्च श्वपतिभ्यश्च वयोभ्यो विक्षिपेद्भुवि ॥ देवैः पितृमनुष्यैश्च प्रेतैर्भूतैः

मनुष्यके: ॥ ४१ ॥ वर्णो [illegible] क्रि [illegible] ॥ [illegible] ॥ ४२ ॥ हन्तकारस्तथैवान्यो धन्या
स्तनचतुष्टयम् । स्वाहाकारं स्तनं [illegible] पिबन्त्यथ ॥ ४३ ॥ [illegible] श्वास्तथा ॥ हन्तकारं मनुष्याश्च पिबन्ति
मतां स्तनम् ॥ ४४ ॥ [illegible] कृत्यैर्धेनु [illegible] ॥ ४५ ॥ यस्तां जहाति वा
[illegible] न तु [illegible] ॥ [illegible] ॥ ४६ ॥ [illegible] ॥ भोजयेत्
शुभान्नेन [illegible] ॥ ४७ ॥ अतिथिर्यस्य भग्नाशो [illegible] ॥ ४८ ॥
ततोऽन्नं [illegible] ॥ [illegible] ॥ ४९ ॥ [illegible] प्रमाणतः ॥ खादितुं
[illegible] ॥ [illegible] ॥ ५१ ॥
एवमाद्या [illegible] ॥ [illegible] करोति महापापं [illegible] ॥ धर्म
[illegible] ॥ ५३ ॥ [illegible] गुरुपापप्रभावतः ॥ न [illegible] तत्र [illegible] ॥ ५४ ॥ तथाद्रि
[illegible] प्रतिकल्पं दिने दिने ॥ ५५ ॥ [illegible] यथा [illegible]
[illegible] विजानाति पापं [illegible] ॥ ५६ ॥ [illegible] पापानि घोराणि सन्ति नैव नरो भुवि ॥ [illegible] गिरिं वहतो यथा ॥ ५७॥
इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां [illegible] नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ [illegible] ॥ [illegible] नरा यान्ति दुःखेन
महतान्विताः ॥ यममार्गे सुखं चैव [illegible] ॥ १ ॥ [illegible] ॥ शुभा
[illegible] वक्ष्ये तान्धर्मान्सुखदायकान् ॥ २ ॥ [illegible] सौख्यचित्ता [illegible] यमामार्गं यथाक्रमम् ॥ ३ ॥
[illegible] द्विजेन्द्राणां उपानत्काष्ठपादुके ॥ [illegible] सुखं [illegible] ॥ [illegible] यथा [illegible] दहिनः ॥ शिबि
[illegible] तद्रथेन सुखं व्रजेत् ॥ [illegible] ॥ [illegible] मार्गे वा [illegible] ॥ व्रजन्ति
[illegible] ॥ ६ ॥ यान्ति [illegible] नराः ॥ [illegible] च [illegible] ॥७॥ कर्तारश्च तथा ये
च [illegible] च ॥ [illegible] तु [illegible] ॥ ८ ॥ देवद्विजगुरूणां मातापित्रोश्च पूजकाः ॥ [illegible]

यांति कार्मुकेन यथासुखम् ॥ ९ ॥ द्योतयंतो दिशस्सर्वा यांति दीपप्रदायिनः ॥ प्रतिश्रयप्रदानेन सुखं यांति निरामयाः ॥ १० ॥ विश्राम्यमाणा गच्छंति गुरुशुश्रूषका नराः ॥ आतोद्यविप्रदातारस्सुखं यांति स्वके गृहे ॥ ११ ॥ सर्वकामसमृद्धेन यथा गच्छंति गोप्रदाः ॥ अत्र दत्तान्नपानानि तान्याप्नोति नरः पथि ॥ १२ ॥ पादशौचप्रदानेन सजलेन पथा व्रजेत् ॥ पादाभ्यंगं च यः कुर्यादश्वपृष्ठेन गच्छति ॥ १३ ॥ पादशौचं तथाभ्यंगं दीपमन्नं प्रतिश्रयम् ॥ यो ददाति सदा व्यास नोपसर्पति तं यमः ॥ १४॥ हेमरत्नप्रदानेन याति दुर्गाणि निस्तरन् ॥ रौप्यानडुहदानेन यमलोकं सुखेन सः ॥ १५ ॥ इत्येवमादिभिर्दानैस्सुखं यांति यमालयम् ॥ स्वर्गे तु विविधान्भोगान्प्राप्नुवंति सदा नराः ॥ १६ ॥ सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ॥ सद्यः प्रीतिकरं हृद्यं बालबुद्धिविवर्धनम् ॥ १७ ॥ नान्नदानसमं दानं विद्यते मुनिसत्तम ॥ अन्नाद्भवंति भूतानि तदभावे म्रियंति च ॥ १८ ॥ रक्तं मांसं वसा शुक्रं क्रमादन्नात्प्रवर्द्धते ॥ शुक्राद्भवंति भूतानि तस्मादन्नमयं जगत् ॥ १९ ॥ हेमरत्नाश्वनागेन्द्रैर्नारीस्रक्चंदनादिभिः ॥ समस्तैरपि संप्राप्तैर्न रमंति बुभुक्षिताः ॥ २० ॥ गर्भस्था जायमानाश्च बालवृद्धाश्च मध्यमाः ॥ आहारमभिकांक्षंति देवदानवराक्षसाः ॥ २१ ॥ क्षुधा निश्शेषरोगाणां व्याधिः श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥ स चान्नौषधिलेपेन नश्यतीह न संशयः ॥ २२ ॥ नास्ति क्षुधा समं दुःखं नास्ति रोगः क्षुधा समः ॥ नास्त्यरोगसमं सौख्यं नास्ति क्रोधसमो रिपुः ॥ २३ ॥ अत एव महत्पुण्यमन्नदाने प्रकीर्तितम् ॥ तथा क्षुधाग्निना तप्ता म्रियंते सर्वदेहिनः ॥ २४ ॥ अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः ॥ तस्मादन्नप्रदानेन सर्वदानफलं लभेत् ॥ २५ ॥ यस्यान्नपानपुष्टाङ्गः कुरुते पुण्यसंचयम् ॥ अन्नप्रदातुस्तस्यार्द्धं कर्तुश्चार्द्धं न संशयः ॥ २६ ॥ त्रैलोक्ये यानि रत्नानि भोगस्त्रीवाहनानि च ॥ अन्नदानप्रदस्सर्वमिहामुत्र च तल्लभेत् ॥ २७ ॥ धर्म्मार्थकाममोक्षाणां देहः परमसाधनम् ॥ तस्मादन्नेन पानेन पालयेद्देहमात्मनः ॥ २८ ॥ अन्नमेव प्रशंसंति सर्वमेव प्रतिष्ठितम् ॥ अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ २९ ॥ अन्नेन धार्य्यते सर्वं विश्वं जगदिदं मुने ॥ अन्नमूर्जस्करं लोके प्राणा ह्यन्ने प्रतिष्ठिताः ॥ ३० ॥ दातव्यं भिक्षवे चान्नं ब्राह्मणाय महात्मने ॥ कुटुंबं पीडयित्वापि ह्यात्मनो भूतिमिच्छता ॥ ३१ ॥ विददाति निधिश्रेष्ठं यो दद्यादन्नमर्थिने ॥ ब्राह्मणायार्तरूपाय पारलौकिकमात्मनः ॥ ३२ ॥ अर्चयेद्भूतिमन्विच्छन्काले द्विजमुपस्थितम् ॥ श्रांतमध्वनि वृत्त्यर्थं गृहस्थो गृहमागतम् ॥ ३३ ॥ अन्नदः पूजयेद्व्यास सुशीलस्तु विमत्सरः ॥ क्रोधमुत्पतितं हित्वा दिवि चेह महत्सुखम् ॥ ३४ ॥ नाभिनिंदेदधिगतं न प्रणुद्यात्कथंचन ॥ अपि श्वपाके शुनि वा नान्नदानं प्रणश्यति ॥ ३५ ॥ श्रांतायादृष्टपूर्वाय

155

ग्रन्नमध्वनि वर्तते ॥ यो दद्यादपरिक्लिष्टः स समृद्धिमवाप्नुयात् ॥ २६ ॥ पितॄन्देवांस्तथा विप्रानतिथींश्च महामुने ॥ यो नरः प्रीणयत्यन्नैः तस्य
पुण्यफलं महत् ॥ २७ ॥ अन्नं पानं च शूद्रेऽपि ब्राह्मणे च विशिष्यते ॥ न पृच्छेद्गोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव च ॥ २८ ॥ भिक्षितो ब्राह्मणेनेह
दद्यादन्नं च यः पुमान् ॥ स याति परमं स्वर्गं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९ ॥ अन्नदस्य च वृक्षाश्च सर्वकामफलान्विताः ॥ भवंतीह यथा विप्रा हर्ष
युक्तास्त्रिविष्टपे ॥ ४० ॥ अन्नदानेन ये लोकास्स्वर्गे विरचिता मुने ॥ अन्नदातॄगृहादिव्यास्ताञ्छृणुष्व महामुने ॥ ४१ ॥ भवनानि प्रकाशंते दिवि
तेषां महात्मनाम् ॥ नानासंस्थानरूपाणि नानाकामान्वितानि च ॥४२॥ सर्वकामफलाश्चापि वृक्षा भवनसंस्थिताः ॥ हेमवाप्यः शुभाः कूपा दीर्घि
काश्चैव सहस्रशः ॥४३॥ घोषयंति च पानानि शुभान्यथ सहस्रशः ॥ भक्ष्यभोज्यमयाश्शैला वासांस्याभरणानि च ॥ ४४ ॥ क्षीरं स्रवंत्यस्सरितस्तथै
वाज्यस्य पर्वताः ॥ प्रासादाः पाण्डुराभासाश्शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः ॥४५॥ तानन्नदाश्च गच्छंति तस्मादन्नप्रदो भवेत् ॥यदीच्छेदात्मनो भव्यमिह
लोके परत्र च॥४६॥एते लोकाः पुण्यकृतामन्नदानां महाप्रभाः ॥ तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं मानवैर्ध्रुवम्॥४७॥ अन्नं प्रजापतिस्साक्षादन्नं विष्णुस्स्वयं
हरः॥ तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति॥ ४८॥कृत्वापि सुमहत्पापं यः पश्चादन्नदो भवेत् ॥ विमुक्तस्सर्वपापेभ्यस्स्वर्गलोकं स गच्छति॥४९॥
अन्नपानाश्वगोवस्त्रशय्याच्छत्रासनानि च ॥ प्रेतलोके प्रशस्तानि दानान्यष्टौ विशेषतः ॥ ५० ॥ एवं दानविशेषेण धर्मराजपुरं नरः ॥ यस्माद्याति
विमानेन तस्माद्दानं समाचरेत् ॥ ५१ ॥ एतदाख्यानमनघमन्नदानप्रभावतः ॥ यः पठेत्पाठयेदन्यान्स समृद्धः प्रजायते ॥ ५२ ॥ शृणुयाच्छ्रावये
च्छ्राद्धे ब्राह्मणान्यो महामुने ॥ अक्षय्यमन्नदानं च पितॄणामुपतिष्ठति ॥ ५३॥इति श्रीशिवमहापुराणे पंचम्यामुमासंहितायामन्नदानमाहात्म्यवर्णनं नामै
कादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ पानीयदानं परमं दानानामुत्तमं सदा ॥ सर्वेषां जीवपुंजानां तर्पणं जीवनं स्मृतम् ॥१॥ प्रपादानं
नरः कुर्यात्सुस्नेहादनिवारितम् ॥ जलाश्रयविनिर्माणं महानन्दकरं भवेत् ॥ २ ॥ इह लोके परे वापि सत्यं सत्यं न संशयः ॥ तस्माद्वापीश्च कूपा
श्च तडागान्कारयेन्नरः ॥ ३ ॥ अर्द्धं पापस्य हरति पुरुषस्य विकर्मणः ॥ कूपः प्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तस्य नित्यशः ॥ ४ ॥ सर्वं तारयते वंशं यस्य
खाते जलाशये ॥ गावः पिबंति विप्राश्च साधवश्च नरास्सदा ॥ ५ ॥ निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यवारितम् ॥ दुर्दुर्गं विषमं कृच्छ्रं न कदा
चिदवाप्यते ॥ ६ ॥ तडागानां च वक्ष्यामि कृतानां ये गुणाः स्मृताः ॥ त्रिषु लोकेषु सर्वत्र पूजितो यस्तडागवान् ॥ ७ ॥ अथवा मित्रसदने मैत्रं

१ शतार्धः ।

मित्रार्तिवर्जितम् ॥ कीर्तिसंजननं श्रेष्ठं तडागानां निवेशनम् ॥ ८ ॥ धर्मस्यार्थस्य कामस्य फलमाहुर्मनीषिणः ॥ तडागः सुकृतो येन तस्य पुण्यमन
न्तकम् ॥९॥ चतुर्विधानां भूतानां तडागः परमाश्रयः ॥ तडागादीनि सर्वाणि दिशन्ति श्रियमुत्तमाम् ॥१०॥ देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरो नागरा
क्षसाः॥ स्थावराणि च भूतानि संश्रयंति जलाशयम्॥११॥प्रावृट्काले तडागे तु सलिलं यस्य तिष्ठति॥अग्निहोत्रफलं तस्य भवतीत्याह चात्मभूः॥१२॥
शरत्काले तु सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति ॥ गोसहस्रफलं तस्य भवेन्नैवात्र संशयः ॥ १३ ॥ हेमन्ते शिशिरे चैव सलिलं यस्य तिष्ठति ॥ स वै बहु
सुवर्णस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥ १४ ॥ वसंते च तथा ग्रीष्मे सलिलं यस्य तिष्ठति ॥ अतिरात्राश्वमेधानां फलमाहुर्मनीषिणः ॥ १५ ॥
मुने व्यासाथ वृक्षाणां रोपणे च गुणाञ्छृणु ॥ प्रोक्तं जलाशयफलं जीवप्रीणनमुत्तमम् ॥ १६ ॥ अतीतानागतान्सर्वान्पितृवंशांस्तु तारयेत् ॥
कांतारे वृक्षरोपी यस्तस्माद् वृक्षांस्तु रोपयेत् ॥ १७॥ तत्र पुत्रा भवंत्येते पादपा नात्र संशयः ॥ परं लोकं गतस्सोऽपि लोकानाप्नोति चाक्षयान् ॥
॥ १८ ॥ पुष्पैस्सुरगणान्सर्वान्फलैश्चापि तथा पितॄन् ॥ छायया चातिथीन्सर्वान्पूजयंति महीरुहाः ॥ १९ ॥ किन्नरोरगरक्षांसि देवगंधर्वमानवाः ॥
तथैवर्षिगणाश्चैव संश्रयंति महीरुहान् ॥ २० ॥ पुष्पिताः फलवंतश्च तर्पयंतीह मानवान् ॥ इह लोके परे चैव पुत्रास्ते धर्मतः स्मृताः ॥ २१ ॥
तडागकृद्वृक्षरोपी चेष्टयज्ञश्च यो द्विजः ॥ एते स्वर्गात्र हीयंते ये चान्ये सत्यवादिनः ॥ २२ ॥ सत्यमेव परं ब्रह्म सत्यमेव परं तप ॥ सत्यमेव परो
यज्ञस्सत्यमेव परं श्रुतम् ॥ २३ ॥ सत्यं सुप्तेषु जागर्ति सत्यं च परमं पदम् ॥ सत्येनैव धृता पृथ्वी सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २४ ॥ तपो यज्ञश्च
पुण्यं च देवर्षिपितृपूजने ॥ आपो विद्या च ते सर्वे सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २५ ॥ सत्यं यज्ञस्तपो दानं मंत्रा देवी सरस्वती ॥ ब्रह्मचर्य्यं तथा
सत्यमोंकारस्सत्यमेव च ॥२६॥ सत्येन वायुरभ्येति सत्येन तपते रविः ॥ सत्येनाग्निर्निर्दहति स्वर्गस्सत्येन तिष्ठति ॥ २७ ॥ पालनं सर्ववेदानां सर्व
तीर्थावगाहनम् ॥ सत्येन वहते लोके सर्वमाप्नोत्यसंशयम् ॥ २८ ॥ अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ॥ लक्षाणि क्रतवश्चैव सत्यमेव विशि
ष्यते ॥२९॥ सत्येन देवाः पितरो मानवोरगराक्षसाः ॥ प्रीयंते सत्यतस्सर्वे लोकाश्च सचराचराः ॥३०॥ सत्यमाहुः परं धर्म्मं सत्यमाहुः परं पदम् ॥
सत्यमाहुः परं ब्रह्म तस्मात्सत्यं सदा वदेत् ॥३१॥ मुनयस्सत्यनिरतास्तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥ सत्यधर्मरतास्सिद्धास्ततस्स्वर्गं च ते गताः ॥ ३२ ॥

१ आदिपदेन कूपवाप्यादिसंग्रहः । २ यगान्मनपदं चार्षम ।

अप्सरोगणसंविष्टैर्विमानैः परिमातृभिः ॥ वक्तव्यं च सदा सत्यं न सत्याद्विद्यते परम् ॥३३॥ अगाधे विपुले सिद्धे सत्यतीर्थे शुचिह्रदे ॥ स्नातव्यं
मनसा युक्तं स्थानं तत्परमं स्मृतम् ॥ ३४ ॥ आत्मार्थे वा परार्थे वा पुत्रार्थे वापि मानवाः ॥ अनृतं ये न भाषंते ते नरास्स्वर्गगामिनः ॥ ३५ ॥
वेदा यज्ञास्तथा मंत्रास्संति विप्रेषु नित्यशः ॥ नो भांत्यपि ह्यसत्येषु तस्मात्सत्यं समाचरेत् ॥ ३६॥ ॥ व्यास उवाच ॥ तपसो मे फलं ब्रूहि पुनरेव
विशेषतः ॥ सर्वेषां चैव वर्णानां ब्राह्मणानां तपोधन ॥ ३७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ प्रवक्ष्यामि तपोऽध्यायं सर्वकामार्थसाधकम् ॥ सुदुश्चरं द्विजा-
तीनां तन्मे निगदतः शृणु ॥ ३८ ॥ तपो हि परमं प्रोक्तं तपसा विद्यते फलम् ॥ तपोरता हि ये नित्यं मोदंते सह दैवतैः ॥ ३९ ॥ तपसा
प्राप्यते स्वर्गस्तपसा प्राप्यते यशः ॥ तपसा प्राप्यते कामस्तपस्सर्वार्थसाधनम् ॥ ४० ॥ तपसा मोक्षमाप्नोति तपसा विंदते महत् ॥ ज्ञान-
विज्ञानसंपत्तिः सौभाग्यं रूपमेव च ॥ ४१ ॥ नानाविधानि वस्तूनि तपसा लभते नरः ॥ तपसा लभते सर्वं मनसा यद्यदिच्छति ॥ ४२ ॥ नात-
प्ततपसो यांति ब्रह्मलोकं कदाचन ॥ नातप्ततपसा प्राप्यश्शंकरः परमेश्वरः ॥४३॥ यत्कार्यं किंचिदास्थाय पुरुषस्तप्यते तपः ॥ तत्सर्वं समवाप्नोति
परत्रेह च मानवः ॥ ४४ ॥ सुरापः परदारी च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ तपसा तरते सर्वं सर्वतश्च विमुचति ॥ ४५ ॥ अपि सर्वेश्वरस्स्थाणुर्विष्णुश्चैव
सनातनः ॥ ब्रह्मा हुताशनः शक्रो ये चान्ये तपसान्विताः ॥४६॥ अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनामूर्द्ध्वरेतसाम् ॥ तपसा दिवि मोदंते समेता दैवतैस्सह
॥ ४७ ॥ तपसा लभ्यते राज्यं स च शक्रस्सुरेश्वरः ॥ तपसाऽपालयत्सर्वमहन्यहनि वृत्रहा ॥ ४८॥ सूर्य्याचन्द्रमसौ देवौ सर्वलोकहिते रतौ ॥ तप-
सैव प्रकाशंते नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ॥४९॥ न चास्ति तत्सुखं लोके यद्विना तपसा किल ॥ तपसैव सुखं सर्वमिति वेदविदो विदुः ॥ ५० ॥ ज्ञानं
विज्ञानमारोग्यं रूपवत्त्वं तथैव च ॥ सौभाग्यं चैव तपसा प्राप्यते सर्वदा सुखम् ॥५१ ॥ तपसा सृज्यते विश्वं ब्रह्मा विश्वं विना श्रमम् ॥ पाति
विष्णुर्हरोऽप्येति धत्ते शेषोऽखिलां महीम् ॥ ५२ ॥ विश्वामित्रो गाधिसुतस्तपसैव महामुने ॥ क्षत्रियोऽथाभवद्विप्रः प्रसिद्धं त्रिभवे त्विदम् ॥ ५३ ॥
इत्युक्तं ते महाप्राज्ञ तपोमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ [illegible]माहात्म्यं तपसोऽधिकमुत्तमम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां
तपोमाहात्म्यवर्णनं नाम [illegible]ऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ [illegible]स्तपति योऽरण्ये वन्यमूलफलाशनः ॥ योऽधीते ऋचमेकां हि

१ आत्मनेपदमार्षम् । २ [illegible] । ३ [illegible]

154

फलं स्यात्तत्समं मुने ॥ १ ॥ श्रुतेरध्ययनात्पुण्यं यदाप्नोति द्विजोत्तमः ॥ तदध्यापनतश्चापि द्विगुणं फलमश्नुते ॥ २ ॥ जगद्यथा निरालोकं जायतेऽशशिभास्करम् ॥ विना तथा पुराणं ह्यध्येयमस्मान्मुने सदा ॥ ३ ॥ तप्यमानं सदाज्ञानाग्निरये योऽपि शाश्वतः ॥ सम्बोधयति लोकं तं तस्मात्पूज्यः पुराणगः ॥ ४ ॥ सर्वेषां चैव पात्राणां मध्ये श्रेष्ठः पुराणवित् ॥ पतनात्त्रायते यस्मात्तस्मात्पात्रमुदाहृतम् ॥ ५ ॥ मर्त्यबुद्धिर्न कर्तव्या पुराणज्ञे कदाचन ॥ पुराणज्ञस्सर्ववेत्ता ब्रह्मा विष्णुर्हरो गुरुः ॥ ६ ॥ धनं धान्यं हिरण्यं च वासांसि विविधानि च ॥ देयं पुराणविज्ञाय परत्रेह च शर्म्मणे ॥ ७ ॥ यो ददाति महाप्रीत्या पुराणज्ञाय सज्जनः ॥ पात्राय शुभवस्तूनि स याति परमां गतिम् ॥८॥ महीं गांवा स्यंदनांश्च गजानश्वांश्च शोभनान् ॥ यः प्रयच्छति पात्राय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ९ ॥ अक्षयान्सर्वकामांश्च परत्रेह च जन्मनि ॥ अश्वमेधफलं चापि स फलं लभते पुमान् ॥ १० ॥ महीं ददाति यस्तस्मै कृष्टां फलवतीं शुभाम् ॥ स तारयति वै वंश्यान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ ११ ॥ इह भुक्त्वाखिलान्कामानंते दिव्यशरीरवान् ॥ विमानेन च दिव्येन शिवलोकं स गच्छति ॥१२॥ न यज्ञैस्तुष्टिमायांति देवाः प्रोक्षणकैरपि ॥ बलिभिः पुष्पपूजाभिर्यथा पुस्तकवाचनैः ॥ १३ ॥ शंभोरायतने यस्तु कारयेद्धर्मपुस्तकम् ॥ विष्णोरर्कस्य कस्यापि शृणु तस्यापि तत्फलम् ॥ १४ ॥ राजसूयाश्वमेधानां फलमाप्नोति मानवः ॥ सूर्यलोकं च भित्त्वाशु ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १५ ॥ स्थित्वा कल्पशतान्यत्र राजा भवति भूतले ॥ भुंक्ते निष्कंटकं भोगान्नात्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य यत्फलं समुदाहृतम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति देवाग्रे यो जपं चरेत् ॥ १७ ॥ इतिहासपुराणाभ्यां शंभोरायतने शुभे ॥ नान्यत्प्रीतिकरं शंभोस्तथान्येषां दिवौकसाम् ॥ १८ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं पुस्तकवाचनम् ॥ तथास्य श्रवणं प्रेम्णा सर्वकामफलप्रदम् ॥ १९ ॥ पुराणश्रवणाच्छंभोर्निष्पापो जायते नरः ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलाञ्छिवलोकमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ राजसूयेन यत्पुण्यमग्निष्टोमशतेन च ॥ तत्पुण्यं लभते शंभोः कथाश्रवणमात्रतः ॥ २१ ॥ सर्वतीर्थावगाहेन गवां कोटिप्रदानतः ॥ तत् फलं लभते शंभोः कथाश्रवणतो मुने ॥२२॥ ये शृण्वंति कथां शंभोस्सदा भुवनपावनीम् ॥ ते मनुष्या न मंतव्या रुद्रा एव न संशयः ॥ २३ ॥ शृण्वतां शिवसत्कीर्तिं सतां कीर्तयतां च ताम् ॥ पदाम्बुजरजांस्येव तीर्थानि मुनयो विदुः ॥ २४ ॥ गंतुं निःश्रेयसं स्थानं येऽभिवांछन्ति देहिनः कथां पौराणिकीं शैवीं भक्त्या शृण्वंतु ते सदा ॥२५॥ कथां पौराणिकीं श्रोतुं यद्यशक्तस्सदा भवेत् ॥ नियतात्मा प्रतिदिनं शृणुयाद्वा मुहूर्तकम् ॥ २६ ॥ यदि प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तो मानवो भवेत् ॥ पुण्यमासादिषु मुने शृणुयाच्छांकरीं कथाम् ॥ २७ ॥ शैवीं कथां हि शृण्वानः

पुरुषो हि मुनीश्वर ॥ स निस्तरति संसारं दग्ध्वा कर्ममहाटवीम् ॥२८॥ कथां शैवीं मुहूर्तं वा तदर्द्धं वा क्षणं च वा ॥ ये शृण्वंति नरा भक्त्या न
तेषां दुर्गतिर्भवेत् ॥ २९॥ यत्पुण्यं सर्वदानेषु सर्वयज्ञेषु वा मुने ॥ शंभोः पुराणश्रवणात्तत्फलं निश्चलं भवेत् ॥ ३० ॥ विशेषतः कलौ व्यास पुराण
श्रवणादृते ॥ परो धर्मो न पुंसां हि मुक्तिध्यानपरः स्मृतः ॥ ३१॥ पुराणश्रवणं शंभोर्नामसंकीर्तनं तथा ॥ कल्पद्रुमफलं रम्यं मनुष्याणां न संशयः
॥ ३२ ॥ कलौ दुर्मेधसां पुंसां धर्माचारोज्झितात्मनाम् ॥ हितार्थं विदधे शंभुः पुराणाख्यं सुधारसम् ॥ ३३ ॥ एकोऽजरामरस्स्याद्वै पिबन्नेवामृतं
पुमान् ॥ शंभोः कथामृतापानात्कुलमेवाजरामरम् ॥ ३४॥ या गतिः पुण्यशीलानां यज्विनां च तपस्विनाम् ॥ सा गतिस्सहसा तात पुराणश्रवणा
त्खलु ॥ ३५ ॥ ज्ञानावाप्तिर्यदा न स्याद्योगशास्त्राणि यत्नतः ॥ अध्यात्मदायि पौराणं शास्त्रं श्रोतव्यमेव च ॥३६॥ पापं संक्षीयते नित्यं धर्म
श्चैव विवर्द्धते ॥ पुराणश्रवणाज्ज्ञानी न संसारं प्रपद्यते ॥ ३७ ॥ अत एव पुराणानि श्रोतव्यानि प्रयत्नतः ॥ धर्मार्थकामलाभाय मोक्षमार्गाप्तये
तथा ॥ ३८ ॥ यज्ञैर्दानैस्तपोभिस्तु यत्फलं तीर्थसेवया ॥ तत्फलं समवाप्नोति पुराणश्रवणान्नरः ॥ ३९ ॥ न भवेयुः पुराणानि धर्ममार्गेक्षणानि तु ॥
यद्यत्र महती स्याता कात्र पारत्रिकीं कथाम् ॥ ४० ॥ दशविंशतिपुराणानां मध्येऽप्येकं शृणोति यः ॥ पठेद्वा भक्तियुक्तस्तु स मुक्तो नात्र संशयः ॥
॥ ४१ ॥ अन्यो न दृष्टस्सुखदो हि मार्गः पुराणमार्गो हि सदा वरिष्ठः ॥ शास्त्रं विना सर्वमिदं न भाति सूर्येण हीना इव जीवलोकाः ॥ ४२ ॥
इति श्री शिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां पुराणमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शस्तानि घोरदानानि
महादानानि नित्यशः ॥ पात्रेभ्यस्तु प्रदेयानि आत्मानं तारयंति च ॥ १ ॥ हिरण्यदानं गोदान भूमिदानं द्विजोत्तम ॥ गृह्णंतो वै पवित्राणि तार
यंति स्वमेव तम् ॥ २ ॥ सुवर्णदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ एतानि श्रेष्ठदानानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ तुलादानानि शस्तानि गावः
पृथ्वी सरस्वती ॥ द्वे तु तुल्यबले शस्ते ह्यधिका च सरस्वती ॥ ४ ॥ नित्यं ह्यनडुहो गावश्छत्रं वस्त्रमुपानहौ ॥ देयानि याचमानेभ्यः पानमन्न
नथैव च ॥ ५ ॥ संकल्पविहितो योऽर्थो ब्राह्मणेभ्यः प्रदीयते ॥ अर्थिभ्योऽपीडितेभ्यश्च मनस्वी तेन जायते ॥ ६ ॥ कनकं च तिला नागाः
कन्या दासी गृहं रथः ॥ मणयः कपिला गावो महादानानि वै दश ॥ ७ ॥ गृहीत्वैतानि सर्वाणि ब्राह्मणो ज्ञानवित्सदा ॥ वदान्यांस्तारयेत्सद्यो
ह्यात्मानं च न संशयः ॥ ८ ॥ सुवर्णं ये प्रयच्छंति नराश्शुद्धेन चेतसा ॥ देवतास्ते प्रयच्छंति समंतादिति मे श्रुतम् ॥ ९ ॥ अग्निर्हि देवतास्सर्वाः
सुवर्णं च हुताशनः ॥ तस्मात्सुवर्णं दत्त्वा च दत्तास्स्युस्सर्वदेवताः ॥ १० ॥ पृथ्वीदानं महाश्रेष्ठं सर्वकामफलप्रदम् ॥ सौवर्णं च विशेषेण यत्कृतं

153

पृथुना पुरा ॥ ११ ॥ दीयमानां प्रपश्यंति पृथ्वीं रुक्मसमन्विताम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते यांति परमां गतिम् ॥ १२ ॥ अथान्यच्च प्रवक्ष्यामि
दान सर्वोत्तमं मुने ॥ कांतारं यत्र पश्यंति यमस्य बहुदुःखदम् ॥ १३ ॥ कुर्यात्कांतारदानं हि विधिना शुद्धमानसः ॥ न्यायार्जितेन द्रव्येण वित्त
शाठ्यविवर्जितः ॥ १४ ॥ तिलप्रस्थमयीं कृत्वा धेनुं सर्वगुणान्विताम् ॥ धेनुवत्सं सुवर्णं च सुदिव्यं सर्वलक्षणम् ॥१५॥ [illegible] कृत्वा कुंकु
[illegible]शुभैः ॥ पूजयेत्तत्र रुद्रादीन्सर्वान्देवान्सुभक्तितः ॥ १६ ॥ एवं संपूज्य तां दद्याद्ब्राह्मणाय स्वशक्तितः ॥ सरत्नां सहिरण्यां च सर्वाभरण
भूषिताम् ॥ १७ ॥ ततो नक्तं समश्नीयाद्धीमान्दद्यात्तु विस्तरात् ॥ कार्तिक्यामिति कर्तव्यं पूर्णिमायां प्रयत्नतः ॥ १८ ॥ एवं यः कुरुते सम्यग्विधा
नेन स्वशक्तितः ॥ यममार्गभयं घोरं नरकं च न पश्यति ॥ १९ ॥ कृत्वा पापान्यशेषाणि सर्वदुःखसमुद्भवः ॥ दिवि संक्रीडते व्यास यावदिन्द्राश्च
तुर्दश ॥ २० ॥ विख्यातो मोक्ष दानं वै सर्वोत्तममिह स्मृतम् ॥ न तेन सदृशं व्यास परं दानं प्रकीर्तितम् ॥ २१ ॥ प्रयच्छते यः कपिलां सवत्सां
[illegible]भूषिताम् ॥ कांस्यपात्रां [illegible] सर्वलक्षणलक्षिताम् ॥ २२ ॥ तैस्तैर्गुणैः कामदुघा भूत्वा सा गोरुपैति तम् ॥ [illegible] नरं व्यास [illegible]
[illegible] जन्मनि ॥ २३ ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यदस्ति दयितं गृहे ॥ तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ २४ ॥ तुलापुरुषदाने हि दानानां [illegible]
[illegible]म् ॥ तुलासंरोहणं कार्यं [illegible] आत्मनः ॥ २५ ॥ यत्कृत्वा मुच्यते पापैर्भवभवकृतोद्भवैः ॥ तुलादानं महापुण्यं सर्वपाप[illegible] ॥ २६ ॥
कृत्वा पापान्यशेषाणि तुलादानं करोति यः ॥ सर्वैस्तु पातकैर्मुक्तः स दिवं यात्यसंशयम् ॥२७॥ पापं कृतं यद्दिवसे निशायां [illegible]
ते ॥ [illegible] कायमनोवचोभिस्तुला प्रमाणे तदपाकरोति ॥ २८ ॥ बालेन वृद्धेन मया हि यूना विजाभ्रता ज्ञानपरेण पापम् ॥ [illegible]
कृतं मदीयं तुलाप्रमाणे हरतु स्मरारिः ॥ २९ ॥ पात्रे प्रयुक्तं द्रविणं मयाऽद्य प्रमाणपूर्णं विहितं तुलायाम् ॥ तेनैव सार्धं तु [illegible]
[illegible] ॥ ३० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ [illegible] तं दद्यात् द्विजेभ्यः सर्वदा हितः ॥ नैकस्यापि प्रदातव्यं न [illegible] भवेत् ॥
॥ ३१ ॥ [illegible] तु यो व्यास तुलापुरुषमुत्तमम् ॥ हत्वा पापं दिवं तिष्ठेद्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ३२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे [illegible]संहितायां
[illegible]नं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ व्यास उवाच ॥ येनैकेन हि दत्तेन सर्वेषां [illegible] ॥ दानानां तन्ममाख्याहि मानुषाणां
[illegible] ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु काले प्रदत्तादै फलं विंदंति मानवाः ॥ एकस्मादपि सर्वेषां दानानां [illegible] ॥ २ ॥ दानानामुत्तमं दानं
[illegible] मानवैः ॥ दातव्यं मुक्तिकामैस्तु संसारोत्तारणाय वै ॥ ३ ॥ [illegible] सकले दृष्टे [illegible]

...यो भवेत् ॥ ७ ॥ यावच्चन्द्रदिवाकरौ नभसि व यावत्स्थिरा मेदिनी तावत्सोऽपि नरः स्वबान्धवयुतस्स्वर्गे... ॥ ...
...ब्रह्माण्डक क्रीडते पश्चाद्याति पदं सुदुर्लभतरं देवैर्मुदे माधवम् ॥ ५ ॥ व्यास उवाच ॥ भगवन्ब्रूहि ब्रह्माण्डं यत्प्रमाणं यदात्मकम् ॥ ...
येन मे ...यो भवेत् ॥ ६ ॥ सनत्कुमार उ० ॥ मुने शृणु प्रवक्ष्यामि यदुत्सेधं तु विस्तरम् ॥ ब्रह्माण्डं तत्तु संक्षेपाच्छ्रुत्वा पापात्प्रमुच्यते ॥ ७ ॥ ...
व्यक्तं शिव...मव्ययम् ॥ तस्मात्संजायते ब्रह्मा द्विधाभूताद्धि कालतः ॥ ८ ॥ ब्रह्माण्डं सृजति ब्रह्मा चतुर्दशभवात्मकम् ॥ तद्वच्मि क्रमतस्तात समा...
...शृणु ...तः ॥ ९ ॥ पातालानि तु सप्तैव भुवनानि तथोर्द्धतः ॥ उच्छ्रायो द्विगुणस्तस्य जलमध्ये स्थितस्य च ॥ १० ॥ तस्याधारः स्थितो नागस्स
च विष्णुः प्रकीर्तितः ॥ ब्रह्मणो वचसो हेतोर्बिभर्ति सकलं त्विदम् ॥ ११ ॥ शेषस्यास्य गुणान् वक्तुं न शक्ता देवदानवाः ॥ योऽनंतः पठ्यते सिद्धैर्दे
वर्षिगणपूजितः ॥ १२ ॥ शिरःसाहस्रयुक्तस्स सर्वा विद्योतयन्दिशः ॥ फणामणिसहस्रेण स्वस्तिकामलभूषणः ॥ १३ ॥ मदाघूर्णितनेत्रोऽसौ साग्निरेवे
इवाचलः ॥ स्रग्वी किरीटी ह्याभाति यस्सदैवैककुंडलः ॥ १४ ॥ सायं गंगाप्रवाहेन श्वेतशैलापशोभितः ॥ नीलवासा मदोद्रिक्तः कैलासाद्रिरिवा
परः ॥ १५ ॥ लांगलासक्तहस्ताग्रो बिभ्रन्मुसलमुत्तमम् ॥ योऽर्च्यंते नागकन्याभिस्स्वर्णवर्णाभिरादरात् ॥ १६ ॥ संकर्षणात्मको रुद्रो
विषानलसिखोज्ज्वलः ॥ कल्पांते निष्क्रमन्ते यद्वक्त्रेभ्योऽग्निशिखा मुहुः ॥ दग्ध्वा जगत्त्रय शान्ता भवंतीत्यनुशुश्रुमः ॥ १७ ॥ आस्त पाताल
मूलस्थस्स शेषः क्षितिमण्डलम् ॥ बिभ्रत्स्वपृष्ठे भूतेशश्शेषोऽशेषगुणार्चितः ॥ १८ ॥ तस्य वीर्यप्रभावश्च साकांक्षैस्त्रिदशैरपि ॥ न हि वर्णयितुं
शक्यः स्वरूपं ज्ञातुमेव वा ॥ १९ ॥ आस्ते कुसुममालेव फणामणिशिलारुणा ॥ यस्यैषा सकला पृथ्वी कस्तद्वीय वदिष्यति ॥ २० ॥
यदा विजृम्भतेऽनंतो मदाघूर्णितलोचनः ॥ तदा चलति भूरेषा साद्रितोयाधिकानना ॥ २१ ॥ दशसाहस्रमेकैकं पातालं मुनिसत्तम ॥ अतलं
वितलं चैव सुतलं च रसातलम् ॥ २२ ॥ तलं तलातलं चाग्र्यं पातालं सप्तमं मतम् ॥ भूमेरधस्सत लोका इमे ज्ञेया विचक्षणैः ॥ २३ ॥
उच्छ्रायो द्विगुणश्चैषां सर्वेषां रत्नभूमयः ॥ रत्नवन्तोऽथ प्रासादा भूमयो हेमसंभवाः ॥ २४ ॥ तषु दानवदैतेया नागानां जातयस्तथा ॥
निवसंति महानागा राक्षसा दैत्यसंभवाः ॥ २५ ॥ प्राह स्वर्गसदोमध्ये पातालानीति नारदः ॥ स्वर्लोकादतिरम्याणि तेभ्योऽसावागतो दिवि
॥ २६ ॥ नानाभूषणभूषासु मणयो यत्र सुप्रभाः ॥ आह्लादकानि शुभ्राणि पातालं केन तत्समम् ॥ २७ ॥ पाताले कस्य न प्रीतिरितश्चेतश्च शोभितम्
देवदानवकन्याभिर्विमुक्तस्याभिजायते ॥ २८ ॥ दिवार्करश्मयो यत्र न भवंति विधोर्निशि ॥ न शीतमातपो यत्र मणितेजोऽत्र केवलम् ॥ २९ ॥

भक्ष्यभोज्यान्नपानानि भुज्यंते मुदितैर्भृशम् ॥ यत्र न ज्ञायते कालो गतोऽपि मुनिसत्तम ॥ २० ॥ पुंस्कोकिलरुतं यत्र पद्मानि कमलाकराः ॥ न
द्यस्सरांसि रम्याणि ह्यन्योन्यविचराणि च ॥ २१ ॥ भूषणान्यतिशुभ्राणि गंधाढ्यं चानुलेपनम् ॥ वीणावेणुमृदंगानां स्वना गेयानि च द्विज॥२२॥
दैत्योरगैश्च भुज्यंते पाताले वै सुखानि च ॥ तपसा समवाप्नोति दानवैस्सिद्धमानवैः ॥२३॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां ब्रह्मा
ण्डकथने पाताललोकवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तेषां मूर्द्धोपरिष्टाद्वै नरकांस्तान्छृणुष्व च ॥ यत्रो मुनिवर
श्रेष्ठ पच्यंते यत्र पापिनः ॥१॥ रौरवश्शूकरो रोधस्तालो विवसनस्तथा॥ महाज्वालस्तप्तकुंभो लवणोऽपि विलोहितः ॥२॥ वैतरणी पूयवहा कृमिणः
कृमिभोजनः ॥ असिपत्रवनं घोरं लालभक्षश्च दारुणः ॥३॥ तथा पूयवहः प्रायो वह्निज्वालो ह्यधश्शिराः ॥ संदंशः कालसूत्रश्च तमश्चावीचिरोधनः
॥४ ॥ श्वभोजनोऽथ रुष्टश्च महारौरवशाल्मली ॥ इत्याद्या बहवस्तत्र नरका दुःखदायकाः ॥ ५ ॥ पच्यंते तेषु पुरुषाः पापकर्मरतास्तु ये ॥ क्रमा
द्वक्ष्ये तु तान् व्यास सावधानतया शृणु ॥६॥ कूटसाक्ष्यं तु यो वक्ति विना विप्रान् सुरांश्च गाः ॥ सदाऽनृतं वदेद्यस्तु स नरो याति रौरवम् ॥७॥
भ्रूणहा स्वर्णहर्ता च गोरोधी विश्वघातकः ॥ सुरापो ब्रह्महंता च परद्रव्यापहारकः ॥८॥ यस्तत्संगी स वै याति मृतो व्यास गुरोर्वधात् ॥ तप्त कुंभ
स्वसुर्मातुर्गोश्चैव दुहितुस्तथा॥९॥ साध्व्या विक्रयकृच्चाथ वार्द्धकी केशविक्रयी ॥ तप्तलोहेषु पच्यंते यश्च भक्तं परित्यजेत् ॥१०॥ [illegible]
पश्चाद्भोक्ता नराधमः ॥ देवदूषयिता चैव देवविक्रयिकश्च यः ॥ ११ ॥ अगम्यगामी पश्चात्ते याति सबलं द्विज ॥ चौरो गो[illegible]
र्हि पतितो मर्यादादूषकस्तथा ॥ १२ ॥ देवद्विजपितृद्वेष्टा रत्नदूषयिता च यः ॥ स याति कृमिभक्षं वै कृमीनत्ति दुरिष्टकृत् ॥ १३ ॥
पितृदेवसुरान् यस्तु पर्यश्नाति नराधमः ॥ लालाभक्षं स यात्यज्ञो यश्शास्त्रकूटकृन्नरः ॥ १४ ॥ [illegible] संसेव्यो [illegible]
[illegible] तु यो द्विजः ॥ अयाज्ययाजकश्चैव तथैवाभक्ष्यभक्षकः ॥ १५ ॥ रुधिरौघे पतंत्येते सोमविक्रयिणश्च ये ॥ मधुहा ग्रामहा
याति क्रूरां वैतरणीं नदीम् ॥ १६ ॥ नवयौवनमत्ताश्च मर्यादाभेदिनश्च ये ॥ ते कृत्यं यांत्यशौचाश्च कुलकाजीविनश्च ये ॥ १७ ॥
असिपत्रवनं याति वृक्षच्छेदी वृथैव यः ॥ क्षुरभ्रका मृगव्याधा वह्निज्वाले पतंति ते ॥ १८ ॥ अवाचारो हि यो विप्रः क्षत्रियो वैश्य एव च ॥
यात्यंते द्विज तत्रैव यः श्वपाकेषु वह्निदः ॥ १९ ॥ व्रतस्य लोपका ये च स्वाश्रमाद्विच्युताश्च ये ॥ संदंशयातनामध्ये पतंति भृशदारुणे ॥२०॥
वीर्यं स्वप्नेषु स्कंदेयुर्ये नरा ब्रह्मचारिणः ॥ पुत्रा नाध्यापिता येश्च ते पतंति श्वभोजने ॥ २१ ॥ [illegible]

दुष्कृतकर्माणः पश्यंते यातनागताः ॥२२॥ तथैव पापान्यतानि तथान्यानि सहस्रशः ॥ भुज्यंते यानि पुरुषैर्नरकांतरगोचरैः ॥ २३ ॥ वर्णाश्रमविरुद्धं
च कर्म कुर्वंति ये नराः ॥ कर्मणा मनसा वाचा निरये तु पतन्ति ते ॥२४॥ अधःशिरोभिर्दृश्यंते नारका दिवि देवतैः ॥ देवानधोमुखान्सर्वानधः
पश्यंति नारकाः ॥२५॥ स्थावराः कृमिपाकाश्च पक्षिणः पशवो मृगाः ॥ धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्च यथाक्रमम् ॥ २६ ॥ यावंतो जंतवः
स्स्वर्गे तावंतो नरकौकसः ॥ पापकृद्याति नरकं प्रायश्चित्तपराङ्मुखः ॥ २७ ॥ गुरूणि गुरुभिश्चैव लघूनि लघुभिस्तथा ॥ प्रायश्चित्तानि कालेय
मनुस्स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ २८ ॥ यानि तेषामशेषाणां कर्माण्युक्तानि तेषु वै ॥ प्रायश्चित्तमशेषेण हरानुस्मरणं परम् ॥२९॥ प्रायश्चित्ते तु यस्यैव
पापे पुंसः प्रजायते ॥ कृते पापेऽनुतापोऽपि शिवसंस्मरणं परम् ॥ ३० ॥ माहेश्वरमवाप्नोति मध्याह्नादिषु संस्मरन् ॥ प्रातर्निशि च संध्यायां क्षीण
पापो भवेन्नरः॥३१॥ मुक्तिं प्रयाति स्वर्ग वा समस्तक्लेशसंक्षयम् ॥ शिवस्य स्मरणादेव तस्य शंभोरुमापतेः ॥ ३२ ॥ पापान्तरायो विप्रेन्द्र जपहोमा
र्चनादि च ॥ भवत्येव न कुत्रापि त्रैलोक्ये मुनिसत्तम ॥ ३३ ॥ महेश्वरे मतिर्यस्य जपहोमार्चनादिषु ॥ यत्पुण्यं तत्कृतं तेन देवेन्द्रत्वादिकं फलम् ॥
॥ ३४ ॥ पुमान्न नरकं याति यः स्मरेद्भक्तितो मुने ॥ अहर्निशं शिवं तस्मात्स क्षीणाशेषपातकः ॥ ३५ ॥ नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजो
त्तम ॥ ययोस्त्वेकं तु दुःखायान्यत्सुखायोद्भवाय च ॥ ३६ ॥ तदेव प्रीतये भूत्वा पुनर्दुःखाय जायते ॥ तस्माद्दुःखात्मकं नास्ति न च किंचित्सु
खात्मकम् ॥ ३७ ॥ मनसः परिणामोऽयं सुखदुःखोपलक्षणः ॥ ज्ञानमेव परं ब्रह्म ज्ञानं तत्त्वाय कल्पते ॥ ३८ ॥ ज्ञानात्मकमिदं विश्वं सकलं
सचराचरम् ॥ परविज्ञानतः किंचिद्विद्यते न परं मुने ॥ ३९ ॥ एवमेतन्मयाख्यातं सर्वं नरकमण्डलम् ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सांप्रतं मंडलं
भुवः ॥ ४० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां ब्रह्माण्डवर्णने नरकोद्धारवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ पाराशर्य्य सुसंक्षेपाच्छृणु त्वं वदतो मम ॥ मण्डलं च भुवस्सम्यक् सप्तद्वीपादिसंयुतम् ॥ १ ॥ जम्बूः प्लक्षश्शाल्मलिश्च कुशः क्रौंचश्च
शाककः ॥ पुष्करस्सप्तमस्सर्वे समुद्रैस्सप्तभिर्वृताः ॥ २ ॥ लवणेक्षुरसो सर्पिर्दधिदुग्धजलाशयाः ॥ जम्बूद्वीपस्समस्तानामेतेषां मध्यतः स्थितः ॥
॥ ३ ॥ तस्यापि मेरुः कालेय मध्ये कनकपर्वतः ॥ प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्योजनैस्तस्य चोच्छ्रयः ॥ ४ ॥ चतुरशीतिसाहस्रैर्योजनैरस्य मूर्ध्नि विस्तृ
तः ॥ भूमिपद्मस्य शैलोऽयं विस्तरस्तस्य सर्वतः ॥ ५ ॥ मूले षोडशसाहस्रः कर्णिकाकारसंस्थितः ॥ हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे ॥ ६ ॥

१ [illegible] प्रती।

नीलः श्वेतश्च शृंगी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥ दशसाहस्त्रिका ह्येते रत्नवंतोऽरुणप्रभाः ॥७ ॥ सहस्रयोजनोत्सेधास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ भारतं [illegible]
वर्षं ततः किंपुरुषं स्मृतम् ॥८॥ हरिवर्षं ततोऽन्यद्वै मेरोर्दक्षिणतो मुने ॥ रम्यकं चोत्तरे पार्श्वे तस्यांशे तु हिरण्मयम् ॥ ९ ॥ उत्तरे कुरवश्चैव [illegible]
वै भारतं तथा ॥ नवसाहस्रमेकैकमेतेषां मुनिसत्तम ॥ १० ॥ इलावृतं तु तन्मध्ये तन्मध्ये मेरुरुच्छ्रितः ॥ मेरोश्चतुर्दिशं तत्र [illegible]
॥ ११ ॥ इलावृतमृषिश्रेष्ठ चत्वारश्चात्र पर्वताः ॥ विष्कंभा रचिता मेरोर्योजिताः पुनरुच्छ्रिताः ॥ १२ ॥ पूर्वे हि मंदरो नाम [illegible]
गंधमादनः ॥ विपुलः पश्चिमे भागे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्थितः ॥ १३ ॥ कदंबो जंबुवृक्षश्च पिप्पलो वट एव च ॥ एकादशशतायामाः पादपा गिरि-
केतवः ॥ १४ ॥ जम्बूद्वीपस्य नाम्नो वै हेतुं शृणु महामुने ॥ विराजंते महावृक्षास्तत्स्वभावं वदामि ते ॥ १५ ॥ महागजप्रमाणानि जंबवास्तस्याः
फलानि च ॥ पतंति भूभृतः पृष्ठे शीर्य्यमाणानि सर्वतः ॥ १६ ॥ रसेन तेषां विख्याता तत्र जम्बूनदीति वै ॥ परितो वर्तते तत्र पीयते
तन्निवासिभिः ॥ १७ ॥ न स्वेदो न च दौर्गंध्यं न जरा चेन्द्रियग्रहः ॥ तस्यास्तटे स्थितानान्तु जनानां तत्र जायते ॥ १८ ॥ तीरमृत्स्नां [illegible]
सम्प्राप्य सुखवायुविशोषिताम् ॥ जाम्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् ॥१९॥ भद्राश्वं पूर्वतो मेरोः केतुमालं च पश्चिमे ॥ वर्षे द्वे तु [illegible]
तयोर्मध्ये इलावृतम् ॥ २० ॥ वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनः ॥ विभ्राजं पश्चिमे तद्वदुत्तरे नन्दनं स्मृतम् ॥ २१ ॥ अरुणोदं महाभद्रं
शीतोदं मानसं स्मृतम् ॥ सरांस्येतानि चत्वारि देवभोग्यानि सर्वशः ॥ २२ ॥शीताञ्जनः कुरुंगश्च कुररो माल्यवांस्तथा ॥ [illegible] मेरोः
पूर्वतः केसराचलाः ॥ २३ ॥ त्रिकूटश्शिशिरश्चैव पतंगो रुचकस्तथा ॥ निषधः कपिलाद्याश्च दक्षिणे केसराचलाः ॥ २४ ॥ सिनीवासः [illegible]
कपिलो नारदस्तथा ॥ नागादयश्च गिरयः पश्चिमे केसराचलाः ॥ २५ ॥ शंखचूडोऽथ ऋषभो हंसो नाम महीधरः ॥ [illegible]
तथा उत्तरे केसराचलाः ॥ २६ ॥ मेरोरुपरि मध्ये हि शातकौंभं विधेः पुरम् ॥ चतुर्दशसहस्राणि योजनानि च संख्यया ॥ २७ ॥ [illegible]
लोकपालानां परितस्तामनुक्रमात् ॥ यथादिशं यथारूपं पुरोऽष्टावुपकल्पिताः ॥ २८ ॥ तस्यां च ब्रह्मणः पुर्यां पातयित्वेन्दुमण्डलम् ॥ विष्णु-
पादविनिष्क्रांता गंगा पतति वै नदी ॥ २९ ॥ सीता चालकनंदा च चक्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा प्रत्यपद्यत ॥ ३० ॥
सीता पूर्वेण शैलं हि नन्दा चैव तु दक्षिणे ॥ सा चक्षुः पश्चिम चव भद्रा चोत्तरतो व्रजेत् ॥ ३१ ॥ गिरीनतीत्य सकलांश्चतुर्दिक्षु महाम्बुधिम् ॥
सा ययौ प्रयता भूता गंगा त्रिपथगामिनी ॥ ३२ ॥ सुनीलनिषधौ यौ तौ [illegible] ॥ तेषां मध्यगतो मेरुः कर्णिका[illegible]

संस्थितः ॥ ३३ ॥ भारतः केतुमालश्च भद्राश्वः कुरवस्तथा ॥ पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादालोकपर्वताः ॥ ३४ ॥ जठरं देवकूटश्च आयामे
दक्षिणोत्तरे ॥ गन्धमादनकैलासौ पूर्वपश्चिमतो गतौ ॥ ३५ ॥ पूर्वपश्चिमतो मेरोर्निषधो नीलपर्वतः ॥ दक्षिणोत्तरमायातो कर्णिकांत
र्व्यवस्थितौ ॥ ३६ ॥ जठराद्याः स्थिता मेरोर्येषां द्वौ द्वौ व्यवस्थितौ ॥ केसराः पर्वता एते श्वेताद्याः सुमनोरमाः ॥ ३७ ॥ शैलानामुत्त
रेष्वस्सिद्धचारणसेविताः ॥ सुरम्याणि तथा तासु काननानि पुराणि च ॥ ३८ ॥ सर्वेषां चैव देवानां यक्षगंधर्वरक्षसाम् ॥ क्रीडंति देवद्रो
याश्शैलप्रायेष्वहर्निशम् ॥ ३९ ॥ धर्मिणामालया ह्येते भौमास्स्वर्गाः प्रकीर्तिताः ॥ न तेषु पापकर्तारो यांति पश्यंति कुत्रचित् ॥ ४० ॥
यानि किंपुरुषादीनि वर्षाण्यष्टौ महामुने ॥ न तेषु शोको नापत्त्यो नोद्वेगः क्षुद्भयादिकम् ॥ ४१ ॥ स्वस्थाः प्रजा निरातंकास्सर्वदुःखविवर्जि
ताः ॥ दशद्वादशवर्षाणां सहस्राणि स्थिरायुषः ॥ ४२ कृतत्रेतादिकाश्चैव भौमान्यंभांसि सर्वतः ॥ न तेषु वर्षते देवस्तेषु स्थानेषु कल्पना
॥ ४३ ॥ सप्तस्वेतेषु नद्यश्च सुजातास्स्वर्णवालुकाः ॥ शतशस्संति क्षुद्राश्च तासु क्रीडेच्छुभो जनः ॥ ४४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमा
संहितायां ब्रह्माण्डकथने जम्बूद्वीपवर्षवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ वक्ष्येऽहं भारतं वर्षं हिमाद्रेश्चैव दक्षिणे ॥ उत्तरे
तु समुद्रस्य भारती यत्र संसृतिः ॥ १ ॥ नवयोजनसाहस्रो विस्तारोऽस्य महामुने ॥ स्वर्गापवर्गयोः कर्मभूमिरेषा स्मृता बुधैः ॥ २॥ अतस्संप्राप्यते
पुंभिस्स्वर्गो नरक एव च ॥ भारतस्यापि वर्षस्य नव भेदान्ब्रवीमि ते ॥ ३ ॥ इंद्रद्युम्नः कसेरुश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥ नागद्वीपस्तथा सौम्यो
गंधर्वस्त्वथ वारुणः ॥ ४ ॥ अयं तु नवमस्तेषां द्वीपस्सागरसंभृतः ॥ योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरः ॥ ५ ॥ पूर्वे किराता यस्य स्युर्द
क्षिणे यवनाः स्थिताः ॥ पश्चिमे च तथा ज्ञेया उत्तरे हि तपस्विनः ॥६॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च भूयशः ॥ इज्यायुद्धपणाद्येवा वर्तयं
तो व्यवस्थिताः ॥ ७॥महेन्द्रो मलयस्सह्यः सुदामा चर्क्षपर्वतः ॥ विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ॥८ ॥ वेदस्मृतिपुराणाद्याः पारियात्रोद्भवा
मुने ॥ सर्वपापहरा ज्ञेया दर्शनात्स्पर्शनादपि ॥ ९ ॥ नर्मदा सुरसाद्याश्च सप्तान्याश्च सहस्रशः ॥ विंध्योद्भवा महानद्यस्सर्वपापहराश्शुभाः ॥१० ॥
गोदावरीभीमरथीतापीप्रमुखनिम्नगाः ॥ गिरेर्विनिर्गता ऋक्षात्सद्यः पापभयापहाः ॥ ११ ॥ सह्यपादोद्भवा नद्यः कृष्णवेण्यादिकास्तथा ॥ कृत
मालाताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः ॥१२॥ त्रियामा चार्षिकुल्याद्या महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ऋषिकुल्याकुमार्य्याद्याः शुक्तिमत्पादसंभवाः ॥१३॥
नानाजनपदास्तेषु मंडलेषु वसन्ति वै ॥ आसां पिबंति पानीयं सरस्सु विविधेषु च॥ १४ ॥ चत्वारि भारते वर्षे युगान्यासन्महामुने ॥ कृतादीनि

न चान्येषु द्वीपेषु प्रभवंति हि ॥ १५ ॥ दानानि चात्र दीयंते सुकृतैश्चात्र याज्ञिकैः ॥ तपस्तपंति यतयः परलोकार्थमादरात् ॥१६॥ यतो हि कर्म भूरेषा जम्बूद्वीपे महामुने ॥ अत्रापि भारतं श्रेष्ठमतोऽन्या भोगभूमयः ॥ १७ ॥ कदाचिल्लभते मर्त्यस्सहस्रैर्मुनिसत्तम ॥ अत्र जन्मसहस्राणां मानुष्यं पुण्यसंचयैः ॥ १८ ॥ स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूत धन्यास्तु ते भारतभूमिभागे ॥ गायंति देवाः किल गीतकानि भवंति भूयः पुरुषास्सुरास्ते ॥ १९ ॥ अवाप्य मानुष्यमयं कदाचिद्विहत्य शंभोः परमात्मरूपे ॥ फलानि सर्वाणि तु कर्मजानि यास्याम्यहं तत्तनुतां हि तस्य ॥२०॥ आप्स्यंति धन्याः खलु ते मनुष्या सुखैर्युताः कर्मणि सन्निविष्टाः ॥ जनुर्हि येषां खलु भारतेऽस्ति ते स्वर्गमोक्षोभयलाभवन्तः ॥ २१ ॥लक्षयोजनविस्तारस्स मस्तपारिमण्डलः ॥ जम्बूद्वीपो मया ख्यातः क्षारोदधिसुसंवृतः ॥ २२ ॥ संवेष्ट्य क्षारमुदधिं शतसाहस्रसम्मितम् ॥ ततो हि द्विगुणो ब्रह्मन्प्लक्षद्वीपः प्रकीर्तितः ॥ २३ ॥ गोमतश्चैव चन्द्रश्च नारदो दर्दुरस्तथा ॥ सोमकस्सुमनाश्शैलो वैभ्राजश्चैव सत्तमः ॥ २४ ॥ वर्षाचलेषु रम्येषु सहितास्सततं प्रजाः॥ वसंति देवगंधर्वा वर्षेष्वेतेषु नित्यशः॥२५॥नाधयो व्याधयो वापि जनानां तत्र कुत्रचित् ॥ दश वर्षसहस्राणि तत्र जीवंति मानवाः॥२६॥ अनुतप्ता शिखी चैव पापघ्नी त्रिदिवा कृपा ॥ अमृता सुकृता चैव सप्तैवात्र च निम्नगाः॥२७॥क्षुद्रनद्यस्तथा शैलास्तत्र संति सहस्रशः॥ताः पिबंति सुसंहृष्टा नदीर्जनपदास्तु ते॥२८॥ न तत्रापि युगावस्था यथास्थानेषु सप्तसु॥त्रेतायुगसमः कालस्सर्वदैव महामुने॥२९॥विप्रक्षत्रियवैश्यास्ते शूद्राश्च मुनिसत्तम ॥ कल्पवृक्षसमानस्तु तन्मध्ये सुमहातरुः ॥ ३० ॥ प्लक्षस्तन्नामसंज्ञो वै प्लक्षद्वीपो द्विजोत्तम ॥ इज्यते तत्र भगवाञ्छंकरो लोकशंकरः ॥ ३१ ॥ हरिश्च भगवान्ब्रह्मा यन्त्रैर्मन्त्रैश्च वैदिकैः ॥ संक्षेपेण तथा भूयश्शाल्मलिं त्वं निशामय ॥ ३२ ॥ सप्तवर्षाणि तत्रैव तेषां नामानि मे शृणु ॥ श्वेतोऽथ हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ॥ ३३ ॥ वैकलो मानसश्चैव सुप्रभस्सप्तमो मुने ॥ शाल्मलेन तु वृक्षेण द्वीपः शाल्मलिसंज्ञकः ॥ ३४ ॥ द्विगुणेन समुद्रेन सततं संवृतः स्थितः ॥ वर्षाभिव्यंजका नद्यस्तासां नामानि मे शृणु ॥ ३५ ॥ शुक्ला रक्ता हिरण्या च चन्द्रा शुभ्रा विमोचना ॥ निवृत्तिः सप्तमी तासां पुण्यतोयाः सुशीतलाः ॥३६॥ सप्तैव तानि वर्षाणि चतुर्वर्णायुतानि च ॥ भगवन्तं सदा शंभुं यजंते विविधैर्मखैः ॥ ३७ ॥ देवानां तत्र सान्निध्यमतीव सुमनोरमे ॥ एष द्वीपस्समुद्रेण सुरोदेन समावृतः ॥ ३८ ॥ द्विगुणेन कुशद्वीपः समंताद्वावृतः

१ भद्रस्तत्समार्थम्।

स्थिताः ॥ वसंति तत्र दैतेया मनुजैस्सह दानवाः ॥ ३९ ॥ तथैव देवगन्धर्वा यक्षाः किंपुरुषादयः ॥ वर्णास्तत्रैव चत्वारो निजानुष्ठानतत्पराः ॥
॥ ४० ॥ तत्रैव च कुशद्वीपे ब्रह्माणं च जनार्दनम् ॥ यजंति च तथेशानं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ४१ ॥ कुशेशयो हरिश्चैव द्युतिमान्पुष्पवांस्तथा ॥
मणिद्रुमो हेमशैलस्सप्तमो मन्दराचलः ॥ ४२ ॥ नद्यश्च सप्त तासां तु नामानि शृणु तत्त्वतः ॥ धूतपापा शिवा चैव पवित्रा संमितिस्तथा ॥ ४३ ॥
विद्या दंभा मही चान्या सर्वपापहरास्त्विमाः ॥ अन्यास्सहस्रशस्संति शुभापो हेमवालुकाः ॥ ४४ ॥ कुशद्वीपे कुशस्तम्बो घृतोदेन समा
वृतः ॥ क्रौञ्चद्वीपो महाभाग श्रूयतां चापरो महान् ॥ ४५ ॥ द्विगुणेन समुद्रेण दधिमंडेन चावृतः ॥ वर्षाचला महाबुद्धे तेषां नामानि मे
शृणु ॥ ४६ ॥ क्रौञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चांधकारकः ॥ दिवावृतिर्मनश्चैव पुण्डरीकश्च दुन्दुभिः ॥ ४७ ॥ निवसंति निरातंका वर्षशैलेषु
तेषु व ॥ सर्वसौवर्णरम्येषु सुहृद्देवगणैः प्रजाः ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याश्शूद्राश्चानुक्रमोदिताः ॥ संति तत्र महानद्यस्सप्तान्यास्तु
सहस्रशः ॥ ४९ ॥ गौरी कुमुद्वती चैव सन्ध्या रात्रिर्मनोजवा ॥ शांतिश्च पुंडरीका च याः पिबन्ति पयश्शुभम् ॥ ५० ॥
भगवान्पूज्यते तत्र योगरुद्रस्वरूपवान् ॥ दधिमण्डोदकश्चापि शाकद्वीपेन संवृतः ॥ ५१ ॥ द्विगुणेनाद्रयस्सप्त तेषां नामानि मे शृणु ॥
पूर्वे तत्रोदयगिरिर्जलधारः परे यतः ॥ ५२ ॥ पृष्ठतोऽस्तगिरिश्चैव ह्यविकेशश्च केशरी ॥ शाकस्तत्र महावृक्षस्सिद्धगंधर्वसेवितः ॥ ५३ ॥ तत्र
पुण्या जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः ॥ नद्यश्चात्र महापुण्यास्सर्वपापभयापहाः ॥ ५४ ॥ सुकुमारी कुमारी च नलिनी वेणुका तथा ॥ इक्षुश्च रेणुका
चैव गभस्तिस्सप्तमी तथा ॥ ५५ ॥ अन्यास्सहस्रशस्तत्र क्षुद्रनद्यो महामुने ॥ महीधरास्तथा संति शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५६ ॥ धर्महानिर्न
तेष्वस्ति स्वर्गादागत्य मानवाः ॥ वर्षेषु तेषु पृथिवीं विहरन्ति परस्परम् ॥ ५७ ॥ शाकद्वीपे तु वै सूर्यः प्रीत्या जनपदैस्सदा ॥ यथोक्तैरिज्यते
सम्यक्कर्मभिर्नियतात्मभिः ॥ ५८ ॥ क्षीरोदेनावृतस्सोऽपि द्विगुणेन समंततः ॥ क्षीराब्धिस्सर्वतो व्यास पुष्कराख्येन संवृतः ॥ ५९ ॥ द्विगुणेन
महावर्षस्तत्र ख्यातोऽत्र मानसः ॥ योजनानां सहस्राणि पंचैवोर्ध्वसमुच्छ्रितः ॥ ६० ॥ तानि चैव तु लक्षाणि सर्वतो वलयाकृतिः ॥ पुष्करद्वीपवल
यो मध्येन विभजंति च ॥ ६१ ॥ तेनैव वलयाकारा द्वीपवर्षसमाकृतिः ॥ दशवर्षसहस्राणि तत्र जीवंति मानवाः ॥ ६२ ॥ निरामया वीतशोका राग
द्वेषविवर्जिताः ॥ अधर्मो न मतस्तेषां न वधबंधकौ मुने ॥ ६३ ॥ सत्यानृते न तस्यास्तां सदैव वसतिस्सदा ॥ तुल्यवेषास्तु मनुजा हेमवर्णैक
रूपिणः ॥ ६४ ॥ वर्षश्चायं तु कालेय भौमस्स्वर्गोपमोपमः ॥ सर्वस्य सुखदः कालो जरारोगविवर्जितः ॥ ६५ ॥ पुष्करे धातकीखण्डे महावीते

महामुने ॥ न्यग्रोधं पुष्करद्वीपे ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् ॥ ६६॥ तस्मिन्निवसते ब्रह्मा पूज्यमानस्सुरासुरैः ॥ स्वादूदकेनाम्बुधिना पुष्करः परिवेष्टितः ॥
॥ ६७ ॥ एवं द्वीपास्समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः ॥ द्वीपाश्चैव समुद्राश्च समाना द्विगुणैः परैः ॥६८॥ उक्तातिरिक्तता तेषां समुद्रेषु समानि [illegible]
सि सर्वदाऽल्पत्वं आपन्ने न कदाचन॥६९॥स्थालीस्थमग्निसंयोगादघो नो मुनिसत्तम॥तथेन्दुवृद्धौ सलिलमूर्ध्वगं भवति ध्रुवम्॥७०॥[illegible]
स्विदोर्वर्द्धंत्यापो ह्रसन्ति च॥अतो न्यूनातिरिक्ताश्च पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः॥७१॥अपां वृद्धिक्षयौ दृष्टौ शतशस्तु दशोत्तरम्॥समुद्राणां मुनि[illegible]
पां कथितं तव ॥७२॥ भोजनं पुष्करद्वीपे प्रजास्सर्वाः सदैव हि ॥ खंडस्य कुर्वते विप्र तत्र स्वयमुपस्थितम् ॥७३॥ स्वादूदो यत्र [illegible] नास्ति
लोकस्य संस्थितिः ॥ द्विगुणा हिरण्मयी भूमिस्सर्वजंतुविवर्जिता ॥ ७४ ॥ लोकालोकस्ततश्शैलस्सहस्राण्यचलो हि सः ॥ [illegible] हि [illegible]
योजनायुतविस्तृतः ॥ ७५ ॥ तमश्चांडकटाहेन सेयमुर्वी महामुने ॥ पंचाशत्कोटिविस्तारा सद्वीपा समहीधरा ॥ ७६ ॥ आधारभूता सर्वेषां [illegible]
तद्गुणाधिका ॥ सेयं धात्री च कालेय सर्वेषां जगतामिला ॥ ७७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां [illegible]
नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखा भासयंति हि ॥ तावत्प्रमाणा पृथिवी [illegible]
॥ १ ॥ भूमेर्योजनलक्षे तु संस्थितं रविमण्डलम् ॥ योजनानां सहस्राणि सदैव परिसंख्यया ॥ २ ॥ शशिनस्तु प्रमाणान्त [illegible]
मेरूर्ध्वं शशी तस्थौ लक्षयोजनसंख्यया ॥ ३ ॥ ग्रहाणां मण्डलं कृत्स्नं शशेरुपरि संस्थितम् ॥ सनक्षत्रं सहस्राणि [illegible] ॥ ४ ॥
बुधस्तस्मादथो काव्यस्तस्माद्भौमस्य मण्डलम् ॥ बृहस्पतिस्तदूर्द्ध्वं तु तस्योपरि शनैश्चरः ॥ ५ ॥ सप्तर्षिमण्डलं तस्मा[illegible]
[illegible]स्तु सहस्राणां शतादूर्ध्वं ध्रुवः स्थितः ॥ ६ ॥ मेढीभूतस्स यस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः ॥ भूर्भुवःस्वरिति [illegible]
॥ ७ ॥ [illegible]कोटिस्तु यत्र ते [illegible]वासिनः ॥ ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोकस्सप्तैते ब्रह्मणस्सुताः ॥ ८ ॥ सनकश्च सनन्दश्च [illegible] सनातनः ॥
कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पंचशिखस्तथा ॥ ९ ॥ उपरिष्टात्ततश्शुक्रो द्विलक्षाभ्यंतरे स्थितः ॥ द्विलक्षयोजनं तस्मादूर्ध्वं [illegible] ॥ १० ॥
द्विलक्षयोजनं तस्मादूर्ध्वं भौमस्स्थितो मुने ॥ द्विलक्षयोजनं तस्मादूर्ध्वं जीवः स्थितो गुरुः ॥ ११ ॥ द्विलक्षयोजनं जीवादूर्ध्वं [illegible]वस्थितः ॥
एते सप्त ग्रहाः प्रोक्तास्स्वस्वराशिव्यवस्थिताः ॥ १२ ॥ [illegible]स्ततोर्ध्वं [illegible] स्थिताः ॥ [illegible] ॥ १३ ॥

१ [illegible]

चतुर्गुणोत्तरे चाद्ध जनलोकात्तपः स्मृतम् ॥ वैराजा यत्र देवा वै स्थिता दाहविवर्जिताः ॥ १४ ॥ षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको व्यवस्थितः ॥
ब्रह्मलोकः स विज्ञेयो ब्रह्मण्यमलचेतसः ॥१५ ॥ सत्यधर्मरताश्चैव ज्ञानिनो ब्रह्मचारिणः ॥ यद्गामिनोऽथ भूलोकाभिवसंति हि मानवाः ॥ १६॥ भुव
र्लोके तु संसिद्धा मुनयो देवरूपिणः ॥ स्वर्गलोके सुरादित्या मरुतो वसवोऽश्विनौ ॥१७॥विश्वेदेवास्तथा रुद्रास्साध्या नागाः खगादयः [illegible]
स्तत्र [illegible] वीतकल्मषाः ॥ १८ ॥ एते सप्त महालोकाः कालेय कथितास्तव ॥पातालानि च सप्तैव ब्रह्माण्डस्य च विस्तरः ॥ १९ ॥ [illegible]
फलं यद्वृत्तिश्चोर्ध्वमधस्तथा ॥ एतदंडकटाहेन सर्वतो वै समावृतम् ॥ २० ॥ पयसा दशगुणेन सर्वतस्तत्समावृतम् ॥ वह्निना वायुना [illegible]
नभसा तमसा तथा ॥ २१ ॥ भूतादिनापि महता दिग्गुणोत्तरवेष्टितः ॥ महांतं च समावृत्य प्रधानं पुरुषः स्थितः ॥२२॥ अनंतस्य न तस्यांतः
संख्यापि परमात्मनः ॥ तेनानंत इति ख्यातः प्रमाणं नास्ति वै यतः ॥२३॥हेतुभूतस्समस्तस्य प्रकृतिस्सा परा मुने॥अंडानां तु सहस्राणां सहस्रा
ण्ययुतानि च ॥ २४ ॥ ईदृशानां प्रभूतानि तस्मादव्यक्तजन्मनः ॥ दारुण्यग्निस्तिले तैलं पयस्सु च यथा घृतम् ॥ २५ ॥ तथासौ परमात्मा वै
सव व्याप्यात्मवेदनः ॥ आदिबीजात्प्रसुक्ते ततस्तेभ्यः परेऽण्डजाः ॥ २६ ॥ तेभ्यः पुत्रास्तथान्येषां बीजान्यन्यानि वै ततः ॥ महदादयो विशे
षांतास्तद्भवंति सुरादयः ॥ २७ ॥ बीजाद्वृक्षप्ररोहेण यथा नापचयस्तरोः ॥ सूर्य्यकांतमणेः सूर्य्याद्यद्वह्निः प्रजायते ॥ २८ ॥ तद्वत्संजायते सृष्टिः
शिवस्तत्र न कामयेत् ॥ शिवशक्तिसमायोगे देवाद्याः प्रभवंति हि ॥२९॥ तथा स्वकर्मणैकेन प्ररोहमुपयांति वै ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स शिवः
परिगीयते ॥ ३० ॥ तस्मादुद्धरते सर्वं यस्मिंश्च लयमेष्यति ॥ कर्त्ता कियाणां सर्वासां स शिवः परिगीयते ॥ ३१ ॥ व्यास उवाच ॥ सन
त्कुमार सर्वज्ञ छिंधि मे संशयं महत् ॥ सन्ति लोका हि ब्रह्मांडादुपरिष्टान्न वा मुने ॥ ३२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ब्रह्मांडादुपरिष्टाच्च संति लोका
मुनीश्वर॥ तान्शृणु त्वं विशेषेण वच्मि तेऽहं समागतः ॥ ३३ ॥ विधिलोकात्परो लोको वैकुंठ इति विश्रुतः ॥ विराजते महादीप्त्या यत्र विष्णुः
प्रतिष्ठितः ॥ ३४ ॥ तस्योपरिष्टात्कौमारो लोको हि परमाद्भुतः ॥ सेनानीः शंभुतनयो राजते यत्र सुप्रभः ॥ ३५ ॥ ततः परमुमालोको महादिव्यो ॥ २४७ ॥
विराजते ॥ यत्र शक्तिर्विभात्येका त्रिदेवजननी शिवा ॥ ३६ ॥ परात्परा हि प्रकृती रजस्सत्त्वतमोमयी ॥ निर्गुणा च स्वयं देवी निर्विकारा
शिवात्मिका ॥ ३७ ॥ तस्योपरिष्टाद्विज्ञेयश्शिवलोकस्सनातनः ॥ अविनाशी महादिव्यो महाशोभान्वितस्सदा ॥ ३८ ॥ विराजते परं [illegible]
शंभुर्महेश्वरः ॥ त्रिदेवजनकस्स्वामी सर्वेषां त्रिगुणात्परः ॥ ३९ ॥ तत ऊर्ध्वं न लोकाश्च गोलोकस्तत्समीपतः ॥ गोमातरस्सुशीला [illegible]

संति शिवप्रियाः ॥ ४० ॥ तत्पालः कृष्णनामा हि राजते शंकराज्ञया ॥ [illegible] स्वच्छ [illegible]
व्यास निराधारो मनोहरः ॥ अतिनिर्वचनीयश्च नानावस्तुविराजितः ॥ ४२ ॥ शिवस्तु तदधिष्ठाता सर्वदेवशिरोमणिः ॥ विष्णुब्रह्महरेस्सेव्यः
परमात्मा निरञ्जनः ॥ ४३ ॥ इति ते कथिता तात सर्वब्रह्मांडसंस्थितिः ॥ तदूर्ध्वं लोकसंस्थानं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४४ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां लोकवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ तत्रास्ति वद सत्तम ॥ यच्छ्रुत्वा
न निवर्तन्ते शिवभक्तियुता नराः १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ पराशरसुत व्यास शृणु प्रीत्या शुभां गतिम् ॥ अतं हि शुद्धभक्तानां तथा शुद्धं
तपस्विनाम् ॥२॥ य शिवं शुद्धकर्माणस्तुशुद्धतपसान्विताः ॥ समर्चयन्ति तं नित्यं वन्द्यास्ते सर्वथान्वहम् ॥ ३ ॥ नातप्ततपसो यांति शिवलोक
मनामयम् ॥ शिवानुग्रहसद्धेतुस्तप एव महामुने ॥ ४ ॥ तपसा दिवि मोदन्ते प्रत्यक्षं देवतागणाः ॥ ऋषयो मुनयश्चैव सत्यं जानीहि मद्वचः
॥ ५ ॥ सुदुर्द्धरं दुराराध्यं सुधुरं दुरतिक्रमम् ॥ तत्सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ ६ ॥ सुस्थितस्तपसि ब्रह्मा नित्यं विष्णुर्हरस्तथा ॥
देवा देव्योऽखिलाः प्राप्तास्तपसा दुर्लभं फलम् ॥ ७॥ येन येन हि भावेन स्थित्वा यत्क्रियते तपः ॥ ततस्संप्राप्यतेऽसौ तैरिह लोके न संशयः ॥८॥
सात्त्विकं राजसं चैव तामसं त्रिविधं स्मृतम्॥ विज्ञेयं हि तपो व्यास सर्वसाधनसाधनम्॥९॥ सात्त्विकं दैवतानां हि यतीनामूर्ध्वरेतसाम्॥ राजसं दानवानां
हि मनुष्याणां तथैव च ॥ तामसं राक्षसाणां हि नराणां क्रूरकर्मणाम् ॥ १० ॥ त्रिविधं तत्फलं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ जपो ध्यानं तु देवानामर्चनं
भक्तितश्शुभम् ॥ ११ ॥ सात्त्विकं तद्धि निर्दिष्टमशेषफलसाधकम् ॥ इह लोके परे चैव मनोऽभिप्रेतसाधनम् ॥ १२ ॥ कामनाफलमुद्दिश्य राजसं
तप उच्यते ॥ निजदेहं सुसंपीड्य देहशोषकदुस्सहैः ॥ १३ ॥ तपस्तामसमुद्दिष्टं मनोऽभिप्रेतसाधनम् ॥ १४ ॥ उत्तमं सात्त्विकं विद्याद्धर्मबुद्धिश्च
निश्चला ॥ स्नानं पूजा जपो होमः शुद्धशौचमहिंसनम् ॥ १५ ॥ व्रतोपवासचर्या च मौनमिन्द्रियनिग्रहः ॥ धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दानं क्षांतिर्दमो
दया ॥ १६ ॥ वापीकूपतडागादेः प्रासादस्य च कल्पना ॥ कृच्छ्रं चान्द्रायणं यज्ञस्सुतीर्थान्याश्रमाः पुनः ॥ १७ ॥ धर्मस्थानानि चैतानि सुख
दानि मनीषिणाम् ॥ सुधर्मः परमो व्यास शिवभक्तेश्च कारणम् ॥ १८ ॥ संक्रान्तिविषुवद्योगो नादयुक्ते नियुज्यताम् ॥ ध्यानं त्रिकालिकं ज्योति
रुन्मनीभावधारणा ॥ १९ ॥ रेचकः पूरकः कुम्भः प्राणायामस्त्रिधा स्मृतः ॥ नाडीसंचारविज्ञानं प्रत्याहारनिरोधनम् ॥ २० ॥ तुरीयं
तदधो बुद्धिरणिमाद्यष्टसंयुतम् ॥ पूर्वोत्तमं समुद्दिष्टं परज्ञानप्रसाधनम् ॥ २१ ॥ काष्ठावस्था मृतावस्था हरिता चैति कीर्तिताः ॥ नानोपक्रमयो ह्येता

स्सर्वपापप्रणाशनात् ॥ २१ ॥ नारी शय्या तथा पानं वस्त्रधूपविलेपनम् ॥ ताम्बूलभक्षणं पंच राजेस्सर्वविभूषणम् ॥ २२ ॥ देवतामान्यतया ... गृहाश्च रत्नवेनका ॥ पाण्डित्यं वेदशास्त्राणां गीतनृत्यविभूषणम् ॥ २४ ॥ शंखवीणामृदंगाश्च गजेन्द्रश्छत्रचामरे ॥ भोगरूपाणि चैतानि पुनः ... शासोऽनुरज्यते ॥ २५ ॥ आदर्शवन्मुने स्नेहैस्तिलवत्स निपीड्यते ॥ अरं गच्छेति चाप्येनं कुरुते ज्ञानमोहितः ॥ २६ ॥ ...

संसारे भ्रमते घंटियंत्रवत् ॥ सर्वयोनिषु दुःखार्तस्स्थावरेषु चरेषु च ॥ २७ ॥ एवं योनिषु सर्वासु प्रतिक्रम्य क्रमेण तु ॥ कालांतरवशा

द्याति मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ २८ ॥ व्युत्क्रमेणापि मानुष्यं प्राप्यते पुण्यगौरवात् ॥ विचित्रा गतयः प्रोक्ताः कर्मणां गुरुलाघवात् ॥ २९ ॥ मानुष्यं

च समासाद्य स्वर्गमोक्षप्रसाधनम् ॥ नाचरत्यात्मनः श्रेयस्स मृतश्शोचते चिरम् ॥ ३० ॥ देवासुराणां सर्वेषां मानुष्यं चातिदुर्लभम् ॥

तत्संप्राप्य तथा कुर्यान्न गच्छेन्नरकं यथा ॥ ३१ ॥ स्वर्गापवर्गलाभाय यदि नास्ति समुद्यमः ॥ दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं वृथा तज्जन्म कीर्तितम् ॥ ३२ ॥

सर्वस्य मूलं मानुष्यं चतुर्वर्गस्य कीर्तितम् ॥ संप्राप्य धर्मतो व्यास तद्यत्नादनुपालयेत् ॥ ३३ ॥ धर्ममूलं हि मानुष्यं लब्ध्वा सर्वार्थसाधकम् ॥

यदि लाभाय यत्नः स्यान्मूलं रक्षेत्स्वयं ततः ॥ ३४ ॥ मानुष्येऽपि च विप्रत्वं यः प्राप्य खलु दुर्लभम् ॥ नाचरत्यात्मनः श्रेयः कोऽन्यस्तस्माद चे

तनः ॥ ३५ ॥ द्वीपानामेव सर्वेषां कर्मभूरियमुच्यते ॥ इतस्स्वर्गश्च मोक्षश्च प्राप्यते समुपार्जितः ॥ ३६ ॥ देशेऽस्मिन्भारते वर्षे प्राप्य मानुष्य

मध्रुवम् ॥ न कुर्यादात्मनः श्रेयस्तेनात्मा खलु वंचितः ॥ ३७ ॥ कर्मभूमिरियं विप्र फलभूमिरसौ स्मृता ॥ इह यत्क्रियते कर्म स्वर्गे तदुपभुज्यते

॥ ३८ ॥ यावत्स्वास्थ्यं शरीरस्य तावद्धर्मं समाचरेत् ॥ अस्वस्थश्चोदितोऽप्यन्यैर्न किंचित्कर्तुमुत्सहेत् ॥ ३९ ॥ अध्रुवेण शरीरेण ध्रुवं योऽत्र न सा

धयेत् ॥ ध्रुवं तस्य परिभ्रष्टमध्रुवं नष्टमेव च ॥ ४० ॥ आयुषः खंडखंडानि निपतंति तदग्रतः ॥ अहोरात्रोपदेशेन किमर्थं नावबुध्यते ॥ ४१ ॥

यदा न ज्ञायते मृत्युः कदा कस्य भविष्यति ॥ आकस्मिके हि मरणे धृतिं विंदति कस्तथा ॥ ४२ ॥ परित्यज्य यदा सर्वमेकाकी यास्यसि ध्रुवम् ॥

न ददाति कथं कस्मात्पाथेयार्थमिदं धनम् ॥ ४३ ॥ गृहीतदानपाथेयः सुखं याति यमालयम् ॥ अन्यथा क्लिश्यते जंतुः पाथेयरहिते पथि ॥ ४४ ॥

येषां कालेय पुण्यानि परिपूर्णानि सर्वतः ॥ गच्छतां स्वर्गदेशं हि तेषां लाभः पदेपदे ॥ ४५ ॥ इति ज्ञात्वा नरः पुण्यं कुर्यात्पापं विवर्जयेत् ॥ पुण्येन ॥ २४८

याति देवत्वमपुण्यो नरकं व्रजेत् ॥ ४६ ॥ ये मनागपि देवेशं प्रपन्नाश्शरणं शिवम् ॥ तेऽपि घोरं न पश्यंति यमं न नरकं तथा ॥ ...

१ आत्मनेपदमार्षम् । २ ह्रस्व आर्षः । ३ आत्मनेपदमार्षम् । ४ परस्मैपदमार्षम् ।

पापैर्महामोहैः किंचित्काले शिवाज्ञया ॥ वसंति तत्र मानुष्यास्ततो यांति शिवास्पदम् ॥ ४८ ॥ ये पुनस्सर्वभावेन प्रतिपन्ना महेश्वरम् ॥ न
ते लिंपंति पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ ४९ ॥ उक्तं शिवेति येर्नाम तथा हरहरेति च ॥ न तेषां नरकादीतिर्यमादि मुनिसत्तम ॥ ५० ॥
परलोकस्य पाथेयं मोक्षोपायमनामयम् ॥ पुण्यसंचैकनिलयं शिव इत्यक्षरद्वयम् ॥ ५१ ॥ शिवनामैव संसारमहारोगैकशामकम् ॥ नान्यत्संसार
रोगस्य शामकं दृश्यते मया ॥ ५२ ॥ ब्रह्महत्यासहस्राणि पुरा कृत्वा तु पुल्कशः ॥ शिवेति नाम विमलं श्रुत्वा मोक्षं गतः पुरा ॥ ५३ ॥ तस्मा
द्विवर्द्धयेद्भक्तिमीश्वरे सततं बुधः ॥ शिवभक्त्या महाप्राज्ञ भुक्तिं मुक्तिं च विंदति ॥ ५४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां मनुष्यजन्म
कथनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ब्राह्मणत्वं हि दुष्प्राप्यं निसर्गाद्ब्रह्मणो भवेत् ॥ ईश्वरस्य मुखात्क्षत्रो बाहुभ्यामूरुतो
विशः ॥ १ ॥ पद्भ्यां शूद्रस्समुत्पन्न इति तस्य मुखाच्छ्रुतिः ॥ किमु स्थितिमधःस्थानादाप्नुवन्ति ह्यतो वद ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
दुष्कृतेन तु काले स्थानाद्भ्रश्यन्ति मानवाः ॥ श्रेष्ठं स्थानं समासाद्य तस्माद्रक्षेत पण्डितः ॥ ३ ॥ यस्तु विप्रत्वमुत्सृज्य क्षत्रयोन्यां प्रसूयते ॥ ब्राह्म
ण्यात्स परिभ्रष्टः क्षत्रियत्वं निषेवते ॥ ४ ॥ अधर्मसेवनान्मूढस्तथैव परिवर्तते ॥ जन्मान्तरसहस्राणि तमस्याविशते मतः ॥ ५ ॥ तस्मात्प्राप्य परं
स्थानं प्रमादेन तु नाशयेत् ॥ स्वस्थानं सर्वदा रक्षेत्प्राप्यापि विपदो नरः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणत्वं शुभं प्राप्य ब्राह्मण्यं योऽवमन्यते ॥ भोज्याभोज्यं न
जानाति स पुमान्क्षत्रियो भवेत् ॥ ७ ॥ कर्मणा येन मेधावी शूद्रो वैश्यो हि जायते ॥ तत्ते वक्ष्यामि निखिलं येन वर्णोत्तमो भवेत् ॥ ८ ॥ शूद्रकर्म
यथोद्दिष्टं शूद्रो भूत्वा समाचरेत् ॥ यथावत्परिचर्य्यां तु त्रिषु वर्णेषु नित्यदा ॥ ९ ॥ कुरुते कामयानस्तु शूद्रोऽपि वैश्यतां व्रजेत् ॥ यो योजये
द्धनैर्वैश्यो जुह्वानश्च यथाविधि ॥ १० ॥ अग्निहोत्रमुपादाय शेषान्नकृतभोजनः ॥ स वैश्यः क्षत्रियकुले जायते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ क्षत्रियो जायते
[illegible]संस्कृतैरात्तदक्षिणैः ॥ अधीते स्वर्गमन्विच्छंस्त्रेताग्निशरणं सदा ॥ १२ ॥ आर्द्रहस्तपदो नित्यं क्षितिं धर्मेण पालयेत् ॥ ऋतु
कालाभिगामी च स्वभार्य्या धर्मतत्परः ॥ १३ ॥ सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य भूतेभ्यो दीयतामिति ॥ गोब्राह्मणात्मनोऽर्थं हि संग्रामाभिहतो
भवेत् ॥ १४ ॥ तेनाग्निमन्त्रपूतात्मा क्षत्रियो ब्राह्मणो भवेत् ॥ विधितो ब्राह्मणो भूत्वा याजकस्तु प्रजायते ॥ १५ ॥ स्वकर्मनिरतो नित्यं
सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ प्राप्यते विपुलस्स्वर्गो देवानामपि वल्लभः ॥ १६ ॥ ब्राह्मणत्वं हि दुष्प्राप्यं कृच्छ्रेण साध्यते नरैः ॥ ब्राह्मण्या

१ प्रतोजीवानन्तरी इत्येवेति स्वार्थिकोऽन् । २ वैतादिकाण्वुलि वृत्तिः ।

फलं प्राप्यं मोक्षश्चापि मुनीश्वर ॥ १७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो धर्मतत्परः ॥ साधन सर्ववर्गस्य रक्षेद्ब्राह्मण्यमुत्तमम् ॥ १८ ॥ ॥ व्यास
उवाच ॥ संग्रामस्येह माहात्म्यं त्वयोक्तं मुनिसत्तम ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं ब्रूहि त्वं वदतां वर ॥ १९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अग्निष्टोमा
दिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः ॥ न तत्फलमवाप्नोति संग्रामे यदवाप्नुयात् ॥ २० ॥ इति तत्त्वविदः प्राहुर्यज्ञकर्मविदस्सदा ॥ तस्मात्तत्ते प्रवक्ष्यामि
यत्फलं शस्त्रजीविनाम् ॥ २१ ॥ धर्मलाभोऽर्थलाभश्च यशोलाभस्तथैव च ॥ यश्शूरो वांछते युद्धं विमृद्नन्परवाहिनीम् ॥ २२ ॥ तस्य धर्मार्थ
कामाश्च यज्ञश्चैव सदक्षिणः ॥ परं ह्यभिमुखं दत्त्वा तद्यानं योऽधिरोहति ॥ २३ ॥ विष्णुलोके स जायेत यश्च युद्धेऽपराजितः ॥ अश्वमेधानवाप्नोति
चतुरो न मृतस्स चेत् ॥ २४ ॥ यस्तु शस्त्रमनुत्सृज्य म्रियते वाहिनी मुखे ॥ सम्मुखो वर्तते शूरस्स स्वर्गान्न निवर्तते ॥२५॥ राजा वा राजपुत्रो वा
सेनापतिरथापि वा ॥ हतः क्षात्रेण यः शूरस्तस्य लोकोऽक्षयो भवेत् ॥ २६ ॥ यावंति तस्य रोमाणि भिद्यन्तेऽस्त्रैर्महाहवे ॥ तावतो लभते
लोकान्सर्वकामदुघाऽक्षयान् ॥ २७ ॥ वीरासनं वीरशय्या वीरस्थानस्थितिस्स्थिरा ॥ सर्वदा भवति व्यास इह लोके परत्र च ॥ २८ ॥
गवार्थे ब्राह्मणार्थे च स्थानस्वाम्यर्थमेव च ॥ ये मृतास्ते सुख यांति यथा सुकृतिनस्तथा ॥ २९ ॥ यः कश्चिद्ब्राह्मणं हत्वा पश्चात्प्राणान्परित्य
जेत् ॥ तत्रासौ स्वपतेर्युद्धे स स्वर्गान्न निवर्तते ॥ ३० ॥ क्रव्यादैर्दंतिभिश्चैव हतस्य गतिरुत्तमा ॥ द्विजगोस्वामिनामर्थे भवेद्विपुलदाक्षया ॥ ३१ ॥
शक्नोतिवह समर्थश्च यष्टुं क्रतुशतैरपि ॥ आत्मदेहपरित्यागः कर्तुं युधि सुदुष्करः ॥ ३२ ॥ युद्धं पुण्यतमं स्वर्ग्यं रूपज्ञ सर्वतोमुखम् ॥ सर्वेषामेव
वर्णानां क्षत्रियस्य विशेषतः ॥ ३३ ॥ भृश चव प्रवक्ष्यामि युद्धधर्मं सनातनम् ॥ यादृशाय प्रहर्तव्यं यादृशं परिवर्जयेत ॥ ३४ ॥ आततायिन
मायांतमपि वेदांतगं द्विजम् ॥ जिघांसंतं जिघांसेत्तु न तेन ब्रह्महा भवेत ॥ ३५ ॥ हंताप्यसौ न हंतव्यः पानीयं यश्च याचते ॥ रणे हत्वातुरा
न्व्यास स नरो ब्रह्महा भवेत् ॥ ३६ ॥ व्याधितं दुर्बलं बालं स्त्रीनाथं कृपणं ध्रुवम् ॥ धनुर्भग्नं छिन्नगुणं हत्वा वै ब्रह्महा भवेत्॥३७॥एवं विचार्य्य
युद्धीमान्भवेत्प्रीत्या रणप्रियः ॥ स जन्मनः फलं प्राप्य परत्रेह प्रमोदते ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां रणफल
वर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ विधिं तात वदेदानीं जीवजन्मविधानतः ॥ गर्भे स्थितिं च तस्यापि वैराग्यार्थं मुनीश्वर
॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास समासेन शास्त्रसारमशे तः ॥ वदिष्यामि सुवैराग्यं मुमुक्षोर्भवबंधकृत ॥ २ ॥ पाकपात्रस्य मध्ये तु
पृथगन्नं पृथग्जलम् ॥ अग्नेरूर्ध्वं जलं स्थाप्यं तदन्नं च जलोपरि ॥ ३ ॥ जलस्याधस्तु चाग्निर्हि स्थितोऽग्निं धमते शनैः ॥ वायुना धम्यमानोऽग्नि

स्तूष्णं कुरुते जलम् ॥ ४ ॥ तदन्नमुष्णतोयेन समन्तात्पच्यते पुनः ॥ द्विधा भवति तत्पक्वं पृथक्किट्टं पृथग्रसः ॥ ५ ॥ मलैर्द्वादशभिः किट्टं भिन्नं देहाद्बहिर्भवेत् ॥ रसस्तु देहे सरति स पुष्टस्तेन जायते ॥ ६ ॥ कर्णाक्षिनासिका जिह्वा दन्ताः शिश्नो गुदं नखाः ॥ मलाश्रयः कफः स्वेदो विण्मूत्रं द्वादश स्मृताः ॥ ७ ॥ हृत्पद्मे प्रतिबद्धाश्च सर्वनाड्यस्समंततः ॥ ज्ञेया रसप्रवाहिन्यस्तत्प्रकारं ब्रुवे मुने ॥ ८ ॥ तासां मुखेषु तं सूक्ष्मं प्राणस्स्थापयते रसम् ॥ रसेन तेन नाडीस्ताः प्राणं पूरयते पुनः ॥ ९ ॥ पुनः प्रयांति संपूर्णाः ताश्च देहं समंततः ॥ ततस्स नाडीमध्यस्थश्शरीरेणात्मना रसः ॥ १० ॥ पच्यते पच्यमानाच्च भवेत्पाकद्वयं पुनः ॥ त्वक् तया वेष्ट्यते पूर्व रुधिरं च प्रजायते ॥ ११ ॥ रक्ताल्लोमानि मांसं च केशा स्नायुश्च मांसतः ॥ स्नायुतश्च तथास्थीनि नखा मज्जास्थिसंभवाः ॥ १२ ॥ मज्जाकारणवैकल्यं शुक्रं हि प्रसवात्मकम् ॥ इति द्वादशधान्नस्य परिणामः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥ शुक्रोऽन्नाज्जायते शुक्राद्दिव्यदेहस्य संभवः ॥ ऋतुकाले यदा शुक्रं निर्दोषं योनिसंस्थितम् ॥ १४ ॥ तद्वा तद्वायुसंस्पृष्टं स्त्रीरक्तेनैकतां व्रजेत् ॥ विसर्गकाले शुक्रस्य जीवः कारणसंयुतः ॥ १५ ॥ संवृतः प्रविशेद्योनिं कर्मभिस्स्वैर्नियोजितः ॥ तच्छुक्रं रक्तमेकस्थमेकाहात्कलिलं भवेत् ॥ १६ ॥ पंचरात्रेण कलिलं बुद्बुदाकारतां व्रजेत् ॥ बुद्बुदस्सप्तरात्रेण मांसपेशी भवेत्पुनः ॥ १७ ॥ ग्रीवा शिरश्च स्कंधौ च पृष्ठवंशस्तथोदरम् ॥ पाणिपादं तथा पार्श्वे कटिर्गात्रं तथैव च ॥ १८ ॥ द्विमासाभ्यन्तरेणैव क्रमशस्संभवेदिह ॥ त्रिभिर्मासैः प्रजायंते सर्वे ह्यंकुरसंधयः ॥ १९ ॥ मासैश्चतुर्भिरंगुल्यः प्रजायंते यथाक्रमम् ॥ मुखं नासा च कर्णौ च मासैः पंचभिरेव च ॥ २० ॥ दन्तपंक्तिस्तथा गुह्यं जायंते च नखाः पुनः ॥ कर्णयोस्तु भवेच्छिद्रं षण्मासाभ्यंतरेण तु ॥ २१ ॥ पायुर्मेढ्रमुपस्थं च नाभिश्चाभ्युपजायते ॥ संधयो ये च गात्रेषु मासैर्जायंति सप्तभिः ॥ २२ ॥ अंगप्रत्यंगसंपूर्णः परिपूर्णस्तु तिष्ठति ॥ उदरे मातुराच्छन्नो जरायौ मुनिसत्तम ॥ २३ ॥ मातुराहारवीर्येण षड्विधेन रसेन तु ॥ नाभिनालनिबद्धेन वर्द्धते स दिनेदिने ॥ २४ ॥ ततस्स्मृतिं लभेज्जीवस्संपूर्णेऽस्मिञ्शरीरके ॥ सुखं दुःखं विजानाति निद्रास्वप्नं पुरा कृतम् ॥ २५ ॥ मृतश्चाहं पुनर्जातः पुनश्चाहं पुनर्मृतः ॥ नानायोनिसहस्राणि मया दृष्टानि जायता ॥ २६ ॥ अधुना जातमात्रोऽहं प्राप्तसंस्कार एव च ॥ श्रेयोऽमुना करिष्यामि येन गर्भे न संभवः ॥ २७ ॥ गर्भस्थश्चिंतयत्येवमहं गर्भाद्विनिस्सृतः ॥ अन्वेष्यामि शिवज्ञानं संसारविनिवर्तकम् ॥ २८ ॥ एवं स गर्भदुःखेन महता परिपीडितः ॥ जीवः कर्मवशादास्ते मोक्षोपायं विचिंतयन् ॥ २९ ॥ यथा गिरिवराक्रांतः कश्चिद्दुःखेन तिष्ठति ॥ तथा जरायुणा देही दुःखं तिष्ठति वेष्टितः ॥ ३० ॥

१ जायमानेनेत्यर्थः ।

[illegible] समाकुलः ॥ गर्भोदकेन सिक्तांगस्सर्वदाकुंचितस्तदा ॥ ३१ ॥ लोहकुंभे यथा न्यस्तः पच्यते [illegible]ग्निना ॥
[illegible]कुंभे तथा क्षिप्तः पच्यते [illegible] ॥ ३२ ॥ सूचीभिरग्निवर्णाभिर्निर्भिन्नस्य निरंतरम् ॥ यद्दुःखं जायते [illegible]
॥ ३३ ॥ गर्भावासात्परं दुःखं कष्टं नैवास्ति कुत्रचित् ॥ देहिनां दुःखबहुलं सुघोरमतिसंकटम् ॥ ३४ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ केवलं धर्मबुद्धीनां सप्तमासे भवस्सदा ॥ ३५ ॥ गर्भात्तु दुर्लभं दुःखं योनियंत्रनिपीडनात् ॥ [illegible]
[illegible]धर्मयुक्तात्मनाम् ॥ ३६ ॥ इक्षुवत्पीड्यमानस्य यंत्रेणेव समंततः ॥ शिरसा ताड्यमानस्य पापमुद्गरकेण च ॥ ३७ ॥ यंत्रेण पीडिता [illegible]
[illegible]स्तिलाः क्षणात् ॥ तथा शरीरं निस्सारं योनियंत्रनिपीडनात् ॥ ३८ ॥ अस्थिपादतुलास्तंभं स्नायुबन्धेन यंत्रितम् ॥ [illegible]
[illegible]भाजनम् ॥ ३९ ॥ केशरोमनखच्छन्नं रोगायतनमातुरम् ॥ वदनैकमहाद्वारं गवाक्षाष्टकभूषितम् ॥ ४० ॥ ओष्ठद्वयकपाटं च तथा
[illegible]मलान्वितम् ॥ भोगतृष्णातुरं मूढं रागद्वेषवशानुगम् ॥ ४१ ॥ संवर्तितांगप्रत्यंगं जरायुपरिवेष्टितम् ॥ संकटेनाविविक्तेन योनिमार्गेण निर्गतम्
॥ ४२ ॥ विण्मूत्ररक्तसिक्तांगं विकोशिकसमुद्भवम् ॥ अस्थिपंजरविख्यातमस्मिन्ज्ञेयं कलेवरम् ॥ ४३ ॥ शतत्रयं षष्ट्यधिकं पंच पेशीशतानि
च ॥ सार्द्धाभिस्तिसृभिश्छन्नं समंताद्रोमकोटिभिः ॥ ४४ ॥ शरीरं स्थूलसूक्ष्माभिर्दृश्यादृश्या हि तास्स्मृताः ॥ एतावतीभिर्नाडीभिः कोटिभिस्त
[illegible]समंततः ॥ ४५ ॥ अस्वेदमशुभिर्याभिरंतस्थः स्रवते बहिः ॥ द्वात्रिंशद्दशनाः प्रोक्ता विंशतिश्च नखास्स्मृताः ॥ ४६ ॥ पित्तस्य कुडवं ज्ञेयं कफस्याथा
ढकं स्मृतम् ॥ वसायाश्च पल विंशतदर्धं कपिलस्य च ॥ ४७ ॥ पंचार्द्धं तु तुल्या ज्ञेया पलानि दश मेदसः ॥ पलत्रयं महारक्तं मज्जायाश्च चतुर्गुणम्
॥ ४८ ॥ शुक्रोऽर्द्धं कुडवं ज्ञेयं तद्बीजं देहिनां बलम् ॥ मांसस्य चैकपिंडेन पलसाहस्रमुच्यते ॥ ४९ ॥ रक्तं पलशतं ज्ञेयं विण्मूत्रं [illegible]प्रमाणतः ॥ अज
लयश्च चत्वारश्चत्वारो मुनिसत्तम ॥ ५० ॥ इति देहगृहं ह्येतन्नित्यस्या नित्यमात्मनः ॥ अविशुद्धं विशुद्धस्य कर्मबंधाद्विनिर्मितम् ॥ ५१ ॥ इति श्री
शिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां देहोत्पत्तिवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाबुद्धे देहस्या
शुचितां मुने ॥ महत्त्वं च स्वभावस्य समासात्कथयाम्यहम् ॥ १ ॥ शुक्रशोणितसंयोगाद्देहस्संजायते यतः ॥ नित्यं विण्मूत्रसंपूर्णस्तेनायमशुचि
[illegible]तः ॥ २ ॥ यथांतर्विष्ठया पूर्णश्शुचिमान्न बहिर्घटः ॥ शोध्यमानो हि देहोऽयं तेनायमशुचिस्ततः ॥ ३ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ अशुचित्वं क्षणाद्याति किमन्यदशुचिस्ततः ॥ ४ ॥ हृद्यान्यन्नपानानि यं प्राप्य सुरभीणि च ॥ अशुचित्वं [illegible]

स्ततः ॥ ५ ॥ हे जनाः किन्न पश्यंति यन्निर्याति दिने दिने ॥ स्वदेहात्कश्मलं पूतिस्तदाधारः कथं शुचिः ॥६॥ देहस्संशोध्यमानोऽपि पंचगव्यकुशां
बुभिः॥ घृष्यमाण इवांगारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥७॥ स्रोतांसि यस्य सततं प्रभवंति गिरेरिव ॥ कफमूत्रपुरीषाद्यैस्स देहश्शुध्यते कथम् ॥८॥ सर्वा
शुचिनिधानस्य शरीरस्य न विद्यते ॥ शुचिरेकः प्रदेशोऽपि विण्मूत्रस्य दृतेरिव ॥९॥ सृष्टात्मदेहस्रोतांसि मृत्तोयैः शोध्यते कर्थ ॥ तथाप्यशुचिभां
डस्य न विभ्रंश्यंति किंकराः ॥ १० ॥ कायस्सुगंधधूपाद्यैर्यत्नेनापि सुसंस्कृतः ॥ न जहाति स्वभावं स श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ११ ॥ यथा
जात्यैव कृष्णोर्थः शुक्लस्स्यान्नह्युपायतः ॥ संशोद्ध्यमानापि तथा भवेन्मूर्तिर्न निर्मला ॥ १२ ॥ जिघ्रन्नपि स्वदुर्गंधं पश्यन्नपि स्वकं मलम् ॥ न
विरज्येत लोकोऽयं पीडयन्नपि नासिकाम् ॥१३॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं येनेदं छादितं जगत् ॥ शीघ्रं पश्यन्स्वकं दोषं कायस्य न विरज्यते ॥
॥ १४ ॥ स्वदेहस्य विगंधेन न विरज्येत यो नरः ॥ विरागकारणं तस्य किमेतदुपदिश्यते ॥ १५ ॥ सर्वस्यैव जगन्मध्ये देह एवाशुचिर्भवेत् ॥
तन्मलावयवस्पर्शाच्छुचिरप्यशुचिर्भवेत् ॥ १६ ॥ गंधलेपापनोदार्थं शौचं देहस्य कीर्तितम् ॥ द्वयस्यापगमाच्छुद्धिश्शुद्धस्पर्शाद्विशुध्यति ॥ १७ ॥
गंगातोयेन सर्वेण मृद्भारैः पर्वतोपमैः ॥ आमृत्योराचरेच्छौचं भावदुष्टो न शुध्यति ॥१८॥ तीर्थस्नानैस्तपोभिर्वा दुष्टात्मा नैव शुध्यति ॥ श्वदृतिः
क्षालिता तीर्थे किं शुद्धिमधिगच्छति ॥ १९ ॥ अंतर्भावप्रदुष्टस्य विशतोऽपि हुताशनम् ॥ न स्वर्गो नापवर्गश्च देहनिर्दहनं परम् ॥ २० ॥ सर्वेण
गांगेन जलेन सम्यङ् मृत्पर्वतेनाप्यथ भावदुष्टः ॥ आजन्मनः स्नानपरो मनुष्यो न शुध्यतीत्येव वयं वदामः ॥ २१॥ प्रज्वाल्य वह्निं घृततैलसिक्तं
प्रदक्षिणावर्तशिखं महांतम् ॥ प्रविश्य दग्धस्त्वपि भावदुष्टो न धर्ममाप्नोति फलं न चान्यत् ॥ २२ ॥ गंगादितीर्थेषु वसंति मत्स्या देवालये
पक्षिगणाश्च नित्यम् ॥ भावोज्झितास्ते न फलं लभंते तीर्थावगाहाच्च तथैव दानात् ॥ २३ ॥ भावशुद्धिः परं शौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु ॥
अन्यथाऽऽलिंग्यते कांता भावेन दुहितान्यथा ॥ २४ ॥ मनसो भिद्यते वृत्तिरभिन्नेष्वपि वस्तुषु ॥ अन्यथैव सुतं नारी चिन्तयत्यन्यथा
पतिम् ॥२५ ॥ पश्यध्वमस्य भावस्य महाभाग्यमशेषतः ॥ परिष्वक्तोऽपि यन्नार्य्या भावहीनं न कामयेत् ॥ २६ ॥ नानाविधिवमन्नानि
भक्ष्याणि सुरभीणि च ॥ यदि चिंतां समाधत्ते चित्ते कामादिषु त्रिषु ॥ २७ ॥ गृह्यते तेन भावेन नरो भावाद्विमुच्यते ॥ भावतश्शुचि
शुद्धात्मा स्वर्गं मोक्षं च विंदति ॥ २८ ॥ भावेनैकात्मशुद्धात्मा दहन्त्र जुह्वन्स्तुवन्मृतः ॥ ज्ञानानातेरवाप्याशु लोकान्सुबहुपाजिनाम् ॥ २९ ॥
ज्ञानामलांभसा पुंसां सद्वैराग्यमृदा पुनः ॥ अविद्यारागविण्मूत्रलेपगंधविशोधनम् ॥ ३० ॥ एवमेतच्छरीरं हि निसर्गादशुचि स्मृतम् ॥

त्वङ्मात्रसारं निस्सारं कदलीसारसन्निभम् ॥ २१॥ ज्ञात्वैवं दोषवद्देहं यः प्राज्ञश्शिथिलो भवेत् ॥ देहभोगोद्भवाब्बावाच्छमवित्तः प्रसन्नधीः ॥
॥ ३२ ॥ सोऽतिक्रामति संसारं जीवन्मुक्तः प्रजायते ॥ संसारकदलीसारदृढग्राह्यवतिष्ठते ॥ ३३ ॥ एवमेतन्महाकष्टं जन्मदुःखं प्रकीर्तितम् ॥
पुंसामज्ञानदोषेण नानाकर्मवशेन च ॥ ३४ ॥ श्लोकार्द्धेन तु वक्ष्यामि यदुक्तं ग्रंथकोटिभिः ॥ ममेति परमं दुःख न ममेति परं सुखम् ३५ ॥
बहवोऽपीह राजानः परं लोकमितो गताः ॥ निर्ममत्वसमेतास्तु बद्धाश्शतसहस्रशः ॥ ३६ ॥ गर्भस्थस्य स्मृतिर्यासीत्सा च तस्यप्रणश्यति ॥ संमूर्छि
तेन दुःखेन योनियन्त्रनिपीडनात् ॥ ३७ ॥ बाह्येन वायुना वास्य मोहसङ्गेन देहिनः ॥ स्पृष्टमात्रेण घोरेण ज्वरस्समुपजायते ॥३८ ॥तेन ज्वरेण
महता सम्मोहश्च प्रजायते ॥ सम्मूढस्य स्मृतिभ्रंशश्शीघ्रं संजायते पुनः ॥ ३९ ॥ स्मृतिभ्रंशात्ततस्तस्य स्मृतिर्नोऽपूर्वकर्मणः ॥ रतिः संजायते तूर्णं
जन्तोस्तत्रैव जन्मनि ॥ ४० ॥ रक्तो मूढश्च लोकोऽयं न कार्य्ये सम्प्रवर्तते ॥ न चात्मानं विजानाति न परं न च दैवतम् ॥४१ ॥ न शृणोति पर
श्रेयस्सति कर्णेऽपि सन्मुने ॥ न पश्यति परं श्रेयस्सति चक्षुषि तत्क्षमे ॥४२॥ समे पथि शनैर्गच्छन् स्स्वलतीव पदेपदे ॥ सत्यां बुद्धौ न जानाति
बोध्यमानो बुधैरपि ॥ ४३॥ संसारे क्लिश्यते तेन गर्भलोभवशानुगः ॥ गर्भस्मृतेन पापेन समुज्झितमतिः पुमान् ॥ ४४॥ इत्थं महत्परं दिव्यं शास्त्र
मुक्तं शिवेन तु ॥ तपसः कथनार्थाय स्वर्गमोक्षप्रसाधनम् ॥४५ ॥ ये सत्यस्मिञ्छिवे ज्ञाने सवकामार्थसाधने ॥ न कुर्वन्त्यात्मनः श्रेयस्तदत्र महद
द्भुतम् ॥ ४६ ॥ अव्यक्तेन्द्रियवृत्तित्वाद्बाल्ये दुःखं महत्पुनः ॥ इच्छन्नपि न शक्नोति वक्तुं कर्तुं प्रतिक्रियाम् ॥ ४७ ॥ दंतोत्थाने महद्दुःखमल्पेन
व्याधिना तथा ॥ बालरोगैश्च विविधैः पीडा बालग्रहैरपि ॥ ४८ ॥ क्वचित्क्षुत्तृट्परीतांगः क्वचित्तिष्ठति संरटन् ॥ विण्मूत्रभक्षणाद्यं च मोहाद्बालस्स
माचरेत् ॥ ४९॥ कौमारे कर्णपीडायां मातापित्रोश्च साधनैः ॥ अक्षराध्ययनाद्यैश्च नानादुःख प्रवर्तत ॥५० ॥ बाल्ये दुःखमतीत्यैव पश्यन्नपि वि
मूढधीः ॥न कुर्वीतात्मनः श्रेयस्तदत्र महदद्भुतम् ॥५१॥ प्रवृत्तेन्द्रियवृत्तित्वात्कामरोगप्रपीडनात् ॥ तदप्राप्ते तु सतत कुतस्सौख्यं तु यौवने॥५२॥
ईर्ष्यया च महद्दुःखं मोहाद्रक्तस्य तस्य च ॥ नेत्रस्य कुपितस्यैव त्यागी दुःखाय केवलम् ॥ ५३ ॥ न रात्रौ विंदते निद्रां कामाग्निपरिवेदितः ॥
दिवापि च कुतस्सौख्यमर्थोपार्जनचिंतया ॥ ५४ ॥ स्त्रीष्वध्यासितचित्तस्य ये पुंसः शुक्रबिन्दवः ॥ ते सुखाय न मन्यन्ते स्वेदजा इव ते तथा॥
॥ ५५ ॥ कृमिभिस्तुद्यमानस्य कुष्ठिनो वानरस्य च ॥ कंडूयनाभितापेन यद्भवेत्स्त्रीषु तद्विदः ॥ ५६॥ यादृशं मन्यते सौख्यं गंडे पूतिविनिर्गमात्॥
तादृशं स्त्रीषु मन्तव्यं नाधिकं तासु विद्यते ॥५७ ॥ विण्मूत्रस्य समुत्सर्गात्सुखं भवति यादृशम् ॥तादृशं स्त्रीषु विज्ञेयं मूढैः कल्पितमन्यथा॥५८॥

१५१

नारीष्ववस्तुभूतासु सर्वदोषाश्रयासु च ॥नाणुमात्रं सुखं तासु कथितं पंचचूडया ॥ ५९ ॥ सम्माननावमानाभ्यां वियोगेनेष्टसंगमात् ॥ यौवनं
जरया ग्रस्तं क सौख्यमनुपद्रवम् ॥ ६० ॥ वलीपलितखालित्यैश्शिथिलीकृतविग्रहम् ॥ सर्वक्रियास्वशक्तिं च जरया जर्जरीकृतम् ॥ ६१ ॥
स्त्रीपुंसयौवनं ह्यमन्योऽन्यस्य प्रियं पुरा ॥ तदेव जरया ग्रस्तमनयोरपि नः प्रियम् ॥ ६२ ॥ अपूर्ववत्स्वमात्मानं जरया परिवर्तितम् ॥
यः पश्यन्नपि रज्येत कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ६३ ॥ जराभिभूतः पुरुषः पुत्रीपुत्रादिबांधवैः ॥ अशक्तत्वाद्दुराधर्षैर्भृत्यैश्च परिभूयते
॥ ६४ ॥ धर्ममर्थं च कामं वा मोक्षं वातिजरातुरः ॥ अशक्तस्साधितुं तस्माद्युवा धर्मं समाचरेत् ॥ ६५ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां संसारचिकित्सायां देहाशुचित्वबाल्याद्यवस्थादुःखवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥
॥व्यास उवाच ॥ कुत्सितं योषिदश्च यत्संप्रोक्तं पंचचूडया ॥ तन्मे ब्रूहि समासेन यदि तुष्टोऽसि मे मुने ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ स्त्रीणां
स्वभावं वक्ष्यामि शृणु विप्र यथातथम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण भवेद्वैराग्यमुत्तमम् ॥ २ ॥ स्त्रियो मूलं हि दोषाणां लघुचित्ताः सदा मुने ॥ तदास
क्तिर्न कर्तव्या मोक्षेप्सुभिरतन्द्रितैः ॥ ३ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ नारदस्य च संवादं पुंश्चल्या पंचचूडया ॥ ४ ॥ लोकान्परि
चरन्धीमान्देवर्षिर्नारदः पुरा ॥ ददर्शाप्सरसं बालां पंचचूडामनुत्तमाम् ॥ ५ ॥ पप्रच्छाप्सरसं सुभ्रूं नारदो मुनिसत्तमः ॥ संशयो हृदि मे कश्चित्तन्मे
ब्रूहि सुमध्यमे ॥ ६ ॥ एवमुक्ता तु सा विप्र प्रत्युवाच वराप्सराः ॥ विषये सति वक्ष्यामि समर्थां मन्यसेऽथ माम् ॥ ७ ॥ नारद उवाच ॥
न त्वामविषये भद्रे नियोक्ष्यामि कथंचन ॥ स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि त्वत्तः श्रोतुं सुमध्यमे ॥ ८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य
देवर्षेरप्सरोत्तमा ॥ प्रत्युवाच मुनीश तं देवर्षिं मुनिसत्तमम् ॥ ९ ॥ ॥ पंचचूडोवाच ॥ मुने शृणु न शक्या स्त्री सती वै निंदितुं स्त्रिया ॥ विदि
तास्ते स्त्रियो याश्च यादृश्यश्च स्वभावतः ॥ १० ॥ न मामर्हसि देवर्षे नियोक्तुं प्रश्नमीदृशम् ॥ इत्युक्त्वा साऽभवत्तूष्णीं पंचचूडाप्सरोवरा ॥ ११ ॥
अथ देवर्षिवर्यो हि श्रुत्वा तद्वाक्यमुत्तमम् ॥ प्रत्युवाच पुनस्तां वै लोकानां हितकाम्यया ॥ १२ ॥ नारद उवाच ॥ मृषावादे भवेद्दोषस्सत्ये
दोषो न विद्यते ॥ इति जानीहि सत्यं त्वं वदातस्तत्सुमध्यमे ॥ १३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्ता सा कृतमती रभसा चारुहासिनी ॥
स्त्रीदोषाञ्शाश्वतान्सत्यान्भाषितुं संप्रचक्रमे ॥ १४ ॥ ॥ पंचचूडोवाच ॥ कुलीना नाथवंत्यश्च रूपवंत्यश्च योषितः ॥ मर्यादासु न तिष्ठंति स
दोषः स्त्रीषु नारद ॥ १५ ॥ न स्त्रीभ्यः किंचिदन्यद्वै पापीयस्तरमस्ति हि ॥ स्त्रियो मलं हि पापानां तथात्वमपि वेत्थ ह ॥ १६ ॥ समाज्ञातानर्थ

नार्य्यः प्रतीक्षितुम् ॥ १७ ॥ असद्धर्मस्त्वयं स्त्रीणामस्माकं भवति प्रभो ॥ पापी
नतः प्रतिरूपाद् यथेप्सितान् ॥ यतीनस्तरमासाद्य नालं नार्य्यः प्रतीक्षितुम्
यं च यः प्रार्थयते सन्निकर्षं च गच्छति ॥ ईषच्च कुरुते सेवां तमेवेच्छंति योषितः ॥ १९ ॥
सो मरन् यद्वै लज्जां त्यक्त्वा भजामहे ॥ १८ ॥ स्त्रियं च यः प्रार्थयते सन्निकर्षं च गच्छति
स्त्रियस्तिष्ठंति भर्तृषु ॥२०॥ नासां कश्चिदमान्योऽस्ति नासां वयसि निश्चयः ॥
अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्पतिजनस्य च ॥ मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठंति भर्तृषु
॥ न भयादथ वाक्रोशान्नार्थहेतोः कथंचन ॥ न ज्ञातिकुलसम्बन्धात्स्त्रियस्तिष्ठंति भर्तृषु ॥ २२ ॥ यौवने
सुरूपं च कुरूपं वा पुमांसमुपभुंजते ॥२१॥ न भयादथ वाक्रोशान्नार्थहेतोः कथंचन ॥ २३ ॥ या हि शश्वद्बहुमता रक्ष्यन्ते दयिताः स्त्रियः ॥ अपि ता
वर्तमानानामिष्टाभरणवाससाम् ॥ नारीणां स्वैरवृत्तीनां स्पृहयन्ति कुलस्त्रियः ॥ स्त्रीणामगम्यो लोकेषु नास्ति कश्चिन्महामुने ॥२५॥यदि
सज्जमानास्ते कुब्जान्धजडवामने ॥ २४ ॥ पंगुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुत्सिता नराः ॥ भर्तृषु ॥२६॥ अलाभात्पुरुषाणां च भयात्परिजनस्य च ॥ वधबन्धभया
पुंसां गतिर्विद्वन्कथंचिन्नोपपद्यते ॥ अप्यन्योन्यं प्रवर्तन्ते न च तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥२६॥ प्राज्ञस्य पुरुषस्येह यथारतिपरिग्रहात् ॥ २८॥ नाग्निस्तुष्यति
चैव ता अग्राशा हि योषितः ॥ २७ ॥ चलस्वभावा दुश्चेष्टा दुर्ग्राह्या भावतस्तथा ॥ इदमन्यच्च देवर्षे रहस्यं सर्वयोषिताम् ॥ दृष्ट्वैव पुरुषं सद्यो
काष्ठानां नापगानां महोदधिः ॥ नान्तकस्सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ २९ ॥ यो
योनिः प्रक्लिद्यते स्त्रीणां दृतेः पात्रादिवोदकम् ॥३१॥ कायानामपि
योनिः प्रक्लिद्यते स्त्रियाः ॥ ३० ॥ सुस्नातं पुरुषं दृष्ट्वा सुगन्धं मलवर्जितम् ॥ न कामभोगात्परमान्नालंकारार्थसंचयात्॥ तथा हितं न
दातारं कर्त्तारं मानसांत्वयोः ॥ रक्षितारं न मृष्यंति भर्तारं परमं स्त्रियः ॥ ३२ ॥ क्षुरधारां विषं सर्पो वह्निरित्येकतः स्त्रियः ॥ ३४ ॥
मन्यंते यथा रतिपरिग्रहाद् ॥ ३३ ॥ अन्तकश्शमनो मृत्युः पातालं वडवामुखम् ॥ यतः पुमांसः प्रमदाश्च निर्मिताः सदैव दोषः प्रमदासु नारद
यतश्च भूतानि महांति पंच यतश्च लोको विहितो विधात्रा ॥ तथ्यं मत्वा ततस्तद्वै विरक्तोऽभूद्धि तासु च ॥ ३६ ॥ इत्युक्त
॥ ३५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्या नारदस्तुष्टमानसः ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां स्त्रीस्वभाव
स्त्रीस्वभावस्ते पंचचूडोक्त आदरात् ॥ वैराग्यकारणं व्यास किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ॥ ३७ ॥ स्त्रीस्वभावः श्रुतः प्रीत्या कालज्ञानं वदस्व
वर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ त्वत्सकाशान्मया मुने ॥ प्रसन्ना सुप्रणम्य तम् ॥ २ ॥ पार्वत्युवाच ॥
मे ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इदमेव पुराऽपृच्छत्पार्वती परमेश्वरम् ॥ श्रुत्वा नानाकथां दिव्यां ॥ अद्यापि संशयस्त्वेकः कालचक्रं प्रति प्रभो ॥ मृत्युचिह्नं
भगवंस्त्वत्प्रसादेन ज्ञातं मे सकलं मतम् ॥ यथार्चनं तु ते देव यमत्रश्च यथाविधि ॥ ३ ॥

कथा देव किं प्रमाणं यथायुषः ॥ ४ ॥ तथा कथय मे नाथ यद्यहं तव वल्लभा ॥ इति पृष्टस्तया देव्या [illegible] ॥ ५ ॥ ईश्वर उवाच ॥
सत्यं ते कथयिष्यामि शास्त्रं सर्वोत्तमं प्रिये ॥ येन शास्त्रेण देवेशि नरैः कालः प्रबुध्यते ॥ ६ ॥ अहः पक्षं तथा मासमृतुं [illegible] ॥ स्थूल-
सूक्ष्मगतैश्चिह्नैर्बहिरंतर्गतैस्तथा ॥७॥ ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वेन सुन्दरि ॥ लोकानामुपकारार्थं वैराग्यार्थमनुत्तमम् ॥ ८ ॥ अकस्मात्पाण्डु-
देहमूर्द्ध्वरागं समंततः ॥ तदा मृत्युं विजानीयात्षण्मासाभ्यन्तरे प्रिये ॥ ९ ॥ मुखं कर्णौ तथा चक्षुर्जिह्वा [illegible] ॥ तदा मृत्युं विजानी-
यात्षण्मासाभ्यन्तरे प्रिये ॥ १० ॥ रौरवानुगतं भद्रे ध्वनिं नाकर्णयेद्रुतम् ॥ षण्मासाभ्यंतरे मृत्युरात्मनः [illegible] कालवेदिभिः ॥ ११ ॥ रविसोमाग्नि-
योगाद्यदोद्योतं न पश्यति ॥ कृष्णं सर्वं समस्तं च षण्मासं जीवितं तथा ॥१२॥ वामहस्तो यदा देवि सताहं स्पंदते प्रिये॥ जीवितं तु तदा तस्य
मासमेकं न संशयः॥ १३ ॥ उन्मीलयंति गात्राणि तालुकं शुष्यते यदा ॥ जीवितं तु तदा तस्य मासमेकं न संशयः॥१४॥नासा तु [illegible]
त्रिदोषे पक्षजीवितम् ॥ वक्त्रं कंठं च शुष्येत षण्मासांते मतायुषः ॥१५॥ स्थूलजिह्वा भवेद्यस्य द्विजाः क्लिद्यंति भामिनि ॥ षण्मासान्[illegible]
श्चिह्नैस्तैरुपलक्षयेत् ॥१६॥ अंबुतैलघृतस्थं तु दर्पणे वरवर्णिनि ॥ न पश्यति यदात्मानं विकृतं पलमेव च ॥ १७ ॥ षण्मासायुस्तु [illegible]
चक्रं विजानता ॥ अन्यच्च शृणु देवेशि येन मृत्युर्विबुध्यते ॥ १८ ॥ शिरोहीनां यदा छायां स्वकीयामुपलक्षयेत् ॥ अथवा छायया हीनं [illegible]
न जीवति ॥ १९ ॥ आंगिकानि मयोक्तानि मृत्युचिह्नानि पार्वति ॥ बाह्यस्थानि ब्रुवे भद्रे चिह्नानि शृणु सांप्रतम् ॥ २० ॥ [illegible]
भवेत्सोमार्कमण्डलम् ॥ दृश्यते पाटलाकारं मासार्द्धेन विपद्यते ॥ २१ ॥ अरुंधती महायानमिंदु लक्षणवर्जितम् ॥ अदृष्टतारको यो [illegible]
स जीवति ॥ २२ ॥ दृष्टे ग्रहे च दिङ्मोहः षण्मासाज्जायते ध्रुवम् ॥ उतथ्यं न ध्रुवं पश्येद्यदि वा रविमण्डलम् ॥ २३ ॥ रात्रौ [illegible]
ध्याह्ने चोल्कापातनम् ॥ वेष्ट्यते गृध्रकाकैश्च षण्मासायुर्न संशयः ॥ २४ ॥ ऋक्षपथस्स्वर्गपथाश्च दृश्यंते नैव चाम्बरे ॥ षण्मासायुर्विजानीयात् [illegible]
कालवेदिभिः ॥ २५॥ अकस्माद्राहुणा ग्रस्तं सूर्यं वा सोममेव च ॥ दिक्चक्रं भ्रांतवत्पश्येत्षण्मासान्म्रियते स्फुटम् ॥ २६ ॥ [illegible]
श्च अकस्माद्वेष्ट्यते पुमान् ॥ मासमेकं हि तस्यायुर्ज्ञातव्यं परमार्थतः ॥ २७ ॥ गृध्रकाकः कपोतश्च शिर आक्रम्य तिष्ठति ॥ शीघ्रं तु म्रियते [illegible]
मासेकेन न संशयः ॥ २८ ॥ एवं चारिष्टभेदस्तु [illegible] समुदाहृतः ॥ मानुषाणां हितार्थाय संक्षेपेण वदाम्यहम् ॥२९॥ हस्तयोरुभयोर्देवि यथा

१ कम्बोऽसुरो [illegible] अर्थः ।

कालं विजानते ॥ वामदक्षिणयोर्मध्ये प्रत्यक्षं चेत्युदाहृतम् ॥३०॥ एवं पक्षौ स्थितौ द्वौ तु समासात्सुरसुंदरि ॥ शुचिर्भूत्वा स्मरन्देवं सुस्नातस्संयते
न्द्रियः ॥ ३१॥ हस्तौ प्रक्षाल्य दुग्धेनालक्तकेन विमर्दयेत्॥गंधैः पुष्पैः करौ कृत्वा मृगयेच्च शुभाशुभम् ॥ ३२॥कनिष्ठामादितः कृत्वा यावदंगुष्ठकं
प्रिये ॥ पर्वत्रयक्रमेणैव हस्तयोरुभयोरपि ॥३३॥ प्रतिपदादि विन्यस्य तिथिं प्रतिपदादितः॥संपुटाकारहस्तौ तु पूर्वदिङ्मुखसंस्थितः ॥३४॥ स्मरेच्छि
वात्मकं मंत्रं यावदष्टोत्तरं शतम्॥निरीक्षयेत्ततो हस्तौ प्रतिपर्वणि यत्नतः॥३५॥तस्मिन्पर्वणि सा रेखा दृश्यते भृंगसन्निभा॥तत्तिथौ हि मृतिर्ज्ञेया कृष्णे
शुक्ले तथा प्रिये ॥ ३६ ॥ अधुना नादजं वक्ष्ये संक्षेपात्काललक्षणम् ॥ गमागमं विदित्वा तु कर्म कुर्याच्छृणु प्रिये ॥३७॥ आत्मविज्ञानं सुश्रोणि
वारं ज्ञात्वा तु यत्नतः ॥ क्षणं त्रुटिर्लवं चैव निमेषं काष्ठकालिकम् ॥३८॥ मुहूर्तकं त्वहोरात्रं पक्षमासर्तुवत्सरम् ॥ अब्दं युगं तथा कल्पं महाकल्पं
तथैव च ॥३९॥ एवं स हरते कालः परिपाट्या सदाशिवः ॥ वामदक्षिणमध्ये तु पथि त्रयमिदं स्मृतम्॥४०॥ दिनानि पंच चारभ्य पंचविंशद्दिना
वधि ॥ वामाचरगतो नादः प्रमाणं कथितं तव ॥ भूतरंध्रदिशश्चैव ध्वजश्च वरवर्णिनि ॥ वामचारगतो नादः प्रमाणं कालवेदिनः ॥४२॥
ऋतोर्विकारभूताश्च गुणास्तत्रैव भामिनि ॥ प्रमाणं दक्षिणं प्रोक्तं ज्ञातव्यं प्राणवेदिभिः ॥ ४३॥ भूतसंख्या यदा प्राणान्वहंते च इडादयः ॥ वर्षस्या
भ्यंतरे तस्य जीवितं हि न संशयः ॥ ४४ ॥ दशघस्रप्रवाहेण ह्यब्दमानं स जीवति ॥ पंचदशप्रवाहेण ह्यब्दमेकं गतायुषम् ॥ ४५ ॥ विंशद्दिनप्रवा
हेण षण्मासं लक्षयेत्तदा ॥ पचविंशद्दिनमितं वहते वामनाडिका ॥४६॥ जीवितं तु तदा तस्य त्रिमासं हि गतायुषः ॥षड्विंशद्दिनमानेन मासद्वय
मुदाहृतम् ॥ ४७ ॥ सप्तविंशद्दिनमितं वहतेत्वत्यविश्रमा ॥ मासमेकं समाख्यातं जीवितं वामगोचरे ॥ ४८ ॥ एतत्प्रमाणं विज्ञेयं वामवायुप्रमा
णतः ॥ सव्येतरे दिनान्येव चत्वारश्चानुपूर्वशः ॥ ४९ ॥ चतुस्स्थाने स्थिता देवि षोडशैताः प्रकीर्तिताः ॥ तेषां प्रमाणं वक्ष्यामि साम्प्रतं हि यथा
र्थतः ॥५०॥षड्दिनान्यादितः कृत्वा संख्यायाश्च यथाविधि॥एतदंतर्गते चैव वामरंध्रे प्रकाशितम्॥५१॥षड्दिनानि यदारूढं द्विवर्षं च स जीवति॥
मासानष्टौ विजानीयाद्दिनान्यष्ट च तानि तु ॥ ५२ ॥ प्राणः सप्तदशे चैव विद्धि वर्षं न संशयः ॥ सप्तमासान्विजानीयाद्दिनैः षड्भिर्न संशयः ॥ ॥ १५३॥
॥ ५३ ॥ अष्टघस्रप्रभेदेन द्विवर्षं हि स जीवति ॥ चतुर्मासा हि विज्ञेयाश्चतुर्विंशद्दिनावधिः ॥ ५४॥ यदा नवदिनं प्राणा वहंत्येव त्रिमासकम् ॥
मासद्वयं च द्वे मासे दिना द्वादश कीर्तिताः ॥ ५५ ॥ पूर्ववत्कथिता ये तु कालं तेषां तु पूर्वकम् ॥ अर्वांतरदिना ये तु तेन मासेन कल्प्यते ॥५६॥
एकादश प्रवाहेण वर्षमेकं स जीवति ॥ मासा नव तथा प्रोक्ता दिनान्यष्टमितान्यपि ॥ ५७ ॥ द्वादशेन प्रवाहेण वर्षमेकं स जीवति ॥ मासाद्

सप्त विजानीयात्षड्घस्रांश्चाप्युदाहरेत् ॥ ५८ ॥ नाडी यदा च वहति त्रयोदशदिनावधि ॥ संवत्सरं भवेत्तस्य चतुर्मासाः प्रकीर्तिताः ॥ ५९ ॥
चतुर्विंशद्दिनं शेषं जीवितं च न संशयः ॥ प्राणवाहा यदा वामे चतुर्दशदिनानि तु ॥ ६० ॥ संवत्सरं भवेत्तस्य मासाः षट् च प्रकीर्तिताः ॥
चतुर्विंशद्दिनान्येव जीवितं च न संशयः ॥ ६१ ॥ पञ्चदशप्रवाहेण नव मासान्स जीवति ॥ चतुर्विंशद्दिनान्येव कथितं कालवेदिभिः ॥
॥ ६२ ॥ षोडशाहप्रवाहेण दशमासान्स जीवति ॥ चतुर्विंशद्दिनाधिक्यं कथितं कालवेदिभिः ॥ ६३ ॥ सप्तदशप्रवाहेण नवमासैर्मृतायुषम् ॥
अष्टादशदिनान्यत्र कथितं साधकेश्वरि ॥ ६४ ॥ वामचारं यदा देवि ह्यष्टादशदिनावधिः ॥ जीवितं चाष्टमासं तु घस्रा द्वादश कीर्तिताः ॥
॥ ६५ ॥ चतुर्विंशद्दिनान्यत्र निश्चयेनावधारय ॥ प्राणवाहो यदा देवि त्रयोविंशद्दिनावधिः ॥ ६६ ॥ चत्वारः कथिता मासाः षड्दिनानि
तथोत्तरे ॥ चतुर्विंशप्रवाहेण त्रीन्मासांश्च स जीवति ॥ ६७ ॥ दिनान्यत्र दशाष्टौ च संहरत्येव चारतः ॥ अवांतरदिने यस्तु संक्षेपात्ते
प्रकीर्तिताः ॥ ६८ ॥ वामचारः समाख्यातो दक्षिणं शृणु सांप्रतम् ॥ अष्टाविंशप्रवाहेण तिथिमानेन जीवति ॥ ६९ ॥ प्रवाहेण दशाहेन
तत्संस्थेन विपद्यते ॥ त्रिंशद्दस्रप्रवाहेण पञ्चाहेन विपद्यते ॥ ७० ॥ एकत्रिंशद्यदा देवि वहते च निरंतरम् ॥ दिनत्रयं तदा तस्य जीवितं हि न
संशयः ॥ ७१ ॥ द्वात्रिंशत्प्राणसंख्या च यदा हि वहते रविः ॥ तदा तु जीवितं तस्य द्विदिनं हि न संशयः ॥ ७२ ॥ दक्षिणः कथितः
प्राणो मध्यस्थं कथयामि ते ॥ एकभागगतो वायुप्रवाहो मुखमण्डले ॥ ७३ ॥ धावमानप्रवाहेण दिनमेकं स जीवति ॥ चक्रमेतत्पुरासोर्हि पुराविद्भि
द्भिरुदाहृतम्॥७४॥एतत्ते कथितं देवि कालचक्रं गतायुषः ॥ लोकानां च हितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि॥७५॥इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्या
मुमासंहितायां कालज्ञानवर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ कथितं तु त्वया देव कालज्ञानं यथार्थतः ॥ कालस्य वचनं
ब्रूहि यथा तत्त्वेन योगिनः ॥ १ ॥ कालस्तु सन्निकृष्टो हि वर्तते सर्वजंतुषु ॥ यथा चास्य न मृत्युश्च वंचते कालमागतम् ॥ २ ॥ तथा कथय मे
देव प्रीतिं कृत्वा ममोपरि ॥ योगिनां च हिताय त्वं ब्रूहि सर्वसुखप्रद॥३॥ शंकर उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पृष्टोऽहं यत्त्वया शिवे ॥ समासेन
च सर्वेषां मानुषाणां हितार्थतः ॥४॥ पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च ॥ एतेषां हि समायोगः शरीरं पांचभौतिकम् ॥ ५ ॥ आकाशस्तु
ततो व्यापी सर्वेषां सर्वगः स्थितः ॥ आकाशे तु विलीयंते संभवंति पुनस्ततः ॥ ६ ॥ वियोगे तु सदा कस्य स्वं धाम प्रतिपेदिरे ॥ तस्य
न स्थिरता चास्ति सन्निपातस्य सुंदरि ॥ ७ ॥ ज्ञानिनोऽपि तथा तत्र तपोमंत्रबलादपि ॥ ते सर्वे सुविजानंति सर्वमेतन्न संशयः ॥८॥ देव्युवाच॥

त्वं तेन यत्रस्थानि घोररूपः कालः कालस्त्रिदिवैकनाथः ॥ दग्धस्त्वया त्वं पुनरेव तुष्टः स्तोत्रैः स्तुतः स्वां प्रकृतिं च लेभे ॥ ९ ॥ त्वया
कोऽप्यकः कथया जनानामदृष्टरूपः प्रचरिष्यसीति ॥ दृष्टस्त्वया तत्र महाप्रभावः प्रभोर्वरात्ते पुनरुत्थितश्च ॥ १० ॥ तद्वच भो [illegible] इहास्ति
किंचिन्निहन्यते येन वदस्व तन्मे ॥ त्वं योगिवर्यः प्रभुरात्मतंत्रः परोपकारासक्ततनुर्महेश ॥ ११ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ न हन्यते देववरैस्तु दैत्यैः
यक्षरक्षोरगमानुषैश्च ॥ ये योगिनो ध्यानपरास्सदेहा भवंति ते घ्नंति सुखेन कालम् ॥ १२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा त्रिभुवनगुरोः
प्राह गौरी विहस्य सत्यं त्वं मे वद कथमसौ हन्यते येन कालः ॥ शंभुस्तामाह सद्यो हिमकरवदने योगिनो ये क्षिपंति कालव्यालं
सकलमनघास्तच्छृणुष्वैकचित्ता ॥ १३ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ पंचभूतात्मको देहस्सदा युक्तस्तु तद्गुणैः ॥ उत्पाद्यते वरारोहे तल्लीनो हि
पार्थिवः ॥१४॥ आकाशाज्जायते वायुर्वायोस्तेजश्च जायते ॥ तेजसोऽम्बु विनिर्दिष्टं तस्माद्धि पृथिवी भवेत् ॥१५॥पृथिव्यादीनि भूतानि गच्छंति
क्रमशः परम् ॥ धरा पंचगुणा प्रोक्ता ह्यापश्चैव चतुर्गुणाः ॥ १६ ॥ त्रिगुणं च तथा तेजो वायुर्द्विगुण एव च ॥ शब्दैकगुणमाकाशं पृथिव्यादिषु
कीर्तितम् ॥ १७ ॥ शब्दस्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पंचमः ॥ विजहाति गुणं स्वं स्वं तदा भूतं विपद्यते ॥ १८ ॥ यदा गुणं विगृह्णाति प्रादु
र्भूतं तदुच्यते ॥ एवं जानीहि देवेशि पंचभूतानि तत्त्वतः ॥ १९ ॥ तस्माद्धि योगिना नित्यं स्वस्वकालेऽशजा गुणाः ॥ चिंतनीयाः प्रयत्नेन देवि
कालजिगीषुणा ॥ २० ॥ देव्युवाच ॥ कथं जेजीय्यते कालो योगिभिर्योगवित्प्रभो ॥ ध्यानेन चाथ मन्त्रेण तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ २१ ॥ शंकर
उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि योगिनां हितकाम्यया ॥ परज्ञानप्रकथनं न देयं यस्य कस्यचित् ॥२२॥ श्रद्दधानाय दातव्यं भक्तियुक्ताय धीमते ॥
अनास्तिकाय शुद्धाय धर्मनित्याय भामिनि ॥२३॥सुश्वासेन सुशय्यायां योगं युंजीत योगवित् ॥दीपं विनांधकारे तु प्रजाः सुप्तेषु धारयेत् ॥२४॥
तर्जन्या पिहितौ कर्णौ पीडयित्वा मुहूर्तकम् ॥ तस्मात्संश्रूयते शब्दस्तुदन्वह्निसमुद्भवः ॥ २५ ॥ सन्ध्यातो मुक्तमेवं हि चाक्सन्न क्षणादपि ॥
सर्वरोगान्निहंत्याशु ज्वरोपद्रवकान्बहून् ॥ २६ ॥ यश्चोपलक्षयेन्नित्यं निराकारं घटिकाद्वयम् ॥ जित्वा मृत्युं तथा कामं स्वेच्छया पर्यटेदिह ॥ २७ ॥ ॥ २५५
सर्वज्ञस्सर्वदर्शी च सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ॥यथा नदति खेऽब्दो हि प्रावृडब्धिसुसंयतः ॥२८॥ तं श्रुत्वा मुच्यते योगी सद्यः संसारबन्धनात् ॥ ततस्तं
योगिभिर्नित्यं सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरो भवेत् ॥ २९ ॥ एष ते कथितो देवि शब्दब्रह्मविधिक्रमः ॥ पलालमिव धान्यार्थी त्यजेद्ग्रन्थमशेषतः ॥ ३० ॥ शब्द

१ सन्धिरछान्दसः।

ब्रह्म त्विदं प्राप्य य केचिदन्नकांक्षिणः ॥ घ्नंति ते मुष्टिनाकाशं कामयंत क्षुधां तृषाम् ॥ ३१ ॥ ज्ञात्वा परमिदं ब्रह्म सुखदं मुक्तिकारणम् ॥ अबा ह्यमक्षरं चैव सर्वोपाधिविवर्जितम् ॥ ३२ ॥ मोहिताः कालपाशेन मृत्युपाशवशं गताः ॥ शब्दब्रह्म न जानंति पापिनस्ते कुबुद्धयः ॥ ३३ ॥ ताव द्भ्रवंति संसारे यावद्धाम न विंदते ॥ विदिते तु परे तत्त्वे मुच्यते जन्मबन्धनात् ॥ ३४ ॥ निद्रालस्यं महाविघ्नं जित्वा शत्रुं प्रयत्नतः ॥ सुखा सने स्थितो नित्यं शब्दब्रह्माभ्यसन्निति ॥३५॥ शतवृद्धः पुमाँल्लब्ध्वा यावदायुस्समभ्यसेत् ॥ मृत्युञ्जयवपुस्तम्भ आरोग्यं वीर्यवर्द्धनम् ॥३६॥ प्रत्ययो दृश्यते वृद्धे किं पुनस्तरुणे जने ॥ न चोंकारो न मन्त्रोऽपि नैवं बीज न चाक्षरम्॥३७॥अनाहतमनुच्चार्य्यं शब्दब्रह्म शिवं परम्॥ ध्यायन्ते देवि सततं सुधियो यत्नतः प्रिये ॥ ३८ ॥ तस्माच्छब्दा नव प्रोक्ताः प्राणविद्भिस्तु लक्षिताः ॥ तान्प्रवक्ष्यामि यत्नेन नादसिद्धिमनुक्रमात् ॥ ॥३९॥ घोषं १ कांस्यं २ तथा शृंगं ३ घण्टां ४ वीणा ५ दिवंशजान् ६ ॥ दुन्दुभि ७ शंख ८ शब्दं तु नवमं मेघगर्जितम् ९ ॥ ४० ॥ नव शब्दान्परित्यज्य तुंकारं तु समभ्यसेत्॥ध्यायन्नेवं सदा योगी पुण्यैः पापैर्न लिप्यते ॥४१॥ न शृणोति यदा शृण्वन्योगाभ्यासेन देविके ॥ म्रियते ऽभ्यसमानस्तु योगी तिष्ठेद्दिवानिशम् ॥ ४२ ॥ तस्मादुत्पद्यते शब्दो मृत्युजित्सप्तभिर्दिनैः ॥ स वै नवविधो देवि तं ब्रवीमि यथार्थतः ॥४३॥ प्रथमं नदते घोषमात्मशुद्धिकरं परम् ॥ सर्वव्याधिहरं नादं वश्याकर्षणमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ द्वितीयं नदते कांस्यं स्तम्भयेत्प्राणिनां गतिम् ॥ विषं भूतग्रहान्सर्वान्बध्नीयान्नात्र संशयः ॥४५॥ तृतीयं नदते शृंगमभिचारे नियोजयेत् ॥ विद्विडुच्चाटने शत्रोर्मारणे च प्रयोजयेत् ॥४६॥ घंटानादं चतुर्थं तु वदते परमेश्वरः ॥ आकर्षस्सर्वदेवानां किं पुनर्मानुषा भुवि ॥ ४७ ॥ यक्षगन्धर्वकन्याश्च तस्याकृष्टा ददंति हि ॥ यथेप्सितां महासिद्धिं योगिने कामतोऽपि वा ॥ ४८ ॥ वीणा तु पंचमो नादः श्रूयते योगिभिस्सदा ॥ तस्मादुत्पद्यते देवि दूरादर्शनमेव [illegible] ॥ ४९ ॥ ध्यायतो वंशनादं तु सर्वतत्त्वं प्रजायते ॥ दुन्दुभिं ध्यायमानस्तु जरामृत्युविवर्जितः ॥ ५० ॥ शंखशब्देन देवेशि कामरूपं प्रपद्यते॥योगिनो मेघनादेन न विपत्संगमो भवेत्॥५१॥यश्चैकमनसा नित्यं तुंकारं ब्रह्मरूपिणम् ॥ किमसाध्यं न तस्यापि यथामति वरानने ॥५२॥सर्वज्ञस्सर्वदर्शी च कामरूपी व्रजत्यसौ॥ न विकारैः प्रयुज्येत शिव एव न संशयः ॥ ५३ ॥ एतत्ते परमेशानि शब्दब्रह्मस्वरूपकम् ॥ नवधा सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ५४ ॥

१ विद विचारण इति रौधादिकाच्छम्। २ आहुरिति शेषः। ३ अन्तादेश आर्षः।

इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां कालवंचनवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ वायोस्तु पदमाप्नोति योगाकाश
मुद्भवम् ॥ तन्मे सर्वं समाचक्ष्व प्रसन्नस्त्वं यदि प्रभो ॥ १ ॥ शंकर उवाच ॥ पुरा मे सर्वमाख्यातं योगिनां हितकाम्यया ॥ कालं जिगाय
वस्सम्यग्वायोर्लिंगं यथा भवेत ॥ २ ॥ तेन ज्ञात्वा दिनं योगी प्राणायामपरः स्थितः ॥ स जयत्यागतं कालं मासार्द्धेनैव सुंदरि ॥ ३ ॥ हृत्स्थो
यायुस्सदा वह्नेर्दीपकस्सोऽनुपावकः ॥ सबाह्याभ्यंतरो व्यापी वायुस्सर्वगतो महान् ॥ ४ ॥ ज्ञानविज्ञानमुत्साहः सर्वं वायोः प्रवर्तते ॥ येनेह
निर्जितो वायुस्तेन सर्वमिदं जगत ॥ ५ ॥ धारणायां सदा तिष्ठेज्जरामृत्युजिघांसया ॥ योगी योगरतः सम्यग्धारणाध्यानतत्परः ॥ ६ ॥ लोहकारो
यथा भस्त्रामापूर्य्य मुखतो मुने ॥ साधयेद्वायुना कर्म तद्वद्योगी समभ्यसेत् ॥ ७ ॥ देवस्सहस्रको नेत्रपादहस्तसहस्रकः ॥ पृथ्वीं हि सर्वामावृत्य सोऽग्रे
ऽतिष्टद्दशांगुलम् ॥ ८ ॥ गायत्रीं शिरसा सार्द्धं जपेद्व्याहृतिपूर्विकाम ॥ त्रिवारमायतप्राणः प्राणायामस्स उच्यते ॥ ९ ॥ गतागता निवर्तंते चन्द्रस
र्यादयो ग्रहाः ॥ अद्यापि न निवर्तंत योगध्यानपरायणाः ॥ १० ॥ शतमब्दं तपस्तप्त्वा कुशाग्राम्बुपः पिबेद्द्विजः ॥ तदाप्नोति फलं देवि प्राणानां
धारणैकया ॥ ११ ॥ यो द्विजः कल्यमुत्थाय प्राणायामैकमाचरेत् ॥ सर्वं पापं निहंत्याशु ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १२ ॥ योऽतंद्रितस्सदैकांते
प्राणायामपरो भवेत ॥ जरां मृत्युं विनिर्जित्य वायुगः खेचरीति सः ॥ १३ ॥ सिद्धस्य भजते रूपं कांतिं मेधां पराक्रमम् ॥ शौर्य्यं वायुसमो गत्या
सौख्यं श्लाघ्यं वरं सुखम् ॥ १४ ॥ एतत्कथितमशेषं वायोस्सिद्धिं यदाप्नुते योगी ॥ यत्तेजसोऽपि लभते तत्ते वक्ष्यामि देवेशि ॥ १५ ॥ स्थित्वा
सुखासने स्वे शेते जनवचनहीने तु ॥ शशिरविधुतया तेजः प्रकाशयन्मध्यमे देशे ॥ १६ ॥ वह्निगतं भ्रूमध्ये प्रकाशते यस्त्वतंद्रितो योगी ॥ दीपैर्हीनध्वांते
पश्येन्नूनमसंशयं लोके ॥ १७ ॥ नेत्रे करशाखाभिः किंचित्संपीड्य यत्नतो योगी ॥ तारं पश्यन्ध्यायेन्मुहूर्तमर्द्धं तमेकभावोऽपि ॥ १८ ॥ ततस्तु
तमसि ध्यायन्पश्यति ज्योतिरैश्वरम् ॥ श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णमिन्द्रधनुष्प्रभम् ॥ १९ ॥ भ्रुवोर्मध्ये ललाटस्थं बालार्कसमतेजसम् ॥ तं विदित्वा
तु कामांगी क्रीडते कामरूपधृक् ॥ २० ॥ कारणप्रशमावेशं परकायप्रवेशनम् ॥ अणिमादिगुणावाप्तिर्मनसा चावलोचनम् ॥ २१ ॥
दूरश्रवणविज्ञानमदृश्यं बहुरूपधृक् ॥ संतताभ्यासयोगेन खेचरत्वं प्रजायते ॥ २२ ॥ श्रुताध्ययनसंपन्ना नानाशास्त्रविशारदाः ॥ ज्ञानिनोऽपि
विमुह्यंते पूर्वकर्मवशानुगाः ॥ २३ ॥ पश्यंतोऽपि न पश्यंति शृण्वाना बधिरा यथा ॥ यथांधा मानुषा लोके मूढाः पापविमोहिताः २४ ॥

१ सहस्राणि कानि मस्तकानि यस्येति बहुव्रीहिः।

वेदाहमेतं पुरुषं महांतमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पंथा विद्यते प्रायणाय॥२५॥ एष ते कथितः सम्यक्तेजसो विधिरुत्तमः ॥ कालं जित्वा यथा योगी चामरत्वं प्रपद्यते ॥२६॥ पुनः परतरं वक्ष्ये यथा मृत्युर्न जायते ॥ सावधानतया देवि शृणुष्वैकाग्रमानसा॥२७॥ तुरीया देवि भूतानां योगिनां ध्यानिनां तथा ॥ सुखासने यथास्थानं योगी नियतमानसः ॥ २८ ॥ समुन्नतशरीरोऽपि स बद्ध्वा करसंपुटम् ॥ चञ्च्वाकारेण वक्त्रेण पिबन्वायुं शनैश्शनैः ॥ २९ ॥ प्रस्रवंति क्षणादापस्तालुस्था जीवदायिकाः ॥ ता जिघ्रेद्वायुनादायामृतं तच्छीतलं जलम् ॥ ३० ॥ पिबन्ननुदिनं योगी न मृत्युवशगो भवेत् ॥ दिव्यकायो महातेजाः पिपासाक्षुद्विवर्जितः ॥ ३१ ॥ बलेन नागस्तुरगो जवेन दृष्ट्या सुपर्णस्सुश्रुतिस्तु दूरात् ॥ आकुंचिताकुंडलिकृष्णकेशो गंधर्वविद्याधरतुल्यवर्णः ॥३२॥जीवन्नरो वर्षशतं सुराणां सुमेधसा वाक्पतिना समत्वम् ॥ एवं चरन्खेचरतां प्रयाति यथेष्टचारी सुखितस्सदैव ॥ ३३ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि विधानं यत्सुरैरपि ॥ गोपितं तु प्रयत्नेन तच्छृणुष्व वरानने ॥ ३४ ॥ समाकुंच्याभ्यसेद्योगी रसनां तालुकं प्रति ॥ किंचित्कालांतरेणैव क्रमात्प्राप्नोति लंबिकाम् ॥ ३५ ॥ ततः प्रस्रवते सा तु संस्पृष्टा शीतलां सुधाम् ॥ पिबन्नेव सदा योगी सोऽमरत्वं हि गच्छति ॥ ३६ ॥ रेफाग्रं लंबकाग्रं करतलघटनं शुभ्रपद्मस्य बिन्दोस्तेनाकृष्टा सुधेयं पतति परपदे देवतानंदकारी ॥ सारं संसारतारं कृतकलुषहरं कालतारं सुतारं येनेदं प्लावितांगं स भवति न मृतः क्षुत्पिपासाविहीनः ॥ ३७ ॥ एभिर्युक्ता चतुर्भिः क्षितिधरतनये योगिभिर्वै धरैषा धैर्य्यान्नित्य कुतोऽन्तः सकलमपि जगद्यत्सुखप्रापणाय ॥ स्वप्न देही विधत्ते सकलमपि सदा मानयन्यच्च दुःखं स्वर्गे ह्येवं धरित्र्याः प्रभवति च ततो वा स किंचित्तृणाम् ॥ ३८ ॥ तस्मान्मंत्रैस्तपोभिर्व्रतनियमयुतैरौषधैर्योगयुक्ता धात्री रक्ता मनुष्यैर्नयविनययुतैर्धर्मविद्भिः क्रमेण ॥ भूतानामादिदेवो नहि भवति चलः संयुतो वै चतुर्णा तस्मादेवं प्रवक्ष्ये विधिमनुगदितं छायिकं यच्छिवाख्यम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां कालवंचनशिवप्राप्तिवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७॥ देव्युवाच ॥ देवदेव महादेव कथितं कालवञ्चनम् ॥ शब्दब्रह्मस्वरूपं च योगलक्षणमुत्तमम् ॥ १ ॥ कथितं ते समासेन छायिकं ज्ञानमुत्तमम् ॥ विस्तरेण समाख्याहि योगिनां हितकाम्यया ॥ २ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि छायापुरुषलक्षणम् ॥ यज्ज्ञात्वा पुरुषः सम्यक्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ सूर्य्यं हि पृष्ठतः कृत्वा सोमं वा वरवर्णिनि॥शुक्लाम्बरधरस्स्रग्वी गंधधूपादिवासितः ॥ ४ ॥ संस्मरेन्मे महामंत्रं सर्वकामफलप्रदम्॥ नवात्मकं पिंडभूतं स्वां छायां संनिरीक्षयेत ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा तां पुनराकाशे श्वेतवर्णस्वरूपिणीम् ॥ स पश्यत्येकभावस्तु शिवं परमकारणम् ॥ ६ ॥

ब्रह्मप्राप्तिर्भवेत्तस्य कालविद्भिरितीरितम् ॥ ब्रह्महत्यादिकैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥ शिरोहीनं यदा पश्येत्षड्भिर्मासैर्भवेत्क्षयः ॥ समस्तं
वाङ्मयं तस्य योगिनस्तु यथा तथा ॥ ८ ॥ शुक्ले धर्मं विजानीयात्कृष्णे पापं विनिर्दिशेत् ॥ रक्ते बंधं विजानीयात्पीते विद्विषमादिशेत् ॥ ९ ॥
विवाहो बंधुनाशस्स्याद्विंतुंडे चैव क्षुद्भयम् ॥ विकटी नश्यते भार्य्या विजंघे धनमेव हि ॥ १० ॥ पादाभावे विदेशस्स्यादित्येतत्कथितं मया ॥ तद्विचा
र्यं प्रयत्नेन पुरुषेण महेश्वरि ॥ ११ ॥ सम्यक्तं पुरुषं दृष्ट्वा संनिवेश्यात्मनात्मनि ॥ जपेन्नवात्मकं मंत्रं हृदयं मे महेश्वरि ॥ १२ ॥ वत्सरे विगते
मंत्री तन्नास्ति यन्न साधयेत् ॥ अणिमादिगुणानष्टौ खेचरत्वं प्रपद्यते ॥ १३ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि शक्तिं ज्ञातुं दुरासदाम् ॥ प्रत्यक्षे दृश्यते लोके
ज्ञानिनामग्रतः स्थितम् ॥ १४ ॥ अज्ञेया लिख्यते लोके या सर्पीकृतकुण्डली ॥ सा मात्रा यानसंस्थापि दृश्यते न च पठ्यते ॥ १५ ॥ ब्रह्माण्ड
मूर्ध्नि गा या च स्तुता वेदैस्तु नित्यशः ॥ जननी सर्वविद्यानां गुप्तविद्येति गीयते ॥ १६ ॥ खेचरा सा विनिर्दिष्टा सर्वप्राणिषु संस्थिता ॥ दृश्या
ऽदृश्याचला नित्या व्यक्ताव्यक्ता सनातनी ॥ १७ ॥ अवर्णा वर्णसंयुक्ता प्रोच्यते बिंदुमालिनी ॥ तां पश्यन्सर्वदा योगी कृतकृत्योऽभिजायते ॥
॥ १८ ॥ सर्वतीर्थकृतस्नानाद्वेदानस्य यत्फलम् ॥ सर्वयज्ञफलं यच्च मालिन्या दर्शनात्तदा ॥ १९ ॥ प्राप्नोत्यत्र न संदेहस्सत्यं वै कथितं मया ॥
सर्वतीर्थेषु यत्स्नात्वा दत्त्वा दानानि सर्वशः ॥ २० ॥ सर्वेषां देवि यज्ञानां यत्फलं तल्लभेत्पुमान् ॥ किं बहूक्त्या महेशानि सर्वान्कामान्समश्नुते
॥ २१ ॥ तस्माज्ज्ञानं यथायोगमभ्यसेत्सततं बुधः ॥ अभ्यासाज्जायते सिद्धिर्योगोऽभ्यासात्प्रवर्धते ॥ २२ ॥ संवित्तिर्लभ्यतेऽभ्यासादभ्यासा
न्मोक्षमश्नुते ॥ अभ्यासस्सततं कार्यो धीमता मोक्षकारणम् ॥ २३ ॥ इत्येतत्कथितं देवि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ किमन्यत्पृच्छ्यते तत्त्वं वद सत्यं
ब्रवीमि ते ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा ब्रह्मपुत्रवचनं परमार्थदम् ॥ प्रसन्नोऽभूदति व्यासः पाराशर्य्यो मुनीश्वराः ॥ २५ ॥ सनत्कुमारं
सर्वज्ञं ब्रह्मपुत्रं कृपानिधिम् ॥ व्यासः परमसंतुष्टः प्रणनाम मुहुर्मुहुः ॥ २६ ॥ ततस्तुष्टाव तं व्यासः कालेयस्स मुनीश्वरः ॥ सनत्कुमारं मुनयः सुर
विज्ञानसागरम् ॥ २७ ॥ व्यास उवाच ॥ कृतार्थोऽहं मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मत्वं मे त्वया कृतम् ॥ नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु धन्यस्त्वं ब्रह्मवित्तमः ॥ २८ ॥
॥ सूत उवाच ॥ इति स्तुत्वा स कालेयो ब्रह्मपुत्रं महामुनिम् ॥ तूष्णीं बभूव सुप्रीतः परमानंदनिर्भरः ॥ २९ ॥ ब्रह्मपुत्रस्तमामंत्र्य पूजितस्तेन
शौनक ॥ ययौ स्वधाम सुप्रीतो व्यासोऽपि प्रीतमानसः ॥ ३० ॥ इति मे वर्णितो विप्राः सुखदः परमार्थयुक् ॥ सनत्कुमारकालेयसंवादो
ज्ञानवर्द्धनः ॥ ३१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां छायापुरुषवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥

श्रुतं मे महदाख्यानं यत्त्वया परिकीर्तितम् ॥ सनत्कुमारकालेयसंवादं परमार्थदम् ॥ १ ॥ अतोऽहं श्रोतुमिच्छामि यथा सर्गस्तु ब्रह्मणः ॥ समुत्पन्न
तु मे ब्रूहि यथा व्यासाच्च ते श्रुतम् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ मुने शृणु कथां दिव्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुति
विस्तराम् ॥ ३ ॥ यश्चैनां पाठयेत्तां च शृणुयाद्वाऽप्यभीक्ष्णशः ॥ स्ववंशधारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ ४ ॥ प्रधानं पुरुषो यत्तन्नित्यं
सदसदात्मकम् ॥ प्रधानपुरुषो भूत्वा निर्ममे लोकभावनः ॥ ५ ॥ स्रष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणम् ॥ त वै विद्धि मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मा
णममितौजसम् ॥ ६ ॥ यस्मादकल्पयत्कल्पास्समग्राश्शुचयो यतः ॥ भवंति मुनिशार्दूल नमस्तस्मै स्वयम्भुवे ॥ ७ ॥ तस्मै हिरण्यगर्भाय पुरु
षायेश्वराय च ॥ नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि भूयः सर्गमनुत्तमम् ॥८॥ ब्रह्मा स्रष्टा हरिः पाता संहर्ता च महेश्वरः ॥ तस्य सर्गस्य नान्योऽस्ति काले काले
तथा गते ॥ ९ ॥ सोऽपि स्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् ॥ १० ॥ आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै
नरसूनवः ॥ अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ ११ ॥ हिरण्यवर्णमभवत्तदंडमुदकेशयम् ॥ तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति विश्रुतः ॥
॥ १२ ॥ हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ॥ तदंडमकरोद्द्वैधं दिवं भूमिं च निर्ममे ॥ १३ ॥ अथोऽथोर्ध्व प्रयुक्तानि भुवनानि चतुर्दश ॥
तयोश्शकलयोर्मध्यमाकाशमसृजत्प्रभुः ॥ १४ ॥ अप्सु परिप्लुवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दिवि ॥ तत्र काले मनो वाचं कामक्रोधावथो रतिम् ॥ १५ ॥
मरीचिमत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ वसिष्ठं तु महातेजास्सोऽसृजत्सप्त मानसान् ॥ १६ ॥ सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥ ततो
ऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रान्क्रोधसमुद्भवान् ॥ १७ ॥ सनत्कुमारं च ऋषिं सर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ सप्त चैते प्रजायंते पश्चाद्रुद्राश्च सर्वतः ॥ १८ ॥ अतस्सन
त्कुमारस्तु तजस्संक्षिप्य तिष्ठति ॥ तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवर्षिपूजिताः ॥ १९ ॥ प्रजायन्ते क्रियावन्तो महर्षिभिरलंकृताः ॥ विद्युतोऽशनि
मेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ॥ २० ॥ पयांसि च ससर्जादौ पर्जन्यं च ससर्ज ह ॥ ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ॥ २१ ॥ पूज्यांस्तैरय
जन्देवानित्येवमनुशुश्रुम ॥ मुखाद्देवानजनयत्पितॄंश्चैवाथ वक्षसः ॥ प्रजनाच्च मनुष्यान्वै जघनान्निर्ममेऽसुरान् ॥ २२ ॥ उच्चावचानि भूतानि गात्रे
भ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ आपवस्य प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः ॥ २३ ॥ सृज्यमानाः प्रजाश्चैव नावर्द्धन्त यदा तदा ॥ द्विधा कृत्वात्मनो
देहं स्त्री चैव पुरुषोऽभवत् ॥ २४ ॥ ससृजेऽथ प्रजास्सर्वा महिम्ना व्याप्य विश्वतः ॥ विराजमसृजद्विष्णुस्स सृष्टः पुरुषो विराट् ॥
॥ २५ ॥ द्वितीयं तं मनुं विद्धि मनोरन्तरमेव च ॥ स वैराजः प्रजास्सर्वास्ससर्ज पुरुषः प्रभुः ॥ २६ ॥ नारायणविसर्गस्य

इत्येवमादिसर्गस्ते वर्णितो मुनिसत्तम ॥ आविर्भूता
प्रजास्तस्याप्ययोनिजाः ॥ आयुष्मान्कीर्तिमान्धन्यः प्रजावांश्चाभवत्ततः ॥ २७ ॥ इत्येवमादिसर्गस्ते वर्णितो मुनिसत्तम ॥ आविर्भूता सूत
विदित्वैवं यथेष्टां प्राप्नुयाद्गतिम् ॥ २८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायामादिसर्गवर्णनं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ संसृष्टासु प्रजास्वेव आपवोऽथ प्रजापतिः । लेभे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजाम् ॥ १ ॥ आपवस्य महिमा तु दिवमावृत्य
तिष्ठतः ॥ धर्मेणैव महात्मा स शतरूपाप्यजायत ॥ २ ॥ सा तु वर्षशतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ॥ भर्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ॥ ३ ॥ स
वै स्वायंभुवो जज्ञे पुरुषो मनुरुच्यते ॥ तस्यैकसप्ततियुगं मन्वंतरमिहोच्यते ॥ ४ ॥ वैराजात्पुरुषाद्वीरा शतरूपा व्यजायत ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ
वीरकायामजायताम् ॥ ५ ॥ काम्या नाम महाभागा कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ काम्यापुत्रास्त्रयस्त्वासन्सम्राट्साक्षिरविट्प्रभुः ॥ ६ ॥ उत्तानपादोऽजन
यत्पुत्रांश्छक्रसमान्प्रभुः ॥ ध्रुवं च तनयं दिव्यमात्मानंदसुवर्चसम् ॥ ७ ॥ धर्मस्य कन्या सुश्रोणी सुनीतिर्नाम विश्रुता ॥ उत्पन्ना चापि धर्म्मेण
ध्रुवस्य जननी तथा ॥८॥ ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि कानने ॥ तपस्तेपे स बालस्तु प्रार्थयन्स्थानमव्ययम् ॥ ९ ॥ तस्मै ब्रह्मा ददौ
प्रीतस्स्थानमात्मसमं प्रभुः ॥ अचलं चैव पुरतस्सप्तर्षीणां प्रजापतिः ॥ १० ॥ तस्मात्पुष्टिश्च धान्यश्च ध्रुवात्पुत्रौ व्यजायताम् ॥ पुष्टिरेवं
समुत्थायाः पंचपुत्रानकल्मषान् ॥ ११ ॥ रिपुं रिपुंजयं विप्रं वृकलं वृषतेजसम् ॥ रिपोरेवं च महिषी चाक्षुषं सर्वतोदिशम् ॥ १२ ॥ अजी
जनत्पुष्करिण्यां वरुणं चाक्षुषो मनुः ॥ मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः ॥ १३ ॥ कन्यायां हि मुनिश्रेष्ठ वैश्यजन्म प्रजापतेः ॥ पुरुर्मासः
शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवित्कविः ॥ १४ ॥ अग्निष्टोमोऽतिरात्रश्चातिमन्युस्सुयशा दश ॥ पुरोरजनयत्पुत्रान्षडाग्नेयी महाप्रभान् ॥ १५ ॥
अंगं सुमनसं ख्यातिं सृतिमंगिरसं गयम् ॥ अंगात्सुनीथा भार्य्या वै वेनमेकमसूयत ॥ १६ ॥ अपचारेण वेनस्य कोपस्तेषां महा
नभूत् ॥ हुंकारेणैव तं जघ्नुर्मुनयो धर्मतत्पराः ॥ १७ ॥ अथ प्रजार्थमृषयः प्रार्थितास्च सुनीथया ॥ सारस्वतास्तदा तस्य ममंथुर्दक्षिणं करम् ॥
॥ १८ ॥ वेनस्य पाणौ मथिते संबभूव ततः पृथुः ॥ स धन्वी कवची जातस्तेजसादित्यसन्निभः ॥ १९ ॥ अवतारस्स विष्णोर्हि प्रजापालनहेतवे॥
धर्मसंरक्षणार्थाय दुष्टानां दंडहेतवे ॥ २० ॥ पृथुर्वैन्यस्तदा पृथ्वीमरक्षत्क्षत्रपूर्वजः ॥ राजसूयाभिषिक्तानामाद्यस्स वसुधापतिः ॥ २१ ॥ तस्माच्चैव
समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ ॥ तेनेयं गौर्मुनिश्रेष्ठ दुग्धा सर्वहिताय वै॥ २२ ॥सर्वेषां वृत्तिदश्चाभूद्देवर्षिसुररक्षसाम्॥मनुष्याणां विशेषेण शतक्र
तो नृप ॥ २३ ॥ पृथोः पुत्रौ तु जज्ञाते धर्मज्ञौ भुवि पार्थिवौ ॥ विजिताश्वश्च हर्यक्षो महावीरौ सुविश्रुतौ ॥ २४ ॥ शिखंडिनी चाजनयत्पुत्रं

प्राचीनबर्हिषम् ॥ प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिवीतलचारिणः ॥ २५ ॥ समुद्रतनया तेन धर्मतस्सुविवाहिता ॥ रेजेऽधिकतरं राजा कृतदारो महा प्रभुः ॥ २६ ॥ समुद्रतनयायास्तु दश प्राचीनबर्हिषः॥बभूवुस्तनया दिव्या बहुयज्ञकरस्य वै ॥ २७ ॥ सर्वे प्राचेतसा नाम्ना धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ अपृथग्धर्माचरणास्तेऽतप्यंत महत्तपः ॥ २८ ॥ दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ रुद्रगीतं जपंतश्च शिवध्यानपरायणाः ॥२९॥ तपश्चरत्सु पृथिव्यामभवंश्च महीरुहाः ॥ अरक्ष्यमाणायां पृथ्व्यां बभूवाथ प्रजाक्षयः ॥ ३० ॥ तान्दृष्ट्वा तु निवृत्तास्ते तपसो कुधरद्धराः ॥ चुक्रुधुर्मुनिशार्दूल दग्धुकामास्तपोबलाः ॥ ३१ ॥ प्राचेतसा मुखेभ्यस्ते प्रासृजन्नग्निमारुतौ ॥ वृक्षानुन्मूल्य वायुस्तानदहद्दव्यवाहनः ॥ ३२ ॥ वृक्षक्षयं ततो दृष्ट्वा किंचिच्छेषेषु शाखिषु ॥ उपगम्याब्रवीदेतान्राजा सोमः प्रतापवान् ॥ ३३ ॥ ॥ सोम उवाच ॥ कोपं यच्छत राजानस्सर्वे प्राचीनबर्हिषः ॥ अनुभूतानुकन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ॥ ३४ ॥ भविष्यं जानता सा तु धृता गर्भेण वै मया ॥ भार्य्या वोऽस्तु महाभागास्सोमवंशविवर्द्धिनी ॥ ३५ ॥ अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान्दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ सृष्टिकर्ता महातेजा ब्रह्मपुत्रः पुरातनः ॥ ३६ ॥ युष्माकं तेजसार्द्धेन[1] मम चानेन तेजसा ॥ ब्रह्मतेजोमयो भूपः प्रजाः संवर्द्धयिष्यति ॥ ३७ ॥ ततस्सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः ॥ भार्य्यां धर्मेण तां प्रीत्या वृक्षजां वरवर्णिनीम् ॥ ३८ ॥ तेभ्यस्तस्यास्तु संजज्ञे दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ सोऽपि जज्ञे महातेजास्सोमस्यांशेन वै मुने ॥३९ ॥ अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदः ॥ संसृज्य मनसा दक्षो मैथुनीं सृष्टिमारभत् ॥ ४० ॥ वीरणस्य सुतां नाम्ना वीरणीं स प्रजापतेः॥ उपयेमे सुविधिना सुधर्मेण पतिव्रताम् ॥ ४१ ॥ हर्य्यश्वानयुतं तस्यां सुतान्पुण्यानजीजनत् ॥ ते विरक्ता बभूवुश्च नारदस्योपदेशतः ॥ ४२॥ तच्छ्रुत्वा स पुनर्दक्षस्सु बलाश्वानजीजनत् ॥ नामतस्तनयांस्तस्यां सहस्रपरिसंख्यया ॥ ४३ ॥ तेऽपि भ्रातृपथा यातास्तन्मुनेरुपदेशतः ॥ नागमन्पितृसान्निध्यं विरक्ता भिक्षुमार्गिणः ॥ ४४ ॥ तच्छ्रुत्वा शापमाक्रुद्धो मुनये दुस्सहं ददौ ॥ कुत्रचिन्न लभस्वेति संस्थितिं कलहप्रिय ॥ ४५ ॥ सांत्वितोऽथ विधात्रा हि स पश्चादसृजत्स्त्रियः॥ महाज्वालास्वरूपेण गुणैश्चापि मुनीश्वर ॥४६ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ द्वे चैवं ब्रह्मपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तदा॥ ४७ ॥ द्वे कृशाश्वाय विदुषे मुनये मुनिसत्तम॥शिष्टास्सोमाय दक्षोऽपि नक्षत्राख्या ददौ प्रभुः॥४८ ॥ताभ्यो दक्षस्य पुत्रीभ्यो जाता

१ जसार्ध: ।

देवासुरादयः ॥ बह्वस्तनयाः ख्यातास्तैस्सर्वैः पूरितं जगत् ॥ ४९ ॥ ततः प्रभृति विप्रेन्द्र प्रजा मैथुनसंभवाः ॥ संकल्पा[redacted]षां
सृष्टिरुच्यते ॥ ५० ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ अंगुष्ठाद्ब्रह्मणो जज्ञे दक्षश्चोक्तस्त्वया पुरा ॥ कथं प्राचेतसत्वं हि पुनर्लेभे महातपाः ॥ ५१ ॥ एतं मे
संशयं सूत प्रात्याख्यातुं त्वमर्हसि ॥ चित्रमेतत्स सोमस्य कथं श्वशुरतां गतः ॥ ५२ ॥ सूत उवाच ॥ उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यं भूतेषु वर्तते ॥
कल्पेकल्पे भवंत्येते सर्वे दक्षादयो मुने ॥ ५३ ॥ इमां विसृष्टिं दक्षस्य यो विद्यात्सचराचराम् ॥ प्रजावानायुषा पूर्णस्स्वर्गलोके महीयते ॥ ५४ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां सर्गवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ शौनक उवाच ॥ देवानां दानवानां च गंधर्वो
रगरक्षसाम् ॥ सृष्टिं तु विस्तरेणेमां सूतपुत्र वदाशु मे ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ यदा न ववृधे सा तु वीरणस्य प्रजापतिः ॥
सुतां सुतपसा युक्तामाह्वयत्सर्गकारणात् ॥ २ ॥ स मैथुनेन धर्मेण ससर्ज विविधाः प्रजाः ॥ ताः शृणु त्वं महाप्राज्ञ कथयामि समासतः ॥
॥ ३ ॥ तस्यां पुत्रसहस्राणि वीरिण्यां पंच वीर्यवान् ॥ आश्रित्य जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ॥ ४ ॥ एतान्सृष्टांस्तु तान्दृष्ट्वा नारदः
प्राह वै मुनिः ॥ सत्र स तु समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिनः ॥ ५ ॥ श्रुतवान्वा कश्यपाद्धि पुंसां सृष्टिर्भविष्यति ॥ दक्षस्यैव दुहितृषु तस्मात्तानब्रवीत्तु
सः ॥ ६ ॥ अजानंतः कथं सृष्टिं बालिशा वै करिष्यथ ॥ दिशं कांचिदजानंतस्तस्माद्विज्ञाय तां भुवम् ॥ ७ ॥ इत्युक्ताः प्रययुस्सर्वे आशां
विज्ञातुमोजसा ॥ तदंतं नहि संप्राप्य न निवृत्ताः पितुर्गृहम् ॥ ८ ॥ तज्ज्ञात्वा जनयामास पुनः पंचशतान्सुतान् ॥ तानुवाच पुनस्सोऽपि
नारदस्सर्वदर्शनः ॥ ९ ॥ नारद उवाच ॥ भुवो मानमजानंतः कथं सृष्टिं करिष्यथ ॥ सर्वे हि बालिशाः किं हि सृष्टिं कर्तुं समुद्यताः ॥ १० ॥ सूत उवाच ॥
तेऽपि तद्वचनं श्रुत्वा निर्यातास्सर्वतोदिशम् ॥ सुबलाश्वा दक्षसुता हर्यश्वा इव ते पुरा ॥ ११ ॥ अनंतं पुष्करं प्राप्य गतास्तेऽपि पराभवम् ॥
अद्यापि न निवर्तंते समुद्रेभ्य इवापगाः ॥ १२ ॥ तदाप्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे रतः ॥ प्रयातो नश्यति मुने तन्न कार्यं विपश्चिता ॥ १३ ॥
तांश्चापि नष्टान्विज्ञाय पुत्रान्दक्षः प्रजापतिः ॥ स च क्रोधाद्ददौ शापं नारदाय महात्मने ॥ १४ ॥ कुत्रचिन्न लभस्वेति संस्थितिं कलह
प्रिय ॥ तव सान्निध्यतो लोके भवेच्च कलहस्सदा ॥ १५ ॥ सांत्वितोऽथ विधात्रा हि स दक्षस्तु प्रजापतिः ॥ कन्याः षष्टिंससृजत्पश्चाद्वीरिण्या
मिति नः श्रुतम् ॥ १६ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥ १७ ॥ द्वे चैवं ब्रह्मपुत्राय द्वे चैवा

१ अत्र विभक्त्यभाव आर्षः ।

ङ्गिरसे तदा ॥ द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु ॥ १८ ॥ अरुंधती वसुर्य्यामिर्लम्बा भानुर्मरुत्वती ॥ संकल्पा च मुहूर्ता
च संध्या विश्वा च वै मुने ॥ १९ ॥ धर्मपत्न्यो मुने त्वेतास्तास्त्वपत्यानि मे शृणु ॥ विश्वेदेवास्तु विश्वायास्साध्यान्साध्या व्यजायत
॥ २० ॥ मरुत्वत्यां मरुत्वंतो वसोस्तु वसवस्तथा ॥ भानोस्तु भानवस्सर्वे मुहूर्तायां मुहूर्तजाः ॥ २१ ॥ लम्बायाश्चैव घोषोऽथ नागवीथी
च यामिजा ॥ पृथिवीविषमस्तस्यामरुन्धत्यामजायत ॥ २२ ॥ संकल्पायास्तु सत्यात्मा जज्ञे संकल्प एव हि ॥ अयादयो वसोः पुत्रा अष्टौ
तान्शृणु शौनक ॥ २३ ॥ अयो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ च नामतः ॥ २४ ॥ अयस्य पुत्रो वैतण्डः
श्रमः शांतो मुनिस्तथा ॥ ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रभावनः ॥ २५ ॥ सोमस्य भगवान्वर्चा वर्चस्वी येन जायते ॥ धरस्य पुत्रो द्रविणो
हुतहव्यवहस्तथा ॥ २६ ॥ मनोहरायाशिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा ॥ अनिलस्य शिवा भार्य्या यस्याः पुत्रः पुरोजवः ॥ २७ ॥ अविज्ञातगति
श्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ॥ अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे श्रियावृते ॥ २८ ॥ तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठतः ॥ अपत्यं कृत्तिकानां तु
कार्त्तिकेय इति स्मृतः ॥ २९ ॥ प्रत्यूषस्य त्वभूत्पुत्र ऋषिर्नाम्ना तु देवलः ॥ द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि प्रजावन्तौ मनीषिणौ ॥ ३० ॥ बृहस्पतेस्तु
भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी ॥ योगसिद्धा जगत्कृत्स्नं समंताद्व्यचरत्तदा ॥ ३१ ॥ प्रभासस्य तु सा भार्य्या वसूनामष्टमस्य च ॥ विश्वकर्मा महाभाग
स्तस्य जज्ञे प्रजापतिः ॥ ३२ ॥ कर्त्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वार्द्धकिः ॥भूषणानां च सर्वेषां कर्त्ता शिल्पवतां वरः॥ ३३ ॥यस्सर्वासां विमा
नानि देवतानां चकार ह ॥ मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ॥ ३४ ॥ मतांतरमाह ॥ रैवतोऽजो भवो भीमो वाम उग्रो वृषाकपिः॥
अजैकपादहिर्बुध्न्यो बहुरूपो महानिति ॥ ३५ ॥ सरूपा यान्प्रसूतास्य भार्या रुद्रांश्च कोटिशः ॥ तत्रैकादशमुख्यांस्तु तन्नामानि मुने
शृणु ॥ ३६ ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टा रुद्रश्च वीर्यवान् ॥ हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः ॥ ३७ ॥ वृषाकपिश्च शम्भु
श्च कपर्दी रैवतस्तथा ॥ एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ ३८ ॥ शतं त्वेवं समाख्यातं रुद्राणाममितौजसाम् ॥
शृणु कश्यपपत्नीनां नामानि मुनिसत्तम ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां सर्गवर्णनं नामैकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥
सूत उवाच ॥ अदितिर्दितिश्च सुरसारिष्टेला दनुरेव च ॥ सुरभिर्विनता चेला ताम्रा क्रोधवशा तथा ॥ १ ॥ कद्रुर्मुनिश्च विप्रेन्द्र तास्वपत्यानि मे

१ सम्यर्थे तृतीयार्थे ।

शृणु ॥ पूर्वमन्वंतरे श्रेष्ठे द्वादशासन्सुरोत्तमाः ॥ २ ॥ तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेऽन्तरे ॥ उपस्थिते सुयशसश्चाक्षुषस्यांतरे मनोः ॥ २ ॥ एवमुक्त्वा
हिताय सर्वलोकानां समागम्य परस्परम् ॥ आगच्छतस्तु तानूचुरदितिं च प्रविश्य वै ॥ ४ ॥ मन्वंतरे प्रसूयामस्सुता श्रेयो भविष्यति ॥ एवमुक्ता
स्तु ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ ५ ॥ मारीचात्कश्यपाज्जातास्तेऽदित्यां दक्षकन्यया ॥ तत्र विष्णुश्च शक्रश्च जज्ञाते पुनरेव हि ॥ ६ ॥
अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा तथैव च ॥ विवस्वान्सविता चैव मित्रावरुण एव च ॥ ७ ॥ अंशो भगश्चातितेजा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥
चाक्षुषस्यांतरे पूर्वमासन्ये तुषितास्सुराः ॥८ ॥ पुरैव तस्यांतरे तु आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ इति प्रोक्तानि क्रमशोऽदित्यपत्यानि शौनक ॥९॥
सप्तविंशति[2] याः प्रोक्तास्सोमपत्न्योऽथ सुव्रताः ॥ तासामपत्यान्यभवन्दीप्तयोऽमिततेजसः ॥१० ॥ अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥ बहुपु
त्रस्य विदुषश्चतस्रो यास्सुताः स्मृताः ॥ ११ ॥कृशाश्वस्य तु देवर्षे देवप्रहरणाः स्मृताः ॥ भार्यायामर्चिषि मुने धूम्रकेशस्तथैव च ॥ १२॥ स्वधा
सती च द्वौ पत्न्यौ स्वधा ज्येष्ठा सती परा ॥ स्वधासूत पितॄन्वेदमथर्वांगिरसं सती ॥ १३ ॥ एते युगसहस्रांते जायंते पुनरेव हि ॥ सर्वदेव
निकायाश्च त्रयस्त्रिंशत्तु कामजाः ॥ १४ ॥ यथा सूर्य्यस्य नित्यं हि उदयास्तमयाविह ॥ एवं देवनिकायास्ते संभवंति युगे युगे ॥ १५ ॥ दित्या
बभूवतुः पुत्रौ कश्यपादिति नः श्रुतम् ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् ॥१६॥ सिंहिका ह्यभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः ॥ हिरण्यक
शिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः ॥ १७ ॥ अनुह्लादश्च ह्लादश्च संह्लादश्चैव वीर्यवान् ॥ प्रह्लादश्चानुजस्तत्र विष्णुभक्तिविचारधीः ॥ १८ ॥ अनुह्ला
दस्य सूर्यायां पुलोमा महिषस्तथा ॥ ह्लादस्य धमनिर्भार्यासूत वातापिमिल्वलम् ॥ १९ ॥ संह्लादस्य कृतिर्भार्यासूत पंचजनं ततः ॥
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्देव्यां तस्याभवद्बलिः ॥ २० ॥ बलेः पुत्रशतं त्वासीदशनायां मुनीश्वर ॥ बलिरासीन्महाशैवः शिवभक्तिपरायणः
॥ २१ ॥ दानशील उदारश्च पुण्यकीर्तिस्तपाः स्मृतः ॥ तत्पुत्रो बाणनामा यस्सोऽपि शैववरस्सुधीः ॥ यस्संतोष्य शिवं सम्यग्गाणपत्य
मवाप ह ॥ २२ ॥ सा कथा श्रुतपूर्वा ते बाणस्य हि महात्मनः ॥ कृष्णं यस्समरे वीरस्सुप्रसन्नं चकार ह ॥ २३ ॥ हिरण्याक्षसुताः ॥ १५१ ॥
पंच पंडितास्सुमहाबलाः ॥ कुकुरः शकुनिश्चैव भूतसंतापनस्तथा ॥ २४ ॥ महानादश्च विक्रांतः कालनाभस्तथैव च ॥ इत्युक्ता दितिपुत्राश्च दनोः
पुत्रान्मुने शृणु ॥ २५ ॥ अभवन्दनुपुत्राश्च शतं तीव्रपराक्रमाः ॥ अयोमुखश्शंबरश्च कपोलो वामनस्तथा ॥ २६ ॥ वैश्वानरः पुलोमा च विद्रावण

१ प्रसम्यर्थं छतीयार्षी । २ सुपांसुलुगिति विभक्तिलुगार्षः ।

महाशिरो ॥ स्वर्भानुवृषपर्वा च विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥२७॥एते सर्वे दनोः पुत्राः कश्यपादनुजज्ञिरे ॥ एषां पुत्रान्शृणु मुने प्रसंगाद्वच्मि तेऽनघ ॥२८॥ स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोम्नस्तु शची सुता ॥ उपदानवी हयशिरा शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ २९ ॥ पुलोमा पुलोमिका चैव वैश्वानर सुते उभे ॥[1] बह्वपत्ये महावीर्य्ये मारीचेस्तु परिग्रहः ॥३० ॥ तयोः पुत्रसहस्राणि षष्टिर्दानवनंदनाः॥मरीचेर्जनयामास महता तपसान्वितः ॥३१॥ पौलोमाः कालखंजाश्च दानवानां महाबलाः॥अवध्या देवतानां च हिरण्यपुरवासिनः ॥३२॥पितामहप्रसादेन ये हताः सव्यसाचिना ॥ सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेस्सुतास्तथा ॥३३ ॥दैत्यदानवसंयोगाद्यातास्तीव्रपराक्रमाः ॥सैंहिकेया इति ख्यातास्त्रयोदश महाबलाः ॥३४॥ राहुः शल्यः सुबलिनो बलश्चैव महाबलः ॥ वातापिर्नमुचिश्चैवाथेल्वलः स्वसृपस्तथा ॥३५ ॥ अजिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च ॥ शरमाणश्शरकल्प एते वंशविवर्द्धनाः॥३६॥एषां पुत्राश्च पौत्राश्च दनुवंशविवर्द्धनाः॥बहवश्च समुद्भूता विस्तरत्वान्न वर्णिताः॥३७॥संह्रादस्य तु दैतेया निवातकवचाःकुले॥ उत्पन्ना मरुतस्तस्मिंस्तपसा भावितात्मनः ॥३८॥षण्मुखाद्या महासत्त्वास्ताम्रायाः परिकीर्तिताः॥काकी श्येनी च भासी च सुग्रीवीच शुकी तथा ॥३९॥गृद्धिकाश्वी ह्युलूकी च ताम्रकन्याः प्रकीर्तिताः॥ काकी काकानजनयदुलूकी प्रत्युलूककान्॥४०॥श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान्गृध्री तु गृद्ध्रकान् ॥ शुकी शुकानजनयत्सुग्रीवी शुभपक्षिणः ॥ ४१ ॥ अश्वानुष्ट्रान्गर्दभांश्च ताम्रा च कश्यपप्रिया ॥ जनयामास चेत्येवं ताम्रावंशः प्रकीर्तितः ॥ ४२॥ विनतायाश्च पुत्रौ द्वावरुणो गरुडस्तथा ॥ सुपर्णः पततां श्रेष्ठो दारुणस्स्वेन कर्मणा ॥४३॥ सुरसायास्सहस्रं तु सर्पाणाममितौजसाम् ॥ अनेकशिरसां तेषां खेचराणां महात्मनाम् ॥ ४४ ॥ येषां प्रधाना राजानः शेषवासुकितक्षकाः ॥ ऐरावतो महापद्मः कंबलाश्वतरावुभौ ॥ ४५ ॥ एेलापुत्रस्तथा पद्मः कर्कोटकधनंजयौ ॥ महानीलमहाकर्णौ धृतराष्ट्रो बलाहकः ॥४६ ॥ कुहरः पुष्पदन्तश्च दुर्मुखस्सुमुखस्तथा ॥ बहुशः खररोमा च पाणिरित्येवमादयः ॥४७॥ गणाः क्रोधवशायाश्च तस्यास्सर्वे च दंष्ट्रिणः ॥ अंडजाः पक्षिणोऽब्जाश्च वरायाः पशवो मताः ॥ ४८ ॥ अनायुषायाः पुत्राश्च पंचाशच्च महाबलाः ॥ अभवन्बलवृत्तौ च विक्षरोऽथ बृहंस्तथा ॥ ४९ ॥ शर्शास्तु जनयामास सुरभिर्महिषांस्तथा ॥ इला वृक्षांल्लता वल्लीस्तृणजतीस्तु सर्वशः ॥ ५० ॥ खशा तु यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा ॥ अरिष्टासूत सर्पांश्च प्रभावैर्मानवोत्तमान् ॥ ५१ ॥ एते कश्यप

1 ईदूदेदिति प्रगृह्यसंज्ञायां प्लुतप्रगृह्या इति प्रकृतिभावः ।

दायादाः कीर्तितास्ते मुनीश्वराः॥ येषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥५२॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां कश्यपवंशवर्णनं
नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एष मन्वन्तरे तात सर्गस्स्वारोचिषे स्मृतः ॥ वैवस्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ ॥ १ ॥
जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते ॥ पूर्वं यानथ ब्रह्मर्षीनुत्पन्नान्सप्त मानसान् ॥२॥ पुत्रान्वै कल्पयामास स्वयमेव पितामहः ॥ तेषां विरोधे
देवानां दानवानां महाक्षये ॥ ३ ॥ दितिर्विनष्टपुत्रा तु कश्यपं समुपस्थिता ॥ तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सम्यगाराधितस्तथा॥४॥ वरेण च्छंदयामास
सा च वव्रे वरं तदा ॥ पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ॥ ५ ॥ स तस्यै च वरं प्रादात्प्रार्थितं सुमहातपाः ॥ ब्रह्मचर्य्यादिनियमं प्राह चैव
शतं समाः ॥ ६ ॥ धारयामास गर्भं तु शुचिस्सा वरवर्णिनी ॥ ब्रह्मचर्य्यादिनियमं दितिश्चक्रे तथैव वै ॥ ७ ॥ ततस्त्वाधाय सोऽदित्यां गर्भं तं
शंसितव्रतः ॥ जगाम कश्यपस्तप्तुं तपस्संहृष्टमानसः ॥८॥ तस्याश्चैवांतरं प्रेप्सुरभवत्पाकशासनः॥ऊनवर्षे शते चास्या ददर्शान्तरमेव सः॥९॥
अकृत्वा पादयोः शौचं दितिरवाक्शिरास्तदा॥निद्रामाहारयामास भाविनोऽर्थस्य गौरवात् ॥ १० ॥ एतस्मिन्नन्तरे शक्रस्तस्याः कुक्षिं प्रविश्य
सः ॥ वज्रपाणिस्तु तं गर्भं सप्तधा हि न्यकृन्तत ॥ ११ ॥ स पाट्यमानो गर्भोऽथ वज्रेण प्ररुरोद ह॥ रुदन्तं सप्तधैकैकं मारोदीरिति तान्पुनः ॥
चकर्त वज्रपाणिस्तान्नैव ममुस्तथापि ते ॥ १२ ॥ ते तमूचु पात्यमानास्सर्वे प्रांजलयो मुने ॥ नो जिघांससि किं शक्र भ्रातरो मरुतस्तव ॥ १३ ॥
इन्द्रेण स्वीकृतास्ते हि भ्रातृत्वे सर्व एव च ॥ त्यक्त्वा दैत्यभावं ते विप्रर्षे शंकरेच्छया ॥ १४ ॥ मरुतो नाम ते देवा बभूवुस्सुमहाबलाः ॥ स्वगा एको
नपंचाशत्सहाया वज्रपाणिनः ॥ १५ ॥ तेषामेव प्रवृद्धानां हरिः प्रादात्प्रजापतिः ॥ क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्वं शृणुष्व तत् ॥ १६ ॥ अरिष्टः
पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः ॥ पर्जन्यस्तु धनाध्यक्षस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ १७ ॥ भूतसर्गमिमं सम्यगवोच त महामुने ॥विभागं शृणु
राज्यानां क्रमशस्त्वं ब्रुवेऽधुना ॥ १८ ॥ अभिषिच्याधिराज्ये तु पृथुं वैन्यं पितामहः ॥ ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ॥१९ ॥ द्विजानां
वीरुधां चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा ॥ यज्ञानां तपसां चैव सोमं राज्येऽभ्यपेचयत ॥ २० ॥ अपां तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं प्रभुम् ॥ आदित्यानां
तथा विष्णुं वसूनामथ पावकम् ॥ २१ ॥ प्रजापतीनां दक्षं तु मरुतामथ वासवम् ॥ दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादममितौजसम् ॥ २२ ॥
वैवस्वतं पितॄणां च यमं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ मातॄणां च व्रतानां च मन्त्राणां च तथा गवाम् ॥ २३ ॥ यक्षाणां राक्षसानां च
पार्थिवानां तथैव च ॥ सर्वभूतपिशाचानां गिरिशं शूलपाणिनम् ॥ २४ ॥ शैलानां हिमवन्तं च नदीनामथ सागरम् ॥ मृगाणामथ

शार्दूल गोवृषं तु गवामपि ॥ २५ ॥ वनस्पतीनां वृक्षाणां वटं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ इति दत्तं प्रजेशेन राज्यं सर्वत्र वै क्रमात् ॥ २६ ॥
पूर्वस्यां दिशि पुत्रं तु वैराजस्य प्रजापतेः ॥ स्थापयामास सर्वात्मा राज्ये विश्वपतिर्विभुः ॥ २७ ॥ तथैव मुनिशार्दूल कर्दमस्य प्रजापतेः ॥
दक्षिणस्यां तथा पुत्रं सुधन्वानमचीक्लृपत् ॥ २८॥ पश्चिमायां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतम् ॥ केतुमंतं महात्मानं राजानं व्यादिशत्प्रभुः ॥ २९॥
तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः ॥ उदीच्यां दिशि राजानं दुर्द्धर्षं सोऽभ्यषेचयत् ॥ ३० ॥ तस्य विस्तरमाख्यातं पृथोर्वैन्यस्य
शौनक ॥ महद्धर्येतदधिष्ठानं पुराणं परिकीर्तितम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां सर्गवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः
॥ ३३ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ मन्वंतराणि सर्वाणि विस्तरेणानुकीर्तय ॥ यावंतो मनवश्चैव श्रोतुमिच्छामि तानहम् ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
स्वायंभुवो मनुश्चैव ततस्स्वारोचिषस्तथा ॥ उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥ २ ॥ एते च मनवः षट् ते संप्रोक्ता मुनिपुंगव ॥ वैवस्वतो मुनि
श्रेष्ठ सांप्रतं मनुरुच्यते ॥ ३ ॥ सावर्णिश्च मनुश्चैव ततो रौच्यस्तथापरः ॥ तथैव ब्रह्मसावर्णिश्चत्वारो मनवस्तथा ॥ ४ ॥ तथैव धर्मसावर्णी रुद्रसा
वर्णिरेव च ॥ देवसावर्णिराख्यात इंद्रसावर्णिरेव च ॥ ५ ॥ अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥ कीर्तिता मनवश्चापि मयैवैते यथा श्रुताः
॥ ६ ॥ मुने चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते॥ प्रोक्तान्येभिर्मितः कल्पो युगसाहस्रपर्य्ययः ॥ ७ ॥ ऋषींस्तेषां प्रवक्ष्यामि पुत्रान्देवगणांस्तथा ॥
शृणु शौनक सुप्रीत्या क्रमशस्तान्यशस्विनः ॥ ८ ॥मरीचिरत्रिर्भगवानंगिराः पुलहः क्रतुः ॥ पुलस्त्यश्च वसिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणस्सुताः ॥ ९ ॥
उत्तरस्यां दिशि तथा मुने सप्तर्षयस्तथा ॥ यामा नाम तथा देवा आसन्स्वायंभुवेंतरे ॥ १० ॥ आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वसुः ॥
ज्योतिष्मान्धृतिमान्हव्यः सवनश्शुभ्र एव च ॥ ११ ॥स्वायंभुवस्य पुत्रास्ते मनोर्दश महात्मनः ॥ कीर्तिता मुनिशार्दूल तत्रेन्द्रो यज्ञ उच्यते॥ १२॥
प्रथमं कथितं तात दिव्यं मन्वंतरं तथा ॥ द्वितीयं ते प्रवक्ष्यामि तन्निबोध यथातथम् ॥ १३ ॥ ऊर्जस्तंभः परस्तंभ ऋषभो वसुमांस्तथा ॥
ज्योतिष्मान्द्युतिमांश्चैव रोचिष्मान्सप्तमस्तथा ॥ १४ ॥ एते महर्षयो ज्ञेयास्तत्रेन्द्रो रोचनस्तथा ॥ देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारो
चिषेंऽतरे ॥ १५ ॥ हरिघ्नस्सुकृतिर्ज्योतिरयोमूर्तिरयस्मयः ॥ प्रथितश्च मनस्युश्च नभस्सूर्यस्तथैव च ॥ १६ ॥ स्वारोचिषस्य पुत्रास्ते
मनोर्दश महात्मनः ॥ कीर्तिता मुनिशार्दूल महावीर्यपराक्रमाः ॥ १७ ॥ द्वितीयमेतत्कथितं मुने मन्वन्तरं मया ॥ तृतीयं तव वक्ष्यामि
तन्निबोध यथातथम् ॥ १८ ॥ वसिष्ठपुत्राः सप्तासन्वासिष्ठा इति विश्रुताः ॥ हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा नाम महौजसः ॥ १९ ॥ ऋषयोऽत्र

समाख्याताः कीर्त्यमानान्निबोध मे॥औत्तमेया ऋषिश्रेष्ठ दश पुत्रा मनोः स्मृताः॥२०॥इष ऊर्जित ऊर्जश्च मधुर्माधव एव च ॥ शुचिश्शुक्रसहश्चैव
नभसो नभ एव च ॥ २१ ॥ ऋषभस्तत्र देवाश्च सत्यवेदश्रुतादयः ॥ तत्रेन्द्रस्सत्यजिन्नाम त्रैलोक्याधिपतिर्मुने ॥ २२ ॥ तृतीयमेतत्परमं मन्वंतरं
मुदाहृतम् ॥ मन्वंतरं चतुर्थं ते कथयामि मुने शृणु॥२३॥ गार्ग्यः पृथुस्तथा वाग्मी जन्यो धाता कपीनकः ॥ कपीवान्सप्त ऋषयः सत्या देवगणा
स्तथा ॥ २४ ॥ तत्रेन्द्रस्त्रिशिखो ज्ञेयो मनुपुत्रान्मुने शृणु ॥ द्युतिपोतस्सौतपस्यस्तपश्शूलश्च तापनः ॥ २५ ॥ तपोरतिरकल्माषो धन्वी खड्गी
महानृषिः ॥ तामसस्य स्मृता एते दश पुत्रा महाव्रताः ॥ २६ ॥ तामसस्यांतरं चैव मनोर्मे कथितं तव ॥ चतुर्थं पंचमं तात शृणु मन्वंतरं परम् ॥
॥ २७ ॥ देवबाहुर्जयश्चैव मुनिर्वेदशिरास्तथा ॥ हिरण्यरोमा पर्जन्य ऊर्द्ध्वबाहुश्च सोमपाः ॥ २८ ॥ सत्यनेत्ररताश्चान्ये एते सप्तर्षयोऽपरे ॥ देवाश्च
भूतरजसस्तपःप्रकृतयस्तथा ॥ २९ ॥ तत्रेन्द्रो विभुनामा च त्रैलोक्याधिपतिस्तथा ॥ रैवताख्यो मनुस्तत्र ज्ञेयस्तामससोदरः ॥ ३० ॥ अर्जुनः
पंक्तिर्विंध्यो वा दयायास्तनया मुने ॥ महता तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे वसंति हि ॥ ३१ ॥ रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः ॥ भूत्या
चोत्पादितो देव्यां भौत्यो नामाभवत्सुतः॥३२॥अनागताश्च सप्तैते कल्पेऽस्मिन्मनवः स्मृताः ॥ अनागताश्च सप्तैव स्मृता दिवि महर्षयः॥३३॥रामो
व्यासस्तथात्रेयो दीप्तिमान्सुबहुश्रुतः ॥ भरद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महाद्युतिः ॥३४॥ गौतमस्यात्मजश्चैव शरद्वान्गौतमः कृपः॥कौशिको गाल
वश्चैव रुरुः कश्यप एव च ॥ ३५ ॥ एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिसत्तमाः ॥ देवाश्चानागतास्तत्र त्रयः प्रोक्तास्स्वयंभुवा ॥३६॥ मारीचस्यैव
पुत्रास्ते कश्यपस्य महात्मनः॥ तेषां विरोचनसुतो बलिरिंद्रो भविष्यति॥३७॥विषाङ्गश्चावनीवांश्च सुमंतो धृतिमान्वसुः ॥ सूरिः सुराख्यो विष्णुश्च
राजा सुमतिरेव च ॥ ३८ ॥ सावर्णेश्च मनोः पुत्रा भविष्या दश शौनक ॥ इहाष्टमं हि कथितं नवमं चान्तरं शृणु ॥३९॥ प्रथमं दक्षसावर्णि प्रव
क्ष्यामि मनुं शृणु ॥ मेधातिथिश्च पौलस्त्यो वसुः कश्यप एव च॥४०॥ ज्योतिष्मान्भार्गवश्चैव धृतिमानंगिरास्तथा ॥ सवनश्चैव वासिष्ठ आत्रेयो
हव्य एव च ॥ ४१ ॥ पुलहस्सप्त इत्येते ऋषयो रोहितेंतरे ॥ देवतानां गणास्तत्र त्रय एव महामुने ॥ ४२ ॥ दीक्षापुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजा
पतेः ॥ धृष्टकेतुर्दीप्तकेतुः पंचहस्तो निराकृतिः ॥ ४३ ॥ पृथुश्रवा भूरिद्युम्नो ऋचीको बृहतो गयः ॥ प्रथमस्य तु सावर्णेर्नव पुत्रा महौजसः ॥४४॥
दशमे त्वथ पर्य्याये द्वितीयस्यांतरे मनोः ॥ हविष्मान्पुलहश्चैव प्रकृतिश्चैव भार्गवः॥४५॥आयो मुक्तिस्तथात्रेयो वसिष्ठश्चाव्ययः स्मृतः॥पौलस्त्यः
प्रयतिश्चैव भामारश्चैव कश्यपः॥४६॥अंगिरानेनसस्सत्यः सप्तैते परमर्षयः ॥ देवतानां गणाश्चापि द्विषिमंतश्च ये स्मृताः ॥४७॥ तेषामिन्द्रस्स्मृतः

शंभुस्त्वयमेव महेश्वरः ॥ अक्षत्वानुत्तमौजाश्च भूरिषेणश्च वीर्यवान् ॥४८॥ शतानीको निरमित्रो वृषसेनो जयद्रथः॥भूरिद्युम्नः सुवर्चाश्च दश त्वेते
मनोस्सुताः ॥ ४९ ॥ एकादशे तु पर्याये तृतीयस्यांतरे मनोः ॥ तस्यापि सप्त ऋषयः कीर्त्यमानान्निबोध मे ॥ ५० ॥ हविष्मान्कश्यपश्चापि वपु
ष्मांश्चैव वारुणः ॥ आत्रेयोऽथ वसिष्ठश्च ह्यनयस्त्वंगिरास्तथा ॥५१॥ चारुधृष्यश्च पौलस्त्यो निस्वरोऽग्निस्तु तैजसः ॥ सप्तैते ऋषयः प्रोक्ता
यो देवगणास्स्मृताः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मणस्तु सुतास्ते हि त इमे वैधृताः स्मृताः ॥ सर्वगश्च सुशर्म्मा च देवानीकस्तु क्षेमकः ॥ ५३ ॥ दृढेषुः खंडको
दर्शः कुहुर्बाहो मनोः स्मृताः॥ सावर्णस्य तु पौत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ॥५४॥ चतुर्थस्य तु सावर्णऋषीन्सप्त निबोध मे ॥ द्युतिर्वसिष्ठपुत्रश्च
आत्रेयस्सुतपास्तथा ॥ ५५ ॥ अंगिरास्तपसो मूर्तिस्तपस्वी कश्यपस्तथा ॥ तपोधनश्च पौलस्त्यः पुलहश्च तपोरतिः ॥५६॥ भार्गवस्सप्तमस्तेषां
विज्ञेयस्तपसो निधिः ॥ पंच देवगणाः प्रोक्ता मानसा ब्रह्मणस्सुताः ॥५७॥ ऋतधामा तदिन्द्रो हि त्रिलोकीराज्यकृत्सुखी ॥ द्वादशे चैव पर्याये
भाव्ये रौच्यांतरे मुने ॥५८॥ अंगिराश्चैव धृतिमान्पौलस्त्यो हव्यवांस्तु यः ॥ पौलहस्तत्त्वदर्शी च भार्गवश्च निरुत्सवः ॥५९॥ निष्प्रकंपस्तथा
त्रेयो निर्देहः कश्यपस्तथा ॥ सुतपाश्चैव वासिष्ठस्सप्तैवैते महर्षयः ॥ ६० ॥ त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयंभुवा ॥ दिवस्पतिस्तदिन्द्रो वै
विचित्रश्चित्र एव च ॥ ६१ ॥ मयो धर्मधृतोंध्रश्च सुनेत्रः क्षत्रवृद्धकः ॥ निर्भयस्सुतपा द्रोणो मनो रौच्यस्य ते सुताः ॥ ६२ ॥ चतुर्दशे तु पर्याये
सत्यस्यैवांतरे मनोः ॥ आग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यो मागधश्च यः ॥ ६३ ॥ भार्गवोऽप्यतिबाहुश्च शुचिरंगिरसस्तथा ॥ युक्तश्चैव तथात्रेयः
शैत्रो वाशिष्ठ एव च ॥६४॥ अजितः पुलहश्चैव ह्यंत्यास्सप्तर्षयश्च ते ॥ पवित्राश्चाक्षुषा देवाः शुचिरिन्द्रो भविष्यति ॥६५॥ एतेषां कल्य उत्थाय
कीर्तनात्सुखमेधते ॥ अतीतानागतानां वै महर्षीणां नरैस्सदा ॥ ६६ ॥ देवतानां गणाः प्रोक्ताश्शृणु पंच महामुने ॥ तरंगभीरुर्बुध्नश्च तनुग्रोऽग्नुम
एव च ॥ ६७ ॥ अतिमानी प्रवीणश्च विष्णुस्संक्रंदनस्तथा ॥ तेजस्वी सबलश्चैव सत्यस्त्वेते मनोस्सुताः॥६८॥ भौमस्यैवाधिकारे वै पूर्वकल्पस्तु
पूर्यते ॥ इत्येतेऽनागताऽतीता मनवः कीर्तिता मया ॥ ६९ ॥ उक्तास्सनत्कुमारेण व्यासायामिततेजसा ॥ पूर्णे युगसहस्रांते परिपाल्य स्वधर्मतः
॥ ७० ॥ प्रजास्सुतपसा युक्ता ब्रह्मलोकं व्रजंति ते ॥ युगानि सप्ततिस्त्वेकं साग्राण्यंतरमुच्यते ॥ ७१ ॥ चतुर्दशैते मनवः कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः ॥
मन्वंतरेषु सर्वेषु संहारांते पुनर्भवः ॥ ७२ ॥ न शक्यमन्तरं तेषां वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ पूर्ण शतसहस्रे तु कल्पो निश्शेष उच्यते ॥ ७३ ॥
॥ ७४ ॥ तत्र सर्वाणि भूतानि दग्धान्यादित्यरश्मिभिः ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सदादित्यगणैर्मुने ॥ ७५ ॥ प्रविशंति सुरश्रेष्ठ हरिं नारायणं

परम् ॥ स्रष्टारं सर्वभूतानां कल्पांतेषु पुनः पुनः ॥ ७६ ॥ भूयोऽपि भगवान् रुद्रस्संहर्ता काल एव हि ॥ कल्पांते तत्प्रवक्ष्यामि मनोर्वैवस्वतस्य वै
॥ ७७ ॥ इति ते कथितं सर्वं मन्वंतरसमुद्भवम् ॥ विसर्गं पुण्यमाख्यानं धन्यं कुलविवर्द्धनम् ॥ ७८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहि
तायां सर्वमन्वंतरानुकीर्तनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४ ॥ ॥(सूत उवाच ॥ विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायण्यां महाऋषेः ॥ तस्य भार्याऽभव
त्संज्ञा त्वाष्ट्री देवी सुरेणुका ॥ १ ॥ मुनेऽसहिष्णुना तेन तेजसा दुस्सहेन च ॥ भर्तृरूपेण नातुष्यद्रूपयौवनशालिनी ॥ २ ॥ आदित्यस्य हि तद्रूप
मसहिष्णुस्स्वतेजसः ॥ दह्यमाना तदोद्वेगमकरोद्वरवर्णिनी ॥ ३ ॥ ऋषेऽस्यां त्रीण्यपत्यानि जनयामास भास्करः ॥ संज्ञायां तु मनुः पूर्वं श्राद्धदेवः
प्रजापतिः ॥ ४ ॥ यमश्च यमुना चैव यमलौ संबभूवतुः ॥ एवं हि त्रीण्यपत्यानि तस्यां जातानि सूर्य्यतः ॥ ५ ॥ संवर्तुलं तु तद्रूपं दृष्ट्वा संज्ञा
विवस्वतः ॥ असहंती ततश्छायामात्मनस्साऽसृजच्छुभाम् ॥ ६ ॥ मायामयी तु सा संज्ञामवोचद्भक्तितश्शुभे ॥ किं करोमीह कार्य्यं ते कथयस्व
शुचिस्मिते ॥ ७ ॥ ॥ संज्ञोवाच ॥ अहं यास्यामि भद्रं ते ममेव भवनं पितुः ॥ त्वयैतद्भवने सत्यं वस्तव्यं निर्विकारतः ॥ ८ ॥ इमौ मे बाल
कौ साधू कन्या चेयं सुमध्यमा ॥ पालनीयाः सुखेनैव मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ ९ ॥ छायोवाच ॥ आकेशग्रहणाद्देवि सहिष्येऽहं सुदुष्कृ
तम् ॥ नाख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखम् ॥१०॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ता साऽगमद्देवी व्रीडिता सन्निधौ पितुः ॥ पित्रा निर्भर्त्सिता
तत्र नियुक्ता सा पुनः पुनः ॥ ११ ॥ अगच्छद्वडवा भूत्वाच्छाद्य रूपं ततस्स्वकम् ॥ कुरूंस्तदोत्तरान्प्राप्य नृणां मध्ये चचार ह ॥ १२ ॥ संज्ञां
तां तु रविर्मत्वा छायायां सुसुतं तदा ॥ जनयामास सावर्णिं मनुं वै सविता किल ॥ १३ ॥ संज्ञानुप्रार्थिता छाया सा स्वपुत्रेऽपि नित्यशः ॥
चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्वजे सुते ॥ १४ ॥ अनुजश्चाक्षमतवैत्तु यमस्तं नैव चक्षमे ॥ स सरोषस्तु बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य गौरवात् ॥ १५ ॥
छायां संतर्जयामास यदा वैवस्वतो यमः ॥ तं शशाप ततः क्रोधाच्छाया तु कलुषीकृता ॥ १६ ॥ चरणः पतातामेष तवेति भृशरोषितः ॥ यमस्ततः
पितुस्सर्वं प्रांजलिः प्रत्यवेदयत् ॥ १७ ॥ भृशं शापभयोद्विग्नस्संज्ञावाक्यैर्विचेष्टितः ॥ मात्रा स्नेहेन सर्वेषु वर्तितव्यं सुतेषु वै ॥ १८ ॥ स्नेहमस्मास्व
पाकृत्य कनीयांसं बिभर्त्ति सा ॥ ॥ तस्मान्मयोद्यतं पादस्तद्भवान् क्षंतुमर्हति ॥ १९ ॥ शप्तोऽहमस्मि देवेश जनन्या तपतांवर ॥ तव प्रसादाच्च
रणो न पतेन्मम गोपते ॥ २० ॥ ॥ सवितोवाच ॥ असंशयं पुत्र महद्भविष्यत्यत्र कारणम् ॥ येन त्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं सत्य
वादिनम् ॥ २१ ॥ न शक्यते तन्मिथ्या वै कर्तुं मातृवचस्तव ॥ कृमयो मांसमादाय गमिष्यंति महीतले ॥ २२ ॥ तद्वाक्यं

भविता सत्यं त्वं च त्रातो भविष्यसि ॥ कुरु तात न संदेहं मनश्चाश्वास्य स्वं प्रभो ॥ २३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
इत्युक्त्वा तनयं सूर्य्यो यमसंज्ञं मुनीश्वर ॥ आदित्यश्चाब्रवीत्तान्तु छायां क्रोधसमन्वितः ॥ २४ ॥ सूर्य उवाच ॥हे प्रिये कुमते चंडि किं त्वयाऽऽच
रितं किल ॥ किंतु मेऽभ्यधिकः स्नेह एतदाख्यातुमर्हसि ॥ २५ ॥ सूत उवाच ॥ सा रवेर्वचनं श्रुत्वा याथातथ्यं न्यवेदयत्॥ निर्दग्धा कामरविणा
सांत्वयामास वै तदा ॥ २६ ॥ छायोवाच ॥ तवातितेजसा दग्धा इदं रूपं न शोभते ॥ असहंती च तत्संज्ञा वने वसति शाद्वले ॥२७॥ श्लाघ्या
योगबलोपेता योगमासाद्य गोपते ॥ अनुकूलस्तु देवेश संदिश्यात्ममयं मतम् ॥ २८ ॥ रूपं निवर्तयाम्यद्य तव कांतं करोम्यहम् ॥ सूत
उवाच ॥ तच्छ्रुत्वाऽपगतः क्रोधो मार्तण्डस्य विवस्वतः ॥ २९ ॥ भ्रमिमारोप्य तत्तेजः शातयामास वै मुनिः ॥ ततो विभ्राजितं रूपं तेजसा
संवृतेन च ॥ ३०॥ कृतं कांततरं रूपं त्वष्ट्रा तच्छुशुभे तदा॥ ततोऽधियोगमास्थाय स्वां भार्य्यां हि ददर्श ह॥३१॥अधृष्यां सर्वभूतानां तेजसा निय
मेन च ॥ सोऽश्वरूपं समास्थाय गत्वा तां मैथुनेच्छया ॥ ३२ ॥ मैथुनाय विचेष्टंतीं परपुंसोऽभिशंकया॥मुखतो नासिकायां तु शुक्रं तद् व्यदधा
न्मुने ॥३३॥ देवौ ततः प्रजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ॥ नासत्यौ तौ च दस्रौ च स्मृतौ द्वावश्विनावपि ॥३४॥ तौ तु कांतेन रूपेण दर्शयामास
भास्करः ॥ आत्मानं सा तु तं दृष्ट्वा प्रहृष्टा पतिमादरात ॥३५॥ पत्या तेन गृहं प्रागात्स्वं सती मुदितानना ॥ मुमुदातेऽथ तौ प्रीत्या दंपती पूर्व
तोऽधिकम् ॥३६॥ यमस्तु कर्मणा तेन भृशं पीडितमानसः ॥ धर्मेण रंजयामास धर्मराज इमाः प्रजाः ॥३७॥ लेभे स कर्मणा तेन धर्मराजो महा
द्युतिः ॥ पितृणामाधिपत्यं च लोकपालत्वमेव च ॥३८॥ मनुः प्रजापतिस्त्वासीत्सावर्णिस्स तपोधनः ॥ भाव्यः स कर्मणा तेन मनोस्सावर्णिकेंतरे
॥ ३९ ॥ मेरुपृष्ठे तपो घोरमद्यापि चरते प्रभुः ॥ यवीयसी तयोर्या तु यमी कन्या यशस्विनी॥४०॥ अभवत्सा सरिच्छ्रेष्ठा यमुना लोकपावनी ॥
मनुरित्युच्यते लोके सावर्णिरिति चोच्यते ॥ ४१ ॥ य इदं जन्म देवानां शृणुयाद्धारयेत्तु वा ॥ आपदं प्राप्य मुच्येत प्राप्नुयात्सुमहद्यशः ॥ ४२ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां मन्वंतरकीर्तने वैवस्वतवर्णनं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ सूत उवाच ॥ मनोर्वैवस्वतस्या
सन्पुत्रा वै नव तत्समाः ॥ पश्चान्महोन्नता धीराः क्षत्रधर्मपरायणाः ॥ १ ॥ इक्ष्वाकुः शिविनाभागौ धृष्टः शर्यातिरेव च ॥ नरिष्यन्तोऽथ नाभागः
करूषश्च प्रियव्रतः ॥ २ ॥ अकरोत्पुत्रकामस्तु मनुरिष्टिं प्रजापतिः ॥ अनुत्पन्नेषु पुत्रेषु तत्रेष्ट्यां मुनिपुंगवः ॥ ३ ॥ सा हि दिव्यांबरधरा
दिव्याभरणभूषिता ॥ दिव्यसंहनना चैवमिला जज्ञे हि विश्रुता ॥ ४ ॥ तामिडेत्येव होवाच मनुर्दण्डधरस्तथा ॥ अनुगच्छस्व मामेति तमिडा

मनुवाच ह ॥ ५ ॥ इडोवाच ॥ धर्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिम् ॥ मित्रावरुणयोरंशेजातास्मि वदतां वर ॥ ६ ॥ तयोस्सकाशं
यास्यामि न मेऽधर्मे रुचिर्भवेत् ॥ एवमुक्त्वा सती सा तु मित्रावरुणयोस्ततः ॥ ७ ॥ गत्वांतिकं वरारोहा प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ अंशेस्तु युवयो
र्जाता मनुयज्ञे महामुनी ॥ ८ ॥ आगता भवतोरंतिं ब्रूतं किं करवाणि वाम् ॥ अन्यान्पुत्रान्सृज विभो तैर्वंशस्ते भविष्यति ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥
तां तथावादिनीं साध्वीमिडां मन्वध्वरोद्भवाम् ॥ मित्रावरुणनामानौ मुनी ऊचतुरादरात् ॥ १० ॥ मित्रावरुणावूचतुः ॥ अनेन तव धर्मेण
प्रश्रयेण दमेन च ॥ सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ द्वौ वरवर्णिनि ॥ ११ ॥ आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं चैव गमिष्यसि ॥ मनोर्वंशकरः पुत्रस्त्वमेव
च भविष्यसि ॥ १२ ॥ सुद्युम्न इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ जगत्प्रियो धर्मशीलो मनुवंशविवर्द्धनः ॥ १३ ॥ सूत उवाच ॥ निवृत्ता सा तु
तच्छ्रुत्वा गच्छंती पितुरंतिके ॥ बुधेनांतरमासाद्य मैथुनायोपमंत्रिता ॥ १४ ॥ सोमपुत्रात्ततो जज्ञे तस्यां राजा पुरूरवाः ॥ पुत्रोऽतिसुन्दरः
प्राज्ञ उर्वशीपतिरुन्नतः ॥ १५ ॥ जनयित्वा च सा तत्र पुरूरवसमादरात् ॥ पुंस्त्वं शिवप्रसादात्तु पुनस्सुद्युम्नतां गतः ॥ १६ ॥ सुद्युम्नस्य तु दाया
दास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ उत्कलश्च गयश्चापि विनताश्वश्च वीर्य्यवान् ॥ १७ ॥ उत्कलस्योत्कला विप्रा विनताश्वस्य पश्चिमाः ॥ दिक्पूर्वा मुनिशा
र्दूल गयस्य तु गयाः स्मृताः ॥ १८ ॥ प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरतनुं तदा ॥ दशधा तत्र तत्क्षेत्रमकरोत्पृथिवीं मनः ॥ १९ ॥ इक्ष्वाकुः
श्रेष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ॥ वसिष्ठवचनादासीत्प्रतिष्ठानं महात्मनः ॥ २० ॥ प्रतिष्ठां धर्मराज्यस्य सुद्युम्नोऽथ ततो ददौ ॥ तत्पुरूरवसे प्रादा
द्राज्यं प्राप्य महायशाः ॥ २१ ॥ मानवो यो मुनिश्रेष्ठाः स्त्रीपुंसोर्लक्षणः प्रभुः ॥ नरिष्यंताच्छकाः पुत्रा नभगस्य सुतोऽभवत् ॥ २२ ॥ अंबरीषस्तु
नाभेयो बाहकं क्षत्रमाप्तवान् ॥ शर्यातेर्मिथुनं त्वासीदानर्तो नाम विश्रुतः ॥ २३ ॥ पुत्रस्सुकन्या कन्या च या पत्नी च्यवनस्य हि ॥ आन
र्तस्य हि दायादो रैभ्यो नाम स रेवतः ॥ २४ ॥ आनर्तविषये यस्य पुरी नाम कुशस्थली ॥ महादिव्या सप्तपुरीमध्ये या सप्तमी मता ॥ २५ ॥
तस्य पुत्रशतं त्वासीत्ककुद्मी ज्येष्ठ उत्तमः ॥ तेजस्वी सुबलः पारो धर्मिष्ठो ब्रह्मपालकः ॥ २६ ॥ ककुद्मिनस्तु संजाता रेवती नाम कन्यका ॥ महा
लावण्यसंयुक्ता दिव्यलक्ष्मीरिवापरा ॥ २७ ॥ प्रष्टुं कन्यावरं राजा ककुद्मी कन्यया सह ॥ ब्रह्मलोके विधेस्सम्यक्सर्वाधीशो जगाम ह ॥ २८ ॥
आवर्तमाने गांधर्वे स्थितो लब्धक्षणः क्षणम् ॥ शुश्राव तत्र गांधर्वं नर्तनं ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ २९ ॥ मुहूर्तभूतं तत्काले गतं बहुयुगं तदा ॥ ध
र्मिष्ठ राजा ककुद्मी मुनयस्स तु ॥ ३० ॥ तदासौ विधिमानम्य स्वाभिप्रायं कृतांजलिः ॥ न्यवेदयद्विनीतात्मा ब्रह्मणे परमात्मने ॥ ३१ ॥ तथा

प्राप्यमानमध्ये स ब्रह्मस्य प्रजापतिः ॥ ककुद्मिनं महाराजं समाभाष्य समब्रवीत् ॥ ३२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु राजन्नेभ्यद्भुत ककुद्मिन्पृथिवीपते ॥ मद्भक्त्यप्रीतितस्सत्यं प्रवक्ष्यामि विशेषतः ॥ ३३ ॥ कालेन संहतास्ते वै वरा ये ते कृता हृदि ॥ न तद्गोत्रे हि तत्रास्ति कालस्सर्वस्य भक्षकः ॥ ३४ ॥ त्वत्पुर्यपि हता पुण्यजनैस्सा राक्षसैर्नृप ॥ अष्टाविंशद्द्वापरेऽत्र कृष्णेन निर्मिता पुनः ॥ ३५ ॥ कृता द्वारावती नाम्ना बहुद्वारा मनोरमा ॥ भोजवृष्ण्यन्धकैर्गुप्ता वासुदेवपुरोगमैः ॥ ३६ ॥ तद्गच्छ तत्र प्रीतात्मा वासुदेवाय कन्यकाम् ॥ बलदेवाय देहि त्वमिमां स्वतनयां नृप ॥ ३७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्यादिष्टो नृपोऽयं तं नत्वा तां च पुरीं गतः ॥ गतान्बहून्युगाञ्ज्ञात्वा विस्मितः कन्यया युता ॥ ३८ ॥ ततस्तु युवतीं कन्यां तां च स्वां सुविधानतः ॥ कृष्णभ्रात्रे बलायाशु प्रादात्तत्र स रेवतीम् ॥ ३९ ॥ ततो जगाम शिखरं मेरोर्दिव्यं महाप्रभुः ॥ शिवमाराधयामास स नृपस्तपसि स्थितः ॥ ४० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ तत्र स्थितो बहुयुगं ब्रह्मलोके स रेवतः ॥ युवैवागान्मर्त्यलोकमेतन्नः संशयो महान् ॥ ४१ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ न जरा क्षुत्पिपासा वा विकारास्तत्र संति वै ॥ अपमृत्युर्न केषांचिन्मुनयो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ४२ ॥ अतो न राजा संप्राप जरां मृत्युं च सा सुता ॥ स युवैवागतस्तत्र संमंत्र्य तनयावरम् ॥ ४३ ॥ गत्वा द्वारावतीं दिव्यां पुरीं कृष्णविनिर्मिताम् ॥ विवाहं कारयामास कन्यायाः स बलेन हि ॥ ४४ ॥ तस्य पुत्रशतं त्वासीद्धार्मिकस्य महाप्रभोः ॥ कृष्णस्यापि सुता जाता बहुशीभ्योऽमितास्ततः ॥ ४५ ॥ अन्ववायो महांस्तत्र द्वयोरपि महात्मनोः ॥ क्षत्रिया दिक्षु सर्वासु गता दृष्टास्सुधार्मिकाः ॥ ४६ ॥ इति प्रोक्तो हि शर्यातिवंशोऽन्येषां वदाम्यहम् ॥ मानवानां हि संक्षेपाच्छृणुतादरतो द्विजाः ॥ ४७ ॥ नाभागो दिष्टपुत्रोऽभूत्स तु ब्राह्मणतां गतः ॥ स्वक्षत्रवंशं संस्थाप्य ब्रह्मकर्मभिरावृतः ॥ ४८ ॥ धृष्टाद्धार्ष्टमभूत्क्षत्रं ब्रह्मभूयं गतं क्षितौ ॥ करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ॥ ४९ ॥ नृगो यो मनुपुत्रस्तु महादाता विशेषतः ॥ नानावसूनां सुप्रीत्या विप्रेभ्यश्च गवां तथा ॥ ५० ॥ गोदानव्यत्ययाद्यस्तु स्वकुकृत्या स्वपापतः ॥ कृकलासत्वमापन्नः श्रीकृष्णेन समुद्धृतः ॥ ५१ ॥ तस्यैकोऽभूत्सुतः श्रेष्ठः प्रयातिर्धर्मवित्तथा ॥ इति श्रुतं मया व्यासात्तत्प्रोक्तं हि समासतः ॥ ५२ ॥ पृषध्रस्तु मनोः पुत्रो गोपालो गुरुणा कृतः ॥ पालयामास गा यत्तो रात्र्यां वीरासनव्रतः ॥ ५३ ॥ स एकदा गतं गोष्ठे व्याघ्रं गा हिंसितुं बली ॥ श्रुत्वा गोक्रंदनं बुद्धो हंतुं तं खड्गधृग्ययौ ॥ ५४ ॥ अजानन्नहनद्बभ्रोश्शिरश्शार्दूलशंकया ॥ निश्चकाम समीर्व्याघ्रो दृष्ट्वा तं खड्गिनं प्रभुम् ॥ ५५ ॥ मन्यमानो हतं व्याघ्रं स्वस्थानं स जगाम ह ॥ रात्र्यां तस्यां श्रमापन्नो वर्षवातक्लिष्टधीः ॥ ५६ ॥ ग[illegible]यां निशि चोत्थाय प्रगे तत्र गतो हि सः ॥

अद्राक्षीत्स हतां बभ्रु न व्याघ्रं दुःखितोऽभवत् ॥ ५७ ॥ श्रुत्वा तद्वृत्तमाज्ञाय तं शशाप कृतागसम् ॥ अकामतो पि चा
र्य्येति शूद्रो भव न क्षत्रियः ॥ ५८ ॥ एवं शप्तस्तु गुरुणा कुलाचार्य्येण कोपतः ॥ निस्सृतश्च पृषध्रस्तु जगाम विपिनं महत् ॥ ५९ ॥
निर्विण्णः स तु कष्टेन विरक्तोऽभूत्स योगवान् ॥ वनाग्नौ दग्धदेहश्च जगाम परमां गतिम् ॥ ६० ॥ कविः पुत्रो मनोः प्राज्ञश्शिवानुग्रहतोऽभ
वत ॥ इह भुक्त्वा सुखं दिव्यं मुक्तिं प्राप सुदुर्लभाम् ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां मनुनवपुत्रवंशवर्णनं नाम षट्त्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ पूर्वतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वाकुर्घ्राणतस्सुतः ॥ तस्य पुत्रशतं त्वासीदिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणम् ॥ १ ॥ तेषां पुरस्ताद
भवन्नार्य्यावर्ते नृपा द्विजाः ॥ तेषां विकुक्षिज्ज्येष्ठस्तु सोऽयोध्याया नृपोऽभवत् ॥ २ ॥ तत्कर्म शृणु तत्प्रीत्या यज्जातं वंशतो विधेः ॥ श्राद्धकर्म्मणि
चोदिष्टो ह्यकृते श्राद्धकर्म्मणि ॥ ३ ॥ भक्षयित्वा शशं शीघ्रं शशादत्वमतो गतः ॥ इक्ष्वाकुणा परित्यक्तश्शशादो वनमाविशत् ॥ ४ ॥ इक्ष्वाकौ
संस्थिते राजा वसिष्ठवचनादभूत् ॥ शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पञ्चदश स्मृताः ॥ ५ ॥ उत्तरापथदेशस्य रक्षितारो महीक्षितः ॥ अयोधस्य तु
दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्य्यवान् ॥ ६ ॥ अरिनाभः ककुत्स्थस्य पृथुरेतस्य वै सुतः ॥ विष्टराश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मार्दिद्रः प्रजापतिः ॥ ७ ॥ इंद्र
स्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्य प्रजापतिः ॥ जज्ञे श्रावस्तकः प्रांशु श्रावस्ती येन निर्मिता ॥ श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महायशाः ॥ ८ ॥
युवनाश्वस्सुतस्तस्य कुवलाश्वश्च तत्सुतः ॥ स हि धुंधुवधाद्भूतो धुंधुमारो नृपोत्तमः ॥ ९ ॥ कुवलाश्वस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ॥ बभूवाथ पिता
राज्ये कुवलाश्वं न्ययोजयत् ॥ १० ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीको वनं राजा समाविशत् ॥ तमुत्तंकोऽथ राजर्षिः प्रयांतं प्रत्यवारयत् ॥ ११ ॥
उत्तंक उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्यं पृथिव्या धर्मतः शृणु ॥ त्वया हि पृथिवी राजन्रक्ष्यमाणा महात्मना ॥ १२ ॥ भविष्यति निरुद्विग्ना नारण्यं
गंतुमर्हसि ॥ ममाश्रमसमीपे तु हिमेषु मरुधन्वसु ॥ १३ ॥ समुद्रवालुकापूर्णे दानदो बलदर्पितः ॥ देवतानामवध्यो हि महाकायो महाबलः
॥ १४ ॥ अंतर्भूमिगतस्तत्र वालुकांतर्हितः स्थितः ॥ राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुंधुनामा सुदारुणः ॥ १५ ॥ शेते लोकविनाशाय तप आस्थाय [illegible]
[illegible] तस्य पर्यन्ते स निश्वासं विमुंचति ॥ १६ ॥ यदा तदा भूश्चलति सशैलवनकानना ॥ सविस्फुलिंगं सांगारं सधूममपि सारुणम् ॥ १७ ॥ [illegible]
[illegible] तस्मिन्स्थातुं स्वआश्रमे ॥ तं वारय महाबाहो लोकानां हितकाम्यया ॥ १८ ॥ लोकास्स्वस्था भवंत्वद्य तस्मिन्[illegible]
[illegible] समर्थः पृथिवीपते ॥ १९ ॥ विष्णुना च वरो दत्तो महान्पूर्वयुगेऽनघ ॥ तेजसा स्वेन ते विष्णुस्तेज आप्याययिष्यति ॥ २० ॥ [illegible]

हि महान्धर्मः प्रजानामिह दृश्यते ॥ न तथा दृश्यतेऽरण्ये मा तेऽभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ २१ ॥ ईदृशो नहि राजेन्द्र कश्चिद्धर्मः प्रवर्तते ॥ प्रजानां
पालने यादृक् पुरा राजर्षिभिः कृतः ॥ २२ ॥ स एवमुक्तो राजर्षिरुत्तंकेन महात्मना ॥ कुवलाश्वः सुतं प्रादात्तस्मै धुन्धुनिबर्हणे ॥ २३ ॥
भगवन्न्यस्तशस्त्रोऽहमयं तु तनयो मम ॥ भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुन्धुमारो न संशयः ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वा पुत्रमादिश्य ययौ स तपसे नृपः ॥
कुवलाश्वश्च सोत्तङ्को ययौ धुन्धुविनिग्रहे ॥ २५ ॥ तमाविशत्तदा विष्णुर्भगवांस्तेजसा प्रभुः ॥ उत्तंकस्य नियोगाद्वै लोकानां हितकाम्यया ॥
॥ २६ ॥ तस्मिन्प्रयाते दुर्द्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत् ॥ एष श्रीमान्नृपसुतो धुन्धुमारो भविष्यति ॥ २७ ॥ दिव्यैर्माल्यैश्च तं देवास्समन्ता
त्समवारयन् ॥ प्रशंसां चक्रिरे तस्य जय जीवेति वादिनः ॥ २८ ॥ स गत्वा जयतां श्रेष्ठस्तनयैस्सह पार्थिवः ॥ समुद्रं खनयामास वालुका
र्णवमध्यतः ॥ २९ ॥ नारायणस्य विप्रर्षेस्तेजसाप्यायितस्तु सः ॥ बभूव सुमहातेजा भूयो बलसमन्वितः ॥ ३० ॥ तस्य पुत्रैः खनद्भिस्तु वालुका
न्तर्गतस्तु सः ॥ धुन्धुरासादितो ब्रह्मन् दिशमाश्रित्य पश्चिमाम् ॥ ३१ ॥ मुखजेनाग्निना क्रोधाल्लोकान्संवर्तयन्निव ॥ वारि सुस्राव वेगेन विधोः
कधिरिवोदये ॥ ३२ ॥ ततोऽनलैरभिहतं दग्धं पुत्रशतं हि तत् ॥ त्रय एवावशिष्टाश्च तेषु मध्ये मुनीश्वर ॥ ३३ ॥ ततस्स राजा विप्रेन्द्र राक्षसं
तं महाबलम् ॥ आससाद महातेजा धुन्धुं विप्रविनाशनम् ॥ ३४ ॥ तस्य वारिमयं वेगमापीय स नराधिपः ॥ वह्निबाणेन वह्निं तु
शमयामास वारिणा ॥ ३५ ॥ तं निहत्य महाकायं बलेनोदकराक्षसम् ॥ उत्तंकस्येक्षयामास कृतं कर्म नराधिपः ॥ ३६ ॥ उत्तंकस्तु वरं
प्रादात्तस्मै राज्ञे महामुने ॥ अददच्चाक्षयं वित्तं शत्रुभिश्चापराजयम् ॥ ३७ ॥ धर्मे मतिं च सततं स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ॥ पुत्राणां
चाक्षयं लोकं रक्षसा ये तु संहताः ॥ ३८ ॥ तस्य पुत्रास्त्रयशिशष्टाः दृढाश्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥ हंसाश्वकपिलाश्वौ च कुमारौ तत्कनीयसौ
॥ ३९ ॥ धौंधुमारिर्दृढाश्वो यो हर्य्यश्वस्तस्य चात्मजः ॥ हर्य्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत्पुत्रो धर्मरतस्सदा ॥ ४० ॥ संहताश्वो निकुंभस्य पुत्रो
रणविशारदः ॥ अक्षाश्वश्च कृताश्वश्च संहताश्वसुतोऽभवत् ॥ ४१ ॥ तस्य हैमवती कन्या सतां मान्या वृषद्वती ॥ विख्याता त्रिषु लोकेषु
पुत्रस्तस्याः प्रसेनजित् ॥ ४२ ॥ लेभे प्रसेनजिद्भार्य्यां गौरीं नाम पतिव्रताम् ॥ अभिशप्ता तु सा भर्त्रा नदी सा बाहुदा कृता ॥ ४३ ॥ तस्य
पुत्रो महानासीद्युवनाश्वो महीपतिः ॥ मांधाता युवनाश्वस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ४४ ॥ तस्य चैत्ररथी भार्य्या शशबिन्दुसुताऽभवत् ॥
पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातॄणामयुतं च सः ॥ ४५ ॥ तस्यामुत्पादयामास मान्धाता द्वौ सुतौ तदा ॥ पुरुकुत्सं च धर्मज्ञं मुचुकुन्दं च

धार्मिकम् ॥ ४६ ॥ पुरुकुत्ससुतस्त्वासीद्विद्वांस्त्र्यारुणिः कविः ॥ तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबली ॥ ४७ ॥ पाणिग्रहणमंत्राणां विघ्नं
चक्रे महात्मभिः ॥ येन भार्य्या हृता पूर्वं कृतोद्वाहः परस्य वै ॥४८॥ बलात्कामाच्च मोहाच्च संहर्षाच्च मदोत्कटात् ॥ जहार कन्यां कामाच्च कस्य
चित्पुरवासिनः ॥४९॥ अधर्मसंगिनं तं तु राजा त्र्यारुणिस्त्यजन् ॥ अपध्वंसेति बहुशोऽवदत्क्रोधसमन्वितः ॥५० ॥ पितरं सोऽब्रवीन्मुक्तः क्व
गच्छामीति वै तदा ॥ वस श्वपाकनिकटे राजा प्राहेति तं तदा ॥५१॥स हि सत्यव्रतस्तेन श्वपाकावसथांतिके ॥ पित्रा त्यक्तोऽवसद्वीरो धर्मपालेन
भूभुजा ॥५२॥ ततस्त्र्यारुणी राजा विरक्तः पुत्रकर्म्मणा ॥ स शंकरतपः कर्तुं सर्वं त्यक्त्वा वनं ययौ ॥ ५३ ॥ ततस्तस्य स्वविषये नावर्षत्पाक
शासनः ॥ समा द्वादश विप्रर्षे तेनाधर्मेण वै तदा॥५४॥दारांस्तस्य तु विषये विश्वामित्रो महातपाः॥संत्यज्य सागरानूपे चचार विपुलं तपः ॥५५ ॥
तस्य पत्नी गले बद्ध्वा मध्यमं पुत्रमौरसम्॥शेषस्य भरणार्थाय व्यक्रीणाद्गोशतेन च ॥५६॥तां तु दृष्ट्वा गले बद्धं विक्रीणंतीं स्वमात्मजम् ॥ महर्षि
पुत्रं धर्म्मात्मा मोचयामास तं तदा॥५७॥सत्यव्रतो महाबाहुर्भरणं तस्य चाकरोत् ॥ विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनुक्रोशार्थमेव च ॥५८॥ तदारभ्य स
पुत्रस्तु विश्वामित्रस्य वै मुनेः ॥ अभवद्गालवो नाम गलबंधान्महातपाः॥५९॥इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां मनुवंशवर्णनं नाम सप्तत्रिं
शोऽध्यायः॥३७॥सूत उवाच॥सत्यव्रतस्तु तद्भक्त्या कृपया च प्रतिज्ञया॥विश्वामित्रकलत्रं च पोषयामास वै तदा॥१॥हत्वा मृगान्वराहांश्च महिषांश्च
वनेचरान् ॥ विश्वामित्राश्रमाभ्याशे तन्मांसं चाक्षिपन्मुने ॥ २ ॥ तीर्थं गां चैव राज्यं च तथैवांतःपुरं मुनिः ॥ याज्योपाध्यायसंयोगाद्वसिष्ठः पर्य्य
रक्षत॥३॥सत्यव्रतस्य वाक्याद्वा भाविनोऽर्थस्य वै बलात्॥ वसिष्ठोऽभ्यधिकं मन्युं धारयामास नित्यशः॥४॥पित्रा तु तं तदा राष्ट्रात्परित्यक्तं स्वमा
त्मजम् ॥ न वारयामास मुनिर्वसिष्ठः कारणेन च ॥ ५ ॥ पाणिग्रहणमंत्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ॥ न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपांशुमबुद्ध्यत ॥ ६॥
तस्मिन्स परितोषाय पितुरासीन्महात्मनः ॥ कुलस्य निष्कृतिर्विप्र कृतवान्वै भवेदिति ॥ ७ ॥ न तं वसिष्ठो भगवान्पित्रा त्यक्तं न्यवारयत्॥ अभि
षेक्ष्याम्यहं पुत्रमस्यां नैवाब्रवीन्मुनिः ॥८॥स तु द्वादश वर्षाणि दीक्षां तामुद्वहद्बली ॥ अविद्यमाने मांसे तु वसिष्ठस्य महात्मनः ॥९॥ सर्वकामदुहां
दोग्ध्रीं ददर्श स नृपात्मजः ॥ तां वै क्रोधाच्च लोभाच्च श्रमाद्वै च क्षुधान्वितः॥१०॥ दशधर्मगतो राजा तां जघान स वै मुने॥ स तं मांसं स्वयं चैव
विश्वामित्रस्य चात्मजम् ॥११॥ भोजयामास तच्छ्रुत्वा वसिष्ठो ह्यस्य चुकुपे ॥ उवाच च मुनिश्रेष्ठस्तं तदा क्रोधसंयुतः ॥१२॥ वसिष्ठ उवाच ॥

पातयेयमहं क्रूरं तव शङ्कुमयोमयम् ॥ यदि ते द्वाविमौ शंकू नश्येतां वै कृतौ पुरा ॥ १३ ॥ पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च ॥ अप्रोक्षितोपयो
गाच्च त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥ १४ ॥ त्रिशंकुरिति होवाच त्रिशंकुरिति स स्मृतः ॥ विश्वामित्रस्तु दाराणामागतो भरणे कृते ॥ १५ ॥ तेन तस्मै
वरं प्रादान्मुनिः प्रीतस्त्रिशंकवे ॥ छन्द्यमानो वरेणाथ वरं वव्रे नृपात्मजः ॥ १६ ॥ अनावृष्टिभये चास्मिञ्जाते द्वादशवार्षिके ॥ अभिषिच्य पितृ
राज्ये याजयामास तं मुनिः ॥ १७ ॥ मिषतां देवतानां च वसिष्ठस्य च कौशिकः ॥ सशरीरं तदा तं तु दिवमारोहयत्प्रभुः ॥ १८ ॥ तस्य सत्य
रथा नाम भार्य्या केकयवंशजा ॥ कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकल्मषम् ॥ १९ ॥ स वै राजा हरिश्चन्द्रो त्रैशंकव इति स्मृतः ॥ आहर्ता राजसू
यस्य सम्राडिति ह विश्रुतः ॥ २० ॥ हरिश्चन्द्रस्य हि सुतो रोहितो नाम विश्रुतः ॥ रोहितस्य वृकः पुत्रो वृकाद्बाहुस्तु जज्ञिवान् ॥ २१ ॥
हैहयास्तालजंघाश्च निरस्यंति स्म तं नृपम् ॥ नात्माथ धार्मिको विप्रः स हि धर्मपरोऽभवत् ॥ २२ ॥ सगरं ससुतं बाहुर्जज्ञे सहगरेण वै ॥ और्व
स्याश्रममासाद्य भार्गवेणाभिरक्षितः ॥ २३ ॥ आग्नेयमस्त्रं लब्ध्वा च भार्गवात्सगरो नृपः ॥ जिगाय पृथिवीं हत्वा तालजंघान्सहैहयान् ॥ २४ ॥
शकान्बहूदकांश्चैव पारदान्तगणान्खशान् ॥ सुधर्मं स्थापयामास शशास वृषतः क्षितिम् ॥ २५ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ स वै गरेण सहितः कथं
जातस्तु क्षत्रियात् ॥ जितवानेतदाचक्ष्व विस्तरेण हि सूतज ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ पारीक्षितेन संपृष्टो वैशंपायन एव च ॥ यदाचष्ट स्म तद्वक्ष्ये
शृणुष्वैकमना मुने ॥ २७ ॥ ॥ पारीक्षित उवाच ॥ कथं स सगरो राजा गरेण सहितो मुने ॥ जातस्स जज्ञिवान्भूपानेतदाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥
॥ वैशंपायन उवाच ॥ बाहोर्व्यसनिनस्तात हृतं राज्यमभूत्किल ॥ हैहयैस्तालजंघैश्च शकैस्सार्द्धं विशांपते ॥ २९ ॥ यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः
पाह्लवास्तथा ॥ बहूदकाश्च पंचैव गणाः प्रोक्ताश्च रक्षसाम् ॥ ३० ॥ एते पंच गणा राजन् हैहयार्थेषु रक्षसाम् ॥ कृत्वा पराक्रमान् बाहो
राज्यं तेभ्यो ददुर्बलात् ॥ ३१ ॥ हृतराज्यस्ततो राजा स वै बाहुर्वनं ययौ ॥ पत्न्या चानुगतो दुःखी स वै प्राणानवासृजत् ॥ ३२ ॥ पत्नी या
यादवी तस्य सगर्भा पृष्ठतो गता ॥ सपत्न्या च गरस्तस्यै दत्तः पूर्वसुतैषया ॥ ३३ ॥ सा तु भर्तुश्चितां कृत्वा ज्वलनं चावरोहत ॥ और्वस्तां
भार्गवो राजन्कारुण्यात्समवारयत् ॥ ३४ ॥ तस्याश्रमे स्थिता राज्ञी गर्भरक्षणहेतवे ॥ सिषेवे मुनिवर्य्यं तं स्मरन्ती शंकरं हृदा ॥ ३५ ॥ एकदा
खलु तद्गर्भो गरेणैव सह च्युतः ॥ सुमुहूर्त्ते सुलग्ने च पंचोच्चग्रहसंयुते ॥ ३६ ॥ तस्मिँल्लग्ने च बलिनि सर्वथा मुनिसत्तम ॥ व्यजायत महाबाहुस्स
गरो नाम पार्थिवः ॥ ३७ ॥ और्वस्तु जातकर्मादि तस्य कृत्वा महात्मनः ॥ अध्याप्य वेदशास्त्राणि ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् ॥ ३८ ॥ आग्नेयं तं महा

मागो ह्यमरैरपि दुस्सहम् ॥ जग्राह विधिना प्रीत्या सगरोऽसौ नृपोत्तमः ॥ ३९ ॥ स तेनाह्ययुक्तेनैव बलेन च समन्वितः ॥ हैहयान्विजघानाशु
संक्रुद्धोऽस्त्रबलेन च ॥ ४० ॥ आजहार च लोकेषु कीर्तिं कीर्तिमतां वरः ॥ धर्मं संस्थापयामास सगरोऽसौ महीतले ॥ ४१ ॥ ततश्शकास्सयवनाः
काम्बोजाः पाह्लवास्तथा ॥ हन्यमानास्तदा ते तु वसिष्ठं शरणं ययुः ॥ ४२ ॥ वसिष्ठो वंचनां कृत्वा समयेन महाद्युतिः ॥
सगरं वारयामास तेषां दत्वाभयं नृपम् ॥ ४३ ॥ सगरस्स्वां प्रतिज्ञां तु गुरोर्वाक्यं निशम्य च ॥ धर्मं जघान तेषां वै केशान्यत्वं चकार ह
॥ ४४ ॥ अर्द्धं शकानां शिरसो मुंड कृत्वा व्यसर्जयत ॥ यवनानां शिरस्सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ ४५ ॥ पारदा मुंडकेशाश्च
पाह्लवाश्श्मश्रुधारिणः ॥ निस्स्वाध्यायवषट्कारा कृतास्तेन महात्मना ॥ ४६ ॥ जिता च सकला पृथ्वी धर्मतस्तेन भूभुजा ॥ सर्वे त क्षत्रिया
स्तात धर्महीनाः कृताः पुरा ॥ ४७ ॥ स धर्मविजयी राजा विजित्वेमां वसुंधराम् ॥ अश्वं संस्कारयामास वाजिमेधाय पार्थिवः ॥
॥ ४८ ॥ तस्य चारयतस्सोऽश्वस्समुद्रे पूर्वदक्षिणे ॥ गतः षष्टिसहस्रैस्तु तत्पुत्रैरन्वितो मुने ॥ ४९ ॥ देवराजेन शक्रेण सोऽश्वो हि स्वार्थसाधिना ॥
वेलासमीपेऽपहृतो भूमिं चैव प्रवेशितः ॥ ५० ॥ महाराजोऽथ सगरस्तद्धयान्वेषणाय च ॥ स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास सर्वतः ॥ ५१ ॥
आसेदुस्ते ततस्तत्र खन्यमाने महार्णवे ॥ तमादिपुरुषं देवं कपिलं विश्वरूपिणम् ॥ ५२ ॥ तस्य चक्षुस्समुत्थेन वह्निना प्रतिबुध्यतः ॥
दग्धाः षष्टिसहस्राणि चत्वारस्त्ववशेषिताः ॥ ५३ ॥ हर्षकेतुस्सुकेतुश्च तथा धर्मरथोऽपरः ॥ शूरः पंचजनश्चैव तस्य वंशकरा नृपाः ॥ ५४ ॥ प्रादाच्च
तस्मै भगवान् हरिः पंच वरान्स्वयम् ॥ वंशं मेधां च कीर्तिंश्च समुद्रं तनयं धनम् ॥ ५५ ॥ सागरत्वं च लेभे स कर्मणा तस्य तेन वै ॥ तं चाश्वमेधिकं
सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान् ॥ ५६ ॥ आजहाराश्वमेधानां शतं स तु महायशाः ॥ इजे शंभुविभूतीश्च देवतास्तत्र सुव्रताः ॥ ५७ ॥ इति श्रीशिवमहा
पुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां सत्यव्रतादिसगरपर्यंतवंशवर्णनं नामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ सगरस्यात्मजा वीराः कथं
जाता महाबलाः ॥ विक्रांताः षष्टिसाहस्रा विधिना केन वा वद ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ द्वे पत्न्यौ सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे ॥ और्व
स्तयोर्वरं प्रादात्तोषितो मुनिसत्तमः ॥ २ ॥ षष्टिपुत्रसहस्राणि एका वव्रे तरस्विनाम ॥ एकं वंशकरं त्वेका यथेष्टं वरशालिनी ॥ ३ ॥ तत्रैवा
गत्य तॉल्लब्ध्वा पुत्रान्शूरान्बहूंस्तदा ॥ सा चैव सुषुवे तुम्बं बीजपूर्णं पृथक्कृतम् ॥ ४ ॥ ते सर्वे हि स्वधात्रीभिर्विवृधुश्च यथाक्रमम् ॥ घृतपूर्णेषु कुम्भेषु
कुमाराः प्रीतिवर्द्धनाः ॥ ५ ॥ कपिलाग्निप्रदग्धानां तेषां तत्र महात्मनाम् ॥ एकः पंचजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह ॥ ६ ॥ ततः पंचजनस्यासी

[illegible] वीर्यवान् ॥ दिलीपस्तनयस्तस्य पुत्रो यस्य भगीरथः ॥ ७ ॥ यस्तु गंगां सरिच्छ्रेष्ठामवातारयत प्रभुः ॥ समुद्रमानयच्चेमां दुहितृत्वमक-
ल्पयत् ॥ ८ ॥ भगीरथसुतो राजा श्रुतसेन इति श्रुतः ॥ नाभागस्तु सुतस्तस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ९ ॥ अम्बरीषस्तु नाभागिसिन्धुद्वीपस्ततो-
ऽभवत् ॥ अयुताजित्तु दायादः सिन्धुद्वीपस्य वीर्यवान् ॥ १० ॥ अयुताजित्सुतस्त्वासीदृतुपर्णो महायशाः ॥ [illegible]ऽसौ [illegible]
ऽभवत् ॥ ११ ॥ ऋतुपर्णसुतस्त्वासीत्सुपर्णो महाद्युतिः ॥ तस्य कल्माषपादो वै नाम्ना मित्रसहस्तथा ॥ १२ ॥ [illegible]
[illegible]श्रुतः ॥ अनरण्यस्तु पुत्रोऽभूद्विश्रुतस्सर्वशर्मणः ॥ १३ ॥ अनरण्यसुतो राजा विद्वान्मुडिदुहोऽभवत् ॥ निघ्नस्तस्य तनयो [illegible]
॥ १४ ॥ येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितम् ॥ त्रयोऽपि संचिता लोका बुद्ध्या सत्येन चानघ ॥ १५ ॥ दीर्घबाहु[illegible]
[illegible]सुतः ॥ अजस्तस्य तु पुत्रोऽभूत्तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥ १६ ॥ रामो दशरथाज्जज्ञे धर्मात्मा यो महायशाः ॥ स विष्णुंशो महाशेषः पौलस्त्यो येन
पातितः ॥ १७ ॥ तच्चरित्रं च बहुधा पुराणेषु प्रवर्णितम् ॥ रामायणे प्रसिद्धं हि नातः प्रोक्तं तु विस्तरात् ॥ १८ ॥ रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभि-
विश्रुतः ॥ अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः ॥ १९ ॥ निषधस्य नलः पुत्रो नभाः पुत्रो नलस्य तु ॥ नभसः पुण्डरीकस्तु क्षेमधन्वा त-
त्स्मृतः ॥ २० ॥ क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीकः प्रतापवान् ॥ आसीदहीनगुर्नाम देवानीकात्मजः प्रभुः ॥ २१ ॥ अहीनगोस्तु [illegible]
[illegible] वीर्यवान् ॥ वीरसेनात्मजस्तस्य यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्भवः ॥ २२ ॥ वीरसेनस्य दायादः पारियात्रो बभूव ह ॥ ततो [illegible]
[illegible]स्तस्माद्भूत्सुतः ॥ २३ ॥ अर्कांशसंभवस्तस्मात्पुत्रो यक्षः प्रतापवान् ॥ तत्सुतस्त्वगुणस्त्वासीत्तस्माद्विधृतिरात्मजः ॥ २४ ॥ हिरण्यनाभस्त-
[illegible] योगाचार्यो बभूव ह ॥ स शिष्यो जैमिनिमुनेरात्मविद्याविशारदः ॥ २५ ॥ कौशल्यो याज्ञवल्क्योऽथ योग[illegible] ॥ यतो-
ऽध्यगात् नृपवराद्धृदयग्रंथिभेदनम् ॥ २६ ॥ तत्सुतो पुष्यनामा हि ध्रुवसंधिस्तदात्मजः ॥ अग्निवर्णस्सुतस्तस्य शीघ्रनामा सुतस्ततः ॥ २७ ॥
मरुर्नामा सुतस्तस्य योगसिद्धो बभूव ह ॥ असावास्तेऽद्यापि प्रभुः कलापग्रामसंज्ञके ॥ २८ ॥ [illegible] मुनिभिः [illegible] स [illegible] हि ॥
पुनर्भावयिता नष्टं सूर्यवंशं विशेषतः ॥ २९ ॥ पृथुश्रुतश्च तत्पुत्रस्संधिस्तस्य सुतः [illegible] ॥ अमर्षणस्सुतस्तस्य महस्वांस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ३० ॥
विश्वसाह्वस्सुतस्तस्य तत्सुतोऽभूत्प्रसेनजित् ॥ तक्षकस्तस्य तनयस्तत्सुतो हि बृहद्बलः ॥ ३१ ॥ एते इक्ष्वाकुवंशीया अतीताः संप्रकीर्तिताः ॥
शृणुतानागतान्भूतांस्तद्वंश्यान्धर्मवित्तमान् ॥ ३२ ॥ बृहद्बलस्य तनयो भविता हि बृहद्रणः ॥ [illegible]स्तस्योरुक्रियो हि ॥ भविष्यति ॥ ३३ ॥

वत्सवृद्धस्सुतस्तस्य प्रतिव्योमासुतस्ततः ॥ भानुस्तत्तनयो भावी दिवाको वाहिनीपतिः ॥ ३४ ॥ सहदेवस्सुतस्तस्य महावीरो भविष्यति ॥ तत्सु
तो बृहदश्वो हि भानुमांस्तत्सुतो बली ३५ ॥ सुतो भानुमतो भावी प्रतीकाश्वश्च वीर्यवान् ॥ सुप्रतीकस्सुतस्तस्य भविष्यति नृपोत्तमः ॥ ३६ ॥
मरुदेवस्सुतस्तस्य सुनक्षत्रो भविष्यति ॥ तत्सुतः पुष्करस्तस्यांतरिक्षस्तत्सुतो द्विजाः ॥ ३७ ॥ सुतपास्तत्सुतो वीरो मित्रचित्तस्य चात्मजः ॥
बृहद्राजस्सुतस्तस्य बर्हिनामा तदात्मजः ॥ ३८ ॥ कृतंजयस्सुतस्तस्य तत्सुतो हि रणंजयः ॥ संजयस्तु मयस्तस्य तस्य शाक्यो हि चात्मजः ॥ ३९ ॥
शुद्धोदस्तनयस्तस्य लांगलस्तु तदात्मजः ॥ तस्य प्रसेनजित्पुत्रो तत्सुतः क्षुद्रकाह्वयः ॥ ४० ॥ रुणको भविता तस्य सुरथस्तत्सुतः स्मृतः ॥ सुमि
त्रस्तत्सुतो भावी वंशान्तिमो नृप एव हि ॥ ४१ ॥ सुमित्रांतोऽन्वयोऽयं वै इक्ष्वाकूणां भविष्यति ॥ राज्ञां वै चित्रवीर्याणां धर्म्मिष्ठानां सुकर्म्मणाम् ॥ ४२ ॥
सुमित्रं प्राप्य राजानं स तद्वंशश्शुभः कलौ ॥ संस्थां प्राप्स्यति तद्भ्राता वर्द्धिष्यति पुनः कृते ॥ ४३ ॥ एतद्वैवस्वते वंशे राजानो भूरिदक्षिणाः ॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ ४४ ॥ पुण्येयं परमा सृष्टिरादित्यस्य विवस्वतः ॥ श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च ॥
॥ ४५ ॥ पठञ्शृण्वन्निमां सृष्टिमादित्यस्य च मानवः ॥ प्रजावानेति सायुज्यमिह भुक्त्वा सुखं परम् ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
पञ्चम्यामुमासंहितायां वैवस्वतवंशोद्भवराजवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य श्राद्धदेव-
सूर्य्यान्वयमनुत्तमम् ॥ पर्य्यपृच्छन्मुनिश्रेष्ठश्शौनकस्सूतमादरात् ॥ १ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ सूतसूत चिरंजीव व्यासशिष्य नमो
ऽस्तु ते ॥ श्राविता परमा दिव्या कथा परमपावनी ॥ २ ॥ त्वयाप्रोक्तः श्राद्धदेवस्सूर्य्यः सद्वंशवर्द्धनः ॥ संशयस्तत्र मे जातस्तं
ब्रवीमि त्वदग्रतः ॥ ३ ॥ कुतो वै श्राद्धदेवत्वमादित्यस्य विवस्वतः ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्प्रीत्या छिन्धि मे संशयं त्विमम् ॥ ४ ॥
श्राद्धस्यापि च माहात्म्यं तत्फलं च वद प्रभो ॥ प्रीताश्च पितरो येन श्रेयसा योजयंति तम् ॥ ५ ॥ एतच्च श्रोतुमिच्छामि पितॄणां
सर्गमुत्तमम् ॥ कथय त्वं विशेषेण कृपां कुरु महामते ॥ ६ ॥ वच्मि तत्तेऽखिलं प्रीत्या पितृसर्गं तु शौनक ॥ मार्कण्डेयेन कथितं भीष्माय
परिपृच्छते ॥ ७ ॥ गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय धीमते ॥ ततेऽहं संप्रवक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदम् ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरेण संपृष्टो भीष्मो धर्म
भृतां वरः ॥ शरशय्यास्थितः प्रोचे तच्छृणुष्व वदामि ते ॥ ९ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुष्टिकामेन पुंसा वै कथं पुष्टिरवाप्यते ॥ एतच्छ्रोतु
मिच्छामि किं कुर्वाणो न सीदति ॥ १० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ युधिष्ठिरेण संपृष्टं प्रश्नं श्रुत्वा स धर्मवित् ॥ भीष्मः प्रोवाच सुप्रीत्या सर्वेषां

शृण्वतां वचः ॥ ११ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ये कुर्वन्ति नराश्श्राद्धान्यपि प्रीत्या युधिष्ठिर ॥ श्राद्धैः प्रीणाति तत्सर्वं पितॄणां हि प्रसादतः
॥ १२ ॥ श्राद्धानि चैव कुर्वंति फलकामास्सदा नराः ॥ अभिसंधाय पितरं पितुश्च पितरं तथा ॥ १३ ॥ पितुः पितामहश्चैव त्रिषु पिंडेषु नित्य
दा ॥ पितरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य च प्रजाम् ॥ १४ ॥ पुष्टिकामस्य पुष्टिं च प्रयच्छंति युधिष्ठिर ॥ १५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्तंते
पितरः स्वर्गे केषांचिन्नरके पुनः ॥ प्राणिनां नियतं चापि कर्मजं फलमुच्यते ॥ १६ ॥ तानि श्राद्धानि दत्तानि कथं गच्छंति वै पितॄन् ॥ कथं
शक्तास्तमाहर्तुं नरकस्थाः फलं पुनः ॥ १७ ॥ देवा अपि पितॄन्स्वर्गे यजंत इति मे श्रुतम् ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण ब्रवीहि मे ॥ १८ ॥
भीष्म उवाच ॥ अत्र ते कीर्तयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम ॥ पित्रा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै ॥ १९ ॥ श्राद्धकाले मम पितुर्मया पिंडस्स
मुद्यतः ॥ मत्पिता मम हस्तेन भित्त्वा भूमिमयाचत ॥ २० ॥ नैष कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चाप्यहम् ॥ कुशेष्वेव ततः पिंडं दत्तवानविचार
यन् ॥ २१ ॥ ततः पिता मे संतुष्टो वाचा मधुरया तदा ॥ उवाच भारतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयानघ ॥ २२ ॥ त्वया दायादवानस्मि धर्मज्ञेन विपश्चिता ॥ तारितो
ऽहं तु जिज्ञासा कृता मे पुरुषोत्तम ॥ २३ ॥ प्रमाणं यद्धि कुरुते धर्माचारेण पार्थिवः ॥ प्रजास्तदनु वर्तंते प्रमाणाचरितं सदा ॥ २४ ॥ शृणु त्वं
भारतश्रेष्ठ वेदधर्मांश्च शाश्वतान् ॥ प्रमाणं वेदधर्मस्य पुत्र निर्वर्त्तितं त्वया ॥ २५ ॥ तस्मात्तवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमम् ॥ ददामि त्वं प्रतीक्षस्व
त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २६ ॥ न ते प्रभविता मृत्युर्यावज्जीवितुमिच्छसि ॥ त्वत्तोऽभ्यनुज्ञां सम्प्राप्य मृत्युः प्रभविता पुनः ॥ २७ ॥ किं वा ते प्रार्थितं
भूयो ददामि वरमुत्तमम् ॥ तद्ब्रूहि भरतश्रेष्ठ यत्ते मनसि वर्तते ॥ २८ ॥ इत्युक्तवति तस्मिंस्तु अभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ अवोचं कृतकृत्योऽहं
प्रसन्ने त्वयि मानद ॥ प्रश्नं पृच्छामि वै कंचिद्व्याख्यस्स भवता स्वयम् ॥ २९ ॥ स मामुवाच तद्ब्रूहि यदीच्छसि ददामि ते ॥ इत्युक्तेन मया
तत्र पृष्टः प्रोवाच तन्नृपः ॥ ३० ॥ ॥ शंतनुरुवाच ॥ शृणु तात प्रवक्ष्यामि प्रश्नं तेऽहं यथार्थतः ॥ पितृकल्पं च निखिलं मार्कण्डेयेन मे श्रुतम्
॥ ३१ ॥ यत्त्वं पृच्छसि मां तात तदेवाहं महामुनिम् ॥ मार्कण्डेयमपृच्छं हि स मां प्रोवाच धर्मवित् ॥ ३२ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु
राजन्मया दृष्टं कदाचित्पश्यता दिवम् ॥ विमानं महदायांतमन्तरेण गिरेस्तदा ॥ ३३ ॥ तस्मिन्विमाने पर्यक्षं ज्वलितांगारवर्चसम् ॥ महातेजः प्रज्व
लितं निर्विशेषं मनोहरम् ॥ ३४ ॥ अपश्यं चैव तत्राहं शयानं दीप्ततेजसम् ॥ अंगुष्ठमात्रं पुरुषमग्नावग्निमिवाहितम् ॥ ३५ ॥ सोऽहं तस्मै नमः कृत्वा
प्रणम्य शिरसा प्रभुम् ॥ अपृच्छं चैव तमहं विघ्नामस्त्वां कथ [illegible] ॥ ३६ ॥ स मामुवाच धर्मात्मा ते न तद्विद्यते तपः ॥ येन त्वं

[illegible] मां हि मुने वै [illegible]स्सुतम् ॥ ३७ ॥ सनत्कुमारमिति मां वि[illegible]क करवाणि ते ॥ ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्राः कनीयांसस्तु [illegible] ॥ ३८ ॥
भ्रातरस्तात दुर्धर्षा येषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ॥ वयं तु यतिधर्माणस्संयम्यात्मानमात्मनि ॥ ३९ ॥ यथोत्पन्नास्तथैवाहं कुमार इति विश्रुतः ॥
तस्मात्सनत्कुमारं मे नामैतत्कथितं मुने ॥ ४० ॥ यद्भक्त्या ते तपश्चीर्णं मम दर्शनकांक्षया ॥ एष दृष्टोऽस्मि भद्रं ते कं कामं करवाणि ते
॥ ४१ ॥ इत्युक्तवन्तं तं चाहं प्रावोचं त्वं शृणु प्रभो ॥ पितॄणामादिसर्गं च कथयस्व यथातथम् ॥ ४२ ॥ इत्युक्तस्तु मां प्राह शृणु
सर्वं यथातथम् ॥ वच्मि ते तत्त्वतस्तात पितृसर्गं शुभावहम् ॥ ४३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ देवान्पुत्रानसृजद्ब्रह्मा मां यक्ष्यध्वं स चाह तान् ॥
पसमुत्सृज्य तमात्मानमयजंस्ते फलार्थिनः ॥ ४४ ॥ ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा भविष्यथ ॥ तस्मात्किंचिदजानंतो नष्टसंज्ञाः पितामहम्
॥ ४५ ॥ प्रोचुस्तं प्रणतास्सर्वे कुरुष्वानुग्रहं हि नः ॥ इत्युक्तास्तानुवाचेदं प्रायश्चित्तार्थमेव हि ॥ ४६ ॥ पुत्रान्स्वान्परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवा
प्स्यथ ॥ इत्युक्ता नष्टसंज्ञास्ते पुत्रानपप्रच्छुरोजसा ॥ ४७ ॥ प्रायश्चित्तार्थमेवाथ लब्धसंज्ञा दिवौकसः ॥ गम्यतां पुत्रका एवं पुत्रैरुक्ताश्च तेऽनघ
॥ ४८ ॥ अभिशप्तास्तु ते देवाः पुत्रकामेन वेधसा ॥ पप्रच्छुरुक्ताः पुत्रैस्ते गतास्ते पुत्रका इति ॥ ४९ ॥ ततस्तानब्रवीद्देवो देवान्ब्रह्मा
असंशयान् ॥ शृणुध्वं निर्जरास्सर्वे यूयं न ब्रह्मवादिनः ॥ ५० ॥ तस्माद्यदुक्तं युष्माकं पुत्रैस्तैर्ज्ञानिसत्तमैः ॥ मंतव्यं संशयं त्यक्त्वा तथा न च
तदन्यथा ॥ ५१ ॥ देवाश्च पितरश्चैव यजध्वं त्रिदिवौकसः ॥ परस्परं महाप्रीत्या सर्वकामफलप्रदाः ॥५२॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ततस्ते छिन्नसंदेहाः
प्रीतिमंतः परस्परम् ॥ बभूवुर्मुनिशार्दूल ब्रह्मवाक्यात्सुखप्रदाः ॥ ५३ ॥ ततो देवा हि प्रोचुस्तान्यदुक्ताः पुत्रका वयम् ॥ तस्माद्भवंतः पितरो
भविष्यथ न संशयः ॥ ५४ ॥ पितृश्राद्धे क्रियां कश्चित्करिष्यति न संशयः ॥ श्राद्धैराप्यायितस्सोमो लोकानाप्याययिष्यति ॥ ५५ ॥
समुद्रं पर्वतवनं जंगमाजंगमैर्वृतम् ॥ श्राद्धानि पुष्टिकामैश्च ये करिष्यंति मानवाः ॥ ५६ ॥ तेभ्यः पुष्टिप्रदाश्चैव पितरः प्रीणितास्सदा ॥ श्राद्धे ये
च प्रदास्यंति त्रीन्पिण्डान्नामगोत्रतः ॥ ५७ ॥ सर्वत्र वर्तमानास्ते पितरः प्रपितामहाः ॥ भावयिष्यंति सततं श्राद्धदानेन तर्पिताः ॥ ५८ ॥ इति
मद्वचनं सत्यं भवत्वथ दिवौकसः ॥ पुत्राश्च पितरश्चैव वयं सर्वे परस्परम् ॥ ५९ ॥ एवं ते पितरो देवा धर्मतः पुत्रतां गताः ॥ अन्योन्यं पितरो
ह्येते प्रथिताः क्षितिमण्डले ॥ ६० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां श्राद्धकल्पे पितृप्रभाववर्णनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

१ कर्मणोऽविवक्षयाऽकर्मकत्वादार्षत्वाद्वात्मनेपदम् ।

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ सप्त ते तपतां श्रेष्ठ स्वर्गे पितृगणास्स्मृताः ॥ चत्वारो मूर्तिमंतो वै त्रयश्चैव ह्यमूर्तयः ॥ १ ॥ तान्यजंते देवगणा आद्या
विप्रादयस्तथा ॥ आप्याययंति ते पूर्वं सोमं योगबलेन वै ॥२॥ तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनां तु विशेषतः ॥सर्वेषां राजतं पात्रमथवा रजतान्वि
तम् ॥ ३ ॥ दत्तं स्वधा पुरोधाय श्राद्धे प्रीणाति वै पितॄन् ॥ वह्नेराप्यायनं कृत्वा सोमस्य तु यमस्य वै ॥ ४ ॥ उदगायनमप्यग्नावग्न्यभावेऽप्सु वा
पुनः ॥ पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयंति तम्॥५॥ यच्छंति पितरः पुष्टिं प्रजाश्च विपुलास्तथा ॥ स्वर्गमारोग्यवृद्धिं च यदन्यदपि चेप्सि
तम् ॥ ६ ॥ देवकार्य्यादपि मुने पितृकार्य्यं विशिष्यते ॥ पितृभक्तोऽसि विप्रर्षे तेन त्वमजरामरः ॥ ७ ॥ न योगेन मतिस्सा तु पितृभक्तस्य या
मुने ॥ पितृभक्तिर्विशेषेण तस्मात्कार्य्या महामुने ॥ ८ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ एवमुक्त्वाशु देवेशो देवानामपि दुर्लभम् ॥ चक्षुर्दत्त्वा सविज्ञानं
जगाम योगिकीं गतिम् ॥९॥शृणु भीष्म पुरा भूयो भारद्वाजात्मजा द्विजाः ॥ योगधर्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुश्चरितेन वै॥१०॥ वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः
पिशुनः कविरेव च ॥ स्वसृपः पितृवर्ती च नामभिः कर्मभिस्तथा ॥ ११ ॥ कौशिकस्य सुतास्तात शिष्या गर्गस्य चाभवन् ॥ पितर्य्युपरते सर्वे
प्रवसतस्तदाभवन् ॥ ॥ १२ ॥ विनियोगाद्गुरोस्तस्य गां दोग्ध्रीं समकालयन् ॥ समानवत्सां कपिलां सर्वेऽन्यायागतास्तदा ॥ १३ ॥ तेषां पथि
क्षुधार्तानां बाल्यान्मोहाच्च भारत ॥ क्रूरा बुद्धिस्समुत्पन्ना तां गां वै हिंसितुं तदा ॥ १४ ॥ तां कविस्स्वसृपश्चैव याचेते नेति वै तदा ॥ न चाशक्या
स्तु ताभ्यां वा तदा वारयितुं निजाः ॥ १५ ॥ पितृवर्ती तु यस्तेषां नित्यं श्राद्धाह्निको द्विजः ॥ स सर्वानब्रवीत्कोपात्पितृभक्तिसमन्वितः ॥ १६ ॥
यद्यशक्यं प्रकर्तव्यं पितॄनुद्दिश्य साध्यताम् ॥ प्रकुर्वंतो हि श्राद्धं तु सर्व एव समाहिताः ॥ १७ ॥ एवमेषा च गौर्धर्मं प्राप्स्यते नात्र संशयः ॥
पितॄनभ्यर्च्य धर्मेण नाधर्मो नो भविष्यति ॥ १८ ॥ एवमुक्ताश्च ते सर्वे प्रोक्षयित्वा च गां तदा॥पितृभ्यः कल्पयित्वा तु ह्युपाभुंजत भारत ॥१९॥
उपयुज्य च गां सर्वे गुरोस्तस्य न्यवेदयन् ॥ शार्दूलेन हता धेनुर्वत्सो वै गृह्यतामिति ॥ २० ॥ आर्तवत्स तु तं वत्सं प्रतिजग्राह वै द्विजः ॥ मिथ्यो
पचारतः पापमभूत्तेषां च गोघ्नताम् ॥ २१ ॥ ततः कालेन कियता कालधर्ममुपागताः ॥ ते सप्त भ्रातरस्तात बभूवुस्स्वायुषः क्षये ॥२२॥ ते वै क्रूर
तया हिंस्रत्वात्स्वानार्य्यत्वाद्गुरोस्तथा ॥ उग्रहिंसाविहाराश्च जातास्सप्त सहोदराः ॥ २३ ॥ लुब्धकस्य सुतास्तावद्बलवंतो मनस्विनः ॥ जाता व्याधा
दशार्णेषु सप्त धर्मविचक्षणाः ॥२४॥स्वधर्मनिरतास्सर्वे मृगा मोहविवर्जिताः॥आसन्नुद्वेगसंविग्ना रम्ये कालंजरे गिरौ ॥२५॥तमेवार्थमनुध्याय ह्यात्मनो
मरणसंभवम् ॥ आसन्वनचराः क्षांता निर्द्वंद्वा निष्परिग्रहाः ॥२६॥ ते सर्वे शुभकर्माणस्सद्धर्माणो वनेचराः ॥ विधर्माचरणैर्हीना जातिस्मरणसिद्ध

यः॥ २७ ॥पूर्वजातिषु यो धर्मः श्रुतो गुरुकुलेषु वै ॥ तथैव चास्थिता बुद्धौ संसारेऽप्यनिवर्तने ॥ २८ ॥ गिरिमध्ये जहुः प्राणाँल्लंघाहासस्तप
स्विनः ॥ तेषां तु पतितानां च यानि स्थानानि भारत ॥ २९ ॥ तथैवाद्यापि दृश्यंते गिरौ कालंजरे नृप ॥ कर्मणा तेन ते जाताः शुभाशुभविच
जंकाः॥३०॥शुभाशुभतरां योनिं चक्रवाकत्वमागताः॥ शुभे देशे सरिद्वीपे सप्तैवासञ्जलौकसः ॥३१॥ त्यक्त्वा सहचरीधर्मं मुनयो धर्मचारिणः ॥
निस्संगा निर्ममाश्शांता निर्द्वंद्वा निष्परिग्रहाः ॥ ३२ ॥ निवृत्तिनिर्वृताश्चैव शकुना नामतः स्मृताः ॥ त ब्रह्मचारिणस्सर्वे शकुना धर्मचारिणः ॥
॥३३॥ जातिस्मरास्सुसंवृद्धास्सप्तैव ब्रह्मचारिणः ॥ स्थिता एकत्र सद्धर्मा विकाररहितास्सदा ॥ ३४ ॥ विप्रयोनौ तु यन्मोहान्मिथ्यापचरितं गुरौ ॥
तिर्य्यग्योनौ तथा जन्म श्राद्धाज्ज्ञानं च लेभिरे ॥ ३५ ॥ तथा तु पितृकार्य्यार्थं कृतं श्राद्धं व्यवस्थितैः ॥ तदा ज्ञानं च जातिं च क्रमात्प्राप्त गुणो
त्तरम् ॥ ३६ ॥ पूर्वजादिषु यद्ब्रह्म श्रुतं गुरुकुलेषु वै ॥ तथैव संस्थितं ज्ञानं तस्माज्ज्ञानं समभ्यसेत् ॥ ३७ ॥ सुमनाश्च सुवाक्छुद्धः पंचमश्छिद्रद
र्शकः ॥ स्वतंत्रश्च सुयज्ञश्च कुलीना नामतः स्मृताः ॥३८॥ तेषां तत्र विहंगानां चरतां धर्मचारिणाम् ॥ सुवृत्तमभवत्तत्र तच्छृणुष्व महामुने ॥३९॥
नीपानामीश्वरो राजा प्रभावेण समन्वितः ॥ श्रीमानन्तःपुरवृतो वनं तत्राविवेश ह ॥ ४० ॥ स्वतंत्रश्चक्रवाकस्स स्पृहयामास तं नृपम् ॥ दृष्ट्वा यांतं
सुखोपेतं राज्यशोभासमन्वितम् ॥ ४१ ॥ यद्यस्ति सुकृतं किंचित्तपो वा नियमोऽपि वा ॥ खिन्नोऽहमुपवासेन तपसा निश्चलेन च ॥४२ ॥ तस्य
सर्वस्य पूर्णेन फलेनापि कृतेन हि ॥ सर्वसौभाग्यपात्रश्च भवेयमहमीदृशः ॥ ४३ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततस्तु चक्रवाकौ द्वावास्तुस्सहचारिणौ॥
आवां वै सचिवौ स्याव तव प्रियहितैषिणौ॥४४॥ तथेत्युक्त्वा तु तस्यासीत्तदा योगात्मनो गतिः ॥ एवं तौ चक्रवाकौ च स्ववाक्यं प्रत्यभाषताम्॥
॥४५॥ यस्मात्कर्म ब्रुवाणस्त्वं योगधर्ममवाप्य तम् ॥ एवं वरं प्रार्थयसे तस्माद्वाक्यं निबोध मे॥४६॥ राजा त्वं भविता तात कांपिल्ये नगरोत्तमे ॥
एतौ ते सचिवौ स्यातां व्यभिचारप्रवर्षितौ ॥४७॥ न तानूचुस्त्रयो राज्यं चतुरस्सहचारिणः ॥ स प्रसादं पुनश्चक्रे तन्मध्ये सुमनाब्रवीत् ॥४८॥
अंतवाँ भविता शापः पुनर्योगमवाप्स्यथ॥सर्वसत्त्वः सुयज्ञश्च स्वतंत्रोऽयं भविष्यति॥४९॥पितृप्रसादाद्युष्माभिस्संप्राप्तं सुकृतं भवेत्॥मां मोक्षमित्य
धर्मेण पितृभ्यश्चोपकल्पिताः ॥५०॥ अस्माकं ज्ञानसंयोगस्सर्वेषां योगसाधनम् ॥ इदं च वाक्यं संरब्धं श्लोकमेकमुदाहृतम् ॥५१॥ पुरुषान्तरितं
श्रुत्वा ततो योगमवाप्स्यथ ॥ इत्युक्त्वा स तु मौनोऽभूद्विहंगस्सुमना बुधः ॥५२॥मार्कण्डेय उवाच ॥ लोकानां स्वस्तये तात शन्तनुप्रवरात्मज ॥

१ सप्तैवधर्मार्थम् । २ सन्निधायैः ।

इत्युक्तं तच्चरित्रं मे किं भूयश्श्रोतुमिच्छसि॥ ५३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां पितृसर्गवर्णनं सप्तव्याधगतिवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ मार्कण्डेय महाप्राज्ञ पितृभक्तिभृतां वर ॥ किं जातं तु ततो ब्रूहि कृपया [1]मुनिसत्तम ॥ १ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ते धर्मयोगनिरतास्सप्त मानसचारिणः ॥ वाय्वम्बुभक्षास्सततं शरीरमुपशोषयन् ॥ २ ॥ स राजांतःपुरवृतो नन्दने मघवा इव ॥ क्रीडित्वा सुचिरं तत्र सभार्य्यस्स्वपुरं ययौ ॥ ३ ॥ अनूहो नाम तस्यासीत्पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ते वैभ्राजः सुतं राज्ये स्थापयित्वा वनं ययौ ॥ ४ ॥ तपः कर्तुं समारेभे यत्र ते सहचारिणः ॥ स वै तत्र निराहारो वायुभक्षो महातपाः ॥ ५ ॥ ततो विभ्राजितं तेन विभ्राजं नाम तद्वनम् ॥ बभूव सुप्रसिद्धं हि योगसिद्धिप्रदायकम् ॥ ६ ॥ तत्रैव ते हि शकुनाश्चत्वारो योगधर्मिणः ॥ योगभ्रष्टास्त्रयश्चैव देहत्यागकृतोऽभवन् ॥ ७ ॥ कांपिल्ये नगरे ते तु ब्रह्मदत्तपुरोगमाः ॥ जातास्सप्त महात्मानस्सर्वे विगतकल्मषाः॥८॥ स्मृतिमंतोऽत्र चत्वारस्त्रयस्तु परिमोहिताः ॥ स्वतन्त्रस्याह्वयो जातो ब्रह्मदत्तो महौजसः ॥ ९ ॥ छिद्रदर्शी सुनेत्रस्तु वेदवेदांगपारगौ ॥ जातौ श्रोत्रियदायादौ पूर्वजातिसहोषितौ ॥१०॥ पंचालो बह्वृचस्त्वासीदाचार्यत्वं चकार ह ॥ द्विवेदः पुण्डरीकश्च छंदोगोऽध्वर्य्युरेव च॥११॥ततो राजा सुतं दृष्ट्वा ब्रह्मदत्तमकल्मषम् ॥ अभिषिच्य स्वराज्ये तु परां गतिमवाप्तवान् ॥ १२ ॥ पंचालः पुण्डरीकस्तु पुत्रौ संस्थाप्य मन्दिरे ॥ विविशतुर्वनं तत्र गतौ परमिकां गतिम् ॥१३॥ ब्रह्मदत्तस्य भार्य्या तु सन्नतिर्नाम भामिनी॥ सा त्वेकभावसंयुक्ता रेमे भर्त्रा सहैव तु॥१४॥शेषास्तु चक्रवाका वै कांपिल्ये सहचारिणः ॥ जाताः श्रोत्रियदायादा दरिद्रस्य कुले नृप॥१५॥ धृतिमान्सुमहात्मा च तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ॥ वेदाध्ययनसम्पन्नाश्चत्वारश्छिद्रदर्शिनः॥१६॥ ते योगनिरतास्सिद्धाः प्रस्थितास्सर्व एव हि॥आमंत्र्य च मिथः शंभोः पदाम्भोजं प्रणम्य तु ॥ १७ ॥ शूरा ये सम्प्रपद्यन्ते अपुनर्भवकांक्षिणः ॥ पापम्प्रणाशयन्त्वद्य तच्छम्भोः परमम्पदम् ॥१८॥ शरीरे मानसे चैव पापे वाग्जे महामुने ॥ कृते सम्यगिदम्भक्त्या पठेच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ १९ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यश्शिवनामानुकीर्तनात् ॥ उच्चार्य्यमाण एतस्मिन्देवदेवस्य तस्य वै॥२०॥विलयं पापमायाति ह्यामभाण्डमिवाम्भसि ॥ तस्मात्तत्संचिते पापे समानंतरमेव च॥२१॥जप्तव्यमेतत्पापस्य प्रशमाय महामुने ॥ नरैः श्रद्धालुभिर्भूयस्सर्वकामफलाप्तये॥२२॥ पुष्ट्यर्थमिममध्यायं पठेदेनं शृणोति वा ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो मोक्षं याति न संशयः ॥ २३ ॥इतिश्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां पितृकल्पे पितृप्रभाववर्णनं नाम द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥शौनक उवाच॥आचार्य्यपूजने

[1] अद्भुतार्त आर्षः ।

...सूत व्यासगुरोऽधुना ॥ ग्रन्थस्य श्रवणान्ते हि किं कर्तव्यन्तदप्यहो ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ पूजयेद्विधिवत्तस्या चार्यं श्रुत्वा कथां ...
न्ते विधिवद्याद्दाचार्याय प्रसन्नधीः ॥ २ ॥ ततो वक्तारमानम्य संपूज्य च यथाविधि ॥ भूषणैर्हस्तकर्णानां वस्त्रैः सौम्यादिभिस्सुधीः ॥ ३ ॥ ...
पूजासमाप्तौ तु दद्याद्धेनुं सवत्सिकाम् ॥ कृत्वासने सुवर्णस्य पलमानस्य साम्बरम् ॥ ४ ॥ तत्रास्थाप्य शुभं ग्रंथं लिखितं ललिताक्षरैः ॥ ...
सुधीर्वक्त्रान्मुक्तः स्याद्भवबन्धनैः ॥ ५ ॥ ग्रामो गजो हयश्चापि यथाशक्त्यपराणि च ॥ मुने सर्वाणि देयानि वाचकाय महात्मने ॥ ६ ॥ ...
हितं सम्यक्छ्रुत हि सफलं स्मृतम् ॥ पुराणं शौनकमुने सत्यमेवोदितं मया ॥ ७ ॥ तस्माद्विधानयुक्तं तु शृणुयाद्भक्तितो मुने ॥ पुराणं निगमार्थाढ्यं
गुह्यद्दृदयं श्रुतेः ॥ ८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां व्यासपूजनप्रकारो नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ मुनय
ऊचुः ॥ व्यासोत्पत्तिं महाबुद्ध ब्रूहि सूत दयानिधे ॥ कृपया परया स्वामिन्कृतार्थान्निष्कुरु प्रभो ॥ १ ॥ व्यासस्य जननी प्रोक्ता नाम्ना सत्यवती
शुभा ॥ विवाहिता तु सा देवी राज्ञा शन्तनुना किल ॥ २ ॥ तस्यां जातो महायोगी कथं व्यासः पराशरात् ॥ सन्देहोऽत्र महाञ्जातस्तं भवाञ्छेत्
तुमर्हति ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ एकदा तीर्थयात्रायां व्रजन्योगी पराशरः ॥ यदृच्छयागतो रम्यं यमुनायास्तटं शुभम् ॥ ४ ॥ निषादमाह धर्मात्मा कुर्वन्तं
मीजनन्तदा ॥ नयस्व यमुनापारं जलयानेन मामरम् ॥ ५ ॥ इत्युक्तो मुनिना तेन निषादस्स्वसुतां जगौ ॥ मत्स्यगन्धामसुं बाले पारं नावानय द्रुतम् ॥ ६ ॥
तापसोऽयं महाभागे हेश्यन्तीगर्भसंभवः ॥ तितीर्षुरस्ति धर्माब्धिश्चतुराम्नायपारगः ॥ ७ ॥ इति विज्ञापिता पित्रा मत्स्यगन्धा महामुनिम् ॥ संवाह
यति नौकायामासीनं सूर्यरोचिषम् ॥ ८ ॥ कालयोगान्महायोगी तस्यां कामातुरोऽभवत् ॥ दृष्ट्वा योऽप्सरसां रूपं न कदापि विमोहितः ॥ ९ ॥
ग्रहीतुकामः स मुनिर्दाशकन्यां मनोहराम् ॥ दक्षिणेन करेणैतामस्पृशद्दक्षिणे करे ॥ १० ॥ तमुवाच विशालाक्षी वचनं स्मितपूर्वकम् ॥
किमिदं क्रियते कर्म वाचंयम विगर्हितम् ॥ ११ ॥ वसिष्ठस्य कुले रम्ये त्वं जातोऽसि महामते ॥ निषादजा त्वहं ...कथं संगो घटेत नौ
॥ १२ ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म ब्राह्मणत्वं विशेषतः ॥ तत्रापि तापसत्वं च दुर्लभं मुनिसत्तम ॥ १३ ॥ विद्यया वपुषा वाचा कुलशीलेन चान्वितः ॥
कामबाणवशं यातो महदाश्चर्यमत्र हि ॥ १४ ॥ प्रवृत्तमन्यसत्कर्म कर्तुमेनं न कोऽपि हि ॥ भुवि वारयितुं शक्तः शापभीत्यास्य योगिनः ॥ १५ ॥

१ [illegible]। २ [illegible] पाठः।

इति संचिन्त्य हृदये निजगाद महामुनिम् ॥ तावद्धैर्यं कुरु स्वामिन्यावत्त्वां पारयामि न ॥१६॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्या योगिराट्
पराशरः ॥ तत्याज पाणिन्तरसा सिन्धोः पारं गतः पुनः ॥ १७ ॥ पुनर्जग्राह तां बालां मुनिः काममपीडितः ॥ कंपमाना तु सा बाला तमुवाच
दयानिधिम् ॥ १८ ॥ दुर्गन्धाहं मुनिश्रेष्ठ कृष्णवर्णा निषादजा ॥ भवांस्तु परमोदारविचारो योगिसत्तमः ॥१९॥ नावयोर्घटते सङ्गो काचकांचन
योरिव ॥ तुल्यजात्याकृतिकयोः संगः सौख्यप्रदो भवेत् ॥ २० ॥ इत्युक्तेन तया तेन क्षणमात्रेण कामिनी ॥ कृता योजनगंधा तु रम्यरूप
मनोरमा ॥ २१ ॥ पुनर्जग्राह तां बालां स मुनिः कामपीडितः ॥ ग्रहीतुकामं तं दृष्ट्वा पुनः प्रोवाच वासवी ॥ २२ ॥ रात्रौ व्यवायः कर्तव्यो न
दिवेति श्रुतिर्जगौ ॥ दिवासंगे महान्दोषो निन्दा चापि दुरासदा ॥ २३ ॥ तस्मात्तावत्प्रतीक्षस्व यावद्भवति यामिनी ॥ पश्यन्ति मानवाश्चात्र
पिता मे च तटे स्थितः ॥ २४ ॥ तयोक्तमिदमाकर्ण्य वचनं मुनिपुंगवः ॥ नीहारं कल्पयामास सद्यः पुण्यबलेन वै ॥ २५ ॥ नीहारे च
त्पन्ने तमसा रात्रिसन्निभे ॥ व्यवायचकिता बाला पुनः प्रोवाच तं मुनिम् ॥ २६ ॥ योगिन्नमोघवीर्य्यस्त्वं भुक्त्वा गन्तासि मां यदि ॥ सगर्भा
स्यां तदा स्वामिन्का गतिर्मे भवेदिति ॥ २७ ॥ कन्याव्रतं महाबुद्धे मम नष्टं भविष्यति ॥ हसिष्यन्ति तदा लोकाः पितरं मे वदामि किम्
॥ २८ ॥ पराशर उवाच ॥ रम बाले मया सार्द्धं स्वच्छन्दं कामजैः रसैः ॥ स्वीयाभिलाषमाख्याहि पूरयाम्यधुना प्रिये ॥ २९
मदाज्ञासत्यकरणान्नाम्ना सत्यवती भव ॥ वन्दनीया तथा सर्वैर्योगिभिस्त्रिदशैरपि ॥ ३० ॥ ॥ सत्यवत्युवाच ॥ जानीते न पिता माता च
भुवि मानवाः ॥ कन्याधर्मो न मे हन्याद्यदि स्वीकुरु मां तदा ॥ ३१ ॥ पुत्रश्च त्वत्समो नाथ भवेदद्भुतशक्तिमान् ॥ सौगन्ध्यं सर्वदाङ्गे मे ता
न नवंनवम् ॥ ३२ ॥ पराशर उवाच ॥ शृणु प्रिये तवाभीष्टं सर्वं पूर्णं भविष्यति ॥ विष्ण्वंशसंभवः पुत्रो भविता ते महायशाः ॥ ३३ ॥
कारणं विद्धि यतोऽहं कामपीडितः ॥ दृष्ट्वा चाप्सरसां रूपं नामुह्यन्मे मनः क्वचित् ॥३४॥ मीनगन्धां समालक्ष्य त्वां मोहवशगोऽभवम् ॥ न बाले
भालपट्टस्थो ब्रह्मलेखोऽन्यथा भवेत् ॥ ३५ ॥ पुराणकर्ता पुत्रस्ते वेदशाखाविभागकृत् ॥ भविष्यति वरारोहे ख्यातकीर्तिर्जगत्त्रये ॥ ३६ ॥ इत्
का तां सुरम्याङ्गीं भुक्त्वा योगविशारदः ॥ वव्राज शीघ्रं यमुनाजले स्नात्वा महामुने ॥ ३७ ॥ सापि गर्भं दधाराशु द्वादशाब्दसमप्रभम् ॥ अस

सदिव इत्यर्थः ।

मुर्य्यजा द्वीपे कामदेवमिवात्मजम् ॥ ३८ ॥ वामे कमण्डलुं बिभ्रद्दक्षिणे दण्डमुत्तमम् ॥ पिशंगीभिर्जटाभिश्च राजितो महसां चयः ॥२९ ॥ जात
मात्रस्तु तेजस्वी मातरं प्रत्यभाषत ॥ गच्छ मातर्यथाकामं गच्छाम्यहमतः परम् ॥ ४० ॥ मातर्यदा भवेत्कार्यं तव किंचिद्धृदीप्सितम् ॥ संस्मृत
श्चागमिष्यामि त्वदिच्छापूर्तिहेतवे ॥४१॥ इत्युक्त्वा मातृचरणावभिवाद्य तपोनिधिः ॥ जगाम च तपः कर्त्तुं तीर्थं पापविशोधनम् ॥ ४२ ॥ सापि
पित्रन्तिकं याता पुत्रस्नेहाकुला सती ॥ स्मरन्ती चरितं सूनोर्वर्णयन्ती स्वभाग्यकम् ॥ ४३ ॥ द्वीपे जातो यतो बालस्तेन द्वैपायनोऽभवत् ॥ वेदशा
खाविभजनाद्वेदव्यासः प्रकीर्तितः ॥ ४४ ॥ तीर्थराजं प्रथमतो धर्म्मकामार्थमोक्षदम् ॥ नैमिषं च कुरुक्षेत्रं गंगाद्वारमवन्तिकाम् ॥ ४५॥ अयोध्यां
मथुरां चैव द्वारकाममरावतीम् ॥ सरस्वतीं सिन्धुसंगं गंगासागरसंगमम् ॥ ४६ ॥ काञ्चीं च त्र्यम्बकं चापि सप्तगोदावरीतटम् ॥ कालंजरं प्रभासं
च तथा बदरिकाश्रमम् ॥ ४७ ॥ महालयन्तथोंकारक्षेत्रं वै पौरुषोत्तमम् ॥ गोकर्णं भृगुकच्छं च भृगुतुंगं च पुष्करम् ॥ ४८ ॥ श्रीपर्वतादितीर्थानि
धारातीर्थं तथैव च ॥ गत्वावगाह्य विधिना चचार परमन्तपः ॥ ४९ ॥ एवन्तीर्थान्यनेकानि नानादेशस्थितानि ह ॥ पर्य्यटन्कालिकासूनुः प्राप
वाराणसीम्पुरीम् ॥ ५० ॥ यत्र विश्वेश्वरः साक्षादन्नपूर्णा महेश्वरी ॥ भक्तानाममृतं दातुं विराजते कृपानिधी ॥ ५१ ॥ प्राप्य वाराणसीतीर्थं दृष्ट्वाथ
मणिकर्णिकाम् ॥ कोटिजन्मार्जितं पापं तत्याज च स मुनीश्वरः ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वा लिंगानि सर्वाणि विश्वेशप्रमुखानि च ॥ स्नात्वा सर्वेषु कुण्डेषु
वापीकूपसरस्सु च ॥ ५३ ॥ नत्वा विनायकान्सर्वान्गौरीः सर्वाः प्रणम्य च ॥ सम्पूज्य कालराजं च भैरवं पापभक्षणम् ॥ ५४ ॥ दण्डनायक
मुख्यांश्च गणान्स्तुत्वा प्रयत्नतः ॥ आदिकेशवमुख्यांश्च केशवान्परितोष्य च ॥ ५५ ॥ लोलार्कमुख्यसूर्य्यांश्च प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ कृत्वा
पिण्डप्रदानानि सर्वतीर्थेष्वतन्द्रितः ॥ ५६ ॥ स्थापयामास पुण्यात्मा लिंगं व्यासेश्वराभिधम्॥ यद्दर्शनाद्भवेद्विप्रा नरो विद्यासु वाक्पतिः ॥५७॥
लिंगान्यभ्यर्च्य विश्वेशप्रमुखानि सुभक्तितः ॥ असकृच्चिन्तयामास किं लिंगं क्षिप्रसिद्धिदम् ॥५८॥ यमाराध्य महादेवं विद्याः सर्वा लभेमहि ॥
पुराणकर्तृताशक्तिर्ममास्तु यदनुग्रहात् ॥ ५९ ॥ श्रीमदोंकारनाथं वा कृत्तिवासेश्वरं किमु ॥ केदारेशन्तु कामेशं चन्द्रेशं वा त्रिलोचनम् ॥ ६० ॥
कालेशं वृद्धकालेशं कलशेश्वरमेव वा ॥ ज्येष्ठेशं जम्बुकेशं वा जैगीषव्येश्वरन्तु वा॥६१॥ दशाश्वमेधमीशानं द्रुमिचण्डेशमेव वा ॥ दृक्केशं गरुडेशं
वा गोकर्णेशं गणेश्वरम् ॥ ६२ ॥ प्रसन्नवदनेशं वा धर्म्मेशं तारकेश्वरम् ॥ नन्दिकेशं निवासेशं पत्रीशं प्रीतिकेश्वरम् ॥ ६३ ॥ पर्वतेशं पशुपतिं

१ सन्निकर्षः ।

हाटकेश्वरमेव वा ॥ बृहस्पतीश्वरं वाथ तिलभाण्डेशमेव वा ॥ ६४ ॥ भारभूतेश्वरं किं वा महालक्ष्मीश्वरं तु वा॥मरुतेशन्तु मोक्षेशं गंगेशं नर्म्मदे श्वरम् ॥ ६५ ॥ कृष्णेशं परमेशानं रत्नेश्वरमथापि वा ॥ यामुनेशं लांगलीशं श्रीमद्विश्वेश्वरं विभुम् ॥ ६६ ॥ अविमुक्तेश्वरं वाथ विशालाक्षीशमेव वा ॥ व्याघ्रेश्वरं वराहेशं विद्येश्वरमथापि वा ॥ ६७ ॥ वरुणेशं विधीशं वा हरिकेशेश्वरन्तु वा ॥ भवानीशं कपर्दीशं कन्दुकेशमजेश्वरम् ॥ ६८ ॥ विश्वकर्मेश्वरं वाथ वीरेश्वरमथापि वा ॥ नादेशं कपिलेशं च भुवनेश्वरमेव वा ॥ ६९ ॥ वाष्कुलीशं महादेवं सिद्धीश्वरमथापि वा ॥ विश्वेदेवेश्वरं वीरभद्रेशं भैरवेश्वरम् ॥ ७० ॥ अमृतेशं सतीशं वा पार्वतीश्वरमेव वा ॥ सिद्धेश्वरं मतंगेशं भूतीश्वरमथापि वा ॥ ७१ ॥ आषाढीशं प्रकामेशं कोटिरुद्रेश्वरन्तथा ॥ मदालसेश्वरं चैव तिलपर्णेश्वरं किमु ॥ ७२ ॥ किं वा हिरण्यगर्भेशं किं वा श्रीमध्यमेश्वरम् ॥ इत्यादि कोटि लिंगानां मध्येऽहं किमुपाश्रये ॥ ७३ ॥ इति चिन्तातुरो व्यासः शिवभक्तिरतात्मवान् ॥ क्षणं विचारयामास ध्यानसुस्थिरचेतसा ॥७४॥ आ ज्ञातं विस्मृतं तावन्निष्पन्नो मे मनोरथः ॥ सिद्धैः संपूजितं लिंगं धर्म्मकामार्थमोक्षदम्॥७५॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्य चेतो निर्मलतामियात् ॥ उद्घाटितं सदै वास्ति द्वारं स्वर्गस्य यत्र हि ॥७६॥ अविमुक्ते महाक्षेत्रे सिद्धक्षेत्रे हि तत्परम् ॥ यत्रास्ते परमं लिंगं मध्यमेश्वरसंज्ञकम् ॥७७॥ न मध्यमेश्वरादन्य ल्लिंगं काश्यां हि विद्यते ॥ यद्दर्शनार्थमायान्ति देवाः पर्वणिपर्वणि ॥ ७८ ॥ अतः सेव्यो महादेवो मध्यमेश्वरसंज्ञकः ॥ अस्याराधनतो विप्रा बहवः सिद्धिमागताः ॥ ७९ ॥ यः प्रधानतया काश्या मध्ये तिष्ठति शङ्करः ॥ स्वपुरीजनसौख्यार्थमतोऽसौ मध्यमेश्वरः ॥ ८० ॥ तुम्बुरुर्नाम गंधर्वो देव र्षिर्नारदस्तथा ॥ अमुमाराध्य संपन्नौ गानविद्याविशारदौ ॥ ८१ ॥ अमुमेव समाराध्य विष्णुर्मोक्षप्रदोऽभवत् ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सहगालक हास्काः ॥८२॥ धनाधीशः कुबेरोऽपि वामदेवो हि शैवराट् ॥ खट्वांगो नाम भूपालोऽनपत्योऽपत्यवानभूत् ॥ ८३ ॥ अप्सराश्चन्द्रभामाख्या नृत्य न्ती निजभावतः ॥ सदेहा कोकिलालापा लिंगमध्ये लयं गता ॥८४॥ श्रीकरो गोपिकासूनुः सेविता मध्यमेश्वरम् ॥ गाणपत्यं सभालेभे शिवस्य करुणात्मनः ॥ ८५ ॥ भार्गवो गीष्पतिश्चोभौ देवौ दैत्यसुरार्चितौ॥विद्यापारंगमौ जातौ प्रसादान्मध्यमेशितुः ॥८६॥ अहमप्यत्र संपूज्य मध्यमे श्वरमीश्वरम् ॥ पुराणकर्तृताशक्तिं प्राप्स्यामि तरसा ध्रुवम् ॥८७॥ इति कृत्वा मतिं धीरो व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ भगीरथ्यम्भसि स्नात्वा जग्राह नियमं व्रती ॥ ८८ ॥ क्वचित्पर्णाशनो भूत्वा फलशाकाशनः क्वचित् ॥ वातभुग्जलभुक्क्वापि क्वचिन्निरशनव्रती ॥ ८९ ॥ इत्यादिनियमैर्योगी त्रि कालं मध्यमेश्वरम् ॥ पूजयामास धर्म्मात्मा नानावृक्षोद्भवैः फलैः ॥ ९० ॥ इत्थं बहुतिथे काले व्यतीते कालिकासुतः ॥ स्नात्वा त्रिपथगातोये

[illegible]य ति [illegible] ॥ ९१ ॥ [illegible]शानं [illegible]मीष्टवरप्रदम् ॥ तावद्ददर्श पुण्यात्मा मध्ये लिंगं [illegible] ॥ ९२ ॥ [illegible] उमा [illegible]
[illegible] ॥ जटाजूटचलद्गंगातरंगैश्चारुविग्रहम् ॥ ९३ ॥ लपच्छारदबालेन्दुचन्द्रिकाचन्दितालकम् ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ९४ ॥ [illegible]नेत्रं च विद्रुमारुणदच्छदम् ॥ पंचवर्षाकृतिं बालं बालकोचितभूषणम् ॥ ९५ ॥ दधानं कोटि[illegible]
[illegible]तिम् ॥ [illegible] प्रहसितास्याब्जं गायन्तं साम लीलया ॥ ९६ ॥ करुणापारपाथोधिं भक्तवत्सलनामकम् ॥ आशुतोषमुमाकान्तं प्रसाद[illegible]
[illegible] ॥ ९७ ॥ समालोक्य स्तुतिं चक्रे प्रेमगद्गदया गिरा ॥ योगिनामप्यगम्यन्तं दीनबन्धुं चिदात्मकम् ॥ ९८ ॥ वेदव्यास उवाच ॥
[illegible] [illegible]भाग शरणागतवत्सल ॥ वाङ्मनःकर्मदुष्प्राप योगिनामप्यगोचर ॥ ९९ ॥ महिमानं न ते वेदा विदामामुरुमापते ॥ त्वमेव जगतः कर्ता
भर्ता हर्ता तथैव च ॥ १०० ॥ त्वमाद्यः सर्वदेवानां सच्चिदानन्द ईश्वरः ॥ नामगोत्रे न वा ते स्तः सर्वज्ञोऽसि सदाशिव ॥ १०१ ॥ त्वमेव पर[illegible]
[illegible] मायापाशनिवर्तकः ॥ गुणत्रयेण लिप्तस्त्वं पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ १०२ ॥ न ते जन्म न वा शीलं न देशो न कुलं च ते ॥ इत्थंभूतोऽपीश्वरस्त्वं
त्रिलोक्याः काममावहेः ॥ १०३ ॥ न ब्रह्मा न च लक्ष्मीशो न च सेन्द्रा दिवौकसः ॥ न योगीन्द्रा विदुस्तत्त्वं यस्य तं त्वामुपास्महे ॥ १०४ ॥
त्वत्तः सर्वं त्वं हि सर्वं गौरीशस्त्वं पुरान्तकः ॥ त्वं बालस्त्वं युवा वृद्धस्त्वं त्वां हृदि यनज्म्यहम् ॥ १०५ ॥ नमस्तस्मै [illegible]
[illegible]वे ॥ पुराणपुरुषायाद्धा शंकराय परात्मने ॥ १०६ ॥ इति स्तुत्वा क्षितौ यावद्दण्डवन्निपपात सः ॥ तावत्स बालो हृष्टात्मा वेदव्यासमभाषत ॥ १०७ ॥
वरं वृणीष्व भो योगिन्यस्ते मनसि वर्तते ॥ नादेयं विद्यते किंचिद्भक्ताधीनो यतोऽस्म्यहम् ॥ १०८ ॥ ततं उत्थाय हृष्टात्मा मुनि[illegible]
महातपाः ॥ प्रत्यब्रवीत्किमज्ञातं सर्वज्ञस्य तव प्रभो ॥ १०९ ॥ सर्वान्तरात्मा भगवाञ्शर्वः सर्वप्रदो भवान् ॥ याच्ञां प्रति[illegible]
[illegible]कमीशो [illegible]कारिणीम् ॥ ११० ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य व्यासस्यामलचेतसः ॥ शुचि स्मित्वा महादेवो बालरूपधरोऽब्रवीत् ॥ १११ ॥
[illegible] उवाच ॥ त्वया [illegible]विदां श्रेष्ठ योऽभिलाषः कृतो हृदि ॥ अचिरेणैव कालेन स भविष्यत्यसंशयः ॥ ११२ ॥ कण्ठे स्थित्वा तव [illegible]
[illegible]ष्यहमीश्वरः ॥ सेतिहासपुराणानि सम्यङ्निर्मापयाम्यहम् ॥ ११३ ॥ अभिलाषाष्टकं पुण्यं स्तोत्रमेतत्त्वयेरितम् ॥ [illegible]
[illegible]नि ॥ ११४ ॥ [illegible]स्तोत्रस्य पठनं [illegible]विवर्द्धनम् ॥ सर्वसंपत्करं प्रोक्तं धर्मदं मोक्षदं नृणाम् ॥ ११५ ॥ प्रातरुत्थाय [illegible]
[illegible]म् ॥ वर्षं पठन्निदं स्तोत्रं मूर्खोऽपि स्याद्बृहस्पतिः ॥ ११६ ॥ स्त्रिया वा पुरुषेणापि नियमाल्लिंगसन्निधौ ॥ वर्षं जप्तमिदं स्तोत्रं [illegible]

वर्द्धयेत् ॥ ११७ ॥ इत्युक्त्वा स महादेवो बालो लिंगे न्यलीयत ॥ व्यासोऽपि मुंचन्नश्रूणि शिवप्रेमाकुलोऽभवत् ॥ ११८ ॥ एवं लब्धवरो व्यासो म
शान्मध्यमेश्वरात् ॥ अष्टादश पुराणानि प्रणिनाय स्वलीलया ॥ ११९ ॥ ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतं तथा ॥ भविष्यं नारदीयं च मार्कण्डेयमत
मम् ॥ १२० ॥ आग्नेयं ब्रह्मवैवर्तं लैंगं वाराहमेव च ॥ वामनाख्यं ततः कौर्मं मात्स्यं गारुडमेव च ॥ १२१ ॥ स्कान्दं तथैव ब्रह्माण्डाख्यं पुरा
च:कीर्त्तितम् ॥ यशस्यं पुण्यदं नृणां श्रोतॄणां शांकरं यशः ॥ १२२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ अष्टादश पुराणानाम्पूर्वं नामोदितन्त्वया ॥ कुरु नि
वनं तेषामिदानीं वेदवित्तम ॥ १२३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ अयमेव कृतः प्रश्नस्तण्डिना ब्रह्मयोनिना ॥ नन्दिकेश्वरमुद्दिश्य स यदाह ब्रवीमि
तत् ॥ १२४ ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ यत्र वक्ता स्वयन्तण्डे ब्रह्मा साक्षाच्चतुर्मुखः ॥ तस्माद्ब्राह्मं समाख्यातं पुराणं प्रथमं मुने ॥ १२५ ॥ पद्मक
ल्पस्य माहात्म्यन्तत्र यस्यामुदाहृतम् ॥ तस्मात्पाद्मं समाख्यातं पुराणं च द्वितीयकम् ॥ १२६ ॥ पराशरकृतं यत्तु पुराणं विष्णुबोधकम् ॥ तदेव
व्यासकथितं पुत्रपित्रोरभेदतः ॥ १२७ ॥ यत्र पूर्वोत्तरे खण्डे शिवस्य चरितं बहु ॥ शैवमेतत्पुराणं हि पुराणज्ञा वदन्ति च ॥ १२८ ॥ भगवत्याश्च
दुर्गायाश्चरितं यत्र विद्यते ॥ तत्तु भागवतं प्रोक्तं ननु देवीपुराणकम् ॥ १२९ ॥ नारदोक्तं पुराणन्तु नारदीयं प्रचक्षते ॥ यत्र वक्ताऽभवत्तण्डे मार्कण्डेयो
महामुनिः ॥ १३० ॥ मार्कण्डेयपुराणं हि तदाख्यातं च सप्तमम् ॥ अग्नियोगात्तदाग्नेयं भविष्योक्तेर्भविष्यकम् ॥ १३१ ॥ विवर्तनाद्ब्रह्मणस्तु ब्रह्मवैवर्त
मुच्यते ॥ लिंगस्य चरितोक्तत्वात्पुराणं लिंगमुच्यते ॥ १३२ ॥ वराहस्य च वाराहं पुराणं द्वादशं मुने ॥ यत्र स्कन्दः स्वयं श्रोता वक्ता साक्षान्म
हेश्वरः ॥ १३३ ॥ तत्तु स्कान्दं समाख्यातं वामनस्य तु वामनम् ॥ कौर्मं कूर्म्मस्य चरितं मात्स्यं मत्स्येन कीर्तितम् ॥ १३४ ॥ गरुडस्तु स्वयं
वक्ता यत्तद्गारुडसंज्ञकम् ॥ ब्रह्माण्डचरितोक्तत्वाद्ब्रह्माण्डं परिकीर्तितम् ॥ १३५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ अयमेव मयाऽकारि प्रश्नो व्यासाय धीमते ॥
ततः सर्वपुराणानां मया निर्वचनं श्रुतम् ॥ १३६ ॥ एवं व्यासः समुत्पन्नः सत्यवत्यां पराशरात् ॥ पुराणसंहिताश्चक्रे महाभारतमुत्तमम् ॥ १३७ ॥
पराशरेण संयोगः पुनः शन्तनुना यथा ॥ सत्यवत्या इह ब्रह्मन्नः संशयितुमर्हसि ॥ १३८ ॥ स कारणेयमुत्पत्तिः कथिताश्चर्य्यकारिणी ॥ महतां
चरिते चैव गुणा ग्राह्या विचक्षणैः ॥ १३९ ॥ इदं रहस्यं परमं यः शृणोति पठत्यपि ॥ स सर्वपापनिर्मुक्त ऋषिलोके महीयते ॥ १४० ॥ इति श्री
शिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां व्यासोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ श्रुता शंभोः कथा रम्या नाना

१ अष्टादशपुराणसंख्येयं ग्रन्थसंगत्यै विशेषत उपयोगिनीति गृहीता यद्यन्यत्रास्मिन्नेवोपलभ्येत तदा टिप्पणीव मंतव्या ।

स्वसानसम्भिता ॥ नानानवतारेयुता मुनिभिर्मुनिसत्तमा कृपाय ॥ १ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामस्तस्यो महाविस्तर ॥ चरितं जगदम्बाया यथावत्या
मनोहरम् ॥ २ ॥ परमात्मेशस्य शक्तिराद्या सनातनी ॥ उमा या समभिख्याता त्रैलोक्यजननी परा ॥ ३ ॥ सती हैमवती तस्या अवतारद्वयं
श्रुतम् ॥ अपरानवतारांस्त्वं ब्रूहि सूत महामते ॥ ४ ॥ को विरज्येत मतिमान् गुणश्रवणकर्मणि ॥ श्रीमातुर्ज्ञानिनो यानि न त्यजन्ति कदाचन
॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ धन्या यूयं महात्मानः कृतकृत्याः स्थ सर्वदा ॥ यत्पृच्छथ परांबाया उमायाश्चरितं महत् ॥ ६ ॥ शृण्वतां पृच्छतां चैव तथा
वाचयतां च तत् ॥ पादाम्बुजरजांस्येव तीर्थानि मुनयो विदुः ॥ ७ ॥ ते धन्याः कृतकृत्याः स्युर्धन्या तेषां प्रसूः कुलम् ॥ येषां चित्तं भवेन्नित्यं
श्रीदेव्यां परसंविदि ॥ ८ ॥ ये न स्तुवन्ति देवेशीं सर्वकारणकारणाम् ॥ मायागुणैर्मोहितास्स्युर्हतभाग्या न संशयः ॥ ९ ॥ न भजन्ति महा
देवीं करुणारससागराम् ॥ अन्धकूपे पतन्त्येते घोरे संसाररूपिणि ॥ १० ॥ गंगां विहाय तृप्त्यर्थं मरुवारि यथा व्रजेत् ॥ विहाय देवीं तद्वि
तथा देवान्तरं व्रजेत् ॥ ११ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ अनायासेन लभते कस्त्यजेत्तां नरोत्तमः ॥ १२ ॥ इत्थं पृष्टः पुरा
मेधास्सुरथेन महात्मना ॥ यदुक्तं मेधसा पूर्वं तच्छृणुध्व वदामि ते ॥ १३ ॥ स्वारोचिषेऽन्तरे पूर्वं विरथो नाम पार्थिवः ॥ सुरथस्तस्य पुत्रोऽभून्म
हाबलपराक्रमः ॥ १४ ॥ दानशौण्डः सत्यवादी स्वधर्मकुशलः कृती ॥ देवीभक्तो दयासिन्धुः प्रजानां परिपालकः ॥ १५ ॥ पृथिवीं शासत
स्तस्य पाकशासनतेजसः ॥ बभूवुर्नव ये भूपाः पृथ्वीग्रहणतत्पराः ॥ १६ ॥ कोलानाम्नीं राजधानीं रुरुधुस्तस्य भूपतेः ॥ तैस्सह समभूद्युद्धं सम
वयत दारुणम् ॥ १७ ॥ युद्धे स निर्जितो भूपः प्रबलैस्तैर्द्विषद्गणैः ॥ उद्वासितश्च कोलाया हृत्वा राज्यमशेषतः ॥ १८ ॥ स राजा स्वपुरीमेत्य
करोद्राज्यं स्वमंत्रिभिः ॥ तत्रापि च महापक्षैर्विपक्षैस्स पराजितः ॥ १९ ॥ दैवाच्छत्रुत्वमापन्नैरमात्यप्रमुखैर्गणैः ॥ कोशस्थितं च यद्वित्तं तत्सर्वं
चात्मसात्कृतम् ॥ २० ॥ ततस्स निर्गतो राजा नगरान्मृगयाछलात् ॥ असहायोऽश्वमारुह्य जगाम गहनं वनम् ॥ २१ ॥ इतस्ततस्तत्र भ्रमन्नाजगा
मुनिवराश्रमम् ॥ ददर्श कुसुमारामभ्राजितं सर्वतोदिशम् ॥ २२ ॥ वेदध्वनिसमाकीर्णं शान्तजन्तुसमाश्रितम् ॥ शिष्यैः प्रशिष्यैस्त
च्छिष्यैस्समन्तात्परिवेष्टितम् ॥ २३ ॥ व्याघ्रादयो महावीर्या अल्पवीर्यान्महामते ॥ तदाश्रमे न बाधन्ते द्विजवर्य्यप्रभावतः ॥ २४ ॥ उवास
तत्र नृपतिर्महाकारुणिको बुधः ॥ सत्कृतो मुनिनाथेन सुवचोभोजनासनैः ॥ २५ ॥ एकदा स महाराजश्चिंतामाप दुरत्ययाम् ॥ अहो

मे हीनभाग्यस्य दुर्बुद्धेर्हीनतेजसः ॥ २६ ॥ हृतं राज्यमशेषेण शत्रुवर्गैर्मदोद्धतैः ॥ मत्पूर्वै रक्षितं राज्यं शत्रुभिर्भुज्यतेऽधुना ॥ २७ ॥ मादृशश्चैत्रवं
शेऽस्मिन्न कोऽप्यासीन्महीपतिः ॥ किं करोमि क्व गच्छामि कथं राज्यं लभेय हि ॥ २८ ॥ अमात्या मंत्रिणश्चैव मामका ये सनातनाः ॥ न
जाने क्व च नृपतिं समासाद्याधुनासते ॥ २९ ॥ विनाश्य राज्यमधुना न जाने कां गतिं गताः ॥ रणभूमिमहोत्साहा अरिवर्गनिकर्तनाः ॥ ३० ॥
मामका ये महाशूरा नृपमन्यं भजन्ति ते ॥ पर्वताभा गजा अश्वा वातवद्वेगगामिनः ॥ ३१ ॥ पूर्वपूर्वार्जितः कोशः पाल्यते तैर्न वाधुना ॥ एवं मोह
वशं यातो राजा परमधार्मिकः ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र वैश्यः कश्चित्समागतः ॥ राजा पप्रच्छ कस्त्वं भोः किमर्थमिह चागतः ॥ ३३ ॥
दुर्मना लक्ष्यसे कस्मादेतन्मे ब्रूहि साम्प्रतम् ॥ इत्याकर्ण्य वचो रम्यं नरपालेन भाषितम् ॥ ३४ ॥ दृग्भ्यां विमुंचन्नश्रूणि समाधिर्वैश्यपुंगवः ॥
प्रत्युवाच महीपालं प्रणयावनतां गिरम् ॥ ३५ ॥ वैश्य उवाच ॥ समाधिर्नाम वैश्योऽहं धनिवंशसमुद्भवः ॥ पुत्रदारादिभिस्त्यक्तो धनलोभान्म
हीपते ॥ ३६ ॥ वनमभ्यागतो राजन्दुःखितः स्वेन कर्मणा ॥ सोऽहं पुत्रप्रपौत्राणां कलत्राणां तथैव च ॥ ३७ ॥ भ्रातॄणां भ्रातृपुत्राणां परेषां सुहृदां
तथा ॥ न वेद्मि कुशलं सम्यक् करुणासागर प्रभो ॥३८॥ राजोवाच ॥ निष्कासितो यैः पुत्राद्यैर्दुर्वृत्तैर्धनगर्धिभिः ॥ तेषु किं भवता प्रीतिः क्रियते
मूर्खजन्तुवत् ॥३९॥ वैश्य उवाच ॥ सम्यगुक्तं त्वया राजन्वचः सारार्थबृंहितम् ॥ तथापि स्नेहपाशेन मोह्यतेऽतीव मे मनः ॥४०॥ एवं मोहाकुलौ
वैश्यपार्थिवौ मुनिसत्तम ॥ जग्मतुर्मुनिवर्यस्य मेधसः सन्निधिं तदा ॥ ४१॥ स वैश्यगजसहितो नरराजः प्रतापवान् ॥ प्रणनाम महाधीरः शिरसा
योगिनां वरम् ॥ ४२ ॥ बद्ध्वाञ्जलिमिमां वाचमुवाच नृपतिर्मुनिम् ॥ भगवन्नावयोर्मोहं छेत्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥ ४३ ॥ अहं राज्यश्रिया त्यक्तो
गहनं वनमाश्रितः ॥ तथापि हृतराज्यस्य तोषो नैवाभिजायते ॥ ४४ ॥ अयं च वैश्यस्स्वजनैर्दारगर्वैर्निष्कृतो गृहात् ॥ तथाप्येतस्य
ममता न निर्वृत्तिं समश्नुते ॥४५॥ किमत्र कारणं ब्रूहि ज्ञानिनोरपि नो मनः ॥ मोहेन व्याकुलं जातं महत्येषा हि मूर्खता ॥४६॥ ऋषिरुवाच ॥
महामाया जगद्धात्री शक्तिरूपा सनातनी ॥ सा मोहयति सर्वेषां समाकृष्य मनांसि वै ॥ ४७ ॥ ब्रह्मादयस्सुरास्सर्वे यन्मायामोहिताः प्रभो ॥
न जानन्ति परं तत्त्वं मनुष्याणां च का कथा ॥ ४८ ॥ सा सृजत्यखिलं विश्वं सैव पालयतीति च ॥ सैव संहरते काले त्रिगुणा परमेश्वरी ॥ ४९ ॥
यस्योपरि प्रपन्ना सा वरदा कामरूपिणी ॥ स एव मोहमत्येति नान्यथा नृपसत्तम ॥ ५० ॥ राजोवाच ॥ ॥ का सा देवी महामाया या च मोह
यतेऽखिलान् ॥ कथं जाता च सा देवी कृपया वद मे मुने ॥ ५१ ॥ ऋषिरुवाच ॥ जगत्येकार्णवे जाते शेषमास्तीर्य योगराट् ॥ योगनिद्रां

सुपर्यास्तीर्य यदा सुष्वाप केशवः ॥ ५२ ॥ तदा द्वावसुरौ जातौ विष्णोः कर्णमलेन वै ॥ मधुकैटभनामानौ विख्यातौ पृथिवीतले ॥ ५३ ॥ प्रलयार्क
प्रभौ घोरौ महाकायौ महाहनू ॥ दंष्ट्राकरालवदनौ भक्षयन्तौ जगन्ति वा ॥ ५४ ॥ तौ दृष्ट्वा भगवन्नाभिपङ्कजे कमलासनम् ॥ हननायोद्यतावास्तां
कस्त्वं भोरिति वादिनौ ॥ ५५ ॥ समालोक्य तु तौ दैत्यौ सुरज्येष्ठो जनार्दनम् ॥ शयानं च पयोम्भोधौ तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥५६॥ ब्रह्मोवाच ॥
रक्षरक्ष महामाये शरणागतवत्सले ॥ एताभ्यां घोररूपाभ्यां दैत्याभ्यां जगदम्बिके ॥ ५७ ॥ प्रणमामि महामायां योगनिद्रामुमां सतीम् ॥ कालरात्रिं
महारात्रिं मोहरात्रिं परात्पराम् ॥५८॥ त्रिदेवजननीं नित्यां भक्ताभीष्टफलप्रदाम् ॥ पालिनीं सर्वदेवानां करुणावरुणालयाम् ॥५९॥ त्वत्प्रभावादहं
ब्रह्मा माधवो गिरिजापतिः ॥ सृजत्यवति संसारं काले संहरतीति च ॥ ६० ॥ त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धिर्विमला मता ॥ तुष्टिः पुष्टिस्त्वं
मेधाम्ब शान्तिः क्षान्तिः क्षुधा दया ॥ ६१ ॥ विष्णुमाया त्वमेवाम्ब त्वमेव चेतना मता ॥ त्वं शक्तिः परमा प्रोक्ता लज्जा तृष्णा त्वमेव च॥६२॥
भ्रान्तिस्त्वं स्मृतिरूपा त्व मातृरूपेण संस्थिता ॥ त्वं लक्ष्मीर्भवने पुंसां पुण्याचारप्रवर्तिनाम् ॥ ६३ ॥ त्वं जातिस्त्वं मता वृत्तिर्व्याप्तिरूपा त्वमेव
हि ॥ त्वमेव चितिरूपेण व्याप्य कृत्स्नं प्रतिष्ठिता ॥६४॥ सा त्वमेतौ दुराधर्षावसुरौ मोहयाम्बिके ॥ प्रबोधय जगद्योने नारायणमजं विभुम् ॥
॥ ६५ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ ब्रह्मणा प्रार्थिता सेयं मधुकैटभनाशने ॥ महाविद्या जगद्धात्री सर्वविद्याधिदेवता ॥ ६६ ॥ द्वादश्यां फाल्गुनस्यैव
शुक्लायां समभून्नृप ॥ महाकालीति विख्याता शक्तिस्त्रैलोक्यमोहिनी ॥ ६७ ॥ ततोऽभवद्वियद्वाणी मा भैषीः कमलासन ॥ कण्टकं नाशयाम्यद्य
हत्वाजौ मधुकैटभौ ॥ ६८ ॥ इत्युक्त्वा सा महामाया नेत्रवक्त्रादितो हरेः ॥ निर्गम्य दर्शने तस्थौ ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ६९ ॥ उत्तस्थौ च हृषी
केशो देवदेवो जनार्दनः ॥ स ददर्श पुरो दैत्यौ मधुकैटभसंज्ञकौ ॥ ७० ॥ ताभ्यां प्रववृते युद्धं विष्णोरतुलतेजसः ॥ पञ्चवर्षसहस्राणि बाहुयुद्धम
भूत्तदा ॥ ७१ ॥ महामायाप्रभावेण मोहितौ दानवोत्तमौ ॥ जजल्पतू रमाकान्तं गृहाण वरमीप्सितम् ॥ ७२ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ मयि
प्रसन्नौ यदि वां दीयतामेष मे वरः ॥ मम वध्यावुभौ नान्यं युवाभ्यां प्रार्थये वरम् ॥७३॥ ऋषिरुवाच ॥ एकार्णवां महीं दृष्ट्वा प्रोचतुः केशवं वचः
आवां जहि न यत्रासौ धरणी पयसाऽऽप्लुता ॥ ७४ ॥ तथास्तु प्रोच्य भगवांश्चक्रमुत्थाप्य सुज्ज्वलम् ॥ चिच्छेद शिरसी कृत्वा स्वकीयजघने
तयोः ॥७५॥ एवं ते कथितो राजन्कालिकायास्समुद्भवः ॥ महालक्ष्म्यास्तथोत्पत्तिं निशामय महामते ॥ ७६ ॥ निर्विकारापि साकारा निराका

नापि देव्युमा ॥ देवानां तापनाशार्थं प्रादुरासीद्युगेयुगे ॥ ७७ ॥ यदिच्छावैभवं सर्वं तस्या देहग्रहः स्मृतः ॥लीलया साऽपि भक्तानां गुणवर्णनहेतवे
॥ ७८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां मधुकैटभवधे महाकालिकावतारवर्णनं नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ऋषि
रुवाच ॥ आसीद्रंभासुरो नाम दैत्यवंशशिरोमणिः ॥ तस्माज्जातो महातेजा महिषो नाम दानवः ॥१॥ स संग्रामे सुरान्सर्वान्निर्जित्य दनुजाधिपः॥
चकार राज्यं स्वर्लोके महेन्द्रासनसंस्थितः ॥ २ ॥ पराजितास्ततो देवा ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ब्रह्माऽपि तान्समादाय ययौ यत्र वृषाकपी॥ ३॥तत्र
गत्वा सुरास्सर्वे नत्वा शंकरकेशवौ ॥ स्ववृत्तं कथयामासुर्यथावदनुपूर्वशः ॥४॥ भगवन्तौ वयं सर्वे महिषेण दुरात्मना ॥ उद्वासिताश्च स्वर्लोका
न्निर्जित्य समरांगणे ॥ ५ ॥ भ्रमामो मर्त्यलोकेऽस्मिन्न लभेमहि शं क्वचित् ॥ कां कां न दुर्दशां नीता देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ६ ॥ सूर्य्याचन्द्रमसौ
पाशी कुबेरो यम एव च ॥ इन्द्राग्निवातगन्धर्वा विद्याधरसुचारणाः ॥ ७ ॥ एतेषामपरेषां च विधेयं कर्म सोऽसुरः ॥स्वयं करोति पापात्मा दैत्यप
क्षाभयंकरः ॥ ८ ॥ तस्माच्छरणमापन्नान्देवान्स्त्रातुमर्हथः ॥ वधोपायं च तस्याशु चिन्तयेथां युवां प्रभू ॥ ९ ॥ इति देववचः श्रुत्वा दामोदरसर्वे
श्वरौ ॥ चक्रतुः परमं कोपं रोषाघूर्णितलोचनौ ॥१०॥ततोऽतिकोपपूर्णस्य विष्णोश्शंभोश्च वक्त्रतः॥ तथान्येषां च देवानां शरीरान्निर्गतं महः॥११॥
अतीव महसः पुंजं ज्वलन्तं दशदिक्षु च ॥ अपश्यंस्त्रिदशास्सर्वे दुर्गाध्यानपरायणाः ॥ १२॥सर्वदेवशरीरोत्थं तेजस्तदतिभीषणम् ॥ संघीभूयाभव
न्नारी साक्षान्महिषमर्दिनी ॥१३॥ शंभुतेजस उत्पन्नं मुखमस्याः सुभास्वरम् ॥ याम्येन वाला अभवन्वैष्णवेन च बाहवः ॥ १४ ॥ चन्द्रमसते
जसा तस्याः स्तनयुग्मं व्यजायत ॥ मध्यमैन्द्रेण जंघोरू वारुणेन बभूवतुः ॥१५॥ भूतेजसा नितंबोऽभूद्ब्राह्मेण चरणद्वयम् ॥ आर्केण चरणाङ्गुल्यः
करांगुल्यश्च वासवात् ॥१६ ॥ कुबेरतेजसा नासा रदनाश्च प्रजापतेः ॥ पावकीयेन नयनत्रयं सान्ध्येन भ्रूद्वयम् ॥१७॥ आनिलेन श्रवोद्वन्द्वं तथा
न्येषां स्वरोकसाम् ॥ तेजसां संभवा पद्मालया सा परमेश्वरी ॥१८॥ ततो निखिलदेवानां तेजोराशिसमुद्भवाम् ॥ तामालोक्य सुरास्सर्वे प
र्हर्षं प्रपेदिरे ॥ १९ ॥ निरायुधां च तां दृष्ट्वा ब्रह्माद्यास्त्रिदिवेश्वराः ॥ सायुधान्तां शिवां कर्तुं मनः सन्दधिरे सुराः ॥२०॥ ततः शूलं महेशानो मह
शान्यै समर्पयत् ॥ चक्रं च कृष्णो भगवाञ्शंखं पाशं च पाशभृत्॥२१॥ शक्तिं हुताशनोऽयच्छन्मारुतश्चापमेव च ॥ बाणपूर्णेषुधी चैव वज्रघण्टे
शचीपतिः ॥२२॥ यमो ददौ कालदण्डमक्षमालां प्रजापतिः ॥ ब्रह्मा कमण्डलुं प्रादाद्रोमरश्मीन्दिवाकरः॥२३॥ कालः खड्गमदात्तस्यै फलकं च
समुज्ज्वलम्॥ क्षीराब्धी रुचिरं हारमजरे च तथाम्बरे॥२४॥चूडामणिं कुण्डले च कटकानि तथैव च॥अर्द्धचन्द्रं च केयूरान्नूपुरौ च मनोहरौ॥२५॥

...कुलीषु समस्तास्वंगुलीयकम् ॥ विश्वकर्मा च परशुं ददौ तस्यै मनोहरम् ॥२६॥ अस्त्राण्यनेकानि तथाभेद्यं चैव तनुच्छदम् ॥ सुरभ्यस
रसां मालां पंकजं चांबुधिर्ददौ ॥२७॥ ददौ सिंहं च हिमवान्रत्नानि विविधानि च ॥ सुरया पूरितं पात्रं कुबेरोऽस्यै समर्पयत ॥ २८ ॥ शेषश्च
भोगिनां नेता विचित्ररचनान्वितम् ॥ ददौ तस्यै नागहारं नानारत्नमणिगुंफितम् ॥ २९ ॥ एभिश्चान्यैस्सुरैर्देवी भूषणैरायुधैस्तथा ॥ सत्कृतोच्चैर्न
नादासौ साट्टहासं पुनःपुनः ॥ ३० ॥ तस्या भीषणनादेन पूरिता च नभःस्थली ॥ प्रतिशब्दो महानासीच्चुक्षुभे भुवनत्रयम् ॥ ३१ ॥ चेलुः
समुद्राश्चत्वारो वसुधा च चचाल ह ॥ जयशब्दस्ततो देवैरकारि महिषार्दितैः ॥ ३२ ॥ ततोऽम्बिकां परां शक्तिं महालक्ष्मीस्वरूपिणीम् ॥ तुष्टु
वुस्ते सुरास्सर्वे भक्तिगद्गदया गिरा ॥ ३३ ॥ लोकं संक्षुब्धमालोक्य देवतापरिपंथिनः ॥ सन्नद्धसैनिकास्ते च समुत्तस्थुरुदायुधाः ॥३४॥ महिषोऽपि च
तं शब्दमभ्यधावद्रुषान्वितः ॥ स ददर्श ततो देवीं व्याप्तलोकत्रयां रुचा ॥३५॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र महिषासुरपालिताः ॥समाजग्मुर्महावीराः कोटि
शो धृतहेतयः ॥३६॥ चिक्षुरश्चामरोदग्रौ करालोद्धतवाष्कलाः ॥ ताम्रोग्रास्योग्रवीर्याश्च बिडालोऽन्धक एव च ॥३७॥ दुर्धरो दुर्मुखश्चैव त्रिनेत्रश्च
महाहनुः ॥ एते चान्ये च बहवः शूरा युद्धविशारदाः ॥ ३८ ॥ युयुधुः समरे देव्या सह शस्त्रास्त्रपारगाः ॥ इत्थं कालो व्यतीयाय युध्यतोर्भीषण
स्तयोः ॥३९॥ अरिवर्गकरक्षिप्ता नानाशस्त्रास्त्रराशयः ॥ महामायाप्रभावेण विफला अभवन् क्षणात् ॥ ४० ॥ ततो जघान सा देवी चिक्षुरप्रमुखा
नरीन् ॥ सगणान्गदया बाणैः शूलशक्तिपरश्वधैः ॥४१॥ एवं स्वीयेषु सैन्येषु हतेषु महिषासुरः ॥ देवीनिःश्वाससंभूतान्भावयामास तान्गणान्
॥४२॥ अताडयत्खुरैः कांश्चित्कांश्चिच्छृङ्गद्वयेन च ॥ लांगूलेन च तुण्डेन भिनत्ति स्म मुहुर्मुहुः ॥ ४३ ॥ इत्थं देवीगणान्हत्वाऽभ्यधावत्सोऽसुरा
धिपः ॥ सिंहं मारयितुं देव्यास्ततोऽसौ कुपिताऽभवत् ॥ ४४ ॥ कोपात्सोऽपि महावीर्यः खुरक्षुण्णितभूतलः ॥ शृंगाभ्यां शैलमुत्पाट्य चिक्षेप प्रण
नाद च ॥ ४५ ॥ वेगेन विष्वग् भ्रमता प्रक्षिप्ता गुरवोऽद्रयः ॥ आकाशतो महीमध्ये निपेतुर्नृपसत्तम ॥ ४६ ॥ शृंगभिन्नाः पयोवाहाः खण्डंखण्ड
मथाभिंदुः ॥ लांगूलेनाहतश्चाब्धिर्विष्वगुद्वेलमस्पदत् ॥ ४७ ॥ एवं क्रुद्धं समालोक्य महिषासुरमम्बिका ॥ विदधे तद्वधोपायं देवानामभयंकरी
॥ ४८ ॥ ततः पाशं समुत्थाप्य क्षिप्त्वा तस्योपरीश्वरी ॥ बबन्ध महिषं सोऽपि रूपन्तत्याज माहिषम् ॥ ४९ ॥ ततः सिंहो बभूवाशु मायावी
तच्छिरोऽम्बिका ॥ यावच्छिनत्ति तावत्स खड्गपाणिर्बभूव ह ॥ ५० ॥ सचर्मासिकरं तं च देवी बाणैरताडयत ॥ ततो गजवपुर्भूत्वा सिंहं
चिच्छेद शुण्डया ॥ ५१ ॥ ततोऽस्य च करं देवी चकर्त स्वमहासिना ॥ अधारि च पुना रूपं स्वकीयं तेन रक्षसा ॥ ५२ ॥ तदैव क्षोभयामास

त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ततः क्रुद्धा महामाया चण्डिका मानविक्रमा ॥ ५३ ॥ पपौ पुनः पुनः पानं जहासारुणलोचना ॥ [illegible]
चासुरः सोऽपि बलवीर्यमदोद्धतः ॥ ५४ ॥ तस्या उपरि चिक्षेप शृङ्गानुत्पाट्य सोऽसुरः ॥ सा च [illegible] ॥ ५५ ॥
वारुणीमदसंजातमुखरागाऽऽकुलेन्द्रिया ॥ प्रोवाच परमेशानी मेघगंभीरया गिरा ॥ ५६ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ रे मूढ रे हतमते [illegible]
हठम् ॥ न मदग्रेऽसुराः केऽपि स्थास्नवो जगतीत्रये ॥ ५७ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवमाभाष्य कूर्दित्वा देवी सा [illegible]
कण्ठे शूलेनोग्रेण साऽभिनत् ॥ ५८ ॥ ॥ ततस्तच्चरणाक्रान्तस्स्वकीयमुखात्ततः ॥ अर्द्धनिष्क्रान्त एवासौ देव्या वीर्येण [illegible] ॥ ५९ ॥
अर्द्धनिष्क्रान्त एवासौ युध्यमानो महाधमः ॥ महासिना शिरो छित्त्वा न्यपाति धरणीतले ॥ ६० ॥ [illegible]
वाङ्मुखास्तद्गणास्ततः ॥ पलायन्त रणाद्भीता त्राहित्राहीति वादिनः ॥ ६१ ॥ तुष्टुवुश्च तदा देवीमिन्द्राद्याः सकलाः सुराः ॥ [illegible]
र्ननृतुर्नर्तकीजनाः ॥ ६२ ॥ एवन्ते कथितो राजन्महालक्ष्म्याः समुद्भवः ॥ सरस्वत्यास्तथोत्पत्तिं शृणु सुस्थेन चेतसा ॥ ६३ ॥ [illegible]
महापुराणे पञ्चम्यामुपासंहितायां महिषासुरवधोपाख्याने महालक्ष्म्यवतारवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ [illegible] ॥
आसीच्छुम्भासुरो दैत्यो निशुंभश्च प्रतापवान् ॥ त्रैलोक्यमोजसाक्रान्तं आभ्यां सचराचरम् ॥ १ ॥ ताभ्यामपीडिता देवा [illegible]
जननीं सर्वभूतानां कामदात्रीं ववन्दिरे ॥ २ ॥ देवा ऊचुः ॥ जय दुर्गे महेशानि जयात्मीयजनप्रिये ॥ त्रैलोक्यत्राणकारिण्यै शिवायै ते नमोनमः
॥ ३ ॥ नमो मुक्तिप्रदायिन्यै पराम्बायै नमोनमः ॥ नमः समस्तसंसारोत्पत्तिस्थित्यन्तकारिके ॥ ४ ॥ कालिकायै [illegible] ॥
छिन्नमस्तास्वरूपायै श्रीविद्यायै नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥ भुवनेशि नमस्तुभ्यं नमस्ते भैरवाकृते ॥ नमोऽस्तु [illegible] नमोनमः ॥ ६ ॥
नमस्त्रिपुरसुन्दर्य्यै मातंग्यै ते नमोनमः ॥ अजितायै नमस्तुभ्यं विजयायै नमोनमः ॥ ७ ॥ जयायै मंगलायै ते विलासिन्यै नमोनमः ॥ [illegible]
रूपे नमस्तुभ्यं नमो घोराकृतेऽस्तु ते ॥ ८ ॥ नमोऽपराजिताकारे नित्याकारे नमोनमः ॥ शरणागतपालिन्यै रुद्राण्यै ते नमोनमः ॥ ९ ॥ [illegible]
वेदान्तवेद्यायै नमस्ते परमात्मने ॥ अनन्तकोटिब्रह्माण्डनायिकायै नमोनमः ॥ १० ॥ इति देवैः स्तुता गौरी [illegible] ॥ [illegible]
गान्सर्वान्मुधमाभिः स्तूयतेऽत्र का ॥ ११ ॥ ततो गौरीतनोरेका प्रादुरासीत्कुमारिका ॥ सोवाच मिषतां तेषां शिवशक्तिः [illegible]
क्रियते मातः समस्तैः स्वर्गवासिभिः ॥ निशुंभशुंभदैत्याभ्यां प्रबलाभ्यां प्रपीडितैः ॥ १२ ॥ शरीरकोशात्तस्या [illegible] ॥

सा गीयते साक्षाच्छुंभासुरनिबर्हिणी ॥ १४ ॥ सैवोग्रतारिका प्रोक्ता महोग्रतारिकापि च ॥ प्रादुर्भूता यतः सा वै मातंगीत्युच्यते भुवि ॥ १५ ॥
प्रभाषे निखिलान्देवान्यूयं तिष्ठत निर्भयाः ॥ कार्यं वः साधयिष्यामि स्वतन्त्राहं विनाश्रयम् ॥१६॥ इत्युक्त्वा सा तदा देवी तरसान्तर्हिताऽभवत् ॥
चण्डमुण्डौ तु तान्देवीमद्राष्टां सेवकौ तयोः ॥१७॥ दृष्ट्वा मनोहरं तस्या रूपं नेत्रसुखावहम् ॥ पेततुस्तौ धरामध्ये नष्टसंज्ञौ विमोहितौ ॥१८॥ गत्वा व्याज
ह्रतुः सर्वं राज्ञे वृत्तान्तमादितः ॥ दृष्टा काचिन्मयापूर्वा नारी राजन्मनोरमा ॥१९॥ हिमवच्छिखरे रम्ये संस्थिता सिंहवाहिनी ॥ समन्ताद्देवकन्याभिः
सेविता बद्धपाणिभिः ॥ २० ॥ कुरुते पादसंवाहं काचित्संस्कुरुते कचान् ॥ पाणिसंवाहनं काचित्काचिन्नेत्राञ्जनं न्यधात् ॥२१॥ काचिद् गृहीत्वा
हस्तेनादर्शं दर्शयते मुखम् ॥ नागवल्लीं ददात्येका लवंगैलादिसंयुताम् ॥२२॥ पतद्ग्रहं करे कृत्वा स्थिता काचित्सखी पुरः ॥ भूषयत्यखिलांगानि का
चिद्भूषाम्बरादिभिः ॥ २३ ॥ कदलीस्तंभजंघोरूः कीरनासाऽहिदोर्लता ॥ रणन्मञ्जीरचरणा रम्यमेखलया युता ॥ २४ ॥ लसत्कस्तूरिकामोदमु
क्ताहारचलस्तनी ॥ ग्रैवेयकलसद्ग्रीवा ललन्तीदाममण्डिता ॥२५॥ अर्द्धचन्द्रधरा देवी मणिकुण्डलधारिणी ॥ रम्यवेणिर्विशालाक्षी लोचनत्रयभूषिता
॥ २६ ॥ साक्षग मालिकोपेता पाणिराजितकंकणा ॥ स्वर्णोर्मिकांगुलिर्भ्राजत्पारिहार्य्यलसत्करा ॥२७॥ शुभवस्त्रावृता गौरी पद्मासनविराजिता ॥
काश्मीरबिन्दुतिलका चन्द्रालंकृतमस्तका ॥ २८ ॥ तडिद्द्युतिर्महामूल्याम्बरचोलोन्नमत्कुचा ॥ भुजैरष्टाभिरुत्तुंगैर्धारयन्ती वरायुधान् ॥ २९ ॥
तादृशी नासुरी नागी न गन्धर्वी न दानवी ॥ विद्येत त्रिषु लोकेषु यादृशी सा मनोरमा ॥ ३० ॥ तस्मात्संभोगयोग्यत्वं तस्यास्त्वय्येव शोभते ॥
नारीरत्नं यतः सा वै पुंरत्नं च भवान्प्रभो ॥ ३१ ॥ इत्युक्तं चण्डमुण्डाभ्यां निशम्य स महासुरः ॥ दूतं सुग्रीवनामानं प्रेषयामास तां प्रति ॥ ३२ ॥
गच्छ दूत तुषाराद्रौ तत्रास्ते कापि सुन्दरी ॥ सानेतव्या प्रयत्नेन कथयित्वा वचो मम ॥ ३३ ॥ इति विज्ञापितस्तेन सुग्रीवो दानवोत्तमः ॥
गत्वा हिमाचलं प्राह जगदम्बां महेश्वरीम् ॥ ३४ ॥ ॥ दूत उवाच ॥ देवि शुंभासुरो दैत्यो निशुंभस्तस्य चानुजः ॥ विख्यातस्त्रिषु लोकेषु महा
बलपराक्रमः ॥ ३५ ॥ चारोऽहं प्रेषितस्तेन सन्निधिन्ते समागमम् ॥ स यज्जगौ सुरेशानि तत्समाकर्णयाधुना ॥ ३६ ॥ इन्द्रादीन्समरे जित्वा
तेषां रत्नान्यपाहरम् ॥ देवभागं स्वयं भुञ्जे यागे दत्तं सुरादिभिः ॥ ३७ ॥ स्त्रीरत्नं त्वामहं मन्ये सर्वरत्नोपरि स्थितम् ॥ सा त्वं ममानुजं मां वा
भजतात्कामजै रसैः ॥ ३८ ॥ इति दूतोक्तमाकर्ण्य वचनं शुंभभाषितम् ॥ जगाद सा महामाया भूतेशप्राणवल्लभा ॥ ३९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥
सत्यं वदसि भो दूत नानृतं किंचिदुच्यते ॥ परन्त्वेका कृता पूर्वं प्रतिज्ञा तान्निबोध मे ॥ ४० ॥ यो मे दर्पं विधुनुते यो मा

जयति संगरे ॥ उत्सहे तमहं कर्तुं पतिं नान्यमिति ध्रुवम् ॥ ४१ ॥ स त्वं कथय शुंभाय निशुंभाय वचो मम ॥ यथा युक्तं
भवेदत्र विदधातु तथाऽत्र सः ॥ ४२ ॥ इत्थं देवीवचः श्रुत्वा सुग्रीवो नाम दानवः ॥ राज्ञे विज्ञापयामास गत्वा तत्र सविस्तरम् ॥ ४३ ॥ अथ
दूतोक्तमाकर्ण्य शुंभो भैरवशासनः ॥ धूम्राक्षं प्राह सक्रोधः सेनान्यं बलिनां वरम् ॥ ४४ ॥ हे धूम्राक्ष तुषाराद्रौ वर्तते कापि सुन्दरी ॥ तामानय
द्रुतं गत्वा यथायास्यति सात्र वै ॥ ४५ ॥ तस्या आनयने भीतिर्न कार्य्याऽसुरसत्तम ॥ युद्धं कार्यं प्रयत्नेन यदि सा योद्धुमिच्छति ॥४६॥ एवं
विज्ञापितो दैत्यो धूम्रलोचनसंज्ञकः ॥ गत्वा हिमाचलं प्राह भुवनेशीमुमांशजाम् ॥ ४७ ॥ भर्तुर्ममान्तिकं गच्छ नोचेत्त्वां घातयाम्यहम् ॥ षष्ट्या
ऽसुराणां सहितः सहस्राणां नितंबिनि ॥ ४८ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ दैत्यराट् प्रेषितो वीर हंसि चेत्किं करोमि ते ॥ परन्त्वसाध्यं गमनं मन्ये संग्राम
मन्तरा ॥ ४९ ॥ इत्युक्तस्तामन्वधावद्दानवो धूम्रलोचनः ॥ हुंकारोच्चारणेनैव तन्ददाह महेश्वरी ॥ ५० ॥ ततः प्रभृति सा देवी धूमावत्युच्यते
भुवि ॥ आराधिता स्वभक्तानां शत्रुवर्गनिकर्तिनी ॥ ५१ ॥ धूम्राक्षे निहते देव्या वाहनेनातिकोपिना ॥ चर्विंतास्तद्गणास्सर्वेऽपलायन्तावशेषिताः॥
॥ ५२ ॥ इत्थं देव्या हतं दैत्यं श्रुत्वा शुंभः प्रतापवान् ॥ चकार बहुलं कोपं सन्दष्टोष्ठपुटद्वयः ॥५३॥ चण्डं मुण्डं रक्तबीजं प्रैषयत्क्रमतोऽसुरान् ॥
तेऽपि चाज्ञापिता दैत्या ययुर्यत्राम्बिका स्थिता ॥ ५४ ॥ सिंहारूढां भगवतीमणिमादिभिराश्रिताम् ॥ भासयन्तीं दिशो भासा दृष्ट्वोचुर्दानवर्षभाः ॥
॥ ५५ ॥ हे देवि तरसा मूलं याहि शुंभनिशुंभयोः ॥ अन्यथा घातयिष्यामः सगणां त्वां सवाहनाम् ॥ ५६ ॥ वृणीष्व तं पतिं वामे लोकपाला
दिभिः स्तुतम् ॥ प्रपत्स्यस महानन्दं देवानामपि दुर्लभम् ॥५७॥ इत्युक्तमाकलय्याम्बा स्मयित्वा परमेश्वरी॥उदाजहार सा देवी सुनृतं रसवद्वचः
॥ ५८ ॥ देव्युवाच ॥ अद्वितीयो महेशानः परब्रह्म सदाशिवः ॥ यत्तत्त्वन्न विदुर्वेदा विष्णवादीनां च का कथा॥५९॥ तस्याहं प्रकृतिः सूक्ष्मा कथ
मन्यं पतिं वृणे ॥ सिंही कामातुरा नैव जम्बुकं वृणुते क्वचित् ॥ ६० ॥ करेणुर्गर्दभं नैव द्वीपिनी शशकं न वा ॥ मृषा वदत भो दैत्या मृत्युव्याल
नियन्त्रिताः ॥ ६१ ॥ यूयं प्रयात पातालं युध्यध्वं शक्तिरस्ति चेत् ॥ इति क्रोधकरं वाक्यं श्रुत्वोचुस्ते परस्परम् ॥ ६२ ॥ अबलां मनसि ज्ञात्वा
न हन्मो भवतीं वयम् ॥ अथो स्थिरैहि पंचास्ये युद्धेच्छा मानसेऽस्ति चेत् ॥ ६३ ॥ तेषामेवं विवदतां कलहः समवर्द्धत ॥
ववृषुः समरे बाणा उभयोर्दलयोश्शिताः ॥ ६४ ॥ एवन्तैः समरं कृत्वा लीलया परमेश्वरी ॥ जघान चण्डमुण्डाभ्यां रक्तबीजं महासुरम्
॥ ६५ ॥ द्वेषबुद्धिं विधायापि त्रिदशारातयोऽप्यमी ॥ अन्तेऽप्रापन्परं लोकं यँल्लोकं यान्ति तद्धनाः ॥ ६६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे

पञ्चम्यामुमासंहितायां धूम्रलोचनचण्डमुण्डरक्तबीजवधो नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ राजोवाच ॥ धूम्राक्षं चण्डमुण्डं च रक्तबीजमसुरा-
न्तथा ॥ भगवन्निहतान्देव्या श्रुत्वा शुम्भः सुरार्दनः ॥ १ ॥ किमकार्षीत्ततो ब्रह्मन्नेतन्मे ब्रूहि साम्प्रतम् ॥ शुश्रूषवे जगद्योनेश्चरितं पापनाशनम् ॥ २ ॥
ऋषिरुवाच ॥ हतानिमान्दैत्यवरान्महासुरो निशम्य राजन्महनीयविक्रमः ॥ अजिज्ञपत्स्वीयगणान्दुरासदान्रणाभियोगारणजातसंमदान् ॥ ३ ॥
बलान्वितास्संमिलिता ममाज्ञया जयाशया कालकवंशसंभवाः ॥ सकालकेयासुरमौर्य्यदौर्हृदास्तथा परेप्याऽशु प्रयाणयन्तु ते ॥ ४ ॥ निशु-
म्भशुम्भौ दितिजान्निदेश्य तान्रथाधिरूढौ निरयां बभूवतुः ॥ बलान्यनूयुर्बलिनोस्तयोर्धगाद्रिनाशवन्तः शलभा इवोत्थिताः ॥ ५ ॥ प्रवादयामास
मृदंगमर्दलं सभेरिकाडिण्डिमझर्झरानकम् ॥ रणस्थले संजहृषू रणप्रिया असुप्रियाः संगरतः परायशुः ॥ ६ ॥ भटाश्च ते युद्धपटावृतास्तदा रणस्थली
मापुरपापविग्रहाः ॥ गृहीतशस्त्रास्त्रचया जिगीषया परस्परं विग्रहयन्त उल्बणम् ॥ ७ ॥ गजाधिरूढास्तुरगाधिरोहिणो रथाधिरूढाश्च मथापरेऽ-
सुराः ॥ अलक्षयन्तः स्वपराञ्जनान्मुदाऽसुरेशसंगे समरेऽभिरेभिरे ॥ ८ ॥ ध्वनिः शतघ्नीजनितो मुहुर्मुहुर्बभूव तेन त्रिदशाः समेजिताः ॥ महान्ध-
कारः समपद्यताम्बरे विलोक्यते नो रथमण्डलं रवेः ॥ ९ ॥ पदातयो निर्ययुरर्बुदैः कोटिशः प्रभूतमाना विजयाभिलाषिणः ॥ रथाश्वगा वारणगा
अथापरेऽसुरा निर्ययुः कति कोटिशो मुदा ॥ १० ॥ अशुष्कशैला इव मत्तवारणा अतानिषुः शीत्कृतिशब्दमाहवे ॥ क्रमेलकाश्चापि गलद्गलध्वनिं
वितन्वते क्षुद्रमहीधरोपमाः ॥ ११ ॥ हयाश्च हेषन्त उदग्रभूमिजा विशालकण्ठाभरणा गतेर्विदः ॥ पदानि दन्तावलमूर्ध्नि बिभ्रतः सुडिण्डिपरे
व्योमपथा यथाऽऽवयः ॥ १२ ॥ समीक्ष्य शत्रोर्बलमित्थमापतच्चकार सज्यं धनुरम्बिका तदा ॥ ननाद घण्टां रिपुसाददायिनीं जगर्ज सिंहोऽपि सटां
विधूनयन् ॥ १३ ॥ ततो निशुम्भस्तुहिनाचलस्थितां विलोक्य रम्याभरणायुधां शिवाम् ॥ गिरं बभाषे रसनिर्भरां परां विला-
सिनीभावविचक्षणो यथा ॥ १४ ॥ भवादृशीनां रमणीयविग्रहे दुनोति कीर्णं खलु मालतीदलम् ॥ कथं करालं हवमातनोष्यये महेशि
नेनैव मनोज्ञवर्ष्मणा ॥ १५ ॥ इतीरयित्वा वचनं महासुरो बभूव मौनी तमुवाच चण्डिका ॥ वृथा किमात्थासुर मूढ संगरं
कुरुष्व नागालयमन्यथा व्रज ॥ १६ ॥ ततोऽतिरुष्टः समरे महारथश्चकार बाणावलिवृष्टिमद्भुताम् ॥ घनाघनाः [illegible]
रणस्थले प्रावृडिवागतास्तदा ॥ १७ ॥ शरैः शितैश्शूलपरश्वधायुधैः सभिन्दिपालैः परिघैश्शरासनैः ॥ भुशुण्डिकाप्रासक्षुरप्रसंज्ञकैर्गदासिभिः संयुगे
मदोद्धतैः ॥ १८ ॥ विवभ्रमुस्तत्समरे महागजा विभिन्नकुम्भा असिताद्रिसंनिभाः ॥ चलद्बलाकाधवलध्वजकेतवो विसेतवः शुम्भनिशुम्भकेतवः ॥ १९ ॥

विभिन्नदेहा दितिजा झषोपमा विकन्धरा वाजिगणा भयंकराः ॥ पराभवः कालिकया कृता रणे मृगारिणा चाशिषतापरेऽसुराः ॥ २० ॥ विधुभ्रद्र
क्तवहास्तदन्तरे सरिच्चयास्तत्र विपुप्लुवे हतेः ॥ कचा भटानां जलनीलिकोपमास्तदुत्तरीयं सितफेनसंनिभम् ॥ २१ ॥ तुरंगसादी तुरगाधिरोहि
गं गजस्थितानभ्यपतन्गजारुढः ॥ रथी रथेशं खलु पत्तिरङ्घ्रिगान्समप्रतिद्वन्द्विकलिर्महानभूत् ॥ २२ ॥ ततो निशुंभो हृदये व्यचिन्तयत्कराल
कालीऽयमुपागतोऽधुना ॥ भवेद्दरिद्रोऽपि महाधनो महाधनो दरिद्रो विपरीतकालतः ॥ २३ ॥ जडो भवेत्स्फीतमतिर्महामतिर्जडो नृशंसो बहुमन्तुसं
स्तुतः॥ पराजयं यान्ति रणे महाबला जयन्ति संग्राममुखे च दुर्बलाः ॥ २४ ॥ जयोऽजयो वा परमेश्वरेच्छया भवत्यनायासत एव देहिनाम् ॥ न
कालमुल्लंघ्य शशाक जीवितुं महेश्वरः पद्मजनी रमापतिः ॥ २५ ॥ उपेत्य संग्राममुखं पलायनं न साधु वीरा हृदयेऽनुमन्वते॥परन्तु युद्धे कथमेतया
जयो विनाशितं मे सकलं बलं यया ॥ २६ ॥ इयं हि नूनं सुरकर्म साधितुं समागता दैत्यबलं च बाधितुम् ॥ पुराणमूर्तिः प्रकृतिः परा शिवा
न लौकिकीयं वनिता कदापि वा॥२७॥ वधोऽपि नारीविहितोऽयशस्करः प्रगीयते युद्धरसं लिलिक्षुभिः॥ तथाप्यकृत्वा समरं कथं मुखं प्रदर्शयामो
सुरराजसन्निधौ ॥ २८ ॥ विचारयित्वेति महारथो रथं महान्तमध्यास्य नियन्तृचोदितम् ॥ ययौ द्रुतं यत्र महेश्वराङ्गना सुरायनाप्राथि
तयोवनोद्गमा ॥२९॥ अवोचदेनां स महेशि किं भवेदेभिर्हतैर्वै नर्जा विभिर्भटैः॥ तवास्ति कांक्षा यदि योद्धुमावयोस्तदा रणः स्याद्द्रुतयुद्धलम्पटैः
॥ ३० ॥ उवाच कालीं प्रति कौशिकी तदा समीक्ष्यतामेष दुराग्रहोऽनयोः ॥ करोति कालो विपदागमे मतिं विभिन्नवृत्तिं सदसत्प्रवर्तकः ॥ ३१ ॥
ततो निशुंभोऽभिजघान चण्डिकां शरैस्सहस्रैश्च तथैव कालिकाम् ॥ बिभेद बाणानसुरप्रचोदितान्सहस्रखण्डं स्वशरोत्करैः शिवा ॥ ३२ ॥ ततः
समुत्थाय कृपाणमुज्ज्वलं स चर्म कण्ठीरवमूर्ध्न्यताडयत् ॥ बिभेद तं चापि महासिनाम्बिका यथा कुठारेण तरुं तरुच्छिदः ॥ ३३ ॥
स भिन्नखड्गो निचखान मार्गणं पराम्बिकावक्षसि सोऽपि चिच्छिदे ॥ पुनस्त्रिशूलं हृदयेऽक्षिपत्तदप्यचूर्णयन्मुष्टिनिपातनेन सा ॥ ३४ ॥ गदां
समादाय पुनर्महासुरोऽभ्यधावदम्बां मरणोन्मुखोऽसुरः ॥ अचूर्णयत्तामपि शूलधारया पुनस्त्रिशूलं विददार सोऽन्यया ॥३५॥ ततोऽम्बिका भीम
भुजंगमोपमैस्सुरद्विषां शोणितचूषगोचितैः॥ निशुम्भवक्षाल्मीयशिलीमुखैश्शितैर्निहत्य भूमीमनयद्विमोक्षितैः ॥३६॥ निपातितेऽमानवकोऽसुरस्तुः कनी

१ [illegible] । २ येगनिरोतीति [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible]

[illegible] इत्यर्थः ।

यसि भ्रा·रि रोषपूरितः ॥ रथस्थितो बाहुभिरष्टभिर्वृतो जगाम यत्र प्रमदा महेशितुः ॥ ३७ ॥ अवादयच्छंखमरिन्दमं तदा धनुस्स्वनं चापि चकार
दुःसहम् ॥ ननाद सिंहोऽपि सटां विधूनयन्बभूव नादत्रयनादितन्नभः॥३८॥ ततोऽट्टहासं जगदम्बिकाकरोद्वितत्रसुस्तेन सुरारयोऽखिलाः ॥ जयेति
·न्दे जगदुस्तदा सुरा यदाम्बिकोवाच रणे स्थिरो भव ॥ ३९ ॥ स दैत्यराजो महतीं ज्वलच्छिखां मुमोच शक्तिं निहता च सोल्कया ॥ विभेद
शुंभप्रहितान्छराञ्छिवा शिवेरितान्सोऽपि सहस्रधा शरान् ॥ ४० ॥ त्रिशूलमुत्क्षिप्य जघान चण्डिका महासुरं तं स पपात मूर्छितः ॥ विभिन्नपक्षो
हरिणा यथा नगः प्रकंपयन् द्यां वसुधां सवारिधिम् ॥ ४१ ॥ ततो मृषित्वा त्रिशिखोद्भवां व्यथां विधाय बाहूनयुतं महाबलः ॥ स कालिकां
सिंहयुतां महेश्वरीं जघान चक्रैरमरक्षयकरः ॥ ४२ ॥ तदस्तचक्राणि विभिद्य लीलया त्रिशूलमुद्गूर्य्य जघान सासुरम् ॥ शिवाजगत्पावनपाणिप
ङ्कजादुपात्तमृत्यू परमं पदं गतौ ॥ ४३ ॥ हते तस्मिन्महावीर्य्ये निशुंभे भीमविक्रमे ॥ शुंभे च सकला दैत्या विविशुर्बलिसद्मनि ॥ ४४ ॥
भक्षिता अपरे काली सिंहाद्यैरमरद्विषः ॥ पलायितास्तथान्ये च दशदिक्षु भयाकुलाः ॥ ४५ ॥ बभूवुर्मार्गवाहिन्यस्सरितः स्वच्छपाथसः ॥ वहु
र्वाताः सुखस्पर्शा निर्मलत्वं ययौ नभः ॥ ४६ ॥ पुनर्यागः समारेभे देवैर्ब्रह्मर्षिभिस्तथा ॥ सुखिनश्चाभवन्सर्वे महेन्द्राद्या दिवौकसः
॥ ४७ ॥ पवित्रं परमं पुण्यमुमायाश्चरितं प्रभो ॥ दैत्यराजवधोपेतं श्रद्धया यः समभ्यसेत् ॥ ४८ ॥ स भुक्त्वेहाखिलान्भोगांस्त्रिदशैरपि
दुर्लभान् ॥ परत्रोमालयं गच्छेन्महामायाप्रसादतः ॥ ४९ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवन्देवी समुत्पन्ना शुंभासुरनिबर्हिणी ॥ प्रोक्ता
सरस्वती साक्षादुमांशाविभवा नृप ॥ ५० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां निशुंभशुंभवधोपाख्याने सरस्वतीप्रादुर्भाववर्णनं
नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ उमाया भुवनेशान्यास्सूत सर्वार्थवित्तम ॥ अवतारं समाचक्ष्व यतो जाता सरस्वती
॥ १ ॥ या गीयते परब्रह्ममूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ निराकारापि साकारा नित्यानन्दमयी सती ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ तापसाः शृणुत प्रेम्णा चरित्रं
परमं महत् ॥ यस्य विज्ञानमात्रेण नरो याति परां गतिम् ॥ ३ ॥ देवदानवयोर्युद्धमेकदासीत्परस्परम् ॥ महामायाप्रभावेणामराणां विजयोऽभवत्
॥ ४ ॥ ततोऽवलिता अमरास्स्वप्रशंसां वितेनिरे ॥ वयं धन्या वयं धन्याः किं करिष्यन्ति नोऽसुराः ॥ ५ ॥ ये प्रभावं समालोक्यास्माकं परमदुः

१ वासवेन ।

सहम् ॥ भीता नागालयं याता यातयातेति वादिनः ॥६॥ अहो बलमहो तेजो दैत्यवंशक्षयंकरम् ॥ अहो भाग्यं सुमनसामेवं सर्वेऽभ्यवर्णयन् ॥७॥
तत आविरभूत्तेजः कूटरूपन्तदेव हि ॥ अदृष्टपूर्वं तद्दृष्ट्वा विस्मिता अभवन्सुराः ॥ ८ ॥ किमिदं किमिदं चेति रुद्धकण्ठास्तदाब्रुवन् ॥ अजानन्त
परं स्यामानुभावं मानभञ्जनम् ॥ ९ ॥ तत आज्ञापयद्देवान्देवानामधिनायकः ॥ यात यूयं परीक्षध्वं याथातथ्येन किन्विति ॥ १० ॥ सुरेन्द्रप्रे
रितो वायुर्महसः सन्निधिं गतः ॥ कस्त्वं भोरिति सम्बोध्यावोचदेनं च तन्महः ॥ ११ ॥ इति पृष्टस्तदा वायुर्महसा तिगरीयसा ॥ वायुर
स्मि जगत्प्राणस्साभिमानोऽब्रवीदिदम् ॥ १२ ॥ जंगमाजंगमं सर्वमोतप्रोतमिदं जगत् ॥ मय्येव निखिलाधारे चालयाम्यखिलं जगत्
॥ १३ ॥ तदोवाच महातेजः शक्तोऽसि यदि चालने ॥ धृतमेतत्तृणं वायो चालयस्व निजेच्छया ॥ १४ ॥ ततः सर्वप्रयत्नेनाकरोद्यत्नं सदा
गतिः ॥ न चचाल यदा स्थानात्तदासौ लज्जितोऽभवत् ॥ १५ ॥ तूष्णीं भूत्वा ततो वायुर्जगामेन्द्रसभां प्रति ॥ कथयामास तद्वृत्तं स्वकी
याभिभवान्वितम् ॥ १६ ॥ सर्वेशत्वं वयं सर्वे मृषैवात्मनि मन्महे ॥ न पारयामहे किं चिद्विधातुं क्षुद्रवस्त्वपि ॥ १७ ॥ ततश्च प्रेषयामास सकलान्स
कलान्सुरान् ॥ न शेकुस्ते यदा ज्ञातुं तदेन्द्रः स्वयमभ्यगात् ॥ १८ ॥ मघवन्तमथायान्तं दृष्ट्वा तेजोऽतिदुःसहम् ॥ तत्रान्तर्हितं सद्यो विस्मितो
ऽभूच्च वासवः ॥ १९ ॥ चरित्रमीदृशं यस्य तमेव शरणं श्रये ॥ इति संचिन्तयामास सहस्राक्षः पुनः पुनः ॥ २० ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र निर्व्याजकरु
णातनुः ॥ तेषामनुग्रहं कर्तुं हर्तुं गर्वं शिवांगना ॥ २१ ॥ चैत्रशुक्लनवम्यां तु मध्याह्नस्थे दिवाकरे ॥ प्रादुरासीदुमा देवी सच्चिदानन्दरूपिणी ॥
॥ २२ ॥ महोमध्ये विराजन्ती भासयन्ती दिशो रुचा ॥ बोधयन्ती सुरान्सर्वान्ब्रह्मैवाहमिति स्फुटम् ॥ २३ ॥ चतुर्भिर्दधती हस्तैर्वरपाशांकुशा
भयान् ॥ श्रुतिभिस्सेविता रम्या नवयौवनगर्विता ॥ २४ ॥ रक्ताम्बरपरीधाना रक्तमाल्यानुलेपना ॥ कोटिकंदर्पसंकाशा चन्द्रकोटिसमप्रभा
॥ २५ ॥ व्याजहार महामाया सर्वान्तर्यामिरूपिणी ॥ साक्षिणी सर्वभूतानां परब्रह्मस्वरूपिणी ॥ २६ ॥ ॥ उमोवाच ॥ न ब्रह्मा न मुरारातिर्न
पुरारातिरीश्वरः ॥ मदग्रे गर्वितु किंचित्का कथान्यसुपर्वणाम् ॥२७॥ परं ब्रह्म परं ज्योतिः प्रणवद्वन्द्वरूपिणी ॥ अहमेवास्मि सकलं मदन्यो नास्ति
कश्चन ॥ २८ ॥ निराकारापि साकारा सर्वतत्त्वस्वरूपिणी ॥ अप्रतर्क्यगुणा नित्या कार्यकारणरूपिणी ॥ २९ ॥ कदाचिद्दयिताकारा कदाचित्पु
रुषाकृतिः ॥ कदाचिदुभयाकारा सर्वाकाराहमीश्वरी ॥ ३० ॥ विरिञ्चिः सृष्टिकर्ताहं जाताहं जगदच्युतः ॥ रुद्रः संहारकर्ताहं सर्वविश्वविमोहिनी
॥ ३१ ॥ कालिकाकमलावाणीमुखास्सर्वा हि शक्तयः ॥ मदंशादेव संजातास्तथेमास्सकलाः कलाः ॥ ३२ ॥ मत्प्रभावाज्जिताः सर्वे युष्माभिर्दिति

नन्दनाः ॥ तामविज्ञाय मां यूयं वृथा सर्वेशमानिनः ॥ २३ ॥ यथा दारुमयीं योषां नर्तयत्यैन्द्रजालिकः ॥ तथैव सर्वभूतानि नर्तयाम्यहमीश्वरी
॥ २४ ॥ मद्भयाद्वाति पवनः सर्वं दहति हव्यभुक् ॥ लोकपालाः प्रकुर्वंति स्वस्वकर्माण्यनारतम् ॥ २५ ॥ कदाचिद्देववर्गाणां कदाचिद्दितिजन्मनाम् ॥
करोमि विजयं सम्यक्स्वतन्त्रा निजलीलया ॥ २६ ॥ अविनाशि परं धाम मायातीतं परात्परम् ॥ श्रुतयो वर्णयन्ते यत्तद्रूपन्तु ममैव हि
॥ २७ ॥ सगुणं निर्गुणं चेति मद्रूपं द्विविधं मतम् ॥ मायाशबलितं चैकं द्वितीयन्तदनाश्रितम् ॥ २८ ॥ एवं विज्ञाय मां देवास्स्वं स्वं गर्वं
विहाय च ॥ भजत प्रणयोपेताः प्रकृतिं मां सनातनीम् ॥ २९ ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा करुणागर्भितं सुराः ॥ तुष्टुवुः परमेशानीं भक्तिसंनतकं-
धराः ॥ ४० ॥ क्षमस्व जगदीशानि प्रसीद परमेश्वरि ॥ मैवं भूयात्कदाचिन्नो गर्वो मातर्दयां कुरु ॥ ४१ ॥ ततः प्रभृति
ते देवा हित्वा गर्वं समाहिताः ॥ उमामाराधयामासुर्यथापूर्वं यथाविधि ॥ ४२ ॥ इति वः कथितो विप्रा उमाप्रादुर्भवो मया ॥ यस्य
श्रवणमात्रेण परमं पदमश्नुते ॥ ४३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायामुमाप्रादुर्भाववर्णनं नामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥
मुनय ऊचुः ॥ श्रोतुकामा वयं सर्वे दुर्गाचरितमन्वहम् ॥ अपरं च महाप्राज्ञ तत्त्वं वर्णय नोऽद्भुतम् ॥ १ ॥ शृण्वतान्त्वन्मुखाम्भोजात्कथा नाना ॥८
सुधोपमाः ॥ न तृप्यति मनोऽस्माकं सूत सर्वार्थवित्तम ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ दुर्गमः प्रथितो नाम्ना रुरुपुत्रो महाबलः ॥ ब्रह्मणो वरदानेन
चतस्रोऽलभत श्रुतीः ॥ ३ ॥ देवाजेयबलं चापि संप्राप्य जगतीतले ॥ करोति स्म बहूत्पातान्दिवि देवाश्चकम्पिरे ॥ ४ ॥ सर्वा नष्टेषु वेदेषु क्रिया
नष्टा बभूव ह ॥ ब्राह्मणाश्च दुराचारा बभूवुस्सम्सुरास्तदा ॥ ५ ॥ न दानं न तपोऽत्युग्रं न यागो हवनं नहि ॥ अनावृष्टिस्ततो जाता पृथिव्यां शत
वार्षिकी ॥ ६ ॥ हाहाकारो महानासीत्त्रिषु लोकेषु दुःखिताः ॥ अभवंश्च जनास्सर्वे क्षुत्तृड्भ्यां पीडिता भृशम् ॥ ७ ॥ सरितः सागराश्चैव वापीकूपसरांसि
च ॥ निर्जला अभवन्सर्वे संशुष्का वृक्षवीरुधः ॥ ८ ॥ ततो दृष्ट्वा महादुःखं प्रजानां दीनचेतसाम् ॥ त्रिदशाश्शरणं याता योगमायां महेश्वरीम् ॥ ९ ॥
देवा ऊचुः ॥ रक्ष रक्ष महामाये स्वकीयास्सकलाः प्रजाः ॥ कोपं संहर नूनन्त्वं लोका नंक्ष्यंति चान्यथा ॥ १० ॥ यथा शुंभो हतो दैत्यो निशुं-
भश्च महाबलः ॥ धूम्राक्षश्चण्डमुण्डौ च रक्तबीजो महाबलः ॥ ११ ॥ समधुः कैटभो दैत्यो महिषासुर एव च ॥ तथैवामुं कृपासिन्धो दीनबन्धो ॥ ३७९ ॥
जहि द्रुतम् ॥ १२ ॥ अपराधो भवत्येव बालकानां पदे पदे ॥ सहते को जनो लोके केवलं मातरं विना ॥ १३ ॥ यदा यदाभवद्दुःखं देवानां
ब्राह्मणान्तथा ॥ तदा तदावतीर्याशु कुरुषे सुखिनो जनान् ॥ १४ ॥ इति विक्लवितन्तेषां समाकर्ण्य कृपामयी ॥ अनन्ताक्षमयं रूपन्दर्शयामास

साम्प्रतम् ॥ १५ ॥ धनुर्बाणौ तथा पद्मं नानामूलफलानि च ॥ चतुर्भिर्दधती हस्तैः प्रसन्नमुखपङ्कजा ॥ १६ ॥ ततो दृष्ट्वा प्रजास्तप्ताः करु
णापूरितेक्षणा ॥ रुरोद नव वर्षाणि नव रात्रीस्समाकुला ॥१७॥ मोचयामास दृष्टिभ्यो वारिधाराः सहस्रशः ॥ ताभिः प्रतर्पिता लोका ओषध्यः
सकला अपि ॥ १८ ॥ अगाधतोयास्सरितो बभूवुः सागरा अपि ॥ रुरुहुर्धरणीपृष्ठे शाकमूलफलानि च ॥ १९ ॥ वितृतार करस्थानि सुमनोभ्यः
फलानि च ॥ गोभ्यस्तृणानि रम्याणि तथान्येभ्यो यथार्हतः ॥ २० ॥ सन्तुष्टा अभवन्सर्वे सदेवद्विजमानुषाः ॥ ततो जगाद सा देवी किमन्यत्क
रवाणि वः ॥ २१ ॥ समेत्योचुस्तदा देवा भवत्या तोषिता जनाः ॥ वेदान्देहि कृपां कृत्वा दुर्गमेण समाहृतान् ॥ २२ ॥ तथास्त्विति प्रभा
ष्याह यातयात निजालयम् ॥ वितरिष्यामि वो वेदानचिरेणैव कालतः ॥ २३ ॥ ततः प्रमुदिता देवास्स्वं स्वं धाम समाययुः ॥ सुप्रणम्य जग
द्योनिं फुल्लेन्दीवरलोचनाम् ॥ २४ ॥ ततः कोलाहलो जातो दिवि भूम्यन्तरिक्षके ॥ तच्छ्रुत्वा रौरवः सद्यो न्यरुणत्सर्वतः पुरीम् ॥ २५ ॥ ततस्ते
जोमयं चक्रं विधाय परितः शिवा ॥ रक्षणार्थं देवतानां स्वयं तस्माद्बहिर्गता ॥ २६ ॥ ततः समभवद्युद्धं देव्या दैत्यस्य चोभयोः ॥ ववृषुः समरे
बाणान्निशितान्कङ्कटच्छिदः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तस्याः शरीरान्नम्यमूर्तयः ॥ काली तारा च्छिन्नमस्ता श्रीविद्या भुवनेश्वरी ॥२८॥ भैरवी बगला
धूम्रा श्रीमत्त्रिपुरसुंदरी ॥ मातंगी च महाविद्या निर्गता दश सायुधाः ॥ २९ ॥ असंख्यातास्ततो जाता मातरो दिव्यमूर्तयः ॥ चन्द्रलेखाधरास्स
र्वास्सर्वा विद्युत्समप्रभाः ॥ ३० ॥ ततो मातृगणैर्युद्धं प्रावर्तत भयंकरम् ॥ रौरवीयं हतन्ताभिर्दलमक्षौहिणीशतम् ॥ ३१ ॥ जघान सा तदा दैत्यं
दुर्गमं शूलधारया ॥ पपात धरणीपृष्ठे खातमूलद्रुमो यथा ॥ ३२ ॥ इत्थं हत्वा तदा दैत्यं दुर्गमासुरनामकम् ॥ आदाय चतुरो वेदान्ददौ देवेभ्य
ईश्वरी ॥ ३३ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अस्मदर्थं त्वया रूपमनन्ताक्षिमयं धृतम् ॥ मुनयः कीर्तयिष्यन्ति शताक्षीन्त्वामतोऽम्बिके ॥ ३४ ॥ आत्मदे
हसमुद्भूतैः शाकैर्लोका भृता यतः ॥ शाकंभरीति विख्यातन्तत्ते नाम भविष्यति ॥ ३५ ॥ दुर्गमाख्यो महादैत्यो हतो यस्मात्ततः शिवे ॥ दुर्गां भर्ग
वर्तीं भद्रां व्याहरिष्यन्ति मानवाः ॥ ३६ ॥ योगनिद्रे नमस्तुभ्यं नमस्तेऽस्तु महाबले ॥ नमो ज्ञानप्रदे तुभ्यं विश्वमात्रे नमो नमः ॥ ३७ ॥ तत्त्व
मस्यादिवाक्यैर्या बोध्यते परमेश्वरी ॥ अनन्तकोटिब्रह्माण्डनायिकायै नमो नमः ॥ ३८ ॥ वाङ्मनःकायदुष्प्रापां सूर्यचन्द्राग्निलोचनाम् ॥ स्तोतुं
न शक्नुमो मातस्त्वत्प्रभावाबुधा वयम् ॥ ३९ ॥ मादृशानमरान्दृष्ट्वा कः कुर्यादीदृशीन्दयाम् ॥ वर्जयित्वा सुरेशानीं शताक्षीं मातरं विना ॥४०॥
त्रिलोकी नाभिभूयेत बाधाभिश्च निरन्तरम् ॥ एवं कार्यस्त्वया यत्नोऽस्माकं वैरिविनाशनम् ॥ ४१ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ वत्सान्दृष्ट्वा

यथा गावो व्यथा धावंति सत्वरम् ॥ तथैव भवतो दृष्ट्वा धावामि व्याकुला सती ॥ ४२ ॥ मम युष्मानपश्यन्त्याः पश्यन्त्या
अपि प्राणान्मयच्छन्त्याः क्षण एको युगायते ॥ ४३ ॥ कापि चिन्ता न कर्त्तव्या युष्माभिर्भक्तिशालिभिः ॥ ममतां मयि तिष्ठन्त्यां संकल्प
निजापदः ॥ ४४ ॥ यथा पूर्वं हता दैत्या हनिष्यामि तथाऽसुरान् ॥ संशयो नात्र कर्त्तव्यस्सत्यंसत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ४५ ॥ यदा शुंभो निशुंभश्चा
परौ दैत्यौ भविष्यतः ॥ तदाहं नन्दभार्यायां यशोदायां यशोमयी ॥ ४६ ॥ योनिजं रूपमास्थाय जनिष्ये गोपगोकुले ॥ हनिष्याम्यसुरौ तत्
व्याहरिष्यन्ति नन्दजाम् ॥ ४७ ॥ भ्रामरं रूपमास्थाय वधिष्याम्यरुणं यतः ॥ भ्रामरीति च मां लोके कीर्तयिष्यंति मानवाः ॥ ४८ ॥
भीमं पुना रूपं रक्षांस्यत्स्याम्यहं यदा ॥ भीमा देवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यति॥४९॥ यदायदाऽसुरोत्थैवं बाधा भुवि भविष्यति ॥ तदा
तदावतीर्याहं शं करिष्याम्यसंशयम् ॥ ५० ॥ या शताक्षी स्मृता देवी सैव शाकंभरी मता ॥ सैव प्रकीर्तिता दुर्गा व्यक्तिरेकैव त्रिष्वपि॥५१॥ न
शताक्षीसमा काचिद्दयालुर्भुवि देवता ॥ दृष्ट्वारुदत्प्रजास्तप्ता या नवाहं महेश्वरी ॥ ५२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां शताक्ष्या ॥5
द्यवतारवर्णनं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ व्यासशिष्य महाभाग सूत पौराणिकोत्तम ॥ अपरं श्रोतुमिच्छामः किमप्या
ख्यानमीशितुः ॥ १ ॥ उमाया जगदम्बायाः क्रियायोगमनुत्तमम् ॥ प्रोक्तं सनत्कुमारेण व्यासाय च महात्मने ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ धन्या
यूयं महात्मानो देवीभक्तिदृढव्रताः ॥ पराशक्तेः परं गुप्तं रहस्यं शृणुतादरात् ॥ ३ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ ब्रह्मपुत्र महामते ॥
उमायाश्श्रोतुमिच्छामि क्रियायोगं महाद्भुतम् ॥ ४ ॥ कीदृक्च लक्षणं तस्य किं कृते च फलं भवेत् ॥ प्रियं यच्च परांबायास्तदशेषं वदस्व मे ॥५॥
सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ द्वैपायन यदेतत्त्वं रहस्यं परिपृच्छसि ॥ तच्छृणुष्व महाबुद्धे सर्वं मे वर्णयिष्यतः ॥ ६ ॥ ज्ञानयोगः क्रिया
योगो भक्तियोगस्तथैव च ॥ त्रयो मार्गास्समाख्याताः श्रीमातुर्भुक्तिमुक्तिदाः ॥ ७ ॥ ज्ञानयोगस्तु संयोगश्चित्तस्यैवात्मना तु यः ॥ यस्तु
बाह्यार्थसंयोगः क्रियायोगः स उच्यते ॥ ८ ॥ भक्तियोगो मतो देव्या आत्मनश्चैक्यभावनम् ॥ त्रयाणामपि योगानां क्रियायोगस्स उच्यते ॥
॥ ९ ॥ कर्मणा जायते भक्तिर्भक्त्या ज्ञानं प्रजायते ॥ ज्ञानात्प्रजायते मुक्तिरिति शास्त्रेषु निश्चयः ॥ १० ॥ प्रधानं कारणं योगो विमुक्तेर्मु ॥ २८॥
निसत्तम ॥ क्रियायोगस्तु योगस्य परमन्ध्येयसाधनम् ॥ ११ ॥ मायान्तु प्रकृतिं विद्यान्मायाविं च शाश्वतम् ॥ अभिन्नं तद्

१ जना इति शेषः।

मुच्यते भवबन्धनात् ॥ १२ ॥ यस्तु देव्यालयं कुर्यात्पाषाणन्दारवन्तथा ॥ मृन्मयं वाथ कालेय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ अ[illegible]नि [illegible]
यज्ञतो यन्महाफलम् ॥ १३ ॥ प्राप्नोति तत्फलन्देव्या यः कारयति मन्दिरम् ॥ सहस्रकुलमागामि व्यतीतं च सहस्रकम् ॥ [illegible]
श्रीमातुर्धाम कारयन् ॥ १४ ॥ कोटिजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ श्रीमातुर्मन्दिरारम्भक्षणादेव प्रणश्यति ॥ १५ ॥ [illegible] च [illegible]
गंगा शोणः सर्वनदेषु च ॥ क्षमायां च यथा पृथ्वी गांभीर्य्ये च यथोदधिः ॥ १६ ॥ ग्रहाणां च समस्तानां यथा सूर्य्यो विशिष्यते ॥ [illegible]
देवेषु श्रीपराम्बा विशिष्यते ॥ १७ ॥ सर्वदेवेषु सा मुख्या यस्तस्याः कारयेद्गृहम् ॥ प्रतिष्ठां समवाप्नोति स न जन्म[illegible] ॥ १८ ॥
वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे प्रयागे पुष्करे तथा ॥ गंगासमुद्रतीरे च नैमिषेऽमरकण्टके ॥ १९ ॥ श्रीपर्वते महापुण्ये गोकर्णे [illegible] ॥ [illegible]
योध्यायां द्वारावत्यां तथैव च ॥ २० ॥ इत्यादिपुण्यदेशेषु यत्र कुत्र स्थलेऽपि वा ॥ कारयन्मातुरावासं मुक्तो भवति बन्धनात् ॥ २१ ॥
इष्टकानां तु विन्यासो यावद्वर्षाणि तिष्ठति ॥ तावद्वर्षसहस्राणि मणिद्वीपे महीयते ॥ २२ ॥ प्रतिमाः कारयेद्यस्तु सर्वलक्षणलक्षिताः ॥ स
उमायाः परं लोकं निर्भयो व्रजति ध्रुवम् ॥ २३ ॥ देवीमूर्तिं प्रतिष्ठाप्य शुभर्तुमहतारके ॥ कृतकृत्यो भवेन्मर्त्यो [illegible]
॥ २४ ॥ ये भविष्यन्ति येऽतीता आकल्पात्पुरुषाः कुले ॥ तांस्तांस्तारयते देव्या मूर्तिं संस्थाप्य शोभनाम् ॥ २५ ॥ त्रिलोकीस्थापनात्पुण्यं
यद्भवेन्मुनिपुंगव ॥ तत्कोटिगुणितं पुण्यं श्रीदेवीस्थापनाद्भवेत् ॥ २६ ॥ मध्ये देवीं स्थापयित्वा [illegible]देवताः ॥ चतुर्दिक्षु स्थापये
यस्तस्य पुण्यं न गण्यते ॥ २७ ॥ विष्णोर्नाम्नां कोटिजपाद्ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ यत्फलं लभ्यते तस्माच्छतकोटिगुणोत्तरम् ॥ २८ ॥ शिवना
म्नो जपादेव तस्मात्कोटिगुणोत्तरम् ॥ श्रीदेवीनामजापात्तु ततः कोटिगुणोत्तरम् ॥ २९ ॥ देव्याः प्रासादकरणात्पुण्यन्तु [illegible] ॥ स्थापिता
येन सा देवी जगन्माता त्रयीमयी ॥ ३० ॥ न तस्य दुर्लभं किंचिन्मणिद्वीपं करुणावशात् ॥ वर्द्धते पुत्रपौत्राद्या [illegible] ॥ ३१ ॥
मनसा ये चिकीर्षंति मूर्तिस्थापनमुत्तमम् ॥ तेऽप्युमायाः परं लोकं प्रयान्ति मुनिदुर्लभम् ॥ ३२ ॥ क्रियमाणन्तु यः [illegible]
ह्यनुचिन्तयेत् ॥ कारयिष्याम्यहं यर्हि संपन्मे संभविष्यति ॥ ३३ ॥ एवन्तस्य कुलं सद्यो याति स्वर्गं न संशयः ॥
महामायाप्रभावेण दुर्लभं किं जगत्त्रये ॥ ३४ ॥ श्रीपराम्बां जगद्योनिं केवलं ये समाश्रिताः ॥ ते मनुष्या न [illegible]
क्षाद्देवीगणाश्च ते ॥ ३५ ॥ ये व्रजन्तः स्वपन्तश्च तिष्ठन्तो वाप्यहर्निशम् ॥ उमेति द्व्यक्षरं नाम ब्रुवते ते शिवागणाः ॥ ३६ ॥ [illegible]

देवीं ये यजन्ति परां शिवाम् ॥ पुष्पैर्धूपैस्तथा दीपैस्ते प्रयास्यन्त्युमालयम् ॥ ३७ ॥ ये देवीमण्डपं नित्यं गोमयेन मृदाथवा ॥ उपलिंपन्ति
मार्जन्ति ते प्रयास्यन्त्युमालयम् ॥ ३८ ॥ यैर्देव्या मन्दिरं रम्यं निर्मापितमनुत्तमम् ॥ तत्कुलीनाञ्जनान्माता ह्याशिषः संप्रयच्छति ॥ ३९ ॥
मदीयाः शतवर्षाणि जीवन्तु प्रेमभाग्जनाः ॥ नापदामयनानीत्थं श्रीमाता वक्त्यहर्निशम् ॥ ४० ॥ येन मूर्तिर्म्महादेव्या उमायाः कारिता शुभा ॥
नरायुतन्तत्कुलजं मणिद्वीपे महीयते ॥ ४१ ॥ स्थापयित्वा महामायामूर्तिं सम्यक्प्रपूज्य च ॥ यं यं प्रार्थयते कामं तं तं प्राप्नोति साधकः ॥
॥ ४२ ॥ यः स्नापयति श्रीमातुः स्थापितां मूर्तिमुत्तमाम् ॥ घृतेन मधुनाकेन तत्फलं गणयेत्तु कः ॥४३ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरमांसीमुस्तादियुग्जलैः ॥
एकवर्णगवां क्षीरैः स्नापयेत्परमेश्वरीम् ॥ ४४ ॥ धूपेनाष्टदशांगेन दद्यादाहुतिमुत्तमाम् ॥ नीराजनं चरेद्देव्यास्साज्यकर्पूरवर्तिभिः ॥ ४५ ॥
कृष्णाष्टम्यां नवम्यां वामायां वा पंचदिक्तिथौ ॥ पूजयेज्जगतां धात्रीं गंधपुष्पैर्विशेषतः ॥ ४६ ॥ संपठञ्जननीसूक्तं श्रीसूक्तमथवा पठन् ॥ देवी
सूक्तमथो वापि मूलमन्त्रमथापि वा ॥ ४७ ॥ विष्णुक्रान्तां च तुलसीं वर्जयित्वाखिलं सुमम् ॥ देवीप्रीतिकरं ज्ञेयं कमलन्तु विशेषतः ॥ ४८ ॥
अर्पयेत्स्वर्णपुष्पं यो देव्यै राजतमेव वा ॥ स याति परमं धाम सिद्धकोटिभिरन्वितम् ॥ ४९ ॥ पूजनान्ते सदा कार्यं दासैरेनः क्षमापणम् ॥
प्रसीद परमेशानि जगदानन्ददायिनि ॥ ५० ॥ इति वाक्यैः स्तुवन्मन्त्री देवीभक्तिपरायणः ॥ ध्यायेत्कण्ठीरवारूढां वरदाभयपाणिकाम् ॥ ५१ ॥
इत्थं ध्यात्वा महेशानीं भक्ताभीष्टफलप्रदाम् ॥ नानाफलानि पक्वानि नैवेद्यत्वे प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥ नैवेद्यं भक्षयेद्यस्तु शम्भुशक्तेः परात्मनः ॥
स निर्द्धूयाखिलं पङ्कं निर्मलो मानवो भवेत् ॥ ५३ ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायां यो भवानीव्रतं चरेत् ॥ भवबन्धननिर्मुक्तः प्राप्नुयात्परमं पदम्
॥ ५४ ॥ अस्यामेव तृतीयायां कुर्यादोलोत्सवं बुधः ॥ पूजयेज्जगतां धात्रीमुमां शंकरसंयुताम् ॥ ५५ ॥ कुसुमैः कुंकुमैर्वस्त्रैः कर्पूरागुरुचन्दनैः
धूपैर्दीपैस्सनैवेद्यैः स्रग्गन्धैरपरैरपि ॥ ५६ ॥ आन्दोलयेत्ततो देवीं महामायां महेश्वरीम् ॥ श्रीगौरीं शिवसंयुक्तां सर्वकल्याणकारिणीम्
॥ ५७ ॥ प्रत्यब्दं कुरुते योऽस्यां व्रतमान्दोलनं तथा ॥ नियमेन शिवा तस्मै सर्वमिष्टं प्रयच्छति ॥ ५८ ॥ ॥ माधवस्य सिते पक्षे तृतीया
याऽक्षयाभिधा ॥ तस्यां यो जगदम्बाया व्रतं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ५९ ॥ मल्लिकामालतीचंपाजपाबन्धूकपंकजैः ॥ कुसुमैः पूजयेद्गौरीं शंकरेण
समन्विताम् ॥ ६० ॥ कोटिजन्मकृतं पापं मनोवाकायसम्भवम् ॥ निर्द्धूय चतुरो वर्गानक्षयानिह सोऽश्नुते ॥ ६१ ॥ ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां व्रतं
कृत्वा महेश्वरीम् ॥ योऽर्चयेत्परमप्रीत्या तस्यासाध्यं न किंचन ॥ ६२ ॥ आषाढशुक्लपक्षीयतृतीयायां रथोत्सवम् ॥ देव्याः प्रियतमं कुर्यात्

थावित्तानुसारतः ॥६३॥ रथं पृथ्वीं विजानीयाद्रथांगे चन्द्रभास्करौ ॥ वेदानश्वान्विजानीयात्सारथिं पद्मसम्भवम् ॥ ६४ ॥ नानामणिगणाकीर्णं पुष्पमालाविराजितम् ॥ एवं रथं कल्पयित्वा तस्मिन्संस्थापयेच्छिवाम् ॥ ६५ ॥ लोकसंरक्षणार्थाय लोकं द्रष्टुं पराम्बिका ॥ रथमध्ये संस्थितेति भावयेन्मतिमान्नरः ॥ ६६ ॥ रथे प्रचलिते मन्दं जयशब्दमुदीरयेत् ॥ पाहि देवि जनानस्मान्प्रपन्नान्दीनवत्सले ॥ ६७ ॥ इति वाक्यैस्तोषयेच्च नानावादित्रनिस्वनैः ॥ सीमान्ते तु रथं नीत्वा तत्र संपूजयेद्रथे॥६८॥ नानास्तोत्रैस्ततः स्तुत्वाऽऽनयेत्तां स्ववेश्मनि ॥ प्रणिपातशतं कृत्वा प्रार्थयेज्जगदम्बिकाम् ॥ ६९ ॥ एवं यः कुरुते विद्वान्पूजाव्रतरथोत्सवम् ॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगान्सोऽन्ते देवीपदं व्रजेत् ॥७०॥ शुक्लायान्तु तृतीयायामेवं श्रावणभाद्रयोः ॥ यो व्रतं कुरुतेऽम्बायाः पूजनं च यथाविधि ॥ ७१ ॥ मोदते पुत्रपौत्राद्यैर्धनाद्यैरिह सन्ततम् ॥ सोऽन्ते गच्छेदुमालोकं सर्वलोकोपरिस्थितम् ॥ ७२ ॥ आश्विने धवले पक्षे नवरात्रव्रतं चरेत् ॥ यत्कृते सकलाः कामास्सिद्ध्यन्त्येव न संशयः ॥ ७३ ॥ नवरात्रव्रतस्यास्य प्रभावं वक्तुमीश्वरः ॥ चतुरास्यो न पंचास्यो न षडास्यो न कोऽपरः ॥ ७४॥ नवरात्रव्रतं कृत्वा भूपालो विरथात्मजः॥ हृतं राज्यं निजं लेभे सुरथो मुनिसत्तमाः ॥ ७५ ॥ध्रुवसंधिसुतो धीमानयोध्याधिपतिर्नृपः ॥ सुदर्शनो हृतं राज्यं प्रापदस्य प्रभावतः ॥ ७६ ॥ व्रतराजमिमं कृत्वा समाराध्य महेश्वरीम् ॥ संसारबन्धनान्मुक्तः समाधिर्मुक्तिभागभूत् ॥ ७७ ॥ तृतीयायां च पञ्चम्यां सप्तम्यामष्टमीतिथौ ॥ नवम्यां वा चतुर्दश्यां यो देवीं पूजयेन्नरः ॥ ७८ ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे व्रतं कृत्वा विधानतः ॥ तस्य सर्वं मनोभीष्टं पूरयत्यनिशं शिवा ॥ ७९ ॥ यः कार्तिकस्य मार्गस्य पौषस्य तपसस्तथा ॥ तपस्यस्य सिते पक्षे तृतीयायां व्रतं चरेत् ॥ ८० ॥ लोहितैः करवीराद्यैः पुष्पैर्धूपैस्सुगन्धितैः ॥ पूजयेन्मङ्गलान्देवीं स सर्वं मंगलं लभेत् ॥ ८१ ॥ सौभाग्याय सदा स्त्रीभिः कार्य्यमेतन्महाव्रतम् ॥ विद्याधनसुताप्त्यर्थं विधेयं पुरुषैरपि ॥ ८२ ॥ उमामहेश्वरादीनि व्रतान्यन्यानि यान्यपि ॥ देवीप्रियाणि कार्याणि स्वभक्त्यैवं मुमुक्षुभिः ॥ ८३ ॥ संहितेयं महापुण्या शिवभक्तिविवर्द्धिनी ॥ नानाख्यानसमायुक्ता भुक्तिमुक्तिप्रदा शिवा ॥ ८४ ॥ य एनां शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः ॥ पठेद्वा पाठयेद्वापि स याति परमां गतिम् ॥८५॥ यस्य गेहे स्थिता चेयं लिखिता ललिताक्षरैः ॥ संपूजिता च विधिवत्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ८६ ॥ भूतप्रेतपिशाचादिदुष्टेभ्यो न भयं क्वचित् ॥ पुत्रपौत्रादिसम्पत्तिं लभते [illegible] न संशयः ॥ ८७ ॥ तस्मादियं महापुण्या ह्युमासंहिता सदा ॥ श्रोतव्या पठितव्या च शिवभक्तिमभीप्सुभिः ॥ ८८ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पञ्चम्यामुमासंहितायां क्रियायोगनिरूपणं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ समाप्तेयं पञ्चम्युमासंहिता ॥ ॥ ॥

॥ इति श्रीशिवमहापुराणे पंचम्युमासंहिता समाप्ता ॥

॥ अथ श्रीशिवमहापुराणे षष्ठी कैलाससंहिता प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः शिवाय ॥ अथ षष्ठी कैलाससंहिता प्रारभ्यते ॥ नमः शिवाय साम्बाय सगणाय ससूनवे ॥ प्रधानपुरुषेशाय सर्ग
स्थित्यन्तहेतवे ॥ १ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥श्रुतोमासंहिता रम्या नानाख्यानसमन्विता ॥ कैलाससंहितां ब्रूहि शिवतत्त्वविवर्द्धिनीम् ॥ २ ॥व्यास
उवाच ॥ ॥ शृणुत प्रीतितो वत्साः कैलासाख्यां हि संहिताम् ॥ शिवतत्त्वपरान्दिव्यां वक्ष्ये वः स्नेहतः पराम् ॥ ३ ॥ हिमवच्छिखरे पूर्वन्तपस्य
न्तो महौजसः ॥ वाराणसीङ्गन्तुकामा मुनयः कृतसंविदः ॥ ४ ॥ निर्गत्य तस्मात्सम्प्राप्य गिरेः काशीं समाहिताः ॥ स्नातव्यमेवेति तदा
ददृशुर्मणिकर्णिकाम् ॥ ५ ॥ तत्र स्नात्वा सुसन्तर्प्य देवादीनथ जाह्नवीम् ॥ दृष्ट्वा स्नात्वा मुनीशास्ते विश्वेशं त्रिदशेश्वरम् ॥ ६ ॥ नमस्कृत्याथ
सम्पूज्य भक्त्या परमयान्विताः ॥ शतरुद्रादिभिः स्तुत्वा स्तुतिभिर्वेदपारगाः ॥ ७ ॥ आत्मानं मेनिरे सर्वे कृतार्था वयमित्युत ॥ शिवप्रीत्या
सुपूर्णार्थाश्शिवभक्तिरतास्सदा ॥ ८ ॥ तस्मिन्नवसरे सूतम्पञ्चक्रोशदिदृक्षया ॥ गत्वा समागतं वीक्ष्य मुदा ते तं विषन्दिरे ॥ ९ ॥ सोऽपि विश्वे
श्वरं साक्षाद्देवदेवमुमापतिम् ॥ नमस्कृत्याथ तैस्साकम्मुक्तिमण्डपमाविशत् ॥ १० ॥ तत्रासीनम्महात्मानं सूतम्पौराणिकोत्तमम् ॥ अर्घ्यादिभि
स्तदा सर्व्वे मुनयस्समुपाचरन् ॥ ११ ॥ ततः सूतः प्रसन्नात्मा मुनीनालोक्य सुव्रतान् ॥ पप्रच्छ कुशलन्तेऽपि प्रोचुः कुशलमात्मनः॥१२॥ तं तु
संहृष्टहृदयं ज्ञात्वा तं वै मुनीश्वराः ॥ प्रणवार्थावगत्यर्थमूचुः प्रास्ताविकं वचः ॥ १३ ॥ मुनय ऊचुः ॥ व्यासशिष्य महाभाग सूत पौराणिकोत्तम ॥
धन्यस्त्वं शिवभक्तो हि सर्वविज्ञानसागरः ॥ १४ ॥ भवन्तमेव भगवान्व्यासस्सर्वजगद्गुरुः ॥ अभिषिच्य पुराणानां गुरुत्वे समयोजयत् ॥१५ ॥
तस्मात्पौराणिकी विद्या भवतो हृदि संस्थिता ॥ पुराणानि च सर्वाणि वेदार्थम्प्रवदन्ति हि ॥१६ ॥ वेदाः प्रणवसम्भूताः प्रणवार्थो महेश्वरः॥अतो
महेश्वरस्थानं त्वयि धिष्ण्यम्प्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥ त्वन्मुखाब्जपरिस्यन्दन्मकरंदमनोहरम् ॥ प्रणवार्थामृतं पीत्वा भविष्यामो गतज्वराः ॥ १८ ॥
विशेषतो गुरुस्त्वं हि नान्योऽस्माकं महामते ॥ परं भावं महेशस्य परया कृपया वद ॥ १९ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा सूतो व्यासप्रियस्सुधीः ॥
गणेशं षण्मुखं साक्षान्महेशानं महेश्वरीम् ॥ २० ॥ शिलादतनयं देवं नन्दीशं सुयशापतिम् ॥ सनत्कुमारं व्यासं च प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ २१ ॥
॥ सूत उवाच ॥ साधुसाधु महाभागा मुनयः क्षीणकल्मषाः ॥मतिर्दृढतरा जाता दुर्लभा सापि दुष्कृताम्॥२२॥ पाराशर्येण गुरुणा नैमिषारण्यवा
सिनाम् ॥ मुनीनामुपदिष्टं यद्वक्ष्ये तन्मुनिपुंगवाः ॥२३ ॥ यस्य श्रवणमात्रेण शिवभक्तिर्भवेन्नृणाम् ॥ सावधाना भवन्तोऽद्य शृण्वन्तु परया मुदा
॥ २४ ॥ स्वारोचिषेऽन्तरे पूर्वं तपस्यंतो दृढव्रताः ॥ ऋषयो नैमिषारण्ये सर्वसिद्धनिषेविते ॥२५॥ दीर्घसत्रं वितन्वन्तो रुद्रमध्वरनायकम् ॥ प्रीण

यन्तः परं भावमैश्वर्य्यं ज्ञातुमिच्छवः ॥ २६ ॥ निवसन्ति स्म ते सर्वे व्यासदर्शनकांक्षिणः ॥ शिवभक्तिरता नित्यं भस्मरुद्राक्षधारिणः ॥ २७ ॥
तेषां भावं समालोक्य भगवान्बादरायणः ॥ प्रादुर्बभूव सर्वात्मा पराशरतपःफलम् ॥२८॥ तं दृष्ट्वा मुनयस्सर्व्वे प्रहृष्टवदनेक्षणाः ॥ अभ्युत्थाना
दिभिस्सर्वैरुपचारैरुपाचरन् ॥ २९॥ सत्कृत्य प्रददुस्तस्मै सौवर्णं विष्टरं शुभम् ॥ सुखोपविष्टः स तदा तस्मिन्सौवर्णविष्टरे ॥ प्राह गंभीरया वाचा
पाराशर्य्यो महामुनिः ॥ ३० ॥ व्यास उवाच ॥ कुशलं किं नु युष्माकम्प्रवृत्तास्मिन्महामखे ॥ अर्जितः किं नु युष्माभिस्सम्यगध्वरनायकः ॥
॥ ३१ ॥ किमर्थमत्र युष्माभिरध्वरे परमेश्वरः ॥ स्वर्चितो भक्तिभावेन साम्बस्संसारमोचकः ॥ ३२ ॥ युष्मत्प्रवृत्तिर्मे भाति शुश्रुषापूर्वमेव हि ॥
परभावे महेशस्य मुक्तिहेतोश्शिवस्य च ॥ ३३ ॥ एवमुक्ता मुनीन्द्रेण व्यासेनामिततेजसा ॥ मुनयो नैमिषारण्यवासिनः परमौजसः ॥ ३४ ॥
प्रणिपत्य महात्मानं पाराशर्य्यं महामुनिम् ॥ शिवानुरागसंहृष्टमानसं च तमब्रुवन् ॥ ३५ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्मुनिशार्दूल साक्षान्नाराय
णांशज ॥ कृपानिधे महाप्राज्ञ सर्वविद्याधिप प्रभो ॥३६॥ त्वं हि सर्वजगद्भर्तुर्महादेवस्य वेधसः ॥ साम्बस्य सगणस्यास्य प्रसादानां निधिस्स्व
यम् ॥ ३७ ॥ त्वत्पादाब्जरसास्वादमधुपायितमानसाः ॥ कृतार्था वयमद्यैव भवत्पादाब्जदर्शनात् ॥३८ ॥ त्वदीयचरणाम्भोजदर्शनं खलु पापि
नाम् ॥ दुर्लभं लब्धमस्माभिस्तस्मात्सुकृतिनो वयम् ॥३९॥ अस्मिन्देशे महाभाग नैमिषारण्यसंज्ञके ॥ दीर्घसत्रान्वितास्सर्वे प्रणवार्थप्रकाशकाः
॥ ४० ॥ श्रोतव्यः परमेशान इति कृत्वा विनिश्चिताः ॥ परस्परं चिन्तयन्तः परं भावं महेशितुः ॥ ४१ ॥ अज्ञातवन्त एवैते वयं तस्माद्भवान्प्रभो ॥
छेत्तुमर्हति तान्सर्वान्संशयानल्पचेतसाम् ॥ ४२ ॥ त्वदन्यः संशयस्यास्य च्छेत्ता न हि जगत्त्रये ॥ तस्मादपारगंभीरव्यामोहाब्धौ निमज्जतः ॥
॥ ४३ ॥ तारयस्व शिवज्ञानपोतेनास्मान्दयानिधे ॥ शिवसद्भक्तितत्त्वार्थ ज्ञातुं श्रद्धालवो वयम् ॥४४॥स एवमभ्यर्थितस्तत्र मुनिभिर्वेदपारगैः ॥
सर्ववेदार्थविन्मुख्यः शुकतातो महामुनिः ॥ वेदान्तसारसर्वस्वं प्रणवं परमेश्वरम् ॥ ४५ ॥ ध्यात्वा हृत्कर्णिकामध्ये साम्बं संसारमोचकम् ॥ प्रहृष्ट
मानसो भूत्वा व्याजहार महामुनिः ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां व्यासशौनकादिसंवादो नाम प्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥ ॥ ३८ ॥
व्यास उवाच ॥ साधु पृष्टमिदं विप्रा भवद्भिर्भाग्यवत्तमैः ॥ दुर्लभं हि शिवज्ञानं प्रणवार्थप्रकाशकम्॥१॥येषां प्रसन्नो भगवान्साक्षाच्छूलवरायुधः ॥
तेषामेव शिवज्ञानं प्रणवार्थप्रकाशकम् ॥ २ ॥ जायते न हि सन्देहो नेतरेषामिति श्रुतिः ॥ शिवभक्तिविहीनानामिति तत्त्वार्थनिश्चयः ॥३॥ दीर्घ
सत्रेण युष्माभिर्भगवानम्बिकापतिः ॥ उपासित इतीदं मे दृष्टमद्य विनिश्चितम् ॥ ४ ॥ तस्माद्वक्ष्यामि युष्माकमितिहासम्पुरातनम् ॥ उमामहेश

संवादरूपमद्भुतमास्तिकाः ॥ ५ ॥ पुराखिलजगन्माता सती दाक्षायणी तनुम् ॥ शिवनिन्दाप्रसङ्गेन त्यक्त्वा च जनकाध्वरे ॥६॥ तपःप्रभावात्सा देवी सुताऽभूद्धिमवद्गिरेः ॥ शिवार्थमतपत्सा वै नारदस्योपदेशतः ॥ ७ ॥ तस्मिन्भूधरवर्य्ये तु स्वयंवरविधानतः ॥ देवेशे च कृतोद्वाहे पार्वती पुरमाप सा ॥ ८॥ तथैकस्मिन्महादेवी समये पतिना सह ॥ सुपविष्टा महाशाले गौरी देवमभाषत ॥ ९ ॥ महादेव्युवाच ॥ ॥ भगवन्परमेशान पञ्चकृत्यविधायक ॥ सर्वज्ञ भक्तिसुलभ परमामृतविग्रह ॥ १० ॥ दाक्षायणीन्तनुं त्यक्त्वा तव निन्दाप्रसंगतः ॥ आसमद्य महेशान पुत्री हिमवतो गिरेः ॥ ११ ॥ कृपया परमेशान मंत्रदीक्षाविधानतः ॥ मां विशुद्धात्मतत्त्वस्थां कुरु नित्यं महेश्वर ॥१२॥ इति सम्प्रार्थितो देव्या देवः शीतांशुभूषणः ॥ प्रत्युवाच ततो देवीं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १३ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ धन्या त्वं देवदेवेशि यदि जातेदृशी मतिः ॥ कैलासशिखरं गत्वा करिष्ये त्वां च तादृशीम् ॥ १४ ॥ ततो हिमवतो गत्वा कैलासम्भूधरेश्वरम् ॥ जगौ दीक्षाविधानेन प्रणवादीन्मनून् क्रमात् ॥ १५ ॥ उक्त्वा मंत्रांश्च तान्देवीं कृत्वा शुद्धात्मनि स्थिताम् ॥ सार्द्धं देव्या महादेवो देवोद्यानं गतोऽभवत् ॥ १६ ॥ ततः सुमालिनीमुख्यैर्देव्याः प्रियसखीजनैः ॥ समाहृतैः प्रफुल्लैस्तैः पुष्पैः कल्पतरूद्भवैः ॥ १७ ॥ अलंकृत्य महादेवीं स्वांकमारोप्य शङ्करः ॥ प्रहृष्टवदनस्तस्थौ विलोक्य च तदाननम् ॥१८॥ ततः प्रियकथा जाताः पार्वतीपरमेशयोः ॥ हिताय सर्वलोकानां सा[illegible]र्थसम्मिताः ॥ १९ ॥ तदा सर्वजगन्माता भर्तुरंकं समाश्रिता ॥ विलोक्य वदनं भर्तुरिदमाह तपोधनाः ॥ २० ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ [illegible]त्वया देव मंत्रास्सप्रणवा मताः ॥ तत्रादौ श्रोतुमिच्छामि प्रणवार्थं विनिश्चितम् ॥ २१ ॥ कथम्प्रणव उत्पन्नः कथं प्रणव उच्यते ॥ मात्राः कति समाख्याताः कथं वेदादिरुच्यते ॥ २२ ॥ देवताः कति च प्रोक्ताः कथं वेदादिभावना ॥ क्रियाः कतिविधाः प्रोक्ता व्याप्यव्यापकता [illegible] ॥ २३ ॥ ब्रह्माणि पंच मंत्रेऽस्मिन्कथं तिष्ठन्त्यनुक्रमात् ॥ कलाः कति समाख्याताः प्रपंचात्मकता कथम् ॥२४॥ वाच्यवाचकसम्बन्धस्थानानि च कथं शिव ॥ कोऽत्राधिकारी विज्ञेयो विषयः क उदाहृतः ॥२५॥ सम्बन्धः कोऽत्र विज्ञेयः किं प्रयोजनमुच्यते ॥ उपासकस्तु किंरूपः किंवा स्थानमुपासनम् ॥ २६ ॥ उपास्यं वस्तु किंरूपं किंवा फलमुपासितुः ॥ अनुष्ठानविधिः को वा पूजास्थानं च किं प्रभो ॥२७॥ पूजायां मण्डलं किंवा किंवा ऋष्यादिकं हर ॥ न्यासजातविधिः को वा को वा पूजाविधिक्रमः ॥२८॥ एतत्सर्वं महेशान समाचक्ष्व विशेषतः ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन यद्यस्ति मयि ते कृपा ॥२९॥ इति देव्या समापृष्टो भगवानिन्दुभूषणः ॥ तामप्रशस्य महेशानीं वक्तुं समुपचक्रमे ॥ ३० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां देवीदेवसंवादे देवीकृतप्रश्नवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यन्मां त्वम्परिपृच्छसि ॥ तस्य श्रवणमात्रेण जीवस्साक्षाच्छिवो भवेत् ॥ १ ॥ प्रणवार्थपरि-
ज्ञानमेव ज्ञानं मदात्मकम् ॥ बीजन्तत्सर्वविद्यानां मंत्रम्प्रणवनामकम् ॥ २ ॥ अतिसूक्ष्मं महार्थं च ज्ञेयं तद्वटबीजवत् ॥ वेदादि वेदसारं च मद्रूपं
च विशेषतः ॥ ३ ॥ देवो गुणत्रयातीतः सर्वज्ञः सर्वकृत्प्रभुः ॥ ओमित्येकाक्षरे मंत्रे स्थितोऽहं सर्वगश्शिवः ॥४॥ यदस्ति वस्तु तत्सर्वं गुणप्राधान्य-
योगतः ॥ समस्तं व्यस्तमपि च प्रणवार्थं प्रचक्षते ॥ ५ ॥ सर्वार्थसाधकं तस्मादेकं ब्रह्मैतदक्षरम् ॥ तेनोमिति जगत्कृत्स्नं कुरुते प्रथमं शिवः ॥ ६ ॥
शिवो वा प्रणवो ह्येष प्रणवो वा शिवः स्मृतः ॥ वाच्यवाचकयोर्भेदो नात्यंतं विद्यते यतः ॥७॥ तस्मादेकाक्षरं देवं मां च ब्रह्मर्षयो विदुः ॥ वाच्य-
वाचकयोरैक्यं मन्यमाना विपश्चितः ॥ ८ ॥ अतस्तदेव जानीयात्प्रणवं सर्वकारणम् ॥ निर्विकारी मुमुक्षुर्मां निर्गुणं परमेश्वरम् ॥ ९ ॥ एनमेव हि
देवेशि सर्वमंत्रशिरोमणिम् ॥ काश्यामहं प्रदास्यामि जीवानां मुक्तिहेतवे ॥ १० ॥ तत्रादौ सम्प्रवक्ष्यामि प्रणवोद्धारमम्बिके ॥ यस्य विज्ञानमात्रेण
सिद्धिश्च परमा भवेत् ॥११॥ निवृत्तिमुद्धरेत्पूर्वमिन्धनं च ततः परम् ॥ कालं समुद्धरेत्पश्चाद्दण्डमीश्वरमेव च ॥ १२ ॥ वर्णपंचकरूपोऽयमेवं प्रणव
उद्धृतः ॥ त्रिमात्रबिन्दुनादात्मा मुक्तिदो जपतां सदा ॥ १३ ॥ ब्रह्मादिस्थावरान्तानां सर्वेषां प्राणिनां खलु ॥ प्राणः प्रणव एवायं तस्मात्प्रणव
ईरितः ॥ १४ ॥ आद्यं वर्णमकारं च उकारमुत्तरे ततः ॥ मकारं मध्यतश्चैव नादांतं तस्य चोमिति ॥१५॥ जलवद्वर्णमाद्यन्तु दक्षिणे चोत्तरे तथा ॥
मध्ये मकारं शुचिवदोंकारे मुनिसत्तम ॥ १६ ॥ अकारश्चाप्युकारोऽयं मकारश्च त्रयं क्रमात् ॥ तिस्रो मात्रास्समाख्याता अर्द्धमात्रा ततः परम् ॥१७॥
अर्द्धमात्रा महेशानि बिन्दुनादस्वरूपिणी ॥ वर्णनीया न वै वाद्या ज्ञेया ज्ञानिभिरेव सा ॥ १८ ॥ ईशानस्सर्वविद्यानामित्याद्याश्श्रुतयः प्रिये ॥
मत्त एव भवन्तीति वेदास्सत्यं वदंति हि ॥ १९ ॥ तस्माद्वेदादिरेवाहं प्रणवो मम वाचकः ॥ वाचकत्वान्ममैषोऽपि वेदादिरिति कथ्यते ॥ २० ॥
अकारस्तु महद्बीजं रजस्स्रष्टा चतुर्मुखः ॥ उकारः प्रकृतिर्योनिस्सत्त्वं पालयिता हरिः ॥ २१ ॥ मकारः पुरुषो बीजी तमस्संहारको हरः ॥ बिन्दुर्महे-
श्वरो देवस्तिरोभाव उदाहृतः ॥२२॥ नादस्सदाशिवः प्रोक्तस्सर्वानुग्रहकारकः ॥ नादमूर्द्धनि संचिन्त्यः परात्परतरश्शिवः ॥२३॥ स सर्वज्ञः सर्वकर्ता
सर्वेशो निर्मलोऽव्ययः ॥ अनिर्देश्यः परब्रह्म साक्षात्सदसतः परः ॥२४॥ अकारादिषु वर्णेषु व्यापकं चोत्तरोत्तरम् ॥ व्याप्यन्त्वधस्तनं वर्णमेवं सर्वत्र भाव-
येत् ॥२५॥ सद्यादीशानपर्य्यंतान्यकारादिषु पंचसु ॥ स्थितानि पंच ब्रह्माणि तानि मन्मूर्त्तयः क्रमात् ॥२६॥ अष्टौ कलास्समाख्याता अकारे सद्यजाः
शिवे ॥ उकारे वामरूपिण्यस्त्रयोदश समीरिताः ॥ २७ ॥ अष्टावघोररूपिण्यो मकारे संस्थिताः कलाः ॥ बिन्दौ चतस्रस्संभूताः कलाः पुरुषगो-

चराः ॥ २८ ॥ नादे पंच समाख्याताः कला ईशानसंभवाः ॥ षड्विधैक्यानुसंधानात्प्रपंचात्मकतोच्यते ॥ २९ ॥ मन्त्रो यन्त्रं देवता च प्रपंचो गुरुरेव च ॥ शिष्यश्च षट्पदार्थानामेषामर्थं शृणु प्रिय ॥ ३० ॥ पंचवर्णसमष्टिः स्यान्मन्त्रः पूर्वमुदाहृतः ॥ स एव यंत्रतां प्राप्तो वक्ष्ये तन्मण्डलक्रमम् ॥ ३१ ॥ यन्त्रं तु देवतारूपं देवता विश्वरूपिणी ॥ विश्वरूपो गुरुः प्रोक्तश्शिष्यो गुरुवपुस्स्मृतः ॥३२॥ ओमितीदं सर्वमिति सर्वं ब्रह्मेति च श्रुतेः ॥ वाच्यवाचकसम्बन्धोऽप्ययमेवार्थ ईरितः ॥३३॥ आधारो मणिपूरश्च हृदयं तु ततः परम् ॥ विशुद्धिराज्ञा च ततः शक्तिः शान्तिरिति क्रमात् ॥ ३४ ॥ स्थानान्येतानि देवेशि शान्त्यतीतं परात्परम् ॥ अधिकारी भवेद्यस्य वैराग्यं जायते दृढम् ॥ ३५ ॥ विषयः स्यामहं देवि जीवब्रह्मैक्यभावनात् ॥ सम्बन्धं शृणु देवेशि विषयः सम्यगीरितः ॥३६॥ जीवात्मनोर्मया सार्द्धमैक्यस्य प्रणवस्य च ॥ वाच्यवाचकभावोऽत्र सम्बन्धस्समुदीरितः ॥ ३७ ॥ व्रतादिनिरतः शान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ शौचाचारसमायुक्तो भूदेवो वेदनिष्ठितः ॥ ३८ ॥ विषयेषु विरक्तः सन्नैहिकामुष्मिकेषु च ॥ देवानां ब्राह्मणोऽपीह लोकजेषु शिवव्रती ॥३९॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं वेदान्तज्ञानपारगम् ॥ आचार्य्यमुपसंगम्य यतिं मतिमतां वरम् ॥ ॥ ४० ॥ दीर्घदण्डप्रणामाद्यैस्तोषयेद्यत्नतस्सुधीः ॥ शान्तादिगुणसंयुक्तः शिष्यस्सौशील्यवान् वरः ॥ ४१॥ यो गुरुः स शिवः प्रोक्तो यश्शिवस्स गुरुः स्मृतः ॥ इति निश्चित्य मनसा स्वविचारं निवेदयेत् ॥ ४२ ॥ लब्धानुज्ञस्तु गुरुणा द्वादशाहं पयोव्रती ॥ समुद्रतीरे नद्यां च पर्वते वा शिवालये ॥ ४३ ॥ शुक्लपक्षे तु पंचम्यामेकादश्यां तथापि वा ॥ प्रातः स्नात्वा तु शुद्धात्मा कृतनित्यक्रियस्सुधीः ॥ ४४ ॥ गुरुमाहूय विधिना नान्दीश्राद्धं विधाय च ॥ क्षौरं च कारयित्वाथ कक्षोपस्थविवर्जितम् ॥ ४५ ॥ केशश्मश्रुनखानां वै स्नात्वा नियतमानसः ॥ सक्तुं प्राश्याथ सायाह्ने स्नात्वा सन्ध्यामुपास्य च ॥ ४६ ॥ सायमौपासनं कृत्वा गुरुणा सहितो द्विजः ॥ शास्त्रोक्तदक्षिणान्दत्वा शिवाय गुरुरूपिणे ॥ ४७ ॥ होमद्रव्याणि संपाद्य स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ अग्निमाधाय विधिवल्लौकिकादिविभेदतः ॥ ४८ ॥ आहिताग्निस्तु यः कुर्यात्प्राजापत्येष्टिनाहिते ॥ श्रौते वैश्वानरे सम्यक् सर्ववेदसदक्षिणम् ॥ ४९ ॥ अथाग्निमात्मन्यारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात् ॥ श्रपयित्वा चरुं तस्मिन्समिदन्नाज्यभेदतः ॥ ५० ॥ पौरुषेणैव सूक्तेन हुत्वा प्रत्यृचमात्मवान् ॥ हुत्वा च सौविष्टकृतीं स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥५१॥ हुत्वोपरिष्टात्तन्त्रं च तेनाग्नेरुत्तरे बुधः ॥ स्थित्वासने जपेन्मौनी चैलाजिनकुशोत्तरे ॥ यावद्ब्राह्ममुहूर्त्तं तु गायत्रीं दृढमानसः ॥ ५२ ॥ ततः स्नात्वा यथापूर्वं श्रपयित्वा चरुं ततः ॥ पौरुषं सूक्तमारभ्य विरजान्तं हुनेद्बुधः ॥ ५३ ॥ वामदेवमतेनापि शौनकादिमतेन वा ॥ तत्र मुख्यं वामदेव्यं गर्भयुक्तो यतो मुनिः ॥ ५४ ॥ होमशेषं समाप्याथ

पातरौपासनं हुनेत् ॥ ततोऽग्निमात्मन्यारोप्य प्रातस्सन्ध्यामुपास्य च ॥५५॥ सवितर्युदिते पश्चात्सावित्रीं प्राविशेत्क्रमात् ॥ एषणानां त्रयं त्यक्त्वा
प्रेषमुच्चार्य च क्रमात् ॥ ५६ ॥ शिखोपवीते संत्यज्य कटिसूत्रादिकं ततः ॥ विसृज्य प्राङ्मुखो गच्छेदुत्तराशामुखोऽपि वा ॥५७॥ गृह्णीयाद्दण्डकौ
पीनाद्युचितं लोकवर्तने ॥ विरक्तश्चेन्न गृह्णीयाल्लोकवृत्तिविचारणे ॥ ५८ ॥ गुरोः समीपं गत्वाथ दण्डवत्प्रणमेत्त्रयम् ॥ समुत्थाय ततस्तिष्ठेद्गुरुपाद
समीपतः ॥ ५९ ॥ ततो गुरुः समादाय विरजानलजं सितम् ॥ भस्म तेनैव तं शिष्यं समुद्धूल्य यथाविधि ॥ ६० ॥ अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैस्त्रिपुण्ड्रं
धारयेत्ततः ॥ हृत्पंकजे समासीनं मां त्वया सह चिन्तयेत् ॥ ६१ ॥ हस्तं निधाय शिरसि शिष्यस्य प्रीतमानसः ॥ ऋष्यादिसहितं नम्य दक्षकर्णे
समुच्चरेत् ॥ ६२ ॥ प्रणवं त्रिप्रकारं तु ततस्तस्यार्थमादिशेत् ॥ षड्विधार्थं परिज्ञानसहितं गुरुसत्तमः ॥ ६३ ॥ द्विषट्प्रकारं स गुरुं प्रणम्य भुवि
दण्डवत् ॥ तदधीनो भवेन्नित्यं वेदान्तं सम्यगभ्यसेत् ॥ ६४ ॥ मामेव चिंतयेन्नित्यं परमात्मानमात्मनि ॥ विशुद्धे निर्विकारे वै ब्रह्मसाक्षिणमव्य
यम् ॥ ६५ ॥ शमादिधर्मनिरतो वेदान्तज्ञानपारगः ॥ अत्राधिकारी स प्रोक्तो यतिर्विगतमत्सरः ॥६६॥ हृत्पुण्डरीकं विरजं विशोकं विशदम्परम् ॥
अष्टपत्रं केसराढ्यं कर्णिकोपरि शोभितम् ॥ ६७ ॥ आधारशक्तिमारभ्य त्रितत्वान्तमयं पदम्॥विचिन्त्य मध्यतस्तस्य दहरं व्योम भावयेत् ॥६८॥
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मां त्वया सह ॥ चिंतयेन्मध्यतस्तस्य नित्यमुद्युक्तमानसः ॥६९॥एवंविधोपासकस्य मल्लोकगतिमेव च ॥ मत्तो विज्ञान
मासाद्य मत्सायुज्यफलं प्रिये ॥ ७० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां संन्यासपद्धतिवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि संन्यासाह्निककर्म च ॥ तव स्नेहान्महादेवि संप्रदायानुरोधतः ॥ १ ॥ ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय शिरसि
श्वेतपंकजे ॥ सहस्रारे समासीनं गुरुं संचिंतयेद्यतिः ॥ २ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं द्विनेत्रं वरदाभये ॥ दधानं शिवसद्भावमेवात्मनि मनोहरम्[1] 104
॥ ३ ॥ भावोपनीतैः संपूज्य गन्धादिभिरनुक्रमात् ॥ बद्धांजलिपुटो भूत्वा नमस्कुर्याद्गुरुं ततः ॥ ४ ॥ प्रातःप्रभृति सायान्ते साया
दिप्रातरंततः ॥ यत्करोमि महादेव तदस्तु तव पूजनम् ॥ ५ ॥ प्रतिविज्ञाप्य गुरवे लब्धानुज्ञस्ततो गुरोः ॥ निरुद्धप्राण आसीनो
विजितात्मा जितेन्द्रियः ॥ ६ ॥ मूलादिब्रह्मरंध्रांतं षट्चक्रं परिचिंतयेत् ॥ विद्युत्कोटिसमप्रख्यं सर्वतेजोमयं परम् ॥ ७ ॥ तन्मध्ये चिंतयेन्मां
च सच्चिदानन्दविग्रहम् ॥ निर्गुणं परमं ब्रह्म सदाशिवमनामयम ॥ ८ ॥ सोऽहमस्मीति मतिमान्मदैक्यमनुभूय च ॥ बहिर्निर्गत्य च ततो दूरं

[1] भावनातिमनोहरमिति क्वचित्पाठः ।

गच्छेद्यथासुखम् ॥ ९ ॥ वस्त्रेणाच्छाद्य मतिमाञ्छिरो नासिकया सह ॥ विशोध्य देहं विधिवत्तृणमाधाय भूतले ॥१०॥ गृहीतशिश्न उत्थाय ततो
गच्छेज्जलाशयम् ॥ उद्धृत्य वार्यथान्यायं शौचं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ११ ॥ हस्तौ पादौ च संशोध्य द्विराचम्योमिति स्मरन् ॥ उत्तराभिमुखो मौनी
दन्तधावनमाचरेत् ॥ १२ ॥ तृणपर्णैः सदा कुर्यादमामेकादशीं विना ॥ अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखं संशोधयेत्ततः ॥ १३ ॥ द्विराचम्य तदा तोयैः
कटिशौचं विधाय च ॥ अरुणोदयकाले तु स्नानं कुर्यान्मृदा सह ॥ १४ ॥ गुरुं संस्मृत्य मां चैव स्नानसंध्याद्यमाचरेत् ॥ विस्तारभयतो नोक्तमत्र
द्रष्टव्यमन्यतः ॥ १५ ॥ आबध्य शंखमुद्रां च प्रणवेनाभिषेचयेत् ॥ शिरसि द्वादशावृत्त्या तदर्धं वा तदर्धकम् ॥१६॥ तीरमागत्य कौपीनं प्रक्षाल्या
चम्य च द्विधा ॥ प्रोक्षयेत्प्रणवेनैव वस्त्रमंगोपमार्जनम् ॥ १७ ॥ मुखम्प्रथमतो मृज्य शिर आरभ्य सर्वतः ॥ तेनैव मार्जयेद्देहं स्थित्वा च गुरु
सन्निधौ ॥ १८ ॥ आबध्याद्वामतः शुद्धं कौपीनं च सडोरकम् ॥ ततः संधारयेद्भस्म तद्विधिः प्रोच्यतेऽद्रिजे ॥ १९ ॥ द्विराचम्य समादाय भस्म
सद्यादिमंत्रतः ॥ अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैरभिमंत्र्य स्पृशेत्तनुम् ॥ २० ॥ आपोवेत्यभिमंत्र्याथ जलं तेनैव सेचयेत् ॥ ओमापोज्योतिरित्युक्त्वा मानस्तो
केति मंत्रतः ॥ २१ ॥ संमर्द्य कवलद्वन्द्वं कुर्यादेकं तु पंचधा॥शिरोवदनहृद्गुह्यपादेषु परमेश्वरि॥२२॥ईशानादि समारभ्य सद्यान्तं पंचभिः क्रमात् ॥
उद्धूल्य कवलं पश्चात्प्रणवेनाभिषेचयेत् ॥ २३ ॥ पूर्वांगं च ततो हस्तौ प्रक्षाल्यान्यत्समाहरेत् ॥ समर्च्य पूर्ववत्तत्तु त्रिपुण्ड्रांस्तेन धारयेत् ॥ २४ ॥
त्रियायुषैस्त्र्यम्बकैश्च प्रणवेन शिवेन च॥शिरस्यथ ललाटे च वक्षसि स्कन्ध एव च ॥२५॥ नाभौ बाह्वोः संधिषु च पृष्ठे चैव यथाक्रमम्॥प्रक्षाल्य
हस्तौ च ततो द्विराचम्य यथाविधि ॥ २६ ॥ पंचीकरणमुच्चार्य भावयेत्स्वगुरुं बुधः ॥ वक्ष्यमाणप्रकारेण प्राणायामान्षडाचरेत ॥ २७ ॥ दक्ष
हस्तेन संगृह्य जलं वामेन पाणिना ॥ समाच्छाद्य द्विषड्वारं प्रणवेनाभिमंत्रयेत् ॥ २८ ॥ एवं त्रिवारं संप्रोक्ष्य शिरसि त्रिः पिबेत्ततः ॥ समाहि
तेन मनसा ध्यायन्नोंकारमीश्वरम् ॥ २९ ॥ सौरमण्डलमध्यस्थं सर्वतेजोमयं परम् ॥ अष्टबाहुं चतुर्वक्त्रमर्द्धनारीकमद्भुतम् ॥ ३० ॥ सर्वाश्चर्य्य
गुणोपेतं सर्वालंकारशोभितम् ॥ एवं ध्यात्वाथ विधिवद्दद्यादर्घ्यत्रयं ततः ॥ ३१ ॥ अष्टोत्तरशतं जप्त्वा द्विषड्वारं तु तर्पयेत् ॥ पुनराचम्य विधि
वत्प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ ३२ ॥ पूजासदनमागच्छेन्मनसा संस्मरञ्छिवम् ॥ द्वारमासाद्य प्रक्षाल्य पादौ मौनी द्विराचमेत् ॥ ३३ ॥ प्रविशेद्वि
धिना तत्र दक्षपादपुरस्सरम् ॥ मण्डपान्तस्सुधीस्तत्र मण्डलं रचयेत्क्रमात् ॥ ३४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां संन्यासाचा
रवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ईश्वर उवाच ॥ परीक्ष्य विधिवद्भूमिं गंधवर्णरसादिभिः ॥ मनोभिलषिते तत्र वितानविततांबरे ॥ १ ॥

सुप्रलिप्ते महीपृष्ठे दर्पणोदरसन्निभे ॥ अरत्नियुग्ममानेन चतुरस्रं प्रकल्पयेत् ॥ २ ॥ तालपत्रं समादाय तत्समायामविस्तरम् ॥ तस्मिन्भागान्प्र
कुर्वीत त्रयोदशसमां कलाम् ॥ ३ ॥ तत्पत्रं तत्र निःक्षिप्य पश्चिमाभिमुखः स्थितः ॥ तत्पूर्वभागे सुदृढं सूतमादाय रंजितम् ॥ ४ ॥ प्राक् प्रत्य
ग्दक्षिणोदक् च चतुर्दिशि निपातयेत् ॥ सूत्राणि देवदेवेशि नवषष्ट्युत्तरं शतम् ॥ ५ ॥ कोष्ठानि स्युस्ततस्तस्य मध्यकोष्ठं तु कर्णिका ॥ कोष्ठाष्टकं
बहिस्तस्य दलाष्टकमिहोच्यते ॥ ६ ॥ दलानि श्वेतवर्णानि संमग्राणि प्रकल्पयेत् ॥ पीतरूपां कर्णिकां च कृत्वा रक्तं च वृत्तकम् ॥ ७ ॥ वनभिद्द
लदक्षं तु समारभ्य सुरेश्वरि ॥ रक्तकृष्णाः क्रमेणैव दलसन्धीन्विचित्रयेत् ॥ ८ ॥ कर्णिकायां लिखेद्यंत्रं प्रणवार्थप्रकाशकम् ॥ अधः पीठं समालि
ख्य श्रीकण्ठं च तदूर्द्ध्वतः ॥ ९ ॥ तदुपर्य्यमरेशं च महाकालं च मध्यतः ॥ तन्मस्तकस्थं दण्डं च तत ईश्वरमालिखेत् ॥ १० ॥ श्यामेन पीठं
पीतेन श्रीकण्ठं च विचित्रयेत् ॥ अमरेशं महाकालं रक्तं कृष्णं च तौ क्रमात् ॥ ११ ॥ कुर्यात्सुधूम्रं दण्डं च धवलं चेश्वरं बुधः ॥ एवं यंत्रं समा
लिख्य रक्तं सद्येन वेष्टयेत् ॥ १२ ॥ तदुत्थेनैव नादेन विद्यादीशानमीश्वरि ॥ तद्बाह्यपंक्तीर्गृह्णीयादाग्नेयादिक्रमेण वै ॥ १३ ॥ कोष्ठानि कोण
भागेषु चत्वार्येतानि सुन्दरि ॥ शुक्लेनापूर्य्य वर्णादि चतुष्कं रक्तधातुभिः ॥ १४ ॥ आपूर्य्य तानि चत्वारि द्वाराणि परिकल्पयेत् ॥ ततस्तत्पार्श्व
योर्द्वंद्वं पीतेनैव प्रपूरयेत् ॥ १५ ॥ आग्नेयकोष्ठमध्ये तु पीताभे चतुरस्रके ॥ अष्टपत्रं लिखेत्पद्मं रक्ताभं पीतकर्णिकम् ॥ १६ ॥ हकारं विलिखेन्म
ध्ये बिन्दुयुक्तं समाहितः ॥ पद्मस्य नैर्ऋते कोष्ठे चतुरस्रन्तदा लिखेत् ॥ १७ ॥ पद्ममष्टदलं रक्तं पीतकिंजल्ककर्णिकम् ॥ शवर्गस्य तृतीयन्तु षष्ठस्व
रसमन्वितम् ॥ १८ ॥ चतुर्दशस्वरोपेतं बिन्दुनादविभूषितम् ॥ एतद्बीजवरं भद्रे पद्ममध्ये समालिखेत् ॥ १९ ॥ पद्मस्येशानकोष्ठे तु तथा पद्मं
समालिखेत् ॥ कवर्गस्य तृतीयं तु पंचमस्वरसंयुतम् ॥ २० ॥ विलिखेन्मध्यतस्तस्य बिन्दुकण्ठे स्वलंकृतम् ॥ तद्बाह्यपंक्तित्रितये पूर्वादिपरितः
क्रमात् ॥ २१ ॥ कोष्ठानि पंच गृह्णीयाद्गिरिराजसुते शिवे ॥ मध्ये तु कर्णिकां कुर्यात्पीतां रक्तं च वृत्तकम् ॥ २२ ॥ दलानि रक्तवर्णानि कल्पये
त्कल्पवित्तमः ॥ दलबाह्ये तु कृष्णेन रंध्राणि परिपूरयेत् ॥ २३ ॥ आग्नेयादीनि चत्वारि शुक्लेनैव प्रपूरयेत् ॥ पूर्वे षड्बिन्दुसहितं षट्कोणं कृष्ण
मालिखेत् ॥ २४ ॥ रक्तवर्णं दक्षिणतस्त्रिकोणं चोत्तरे ततः ॥ श्वेताभमर्द्धचन्द्रं च पीतवर्णं च पश्चिमे ॥ २५ ॥ चतुरस्रं क्रमात्तेषु लिखेद्बीजच
तुष्टयम् ॥ पूर्वे बिन्दुं समालिख्य शुभ्रं कृष्णं तु दक्षिणे ॥ २६ ॥ उकारमुत्तरे रक्तं मकारं पश्चिमे ततः ॥ अकारं पीतमेवं तु कृत्वा वर्णचतुष्ट

१ श्यामाग्राण्यीति क्वचित्पाठः । २ पीतकमिति क्वचित्पाठः । ३ क्लीबे स्यात्काननं नीरे निवासमिलये वनमिति रत्नकोशः । ४ भिन्द्यादिति क्वचित्पाठः ।

107

यम्॥ २७ ॥ सर्वोद्ध्वपत्त्यधः पंक्तौ समारभ्य च सुन्दरि ॥ पीतं श्वेतं च रक्तं च कृष्णं चेति चतुष्टयम् ॥२८॥ तदधो धवलं श्यामं पीतं रक्तं चतुष्ट
यम् ॥ अथत्रिकोणके रक्तं शुक्लं पीतं वरानने ॥ २९ ॥ एवन्दक्षिणमारभ्य कुर्यात्सोमान्तमीश्वरि ॥ तद्बाह्यपंक्तौ पूर्वादिमध्यमान्तं विचित्रयेत
॥ ३० ॥ पीतं रक्तं च कृष्णं च श्यामं श्वेतं च पीतकम् ॥ आग्नेय्यादि समारभ्य रक्तं श्यामं सितं प्रिये ॥ ३१ ॥ रक्तं कृष्णं च रक्तं च षट्कमेवं
प्रकीर्तितम् ॥ दक्षिणाद्यं महेशानि पूर्वावधि समीरितम् ॥ ३२ ॥ नैर्ऋताद्यन्तु विज्ञेयमाग्नेयावधि चेश्वरि ॥ वारुणं तु समारभ्य दक्षिणावधि चेरि
तम् ॥ ३३ ॥ वायव्याद्यं महादेवि नैर्ऋतावधि चेरितम् ॥ सोमाद्यं परमेशानि वारुणावधि चेरितम् ॥ ३४ ॥ ईशानाद्यं तु विज्ञेयं वायव्यावधि
चाम्बिके ॥ इत्युक्तो मण्डलविधिर्मया तुभ्यं च पार्वति ॥ ३५ ॥ एवं मण्डलमालिख्य नियतात्मा यतिस्स्वतः ॥ सौरपूजां
प्रकुर्वीत स हि तद्वस्तुतत्परः ॥ ३६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां संन्यासमण्डलविधिवर्णनं नाम पंचमो
ऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ दक्षिणे मंडलस्याथ वैयाघ्रं चर्म शोभनम् ॥ आरतीर्य्य शुद्धतोयेन प्रोक्षयेदस्त्रमंत्रतः ॥ १ ॥
प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य पश्चादाधारमुद्धरेत् ॥ तत्पश्चाच्छक्तिकमलं चतुर्थ्यंतं नमोऽन्तकम्॥२॥ मनुमेव समुच्चाय स्थित्वा तस्मिन्नुदङ्मुखः ॥ प्राणाना
यम्य विधिवत्प्रणवोच्चारपूर्वकम् ॥३॥ अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैर्भस्म संधारयेत्ततः ॥ शिरसि श्रीगुरुं नत्वा मण्डलं रचयेत्पुनः ॥४॥ त्रिकोणवृत्तं बाह्ये
तु चतुरस्रात्मकं क्रमात् ॥ अभ्यर्च्योमिति साधारं स्थाप्य शंखं समर्चयेत् ॥ ५ ॥ आपूर्य शुद्धतोयेन प्रणवेन सुगंधिना ॥ अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैः
प्रणवेन च सप्तधा ॥ ६ ॥ अभिमंत्र्य ततस्तस्मिन्धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ शंखमुद्रां च तेनैव प्रोक्षयेदस्त्रमंत्रतः ॥७॥ आत्मानं गंधपुष्पादिपूजोपकर
णानि च ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा ऋष्यादिकमथाचरेत् ॥ ८ ॥ अस्य श्रीसौरमंत्रस्य देवभाग ऋषिस्ततः ॥ छन्दो गायत्रमित्युक्तं देवस्सूर्यो महे
श्वरः ॥ ९ ॥ देवता स्यात्षडंगानि ह्रामित्यादीनि विन्यसेत् ॥ ततस्संप्रोक्षयेत्पद्ममस्त्रेणाग्नेरगोचरम् ॥१०॥ तस्मिन्समर्चयेद्विद्वान् प्रभूतां विमला
मपि ॥ सारां चाथ समाराध्य पूर्वादिपरतः क्रमात् ॥ ११ ॥ अथ कालाग्निरुद्रं च शक्तिमाधारसंज्ञिताम् ॥ अनन्तं पृथिवीं चैव रत्नद्वीपं तथैव च
॥ १२ ॥ सङ्कल्पवृक्षोद्यानं च गृहं मणिमय ततः ॥ रक्तपीठं च संपूज्य पादेषु प्रागुपक्रमात् ॥ १३ ॥ धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च चतुष्टयम् ॥
अधर्माद्यग्निकोणादिकोणेषु च समर्चयेत ॥१४॥ मायाधश्छदनं पश्चाद्विद्योर्ध्वच्छदनं ततः ॥ सत्त्वं रजस्तमश्चैव समभ्यर्च्य यथाक्रमम् ॥ १५ ॥
पूर्वादिदिक्षु मध्ये च दीप्तां सूक्ष्मां जयामपि ॥ भद्रां विभूतिं विमलाममोघां वैद्युतामपि ॥ १६ ॥ सर्वतोमुखसंज्ञां च कन्दनालं तथैव च ॥

सुषिरं च ततस्तंतुकंटकांस्तदनंतरम् ॥ १७ ॥ मूलच्छदनकिंजल्कप्रकाशसकलात्मनः ॥ पंचग्रंथिकर्णिकां च दलानि तदनंतरम् ॥ १८ ॥
केशरान् ब्रह्मविष्णू च रुद्रमात्मानमेव च ॥ अन्तरात्मानमपि च ज्ञानात्मपरमात्मनि ॥ १९ ॥ सम्पूज्य पश्चात्सौराख्यं योगपीठं समर्च
येत् ॥ पीठोपरि समाकल्प्य मूर्तिं मूलेन मूलवित् ॥ २० ॥ निरुद्धप्राण आसीनो मूलेनैव स्वमूलतः ॥ शक्तिमुत्थाप्य तत्तेजः प्रभाव
त्पिंगलाध्वना ॥ २१ ॥ पुष्पांजलौ निर्गमय्य मण्डलस्थस्य भास्वतः ॥ सिन्दूरारुणदेहस्य वामार्द्धदयितस्य च ॥ २२ ॥ अक्ष
कपाशखट्वांगकपालांकुशपंकजम् ॥ शंखं चक्रं दधानस्य चतुर्वक्त्रस्य लोचनैः ॥ २३ ॥ राजितस्य द्वादशभिस्तस्य हृत्पंकजोदरे ॥ प्रणवं
पूर्वमुद्धृत्य ह्रांह्रींसस्तदनन्तरम् ॥ २४ ॥ प्रकाशशक्तिसहितं मार्तण्डं च ततः परम् ॥ आवाहयामि नम इत्यावाह्यावाहनाख्यया ॥ २५ ॥ मुद्र
या स्थापनाद्याश्च मुद्रास्संदर्शयेत्ततः ॥ विन्यस्यांगानि ह्रांह्रींहूमतंन मनुना ततः ॥ २६ ॥ पंचोपचारान्संकल्प्य मूलेनाभ्यर्चयेत्त्रिधा ॥ केशरेषु च
पद्मस्य षडंगानि महेश्वरि ॥ २७ ॥ वह्नीशरक्षोवायूनां परितः क्रमतः सुधीः ॥ द्वितीयावरणे पूज्याश्चतस्रो मूर्तयः क्रमात् ॥ २८ ॥ पूर्वाद्युत्तर
पर्यंतं दलमूलेषु पार्वति ॥ आदित्यो भास्करो भानू रविश्चेत्यनुपूर्वशः ॥२९॥ अर्को ब्रह्मा तथा रुद्रो विष्णुश्चेति पुनः प्रिये ॥ ईशानादिषु संपूज्या
स्तृतीयावरणे पुनः ॥ ३० ॥ सोमं कुजं बुधं जीवं कविं मंदं तमस्तमः ॥ समंततो यजेदेतान्पूर्वादिदलमध्यतः ॥ ३१ ॥ अथवा द्वादशादित्यान्
द्वितीयावरणे यजेत् ॥ तृतीयावरणे चैव राशीन्द्वादश पूजयेत् ॥ ३२ ॥ सप्तसागरगंगाश्च बहिरस्य समंततः ॥ ऋषीन्देवांश्च गंधर्वान्पन्नगानप्सरो
गणान् ॥ ३३ ॥ ग्रामण्यश्च तथा यक्षान्यातुधानांस्तथा हयान् ॥ सप्तच्छन्दोमयांश्चैव वालखिल्यांश्च पूजयेत् ॥ ३४ ॥ एवं त्र्यावरणं
देवं समभ्यर्च्य दिवाकरम् ॥ विरच्य मंडलं पश्चाच्चतुरस्रं समाहितः ॥ ३५ ॥ स्थाप्य साधारकं ताम्रपात्रं प्रस्थोदविस्तृतम् ॥ पूरयित्वा
जलैः शुद्धैर्वासितैः कुसुमादिभिः ॥ ३६ ॥ अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैर्जानुभ्यामवनीं गतः ॥ अर्घ्यपात्रं समादाय भ्रूमध्यान्तं समुद्धरेत् ॥ ३७ ॥ ततो
ब्रूयादिमं मंत्रं सावित्रं सर्वसिद्धिदम् ॥ शृणु तच्च महादेवि भुक्तिमुक्तिप्रदं सदा ॥३८॥ सिन्दूरवर्णाय सुमण्डलाय नमोऽस्तु वज्राभरणाय तुभ्यम् ॥
पद्माभनेत्राय सुपंकजाय ब्रह्मेन्द्रनारायणकारणाय ॥ ३९ ॥ सरक्तचूर्णं ससुवर्णतोयं स्रक्कुंकुमाढ्यं सकुशं सपुष्पम् ॥ प्रदत्तमादाय सहेमपात्रं
प्रशस्तमर्घ्यं भगवन्प्रसीद ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वा ततो दत्वा तदर्घ्यं सूर्यमूर्तये ॥ नमस्कुर्यादिमं मंत्रं पठित्वा सुसमाहितः ॥ ४१ ॥ नमश्शि
वाय साम्बाय सगणायादिहेतवे ॥ रुद्राय विष्णवे तुभ्यं ब्रह्मणे च त्रिमूर्तये ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वा नमस्कृत्य स्वासने समवस्थितः ॥

106

ऋष्यादिकं पुनः कृत्वा करं संशोध्य वारिणा ॥ ४३ ॥ पुनश्च भस्म संधार्य पूर्वोक्तेनैव वर्त्मना ॥ न्यासजातम्प्रकुर्वीत शिवभावविवृद्धये ॥४४॥
पंचोपचारैस्संपूज्य शिरसा श्रीगुरुम्बुधः ॥ प्रणवं श्रीचतुर्थ्यंतं नमोऽन्तं प्रणमेत्ततः ॥ ४५ ॥ पंचात्मकं बिन्दुयुतं पंचमस्वरसंयुतम् ॥ तदेव बिन्दु
सहितं पंचमस्वरवर्जितम् ॥ ४६ ॥ पंचमस्वरसंयुक्तं मंत्रीशं च सबिन्दुकम् ॥ उद्धृत्य बिन्दुसहितं संवर्तकमथोद्धरेत् ॥ ४७ ॥ एतैरेवं क्रमाद्बीजैः
द्धृतैः प्रणमेद्बुधः ॥ भुजयोरूरुयुग्मे च गुरुं गणपतिन्तथा ॥ ४८ ॥ दुर्गां च क्षेत्रपालं च बद्धाञ्जलिपुटः स्थितः ॥ ओमस्त्राय फडित्युक्त्वा करौ
संशोध्य षट् क्रमात् ॥ ४९ ॥ अपसर्पन्त्विति प्रोच्य प्रणवं तदनंतरम् ॥ अस्त्राय फडिति प्रोच्य पार्ष्णिघातत्रयेण तु ॥ ५० ॥ उद्धृत्य विघ्ना
न्भूमिष्ठान् करतालत्रयेण तु ॥ अन्तरिक्षगतान्दृष्ट्वा विलोक्य दिवि संस्थितान् ॥ ५१ ॥ निरुद्धप्राण आसीनो हंसमंत्रमनुस्मरन् ॥ हृदिस्थं
जीवचैतन्यं ब्रह्मनाड्या समानयेत् ॥ ५२ ॥ द्वादशांतस्स्थविशदे सहस्रारमहाम्बुजे ॥ चिच्चन्द्रमण्डलान्तस्थं चिद्रूपं परमेश्वरम् ॥ ५३ ॥ शोषदाहप्लु
वान् कुर्याद्रेचकादिक्रमेण तु ॥ सषोडशचतुष्षष्टिद्वात्रिंशद्गणनायुतैः ॥ ५४ ॥ वाय्वग्निसलिलाद्यैस्तैस्स्ववेदाद्यैरनुक्रमात् ॥ प्राणानायम्य मूल
स्थां कुण्डलीं ब्रह्मरंध्रगाम् ॥ ५५ ॥ आनीय द्वादशांतस्थसहस्राराम्बुजोदरे ॥ चिच्चन्द्रमण्डलोद्भूतपरमामृतधारया ॥ ५६ ॥ संसिक्तायां तनौ
भूयश्शुद्धदेहस्सुभावनः ॥ सोऽहमित्यवतीर्याथ स्वात्मानं हृदयाम्बुजे॥५७॥ आत्मन्यावेश्य चात्मानममृतं सृतिधारया ॥ प्राणप्रतिष्ठां विधिवत्कुर्या
दत्र समाहितः ॥ ५८ ॥ एकाग्रमानसो योगी विमृश्यात्तां च मातृकाम् ॥ पुटितां प्रणवेनाथ न्यसेद्बाह्ये च मातृकाम् ॥ ५९ ॥ पुनश्च संयतप्राणः
कुर्यादृष्यादिकं बुधः ॥ शंकरं संस्मरंश्चित्ते संन्यसेच्च विमत्सरः ॥ ६० ॥ प्रणवस्य ऋषिर्ब्रह्मा देवि गायत्रमीरितम् ॥ छन्दोऽत्र देवताहं वै परमात्मा
सदाशिवः ॥ ६१ ॥ अकारो बीजमाख्यातमुकारः शक्तिरुच्यते ॥ मकारः कीलकं प्रोक्तं मोक्षार्थे विनियुज्यते ॥ ६२ ॥ अंगुष्ठद्वयमारभ्य तलांतं
परिमार्जयेत् ॥ ओमित्युक्त्वाथ देवेशि करन्यासं समारभेत् ॥ ६३ ॥ दक्षहस्तस्थितांगुष्ठं समारभ्य यथाक्रमम् ॥ वामहस्तकनिष्ठांतं विन्यसे
त्पूर्ववत्क्रमात् ॥ ६४ ॥ अकारमप्युकारं च मकारं बिन्दुसंयुतम् ॥ नमोऽन्तं प्रोच्य सर्वत्र हृदयादौ न्यसेदथ ॥ ६५ ॥ अकारं पूर्वमुद्धृत्य ब्रह्मात्मा
नमथाचरेत् ॥ ङेंतं नमोंतं हृदये विनियुज्यात्तथा पुनः ॥ ६६ ॥ उकारं विष्णुसहितं शिरोदेशे प्रविन्यसेत् ॥ मकारं रुद्रसहितं शिखायान्तु प्रविन्य
सेत् ॥६७॥ एवमुक्त्वा मुनिर्मंत्री कवचं नेत्रमस्तके ॥ विन्यसेद्देवदेवेशि सावधानेन चेतसा ॥६८॥ अंगवक्त्रकलाभेदात्पंच ब्रह्माणि विन्यसेत् ॥ शिरो
वदनहृद्गुह्यपादेष्वेतानि विन्यसेत्॥६९॥ईशानस्य कलाः पंच पंचस्वेतेषु च क्रमात् ॥ ततश्चतुर्षु वक्त्रेषु पुरुषस्य कला अपि॥७०॥ततः प्रणिधात

न्याः पूर्वादिक्रमयोगतः ॥ हृत्कंठांसेषु नाभौ च कुक्षौ पृष्ठे च वक्षसि॥७१॥अघोरस्य कलाश्चाष्टौ पूजनीया यथाक्रमम् ॥ पश्चात्त्रयोदशकलाः पायु
मेढ्रोरुजानुषु ॥ ७२ ॥ जंघास्फिक्कटिपार्श्वेषु वामदेवस्य भावयेत् ॥ सद्यस्यापि कलाश्चाष्टौ नेत्रेषु च यथाक्रमम् ॥ ७३ ॥ कीर्तितास्ताः कलाश्चै
वं पादयोरपि हस्तयोः ॥ घ्राणे शिरसि बाह्वोश्च कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ७४ ॥ अष्टत्रिंशत्कलान्यासमेवं कृत्वा तु सर्वशः ॥ पश्चात्प्रणवविद्धीमा
न्प्रणवन्यासमाचरेत् ॥ ७५ ॥ बाहुद्वये कूर्परयोस्तथा च मणिबन्धयोः ॥ पार्श्वतोदरजंघेषु पादयोः पृष्ठतस्तथा ॥ ७६ ॥ इत्थं प्रणवविन्यासं
कृत्वा न्यासविचक्षणः ॥ हंसन्यासं प्रकुर्वीत परमात्मविबोधिनि ॥ ७७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां संन्यासपद्धतौ न्यास
वर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ स्ववामे चतुरस्रं तु मण्डलं परिकल्पयेत् ॥ ओमित्यभ्यर्च्य तस्मिंस्तु शंखमस्त्रोपशोभितम ॥
॥ १ ॥ स्थापय [illegible] तु प्रणवेनार्चयेत्ततः ॥ आपूर्य शुद्धतोयेन चन्दनादिसुगंधिना ॥ २ ॥ अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः प्रणवेन च मन्त्रधा ॥
अभिमंत्र्य [illegible] धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत ॥ ३ ॥ शंखमुद्रां च पुरतश्चतुरस्रं प्रकल्पयेत् ॥ तदन्तरेऽर्द्धचन्द्रं च त्रिकोणं च तदन्तरे ॥ ४ ॥ [illegible]
वृत्तमेवं [illegible] परिकल्पयेत ॥ अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैः प्रणवेनाथ मध्यतः ॥ ५ ॥ साधारमर्घ्यपात्रं च स्थाप्य गंधादिनार्चयेत् ॥ आपूर्य
शुद्धतोयेन [illegible] विनिःक्षिपेत् ॥ ६ ॥ कुशाग्राण्यक्षतांश्चैव यवव्रीहितिलानपि ॥ आज्यसिद्धार्थपुष्पाणि भसितं च वरानने ॥ ७ ॥ सद्योजा
तादिभिर्मन्त्रैः षडंगैः प्रणवेन च ॥ अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैरभिमंत्र्य च वर्मणा ॥ ८ ॥ अवगुंठ्यास्त्रमन्त्रेण संरक्षार्थं प्रदर्शयेत् ॥ धेनुमुद्रां च तेनैव
प्रोक्षयेदस्त्रमन्त्रतः ॥ ९ ॥ स्वात्मानं गन्धपुष्पादिपूजोपकरणान्यपि ॥ पद्मस्येशानदिक्पद्मं प्रणवोच्चारपूर्वकम् ॥ १० ॥ गुर्वासनाय नम इत्यासनं
परिकल्पयेत् ॥ गुरोर्मूर्तिं च तत्रैव कल्पयेद्गुरुदेशतः ॥ ११ ॥ प्रणवं गुं गुरुभ्योऽन्ते नमः प्रोच्यापि देशिकम् ॥ समावाह्य ततो ध्यायेद्दक्षि
णाभिमुखं स्थितम् ॥ १२ ॥ सुप्रसन्नमुखं सौम्यं शुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥ वरदाभयहस्तं च द्विनेत्रं शिवविग्रहम् ॥ १३ ॥ एवं ध्यात्वा यजे
द्गन्धपुष्पादिभिरनुक्रमात् ॥ पद्मस्य नैर्ऋते पद्मे गणपत्यासनोपरि ॥ १४ ॥ मूर्तिम्प्रकल्प्य तत्रैव गणानांत्वेति मंत्रतः ॥ समावाह्य ततो देवं
ध्यायेदेकाग्रमानसः ॥ १५ ॥ रक्तवर्णं महाकायं सर्वाभरणभूषितम् ॥ पाशांकुशेष्टदशनान्दधानङ्करपङ्कजैः ॥ १६ ॥ गजाननम्प्रभुं सर्ववि
घ्नौघघ्नमुपासितुः ॥ एवन्ध्यात्वा यजेद्गन्धपुष्पाद्यैरुपचारकैः ॥ १७ ॥ कदलीनारिकेलाम्रफललड्डुकपूर्वकम् ॥ नैवेद्यं च समर्प्याथ नमस्कुर्या
द्गजाननम् ॥ १८ ॥ पद्मस्य वायुदिक्पद्मे संकल्प्य स्कान्दमासनम् ॥ स्कन्दमूर्तिम्प्रकल्प्याथ स्कन्दमावाहयेद् बुधः ॥ १९ ॥ उच्चार्य स्कन्द

गायत्रीं ध्यायेदथ कुमारकम् ॥ उद्यदादित्यसंकाशं मयूरवरवाहनम् ॥ २० ॥ चतुर्भुजमुदारांगं मुकुटादिविभूषितम् ॥ वरदाभयहस्तं च शक्तिकुक्कुटधारिणम् ॥ २१ ॥ एवन्ध्यात्वाऽथ गंधाद्यैरुपचारैरनुक्रमात् ॥ संपूज्य पूर्वद्वारस्य दक्षशाखामुपाश्रितम् ॥ २२ ॥ अन्तःपुराधिपं साक्षान्नन्दिनं सम्यगर्चयेत् ॥ चामीकराचलप्रख्यं सर्वाभरणभूषितम् ॥ २३ ॥ बालेन्दुमुकुटं सौम्यं त्रिनेत्रं च चतुर्भुजम् ॥ दीप्तशूलमृगीटंकहेमवेत्रधरं विभुम् ॥ २४ ॥ चन्द्रबिम्बाभवदनं हरिवक्रमथापि वा ॥ उत्तरस्यान्तथा तस्य भार्यां च मरुतां सुताम् ॥ २५ ॥ सुयशां सुव्रतामम्बपादमण्डनतत्पराम् ॥ संपूज्य विधिवद्गन्धपुष्पाद्यैरुपचारकैः ॥ २६ ॥ ततस्संप्रोक्षयेत्पद्मं सास्त्रशंखोदबिंदुभिः ॥ कल्पयेदासनं पश्चादाधारादि यथाक्रमम् ॥ २७ ॥ आधारशक्तिं कल्याणीं श्यामां ध्यायेदधो भुवि ॥ तस्याः पुरस्तादुत्कंठमनन्तं कुंडलाकृतिम् ॥ २८ ॥ धवलं पंचफणिनं लेलिहानमिवाम्बरम् ॥ तस्योपर्यासनं भद्रं कंठीरवचतुष्पदम् ॥२९॥ धर्मो ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च पदानि वै ॥ आग्नेयादिश्वेतपीतरक्तश्यामानि वर्णतः ॥३०॥ अधर्मादीनि पूर्वादीन्युत्तरांतान्यनुक्रमात् ॥ राजावर्तमणिप्रख्यान्यस्य गात्राणि भावयेत् ॥३१॥ अधोर्द्ध्वच्छदनं पश्चात्कंदं नालं च कण्ठकान् ॥ दलादिकं कर्णिकाञ्च विभाव्य क्रमशोऽर्चयेत् ॥३२॥ दलेषु सिद्धयश्चाष्टौ केसरेषु च शक्तिकाः ॥ रुद्रा वामादयस्त्वष्टौ पूर्वादिपरितः क्रमात् ॥३३॥ कर्णिकायां च वैराग्यं बीजेषु नव शक्तयः ॥ वामाद्या एव पूर्वादि तदन्तश्च मनोन्मनी ॥३४॥ कंदे शिवात्मको धर्मो नाले ज्ञानं शिवाश्रयम् ॥ कर्णिकोपरि वाह्नेयं मंडलं सौरमैन्दवम् ॥ ३५ ॥ आत्मविद्या शिवाख्यं च तत्त्वत्रयमतः परम् ॥ सर्वासनोपरि सुखं विचित्रकुसुमोज्ज्वलम् ॥३६ ॥ परव्योमावकाशाख्यविद्यातीव भास्वरम् ॥ परिकल्प्यासनं मूर्त्तेः पुष्पविन्यासपूर्वकम् ॥३७॥ आधारशक्तिमारभ्य शुद्धविद्यासनावधि ॥ ॐकारादिचतुर्थ्यंत नाममंत्रं नमोन्तकम् ॥ ३८ ॥ उच्चार्य पूजयद्विद्वान्सर्वत्रैवं विधिक्रमः ॥ अङ्गवक्त्रकलाभेदात्पंचब्रह्माणि पूर्ववत् ॥ ३९ ॥ विन्यसेत्क्रमशो मूर्त्तौ तत्तन्मुद्राविचक्षणः ॥ आवाहयेत्ततो देवं पुष्पाञ्जलिपुटस्थितः ॥ ४० ॥ सद्योजातम्प्रपद्यामीत्यारभ्योमन्तमुच्चरन् ॥ आधारोत्थितनादं तु द्वादशग्रन्थिभेदतः ॥ ४१ ॥ ब्रह्मरंध्रांतमुच्चार्य ध्यायेदोंकारगोचरम् ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं देवं निष्कलमक्षरम् ॥ ४२ ॥ कारणं सर्वलोकानां सर्वलोकमयं परम् ॥ अन्तर्बहिःस्थितं व्याप्य ह्यणोरल्पं महत्तमम् ॥ ४३ ॥ भक्तानामप्रयत्नेन दृश्यमीश्वरमव्ययम् ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राद्यैरपि देवैरगोचरम् ॥४४॥ वेदसारं च विद्भिरगोचरमिति श्रुतम् ॥ आदिमध्यान्तरहितं भेषजं भवरोगिणाम् ॥४५॥ समाहितेन मनसा ध्यात्वैवं परमेश्वरम् ॥ आवाहनं स्थापनं च सन्निरोधं निरीक्षणम् ॥ ४६ ॥ नमस्कारं च कुर्वीत बद्ध्वा मुद्राः पृथक्पृथक् ॥ ध्यायेत्सदाशिवं साक्षाद्देवं सकलनिष्कलम् ॥ ४७ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं

प्रसन्नं शीतलद्युतिम् ॥ विद्युद्वलयसंकाशं जटामुकुटभूषितम् ॥ ४८ ॥ शार्दूलचर्मवसनं किंचित्स्मितमुखाम्बुजम् ॥ रक्तपद्मदलप्रख्यपाणिपादतला
धरम् ॥ ४९ ॥ सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वाभरणभूषितम् ॥ दिव्यायुधकरैर्युक्तं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥ ५० ॥ पञ्चवक्त्रन्दशभुजञ्चन्द्रखण्डशिखामणिम् ॥
अस्य पूर्वमुखं सौम्यं बालार्कसदृशप्रभम् ॥ ५१ ॥ त्रिलोचनारविन्दाढ्यं बालेन्दुकृतशेखरम् ॥ दक्षिणं नीलजीमूतसमानरुचिरप्रभम् ॥ ५२ ॥
भ्रुकुटीकुटिलं घोरं रक्तवृत्तत्रिलोचनम् ॥ दंष्ट्राकरालं दुष्प्रेक्ष्यं स्फुरिताधरपल्लवम् ॥ ५३ ॥ उत्तरं विद्रुमप्रख्यं नीलालकविभूषितम् ॥ सद्विलासन्त्रि
नयनं चन्द्रार्द्धकृतशेखरम् ॥ ५४ ॥ पश्चिमम्पूर्णचन्द्राभं लोचनत्रितयोज्ज्वलम् ॥ चन्द्रलेखाधरं सौम्यं मंदस्मितमनोहरम् ॥ ५५ ॥ पञ्चमं
स्फटिकप्रख्यमिन्दुरेखासमुज्ज्वलम् ॥ अतीवसौम्यमुत्फुल्ललोचनत्रितयोज्ज्वलम् ॥ ५६ ॥ दक्षिणे शूलपरशुवज्रखड्गानलोज्ज्वलम् ॥ ५७ ॥
सव्ये पिनाकनाराचघण्टापाशांकुशोज्ज्वलम् ॥ निवृत्त्या जानुपर्य्यन्तमानाभि च प्रतिष्ठया ॥ ५८ ॥ आकण्ठं विद्यया तद्वदाललाटं तु शा
न्तया ॥ तदूर्ध्वं शान्त्यतीताख्यकलया परया तथा ॥ ५९ ॥ पञ्चाध्वव्यापिनं तस्मात्कलापञ्चकविग्रहम् ॥ ईशानमुकुटं देवम्पुरुषाख्यम्पुरातनम् ॥
॥ ६० ॥ अघोरहृदयं तद्वद्वामगुह्यं महेश्वरम् ॥ सद्योजातं च तन्मूर्तिमष्टत्रिंशत्कलामयम् ॥ ६१ ॥ मातृकामयमीशानम्पञ्चब्रह्ममयन्तथा ॥
ॐकाराख्यमयं चैव हंसन्यासमयन्तथा ॥ ६२ ॥ पञ्चाक्षरमयन्देवं षडक्षरमयन्तथा ॥ अंगषट्कमयञ्चैव जातिषट्कसमन्वितम् ॥ ६३ ॥ एवन्ध्या
त्वाथ मद्वामभागे त्वां च मनोन्मनीम् ॥ गौरीमिमाय मंत्रेण प्रणवाद्येन भक्तितः ॥ ६४ ॥ आवाह्य पूर्ववत्कुर्यान्नमस्कारान्तमीश्वरी ॥ ध्यायेत्तत
स्त्वान्देवेशि समाहितमना मुनिः ॥ ६५ ॥ प्रफुल्लोत्पलपत्राभां विस्तीर्णायतलोचनाम् ॥ पूर्णचन्द्राभवदनान्नीलकुंचितमूर्द्धजाम् ॥ ६६ ॥
नीलोत्पलदलप्रख्याञ्चन्द्रार्धकृतशेखराम् ॥ अतिवृत्तघनोत्तुंगस्निग्धपीनपयोधराम् ॥ ६७ ॥ तनुमध्याम्पृथुश्रोणीम्पीतसूक्ष्मतराम्बराम् ॥ सर्वाभ
रणसम्पन्नां ललाटतिलकोज्ज्वलाम् ॥ ६८ ॥ विचित्रपुष्पसंकीर्णकेशपाशोपशोभिताम् ॥ सर्वतोऽनुगुणाकारां किञ्चिल्लज्जानताननाम् ॥ ६९ ॥
हेमारविन्दं विलसद्दधानां दक्षिणे करे ॥ दण्डवच्चामरं हस्तं न्यस्यासीनां सुखासने ॥ ७० ॥ एवम्मान्त्वां च देवेशि ध्यात्वा नियतमानसः ॥ ॥ २८९ ॥
स्नापयेच्छंखतोयेन प्रणवप्रोक्षणक्रमात् ॥ ७१ ॥ भवे भवे नातिभव इति पद्यम्प्रकल्पयेत् ॥ वामाय नम इत्युक्त्वा दद्यादाचमनीयकम् ॥ ७२ ॥
ज्येष्ठाय नम इत्युक्त्वा शुभ्रवस्त्रम्प्रकल्पयेत् ॥ श्रेष्ठाय नम इत्युक्त्वा दद्याद्यज्ञोपवीतकम् ॥ ७३ ॥ रुद्राय नम इत्युक्त्वा पुनराचमनीयकम् ॥ कालाय
नम इत्युक्त्वा गन्धन्दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥ ७४ ॥ कलविकरणाय नमोऽक्षतं च परिकल्पयेत् ॥ बलविकरणाय नम इति पुष्पाणि दापयेत ॥ ७५ ॥
बलाय नम इत्युक्त्वा धूपन्दद्यात्प्रयतनतः ॥ बलप्रमथनायेति सुदीपंचैव दापयेत् ॥ ७६ ॥ ब्रह्मभिश्च षडंगैश्च ततो मातृकया सह ॥ प्रणवेन

शिवेनैव शक्तियुक्तेन च क्रमात् ॥ ७७ ॥ मुद्राः प्रदर्शयेन्मह्यन्तुभ्यञ्च वरवर्णिनि ॥ मयि प्रकल्पयेत्पूर्वं [illegible] ॥
॥ ७८ ॥ यदा त्वयि प्रकुर्वीत स्त्रीलिंगं योजयेत्तदा ॥ इयानेव हि भेदोऽस्ति नान्यः पार्वति कश्चन ॥ ७९ ॥ एवं
ध्यानम्पूजनं च कृत्वा सम्यग्विधानतः ॥ ममावरणपूजां च प्रारभेत विचक्षणः ॥ ८० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलास
संहितायां शिवध्यानपूजनवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अत्रास्ति च महादेवि [illegible] ॥
पंचावरणपूजान्तु प्रारभेत यथाक्रमम् ॥ १ ॥ प्रथमम्पूजितौ यत्र तत्रैव क्रमशस्सुधीः ॥ गन्धाद्यैरर्चयेत्पूर्वं देवौ हेरम्बषण्मुखौ ॥ २ ॥ पञ्च ब्रह्माणि
परितो वृत्ते सम्पूजयेत्क्रमात् ॥ ईशानदेशे पूर्वे च दक्षिणे चोत्तरे तथा ॥ ३ ॥ पश्चिमे च ततस्तस्मिन्षडंगानि समर्चयेत् ॥ आग्नेये च तथैशाने
नैर्ऋते वायुदेशके ॥ ४ ॥ मध्ये नेत्रन्तद्वदस्त्रम्पूर्वादिपरितः क्रमात् ॥ प्रथमावरणम्प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ ५ ॥ अनन्तम्पूर्वदिक्पत्रे सूक्ष्मन्द
क्षिणतस्तथा ॥ शिवोत्तमं पश्चिमत एकनेत्रन्तथोत्तरे ॥ ६ ॥ एकरुद्रन्तथैशाने त्रिमूर्तिं वह्निदिग्दले ॥ श्रीकण्ठं नैर्ऋते वायौ शिखण्डीशं समर्च
येत् ॥ ७ ॥ द्वितीयावरणे चैव पूज्यास्ते चक्रवर्तिनः ॥ पूर्वद्वारस्य मध्ये तु वृषेशानम्प्रपूजयेत् ॥ ८ ॥ तद्दक्षिणे नन्दिनञ्च महाकालन्तदुत्तरे ॥
भृंगीशन्दक्षिणद्वारपश्चिमे सम्प्रपूजयेत् ॥ ९ ॥ तत्पूर्वकोष्ठे गन्धाद्यैस्सम्प्रपूज्य विनायकम् ॥ पश्चिमोत्तरकोष्ठे च वृषभन्दक्षिणे गुहम् ॥ १० ॥
उत्तरद्वारपूर्वे तु प्रदक्षिणविधानतः ॥ नामाष्टकविधानेन पूजयेदुच्यते हि तत् ॥ ११ ॥ भवं शव तथेशानं रुद्रम्पशुपतिम्पुनः ॥ उग्रम्भीमम्महा
देवन्तृतीयावरणन्त्विदम् ॥ १२ ॥ यो वेदादौ स्वर इति समावाह्य महेश्वरम् ॥ पूजयेत्पूर्वदिग्भागे कमले कर्णिकोपरि ॥ १३ ॥ ईश्वरम्पूर्वदिक्पत्रे
विश्वेशन्दक्षिणे ततः ॥ सौम्ये तु परमेशानं सर्वेशम्पश्चिमे यजेत् ॥ १४ ॥ दक्षिणे तु यजेद्रुद्रमावोराजानमित्यृचा ॥ आवाह्य गन्धपुष्पाद्यैः कर्णि
कायान्दलेषु च ॥ १५ ॥ शिवः पूर्वे दक्षिणतो हर उत्तरतो मृडः ॥ भवः पश्चिमदिक्पत्रे पूज्या एते यथाक्रमम् ॥ १६ ॥ उत्तरे विष्णुमावाह्य
गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ प्रतद्विष्णुरिति प्रोच्य कर्णिकायान्दलेषु च ॥ १७ ॥ वासुदेवम्पूर्वभागे दक्षिणे चानिरुद्धकम् ॥ सौम्ये संकर्षणञ्चैव प्रद्युम्नम्प
श्चिमे यजेत् ॥ १८ ॥ ब्रह्माणम्पश्चिमे पद्मे समावाह्य समर्चयेत् ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तत इति मंत्रेण मंत्रवित् ॥ १९ ॥ हिरण्यगर्भं पूर्वस्यां विराजन्दक्षिणे
ततः ॥ उत्तरे पुष्करञ्चैव कालम्पश्चिमतो यजेत् ॥ २० ॥ सर्वोर्द्ध्वपंक्तौ पूर्वादिप्रदक्षिणविधानतः ॥ तत्तत्स्थानेषु संपूज्य लोकपालाननुक्रमात् ॥ २१ ॥ सप्त
पान्तं तथा ज्ञान्तं लान्तं क्षान्तमपूर्वकम् ॥ षान्तं सान्तञ्च वेदाद्यं श्रीबीजञ्च यथाक्रमात् ॥ २२ ॥ बीजानि लोकपालानामेतैस्तान्समर्चयेत् ॥

नैर्ऋते चोत्तरे तद्वदीशानस्य च दक्षिणे ॥ २३ ॥ ब्रह्मविष्णू च विधिना पूजयेदुपचारकैः ॥ बाह्यतस्त्वायुधं देवेशम्पञ्चमावरणे यजेत् ॥ २४ ॥ श्रीम
त्रिशूलमीशाने वज्रं माहेन्द्रदिङ्मुखे ॥ परशुं वह्निदिग्भागे याम्ये सायकमर्चयेत् ॥ २५ ॥ नैर्ऋते तु यजेत्खड्गम्पाशं वरुणगोचरे ॥ अंकुशं मारुते
भागे पिनाकं चोत्तरे यजेत् ॥ २६ ॥ पश्चिमाभिमुखं रौद्रं क्षेत्रपालं समर्चयेत् ॥ यथाविधि विधानज्ञः शिवप्रीत्यर्थमेव च ॥ २७ ॥ कृताञ्जलिपुटा
स्सर्वे चिन्त्याः स्मितमुखाम्बुजाः ॥ सादरं प्रेक्षमाणाश्च देवं देवीञ्च सर्वदा ॥ २८ ॥ इत्थमावरणाभ्यर्चां कृत्वा विक्षेपशान्तये ॥ पुनरभ्यर्च्य देवेशं
प्रणवं च शिवं वदेत् ॥ २९ ॥ एवमभ्यर्च्य विधिवद्गन्धाद्यैरुपचारकैः ॥ उपचर्य्य ततो दद्यान्नैवेद्यं विधिसाधितम् ॥ ३० ॥ पुनराचमनीयं च
दद्यादर्घ्यं यथा पुरा ॥ ततो निवेद्य पानीयन्ताम्बूलं चोपदेशतः ॥ ३१ ॥ नीराजनादिकं कृत्वा पूजाशेषं समापयेत् ॥ध्यात्वा देवं च देवीञ्च मन्त्र
मष्टोत्तरं जपेत् ॥ ३२ ॥ तत उत्थाय रचितपुष्पाञ्जलिपुटः स्थितः ॥ जपेद्ध्यात्वा महादेवं यो देवानामिति क्रमात् ॥३३॥ यो वेदादौ स्वरः प्रोक्त
इत्यन्तम्परमेश्वरि ॥ पुष्पाञ्जलिन्ततो दत्त्वा त्रिः प्रदक्षिणमाचरेत् ॥ ३४ ॥ साष्टांगम्प्रणमेत्तं च भक्त्या परमयान्वितः ॥ पुनः प्रदक्षिणां कृत्वा प्रणमे
त्पुनरेकधा ॥ ३५ ॥ स्थित्वासने समभ्यर्च्य देवं नामाष्टकेन च ॥ साधु वासाधु वा कर्म यद्यदाचरितं मया ॥ ३६ ॥ तत्सर्वं भगवञ्छम्भो भव
दाराधनम्परम् ॥ इति शंखोदकेनैव सपुष्पेण समर्पयेत्॥३७ ॥पूज्यं पुनस्समभ्यर्च्य सार्थं नामाष्टकं जपेत्॥तदेव शृणु देवेशि संब्रुवं तव भक्तितः॥
॥ ३८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायामावरणपूजावर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शिवो महेश्वरश्चैव रुद्रो
विष्णुः पितामहः॥ संसारवैद्यस्सर्वज्ञः परमात्मेति मुख्यतः ॥१॥ नामाष्टकमिदं नित्यं शिवस्य प्रतिपादकम् ॥ आद्यन्तपञ्चकन्तत्र शान्त्यतीताद्यनु
क्रमात् ॥ २॥संज्ञा सदाशिवादीनां पंचोपाधिपरिग्रहात्॥उपाधिविनिवृत्तौ तु यथास्वं विनिवर्तते॥३॥पदमेव हि तं नित्यमनित्याः पदिनः स्मृताः॥
पदानां परिवृत्तिः स्यान्मुच्यंते पदिनो यतः ॥ ४ ॥परिवृत्त्यन्तरे त्वेवं भूयस्तस्याप्युपाधिना॥आत्मान्तराभिधानं स्यात्पदाद्यं नामपंचकम् ॥ ५॥
अन्यत्तु त्रितयं नाम्नामुपादानादिभेदतः ॥ त्रिविधोपाधिरचनाच्छिव एव तु वर्तते ॥ ६ ॥ अनादिमलसंश्लेषप्रागभावात्स्वभावतः ॥ अत्यन्तपरिशु
द्धात्मेत्यतोऽयं शिव उच्यते ॥ ७ ॥ अथवा शेषकल्याणगुणैकघन ईश्वरः ॥ शिव इत्युच्यते सद्भिश्शिवतत्त्वार्थवेदिभिः ॥ ८॥त्रयोविंशतितत्त्वेभ्यः
परा प्रकृतिरुच्यते ॥ प्रकृतेस्तु परम्प्राहुः पुरुषम्पंचविंशकम् ॥ ९ ॥ यद्वेदादौ स्वरम्प्राहुर्वाच्यवाचकभावतः ॥ वेदैकवेद्यं याथात्म्याद्वेदान्ते च
प्रतिष्ठितम्॥ १० ॥ स एव प्रकृतौ लीनो भोक्ता यः प्रकृतेर्यतः ॥ तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परस्स महेश्वरः ॥ ११ ॥ तदधीनप्रवृत्तित्वात्प्रकृतेः

पुरुषस्य च ॥ अथवा त्रिगुणं तत्त्वं मायेयमिदमव्ययम् ॥ १२ ॥ मायान्तु प्रकृतिविद्यान्मायिनन्तु महेश्वरम् ॥ मायाविमोचकोऽनन्तो महे
श्वरसमन्वयात् ॥ २३ ॥ रुद्दुःखं दुःखहेतुर्वा तद्द्रावयति यः प्रभुः ॥ रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिवः परमकारणम् ॥ १४ ॥ शिवतत्त्वादिभूम्यन्तं
शरीरादि घटादि च ॥ व्याप्याधितिष्ठति शिवस्तस्माद्विष्णुरुदाहृतः ॥१५॥ जगतः पितृभूतानां शिवो मूर्त्यात्मनामपि ॥ पितृभावेन सर्वेषां पितामह
उदीरितः ॥ १६ ॥ निदानज्ञो यथा वैद्यो रोगस्य विनिवर्तकः ॥ उपायैर्भेषजैस्तद्वल्लयभोगाधिकारकः ॥१७॥ संसारस्येश्वरो नित्यं स्थूलस्य वि
निवर्त्तकः ॥ संसारवैद्य इत्युक्तस्सर्वतत्त्वार्थवेदिभिः ॥१८॥ दशार्द्धज्ञानसिद्ध्यर्थमिन्द्रियेषु च सत्स्वपि ॥ त्रिकालभाविनो भावान्स्थूलान्सूक्ष्मान
शेषतः ॥ १९ ॥ अणवो नैव जानन्ति मायार्णवमलावृताः ॥ असत्स्वपि च सर्वेषु सिद्धसर्वार्थवेदिषु ॥ २० ॥ यद्यथावस्थितं वस्तु तत्तथैव
सदाशिवः ॥ अयत्नेनैव जानाति तस्मात्सर्वज्ञ उच्यते ॥ २१ ॥ सर्वात्मा परमैरेभिर्गुणैर्नित्यसमन्वयात् ॥ स्वस्मात्परात्मविरहात्परमात्मा शिव
स्स्वयम् ॥ २२ ॥ इति स्तुत्वा महादेवं प्रणवात्मानमव्ययम् ॥ दत्त्वा पराङ्मुखार्घ्यञ्च पश्चादीशानमस्तके ॥ २३॥ पुनरभ्यर्च्य देवेशम्प्रणवेन समा
हितः ॥ हस्तेन बद्धाञ्जलिना पूजापुष्पम्प्रगृह्य च ॥ २४ ॥ उन्मनान्तं शिवं नीत्वा वामनासापुटाध्वना ॥ देवीमुद्रास्य च ततो दक्षनासापुटा
ध्वना ॥ २५ ॥ शिव एवाहमस्मीति तदैक्यमनुभूय च ॥ सर्वावरणदेवांश्च पुनरुद्वासयेद्धृदि ॥ २६ ॥ विद्यापूजां गुरोः पूजां
कृत्वा पश्चाद्यथाक्रमम् ॥ शंखार्घपात्रमंत्रांश्च हृदये विन्यसेत्क्रमात् ॥ २७ ॥ निर्माल्यञ्च समर्प्याऽथ चण्डेशायेशगोचरे ॥ पुनश्च
संयतप्राण ऋष्यादिकमथोच्चरेत ॥ २८ ॥ कैलासप्रस्तरो नाम मण्डलम्परिभाषितम् ॥ अर्चयेन्नित्यमेवैतत्पक्षे वा मासिमासि वा ॥ २९ ॥
षण्मासे वत्सरे वापि चातुर्मास्यादिपर्वणि ॥ अवश्यञ्च समभ्यर्चेन्नित्यं मल्लिङ्गमास्तिकः ॥ ३० ॥ तस्मिन्क्रमे महादेवि विशेषः कोऽपि कथ्यते ॥
उपदेशदिने लिंगम्पूजितं गुरुणा सह ॥ ३१ ॥ गृह्णीयादर्चयिष्यामि शिवमाप्राणसंक्षयम् ॥ एवन्त्रिवारमुच्चार्य्य शपथं गुरुसन्निधौ ॥३२ ॥ ततस्त
मर्चयेन्नित्यम्पूर्वोक्तविधिना प्रिये ॥ अथ समर्पयेल्लिंगम्मूर्द्धन्यर्घ्योदकेन च ॥३३॥ प्रणवेन समभ्यर्च्य धूपदीपौ समर्पयेत् ॥ ऐशान्यां चण्डमाराध्य
निर्माल्यञ्च निवेदयेत् ॥ ३४ ॥ प्रक्षाल्य लिंगं वेदीञ्च वस्त्रपूतैर्जलैस्ततः ॥ निःक्षिप्य पुष्पं शिरसि लिंगस्य प्रणवेन तु ॥ ३५ ॥ आधारशक्तिमा
भ्य शुद्धविद्यासनावधि ॥ विभाव्य सर्व मनसा स्थापयेत्परमेश्वरम् ॥ ३६ ॥ पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्यैर्यथाविभवसम्भृतैः ॥ केवलैर्वा जलैश्शुद्धैस्सुरभि
द्रव्यवासितैः ॥ ३७ ॥ पावमानेन रुद्रेण नीलेन त्वरितेन च ॥ ऋग्भिश्च सामभिर्वापि ब्रह्मभिश्चैव पञ्चभिः ॥३८॥ स्नापयेद्देवदेवेशं प्रणवेन शिवेन

वं ॥ विशेषाघ्योंदकेनापि प्रणवेनाभिषेचयेत् ॥३९॥ विशोध्य वाससा पुष्पं लिंगमूर्द्धनि विन्यसेत् ॥ पीठे लिंगं समारोप्य सूर्याघर्चा समाचरेत्
॥ ४० ॥ आधारशक्त्यनन्तौ द्वौ पीठाधस्तात्समर्चयेत् ॥ सिंहासनन्तदूर्ध्वन्तु समभ्यर्च्य यथाक्रमम् ॥ ४१ ॥ अधोर्ध्वच्छदनम्पीठपार्श्वे स्कन्दं
समर्चयेत् ॥ लिंगे मूर्तिं समाकल्प्य मान्त्वया सह पूजयेत् ॥ ४२ ॥ सम्यग् भक्त्या विधानेन यतिर्मद्ध्यानतत्परः ॥ एवम्मया ते कथितमतिगुह्य
मिदम्प्रिये ॥ ४३ ॥ गोपनीयं प्रयत्नेन न देयं यस्य कस्यचित् ॥ मम भक्ताय दातव्यं यतये वीतरागिणे ॥ ४४ ॥ गुरुभक्ताय शान्ताय मदर्थे
योगभागिने ॥ ममाज्ञामतिलंघ्यैतद्यो ददाति विमूढधीः ॥ ४५ ॥ स नारकी मम द्रोही भविष्यति न संशयः ॥ मद्भक्तदानाद्देवेशि मत्प्रियश्च भवे
त्रम् ॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगान्मत्सान्निध्यमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ व्यास उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा महादेवी महादेवेन भाषितम् ॥ स्तुत्वा तु विवि
धैः स्तोत्रैर्देवं वेदार्थगर्भितैः ॥ ४७॥ श्रीमत्पादाब्जयोः पत्युः प्रणामं परमेश्वरी ॥ अतिप्रहृष्टहृदया मुमोद मुनिसत्तमाः ॥४८ ॥ अतिगुह्यमिदंविप्राः
प्रणवार्थप्रकाशकम् ॥ शिवज्ञानपरं ह्येतद्भवतामार्तिनाशनम् ॥ ४९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः पाराशर्य्यो महातपाः ॥ पूजितः
परया भक्त्या मुनिभिर्वैदवादिभिः ॥५०॥ कैलासाद्रिमनुस्मृत्य ययौ तस्मात्तपोवनात्॥तेऽपि प्रहृष्टहृदयास्तत्रान्ते परमेश्वरम्॥५१॥ सम्पूज्य परया
भक्त्या सोमं सोमार्द्धशेखरम् ॥ यमादियोगनिरताश्शिवध्यानपराभवन्॥५२॥गुहाय कथितं ह्येतद्देव्या तेनापि नन्दिने ॥ सनत्कुमारमुनये प्रोवाच
भगवान् हि सः ॥ ५३ ॥ तस्माल्लब्धं मद्गुरुणा व्यासेनामिततेजसा ॥ तस्माल्लब्धमिदम्पुण्यम्मयापि मुनिपुंगवाः ॥ ५४ ॥ मया वश्श्रावितं
ह्येतद्गुह्याद्गुह्यतरम्परम् ॥ ज्ञात्वा शिवप्रियान्भक्त्या भवतो गिरिशप्रियम् ॥ ५५ ॥ भवद्भिरपि दातव्यमेतद्गुह्यं शिवप्रियम् ॥ यतिभ्यश्शान्तचित्त
भ्यो भक्तेभ्यश्शिवपादयोः ॥ ५६ ॥ एतदुक्त्वा महाभागस्सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन चचार पृथ्वीमिमाम् ॥ ५७ ॥ एतद्रहस्यम्प
रं लब्ध्वा सूतान्मुनीश्वराः ॥ काश्यामेव समासीना मुक्ताश्शिवपदं ययुः ॥ ५८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां प्रणवार्थपद्ध
तिवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ गतेऽथ सूते मुनयस्सुविस्मिता विचिन्त्य चान्योन्यमिदन्तु विस्मृतम् ॥ यद्वामदेवस्य
मतम्मुनीश्वर प्रत्यूचितन्तत्खलु कष्टमद्य नः ॥१॥ कदानुभूयान्मुनिवर्यदर्शनम्भवाब्धिदुःखौघहरम्परं हि तत् ॥ महेश्वराराधनपुण्यतोऽधुना मुनीश्व
रस्सत्वरमाविरस्तु नः ॥ २ ॥ इति चिन्तासमाविष्टा मुनयो मुनिपुंगवम् ॥ व्यासं संपूज्य हृत्पद्मे तस्थुस्तद्दर्शनोत्सुकाः ॥ ३ ॥ संवत्सरान्ते स

१ अवभाव आर्षः।

102

पुनः काशीम्प्राप महामुनिः ॥ शिवभक्तिरतो ज्ञानी पुराणार्थप्रकाशकः ॥ ४ ॥ तन्दृष्ट्वा सूतमायान्तम्मुनयो हृष्टचेतसः ॥ अभ्युत्थानासनाद्यर्घादि
पूजया समपूजयन् ॥ ५ ॥ सोऽपि तान्मुनिशार्दूलानभिनन्द्य स्मितोदरम् ॥ प्रीत्या स्नात्वा जाह्नवीये जले परमपावने ॥ ६ ॥ ऋषीन्संतर्प्य च
सुरान्पितॄंश्च तिलतण्डुलैः ॥ तीरमागत्य सम्प्रोक्ष्य वाससी परिधाय च ॥ ७ ॥ द्विराचम्य समादाय भस्म सद्यादिमंत्रतः ॥ उद्धूलनादिकमतो
विधार्य्याऽथ मुनीश्वरः ॥ ८ ॥ रुद्राक्षमालाभरणः कृतनित्यक्रियस्सुधीः ॥ यथोक्तांगेषु विधिना त्रिपुण्ड्रं रचति स्म ह ॥ ९ ॥ विश्वेश्वरमुमाकान्तं
ससुतं सगणाधिपम् ॥ पूजयामास सद्भक्तया ह्यस्तौन्नत्वा मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ कालभैरवनाथं च संपूज्याथ विधानतः ॥ प्रदक्षिणीकृत्य पुनस्त्रेधा
नत्वा च पञ्चधा ॥ ११ ॥ पुनः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणम्य भुवि दण्डवत ॥ तुष्टाव परया स्तुत्या संस्मरंस्तत्पदाम्बुजम् ॥ १२ ॥ श्रीमत्पंचाक्षरीं विद्या
मष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ संजप्य पुरतः स्थित्वा क्षमापय्य महेश्वरम् ॥ १३ ॥ चण्डेशं सम्प्रपूज्याऽथ मुक्तिमण्डपमध्यतः ॥ निर्दिष्टमासनं
भेजे मुनिभिर्वेदपारगैः ॥ १४ ॥ एवं स्थितेषु सर्वेषु नमस्कृत्य समंत्रकम् ॥ अथ प्राह मुनीन्द्राणां भाववृद्धिकरं वचः ॥ १५ ॥
॥ सूत उवाच ॥ धन्या यूयं महाप्राज्ञा मुनयश्शंसितव्रताः ॥ भवदर्थमिह प्राप्तोऽहन्तद्वृत्तमिदं शृणु ॥ १६ ॥ यदाहमुपदिश्याथ
भवतः प्रणवार्थकम् ॥ गतस्तीर्थाटनार्थाय तद्वृत्तान्तम्ब्रवीमि वः ॥ १७ ॥ इतो निर्गत्य सम्प्राप्य तीरं दक्षपयोनिधेः ॥ स्नात्वा
सम्पूज्य विधिवद्देवीं कन्यामयीं शिवाम् ॥ पुनरागत्य विप्रेन्द्रास्सुवर्णमुखरीतटम् ॥ १८ ॥ श्रीकाळहस्तिशैलाख्यनगरे परमाद्भुते ॥
सुवर्णमुखरीतोये स्नात्वा देवानृषीनपि ॥ १९ ॥ सन्तर्प्य विधिवद्भक्तया समुद्रं गिरिशं स्मरन् ॥समर्च्य कालहस्तीशं चन्द्रकान्तसमप्रभम् ॥२०॥
पश्चिमाभिमुखम्पञ्चशिरसम्परमाद्भुतम् ॥ सकृद्दर्शनमात्रेण सर्वाघक्षयकारणम् ॥ २१ ॥ सर्वसिद्धिप्रदम्भुक्तिमुक्तिदन्त्रिगुणेश्वरम् ॥ ततश्च परया
भक्तया तस्य दक्षिणगां शिवाम् ॥ २२ ॥ ज्ञानप्रसूनकलिकां समर्च्य हि जगत्प्रसूम् ॥ श्रीमत्पञ्चाक्षरीं विद्यामष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ २३ ॥ जप्त्वा
प्रदक्षिणीकृत्य स्तुत्वा नत्वा मुहुर्मुहुः ॥ २४ ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य गिरिम्प्रत्यहमादरात् ॥ आमोदतीव मनसि प्रत्यहन्नियमास्थितः ॥ २५ ॥ अनय
श्चतुरो मासानेवन्तत्र मुनीश्वराः ॥ ज्ञानप्रसूनकलिकामहादेव्याः प्रसादतः ॥ २६ ॥ एकदा तु समास्तीर्य चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ आसनम्परमन्त
स्मिन्स्थित्वा रुद्धेन्द्रियो मुनिः ॥ २७ ॥ समाधिमास्थाय सदा परमानंदचिद्घनः ॥ परिपूर्णशिवोस्मीति निर्व्यग्रहृदयोऽभवम् ॥ २८ ॥ एतस्मि
न्नेव समये मद्गुरुः करुणानिधिः ॥ नीलजीमूतसंकाशो विद्युत्पिङ्गजटाधरः ॥ २९ ॥ प्रांशुः कमण्डलूदण्डकृष्णाजिनधरस्स्वयम् ॥ भस्मावदात

सर्वाङ्गस्सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ३० ॥ त्रिपुण्ड्रविलसद्भालो रुद्राक्षालङ्कृताकृतिः ॥ पद्मपत्रारुणायामविस्तीर्णनयनद्वयः ॥ ३१ ॥ प्रादुर्भूय हृदम्भोजे
तदानीवमेव सत्वरम् ॥ विमोहितस्तदैवासमेतदद्भुतमास्तिकाः ॥ ३२ ॥ तत उन्मील्य नयने विलापं कृतवानहम् ॥ आसीन्ममाश्रुपातश्च गिरि
निर्झरसन्निभः ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नेव समये श्रुता वागशरीरिणी ॥ व्योम्नो महाद्भुता विप्रास्तामेव शृणुतादरात् ॥ ३४ ॥ सूतपुत्र महाभाग गच्छ
वाराणसीम्पुरीम् ॥ तत्रासन्मुनयः पूर्वमुपदिष्टास्त्वयाऽधुना ॥ ३५ ॥ त्वदुपागमकल्याणं कांक्षंते विवशा भृशम् ॥ तिष्ठन्ति ते निराहारा इत्युक्त्वा
विरराम सा ॥ ३६ ॥ तत उत्थाय तस्मा देवन्देवाँश्च भक्तितः ॥ प्रदक्षिणी कृत्य पुनः प्रणम्य भुवि दण्डवत् ॥ ३७ ॥ द्विषड्वारं गुरोराज्ञां विज्ञाय शिवयोरथ ॥ क्षे
त्रान्निर्गत्य तरसा चत्वारिंशद्दिनान्तरे ॥ ३८ ॥ आगतोऽस्मि मुनिश्रेष्ठा अनुगृह्णन्तु मामिह ॥ मया किमद्य वक्तव्यं भवन्तस्तद् ब्रवंतु मे ॥ ३९ ॥ इति सूतवच
श्श्रुत्वा ऋषयो हृष्टमानसाः ॥ अवोचन्मुनिशार्दूलं व्यासन्नत्वा मुहुर्मुहुः ॥ ४० ॥ इति श्री शिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां सूतोपदेशो नाम दशमो
ऽध्यायः ॥ १० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभागस्त्वमस्मद्गुरुरुत्तमः ॥ अतस्त्वां परिपृच्छामो भवतोऽनुग्रहो यदि ॥ १ ॥ श्रद्धालुषु च शिष्येषु त्वादृशा
गुरवस्सदा ॥ स्निग्धभावा इतीदं नो दर्शितम्भवताधुना ॥ २ ॥ विरजाहोमसमये वामदेवमतम्पुरा ॥ सूचितम्भवतास्माभिर्न श्रुतं विस्तरान्मुने ॥ ३ ॥
तदिदानीं श्रोतुकामाः श्रद्धया परमादरात् ॥ वयं सर्व्वे कृपासिन्धो प्रीत्या तद्वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा सूतो हृष्टतनूरुहः ॥
नमस्कृत्य महादेवं गुरोः परतरं गुरुम् ॥ ५ ॥ महादेवीं त्रिजननीं गुरुं व्यासञ्च भक्तितः ॥ प्राह गम्भीरया वाचा मुनीनाह्लादयन्निदम् ॥ ६ ॥
सूत उवाच ॥ स्वस्त्यस्तु मुनयस्सर्वे सुखिनस्संतु सर्व्वदा ॥ शिवभक्ताः स्थिरात्मानश्शैवभक्तिप्रवर्तकाः ॥ ७ ॥ तदतीव विचित्रं हि श्रुतं
गुरुमुखाम्बुजात् ॥ इतः पूर्वम्मया नोक्तं गुह्यप्राकट्यशंकया ॥ ८ ॥ यूयं खलु महाभागाश्शिवभक्ता दृढव्रताः ॥ इति निश्चित्य युष्माकं वक्ष्यामि श्रूय
ताम्मुदा ॥ ९ ॥ पुरा रथन्तरे कल्पे वामदेवो महामुनिः ॥ गर्भमुक्तश्शिवज्ञानविदां गुरुतमस्स्वयम् ॥ १० ॥ वेदागमपुराणादिसर्व्वशास्त्रार्थतत्त्व
वित् ॥ देवासुरमनुष्यादिजीवानां जन्मकर्म्मवित् ॥ ११ ॥ भस्मावदातसर्व्वाङ्गो जटामण्डलमण्डितः ॥ निराश्रमो[1] निःस्पृहश्च निर्द्वन्द्वो निरहं
कृतिः ॥ १२ ॥ दिगंबरो महाज्ञानी महेश्वर इवापरः ॥ शिष्यभूतैर्मुनीन्द्रैश्च तादृशैः परिवारितः ॥ १३ ॥ पर्य्यटन् पृथिवीमेतां स्वपादस्पर्शप्र
ण्यतः ॥ पवित्रयन्परे धाम्नि निमग्नहृदयोऽन्वहम् ॥ १४ ॥ कुमारशिखरम्मेरोर्दक्षिणं प्राविशन्मुदा ॥ यत्रास्ते भगवानीशतनयश्शिखिवाहनः ॥ १५ ॥
ज्ञानशक्तिधरो वीरस्सर्वासुरविमर्दनः ॥ गजावल्लीसमायुक्तस्सर्व्वैर्देवैर्नमस्कृतः ॥ १६ ॥ तत्र स्कन्दसरो नाम सरस्सागरसन्निभम् ॥ शिशिरस्वादुपा

1 निराश्रय इति पाठान्तरम् ।

नीयं स्वच्छागाधबहूदकम् ॥ १७ ॥ सर्व्वाश्चर्य्यगुणोपेतं विद्यते स्वामिसन्निधौ ॥ तत्र स्नात्वा वामदेवस्सह शिष्यैर्महामुनिः ॥ १८ ॥ कुमारं शिख
रासीनं मुनिवृन्दनिषेवितम् ॥ उद्यदादित्यसंकाशं मयूरवरवाहनम् ॥ १९ ॥ चतुर्भुजमुदारांगं मुकुटादिविभूषितम् ॥ शक्तिरत्नद्वयोपास्यं शक्तिकु
क्कुटधारिणम् ॥ २० ॥ वरदाभयहस्तञ्च दृष्ट्वा स्कन्दं मुनीश्वरः ॥ सम्पूज्य परया भक्त्या स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ २१ ॥ ॥ वामदेव
उवाच ॥ ॐ नमः प्रणवार्थाय प्रणवार्थविधायिने ॥ प्रणवाक्षरबीजाय प्रणवाय नमोनमः ॥ २२ ॥ वेदान्तार्थस्वरूपाय वेदान्ता
र्थविधायिने ॥ वेदान्तार्थविदे नित्यं विदिताय नमोनमः ॥ २३ ॥ नमो गुहाय भूतानां गुहासु निहिताय च ॥ गुह्याय गुह्यरूपाय
गुह्यागमविदे नमः ॥ २४ ॥ अणोरणीयसे तुभ्यं महतोपि महीयसे ॥ नमः परावरज्ञाय परमात्मस्वरूपिणे ॥ २५ ॥ स्कन्दाय स्कन्दरूपाय
मिहिरारुणतेजसे ॥ नमो मन्दारमालोद्यन्मुकुटादिभृते सदा ॥ २६ ॥ शिवशिष्याय पुत्राय शिवस्य शिवदायिने ॥ शिवप्रियाय
शिवयोरानन्दनिधये नमः ॥ २७ ॥ गांगेयाय नमस्तुभ्यं कार्तिकेयाय धीमते ॥ उमापुत्राय महते शरकाननशायिने ॥ २८ ॥ षडक्षरशरीराय
षड्विधार्थविधायिने ॥ षडध्वातीतरूपाय षण्मुखाय नमोनमः ॥ २९ ॥ द्वादशायतनेत्राय द्वादशोद्यतबाहवे ॥ द्वादशायुधधाराय द्वादशा
त्मन्नमोस्तु ते ॥ ३० ॥ चतुर्भुजाय शान्ताय शक्तिकुक्कुटधारिणे ॥ वरदाय विहस्ताय नमोऽसुरविदारिणे ॥ ३१ ॥ गजावल्लीकुचालिप्तकुंकुमां
कितवक्षसे ॥ नमो गजाननानन्दमहिमानंदितात्मने ॥ ३२ ॥ ब्रह्मादिदेवमुनिकिन्नरगीयमानगाथाविशेषशुचिचिंतितकीर्तिधाम्ने ॥ वृन्दारकामल
किरीटविभूषणस्रक्पूज्याभिरामपदपंकज ते नमोस्तु ॥ ३३ ॥ इति स्कन्दस्तवन्दिव्यं वामदेवेन भाषितम् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमां
गतिम् ॥ ३४ ॥ महाप्रज्ञाकरं ह्येतच्छिवभक्तिविवर्द्धनम् ॥ आयुरारोग्यधनकृत्सर्व्वकामप्रदं सदा ॥ ३५ ॥ इति स्तुत्वा वामदेवो देवं सेनापतिं
प्रभुम् ॥ प्रदक्षिणात्रयं कृत्वा प्रणम्य भुवि दण्डवत् ॥ ३६ ॥ साष्टांगं च पुनः कृत्वा प्रदक्षिणनमस्कृतम् ॥ अभवत्पार्श्वतस्तस्य विनयावनतो
द्विजाः ॥३७॥ वामदेवकृतं स्तोत्रम्परमार्थविजृम्भितम् ॥ श्रुत्वाभवत्प्रसन्नो हि महेश्वरसुतः प्रभुः॥३८॥तमुवाच महासेनः प्रीतोस्मि तव पूजया॥
भक्त्या स्तुत्या च भद्रन्ते किमद्य करवाण्यहम् ॥३९॥ मुने त्वं योगिनाम्मुख्यः परिपूर्णश्च निस्स्पृहः ॥ भवादृशां हि लोकेस्मिन्प्रार्थनीयं न विद्यते
॥ ४० ॥ तथापि धर्म्मरक्षायै लोकानुग्रहकांक्षया॥त्वादृशाः साधवस्सन्तो विचरन्ति महीतले ॥४१॥श्रोतव्यमस्ति चेद्ब्रह्मन् वक्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥
तदिदानीमहं वक्ष्ये लोकानुग्रहहेतवे ॥ ४२ ॥ इति स्कन्दवचः श्रुत्वा वामदेवो महामुनिः ॥ प्रश्रयावनतः प्राह मेघगम्भीरया गिरा ॥ ४३ ॥

॥ वामदेव उवाच ॥ भगवन् परमेशस्त्वं परापरविभूतिदः ॥ सर्व्वज्ञस्सर्वकर्त्ता च सर्व्वशक्तिधरः प्रभुः ॥ ४४ ॥ जीवा वयं तु ते वक्तुं सन्निधौ परमे
शितुः ॥ तथाप्यनुग्रहोयन्ते यत्त्वं वदसि मां प्रति॥४५॥ कृतार्थोहं महाप्राज्ञ विज्ञानकणमात्रतः ॥ प्रेरितः परिपृच्छामि क्षन्तव्योतिक्रमो मम॥४६॥
प्रणवो हि परः साक्षात्परमेश्वरवाचकः ॥ वाच्यः पशुपतिर्देवः पशूनां पाशमोचकः ॥४७॥ वाचकेन समाहूतः पशून्मोचयते क्षणात् ॥ तस्माद्वाचक
तासिद्धिः प्रणवेन शिवम्प्रति ॥ ४८ ॥ ॐ मितीदं सर्व्वमिति श्रुतिराह सनातनी ॥ ओमिति ब्रह्म सर्व्वं हि ब्रह्मेति च समब्रवीत् ॥४९॥ देवसेनाप
ते तुभ्यन्देवानाम्पतये नमः ॥ नमो यतीनाम्पतये परिपूर्णाय ते नमः ॥ ५० ॥ एवं स्थिते जगत्यस्मिञ्छिवादन्यन्न विद्यते ॥ सर्व्वरूपधरः स्वामी
शिवो व्यापी महेश्वरः ॥५१॥ समष्टिव्यष्टिभावेन प्रणवार्थः श्रुतो मया ॥ न जातुचिन्महासेन संप्राप्तस्त्वादृशो गुरुः ॥ ५२ ॥ अतः कृत्वानुकंपां
वै तमर्थं वक्तुमर्हसि ॥ उपदेशविधानेन सदाचारक्रमेण च ॥ ५३ ॥ स्वाम्येकः सर्व्वजन्तूनां पाशच्छेदकरो गुरुः ॥ अतस्त्वत्कृपया सोर्थः श्रोतव्यो
हि मया गुरो ॥ ५४ ॥ इति स मुनिना पृष्टः स्कन्दः प्रणम्य सदाशिवं प्रणववपुषं साष्टत्रिंशत्कलावरलक्षितम् ॥ सहितमुमया शश्वत्पार्श्वे 100
मुनिप्रवरान्वितं गदितुमुपचक्राम श्रेयः श्रुतिष्वपि गोपितम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां वामदेवब्रह्मवर्णनन्नामैकाद
शोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीब्रह्मण्य उवाच ॥ साधु साधु महाभाग वामदेव मुनीश्वर ॥ त्वमतीव शिवे भक्तश्शिवज्ञानवतां वरः ॥ १ ॥
त्वया त्वविदितं किंचिन्नास्ति लोकेषु कुत्रचित् ॥ तथापि तव वक्ष्यामि लोकानुग्रहकारिणः ॥ २ ॥ लोकेस्मिन्पशवस्सर्व्वे नानाशास्त्रविमो
हिताः ॥ वञ्चिताः परमेशस्य माययातिविचित्रया ॥ ३ ॥ न जानन्ति परं साक्षात्प्रणवार्थम्महेश्वरम् ॥ सगुणन्निर्गुणं ब्रह्म त्रिदेवजनकम्परम् ॥४॥
दक्षिणम्बाहुमुद्धृत्य शपथम्प्रब्रवीमि ते ॥ सत्यं सत्यं पुनस्सत्यं सत्यं सत्यं पुनः पुनः ॥ ५ ॥ प्रणवार्थश्शिवः साक्षात्प्राधान्येन प्रकीर्ति
तः ॥ श्रुतिषु स्मृतिशास्त्रेषु पुराणेष्वागमेषु च ॥ ६ ॥ यतो वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥ आनन्दं यस्य वै विद्वान्न बिभेति कुतश्चन
॥ ७ ॥ यस्माज्जगदिदं सर्व्वं विधिविष्णिवन्द्रपूर्व्वकम् ॥ सहभूतेन्द्रियग्रामैः प्रथमं सम्प्रसूयते ॥ ८ ॥ न सम्प्रसूयते यो वै कुतश्चन कदाचन ॥
यस्मिन्न भासते विद्युन्न च सूर्य्यो न चन्द्रमाः ॥ ९ ॥ यस्य भासा विभातीदञ्जगत्सर्वं समन्ततः ॥ सर्व्वैश्वर्य्येण सम्पन्नो नाम्ना सर्व्वेश्वरस्स्वयम् ॥ ३९३ ॥
॥ १० ॥ यो वै मुमुक्षुभिर्ध्येयः शम्भुराकाशमध्यगः ॥ सर्व्वव्यापी प्रकाशात्मा भासरूपो हि चिन्मयः ॥ ११ ॥ यस्य पुंसां परा शक्तिर्मां

१ शुक्ता इत्थं राहारः ॥ २ प्रोपाभ्यां समर्थं ग्रामितं रात्मनं रहाभात्र आपः।

वगम्या मनोऽग ॥ निर्गुणा स्वगुणैरेव निगूढा निष्कला शिवा ॥ १२ ॥ तदीयन्त्रिविधं रूपं स्थूलं सूक्ष्मं परन्ततः ॥ ध्येयं मुमुक्षु
भिर्नित्यं क्रमतो योगिभिर्मुने ॥ १३ ॥ निष्कलस्सर्व्वदेवानामादिदेवस्सनातनः ॥ ज्ञानक्रियास्वभावो यः परमात्मेति गीयते ॥ १४ ॥
तस्य देवाधिदेवस्य मूर्तिस्साक्षात्सदाशिवः ॥ पञ्चमंत्रतनुर्देवः कलापञ्चकविग्रहः ॥ १५ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशः प्रसन्नः शीतलद्यु
तिः ॥ पंचवक्त्रो दशभुजस्त्रिपंचनयनः प्रभुः ॥ १६ ॥ ईशानमुकुटोपेतः पुरुषास्यः पुरातनः ॥ अघोरहृदयो वामदेवगुह्यप्रदेशवा
न् ॥ १७ ॥ सद्यपादश्च तन्मूर्तिः साक्षात्सकलनिष्कलः ॥ सर्व्वज्ञत्वादिषट्शक्तिषडंगीकृतविग्रहः ॥ १८ ॥ शब्दादिशक्तिस्फुरितहृत्पंकजविरा
जितः ॥ स्वशक्त्या वामभागे तु मनोन्मन्या विभूषितः ॥ १९ ॥ मन्त्रादिषड्विधार्थानामर्थोपन्यासमार्गतः ॥ समष्टिव्यष्टिभावार्थं वक्ष्या
मि प्रणवात्मकम् ॥ २० ॥ उपदेशक्रमो ह्यादौ वक्तव्यश्श्रूयतामयम् ॥ चातुर्व्वर्ण्यं हि लोकेऽस्मिन्प्रसिद्धम्मानुषे मुने ॥ २१ ॥ त्रैवर्णिकानामे
वात्र श्रुत्याचारसमन्वयः ॥ शुश्रूषामात्रसारा हि शूद्राः श्रुतिबहिष्कृताः ॥ २२ ॥ त्रैवर्णिकानां सर्व्वेषां स्वस्वाश्रमरतात्मनाम् ॥ श्रुतिस्मृत्युदि
तो धर्मोऽनुष्ठेयो नापरः क्वचित् ॥ २३ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म्म कुर्व्वन्सिद्धिमवाप्स्यति ॥ इत्युक्तम्परमेशेन वेदमार्गप्रदर्शिना ॥ २४ ॥ वर्णा
श्रमाचारपुण्यैरभ्यर्च्य परमेश्वरम् ॥ तत्सायुज्यं गतास्सर्वे बहवो मुनिसत्तमाः ॥ २५ ॥ ब्रह्मचर्य्येण मुनयो देवा यज्ञक्रियाध्वना ॥ पितरः प्रजया
तृप्ता इति हि श्रुतिरब्रवीत् ॥ २६ ॥ एवं ऋणत्रयान्मुक्तो वानप्रस्थाश्रमं गतः ॥ शीतोष्णसुखदुःखादिसहिष्णुर्विजितेन्द्रियः ॥ २७ ॥ तपस्वी
विजिताहारो यमाद्यं योगमभ्यसेत् ॥ यथा दृढतरा बुद्धिरविचाल्या भवेत्तथा ॥ २८ ॥ एवं क्रमेण शुद्धात्मा सर्व्वकर्म्माणि विन्यसेत् ॥ संन्यस्य
सर्व्वकर्म्माणि ज्ञानपूजापरो भवेत् ॥ २९ ॥ सा हि साक्षाच्छिवैक्येन जीवन्मुक्तिफलप्रदा ॥ सर्व्वोत्तमा हि विज्ञेया निर्विकारा यतात्मनाम् ॥ ३० ॥
तत्प्रकारमहं वक्ष्ये लोकानुग्रहकाम्यया ॥ तव स्नेहान्महाप्राज्ञ सावधानतया शृणु ॥ ३१ ॥ सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं वेदांतज्ञानपारगम् ॥ आचार्य्य
मुपगच्छेत्स यतिर्म्मतिमतां वरम् ॥ ३२ ॥ तत्समीपमुपव्रज्य यथाविधि विचक्षणः ॥ दीर्घदण्डप्रणामाद्यैस्तोषयेद्यत्नतस्सुधीः ॥ ३३ ॥ यो गुरुस्स शिवः
प्रोक्तो यश्शिवस्स गुरुस्स्मृतः ॥ इति निश्चत्य मनसा स्वविचारन्निवेदयेत् ॥ ३४ ॥ लब्धानुज्ञस्तु गुरुणा द्वादशाहं पयोव्रती ॥ शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां
वा दशम्यां वा विधानतः ॥ ३५ ॥ प्रातः स्नात्वा विशुद्धात्मा कृतनित्यक्रियस्सुधीः ॥ गुरुमाहूय विधिना नांदीश्राद्धं समारभेत् ॥ ३६ ॥ विश्वेदेवाः
सत्यवसुसंज्ञावंतः प्रकीर्त्तिताः ॥ देवश्राद्धे ब्रह्मविष्णुमहेशाः कथितास्त्रयः ॥ ३७ ॥ ऋषिश्राद्धे तु सम्प्रोक्ता देवक्षेत्रमनुष्यजाः ॥ देवश्राद्धे तु वसुरुद्रा

दित्यास्सम्प्रकीर्त्तिताः ॥ ३८ ॥ चत्वारो मानुषश्राद्धे सनकाद्या मुनीश्वराः ॥ भूतश्राद्ध पच महाभूतानि च ततः परम् ॥ ३९॥ चक्षुरादीन्द्रियग्रामो
भूतग्रामश्चतुर्विधः ॥ पितृश्राद्धे पिता तस्य पिता तस्य पिता त्रयः ॥ ४० ॥ मातृश्राद्धे मातृपितामह्यो च प्रपितामही ॥ आत्मश्राद्धे तु चत्वार
आत्मा पितृपितामहौ ॥ ४१ ॥ प्रपितामहनामा च सपत्नीकाः प्रकीर्त्तिताः ॥ मातामहात्मकश्राद्धे त्रयो मातामहादयः ॥ ४२ ॥ प्रतिश्राद्धं ब्राह्म
णानां युग्मं कृत्वोपकल्पितान् ॥ आहूय पादौ प्रक्षाल्य स्वयमाचम्य यत्नतः ॥ ४३ ॥ समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवः समुत्थितापत्कुलधूमकेतवः ॥
अपारसंसारसमुद्रसेतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादरेणवः ॥ ४४ ॥ आपद्घनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामधेनवः ॥ समस्ततीर्थाम्बुपवित्र
मूर्त्तयो रक्षंतु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥४५॥ इति जप्त्वा नमस्कृत्य साष्टांगं भुवि दंडवत् ॥ स्थित्वा तु प्राङ्मुखः शम्भोः पादाब्जयुगलं स्मरन्॥४६॥
सपवित्रकरश्शुद्ध उपवीती दृढासनः ॥ प्राणायामत्रयं कुर्य्याच्छ्रुत्वा तिथ्यादिकं पुनः ॥ ४७ ॥ मत्संन्यासांगभूतं यद्विश्वेदेवादिकं तथा ॥
श्राद्धमष्टविधं मातामहान्तं पार्वणेन वै ॥ ४८ ॥ विधानेन करिष्यामि युष्मदाज्ञापुरस्सरम् ॥ एवं विधाय संकल्पं दर्भानुत्तरतस्त्यजेत् ॥ ४९ ॥
उपस्पृश्याप उत्थाय वरणक्रममारभेत् ॥ पवित्रपाणिः संस्पृश्य पाणी ब्राह्मणयोर्वदेत् ॥ ५० ॥ विश्वेदेवार्थ इत्यादि भवद्भ्यां क्षण इत्यपि ॥
॥ ५१ ॥ प्रसादनीय इत्यन्तं सर्व्वत्रैवं विधिक्रमः ॥ एव समाप्य वरणं मण्डलानि प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥ उदगारभ्य दश च कृत्वाभ्यर्च्य
नमक्षतैः ॥ तेषु क्रमेण संस्थाप्य ब्राह्मणान्पादयोः पुनः ॥ ५३ ॥ विश्वेदेवादिनामानि ससंबोधनमुच्चरेत् ॥ इदं वः पाद्यमिति सकुशपुष्पा
क्षतोदकैः ॥ ५४ ॥ पाद्यं दत्त्वा स्वयमपि क्षालितांघ्रिरुदङ्मुखः ॥ आचम्य युग्मकृतांस्तानासनेषूपवेश्य च ॥ ५५ ॥विश्वेदेवस्वरूपस्य ब्राह्मणस्ये
दमासनम् ॥ इति दर्भासनं दत्त्वा दर्भपाणिस्स्वयं स्थितः ॥ ५६ ॥ अस्मिन्नान्दीमुखश्राद्धे विश्वेदेवार्थ इत्यपि ॥ भवद्भ्यां क्षण इत्युक्त्वा क्रियता
मिति संवदेत् ॥ ५७ ॥ प्राप्नुतामिति सम्प्रोच्य भवन्ताविति संवदेत् ॥ वदेतां प्राप्नुयावेति तौ च ब्राह्मणपुंगवौ ॥ ५८ ॥ संपूर्णमस्तु संकल्पसि
द्धिरस्त्विति तान्प्रति ॥ भवन्तोऽनुगृह्णंत्विति प्रार्थयेद्द्विजपुंगवान् ॥ ५९॥ ततश्शुद्धकदल्यादिपात्रेषु क्षालितेषु च ॥ अन्नादिभोज्यद्रव्याणि दत्त्वा
दर्भैः पृथक्पृथक् ॥ ६० ॥ परिस्तीर्य्य स्वयं तत्र परिषिच्योदकेन च ॥ हस्ताभ्यामवलम्ब्याथ पात्रं प्रत्येकमादरात् ॥ ६१ ॥ पृथिवी ते पात्रमि
त्यादि कृत्वा तत्र व्यवस्थितान् ॥ देवादींश्च चतुर्थ्यन्तानन्नूद्याक्षतसंयुतान् ॥ ६२ ॥ उदक गृहीत्वा स्वाहेति देवार्थेऽन्नं यजेत्पुनः ॥ न ममेति वदे
दन्ते सर्वत्रायं विधिक्रमः ॥ ६३ ॥ यत्पादपद्मस्मरणाद्यस्य नामजपादपि ॥ ॥ न्यूनं कर्म भवेत्पूर्णं तं वन्दे साम्बमीश्वरम् ॥६४ ॥ इति जप्त्वा ततो

ब्रूयान्मया कृतमिदं पुनः ॥ नान्दीमुखश्राद्धमिति यथोक्तं च वदेत्ततः ॥६५॥अस्त्विति ब्रूतेति च तान्प्रसाद्य द्विजपुंगवान् ॥ विसृज्य स्वकरस्थोदं प्रणम्य भुवि दण्डवत् ॥ ६६ ॥ उत्थाय च ततो ब्रूयादमृतम्भवतु द्विजान् ॥ प्रार्थयेच्च परं प्रीत्या कृतांजलिरुदारधीः ॥ ६७ ॥ श्रीरुद्रं चमकं सूक्तं पौरुषं च यथाविधि ॥ चित्ते सदाशिवन्ध्यात्वा जपेद्ब्रह्माणि पञ्च च ॥ ६८ ॥ भोजनान्ते रुद्रसूक्तं क्षमापय्य द्विजान्पुनः ॥ तन्मन्त्रेण ततो दद्यादुत्तरापोशनं पुरः ॥ ६९ ॥ प्रक्षालितांघ्रिराचम्य पिण्डस्थानं व्रजेत्ततः ॥आसीनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ ७०॥ नान्दीमुखो क्तश्राद्धांगं करिष्ये पिण्डदानकम् ॥ इति संकल्प्य दक्षादि समारभ्योदकान्तिकम् ॥ ७१ ॥ नव रेखाः समालिख्य प्रागग्रान्द्वादश क्रमात् ॥ संस्तीर्य्य दर्भान्दक्षादिदेवादिस्थानपञ्चकम् ॥ ७२ ॥ तूष्णीं दद्यात्साक्षतोदं त्रिषु स्थानेषु च क्रमात् ॥ स्थानेष्वन्येषु मातृषु मार्ज्जयंस्तास्ततः परम् ॥ ७३ ॥ अत्रेति पितरः पश्चात्साक्षतोदं समर्च्य च ॥ दद्यात्ततः क्रमेणैव देवादिस्थानपञ्चके ॥ ७४ ॥ ततद्देवादिनामानि चतुर्थ्यन्तान्युदीर्य्य च॥ पिण्डत्रयं ततो दद्यात्प्रत्येकं स्थानपञ्चके ॥ ७५ ॥ स्वगृह्योक्तेन मार्गेण दद्यात्पिण्डान्पृथक्पृथक् ॥ दद्यादिदं साक्षतं च पितृसाद्गुण्यहेतवे ॥ ७६ ॥ ध्यायेत्सदाशिवं देवं हृदयाम्भोजमध्यतः ॥ तत्पादपद्मस्मरणादिति श्लोकं पठन् पुनः ॥ ७७ ॥ नमस्कृत्य ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां च स्वशक्तितः ॥ दत्त्वा क्षमापय्य च तान्विसृज्य च ततः क्रमात् ॥ ७८ ॥ पिण्डानुत्सृज्य गोग्रासं दद्यान्नो चेज्जले क्षिपेत् ॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा भुंजीत स्वजनैस्सह ॥ ७९ ॥ अन्येद्युः प्रातरुत्थाय कृतनित्यक्रियस्सुधीः ॥ उपोष्य क्षौरकर्मादि कक्षोपस्थविवर्जितम् ॥ ८० ॥ केशश्मश्रुनखानेव कर्म्मांत्रपि विसृज्य च ॥ समष्टिकेशान्विधिवत्कारयित्वा विधानतः ॥ ८१ ॥ स्नात्वा धौतपटश्शुद्धो द्विराचम्याथ वाग्यतः ॥ भस्म संधार्य्य विधिना कृत्वा पुण्याहवाचनम् ॥ ८२ ॥ तेन संप्रोक्ष्य संप्राप्य शुद्धदेहस्वभावतः ॥ होमद्रव्यार्थमाचार्य्यदक्षिणार्थं विहाय च ॥ ८३ ॥ द्रव्यजातं महेशाय द्विजेभ्यश्च विशेषतः ॥ भक्तेभ्यश्च प्रदायाथ शिवाय गुरुरूपिणे ॥ ८४ ॥ वस्त्रादिदक्षिणां दत्त्वा प्रणम्य भुवि दण्डवत् ॥ दोरकौपीनवसनं दण्डाद्यं क्षालितम्भुवि ॥ ८५ ॥ आदाय होमद्रव्याणि समिधादीनि च क्रमात् ॥ समुद्रतीरे नद्यां वा पर्व्वते वा शिवालये ॥ ८६ ॥ अरण्ये वापि गोष्ठे वा विचार्य्य स्थानमुत्तमम् ॥ स्थित्वाचम्य ततः पूर्व्वं कृत्वा मानसमञ्जरीम् ॥ ८७ ॥ ब्रह्मयोंकारसहितं नमो ब्रह्मण इत्यपि ॥ जपित्वा त्रिस्ततो ब्रूयादग्निमीले पुरोहितम् ॥ ८८ ॥ अथ महाव्रतमिति अग्निर्वै देवानामतः ॥ तथैतस्य समाम्नायमिषे त्वोर्जे त्वा वेति तत् ॥ ८९ ॥ अग्न आयाहि वीतये शन्नो देवीरभीष्टये ॥ पश्चात्प्रोच्य मयरसतजभनलगैः सह ॥ ९० ॥ सम्मितं च ततः पञ्चसंवत्सरमयं ततः ॥ समाम्नाय

स्समाम्नातः अथ शिक्षां वदेत्पुनः ॥ प्रवक्ष्यामीत्युदीर्याथ वृद्धिरादैच्च संवदेत् ॥ ९१ ॥ अथातो धर्मजिज्ञासेत्युच्चार्य्य पुनरंजसा ॥ अथातो ब्रह्म
जिज्ञासा वेदादीनपि संजपेत् ॥ ९२ ॥ ब्रह्माणमिन्द्रं सूर्य्यञ्च सोमं चैव प्रजापतिम् ॥ आत्मानमन्तरात्मानं ज्ञानात्मानमतः परम् ॥ ९३ ॥ पर
मात्मानमपि च प्रणवाद्यं नमोंतकम् ॥ चतुर्थ्यन्तं जपित्वाऽथ सक्तुमुष्टिं प्रगृह्य च ॥ ९४ ॥ प्राश्याथ प्रणवेनैव द्विराचम्याथ संस्पृशेत् ॥ नाभिं
मन्त्रान्वक्ष्यमाणम्प्रणवाद्यान्नमोन्तकान् ॥ ९५ ॥ आत्मानमन्तरात्मानं ज्ञानात्मानं परं पुनः ॥ आत्मानं च समुच्चार्य प्रजापतिमतः परम् ॥
॥ ९६ ॥ स्वाहांतान्प्रजपेत्पश्चात्पयोदधिघृतं पृथक् ॥ त्रिवारं प्रणवेनैव प्राश्याचम्य द्विधा पुनः ॥९७॥ प्रागास्य उपविश्याथ दृढचित्तः स्थिरा
पुनः ॥ यथोक्तविधिना सम्यक् प्राणायामत्रयश्चरेत् ॥ ९८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां संन्यासविधिवर्णनं नाम द्वादशोऽ
ध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ सुब्रह्मण्य उवाच ॥ अथ मध्याह्नसमये स्नात्वा नियतमानसः ॥ गन्धपुष्पाक्षतादीनि पूजाद्रव्याण्युपाहरेत् ॥ १ ॥ नैर्ऋत्ये
पूजयेद्देवं विघ्नेशं देवपूजितम् ॥ गणानां त्वेति मन्त्रेणावाहयेत्सुविधानतः ॥ २ ॥ रक्तवर्णं महाकायं सर्व्वाभरणभूषितम् ॥ पाशांकुशाक्षाभीष्टञ्च
दधानं करपंकजैः ॥ ३ ॥ एवमावाह्य सन्ध्याय शम्भुपुत्रं गजाननम् ॥ अभ्यर्च्य पायसापूपनालिकेरगुडादिभिः ॥४॥ नैवेद्यमुत्तमं दद्यात्ताम्बूला
दिमथापरम् ॥ परितोष्य नमस्कृत्य निर्विघ्नम्प्रार्थयेत्ततः ॥ ५ ॥ औपासनाग्नौ कर्त्तव्यं स्वगृह्योक्तविधानतः ॥ आज्यभागान्तमाग्नेयं मखतन्त्रमतः
परम् ॥ ६ ॥ भूः स्वाहेतिन्यृचा पूर्णाहुतिं हुत्वा समाप्य च ॥ गायत्रीं प्रजपेद्यावदपराह्णमतंद्रितः ॥ ७ ॥ अथ सायन्तनीं सन्ध्यामुपास्य स्नानपूर्व
कम् ॥ सायमौपासनं हुत्वा मौनी विज्ञापयेद्गुरुम् ॥ ८ ॥ श्रपयित्वा चरुन्तस्मिन्समिदन्नाज्यभेदतः ॥ जुहुयाद्रौद्रसूक्तेन सद्योजातादिपञ्चभिः ॥
॥ ९ ॥ ब्रह्मभिश्च महादेवं सांबं वह्नौ विभावयेत् ॥ गौरीर्मिमायमन्त्रेण हुत्वा गौरीमनुस्मरन् ॥ १० ॥ ततोऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति जुहुयात्सकृ
त् ॥ हुत्वोपरिष्टात्तन्त्रन्तु ततोऽग्नेरुत्तरे बुधः ॥ ११ ॥ स्थित्वासने जपेन्मौनी चैलाजिनकुशोत्तरे ॥ आब्राह्मं च मुहूर्त्तं तु गायत्रीं दृढमानसः
॥ १२ ॥ ततः स्नात्वा त्वशक्तश्चेद्भस्मना वा विधानतः ॥ श्रपयित्वा चरुं तस्मिन्नग्नावेवाभिघारितम् ॥ १३ ॥ उदगुद्वास्य बर्हिष्यासाद्याज्येन
चरुं ततः ॥ अभिघार्य्य व्याहृतीश्च रौद्रसूक्तञ्च पञ्च च ॥ १४ ॥ जपेद्ब्रह्माणि सन्धार्य्य चित्तं शिवपदांबुजे ॥ प्रजापतिमथेन्द्रञ्च विश्वेदेवास्ततः
परम् ॥ १५ ॥ ब्रह्माणं सचतुर्थ्यन्तं स्वाहांतान् प्रणवादिकान् ॥ संजप्य वाचयित्वाऽथ पुण्याहं च ततः परम् ॥ १६ ॥ परस्तात्तंत्रमग्नये स्वाहे
त्यग्निमुखावधि ॥ निर्वर्त्य पश्चात्प्राणाय स्वाहेत्यारभ्य पञ्चभिः ॥१७॥ साज्येन चरुणा पश्चादग्निं स्विष्टकृतं हुनेत् ॥ पुनश्च प्रजपेत्सूक्तं रौद्रं ब्रह्माणि

पञ्च च ॥ १८ ॥ महेशादि चतुर्व्यूहमन्त्रांश्च प्रजपेत्पुनः ॥ हुत्वोपरिष्टात्तन्त्रन्तु स्वशाखोक्तेन वर्त्मना ॥ १९ ॥ तत्तद्देवान्समुद्दिश्य सांगं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥ एवमग्निमुखाद्यं यत्कर्म्मतन्त्रम्प्रवर्तितम् ॥ २० ॥ अतः परं प्रजुहुयाद्विरजाहोममात्मनः ॥ षड्विंशतत्त्वरूपेऽस्मिन्देहे लीनस्य शुद्धये ॥ २१ ॥ तत्त्वान्येतानि मद्देहे शुध्यन्तामित्यनुस्मरन् ॥ तत्रात्मतत्त्वशुध्यर्थं मन्त्रैरारुणकेतुकैः ॥ २२ ॥ पठ्यमानैः पृथिव्यादिपुरुषांतं क्रमान्मुने साज्येन चरुणा मौनी शिवपादाम्बुजं स्मरन् ॥ २३ ॥ पृथिव्यादि च शब्दादि वागाद्यं पञ्चकं पुनः ॥ श्रोत्राद्यञ्च शिरः पार्श्वपृष्ठोदरचतुष्टयम् ॥ ॥ २४ ॥ जंघां च योजयेत्पश्चात्त्वगाद्यं धातुसप्तकम् ॥ प्राणाद्यं पञ्चकं पश्चादन्नाद्यं कोशपञ्चकम् ॥ २५ ॥ मनश्चित्तं च बुद्धिश्चाहंकृतिः ख्यातिरेव च ॥ संकल्पन्तु गुणाः पश्चात्प्रकृतिः पुरुषस्ततः ॥२६॥ पुरुषस्य तु भोक्तृत्वं प्रतिपन्नस्य भोजने ॥ अन्तरंगतया तत्त्वपंचकं परिकीर्तितम् ॥ २७ ॥ नियतिः कालरागश्च विद्या च तदनन्तरम् ॥ कला च पंचकमिदं मायोत्पन्नम्मुनीश्वर ॥ २८ ॥ मायान्तु प्रकृतिं विद्यादिति माया श्रुतीरिता ॥ तज्जान्येतानि तत्त्वानि श्रुत्युक्तानि न संशयः ॥ २९ ॥ कालस्वभावो नियतिरिति च श्रुतिरब्रवीत् ॥ एतत्पञ्चकमेवास्य पञ्चकञ्चकमुच्यते ॥ ३० ॥ अजानन्पञ्चतत्त्वानि विद्वानपि च मूढधीः ॥ निपत्याधस्तात्प्रकृतेरुपरिष्टात्पुमानयम् ॥ ३१ ॥ काकाक्षिन्यायमाश्रित्य वर्त्तते पार्श्वतोऽन्वहम् ॥ विद्यातत्त्वमिदं प्रोक्तं शुद्धविद्यामहेश्वरौ ॥३२॥ सदाशिवश्च शक्तिश्च शिवश्चेदं तु पञ्चकम् ॥ शिवतत्त्वमिदम्ब्रह्मन्प्रज्ञानब्रह्मवाग्यतः ॥ ३३ ॥ पृथिव्यादिशिवांतं यत्तत्त्वजातं मुनीश्वर ॥ स्वकारणलयद्वारा शुद्धिरस्य विधीयताम् ॥ ३४ ॥ एकादशानां मन्त्राणाम्परस्मैपदपूर्वकम् ॥ शिवज्योतिश्चतुर्थ्यन्तमिदम्पदमथोच्चरेत् ॥ ३५ ॥ न ममेति वदेत्पश्चादुद्देशत्याग ईरितः ॥ अतः परं विविद्येति कष्टपोतकायेति मन्त्रयोः ॥ ३६ ॥ व्यापकाय पदस्यान्ते परमात्मन इत्यपि ॥ शिवज्योतिश्चतुर्थ्यन्तं विश्वभूतपदम्पुनः ॥ ३७ ॥ घसनोत्सुकशब्दश्च चतुर्थ्यंतमथो वदेत् ॥ परस्मैपदमुच्चार्य्य देवाय पदमुच्चरेत् ॥ ३८ ॥ उत्तिष्ठस्वेति मन्त्रस्य विश्वरूपाय शब्दतः ॥ पुरुषाय पदम्ब्रूयादोंस्वाहेत्यस्य संवदेत् ॥ ३९ ॥ लोकत्रयपदस्यान्ते व्यापिने परमात्मने ॥ शिवायेदं न मम च पदम्ब्रूयादतः परम् ॥ ४० ॥ स्वशाखोक्तप्रकारेण पुरस्तात्तन्त्रकर्म्म च ॥ निर्वर्त्य सर्पिषा मिश्रं चरुम्प्राश्य पुरोधसे ॥ ४१ ॥ प्रदद्याद्दक्षिणान्तस्मै हेमादिपरिबृंहिताम् ॥ ब्रह्माणमुद्रास्य ततः प्रातरौपासनं हुनेत् ॥ ४२ ॥ संमासिञ्चन्तु मरुत इति मन्त्रञ्जपेन्नरः ॥ याते अग्न इत्यनेन मन्त्रेणाग्नौ प्रताप्य च ॥४३॥ हस्तमग्नौ समारोप्य स्वात्मन्यद्वैतधामनि ॥ प्राभातिकीं ततः सन्ध्यामुपस्यादित्यमप्यथ ॥ ४४ ॥ उपस्थाय प्रविश्याप्सु नाभिदघ्नं प्रवेशयन् ॥ तन्मन्त्रान्प्रजपेत्प्रीत्या निश्चलात्मा समुत्सुकः ॥ ४५ ॥ आहिताग्निस्तु

यः कुर्य्यात्प्राजापत्येष्टिमाहिते ॥ श्रौते वैश्वानरे सम्यक् सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥४६॥ अथाग्निमात्मन्यारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात् ॥ सावित्रीप्रथमं पादं सावित्रीमित्युदीर्य च ॥ ४७ ॥ प्रवेशयामि शब्दान्ते भूरोमिति च संवदेत् ॥ द्वितीयम्पादमुच्चार्य्य सावित्रीमिति पूर्ववत् ॥ ४८ ॥ प्रवेशयामि शब्दान्ते भुवरोमिति संवदेत् ॥ तृतीयम्पादमुच्चार्य्य सावित्रीमित्यतः परम् ॥ ४९ ॥ प्रवेशयामि शब्दान्ते सुवरोमित्युदीरयेत् ॥ त्रिपाद मुच्चरेत्पूर्वं सावित्रीमित्यतः परम् ॥ ५० ॥ प्रवेशयामि शब्दान्ते भूर्भुवस्सुवरोमिति ॥ उदीरयेत्परम्प्रीतया निश्चलात्मा मुनीश्वर ॥ ५१ ॥ इयम्भगवती साक्षाच्छंकरार्द्धशरीरिणी ॥ पंचवक्त्रा दशभुजा त्रिपञ्चनयनोज्ज्वला ॥ ५२ ॥ नवरत्नकिरीटोद्यच्चन्द्रलेखावतंसिनी ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशा दशायुधधरा शुभा ॥ ५३ ॥ हारकेयूरकटककिंकिणीनूपुरादिभिः ॥ भूषितावयवा दिव्यवसना रत्नभूषणा ॥ ५४ ॥ विष्णुना विधिना देवऋषिः गन्धर्व्वनायकैः ॥ मानवैश्च सदा सेव्या सर्व्वात्मव्यापिनी शिवा ॥ ५५ ॥ सदाशिवस्य देवस्य धर्मपत्नी मनोहरा ॥ जगदम्बा त्रिजननी त्रिगुणा निर्गुणाप्यजा ॥५६॥ इत्येवं संविचार्य्याथ गायत्रीं प्रजपेत्सुधीः ॥ आदिदेवीं च त्रिपदां ब्राह्मणत्वादिदामजाम्[1] ॥ ५७ ॥ यो ह्यन्यथा जपेत्पापो गायत्रीं शिवरूपिणीम् ॥ स पच्यते महाघोरे नरके कल्पसंख्यया ॥ ५८ ॥ सा व्याहृतिभ्यस्संजाता तास्वेव विलयं गता ॥ ताश्च प्रणवसम्भूता प्रणवे विलयं गताः ॥ ५९॥ प्रणवस्सर्ववेदादिः प्रणवः शिववाचकः ॥ मन्त्राधिराजराजश्च महाबीजं मनुः परः॥६०॥शिवो वा प्रणवो ह्येष प्रणवो वा शिवः स्मृतः ॥ वाच्यवाचकयोर्भेदो नात्यन्तं विद्यते यतः ॥ ६१ ॥ एनमेव महामन्त्रञ्जीवानाञ्च तनुत्यजाम् ॥काश्यां संश्राव्य मरणे दत्ते मुक्तिं परां शिवः ॥ ६२ ॥ तस्मादेकाक्षरन्देवं शिवं परमकारणम् ॥ उपासते यतिश्रेष्ठा हृदयाम्भोजमध्यगम् ॥६३॥ मुमुक्षवोऽपरे धीरा विरक्ता लौकिका नराः ॥ विषयान्मनसा ज्ञात्वोपासते परमं शिवम् ॥६४॥एवं विलाप्य गायत्रीं प्रणवे शिववाचके ॥ अहं वृक्षस्य रेरिवेत्यनुवाकं जपेत्पुनः॥६५॥ यश्छन्दसामामृषभ इत्यनुवाकमुपक्रमात् ॥ गोपायांतं जपन्पश्चादुत्थितोहमितीरयेत् ॥६६॥ वदेज्जपेत्त्रिधा मन्दमध्योच्चक्रमान्मुने ॥ प्रणवम्पूर्व्वमुद्धृत्य सृष्टिस्थितिलयक्रमात् ॥ ६७ ॥ तेषामथ क्रमाद्ब्रूयाद्भूस्संन्यस्तम्भुवस्तथा ॥ संन्यस्तं सुवरित्युक्त्वा संन्यस्तं पदमुच्चरन्॥६८॥ सर्वमंत्राद्यः प्रदेशे मयेति च पदं वदेत् ॥ प्रणवं पूर्व्वमुद्धृत्य समष्टिव्याहृतीर्वदेत् ॥ ६९ ॥ समस्तमित्यतो ब्रूयान्मयेति च समब्रवीत् ॥ सदाशिवं हृदि ध्यात्वा मंदादीति ततो मुने ॥७०॥ प्रैषमंत्रांस्तु जप्त्वैवं सावधानेन चेतसा॥अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहेति संजपन् ॥७१॥प्राच्यां दिश्यप उद्धृत्य प्रक्षिपे

[1] ब्राह्मणत्वादि ददातीति सा ताम् ।

दर्जर्कि ततः॥ शिखां यज्ञोपवीतं च यत्नोत्पाट्य च पाणिना॥७२॥ गृहीत्वा प्रणवं मुख्यं सगुरुं गच्छ संवदेत्॥ बहिर्जलं समुत्पार्घ्य लोकान् प्रविश्य ततः ॥७३॥ अप्सु जुहुयादप्यग्नेरिमिमंत्र्य विधा तपः॥ प्राश्य तीरे समागत्य भूमौ वस्त्रादिकं त्यजेत्॥७४॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा गत्वा पदानि सप्त च॥ किञ्चिद्दूरमथापार्थेस्तिष्ठतिष्ठेति संवदेत् ॥७५॥ लोकस्य व्यवहारार्थं कौपीनं दण्डमेव च॥ भगवन्स्वीकुरुष्वेति दद्यात्स्वेनैव पाणिना ॥ ७६ ॥ दत्त्वा गुरोरं कौपीनं काषायवसनं ततः॥ आच्छाद्याचम्य च द्वेधा तं शिष्यमिति संवदेत् ॥ ७७ ॥ इन्द्रस्य वज्रोऽसि तत इति मन्त्रं समुच्चारयेत् ॥ सम्प्रार्थ्य दण्डं गृहीयात्सखाय इति मंजपन् ॥ ७८ ॥ अथ गत्वा गुरोः पार्श्वं शिवपादाम्बुजं स्मरन् ॥ प्रणमेद्दण्डवद्भूमौ त्रिवारं संयतात्मवान् ॥ ७९ ॥ पुनरुत्थाय च शनैः प्रेम्णा पश्यन्गुरुं निजम् ॥ कृताञ्जलिपुटस्तिष्ठेद्गुरुपादसमीपतः ॥८०॥ कर्म्मारम्भात्पूर्वमेव गृहीत्वा गोमयं शुभम् ॥ स्थूलामलकमात्रेण कृत्वा पिण्डान्विशोषयेत् ॥ ८१ ॥ सौरैस्तु किरणैरेव होमारम्भाग्निमध्यगान् ॥ निक्षिप्य होमसम्पूर्तौ भस्म संगृह्य गोपयेत्॥८२॥ ततो गुरुस्समादाय विरजानलजं सितम् ॥ भस्म तेनैव तं शिष्यमग्निरित्यादिभिः क्रमात्॥८३॥ मंत्रैरंगानि संस्पृश्य मूर्धादिचरणान्ततः ॥ ईशानाद्यैः पञ्चमंत्रैः शिर आरभ्य सर्वतः ॥८४॥ समुद्धृत्य विधानेन त्रिपुण्ड्रं धारयेत्ततः ॥ त्रियायुषैस्त्र्यम्बकैश्च मूर्ध्न आरभ्य च क्रमात् ॥ ८५ ॥ ततस्तद्भक्तियुक्तेन चेतसा शिष्यसत्तमः ॥ हृत्पंकजे समासीनं ध्यायेच्छिवमुमासखम् ॥ ८६ ॥ हस्तं निधाय शिरसि शिष्यस्य स गुरुर्वदेत् ॥ त्रिवारं प्रणवं दक्षकर्णे ऋष्यादिसंयुतम् ॥ ८७ ॥ ततः कृत्वा च करुणां प्रणवस्यार्थमादिशेत् ॥ षड्धात्वर्थपरिज्ञानसहितं गुरुसत्तमः ॥८८॥ द्विषट्प्रकारं स गुरुं प्रणमेद्भुवि दण्डवत् ॥ तदधीनो भवेन्नित्यं नान्यत्कर्म्म समाचरेत् ॥८९॥ तदाज्ञया ततः शिष्यो वेदान्तार्थानुसारतः ॥ शिवज्ञानपरो भूयात्सगुणागुणभेदतः ॥ ९० ॥ ततस्तेनैव शिष्येण श्रवणाद्यंगपूर्वकम् ॥ प्राभातिकाद्यनुष्ठानं जपान्ते कारयेद्गुरुः ॥ ९१ ॥ पूजां च मण्डले तस्मिन्कैलासप्रस्तराह्वये ॥ शिवोदितेन मार्गेण शिष्यस्तत्रैव पूजयेत् ॥ ९२ ॥ देवन्नित्यमशक्तश्चेत्पूजितुं गुरुणा शुभम् ॥ स्फाटिकं पीठिकोपेतं गृह्णीयाल्लिङ्गमैश्वरम् ॥ ९३ ॥ वरं प्राणपरित्यागश्छेदनं शिरसोऽपि मे ॥ न त्वनभ्यर्च्य भुञ्जीयां भगवन्तं त्रिलोचनम् ॥ ९४ ॥ एवं त्रिवारमुच्चार्य्य शपथं गुरुसन्निधौ ॥ कुर्य्यादनन्यमनाश्शिष्यश्शिवभक्तिं समुद्वहन् ॥ ९५ ॥ तत एव महादेवं नित्यमुद्युक्तमानसः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या परमावरणार्चितम् ॥ ९६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ वामदेव उवाच ॥ भगवन्षण्मुखानेकमिज्ञानामृतवारिधे ॥ विश्वामरेश्वरसुत प्रणतार्तिप्रभञ्जन ॥ १ ॥ षड्विधार्थ

ज्ञानमिदं किमुदाहृतम् ॥ के तत्र षड्विधा अर्थाः परिज्ञानञ्च किं प्रभो ॥ २ ॥ प्रतिपाद्यश्च कस्तस्य परिज्ञाने च कि फलम् ॥ एतत्सर्व्वं समा
चक्ष्व यद्यत्पृष्टं मया गुह ॥ ३ ॥ एतमर्थमविज्ञाय पशुशास्त्रविमोहितः ॥ अद्याप्यहम्महासेन भ्रान्तश्च शिवमायया ॥ ४ ॥ अहं शिवपदद्वन्द्वज्ञाना
मृतरसायनम् ॥ पीत्वा विगतसम्मोहो भविष्यामि यथा तथा ॥ ५ ॥ कृपामृतार्द्रया दृष्ट्या विलोक्य सुचिरं मयि ॥ कर्त्तव्योऽनुग्रहः श्रीमत्पा
दाब्जशरणागते ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वा मुनीन्द्रोक्तं ज्ञानशक्तिधरो विभुः ॥ प्राधान्यदर्शनमहासंत्रासजनकं वचः ॥ ७ ॥ ॥ सुब्रह्मण्य उवाच ॥ शृणु
तान्मुनिशार्दूल त्वया यत्पृष्टमादरात् ॥ समष्टिव्यष्टिभावेन परिज्ञानम्महेशितुः ॥ ८ ॥ प्रणवार्थपरिज्ञानरूपं तद्विस्तरादहम् ॥ वदामि षड्विधार्थै
क्यपरिज्ञानेन सुव्रत ॥ ९ ॥ प्रथमो मंत्ररूपः स्याद्द्वितीयो मंत्रभावितः ॥ देवतार्थस्तृतीयोऽर्थः प्रपञ्चार्थस्ततः परम् ॥ १० ॥ चतुर्थः पञ्च
मार्थस्स्याद्गुरुरूपप्रदर्शकः ॥ षष्ठश्शिष्यात्मरूपोऽर्थः षडिधार्थाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ११ ॥ तत्र मन्त्रस्वरूपन्ते वदामि मुनिसत्तम ॥ येन विज्ञातमा
त्रेण महाज्ञानी भवेन्नरः ॥१२॥ आद्यस्स्वरः पंचमश्च पंचमान्तस्ततः परः ॥ बिन्दुनादौ च पञ्चार्णाः प्रोक्ता वेदैर्न चान्यथा ॥ १३ ॥ एतत्सम
ष्टिरूपो हि वेदादिस्समुदाहृतः ॥ नादस्सर्व्वसमष्टिः स्याद्बिन्द्वाढ्यं यच्चतुष्टयम् ॥ १४ ॥ व्यष्टिरूपेण संसिद्धं प्रणवे शिववाचके ॥ यंत्ररूपं शृणु प्राज्ञ
शिवलिंगं तदेव हि ॥ १५ ॥ सर्व्वाधस्ताल्लिखेत्पीठं तदूर्ध्वम्प्रथमं स्वरम् ॥ उवर्णं च तदूर्द्ध्वस्थम्पवर्गान्तं तदूर्द्ध्वगम् ॥ १६ ॥ तन्मस्तकस्थं बिंदुं
च तदूर्द्ध्वं नादमालिखेत् ॥ यंत्रे संपूर्णतां याते सर्व्वकामः प्रसिध्यति ॥ १७ ॥ एवं यंत्रं समालिख्य प्रणवेनैव वेष्टयेत् ॥ तदुत्थेनैव नादेन विद्या
द्यादावसानकम् ॥१८॥ देवतार्थम्प्रवक्ष्यामि गूढं सर्व्वत्र यन्मुने ॥ तत्र स्नेहाद्वामदेव यथा शंकरभाषितम् ॥ १९ ॥ सद्योजातम्प्रपद्यामीत्युपक्रम्य
सदाशिवोम् ॥ इति प्राह श्रुतिस्तारं ब्रह्मपंचकवाचकम् ॥ २० ॥ विज्ञेया ब्रह्मरूपिण्यस्सूक्ष्माः पंचैव देवताः ॥ एता एव शिवस्यापि मूर्त्तित्वे
नोपबृंहिताः ॥ २१ ॥ शिवस्य वाचको मन्त्रश्शिवमूर्तेश्च वाचकः ॥ मूर्त्तिमूर्त्तिमतोर्भेदो नात्यन्तं विद्यते यतः ॥ २२ ॥ ईशा
नमुकुटोपेत इत्यारभ्य पुरोदिताः ॥ शिवस्य विग्रहः पञ्चवक्त्राणि शृणु सांप्रतम् ॥ २३ ॥ पञ्चमादि समारभ्य सद्योजाताद्यनुक्रमात् ॥
ऊर्द्ध्वांतमीशानांतं च मुखपंचकमीरितम् ॥ २४ ॥ ईशानस्यैव देवस्य चतुर्व्यूहपदे स्थितम् ॥ पुरुषाद्यं च सद्यांतं ब्रह्मरूपं चतुष्टयम् ॥ २५ ॥ पंच ॥ ३९७
ब्रह्मसमष्टिस्स्यादीशानं ब्रह्म विश्रुतम् ॥ पुरुषाद्यं तु तद्व्यष्टिस्सद्योजातान्तिकं मुने ॥ २६ ॥ अनुग्रहमयं चक्रमिदं पंचार्थकारणम् ॥ परब्रह्मात्मकं
सूक्ष्मं निर्विकारमनामयम् ॥ २७ ॥ अनुग्रहोऽपि द्विविधस्तिरोभावादिगोचरः ॥ प्रवृत्तश्चान्यस्तु जीवानां परावरविमुक्तिदः ॥ २८ ॥ एतत्सदा

शिवस्यैव कृत्यद्वयमुदाहृतम् ॥ अनुग्रहेऽपि सृष्ट्यादिकृत्यानां पंचकं विभोः ॥ २९ ॥ मुने तत्रापि सद्याद्या देवताः परिकीर्तिताः ॥ परब्रह्म
स्वरूपास्ताः पंच कल्याणदास्सदा ॥ ३० ॥ अनुग्रहमयं चक्रं शांत्यतीतकलामयम् ॥ सदाशिवाधिष्ठितं च परमं पदमुच्यते ॥ ३१ ॥ एतदेव पदं
प्राप्यं यतीनां भावितात्मनाम् ॥ सदाशिवोपासकानां प्रणवासक्तचेतसाम् ॥ ३२ ॥ एतदेव पदं प्राप्य तेन साकं मुनीश्वराः ॥ भुक्त्वा सुविपुलान्भो
गान्देवेन ब्रह्मरूपिणा ॥ ३३ ॥ महाप्रलयसंभूतौ शिवसाम्यं भजंति हि ॥ न पतंति पुनः क्वापि संसाराब्धौ जनाश्च ते ॥ ३४ ॥ ते ब्रह्मलोक
इति च श्रुतिराह सनातनी ॥ ऐश्वर्य्यं तु शिवस्यापि समष्टिरिदमेव हि ॥ ३५ ॥ सर्व्वैश्वर्य्येण सम्पन्न इत्याहाथर्व्वणी शिखा ॥ सर्व्वैश्वर्य्यप्रदातृत्वम
स्यैव प्रवदन्ति हि ॥ ३६ ॥ चमकस्य पदान्नान्यदधिकं विद्यते पदम् ॥ ब्रह्मपंचकविस्तारप्रपंचः खलु दृश्यते ॥ ३७ ॥ ब्रह्मभ्य एवं. संजाता निवृ
त्याद्याः कला मताः ॥ सूक्ष्मभूतस्वरूपिण्यः कारणत्वेन विश्रुताः ॥ ३८ ॥ स्थूलरूपस्वरूपस्य प्रपंचस्यास्य सुव्रत ॥ पंचधावस्थितं यत्तद्ब्राह्म
पंचकमिष्यते ॥ ३९ ॥ पुरुषः श्रोत्रवाण्यौ च शब्दाकाशौ च पंचकम् ॥ व्याप्तमीशानरूपेण ब्रह्मणा मुनिसत्तम ॥ ४० ॥ प्रकृतिस्त्वक्च पाणिश्च
स्पर्शो वायुश्च पंचकम् ॥ व्याप्तं पुरुषरूपेण ब्रह्मणैव मुनीश्वर ॥ ४१ ॥ अहंकारस्तथा चक्षुः पादो रूपं च पावकः ॥ अघोरब्रह्मणा व्याप्तमेतत्पं
चकमंचितम् ॥ ४२ ॥ बुद्धिश्च रसना पायू रस आपश्च पंचकम् ॥ ब्रह्मणा वामदेवेन व्याप्तं भवति नित्यशः ॥ ४३ ॥ मनो नासा तथोपस्थो
गन्धो भूमिश्च पंचकम् ॥ सद्येन ब्रह्मणा व्याप्तं पंचब्रह्ममयं जगत् ॥ ४४ ॥ यंत्ररूपेणोपदिष्टः प्रणवश्शिववाचकः ॥ समष्टिः पंचवर्णानां बिंद्वाद्यं यच्चतु
ष्टयम् ॥ ४५ ॥ शिवोपदिष्टमार्गेण यंत्ररूपं विभावयेत् ॥ प्रणवम्परमं मंत्राधिराजं शिवरूपिणम् ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलास
संहितायां शिवरूपप्रणववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ ततः परं प्रवक्ष्यामि सृष्टिपद्धतिमुत्तमाम् ॥ सदाशिवान्महे
शादिचतुष्कस्य वरानने ॥ १ ॥ सदाशिवस्समष्टिस्स्यादाकाशाधिपतिः प्रभुः ॥ अस्यैव व्यष्टितापन्नम्महेशादिचतुष्टयम् ॥ २ ॥ सदाशिवसहस्रांशा
न्महेशस्य समुद्भवः ॥ पुरुषाननरूपत्वाद्वायोरधिपतिश्च सः ॥ ३ ॥ मायाशक्तियुतो वामे सकलश्च क्रियाधिकः ॥ अस्यैव व्यष्टिरूपं स्यादीश्वरा
दिचतुष्टयम् ॥ ४ ॥ ईशो विश्वेश्वरः पश्चात् परमेशस्ततः परम् ॥ सर्व्वेश्वर इतीदन्तु तिरोधाचक्रमुत्तमम् ॥ ५ ॥ तिरोभावो द्विधा भिन्न एको रुद्रा
दिगोचरः ॥ अन्यश्च देहभावेन पशुवर्गस्य सततेः ॥ ६ ॥ भोगानुरंजनपरः कर्मसाम्यक्षणावधि ॥ कर्मसाम्ये स एकः स्यादनुग्रहमयो विभुः ॥ ७ ॥
तत्र सर्व्वेश्वरा यास्ते देवताः परिकीर्त्तिताः ॥ परब्रह्मात्मकाः साक्षान्निर्विकल्पा निरामयाः ॥ ८ ॥ तिरोभावात्मकं चक्रं भवच्छान्तिकलामयम् ॥

एतदेव पदं प्राप्यं महेशपदसेविनाम् ॥ माहेश्वराणां सालोक्यक्रमादेव विमुक्तिदम् ॥ १० ॥ महेश्वरः कै. सं ६
शि० पु० महेश्वरसाधिष्ठितं च पदमेतदनुत्तमम् ॥ ९ ॥ एतदेव पदं प्राप्यं महेशपदसेविनाम् ॥ माहेश्वराणां सालोक्यक्रमादेव विमुक्तिदम् ॥ १० ॥ महेश्वरः पदमेतदनुत्तमम् ॥ ९ ॥ ... सः ॥ ११ ॥ गौरीशक्तियुतो वामे सर्व्वसंहारकृत्प्रभुः॥अस्यैव व्यष्टिरूपं स्यादिच्छ
सहस्रांशाद्रुद्रमूर्तिरजायत ॥ अघोरवदनाकारस्तेजस्तत्त्वाधिपश्च सः ॥ ११ ॥ गौरीशक्तियुतो वामे सर्व्वसंहारकृत्प्रभुः॥अस्यैव व्यष्टिरूपं स्यादिच्छ अ० १२
॥ ३३८ ॥ सहस्रांशाद्रुद्रमूर्तिरजायत ॥ ... ॥ संहाराख्यं महादिव्यं परमं हि मुनीश्वर ॥ १३ ॥ स संहारस्त्रिधा प्रोक्तो
वाद्यथ चतुष्टयम् ॥ १२ ॥ शिवो हरो मृडभवौ विदितं चक्रमद्भुतम् ॥ संहाराख्यं महादिव्यं परमं हि मुनीश्वर ॥ १३ ॥ स संहारस्त्रिधा प्रोक्तो
बुधैर्नित्यादिभेदतः ॥ नित्यो जीवसुषुप्त्याख्यो विधेर्नैमित्तिकः स्मृतः॥१४॥ विलयस्तस्य तु महानिति वेदनिदर्शितः ॥ जीवानां जन्मदुःखादिशां
... ॥ १५ ॥ विश्रांत्यर्थं मुनिश्रेष्ठ कर्मणां पाकहेतवे ॥ संहारः कल्पितस्त्रेधा रुद्रेणामिततेजसा ॥ १६ ॥ रुद्रस्यैव तु कृत्यानां
तानासुषितात्मनाम् ॥ १५ ॥ विश्रांत्यर्थं मुनिश्रेष्ठ कर्मणां पाकहेतवे ॥ संहारः कल्पितस्त्रेधा रुद्रेणामिततेजसा ॥ १६ ॥ रुद्रस्यैव तु कृत्यानां
तानासुषितात्मनाम् ॥ १५ ॥ ... ॥ १७ ॥ मुने तत्र भवाद्यास्ते देवताः परिकीर्तिताः ॥ परब्रह्मस्वरूपाश्च लोकानुग्र
त्रयमेतदुदाहृतम् ॥ संहृतावपि सृष्ट्यादिकृत्यानां पञ्चकं विभोः ॥ १७ ॥ मुने तत्र भवाद्यास्ते देवताः परिकीर्तिताः ॥ परब्रह्मस्वरूपाश्च लोकानुग्र
हकारकाः ॥ १८ ॥ संहाराख्यमिदं चक्रं विद्यारूपकलामयम् ॥ अधिष्ठितं च रुद्रेण पदमेतन्निरामयम् ॥ १९ ॥ एतदेव पदं प्राप्य रुद्राराधनकां
क्षिणाम् ॥ रुद्राणां तद्धि सालोक्यक्रमात्सायुज्यदम्मुने ॥२०॥ रुद्रमूर्तेस्सहस्रांशाद्विष्णोश्चैवाभवज्जनिः ॥ स वामदेवचक्रात्मा वारितत्त्वैकनायकः
॥ २१ ॥ रमाशक्तियुतो वामे सर्व्वरक्षाकरो महान् ॥ चतुर्भुजोऽरविंदाक्षः श्यामश्शंखादिचिह्नभृत् ॥ २२ ॥ अस्यैव वासुदेवादिचतुष्कं
व्यष्टितां गतम् ॥ उपासनरतानां वै वैष्णवानां विमुक्तिदम् ॥ २३ ॥ वासुदेवोऽनिरुद्धश्च ततस्संकर्षणः परः ॥ प्रद्युम्नश्चेति विख्यातं
स्थितिचक्रमनुत्तमम् ॥ २४ ॥ स्थितिस्सृष्टस्य जगतस्तत्कर्त्रा सह पालनम् ॥ आरब्धकर्म्मभोगान्तं जीवानां फलभोगिनाम् ॥ २५ ॥
विष्णोरेवेदमाख्यातं कृत्यं रक्षाविधायिनः ॥ स्थितावपि तु सृष्ट्यादिकृत्यानां पंचकं विभोः ॥ २६ ॥ तत्र प्रद्युम्नमुख्यास्ते देवताः परिकीर्तिताः ॥
निर्विकल्पा निरातंका मुक्तानंदकरास्सदा ॥ २७ ॥ स्थितिचक्रमिदं ब्रह्मन्प्रतिष्ठारूपमुत्तमम् ॥ जनार्दनाधिष्ठितं च परमं पदमुच्यते ॥ २८ ॥ एत
देव पदं प्राप्यं विष्णुपादाब्जसेविनाम् ॥ वैष्णवानां चक्रमिदं सालोक्यादिपदप्रदम् ॥२९॥ विष्णोरेव सहस्रांशात्संबभूव पितामहः ॥ सद्योजातमु
खात्मा यः पृथिवीतत्त्वनायकः ॥ ३० ॥ वाग्देवीसहितो वामे सृष्टिकर्त्ता जगत्प्रभुः ॥ चतुर्मुखो रक्तवर्णो रजोरूपस्वरूपवान् ॥ ३१ ॥ हिरण्य ॥ ३३८
गर्भोऽस्यैव व्यष्टिरूपं चतुष्टयम् ॥ हिरण्यगर्भोऽथ विराट् पुरुषः काल एव च ॥३२॥ सृष्टिचक्रमिदं ब्रह्मपुत्रादिऋषिसेवितम्॥सर्व्वकामार्थदं ब्रह्मन्प
रिवारसुखप्रदम् ॥ ३३ ॥ सृष्टिस्तु संहृतस्यास्य जीवस्य प्रकृतौ बहिः ॥ आनीय कर्मभोगार्थं साधनांगफलैस्सह ॥ ३४ ॥ संयोजनमितीदं तु
कृत्यं पैतामहं विदुः ॥ जगत्सृष्टिक्रियाविज्ञा यावद्ब्रह्मगृहं सुखावहम् ॥३५॥ जगत्सृष्टावपि मुने कृत्यानां पंचकं विभोः ॥ अस्तिकालादयस्तत्र देवताः

परिकीर्त्तिताः ॥ ३६ ॥ निवृत्तिरूपमाख्यातं सृष्टिचक्रमिदं बुधैः ॥ पितामहाधिष्ठितं च पदमेतद्धि शोभनम् ॥ ३७ ॥ एतदेव पदं प्राप्य ब्रह्मार्पित
धियां नृणाम् ॥ पैतामहानामेतद्धि सालोक्यादिविमुक्तिदम् ॥ ३८ ॥ अस्मिन्नपि चतुष्के तु चक्राणां प्रणवो भवेत् ॥ महेशादिक्रमादेव गोप्या
वृत्त्या स वाचकः ॥ ३९ ॥ इदं खलु जगच्चक्रं श्रुतिविश्रुतवैभवम् ॥ पञ्चारं चक्रमिति ह स्तौति श्रुतिरिदम्मुने ॥ ४० ॥ एकमेव जगच्चक्रं शम्भोः
शक्तिविजृम्भितम् ॥ सृष्ट्यादिपंचावयवं पंचारमिति कथ्यते ॥ ४१ ॥ अलातचक्रभ्रमिवदविच्छिन्नलयोदयम् ॥ परितो वर्तते यस्मात्तस्माच्चक्रमितीरितम् ॥ ४२ ॥ सृष्ट्यादिपृथुसृष्टित्वात्पृथुत्वेनोपदृश्यते ॥ हिरण्मयस्य देवस्य शम्भोरमिततेजसः ॥ ४३ ॥ शक्तिकार्यमिदं चक्रं हिरण्यज्योतिराश्रितम् ॥
सलिलेनावृतमिदं सलिलं वह्निनावृतम् ॥ ४४ ॥ आवृतो वायुना वह्निराकाशेनावृतं महत् ॥ भूतादिना तथाकाशो भूतादिर्महतावृतः ॥ ४५ ॥ अव्यक्ते
नावृतस्तद्वन्महानित्येवमादिभिः ॥ ब्रह्माण्डमिति संप्रोक्तमाचार्यैर्मुनिसत्तम ॥ ४६ ॥ उक्तानि सप्तावरणान्यस्य विश्वस्य गुप्तये ॥ चक्राद्दशगुणाधिक्यं
सलिलस्य विधीयते ॥ ४७ ॥ उपर्य्युपरि चान्योन्यमेवं दशगुणाधिकम् ॥ ब्रह्माण्डमिति विज्ञेयं तद्विज्ञैर्मुनिनायक ॥ ४८ ॥ इममर्थमुरीकृत्य चक्रस्यापि
प्रवर्त्तनात् ॥ सलिलस्य च तन्मध्ये इति प्राह श्रुतिः स्वयम् ॥ ४९ ॥ अनुग्रहतिरोभावसंहतिस्थितिसृष्टिभिः ॥ करोत्यविरतं लीलामेकश्शक्तियुतश्शिवः
॥ ५० ॥ बहुनेह किमुक्तेन मुने सारं वदामि ते ॥ शिव एवेदमखिलं शक्तिमानिति निश्चितम् ॥ ५१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां
मुपासनामूर्तिवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वोपदिष्टं गुरुणा वेदार्थं मुनिपुंगवः ॥ परमात्मनि संदिग्धं परिपप्रच्छ साद
रम् ॥ १ ॥ वामदेव उवाच ॥ ज्ञानशक्तिधर स्वामिन्परमानन्दविग्रह ॥ प्रणवार्थामृतं पीतं श्रीमुखाब्जात्परिस्रुतम् ॥ २ ॥ दृढप्रज्ञश्च जातोऽस्मि
संदेहो विगतो मम ॥ किंचिदन्यन्महासेन पृच्छामि त्वां शृणु प्रभो ॥ ३ ॥ सदाशिवादिकीटांतरूपस्य जगतः स्थितिः ॥ स्त्रीपुंरूपेण सर्वत्र दृश्यते न
हि संशयः ॥ ४ ॥ एवंरूपस्य जगतः कारणं यत्सनातनम् ॥ स्त्रीरूपं तत्किमाहोस्वित्पुरुषो वा नपुंसकम् ॥ ५ ॥ उत मिश्रं किमन्यद्वा न जातस्तत्र
निर्णयः ॥ बहुधा विवदन्तीह विद्वांसश्शास्त्रमोहिताः ॥ ६ ॥ जगत्सृष्टिविधायिन्यः श्रुतयो जगता सह ॥ विष्णुब्रह्मादयो देवाः सिद्धाश्च न विदन्ति हि
॥ ७ ॥ यथैक्यभावं गच्छेयुरेतदन्यच्च वेदय ॥ जानामीति करोमीति व्यवहारः प्रदृश्यते ॥ ८ ॥ स हि सर्वात्मसंसिद्धो विवादो नात्र कस्यचित् ॥ सर्वे
देहेन्द्रियमनोबुध्यहंकारसंभवः ॥ ९ ॥ आहोस्विदात्मनो रूपं महानत्रापि संशयः ॥ द्वयमेतद्धि सर्वेषां विवादास्पदमद्भुतम् ॥ १० ॥ उत्पाट्याज्ञान
संभूतं संशयाख्यं विषद्रुमम् ॥ शिवाद्वैतमहाकल्पवृक्षभूमिर्यथा भवेत् ॥ ११ ॥ चित्तं मम यथा देव बोध्योऽस्मि कृपया तव ॥ कृपातस्तव देवेश

दृढज्ञानी भवाम्यहम् ॥ १२ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वैवं मुनिना पृष्टं वचो वेदान्तनिर्वृतम् ॥ रहस्यं प्रभुराहेदं किंचित्प्रहसिताननः ॥ १३ ॥ ॥ सु
ब्रह्मण्य उवाच ॥ एतदेव मुने गुह्यं शिवेन परिभाषितम् ॥ अम्बायाः शृण्वतो देव्या वामदेव ममापि हि ॥ १४ ॥ तस्याः स्तन्यं तदा पीत्वा संवृ
तोऽस्मि मुहुर्मुहुः ॥ श्रुतवान्निश्चलं तद्धि निश्चितं मे विचारितम् ॥१५॥ तत्ते वदामि दयया वामदेव महामुने ॥ महद्गुह्यं च परमं सुत त्वं शृणु सांप्र
तम् ॥ १६ ॥कर्मास्तितत्त्वादारभ्य शास्त्रवादस्सुविस्तरः ॥ यथाविवेकं श्रोतव्यो ज्ञानिना ज्ञानदो मुने ॥१७॥त्वयोपदिष्टा ये शिष्यास्तत्र को वा
भवत्समः ॥ कापिलादिषु शास्त्रेषु भ्रमंत्यद्यापि तेऽधमाः॥१८॥ ते शप्ता मुनिभिः षड्भिश्शिवनिन्दापराः पुरा ॥ न श्रोतव्या हि तद्वार्त्ता तेऽन्यथा
वादिनो यतः ॥ १९ ॥ अनुमानप्रयोगस्याप्यवकाशो न विद्यते ॥ पंचावयवयुक्तस्य स तु धूमस्य दर्शनात् ॥ २० ॥ पर्व्वतस्याग्निमद्भावं वदंत्यत्रापि
सुव्रत ॥ प्रत्यक्षस्य प्रपंचस्य दर्शनालंबनं त्वतः ॥ २१ ॥ ज्ञातव्यः परमेशानः परमात्मा न संशयः ॥ स्त्रीपुंरूपमयं विश्वं प्रत्यक्षेणैव
दृश्यते ॥ २२ ॥ षट्कोशरूपः पिण्डो हि तत्र चाद्यत्रयम्भवेत् ॥ मात्रंशजं पुनश्चान्यत्पित्रंशजमिति श्रुतिः ॥ २३ ॥ एवं सर्व्व
शरीरेषु स्त्रीपुंभावविदो जनाः ॥ परमात्मन्यपि मुने स्त्रीपुंभावं विदुर्बुधाः ॥ २४ ॥ सच्चिदानंदरूपत्वं वदति ब्रह्मणः श्रुतिः ॥ असन्निवर्त्तकः
शब्दः सदात्मेति निगद्यते ॥ २५ ॥ निवर्त्तनं जगत्त्वस्य चिच्छब्देन विधीयते ॥ त्रिलिंगवर्त्ती सच्छब्दः पुरुषोत्र विधीयताम् ॥ २६ ॥ प्रकाशवा
ची स भवेत्सप्रकाश इति स्फुटम् ॥ ज्ञानशब्दस्य पर्य्यायश्चिच्छब्दः स्त्रीत्वमागतः ॥ २७ ॥ प्रकाशश्चिच्च मिथुनं जगत्कारणतां गतम् ॥
सच्चिदात्मन्यपि तथा जगत्कारणतां गते ॥ २८ ॥ एकत्रैव शिवश्शक्तिरिति भावो विधीयते ॥ तैलवर्त्त्यादिमालिन्यात्प्रकाशस्यापि वर्त्तते ॥
॥ २९ ॥ मालिन्यमशिवत्वं च चिताग्न्यादिषु दृश्यते ॥ एवं विवर्त्तकत्वेन शिवत्वं श्रुतिचोदितम् ॥ ३० ॥ जीवाश्रितायाश्चिच्छक्तेर्दौर्बल्यं विद्यते
सदा ॥ तन्निवृत्त्यर्थमेवात्र शक्तित्वं सार्वकालिकम् ॥ ३१ ॥ बलवाञ्छक्तिमांश्चेति व्यवहारः प्रदृश्यते ॥ लोके वेदे च सततं वामदेव महामुने
॥ ३२ ॥ एवं शिवत्वं शक्तित्वं परमात्मनि दर्शितम् ॥ शिवशक्त्योस्तु संयोगादानंदस्सततोदितः ॥ ३३ ॥ अतो मुने तमुद्दिश्य मुनयः क्षीण
कल्मषाः ॥ शिवे मनस्समाधाय प्राप्ताश्शिवमनामयम् ॥ ३४ ॥ सर्वात्मत्वं तयोरेवं ब्रह्मेत्युपनिषत्सु च ॥ गीयते ब्रह्मशब्देन बृंहिधात्वर्थगोचरम् ॥
॥ ३५ ॥ बृंहणत्वं बृहत्त्वं च सदा शंभ्वाख्यविग्रहे ॥ पंचब्रह्ममये विश्वप्रतीतिर्ब्रह्मशब्दिता ॥ ३६ ॥ प्रतिलोमात्मकं हंसे वक्ष्यामि प्रणवोद्भवम् ॥
तत्र त्वं वामदेव सावधानतया शृणु ॥ ३७ ॥ व्यंजनस्य सकारस्य हकारस्य च वर्जनात् ॥ ओमित्येव भवेत्स्थूलो वाचकः परमात्म

नः ॥ ३८ ॥ महामन्त्रस्स विज्ञयो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ तत्र सूक्ष्मो महामन्त्रस्तदुद्धारं वदामि ते ॥ ३९ ॥ आद्ये त्रिपंचरूपे च स्वरे षोडशके त्रिषु ॥ महामन्त्रो भवेदादौ ससकारो भवेद्यदा ॥ ४० ॥ हंसस्य प्रतिलोमः स्यात्सकारार्थशिवः स्मृतः ॥ शक्त्यात्मको महामन्त्रवाच्यः स्यादिति निर्णयः ॥४१॥ गुरूपदेशकाले तु सोहंशक्त्यात्मकशिवः ॥ इति जीवपरो भूयान्महामन्त्रस्तदा पशुः ॥४२॥ शक्त्यात्मकशिवांशश्च शिवैक्याच्छिवसाम्यभाक् ॥ प्रज्ञानं ब्रह्मवाक्ये तु प्रज्ञानार्थः प्रदृश्यते ॥ ४३ ॥ प्रज्ञानशब्दश्चैतन्यपर्य्यायः स्यान्न संशयः ॥ चैतन्यमात्मेति मुने शिवसूत्रं प्रवर्त्तितम् ॥४४॥ चैतन्यमिति विश्वस्य सर्वज्ञानक्रियात्मकम् ॥ स्वातन्त्र्यं तत्स्वभावो यः स आत्मा परिकीर्त्तितः॥४५॥इत्यादिशिवसूत्राणां वार्त्तिकं कथितं मया ॥ ज्ञानं बंध इतीदं तु द्वितीयं सूत्रमीशितुः ॥४६॥ ज्ञानमित्यात्मनस्तस्य किंचिज्ज्ञानक्रियात्मकम् ॥ इत्याहाद्यपदेनेशः पशुवर्गस्य लक्षणम्॥४७॥एतद्वयं पराशक्तेः प्रथमं स्पंदतां गतम् ॥ एतामेव परां शक्तिं श्वेताश्वतरशाखिनः॥४८॥ स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेत्यस्तुवन्मुदा॥ ज्ञानक्रियेच्छारूपं हि शंभोर्दृष्टित्रयं विदुः ॥४९॥ एतन्मनोमध्यगं सदिन्द्रियज्ञानगोचरम् ॥ अनुप्रविश्य जानाति करोति च पशुः सदा ॥ ५० ॥ तस्मादात्मन एवेदं रूपमित्येव निश्चितम् ॥ प्रपंचार्थं प्रवक्ष्यामि प्रणवैक्यप्रदर्शनम् ॥ ५१ ॥ ॐमितीदं सर्वमिति श्रुतिराह सनातनी ॥ तस्मादितीत्युपक्रम्य जगत्सृष्टिः प्रकीर्तिता ॥ ५२ ॥ तस्याः श्रुतेस्तु तात्पर्य्यं वक्ष्यामि श्रूयतामिदम् ॥ तव स्नेहाद्वामदेव विवेकार्थविजृंभितम् ॥ ५३ ॥ शिवशक्तिसमायोगः परमात्मेति निश्चितम् ॥ पराशक्तेस्तु संजाता चिच्छक्तिस्तु तदुद्भवा ॥ ५४ ॥ आनन्दशक्तिस्तज्जा स्यादिच्छाशक्तिस्तदुद्भवा ॥ ज्ञानशक्तिस्ततो जाता क्रियाशक्तिस्तु पंचमी ॥ एताभ्य एव संजाता निवृत्त्याद्याः कला मुने ॥५५॥ चिदानन्दसमुत्पन्नौ नादबिन्दू प्रकीर्तितौ ॥ इच्छाशक्तेर्मकारस्तु ज्ञानशक्तेस्तु पंचमः ॥ ५६ ॥ स्वरः क्रियाशक्तिजातो ह्यकारस्तु मुनीश्वर ॥ इत्युक्ता प्रणवोत्पत्तिः पंचब्रह्मोद्भवं शृणु ॥ ५७ ॥ शिवादीशान उत्पन्नस्ततस्तत्पुरुषोद्भवः ॥ ततोऽघोरस्ततो वामस्सद्योजातोद्भवस्ततः ॥ ५८ ॥ एतस्मान्मातृकादष्टत्रिंशन्मातृसमुद्भवः ॥ इशानाच्छान्त्यतीताख्या कला जाताथ पूरुषात् ॥ उत्पद्यते शान्तिकला विद्याऽघोरसमुद्भवा ॥५९॥ प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्च वामसद्योद्भवे मते ॥ ईशाच्चिच्छक्तिमुखतो विभोर्मिथुनपञ्चकम् ॥ ६० ॥ अनुग्रहादिकृत्यानां हेतुः पञ्चकमिष्यते ॥ तद्विद्भिर्मुनिभिः प्राज्ञैर्वरतत्त्वप्रदर्शिभिः ॥ ६१ ॥ वाच्यवाचकसम्बन्धान्मिथुनत्वमुपेयुषि ॥ कलावर्णस्वरूपेऽस्मिन्पञ्चके भूतपञ्चकम् ॥ ६२ ॥ वियदादिक्रमादासीदुत्पन्नं मुनिपुङ्गव ॥ आद्यं मिथुनमारभ्य पञ्चमं यन्मयं विदुः ॥ ६३ ॥ शब्दैकगुण आकाशः शब्दस्पर्शगुणो मरुत् ॥ शब्दस्पर्शरूपगुणप्रधा

...नो वाञ्छ्यते ॥ ६४ ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगुणकं सलिलं स्मृतम् ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाढ्या पृथिवी स्मृता ॥ ६५ ॥ व्यापकत्वं भूतानामि-
मेव प्रकीर्तितम् ॥ व्याप्यत्वं वैपरीत्येन मन्त्रादिकमतो भवेत् ॥ ६६ ॥ भूतपञ्चकरूपोऽयम्प्रपञ्चः परिकीर्त्यते ॥ विराट् सर्वसमष्ट्यात्मा ब्रह्मा-
ण्डमिति च स्फुटम् ॥ ६७ ॥ पृथिवीतत्त्वमारभ्य शिवतत्त्वावधि क्रमात् ॥ निलीय तत्त्वसंदोहे जीव एव विलीयते ॥ ६८॥ सशक्तिकः पुनस्सृष्टौ
शक्तिद्वारा विनिर्गतः ॥ स्थूलप्रपञ्चरूपेण तिष्ठत्याप्रलयं सुखम् ॥ ६९ ॥ निजेच्छया जगत्सृष्टमुद्युक्तस्य महेशितुः ॥ प्रथमो यः परिस्पन्दश्शिव-
तत्त्वन्तदुच्यते ॥ ७० ॥ एषैवेच्छाशक्तितत्त्वं सर्वकृत्यानुवर्तनात् ॥ ज्ञानक्रियाशक्तियुग्मे ज्ञानाधिक्ये सदाशिवः ॥ ७१ ॥ महेश्वरं क्रियो-
द्रेके तत्त्वं विद्धि मुनीश्वर॥ज्ञानक्रियाशक्तिसाम्यं शुद्धविद्यात्मकं मतम् ॥ ७२ ॥ स्वाङ्गरूपेषु भावेषु मायातत्त्वविभेदधीः ॥ शिवो यदा निजं रूपं
परमैश्वर्य्यपूर्वकम् ॥७३॥ निगृह्य माययाशेषपदार्थग्राहको भवेत् ॥ तदा पुरुष इत्याख्या तत्सृष्टेत्यभवच्छ्रुतिः ॥७४॥ अयमेव हि संसारी मायया
मोहितः पशुः ॥ शिवज्ञानविहीनो हि नानाकर्मविमूढधीः ॥ ७५ ॥ शिवादभिन्नं न जगदात्मानं भिन्नमित्यपि ॥ जानतोऽस्य पशोरेव मोहो
भवति न प्रभोः ॥ ७६ ॥ यथैन्द्रजालिकस्यापि योगिनो न भवेद्भ्रमः ॥ गुरुणा ज्ञापितैश्वर्यश्शिवो भवति चिद्घनः ॥ ७७ ॥ सर्वकर्तृ-
त्वरूपा च सर्वज्ञत्वस्वरूपिणी ॥ पूर्णत्वरूपा नित्यत्वव्यापकत्वस्वरूपिणी ॥ ७८ ॥ शिवस्य शक्तयः पञ्च संकुचद्रूपभास्वराः ॥ अपि
संकोचरूपेण विभांत्य इति नित्यशः ॥ ७९ ॥ पशोः कलाख्यविद्येति रागकालौ नियत्यपि ॥ तत्त्वपञ्चकरूपेण भवत्यत्र कलेति सा ॥ ८० ॥
किंचित्कर्तृत्वहेतुस्स्यात्किंचित्तत्त्वैकसाधनम् ॥ सा विद्या तु भवेद्रागो विषयेष्वनुरंजकः ॥ ८१ ॥ कालो हि भावभावानां भासानां भासना-
त्मकः ॥ क्रमावच्छेदको भूत्वा भूतादिरिति कथ्यते ॥ ८२ ॥ इदं तु मम कर्तव्यमिदन्नेति नियामिका ॥ नियतिस्स्याद्विभोश्शक्तिस्तदाक्षेपात्पतेत्प-
शुः ॥ ८३ ॥ एतत्पंचकमेवास्य स्वरूपावारकत्वतः ॥ पञ्चकञ्चुकमाख्यातमन्तरंगं च साधनम् ॥ ८४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलास-
संहितायां शिवतत्त्ववर्णनन्नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ वामदेव उवाच ॥ नियत्यधस्तात्प्रकृतेरुपरिस्थः पुमानिति ॥ पूर्वत्र भवता प्रोक्तमि-
दानीं कथमन्यथा ॥ १ ॥ मायया संकुचद्रूपस्तदाधस्तादिति प्रभो ॥ इति मे संशयं नाथ छेत्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ २ ॥ श्रीसुब्रह्मण्य उवाच ॥
अद्वैतशैववादोऽयं द्वैतन्न सहते क्वचित् ॥ द्वैतं च नश्वरं ब्रह्माद्वैतम्परमनश्वरम् ॥ ३ ॥ सर्वज्ञस्सर्वकर्ता च शिवस्सर्वेश्वरोऽगुणः ॥ त्रिदेवजनको ॥ [illegible]

१ शैवानंदं

ब्रह्मा सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ ४ ॥ स एव शंकरो देवस्स्वेच्छया च स्वमायया ॥ संकुचद्रूप इव सन्पुरुषस्संबभूव ह ॥ ५ ॥ कलादिपञ्चकेनैव भोक्तृत्वेन प्रकल्पितः ॥ प्रकृतिस्थः पुमानेष भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् ॥६॥ इति स्थानद्वयान्तःस्थः पुरुषो न विरोधकः ॥ संकुचन्निजरूपाणां ज्ञानादीनां समष्टिमान् ॥ ७ ॥ सत्त्वादिगुणसाध्यं च बुध्यादित्रितयात्मकम् ॥ चित्तम्प्रकृतितत्त्वं तदासीत्सत्त्वादिकारणात् ॥ ८ ॥ सात्त्विकादिविभेदेन गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ॥ गुणेभ्यो बुद्धिरुत्पन्ना वस्तुनिश्चयकारिणी ॥ ९ ॥ ततो महानहङ्कारस्ततो बुद्धीन्द्रियाणि च ॥ जातानि मनसो रूपं स्यात्संकल्पविकल्पकम् ॥ १० ॥ बुद्धीन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वा च नासिका ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च गोचरः ॥ ११ ॥ बुद्धीन्द्रियाणां कथितः श्रोत्रादिक्रमतस्ततः ॥ वैकारिकादहंकारात्तन्मात्राण्यभवन्क्रमात् ॥ १२ ॥ तानि प्रोक्तानि सूक्ष्माणि मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ कर्मेन्द्रियाणि ज्ञेयानि स्वकार्य्यसहितानि च ॥ १३ ॥ विप्रर्षे वाक्करौ पादौ पायूपस्थौ च तत्क्रियाः ॥ वचनादानगमनविसर्गानन्दसंज्ञिताः ॥ ॥ १४ ॥ भूतादिकादहंकारात्तन्मात्राण्यभवन् क्रमात् ॥ तानि सूक्ष्माणि रूपाणि शब्दादीनामिति स्थितिः ॥ १५ ॥ तेभ्यश्चाकाशवाय्वग्निजलभूमिजनिः क्रमात् ॥विज्ञेया मुनिशार्दूल पञ्चभूतमितीष्यते ॥ १६ ॥ अवकाशप्रदानं च वाहकत्वंच पावनम् ॥ संरम्भो धारणन्तेषां व्यापाराः परिकीर्तिताः ॥ १७ ॥ वामदेव उवाच ॥ भूतसृष्टिः पुरा प्रोक्ता कलादिभ्यः कथम्पुनः ॥ अन्यथा प्रोच्यते स्कंद संदेहोऽत्र महान्मम॥१८॥ आत्मतत्त्वमकारस्स्याद्विद्या स्यादुस्ततः परम् ॥ शिवतत्त्वम्मकारस्स्याद्वामदेवेति चिंत्यताम् ॥१९॥ बिंदुनादौ तु विज्ञेयौ सर्वतत्त्वार्थकावुभौ ॥ तत्रत्या देवता याश्च ता मुने शृणु साम्प्रतम् ॥२०॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च महेश्वरसदाशिवौ ॥ ते हि साक्षाच्छिवस्यैव मूर्तयः श्रुतिविश्रुताः ॥२१॥ इत्युक्तम्भवता पूर्वमिदानीमुच्यतेऽन्यथा ॥ तन्मात्रेभ्यो भवन्तीति सन्देहोऽत्र महान्मम ॥ २२ ॥ कृत्वा तत्करुणां स्कन्द संशयं च्छेत्तुमर्हसि ॥ इत्याकर्ण्य मुनेर्वाक्यं कुमारः प्रत्यभाषत ॥ २३ ॥ श्रीसुब्रह्मण्य उवाच ॥ तस्माद्धेति समारभ्य भूतसृष्टिक्रमे मुने ॥ ताञ्छृणुष्व महाप्राज्ञ सावधानतयादरात् ॥ २४ ॥ जातानि पञ्च भूतानि कलाभ्य इति निश्चितम् ॥ स्थूलप्रपंचरूपाणि तानि भूतपतेर्वपुः ॥ २५ ॥ शिवतत्त्वादिपृथ्व्यन्तं तत्त्वानामुदयक्रमे ॥ तन्मात्रेभ्यो भवन्तीति वक्तव्यानि क्रमान्मुने ॥ २६ ॥ तन्मात्राणां कलानामप्यैक्यं स्याद्भूतकारणम् ॥ अविरुद्धत्वमेवात्र विद्धि ब्रह्मविदां वर ॥ २७ ॥ स्थूलप्रपञ्चात्मके विश्वे चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः ॥ सनक्षत्राश्च संजातास्तथान्ये ज्योतिषां गणाः ॥ २८ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशादिदेवता भूतजातयः ॥

 इन्द्रादयोऽपि दिक्पाला देवाश्च पितरोऽसुराः ॥ २९ ॥ राक्षसा मानुषाश्चान्ये जंगमत्वविभागिनः ॥ पशवः पक्षिणः कीटाः पन्नगादिप्रभेदिनः ॥
 ॥ ३० ॥ तरुगुल्मलतौषध्यः पर्वताश्चाष्ट विश्रुताः ॥ गंगाद्यास्सरितस्सप्त सागराश्च महर्द्धयः ॥ ३१ ॥ यत्किंचिद्वस्तु जातन्तत्सर्वमत्र प्रति
ष्ठितम् ॥ विचारणीयं सद्बुद्ध्या न बहिर्मुनिसत्तम ॥ ३२ ॥ स्त्रीपुंरूपमिदं विश्वं शिवशक्त्यात्मकं बुधैः ॥ भवादृशैरुपास्यं स्याच्छिवज्ञानवि
शारदैः ॥ ३३ ॥ सर्वं ब्रह्मेत्युपासीत सर्वं वै रुद्र इत्यपि ॥ श्रुतिराह मुने तस्मात्प्रपंचात्मा सदाशिवः ॥ ३४ ॥ अष्टत्रिंशत्कलान्या
ससामर्थ्याद्द्वैतभावना ॥ सदाशिवोऽहमेवेति भावितात्मा गुरुः शिवः ॥ ३५ ॥ एवं विचारी सच्छिष्यो गुरुस्स्यात्स शिवस्स्वयम् ॥ प्रपंचदे
वतायंत्रमंत्रात्मा न हि संशयः ॥ ३६ ॥ आचार्य्यकृपया विप्र संच्छिन्नाखिलबन्धनः ॥ शिशुश्शिवपदासक्तो गुर्वात्मा भवति ध्रुवम् ॥ ३७ ॥
यदस्ति वस्तु तत्सर्वं गुणप्राधान्ययोगतः ॥ समस्तं व्यस्तमपि च प्रणवार्थम्प्रचक्षते ॥ ३८ ॥ रागादिदोषरहितं वेदसारः शिवो दिशः ॥ तुभ्यम्मे 92
कथितम्प्रीत्याद्वैतज्ञानं शिवप्रियम् ॥ ३९ ॥ यो ह्यन्यथैतन्मनुते मद्वचो मदगर्वितः ॥ देवो वा मानवस्सिद्धो गन्धर्वो मनुजोऽपि वा ॥ ४० ॥ दुरात्मन
स्तस्य शिरश्छिद्यां समतया ध्रुवम् ॥ सच्छक्त्या रिपुकालाग्निकल्पया न हि संशयः ॥ ४१ ॥ भवानेव मुने साक्षाच्छिवाद्वैतविदां
वरः ॥ शिवज्ञानोपदेशे हि शिवाचारप्रदर्शकः ॥ ४२ ॥ यद्देहभस्मसम्पर्कात्संच्छिन्नाघव्रजोऽशुचिः ॥ महापिशाचः सम्प्राप त्व
त्कृपातस्सतां गतिम् ॥ ४३ ॥ शिवयोगीति संख्यातस्त्रिलोकविभवो भवान् ॥ भवत्कटाक्षसम्पर्कात्पशुः पशुपतिर्भवेत ॥ ४४ ॥
तव तस्य मयि प्रेक्षा लोकशिक्षार्थमादरात् ॥ लोकोपकारकरणे विचरन्तीह साधवः ॥ ४५ ॥ इदं रहस्यम्परमं प्रतिष्ठितमतस्त्वयि ॥ त्वमपि श्रद्ध
या भक्त्या प्रणवेष्वेव सादरम् ॥ ४६ ॥ उपविश्य च तान्सर्वान्संयोज्य परमेश्वरे ॥ शिवाचारं ग्राहयस्व भूतिरुद्राक्षमिश्रितम् ॥ ४७ ॥ त्वं शिवो
हि शिवाचारी सम्प्राप्ताद्वैतभावतः ॥ विचरंल्लोकरक्षार्थे सुखमक्षयमाप्नुहि ॥ ४८ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वेदमद्भुतमतं हि षडाननोक्तं वेदान्तनि
ष्ठितमृषिस्तु विनम्रमूर्तिः ॥ भूत्वा प्रणम्य बहुशो भुवि दण्डवत्तत्पादारविंदविहरन्मधुपत्वमाप ॥ ४९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससं
हितायां शिवाद्वैतज्ञानकथनादिसृष्टिकथनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ शौनक उवाच ॥ श्रुत्वा वेदान्तसारं तद्रहस्यम्परमाद्भुतम् ॥
किम्पृष्टवान्वामदेवो महेश्वरसुतं तदा ॥ १ ॥ धन्यो योगी वामदेवः शिवज्ञानरतस्सदा ॥ यत्सम्बन्धात्कथोत्पन्ना दिव्या परमपावनी ॥ २ ॥
इति श्रुत्वा मुनीनान्तद्वचनम्प्रेमगर्भितम् ॥ सूतः प्राह प्रसन्नस्ताञ्छिवासक्तमना बुधः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ धन्या यूयं महादेवभक्ता लोको

प्रकारकाः ॥ शृणुध्वम्मुनयस्सर्वे संवादं च तयोः पुनः ॥ ४ ॥ श्रुत्वा महेशतनयवचनं द्वैतनाशकम् ॥ अद्वैतज्ञानजनकं सन्तुष्टोऽभून्महामुनिः ॥ ५ ॥ नत्वा स्तुत्वा च विविधं कार्तिकेयं शिवात्मजम् ॥ पुनः प्रपच्छ तत्त्वं हि विनयेन महामुनिः ॥ ६ ॥ वामदेव उवाच ॥ भगवन्सर्वतत्त्वज्ञ षण्मुखामृतवारिधे ॥ गुरुत्वं कथमेतेषां यतीनाम्भावितात्मनाम् ॥ ७ ॥ जीवानां भोगमोक्षादिसिद्धिस्सिध्यति यद्वशात् ॥ पारम्पर्य्यं विना नैषामुपदेशाधिकारिता ॥ ८ ॥ एवं च क्षौरकर्मागं स्नानञ्च कथमीदृशम् ॥ इति विज्ञापय स्वामिन्संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ इति श्रुत्वा कार्तिकेयो वामदेववचः स्मरन् ॥ शिवं शिवां च मनसा ध्यात्वद्युपचक्रमे ॥ १० ॥ ॥ श्रीसुब्रह्मण्य उवाच ॥ योगपट्टम्प्रवक्ष्यामि गुरुत्वं येन जायते ॥ तत्र हे वामदेव मद्ब्रोप्यं विमुक्तिदम् ॥ ११ ॥ वैशाखे श्रावणे मासि तथाश्वयुजि कार्तिके ॥ मार्गशीर्षे च माघे वा शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ १२ ॥ पञ्चम्यां पौर्णमास्यां वा कृतप्राभातिकक्रियः ॥ लब्धानुज्ञस्तु गुरुणा स्नात्वा नियतमानसः ॥ १३ ॥ पर्य्यंकशौचं कृत्वा तद्वासमांगं प्रमृज्य च ॥ द्विगुणं दोरमाबध्य वाससी परिधाय च ॥ १४ ॥ क्षालितांघ्रिर्द्विराचम्य भस्म सद्यादिमन्त्रतः ॥ धारयेद्धि समादाय सम्युद्धूलनमार्गतः ॥ १५ ॥ गृहीतहस्तो गुरुणा सानुकूलेन वै मुने ॥ सशिष्यः साञ्जलिस्स्वाभ्यां हस्ताभ्याम्प्राङ्मुखो यथा ॥ १६ ॥ तथोपवेष्टितस्तिष्ठेन्मंडपे समलंकृते ॥ दुर्वासनवरे शुद्धे चैलाजिनकुशोत्तरे ॥ १७ ॥ अथ देशिक आदाय शंखं साधारमस्त्रतः ॥ विशोध्य तस्य पुरतः स्थापयेत्सानुकूलतः ॥ १८ ॥ साधारं शंखमपि च सम्पूज्य कुसुमादिभिः ॥ निःक्षिपेदस्त्रवर्मभ्यां शोधितं तत्र सज्जलम् ॥ १९ ॥ आपूर्य पूर्ववत्पूज्य षडंगोक्तक्रमेण च ॥ प्रणवेन पुनस्तद्वै सप्तधैवाभिमन्त्रयेत् ॥ २० ॥ अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपौ प्रदर्श्य च ॥ संरक्षास्त्रेण तं शंखं वर्मणाथावगुण्ठयेत् ॥ २१ ॥ धेनुशंखाख्यमुद्रे च दर्शयेदथ देशिकः ॥ पुनस्स्वपुरतश्शंखदक्षिणे देश उत्तमे ॥ २२ ॥ पूजार्ग्योक्तविधानेन सुन्दरम्मण्डलं शुभम् ॥ कुर्य्यात्सम्पूजयेत्तं च सुगन्धकुसुमादिभिः ॥ २३ ॥ साधारं शोधितं शुद्धं घटन्तन्तुपरिष्कृतम् ॥ धूपितं स्थापितं शुद्धवासितोदप्रपूरितम् ॥ २४ ॥ पञ्चत्वक्पञ्चपत्रैश्च मृत्तिकाभिश्च पञ्चभिः ॥ मिलितं च सुगन्धेन लेपयेत्तम्मुनीश्वर ॥ २५ ॥ वस्त्राम्रदलदूर्वाम्रनारिकेलप्रसूनैस्ततः ॥ तं घटं वस्तुभिश्चान्यैस्संकुर्य्यात्समलंकृतम् ॥ २६ ॥ विन्यसेत्पञ्चरत्नानि घटे तत्र मुनीश्वर ॥ हिरण्यं चापि तेषां वाभावे भक्त्या प्रविन्यसेत् ॥ २७ ॥ नीलरत्नं च

१ स्पर्शार्थः ।

तथा सर्वे माणिक्यहेमनी ॥ प्रवालगोमेदके च पञ्चरत्नमिदं स्मृतम् ॥ २८ ॥ नृम्लस्कमिति सम्प्रोच्य मन्त्रमितमन्त्रोऽथ देशिकः ॥ सम्यग्विधा
नतः प्रीत्या सानुकूलः समर्चयेत् ॥ २९ ॥ आधारशक्तिमारभ्य यजनोक्तविधानतः ॥ पञ्चावरणमार्गेण देवमावाह्य पूजयेत् ॥ ३० ॥ मिमित्र नाम
सहस्रं तानुत्वादि यथा पुरा ॥ नामाष्टकार्चनान्तं च कृत्वा तमभिमन्त्रयेत् ॥३१॥ प्रणवाष्टोत्तरशतं ब्रह्मभिः पञ्चभिः क्रमात् ॥ सद्यादीशान्तमन्त्र
रचितं वर्मणा पुनः ॥ ३२ ॥ अवगुण्ठ्य प्रदर्श्याथ धूपदीपौ च भक्तितः ॥ धेनुयोन्याख्यमुद्रे च सम्यक्तत्र प्रदर्शयेत् ॥ ३३ ॥ ततश्च देशिक
स्य दर्भैराच्छाद्यमस्तके ॥ मण्डलस्थेशदिग्भागे चतुरस्रं प्रकल्पयेत् ॥ ३४ ॥ तदुपर्य्यासनं रम्यं कल्पयित्वा विधानतः ॥ तत्र संस्थापयेच्छिष्यं
तं शिशुं सानुकूलतः ॥३५॥ ततः कुम्भं समुत्थाप्य स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ अभिषिंचेद्गुरुः शिष्यं प्रादक्षिण्येन मस्तके ॥ ३६ ॥ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य्य
सप्तधा ब्रह्मभिस्ततः ॥ पञ्चभिश्चाभिषेकान्ते शंखोदेनाभिवेष्टयेत् ॥ ३७ ॥ चारुदीपं प्रदर्श्याथ वाससा परिमृज्य च ॥ नूतनं दोरकौपीनं वाससी
परिधापयेत्॥३८॥क्षालितांघ्रिर्द्विराचम्य धृतभस्मगुरुश्शिशुम् ॥ हस्ताभ्यामवलंब्याथ हस्तौ मंडपमध्यतः॥३९॥तदंगेषु समालिप्य तद्भस्मविधिना
गुरुः ॥ आसने संप्रवेश्याथ कल्पिते स्थापयेत्सुखम्॥४०॥पूर्वाभिमुखमात्मीयतत्त्वज्ञानाभिलाषिणम् ॥ स्वासनस्थो गुरुर्ब्रूयादमलात्मा भवेति तम्
॥ ४१ ॥ गुरुश्च परिपूर्णोऽस्मि शिव इत्यचलस्थितिः ॥ समाधिमाचरेत्सम्यङ्मुहूर्त्तं गूढमानसः॥४२॥पश्चादुन्मील्य नयने सानुकूलेन चेतसा ॥
सांजलिं संस्थितं शुद्धं पश्येच्छिष्यमनाकुलः ॥ ४३ ॥ स्वहस्तंभसितालिप्तं विन्यस्य शिशुमस्तके ॥ दक्षश्रुतावुपदिशेद्धंसस्सोहमिति स्फुटम्
॥४४॥ तत्राद्याहंपदस्यार्थः शक्त्यात्मा स शिवस्स्वयम् ॥ स एवाहं शिवोस्मीति स्वात्मानं संविभावय ॥ ४५ ॥ य इत्यणोरर्थतत्त्वमुपदिश्य ततो
वदेत् ॥ अवांतराणां वाक्यानामर्थतात्पर्यमादरात् ॥४६॥ वाक्यानि वच्मि ते ब्रह्मन्सावधानमतिश्शृणु ॥ तानि धारय चित्ते हि स ब्रूयादिति संस्फु
टम् ॥४७॥इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां संन्यासपद्धतौ शिष्यकरणविधिर्नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ सुब्रह्मण्य उवाच ॥
"अथ महावाक्यानि" (१) प्रज्ञानं ब्रह्म (२) अहं ब्रह्मास्मि (३)तत्त्वमसि (४) अयमात्मा ब्रह्म (५) ईशावास्यमिदं सर्वम् (६)प्राणोऽस्मि
(७) प्रज्ञानात्मा (८) यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह (९) अन्यदेव तद्विदितादथो अविदितादपि (१०) एष त आत्मान्तर्याम्यमृतः (११)
स यश्चायमपुरुषे यश्चासावादित्ये स एकः (१२) अहमस्मि परं ब्रह्म परं परपरात्परम् (१३) वेदशास्त्रगुरुत्वात्तु स्वयमानंदलक्षणम् (१४)
सर्वभूतस्थितं ब्रह्म तदेवाहं न संशयः (१५) तत्त्वस्य प्राणोहमस्मि पृथिव्याः प्राणोहमस्मि (१६) अपां च प्राणोहमस्मि तेजसश्च प्राणोहमस्मि

(१७) वायोश्च प्राणोऽहमस्मि आकाशस्य प्राणोऽहमस्मि (१८) त्रिगुणस्य प्राणोऽहमस्मि (१९) सर्वोऽहं सर्वात्मकोऽहं संसारी यद्भूतं यच्च भव्यं यद्वर्तमानं सर्वात्मकत्वादद्वितीयोऽहम् (२०) सर्वं खल्विदं ब्रह्म (२१) सर्वोऽहं विमुक्तोऽहम् (२२) योऽसौ सोऽहं हंसस्सोऽहमस्मि॥ "इत्येवं सर्वत्र सदा ध्यायेदिति " ॥ "अथ महावाक्यानामर्थमाह "॥ प्रज्ञानं ब्रह्मवाक्यार्थः पूर्वमेव प्रबोधितः ॥ अहंपदस्यार्थभूतः शक्त्यात्मा परमेश्वरः॥१॥ अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः ॥ हकारो व्योमरूपः स्याच्छक्त्यात्मा संप्रकीर्त्तितः ॥२॥ शिवशक्त्योस्तु संयोगादानन्दः सततोदितः ॥ ब्रह्मेति शिवशक्त्योस्तु सर्वात्मत्वमिति स्फुटम् ॥३॥ पूर्वमेवोपदिष्टं तत्सोऽहमस्मीति भावयेत्॥तत्त्वमित्यत्र तदिति तच्छब्दार्थः प्रबोधितः ॥ ४ ॥ अन्यथा सोऽहमित्यत्र विपरीतार्थभावना ॥ अहंशब्दस्तु पुरुषस्तदिति स्यान्नपुंसकम् ॥ एवमन्योन्यवैरुध्यादन्वयो न भवेत्तयोः ॥५॥स्त्रीपुंसयोश्च जगतः कारणं चान्यथा भवेत् ॥ स तत्त्वमसि इत्येवमुपदेशार्थभावना ॥ ६ ॥ अयमात्मेति वाक्ये च पुंरूपं पदयुग्मकम् ॥ ईशेन रक्षणीयत्वादीशावास्यमिदं जगत् ॥ ७ ॥ प्रज्ञानात्मा यदेवेह तदमुत्रेति चिन्तयेत् ॥ यः स एवेति विद्वद्भिस्सिद्धान्तिभिरिहोच्यते ॥८ ॥ उपरिस्थितवाक्ये च योऽमुत्र स इह स्थितः ॥ इति पूर्ववदेवार्थः पुरुषो विदुषां मतः॥९॥अन्यदेव तद्विदितादथो अविदितादपि ॥ अस्मिन्वाक्ये फलस्यापि वैपरीत्यविभावना ॥१०॥ यथा स्यात्तदुदेवात्र वक्ष्यामि श्रूयतां मुने ॥ अयथाविदिताच्छब्दो पूर्ववद्विदितादिति ॥ ११॥ प्रवृत्तस्स्यात्तद्विदितात्तथैवाविदितात्परम् ॥ अन्यदेव हि संसिद्ध्यै न भवेदिति निश्चितम् ॥ १२ ॥ एष त आत्मांतर्यामी योऽमृतश्च शिवस्स्वयम् ॥ यश्चायम्पुरुषे शंभुर्यश्चादित्ये व्यवस्थितः ॥ १३॥ स चाऽसौ सेति पार्थक्यं नैक सर्व स ईरितः ॥ सोपाधिद्वयमस्यार्थ उपचारात्तथोच्यते ॥१४॥ त शम्भुनाथं श्रुतयो वदन्ति हि हिरण्मयम् ॥ हिरण्यबाहव इति सर्वांगस्योपलक्षणम्॥१५॥अन्यथा तत्पतित्वं तु न भवेदिति यत्नतः ॥ य एषोन्तरिति शंभुश्छान्दोग्ये श्रूयते शिवः ॥ १६ ॥ हिरण्यश्मश्रुवांस्तद्वद्धिरण्मयकेशवान् ॥ नखमारभ्य केशान्तं सर्वत्रापि हिरण्मयः ॥१७॥ अहमस्मि परं ब्रह्म परापरपरात्परम् ॥ इति वाक्यस्य तात्पर्यं वदामि श्रूयतामिदम् ॥ १८ ॥ अहं पदस्यार्थभूतः शक्त्यात्मा शिव ईरितः ॥ स एवास्मीति वाक्यार्थयोजना भवति ध्रुवम् ॥ १९ ॥ सर्वोत्कृष्टश्च सर्वात्मा परब्रह्म स ईरितः ॥ परश्चाथापरश्चेति परात्परमिति त्रिधा ॥२०॥ रुद्रो ब्रह्मा च विष्णुश्च प्रोक्ताः श्रुत्यैव नान्यथा॥ तेभ्यश्च परमो देवः परशब्देन बोधितः ॥ २१ ॥ वेदशास्त्रगुरूणां च वाक्याभ्यासवशाच्छिशोः ॥ पूर्णानन्दमयश्शंभुः प्रादुर्भूतो भवेद्धृदि ॥ २२ ॥ सर्वभूतस्थितश्शम्भुस्स एवाहं न संशयः ॥ तत्त्वजातस्य सर्वस्य प्राणोऽस्म्यहमहं शिवः ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा पुनरप्याह शिवस्तत्त्वत्रयस्य च ॥ प्राणो

ऽस्मीत्यत्र पृथ्व्यादिगुणान्तग्रहणान्मुने ॥२४॥ आत्मतत्त्वानि सर्वाणि गृहीतानीति भावय ॥पुनश्च सर्वग्रहणं विद्यातत्त्वे शिवात्मनोः॥२५॥तत्त्व
योऽश्चास्म्यहं प्राणस्सर्वस्सर्वात्मको ह्यहम्॥जीवस्य चान्तर्यामित्वाज्जीवोऽहं तस्य सर्वदा ॥२६॥ यद्भूतं यच्च भव्यं यद्भविष्यत्सर्वमेव च ॥ मन्मय
त्वादहं सर्वः सर्वो वै रुद्र इत्यपि॥२७॥श्रुतिराह मुने सा हि साक्षाच्छिवमुखोद्गता ॥ सर्वात्मा परमैरेभिर्गुणैर्नित्यसमन्वयात्॥२८॥स्वस्मात्परात्म
विरहादद्वितीयोऽहमेव हि ॥ सव खल्विदं ब्रह्मेति वाक्यार्थः पूर्वमीरितः॥२९॥पूर्णोऽहं भावरूपत्वान्नित्यमुक्तोऽहमेव हि॥पशवो मत्प्रसादेन मुक्ता
मद्भावमाश्रिताः॥३०॥योऽसौ सर्वात्मकश्शंभुस्सोऽहं हंसः शिवोऽस्म्यहम्॥इति वै सर्ववाक्यार्थो वामदेव शिवोदितः॥३१॥इतीशश्रुतिवाक्याभ्यामु
पदिष्टार्थमादरात् ॥ साक्षाच्छिवैक्यदं पुंसां शिशोर्गुरुरुपादिशत् ॥३२॥ आदाय शंखं साधारमस्त्रमन्त्रेण भस्मना ॥ शोध्य तत्पुरतस्स्थाप्य चतु
रस्रे समर्चिते ॥ ३३ ॥ ओमित्यभ्यर्च्य गन्धाद्यैरस्त्रं वस्त्रोपशोभितम् ॥ वासितं जलमापूर्य सम्पूज्योमिति मंत्रतः ॥ ३४ ॥ सप्तधैवाभिमन्त्र्याथ
प्रणवेन पुनश्च तम् ॥ यस्त्वन्तरं किंचिदपि कुरुते सोऽतिभीतिभाक् ॥३५॥ इत्याह श्रुतिसत्तत्त्वं दृढात्मा गतभीर्भव ॥ इत्याभाष्य स्वयं शिष्यं १०
देवं ध्यायन्समर्चयत् ॥ ३६ ॥ शिष्यासनं सम्प्रपूज्य षडुत्थापनमार्गतः ॥ शिवासनं च संकल्प्य शिवमूर्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ३७ ॥ पञ्च ब्रह्माणि
विन्यस्य शिरः पादावसानकम् ॥ मुण्डवक्त्रकलाभेदैः प्रणवस्य कला अपि ॥ ३८ ॥ अष्टत्रिंशन्मंत्ररूपाः शिष्यदेहेऽथ मस्तके ॥ समावाह्य शिवं
मुद्राः स्थापनीयाः प्रदर्शयेत् ॥ ३९ ॥ ततश्चाङ्गानि विन्यस्य सर्वज्ञानीत्यनुक्रमात् ॥ कल्पयेदुपचारांश्च षोडशासनपूर्वकान् ॥ ४० ॥ पायसा
न्नञ्च नैवेद्यं समर्प्यौमग्निजायया ॥ गंडूषाचमनार्घ्यादिधूपदीपादिकं क्रमात् ॥ ४१ ॥ नामाष्टकेन सम्पूज्य ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ जपेद्ब्रह्मविदा
प्नोति भृगुर्वै वारुणिस्ततः ॥ ४२ ॥ यो देवानामुपक्रम्य यः परः स महेश्वरः ॥ इत्येतं तस्य पुरतः कह्लारादिविनिर्मिताम् ॥ ४३ ॥ आदाय
मालामुत्थाय श्रीविरूपाक्षनिर्मिते ॥ शास्त्रे पंचाशिके रूपे सिद्धिस्कन्धं जपेच्छनैः ॥ ४४ ॥ ख्यातिः पूर्णोऽहमित्येतं सानुकूलेन चेतसा ॥ देशिक
स्तस्य शिष्यस्य कण्ठदेशे समर्पयेत् ॥ ४५ ॥ तिलकं चन्दनेनाथ सर्वाङ्गालेपनं पुनः ॥ स्वसम्प्रदायानुगुणं कारयेच्च यथाविधि ॥ ४६ ॥
ततश्च देशिकः प्रीत्या नामश्रीपादसंज्ञितम् ॥ छत्रञ्च पादुकां दद्याद् दूर्वाकल्पविकल्पनम् ॥ ४७ ॥ व्याख्यातृत्वञ्च कर्मादि गुर्वासनपरि
ग्रहम् ॥ अनुगृह्य गुरुस्तस्मै शिष्याय शिवरूपिणे ॥ ४८ ॥ शिवोऽहमस्मीति सदा समाधिस्थो भवेति तम् ॥ सम्प्रोच्याथ
स्वयं तस्मै नमस्कारं समाचरेत् ॥ ४९ ॥ सम्प्रदायानुगुण्येन नमस्कुर्युस्तथापरे ॥ शिष्यस्तदा समुत्थाय नमस्कुर्याद्गुरुन्तथा ॥

॥ ४०२ ॥

गुरोरपि गुरुं तस्य शिष्यांश्च स्वगुरोरपि ॥ ५० ॥ एवं कृतनमस्कारं शिष्यन्दद्याद्गुरुः स्वयम् ॥ सुशीलं यतवाचं त विनया
वनतं स्थितम् ॥ ५१ ॥ अद्य प्रभृति लोकानामनुग्रहपरो भव ॥ परीक्ष्य वत्सरं शिष्यमंगीकुरु विधानतः ॥ ५२ ॥ रागादिदोषान्संत्यज्य
शिवध्यानपरो भव ॥ सत्सम्प्रदायसंसिद्धैस्संगं कुरु न चेतरैः ॥ ५३ ॥ अनभ्यर्च्य शिवं जातु मा भुंक्ष्वाऽऽप्राणसंक्षयम् ॥ गुरुभक्तिं समास्थाय
सुखी भव सुखी भव ॥ ५४ ॥ इति क्रमाद्गुरुवरो दयालुर्ज्ञानसागरः ॥ सानुकूलेन चित्तेन समं शिष्यं समाचरेत् ॥ ५५ ॥ तव स्नेहान्मयायं वै
वामदेव मुनीश्वर ॥ योगपट्टप्रकारस्ते प्रोक्तो गुह्यतरोऽपि हि ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वा षण्मुखस्तस्मै क्षौरस्नानविधिक्रमम् ॥ वक्तुमारभते प्रीत्या यती
नां कृपया शुभम् ॥ ५७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां योगपट्टविधिवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ सुब्रह्मण्य उवाच ॥
क्षौरस्नानविधिं वक्ष्ये वामदेव महामुने ॥ यस्य सद्यो विधानेन शुद्धिस्स्याद्यतिनः परा ॥ १ ॥ योगपट्टप्रकारस्य विधिम्प्राप्य मुनीश्वर ॥ स शिष्यः
स्याद्व्रती पूर्णः क्षौरकर्म्मोद्यतो भवेत् ॥ २ ॥ गुरुं नत्वा विशेषेण लब्धानुज्ञस्ततो गुरोः ॥ शिरस्संक्षाल्य चाचम्य सवासाः क्षौरमाचरेत् ॥ ३ ॥
क्षालयेद्वसनं पश्चान्मृदम्भोभिः क्षुरादिकम् ॥ तद्धस्तौ च मृदालिप्य क्षालयेति मृदं ददेत् ॥ ४ ॥ स्थापितम्प्रोक्षितन्तोयैश्शिवं शिवमितीरयन् ॥
स्वनेत्रे पिहिते चैवानामांगुष्ठाभिमंत्रिते ॥ ५ ॥ अस्त्रेणोन्मील्य संदृश्य क्षुरादिक्षौरसाधनम् ॥ अभिमन्त्र्य द्वादशार्थं प्रोक्षयेदस्त्रमंत्रतः ॥ ६ ॥ क्षुरं
गृहीत्वा तारेण दक्षभागे निकृन्तयेत् ॥ केशांश्च कांश्चिदग्रेषु वस्त्वा सर्वं च वापयेत् ॥ ७ ॥ पृथिव्यां पर्णमादाय विक्षिपेन्न भुवः स्थले ॥ श्मश्रूणि
हस्तपादस्थनखानि च निकृंतयेत् ॥ ८ ॥ बिल्वाश्वत्थतुलस्यादिस्थाने संगृह्य मृत्तिकाम् ॥ द्विषड्वारं निमज्याप्सु तीरं गत्वोपविश्य च ॥ ९ ॥
शुद्धे देशे तु संस्थाप्य मृदं त्रेधा विभज्य च ॥ एवम्पुनस्त्रिधा कृत्वा प्रोक्ष्यास्त्रेणाभिमन्त्रयेत् ॥ १० ॥ तत्रैकां मृदमादाय दापयित्वान्यपा
णिना ॥ करौ द्वादशधालिप्य प्रत्येकं केनं[1] क्षालयेत् ॥ ११ ॥ पुनरेकाम्पादयोश्च मुखे चान्यां करे क्रमात् ॥ संलिप्याक्षाल्य चाम्भोभिः
पुनश्च जलमाविशेत् ॥ १२ ॥ अन्यां मृदम्भागयित्वा शिरसि द्वादश क्रमात् ॥ आलिप्य मृदमास्यान्तन्निमज्य च पुनः पुनः ॥
॥ १३ ॥ तीरं गत्वा तु गंडूषान् षोडशाचमनं द्विधा ॥ प्राणानायम्य च पुनः प्रणवं ह्यष्टसंख्यया ॥ १४ ॥ मृदमन्यां पुन

१ जलेन ।

त्रेधा विभज्य च तदेकधा ॥ कटिशौचं पादशौचं विधायाचम्य च द्विधा ॥ १५ ॥ प्रणवेनाथ षोडश प्राणानायम्य वाग्यतः ॥ पुनरन्यां स्वोरु
 देशे त्रिधा विन्यस्य चोमिति ॥ १६ ॥ प्रोक्ष्याभिमंत्रयेत्सत स्वपाण्योरतलमेकधा ॥ त्रिधालिप्याथ सम्पश्येत्सुर्य्यमूर्तिं च पावनीम् ॥ १७ ॥ स्वक
क्षयोः समालिप्य न्यत्यस्ताभ्यामथान्यया ॥ पाणिभ्याञ्च मृदा शिष्यस्सुमतिर्दृढमानसः ॥ १८ ॥ गृहीत्वान्यां मृदं शुद्धां तथासौ गुरुभक्तिमान् ॥
शिर आरभ्य पादान्तं विलिप्यादित्यदृष्टया ॥ १९ ॥ समुत्थाय ततोऽसौ वै दण्डमादाय भूतले ॥ स्वगुरुं मंत्रदम्भक्त्या संस्मरेज्ज्ञाननिष्ठया
॥ २० ॥ ततस्साम्बं महेशानं शंकरं चन्द्रशेखरम् ॥ संस्मरेद्भक्तितश्शिष्यः सर्वैश्वर्यपतिं शिवम् ॥ २१ ॥ त्रिवारम्प्रणमेत् प्रीत्या साष्टांगं च गुरुं
शिवम् ॥ पञ्चांगेनैकवारञ्च समुत्थाय च वन्दयेत् ॥२२॥ तीर्थं प्रविश्य तन्मध्ये निमज्योन्मज्य ताम्मृदम् ॥ स्कन्धे संस्थाप्य पूर्वोक्तप्रकारेण विले
पयेत्॥ २३ ॥ तत्रावशिष्टं संगृह्य जलमध्ये प्रविश्य च ॥ विलोड्य सम्यक् तां तत्र सर्वांगेषु विलिप्य च ॥२४॥ त्रिवारमोमिति प्रोच्य शिवपादा
म्बुजं स्मरन् ॥ संसाराम्बुधिसंतारं सदा यद्विधितो हि सः ॥ २५ ॥ अभिषिच्योमिति जलं विरजाभस्मलोलितम् ॥ अंगोपमार्जनं कृत्वा सुस्ना ४१
याद्भस्मना ततः ॥ २६ ॥ त्रिपुण्ड्रं च विधायाथ यथोक्तविधिना शुभम् ॥ यथोक्तांगेषु सर्वेषु सावधानतया मुने ॥ २७ ॥ ततश्शुद्धमना भूत्वा
कुर्य्यान्मध्यदिनक्रियाः ॥ महेश्वरं नमस्कृत्य गुरूंस्तीर्थादिकानि च ॥२८॥ सम्पूजयेन्महेशानं भक्त्या परमया मुने ॥ साम्बिकं ज्ञानदातारं पातारं
त्रिभवस्य वै ॥ २९ ॥ ततोऽसौ दृढचेतस्को यतिः स्ववृषसंस्थितः ॥ भिक्षार्थम्प्रव्रजेच्छुद्धो विप्रवर्गेषु साधुषु ॥ ३० ॥ ततस्तत्र च शुद्धात्मा
पञ्चधा परिकल्पितम् ॥ भक्ष्यं यथोचितं कुर्य्याद्दूषितान्नं विवर्जयेत् ॥ ३१ ॥ शौचस्नानं तथा भिक्षां नित्यमेकान्तसेवनम् ॥ भिक्षोश्चत्वारि
कर्म्माणि पञ्चमं नैव विद्यते ॥ ३२ ॥ अलाबु वेणुपात्रं च दारवम्मृण्मयन्तथा ॥ भिक्षोश्चत्वारि पात्राणि पञ्चमन्नैव विद्यते ॥ ३३ ॥ ताम्बूलं
तैजसम्पात्रं रेतस्सेकं सिताम्बरम् ॥ दिवास्वापो हि नक्तान्नं यतीनां षड् विवर्जिताः ॥ ३४ ॥ साक्षरा विपरीताश्च राक्षसास्त इति स्मृताः ॥
तस्माद्वै विपरीतं च कर्म्म नैवाचरेद्यतिः ॥ ३५ ॥ यतिः प्रयत्नतः कुर्य्यात् क्षौरस्नानं च शुद्धये ॥ संस्मरन्मनसा शुद्धं परं ब्रह्म सदाशिवम्
॥ ३६ ॥ इत्येवम्मुनिशार्दूल तव स्नेहान्मयाखिलः ॥ क्षौरस्नानविधिः प्रोक्तः किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
षष्ठ्यां कैलाससंहितायां क्षौरस्नानविधिवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ वामदेव उवाच ॥ ये मुक्ता यतयस्तेषां पापकर्म्म
न विद्यते ॥ मृते शरीरे खननं तद्देहस्य श्रुतं मया ॥ १ ॥ तत्कर्माचक्ष्व सुप्रीत्या कार्तिकेय गुरो मम ॥ त्वत्तोऽन्यो न हि संवक्ता विद्यु

लोकेषु विद्यते ॥ २ ॥ पूर्णाहंभावमाश्रित्य ये मुक्ता देहपंजगत् ॥ ये तूपासनमार्गेण देहमुक्ताः परं गताः ॥ ३ ॥ तेषां गतिविशेषश्च भगवञ्छंकरात्मज ॥ वक्तुमर्हसि सुप्रीत्या मां विचार्य्य स्वशिष्यतः ॥ ४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ मुनिविज्ञप्तिमाकर्ण्य शक्तिपुत्रस्सुरारिहा ॥ माहात्म्यन्तरहस्यं तद् भृगुणा श्रुतमीश्वरात् ॥ ५ ॥ ॥ सुब्रह्मण्य उवाच ॥ इदमेव मुने गुह्यं भृगवे शिवयोगिने ॥ उक्तं भगवता साक्षात् सर्वज्ञेन पिनाकिना ॥ ६ ॥ वक्ष्ये तदद्य ते ब्रह्मन्न देयं यस्य कस्यचित् ॥ देयं शिष्याय शान्ताय शिवभक्तियुताय वै ॥ ७ ॥ समाधिस्थो यतिः कश्चिच्छिवभावेन देहमुक् ॥ अस्ति चेत्स महाधीरः परिपूर्णशिवो भवेत् ॥ ८ ॥ अधैर्य्यचित्तो यः कश्चित्समाधिं न च विन्दति ॥ तदुपायम्प्रवक्ष्यामि सावधानतया शृणु ॥ ९ ॥ त्रिपदार्थपरिज्ञानं वेदान्तागमवाक्यजम् ॥ श्रुत्वा गुरोर्मुखाद्योगमभ्यसेत्स यमादिकम् ॥ १० ॥ तत्कुर्वन्स यतिस्सम्यक्छिवध्यानपरो भवेत् ॥ नियमेन मुने नित्यं प्रणवासक्तमानसः ॥ ११ ॥ देहदौर्बल्यवशतो यद्यधैर्य्यधरो यतिः ॥ अकामश्च शिवं स्मृत्वा स जीर्णां स्वां तनुं त्यजेत् ॥ १२ ॥ सदाशिवानुग्रहतो नंदिना प्रेरिता मुने ॥ आतिवाहिकरूपिण्यो देवताः पंच विश्रुताः ॥ १३ ॥ आत्महन्ताकृतिः काचिज्ज्योतिः पुंजवपुष्मती ॥ अह्नोऽभिमानिनी काचिच्छुक्लपक्षाभिमानिनी ॥ १४ ॥ उत्तरायणरूपा च पंचानुग्रहतत्परा ॥ धूम्रा तमस्विनी रात्रिः कृष्णपक्षाभिमानिनी ॥ १५ ॥ दक्षिणायनरूपेति विश्रुताः पंच देवताः ॥ तासां वृत्तिं शृणुष्वाद्य वामदेव महामुने ॥ १६ ॥ ताः पंचदेवता जीवान् कर्मानुष्ठानतत्परान् ॥ गृहीत्वा त्रिदिवं यांति तत्पुण्यवशतो मुने ॥ १७ ॥ भुक्त्वा भोगान् यथोक्तांश्च ते तत्पुण्यक्षये पुनः ॥ मानुषं लोकमासाद्य भजते जन्म पूर्ववत् ॥ १८ ॥ ताः पुनः पंचधा मार्गं विभज्यारभ्य भूतलम् ॥ अग्न्यादिक्रमतां गृह्य सदाशिवपदं यतिः ॥ १९ ॥ निनीय वन्द्यचरणौ देवदेवस्य पृष्ठतः ॥ तिष्ठंत्यनुग्रहाकाराः कर्म्मण्येव प्रयोजिताः ॥ २० ॥ समागतमभिप्रेक्ष्य देवदेवस्सदाशिवः ॥ विरक्तश्चेन्महामन्त्रतात्पर्यमुपदिश्य च ॥ २१ ॥ स्वसाम्यं च वपुर्दत्ते गाणपत्येऽभिषिच्य च ॥ अनुगृह्णाति सर्वेशश्शंकरः सर्वनायकः ॥ २२ ॥ मृगटंकत्रिशूलाग्र्यवरदानविभूषितम् ॥ त्रिनेत्रं चन्द्रशकलं गंगोल्लासिजटाधरम् ॥ २३ ॥ अधिष्ठितविमानाग्र्यं सर्वदं सर्वकामदम् ॥ इति शाखाविरक्तश्चेद्रुद्रकन्यासमावृतम् ॥ २४ ॥ नृत्यगीतमृदंगादिवाद्यघोषमनोहरम् ॥ दिव्याम्बरस्रगालेपभूषणैरपि भूषितम् ॥ २५ ॥ दिव्यामृतघटैः पूर्णं दिव्याम्भःपरिपूरितम् ॥ सूर्य्यः कोटिप्रतीकाशं चन्द्रकोटिसुशीलतम् ॥ २६ ॥ मनोवेगं सर्वगं च विमानमनुगृह्य च ॥ भुक्तभोगस्य तस्यापि भोगकौतूहलक्षये ॥ २७ ॥ निपात्य शक्तिं तीव्रतरां प्रकृत्या ह्यतिदुर्गमाम् ॥ कान्तारं दग्धुकामां तां प्रलयानलसुप्रभाम् ॥ २८ ॥ अनुगृह्य महामंत्रतात्पर्य्यम्परमेश्वरः ॥ पूर्णोहंभावनारूप

शंभुरस्मीति निश्चलम् ॥ २९ ॥ अनुगृह्य समाधिश्च स्वदास्यस्पन्दरूपिणीः ॥ रव्यादिकर्म्मसामर्थ्यरूपाः सिद्धीरनर्गलाः ॥ ३० ॥ आयुःक्षये पद्मयोनेः पुनरावृत्तिवर्ज्जिताम् ॥ मुक्तिं च परमां तस्मै प्रयच्छति जगद्गुरुः ॥३१॥ एतदेव पदं तस्मात्सर्वैश्वर्य्यसमन्वितम् ॥ मुक्तिघंटापथं चेति वेदांतानां विनिश्चयः ॥ ३२ ॥मुमूर्षोस्तस्य मन्दस्य यतेस्तत्सम्प्रदायिनः ॥ यतयः सानुकूलत्वात्तिष्ठेयुः परितस्तदा ॥ ३३ ॥ ततस्सर्वे च ते तत्र प्रणवादीन्यनुक्रमात् ॥ उपदिश्य च वाक्यानि तात्पर्य्यं च समाहिताः ॥३४ ॥ वर्णयेयुः स्फुटं प्रीत्या शिवं संस्मारयन्सदा ॥ निर्गुणं परमज्योतिः प्रणम्य विलयावधि ॥ ३५ ॥ एतेषां सममेवात्र संस्कारक्रम उच्यते ॥ असंस्कृतशरीराणां दौर्गत्यं नैव जायते ॥ ३६ ॥ संन्यस्य सर्वकर्म्माणि शिवाश्रयपरा यतः ॥ देहं दूषयतस्तेषां राज्ञो राष्ट्रं च नश्यति ॥ ३७ ॥ तद्ग्रामवासिनस्तेऽपि भवेयुर्भृशदुःखिनः ॥ तद्दोषपरिहाराय विधानं चैवमुच्यते ॥ ३८ ॥ स तु नम हिरण्याय चेत्यारभ्य विनम्रधीः ॥ नम आमीवत्केभ्यान्तं तत्काले प्रजपेन्मनुम् ॥ ३९ ॥ ॐमित्यन्ते जपन् देवयजनम्पूरयेत्ततः ॥ ततश्शान्तिर्भवेत्तस्य दोषस्य हि मुनीश्वर ॥ ४० ॥ पुत्रादयो यथान्यायं कुर्य्युस्संस्कारमुत्तमम् ॥ वच्मि तत्कृपया विप्र सावधानतया शृणु ॥ ४१ ॥ अभ्यर्च्य स्नाप्य शुद्धोदैरभ्यर्च्य कुसुमादिभिः ॥ श्रीरुद्रचमकाभ्यां च रुद्रसूक्तेन च क्रमात् ॥ ४२ ॥ शंखं च पुरतः स्थाप्य तज्जलेनाभिषिच्य च ॥ पुष्पं निधाय शिरसि प्रणवेन प्रमार्जयेत् ॥ ४३ ॥ कौपीनादीनि संत्यज्य पुनरन्यानि धारयेत् ॥ भस्मनोद्धूलयेत्तस्य सर्वांगं विधिना ततः ॥ ४४ ॥ त्रिपुण्ड्रं च विधानेन तिलकं चन्दनेन च ॥ विरच्य पुष्पैर्मालाभिरलंकुर्य्यात्कलेवरम् ॥ ४५ ॥ उरःकण्ठशिरोबाहुप्रकोष्ठश्रुतिषु क्रमात् ॥ रुद्राक्षमालाभरणैरलंकुर्य्याच्च मंत्रतः ॥ ४६ ॥ सुधूपितं समुत्थाप्य शिक्योपरि निधाय च ॥ पंचब्रह्ममये रम्ये रथे संस्थापयेत्तनुम् ॥ ४७ ॥ ॐमाद्यैः पंचभिर्ब्रह्ममंत्रैस्सद्यादिभिः क्रमात् ॥ सुगंधकुसुमैर्माल्यैरलंकुर्य्याद्रथं च तम् ॥ ४८ ॥ नृत्यवाद्यैर्ब्राह्मणानां वेदघोषैश्च सर्वतः ॥ ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य गच्छेत्प्रेतं तमुद्वहन् ॥ ४९ ॥ ततस्ते यतिनः सर्वे तथा प्राच्यामथापि वा ॥ उदीच्याम्पुण्यदेशे तु पुण्यवृक्षसमीपतः ॥ ५० ॥ खनित्वा देवयजनं दण्डमात्रप्रमाणतः ॥ प्रणवव्याहृतिभ्यां च प्रोक्ष्य चास्तीर्य्य च क्रमात् ॥५१ ॥ शमीपत्रैश्च कुसुमैरुत्तराग्रं तदूर्द्धतः ॥ आस्तीय दर्भांस्तत्पीठं चलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ५२ ॥ प्रणवेन ब्रह्मभिश्च पञ्चगव्येन तां तनुम् ॥ प्रोक्ष्याभिषिच्य रौद्रेण सूक्तेन प्रणवेन च ॥ ५३ ॥ शंखतोयेनाभिषिच्य मूर्ध्नि पुष्पं विनिःक्षिपेत् ॥ तद्गतस्यानुकूलोऽसौ शिवस्मरणतत्परः ॥ ५४ ॥

९६

ॐ मित्यथ समुद्धृत्य स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ गर्ते योगासने स्थाप्य प्राङ्मुखं स्याद्यथा तथा ॥ ५५ ॥ गंधपुष्पैरलंकृत्य धूपगुग्गुलुना ततः ॥ विष्णो हव्यमिति प्रोच्य रक्षस्वेति वदन्ददेत् ॥ ५६ ॥ दण्डं दक्षिणहस्ते तु वामे दद्यात्कमण्डलुम् ॥ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योमंत्रेण सोदकम् ॥५७॥ ब्रह्मजज्ञानम्प्रथममिति मंत्रेण मस्तके ॥ स्पृशञ्जप्त्वा रुद्रसूक्तं भ्रुवोर्मध्ये स्पृशञ्जपेत् ॥ ५८ ॥ मानोमहान्तमित्यादि चतुर्भिर्मस्तकन्ततः ॥ नालिकेरेण निर्भिद्यादवटं पूरयेत्ततः ॥ ५९ ॥ पंचभिर्ब्रह्मभिस्स्पृष्ट्वा जपेत्स्थलमनन्यधीः ॥ यो देवानामुपक्रम्य यः परः स महेश्वरः ॥ ६० ॥ इति जप्त्वा महादेवं सांबं संसारभेषजम् ॥ सर्वज्ञमपराधीनं सर्वानुग्रहकारकम् ॥ ६१ ॥ एकारत्निसमुत्सेधमरत्निद्वयविस्तृतम् ॥ मृदा पीठं प्रकल्प्याथ गोमयेनोपलेपयेत् ॥ ६२ ॥ चतुरस्रं च तन्मध्ये गंधाक्षतसमन्वितैः ॥ सुगंधकुसुमैर्बिल्वैस्तुलस्या च समर्चयेत् ॥ ६३ ॥ प्रणवेन ततो दद्याद्धूपदीपौ पयो हविः ॥ दत्त्वा प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कुर्याच्च पंचधा ॥ ६४ ॥ प्रणवं द्वादशावृत्त्या संजप्य प्रणमेत्ततः ॥ दिग्विदिक्क्रमतो दद्याद्बलिमप्रणवेन च ॥ ६५ ॥ एवं दशाहपर्य्यन्तं विधिस्ते समुदाहृतः ॥ यतीनां मुनिवर्य्यार्थैकादशाहविधिं शृणु ॥ ६६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां यतीनाम्मरणानन्तरदशाहपर्य्यन्तं कृत्यवर्णनन्नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ सुब्रह्मण्य उवाच ॥ एकादशेऽह्नि सम्प्राप्ते यो विधिस्समुदाहृतः ॥ तं वक्ष्ये मुनिशार्दूल यतीनां स्नेहतस्तव ॥ १ ॥ सम्मार्ज्य वेदीमालिप्य कृत्वा पुण्याहवाचनम् ॥ प्रोक्ष्य पश्चिममारभ्य पूर्वान्तम्मध्य च क्रमात् ॥२॥ मण्डलान्युत्तराशास्यः कुर्यात्स्वयमवस्थितः ॥ प्रादेशमात्रं संकल्प्य चतुरस्रं च मध्यतः ॥३॥ बिन्दुत्रिकोणषट्कोणवृत्ताकाराणि च क्रमात् ॥ शंखं च पुरतः स्थाप्य पूजोक्तक्रममार्गतः ॥४॥ प्राणानायम्य संकल्प्य पूजयित्वा सुरेश्वरीः ॥ देवताः पञ्च पूर्वोक्ता अतिवाहिकरूपिणीः ॥ ५ ॥ संत्यज्योत्तरतो दर्भाच् यश्च संस्पृशते ततः ॥ पश्चिमादि समारभ्य षडुत्थासनमार्गतः ॥६॥ मण्डलानि च तेष्वन्तः पुष्पाण्याधाय पीठवत् ॥ ॐ ह्रीमित्युक्त्वाभिरूपान्तामतिवाहिकदेवताम् ॥ ७ ॥ आवाहयामि नम इत्यन्तं सर्वत्र भावयेत् ॥ दर्शयेत्स्थापनाद्यास्तु मुद्राः प्रत्येकमादरात् ॥ ८ ॥ ह्रांह्रीमित्यादिना कुर्य्यादासामंगानि च क्रमात् ॥ पाशांकुशाभयाभीष्टपाणिचन्द्रोपलप्रभाः ॥ ९ ॥ रक्तांगुलीयकच्छायरञ्जिताखिलदिङ्मुखाः ॥ रक्ताम्बरधराः कोरपद्मपंकजशोभिताः ॥ १० ॥ त्रिनेत्रोल्लासिवदनपूर्णचन्द्रमनोहराः ॥ माणिक्यमुकुटोद्भासिचन्द्रलेखावतंसिताः ॥ ११ ॥ कुण्डलामृष्टगण्डाश्च पीनोन्नतपयोधराः ॥ हारकेयूरकटककांचीदाममनोहराः ॥ १२ ॥ तनुमध्याः पृथुश्रोण्यो रक्तदिव्याम्बरावृताः ॥

१ करणवकारः प्रज्ञापत ।

माणिक्यमयमंजीरसिंजत्पदसरोरुहाः ॥ पादांगुलीयकश्रेणीमंजुलातिमनोहराः॥ १३ ॥अनुग्रहेण मूर्तेन शववत् किन्तु साध्यते॥ [illegible]
तेन सर्वं साध्यं महेशवत् ॥ १४ ॥ सर्वानुग्रहकर्त्रैव स्वीकृताः पंचमूर्तयः ॥ सर्वकार्य्यकरा दिव्याः परानुग्रहतत्पराः ॥ १५ ॥ [illegible]
ताः सर्वा अनुग्रहपराश्शिवाः ॥ पादयोः पाद्यमेतासां दद्याच्छंखोदबिन्दुभिः ॥ १६ ॥ हस्तेष्वाचमनीयं च मौलिष्वर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ [illegible]
भिस्तासां स्नानकर्म्म च भावयेत् ॥ १७ ॥ रक्ताम्बराणि दिव्यानि सोत्तरीयाणि दापयेत् ॥ मुकुटादीन्यनर्घ्याणि दद्यादाभरणानि च ॥ १८ ॥
सुवासितं च श्रीखण्डमक्षतांश्चातिशोभनान् ॥ सुरभीणि मनोज्ञानि कुसुमानि च दापयेत् ॥ १९ ॥ धूपं च परमामोदं साज्यवर्तिं च दीपकम् ॥
सर्वं समर्पयामीति प्रणवं ह्रीमुपक्रमात् ॥ २० ॥ नमोऽन्तं च ततो दद्यात्पायसम्मधुनाप्लुतम् ॥ साज्यशर्करयापूपकदलीगुडपूरितम् ॥
॥ २१ ॥ प्रत्येकं कदलीपत्रे भरितं च सुवासितम् ॥ भूर्भुवस्स्वरिति प्रोच्य प्रोक्षणादीनि कारयेत् ॥ २२ ॥ ॐ ह्रीमिति सदु
श्चार्य्य नैवेद्यं वह्निजायया ॥ पानीयं नम इत्युक्त्वा परम्प्रेम्णा समर्पयेत् ॥ २३ ॥ तत उद्वासयेत्प्रीत्या पूर्वतो मुनिसत्तम ॥ स्थलं विशोध्य गंडूषा
चमनार्घ्याणि दापयेत् ॥ २४ ॥ ताम्बूलं धूपदीपौ च प्रदक्षिणनमस्कृती ॥ विधाय प्रार्थयेदेताश्शिरस्यंजलिमादधत् ॥ २५ ॥ श्रीमातरस्सुप्रसन्ना
यतिं शिवपदैषिणम् ॥ रक्षणीयम्प्रकुर्वन्तु परमेशपदाब्जयोः॥२६॥ इति संप्रार्थ्य तास्सर्वा विसृज्य च यथागतम्॥तासाम्प्रसादमुद्धृत्य [illegible]
प्रदापयेत् ॥ २७ ॥गोभ्यो वा जलमध्ये वा निक्षिपेन्नान्यथा क्वचित् ॥अत्रैव पार्वणं कुर्य्यान्नैकोद्दिष्टं यतः क्वचित्॥२८॥अत्राप्यपार्वणश्राद्धे नियम
प्रोच्यते मया ॥ तं शृणुष्व मुनिश्रेष्ठ येन श्रेयो भवेत्ततः ॥ २९ ॥कर्ता स्नात्वा धृतप्राण उपवीती समाहितः॥सपवित्रकरस्तस्या [illegible]
ब्रुवन् ॥ ३० ॥ करिष्ये पार्वणं श्राद्धमिति संकल्प्य चोत्तरे॥ दद्याद्दर्भानुत्तमांश्च ह्यासनार्थं जलं स्पृशेत्॥३१॥ तत्रोपवेशयेत् [illegible] इत्यपि
जनान् ॥ आहूय चतुरो विप्रान्शिवभक्तान्दृढव्रतान्॥ ३२ ॥विश्वेदेवार्थं भवता प्रसादः क्रियतामिति ॥ आत्मने भवता पश्चादन्तरात्मन इत्यपि
॥ ३३ ॥ परमात्मन इत्येवं प्रोच्य प्रार्थ्य च तान् यतिः ॥ श्रद्धयाचरणं तेषां कुर्याद्याथार्थ्यमादरात् ॥ ३४ ॥ पादौ प्रक्षाल्य तैर्वा तु प्राङ्मुखान्
नुपवेश्य च ॥ गन्धादिभिरलंकृत्य भोजयेच्च शिवाग्रतः ॥ ३५ ॥ गोमयेनोपलिप्यात्र दर्भान्प्रागग्रकल्पितान् ॥ आस्तीर्य संयतप्राणः पिण्डानां च
प्रदानकम् ॥३६॥ करिष्य इति संकल्प्य मण्डलत्रयमर्च्य च॥ आत्मानमन्तरात्मानं परमात्मनमप्यतः ॥ ३७॥ चतुर्थ्यन्तं वदन् पश्चादिमं पिण्डमु
त्तीरयन् ॥ ददामीति च सम्प्रोच्य दद्यात्पिण्डान् स्वभक्तितः॥३८॥ कुशोदकं ततो दद्याद्यथाविधि विधानतः॥ तत उत्थाप्य वै कुर्य्यात्प्रदक्षिणन

स्मृती ॥ ३९ ॥ ततो दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां च यथाविधि ॥ नारायणबलिं कुर्य्यात्तस्मिन्नेव स्थले दिने ॥ ४० ॥ रक्षार्थमेव सर्वत्र विष्णोः
पूजाविधिः स्मृतः ॥ कुर्य्याद्विष्णोर्महापूजां पायसान्नं निवेदयेत् ॥ ४१ ॥ द्वादशाथ समाहूय ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ केशवादिभिरभ्यर्च्य गन्ध
पुष्पाक्षतादिभिः ॥ ४२ ॥ उपानच्छत्रवस्त्रादि दत्त्वा तेभ्यो यथाविधि ॥ सन्तोषयेन्महाभक्त्या विविधैर्वचनैश्शुभैः ॥४३॥ आस्तीर्य्य दर्भान्पूर्व
ग्रान् भूस्स्वाहा च भुवस्सुवः ॥ प्रणवादि प्रोच्य भूमौ पायसान्नं बलिं हरेत् ॥४४ ॥ एकादशाहसुविधिर्मया प्रोक्तो मुनीश्वर ॥ द्वादशाहविधिं वक्ष्ये
शृणुष्वादरतो द्विज ॥ ४५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां यतीनामेकादशाहकृत्यवर्णनन्नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ सुब्रह्मण्य
उवाच ॥ ॥ द्वादशाहे समुत्थाय प्रातः स्नात्वा कृताह्निकः ॥ शिवभक्तान्यतीन्वापि ब्राह्मणान्वा शिवप्रियान् ॥ १ ॥ विमन्त्र्य तान्समाहूय
मध्यान्हे चाप्लुताञ्छुचीन् ॥ विधिवद्भोजयेद्भक्त्या स्वाद्वन्नैर्विविधैश्शुभैः ॥ २ ॥ सन्निधौ परमेशस्य पंचावरणमार्गतः ॥ पूजयेत्तस्य संस्थाप्य
प्राणानायम्य वाग्यतः ॥ ३ ॥ महासंकल्पमार्गेण संकल्प्यास्मद्गुरोरिह ॥ पूजां करिष्य इत्युक्त्वा ततो दर्भानुपस्पृशेत् ॥ ४ ॥ पादौ प्रक्षाल्य
चाचम्य स्वयं कर्ता च वाग्यतः ॥ स्थापयदासने तान्वै प्राङ्मुखान्भस्मभूषितान् ॥ ५ ॥ सदाशिवादिक्रमतो ध्यायेदृष्टौ च तत्र तान् ॥ पर्व
सम्भावनयेतरानपि मुने द्विजान् ॥ परमेष्ठिगुरुं ध्यायेत्सांबबुद्ध्या स्वनामतः ॥ गुरुञ्च परमन्तस्मात्परात्परगुरुं ततः ॥ ६ ॥ इदमासनमित्युक्त्वा पा
सनानि प्रकल्पयेत् ॥ प्रणवादि द्वितीयान्ते स्वस्य नाम समुच्चरन् ॥७॥ आवाहयामि नम इत्यावाह्यार्घोदकेन तु ॥ पाद्यमाचमनं चार्घ्यं वस्त्रगन्धा
क्षतानपि ॥ ८ ॥ दत्त्वा पुष्पैरलंकृत्य प्रणवाद्यष्टनामभिः ॥ सचतुर्थीनमोऽन्तैश्च सुगंधकुसुमैस्ततः ॥ ९ ॥ धूपदीपौ हि दत्त्वा च सफलाराधनं
कृतम् ॥ सम्पूर्णमस्त्विति प्रोच्य नमस्कुर्यात्समुत्थितः ॥ १० ॥ पात्राणि कदलीपत्राण्यास्तीर्याद्भिर्विशोध्य च ॥ शुद्धान्नपायसापूपसूपव्यंजनपूर्व
कम् ॥ ११ ॥ दत्त्वा पदार्थान्कदलीनालिकेरगुडान्वितान् ॥ पात्रासनानि च पृथग्दद्यात्सम्प्रोक्ष्य च क्रमात् ॥ १२ ॥ परिषिच्य च सम्प्रोक्ष्य
विष्णोर्हव्यमिति ब्रुवन् ॥ रक्षस्वेति करस्पर्शं कारयित्वा समुत्थितः ॥ १३ ॥ आपोशनं समर्प्याथ प्रार्थयेत्तानिदम्प्रति ॥ सदाशिवाद्याः प्रीता वर
दाश्च भवन्तु मे ॥ १४ ॥ ये देवा इति च ततो जस्वेदं साक्षतं त्यजेत् ॥ नमस्कृत्य समुत्थाय सर्वत्रामृतमस्त्विति ॥१५ ॥ उक्त्वा प्रसाद्य च जप
न् गणानां त्वेत्युपक्रमात् ॥ वेदादीन् रुद्रचमकौ रुद्रसूक्तं च पंच च ॥१६॥ ब्रह्माणि भोजनान्ते तु यावन्मन्त्रांश्च साक्षतान् ॥ दत्त्वोत्तरापोशनं
च हस्तांघ्रिमुखशोधनम् ॥ १७ ॥ कृत्वाऽऽचान्तान् स्वासनेषु स्थापयित्वा यथासुखम् ॥ शुद्धोदकम्प्रदायाथ कर्पूरादि यथोदितम् ॥ १८ ॥ मुखवासं

दक्षिणां च पादुकासनपत्रकम् ॥ व्यजनं फलकाण्डं वेणवं च प्रदाय तान् ॥ १९ ॥ प्रदक्षिणनमस्कारैरसंतोष्याशिषमावहेत् ॥ पुनः प्रणम्य
सम्प्रार्थ्य गुरुभक्तिमचंचलाम् ॥ २० ॥ सदाशिवादयः प्रीता गच्छन्तु च यथासुखम् ॥ इत्युद्वास्य द्वारदेशावधि सम्यगनुव्रजन् ॥ २१ ॥ निरुद्ध
स्तैः परावृत्य द्वास्थैर्विप्रैश्च बन्धुभिः ॥ दीनानाथैश्च सहितो भुक्त्वा तिष्ठेद्यथासुखम् ॥ २२ ॥ विकृतं न भवेत्क्वापि सत्यं सत्यं पुनः पुनः ॥
पत्यब्दमेवं कुर्वाणो गुर्वाराधनमुत्तमम् ॥ इह भुक्त्वा महाभोगान्शिवलोकमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवं कृतानुग्रहमात्मशिष्यं श्रीवा
मदेवं मुनिवर्य्यमुक्त्वा ॥ प्रसन्नधीर्ज्ञानिवरो महात्मा कृत्वा परानुग्रहमाशु देवः ॥ २४ ॥ यन्नैमिषारण्यमुनीश्वराणां प्रोक्तं पुरा व्यासमुनीश्वरेण ॥
तस्मादसावादिगुरुर्भवांस्तु द्वितीय आर्य्यो भुवने प्रसिद्धः ॥ २५ ॥ श्रुत्वा मुनीन्द्रो भवतो मुखाब्जात्सनत्कुमारः शिवभक्तिपूर्णः ॥ व्यासाय वक्ता
स च शववर्यश्शुकाय वक्ता भविता च पूर्णः ॥ २६ ॥ प्रत्येकं मुनिशार्दूलं शिष्यवर्गचतुष्टयम् ॥ वेदाध्ययनसंवृत्तं धर्मस्थापनपूर्वकम् ॥ २७ ॥
वैशम्पायन एव स्यात्पैलो जैमिनिरेव च ॥ सुमन्तुश्चेति चत्वारो व्यासशिष्या महोजसः ॥ २८ ॥ अगस्त्यश्च पुलस्त्यश्च पुलहः क्रतुरेव च ॥
तव शिष्या महात्मानो वामदेव महामुने ॥ २९ ॥ सनकश्च सनन्दश्च सनातनमुनिस्ततः ॥ सनत्सुजात इत्येते योगिवर्य्याः शिवप्रियाः ॥ ३० ॥ सनत्कु
मारशिष्यास्ते सर्ववेदार्थवित्तमाः ॥ गुरुश्च परमश्चैव परात्परगुरुस्ततः ॥ परमेष्ठिगुरुश्चैते पूज्यास्स्युश्शुकयोगिनः ॥ ३१ ॥ इदं प्रणवविज्ञानं
स्थितं वर्गचतुष्टये ॥ सर्वोत्कृष्टनिदानं च काश्यां सन्मुक्तिकारणम् ॥ ३२ ॥ एतन्मण्डलमद्भुतं परशिवाधिष्ठानरूपं सदा वेदान्तार्थविचारपूर्णम
तिभिः पूज्यं यतीन्द्रैः परम् ॥ वेदादिप्रविभागकल्पितमहाकाशादिनाप्यावृतन्त्वत्सन्तोषकरं तथास्तु जगतां श्रेयस्करं श्रीप्रदम् ॥ ३३ ॥ इदं
रहस्यम्परमं शिवोदितं वेदान्तसिद्धान्तविनिश्चितम्परम् ॥ मत्तश्श्रुतं यद्भवता ततो मुने भवन्मतम्प्राज्ञतमा वदन्ति ॥ ३४ ॥ तस्मादनेनैव
पथा गतश्शिवं शिवोऽहमस्मीति शिवो भवेद्यतिः ॥ पितामहादिप्रविभागमुक्तये नद्यो यथा सिन्धुमिमाः प्रयान्ति ॥ ३५ ॥ श्रीसूत उवाच ॥
एवम्मुनीश्वरायैतदुपदिश्य सुरेश्वरः ॥ संस्मृत्य चरणाम्भोजे पित्रोस्सर्व्वसुरार्चिते ॥ ३६ ॥ कैलासशिखरम्प्राप कुमारश्शिखिवाहनः ॥ शाखिनम्य
स्याशु धर्म्यविधिध्यानमवो गुरुः ३७ ॥ वामदेवोऽपि सच्छिष्यैस्संवृतश्शिखिवाहनम् ॥ सम्प्रणम्य जगामाशु कैलासम्परमाद्भुतम् ॥ ३८ ॥ गत्वा
कैलासशिखरं [illegible] मुनिः ॥ ददर्श मोक्षदम्पायानाशश्चरणमीशयोः ॥ ३९ ॥ भक्त्या चार्पितसर्वांगो विस्मृत्य स्वकलेवरम् ॥ पपात सन्नि
धौ [illegible] समुत्थितः ॥ ४० ॥ ततो बहुविधैः स्तोत्रैर्वेदागमसमुद्भवैः ॥ तुष्टाव परमेशानं साम्बिकं सगुणं मुनिः ॥ ४१ ॥ निधाय चर

णाम्भोजन्देवदेव्योस्स्वमूर्द्धनि ॥ पूर्णानुग्रहमासाद्य तत्रैव न्यवसत्सुखम् ॥ ४२ ॥ भवन्तोऽपि विदित्वैवम्भगवार्यम्महेश्वरम् ॥ वेदशुभं च सर्वस्वं तारकम्ब्रह्म मुक्तिदम् ॥ ४३ ॥ अत्रैव सुखमासीनाः श्रीविश्वेश्वरपादयोः ॥ सायुज्यरूपामतुलाम्भजध्वम्मुक्तिमुत्तमाम् ॥ ४४ ॥ अहं गुरुपदाम्भोजसेवायै बादराश्रमम् ॥ गमिष्ये भवताम्भूयस्सत्सम्भाषणमस्तु मे ॥ ४५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठ्यां कैलाससंहितायां द्वादशाब्दकृत्यवर्णनपूर्व्वकव्यासादिशिष्यवर्गकथनन्नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ इति कैलाससंहिता षष्ठी समाप्तिमगमत् ॥ ॐनमश्शिवाय ॥

इयं षष्ठी कैलाससंहिता श्रीकृष्णदासात्मजेन क्षेमराजेन स्वकीये
" श्रीवेंकटेश्वर " (स्टीम्) मुद्रणालयेऽङ्कयित्वा प्रकाशिता ।
संवत् १९८१, शके १८४६.

॥ इति श्रीशिवमहापुराणे षष्ठी कैलाससंहिता समाप्ता ॥

॥ अथ श्रीशिवमहापुराणे सप्तमी वायवीयसंहिता प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगौरीशंकराभ्यां नमः ॥ अथ सतमी वायवीयसंहिता प्रारभ्यते ॥ व्यास उवाच ॥ नमश्शिवाय सोमाय सगणाय सस्नुनवे ॥ प्रधानपुरुषेशाय सर्गस्थित्यन्तहेतवे ॥ १ ॥ शक्तिरप्रतिमा यस्य ह्यैश्वर्यं चापि सर्वगम् ॥ स्वामित्वं च विभुत्वं च स्वभावं संप्रचक्षते ॥ २ ॥ तमजं विश्वकर्माणं शाश्वतं शिवमव्ययम् ॥ ३ ॥ महादेवं महात्मानं व्रजामि शरणं शिवम् ॥ धर्मक्षेत्रे महातीर्थे गंगाकालिंदिसंगमे ॥ प्रयागे नैमिषारण्ये ब्रह्मलोकस्य वर्त्मनि ॥ ॥ ४ ॥ मुनयश्शंसितात्मानः सत्यव्रतपरायणाः ॥ महौजसो महाभागा महासत्रं वितेनिरे ॥ ५ ॥ तत्र सत्रं समाकर्ण्य तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ साक्षात्सत्यवतीसूनोर्वेदव्यासस्य धीमतः ॥ ६ ॥ शिष्यो महात्मा मेधावी त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ पंचावयवयुक्तस्य वाक्यस्य गुणदोषवित् ॥ ७ ॥ उत्तरोत्तरवक्ता च ब्रुवतोऽपि बृहस्पतेः ॥ मधुरः श्रवणानां च मनोज्ञपदपर्वणाम् ॥ ८ ॥ कथानां निपुणो वक्ता कालविन्नयवित्कविः ॥ आजगाम स तं देशं सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ ९ ॥ तं दृष्ट्वा सूतमायांतं मुनयो हृष्टमानसाः ॥ तस्मै साम च पूजां च यथावत्प्रत्यपादयन् ॥ १० ॥ प्रतिगृह्य स तां पूजां मुनिभिः प्रतिपादिताम् ॥ उद्दिष्टमासनं भेजे नियुक्तो युक्तमात्मनः ॥ ११ ॥ ततस्तत्संगमादेव मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ सोत्कंठमभवच्चित्तं श्रोतुं पौराणिकीं कथाम् ॥ १२ ॥ तदा तमनुकूलाभिर्वाग्भिः पूज्यं महर्षयः ॥ अतीवाभिमुखं कृत्वा वचनं चेदमब्रुवन् ॥ १३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ रोमहर्षण सर्वज्ञ भवान्मे भाग्यगौरवात् ॥ संप्राप्तोऽद्य महाभाग शैवराज महामते ॥ १४ ॥ पुराणविद्यामखिलां व्यासात्प्रत्यक्षमीयिवान् ॥ तस्मादाश्चर्यभूतानां कथानां त्वं हि भाजनम् ॥ १५ ॥ रत्नानामुरुसाराणां रत्नाकर इवार्णवः ॥ यच्च भूतं यच्च भव्यं यच्चान्यद्वस्तु वर्तते ॥ १६ ॥ न तवाविदितं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ त्वमदृष्टवशादस्मद्दर्शनार्थमिहागतः ॥ अकुर्वन्किमपि श्रेयो न वृथा गन्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ तस्माच्छ्राव्यतरं पुण्यं सत्कथाज्ञानसंहितम् ॥ वेदांतसारसर्वस्वं पुराणं श्रावयाशु नः ॥ १८ ॥ एवमभ्यर्थितस्सूतो मुनिभिर्वेदवादिभिः ॥ श्लक्ष्णां च न्यायसंयुक्तां प्रत्युवाच शुभां गिरम् ॥ १९ ॥ सूत उवाच ॥ पूजितोऽनुगृहीतश्च भवद्भिरिति चोदितः ॥ कस्मात्सम्यङ्न विब्रूयां पुराणमृषिपूजितम् ॥ २० ॥ अभिवंद्य महादेवं देवीं स्कंदं विनायकम् ॥ नंदिनं च तथा व्यासं साक्षात्सत्यवतीसुतम् ॥ २१ ॥ वक्ष्यामि परमं पुण्यं पुराणं वेदसंमितम् ॥ शिवज्ञानार्णवं साक्षाद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ २२ ॥ शब्दार्थन्यायसंयुक्तैरागमार्थैर्विभूषितम् ॥ श्वेतकल्प

१ लयवार्थः ।

प्रसंगेन वायुना कथितं पुरा ॥ २३ ॥ विद्यास्थानानि सर्वाणि पुराणानुक्रमं तथा ॥ तत्पुराणस्य चोत्पत्तिं ब्रुवतो मे निबोधत ॥ २४ ॥ अंगानि
वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ॥ पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्याश्चैताश्चतुर्दश ॥ २५॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो गांधर्वश्चेत्यनुक्रमात् ॥ अर्थशास्त्रं परं
तस्माद्विद्या ह्यष्टादश स्मृताः ॥ २६ ॥ अष्टादशानां विद्यानामेतासां भिन्नवर्त्मनाम् ॥ आदिकर्त्ता कविस्साक्षाच्छूलपाणिरिति श्रुतिः ॥ २७ ॥
स हि सर्वजगन्नाथः सिसृक्षुरखिलं जगत् ॥ ब्रह्माणं विदधे साक्षात्पुत्रमग्रे सनातनम्॥२८॥तस्मै प्रथमपुत्राय ब्रह्मणे विश्वयोनये ॥ विद्याश्चेमा ददौ
पूर्वं विश्वसृष्ट्यर्थमीश्वरः ॥२९॥पालनाय हरिं देवं रक्षाशक्तिं ददौ ततः ॥ मध्यमं तनयं विष्णुं पातारं ब्रह्मणोऽपि हि॥३०॥ लब्धविद्येन विधिना
प्रजासृष्टिं वितन्वता ॥ प्रथमं सर्वशास्त्राणां पुराणं ब्रह्मणा स्मृतम् ॥३१॥ अनंतरं तु वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥ प्रवृत्तिस्सर्वशास्त्राणां तन्मु
खादभवत्ततः ॥ ३२ ॥ यदास्य विस्तरं शक्ता नाधिगंतुं प्रजा भुवि ॥ तदा विद्यासमासार्थं विश्वेश्वरनियोगतः ॥ ३३ ॥ द्वापरांतेषु विश्वात्मा १२
विष्णुर्विश्वंभरः प्रभुः ॥ व्यासनाम्ना चरत्यस्मिन्नवतीर्य महीतले ॥ ३४ ॥ एवं व्यस्ताश्च वेदाश्च द्वापरेद्वापरेद्विज ॥ निर्मितानि पुराणानि
अन्यानि च ततः परम् ॥ ३५ ॥ स पुनर्द्वापरे चास्मिन्कृष्णद्वैपायनाख्यया ॥ अरण्यामिव हव्याशी सत्यवत्यामजायत ॥ ३६ ॥
संक्षिप्य स पुनर्वेदांश्चतुर्धा कृतवान्मुनिः ॥ व्यस्तवेदतया लोके वेदव्यास इति श्रुतः ॥ ३७ ॥ पुराणानां च संक्षिप्तं चतुर्लक्षप्रमाणतः ॥
अद्यापि देवलोके तच्छतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ३८ ॥ यो विद्याच्चतुरो वेदान् सांगोपनिषदान् द्विजः ॥ न चेत्पुराणं संविद्यान्नैव स स्याद्विचक्षणः ॥
॥ ३९ ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥ बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥ ४० ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च ॥
वंशानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणम् ॥ ४१ ॥ दशधा चाष्टधा चैतत्पुराणमुपदिश्यते ॥ बृहत्सूक्ष्मप्रभेदेन मुनिभिस्तत्त्ववित्तमैः ॥ ४२ ॥
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा ॥ भविष्यं नारदीयं च मार्कंडेयमतः परम् ॥ ४३ ॥ आग्नेयं ब्रह्मवैवर्तं लैंगं वाराहमेव च ॥ स्कान्दं
च वामनं चैव कौर्म्मं मात्स्यं च गारुडम् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मांडं चेति पुण्योऽयं पुराणानामनुक्रमः ॥ तत्र शैवं तुरीयं यच्छार्वं सर्वार्थसाधकम्
॥ ४५ ॥ ग्रंथो लक्षप्रमाणं तद्व्यस्तं द्वादशसंहितम् ॥ निर्मितं तच्छिवेनैव तत्र धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ ४६ ॥ तदुक्तेनैव धर्मेण शैवास्त्रैवर्णिका ॥ ४०१॥
नराः ॥ तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छञ्छिवमेव समाश्रयेत् ॥ ४७ ॥ तमाश्रित्यैव देवानामपि मुक्तिर्न चान्यथा ॥४८ ॥ यदिदं शैवमाख्यातं पुराणं
वेदसंमितम् ॥तस्य भेदान्समासेन ब्रुवतो मे निबोधत॥४९॥विघ्नेश्वरं तथा रौद्रं वैनायकमनुत्तमम् ॥ औमं मातृपुराणं च रुद्रैकादशकं तथा ॥५०॥

कैलासं शतरुद्रं च कोटिरुद्राख्यमेव च ॥ सहस्रकोटिरुद्राख्यं वायवीयं ततः परम् ॥ ५१ ॥ धर्मसंज्ञं पुराणं चेत्येवं द्वादश संहिताः ॥ विद्येशं दश
साहस्रमुदितं ग्रंथसंख्यया ॥ ५२ ॥ रौद्रं वैनायकं चौमं मातृकाख्यं ततः परम् ॥ प्रत्येकमष्टसाहस्रं त्रयोदशसहस्रकम् ॥ ५३ ॥ रुद्रैकादशकाख्यं
यत्कैलासं षट्सहस्रकम् ॥ शतरुद्रं त्रिसाहस्रं कोटिरुद्रं ततः परम् ॥ ५४ ॥ सहस्रैर्नवभिर्युक्तं सर्वार्थज्ञानसंयुतम् ॥ सहस्रकोटिरुद्राख्यमेकादशसह
स्रकम् ॥ ५५ ॥ चतुस्सहस्रसंख्येयं वायवीयमनुत्तमम् ॥ धर्मसंज्ञं पुराणं यत्तद्द्वादशसहस्रकम् ॥ ५६ ॥ तदेवं लक्षमुद्दिष्टं शैवं शाखाविभेदतः ॥
पुराणं वेदसारं तद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ५७ ॥ व्यासेन तत्तु संक्षिप्तं चतुर्विंशत्सहस्रकम् ॥ शैवन्तत्र पुराणं वै चतुर्थं सप्तसंहितम् ॥ ५८ ॥ विद्ये
श्वराख्या तत्राद्या द्वितीया रुद्रसंहिता ॥ तृतीया शतरुद्राख्या, कोटिरुद्रा चतुर्थिका ॥ ५९ ॥ पंचमी कथिता चोमा षष्ठी कैलाससंहिता ॥ सप्तमी
वायवीयाख्या सप्तैवं संहिता इह ॥ ६० ॥ विद्येश्वरं द्विसाहस्रं रौद्रं पंचशतायुतम् ॥ त्रिंशत्तथा द्विसाहस्रं सार्द्धैकशतमीरितम् ॥ ६१ ॥ शतरुद्रं तथा
कोटिरुद्रं व्योमयुगाधिकम् ॥ द्विसाहस्रं च द्विशतं तथौमं भूसहस्रकम् ॥ ६२ ॥ चत्वारिंशत्साष्टशतं कैलासं भूसहस्रकम् ॥ चत्वारिंशच्च द्विशतं
वायवीयमतः परम् ॥ ६३ ॥ चतुस्साहस्रसंख्याकमेवं संख्याविभेदतः ॥ श्रुतम्परमपुण्यन्तु पुराणं शिवसंज्ञकम् ॥ ६४ ॥ चतुःसहस्रकं यत्तु वायवी
यमुदीरितम् ॥ तदिदं वर्त्तयिष्यामि भागद्वयसमन्वितम्॥६५॥ नावेदविदुषे वाच्यमिदं शास्त्रमनुत्तमम् ॥ न चैवाश्रद्दधानाय नापुराणविदे तथा ॥
॥ ६६ ॥परीक्षिताय शिष्याय धार्मिकायानसूयवे ॥ प्रदेयं शिवभक्ताय शिवधर्मानुसारिणे ॥ ६७ ॥ पुराणसंहिता यस्य प्रसादान्मयि वर्तते ॥ नमो
भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ॥ ६८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे विद्यावतारकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥
॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ पुरा कालेन महता कल्पेऽतीते पुनःपुनः ॥ अस्मिन्नुपस्थिते कल्पे प्रवृत्ते सृष्टिकर्मणि ॥ १ ॥ प्रतिष्ठितायां वार्तायां प्रबुद्धासु
प्रजासु च ॥ मुनीनां षट्कुलीयानां ब्रुवतामितरेतरम् ॥ २ ॥ इदं परमिदं नेति विवादस्सुमहानभूत् ॥ परस्य दुर्निरूपत्वान्न जातस्तत्र निश्चयः॥ ३ ॥
तेऽभिजग्मुर्विधातारं द्रष्टुं ब्रह्माणमव्ययम् ॥ यत्रास्ते भगवान् ब्रह्मा स्तूयमानस्सुरासुरैः ॥ ४ ॥ मेरुशृंगे शुभे रम्ये देवदानवसंकुले ॥ सिद्धचारण
संवादे यक्षगंधर्वसेविते ॥ ५ ॥ विहंगसंघसंघुष्टे मणिविद्रुमभूषिते ॥ निकुञ्जकंदरदरीगुहानिर्झरशोभिते ॥ ६ ॥ तत्र ब्रह्मवनं नाम नानामृगसमा
कुलम् ॥ दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥ ७ ॥ सुरसामलपानीयपूर्णरम्यसरोवरम् ॥ मत्तभ्रमरसंछन्नरम्यपुष्पितपादपम् ॥ ८ ॥ तरुणा
दित्यसंकाशं तत्र चारु महत्पुरम् ॥ दुर्द्धर्षबलदृप्तानां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ९ ॥ तप्तजांबूनदमयं प्रांशुप्राकारतोरणम् ॥ निर्व्यूहवलभीकूटप्रतो

लीशतमंडितम् ॥ १० ॥ महार्हमणिचित्राभिर्लेलिहानमिवांबरम् ॥ महाभवनकोटीभिरनेकाभिरलंकृतम् ॥ ११ ॥ तस्मिन्निवसति ब्रह्मा सभ्यैः वा सं ७
शि० पु० सार्द्धं प्रजापतिः ॥ तत्र गत्वा महात्मानं साक्षाल्लोकपितामहम् ॥ १२ ॥ ददृशुर्मुनयो देवा देवर्षिगणसेवितम् ॥ शुद्धचामीकरप्रख्यं सर्वाभरणभूषि
॥ ४१० ॥ तम् ॥ १३ प्रसन्नवदनं सौम्यं पद्मपत्रायतेक्षणम् ॥ दिव्यकांतिसमायुक्तं दिव्यगंधानुलेपनम् ॥ १४ ॥ दिव्यशुक्लांबरधरं दिव्यमालाविभूषितम् ॥ अ० २
सुरासुरेन्द्रयोगींद्रवंद्यमानपदांबुजम् ॥ १५ ॥ सर्वलक्षणयुक्तांग्या लब्धचामरहस्तया ॥ भ्राजमानं सरस्वत्या प्रभयेव दिवाकरम् ॥ १६ ॥ तं दृष्ट्वा
मुनयस्सर्वे प्रसन्नवदनेक्षणाः ॥ शिरस्यंजलिमाधाय तुष्टुवुस्सुरपुंगवम् ॥ १७ ॥ मुनय ऊचुः ॥ नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं सर्गस्थित्यंतहेतवे ॥
पुरुषाय पुराणाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ १८ ॥ नमः प्रधानदेहाय प्रधानक्षोभकारिणे ॥ त्रयोविंशतिभेदेन विकृतायाविकारिणे ॥ १९ ॥
नमो ब्रह्माण्डदेहाय ब्रह्मांडोदरवर्तिने ॥ तत्र संसिद्धकार्याय संसिद्धकरणाय च ॥ २० नमोऽस्तु सर्वलोकाय सर्वलोकविधायिने ॥
सर्वात्मदेहसंयोगवियोगविधिहेतवे ॥ २१ ॥ त्वयैव निखिलं सृष्टं संहृतं पालितं जगत् ॥ तथापि मायया नाथ न विद्मस्त्वां पितामह ॥ २२ ॥
॥ सूत उवाच ॥ एवं ब्रह्मा महाभागैर्महर्षिभिरभिष्टुतः ॥ प्राह गंभीरया वाचा मुनीन् प्रह्लादयन्निव ॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ऋषयो हे ४१।
महाभागा महासत्त्वा महौजसः ॥ किमर्थं सहितास्सर्वे यूयमत्र समागताः ॥ २४ ॥ तमेवं वादिनं देवं ब्रह्माणं ब्रह्मवित्तमाः ॥ वाग्भिर्विनयगर्भा
भिस्सर्वे प्रांजलयोऽब्रुवन् ॥ २५ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ भगवन्नंधकारेण महता वयमावृताः ॥ खिन्ना विवदमानाश्च न पश्यामोऽत्र यत्परम् ॥
॥ २६ ॥ त्वं हि सर्वजगद्धाता सर्वकारणकारणम् ॥ त्वया ह्यविदितं नाथ नेह किंचन विद्यते ॥२७॥ कः पुमान् सर्वसत्त्वेभ्यः पुराणः पुरुषः परः ॥
विशुद्धः परिपूर्णश्च शाश्वतः परमेश्वरः ॥ २८ ॥ केनैव चित्रकृत्येन प्रथमं सृज्यते जगत् ॥ तत्त्वं वद महाप्राज्ञ स्वसंदेहापनुत्तये ॥ २९ ॥ एवं पृष्टस्तदा
ब्रह्मा विस्मयस्मेरवीक्षणः ॥ देवानां दानवानां च मुनीनामपि सन्निधौ ॥ ३० ॥ उत्थाय सुचिरं ध्यात्वा रुद्र इत्युद्धरन् गिरम् ॥ आनंदक्लिन्नसर्वांगः
कृतांजलिरभाषत ॥ ३१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे मुनिप्रस्तावकवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ब्रह्मोवाच ॥
यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥ आनंदं यस्य वै विद्वान्न बिभेति कुतश्चन ॥१॥ यस्मात्सर्वमिदं ब्रह्मविष्णुरुद्रेन्द्रपूर्वकम् ॥ सह भूते ॥ ४१०
न्द्रियैः सर्वैः प्रथमं संप्रसूयते ॥२॥ कारणानां च यो धाता ध्याता परमकारणम् ॥ न संप्रसूयतेऽन्यस्मात्कुतश्चन कदाचन ॥३॥ सर्वैश्वर्येण संपन्नो
नाम्ना सर्वेश्वरः स्वयम् ॥ सर्वैर्मुमुक्षुभिर्ध्येयश्शंभुराकाशमध्यगः ॥४॥ योऽग्रे मां विदधे पुत्रं ज्ञानं च प्रहिणोति मे ॥ तत्प्रसादान्मया लब्धं प्राजाप

त्यमिदं पदम् ॥५॥ ईशो वृक्ष इव स्तब्धो य एको दिवि तिष्ठति॥ येनेदमखिलं पूर्णं पुरुषेण महात्मना ॥६॥ एको बहूनां जंतूनां निष्क्रियाणां च स
क्रियः ॥य एको बहुधा बीजं करोति स महेश्वरः॥७ ॥जीवैरेभिरिमाँल्लोकान्सर्वानीशो य ईशते॥ य एको भगवान्रुद्रो न द्वितीयोऽस्ति कश्चन॥८॥
सदा जनानां हृदये संनिविष्टोऽपि यः परैः ॥ अलक्ष्यो लक्षयन्विश्वमधितिष्ठति सर्वदा ॥ ९ ॥ यस्तु कालात्प्रभृतीनि कारणान्यखिलान्यपि ॥
अनन्तशक्तिरेवैको भगवानधितिष्ठति ॥ १० ॥ न यस्य दिवसो रात्रिर्न समानो न चाधिकः ॥ स्वाभाविकी परा शक्तिर्नित्या ज्ञानक्रिये अपि ॥
॥ ११ ॥ यदिदं क्षरमव्यक्तं यदप्यमृतमक्षरम् ॥ तावुभावक्षरात्मानावेको देवः स्वयं हरः ॥ १२ ॥ ईशते तदभिध्यानाद्योजनात्सत्त्वभावनः ॥ भूयो
ह्यस्य पशोरन्ते विश्वमाया निवर्त्तते ॥ १३ ॥ यस्मिन्न भासते विद्युन्न सूर्यो न च चन्द्रमाः ॥ यस्य भासा विभातीदमित्येषा शाश्वती श्रुतिः ॥
॥ १४ ॥ एको देवो महादेवो विज्ञेयस्तु महेश्वरः ॥ न तस्य परमं किंचित्पदं समधिगम्यते ॥ १५ ॥ अयमादिरनाद्यन्तस्स्वभावादेव निर्मलः ॥
स्वतन्त्रः परिपूर्णश्च स्वेच्छाधीनश्चराचरः ॥ १६ ॥ अप्राकृतवपुः श्रीमाँल्लक्ष्यलक्षणवर्जितः ॥ अयं मुक्तो मोचकश्च ह्यकालः कालचोदकः ॥१७॥
सर्वोपरिकृतावासस्सर्वावासश्च सर्ववित्॥ षडध्वमयस्यास्य सर्वस्य जगतः पतिः ॥ १८ ॥ उत्तरोत्तरभूतानामुत्तरश्च निरुत्तरः ॥ अनन्तानन्द
सन्दोहमकरंदमधुव्रतः ॥ १९ ॥ अखंडजगदंडानां पिंडीकरणपंडितः॥औदार्यवीर्यगांभीर्य्यमाधुर्य्यमकरालयः ॥२०॥ नैवास्य सदृशं वस्तु नाधिकं
चापि किंचन ॥ अतुलः सर्वभूतानां राजराजश्च तिष्ठति ॥ २१ ॥ अनेन चित्रकृत्येन प्रथमं सृज्यते जगत् ॥ अंतकाले पुनश्चेदं तस्मिन्प्रलयमेष्य
ति ॥ २२ ॥ अस्य भूतानि वश्यानि अयं सर्वनियोजकः ॥ अयं तु परया भक्त्या दृश्यते नान्यथा क्वचित् ॥ २३ ॥ व्रतानि सर्वदानानि तपांसि
नियमास्तथा ॥ कथितानि पुरा सद्भिर्भावार्थं नात्र संशयः ॥ २४ ॥ हरिश्चाहं च रुद्रश्च तथान्ये च सुरासुराः ॥ तपोभिरुग्रैरद्यापि तस्य दर्शनकां
क्षिणः ॥ २५ ॥ अदृश्यः पतितैर्मूढैर्दुर्जनैरपि कुत्सितैः ॥ भक्तैरन्तर्बहिश्चापि पूज्यः संभाष्य एव च ॥२६॥ तदिदं त्रिविधं रूपं स्थूलं सूक्ष्मं ततः
परम् ॥ अस्मदाद्यमरैर्दृश्यं स्थूलं सूक्ष्मं तु योगिभिः ॥ २७ ॥ ततः परं तु यन्नित्यं ज्ञानमानंदमव्ययम् ॥ तन्निष्ठैस्तत्परैर्भक्तैर्दृश्यं तद्व्रतमाश्रितैः ॥
॥ २८ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन गुह्याद्गुह्यतरं परम् ॥ शिवे भक्तिर्न सन्देहस्तया युक्तो विमुच्यते ॥ २९ ॥ प्रसादादेव सा भक्तिः प्रसादो भक्तिसंभवः ॥
यथा चांकुरतो बीजं बीजतो वा यथांकुरः ॥ ३० ॥ प्रसादपूर्विका एव पशोस्सर्वत्र सिद्धयः ॥ स एव साधनैरन्ते सर्वैरपि च साध्यते ॥ ३१ ॥

१ शपो लुगभाव आर्षः ।

प्रसादसाधनं धर्मस्स च वेदेन दर्शितः ॥ तदभ्यासवशात्साम्यं पूर्वयोः पुण्यपापयोः ॥ ३२ ॥ साम्यात्प्रसादसंपर्को धर्मस्यातिशयस्ततः ॥
धर्मातिशयमासाद्य पशोः पापपरिक्षयः ॥ ३३ ॥ एवं प्रक्षीणपापस्य बहुभिर्जन्मभिः क्रमात् ॥ सांबे सर्वेश्वरे भक्तिर्ज्ञानपूर्वा प्रजायते ॥ ३४ ॥
भावानुगुणमीशस्य प्रसादो व्यतिरिच्यते ॥ प्रसादात्कर्मसंत्यागः फलतो न स्वरूपतः ॥ ३५ ॥ तस्मात्कर्मफलत्यागाच्छिवधर्मान्वयः
शुभः ॥ स च गुर्वनपेक्षश्च तदपेक्ष इति द्विधा ॥ ३६ ॥तत्रानपेक्षात्सापेक्षो मुख्यः शतगुणाधिकः॥शिवधर्मान्वयस्यास्य शिवज्ञानसमन्वयः॥३७॥
ज्ञानान्वयवशात्पुंसः संसारे दोषदर्शनम् ॥ ततो विषयवैराग्यं वैराग्याद्भावसाधनम् ॥ ३८ ॥ भावसिद्धयुपपन्नस्य ध्याने निष्ठा न कर्मणि ॥
ज्ञानध्यानाभियुक्तस्य पुंसो योगः प्रवर्तते ॥ ३९ ॥ योगेन तु परा भक्तिः प्रसादस्तदनंतरम् ॥ प्रसादान्मुच्यते जंतुर्मुक्तः शिवसमो भवेत् ॥ ४० ॥
अनुग्रहप्रकारस्य क्रमोऽयमविवक्षितः ॥ यादृशी योग्यता पुंसस्तस्य तादृगनुग्रहः ॥ ४१ ॥ गर्भस्थो मुच्यते कश्चिज्जायमानस्तथापरः ॥ बालो वा
तरुणो वाथ वृद्धो वा मुच्यतेऽपरः ॥४२॥ तिर्यग्योनिगतः कश्चिन्मुच्यते नारकोऽपरः ॥ अपरस्तु पदं प्राप्तो मुच्यते स्वपदक्षये ॥ ४३ ॥ कश्चित्क्षी
णपदो भूत्वा पुनरावर्त्य मुच्यते ॥ कश्चिदध्वगतस्तस्मिन् स्थित्वा स्थित्वा विमुच्यते ॥४४॥ तस्मान्नैकप्रकारेण नराणां मुक्तिरिष्यते ॥ ज्ञानभावानु
रूपेण प्रसादेनैव निर्वृतिः ॥ ४५ ॥ तस्मादस्य प्रसादार्थं वाङ्मनोदोषवर्जिताः ॥ ध्यायंतश्शिवमेवैकं सदारतनयाग्नयः॥४६॥तन्निष्ठास्तत्परास्सर्वे
तद्युक्तास्तदुपाश्रयाः ॥ सर्वक्रियाः प्रकुर्वाणास्तमेव मनसा गताः ॥ ४७ ॥ दीर्घसत्रसमारब्धं दिव्यवर्षसहस्रकम् ॥ सत्रांते मंत्रयोगेन वायुस्तत्र
गमिष्यति ॥ ४८ ॥ स एव भवतां श्रेयः सोपायं कथयिष्यति ॥ ततो वाराणसी पुण्या पुरी परमशोभना ॥४९॥ गंतव्या यत्र विश्वेशो देव्या सह
पिनाकधृक् ॥ सदा विहरति श्रीमान् भक्तानुग्रहकारणात्॥ ५० ॥ तत्राश्चर्यं महद्दृष्ट्वा मत्समीपं गमिष्यथ॥ततो वः कथयिष्यामि मोक्षोपायं द्विजो
त्तमाः ॥ ५१ ॥ येनैकजन्मना मुक्तिर्युष्मत्करतले स्थिता ॥ अनेकजन्मसंसारबंधनिर्मोक्षकारिणी ॥५२॥एतन्मनोमयं चक्रं मया सृष्टं विसृज्यते॥
यत्रास्य शीर्यते नेमिः स देशस्तपसश्शुभः ॥ ५३ ॥ इत्युक्त्वा सूर्यसंकाशं चक्रं दृष्ट्वा मनोमयम् ॥ प्रणिपत्य महादेवं विससर्ज पितामहः॥ ५४ ॥
तेऽपि हृष्टतरा विप्राः प्रणम्य जगतां प्रभुम् ॥ प्रययुस्तस्य चक्रस्य यत्र नेमिरशीर्यत ॥ ५५ ॥ चक्रं तदपि संक्षिप्तं श्लक्ष्णं चारुशिलातले ॥ विमल
स्वादुपानीये निपपात वने क्वचित् ॥ ५६ ॥ तद्वनं तेन विख्यातं नैमिषं मुनिपूजितम् ॥ अनेकयक्षगंधर्वविद्याधरसमाकुलम् ॥ ५७ ॥ अष्टादश
समुद्रस्य द्वीपानश्नन् पुरूरवाः ॥ विलासवशमुर्वश्यां यातो दैवेन चोदितः ॥ ५८ ॥ अक्रमेण हरन्मोहाद्यज्ञवाटं हिरण्मयम् ॥ मुनिभिर्यत्र संक्रुद्धैः

कुशवज्रैर्निपातितः ॥ ५९॥ विश्वं सिसृक्षमाणा वै यत्र विश्वसृजः पुरा ॥ सत्रमारेभिरे दिव्यं ब्रह्मा गार्हपत्यगाः ॥ ६० ॥ ऋषिभिर्यत्र विद्वद्भिः
शब्दार्थन्यायकोविदैः ॥ शक्तिप्रज्ञाक्रियायोगैर्विधिरासीदनुष्ठितः ॥ ६१ ॥ यत्र वेदविदो नित्यं वेदवादबहिष्कृतान् ॥ वादजल्पबलैर्घ्नंति वचोभि
रतिवादिनः ॥ ६२ ॥ स्फटिकमयमहीभृत्पादजाभ्यश्शिलाभ्यः प्रसरदमृतकल्पस्स्वच्छपानीयरम्यम् ॥ अतिरसफलवृक्षप्रायमव्यालसत्त्वं तपस
उचितमासीन्नैमिषं तन्मुनीनाम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे नैमिषोपाख्यानं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥
॥ ३ ॥सूत उवाच ॥ तस्मिन् देशे महाभागा मुनयश्शंसितव्रताः ॥ अर्चयंतो महादेवं सत्रमारेभिरे तदा॥ १ ॥ तच्च सत्रं प्रववृते सर्वाश्चर्यं महर्षि
णाम् ॥ विश्वं सिसृक्षमाणानां पुरा विश्वसृजामिव ॥२॥ अथ काले गते सत्रे समाप्ते भूरिदक्षिणे ॥ पितामहनियोगेन वायुस्तत्रागमत्स्वयम् ॥ ३ ॥
शिष्यस्स्वयंभुवो देवस्सर्वप्रत्यक्षदृग्वशी ॥ आज्ञायां मरुतो यस्य संस्थितास्सप्तसप्तकाः॥४॥ प्रेरयञ्छश्वदंगानि प्राणाद्याभिः स्ववृत्तिभिः॥सर्वभूत
शरीराणां कुरुते यश्च धारणम् ॥५॥ अणिमादिभिरष्टाभिरैश्वर्यैश्च समन्वितः ॥ तिर्यक्पादिभिर्मेध्यैर्भुवनानि बिभर्ति यः ॥६ ॥ आकाशयोनिर्द्वि
गुणः स्पर्शशब्दसमन्वयात् ॥ तेजसां प्रकृतिश्चेति यमाहुस्तत्त्वचिंतकाः ॥ ७ ॥ तमाश्रमगतं दृष्ट्वा मुनयो दीर्घसत्रिणः ॥ पितामहवचः स्मृत्वा
प्रहर्षमतुलं ययुः ॥ ८ ॥ अभ्युत्थाय ततस्सर्वे प्रणम्यांबरसंभवम् ॥ चामीकरमयं तस्मै विष्टरं समकल्पयन् ॥ ९ ॥ सोऽपि तत्र समासीनो मुनि
भिस्सम्यगर्चितः ॥ प्रतिनंद्य च तान् सर्वान् पप्रच्छ कुशलं ततः ॥ १० ॥ वायुरुवाच ॥ अत्र वः कुशलं विप्राः कच्चिद्वृत्ते महाक्रतौ ॥ कच्चिद्यज्ञ
हनो दैत्या न बाधेरन्सुरद्विषः ॥ ११ ॥ प्रायश्चित्तं दुरिष्टं वा न कश्चित्समजायत ॥ स्तोत्रशस्त्रग्रहैर्देवान् पितॄन् पित्र्यैश्च कर्मभिः ॥ १२ ॥
कच्चिदभ्यर्च्य युष्माभिर्विधिरासीत्स्वनुष्ठितः ॥ निवृत्ते च महासत्रे पश्चात्किं वश्चिकीर्षितम् ॥ १३ ॥ इत्युक्ता मुनयः सर्वे वायुना शिवभाविना ॥
प्रहृष्टमनसः पूता प्रत्यूचुर्विनयान्विताः ॥ १४ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ अद्य नः कुशलं सर्वमद्य साधु भवेत्तपः ॥ अस्मच्छ्रेयोऽभिवृद्ध्यर्थं
भवानत्रागतो यतः ॥ १५ ॥ शृणु चेदं पुरावृत्तं तमसाक्रांतमानसैः ॥ उपासितः पुरास्माभिर्विज्ञानार्थं प्रजापतिः ॥ १६ ॥ सोप्य
स्माननुगृह्याह शरण्यश्शरणागतान् ॥ सर्वस्मादधिको रुद्रो विप्राः परमकारणम् ॥ १७ ॥ तमप्रतर्क्ययाथात्म्यं भक्तिमानेव पश्यति ॥ भक्ति
श्चास्य प्रसादेन प्रसादादेव निर्वृतिः ॥ १८ ॥ तस्मादस्य प्रसादार्थं नैमिषे सत्रयोगतः ॥ यजध्वं दीर्घसत्रेण रुद्रं परमकारणम् ॥ १९ ॥ तत्प्रसादेन

¹ दीर्घाभाव आर्षः ।

सत्रांते वायुस्तत्रागमिष्यति ॥ तन्मुखाज्ज्ञानलाभो वस्तत्र श्रेयो भविष्यति॥२०॥इत्यादिश्य वयं सर्वे प्रेषिताः परमेष्ठिना ॥ अस्मिन्देशे महाभाग
तवागमनकांक्षिणः ॥ २१ ॥ दीर्घसत्रं समासीना दिव्यवर्षसहस्रकम् ॥ अतस्तवागमादन्यत्प्राथ्यं नो नास्ति किंचन ॥ २२ ॥ इत्याकर्ण्य पुरावृत्त
मृषीणां दीर्घसत्रिणाम् ॥ वायुः प्रीतमना भूत्वा तत्रासीन्मुनिसंवृतः ॥ २३ ॥ ततस्तैर्मुनिभिः पृष्टस्तेषां भावविवृद्धये ॥ सर्गादि शार्वमैश्वर्यं
समासादवदद्विभुः ॥ २४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे वायुसमागमो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ तत्र पूर्वं महाभागा नैमिषारण्यवासिनः ॥ प्रणिपत्य यथान्यायं पप्रच्छुः पवनं प्रभुम् ॥ १ ॥ नैमिषीया ऊचुः ॥ भवान् कथमनुप्राप्तो
ज्ञानमीश्वरगोचरम् ॥ कथं च शिवभावस्ते ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ २ ॥ वायुरुवाच ॥ एकोनविंशतिः कल्पो विज्ञेयः श्वेतलोहितः ॥ तस्मि
न्कल्पे चतुर्वक्त्रस्स्रष्टुकामोऽतपत्तपः ॥ ३ ॥ तपसा तेन तीव्रेण तुष्टस्तस्य पिता स्वयम् ॥ दिव्यं कौमारमास्थाय रूपं रूपवतां वरः ॥ ४ ॥
श्वेतो नाम मुनिर्भूत्वा दिव्यां वाचमुदीरयन् ॥ दर्शनं प्रददौ तस्मै देवदेवो महेश्वरः ॥ ५ ॥ तं दृष्ट्वा पितरं ब्रह्मा ब्रह्मणोऽधिपतिं पतिम् ॥ प्रणम्य
परमज्ञानं गायत्र्या सह लब्धवान् ॥ ६ ॥ ततस्स लब्धविज्ञानो विश्वकर्मा चतुर्मुखः ॥ असृजत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ७ ॥ यतश्श्रु
त्वामृतं लब्धं ब्रह्मणा परमेश्वरात् ॥ ततस्तद्वदनादेव मया लब्धं तपोबलात ॥ ८ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ किं तज्ज्ञानं त्वया लब्धं तथ्यात्तथ्यतरं
शुभम् ॥ यत्र कृत्वा परां निष्ठां पुरुषस्सुखमृच्छति ॥ ९ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ पशुपाशपतिज्ञानं यल्लब्धं तु मया पुरा ॥ तत्र निष्ठा परा कार्या पुरु
षेण सुखार्थिना ॥ १० ॥ अज्ञानप्रभवं दुःखं ज्ञानेनैव निवर्तते ॥ ज्ञानं वस्तुपरिच्छेदो वस्तु च द्विविधं स्मृतम् ॥ ११ ॥ अजडं च जडं चैव
नियंतृ च तयोरपि ॥ पशुःपाशः पतिश्चेति कथ्यते तत्त्रय क्रमात् ॥ १२ ॥ अक्षरं च क्षरं चैव क्षराक्षरपरं तथा ॥ तदेतत्त्रितयं भूम्ना कथ्यते तत्त्व
वेदिभिः ॥ १३ ॥ अक्षरं पशुरित्युक्तः क्षरं पाश उदाहृतः ॥ क्षराक्षरपरं यत्तत्पतिरित्यभिधीयते ॥ १४ ॥ मुनय ऊचुः ॥ किं तदक्षरमित्युक्तं
किं चाक्षरमुदाहृतम् ॥ तयोश्च परमं किं वा तदेतद् ब्रूहि मारुत ॥ १५ ॥ वायुरुवाच ॥ प्रकृतिः क्षरमित्युक्तं पुरुषोऽक्षर उच्यते ॥ ताविमौ प्रेरयत्य
न्यस्स परः परमेश्वरः ॥ १६ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कैषा प्रकृतिरित्युक्ता क एष पुरुषो मतः ॥ अनयोः केन सम्बन्धः कोऽयं प्रेरक ईश्वरः ॥ १७ ॥ वायु
रुवाच ॥ मायाप्रकृतिरुद्दिष्टा पुरुषो मायया वृतः ॥ संबन्धो मूलकर्मभ्यां शिवः प्रेरक ईश्वरः ॥ १८ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कैयं माया समाख्याता किंरूपो
मायया वृतः ॥ मूलं कीदृक् कुतो वास्य किं शिवत्वं कुतश्शिवः ॥ १९ ॥ वायुरुवाच ॥ माया महेश्वरी शक्तिश्चिद्रूपो मायया वृतः ॥ मलश्चिच्छाद

को नैजो विशुद्धिशिवता स्वतः ॥ २० ॥ मुनय ऊचुः ॥ आवृणोति कथं माया व्यापिनं केन हेतुना ॥ किमर्थं चावृतिः पुंसः केन वा विनिवर्तते ॥ २१ ॥ वायुरुवाच ॥ आवृतिर्व्यापिनोऽपि स्याद्व्यापि यस्मात्कलाद्यपि ॥ हेतुः कर्मैव भोगार्थं निवर्तेत मलक्षयात् ॥ २२ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कलादि कथ्यते किं तत्कर्म वा किमुदाहृतम् ॥ तत्किमादि किमन्तं वा किं फलं वा किमाश्रयम् ॥ २३ ॥ कस्य भोगेन किं भोग्यं किं वा तद्भोगसाधनम् ॥ मलक्षयस्य को हेतुः कीदृक् क्षीणमलः पुमान् ॥ २४ ॥ वायुरुवाच ॥ कला विद्या च रागश्च कालो नियतिरेव च ॥ कलादयस्समाख्याता यो भोक्ता पुरुषो भवेत् ॥ २५ ॥ पुण्यपापात्मकं कर्म सुखदुःखफलं तु यत् ॥ अनादिमलभोगान्तमज्ञानात्मसमाश्रयम् ॥ २६ ॥ भोगः कर्मविनाशाय भोगमव्यक्तमुच्यते ॥ बाह्यांतःकरणद्वारं शरीरं भोगसाधनम् ॥ २७ ॥ भावातिशयलब्धेन प्रसादेन मलक्षयः ॥ क्षीणे चात्ममले तस्मिन् पुमाञ्छिवसमो भवेत् ॥ २८ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कलादिपंचतत्त्वानां किं कर्म पृथगुच्यते ॥ भोक्तेति पुरुषश्चेति येनात्मा व्यपदिश्यते ॥ २९ ॥ किमात्मकं तदव्यक्तं केनाकारेण भुज्यते ॥ किं तस्य शरणं भुक्तौ शरीरं च किमुच्यते ॥ ३० ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ दिक्क्रियाव्यंजका विद्या कालो रागः प्रवर्तकः ॥ कालोऽवच्छेदकस्तत्र नियतिस्तु नियामिका ॥ ३१ ॥ अव्यक्तं कारणं यत्तत्त्रिगुणं प्रभवाप्ययम् ॥ प्रधानं प्रकृतिश्चेति यदाहुस्तत्त्वचिंतकाः ॥ ३२ ॥ कलातस्तदभिव्यक्तमनभिव्यक्तलक्षणम् ॥ सुखदुःखविमोहात्मा भुज्यते गुणवांस्त्रिधा ॥ ३३ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ॥ प्रकृतौ सूक्ष्मरूपेण तिले तैलमिव स्थिताः ॥ ३४ ॥ सुखं च सुखहेतुश्च समासात्सात्त्विकं स्मृतम् ॥ राजसं तद्विपर्यासात्स्तंभमोहौ तु तामसौ ॥ ३५ ॥ सात्त्विक्यूर्द्ध्वगतिः प्रोक्ता तामसी स्यादधोगतिः ॥ मध्यमा तु गतिर्या सा राजसी परिपठ्यते ॥ ३६ ॥ तन्मात्रापञ्चकं चैव भूतपंचकमेव च ॥ ज्ञानेंद्रियाणि पंचैवं पंचकर्मेंद्रियाणि च ॥ ३७ ॥ प्रधानबुद्ध्यहंकारमनांसि च चतुष्टयम् ॥ समासादेवमव्यक्तं सविकारमुदाहृतम् ॥ ३८ ॥ तत्कारणदशापन्नमव्यक्तमिति कथ्यते ॥ व्यक्तं कार्यदशापन्नं शरीरादिघटादिवत् ॥ ३९ ॥ यथा घटादिकं कार्यं मृदादेर्नातिभिद्यते ॥ शरीरादि तथा व्यक्तमव्यक्तान्नातिभिद्यते ॥ ४० ॥ तस्मादव्यक्तमेवैक्यकारणं करणानि च ॥ शरीरं च तदाधारं तद्भोग्यं चापि नेतरत् ॥ ४१ ॥ मुनय ऊचुः ॥ बुद्धीन्द्रियशरीरेभ्यो व्यतिरेकस्य कस्यचित् ॥ आत्मशब्दाभिधेयस्य वस्तुतोऽपि कुतः स्थितिः ॥ ४२ ॥ वायुरुवाच ॥ बुद्धीन्द्रियशरीरेभ्यो व्यतिरेको विभोर्ध्रुवम् ॥ अस्त्येव कश्चिदात्मेति हेतुस्तत्र सुदुर्गमः ॥ ४३ ॥ बुद्धीन्द्रियशरीराणां नात्मता सद्भिरिष्यते ॥ स्मृतेरनियतज्ञानादयावद्देहवेदनात् ॥ ४४ ॥ अतः स्मर्तानुभूतानामशेषज्ञेयगोचरः ॥ अन्तर्यामीति वेदेषु वेदांतेषु च

 गीयते ॥ ४५ ॥ सर्वं तत्र स सर्वत्र व्याप्य तिष्ठति शाश्वतः॥तथापि क्वापि केनापि व्यक्तमेष न दृश्यते॥ ४६ ॥नैवायं चक्षुषा ग्राह्यो नापरैरिन्द्रि
 येरपि ॥ मनसैव प्रदीप्तेन महानात्माऽवसीयते[1] ॥ ४७ ॥ न च स्त्री न पुमानेष नैव चापि नपुंसकः ॥ नैवोर्द्ध्वं नापि तिर्यक् च नाधस्तान्न कुतश्चन
॥ ४८ ॥ अशरीरं शरीरेषु चलेषु स्थाणुमव्ययम् ॥ सदा पश्यति तं धीरो नरः प्रत्यवमर्शनात् ॥ ४९ ॥ किमत्र बहुनोक्तेन पुरुषो देहतः पृथक् ॥
अपृथग्वे तु पश्यंति ह्यसम्यक् तेषु दर्शनम् ॥ ५० ॥ यच्छरीरमिदं प्रोक्तं पुरुषस्य ततः परम् ॥ अशुद्धमवशं दुःखमध्रुवं न च विद्यते ॥ ५१ ॥
विपदां बीजभूतेन पुरुषस्तेन संयुतः ॥ सुखी दुःखी च मूढश्च भवति स्वेन कर्मणा ॥ ५२ ॥ अद्भिराप्लावितं क्षेत्रं जनयत्यंकुरं यथा ॥ अज्ञाना
त्प्लावितं कर्म देहं जनयते तथा ॥ ५३ ॥ अत्यंतमसुखावासास्स्मृताश्चैकांतमृत्यवः ॥ अनागता अतीताश्च तनवोऽस्य सहस्रशः ॥ ५४ ॥ आग
त्यागत्य शीर्णेषु शरीरेषु शरीरिणः ॥ अत्यंतवसतिः क्वापि न केनापि च लभ्यते ॥ ५५ ॥ छादितश्च वियुक्तश्च शरीरेषु
लक्ष्यते ॥ चंद्रबिंबवदाकाशे तरलैरभ्रसंचयैः ॥ ५६ ॥ अनेकदेहभेदेन भिन्ना वृत्तिरिहात्मनः ॥ अष्टापदपरिक्षेपे ह्यक्षमुद्रेव लक्ष्यते ॥ ५७ ॥
नैवास्य भविता कश्चिन्नासौ भवति कस्यचित् ॥ पथि संगम एवायं दारैः पुत्रैश्च बंधुभिः ॥ ५८ ॥ यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ॥
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥ ५९ ॥ स पश्यति शरीरं तच्छरीरं तन्न पश्यति ॥ तौ पश्यति परः कश्चित्तावुभौ तं न पश्यतः ॥
॥ ६० ॥ ब्रह्माद्याः स्थावरांताश्च पशवः परिकीर्तिताः ॥ पशूनामेव सर्वेषां प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् ॥ ६१ ॥ स एष बध्यते पाशैः सुखदुःखाशनः
पशुः ॥ लीलासाधनभूतो य ईश्वरस्येति सूरयः ॥ ६२ ॥ अज्ञो जंतुरनीशोऽयमात्मनस्सुखदुःखयोः ॥ ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वभ्रमेव
वा ॥ ६३ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्यानिलवचो मुनयः प्रीतमानसाः ॥ प्रोचुः प्रणम्य तं वायुं शैवागमविचक्षणम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीशिवमहा
पुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे शिवतत्त्वज्ञानवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ मुनय ऊचुः ॥ योऽयं पशुरिति प्रोक्तो यश्च पाश
उदाहृतः ॥ आभ्यां विलक्षणः कश्चित्कोऽयमस्ति तयोः पतिः ॥ १ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ अस्ति कश्चिदपर्यंतरमणीयगुणाश्रयः ॥ पतिर्विश्वस्य
निर्माता पशुपाशविमोचनः ॥ २ ॥ अभावे तस्य विश्वस्य सृष्टिरेषा कथं भवेत् ॥ अचेतनत्वादज्ञानादनयोः पशुपाशयोः ॥ ३ ॥ प्रधानपरमा

१ निश्चीयते।

ण्वादि यावर्त्किचिदचेतनम् ॥ तत्कर्तृकं स्वयं दृष्टं बुद्धिमत्कारणं विना ॥ ४ ॥ जगच्च कर्तृसापेक्षं कार्यं सावयवं यतः ॥ तस्मात्कार्यस्य कर्तृत्वं
पत्युर्न पशुपाशयोः ॥ ५ ॥ पशोरपि च कर्तृत्वं पत्युः प्रेरणपूर्वकम् ॥ अयथाकरणज्ञानमंधस्य गमनं यथा ॥ ६ ॥ आत्मानं च पृथङ् मत्वा प्रेरि
तारं ततः पृथक् ॥ असौ जुष्टस्ततस्तेन ह्यमृतत्वाय कल्पते ॥ ७ ॥ पशोः पाशस्य पत्युश्च तत्त्वतोऽस्ति पदं परम् ॥ ब्रह्मवित्तद्विदित्वैव योनिमुक्तो
भविष्यति ॥ ८ ॥ संयुक्तमेतद्द्वितयं क्षरमक्षरमेव च ॥ व्यक्ताव्यक्तं विभर्तीशो विश्वं विश्वविमोचकः ॥ ९ ॥ भोक्ता भोग्यं प्रेरयिता मंतव्यं त्रिविधं
स्मृतम् ॥ नातः परं विजानद्भिर्वेदितव्यं हि किंचन ॥ १० ॥ तिलेषु वा यथा तैलं दध्नि वा सर्पिरर्पितम् ॥ यथापस्स्रोतसि व्याप्ता यथारण्यां
हुताशनः ॥ ११ ॥ एवमेव महात्मानमात्मन्यात्मविलक्षणम् ॥ सत्येन तपसा चैव नित्ययुक्तोऽनुपश्यति ॥ १२ ॥ य एको जालवानीश ईशा
नीभिस्स्वशक्तिभिः ॥ सर्वांल्लोकानिमान् कृत्वा एक एव स ईशते ॥ १३ ॥ एक एव तदा रुद्रो न द्वितीयोऽस्ति कश्चन ॥ संसृज्य विश्वभुवनं
गोप्ता ते संचुकोच यः ॥ १४ ॥ विश्वतश्चक्षुरेवायमुतायं विश्वतोमुखः ॥ तथैव विश्वतोबाहुर्विश्वतःपादसंयुतः ॥१५॥ द्यावाभूमी च जनयन् देव
एको महेश्वरः ॥ स एव सर्वदेवानां प्रभवश्चोद्भवस्तथा ॥ १६ ॥ हिरण्यगर्भं देवानां प्रथमं जनयेदयम् ॥ विश्वस्मादधिको रुद्रो महर्षिरिति हि
श्रुतिः ॥ १७ ॥ वेदाहमेतं पुरुषं महान्तममृतं ध्रुवम् ॥ आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्संस्थितं प्रभुम् ॥ १८ ॥ अस्मान्नास्ति परं किंचिदपरं परमात्म
नः ॥ नाणीयोऽस्ति न च ज्यायस्तेन पूर्णमिदं जगत् ॥ १९ ॥ सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः ॥ सर्वव्यापी च भगवांस्तस्मात्सर्वगत
शिवः ॥ २० ॥ सर्वतः पाणिपादोऽयं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ॥ सर्वतः श्रुतिमाँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ २१ ॥ सर्वेन्द्रियगुणाभासस्सर्वेन्द्रिय
विवर्जितः ॥ सर्वस्य प्रभुरीशानः सर्वस्य शरणं सुहृत् ॥२२॥ अचक्षुरपि यः पश्यत्यकर्णोऽपि शृणोति यः ॥ सर्वं वेत्ति न वेत्तास्य तमाहुः पुरुषं
परम् ॥ २३ ॥ अणोरणीयान्महतो महीयानयमव्ययः ॥ गुहायां निहितश्चापि जंतोरस्य महेश्वरः ॥ २४ ॥ तमक्रतुं क्रतुप्रायं महिमातिशयान्वि
तम् ॥ धातुः प्रसादादीशानं वीतशोकः प्रपश्यति ॥ २५ ॥ वेदाहमेनमजरं पुराणं सर्वगं विभुम् ॥ निरोधं जन्मनो यस्य वदंति ब्रह्मवादिनः ॥
॥ २६ ॥ एकोऽपि त्रीनिमाँल्लोकान् बहुधा शक्तियोगतः ॥ विदधाति विधत्ते वै विश्वमादौ महेश्वरः ॥ २७ ॥ विश्वधात्रीत्यजाख्या च शैवी चित्रा

१ शम्भुगमस्य आर्षः । २ विभर्तीति प्रयोगस्यार्षत्वेन, 'व्यत्ययो बहुलम्' इति स्मरणेन साधुः ।

कृतिः परा॥ तामजां लोहितां शुक्लां कृष्णामेकां त्वजः प्रजाम्॥२८॥जनित्रीमनुशेतेऽन्यो जुषमाणस्स्वरूपिणीम्॥ तामेवाजामजोऽन्यस्तु भुक्तभोगां
जहाति च ॥ २९ ॥ द्वौ सुपर्णौ च सयुजौ समानं वृक्षमास्थितौ ॥ एकोऽत्ति पिप्पलं स्वादु परोऽनश्नन् प्रपश्यति॥३०॥ वृक्षेऽस्मिन् पुरुषो मग्नो
मुह्यमानश्च शोचति ॥ जुष्टमन्यं यदा पश्येदीशं परमकारणम् ॥३१॥ तदास्य महिमानं च वीतशोकस्सुखी भवेत् ॥ छंदांसि यज्ञाः क्रतवो यद्भूतं
भव्यमेव च ॥ ३२ ॥ मायी विश्वं सृजत्यस्मिन्निविष्टो मायया परः ॥ मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् ॥ ३३ ॥ तस्यास्त्ववयवैरेव
व्याप्तं सर्वमिदं जगत् ॥ सूक्ष्मातिसूक्ष्ममीशानं कललस्यापि मध्यतः ॥ ३४ ॥ स्रष्टारमपि विश्वस्य वेष्टितारं च तस्य तु ॥ शिवमेवेश्वरं ज्ञात्वा
शांतिमत्यंतमृच्छति ॥ ३५ ॥ स एव कालो गोप्ता च विश्वस्याधिपतिः प्रभुः ॥ तं विश्वाधिपतिं ज्ञात्वा मृत्युपाशात्प्रमुच्यते ॥ ३६ ॥ घृतात्
त्परं मंडमिव सूक्ष्मं ज्ञात्वा स्थितं प्रभुम् ॥ सर्वभूतेषु गूढं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३७॥ एष एव परो देवो विश्वकर्मा महेश्वरः ॥ हृदये संनिविष्टं
ज्ञात्वैवामृतमश्नुते ॥ ३८ ॥ यदा समस्तं न दिवा न रात्रिर्न सदप्यसत् ॥ केवलश्शिव एवैको यतः प्रज्ञा पुरातनी ॥ ३९ ॥ नैनमूर्द्ध्वं न तिर्यं
क्च न मध्यं पर्यजिग्रहत् ॥ न तस्य प्रतिमा चास्ति यस्य नाम महद्यशः ॥ ४० ॥ अजातमिममेवैके बुद्ध्वा जन्मनि भीरवः ॥ रुद्रस्यास्य
प्रपद्यन्ते रक्षार्थं दक्षिणं मुखम् ॥ ४१ ॥ द्वे अक्षरे ब्रह्मपरे त्वनंते समुदाहृते ॥ विद्याविद्ये समाख्याते निहिते यत्र गूढवत् ॥ ४२ ॥ क्षरं
त्वविद्या ह्यमृतं विद्येति परिगीयते ॥ ते उभे ईशते यस्तु सोऽन्यः खलु महेश्वरः ॥ ४३ ॥ एकैकं बहुधा जालं विकुर्वन्नेकवच्च यः ॥ सर्वां
धिपत्यं कुरुते सृष्ट्वा सर्वान् प्रतापवान् ॥ ४४ ॥ दिश ऊर्द्ध्वमधस्तिर्यक् भासयन् भ्राजते स्वयम् ॥ यो निःस्वभावादप्येको वरेण्यस्त्व
धितिष्ठति ॥ ४५ ॥ स्वभाववाचकान् सर्वान् वाच्यांश्च परिणामयन् ॥ गुणांश्च भोग्यभोक्तृत्वे तद्विश्वमधितिष्ठति ॥ ४६ ॥ ते वै गुह्योपनिषदि
गूढं ब्रह्म परात्परम् ॥ ब्रह्मयोनिं जगत्पूर्वं विदुर्देवा महर्षयः ॥ ४७ ॥ भावग्राह्यमनीहाख्यं भावाभावकरं शिवम्॥ कलासर्गकरं देवं ये विदुस्ते जहु ॥ ४१४
स्तनुम् ॥ ४८ ॥ स्वभावमेके मन्यंते कालमेके विमोहिताः ॥ देवस्य महिमा ह्येष येनेदं भ्राम्यते जगत् ॥४९॥ येनेदमावृतं नित्यं कालकालात्मना
यतः ॥ तेनेरितमिदं कर्म भूतैः सह विवर्तते ॥ ५० ॥ तत्कर्म भूयशः कृत्वा विनिवृत्य च भूयशः ॥ तत्त्वस्य सह तत्त्वेन योगं चापि समेत्य
वै ॥ ५१ ॥ अष्टाभिश्च त्रिभिश्चैवं द्वाभ्यां चैकेन वा पुनः ॥ कालेनात्मगुणैश्चापि कृत्स्नमेव जगत् स्वयम्॥५२॥गुणैरारभ्य कर्माणि स्वभावादीनि
योजयेत् ॥ तेषामभावे नाशः स्यात्कृतस्यापि च कर्मणः ॥ ५३ ॥ कर्मक्षये पुनश्चान्यत्ततो याति स तत्त्वतः॥स एवादिस्स्वयं योगनिमित्तं भोक्

भोगयोः ॥ ५४ ॥ परस्त्रिकालादकलस्स एव परमेश्वरः ॥ सर्ववित् त्रिगुणाधीशो ब्रह्म साक्षात्परात्परः ॥ ५५ ॥ तं विश्वरूपमभवं भवमीड्यं प्रजाप
तिम् ॥ देवदेवं जगत्पूज्यं स्वचित्तस्थमुपास्महे ॥ ५६ ॥ कालादिभिः परो यस्मात्प्रपञ्चः परिवर्तते ॥ धर्मावहं पापनुदं भोगेशं विश्वधाम च॥५७॥
तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमञ्च दैवतम् ॥ पतिं पतीनां परमं परस्ताद्विदाम देवं भुवनेश्वरेश्वरम् ॥ ५८ ॥ न तस्य विद्यते कार्यं
कारणं च न विद्यते ॥ न तत्समोऽधिकश्चापि क्वचिज्जगति दृश्यते ॥ ५९ ॥ परास्य विविधा शक्तिः श्रुतौ स्वाभाविकी श्रुता ॥ ज्ञानं बलं क्रिया
चैव याभ्यो विश्वमिदं कृतम् ॥ ६० ॥ न तस्यास्ति पतिः कश्चिन्नैव लिंगं न चेशिता ॥ कारणं कारणानां च स तेषामधिपाधिपः ॥ ६१ ॥ न
चास्य जनिता कश्चिन्न च जन्म कुतश्चन ॥ न जन्महेतवस्तद्वन्मलमायादिसंज्ञकाः ॥ ६२ ॥ स एकस्सर्वभूतेषु गूढो व्याप्तश्च विश्वतः ॥ सर्वभूतां
तरात्मा च धर्माध्यक्षस्स कथ्यते ॥६३॥ सर्वभूताधिवासश्च साक्षी चेता च निर्गुणः ॥ एको वशी निष्क्रियाणां बहूनां विवशात्मनाम् ॥ ६४ ॥
नित्यानामप्यसौ नित्यश्चेतनानां च चेतनः ॥ एको बहूनां चाकामः कामानीशः प्रयच्छति ॥ ६५ ॥ सांख्ययोगाधिगम्यं यत्कारणं जगतः
पतिम् ॥ ज्ञात्वा देवं पशुः पाशैस्सर्वैरेव विमुच्यते ॥ ६६ ॥ विश्वकृद्विश्ववित्स्वात्मयोनिज्ञः कालकृद्गुणी ॥ प्रधानः क्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः पाश
मोचकः ॥ ६७ ॥ ब्रह्माणं विदधे पूर्वं वेदांश्चोपादिशत्स्वयम् ॥ यो देवस्तमहं बुद्ध्वा स्वात्मबुद्धिप्रसादतः ॥ ६८ ॥ मुमुक्षुरस्मात्संसारात्प्रपद्ये शरणं
शिवम् ॥ निष्कलं निष्क्रियं शांतं निरवद्यं निरंजनम् ॥ ६९ ॥ अमृतस्य परं सेतुं दग्धेंधनमिवानिलम् ॥ यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यंति मानवाः
॥ ७० ॥ तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यांतो भविष्यति ॥ ७१ ॥ तपःप्रभावाद्देवस्य प्रसादाच्च महर्षयः ॥ अत्याश्रमोचितज्ञानं पवित्रं पापनाशनम् ॥
॥ ७२ ॥ वेदांते परमं गुह्यं पुराकल्पप्रचोदितम् ॥ ब्रह्मणो वदनाल्लब्धं मयेदं भाग्यगौरवात् ॥ ७३ ॥ नाप्रशांताय दातव्यमेतज्ज्ञानमनुत्तमम् ॥
न पुत्रायासुवृत्ताय नाशिष्याय च सर्वथा॥ ७४ ॥ यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनः ॥ ७५ ॥
अतश्च संक्षेपमिदं शृणुध्वं शिवः परस्तात्प्रकृतेश्च पुंसः ॥ स सर्गकाले च करोति सर्वं संहारकाले पुनराददाति ॥ ७६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे शिवतत्त्वज्ञानवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कालादुत्पद्यते सर्वं कालादेव विपद्यते ॥ न का
लनिरपेक्षं हि क्वचित्किंचिच्च विद्यते ॥ १ ॥ यदास्यांतर्गतं विश्वं शश्वत्संसारमण्डलम् ॥ सर्गसंहतिमुद्राभ्यां चक्रवत्परिवर्तते ॥ २ ॥ ब्रह्मा हरिश्च
रुद्रश्च तथान्ये च सुरासुराः ॥ यत्कृतां नियतिं प्राप्य प्रभवो नातिवर्तितुम् ॥ ३ ॥ भूतभव्यभविष्याद्यैर्विभज्य जरयन् प्रजाः ॥ अतिप्रभुरिति स्वैर

वर्ततेऽतिभयङ्करः ॥४॥ क एष भगवान् कालः कस्य वा वशवर्त्ययम् ॥ क एवास्य वशे न स्यात्कथयैतद्विचक्षण ॥ ५ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥
कलाकाष्ठानिमेषादिकलाकलितविग्रहम् ॥ कालात्मेति समाख्यातं तेजो माहेश्वरं परम् ॥ ६ ॥ यदलंघ्यमशेषस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ नियो
गरूपमीशस्य बलं विश्वनियामकम् ॥ ७ ॥ तस्यांशांशमयी शक्तिः कालात्मनि महात्मनि ॥ ततो निष्क्रम्य संक्रांता विसृष्टाग्नेरिवायसी ॥ ८ ॥
तस्मात्कालवशे विश्वं न स विश्ववशे स्थितः ॥ शिवस्य तु वशे कालो न कालस्य वशः शिवः ॥ ९ ॥ यतोऽप्रतिहतं शार्वं तेजः काले प्रतिष्ठितम् ॥
महती तेन कालस्य मर्यादा हि दुरत्यया ॥१०॥ कालं प्रज्ञाविशेषेण कोऽतिवर्तितुमर्हति ॥ कालेन तु कृतं कर्म न कश्चिदतिवर्तते ॥ ११ ॥ एक
च्छत्रां महीं कृत्स्नां ये पराक्रम्य शासति ॥ तेऽपि नैवातिवर्तन्ते कालवेलामिवाब्धयः ॥ १२ ॥ ये निगृह्येन्द्रियग्रामं जयंति सकलं जगत् ॥ न जयं
त्यपि ते कालं कालो जयति तानपि ॥ १३ ॥ आयुर्वेदविदो वैद्यास्त्वनुष्ठितरसायनाः ॥ न मृत्युमतिवर्तन्ते कालो हि दुरतिक्रमः ॥१४॥ श्रिया
रूपेण शीलेन बलेन च कुलेन च ॥ अन्यच्चिंतयते जंतुः कालोऽन्यत्कुरुते बलात् ॥ १५ ॥ अप्रियैश्च प्रियैश्चैव ह्यचिंतितसमागमैः ॥ संयोजयति
भूतानि वियोजयति चेश्वरः ॥ १६ ॥ यदैव दुःखितः कश्चित्तदैव सुखितः परः ॥ दुर्विज्ञेयस्वभावस्य कालस्याहो विचित्रता ॥१७॥ यो युवा स भवेद्वृ
द्धो यो बलीयान्स दुर्बलः ॥ यः श्रीमान्सोऽपि निःश्रीकः कालश्चित्रगतिर्द्विजाः ॥ १८ ॥ नाभिजात्यं न वै शीलं न बलं न च नैपुणम् ॥ भवेत्का
र्याय पर्याप्तं कालश्च ह्यनिरोधकः ॥ १९ ॥ ये सनाथाश्च दातारो गीतवाद्यैरुपस्थिताः ॥ ये चानाथाः परान्नादाः कालस्तेषु समक्रियः ॥२०॥ फलंत्य
काले न रसायनानि सम्यक्प्रयुक्तान्यपि चौषधानि ॥ तान्येव कालेन समाहृतानि सिद्धिं प्रयांत्याशु सुखं दिशंति ॥ २१ ॥ नाकालतोऽयं म्रियते
जायते वा नाकालतः पुष्टिमवाप्नुपैति ॥ नाकालतः सुखितं दुःखितं वा नाकालिकं वस्तु समस्ति किंचित् ॥२२॥ कालेन शीतः प्रतियाति वातः
कालेन वृष्टिर्जलदानुपैति ॥ कालेन चोष्मा प्रशमं प्रयाति कालेन सर्वं सफलत्वमेति ॥ २३ ॥ कालश्च सर्वस्य भवस्य हेतुः कालेन सस्यानि
भवंति नित्यम् ॥ कालेन सस्यानि लयं प्रयांति कालेन संजीवति जीवलोकः ॥ २४ ॥ इत्थं कालात्मनस्तत्त्वं यो विजानाति तत्त्वतः ॥ काला
त्मानमतिक्रम्य कालातीतं स पश्यति ॥२५॥ न यस्य कालो न च बंधमुक्ती न यः पुमान्न प्रकृतिर्न विश्वम् ॥ विचित्ररूपाय शिवाय तस्मै नमः परस्मै ॥ ४१९ ॥
परमेश्वराय ॥ २६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे कालमहिमवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
केन मानेन कालेऽस्मिन्नायुस्संख्या प्रकल्प्यते ॥ संख्यारूपस्य कालस्य कः पुनः परमोऽवधिः ॥ १ ॥ वायुरुवाच ॥ आयुषोऽत्र निमेषाख्यमाद्य

76

मानं प्रचक्षते ॥ संख्याहृपस्य कालस्य शांत्यतीतकलावधिः ॥ २ ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपो निमेषः परिकल्पितः ॥ तादृशानां निमेषाणां काष्ठा दश
च पंच च ॥ ३ ॥ काष्ठास्त्रिंशत्कला नाम कलास्त्रिंशन्मुहूर्तकः॥मुहूर्तानामपि त्रिंशदहोरात्रं प्रचक्षते ॥४ ॥त्रिंशत्संख्यैरहोरात्रैर्मासः पक्षद्वयात्मकः
॥५॥ ज्ञेयं पित्र्यमहोरात्रं मासः कृष्णसितात्मकः ॥ ६ ॥ मासैस्तैरयनं षड्भिर्वर्षं द्वे चायने मतम् ॥ लौकिकेनैव मानेन अब्दो यो मानुषः स्मृतः ॥
॥ ७ ॥ एतद्दिव्यमहोरात्रमिति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ दक्षिणं चायनं रात्रिस्तथोदगयनं दिनम् ॥ ८ ॥ मासस्त्रिंशदहोरात्रैर्दिव्यो मानुषवत्स्मृतः ॥
संवत्सरोऽपि देवानां मासैर्द्वादशभिस्तथा ॥ ९॥ त्रीणि वर्षशतान्येव षष्टिवर्षयुतान्यपि ॥ दिव्यस्संवत्सरो ज्ञेयो मानुषेण प्रकीर्तितः ॥ १० ॥
दिव्येनैव प्रमाणेन युगसंख्या प्रवर्तते ॥ चत्वारि भारते वर्षे युगानि कवयो विदुः ॥११॥ पूर्वं कृतयुगं नाम ततस्त्रेता विधीयते ॥ द्वापरं च कलिश्चैव
युगान्येतानि कृत्स्नशः ॥ १२॥ चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ॥ तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥ १३ ॥ इतरेषु ससं
ध्येषु ससंध्यांशेषु च त्रिषु ॥ एकापायेन वर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ १४ ॥ एतद्द्वादशसाहस्रं साधिकं च चतुर्युगम् ॥ चतुर्युगसहस्रं यत्संकल्प
इति कथ्यते ॥ १५ ॥ चतुर्युगैकसप्तत्या मनोरंतरमुच्यते ॥ कल्पे चतुर्दशैकस्मिन्मनूनां परिवृत्तयः ॥ १६ ॥ एतेन क्रमयोगेन कल्पमन्वंतराणि
च ॥ सप्रजानि व्यतीतानि शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १७ ॥अज्ञेयत्वाच्च सर्वेषामसंख्येयतया पुनः॥ शक्यो नैवानुपूर्व्याद्वै तेषां वक्तुं सुविस्तरः॥१८ ॥
कल्पो नाम दिवा प्रोक्तो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः॥ कल्पानां वै सहस्रं च ब्राह्मं वर्षमिहोच्यते ॥ १९ ॥ वर्षाणामष्टसाहस्रं यच्च तद्ब्रह्मणो युगम् ॥सवनं
युगसाहस्रं ब्रह्मणः पद्मजन्मनः ॥ २० ॥ सवनानां सहस्रं च त्रिगुणं त्रिवृतं तथा ॥ कल्प्यते सकलः कालो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः॥२१॥तस्य वै दिवसे
यांति चतुर्दश पुरंदराः॥शतानि मासे चत्वारि विंशत्या सहितानि च ॥२२॥अब्दे पंच सहस्राणि चत्वारिंशद्युतानि च ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि पंच
लक्षाणि चायुषि ॥ २३ ॥ ब्रह्मा विष्णोर्दिने चैको विष्णू रुद्रदिने तथा ॥ ईश्वरस्य दिने रुद्रस्सदाख्यस्य तथेश्वरः ॥ २४ ॥ साक्षाच्छिवस्य तत्सं
ख्यस्तथा सोऽपि सदाशिवः ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि पंचलक्षाणि चायुषि ॥ २५ ॥ तस्मिन्साक्षाच्छिवेनैष कालात्मा सम्प्रवर्तते ॥ यत्तत्सृष्टे
स्समाख्यातं कालान्तरमिह द्विजाः॥२६॥एतत्कालान्तरं ज्ञेयमहर्वै परमेश्वरम् ॥ रात्रिश्च तावती ज्ञेया परमेशस्य कृत्स्नशः॥२७॥ अहस्तस्य तु या
सृष्टी रात्रिश्च प्रलयः स्मृतः ॥ अहर्न विद्यते तस्य न रात्रिरिति धारयेत् ॥ २८ ॥ एषोऽपचारः क्रियते लोकानां हितकाम्यया ॥ प्रजाः प्रजानां
पतयो मूर्तयश्च सुरासुराः ॥ २९ ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महाभूतानि पंच च ॥ तन्मात्राण्यथ भूतादिर्बुद्धिश्च सह दैवतैः॥ ३० ॥ अहस्तिष्ठंति

सर्वाणि परमेशस्य धीमतः ॥ अहरंते प्रलीयन्ते रात्र्यन्ते विश्वसंभवः ॥ ३१ ॥ यो विश्वात्मा कर्मकालस्वभावाद्यर्थे शक्तिर्यस्य नोल्लंघनीया ॥
यस्यैवाज्ञाधीनमेतत्समस्तं नमस्तस्मै महते शंकराय ॥ ३२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे कालप्रभावे
त्रिदेवायुर्वर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कथं जगदिदं कृत्स्नं विधाय च निधाय च ॥ आज्ञया परमां क्रीडां करोति परमे
श्वरः ॥ १ ॥ किं तत्प्रथमसंभूतं केनेदमखिलं ततम् ॥ केन वा पुनरेवेदं ग्रस्यते पृथुकुक्षिणा ॥ २ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ शक्तिः प्रथमसम्भूता शा
न्त्यतीतपदोत्तरा ॥ ततो माया ततोऽव्यक्तं शिवाच्छक्तिमतः प्रभोः ॥ ३ ॥ शान्त्यतीतपदं शक्तेस्ततः शान्तिपदं क्रमात् ॥ ततो विद्यापदं तस्मात्प्र
तिष्ठापदसम्भवः ॥ ४ ॥ निवृत्तिपदमुत्पन्नं प्रतिष्ठापदतः क्रमात् ॥ एवमुक्ता समासेन सृष्टिरीश्वरचोदिता ॥ ५ ॥ आनुलोम्यात्तथैतेषां प्राति
लोम्येन संहृतिः ॥ अस्मात्पञ्चपदोद्दिष्टात्परस्स्रष्टा समिष्यते ॥ ६ ॥ कलाभिः पंचभिर्व्याप्तं तस्माद्विश्वमिदं जगत् ॥ अव्यक्तं कारणं यत्तदात्मना
समनुष्ठितम् ॥ ७ ॥ महदादिविशेषांतं सृजतीत्यपि संमतम् ॥ किंतु तत्रापि कर्तृत्वं नाव्यक्तस्य न चात्मनः ॥ ८ ॥ अचेतनत्वात्प्रकृतेरज्ञत्वा
त्पुरुषस्य च ॥ प्रधानपरमाण्वादि यावत्किञ्चिदचेतनम् ॥ ९ ॥ तत्कर्तृकं स्वयं दृष्टं बुद्धिमत्कारणं विना ॥ जगच्च कर्तृसापेक्षं कार्यं साव
यवं यतः ॥ १० ॥ तस्माच्छक्तस्स्वतन्त्रो यः सर्वशक्तिश्च सर्ववित् ॥ अनादिनिधनश्चायं महदैश्वर्यसंयुतः ॥ ११ ॥ स एव जगतः कर्ता महा
देवो महेश्वरः ॥ पाता हर्ता च सर्वस्य ततः पृथगनन्वयः ॥ १२ ॥ परिणामः प्रधानस्य प्रवृत्तिः पुरुषस्य च ॥ सर्वं सत्यव्रतस्यैव शासनेन प्रवर्तते
॥ १३ ॥ इतीयं शाश्वती निष्ठा सतां मनसि वर्तते ॥ न चैनं पक्षमाश्रित्य वर्तते स्वल्पचेतनः ॥ १४ ॥ यावदादिसमारंभो यावद्यः प्रलयो महान् ॥
तावदप्येति सकलं ब्रह्मणः शरदां शतम् ॥ १५ ॥ परमित्यायुषो नाम ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ तत्पराख्यं तदर्द्धं च परार्द्धमभिधीयते ॥ १६ ॥
परार्द्धद्वयकालांते प्रलये समुपस्थिते ॥ अव्यक्तमात्मनः कार्यमादायात्मनि तिष्ठति ॥ १७ ॥ आत्मन्यवस्थितेऽव्यक्ते विकारे प्रतिसंहृते ॥ साध
र्म्येणाधितिष्ठेते प्रधानपुरुषावुभौ ॥ १८ ॥ तमःसत्त्वगुणावेतौ समत्वेन व्यवस्थितौ ॥ अनुद्रिक्तावनन्तौ तावोतप्रोतौ परस्परम् ॥ १९ ॥ गुणसाम्ये
तदा तस्मिन्नविभागे तमोदये ॥ शांतवातैकनीरे च न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ २० ॥ अप्रज्ञाते जगत्यस्मिन् एक एव महेश्वरः ॥ उपास्य रजनीं
कृत्स्नां परां माहेश्वरीं ततः ॥ २१ ॥ प्रभातायां तु शर्वर्या प्रधानपुरुषावुभौ ॥ प्रविश्य क्षोभयामास मायायोगान्महेश्वरः ॥ २२ ॥ ततः पुनरशेषाणां
भूतानां प्रभवाप्ययात् ॥ अव्यक्तादभवत्सृष्टिराज्ञया परमेष्ठिनः ॥ २३ ॥ विश्वोत्तरोत्तरविचित्रमनोरथस्य यस्यैकशक्तिशकले सकलस्समाप्तः ॥

आत्मानमध्वपतिमध्वविदो वदंति तस्मै नमः सकललोकविलक्षणाय ॥ २४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे सृष्टि
पालनप्रलयकर्तृत्ववर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ वायुरुवाच ॥ पुरुषाधिष्ठितात्पूर्वमव्यक्तादीश्वराज्ञया॥ बुद्ध्यादयो विशेषांता विकाराश्चाभवन्
क्रमात् ॥ १ ॥ ततस्तेभ्यो विकारेभ्यो रुद्रो विष्णुः पितामहः॥ कारणत्वेन सर्वेषां त्रयो देवाः प्रजज्ञिरे ॥२॥ सर्वतो भुवनव्याप्तिशक्तिमव्याहतां
क्वचित् ॥ ज्ञानमप्रतिमं शश्वदैश्वर्यं चाणिमादिकम् ॥३॥ सृष्टिस्थितिलयाख्येषु कर्मसु त्रिषु हेतुताम् ॥ प्रभुत्वेन सहैतेषां प्रसीदति महेश्वरः ॥४॥
कल्पान्तरे पुनस्तेषामस्पर्द्धाबुद्धिमोहिनाम् ॥ सर्गरक्षालयाचारं प्रत्येकं प्रददौ च सः ॥ ५ ॥ एते परस्परोत्पन्ना धारयन्ति परस्परम् ॥ पर
स्परेण वर्द्धंते परस्परमनुव्रताः ॥ ६ ॥ क्वचिद्ब्रह्मा क्वचिद्विष्णुः क्वचिद्रुद्रः प्रशस्यते ॥ नानेन तेषामाधिक्यमैश्वर्यं चातिरिच्यते ॥७॥ मूर्खा निंदंति
तान्वाग्भिः संरंभाभिनिवेशिनः ॥ यातुधाना भवंत्येव पिशाचाश्च न संशयः ॥ ८ ॥ देवो गुणत्रयातीतश्चतुर्व्यूहो महेश्वरः ॥ सकलस्सकलाधारश
क्तेरुत्पत्तिकारणम् ॥ ९ ॥ सोऽयमात्मा त्रयस्यास्य प्रकृतेः पुरुषस्य च ॥ लीलाकृतजगत्सृष्टिरीश्वरत्वे व्यवस्थितः ॥ १० ॥ यस्सर्वस्मात्परो
नित्यो निष्कलः परमेश्वरः ॥ स एव च तदाधारस्तदात्मा तदधिष्ठितः ॥ ११ ॥ तस्मान्महेश्वरश्चैव प्रकृतिः पुरुषस्तथा ॥ सदाशिवो भवो
विष्णुर्ब्रह्मा सर्वं शिवात्मकम् ॥ १२ ॥ प्रधानात्प्रथमं जज्ञे वृद्धिः ख्यातिर्मतिर्महान् ॥ महत्तत्त्वस्य संक्षोभादहंकारस्त्रिधाऽभवत् ॥ १३ ॥
अहंकारश्च भूतानि तन्मात्राणींद्रियाणि च ॥ वैकारिकादहंकारात्सत्त्वोद्रिक्तात्तु सात्त्विकः ॥ १४ ॥ वैकारिकः स सर्गस्तु युगपत्संप्रवर्त
ते ॥ बुद्धीन्द्रियाणि पंचैव पंचकर्मेंद्रियाणि च ॥ १५ ॥ एकादशं मनस्तत्र स्वगुणेनोभयात्मकम् ॥ तमोयुक्तादहंकाराद्भूततन्मात्रसं
भवः ॥ १६ ॥ भूतानामादिभूतत्वाद्भूतादिः कथ्यते तु सः ॥ भूतादेश्शब्दमात्रं स्यात्तत्र चाकाशसंभवः ॥ १७ ॥ आकाशात्स्पर्श
उत्पन्नः स्पर्शाद्वायुसमुद्भवः ॥ वायो रूपं ततस्तेजस्तेजसो रससंभवः ॥ १८ ॥ रसादापस्समुत्पन्नास्ताभ्यो गन्धसमुद्भवः ॥ गन्धाच्च
पृथिवी जाता भूतेभ्योऽन्यच्चराचरम् ॥ १९ ॥ पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ॥ महदादिविशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ॥ २० ॥
तत्र कार्यं च करणं संसिद्धं ब्रह्मणोयदा ॥ तदंडे सुप्रवृद्धोऽभूत् क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥ २१ ॥ स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ॥
आदिकर्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥ २२ ॥ तस्येश्वरस्य प्रतिमा ज्ञानवैराग्यलक्षणा ॥ धर्मैश्वर्यकरी बुद्धिर्ब्राह्मी यज्ञेऽभिमानिनः ॥ २३ ॥
अव्यक्ताज्जायते तस्य मनसा यद्यदीप्सितम् ॥ वशीकृतत्वात्त्रैगुण्यात्सापेक्षत्वात्स्वभावतः ॥ २४ ॥ त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैलोक्ये संप्रवर्तते ॥

सृजते ग्रसते चैव वीक्षते च त्रिभिस्स्वयम्॥२५॥ चतुर्मुखस्तु ब्रह्मत्वे कालत्वे चांतकस्स्मृतः ॥ सहस्रमूर्द्धा पुरुषस्तिस्रोऽवस्थास्स्वयंभुवः॥२६॥सत्त्वं
रजश्च ब्रह्मा च कालत्वे च तमो रजः ॥ विष्णुत्वे केवलं सत्त्वं गुणवृद्धिस्त्रिधा विभो ॥२७॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् कालत्वे संक्षिपत्यपि ॥ पुरुषत्वे
ऽत्युदासीनः कर्म च त्रिविधं विभोः॥२८॥एवं त्रिधा विभिन्नत्वाद्ब्रह्मा त्रिगुण उच्यते ॥ चतुर्द्धा प्रविभक्तत्वाच्चतुर्व्यूहः प्रकीर्तितः॥२९॥आदित्वादा
दिदेवोऽसावजातत्वादजः स्मृतः॥ पाति यस्मात्प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्मृतः ॥३०॥ हिरण्मयस्तु यो मेरुस्तस्योल्वं सुमहात्मनः ॥ गर्भोदकं
समुद्राश्च जरायुश्चापि पर्वताः ॥३१॥तस्मिन्नंडे त्विमे लोका अंतर्विश्वमिदं जगत् ॥ चंद्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना॥३२॥अद्भिर्दशगुणा
भिस्तु बाह्यतोऽण्डं समावृतम् ॥ आपो दशगुणेनैव तेजसा बहिरावृताः॥३३॥तेजो दशगुणेनैव वायुना बहिरावृतम् ॥ आकाशेनावृतो वायुः खं च भू
तादिनावृतम्॥३४॥भूतादिर्महता तद्वदव्यक्तेनावृतो महान् ॥ एतैरावरणैरण्डं सप्तभिर्बहिरावृतम्॥३५॥एतदावृत्त्य चान्योन्यमष्टौ प्रकृतयः स्थिताः ॥
सृष्टिपालनविध्वंसकर्मकर्त्र्यो द्विजोत्तमाः ॥ ३६ ॥ एवं परस्परोत्पन्ना धारयंति परस्परम् ॥ आधाराधेयभावेन विकारास्तु विकारिषु ॥३७॥ कूर्मोऽ
गानि यथा पूर्वं प्रसार्य्य विनियच्छति ॥ विकारांश्च तथाव्यक्तं सृष्ट्वा भूयो नियच्छति ॥ ३८ ॥ अव्यक्तप्रभवं सर्वमानुलोम्येन जायते ॥ प्राप्ते प्रलय
काले तु प्रातिलोम्येऽनुलीयते ॥३९॥ गुणाः कालवशादेव भवंति विषमाः समाः ॥ गुणसाम्ये लयो ज्ञेयो वैषम्ये सृष्टिरुच्यते ॥४०॥ तदिदं ब्रह्मणो
योनिरेतदंडं घनं महत् ॥ ब्रह्मणः क्षेत्रमुद्दिष्टं ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उच्यते॥४१॥इतीदृशानामण्डानां कोटयो ज्ञेयाः सहस्रशः ॥ सर्वगतत्वात्प्रधानस्य तिर्यगूर्ध्व
मधः स्थिताः ॥ ४२ ॥ तत्र तत्र चतुर्वक्त्रा ब्रह्माणो हरयो भवाः॥ सृष्टाः प्रधानेन तथा लब्ध्वा शंभोस्तु सन्निधिम् ॥४३॥ महेश्वरः परो व्यक्तादं
डमव्यक्तसंभवम् ॥अण्डाज्जज्ञे विभुर्ब्रह्मा लोकास्तेन कृतास्त्विमे ॥ ४४ ॥ अबुद्धिपूर्वः कथितो मयैष प्रधानसर्गः प्रथमः प्रवृत्तः ॥ आत्यंतिकश्च
प्रलयोऽन्तकाले लीलाकृतः केवलमीश्वरस्य ॥४५॥यत्तत्स्मृतं कारणमप्रमेयं ब्रह्मा प्रधानं प्रकृतेः प्रसूतिः॥ अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यं शुक्लं सुरक्तं
पुरुषेण युक्तम् ॥ ४६॥ उत्पादकत्वाद्रजसोऽतिरेकाल्लोकस्य संतानविवृद्धिहेतून् ॥ अष्टौ विकारानपि चादिकाले सृष्ट्वा समश्नाति तथांतकाले ॥४७॥
प्रकृत्यवस्थापितकारणानां या च स्थितिर्या च पुनः प्रवृत्तिः ॥ तत्सर्वमप्राकृतवैभवस्य संकल्पमात्रेण महेश्वरस्य ॥ ४८ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां ब्रह्मांडस्थितिवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥ मुनय ऊचुः ॥ मन्वंतराणि सर्वाणि कल्पभेदांश्च सर्वशः ॥
तेष्ववांतरसर्गं च प्रतिसर्गं च नो वद ॥ १ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ कालसंख्याविवृतस्य परार्द्धो ब्रह्मणस्स्मृतः ॥ तावांश्चैवास्य कालोऽन्यस्तस्यांते

प्रतिसृज्यते ॥ २ ॥ दिवसे दिवसे तस्य ब्रह्मणः पूर्वजन्मनः ॥ चतुर्दशमहाभागा मनूनां परिवृत्तयः ॥ ३ ॥ अनादित्वादनंतत्वादजेयत्वा
कृत्स्नशः ॥ मन्वंतराणि कल्पाश्च न शक्या वचनात्पृथक् ॥ ४ ॥ उक्तेष्वपि च सर्वेषु शृण्वतां वो वचो मम ॥ किमिहास्ति फलं तस्मात्र पृथक्
पङ्कजासने ॥ ५ ॥ य एव खलु कल्पेषु कल्पः संप्रति वर्तते ॥ तत्र संक्षिप्य वर्तंते सृष्टयः प्रतिसृष्टयः ॥ ६ ॥ यस्त्वयं वर्तते कल्पो वाराहो नाम
नामतः ॥ अस्मिन्नपि द्विजश्रेष्ठा मनवस्तु चतुर्दश ॥ ७ ॥ स्वायंभुवादयस्सप्त सप्त सावर्णिकादयः ॥ तेषु वैवस्वतो नाम सप्तमो वर्तते मनुः
॥ ८ ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु सर्गसंहारवृत्तयः ॥ प्रायः समा भवंतीति तर्कः कार्यो विजानता ॥ ९ ॥ पूर्वकल्पे परावृत्ते प्रवृत्ते कालमारुते ॥ समुन्मूलित
शैलेषु वृक्षेषु च वनेषु च ॥ १० ॥ जगंति तृणवत्त्रीणि देवे दहति पावके ॥ वृष्ट्या भुवि निषिक्तायां विधेलेष्वर्णवेषु च ॥ ११ ॥ दिक्षु सर्वासु
मग्नासु वारिपूरे महीयसि ॥ तदद्भिश्चटुलाक्षेपैस्तरंगभुजमंडलैः ॥ १२ ॥ प्रारब्धचंडनृत्येषु ततः प्रलयवारिषु ॥ ब्रह्मा नारायणो भूत्वा सुष्वाप
सलिले सुखम् ॥ १३ ॥ इमं चोदाहरन्मंत्रं श्लोकं नारायणं प्रति ॥ तं शृणुध्वं मुनिश्रेष्ठास्तदर्थं चाक्षराश्रयम् ॥ १४ ॥ आपो नारा इति
प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥ अयनं तस्य ता यस्मात्तेन नारायणः स्मृतः ॥ १५ ॥ शिवयोगमयीं निद्रां कुर्वन्तं त्रिदशेश्वरम् ॥ बद्धांजलि
पुटास्सिद्धा जनलोकनिवासिनः ॥१६॥ स्तोत्रैः प्रबोधयामासुः प्रभातसमये सुराः ॥ यथा सृष्ट्यादिसमये ईश्वरं श्रुतयः पुरा ॥ १७॥ ततः प्रबुद्ध
उत्थाय शयनात्तोयमध्यगात् ॥ उदैक्षत दिशः सर्वा योगनिद्रालसेक्षणः ॥ १८ ॥ नापश्यत्स तदा किंचित्स्वात्मनो व्यतिरेकि यत् ॥ सविस्मय
इवासीनः परां चिंतामुपागमत् ॥ १९ ॥ क्व सा भगवती या तु मनोज्ञा महती मही ॥ नानाविधिमहाशैलनदीनगरकानना ॥ २० ॥ एवं संचिंतय
न्नसौ बुबुधे नैव भूस्थितिम् ॥ तदा सस्मार पितरं भगवंतं त्रिलोचनम् ॥ २१ ॥ स्मरणाद्देवदेवस्य भवस्यामिततेजसः ॥ ज्ञातवान्सलिले मग्नां
धरणीं धरणीपतिः ॥ २२ ॥ ततो भूमेस्समुद्धारं कर्तुकामः प्रजापतिः ॥ जलक्रीडोचितं दिव्यं वाराहं रूपमस्मरत् ॥ २३ ॥ महापर्वतवर्ष्माणं
महाजलदनिस्स्वनम् ॥ नीलमेघप्रतीकाशं दीप्तशब्दं भयानकम् ॥ २४ ॥ पीनवृत्तघनस्कंधपीनोन्नतकटीतटम् ॥ ह्रस्ववृत्तोरुजंघाग्रं सुतीक्ष्णखुरमं
डलम् ॥ २५ ॥ पद्मरागमणिप्रख्य वृत्तभीषणलोचनम् ॥ वृत्तदीर्घमहागात्रं स्तब्धकर्णस्थलोज्ज्वलम् ॥ २६ ॥ उदीर्णोच्छ्वासनिश्वासघूर्णितप्र
लयार्णवम् ॥ विस्फुरत्सुसटाच्छन्नकपोलस्कंधबंधुरम् ॥ २७ ॥ मणिभिर्भूषणैश्चित्रैर्महारत्नैः परिष्कृतम् ॥ विराजमानं विद्युद्भिर्मेघसंघमिवोन्नतम्
॥ २८ ॥ आस्थाय विपुलं रूपं वाराहममितं विधिः ॥ पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलम् ॥२९॥ स तदा शुशुभेऽतीव सूकरो गिरिसंनिभः ॥

लिंगाकृतेर्मेदेशस्य [illegible] गतो यथा ॥ २० ॥ ततस्तु सलिले मग्नां पृथिवीं पृथिवीधरः ॥ उद्धृत्यालिंग्य दंष्ट्राभ्यामुन्ममज्ज रसातलात् ॥२१॥ तं
दृष्ट्वा मुनयः सिद्धा जनलोकनिवासिनः ॥ [illegible] तस्य पुष्पैरवाकिरन् ॥२२॥ वपुर्महावराहस्य शुशुभे पुष्पसंवृतम् ॥ पतद्भिरिव खद्योतैः
प्रांशुरंजनपर्वतः ॥ २३ ॥ ततः संस्थानमानीय वराहो महतीं महीम् ॥ स्वमेव रूपमास्थाय स्थापयामास वै विभुः ॥ २४ ॥ पृथिवीं च समीकृत्य
पृथिव्यां स्थापयन् गिरीन् ॥ भूरादींश्चतुरो लोकान् कल्पयामास पूर्ववत् ॥२५॥ इति स ह महतीं महीं महीध्रैः प्रलयमहाजलधेरधस्थमभ्यात् ॥
उपरि च विनिवेश्य विश्वकर्मा चरमचरं च जगत्ससर्ज भूयः ॥ २६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वा० पू० सृष्ट्यादिवर्णनं नामैकादशो-
ध्यायः ॥ ११ ॥ वायुरुवाच ॥ सर्गं चिंतयतस्तस्य तदा वै बुद्धिपूर्वकम् ॥ प्रध्यानकाले मोहस्तु प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥ १ ॥ तमोमोहो महामो-
हस्तामिस्त्रश्चान्धसंज्ञितः ॥ अविद्या पञ्चमी चैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ २ ॥ पञ्चधाऽवस्थितः सर्गो ध्यायतस्त्वभिमानिनः ॥ सर्व्वतस्तमसातीव
बीजकुम्भवदावृतः ॥ ३ ॥ बहिरन्तश्चाप्रकाशः स्तब्धो निःसंज्ञ एव च ॥ तस्मात्तेषां वृता बुद्धिर्मुखानि करणानि च ॥ ४ ॥ तस्मात्ते संवृतात्मानो
नगा मुख्याः प्रकीर्तिताः ॥ तं दृष्ट्वाऽसाधकं ब्रह्मा प्रथमं सर्गमीदृशम् ॥ ५ ॥ अप्रसन्नमना भूत्वा द्वितीयं सोऽभ्यमन्यत ॥ तस्याभिध्यायतः सर्गं
तिर्यक्स्रोतोऽभ्यवर्तत ॥ ६ ॥ अन्तःप्रकाशास्तिर्यञ्चश्च आवृताश्च बहिः पुनः ॥ पश्वात्मानस्ततो जाता उत्पथग्राहिणश्च ते ॥ ७ ॥ तमप्यसाधकं
ज्ञात्वा सर्गमन्यममन्यत ॥ तदोर्ध्वस्रोतसो वृत्तो देवसर्गस्तु सात्त्विकः ॥ ८ ॥ ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तश्च नावृताः ॥ प्रकाशा बहिरन्तश्च
स्वभावादेव संज्ञिताः ॥९॥ ततोऽभिध्यायतोऽव्यक्तादर्व्वाक्स्रोतस्तु साधकः ॥ मनुष्यनामा सञ्जातः सर्गो दुःखसमुत्कटः ॥ १० ॥ प्रकाशा बहि-
रन्तस्ते तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः ॥ पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गश्चतुर्धा संव्यवस्थितः ॥ ११ ॥ विपर्य्ययेण शक्त्या च तुष्ट्या सिद्ध्या तथैव च ॥ तेऽपरि-
ग्राहिणः सर्वे संविभागरताः पुनः ॥ १२ ॥ खादनाश्चाप्यशीलाश्च भूताद्याः परिकीर्त्तिताः ॥ प्रथमो महतः सर्गो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ १३ ॥
तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते ॥ वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः ॥ १४ ॥ इत्येष प्रकृतेः सर्गः सम्भूतोऽबुद्धिपूर्वकः ॥
मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ॥ १५ ॥ तिर्य्यक्स्रोतस्तु यः प्रोक्तस्तिर्य्यग्योनिः स पञ्चमः ॥ तदूर्ध्वस्रोतसः षष्ठो देवसर्गस्तु सं-
स्मृतः ॥ १६ ॥ ततोऽर्वाक्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः कौमारो नवमः स्मृतः ॥ १७ ॥ प्राकृताश्च त्रयः पूर्वे सर्गा-
स्तेऽबुद्धिपूर्व्वकाः ॥ बुद्धिपूर्व्वं प्रवर्त्तन्ते मुख्याद्याः पञ्च वैकृताः ॥ १८ ॥ अग्रे ससर्ज वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ॥ सनन्दं सनकं चैव विद्वां-

सश्च सनातनम् ॥ १९ ॥ ऋभुं सनत्कुमारश्च पूर्वमेव प्रजापतिः ॥ सर्वे ते योगिनो ज्ञेया वीतरागा विमत्सराः ॥२०॥ ईश्वरासक्तमनसो न चक्रुः
सृष्टये मतिम् ॥ तेषु सृष्ट्यनपेक्षेषु गतेषु सनकादिषु ॥ २१ ॥ स्रष्टुकामः पुनर्ब्रह्मा ततापं परमं तपः ॥ तस्यैवं तप्यमानस्य न किंचित्समवर्तत ॥
॥ २२ ॥ ततो दीर्घेण कालेन दुःखात्क्रोधो व्यजायत ॥ क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः ॥ २३ ॥ ततस्तेभ्योऽश्रुबिन्दुभ्यो भूताः प्रेताः
स्तदाभवन् ॥ सर्वांस्तानश्रुजान्दृष्ट्वा ब्रह्मात्मानमनिंदत ॥ २४ ॥ तस्य तीव्राऽभवन्मूर्च्छा क्रोधामर्षसमुद्भवा ॥ मूर्च्छितस्तु जहौ प्राणान्क्रोधाविष्टः
प्रजापतिः ॥ २५ ॥ ततः प्राणेश्वरो रुद्रो भगवान्नीललोहितः ॥ प्रसादमतुलं कर्तुं प्रादुरासीत्प्रभोर्मुखात् ॥२६॥ दशधा चैकधा चक्रे स्वात्मानं प्रभुरी-
श्वरः ॥ ते तेनोक्ता महात्मानो दशधा चैकधा कृताः ॥२७॥ यूयं सृष्टा मया वत्सा लोकानुग्रहकारणात् ॥ तस्मात्सर्वस्य लोकस्य स्थापनाय हिताय
च ॥ २८ ॥ प्रजासन्तानहेतोश्च प्रयतध्वमतन्द्रिताः ॥ एवमुक्ताश्च रुरुदुर्दुद्रुवुश्च समन्ततः ॥ २९ ॥ रोदनाद् द्रावणाच्चैव ते रुद्रा नामतः स्मृताः ॥
ये रुद्रास्ते खलु प्राणा ये प्राणास्ते महात्मकाः ॥ ३० ॥ ततो मृतस्य देवस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ घृणी ददौ पुनः प्राणान्ब्रह्मपुत्रो महेश्वरः ॥३१॥
ये रुद्रवदनो रुद्रः प्राणप्रत्यागमाद्विभोः ॥ अभ्यभाषत विश्वेशो ब्रह्माणं परमं वचः ॥३२॥ मा भैर्मा भैर्महाभाग विरिंचे जगतां गुरो ॥ मया ते
प्राणेताः प्राणाः सुखमुत्तिष्ठ सुव्रत ॥ ३३ ॥ स्वप्नानुभूतमिव तच्छ्रुत्वा वाक्यं मनोहरम् ॥ हरं निरीक्ष्य शनकैर्नेत्रैः फुल्लाम्बुजप्रभैः ॥ ३४ ॥
तथा प्रत्यागतप्राणः स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ उवाच वचनं ब्रह्मा तमुद्दिश्य कृतांजलिः ॥ ३५ ॥ त्वं हि दर्शनमात्रेण चानन्दयसि मे
मनः ॥ को भवान् विश्वमूर्त्या वा स्थित एकादशात्मकः ॥ ३६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा व्याजहार महेश्वरः ॥ स्पृशन् कराभ्यां ब्रह्माणं सुसुखाभ्यां
सुरेश्वरः ॥ ३७ ॥ मां विद्धि परमात्मानं तव पुत्रत्वमागतम् ॥ एते चैकादश रुद्रास्त्वां सुरक्षितुमागताः ॥ ३८ ॥ तस्मात्तीव्रामिमाम्मूर्च्छां विधूय
मदनुग्रहात् ॥ प्रबुद्धस्व यथापूर्वं प्रजा वै स्रष्टुमर्हसि ॥ ३९ ॥ एवं भगवता प्रोक्तो ब्रह्मा प्रीतमना ह्यभूत् ॥ नामाष्टकेन विश्वात्मा तुष्टाव परमे-
श्वरम् ॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमस्ते भगवन् रुद्र भास्करामिततेजसे ॥ नमो भवाय देवाय रसायाम्बुमयात्मने ॥ शर्वाय क्षितिरूपाय नन्दीसुर-
भये नमः ॥ ४१ ॥ ईशाय वसवे तुभ्यं नमस्स्पर्शमयात्मने ॥ पशूनां पतये चैव पावकायातितेजसे ॥भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते नमः ॥
॥ ४२॥ उग्रायोग्रस्वरूपाय यजमानात्मने नमः ॥ महादेवाय सोमाय नमोऽस्त्वमृतमूर्तये ॥ ४३ ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रार्थ-
यामास विश्वेशं गिरा प्रणतिपूर्वया ॥ ४४ ॥ भगवन् भूतभव्येश मम पुत्र महेश्वर ॥ सृष्टिहेतोस्त्वमुत्पन्नो ममांगेऽनंगनाशन ॥ ४५॥ तस्मान्महति

 कार्येऽस्मिन् व्यापृतस्य जगत्प्रभो ॥ सहायं कुरु सर्वत्र स्रष्टुमर्हसि सत्प्रजाः ॥४६॥ तेनैषां पावितो देवो रुद्रस्त्रिपुरमर्दनः ॥ बाढमित्येव तां वाणीं
प्रतिजग्राह शंकरः ॥४७॥ ततस्स भगवान् ब्रह्मा हृष्टं तमभिनंद्य च ॥ स्रष्टुं तेनाभ्यनुज्ञातस्तथान्याश्चासृजत्प्रजाः ॥ ४८॥ मरीचिभृग्वंगिरसः पुल-
 स्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ दक्षमत्रिं वसिष्ठं च सोऽसृजन्मनसैव च॥ पुरस्तादसृजद्ब्रह्मा धर्मं संकल्पमेव च॥४९॥ इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा द्वादशादौ प्रकीर्तिताः ॥
सह रुद्रेण संभूताः पुराणा गृहमेधिनः॥५०॥ तेषां द्वादश वंशाः स्युर्दिव्या देवगणान्विताः॥ प्रजावंतः क्रियावंतो महर्षिभिरलंकृताः॥५१॥ अथ देवासुर-
पितॄन् मनुष्यांश्च चतुष्टयम्॥ सह रुद्रेण सिसृक्षुरंभस्येतानि वै विधिः॥५२॥ स सृष्ट्यर्थं समाधाय ब्रह्मात्मानमयूयुजत्॥ मुखादजनयद्देवान् पितॄंश्चैवोपप-
त्तः॥५३॥ जघनादसुरान् सर्वान् प्रजनादपि मानुषान्॥ अवस्करे क्षुधाविष्टा राक्षसास्तस्य जज्ञिरे॥५४॥ पुत्रास्तमोरजःप्राया बलिनस्ते निशाचराः॥
सर्पा यक्षास्तथा भूता गंधर्वाः संप्रजज्ञिरे॥५५॥ वयांसि पक्षतस्सृष्टाः पक्षिणो वक्षसोऽसृजत्॥ मुखतोऽजांस्तथा पार्श्वादुरगांश्च विनिर्ममे॥५६॥ पद्भ्यां
चाश्वान्समातंगान् शरभान् गवयान् मृगान् ॥ उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यंकूनन्यांश्च जातयः॥५७॥ ओषध्यः फलमूलानि रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ गायत्रीं
च ऋचं चैव त्रिवृत्साम रथंतरम् ॥ ५८ ॥ अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् ॥ यजूंषि त्रैष्टुभं छंदः स्तोमं पञ्चदशं तथा ॥५९॥ बृहत्साम
तथोक्थं च दक्षिणादसृजन्मुखात् ॥ सामानि जगतीछंदस्स्तोमं सप्तदशं तथा॥६०॥ वैरूप्यमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन् मुखात् ॥ एकविंशमथर्वाण-
माप्तोर्यामाणमेव च ॥६१॥ अनुष्टुभं स वैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥ उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ ६२ ॥ यक्षाः पिशाचा गन्धर्वा-
स्तथैवाप्सरसां गणाः ॥ नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोरगाः ॥६३॥ अव्ययं चैव यदिदं स्थाणु स्थावरजंगमम् ॥ तेषां वै यानि कर्माणि प्राक्सृ-
ष्टानि प्रपेदिरे ॥ ६४ ॥ तान्येव ते प्रपद्यंते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते ॥ ६५ ॥ तद्भाविताः प्रपद्यंते तस्मा-
त्तत्तस्य रोचते ॥ महाभूतेषु नानात्वमिंद्रियार्थेषु मूर्त्तिषु ॥६६॥ विनियोगं च भूतानां धातैव व्यदधत्स्वयम् ॥ नाम रूपं च भूतानां प्राकृतानां
प्रपञ्चनम् ॥ ६७ ॥ वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममेऽसौ पितामहः ॥ आर्षाणि चैव नामानि याश्च वेदेषु वृत्तयः ॥ ६८ ॥ शर्वर्यन्ते प्रसूतानां तान्ये-
वैभ्यो ददावजः ॥ यथर्तावृतुलिंगानि नानारूपाणि पर्य्यये ॥६९॥ दृश्यंते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ इत्येष करणोद्भूतो लोकसर्गः स्व-
यंभुवः ॥ ७० ॥ महदाद्यो विशेषांतो विकारः प्रकृतेः स्वयम् ॥ चन्द्रसूर्यप्रभाजुष्टो ग्रहनक्षत्रमंडितः ॥ ७१ ॥ नदीभिश्च समुद्रैश्च पर्वतैश्च समावृ-

---

१ प्रजनार्थी ।

नः ॥ पुरैश्च विविधै रम्यैस्स्फीतैर्जनपदैस्तथा॥७२॥ तस्मिन् ब्रह्मवनेऽव्यक्तो ब्रह्मा चरति सर्ववित् ॥ अव्यक्तबीजप्रभव ईश्वरानुग्रहे स्थितः॥७३॥
बुद्धिस्कंधमहाशाख इन्द्रियांतरकोटरः ॥ महाभूतप्रमाणश्च विशेषामलपल्लवः ॥ ७४ ॥ धर्माधर्मसुपुष्पाढ्यः सुखदुःखफलोदयः ॥ आजीव्यः सर्व
भूतानां ब्रह्मवृक्षः सनातनः ॥७५ ॥द्यां मूर्द्धानं तस्य विप्रा वदंति खं वै नाभिं चंद्रसूर्यौ च नेत्रे॥दिशः श्रोत्रे चरणौ च क्षितिं च सोऽचिन्त्यात्मा
सर्वभूतप्रणेता ॥ ७६॥वक्त्रात्तस्य ब्राह्मणास्संप्रसूतास्तद्वक्षसः क्षत्रियाः पूर्वभागात्॥वैश्या ऊरुभ्यां तस्य पद्भ्यां च शूद्राः सर्वे वर्णा गात्रतः संप्रसूताः
॥ ७७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे सृष्टिवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भवता
कथिता सृष्टिर्भवस्य परमात्मनः ॥ चतुर्मुखमुखात्तस्य संशयो नः प्रजायते ॥ १ ॥ देवश्रेष्ठो विरूपाक्षो दीप्तशूलधरो हरः ॥ कालात्मा भगवान्
रुद्रः कपर्दी नीललोहितः ॥ २ ॥ सब्रह्मकमिमं लोकं सविष्णुमपि पावकम् ॥ यः संहरति संक्रुद्धो युगांते समुपस्थिते ॥ ३ ॥ यस्य ब्रह्मा च
विष्णुश्च प्रणामं कुरुतो भयात्॥लोकसंकोचकस्यास्य यस्य तौ वशवर्तिनौ॥४॥योऽयं देवः स्वकादंगाद्ब्रह्मविष्णू पुरासृजत्॥स एव हि तयोर्नित्यं
योगक्षेमकरः प्रभुः ॥ ५ ॥स कथं भगवान् रुद्र आदिदेवः पुरातनः ॥ पुत्रत्वमगमच्छंभुर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः॥६॥ प्रजापतिश्च विष्णुश्च रुद्रस्यैतौ
परस्परम् ॥ सृष्टौ परस्परस्यांगादिति प्रागपि शुश्रुम ॥ ७॥ कथं पुनरशेषाणां भूतानां हेतुभूतयोः॥गुणप्रधानभावेन प्रादुर्भावः परस्परात् ॥८॥ना
पृष्टं भवता किंचिन्नाश्रुतं च कथंचन ॥ भगवच्छिष्यभूतेन भवता सकलं स्मृतम् ॥९॥तत्त्वं वद यथा ब्रह्मा मुनीनामवदद्विभुः ॥वयं श्रद्दालवस्तात
श्रोतुमीश्वरसद्यशः ॥ १० ॥ वायुरुवाच ॥ स्थाने पृष्टमिदं विप्रा भवद्भिः प्रश्नकोविदैः ॥ इदमेव पुरा पृष्टो मम प्राह पितामहः ॥ ११ ॥ तदहं
सम्प्रवक्ष्यामि यथा रुद्रसमुद्भवः ॥ यथा च पुनरुत्पत्तिर्ब्रह्मविष्ण्वोः परस्परम् ॥ १२ ॥ त्रयस्ते कारणात्मानो जातास्साक्षान्महेश्वरात् ॥ चराच
रस्य विश्वस्य सर्गस्थित्यंतहेतवः ॥ १३ ॥ परमेश्वर्यसंयुक्ताः परमेश्वरभाविताः ॥ तच्छक्त्याधिष्ठिता नित्यं तत्कार्यकरणक्षमाः ॥ १४ ॥ पित्रा
नियमिताः पूर्वं त्रयोऽपि त्रिषु कर्मसु ॥ ब्रह्मा सर्गे हरिस्त्राणे रुद्रः संहरणे तथा ॥ १५ ॥ तथाप्यन्योन्यमात्सर्यादन्योन्यातिशयाशिनः ॥ तपसा
तोषयित्वा स्वं पितरं परमेश्वरम् ॥ १६ ॥ लब्ध्वा सर्वात्मना तस्य प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ ब्रह्मनारायणौ पूर्वं रुद्रः कल्पान्तरेऽसृजत् ॥ १७ ॥
कल्पान्तरे पुनर्ब्रह्मा रुद्रविष्णू जगन्मयः ॥ विष्णुश्च भगवान् रुद्रं ब्रह्माणमसृजत्पुनः १८ ॥ नारायणं पुनर्ब्रह्मा ब्रह्माणं च पुनर्भवः॥ एवं कल्पेषु
कल्पेषु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १९॥ परस्परेण जायंते परस्परहितैषिणः ॥ तत्तत्कल्पान्तवृत्तान्तमधिकृत्य महर्षिभिः ॥ २० ॥ प्रभावः कथ्यते

 तेषां परस्परसङ्घर्षात् ॥ शृणु तेषां कथां चित्रां पुण्यां पापप्रमोचिनीम् ॥ २१॥ कल्पे तत्पुरुषे वृत्तां ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ पुरा नारायणो नाम कल्पे
वै मेघवाहने ॥ २२ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु मेघो भूत्वावहद्धराम् ॥ तस्य भावं समालक्ष्य विष्णोर्विश्वजगद्गुरुः ॥ २३ ॥ सर्वस्सर्वात्मभावेन [illegible]
 शक्तिमव्ययाम् ॥ शक्तिं लब्ध्वा तु सर्वात्मा शिवात्सर्वेश्वरात्तदा ॥ २४ ॥ ससर्ज भगवान् विष्णुर्विश्वं विश्वसृजा सह ॥ विष्णोस्तद्वैभवं [illegible]
स्तेन पितामहः ॥ २५ ॥ ईर्ष्यया परया ग्रस्तः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ गच्छ विष्णो मया ज्ञातं तव सर्गस्य कारणम् ॥ आवयोरधिकश्चास्ति स रुद्रो
नात्र संशयः ॥ २६ ॥ तस्य देवाधिदेवस्य प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ स्रष्टा त्वं भगवानाद्यः पालकः परमार्थतः ॥ २७ ॥ अहं च तपसाराध्य रुद्रं त्रिद
शनायकम् ॥ त्वया सह जगत्सर्वं स्रक्ष्याम्यत्र न संशयः ॥ २८ ॥ एवं विष्णुमुपालभ्य भगवानब्जसम्भवः ॥ एवं विज्ञापयामास तपसा प्राप्य
शंकरम् ॥२९॥ भगवन् देवदेवेश विश्वेश्वर महेश्वर ॥ तव वामांगजो विष्णुर्दक्षिणांगभवो ह्यहम् ॥३०॥ मया सह जगत्सर्वं तथाप्यसृजदच्युतः ॥
स मत्सरादुपालब्धस्त्वदाश्रयबलान्मया ॥ ३१ ॥ मद्भावान्नाधिकस्तेतिभावस्त्वयि महेश्वरे ॥ त्वत्त एव समुत्पत्तिरावयोस्सदृशी यतः
॥ ३२ ॥ तस्य भक्त्या यथापूर्वं प्रसादं कृतवानसि ॥ तथा ममापि तत्सर्वं दातुमर्हसि शंकर ॥ ३३ ॥ इति विज्ञापितस्तेन भगवान् भगनेत्रहा ॥
न्यायेन वै ददौ सर्वं तस्यापि स घृणानिधिः ॥३४॥लब्ध्वैवमीश्वरादेव ब्रह्मा सर्वात्मतां क्षणात्॥त्वरमाणोऽथ संगम्य ददर्श पुरुषोत्तमम् ॥ ३५ ॥
क्षीरार्णवालये शुभ्रे विमाने सूर्यसन्निभे ॥ हेमरत्नान्विते दिव्ये मनसा तेन निर्मिते ॥ ३६ ॥ अनंतभोगशय्यायां शयानं पंकजेक्षणम् ॥ चतुर्भु
जमुदारांगं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ३७ ॥ शंखचक्रधरं सौम्यं चन्द्रबिंबसमाननम् ॥ श्रीवत्सवक्षसं देवं प्रसन्नमधुरस्मितम् ॥ ३८ ॥ धरामृदुकरां
भोजस्पर्शरक्तपदांबुजम् ॥ क्षीरार्णवामृतमिव शयानं योगनिद्रया ॥ ३९ ॥ तमसा कालरुद्राख्यं रजसा कनकांडजम् ॥ सत्त्वेन सर्वगं विष्णुं
निर्गुणत्वे महेश्वरम् ॥ ४० ॥ तं दृष्ट्वा पुरुषं ब्रह्मा प्रगल्भमिदमब्रवीत् ॥ग्रसामि त्वामहं विष्णो त्वमात्मानं यथा पुरा ॥ ४१॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ॥ ४२ ॥
प्रतिबुध्य पितामहम् ॥ उदैक्षत महाबाहुस्स्मितमीषच्चकार च ॥ ४२ ॥ तस्मिन्नवसरे विष्णुर्ग्रस्तस्तेन महात्मना ॥ सृष्टश्च ब्रह्मणा सद्यो भ्रुवोर्मध्या
द्यत्नतः ४३ ॥ तस्मिन्नवसरे साक्षाद्भगवानिन्दुभूषणः ॥ शक्तिं तयोरपि द्रष्टुमरूपो रूपमास्थितः ॥ ४४ ॥ प्रसादमतुलं कर्तुं पुरा दत्तवर
स्तयोः ॥ आगच्छत्तत्र यत्रेमौ ब्रह्मनारायणौ स्थितौ ॥४५॥ अथ तुष्टुवतुर्देवं प्रीतौ भीतौ च कौतुकात् ॥ प्रणेमतुश्च बहुशो बहुमानेन दूरतः ॥४६ ॥
भवोऽपि भगवानेतावनुगृह्य पिनाककृत् ॥ सादरं पश्यतोरेव तयोरंतरधीयत ॥ ४७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे

ब्रह्मविष्णुसृष्टिकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ प्रतिकल्पं प्रवक्ष्यामि रुद्राविर्भावकारणम् ॥ यतो विच्छिन्नसंताना
ब्रह्मसृष्टिः प्रवर्तते ॥१॥ कल्पेकल्पे प्रजाः सृष्ट्वा ब्रह्मा ब्रह्मांडसंभवः ॥ अवृद्धिहेतोर्भूतानां मुमोह भृशदुःखितः ॥ २ ॥ तस्य दुःखप्रशान्त्यर्थं प्रजा
नां च विवृद्धये ॥ तत्तत्कल्पेषु कालात्मा रुद्रो रुद्रगणाधिपः ॥ ३ ॥ निर्दिष्टः परमेशेन महेशो नीललोहितः ॥ पुत्रो भूत्वानुगृह्णाति ब्रह्माणं ब्रह्मणो
ऽनुजः ॥ ४ ॥ स एव भगवानीशस्तेजोराशिरनामयः ॥ अनादिनिधनो धाता भूतसंकोचको विभुः ॥ ५ ॥ परमैश्वर्यसंयुक्तः परमेश्वरभावितः ॥
तच्छक्त्याधिष्ठितश्शश्वत्तच्चिह्नैरपि चिह्नितः ॥ ६ ॥ तन्नामनामा तद्रूपस्तत्कार्यकरणक्षमः ॥ तत्तुल्यव्यवहारश्च तदाज्ञापरिपालकः॥७॥ सहस्रादित्यसं
काशश्चन्द्रावयवभूषणः ॥ भुजंगहारकेयूरवलयो मुंजमेखलः ॥ ८ ॥ जलंधरविरिंचेन्द्रकपालशकलोज्ज्वलः ॥ गङ्गातुंगतरंगार्द्रपिंगलाननमूर्द्धजः
॥ ९ ॥ भग्नदंष्ट्रांकुराक्रान्तप्रान्तकान्तधराधरः ॥ सव्यश्रवणपार्श्वांतमंडलीकृतकुंडलः ॥ १० ॥ महावृषभनिर्याणो महाजलदनिःस्वनः ॥ महान
लसमप्रख्यो महाबलपराक्रमः ॥ ११ ॥ एवं घोरमहारूपो ब्रह्मपुत्रो महेश्वरः ॥ विज्ञानं ब्रह्मणे दत्त्वा सर्गे सहकरोति च ॥ १२ ॥ तस्माद्रुद्रप्रसादेन
प्रतिकल्पं प्रजापतेः ॥ प्रवाहरूपतो नित्या प्रजासृष्टिः प्रवर्तते ॥ १३ ॥ कदाचित्प्रार्थितः स्रष्टुं ब्रह्मणा नीललोहितः ॥ स्वात्मना सदृशान् सर्वान्
ससर्ज मनसा विभुः ॥ १४ ॥ कपर्दिनो निरातंकान्नीलग्रीवांस्त्रिलोचनान् ॥ जरामरणनिर्मुक्तान् दीप्तशूलवरायुधान् ॥ १५ ॥ तैस्तु संच्छादितं सर्वं
चतुर्दशविधं जगत् ॥ तान्दृष्ट्वा विविधान्रुद्रान् रुद्रमाह पितामहः ॥ १६ ॥ नमस्ते देवदेवेश मास्राक्षीरीदृशीः प्रजाः ॥ अन्याः सृज त्वं भद्रं
ते प्रजा मृत्युसमन्विताः ॥ १७ ॥ इत्युक्तः प्रहसन्प्राह ब्रह्माणं परमेश्वरः ॥ नास्ति मे तादृशस्सर्गस्सृज त्वमशुभाः प्रजाः ॥ १८ ॥ ये त्विमे
मनसा सृष्टा महात्मानो महाबलाः ॥ चरिष्यंति मया सार्द्धं सर्व एव हि याज्ञिकाः ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वा विश्वकर्माणं विश्वभूतेश्वरो हरः ॥
सह रुद्रैः प्रजासर्गान्निवृत्तात्मा व्यतिष्ठत ॥ २० ॥ ततः प्रभृति देवोऽसौ न प्रसूते प्रजाः शुभाः ॥ ऊर्द्ध्वरेताः स्थितः स्थाणुर्यावदाभूतसंप्लवम् ॥२१॥
इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे रुद्राविर्भाववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ वायुरुवाच ॥ यदा पुनः प्रजाः सृष्टा
न व्यवर्द्धन्त वेधसः ॥ तदा मैथुनजां सृष्टिं ब्रह्मा कर्तुममन्यत ॥१॥ न निर्गतं पुरा यस्मान्नारीणां कुलमीश्वरात् ॥ तेन मैथुनजां सृष्टिं न शशाक पिता
महः ॥२॥ ततस्स विदधे बुद्धिमर्थनिश्चयगामिनीम् ॥ प्रजानामेव वृद्ध्यर्थं प्रष्टव्यः परमेश्वरः ॥३॥ प्रसादेन विना तस्य न वर्द्धेरन्निमाः प्रजाः ॥ एवं संचि
न्त्य विश्वात्मा तपः कर्तुं प्रचक्रमे ॥ ४ ॥ तदाद्या परमा शक्तिरनंता लोकभाविनी ॥ आद्या सूक्ष्मतरा शुद्धा भावगम्या मनोहरा ॥ ५ ॥ निर्गुणा

शि० पु० मिथ्यारंभ च मिथ्या विरूपया ॥ निरंतरतरा नित्या नित्यमीश्वरपार्श्वगा ॥ ६ ॥ तया परमया शक्त्या भगवंत त्रियंबकम् ॥ ... हृदये
॥ ४२१ ॥ ... तताप परमं तपः ॥ ७ ॥ तीव्रेण तपसा तस्य युक्तस्य परमेष्ठिनः ॥ अचिरेणैव कालेन पिता संप्रतुतोष ह ॥८॥ततः केनचिदंशेन ...
... कामपि ॥ अर्द्धनारीश्वरो भूत्वा ययौ देवस्स्वयं हरः ॥ ९ ॥ तं दृष्ट्वा परमं देवं तमसः परमव्ययम् ॥ अद्वितीयमनिर्देश्यमदृश्यमकृतात्मभि...
॥ १० ॥ सर्वलोकविधातारं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ॥ सर्वलोकविधायिन्या शक्त्या परमया युतम् ॥ ११ ॥ अप्रतर्क्यमनाभासममेयमजरं ध्रुवम् ॥
अचलं निर्गुणं शांतमनंतमहिमास्पदम् ॥ १२ ॥ सर्वगं सर्वदं सर्वसदसद्व्यक्तिवर्जितम् ॥ सर्वोपमाननिर्मुक्तं शरण्यं शाश्वतं शिवम् ॥ १३ ॥
प्रणम्य दंडवद्ब्रह्मा समुत्थाय कृतांजलिः ॥ श्रद्धाविनयसंपन्नैः श्राव्यैः संस्कारसंयुतैः ॥ १४ ॥ यथार्थयुक्तसर्वार्थैर्वेदार्थपरिबृंहितैः ॥ तुष्टाव देवं देवीं
च सूक्तैः सूक्ष्मार्थगोचरैः ॥ १५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ जय देव महादेव जयेश्वर महेश्वर ॥ जय सर्वगुणश्रेष्ठ जय सर्वसुराधिप ॥ १६ ॥ जयप्रकृति
कल्याणि जय प्रकृतिनायके ॥ जय प्रकृतिदूरे त्वं जय प्रकृतिसुन्दरि ॥ १७ ॥ जयामोघमहामाय जयामोघमनोरथ ॥ जयामोघमहालील जया-
मोघमहाबल ॥ १८ ॥ जय विश्वजगन्मातर्जय विश्वजगन्मये ॥ जय विश्वजगद्धात्रि जय विश्वजगत्सखि ॥ १९ ॥ जय शाश्वतिकैश्वर्य जय
शाश्वतिकालय ॥ जय शाश्वतिकाकार जय शाश्वतिकानुग ॥ २० ॥ जयात्मत्रयनिर्मात्रि जयात्मत्रयपालिनि ॥ जयात्मत्रयसंहर्त्रि जयात्मत्रयना-
यिके ॥ २१ ॥ जयावलोकनायत्त जगत्कारणबृंहण ॥ जयोपेक्षाकटाक्षोत्थहुतभुग्भुक्तमौतिक ॥२२॥ जय देवाद्यविज्ञेये स्वात्मसूक्ष्मदृशोज्ज्वले ॥
जय स्थूलात्मशक्त्येशे जय व्याप्तचराचरे ॥ २३ ॥ जय नानैकविन्यस्तविश्वतत्त्वसमुच्चय ॥ जयासुरशिरोनिष्ठ श्रेष्ठानुगकदंबक ॥२४॥ जयोपा-
श्रितसंरक्षासंविधानपटीयसि ॥ जयोन्मूलितसंसारविषवृक्षांकुरोद्गमे ॥ २५ ॥ जय ...श्वर्यवीर्यशौर्यविजृंभण॥जय विश्वबहिर्भूत निरस्तपरवै-
भव ॥२६॥ जय प्रणीतपंचार्थप्रयोगपरमामृत ॥ जय पंचार्थविज्ञानसुधास्तोत्रस्वरूपिणि ॥२७॥ जयातिघोरसंसारमहारोगभिषग्वर ॥ जयानादि-
मलाज्ञानतमःपटलचंद्रिके ॥ २८ ॥ जय त्रिपुरकालाग्ने जय त्रिपुरभैरवि ॥ जय त्रिगुणनिर्मुक्ते जय त्रिगुणमर्दिनि ॥ २९ ॥ जय प्रथमसर्वज्ञ जय
सर्वप्रबोधिके ॥ जय प्रचुरदिव्यांग जय प्रार्थितदायिनि ॥ ३० ॥ क्व देव ते परं धाम क्व च तुच्छं च नो वचः ॥ तथापि भगवन् भक्त्या प्रलपंतं
क्षमस्व माम् ॥ ३१ ॥ विज्ञाप्यैवंविधैः सूक्तैर्विश्वकर्मा चतुर्मुखः ॥ नमश्चकार रुद्राय रुद्राण्यै च मुहुर्मुहुः ॥ ३२ ॥ इदं स्तोत्रवरं पुण्यं ब्रह्मणा
समुदीरितम् ॥ अर्द्धनारीश्वरं नाम शिवयोर्हर्षवर्द्धनम् ॥ ३३ ॥ य इदं कीर्तयेद्भक्त्या यस्य कस्यापि शिक्षया ॥ स तत्फलमवाप्नोति शिवयोः

प्रीतिकारणात् ॥ २४ ॥ सकलभुवनभूतभावनाभ्यां जननविनाशविहीनविग्रहाभ्याम् ॥ नरवरयुवतीवपुर्धराभ्यां सततमहं प्रणतोऽस्मि शंकराभ्याम्
॥२५॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पू० शिवशिवास्तुतिवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ वायुरुवाच ॥ अथ देवो महादेवो
महाजलदनादया ॥ वाचा मधुरगंभीरशिवदश्लक्ष्णवर्णया ॥१॥ अर्थसंपन्नपदया राजलक्षणयुक्तया ॥ अशेषविषयारंभरक्षाविमलदक्षया ॥२ ॥ मनोहर
तरोदारमधुरस्मितपूर्वया ॥ संबभाषे सुसंप्रीतो विश्वकर्माणमीश्वरः ॥ ३ ॥ ईश्वर उवाच ॥ वत्सवत्स महाभाग मम पुत्र पितामह ॥ ज्ञातमेव
मया सर्वं तव वाक्यस्य गौरवम् ॥ ४ ॥ प्रजानामेव वृद्ध्यर्थं तपस्तप्तं त्वयाधुना ॥ तपसानेन तुष्टोऽस्मि ददामि च तवेप्सितम् ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा प
रमोदारं स्वभावमधुरं वचः ॥ ससर्ज वपुषो भागाद्देवीं देववरो हरः ॥ ६ ॥ यामाहुर्ब्रह्मविद्वांसो देवीं दिव्यगुणान्विताम् ॥ परस्य परमां शक्तिं भवस्य
परमात्मनः ॥ ७ ॥ यस्यां न खलु विद्यन्ते जन्ममृत्युजरादयः ॥ या भवानी भवस्यांगात्समाविरभवत्किल ॥ ८ ॥ यस्या वाचो निवर्तन्ते मनसा
चेन्द्रियैः सह ॥ सा भर्तुर्वपुषो भागाज्जातेव समदृश्यत ॥ ९ ॥ या सा जगदिदं कृत्स्नं महिम्ना व्याप्य तिष्ठति ॥ शरीरिणीव सा देवी विचित्रं सम
दृश्यत ॥ १० ॥ सर्वं जगदिदं चैषा संमोहयति मायया ॥ ईश्वरात्सैव जाताभूदजाता परमार्थतः ॥ ११ ॥ न यस्याः परमो भावः सुराणामपि गो
चरः ॥ विश्वामरेश्वरी चैव विभक्ता भर्तुरंगतः ॥ १२ ॥ तां दृष्ट्वा परमेशानीं सर्वलोकमहेश्वरीम् ॥ सर्वज्ञां सर्वगां सूक्ष्मां सदसद्व्यक्तिवर्जिताम् ॥
॥ १३ ॥ परमां निखिलं भासा भासयन्तीमिदं जगत् ॥ प्रणिपत्य महादेवीं प्रार्थयामास वै विराट् ॥ १४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवि देवेन सृष्टोऽह
मादौ सर्वजगन्मयि ॥ प्रजासर्गे नियुक्तश्च सृजामि सकलं जगत् ॥ १५ ॥ मनसा निर्मिताः सर्वे देवि देवादयो मया ॥ न वृद्धिमुपगच्छन्ति
सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ १६ ॥ मिथुनप्रभवामेव कृत्वा सृष्टिमतः परम् ॥ संवर्धयितुमिच्छामि सर्वा एव मम प्रजाः ॥ १७ ॥ न निर्गतं पुरा त्वत्तो
नारीणां कुलमव्ययम् ॥ तेन नारीकुलं स्रष्टुं शक्तिर्मम न विद्यते ॥ १८ ॥ सर्वासामेव शक्तीनां त्वत्तः खलु समुद्भवः ॥ तस्मात्सर्वत्र सर्वेषां सर्वशक्ति
प्रदायिनीम् ॥ १९ ॥ त्वामेव वरदां मायां प्रार्थयामि सुरेश्वरीम् ॥ चराचरविवृद्ध्यर्थमंशेनैकेन सर्वगे ॥ २० ॥ दक्षस्य मम पुत्रस्य पुत्री भव भव
प्रिये ॥ एवं सा याचिता देवी ब्रह्मणा ब्रह्मयोनिना ॥२१॥ शक्तिमेकां भ्रुवोर्मध्यात्ससर्जात्मसमप्रभाम् ॥ तामाह प्रहसन्प्रेक्ष्य देवदेववरो हरः ॥ २२ ॥
ब्रह्माणं तपसाराध्य कुरु तस्य यथेप्सितम् ॥ तामाज्ञां परमेशस्य शिरसा प्रतिगृह्य सा ॥२३॥ ब्रह्मणो वचनाद्देवी दक्षस्य दुहिताभवत् ॥ दत्त्वैवमतुलां
शक्तिं ब्रह्मणे ब्रह्मरूपिणीम् ॥२४॥ विवेश देहं देवस्य देवश्चांतरधीयत ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन् स्त्रियां भोगः प्रतिष्ठितः ॥ २५ ॥ प्रजासृष्टिश्च विप्रेन्द्रा

मैथुनेन प्रवर्तते ॥ अद्यापि प्राप सानन्दं सन्तोषं मुनिपुंगवाः ॥ २६ ॥ एतद्वस्सर्वमाख्यातं देव्याः शक्तिसमुद्भवम् ॥ पुण्यवृद्धिकरं श्राव्यं भूतसर्गा-
नुषंगतः ॥ २७ ॥ य इदं कीर्तयेन्नित्यं देव्याः शक्तिसमुद्भवम् ॥ पुण्यं सर्वमवाप्नोति पुत्रांश्च लभते शुभान् ॥ २८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां
वायवीयसंहितायां पूर्वखण्डे देवीशक्त्युद्भवो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६॥(वायुरुवाच ॥ एवं लब्ध्वा परां शक्तिमीश्वरादेव शाश्वतीम् ॥ मैथुनप्रभवां
सृष्टिं कर्तुकामः प्रजापतिः ॥ १॥ स्वयमप्यद्भुतो नारी चार्द्धेन पुरुषोऽभवत् ॥ यार्द्धेन नारी सा तस्माच्छतरूपा व्यजायत ॥ २ ॥ विराजमसृजद्
ब्रह्मा सोऽर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ॥ स वै स्वायंभुवः पूर्वं पुरुषो मनुरुच्यते ॥ ३ ॥ सा देवी शतरूपा तु तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ॥ भर्तारं दीप्तयशसं मनु-
मेवान्वपद्यत ॥४॥ तस्मात्तु शतरूपा सा पुत्रद्वयमसूयत ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ पुत्रौ पुत्रवतां वरौ॥५॥ कन्ये द्वे च महाभागे याभ्यां जातास्त्विमाः
प्रजाः ॥ आकूतिरेका विज्ञेया प्रसूतिरपरा स्मृता ॥ ६ ॥ स्वायंभुवः प्रसूतिं च ददौ दक्षाय तां प्रभुः ॥ रुचेः प्रजापतिश्चैव चाकूतिं समपादयत्॥
॥ ७ ॥ आकूत्यां मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचेः शुभम् ॥ यज्ञश्च दक्षिणा चैव याभ्यां संवर्तितं जगत् ॥ ८ ॥ स्वायंभुवसुतायां तु प्रसूत्यां लोक-
मातरः ॥ चतस्रो विंशतिः कन्या दक्षस्त्वजनयत्प्रभुः ॥ ९ ॥ श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिः पुष्टिस्तुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ॥ बुद्धिर्लज्जा वपुः शांतिस्सिद्धिः
कीर्तिस्त्रयोदशी ॥ १० ॥ पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः प्रभुः ॥ ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ॥ ११ ॥ ख्यातिः सत्यथ
सभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा ॥ सन्नतिश्चानसूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ॥१२॥ भृगुश्शर्वो मरीचिश्च अंगिराः पुलहः क्रतुः ॥ पुलस्त्यो
ऽत्रिर्वशिष्ठश्च पावकः पितरस्तथा ॥ १३ ॥ ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः ॥ कामाद्यास्तु यशोऽन्ता ये ते त्रयोदश सूनवः ॥
॥१४॥ धर्मस्य जज्ञिरे तास्तु श्रद्धाद्याः सुखोत्तराः ॥ दुःखोत्तराश्च हिंसायामधर्मस्य च संततौ ॥ १५ ॥ निकृत्यादय उत्पन्नाः पुत्राश्चाधर्म-
लक्षणाः ॥ नैषां भार्याश्च पुत्रा वा सर्वे त्वनियमाः स्मृताः ॥ १६ ॥ स एष तामसस्सर्गो जज्ञे धर्मनियामकः ॥ या सा दक्षस्य दुहिता रुद्रस्य
दयिता सती ॥ १७ ॥ भर्तृनिन्दाप्रसंगेन त्यक्त्वा दाक्षायणीं तनुम् ॥ दक्षं च दक्षभार्यां च विनिंद्य सह बन्धुभिः ॥ १८ ॥ सा मेनायामाविरभूत्
पुत्री हिमवतो गिरेः ॥ रुद्रस्तु तां सतीं दृष्ट्वा रुद्रांस्त्वात्मसमप्रभान् ॥ १९ ॥यथासृजदसंख्यातांस्तथा कथितमेव च ॥ भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना
लक्ष्मीर्नारायणप्रिया ॥ २० ॥ देवौ धातृविधातारौ मन्वंतरविधारिणौ ॥ तयोर्वै पुत्रपौत्राद्याश्शतशोऽथ सहस्रशः ॥२१॥ स्वायंभुवेऽतरे नीताः सर्वे

१ अब्जायाँ ।

ते भार्गवा मताः ॥ मारीचेरपि संभूतिः पौर्णमासमसूयत ॥ २२ ॥ कन्याचतुष्टये चैव महीयांसस्तदन्वयाः ॥ येषां वंशे समुत्पन्नो बहुपुत्रस्य कश्यपः
॥ २३ ॥ स्मृतिश्चांगिरसः पत्नी जनयामास वै सुतौ ॥ आग्नीध्रं शरभञ्चैव तथा कन्याचतुष्टयम् ॥ २४ ॥ तदीयाः पुत्रपौत्राश्च येऽतीतास्ते सह
स्रशः ॥ प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दन्तोग्निरभवत्सुतः ॥ पूर्वजन्मनि योऽगस्त्यस्स्मृतः स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ २५ ॥ तत्संततीया बहवः पौलस्त्या इति
विश्रुताः ॥ क्षमा तु सुषुवे पुत्रान् पुलहस्य प्रजापतेः ॥ २६ ॥ कर्दमश्चासुरिश्चैव सहिष्णुश्चेति ते त्रयः ॥ त्रेताग्निवर्चसस्सर्वे येषां वंशः प्रतिष्ठितः
॥ २७ ॥ क्रतोः क्रतुसमान् भार्या सन्नतिस्सुषुवे सुतान् ॥ नैषां भार्याश्च पुत्राश्च सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेतसः ॥ २८ ॥ षष्टिस्तानि सहस्राणि वालखिल्या
इति स्मृताः ॥ अनूरोरग्रतो यांति परिवार्य्य दिवाकरम् ॥२९॥ अत्रेर्भार्यानसूया च पञ्चात्रेयानसूयत ॥ कन्यकां च श्रुतिं नाम माता शंखपदस्य
च ॥ ३० ॥ सत्यनेत्रश्च हव्यश्च आपोमूर्तिश्शनैश्चरः ॥ सोमश्च पंचमस्त्वेते पंचात्रेयाः प्रकीर्तिताः ॥ ३१ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च ह्यात्रेयाणां
महात्मनाम् ॥ स्वायंभुवेऽन्तरेऽतीताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३२ ॥ ऊर्जायां तु वसिष्ठस्य पुत्रा वै सप्त जज्ञिरे ॥ ज्यायसी च स्वसा तेषां पुण्डरीका
सुमध्यमा ॥ ३३ ॥ रजोगात्रोर्द्ध्वबाहू च सवनश्चानयश्च यः ॥ सुतपाश्शुक्र इत्येते सप्त सप्तर्षयः स्मृताः ॥ ३४ ॥ गोत्राणि नामभिस्तेषां वासि
ष्ठानां महात्मनाम् ॥ स्वायंभुवेऽन्तरेऽतीतान्यर्बुदानि शतानि च ॥ ३५ ॥ इत्येष ऋषिसर्गस्तु सानुबंधः प्रकीर्तितः ॥ समासाद्विस्तरात्[illegible]
यमिति द्विजाः ॥३६॥ योऽसौ रुद्रात्मको वह्निर्ब्रह्मणो मानसस्सुतः ॥ स्वाहा तस्य प्रिया लेभे पुत्रांस्त्रीनमितौजसः ॥ ३७ ॥ पावकः पवमानश्च
शुचिरित्येष ते त्रयः ॥ निर्मथ्यः पवमानस्स्याद्वैद्युतः पावकस्स्मृतः ॥३८॥ सूर्ये तपति यश्चासौ शुचिः सौर उदाहृतः ॥ हव्यवाहः कव्यवाहः स
रक्षा इति त्रयः ॥३९॥ त्रयाणां क्रमशः पुत्रा देवपितृसुराश्च ते ॥ एतेषां पुत्रपौत्राश्च चत्वारिंशन्नवैव ते ॥ ४० ॥ काम्यनैमित्तिकाजस्रकर्मसु त्रिषु
संस्थिताः ॥ सर्वे तपस्विनो ज्ञेयाः सर्वे व्रतभृतस्तथा ॥४१॥ सर्वे रुद्रात्मकाश्चैव सर्वे रुद्रपरायणाः ॥ तस्मादग्निमुखे यत्तद्धुतं स्यादेव केनचित् ॥४२॥
तत्सर्वं रुद्रमुद्दिश्य दत्तं स्यान्नात्र संशयः ॥ इत्येवं निश्चयोऽग्नीनामनुक्रांतो यथातथम् ॥ ४३ ॥ नातिविस्तरतो विप्राः पितॄन्वक्ष्याम्यतः परम् ॥
यस्मात् षड्ऋतवस्तेषां स्थानं स्थानाभिमानिनाम् ॥ ४४ ॥ ऋतवः पितरस्तस्मादित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ यस्मादृतुषु सर्वे हि जायंते स्थास्नुजंगमाः
॥ ४५ ॥ तस्मादेते हि पितर आर्तवा इति च श्रुतम् ॥ एवं पितॄणामेतेषामृतुकालाभिमानिनाम् ॥४६॥ आत्मैश्वर्या महात्मानस्तिष्ठंतीहाभ्रसंगमात् ॥
अग्निष्वात्ता बर्हिषदः पितरो द्विविधाः स्मृताः ॥४७॥ अयज्वानश्च यज्वानः क्रमात्ते गृहमेधिनः ॥ स्वधाऽसूत पितृभ्यश्च द्वे कन्ये लोकविश्रुते ॥४८॥

मेनां च धरणीं चैव याभ्यां विश्वमिदं धृतम् ॥ अग्निष्वात्तसुता मेना धरणी बर्हिषत्सुता ॥ ४९ ॥ मेना हिमवतः पत्नी मैनाकं क्रौंचमेव
च ॥ गौरीं गंगां च सुषुवे भवांगाश्लेषपावनीम् ॥ ५० ॥ मेरोस्तु धरणी पत्नी दिव्यौषधिसमन्वितम् ॥ मंदरं सुषुवे पुत्रं चित्र
सुन्दरकन्धरम् ॥ ५१ ॥ स एव मंदरः श्रीमान् मेरुपुत्रस्तपोबलात् ॥ साक्षाच्छ्रीकंठनाथस्य शिवस्यावसथं गतः ॥ ५२ ॥ सासूत
धरणी भूयस्तिस्रः कन्याश्च विश्रुताः ॥ वेलां च नियतिं चैव तृतीयामपि चायतिम् ॥ ५३ ॥ आयतिर्नियतिश्चैव पत्न्यौ द्वे भृगुपुत्रयोः ॥ स्वायं
भुवेऽतरे पूर्वं कथितस्ते तदन्वयः ॥५४॥ सुषुवे सागराद्वेला कन्यामेकामनिंदिताम् ॥ सवर्णां नाम सामुद्रीं पत्नीं प्राचीनबर्हिषः ॥ ५५॥ सामुद्री
सुषुवे पुत्रान्दश प्राचीनबर्हिषः ॥ सर्वे प्राचेतसा नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥५६ ॥येषां स्वायंभुवे दक्षः पुत्रत्वमगमत्पुरा ॥ त्रियम्बकस्य शापेन चाक्षु
षस्यांतरे मनोः ॥५७॥ इत्येते ब्रह्मपुत्राणां धर्मादीनाम्महात्मनाम् ॥ नातिसंक्षेपतो विप्रा नातिविस्तरतः क्रमात्॥५८॥वर्णिता वै मया वंशा दिव्या
देवगणान्विताः ॥ क्रियावंतः प्रजावंतो महर्द्धिभिरलंकृताः ॥५९ ॥ प्रजानां संनिवेशोऽयं प्रजापतिसमुद्भवः ॥ न हि शक्यः प्रसंख्यातुं वर्षकोटिशतै
रपि ॥६०॥ राज्ञामपि च यो वंशो द्विधा सोऽपि प्रवर्तते ॥ सूर्यवंशस्सोमवंश इति पुण्यतमः क्षितौ ॥६१॥ इक्ष्वाकुरम्बरीषश्च ययातिर्नाहुषादयः॥
पुण्यश्लोकाः श्रुता येऽत्र तेऽपि तद्वंशसंभवाः ॥६२॥ अन्ये च राजऋषयो नानावीर्यसमन्विताः ॥ किं तैः फलमनुत्कांतैरुक्तपूर्वैः पुरातनैः ॥ ६३ ॥
किं चेश्वरकथावृत्तौ यत्र तत्रान्यकीर्तनम् ॥ न सद्भिः संमतं मत्वा नोत्सहे बहु भाषितुम्॥६४॥ प्रसंगादीश्वरस्यैव प्रभावद्योतनादपि ॥ सर्गादयोऽपि
कथिता इत्यत्र तत्प्रविस्तरैः ॥६५॥इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे सृष्टिकथनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ऋष
य ऊचुः ॥ देवी दक्षस्य तनया त्यक्त्वा दाक्षायणी तनुम् ॥ कथं हिमवतः पुत्री मेनायामभवत्पुरा ॥१॥कथं च निन्दितो रुद्रो दक्षेण च महात्मना
निमित्तमपि किं तत्र येन स्यान्निंदितो भवः ॥२॥ उत्पन्नश्च कथं दक्षो ह्यभिशापाद्भवस्य तु ॥ चाक्षुषस्यांतरे पूर्वं मनोः प्रब्रूहि मारुत ॥ ३ ॥ वायु
रुवाच ॥ शृण्वंतु कथयिष्यामि दक्षस्य लघुचेतसः ॥ वृत्तं पापात्प्रमादाच्च विश्वामरविदूषणम्॥४॥ पुरा सुरासुराः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ कदाचिद्द्रष्टुमी
शानं हिमवच्छिखरं ययुः ॥५॥ तदा देवश्च देवी च दिव्यासनगतावुभौ ॥ दर्शनं ददतुस्तेषां देवादीनां द्विजोत्तमाः ॥६॥ तदानीमेव दक्षोऽपि गत
स्तत्र सहामरैः ॥जामातरं हरं द्रष्टुं देवीं चात्मसुतां सतीम् ॥७॥तदात्मगौरवाद्देवो देव्या दक्षे समागते॥देवादिभ्यो विशेषेण न कदाचिदभूत्स्मृतिः॥
॥८॥ तस्य तस्याः परं भावमज्ञात्वाश्चापि केवलम् ॥ पुत्रीत्येवं विमूढस्य तस्यां वैरमजायत॥९॥ततस्तेनैव वैरेण विधिना च प्रचोदितः ॥ नाजगाम

मय दक्षो [illegible] क्षितस्तामपि द्विषन् ॥ १० ॥ अन्याश्च मातरस्सर्वा नाहूय स यथाक्रमम् ॥ शतशः पुष्कलामर्चां चकार च पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥ तथा
तान्संगतान्श्रुत्वा नारदस्य मुखात्तदा ॥ ययौ रुद्राय रुद्राणी विज्ञाप्य भवनं पितुः ॥ १२ ॥ अथ संनिहितं दिव्यं विमानं विश्वतोमुखम् ॥ लक्षणा
ढ्यं सुखारोहं अमितिमात्रमनोरमम् ॥ १३ ॥ तप्तजांबूनदमयं चित्ररत्नपरिष्कृतम् ॥ मुक्तामयवितानाढ्यं स्रग्दामसमलंकृतम् ॥ १४ ॥ तप्तकांचननिर्व्यूहं
[illegible] स्तंभ [illegible] वृतम् ॥ वज्रकल्पितसोपानं विद्रुमस्तंभतोरणम् ॥ १५ ॥ पुष्पतल्प [illegible] चित्ररत्नमहासनम् ॥ वज्रजालकिरच्छिद्रमच्छिद्रमणिकुट्टि
मम् ॥ १६ ॥ मणिदंडमनोज्ञेन महावृषभलक्ष्मणा ॥ अलंकृतपुरोभागमभ्रशुभ्रेण केतुना ॥ १७ ॥ रत्नकंचुकगुप्तांगैश्चित्रवेत्रैकपाणिभिः ॥ अधि
[illegible] तम् [illegible] ॥ १८ ॥ मृदंगतालगीतादिवेणुवीणाविशारदैः ॥ विदग्धवेषभाषैश्च बहुभिः स्त्रीजनैर्वृतम् ॥ १९ ॥ आरुरोह महा
देवी [illegible] नित्यसखीजनैः ॥ [illegible] तस्या वज्रदंडमनोहरे ॥ २० ॥ गृहीत्वा [illegible] विधीजतुरुभे शुभे ॥ तदा चामरयोर्मध्ये देव्या वदन
[illegible] ॥ २१ ॥ अन्योन्यं [illegible] हंसयोरिव पंकजम् ॥ छत्रं शशिनिभं तस्याश्चूडोपरि [illegible] मालिनी ॥ २२ ॥ धृतमुक्तापरिक्षिप्तं बभार प्रेम
निर्भरा ॥ [illegible] ॥ २३ ॥ [illegible] डल्य मंडलं शशिनो यथा ॥ अथ चाग्रे समासीना सुस्मितास्या शुभावती ॥ २४ ॥
[illegible] पुरस्त्वा [illegible] शुभे रत्नपरिष्कृते ॥ २५ ॥ स्तनयोरंतरे कृत्वा तदा देवीमसेवत ॥ अन्या कांचनचा
[illegible] दर्पणम् ॥ २६ ॥ अपरा तालवृन्तं च [illegible] तांबूलपेटिकाम् ॥ काचित्क्रीडाशुकं चारु [illegible] भामिनी ॥ २७ ॥ काचित्तु सुमनो
[illegible] सुरभीणि च ॥ काचिदाभरणाधारं बभार कमलेक्षणा ॥ २८ ॥ काचिच्च पुनरा [illegible] शुभांजनम् ॥ अन्याश्च सदृशास्तास्ता यथा
[illegible] ॥ २९ ॥ आवृत्य तां महादेवीमसेवंत समंततः ॥ [illegible] शुशुभे [illegible] ॥ ३० ॥ [illegible] मध्ये चन्द्रलेखेव शारदी ॥
ततः शंख [illegible] नादस्य समनंतरम् ॥ ३१ ॥ प्रास्थानिको महानादः पटहः समताडयत् ॥ ततो मधुरवाद्यानि सह तालोद्यतैः [illegible] ॥ ३२ ॥ अना
हतानि सन्नेदुः काहलानां शतानि च ॥ [illegible] गणेशानां महेशसमतेजसाम् ॥ ३३ ॥ सहस्राणि [illegible] तदानीं [illegible] ॥ तेषां मध्ये वृष
ध्वजो [illegible] यथा गुरुः ॥ ३४ ॥ जगाम गणपः श्रीमान् सोमनंदीश्वरार्चितः ॥ देवदुंदुभयो नेदुर्दिवि दिव्यसुखा [illegible] ॥ ३५ ॥ ननृतुर्मुनयस्सर्वे
ननृतुः [illegible] ॥ ववृषुः पुष्पवृष्टिं च [illegible] ॥ ३६ ॥ तदा [illegible] पथि सर्वत्र संगता ॥ क्षणादिव पितुर्गेहं प्रविवेश मह

१ [illegible]

श्वरी ॥ ३७ ॥ तां दृष्ट्वा कुपितो दक्षश्चात्मनः क्षयकारणात् ॥ तस्या यवीयसीभ्योऽपि चक्रे पूजामसत्कृताम् ॥ ३८ ॥ तदा शशिमुखी देवी पितरं सदसि
स्थितम् ॥ अंबिका युक्तमव्यग्रमुवाच कृपणं वचः ॥३९॥ ॥ देव्युवाच ॥ ब्रह्मादयः पिशाचांता यस्याज्ञावशवर्तिनः ॥ स देवस्सांप्रतं तात विधिना
नार्चितः किल ॥ ४० ॥ तदास्तां मम ज्यायस्याः पुत्र्याः पूजां किमीदृशीम् ॥ असत्कृतामवज्ञाय कृतवानसि गर्हितम् ॥ ४१ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्देनां
दक्षः क्रोधादमर्षितः ॥ त्वत्तः श्रेष्ठा विशिष्टाश्च पूज्या बालाः सुता मम॥४२॥तासां तु ये च भर्त्तारस्ते मे बहुमता मुदा ॥ गुणैश्चाप्यधिकास्सर्वे भर्तुस्ते
त्र्यंबकादपि ॥ ४३ ॥ स्तब्धात्मा तामसश्शर्वस्त्वमिमं समुपाश्रिता ॥ तेन त्वामवमन्येऽहं प्रतिकूलो हि मे भवः ॥ ४४ ॥ तथोक्ता पितरं दक्षं
क्रुद्धा देवी तमब्रवीत् ॥ शृण्वतामेव सर्वेषां ये यज्ञसदसि स्थिताः ॥ ४५ ॥ अकस्मान्मम भर्तारमजाताशेषदूषणम् ॥ वाचा दूषयसे दक्ष साक्षा
ल्लोकमहेश्वरम् ॥ ४६ ॥ विद्याचौरो गुरुद्रोही वेदेश्वरविदूषकः ॥ त एते बहुपाप्मानस्सर्वे दंड्या इति श्रुतिः ॥ ४७ ॥ तस्मादत्युत्कटस्यास्य
पापस्य सदृशो भृशम् ॥ सहसा दारुणो दंडस्तव दैवाद्भविष्यति ॥ ४८ ॥ त्वया न पूजितो यस्माद्देवदेवस्त्रियंबकः ॥ तस्मात्तव कुलं दुष्टं नष्टमि
त्यवधारय ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वा पितरं रुष्टा सती संत्यक्तसाध्वसा ॥ तदीयां च तनुं त्यक्त्वा हिमवंतं ययौ गिरिम् ॥ ५० ॥ स पर्वतवरः श्रीमाँल्लब्धपु
ण्यफलोदयः ॥तदर्थमेव कृतवान् सुचिरं दुश्चरं तपः॥ ५१ ॥ तस्मात्तमनुगृह्णाति भूधरेश्वरमीश्वरी ॥ स्वेच्छया पितरं चक्रे स्वात्मनो योगमायया
॥ ५२ ॥ यदा गता सती दक्षं विनिंद्य भयविह्वला ॥ तदा तिरोहिता मंत्रा विहतश्च ततोऽध्वरः ॥ ५३ ॥ तदुपश्रुत्य गमनं देव्यास्त्रिपुरमर्दनः ॥
दक्षाय च ऋषिभ्यश्च चुकोप च शशाप तान्॥५४॥यस्मादवमता दक्ष मत्कृतेऽनागसा सती ॥ पूजिताश्चेतराः सर्वाः स्वसुता भर्तृभिः सह ॥५५॥
वैवस्वतेऽतरे तस्मात्तव जामातरस्त्वमी ॥ उत्पत्स्यंते सम सर्वे ब्रह्मयज्ञेष्वयोनिजाः ॥ ५६ ॥ भविता मानुषो राजा चाक्षुषस्य त्वमन्वये ॥
प्राचीनबर्हिषः पौत्रः पुत्रश्चापि प्रचेतसः ॥ ५७ ॥ अहं तत्रापि ते विघ्नमाचरिष्यामि दुर्मते ॥ धर्मार्थकामयुक्तेषु कर्मस्वपि पुनः पुनः ॥ ५८ ॥ ते
नैवं व्याहृतो दक्षो रुद्रेणामिततेजसा ॥ स्वायंभुवीं तनुं त्यक्त्वा पपात भुवि दुःखितः॥ ५९ ॥ ततः प्राचेतसो दक्षो जज्ञे वै चाक्षुषेऽन्तरे ॥ प्राचीनब
र्हिषः पौत्रः पुत्रश्चैव प्रचेतसाम् ॥ ६० ॥ भृग्वादयोऽपि जाता वै मनोर्वैवस्वतस्य तु ॥ अंतरे ब्रह्मणो यज्ञे वारुणीं बिभ्रतस्तनुम् ॥ ६१ ॥ तदा दक्ष
स्य धर्मार्थं यज्ञे तस्य दुरात्मनः ॥ महेशः कृतवान्विघ्नं मनौ वैवस्वते सति ॥ ६२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे
सतीदेहत्यागो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं दक्षस्य धर्मार्थं प्रवृत्तस्य दुरात्मनः ॥ महेशः कृतवान् विघ्नमेतदिच्छाम वेदि

तुम् ॥ १ ॥ वायुरुवाच ॥ विश्वस्य जगतो मातुरपि देव्यास्तपोबलात् ॥ पितृभावमुपागम्य मुदिते हिमवद्गिरौ ॥ २ ॥ देवेऽपि तत्कृतोद्वाहे
हिमवच्छिखरालये ॥ संक्रीडति तया सार्द्धं काले बहुतरे गते ॥ ३ ॥ वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते दक्षः प्राचेतसः स्वयम् ॥ अश्वमेधेन यज्ञेन यक्ष्यमाणोऽ
न्वपद्यत ॥ ४ ॥ ततो हिमवतः पृष्ठे दक्षो वै यज्ञमाहरत् ॥ गंगाद्वारे शुभे देशे ऋषिसिद्धनिषेविते॥५॥तस्य तस्मिन्मखे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः॥
गमनाय समागम्य बुद्धिमापेदिरे तदा ॥६॥ आदित्या वसवो रुद्रास्साध्यास्सह मरुद्गणैः ॥ ऊष्मपाः सोमपाश्चैव आज्यपा धूमपास्तथा ॥७॥
अश्विनौ पितरश्चैव तथा चान्ये महर्षयः ॥ विष्णुना सहिताः सर्वे स्वागता यज्ञभागिनः ॥८॥दृष्ट्वा देवकुलं सर्वमीश्वरेण विना गतम्॥दधीचो
मन्युनाविष्टो दक्षमेवमभाषत ॥ ९ ॥ दधीच उवाच ॥ अप्यपूज्ये चैव पूजा पूज्यानां चाप्यपूजने ॥ नरः पापमवाप्नोति महद्वै नात्र संशयः ॥
॥ १० ॥ असतां संमतिर्यत्र सतामवमतिस्तथा ॥ दंडो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा तु विप्रर्षिः पुनर्दक्षमभाषत ॥ पूज्यं
तु पशुभर्तारं कस्मान्नार्चयसे प्रभुम् ॥ १२ ॥ दक्ष उवाच ॥ संति मे बहवो रुद्राश्शूलहस्ताः कपर्दिनः ॥ एकादशावस्थिता ये नान्यं वेद्मि
महेश्वरम् ॥ १३ ॥ दधीच उवाच ॥ किमेभिरमरैरन्यैः पूजितैरध्वरे फलम् ॥ राजा चेदध्वरस्यास्य न रुद्रः पूज्यते त्वया ॥ १४ ॥ ब्रह्मविष्णु
महेशानां स्रष्टा यः प्रभुरव्ययः ॥ ब्रह्मादयः पिशाचांता यस्य कैंकर्यवादिनः ॥ १५ ॥ प्रकृतीनां परश्चैव पुरुषस्य च यः परः ॥ चिंत्यते
योगविद्भिः ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥ अक्षरं परमं ब्रह्म ह्यसच्च सदसच्च यत् ॥ अनादिमध्यनिधनमप्रतर्क्यं सनातनम् ॥ १७ ॥
यः स्रष्टा चैव संहर्ता भर्ता चैव महेश्वरः ॥ तस्मादन्यं न पश्यामि शंकरात्मानमध्वरे ॥ १८ ॥ दक्ष उवाच ॥ एतन्मखेशस्य सुवर्णपात्रे हविः सम
स्तं विधिमंत्रपूतम् ॥ विष्णोर्नयाम्यप्रतिमस्य भागं प्रभोर्विभज्यावहनीयमद्य ॥ १९ ॥ दधीच उवाच ॥ यस्मान्नाराधितो रुद्रस्सर्वदेवेश्वरेश्वरः ॥
तस्माद्दक्ष तवाशेषो यज्ञोऽयं न भविष्यति ॥ २० ॥इत्युक्त्वा वचनं क्रुद्धो दधीचो मुनिसत्तमः॥निर्गम्य च ततो देशाज्जगाम स्वकमाश्रमम्॥२१॥
निर्गतेऽपि मुनौ तस्मिन्देवा दक्षं न तत्यजुः ॥ अवश्यमनुभावित्वादनर्थस्य तु भाविनः ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु ज्ञात्वैतत्सर्वमीश्व
रात् ॥ दग्धुं दक्षाध्वरं विप्रा देवी देवमचोदयत् ॥ २३ ॥ देव्या संचोदितो देवो दक्षाध्वरजिघांसया ॥ ससर्ज सहसा वीरं वीरभद्रं गणेश्वरम्
॥ २४ ॥ सहस्रवदनं देवं सहस्रकमलेक्षणम् ॥ सहस्रमुद्गरधरं सहस्रशरपाणिकम् ॥ २५ ॥ शूलटंकगदाहस्तं दीप्तकार्मुकधारिणम् ॥ चक्रवज्रधरं
घोरं चंद्रार्द्धकृतशेखरम् ॥ २६ ॥ कुलिशोद्द्योतितकरं तडिज्ज्वलितमूर्द्धजम् ॥ दंष्ट्राकरालं बिभ्राणं महावक्त्रं महोदरम्॥२७॥ विद्युज्जिह्वं प्रलंबोष्ठं

[illegible]सागरनिःस्वनम् ॥ वसानं चम वैयाघ्रं महद्रुधिरनिस्रवम्॥२८॥ गण्डद्वितयसंसृष्टमण्डलीकृतकुण्डलम् ॥वरामरशिरोमालावलीकलितशेखरम्॥
॥ २९ ॥ रणन्नूपुरकेयूरमहाकनकभूषितम् ॥ रत्नसंचयसंदीप्तं तारहारावृतोरसम् ॥ महाशरभशार्दूलसिंहैः सदृशविक्रमम् ॥ ३० ॥ प्रशस्तमत्त
मातंगसमानगमनालसम् ॥ ३१ ॥ शंखचामरकुंदेन्दुमृणालसदृशप्रभम् ॥ सतुषारमिवाद्रीन्द्रं साक्षाज्जंगमतां गतम् ॥ ३२ ॥ ज्वालामालापरिक्षिप्तं
दीप्तमौक्तिकभूषणम् ॥ तेजसा चैव दीव्यंतं युगांत इव पावकम् ॥ ३३ ॥ स जानुभ्यां महीं गत्वा प्रणतः प्रांजलिस्ततः ॥ पार्श्वतो देवदेवस्य
पर्य्यतिष्ठद्गणेश्वरः ॥ ३४ ॥ मन्युना चासृजद्भद्रां भद्रकालीं महेश्वरीम् ॥ आत्मनः कर्मसाक्षित्वे तेन गंतु सहैव तु ॥ ३५ ॥ तं दृष्ट्वावस्थितं वीर
भद्रं कालाग्निसन्निभम् ॥ भद्रया सहितं प्राह भद्रमस्त्विति शंकरः ॥ ३६ ॥स च विज्ञापयामास सह देव्या महेश्वरम्॥आज्ञापय महादेव किं कार्यं
करवाण्यहम् ॥ ३७ ॥ ततस्त्रिपुरहा प्राह हैमवत्याः प्रियेच्छया ॥ वीरभद्रं महाबाहुं वाचा विपुलनादया ॥ ३८ ॥ ॥देवदेव उवाच ॥ प्राचेतसस्य
दक्षस्य यज्ञं सद्यो विनाशय ॥ भद्रकाल्या सहासि त्वमेतत्कृत्यं गणेश्वर ॥३९॥ अहमप्यनया सार्द्धं रैभ्याश्रमसमीपतः ॥ स्थित्वा वीक्षे गणेशान ८८
विक्रमं तव दुःसहम् ॥ ४० ॥ वृक्षाः कनखले ये तु गंगाद्वारसमीपगाः ॥ सुवर्णशृंगस्य गिरेर्मेरुमंदरसंनिभः ॥ ४१॥ तस्मिन्प्रदेशे दक्षस्य यज्ञः सं
प्रति वर्तते ॥ सहसा तस्य यज्ञस्य विघातं कुरु मा चिरम् ॥ ४२ ॥ इत्युक्ते सति देवेन देवी हिमगिरीन्द्रजा ॥ भद्रं भद्रां च संप्रेक्ष्य वत्सं धेनुरि
वौरसम् ॥ ४३ ॥ आलिंग्य च समाघ्राय मूर्ध्नि षड्वदनं यथा ॥ सस्मिता वचनं प्राह मधुरंमधुरं स्वयम् ॥ ४४॥देव्युवाच ॥ वत्स भद्र महाभाग
महाबलपराक्रम ॥ मत्प्रियार्थं त्वमुत्पन्नो मम मन्युं प्रमार्जय ॥ ४५ ॥ यज्ञेश्वरमनाहूय यज्ञकर्मरतोऽभवत् ॥ दक्षो वैरेण तं तस्माद्भिंधि यज्ञं गणेश्वर
॥ ४६ ॥यज्ञलक्ष्मीमलक्ष्मीं त्वं भद्र कृत्वा ममाज्ञया॥यजमानं च तं हत्वा वत्स हिंसय भद्रया॥४७॥अशेषामिव तामाज्ञां शिवयोश्चित्रकृत्ययोः॥
मूर्ध्नि कृत्वा नमस्कृत्य भद्रो गंतुं प्रचक्रमे ॥ ४८॥ अथेष भगवान् क्रुद्धः प्रेतावासकृतालयः॥वीरभद्रो महादेवो देव्या मन्युप्रमार्जकः॥४९॥ ससर्ज
रोमकूपेभ्यो रोमजाख्यान् गणेश्वरान् ॥दक्षिणाद्भुजदेशात्तु शतकोटिगणेश्वरान् ॥५०॥पादात्तथोरुदेशाच्च पृष्ठात्पार्श्वान्मुखाद्गलात्॥गुह्याद्गुल्फाच्छिरो
मध्यात्कंठादास्यात्तथोदरात्॥५१॥तदागणेश्वरैर्भद्रैर्भद्रतुल्यपराक्रमैः॥संछादितमभूत्सर्वं साकाशविवरं जगत्॥५२॥सर्वे सहस्रहस्तास्ते सहस्रायुधपाण
यः॥रुद्रस्यानुचरास्सर्वे सर्वे रुद्रसमप्रभाः॥५३॥शूलशक्तिगदाहस्ताष्टंकोपलशिलाधराः ॥ कालाग्निरुद्रसदृशास्त्रिनेत्राश्च जटाधराः॥५४॥निपेतुर्भृश
माकाशे शतशस्सिंहवाहनाः ॥ विनेदुश्च महानादाञ्जलदा इव भद्रजाः ॥ ५५ ॥ तैर्भद्रैर्भगवान् भद्रस्तथा परिवृतो बभौ॥ कालानलशतैर्युक्तो यथा

ते कालभैरवः ॥ ५६ ॥ तेषां मध्ये समारुह्य वृषेन्द्रं वृषभध्वजः ॥ जगाम भगवान् भद्रश्शुभ्रमभ्रं यथा भवः ॥ ५७ ॥ तस्मिन्वृषभमारूढे भद्रे शु
भ्रसितप्रभः ॥ बभार मौक्तिकं छत्रं गृहीतसितचामरः ॥५८॥ स तदा शुशुभे पार्श्वे भद्रस्य भसितप्रभः ॥ भगवानिव शैलेन्द्रः पार्श्वे विश्वजगद्गुरोः
॥ ५९ ॥ सोऽपि तेन बभौ भद्रः श्वेतचामरपाणिना ॥ बालसोमेन सौम्येन यथा शूलवरायुधः ॥६०॥ दध्मौ शंखं सितं भद्रं भद्रस्य पुरतः शुभम् ॥
भानुकंपो महातेजा हेमरत्नैरलंकृतः ॥६१॥ देवदुंदुभयो नेदुर्दिव्यसंकुलनिःस्वनाः ॥ ववृषुश्शतशो मूर्ध्नि पुष्पवर्षं बलाहकाः ॥६२॥ फुल्लानां मधुग
र्भाणां पुष्पाणां गंधबंधवः ॥ मार्गानुकूलसंवाहा ववुश्च पथि मारुताः ॥६३॥ ततो गणेश्वराः सर्वे मत्ता युद्धबलोद्धताः ॥ ननृतुर्मुमुदुर्नेदुर्जहसुर्जगु
र्जगुः ॥ ६४ ॥ तदा भद्रगणांतःस्थो बभौ भद्रः सभद्रया ॥ यथा रुद्रगणांतःस्थस्त्र्यम्बकोऽम्बिकया सह ॥ ६५ ॥ तत्क्षणादेव दक्षस्य यज्ञवाटं
हिरण्मयम् ॥ प्रविवेश महाबाहुर्वीरभद्रो महानुगः ॥६६॥ ततस्तु दक्षप्रतिपादितस्य क्रतुप्रधानस्य मखप्रधानः ॥ प्रयोगभूमिं प्रविवेश भद्रो रुद्रो
यथांते भुवनं दिधक्षुः ॥ ६७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे वीरभद्रोत्पत्तिवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
॥ वायुरुवाच ॥ ततो विष्णुप्रधानानां सुराणाममितौजसाम् ॥ ददर्श च महत्सत्रं चित्रध्वजपरिच्छदम् ॥१॥ सुदर्भकुशसंस्तीर्णं सुसमिद्धहुताशनम् ॥
कांचनैर्यज्ञभांडैश्च भ्राजिष्णुभिरलंकृतम् ॥ २ ॥ ऋषिभिर्यज्ञपटुभिर्यथावत्कर्मकर्तृभिः ॥ विधिना वेददृष्टेन स्वनुष्ठितमनुक्रमम् ॥ ३ ॥ देवांगना
सहस्राढ्यमप्सरोगणसेवितम् ॥ वेणुवीणारवजुष्टं वेदघोषैश्च बृंहितम् ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा दक्षाध्वरे वीरो वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ सिंहनादं तदा चक्रे गंभीरो
जलदो यथा ॥ ५ ॥ ततः किलकिलाशब्द आकाशं पूरयन्निव ॥ गणेश्वरैः कृतो यज्ञे महान्यक्कृतसागरः ॥ ६ ॥ तेन शब्देन महता ग्रस्ताः
सर्वे दिवौकसः ॥ दुद्रुवुः परितो भीताः स्रस्तवस्त्रविभूषणाः ॥ ७ ॥ किंस्वित्प्रभग्नो महामेरुः किंस्वित्संदीर्यते मही ॥ किमिदं किमिदं वेति जजल्पुस्त्रि
दशा भृशम् ॥८॥ मृगेन्द्राणां यथा नादं गजेन्द्रा गहने वने ॥ श्रुत्वा तथाविधं केचित्तत्यजुर्जीवितं भयात् ॥९॥ पर्वताश्च व्यशीर्यन्त चकम्पे च वसुं
धरा ॥ मरुतश्च व्यघूर्णन्त चुक्षुभे मकरालयः ॥१०॥ अग्नयो नैव दीप्यंते न च दीप्यति भास्करः ॥ ग्रहाश्च न प्रकाशंते नक्षत्राणि च तारकाः ॥११॥
एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञवाटं तदुज्वलम् ॥ संप्राप भगवान् भद्रो भद्रेश्च सह भद्रया ॥ १२ ॥ तं दृष्ट्वा भीतभीतोऽपि दक्षो दृढ इव स्थितः ॥
क्रुद्धवद्वचनं प्राह को भवान् किमिहेच्छसि ॥१३॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दक्षस्य च दुरात्मनः ॥ वीरभद्रो महातेजा मेघगंभीरनिःस्वनः ॥ १४ ॥

---

१ [illegible] ।

...मायाविव तमालोक्य दक्षं देवाश्च ऋत्विजः ॥ अर्धगर्भमसंभ्रान्तमवोचदुचितं वचः ॥ १५ ॥ ॥ वीरभद्र उवाच ॥ वयं ह्यनुचराः
सर्वे शर्वस्यामिततेजसः ॥ भागाभिलिप्सया प्राप्ता भागो नस्संप्रदीयताम् ॥ १६ ॥ अथ चेदध्वरेऽस्माकं न भागः परिकल्पितः ॥ कथ्यतां
कारणं तत्र युध्यतां वा मयामरैः ॥ १७ ॥ इत्युक्तास्ते गणेन्द्रेण देवा दक्षपुरोगमाः ॥ ऊचुर्मन्त्राः प्रमाणं नो न वयं प्रभवस्त्विवति ॥ १८ ॥ मन्त्रा
ऊचुस्सुरा यूयं तमोऽपहतचेतसः ॥ येन प्रथमभागार्हं न यजध्वं महेश्वरम् ॥ १९ ॥ मंत्रोक्ता अपि ते देवाः सर्वे संमूढचेतसः ॥ भद्राय न ददुर्भा
गं तत्प्रहाणमभीप्सवः ॥ २० ॥ यदा तथ्यं च पथ्यं च स्ववाक्यं तद्वृथाऽभवत् ॥ तदा ततो ययुर्मंत्रा ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ २१ ॥ ॥ अथो
वाच गणाध्यक्षो देवान् विष्णुपुरोगमान् ॥ मन्त्राः प्रमाणं न कृता युष्माभिर्बलगर्वितैः ॥ २२ ॥ यस्मादस्मिन् मखे देवैरित्थं वयमसत्कृताः ॥
तस्माद्वो जीवितैस्सार्द्धमपनेष्यामि गर्वितम् ॥२३॥ इत्युक्त्वा भगवान् क्रुद्धो व्यदहन्नेत्रवह्निना ॥ यज्ञवाटं महाकूटं यथा तिस्रः पुरो हरः ॥२४ ॥
ततो गणेश्वरास्सर्वे पर्वतोदग्रविग्रहाः ॥ यूपानुत्पाट्य होतॄणां कंठेष्वाबध्य रज्जुभिः ॥२५॥ यज्ञपात्राणि चित्राणि भित्त्वा संचूर्ण्य वारिणि ॥ गृही
त्वा चैव यज्ञांगं गंगास्रोतसि चिक्षिपुः ॥ २६ ॥ तत्र दिव्यान्नपानानां राशयः पर्वतोपमाः ॥ क्षीरनद्योऽमृतस्रावाः सुस्निग्धदधिकर्दमाः ॥ २७ ॥
उच्चावचानि मांसानि भक्ष्याणि सुरभीणि च ॥ रसवन्ति च पानानि लेह्यचोष्याणि तानि वै ॥२८॥ वीरास्तद्भुंजते वक्त्रैर्विलुंपंति क्षिपंति च ॥ वज्रै
श्चक्रैर्महाशूलैश्शक्तिभिः पाशपट्टिशैः ॥२९॥ मुसलैरसिभिष्टंकैर्भिंदिपालैः परश्वधैः ॥ उद्धतांस्त्रिदशान्सर्वाँल्लोकपालपुरस्सरान् ॥३०॥ बिभिदुर्बलिनो
वीरा वीरभद्रांगसंभवाः ॥ छिंधि भिंधि क्षिप क्षिप्रं मार्यतां दार्यतामिति ॥३१॥ हरस्व प्रहरस्वेति पाट्योत्पाट्येति च ॥ संरंभप्रभवाः क्रूराश्शब्दाः
श्रवणशंकवः ॥३२॥ तत्र तत्र गणेशानां जज्ञिरे समरोचिताः ॥ विवृत्तनयनाः केचिद्दष्टदंष्ट्रोष्ठतालवः ॥३३॥ आश्रमस्थान्समाकृष्य मारयंति तपो
धनान् ॥ स्रुवानपहरन्तश्च क्षिपन्तोऽग्निं जलेषु च ॥३४॥ कलशानपि भिन्दन्तश्छिन्दंतो मणिवेदिकाः ॥ गायंतश्च नदन्तश्च हसन्तश्च मुहुर्मुहुः ॥३५॥
रक्तासवं पिबन्तश्च ननृतुर्गणपुंगवाः ॥ निर्मथ्य सेंद्रानमरान् गणेन्द्रान्वृषेन्द्रनागेन्द्रमृगेन्द्रसाराः ॥३६॥ चक्रुर्बहून्यप्रतिमप्रभावाः सहर्षरोमाणि विचे
ष्टितानि ॥ नन्दंति केचित्प्रहरन्ति केचिद्धावन्ति केचित्प्रलपन्ति केचित् ॥३७॥ नृत्यन्ति केचिद्विहसन्ति केचिद्वल्गन्ति केचित्प्रमथा बलेन ॥३८॥
केचिज्जिघृक्षंति घनान्सतोयान्केचिद्गृहीतुं रविमुत्पतंति ॥ केचित्प्रसर्तुं पवनेन सार्द्धमिच्छंति भीमाः प्रमथा वियत्स्थाः ॥३९॥ आक्षिप्य केचिच्च परायु
धानि महाभुजंगानिव वैनतेयाः ॥ भ्रमंति देवानपि विद्रवंतः खमंडले पर्वतकूटकल्पाः ॥४०॥ उत्पाट्य चोत्पाट्य गृहाणि केचित्सजालवातायनवेदिका

नि ॥ विक्षिप्यविक्षिप्य जलस्य मध्ये कालांबुदाभाः प्रमथा निनेदुः ॥ ४१ ॥ उद्वर्तितद्वारकपाटकुड्यं विध्वस्तशालावलभीगवाक्षम् ॥ आसीत्तदा यज्ञ
यज्ञवाटमनाथवद्वाक्यमिवायथार्थम् ॥४२॥ हा नाथ तातेति पितः सुतेति भ्रातर्ममाम्बेति च मातुलेति ॥ उत्पाट्यमानेषु गृहेषु नार्यो ह्यनाथवन्नादमतीव
चक्रुः ॥४३॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे यज्ञविध्वंसनो नाम विंशोऽध्यायः ॥२०॥ वायुरुवाच ॥ ततस्त्रिदशमुख्यास्ते
विष्णुशक्रपुरोगमाः ॥ सर्वे भयपरित्रस्ता दुद्रुवुर्भयविह्वलाः ॥१॥ निजैरदूषितैरंगैर्दृष्ट्वा देवानुपद्रुतान् ॥ दंड्यानदंडितान्मत्वा चुकोप गणपुंगवः ॥२॥
ततस्त्रिशूलमादाय शर्वशक्तिनिबर्हणम् ॥ ऊर्ध्वदृष्टिर्महाबाहुर्मुखाज्ज्वालाः समुत्सृजन् ॥३॥ अमरानपि दुद्राव द्विरदानिव केसरी ॥ तानभिद्रवतस्तस्य
गमनं सुमनोहरम् ॥ ४ ॥ वारणस्येव मत्तस्य जगाम प्रेक्षणीयताम् ॥ ततस्तत्क्षोभयामास महत्सुरबलं बली ॥ ५ ॥ महासरोवरं यद्वन्मत्तो वारणयू
थपः ॥ विकुर्वन्बहुधा वर्णान्नीलपांडरलोहितान् ॥ ६ ॥ बिभ्रद्व्याघ्राजिनं वासो हेमप्रवरतारकम् ॥ छिन्दन्भिन्दन्नुदन्क्लिन्दन्दारयन्प्रमथन्नपि ॥ ७ ॥
व्यचरद्देवसंघेषु भद्रोऽग्निरिव कक्षगः ॥ तत्र तत्र महावेगाच्चरंतं शूलधारिणम् ॥ ८ ॥ तमेकं त्रिदशाः सर्वे सहस्रमिव मेनिरे ॥ भद्रकाली च संक्रुद्धा
युद्धवृद्धमदोद्धता ॥९॥ मुक्तज्वालेन शूलेन निर्बिभेद रणे सुरान् ॥ स तया रुरुचे भद्रो रुद्रकोपसमुद्भवः ॥१०॥ प्रभयेव युगांताग्निश्चलया धूमधूम्रया ॥
भद्रकाली तदा युद्धे विद्रुतत्रिदशा बभौ ११ ॥ कल्पे शेषानलज्वालादग्धविश्वजगद्यथा ॥ तदा सवाजिनं सूर्यं रुद्राणामग्रणीः ॥ १२ ॥ मूर्ध्नि
पर्ष्णि जघानाशु वामपादेन लीलया ॥ असिभिः पावकं भद्रः पट्टिशैस्तु यमं यमी ॥ १३ ॥ रुद्रान् दृढेन शूलेन मुद्गरैर्वरुणं दृढैः ॥ परि
घैर्निर्ऋतिं वायुं टंकैष्टंकधरः स्वयम् ॥१४॥ निर्बिभेद रणे वीरो लीलयैव गणेश्वरः ॥ सर्वान्देवगणान्सद्यो मुनीञ्शंभोर्विरोधिनः ॥ १५ ॥ ततो
देवः सरस्वत्या नासिकाग्रं सुशोभनम् ॥ चिच्छेद करजाग्रेण देवमातुस्तथैव च ॥१६॥ चिच्छेद च कुठारेण बाहुदंडं विभावसोः ॥ अग्रतो जिह्वां
जिह्वां मातुर्देव्या लुलाव च ॥१७॥ स्वाहादेव्यास्तथा देवो दक्षिणं नासिकापुटम् ॥ चकर्त करजाग्रेण वामं च स्तनचूचुकम् ॥१८॥ भगस्य विपुले
नेत्रे शतपत्रसमप्रभे ॥ प्रसह्योत्पाटयामास भद्रः परमवेगवान् ॥१९॥ पूष्णो दशनरेखां च दीप्तां मुक्तावलीमिव ॥ जघान धनुषः कोट्या स्तेनास्य
स्ववागभूत् ॥२०॥ ततश्चंद्रमसं देवः पादांगुष्ठेन लीलया ॥ क्षणं कृमिवदाक्रम्य घर्षयामास भूतले ॥२१॥ शिरश्चिच्छेद दक्षस्य भद्रः परमकोपतः ॥
क्रोशंत्यामेव वैरिण्यां भद्रकाल्यै ददौ च तत् ॥२२॥ तत्प्रहृष्टा समादाय शिरस्तालफलोपमम् ॥ सा देवी कंदुकक्रीडां चकार समरांगणे ॥ २३ ॥

१ नलोप आर्षः ।

५२

 तो वृकस्य यज्ञसी कुशीलव भर्तृभिर्यथा ॥ पादाभ्यां चैव हस्ताभ्यां हन्यते स्म गणेश्वरैः ॥२४॥ अरिष्टनेमिनं सोमं धर्मं चैव प्रजापतिम् ॥ बहुपुत्रं
 चाङ्गिरसं कृशाश्वं काश्यपं तथा ॥२५॥ गले प्रगृह्य बलिनो गणपाः सिंहविक्रमाः ॥ भर्त्सयंतो भृशं वाग्भिर्निर्जघ्नुर्मूर्ध्नि मुष्टिभिः ॥२६॥ धर्षिता
भूतवेतालैर्दारास्सुतपरिग्रहाः ॥ तथा कलियुगे जारैर्बलेन कुलयोषितः ॥ २७ ॥ तत्र विध्वस्तकलशं भग्नयूपं गतोत्सवम् ॥ प्रदीपितमहागारं
प्रभिन्नद्वारतोरणम् ॥२८॥ उत्पाटितसुरानीकं हन्यमानं तपोधनम् ॥ प्रशान्तब्रह्मनिर्घोषं प्रक्षीणजनसंचयम् ॥२९॥ क्रन्दमानातुरस्त्रीकं हताशेषपरिच्छ
दम् ॥शून्यारण्यनिभं जज्ञे यज्ञवाटं तदार्दितम् ॥३०॥ शूलवेगप्ररुग्णाश्च भिन्नबाहूरुवक्षसः ॥ विनिकृत्तोत्तमांगाश्च पेतुरुर्व्यां सुरोत्तमाः ॥३१॥
हतेषु तेषु देवेषु पतितेषु सहस्रशः ॥ प्रविवेश गणेशानः क्षणादाहवनीयकम् ॥३२॥ प्रविष्टमथ तं दृष्ट्वा भद्रं कालाग्निसंनिभम् ॥ दुद्राव मरणाद्भी
तो यज्ञो मृगवपुर्धरः ॥३३॥ स विस्फार्य्य महच्चापं दृढज्याघोषभीषणम् ॥ भद्रस्तमभिदुद्राव विक्षिपन्नेव सायकान् ॥ ३४ ॥ आकर्णपूर्णमाकृष्ट
धनुरम्बुदसंनिभम् ॥ नादयामास च ज्यां द्यां खं च भूमिं च सर्वशः ॥३५॥ तमुपश्रुत्य सन्नादं हतोऽस्मीत्येव विह्वलम् ॥ शरेणार्धेन वक्रेण स वीरोऽ
ध्वरपूरुषम् ॥३६॥ महाभयस्खलत्पादं वेपन्तं विगतत्विषम् ॥ मृगरूपेण धावन्तं विशिरस्कं तदाकरोत् ॥ ३७ ॥ तमीदृशमवज्ञातं दृष्ट्वा वै सूर्यसं
भवम् ॥ विष्णुः परमसंक्रुद्धो युद्धायाभवदुद्यतः ॥३८॥ तमुवाह महावेगात्स्कन्धेन नतसन्धिना ॥ सर्वेषां वयसां राजा गरुडः पन्नगाशनः ॥ ३९ ॥
देवाश्च हतशिष्टा ये देवराजपुरोगमाः ॥ प्रचक्रुस्तस्य साहाय्यं प्राणांस्त्यक्तुमिवोद्यताः ॥४०॥ विष्णुना सहितान् देवान् मृगेन्द्रः क्रोष्टुकानिव ॥ दृष्ट्वा
जहास भूतेन्द्रो मृगेन्द्र इव विव्यथः ॥ ४१॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे देवदंडवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥
तस्मिन्नवसरे व्योम्नि समाविरभवद्रथः ॥ सहस्रसूर्यसंकाशश्चारुचीरवृषध्वजः ॥१॥ अश्वरत्नद्वयोदारो रथचक्रचतुष्टयः ॥ सञ्चितानेकदिव्यास्त्रशस्त्र
रत्नपरिष्कृतः ॥२॥ तस्यापि रथवर्यस्य स्यात्स एव हि सारथिः ॥ यथा च त्रैपुरे युद्धे पूर्वं शार्वरथे स्थितः ॥३॥ स तं रथवरं ब्रह्मा शासनादेव शूलि
नः ॥ हरेः समीपमानीय कृताञ्जलिरभाषत ॥४॥ भगवन् भद्र भद्रांग भगवानिन्दुभूषणः ॥ आज्ञापयति वीरस्त्वां रथमारोढुमव्ययः ॥५॥ रैभ्याश्र
मसमीपस्थस्त्र्यम्बकोऽम्बिकया सह ॥ सम्पश्यते महाबाहो दुस्सहं ते पराक्रमम् ॥६॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स वीरो गणकुञ्जरः ॥ आरुरोह रथं दिव्य
मनुगृह्य पितामहम् ॥७॥ तथा रथवरे तस्मिन् स्थिते ब्रह्मणि सारथौ ॥ भद्रस्य ववृधे लक्ष्मी रुद्रस्येव पुरद्विषः ॥८॥ ततः शंखवरं दीप्तं पूर्णचन्द्रसम
प्रभम् ॥ प्रदध्मौ वदने कृत्वा भानुकम्पो महाबलः ॥९॥ तस्य शंखस्य तं नादं भिन्नसागरसन्निभम् ॥ श्रुत्वा भयेन देवानां जज्वाल जठरानलः ॥१०॥

यक्षविद्याधराहीन्द्रैः सिद्धैर्युद्धदिदृक्षुभिः ॥ क्षणेन निबडीभूताः साकाशविवरा दिशः ॥ ११ ॥ ततः शार्ङ्गेण चापाऽङ्कात्स नारायणनीरदः ॥
महता बाणवर्षेण तुतोद गणगोवृषम् ॥१२॥ तं दृष्ट्वा विष्णुमायांतं शतधा बाणवर्षिणम् ॥ स चाददे धनुर्जैत्रं भद्रो बाणसहस्रमुक् ॥ १३ ॥ समा
दाय च तद्दिव्यं धनुस्समरभैरवम् ॥ शनैर्विस्फारयामास मेरुं धनुरिवेश्वरः ॥१४॥ तस्य विस्फार्य्यमाणस्य धनुषोऽभून्महास्वनः॥तेन स्वनेन महता
पृथिवीं समकंपयत् ॥१५॥ ततः शरवरं घोरं दीप्तमाशीविषोपमम् ॥ जग्राह गणपः श्रीमान्स्वयमुग्रपराक्रमः ॥१६॥ बाणोद्धारे भुजो ह्यस्य तूर्णा
त्तूनसंगतः ॥ प्रत्यदृश्यत वल्मीकं विविक्षुरिव पन्नगः॥१७॥ समुद्धृतः करे तस्य तत्क्षणं रुरुचे शरः ॥ महाभुजंगसंदष्टो यथा बालभुजंगमः॥१८॥
शरेण घनतीव्रेण भद्रो रुद्रपराक्रमः ॥ विव्याध कुपितो गाढं ललाटे विष्णुमव्ययम् ॥ १९ ॥ ललाटेऽभिहतो विष्णुः पूर्वमेवावमानितः ॥ चुकोप
गणपेन्द्राय मृगेन्द्रायेव गोवृषः॥२०॥ ततस्त्वशनिकल्पेन क्रूरास्येन महेषुणा ॥ विव्याध गणराजस्य भुजे भुजगसन्निभे ॥ २१ ॥ सोऽपि तस्य भुजे
भूयः सूर्यांशुतसमप्रभम् ॥ विससर्ज शरं वेगाद्वीरभद्रो महाबलः॥२२॥स च विष्णुः पुनर्भद्रं भद्रो विष्णुं तथा पुनः ॥ स च तं स च तं विप्राश्शरै
स्तावनुजघ्नतुः ॥२३॥ तयोः परस्परं वेगाच्छरानाशु विमुंचतोः॥ द्वयोस्समभवद्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥२४॥तद्दृष्ट्वा तुमुलं युद्धं तयोरेव परस्परम्॥
हाहाकारो महानासीदाकाशे खेचरेरितः ॥२५॥ ततस्त्वनलतुंडेन शरेणादित्यवर्चसा ॥ विव्याध सुदृढं भद्रं विष्णोर्महति वक्षसि॥२६॥स तु तीव्र
प्रपातेन शरेण दृढमाहतः ॥ महतीं रुजमासाद्य निपपात विमोहितः ॥२७॥ पुनः क्षणादिवोत्थाय लब्धसंज्ञस्तदा हरिः ॥ सर्वाण्यपि च दिव्यास्त्रा
ण्यथैनं प्रत्यवासृजत् ॥२८॥ स च विष्णुर्धनुर्मुक्तान्सर्वाञ्छर्वचमूपतिः ॥ सहसा वारयामास घोरैः प्रतिशरैः शरान् ॥ २९॥ ततो विष्णुस्स्वनामांकं
बाणमव्याहतं क्वचित् ॥ ससर्ज क्रोधरक्ताक्षस्तमुद्दिश्य गणेश्वरम् ॥ तं बाणं बाणवर्येण भद्रो भद्राह्वयेण तु॥३०॥ अप्राप्तमेव भगवांश्चिच्छेद शतधा
पथि ॥ अथैकेनेषुणा शार्ङ्गं द्वाभ्यां पक्षौ गरुत्मतः ॥३१॥निमेषादेव चिच्छेद तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततो योगबलाद्विष्णुर्देहाद्देवान्सुदारुणान् ॥३२॥
शंखचक्रगदाहस्तान् विससर्ज सहस्रशः ॥ सर्वांस्तान्क्षणमात्रेण त्रैपुरानिव शंकरः ॥३३॥निर्ददाह महाबाहुर्नेत्रसृष्टेन वह्निना ॥ ततः क्रुद्धतरो विष्णुश्च
क्रमुद्यम्य सत्वरः ॥३४॥ तस्मिन्वीरे समुत्स्रष्टुं तदानीमुद्यतोऽभवत् ॥ तं दृष्ट्वा चक्रमुद्यम्य पुरतः समुपस्थितम् ॥३५॥ स्मयन्निव गणेशानो व्यष्टं
भयदच्युतः ॥ स्तंभितांगस्तु तच्चक्रं घोरमप्रतिमं क्वचित् ॥३६॥इच्छन्नपि समुत्स्रष्टुं न विष्णुरभवत्क्षमः ॥ श्वसन्निवैकमुद्धृत्य बाहुं चक्रसमन्वितम्
॥३७॥ अतिष्ठदलसो भूत्वा पाषाणमिव निश्चलः ॥ विशरीरो यथा जीवो विशृंगो वा यथा वृषः ॥ ३८॥विदंष्ट्रश्च यथा सिंहस्तथा विष्णुरवस्थितः॥

[illegible] पुरेशाद्या विष्णुमिन्द्रादयः सुराः ॥ सम्प्रभद्रा गणेन्द्रेण मृगेंद्रेणेव गोवृषाः ॥३९॥ प्रगृहीतायुधा योद्धुं क्रुद्धाः समुपतस्थिरे ॥ [illegible]
भद्रः क्षुद्रानिव हरिर्मृगान् ॥ ४० ॥ साक्षाद्रुद्रतनुर्वीरो वरवीरगणावृतः ॥ अट्टहासेन घोरेण व्यष्टंभयदनिन्दितः ॥ ४१ ॥ तथा [illegible]
स्यापि सवज्रो दक्षिणः करः ॥ सिसृक्षोरेव उद्दज्रं चित्रीकृत इवाभवत् ॥ ४२ ॥ अन्येषामपि सर्वेषां सरक्ता अपि बाहवः ॥ अल्प[illegible]
वीरभास्तादृशः प्रतियांत्युत ॥ ४३ ॥ एवं भगवता तेन व्याहताशेषवैभवात् ॥ अमराः समरे तस्य पुरतः स्थातुमक्षमाः ॥ ४४ ॥ स्त[illegible]
वेरेव दुद्रुवुर्भयविह्वलाः ॥ स्थितिं न चक्रिरे युद्धे वीरतेजोभयाकुलाः ॥४५॥ विद्रुतांस्त्रिदशान्वीरान्वीरभद्रो महाभुजः ॥ विव्याध निशितैर्बाणैर्मे[illegible]
पर्वैरिवाचलान् ॥४६॥ बहवस्तस्य वीरस्य बाहवः परिघोपमाः ॥ शस्त्रैः चकाशिरे दीप्तैः साग्निज्वाला इवोरगाः ॥ ४७ ॥ अस्त्रशस्त्राण्यनेकानि
स वीरो विसृजन्बभौ ॥ विसृजन्सर्वभूतानि यथादौ विश्वसंभवः ॥४८॥ यथारश्मिभिरादित्यः प्रच्छादयति मेदिनीम् ॥ तथा वीरः क्षणादेव शरैः
प्राच्छादयद्दिशः ॥ ४९ ॥ खमंडले गणेन्द्रस्य शराः कनकभूषिताः ॥ उत्पतंतस्तडिद्रूपैरुपमानपदं ययुः ॥ ५० ॥ महांतस्ते सुरगणान् मंडूकानिव
तुण्डुभाः ॥ प्राणैर्वियोजयामासुः पपुश्च रुधिरासवम् ॥५१॥ निकृत्तबाहवः केचित्केचिल्लूनवराननाः ॥पार्श्वे विदारिताः केचिन्निपेतुरमरा भुवि ॥५२॥
विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बहुभिश्छिन्नसन्धिभिः ॥ विवृत्तनयनाः केचिन्निपेतुर्भूतले मृताः ॥ गां प्रवेष्टुमिवेच्छंतः खं गंतुमिव लिप्सवः ॥५३॥ [illegible]
निरोधानां व्यलीयेत परस्परम् ॥ भूमौ केचित्प्रविविशुः पर्वतानां गुहाः परे ॥५४॥ अपरे जग्मुराकाशं परे च विविशुर्जलम् ॥ तथा संछिन्नसर्वांगैस्स[illegible]
वीरस्त्रिदशैर्बभौ ॥५५॥ परिग्रस्ताः प्रजावर्गो भगवानिव भैरवः ॥ दग्धत्रिपुरसंव्यूहस्त्रिपुरारिर्यथाभवत् ॥ ५६ ॥ एवं देवबलं सर्वं दीनं बीभत्सदर्श[illegible]
नम् ॥ गणेश्वरसमुत्पन्नं कृपणं वपुरादधे ॥५७॥ तदा त्रिदशवीराणामसृक्सलिलवाहिनी ॥ प्रावर्तत नदी घोरा प्राणिनां भयशंसिनी ॥५८॥ रुधि[illegible]
रेण परिक्लिन्ना यज्ञभूमिस्तदा बभौ ॥ रक्तार्द्रवसना श्यामा हतशुंभेव कौशिकी ॥५९॥ तस्मिन्महति संवृत्ते समरे भृशदारुणे ॥ भयेनैव परित्रस्ता [illegible]
[illegible] वसुन्धरा ॥६०॥ महोर्मिकलिलावर्तश्चुक्षुभे च महोदधिः ॥ पेतुश्चोल्का महोत्पाताः शाखाश्च मुमुचुर्द्रुमाः ॥ ६१ ॥ अप्रसन्ना दिशः सर्वा[illegible]
[illegible] वर्वौ ॥ अहो विधिविपर्यासस्त्वश्वमेधोऽयमध्वरः ॥यजमानः स्वयं दक्षो ब्रह्मपुत्रः प्रजापतिः ॥६२॥ धर्मादयश्च सदस्याश्च रक्षिता [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] प्रतिगृह्णन्ति साक्षाद्विष्ण्वादयः सुराः ॥ ६३ ॥ तथापि यजमानस्य यज्ञस्य च सहर्त्विजः ॥ सद्य एव शिरश्छेदस्साधु संवृत्तो [illegible]
[illegible] ॥६४॥ तस्मान्नावेदनिर्दिष्टं न चेश्वरबहिष्कृतम् ॥ नासत्परिगृहीतं च कर्म कुर्यात्कदाचन ॥ ६५ ॥ कृत्वापि सुमहत्पुण्यमिष्ट्वा [illegible]

न तत्फलमवाप्नोति भक्तिहीनो महेश्वरे ॥६६॥ कृत्वापि सुमहत्पापं भक्त्या यजति यश्शिवम् ॥ मुच्यते पातकैः सर्वैर्नात्र कार्या विचारणा॥६७॥
बहुनात्र किमुक्तेन वृथा दानं वृथा तपः ॥ वृथा यज्ञो वृथा होमः शिवनिन्दारतस्य तु ॥ ६८ ॥ ततः सनारायणकास्सशक्राः सलोकपालास्समरे
सुरौघाः॥गणेन्द्रचापच्युतबाणविद्धाः प्रबुद्धदुर्गाढरुजाभिभूताः॥६९॥चेलुः कचित्केचन शीर्णकेशाः स्वेदुः कचित्केचन दीर्घगात्राः॥ पेतुः कचित्के
चन भिन्नवक्त्रा नेशुः कचित्केचन देववीराः ॥७०॥ केचिच्च तत्र त्रिदशा विपन्नाः विशस्तवक्त्रा भग्नशराः ॥ निपेतुरुत्त्रासितदीनमुद्रा मदं च दर्पं च
बलं च हित्वा॥७१॥समुत्पपातास्थितमस्यपृष्ठ्यो विक्षिप्य दक्षाध्वरमस्तताश्चैः॥बभौ गणेशास्त्रगणेश्वराणां मध्ये स्थितः सिंह इवर्षभाणाम् ॥७२॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे दक्षयज्ञविध्वंसवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥ वायुरुवाच॥इति सञ्छिन्नभिन्नाङ्गा देवा
विष्णुपुरोगमाः॥क्षणात्कष्टां दशामेत्य त्रेसुः स्तोकावशेषिताः ॥१॥ त्रस्तांस्तान्समरे वीरान् देवानन्यांश्च वै गणाः ॥ प्रमथाः परमक्रुद्धा वीरभद्र
नोदिताः ॥२॥ प्रगृह्य च तथा दोर्षं निगडेरायसैर्दृढैः ॥ बबन्धुः पाणिपादेषु कंधरेषूदरेषु च ॥३॥ तस्मिन्नवसरे ब्रह्मा भद्रमद्रीन्द्रजासुतम् ॥ सार
थ्याल्लब्धवात्सल्यः प्रार्थयन् प्रणतोऽब्रवीत् ॥४॥ अलं क्रोधेन भगवन्नष्टा एते दिवौकसः ॥ प्रसीद क्षम्यतां सर्वं रोमजैस्सह सुव्रत ॥५॥ एवं विज्ञा
पितस्तेन ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ शमं जगाम संप्रीतो गणपस्तस्य गौरवात् ॥ ६ ॥ देवाश्च लब्धावसरा देवदेवस्य मंत्रिणः ॥ धारयन्तोऽञ्जलीन्मूर्ध्नि
स्तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः ॥ ७ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमः शिवाय शान्ताय यज्ञहन्त्रे त्रिशूलिने ॥ रुद्रभद्राय रुद्राणां पतये रुद्रभूतये ॥ ८ ॥ कालर्ताय
रूपाय कालकामांगहारिणे ॥ देवतानां शिरोहन्त्रे दक्षस्य च दुरात्मनः ॥९॥ संसर्गादस्य पापस्य दक्षस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ शासिताः समरे वीर
त्वया वयमनिन्दिताः ॥१०॥ दग्धाश्चामी वयं सर्वे त्वत्तो भीताश्च भो प्रभो ॥ त्वमेव गतिरस्माकं त्राहि नश्शरणागतान् ॥११॥ वायुरुवाच ॥
तुष्टस्त्वेवं स्तुतो देवान् विसृज्य निगडात्प्रभुः ॥ आनयद्देवदेवस्य समीपममरानिह ॥१२ ॥ देवोऽपि तत्र भगवानन्तरिक्षे स्थितः प्रभुः॥ सगण
सर्वगः शर्वस्सर्वलोकमहेश्वरः ॥१३॥ तं दृष्ट्वा परमेशानं देवा विष्णुपुरोगमाः ॥ प्रीता अपि च भीताश्च नमश्चक्रुर्महेश्वरम् ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा तानम
राम् भीतान् प्रणतार्तिहरो हरः ॥ इदमाह महादेवः प्रहसन् प्रेक्ष्य पार्वतीम् ॥ १५ ॥ महादेव उवाच ॥ मा भैष्ट त्रिदशास्सर्वे यूयं वै मामकाः
प्रजाः ॥ अनुग्रहार्थमेवेह धृतो दंडः कृपालुना ॥ १६ ॥ भवतां निर्जराणां हि क्षान्तोऽस्माभिर्व्यतिक्रमः ॥ क्रुद्धेष्वस्मासु युष्माकं न स्थितिर्न च
जीवितम् ॥१७॥ ॥ वायुरुवाच ॥ इत्युक्तास्त्रिदशास्सर्वे शर्वेणामिततेजसा ॥ सद्यो विगतसन्देहा ननृतुर्विबुधा मुदा ॥ १८ ॥ प्रसन्नमनसो भूत्वा

[illegible]मानसाः ॥ स्तुतिमारेभिरे वक्तुं शंकरस्य दिवौकसः॥१९॥ देवा ऊचुः ॥ त्वमेव देवाखिललोककर्ता पाता च हर्ता परमेश्वरोऽसि ॥ कवि
[illegible]रुद्राख्यस्वरूपभेदै रजस्तमस्सत्त्वधृतात्ममूर्ते ॥२०॥ सर्वमूर्ते नमस्तेऽस्तु विश्वभावन पावन ॥ अमूर्ते भक्तहेतोर्हि गृहीताकृतिसौख्यद॥२१॥
चंद्रोऽगदो हि देवेश कृपातस्तव शंकर ॥ निमज्जनान्मृतः प्राप सुखं मिहिरजाजलिः ॥२२॥ सीमन्तिनी हतधवा तव पूजनतः प्रभो ॥ सौभाग्य
मतुलं प्राप सोमवारव्रतात्सुतान् ॥२३॥ श्रीकराय ददौ देवः स्वीयं पदमनुत्तमम् ॥ सुदर्शनमरक्षस्त्वं नृपमण्डलभीतितः ॥२४॥ मेदुरं तारयामास
सदारं च घृणानिधिः॥ शारदां विधवां चक्रे सधवां क्रियया भवान्॥२५॥भद्रायुषो विपत्तिं च विच्छिद्य त्वमदाः सुखम्॥सौमिनी भववन्धाद्वै मुक्ताभू
त्तव सेवनात् ॥ २६ ॥ विष्णुरुवाच ॥ त्वं शंभो कद्रीशाश्च रजस्सत्त्वतमोगुणैः॥कर्ता पाता तथा हर्ता जनानुग्रहकांक्षया ॥ २७ ॥ सर्वगर्वापहारी
च सर्वतेजोविलासकः ॥ सर्वविद्यादिगूढश्च सर्वानुग्रहकारकः ॥२८॥त्वत्तः सर्वं च त्वं सर्वं त्वयि सर्वं गिरीश्वर ॥ त्राहि त्राहि पुनस्त्राहि कृपां कुरु
ममोपरि ॥२९॥ अथास्मिन्नन्तरे ब्रह्मा प्रणिपत्य कृतांजलिः ॥ एवं त्ववसरं प्राप्य व्यज्ञापयत शूलिने ॥ ३० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ जय देव महादेव
प्रणतार्तिविभंजन ॥ ईदृशेष्वपराधेषु कोऽन्यस्त्वत्तः प्रसीदति ॥३१॥लब्धात्मानो भविष्यंति ये पुरा निहता मृधे ॥ प्रत्यापत्तिर्न कस्य स्यात्प्रसन्ने
परमेश्वरे ॥३२॥ यदिदं देवदेवानां कृतमन्तुषु दूषणम् ॥ तदिदं भूषणं मन्ये त अंगीकारगौरवात्॥३३॥ इति विज्ञाप्यमानस्तु ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥
विलोक्य वदनं देव्या देवदेवस्स्मयन्निव ॥३४॥ पुत्रभूतस्य वात्सल्याद्ब्रह्मणः पद्मजन्मनः ॥ देवादीनां यथा पूर्वमंगानि प्रददौ प्रभुः ॥३५॥ प्रमथाद्यै
श्च या देव्यो दंडिता देवमातरः ॥ तासामपि यथापूर्वाण्यंगानि गिरिशो ददौ ॥३६॥ दक्षस्य भगवानेव स्वयं ब्रह्मा पितामहः ॥ तत्पापानुगुणं चक्रे
जरच्छागमुखं मुखम् ॥३७॥ सोऽपि संज्ञां ततो लब्ध्वा स दृष्ट्वा जीवितः सुधीः ॥ भीतः कृताञ्जलिः शंभुं तुष्टाव प्रलपन्बहु॥३८॥दक्ष उवाच॥
जयदेव जगन्नाथ लोकानुग्रहकारक ॥ कृपां कुरु महेशानापराधं मे क्षमस्व ह ॥ ३९ ॥ कर्त्ता च हर्ता भर्ता च त्वमेव जगतां प्रभुः ॥ मया ज्ञातं
विशेषेण विष्ण्वादिसकलेश्वरः ॥ ४० ॥ त्वयैव विततं सर्वं व्याप्तं सृष्टं च नाशितम् ॥ न हि त्वदधिकाः केचिदीशास्तेऽच्युतकादयः ॥ ४१ ॥
॥वायुरुवाच ॥ तं तथा व्याकुलं भूतं प्रलपंतं कृतागसम् ॥ स्मयन्निवावदत्प्रेक्ष्य मा भैरिति घृणानिधिः ॥४२॥ तथोक्त्वा ब्रह्मणस्तस्य पितुः प्रिय
चिकीर्षया॥ गाणपत्यं ददौ तस्मै दक्षायाक्षयमीश्वरः॥४३॥ततो ब्रह्मादयो देवा अभिवंद्य कृतांजलिः॥तुष्टुवुः प्रश्रया वाचा शंकरं गिरिजाधिपम्॥४४॥

१ [illegible] । २ [illegible] ।

॥ ब्रह्मादय ऊचुः ॥ जय शंकर देवेश दीनानाथ महाप्रभो ॥ कृपां कुरु महेशानापराधं नो क्षमस्व वै ॥ ४५ ॥ मखपाल मखाधीश मखवि
ध्वंसकारक ॥ कृपां कुरु महेशनापराधं नः क्षमस्व वै ॥ ४६ ॥ देवदेव परेशान भक्तप्राणप्रपोषक ॥ दुष्टदंडप्रदस्स्वामिन्कृपां कुरु नमोऽस्तु ते॥४७॥
त्वं प्रभो गर्वहर्ता वै दुष्टानां त्वामजानताम्॥रक्षको हि विशेषेण सतां त्वत्सक्तचेतसाम् ॥४८॥ अद्भुतं चरितं ते हि निश्चितं कृपया तव ॥ सर्वापराधः
क्षंतव्यो विभवो दीनवत्सलाः॥४९॥ ॥ वायुरुवाच ॥ इति स्तुतो महादेवो ब्रह्माद्यैरमरैः प्रभुः ॥ स भक्तवत्सलस्स्वामी तुतोष करुणोदधिः॥५०॥
चकारानुग्रहं तेषां ब्रह्मादीनां दिवौकसाम् ॥ ददौ वरांश्च सुप्रीत्या शंकरो दीनवत्सलः ॥५१॥ स च ततस्त्रिदशाञ्शरणागतान् परमकारुणिकः परमे
श्वरः ॥ अनुगतस्मितलक्षणया गिरा शमितसर्वभयः समभाषत ॥ ५२ ॥ शिव उवाच ॥ यदिदमाग इहाचरितं सुरैर्विधिविनियोगवशादिव यंत्रितैः ॥
शरणमेव गतानवलोक्य वस्तदखिलं किल विस्मृतमेव नः॥५३॥तदिह यूयमपि प्रकृतं मनस्यविगणय्य विमर्दमपत्रपाः॥हरिविरिंचिसुरेन्द्रमुखास्सुरा
व्रजत देवपुरं प्रति संप्रति ॥५४॥इति सुरानभिधाय सुरेश्वरो निकृतदक्षकृतक्रतुरक्रतुः॥स गिरिजानुचरस्सपरिच्छदः स्थित इवाम्बरतोऽन्तरधात्स्वयं
॥ ५५ ॥ अथ सुरा अपि ते विगतव्यथाः कथित भद्रसुभद्रपराक्रमाः ॥ सपदि खेन सुखेन यथासुखं ययुरनेकमुखा मघवन्मुखाः ॥५६॥ इति श्री
शिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे गिरिशानुनयो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अन्तर्धानगतो देव्या
सह सानुचरो हरः॥ क्व यातः कुत्र वा वासः किं कृत्वा विरराम ह ॥ १ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ महीधरवरः श्रीमान् मंदरश्चित्रकंदरः ॥
दयितो देवदेवस्य निवासस्तपसोऽभवत् ॥ २ ॥ तपो महत्कृतं तेन वोढुं स्वशिरसा शिवौ ॥ चिरेण लब्धं तत्पादपंकजस्पर्शजं
सुखम् ॥ ३ ॥ तस्य शैलस्य सौन्दर्य्यं सहस्रवदनैरपि ॥ न शक्यं विस्तराद्वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥ ४ ॥ शक्यमप्यस्य सौन्दर्य्यं न
वर्णयितुमुत्सहे ॥ पर्वतान्तरसौन्दर्य साधारणविवारणात् ॥ ५ ॥ इदन्तु शक्यते वक्तुमस्मिन् पर्वतसुन्दरे ॥ ऋद्धया कयापि सौन्दर्यमीश्वरावास
योग्यता ॥६॥ अत एव हि देवेन देव्याः प्रियचिकीर्षया ॥ अतीव रमणीयोयं गिरिरन्तःपुरीकृतः ॥७॥ मेखलाभूमयस्तस्य विमलोपलपादपाः ॥
शिवयोर्नित्यसान्निध्यान्न्यक्कुर्वंत्यखिलं जगत् ॥ ८ ॥ पितृभ्यां जगतो नित्यं स्नानपानोपयोगतः ॥ अवाप्तपुण्यसंस्कारः प्रसरद्भिरितस्ततः॥ ९ ॥
लघुशीतलसंस्पर्शैरच्छाच्छैर्निर्झराम्बुभिः ॥ अधिराज्येन चाद्रीणामद्रिरेषोऽभिषिच्यते ॥१०॥निशासु शिखरप्रान्तवर्तिना स शिलोच्चयः ॥ चन्द्रेणा
चलसाम्राज्यच्छत्रेणेव विराजते ॥ ११ ॥ स शैलश्चंचलीभूतैर्वालैश्चामरयोषिताम् ॥ सर्वपर्वतसाम्राज्यचामरैरिव वीज्यते ॥ १२ ॥ प्रातरभ्युदिते

...भूषितः॥ दर्पणे देहसौभाग्यं द्रष्टुकाम इव स्थितः ॥ १३॥ कूजद्विहंगवाचालैर्वातोद्धूतलताभुजैः॥ [illegible] सततं व्यालम्बिमृदुप
...नो शङ्करो स्तनभूषितः॥ दर्पणे देहसौभाग्यं द्रष्टुकाम इव स्थितः ॥ जयाशिषा सहाभ्यर्च्य निषेव्यत इवाद्रिराट् ॥ १५ ॥ अथोत्सुकैर्...
...वैः ॥ १४ ॥ लताप्रतानजटिलैस्तरुभिस्तापसैरिव ॥ जयाशिषा सहाभ्यर्च्य निषेव्यत इवाद्रिराट् ॥ १५ ॥
स्तथा ॥ प्रपतन्निव पाताले भूपृष्ठादुत्पतन्निव १६ ॥ परीतः सर्वतो दिक्षु भ्रमन्निव विहायसि ॥ पश्यन्निव जगत्सर्वं नृत्यन्निव निरन्तरम् ॥ १७ ॥
गुहामुखैः प्रतिदिनं व्यात्तास्यो विपुलोदरैः॥ अजीर्णलवण्यतया जृंभमाण इवाचलः ॥ १८॥ ग्रसन्निव जगत्सर्वं पिबन्निव पयोनिधिम् ॥ वमन्निव
तमोऽन्तस्थं मायन्निव स्वमम्बुदैः ॥ १९ ॥ निवासभूमयस्तास्ता दर्पणप्रतिमोदराः ॥ तिरस्कृतातपास्स्निग्धाश्रमच्छायामहीरुहाः ॥ २० ॥ सरि
त्सरस्तडागादिसंपर्कशिशिरानिलाः॥तत्र तत्र निषण्णाभ्यां शिवाभ्यां सफलीकृताः॥२१॥तमिमं सर्वतः श्रेष्ठं स्मृत्वा साम्बस्त्रियम्बकः॥रैभ्याश्रमस
मीपस्थश्चान्तर्धानं गतो ययौ॥२२॥तत्रोद्यानमनुप्राप्य देव्या सह महेश्वरः॥ रराम रमणीयासु दिव्यान्तःपुरभूमिषु॥२३॥तथा गतेषु कालेषु प्रवृद्धा
सु प्रजासु च॥दैत्यौ शुंभनिशुंभाख्यौ भ्रातरौ संबभूवतुः॥२४॥ताभ्यां तपोबलाद्दत्तं ब्रह्मणा परमेष्ठिना॥अवध्यत्वं जगत्यस्मिन्पुरुषैरखिलैरपि॥२५॥
अयोनिजा तु या कन्या ह्यंबिकांशसमुद्भवा॥अजातपुंस्पर्शरतिरविलंघ्यपराक्रमा॥२६॥तया तु नौ वधः संख्ये तस्यां कामाभिभूतयोः॥इति चाभ्य
र्थितो ब्रह्मा ताभ्याम्प्राह तथास्त्विति ॥ २७ ॥ततः प्रभृति शक्रादीन्विजित्य समरे सुरान् ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारं जगच्चक्रतु रक्रमात्॥२८॥तयो
र्वधाय देवेशं ब्रह्माभ्यर्थितवान्पुनः॥ विनिन्द्यापि रहस्यम्बां क्रोधयित्वा यथा तथा॥२९॥तद्वर्णकोशजां शक्तिमकामां कन्यकात्मिकाम्॥ निशुम्भशु
म्भयोर्हंत्रीं सुरेभ्यो दातुमर्हसि ॥३०॥एवमभ्यर्थितो धात्रा भगवान्नीललोहितः॥कालीत्याह रहस्यम्बां निन्दयन्निव सुस्मितः॥३१॥ततः क्रुद्धा तदा
देवी सुवर्णा वर्णकारणात् ॥ स्मयन्ती चाह भर्तारमसमाधेयया गिरा ॥३२॥ देव्युवाच ॥ ईदृशे मम वर्णेऽस्मिन्न रतिर्भवतोऽस्ति चेत् ॥ एतावन्तं
चिरं कालं कथमेषा नियम्यते ॥ ३३॥ अरत्या वर्तमानोऽपि कथं च रमसे मया ॥ न ह्यशक्यं जगत्यस्मिन्नीश्वरस्य जगत्प्रभोः॥३४॥स्वात्मारामस्य भवतो रतिर्न सुखसाधनम् ॥ इति हेतोः स्मरो यस्मात्प्रसभं भस्मसात्कृतः ॥ ३५ ॥ या च नाभिरता भर्तुरपि सर्वांगसुन्दरी ॥ सा वृथैव हि
जायेत सर्वैरपि गुणान्तरैः ॥ ३६ ॥ भर्तुर्भोगैकशेषो हि सर्ग एवैष योषिताम् ॥ तथारुत्यन्यथाभूता नारी कुत्रोपयुज्यते ॥ ३७॥ तस्माद्वर्णमिमं
त्यक्ता त्वया रहसि निन्दितम्॥वर्णान्तरं भजिष्ये वा न भविष्यामि वा स्वयम् ॥३८॥ इत्युक्तोत्थाय शयनाद्देवी साचष्ट गद्गदम् ॥ययाचे तु मति
भर्तुस्तपसे कृतनिश्चया ॥ ३९ ॥ तथा प्रणयभंगेन भीतो भूतपतिः स्वयम् ॥ पादयोः प्रणमन्नेव भवानीं प्रत्यभाषत ॥ ४० ॥ ...

उवाच ॥ अजानती च क्रीडोक्तिं प्रिये किं कुपितासि मे ॥ रतिः कुतो वा जायेत त्वत्तश्चेदरतिर्मम ॥४१॥ माता त्वमस्य जगतः पिता[illegible]
या ॥ कथं तदुपपद्येत त्वत्तो नाभिरतिर्मम ॥४२॥ आवयोरभिकामोऽपि किमसौ कामकारितः ॥ यतः कामसमुत्पत्तेः प्रागेव जगदुद्भवः ॥ ४३ ॥
पृथग्जनानां रतये कामात्मा कल्पितो मया ॥ ततः कथमुपालब्धः कामदाहादहं त्वया ॥४४॥ मां वै त्रिदशसामान्यं मन्यमानो मनोभवः ॥ मन्म[illegible]
कपरिभवं कुर्वन्मया वै भस्मसात्कृतः ॥ ४५ ॥ विहारोऽप्यावयोरस्य जगतस्त्राणकारणात् ॥ ततस्तदर्थं त्वय्यद्य क्रीडोक्तिं कृतवानहम् ॥ ४६ ॥ स[illegible]
चायमचिरादर्थस्तवैवाविष्करिष्यते ॥ क्रोधस्य जनकं वाक्यं हृदि कृत्वेदमब्रवीत् ॥ ४७॥ देव्युवाच ॥ श्रुतपूर्वं हि भगवंस्तव चाटु वचो मया ॥
येनैवमतिधीराहमपि प्रागभिवंचिता ॥४८॥ प्राणानप्यप्रिया भर्तुर्नारी या न परित्यजेत् ॥ कुलांगना शुभा सद्भिः कुत्सितेव हि गम्यते ॥ ४९ ॥
भूयसी च तवाप्रीतिरगौरमिति मे वपुः ॥ क्रीडोक्तिरपि कालीति घटते कथमन्यथा ॥ ५० ॥ सद्भिर्विगर्हितं तस्मात्तव कार्ष्ण्यमसंमतम् ॥ अहं
त्यज्य तपोयोगात्स्थातुमेवेह नोत्सहे ॥५१॥ शिव उवाच॥ यद्येवंविधतापस्ते तपसा किं प्रयोजनम् ॥ममेच्छया स्वेच्छया वा वर्णान्तरवती भव
॥५२॥ देव्युवाच॥ नेच्छामि भवतो वर्णं स्वयं वा कर्तुमन्यथा॥ ब्रह्माणं तपसाराध्य क्षिप्रं गौरी भवाम्यहम् ॥५३ ॥ ईश्वर उवाच॥ मत्प्रसादात्पुरा ब्रह्मा
ब्रह्मत्वं प्राप्तवान्पुरा ॥ तमाहूय महादेवि तपसा किं करिष्यसि ॥५४॥ देव्युवाच ॥ त्वत्तो लब्धपदा एव सर्वे ब्रह्मादयः सुराः ॥ तथाप्याराध्य
तपसा ब्रह्माणं त्वन्नियोगतः ॥५५॥ पुरा किल सती नाम्ना दक्षस्य दुहिताभवम् ॥ जगतां पतिमेवं त्वां पतिं प्राप्तवती तथा ॥ ५६ ॥ एवमद्यापि
तपसा तोषयित्वा द्विजं विधिम् ॥गौरी भवितुमिच्छामि को दोषः कथ्यतामिह॥५७॥एवमुक्तो महादेव्या वामदेवः स्मयन्निव॥न तां निर्बन्धयामास
देवकार्यचिकीर्षया ॥ ५८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे शिवमन्दरगिरिनिवासक्रीडोक्तिवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽ
ध्यायः ॥२४ ॥ वायुरुवाच ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य पतिमम्बा पतिव्रता ॥ नियम्य च वियोगार्तिं जगाम हिमवद्गिरिम् ॥ १ ॥ तपः कृतवती पूर्वं
देशे यस्मिन्सखीजनैः ॥तमेव देशमवृणोत्तपसे प्रणयात्पुनः ॥२॥ ततः स्वपितरं दृष्ट्वा मातरं च तयोर्गृहे ॥ प्रणम्य वृत्तं विज्ञाप्य ताभ्यां चानुमता
सती ॥ ३ ॥ पुनस्तपोवनं गत्वा भूषणानि विसृज्य च ॥ स्नात्वा तपस्विनो वेषं कृत्वा परमपावनम् ॥ ४ ॥ संकल्प्य च महातीव्रं तपः परमदुश्च
रम् ॥ सदा मनसि सन्धाय भर्तुश्चरणपंकजम् ॥५॥ तमेव क्षणिके लिंगे ध्यात्वा बाह्यविधानतः ॥त्रिसन्ध्यमभ्यर्चयन्ती वन्यैः पुष्पैः फलादिभि
॥६॥ स एव ब्रह्मणो मूर्तिमास्थाय तपसः फलम् ॥ प्रदास्यति ममेत्येवं नित्यं कृत्वाऽकरोत्तपः ॥७॥ तथा तपश्चरन्तीं तां काले बहुतिथे गते॥

रः कश्चिन्महाव्याघ्रो दुष्टभावादुपागमत् ॥८॥ तथैवोपगतस्यापि तस्यातीव दुरात्मनः ॥ गात्रं चित्रार्पितमिव स्तब्धं तस्यास्समाश्रतः ॥९॥
ते दृष्ट्वापि तथा व्याघ्रं दुष्टभावादुपागतम् ॥ न पृथग्जनवद्देवी स्वभावेन विविच्यते ॥१०॥ स तु विष्टब्धसर्वांगो बुभुक्षापरिपीडितः ॥ ममामिषं
ततो नान्यदिति मत्वा निरन्तरम् ॥ ११ ॥ निरीक्ष्यमाणः सततं देवीमेव तदाऽनिशम् ॥ अतिष्ठदग्रतस्तस्या उपासनमिवाचरत् ॥१२॥ देव्याश्च
हृदये नित्यं ममैवायमुपासकः ॥ त्राता च दुष्टसत्त्वेभ्य इति प्रववृते कृपा ॥१३॥ तस्या एव कृपायोगात्सद्यो नष्टमलत्रयः ॥ बभूव सहसा व्याघ्रो
देवीं च बुबुधे तदा ॥ १४ ॥ न्यवर्तत बुभुक्षा च तस्यांगस्तम्भनं तथा ॥ दौरात्म्यं जन्मसिद्धं च तृप्तिश्च समजायत ॥ १५ ॥ तदा परमभावेन
ज्ञात्वा कार्तार्थ्यमात्मनः ॥ सद्योपासक एवैष सिषेवे परमेश्वरीम् ॥ १६ ॥ दुष्टानामपि सत्त्वानां तथान्येषान्दुरात्मनाम् ॥ स एव द्रावको भूत्वा
विचचार तपोवने ॥१७॥ तपश्च ववृधे देव्यास्तीव्रं तीव्रतरात्मकम् ॥ देवाश्च दैत्यनिर्बन्धाद्ब्रह्माणं शरणं गताः ॥ १८ ॥ चक्रुर्निवेदनं देवाः स्वदुः
खस्यारिपीडनात् ॥ यथा च ददतुः शुम्भनिशुम्भौ वरसम्मदात् ॥ १९ ॥ सोऽपि श्रुत्वा विधिर्दुःखं सुराणां कृपयान्वितः ॥ आसीद्दैत्यवधायैव
स्मृत्वा हेत्वाश्रयां कथाम् ॥२०॥ सामरः प्रार्थितो ब्रह्मा ययौ देव्यास्तपोवनम् ॥ संस्मरन्मनसा देवदुःखमोक्षं स्वयत्नतः ॥ २१ ॥ ददर्श च सुर
श्रेष्ठः श्रेष्ठे तपसि निष्ठिताम् ॥ प्रतिष्ठामिव विश्वस्य भवानीं परमेश्वरीम्॥२२॥ ननाम चास्य जगतो मातरं स्वस्य वै हरेः ॥ रुद्रस्य च पितुर्भार्यां
मार्यामद्रीश्वरात्मजाम् ॥ २३ ॥ ब्रह्माणमागतं दृष्ट्वा देवी देवगणैः सह ॥ अर्घ्यं तदर्हं दत्त्वाऽस्मै स्वागताद्यैरुपाचरत् ॥२४॥ तां च प्रत्युपचारो
क्तिं पुरस्कृत्याभिनन्द्य च ॥ पप्रच्छ तपसो हेतुमजानन्निव पद्मजः ॥२५॥ ब्रह्मोवाच ॥ तीव्रेण तपसानेन देव्या किमिह साध्यते ॥ तपःफलानां
सर्वेषां त्वदधीना हि सिद्धयः ॥ २६ ॥ यश्चैव जगतां भर्ता तमेव परमेश्वरम् ॥ भर्तारमात्मना प्राप्य प्राप्तश्च तपसः फलम् ॥ २७ ॥ अथवा
सर्वमेवैतत्क्रीडाविलसितं तव ॥ इदन्तु चित्रं देवस्य विरहं सहसे कथम् ॥ २८ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ सर्गादौ भवतो देवादुत्पत्तिः
श्रूयते यदा ॥ तदा प्रजानां प्रथमस्त्वं मे प्रथमजः सुतः ॥ २९ ॥ यदा पुनः प्रजावृद्ध्यै ललाटाद्भवतो भवः ॥ उत्पन्नोऽभूत्तदा त्वं मे
गुरुः श्वशुरभावतः ॥ ३० ॥ यदा भवद्भिरीन्द्रस्ते पुत्रो मम पिता स्वयम् ॥ तदा पितामहस्त्वं मे जातो लोकपितामह ॥ ३१ ॥ तमी
हशस्य भवतो लोकयात्राविधायिनः ॥ वृत्तमन्तःपुरे भर्त्रा कथयिष्ये कथं पुनः ॥ ३२ ॥ किमत्र बहुना देहे यन्ममास्ति मम कालिमा ॥ त्यक्त्वा
सत्त्वविधानेन गौरी भवितुमुत्सहे ॥३३॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतावता किमर्थेन तीव्रं देवि तपः कृतम् ॥ स्वेच्छैव किमपर्याप्ता क्रीडेयं हि तवेश्वरी ॥३४॥

क्रीडाऽपि च जगन्मातस्तव लोकहिताय वै ॥ अतो ममेष्टमनया फलं किमपि साध्यताम् ॥ ३५ ॥ निशुंभशुंभनामानौ दैत्यौ दत्तवरौ मया ॥
दृप्तौ देवान्प्रबाधेते त्वत्तो लब्धस्तयोर्वधः ॥ ३६ ॥ अलं विलंबनेनात्र त्वं क्षणेन स्थिरा भव ॥ शक्तिर्विसृज्यमानाऽद्य तयोर्मृत्युर्भविष्यति ॥
॥ ३७ ॥ ब्रह्मणाभ्यर्थिता चैव देवी गिरिवरात्मजा ॥ त्वक्कोशं सहसोत्सृज्य गौरी सा समजायत ॥ ३८ ॥ सा त्वक्कोशात्मनोत्सृष्टा कौशिकी
नाम नामतः ॥ काली कालाम्बुदप्रख्या कन्यका समपद्यत ॥३९॥ सा तु मायात्मिका शक्तिर्योगनिद्रा च वैष्णवी ॥ शंखचक्रत्रिशूलादिसायुधाष्ट
महाभुजा ॥ ४० ॥ सौम्या घोरा च मिश्रा च त्रिनेत्रा चन्द्रशेखरा ॥अजातपुंस्पर्शरतिरधृष्या चातिसुन्दरी॥४१॥ दत्ता च ब्रह्मणे देव्या शक्तिरेषा
सनातनी ॥ निशुंभस्य च शुंभस्य निहंत्री दैत्यसिंहयोः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मणापि प्रहृष्टेन तस्यै परमशक्तये॥प्रबलः केसरी दत्तो वाहनत्वे समागतः ॥
॥४३ ॥ विन्ध्ये च वसतिं तस्याः पूजामासवपूर्वकैः ॥ मांसैर्मत्स्यैरपूपैश्च निर्वर्त्यासौ समादिशत् ॥ ४४ ॥ सा चैव संमता शक्तिर्ब्रह्मणो विश्व
कर्मणः ॥ प्रणम्य मातरं गौरीं ब्रह्माणं चानुपूर्वशः ॥ ४५ ॥ शक्तिभिश्चापि तुल्याभिः स्वात्मजाभिरनेकशः ॥ परीता प्रययौ विन्ध्यं दैत्येन्द्रौ
हन्तुमुद्यता ॥ ४६ ॥ निहतौ च तया तत्र समरे दैत्यपुंगवौ ॥ तद्बाणैः कामबाणैश्च च्छिन्नभिन्नांगमानसौ ॥ ४७॥ तद्युद्धविस्तरश्चात्र न कृतोऽन्यत्र
वर्णनात् ॥ ऊहनीयं परस्माच्च प्रस्तुतं वर्णयामि वः ॥ ४८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे देवीगौरत्वभवनं नाम
पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ उत्पाद्य कौशिकीं गौरी ब्रह्मणे प्रतिपाद्य ताम् ॥ तस्य प्रत्युपकाराय पितामहमथाब्रवीत् ॥ १ ॥
॥ देव्युवाच ॥ ॥ दृष्टः किमेष भवता शार्दूलो मदुपाश्रयः ॥ अनेन दुष्टसत्त्वेभ्यो रक्षितं मत्तपोवनम् ॥ २ ॥ मय्यर्पितमना एष भक्तो
मामनन्यधीः ॥ अस्य संरक्षणादन्यत्प्रियं मम न विद्यते ॥ ३ ॥ भवितव्यमनेनातो ममान्तःपुरचारिणा ॥ गणेश्वरपदं चास्मै
प्रीत्या दास्यति शंकरः ॥ ४ ॥ एनमग्रेसरं कृत्वा सखीभिर्गन्तुमुत्सहे ॥ प्रदीयतामनुज्ञा मे प्रजानां पतिना त्वया ॥ ५ ॥ इत्युक्तः
प्रहसन्ब्रह्मा देवीम्मुग्धामिव स्मयन् ॥ तस्य तीव्रैः पुरावृत्तैर्दौरात्म्यं समवर्णयत् ॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पशौ देवि मृगाः क्रूराः का
च तेऽनुग्रहः शुभः ॥ आशीविषमुखे साक्षादमृतं किं निषिच्यते ॥ ७ ॥ व्याघ्रमात्रेण सत्रेष दुष्टः कोऽपि निशाचरः ॥ अनेन भक्षिता गावो
ब्राह्मणाश्च तपोधनाः ॥ ८ ॥ तर्पयंस्तान्यथाकामं कामरूपी चरत्यसौ ॥ अवश्यं खलु भोक्तव्यं फलं पापस्य कर्मणः ॥ ९ ॥ अतः किं

१ विस्तरमार्षम् । २ परस्मैपदमार्षम् ।

कृपया कृत्यमीदृश्य दृढ्यतामु ॥ अनेन देव्याः किं कृत्यं प्रकृत्या कलुषात्मना ॥ १० ॥ देव्युवाच ॥ प्रशुतं ममता सर्वं तव्यामकसमी
हराः ॥ तथापि मां प्रपन्नोऽभून्न त्याज्यो माद्दशाश्रितः ॥११॥ब्रह्मोवाच ॥ अस्य भक्तिमविज्ञाय प्राग्वृत्तं ते निवेदितम् ॥ भक्तिमेवास्य किं
ति भक्तः प्रणश्यति ॥ १२ ॥ पुण्यकर्मापि किं कुर्य्यात्त्वदीयाज्ञानपेक्षया ॥ अजा प्रज्ञा पुराणी च त्वमेव परमेश्वरी ॥१३॥ त्वदधीना हि सर्वे
बन्धमोक्षव्यवस्थितिः ॥ त्वदृते परमा शक्तिः संसिद्धिः कस्य कर्मणा ॥ १४ ॥ त्वमेव विविधा शक्तिर्भवानामथ वा स्वयम् ॥ अशक्तः कर्मकर्ता
कर्ता वा किं करिष्यति ॥ १५ ॥ विष्णोश्च मम चान्येषां देवदानवरक्षसाम् ॥ तत्तदैश्वर्यसम्प्राप्त्यै तवैवाज्ञा हि कारणम् ॥ १६ ॥ अतीताः स्वल्प
संख्याता ब्रह्माणो हरयो भवाः ॥ अनागतास्त्वसंख्यातास्त्वदाज्ञानुविधायिनः ॥ १७ ॥ त्वामनाराध्य देवेशि पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ लब्धुं न शक्य
अस्माभिरपि सर्वैः सुरोत्तमैः ॥ १८ ॥ व्यत्यासोऽपि भवेत्सद्यो जङ्गत्वस्थावरत्वयोः ॥ सुकृतं दुष्कृतं चापि त्वयैव स्थापितं यतः ॥१९॥ त्वं हि
सर्वजगद्धर्तुश्शिवस्य परमात्मनः ॥ अनादिमध्यनिधना शक्तिराद्या सनातनी ॥ २० ॥ समस्तलोकयात्रार्थं मूर्तिमाविश्य कामपि ॥ क्रीडसे विवि
धैर्भावैः कस्त्वां जानाति तत्त्वतः ॥ २१ ॥ अतो दुष्कृतकर्मापि व्याघ्रोऽयं त्वदनुग्रहात् ॥ प्राप्नोतु परमां सिद्धिमत्र कः प्रतिबन्धकः ॥२२॥ इत्या
त्मनः परं भावं स्मारयित्वानुरूपतः ॥ ब्रह्मणाभ्यर्थिता गौरी तपसोऽपि न्यवर्तत ॥२३॥ ततो देवीमनुज्ञाप्य ब्रह्मण्यन्तर्हिते सति ॥ देवी च मात
हृष्ट्वा मेनां हिमवता सह ॥ २४ ॥ प्रणम्याश्वास्य बहुधा पितरौ विरहासहौ ॥ तपःप्रणयिनो देवी तपोवनमहीरुहान् ॥ २५ ॥ विप्रयोगमुखेवा
पुष्पवाष्पं विमुञ्चतः ॥ तत्तच्छाखासमारूढविहगोदीरितै रुतैः ॥ २६ ॥ व्याकुलं बहुधा दीनं विलपमिव कुर्वतः ॥ सखीभ्यः कथयन्त्येव स
भर्तृदर्शने ॥ २७ ॥ पुरस्कृत्य च तं व्याघ्रं स्नेहात्पुत्रमिवौरसम् ॥ देहस्य प्रभया चैव दीपयन्ती दिशो दश ॥ २८ ॥ अथ सा मंदरं गौरी गन्तुं
भर्ता महेश्वरः ॥ सर्वेषां जगतां धाता कर्ता पाता विनाशकृत् ॥२९॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे व्याघ्रगतिवर्णनं
नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ ऋषय ऊचुः ॥ कृत्वा गौरं वपुर्दिव्यं देवी गिरिवरात्मजा ॥ कथं ददर्श भर्तारं प्रविश्य मंदिरं सती ॥ १ ॥ प्रवेशसमये
तस्या भवनद्वारगोचरैः ॥ गणेशैः किं कृतं देवस्तान्दृष्ट्वा किन्तदाऽकरोत् ॥ २ ॥ वायुरुवाच ॥ प्रकृतमञ्जसा ... परमो रसः ॥
प्रणयगर्भेण भावो भाववतां हृतः ॥३॥ द्वाःस्थैस्ससंभ्रमैरेव देवो देव्यागमोत्सुकः ॥ शङ्कमाना प्रविशान्तरस्य सा ...

१ आत्मेयपदमार्षम् ।

[illegible] ॥ ५ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ६ ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ ७ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ तदा [illegible] पूर्वमपि [illegible] ॥ ८ ॥ देवदेव उवाच ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] कोऽपि [illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] न कालीति नान्यवर्णवतीति च ॥ [illegible] ॥ १० ॥ [illegible]
[illegible] भावः कथं स्वेच्छायोगतः ॥ न सम्भवन्ति ये तत्र चित्तकालुष्यहेतवः ॥ ११ ॥ [illegible]
[illegible] नास्त्येवैतत्परात्परम् ॥ १२ ॥ अहमग्निशिरोनिष्ठस्त्वं सोमशिरसि स्थिता ॥ अग्नीषोमात्मकं विश्वम् [illegible] ॥ १३ ॥ [illegible]
[illegible] चरतोः स्वेच्छाधृतशरीरयोः ॥ आवयोर्विप्रयोगे हि स्यान्निरालम्बनं जगत् ॥ १४ ॥ अस्ति [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] मेवैतज्जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १५ ॥ त्वं हि वागमृतं साक्षादहमर्थामृतं परम् ॥ द्वयमप्यमृतं [illegible] ॥ १६ ॥ [illegible]
[illegible] मे [illegible] प्रत्ययात्तव ॥ विद्यावेद्यात्मनोरेव विश्लेषः कथमावयोः ॥ १७ ॥ न कर्मणा सृजामीदं जगत्प्रतिसृजामि च ॥ [illegible]
[illegible] हि गरीयसी ॥ १८ ॥ [illegible]सारमैश्वर्य्यं यस्मात्स्वातंत्र्यलक्षणम् ॥ आज्ञया विप्रयुक्तस्य चैश्वर्य्यं [illegible] ॥ १९ ॥ न [illegible]
[illegible]मावयोर्विप्रयुक्तयोः ॥ देवानां कार्य्यमुद्दिश्य लीलोक्तिं कृतवानहम् ॥ २० ॥ त्वयाप्यविदितं नास्ति कथं कुपितवत्यसि ॥ [illegible]
[illegible] ते [illegible] ॥ २१ ॥ यदनर्थाय भूतानां न तदस्ति खलु त्वयि ॥ इति प्रियंवदे साक्षादीश्वरे परमेश्वरे ॥ २२ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ स्वभर्त्रा ललितन्तथ्यमुक्तं मत्वा स्मितोत्तरम् ॥ २३ ॥ लज्जया न किमप्यूचे कौशिकी वर्णनात्परम् ॥ [illegible]
[illegible] वर्णनम् ॥ २४ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ किं देवेन न सा दृष्टा या सृष्टा कौशिकी मया ॥ तादृशी कन्यका लोके न भूता न भविष्यति
॥ २५ ॥ तस्या वीर्यं बलं विन्ध्यनिलयं विजयं तथा ॥ शुंभस्य च निशुंभस्य मारणे च रणे तयोः ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षफलदानं च लोकाय [illegible]
[illegible] ॥ लोकानां रक्षणं [illegible] विज्ञापयिष्यति ॥ २७ ॥ इति संभाषमाणाया देव्या एवाज्ञया तदा ॥ व्याघ्रः सख्या समानीय पुरोऽस्य [illegible]
[illegible]स्तदा ॥ २८ ॥ तं [illegible] पुनर्देवी देवानीतमुपायनम् ॥ व्याघ्रं पश्य न चानेन सदृशो मदुपासकः ॥ २९ ॥ अनेन दुष्टसंघेभ्यो रक्षितं [illegible]
[illegible] अतीव मम भक्तश्च [illegible] ॥ ३० ॥ [illegible] च [illegible] प्रसादार्थं समागतः ॥ यदि प्रीतिरभून्मत्तः परां प्रीतिं करोषि मे ॥ ३१ ॥

नित्यमन्तःपुरद्वारि नियोगान्नन्दिनः स्वयम् ॥ रतिभिस्सह तत्रैवर्ततामयमीश्वरः ॥ ३२ ॥ वायुरुवाच ॥ मधुरं प्रणयोदर्कं श्रुत्वा देव्याः शुभं
वचः ॥ प्रीतोऽस्मीत्याह तं देवस्स चादृश्यत तत्क्षणात् ॥३३॥ बिभ्रद्देव्नलतां हैमीं रत्नचित्रं च कंचुकम् ॥ छुरिकामुरगप्रख्यां गणेशो स्वर्गमभूत्
॥३४ ॥ यस्मात्सोमो महादेवो नन्दी चानेन नन्दितः ॥ सोमनन्दीति विख्यातस्तस्माद्धेषसमाख्यया ॥३५ ॥ इत्थं देव्याः प्रियं कृत्वा देवश्चा
न्दुभूषणः ॥भूषयामास तन्दिव्यैर्भूषणै रत्नभूषितैः ॥३६॥ ततस्स गौरीं गिरिशो गिरीन्द्रजां सगौरवां सर्वमनोहरां हरः ॥ पर्य्यंकमारोप्य वरांगभूष
णैर्विभूषयामास शशांकभूषणः ॥३७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवीं
समादधानेन देवेनेदं किमीरितम् ॥ अग्नीषोमात्मकं विश्वं वागर्थात्मकमित्यपि ॥१॥ आज्ञैकसारमैश्वर्य्यमाज्ञात्वमिति चोदितम् ॥ तदिदं श्रोतुमि
च्छामो यथावदनुपूर्वशः ॥ २ ॥ वायुरुवाच ॥ अग्निरित्युच्यते रौद्री घोरा या तैजसी तनुः ॥ सोमः शाक्तोऽमृतमयः शक्तेः शान्तिकरी तनुः
॥ ३ ॥ अमृतं यत्प्रतिष्ठा सा तेजो विद्या कला स्वयम् ॥ भूतसूक्ष्मेषु सर्वेषु त एव रसतेजसी ॥ ४ ॥ द्विविधा तेजसो वृत्तिः सूर्य्यात्मा चानलात्मि
का ॥ तथैव रसवृत्तिश्च सोमात्मा च जलात्मिका ॥ ५ ॥ विद्युदादिमयन्तेजो मधुरादिमयो रसः ॥ तेजोरसविभेदैस्तु धृतमेतच्चराचरम् ॥ ६ ॥
अग्नेरमृतनिष्पत्तिरमृतेनाग्निरेधते ॥ अत एव हि विक्रान्तमग्नीषोमं जगद्धितम् ॥ ७ ॥ हविषे सस्यसम्पत्तिर्वृष्टिः सस्याभिवृद्धये ॥ वृष्टेरेव हविस्त
स्मादग्नीषोमधृतं जगत् ॥ ८ ॥ अग्निरूर्द्ध्वं ज्वलत्येष यावत्सौम्यं परामृतम् ॥ यावदग्न्यास्पदं सौम्यममृतं च स्रवत्यधः ॥ ९ ॥ अत एव हि
कालाग्निरधस्ताच्छक्तिरूर्द्ध्वतः ॥ यावदादहनं चोर्द्ध्वमधश्चाप्लावनं भवेत् ॥ १० ॥ आधारशक्त्यैव धृतः कालाग्निरयमूर्द्ध्वगः॥तथैव निम्नगः सोम
शिवशक्तिपदास्पदः ॥ ११ ॥ शिवश्चोर्द्ध्वमधश्शक्तिरूर्द्ध्वं शक्तिरधः शिवः ॥ तदित्थं शिवशक्तिभ्यां नाव्याप्तमिह किंचन ॥ १२ ॥ असकृदग्निना
दग्धं जगद्यद्भस्मसात्कृतम् ॥ अग्निवीर्यमिदं चाहुस्तद्वीर्यं भस्म यत्ततः ॥ १३ ॥ यश्चेत्थं भस्मसद्भावं ज्ञात्वा स्नाति च भस्मना॥ अग्निरित्यादिभि
र्मन्त्रैर्बद्धः पाशात्प्रमुच्यते ॥१४॥ अग्निवीर्यं तु यद्भस्म सोमेनाप्लावितम्पुनः॥अयोगयुक्त्या प्रकृतेरधिकाराय कल्पते॥१५॥ योगयुक्त्या तु तद्भस्म
प्लाव्यमानं समन्ततः ॥ शाक्तेनामृतवर्षेण चाधिकारान्निवर्तयेत् ॥ १६ ॥ अतो मृत्युंजयायेत्थममृतप्लावनं सदा ॥ शिवशक्त्यमृतस्पर्शे लब्धे येन
कुतो मृतिः ॥१७॥ यो वेद दहनं गुह्यं प्लावनं च यथोदितम् ॥ अग्नीषोमपदं हित्वा न स भूयोऽभिजायते ॥१८॥ शिवाग्निना तनुं दग्ध्वा शक्ति

न्यामृतेन यः ॥ प्राक्यंयोगमार्गेण सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१९॥ हृदि कृत्वेममर्थं वै देवेन समुदाहृतम् ॥ अग्नीषोमात्मकं विश्वं जगदित्यनुरूपतः
॥ २० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे भस्मतत्त्ववर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ वायुरुवाच ॥ निवेदयामि
जगतो वागर्थात्म्यं कृतं यथा ॥ षडध्ववेदनं सम्यक् समासान्न तु विस्तरात् ॥ १ ॥ नास्ति कश्चिदशब्दार्थो नापि शब्दो निरर्थकः ॥
ततो हि समये शब्दस्सर्वस्सर्वार्थबोधकः ॥ २ ॥ प्रकृतेः परिणामोऽयं द्विधा शब्दार्थभावना ॥ तामाहुः प्राकृतीं मूर्तिं शिवयोः परमात्मनोः ॥
॥ ३ ॥ शब्दात्मिका विभूतिर्या सा त्रिधा कथ्यते बुधैः ॥ स्थूला सूक्ष्मा परा चेति स्थूला या श्रुतिगोचरा ॥ ४ ॥ सूक्ष्मा चिन्तामयी
प्रोक्ता चिंतया रहिता परा ॥ या शक्तिः सा परा शक्तिश्शिवतत्त्वसमाश्रया॥५॥ज्ञानशक्तिसमायोगादिच्छोपोद्बलिका तथा ॥ सर्वशक्तिसमष्ट्यात्मा
शक्तितत्त्वसमाख्यया॥६॥ समस्तकार्यजातस्य मूलप्रकृतितां गता ॥ सैव कुण्डलिनी माया शुद्धाध्वपरमा सती ॥७॥ सा विभागस्वरूपेण षडध्वा
त्मा विजृंभते ॥ तत्र शब्दास्त्रयोऽध्वानस्त्रयश्चार्थाः समीरिताः ॥८॥ सर्वेषामपि वै पुंसां नैजशुद्ध्यनुरूपतः ॥ लयभोगाधिकारास्स्युस्सर्वतत्त्वाविभा
गतः ॥९॥ कलाभिस्तानि तत्त्वानि व्याप्तान्येव यथातथम् ॥ परस्याः प्रकृतेरादौ पञ्चधा परिणामतः॥१०॥कलाश्च ता निवृत्त्याद्याः पर्य्याप्ता इति
निश्चयः॥मंत्राध्वा च पदाध्वा च वर्णाध्वा चेति शब्दतः॥११॥भुवनाध्वा च तत्त्वाध्वा कलाध्वा चार्थतः क्रमात्॥अत्रान्योन्यं च सर्वेषां व्याप्यव्या
पकतोच्यते ॥१२॥ मंत्राः सर्वैः पदैर्व्याप्ता वाक्यभावात्पदानि च॥वर्णैर्वर्णसमूहं हि पदमाहुर्विपश्चितः ॥१३॥ वर्णास्तु भुवनैर्व्याप्तास्तेषां तेषूपलम्भ
नात् ॥भुवनान्यपि तत्त्वौघैरुत्पत्त्यांतर्बहिष्क्रमात्॥१४॥व्याप्तानि कारणैस्तत्त्वैरारब्धत्वादनेकशः॥अंतराद्युत्थितानीह भुवनानि तु कानिचित्॥१५॥
पौराणिकानि चान्यानि विज्ञेयानि शिवागमे॥सांख्ययोगप्रसिद्धानि तत्त्वान्यपि च कानिचित्॥१६॥शिवशास्त्रप्रसिद्धानि ततोऽन्यान्यपि कृत्स्नशः॥
कलाभिस्तानि तत्त्वानि व्याप्तान्येव यथातथम् ॥१७॥ परस्याः प्रकृतेरादौ पंचधा परिणामतः ॥ कलाश्च ता निवृत्त्याद्या व्याप्ताः पंच यथोत्तरम्
॥१८॥व्यापिकातः परा शक्तिरविभक्ताः षडध्वनाम्॥परप्रकृतिभावस्य तत्सत्त्वाच्छिवतत्त्वतः॥१९॥शक्त्यादि च पृथिव्यन्तं शिवतत्त्वसमुद्भवम् ॥
व्याप्तमेकेन तेनैव मृदा कुंभादिकं यथा ॥२०॥ शैवं तत्परमं धाम यत्प्राप्यं षड्भिरध्वभिः ॥ व्यापिकाव्यापिका शक्तिः पंचतत्त्वविशोधनात्॥२१॥
निवृत्त्या रुद्रपर्य्यन्तं स्थितिरण्डस्य शोध्यते ॥ प्रतिष्ठया तदूर्ध्वं तु यावदव्यक्तगोचरम् ॥ २२ ॥ तदूर्ध्वं विद्यया मध्ये यावद्विश्वेश्वरावपि॥शांत्या
तदूर्ध्वमध्वान्ते विशुद्धिः शान्त्यतीतया॥२३॥यामाहुः परमं व्योम परप्रकृतियोगतः॥एतानि पंचतत्त्वानि यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥२४॥ तत्रैव सर्वं

[illegible] सुलभं खलु [illegible] ॥ अध्वव्याप्तिमविज्ञाय शुद्धिं यः कर्तुमिच्छति ॥२५॥ स विप्रलम्भकः [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]स्य निरयायैव केवलम् ॥ २६ ॥ शक्तिपातसमायोगादृते तत्त्वानि तत्त्वतः ॥ तद्व्याप्तिस्तद्विशुद्धिश्च ज्ञातुमेवं न शक्यते ॥२७॥ [illegible] परा
शैवी चिद्रूपा परमेश्वरी ॥ शिवोऽधितिष्ठत्यखिलं यथा कारणभूतया ॥ २८ ॥ नात्मनो नैव मायैषा न विकारो विचारतः ॥ न
बंधो नापि मुक्तिश्च बंधमुक्तिविधायिनी ॥ २९ ॥ सर्वैश्वर्यपरा काष्ठा शिवस्याव्यभिचारिणी ॥ समानधर्मिणी तस्य तैस्तैर्भावै[illegible]
[illegible]तः ॥ ३० ॥ स तयैव गृही सापि तेनैव गृहिणी सदा ॥ तयोरपत्यं यत्कार्यं परप्रकृतिजं जगत् ॥ ३१ ॥ स कर्ता कारण[illegible]
[illegible]तेति तयोर्भेदो व्यवस्थितः ॥ एक एव शिवः साक्षाद्द्विधाऽसौ समवस्थितः ॥ ३२ ॥ स्त्रीपुंसभावेन तयोर्भेद इत्यपि केचन ॥ अपरे तु परा
शक्तिः शिवस्य समवायिनी ॥ ३३ ॥ प्रभेव भानोश्चिद्रूपा भिन्नैवेति व्यवस्थितिः ॥ तस्माच्छिवः परो हेतुस्तस्याज्ञा परमेश्वरी ॥ ३४ ॥
तयैव प्रेरिता शैवी मूलप्रकृतिरव्यया ॥ महामाया च माया च प्रकृतिस्त्रिगुणेति च ॥ ३५ ॥ त्रिविधा कार्यभेदेन सा प्रसूते षडध्वनः ॥ स वागर्थम
[illegible]श्चाध्वा षड्विधो निखिलं जगत् ॥ ३६ ॥ अस्यैव विस्तरं प्राहुः शास्त्रजातमशेषतः ॥ ३७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहिता
[illegible]यां पूर्वभागे वागर्थात्मकतत्त्ववर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ चरितानि विचित्राणि गुह्यानि गहनानि च ॥ दुर्विज्ञे
[illegible]यानि देवैश्च मोहयंति मनांसि नः ॥ १ ॥ शिवयोस्तत्त्वसम्बन्धे न दोष उपलभ्यते ॥ चरितैः प्राकृतो भावस्तयोरपि विभाव्यते ॥ २ ॥ [illegible]
[illegible]पि लोकानां सृष्टिस्थित्यन्तहेतवः ॥ निग्रहानुग्रहौ प्राप्य शिवस्य वशवर्तिनः ॥ ३ ॥ शिवः [illegible] कस्यापि निग्रहानुग्रह[illegible] ॥ अतोऽनायत्त[illegible]
[illegible] तस्यैवेति विनिश्चितम् ॥ ४ ॥ [illegible]मीदृशैश्वर्यं तत्तु स्वातन्त्र्यलक्षणम् ॥ स्वभावसिद्धं [illegible] मूर्तिमत्तास्पदं भवेत् ॥५ ॥ न मूर्तिश्च [illegible]
[illegible]स्य घटते [illegible] ॥ मूर्तेरपि च कार्यत्वात्तत्सिद्धिः स्यादहेतुकी ॥ ६ ॥ सर्वत्र [illegible] भावोऽपरमप्यन्य उच्यते ॥ [illegible] भावो [illegible]
[illegible]गतौ ॥७॥ निष्फलो हि स्वभावोऽस्य परमः परमात्मनः ॥ स एव सकलः [illegible] ॥८॥ [illegible] विपरीत[illegible] स्वे
[illegible] यदि ॥ न करोति किमीशानो नित्यानित्यविपर्ययम् ॥९॥ मूर्तात्मा सकलः कश्चित्स [illegible] निष्कलः शिवः ॥ [illegible]
[illegible] कल्प्यते ॥ १० ॥ [illegible] तदा मूर्तिः शिवस्यास्य भवेदिति ॥ तस्यां मूर्तौ मूर्तिमतोः [illegible] हि [illegible] ॥ ११ ॥ [illegible]
[illegible]र्तिः स्वीक्रियते कथम् ॥ मूर्तिस्वीकरणं तस्मान्मूर्तौ साध्यफलेप्सया ॥ १२ ॥ न हि [illegible] ॥ [illegible] तादृशी

पुंसां यस्मात्कर्मानुसारिणी ॥ १३ ॥ स्वीकर्तुं स्वेच्छया देह हातुं च प्रभवत्यसुत ॥ ब्रह्मादयः पितापौत्राः किं ते कर्मातिवर्तिनः॥१४॥ इच्छया
देहनिर्माणमिन्द्रजालोपमं विदुः ॥ अणिमादिगुणैश्वर्यवशीकारानतिक्रमात् ॥ १५ ॥ विश्वरूपं दधद्विष्णुर्दधीचेन महर्षिणा ॥ युध्यता सत्पुमा
न्कथं स्तद्रूपं दधता स्वयम् ॥ १६ ॥ सर्वस्मादधिकस्यापि शिवस्य परमात्मनः ॥ शरीरस्थत्वमन्यात्मसाधर्म्यं प्रतिभाति नः ॥१७॥ ब्रह्मविष्ण्वा
द्यानुशिवं परमकारणम् ॥ स निगृह्णाति देवानां सर्वानुग्राहकः कथम् ॥ १८ ॥ चिच्छेद बहुशो देवो ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ॥ शिवनिन्दां प्रकुर्वन्त
मुत्रेति कुमतेर्हठात् ॥ १९ ॥ विष्णो नृसिंहस्य रभसा शरभाकृतिः ॥ बिभेद पद्भ्यामाक्रम्य हृदयं नखरैः खरैः ॥ २० ॥ देवर्षिषु च देवेषु
दक्षस्याध्वरकारणात् ॥ वीरेण वीरभद्रेण न हि कश्चिददण्डितः ॥२१॥ पुरत्रयं च सस्त्रीकं सदैत्यं सह बालकैः ॥ क्षणेनैकेन देवेन नेत्राग्नेर्विषयीकृ
तम् ॥ २२ ॥ प्रजानां रतिहेतुश्च कामो रतिपतिस्स्वयम् ॥ क्रोशतामेव देवानां हुतो नेत्रहुताशने ॥ २३ ॥ गावश्च कश्चिद्दुग्धौघं श्रवन्त्यो मुनि
संचराः ॥ सरुषा प्रेक्ष्य देवेन तत्क्षणे भस्मसात्कृतः॥२४॥जलंधरासुरो दीर्णश्चक्रीकृत्य जलं पदा॥बद्धानंतेन यो विष्णुं चिक्षेप शतयोजनम्॥२५॥
तमेव जलसंधार्यी शूलेनैव जघान सः ॥ तच्चक्रं तपसा लब्ध्वा लब्धवीर्यो हरिस्सदा ॥२६॥ जिघांसतां सुरारीणां कुलं निर्घृणचेतसाम् ॥ त्रिशू
लेनान्धकस्योरः शिखिनेवोपतापितम्॥२७॥कण्ठात्कालाङ्गनां सृष्ट्वा दारकोऽपि निपातितः॥कौशिकीं जनयित्वा तु गौर्यास्त्वक्कोशगोचराम्॥२८॥
शुंभस्सह निशुंभेन प्रापितो मरणं रणे ॥ श्रुतं च महदाख्यानं स्कान्दे स्कन्दसमाश्रयम् ॥ २९ ॥ वधार्थं तारकाख्यस्य दैत्येन्द्रस्येन्द्रविद्विषः ॥
ब्रह्मणाभ्यर्थितो देवो मन्दरान्तःपुरं गतः ॥३०॥विहृत्य सुचिरं देव्या विहाराऽतिप्रसंगतः ॥ रसां रसातलं नीतामिव कृत्वाभिधां ततः ॥३१॥देवीं
च वञ्चयंस्तस्यां स्ववीर्यमतिदुर्धरम् ॥ अविसृज्य विसृज्याग्नौ हविः पूतमिवामृतम् ॥३२॥ गंगादिष्वपि निःक्षिप्य वह्निद्वारा तदंशतः ॥ तत्समा
हृत्य शनकैस्तोकं स्तोकमितस्ततः ॥ ३३ ॥ स्वाहया कृत्तिकारूपात्स्वभर्त्रा रममाणया ॥ सुवर्णीभूतया न्यस्तं मेरौ शरवणे क्वचित् ॥ ३४ ॥
संदीपयित्वा कालेन तस्य भासा दिशो दश ॥ रञ्जयित्वा गिरीन्सर्वान्कांचनीकृत्य मेरुणा॥३५॥ ततश्चिरेण कालेन सञ्जाते तत्र तेजसि ॥ कुमारं
सुकुमाराङ्गो कुमाराणां निदर्शने ॥३६॥ तच्छैशवं स्वरूपं च तस्य दृष्ट्वा मनोहरम् ॥ सह देवासुरैर्लोकैर्विस्मिते च विमोहिते ॥३७॥ देवोऽपि स्वय
मायातः पुत्रदर्शनलालसः ॥ सह देव्याङ्कमारोप्य ततोऽस्य स्मेरमाननम् ॥ ३८ ॥ पीतामृतमिव स्नेहविवशेनान्तरात्मना ॥ देवेष्वपि च पश्यत्सु
वीतरागैस्तपस्विभिः ॥३९॥ स्वस्य वक्षःस्थले स्वैरं नर्तयित्वा कुमारकम् ॥ अनुभूय च तत्क्रीडां संभाष्य च परस्परम् ॥४०॥ स्तन्यमाघ्रापयन्दे

स्याः पाययित्वामृतोपमम् ॥ तवावतारो जगतां हितायेत्यनुशास्य च ॥ ४१ ॥ स्वयन्देवश्च देवी च न वृतिमुपजग्मतुः ॥ ततः शक्रेण संप्राय
विस्मिता तारकासुरात् ॥ ४२ ॥ कारयित्वाभिषेकं च सेनापत्ये दिवौकसाम् ॥ पुत्रमन्तरतः कृत्वा देवेन त्रिपुरद्विषः ॥ ४३ ॥ स्वयमन्तर्हितेनैव
स्कन्दमिन्द्रादिरक्षितम् ॥ तच्छक्त्या क्रौञ्चभेदिन्या युधि कालाग्निकल्पया ॥४४॥ छेदितं तारकस्यापि शिरश्शकभिया सह ॥ स्तुतिं चक्रुर्विशेषेण
हरिधातृमुखाः सुराः ॥ ४५ ॥ तथा रक्षोधिपः साक्षाद्रावणो बलगर्वितः ॥ उद्धरन्स्वभुजैर्दीर्घैः कैलासं गिरिमात्मनः॥४६॥ तदागोऽसहमानस्य
देवदेवस्य शूलिनः ॥ पादाङ्गुष्ठपरिस्पन्दान्ममज्ज मृदितो भुवि॥४७॥ बटोः केनचिदर्थेन स्वाश्रितस्य गतायुषः ॥ त्वरयागत्य देवेन पादाग्रं गमितोऽ
न्तकः ॥ ४८ ॥ स्ववाहनमविज्ञाय वृषेन्द्रं वडवानलः ॥ सगलग्रहमानीतस्ततोऽस्त्येकोदकं जगत्॥४९॥ अलोकविदितैस्तैस्तैर्वृत्तैरानन्दसुन्दरैः॥
अंगहारस्ववसेनेदमसकृच्चालितं जगत् ॥ ५० ॥ शान्त एव सदा सर्वमनुगृह्णाति चेच्छिवः ॥ सर्वाणि पूरयेदेव कथं शक्तेन मोचयेत् ॥ ५१ ॥ अना
दिकर्मवैचित्र्यमपि नात्र नियामकम् ॥ कारणं खलु कर्मापि भवेदीश्वरकारितम् ॥५२॥ किमत्र बहुनोक्तेन नास्तिक्यं हेतुकारकम् ॥ यथा प्राज्ञ
निवर्तेत तथा कथय मारुत ॥ ५३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे शिवतत्त्वप्रश्नो नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
वायुरुवाच ॥ स्थाने संशयितं विप्रा भवद्भिर्हेतुचोदितैः ॥ जिज्ञासा हि न नास्तिक्यं साधयेत्साधुबुद्धिषु ॥ १ ॥ प्रमाणमत्र वक्ष्यामि
युतां मोहनिवर्तकम् ॥ असतां त्वन्यथाभावः प्रसादेन विना प्रभोः ॥ २ ॥ शिवस्य परिपूर्णस्य परानुग्रहमन्तरा ॥ न किंचिदपि
कर्तव्यमिति साधु विनिश्चितम् ॥ ३ ॥ स्वभाव एव पर्य्याप्तः परानुग्रहकर्मणि ॥ अन्यथा निस्स्वभावेन न किमप्यनुगृह्यते
॥ ४ ॥ परं सर्वमनुग्राह्यं पशुपाशात्मकं जगत् ॥ परस्यानुग्रहार्थं तु पत्युराज्ञासमन्वयः ॥ ५ ॥ पतिराज्ञापकः सर्वमनुगृह्णाति सर्व
दा ॥ तदर्थमर्थस्वीकारे परतंत्रः कथं शिवः ॥ ६ ॥ अनुग्राह्यानपेक्षोऽस्ति न हि कश्चिदनुग्रहः ॥ अतः स्वातन्त्र्यशब्दार्थोऽनपेक्ष
त्वलक्षणः ॥ ७ ॥ एतत्पुनरनुग्राह्यं परतंत्रं तदिष्यते ॥ अनुग्रहादृते तस्य भुक्तिमुक्त्योरनन्वयात् ॥ ८ ॥ मूर्तात्मानोऽप्यनुग्राह्या शिवाज्ञानिवर्त
नात् ॥ अज्ञानाधिष्ठितं शम्भोर्न किंचिदिह विद्यते ॥९॥ येनोपलभ्यतेऽस्माभिस्सकलेनापि निष्कलः ॥ स मूर्त्यात्मा शिवः शैवमूर्तिरित्युपचर्यते
॥१०॥ न ह्यसौ निष्कलः साक्षाच्छिवः परमकारणम् ॥ साकारेणानुभावेन केनाप्यनुपलक्षितः ॥११॥ प्रमाणमनुमानं तत्स्वभावोपपादकम् ॥
न तावतात्रोपेक्षाधीरुपलक्षणमन्तरा ॥ १२ ॥ आत्मोपमोल्वणं साक्षान्मूर्तिरेव हि कायम ॥ शिवस्य मूर्तिर्मूर्त्यात्मा परस्तस्योपलक्षणम् ॥ १३ ॥

था काष्ठष्वनारूढो न वह्निरुपलभ्यते ॥ एवं शिवोऽपि मूर्त्यात्मन्यनारूढ इति स्थितिः ॥ १४ ॥ यथाग्निमानयेत्तुलेऽ ज्वलत्काष्ठहते स्वयम् ॥
नाग्निरानीयते तद्वत्पूज्यो मूर्त्यात्मना शिवः ॥ १५ ॥ अत एव हि पूजादौ मूर्त्यात्मपरिकल्पनम् ॥ मूर्त्यात्मनि कृतं साक्षाच्छिव एव कृतं यतः ॥
॥ १६ ॥ लिंगादावपि तत्कृत्यमर्चायां च विशेषतः ॥ तत्तन्मूर्त्यात्मभावेन शिवोऽस्माभिरुपास्यते ॥ १७ ॥ यथानुगृह्यते सोऽपि मूर्त्यात्मा पार
मेष्ठिना ॥ तथा मूर्त्यात्मनिष्ठेन शिवेन पशवो वयम् ॥१८॥ लोकानुग्रहणायैव शिवेन परमेष्ठिना ॥ सदाशिवाद्यस्सर्वे मूर्त्यात्मानोऽप्यधिष्ठिताः
॥ १९ ॥ आत्मनामेव भोगाय मोक्षाय च विशेषतः ॥ तत्तत्तत्त्वस्वरूपेषु मूर्त्यात्मसु शिवान्वयः ॥ २० ॥ भोगः कर्मविपाकात्मा सुखदुःखा
त्मको मतः ॥ न च कर्म शिवेऽस्तीति तस्य भोगः किमात्मकः॥२१॥ सर्वं शिवोऽनुगृह्णाति न निगृह्णाति किंचन ॥ निगृह्णन्तां तु ये दोषाश्शिवे ते
षामसंभवात् ॥२२॥ ये पुनर्निग्रहाः केचिद्ब्रह्मादिषु निदर्शिताः ॥ तेऽपि लोकहितायैव कृताः श्रीकण्ठमूर्तिना ॥ २३ ॥ ब्रह्माण्डस्याधिपत्यं हि श्री
कण्ठस्य न संशयः ॥ श्रीकण्ठाख्यां शिवो मूर्तिं क्रीडतीमधितिष्ठति ॥२४॥ सदोषा एव देवाद्या निगृहीता यथोदितम् ॥ ततस्तेऽपि विपाप्मानः
प्रजाश्चापि गतज्वराः ॥२५॥ निग्रहोऽपि स्वरूपेण विदुषां न जुगुप्सितः ॥ अत एव हि दण्ड्येषु दण्डो राज्ञां प्रशस्यते ॥ २६ ॥ यत्सिद्धिरीश्वर
त्वेन कार्यवर्गस्य कृत्स्नशः ॥ न स चेदीशतां कुर्याज्जगतः कथमीश्वरः॥२७॥ईशेच्छा च विधातृत्वं विधिराज्ञापनं परम् ॥ आज्ञावश्यमिदं कुर्या
न्न कुर्यादिति शासनम् ॥ २८ ॥ तच्छासनानुवर्तित्वं साधुभावस्य लक्षणम् ॥ विपरीतमसाधोः स्यान्न सर्वं तत्तु दृश्यते ॥ २९ ॥ साधुसंरक्षणी
यं चेद्विनिवर्त्यमसाधु यत् ॥ निवर्तते च सामादेरंते दण्डो हि साधनम् ॥३०॥हितार्थलक्षणं चेदं दण्डान्तमनुशासनम् ॥ अतो यद्विपरीतं तदहितं
संप्रचक्षते ॥ ३१ ॥ हिते सदा निषण्णानामीश्वरस्य निदर्शनम् ॥ स कथं दुष्यते सद्भिरसतामेव निग्रहात् ॥ ३२ ॥ अपकारिणो
लोके गर्हणीया विवेकिता ॥ यदुद्वेजयते लोकन्तदयुक्तं प्रचक्षते ॥ ३३ ॥ सर्वोऽपि निग्रहो लोके न च विद्वेषपूर्वकः ॥ न हि द्वेष्टि पिता पुत्रं
यो निगृह्णातिशिक्षयेत् ॥३४॥ माध्यस्थेनापि निग्राह्यान्यो निगृह्णाति मार्गतः ॥ तस्याप्यवश्यं यत्किंचिन्नैर्घृण्यमनुवर्तते ॥ ३५ ॥ अन्यथा न
हिनस्त्येव सदोषानप्यसौ परान् ॥ हिनस्ति चायमप्यज्ञान्परं माध्यस्थ्यमाचरन् ॥ ३६ ॥ तस्माद्दुःखात्मिकां हिंसां कुर्वाणो यः स निर्घृणः ॥
इति निर्बन्धयंत्यके नियमो नेति चापरे ॥ ३७ ॥ निदानज्ञस्य भिषजो रुग्णो हिंसां प्रयुंजतः ॥ न किंचिदपि नैर्घृण्यं घृणैवात्र प्रयोजिका
॥ ३८ ॥ घृणापि न गुणायैव हिंस्रेषु प्रतियोगिषु ॥ तादृशेषु घृणी भ्रान्त्या घृणान्तरितनिर्घृणः ॥ ३९ ॥ उपेक्षापीह दोषाय रक्ष्येषु

शि॰ पु॰ वा॰ सं॰

॥ ४३६ ॥

प्रतिमोगिषु ॥ शक्तो सत्यामुपेक्षातो रक्ष्यस्तस्यो विपद्यते ॥ ४० ॥ सर्वस्यास्य गतम्पश्यन्यस्तु रक्ष्यमुपेक्षते ॥ [illegible]
फलतः सोऽपि निर्घृणः ॥ ४१ ॥ तस्माद् घृणा गुणायैव सर्वथेति न संमतम् ॥ संमतं प्राप्तकामित्वं सर्वं त[illegible]मतम् ॥ ४२ ॥ [illegible]
रागाद्या दोषाः सन्त्येव वस्तुतः ॥ तथापि तेषामेवैते न शिवस्य तु सर्वथा ॥ अग्नावपि समाविष्टं ताम्रं खलु सकालिकम् ॥४३॥ इति [illegible]
ग्नेष्येताम्रसंसर्गकारणात् ॥ नादुरशुचिसंसर्गादशुचित्वमपेक्षते ॥ ४४ ॥ अशुचेस्त्वग्निसंयोगाच्छुचित्वमपि जायते ॥ एवं शोध्यात्मसंस[illegible]
शुद्धः शिवो भवेत्॥४५॥शिवसंसर्गतस्त्वेष शोध्यात्मैव हि शुध्यति॥अयस्यग्नौ समाविष्टे दाहोऽग्नेरेव नायसः॥४६॥मूर्त्तात्मन्येवमैश्वर्यमीश्वर
स्यैव नात्मनाम् ॥ न हि काष्ठं ज्वलत्यूर्द्ध्वमग्निरेव ज्वलत्यसौ ॥ ४७ ॥ काष्ठस्यांगारता नाग्नेरेवमत्रापि योज्यताम् ॥ अत एव जगत्यस्मिन्का
ष्ठपाषाणमृत्स्वपि ॥ ४८ ॥ शिवावेशवशादेव शिवत्वमुपचर्यते ॥ मैत्र्यादयो गुणा गौणास्तस्मात्ते भिन्नवृत्तयः ॥४९॥ तैर्गुणैरुपरक्तानां दोषाय च
गुणाय च ॥ यत्तु गौणमगौणं च तत्सर्वमनुगृह्णतः ॥ न गुणाय न दोषाय शिवस्य गुणवृत्तयः ॥ ५० ॥ न चानुग्रहशब्दार्थ गौणमानुविपश्चितः ॥
संसारमोचनं किं तु शैवमाज्ञामयं हितम् ॥ ५१ ॥ हितं तदाज्ञाकरणं यद्धितं तदनुग्रहः ॥ सर्वं हिते नियुञ्जानः सर्वानुग्रहकारकः ॥ ५२ ॥ यस्तूप
कारशब्दार्थस्तमप्याहुरनुग्रहम् ॥ तस्यापि हितरूपत्वाच्छिवः सर्वोपकारकः ॥ ५३ ॥ हिते सदा नियुक्तं तु सर्वं चिदचिदात्मकम् ॥ स्वभावप्रतिब
न्धं तत्समं न लभते हितम् ॥ ५४ ॥ यथा विकाशयत्येव रविः पद्मानि भानुभिः ॥ समं न विकसन्त्येव स्वस्वभावानुरोधतः ॥ ५५ ॥ स्वभा
वोऽपि हि भावानां भाविनोऽर्थस्य कारणम् ॥ न हि स्वभावो नश्यन्तमर्थं कर्तुं प्रसाधयेत् ॥ ५६ ॥ सुवर्णमेव नांगारं [illegible] ॥ [illegible]
पक्वमलानेव मोचयेन्न शिवः परान् ॥ ५७ ॥ यद्यथा भवितुं योग्यं तत्तथा न भवेत्स्वयम् ॥ विना भावनया कर्ता [illegible] ॥५८॥
स्वभावविमलो यद्वत्सर्वानुग्राहकश्शिवः ॥ स्वभावमलिनास्तद्वदात्मानो जीवसंज्ञिताः ॥ ५९ ॥ अन्यथा संसरन्त्येते [illegible]
कर्ममायानुबन्धोऽस्य संसारः कथ्यते बुधैः ॥६०॥ अनुबन्धोऽयमस्यैव न शिवस्येति हेतुमान् ॥स [illegible] ॥
आगन्तुकत्वे कस्यापि भाव्यं केनापि हेतुना ॥ योऽयं हेतुरसावेकस्त्वविचित्रस्वभावतः॥ ६२ ॥ आत्मतामाप्य [illegible] पतः ॥ ॥ ४३६ ॥
तद्दिष्ट्यैव पुनः केचिद्भव्यभोगाधिकारतः ॥ ६३ ॥ ज्ञानैश्वर्यादिवैषम्यं भजन्ते सोत्तराधराः ॥ केचिन्मूर्त्यात्मतां [illegible] ॥६४॥
मूर्त्यात्मसु शिवाः केचिदध्वनां मूर्द्धसु स्थिताः ॥ मध्ये महेश्वरा रुद्रास्त्वर्वाचीनपदे स्थिताः ॥ ६५ ॥ [illegible]

पम् ॥ तत्राण्वात्मा स्थितोऽधस्तादन्तरात्मा च मध्यतः ॥६६॥ परस्तात्परमात्मेति ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ [illegible]
॥ ६७ ॥ अन्तरात्मपदे केचित्केचिदात्मपदे तथा ॥शान्त्यतीतपदे शैवाः शान्ते माहेश्वरे ततः ॥ ६८ ॥ [illegible]
ष्णवाः ॥ निवृत्तौ च तथात्मानो ब्रह्मा ब्राह्मयोनयः॥६९॥वेदयोन्यष्टकं तुल्यं मातुल्यमथ मध्यमम् ॥ [illegible]
॥ ७० ॥ उत्तराधरभावोऽपि ज्ञेयस्संसारिणो मलः ॥ यथाऽऽमभावो भुक्तस्य पूर्वं पश्चात्तु पक्वता ॥ ७१ ॥ [illegible]
कारणम् ॥ आमे त्वधरता पुंसां पक्वे तूत्तरता क्रमात् ॥ ७२ ॥ पश्चात्मानस्त्रिधा भिन्ना एकद्वित्रिमलाः क्रमात् ॥ [illegible]
मध्यमा मताः ॥ त्रिमलास्त्वधमा ज्ञेया यथोत्तरमधिष्ठिताः ॥ ७३ ॥ त्रिमलानधितिष्ठन्ति द्विमलैकमलाः क्रमात् ॥ [illegible]
विश्वस्य परिकल्पितः ॥ ७४ ॥ एकद्वित्रिमलान्सर्वाञ्छिव एकोऽधितिष्ठति ॥ अशिवात्मकमप्येतच्छिवेनाधिष्ठितं यथा॥७५॥ [illegible]
[illegible]जगदधिष्ठितम् ॥ अण्डान्ता हि महाभूमिश्शतरुद्राधिष्ठिता ॥७६॥ मायान्तमन्तारक्षन्तु ह्यमरेशादिभिः क्रमात् ॥ [illegible]
त्संततं ततम् ॥७७॥ महामायावसाना [illegible] ॥ अनाश्रितान्तैरध्वान्तर्वर्तिभिस्समधिष्ठिताः ॥७८॥ ते हि [illegible]
[illegible]सदस्तथा ॥ पृथिवीषद इत्येवं देवा देवव्रतैः स्थिताः ॥ ७९ ॥ एवन्त्रिभिर्मलैरात्मैः पशवः पृथक्पृथक् ॥ [illegible]
प्रवर्तते ॥ ८० ॥ अस्य रोगस्य भैषज्यं ज्ञानमेव न चापरम् ॥ भिषगाज्ञापकः शम्भुशिवः परमकारणम् ॥ ८१ ॥ [illegible]
पशून्मोचयितुं शिवः ॥ कथं दुःखं करोतीति नात्र कार्या विचारणा ॥ ८२ ॥ दुःखमेव हि सर्वोऽपि संसार इति निश्चयः ॥ [illegible]
स्यात्स्वभावो ह्यविपर्ययः ॥८३॥ न हि रोगी ह्यरोगी स्याद्भिषग्भैषज्यकारणात् ॥ रोगार्ते तु भिषग्योगा[illegible] ॥ ८४ ॥ [illegible]
स्वभावमलिनान्स्वभावाद्दुःखिनः पशून् ॥ स्वाज्ञौषधविधानेन दुःखान्मोचयते शिवः ॥८५॥ न भिषक्कारणं रोगे शिवः संसार[illegible] ॥ [illegible]
दपि वैषम्यं न दोषायास्य कल्पते ॥ ८६ ॥ दुःखे स्वभावतस्सिद्धे कथन्तत्कारणं शिवः ॥ स्वाभाविके [illegible] पुंसां स हि [illegible] ॥ ८७ ॥
संसारकारणं यत्तु मलं मायाद्यचेतनम् ॥ तत्स्वयं न प्रवर्तेत शिवसान्निध्यमन्तरा ॥ ८८ ॥ यथा मणिरयस्कान्तः सान्निध्यादुपकारकः ॥ [illegible]
सश्चलस्तद्वच्छिवोऽप्यस्येति सूरयः ॥ ८९ ॥ न निवर्तयितुं शक्यं सान्निध्यं सदकारणम् ॥ अधिष्ठाता ततो नित्यम[illegible] जगतः शिवः ॥ ९०॥
न शिवेन विना किंचित्प्रवृत्तमिह विद्यते ॥ तत्प्रेरितमिदं सर्वं तथापि न स मुह्यति ॥ ९१ ॥ शक्तिराज्ञात्मिका तस्य नियन्त्री विश्वतोमुखी॥ तया

ततमिदं शभ्वत्तथापि स न दुष्यति ॥ ९२ ॥ अनिदं प्रथमं सवमीशितव्यं स ईश्वरः ॥ ईशनाच्च तदीयाज्ञा तथापि स न दुष्यति ॥ ९३ ॥ योऽ
न्यथा मन्यते मोहात्स विनश्यति दुर्मतिः ॥ तच्छक्तिवैभवादेव तथापि स न दुष्यति ॥९४॥ एतस्मिन्नंतरे व्योम्नः श्रुता वागशरीरिणी ॥ सत्यमे
वमृतं सौम्यमित्याविरभवत्स्फुटम् ॥९५॥ ततो हृष्टतराः सर्व्वे विनष्टाशेषसंशयाः ॥ मुनयो विस्मयाविष्टाः प्रणेमुः पवनं प्रभुम् ॥९६॥ तथा विग
तसन्देहान्कृत्वापि पवनो मुनीन् ॥ नैते प्रतिष्ठितज्ञाना इति मत्वैवमब्रवीत् ॥ ९७ ॥ वायुरुवाच ॥ परोक्षमपरोक्षं च द्विविधं ज्ञानमिष्यते॥ परोक्ष
मस्थिरं प्राहुरपरोक्षं तु सुस्थिरम् ॥ ९८ ॥ हेतूपदेशगम्यं यत्तत्परोक्षं प्रचक्षते ॥ अपरोक्षं पुनः श्रेष्ठादनुष्ठानाद्भविष्यति ॥९९॥ नापरोक्षादृते मोक्ष
इति कृत्वा विनिश्चयम् ॥ श्रेष्ठानुष्ठानसिद्ध्यर्थं प्रयतध्वमतन्द्रिताः ॥१००॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे ज्ञानोप
देशो नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥ ऋषय ऊचुः ॥ किं तच्छ्रेष्ठमनुष्ठानं मोक्षो येनापरोक्षितः ॥ तत्तस्य साधनं वायो वक्तुमर्हसि मारुत ॥१॥ वायु
रुवाच॥शैवो हि परमो धर्मः श्रेष्ठानुष्ठानशब्दितः॥यत्रापरोक्षो लक्ष्येत साक्षान्मोक्षप्रदः शिवः॥२॥स तु पंचविधो ज्ञेयः पंचभिः पर्वभिः क्रमात् ॥क्रि
यातपोजपध्यानज्ञानात्मभिरनुत्तरैः ॥ ३ ॥ तैरेव सोत्तरैस्सिद्धो धर्मस्तु परमो मतः ॥ परोक्षमपरोक्षं च ज्ञानं यत्र च मोक्षदम् ॥ ४ ॥ परमोऽपरम
श्चोभौ धर्मौ हि श्रुतिचोदितौ ॥ धर्मशब्दाभिधेयेऽर्थे प्रमाणं श्रुतिरेव नः॥५॥ परमो योगपर्यन्तो धर्मः श्रुतिशिरोगतः ॥ धर्मस्त्वपरमस्तद्वदधः श्रुति
मुखोत्थितः॥६॥अपश्वात्माधिकारत्वाद्यो धर्मः परमो मतः ॥ साधारणस्ततोऽन्यस्तु सर्वेषामधिकारतः ॥ ७ ॥ स चायं परमो धर्मः परधर्मस्य
साधनम् ॥ धर्मशास्त्रादिभिस्सम्यक् सांग एवोपबृंहितः ॥ ८ ॥ शैवो यः परमो धर्मः श्रेष्ठानुष्ठानशब्दितः ॥ इतिहासपुराणाभ्यां कथंचिदुपबृंहितः
॥९॥ शैवागमैस्तु संपन्नः सहांगोपांगविस्तरः ॥ तत्संस्काराधिकारैश्च सम्यगेवोपबृंहितः ॥ १० ॥ शैवागमो हि द्विविधः श्रौतोऽश्रौतश्च सं
स्कृतः ॥ श्रुतिसारमयः श्रौतस्स्वतंत्र इतरो मतः ॥ ११ ॥ स्वतंत्रो दशधा पूर्वं तथाष्टादशधा पुनः ॥ कामिकादिसमाख्याभिस्सिद्धः सिद्धान्त
संज्ञितः ॥ १२ ॥ श्रुतिसारमयो यस्तु शतकोटिप्रविस्तरः ॥ परं पाशुपतं यत्र व्रतं ज्ञानं च कथ्यते ॥१३॥ युगावर्तेषु शिष्येत योगाचार्य्यस्व
रूपिणा ॥ तत्रतत्रावतीर्णेन शिवेनैव प्रवर्त्यते ॥१४॥ संक्षिप्यास्य प्रवक्तारश्चत्वारः परमर्षयः ॥ रुरुर्दधीचोऽगस्त्यश्च उपमन्युर्महायशाः ॥ १५ ॥
ते च पाशुपता ज्ञेयास्संहितानां प्रवर्तकाः ॥ तत्संततीया गुरवः शतशोऽथ सहस्रशः ॥१६॥ तत्रोक्तः परमो धर्मश्चर्याद्यात्मा चतुर्विधः ॥ तेषु पाशु
पतो योगः शिवं प्रत्यक्षयेद्दृढम् ॥ १७ ॥ तस्माच्छ्रेष्ठमनुष्ठानं योगः पाशुपतो मतः ॥ तत्राप्युपायको युक्तो ब्रह्मणा स तु कथ्यते ॥ १८ ॥ नाम

त्क्रमो योगश्शिवेन परिकल्पितः ॥ तेन योगेन सहसा शैवी प्रज्ञा प्रजायते ॥ १९ ॥ प्रज्ञया परमं ज्ञानमचिराल्लभते स्थिरम् ॥ प्रसीदति शिव

स्तस्य यस्य ज्ञानं प्रतिष्ठितम् ॥ २० ॥ प्रसादात्परमो योगो यः शिवं चापरोक्षयेत् ॥ शिवापरोक्षात्संसारकारणेन विमुच्यते ॥ २१ ॥ ततः स्या

न्मुक्तसंसारो मुक्तः शिवसमो भवेत् ॥ ब्रह्मप्रोक्त इत्युपायः स एव पृथगुच्यते ॥ २२ ॥ शिवो महेश्वरश्चैव रुद्रो विष्णुः पितामहः॥संसारवैद्यः सर्व

ज्ञः परमात्मेति मुख्यतः ॥२३॥ नामाष्टकमिदं मुख्यं शिवस्य प्रतिपादकम् ॥ आद्यन्तु पञ्चकं ज्ञेयं शान्त्यतीताद्यनुक्रमात् ॥२४॥ संज्ञाः सदाशि

वादीनां पंचोपाधिपरिग्रहात् ॥ उपाधिविनिवृत्तौ तु यथास्वं विनिवर्तते ॥२५॥ पदमेव हि तं नित्यमनित्याः पदिनः स्मृताः ॥ पदानां परिवृत्तौ

तु मुच्यन्ते पदिनो यतः ॥ २६ ॥ परिवृत्त्यन्तरे भूयस्तत्पदप्राप्तिरुच्यते ॥ आत्मान्तराभिधानं स्यात्पदाद्यं नामपञ्चकम् ॥२७॥ अन्यत्तु त्रितयं

नाम्नामुपादानादियोगतः॥त्रिविधोपाधिवचनाच्छिव एवानुवर्तते॥२८॥अनादिमलसंश्लेषः प्रागभावात्स्वभावतः॥अत्यंत परिशुद्धात्मेत्यतोऽयं शिव

उच्यते॥२९॥ अथवाऽशेषकल्याणगुणैकघन ईश्वरः ॥ शिव इत्युच्यते सद्भिश्शिवतत्त्वार्थवादिभिः॥३०॥त्रयोविंशतितत्त्वेभ्यः प्रकृतिर्हि परा मता॥

प्रकृतेस्तु परं प्राहुः पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥ ३१ ॥ यं वेदादौ स्वरं प्राहुर्वाच्यवाचकभावतः ॥ वेदैकवेद्ययाथात्म्याद्वेदान्ते च प्रतिष्ठितः ॥

॥ ३२ ॥ तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परस्स महेश्वरः ॥ तदधीनप्रवृत्तित्वात्प्रकृतेः पुरुषस्य च ॥ ३३ ॥ अथवा त्रिगुणं तत्त्वमुपेयमिदम

व्ययम् ॥ मायान्तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् ॥ ३४ ॥ मायाविक्षोभकोऽनंतो महेश्वरसमन्वयात् ॥ कालात्मा परमात्मादिः

स्थूलः सूक्ष्मः प्रकीर्तितः ॥३५॥ रुद्दुःखं दुःखहेतुर्वा तद्द्रावयति नः प्रभुः ॥ रुद्र इत्युच्यते सद्भिः शिवः परमकारणम् ॥ ३६ ॥ तत्त्वादिभूतपर्यन्तं

शरीरादिष्वतन्द्रितः ॥ व्याप्याधितिष्ठति शिवस्ततो रुद्र इतस्ततः॥३७॥ जगतः पितृभूतानां शिवो मूर्त्यात्मनामपि ॥ पितृभावेन सर्वेषां पितामह

उदीरितः ॥३८॥निदानज्ञो यथा वैद्यो रोगस्य विनिवर्तकः ॥ उपायैर्भेषजैस्तद्वल्लयभोगाधिकारतः॥३९॥संसारस्येश्वरो नित्यं समूलस्य निवर्तकः॥

संसारवैद्य इत्युक्तः सर्वतत्त्वार्थवेदिभिः ॥४०॥ दशार्थज्ञानसिद्ध्यर्थमिन्द्रियेष्वेषु सत्स्वपि ॥ त्रिकालभाविनो भावान्स्थूलान्सूक्ष्मानशेषतः ॥४१॥

अणवो नैव जानन्ति मायथैव मलावृताः ॥ असत्स्वपि च सर्वेषु सर्वार्थज्ञानहेतुषु ॥४२ ॥ यद्यथावस्थितं वस्तु तत्तथैव सदाशिवः ॥ अयत्नेनैव

जानाति तस्मात्सर्वज्ञ उच्यते ॥ ४३ ॥ सर्वात्मा परमैरेभिर्गुणैर्नित्यसमन्वयात्॥स्वस्मात्परात्मविरहात्परमात्मा शिवः स्वयम् ॥ ४४ ॥ नामाष्टक

मिदं चैव लब्ध्वाचार्यप्रसादतः ॥ निवृत्त्यादिकलाग्रन्थिं शिवाद्यैः पंचनामभिः ॥ ४५ ॥ यथास्वं क्रमशश्छित्त्वा शोधयित्वा यथाक्रमम् ॥

...यन्ति तेन ...कैर्योरस्यपि वा ॥ ४७ ॥ ... ॥ ...
द्वादशांतगस्थितस्यैकदोर्मात्रोपरि शिवोजसि ॥ संहृत्य वर्णं यथायोगं ... क्रमात् ॥ ४८ ॥ ...
तावं स्वमात्मानममृतात्मोकृतिं हृदि ॥ ४९ ॥ द्वादशांतःस्थितस्येन्दोः परस्ताच्छ्वेतपंकजे ॥ समासीनं महादेवं शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ ५० ॥
अर्धनारीश्वरं देवं निर्मलं मधुराकृतिम् ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं प्रसन्नं शीतलद्युतिम् ॥ ५१ ॥ ध्यात्वा हि मानसे देवं स्वस्थचित्तोऽथ मानवः ॥ शिवना-
माष्टकेनैव भावपुष्पैस्समर्चयेत् ॥ ५२ ॥ अभ्यर्चनान्ते तु पुनः प्राणानायम्य मानवः ॥ सम्यक्चित्तं समाधाय शार्वं नामाष्टकं जपेत् ॥ ५३ ॥
नाभौ चाष्टाहुतीर्हुत्वा पूर्णाहुत्या नमस्ततः ॥ अष्टपुष्पप्रदानेन कृत्वाभ्यर्चनमंतिमम् ॥ ५४ ॥ निवेदयेत्स्वमात्मानं शुद्धकोदकवर्त्मना ॥ एवं कृत्वा
चिरादेव ज्ञानं पाशुपतं शुभम् ॥ ५५ ॥ लभते तत्प्रतिष्ठां च वृत्तं चानुत्तमं तथा ॥ योगं च परमं लब्ध्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५६ ॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे श्रेष्ठानुष्ठानवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भगवन् ...
व्रतं पाशुपतं परम् ॥ ब्रह्मादयोऽपि यत्कृत्वा सर्वे पाशुपताः स्मृताः ॥ १ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ रहस्यं वः प्रवक्ष्यामि सर्वपापनिकृन्तनम् ॥ व्रतं
पाशुपतं श्रौतमथर्वशिरसि श्रुतम् ॥ २ ॥ कालश्चैत्री पौर्णमासी देशः शिवपरिग्रहः ॥ क्षेत्रारामाद्यरण्ये वा प्रशस्तः शुभलक्षणः ॥ ३ ॥ तत्र पूर्वं त्रयोदश्यां
सुस्नातः सुकृताह्निकः ॥ अनुज्ञाप्य स्वमाचार्यं संपूज्य प्रणिपत्य च ॥ ४ ॥ पूजां वैशेषिकीं कृत्वा शुक्लांबरधरः स्वयम् ॥ शुक्लयज्ञोपवीती च
शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ ५ ॥ दर्भासने समासीनो दर्भमुष्टिं प्रगृह्य च ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ध्यात्वा देवं च देवीं च
तद्विज्ञापनवर्त्मना ॥ ६ ॥ व्रतमेतत्करोमीति भवेत्संकल्प्य दीक्षितः ॥ यावच्छरीरपातं वा द्वादशाब्दमथापि वा ॥ ७ ॥ तदर्धं वा तदर्धं वा मास-
द्वादशकं तु वा ॥ तदर्धं वा तदर्धं वा मासमेकमथापि वा ॥ ८ ॥ दिनद्वादशकं वाऽथ दिनषट्कमथापि वा ॥ तदर्धं दिनमेकं वा व्रतावधि... ॥ ७५८ ॥
॥ ९ ॥ अग्निमाधाय विधिवद्विरजाहोमकारणात् ॥ हुत्वाज्येन समिद्भिश्च चरुणा च यथाक्रमम् ॥ १० ॥ पूर्णामापूर्य तां भूयस्तत्त्वानां शुद्धिमुद्दि-
शन् ॥ जुहुयान्मूलमन्त्रेण तैरेव समिदादिभिः ॥ ११ ॥ तत्त्वान्येतानि मद्देहे शुद्ध्यंतामित्यनुस्मरन् ॥ पंचभूतानि तन्मात्राः पंचकर्मेन्द्रियाणि च
॥ १२ ॥ ज्ञानकर्मविभेदेन पंचकर्मविभागशः ॥ त्वगादिधातवस्सप्त पंच प्राणादिवायवः ॥ १३ ॥ मनो बुद्धिरहं ख्यातिर्गुणाः प्रकृतिपूरुषौ

१ आत्मोपदर्शनम् ।

[illegible] कालमेव नियतिः काल एव च ॥ १४ ॥ माया च शुद्धविद्या च महेश्वरसदाशिवौ ॥ शक्तिश्च शिवतत्त्वं च तत्त्वानि [illegible]
[illegible] ॥ १५ ॥ तत्त्वैस्तु विरजेर्हुत्वा होताऽसौ विरजो भवेत् ॥ शिवानुग्रहमासाद्य ज्ञानवान्स हि जायते ॥ १६ ॥ अथ गोमयमादाय
[illegible] ॥ १७ ॥ प्रभाते तु [illegible] कृत्वा [illegible] ॥
पिण्डीकृत्याभिमंत्र्य च ॥ विन्यस्याग्नौ च सम्प्रोक्ष्य दिने तस्मिन्हविष्यभुक् ॥ १७ ॥ [illegible] ॥ १९ ॥
दिने तस्मिन्निरपरः कालं शेषं समापयेत् ॥ १८॥ प्रातः पर्वणि चाप्येवं कृत्वा होमावसानतः ॥ उपसंहृत्य [illegible] ॥ १९ ॥
[illegible] जटिलो मुण्डी शिखैकजट एव वा॥भूत्वा स्नात्वा ततो वीतलज्जश्चेत्स्याद्दिगम्बरः ॥२०॥ अतिकाषायवसन[illegible]
[illegible] वा भवेद्दण्डी च मेखली ॥ २१ ॥ प्रक्षाल्य चरणौ पश्चाद्द्विराचम्यात्मनस्तनुम् ॥ संकुलीकृत्य तद्भस्म विरजानलसंभवम् ॥२३॥ [illegible]
[illegible] पञ्चभिर्ब्रह्मभिर्मन्त्रैः क्रमात् ॥ विमृज्यांगानि मूर्धादिचरणान्तानि तैस्स्पृशेत् ॥ २२ ॥ ततस्तेन क्रमेणैव समुद्धृत्य च भस्मना ॥ [illegible]
[illegible] कुर्यात्प्रणवेन शिवेन वा ॥ २४ ॥ ततस्त्रिपुण्ड्रं रचयेत्त्रियायुषसमाह्वयम् ॥ शिवभावं समागम्य शिवयोगमथाचरेत् ॥ २५ ॥ [illegible]
[illegible] व्रतम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं चैतत्पशुत्वं विनिवर्तयेत् ॥ २६ ॥ तत्पशुत्वं परित्यज्य कृत्वा पाशुपतं व्रतम् ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २७ ॥ पद्ममष्टदलं हैमं नवरत्नैरलंकृतम् ॥ कर्णिकाकेशरोपेतमासनं परिकल्पयेत् ॥ २८ ॥ विभवे [illegible]
[illegible] वापि वा ॥ एवं तस्याप्यभावे तु केवलं भावनामयम् ॥ २९ ॥ [illegible] कर्णिकामध्ये कृत्वा लिंगं कनीयसम् ॥ स्फाटिकं पीठ[illegible]
[illegible] क्रमात् ॥ ३० ॥ प्रतिष्ठाप्य विधानेन तल्लिंगं कृतशोधनम् ॥ परिकल्प्यासनं मूर्ति पंचवक्त्रप्रकारतः ॥ ३१ ॥ पंच[illegible]
[illegible] ॥ स्नापयेत्कलशैः पूर्णैरष्टापदसमुद्भवैः ॥ ३२ ॥ गंध[illegible]र्चयेत्सकुंकुमैः ॥ सवेदिकं समालिप्य लिंगं [illegible]
॥ ३३ ॥ बिल्वपत्रैश्च [illegible] रक्तैः श्वेतैस्तथोत्पलैः ॥ नीलोत्पलैस्तथान्यैश्च पुष्पैस्तैस्तैस्सुगंधिभिः ॥ ३४ ॥ पुष्पैः प्रशस्तैः पत्रैश्च [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] महापूजाविधानतः॥३५॥ धूपं दीपं तथा चापि नैवेद्यं च समादिशेत् ॥ निवेदयित्वा विभवे कल्याणं च समा[illegible]
[illegible] ॥३६॥ [illegible] च विविधानि न्यायेनोपार्जितानि च ॥ सर्वद्रव्याणि देयानि व्रते तस्मिन्विशेषतः ॥ ३७ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] द्विजाः ॥ ३८ ॥ [illegible] च विशेषेण न त्यजेद्बिल्वपत्रकम् ॥ हैममेकं परं प्राहुः पद्मं [illegible]
[illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible] बिल्वपत्रकैः ॥ पुष्पान्तरे न नियमो यथा लाभं निवेदयेत् ॥४० ॥ [illegible]

विशेषतः ॥ चन्दनं वामदेवाख्ये हरितालं च पौरुषे ॥ ४१ ॥ ईशाने भसितं केचिदालेपनमितीदृशम् ॥ न धूपमिति कथ्यन्ते धूपान्यपि विधा
नतः ॥ सितागरुमघोराख्ये मुखे कृष्णागरुं पुनः ॥ ४२ ॥ पौरुषे गुग्गुलं सव्ये सौम्ये सौगंधिकं मुखे ॥ ईशानेऽपि ह्युशीरादि देयाद् धूपं विशेषतः
॥ ४३ ॥ शर्करामधुकर्पूरकपिलाघृतसंयुतम् ॥ चंदनागरुकाष्ठाद्यं समान्यं संप्रचक्षते ॥४४॥ कर्पूरवर्तिराज्याढ्या देया दीपावलिस्ततः ॥ अर्घ्यमाच
मनं देयं प्रतिवक्त्रमतः परम् ॥४५॥ प्रथमावरणे पूज्यौ क्रमाद्धेरम्बषण्मुखौ॥ब्रह्मांगानि ततश्चैव प्रथमावरणेऽर्चिते ॥४६॥ द्वितीयावरणे पूज्या विघ्न
शाश्चक्रवर्तिनः ॥ तृतीयावरणे पूज्या भवाद्या अष्टमूर्तयः ॥४७॥ महादेवादयस्तत्र तथैकादशमूर्तयः॥चतुर्थावरणे पूज्याः सर्व एव गणेश्वराः ॥४८॥
बहिरेव तु पद्मस्य पंचमावरणे क्रमात् ॥ दशदिक्पतयः पूज्याः सास्त्राः सानुचरास्तथा ॥४९॥ ब्रह्मणो मानसाः पुत्राः सर्वेऽपि ज्योतिषां गणाः ॥
सर्वा देव्यश्च देवाश्च सर्वे सर्वे च खेचराः ॥ ५० ॥ पातालवासिनश्चान्ये सर्वे मुनिगणा अपि ॥ योगिनो हि मखास्सर्वे पतंगा मातरस्तथा ॥५१॥
क्षेत्रपालाश्च सगणाः सर्वं चैतच्चराचरम् ॥ पूजनीयं शिवप्रीत्या मत्वा शंभुविभूतिमत् ॥ ५२॥ अथावरणपूजांते संपूज्य परमेश्वरम् ॥ साज्यं सव्यं
जनं हृद्यं हविर्भक्त्या निवेदयेत् ॥ ५३ ॥ मुखवासादिकं दत्त्वा ताम्बूलं सोपदंशकम् ॥ अलंकृत्य च भूयोऽपि नानापुष्पविभूषणैः ॥ ५४ ॥ नीरा
जनांते विस्तीर्य पूजाशेषं समापयेत् ॥ चषकं सोपकारं च शयनं च समर्पयेत् ॥ ५५ ॥ चन्द्रसंकाशहारं च शयनीये समर्पयेत् ॥ आद्यं नृपोचितं
हृद्यं तत्सर्वमनुरूपतः ॥ ५६ ॥ कृत्वा च कारयित्वा च हित्वा च प्रतिपूजनम् ॥ स्तोत्रं व्यपोहनं जप्त्वा विद्यां पंचाक्षरीं जपेत् ॥ ५७ ॥ प्रद
क्षिणां प्रणामं च कृत्वात्मानं समर्पयेत् ॥ ततः पुरस्ताद्देवस्य गुरुविप्रौ च पूजयेत् ॥ ५८ ॥ दत्त्वार्घ्यमष्टौ पुष्पाणि देवमुद्वास्य लिंगतः ॥
अग्नेश्चाग्निं सुसंयम्य मुद्वास्य च तमच्युत ॥ ५९ ॥ प्रत्यहं च जनस्त्वेवं कुर्यात्सेवां पुरोदिताम् ॥ ततस्तत्सांबुजं लिंगं सर्वोपकरणान्वितम् ॥ ६० ॥
समर्पयेत्स्वगुरवे स्थापयेद्वा शिवालये ॥ संपूज्य च गुरून्विप्रान्व्रतिनश्च विशेषतः ॥ ६१ ॥ भक्तान्द्विजांश्च शक्तश्चैदीनानाथांश्च तोषयेत् ॥
स्वयं चानशने शक्तः फलमूलाशनोऽथवा ॥ ६२ ॥ पयोव्रतो वा भिक्षाशी भवेदेकाशनस्तथा ॥ नक्तं युक्ताशनो नित्यं भूशय्यानिरतः शुचिः ॥
॥ ६३ ॥ भस्मशायी तृणेशायी चीराजिनधृतोऽथवा ॥ ब्रह्मचर्यव्रतो नित्यं व्रतमेतत्समाचरेत् ॥६४॥ अर्कवारे तथार्द्रायां पंचदश्यां च पक्षयोः ॥
अष्टम्यां च चतुर्दश्यां शक्तस्तूपवसेदपि ॥ ६५ ॥ पाखण्डिपतितोदक्यास्सूतकान्त्यजपूर्वकान् ॥ वर्जयेत्सर्वयत्नेन मनसा कर्मणा गिरा ॥ ६६ ॥
क्षमादानदयासत्याहिंसाशीलः सदा भवेत् ॥ संतुष्टश्च प्रशान्तश्च जपध्याननरतस्तथा ॥ ६७ ॥ कुर्यात्त्रिषवणस्नानं भस्मस्नानमथापि वा ॥ पूजा

वैशेषिकीं चैव मनसा वचसा गिरा ॥ ६८ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन नाचरेदशिवं व्रती ॥ प्रमादात्तु तथाचारे निरूप्य गुरुलाघवे ॥ ६९ ॥ उचितां
निष्कृतिं कुर्यात्पूजाहोमजपादिभिः ॥ आसमाप्तेर्व्रतस्यैवमाचरन्न प्रमादतः ॥७०॥ गोदानं च वृषोत्सर्गं कुर्यात्पूजां च संपदा ॥ भक्तश्च शिवप्री
त्यर्थः सर्वकामविवर्जितः ॥७१॥ सामान्यमेतत्कथितं व्रतस्यास्य समासतः ॥ प्रतिमासं विशेषं च प्रवदामि यथाश्रुतम् ॥ ७२ ॥ वैशाखे वज्र
लिंगं तु ज्येष्ठे मारकतं शुभम् ॥ आषाढे मौक्तिकं विद्याच्छ्रावणे नीलनिर्मितम् ॥ ७३ ॥ मासे भाद्रपदे चैव पद्मरागमयं परम् ॥ आश्विने मासि
विद्याद्वै लिंगं गोमेदकं वरम् ॥ ७४ ॥ कार्तिक्यां वैद्रुमं लिंगं वैदूर्य मार्गशीर्षके ॥ पुष्परागमयं पौषे माघे द्युमणिजन्तथा ॥ ७५ ॥ फाल्गुने
चन्द्रकान्तोत्थं चैत्रे तद्व्यत्ययोऽथवा ॥ सर्वमासेषु रत्नानामलाभे हैममेव वा ॥ ७६ ॥ हेमाभावे राजतं वा ताम्रजं शैलजन्तथा ॥ मृण्मयं
वा यथालाभं जातुषं चान्यदेव वा ॥ ७७ ॥ सर्वगन्धमयं वाथ लिंगं कुर्याद्यथारुचि ॥ व्रतावसानसमये समाचरितनित्यकः ॥ ७८ ॥ कृत्वा
वैशेषिकीं पूजां हुत्वा चैव यथा पुरा ॥ संपूज्य च तथाचार्यं व्रतिनश्च विशेषतः ॥ ७९ ॥ देशिकेनाप्यनुज्ञातः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥
दर्भासनो दर्भपाणिः प्राणापानौ नियम्य च ॥८०॥ जपित्वा शक्तितो मूलं ध्यात्वा साम्बं त्रियम्बकम् ॥ अनुज्ञाप्य यथापूर्वं नमस्कृत्य कृता
ञ्जलिः ॥ ८१ ॥ समुत्सृजामि भगवन्व्रतमेतत्त्वदाज्ञया ॥ इत्युक्त्वा लिंगमूलस्थान्दर्भानुत्तरतस्त्यजेत् ॥ ८२ ॥ ततो दण्डजटाचीरमेखला अपि
चोत्सृजेत् ॥ पुनराचम्य विधिवत्पंचाक्षरमुदीरयेत् ॥८३॥ यः कृत्वात्यंतिकीं दीक्षामादेहान्तमनाकुलः ॥ व्रतमेतत्प्रकुर्वीत स तु वै नैष्ठिकः स्मृतः
॥ ८४ ॥ सोऽत्याश्रमी च विज्ञेयो महापाशुपतस्तथा ॥ स एव तपतां श्रेष्ठः स एव च महाव्रती ॥ ८५ ॥ न तेन सदृशः कश्चित्कृतकृत्यो मुमु
क्षुषु ॥ यो यतिर्नैष्ठिको जातस्तमाहुर्नैष्ठिकोत्तमम् ॥८६॥ योऽन्वहं द्वादशाहं वा व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ सोऽपि नैष्ठिकतुल्यः स्यात्तीव्रव्रतसमन्वयात्
॥८७॥ घृताक्तो यश्चरेदेतद्व्रतं व्रतपरायणः ॥ द्वित्रैकदिवसं वापि स च कश्चन नैष्ठिकः ॥८८॥ कृत्यमित्येव निष्कामो यश्चरेद्व्रतमुत्तमम् ॥ शिवा
र्पितात्मा सततं न तेन सदृशः क्वचित् ॥८९॥ भस्मच्छन्नो द्विजो विद्वान्महापातकसंभवैः ॥ पापैस्सुदारुणैस्सद्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ९० ॥
रुद्राग्निर्यत्परं वीर्य्यन्तद्भस्म परिकीर्तितम् ॥तस्मात्सर्वेषु कालेषु वीर्यवान्भस्मसंयुतः॥९१॥भस्मनिष्ठस्य नश्यन्ति दोषा भस्माग्निसंगमात् ॥ भस्म
स्नानविशुद्धात्मा भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ॥९२ ॥ भस्मना दिग्धसर्वांगो भस्मदीप्तत्रिपुण्ड्रकः ॥भस्मशायी च पुरुषो भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ॥९३॥
भूतप्रेतपिशाचाश्च रोगाश्चातीव दुस्सहाः ॥ भस्मनिष्ठस्य सान्निध्याद्विद्रवंति न संशयः ॥ ९४ ॥ भासनाद्भसितं प्रोक्तं भस्म कल्मषभक्षणात् ॥

भूतिर्विकारी चैव रक्षा रक्षाकरी परम् ॥९६॥ किमन्यादिह वक्तव्यं भस्ममाहात्म्यकारणम् ॥ व्रती च भस्मना स्नातः [illegible] देवो महेश्वरः ॥ ९५ ॥
पशूनां च शुभानां भस्मैतत्पारमेश्वरम् ॥ धौम्याग्रजस्य तपसि व्यापदो विनिवारिताः ॥ ९७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कृत्वा पाशुपतव्रतम् ॥ [illegible]
[illegible] भस्मस्नानरतो भवेत् ॥ ९८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे पशुपतिव्रतविधानवर्णनं नाम [illegible]
[illegible] ॥ ३३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ धौम्याग्रजेन शिशुना क्षीरार्थं हि तपः कृतम् ॥ तस्मात् क्षीरार्णवो दत्तस्तस्मै देवेन शूलिना ॥ १ ॥ [illegible]
[illegible] शिशुको लेभे शिवशास्त्रप्रवक्तृताम् ॥ कथं वा शिवसद्भावं ज्ञात्वा तपसि निष्ठितः ॥२॥ कथं च लब्धविज्ञानस्तपश्चरणपर्वणि ॥ रुद्राग्नेर्यत्परं
वीर्यं लेभे भस्म स्वरक्षकम् ॥३॥ वायुरुवाच ॥ न ह्येष शिशुकः कश्चित्प्राकृतः कृतवांस्तपः ॥ मुनिवर्यस्य तनयो व्याघ्रपादस्य धीमतः ॥ ४ ॥
जन्मान्तरेण संसिद्धः केनापि खलु हेतुना ॥ स्वपदप्रच्युतो दिष्ट्या प्राप्तो मुनिकुमारताम् ॥५॥ महादेवप्रसादस्य भाग्यापन्नस्य भाविनः ॥ [illegible]
[illegible]मगमत्तपः ॥ ६ ॥ अतः सर्वगणेशत्वं कुमारत्वं च शाश्वतम् ॥ सह दुग्धाब्धिना तस्मै प्रददौ शंकरः स्वयम् ॥७॥ [illegible]
[illegible] प्रसादादेव शांकरात् ॥ कौमारं हि परं साक्षाज्ज्ञानं शक्तिमयं विदुः ॥८ ॥ शिवशास्त्रप्रवक्तृत्वमपि तस्य हि तत्कृतम् ॥ [illegible] पीतवान्
[illegible] ॥९॥ इदं तु कारणं तस्य शिवज्ञानसमन्वये ॥ समावृवचनं साक्षाच्छोकजं क्षीरकारणात् ॥१०॥ कदाचित् क्षीरमत्यल्पं पीतवा[illegible]
[illegible] ॥ ईर्ष्यया मातुलसुतं संवृतक्षीरमुत्तमम् ॥११॥ पीत्वा स्थितं यथाकामं दृष्ट्वा वै मातुलात्मजम् ॥ उपमन्युर्व्याघ्रपादिः प्रीत्या प्रोवाच [illegible]
[illegible] ॥ १२ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ मातर्मातर्महाभागे मम देहि तपस्विनी ॥ गव्यं क्षीरमतिस्वादु नाल्पमुष्णं पिबाम्यहम् ॥१३ ॥ वायुरुवाच ॥
[illegible] पुत्रवचनं तन्माता च तपस्विनी ॥ व्याघ्रपादस्य महिषी दुःखमापत्तदा च सा ॥ १४ ॥ उपलाल्याथ सुप्रीत्या पुत्रमालिंग्य सादरम् ॥
दुःखिता विललापाथ स्मृत्वा नैर्धन्यमात्मनः ॥ १५ ॥ स्मृत्वास्मृत्वा पुनः क्षीरमुपमन्युस्स बालकः ॥ देहिदेहीति तामाह रुदन्भूयो [illegible]
[illegible] ॥१६॥ तद्धठं सा परिज्ञाय द्विजपत्नी तपस्विनी ॥ शान्तये तद्धठस्याथ शुभोपायमरीरचत् ॥ १७ ॥ उञ्छवृत्त्यार्जितान्बीजान्स्वयं दृष्ट्वा [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] तोयेन कलभाषिणी ॥१८॥ एह्येहि मम पुत्रेति सामपूर्वं तवस्सुतम् ॥ आलिंग्यादाय दुःखार्ता प्रददौ कृत्रिमं पयः
॥ १९ ॥ पीत्वा च कृत्रिमं क्षीरं मात्रा दत्तं स बालकः ॥ नैतत्क्षीरमिति प्राह मातरं चातिविह्वलः ॥ २० ॥ दुःखिता सा तदा प्राह [illegible]

मूर्द्धनि ॥ संमाज्य नेत्रे पुत्रस्य कराभ्यां कमलायते ॥ २१ ॥ ॥ जनन्युवाच ॥ तदिनी [illegible] ॥ [illegible]
पश्यन्ति भक्तिहीनाश्च ये शिवे ॥ २२ ॥ राज्यं स्वर्गं च मोक्षं च भोजनं क्षीरसंभवम् ॥ न लभन्ते प्रियाण्येषां न तुष्यति [illegible] शिवः ॥ २३ ॥
भवप्रसादजं सर्वं नान्यदेवप्रसादजम् ॥ अन्यदेवेषु निरता दुःखार्ता विभ्रमन्ति च ॥२४॥ क्षीरं तत्र कुतोऽस्माकं वने [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] वत्स क्व वयं वनवासिनः ॥ २५ ॥ कृत्स्नाभावेन दारिद्र्यान्मया ते भाग्यहीनया ॥ मिथ्यादुग्धमिदं दत्तम्पिष्टमालोड्य वारिणा ॥ २६ ॥ [illegible]
मातुलगृहे स्वल्पं पीत्वा स्वादु पयः शृतम् ॥ ज्ञात्वाऽस्वादु त्वयाऽपीतं तज्जातीयमनुस्मरन् ॥२७॥ इत्तं न पय इत्युक्त्वा रुदन् [illegible] माम् ॥
प्रसादेन विना शंभोः पयस्तव न विद्यते ॥२८॥ पादपंकजयोस्तस्य साम्बस्य सगणस्य च ॥ भक्त्या समर्पितं यत्तत्कारणं सर्वसम्पदाम् ॥ २९॥
अधुना [illegible]ऽस्माभिर्महादेवो न पूजितः ॥ सकामानां यथाकामं यथोक्तफलदायकः ॥ ३० ॥ धनान्युद्दिश्य नास्माभिरितः [illegible] शिवः ॥
अतो दरिद्रास्संजाता वयं तस्मान्न ते पयः ॥३१॥ पूर्वजन्मनि यद्दत्तं शिवमुद्दिश्य वै सुतः ॥ तदेव लभ्यते नान्यद्विष्णुमुद्दिश्य वा प्रभुम् ॥३२॥
वायुरुवाच ॥ इति मातृवचः श्रुत्वा तथ्यं शोकादिसूचकम् ॥ बालोऽप्यनुतपन्नंतः प्रगल्भमिदमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ शोकेनालमि
[illegible] ॥ इति मातृवचः श्रुत्वा [illegible]
वायुरुवाच ॥ इति मातृवचः श्रुत्वा तथ्यं शोकादिसूचकम् ॥ बालोऽप्यनुतपन्नंतः प्रगल्भमिदमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ शोकेनालमि
तो मातः सांबो यद्यस्ति शंकरः ॥ त्यज शोकं महाभागे सर्वं भद्रं भविष्यति ॥ ३४ ॥ शृणु मातर्वचो मेऽत्र महादेवोऽस्ति [illegible] ॥ चिरा[illegible]
[illegible]चिराद्वापि क्षीरोदं साधयाम्यहम् ॥ ३५ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य बालकस्य महामतेः ॥ प्रत्युवाच तदा माता [illegible]
मनस्विनी ॥ ३६ ॥ ॥ मातोवाच ॥ शुभं विचारितं तात त्वया मत्प्रीतिवर्द्धनम् ॥ विलंबं मा कुथास्त्वं हि भज सांबं [illegible]
॥ ३७ ॥ सर्वस्मादधिकोऽस्त्येव शिवः परमकारणम् ॥ तत्कृतं हि जगत्सर्वं ब्रह्माद्यास्तस्य किंकराः ॥ ३८ ॥ [illegible] दासास्तस्य [illegible]
प्रभोः ॥ तं विनान्यं न जानीमश्शंकरं लोकशंकरम् ॥३९॥ अन्यान्देवान्परित्यज्य कर्मणा मनसा गिरा ॥ तमेव सांबं सगणं भज भावपुरस्सरम् ॥
॥४०॥ तस्य देवाधिदेवस्य शिवस्य वरदायिनः ॥ साक्षान्नमश्शिवायेति मंत्रोऽयं वाचकः स्मृतः ॥४१॥ सप्तकोटिमहामंत्राः सर्वे सप्रणवाः [illegible] ॥
तस्मिन्नेव विलीयंते पुनस्तस्माद्विनिर्गताः ॥ ४२ ॥ सप्रसादाश्च ते मंत्राः स्वाधिकाराद्यपेक्षया ॥ सर्वाधिकारस्त्वेकोऽयं मंत्र [illegible]
॥ ४३ ॥ यथा निकृष्टानुत्कृष्टान्सर्वानप्यात्मनः शिवः ॥ क्षमते रक्षितुं तद्वन्मंत्रोऽयमपि सर्वदा ॥ ४४ ॥ [illegible] मंत्रो

मन्त्रान्तरादपि ॥ सर्वरक्षाक्षमोऽप्येष नापरः कश्चिदिष्यते ॥ ४५ ॥ तस्मान्मन्त्रान्तरांस्त्यक्त्वा पंचाक्षरपरो भव ॥ तस्मिञ्जिह्वांतरगते न किंचिदिह
दुर्लभम् ॥ ४६ ॥ अघोरास्त्रं च शैवानां रक्षाहेतुरनुत्तमम् ॥ तच्च तत्प्रभवं मत्वा तत्परो भव नान्यथा ॥ ४७ ॥ भस्मेदन्तु मया लब्धं पितुरेव तपो
त्तमम् ॥ विरजानलसंसिद्धं महाव्यापन्निवारणम् ॥ ४८ ॥ मंत्रं च ते मया दत्तं गृहाण मदनुज्ञया ॥ अनेनैवाशु जप्तेन रक्षा तव भविष्यति ॥ ४९ ॥
॥ वायुरुवाच ॥ एवं मात्रा समादिश्य शिवमस्त्वित्युदीर्य च ॥ विसृष्टस्तद्वचो मूर्ध्नि कुर्वन्नेव तदा मुनिः ॥५०॥ तां प्रणम्यैवमुक्त्वा च तपः कर्तुं
प्रचक्रमे ॥तमाह च तदा माता शुभं कुर्वंतु ते सुराः ॥ ५१ ॥ अनुज्ञातस्तया तत्र तपस्तेपे स दुश्चरम् ॥ हिमवत्पर्वतं प्राप्य वायुभक्षः समाहितः॥
॥ ५२ ॥ अष्टेष्टकाभिः प्रासादं कृत्वा लिंगं च मृण्मयम् ॥तत्रावाह्य महादेवं सांबं सगणमव्ययम् ॥५३॥ भक्त्या पंचाक्षरेणैव पत्रैः पुष्पैर्वनोद्भवैः॥
समभ्यर्च्य चिरं कालं चचार परमं तपः ॥ ५४ ॥ ततस्तपश्चरन्तं तं बालमेकाकिनं कृशम् ॥ उपमन्युं द्विजवरं शिवसंसक्तमानसम् ॥ ५५ ॥ पुरा
मरीचिना शप्ताः केचिन्मुनिपिशाचकाः ॥ संपीड्य राक्षसैर्भावैस्तपसो विघ्नमाचरन् ॥५६॥ स च तैः पीड्यमानोऽपि तपः कुर्वन्कथञ्चन ॥ सदा
नमः शिवायेति क्रोशति स्मार्तनादवत् ॥ ५७ ॥ तन्नादश्रवणादेव तपसो विघ्नकारिणः ॥ ते तं बालं समुत्सृज्य मुनयस्समुपाचरन् ॥५८॥ तपसा
तस्य विप्रस्य चोपमन्योर्महात्मनः ॥ चराचरं च मुनयः प्रदीपितमभूज्जगत् ॥५९॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे उपम
न्युतपोवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ अथ सर्वे प्रदीप्तांगा वैकुण्ठं प्रययुर्द्रुतम् ॥ प्रणम्याहुश्च तत्सर्वं हरये देवसत्तमाः
॥ १ ॥ श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं भगवान्पुरुषोत्तमम् ॥ किमिदन्त्विति संचिन्त्य ज्ञात्वा तत्कारणं च सः ॥२॥ जगाम मन्दरं तूर्णं महेश्वरदिदृक्षया
दृष्ट्वा देव प्रणम्यैवं प्रोवाच सुकृतांजलिः ॥३॥ विष्णुरुवाच ॥ भगवन्ब्राह्मणः कश्चिदुपमन्युरिति श्रुतः ॥ क्षीरार्थमदहत्सर्वं तपसा तन्निवारय ॥४॥
वायुरुवाच ॥ इति श्रुत्वा वचो विष्णोः प्राह देवो महेश्वरः॥शिशुं निवारयिष्यामि तत्त्वं गच्छ स्वमाश्रमम्॥५॥ तच्छ्रुत्वा शंभुवचनं स विष्णुर्देवव
त्तमः ॥ जगामाश्वास्य तान्सर्वान्स्वलोकममरादिकान् ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवः पिनाकी परमेश्वरः ॥ शक्रस्य रूपमास्थाय गन्तुं चक्रे मतिं तदा
॥७॥ अथ जगाम मुनेस्तु तपोवनं गजवरेण सितेन सदाशिवः ॥ सह सुरासुरसिद्धमहोरगैरमरराजतनुं स्वयमास्थितः॥८॥स वारणश्चारु तदा विभु
तं निवीज्य वालव्यजनेन दिव्यम् ॥ दधार शच्या सहितं सुरेंद्रं करेण वामेन सितातपत्रम् ॥९॥रराज भगवान्सोमः शक्ररूपी सदाशिवः ॥ तेनात

पत्रेण यथा चन्द्रर्निबेन मन्दरः ॥१०॥ आस्थायैवं हि शक्रस्य स्वरूपं परमेश्वरः ॥ जगामानुग्रहं कर्तुमुपमन्योस्तदाश्रमम् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा परमे
शानं शक्ररूपधरं शिवम् ॥ प्रणम्य शिरसा प्राह महामुनिवरः स्वयम् ॥ १२ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ पावितश्चाश्रमस्त्वेवं मम देवेश्वर
स्वयम् ॥ प्राप्तो यत्त्वं जगन्नाथ भगवन्देवसत्तम ॥ १३ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ एवमुक्त्वा स्थितं प्रेक्ष्य कृतांजलिपुटं द्विजम् ॥ प्राह गंभीरया
वाचा शक्ररूपधरो हरः ॥ १४ ॥ शक्र उवाच ॥ तुष्टोऽस्मि ते वरं ब्रूहि तपसानेन सुव्रत ॥ ददामि चेप्सितान्सर्वान्धौम्याग्रज महामुने
॥ १५ ॥ वायुरुवाच ॥ एवमुक्तस्तदा तेन शक्रेण मुनिपुंगवः ॥ वरयामि शिवे भक्तिमित्युवाच कृताञ्जलिः ॥ १६ ॥ तन्निशम्य हरिः प्राह
मां न जानासि लेखपम् ॥ त्रैलोक्याधिपतिं शक्रं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ १७ ॥ मद्भक्तो भव विप्रर्षे मामेवार्चय सर्वदा ॥ ददामि सर्वं भद्रं ते
त्यज रुद्रं च निर्गुणम् ॥ १८ ॥ रुद्रेण निर्गुणेनापि किं त कार्यं भविष्यति ॥ देवपंक्तिबहिर्भूतो यः पिशाचत्वमागतः ॥ १९ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥
तच्छ्रुत्वा प्राह स मुनिर्जपन्पंचाक्षरं मनुम् ॥ मन्यमानो धर्मविघ्नं प्राह तं कर्तुमागतम् ॥ २० ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ त्वयैवं कथितं सर्वं भवनिंदा
रतेन वै ॥ प्रसंगादेव देवस्य निर्गुणत्वं महात्मनः ॥ २१ ॥ त्वं न जानासि वै रुद्रं सर्वदेवेश्वरेश्वरम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां जनकं प्रकृतेः परम्
॥ २२ ॥ सदसद्व्यक्तमव्यक्तं यमाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ नित्यमेकमनेकं च वरं तस्माद्वृणोम्यहम् ॥ २३ ॥ हेतुवादविनिर्मुक्तं सांख्ययोगार्थदम्परम् ॥ उपा
सते यं तत्त्वज्ञा वरं तस्माद्वृणोम्यहम् ॥ २४ ॥ नास्ति शंभोः परं तत्त्वं सर्वकारणकारणात् ॥ब्रह्मविष्ण्वादिदेवानां स्रष्टुर्गुणपराद्विभोः ॥ २५ ॥ बहु
नात्र किमुक्तेन मयाद्यानुमितं महत् ॥ भवांतरे कृतं पापं श्रुता निन्दा भवस्य चेत् ॥ २६ ॥श्रुत्वा निंदां भवस्याथ तत्क्षणादेव सन्त्यजेत् ॥स्वदेहं
तन्निहत्याशु शिवलोकं स गच्छति ॥ २७ ॥ आस्तां तावन्ममेच्छेयं क्षीरं प्रति सुराधम ॥ निहत्य त्वां शिवास्त्रेण त्यजाम्येतं कलेवरम् ॥ २८ ॥
वायुरुवाच॥ एवमुक्त्वोपमन्युस्तं मर्तुं व्यवसितस्स्वयम्॥क्षीरे वाञ्छामपि त्यक्त्वा निहन्तुं शक्रमुद्यतः॥२९ ॥ भस्मादाय तदा घोरमघोरास्त्राभिमं
त्रितम् ॥ विसृज्य शक्रमुद्दिश्य ननाद स मुनिस्तदा ॥ ३० ॥ स्मृत्वा शंभुपदद्वंद्वं स्वदेहं दग्धुमुद्यतः ॥ आग्नेयीं धारणां बिभ्रदुपमन्युरवस्थितः
॥ ३१ ॥ एवं व्यवसिते विप्रे भगवान्भगनेत्रहा ॥ वारयामास सौम्येन धारणां तस्य योगिनः ॥ ३२ ॥ तद्विसृष्टमघोरास्त्रं नंदीश्वरनियोगतः ॥
जगृहे मध्यतः क्षिप्तं नंदी शंकरवल्लभः ॥ ३३ ॥ स्वं रूपमेव भगवानास्थाय परमेश्वरः ॥ दर्शयामास विप्राय बालेन्दुकृतशेखरम्॥ ३४॥ क्षीरार्णव

१ इन्द्रः।

सहस्रं च पीयूषार्णवमेव वा ॥ दध्यादेरर्णवांश्चैव घृतोदार्णवमेव च ॥ ३५ ॥ फलार्णवं च बालस्य भक्ष्यभोज्यार्णवं तथा ॥ अपूपानां गिरिं चैव
दर्शयामास स प्रभुः ॥ ३६ ॥ एवं स ददृशे देवो देव्या सार्द्धं वृषोपरि ॥ गणेश्वरैस्त्रिशूलाद्यैर्दिव्यास्त्रैरपि संवृतः ॥३७॥ दिवि दुन्दुभयो नेदुः पुष्प
वृष्टिः पपात च ॥ विष्णुब्रह्मेन्द्रप्रमुखैर्देवैश्छन्ना दिशो दश ॥३८॥ अथोपमन्युरानन्दसमुद्रोर्मिभिरावृतः ॥ पपात दण्डवद्भूमौ भक्तिनम्रेण चेतसा ॥
॥ ३९ ॥ एतस्मिन्समये तत्र सस्मितो भगवान्भवः ॥ एह्येहीति तमाहूय मूर्ध्न्याघ्राय ददौ वरान् ॥४०॥ ॥शिव उवाच ॥ भक्ष्यभोज्यान्यथाकामं
बान्धवैर्भुङ्क्ष्व सर्वदा ॥ सुखी भव सदा दुःखान्निर्मुक्तो भक्तिमान्मम ॥४१॥ उपमन्यो महाभाग तवाम्बैषा हि पार्वती ॥ मया पुत्रीकृतो ह्यद्य दत्तः क्षीरो
दकार्णवः ॥४२॥ मधुनश्चार्णवश्चैव दध्यन्नार्णव एव च ॥ आज्यौदनार्णवश्चैव फलाद्यर्णव एव च ॥४३॥ अपूपगिरयश्चैव भक्ष्यभोज्यार्णवस्तथा ॥ एते
दत्ता मया ते हि त्वं गृह्णीष्व महामुने ॥४४॥ पिता तव महादेवो माता वै जगदम्बिका ॥ अमरत्वं मया दत्तं गाणपत्यं च शाश्वतम् ॥४५॥ वरान्वरय सुप्रीत्या
मनोऽभिलषितान्परान् ॥ प्रसन्नोऽहं प्रदास्यामि नात्र कार्या विचारणा ॥४६॥ ॥वायुरुवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवः कराभ्यामुपगृह्य तम् ॥ मूर्ध्न्याघ्राय
सुतस्तेऽयमिति देव्यै न्यवेदयत् ॥४७॥ देवी च गुहवत्प्रीत्या मूर्ध्नि तस्य कराम्बुजम् ॥ विन्यस्य प्रददौ तस्मै कुमारपदमव्ययम् ॥ ४८ ॥ क्षीरा
ब्धिरपि साकारः क्षीरं स्वादु करे दधत् ॥ उपस्थाय ददौ पिण्डीभूतं क्षीरमनश्वरम् ॥४९॥ योगैश्वर्यं सदा तुष्टिं ब्रह्मविद्यामनश्वराम् ॥ समृद्धिं परमान्तस्मै
ददौ संतुष्टमानसा ॥५०॥ अथ शंभुः प्रसन्नात्मा दृष्ट्वा तस्य तपो महः ॥ पुनर्ददौ वरं दिव्यं मुनये ह्युपमन्यवे ॥५१॥ व्रतं पाशुपतं ज्ञानं व्रतयोगं च
तत्त्वतः ॥ ददौ तस्मै प्रवक्तृत्वपाटवं सुचिरं परम् ॥५२॥ सोऽपि लब्ध्वा वरान्दिव्यान्कुमारत्वं च सर्वदा ॥ तस्माच्छिवाच्च तस्याश्च शिवाया मुदि
तोऽभवत् ॥ ५३ ॥ ततः प्रसन्नचेतस्कः सुप्रणम्य कृतांजलिः ॥ ययाचे स वरं विप्रो देवदेवान्महेश्वरात् ॥ ५४ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ प्रसीद देव
देवेश प्रसीद परमेश्वर ॥ स्वभक्तिं देहि परमां दिव्यामव्यभिचारिणीम् ॥५५॥ श्रद्धां देहि महादेव स्वसम्बन्धिषु मे सदा ॥ स्वदास्यं परमं स्नेहं सान्नि
ध्यं चैव सर्वदा ॥५६॥ एवमुक्त्वा प्रसन्नात्मा हर्षगद्गदया गिरा ॥ स तुष्टाव महादेवमुपमन्युर्द्विजोत्तमः ॥५७॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ देवदेव महा
देव शरणागतवत्सल ॥ प्रसीद करुणासिन्धो साम्ब शंकर सर्वदा ॥ ५८ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ एवमुक्तो महादेवः सर्वेषां च वरप्रदः ॥ प्रत्याह
प्रसन्नात्मोपमन्युं मुनिसत्तमम् ॥५९॥ शिव उवाच ॥ वत्सोपमन्यो तुष्टोऽस्मि सर्वं दत्तं मया हि ते ॥ दृढभक्तोऽसि विप्रर्षे मया जिज्ञासितो ह्यसि ॥६०॥

अजरश्चामरश्चैव भव त्वन्दुःखवर्जितः ॥ यशस्वी तेजसा युक्तो दिव्यज्ञानसमन्वितः ॥ ६१ ॥ अक्षया बान्धवाश्चैव कुलं गोत्रं च ते सदा ॥ भविष्यति द्विजश्रेष्ठ मयि भक्तिश्च शाश्वती ॥६२॥ सान्निध्यं चाश्रमे नित्यं करिष्यामि द्विजोत्तम ॥ ६३ ॥ उपकण्ठे मम त्वं वै सानन्दं विहरिष्यसि ॥ ६३ ॥ एवमुक्त्वा स भगवान्सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ईशानस्स वरान्दत्त्वा तत्रैवान्तर्दधे हरः ॥ ६४ ॥ उपमन्युः प्रसन्नात्मा प्राप्य सम्यग्महेश्वराद्वरान् ॥ जगाम जननीस्थानं सुखं प्रापाधिकं च सः॥६५॥ इति श्रीशिवमहापुराणे वैयासिक्यां चतुर्विंशतिसाहस्र्यां संहितायां [illegible] सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागे उपमन्युचारितवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥ समाप्तोऽयं सप्तम्या वायवीयसंहितायाः पूर्वभागः ॥ [illegible] ॥

॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां पूर्वभागः समाप्त ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगौरीशंकराभ्यां नमः ॥ अथ [illegible] वायवीयसंहितायामुत्तरभागः प्रारभ्यते ॥ [illegible]
[illegible]सितवाससे ॥१॥ सूत उवाच ॥ उक्ते [illegible] ग्रंथावयुपमन्युना ॥ शिवमाहुस्तिवती(?) [illegible] मासि [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]मिषारण्यवासिनः ॥ अथायमर्थः प्रष्टव्य इति कृत्वा विनिश्चयम् ॥ [illegible] यथापूर्वं [illegible] पुरा ॥ [illegible]
[illegible] ॥३॥ अथासौ नियमस्याति भगवानम्बरोद्भव[illegible]मध्ये मुनिसमावास्तु [illegible] ॥ ५ ॥ [illegible]
[illegible]स्य हरिं [illegible]वेदमब्रवीत् ॥६॥ तं प्रपद्ये महादेवं सर्वज्ञमपराजितम् ॥ विभुतिर्यस्य [illegible] यस्य चराचरमिदं जगत् ॥७॥ [illegible]
[illegible] वायवीभूयः क्षीणकल्मषाः ॥ विभूतिविस्तरं श्रोतुमूचुस्ते परमं वचः ॥८॥ ऋषय ऊचुः ॥ उक्तं भगवता [illegible]
तपसा यत्प्राप्तं परमेश्वरात् ॥९॥ दृष्टोऽसौ वासुदेवेन कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ [illegible]स्ततस्तेन कृत्वा पाशुपतं व्रतम् ॥१०॥ [illegible]
मिति श्रोतुं [illegible] ॥ कथं स लब्धवान् कृष्णो ज्ञानं पाशुपतं परम् ॥११॥ वायुरुवाच ॥ स्वेच्छया [illegible]वतीर्णोऽपि वासुदेवः [illegible]
मानुष्यं [illegible] चकार सः ॥१२॥ पुत्रार्थं हि तपस्तप्तुं गतस्तस्य महामुनेः ॥ आश्रमं मुनिभिर्दृष्टं [illegible] मुनिम् ॥ १३ ॥ [illegible]
सर्वांगं त्रिपुण्ड्रांकितमस्तकम् ॥ रुद्राक्षमालाभरणं जटामण्डलमण्डितम् ॥१४॥ तच्छिष्यभूतैर्मुनिभिश्शास्त्रैर्वेदमिवावृतम् ॥ [illegible]
मन्युं महाद्युतिम् ॥ १५॥ नमश्चकार तं दृष्ट्वा हृष्टसर्वतनूरुहः ॥ बहुमानेन कृष्णोऽसौ त्रिः कृत्वा तु प्रदक्षिणाम् ॥ स्तुतिं चकार सुप्रीत्या[illegible]
कृतांजलिः ॥ १६ ॥ तस्यावलोकमादेव मुनेः कृष्णस्य धीमतः ॥ नष्टमासीन्मलं सर्वं मायाजं कार्ममेव च ॥ १७ ॥ ततः क्षीणमलं [illegible]
न्युर्यथाविधि ॥ भस्मनोद्धूल्य तं मंत्रैरग्निरित्यादिभिः क्रमात् ॥१८॥ अथ पाशुपतं साक्षाद्व्रतं द्वादशमासिकम् ॥ कारयित्वा मुनिस्तस्मै प्रददौ [illegible]
त्तमम् ॥ १९ ॥ तदा प्रभृति तं कृष्णं मुनयश्शंसितव्रताः ॥ दिव्याः पाशुपतास्सर्वे परिवृत्योपतस्थिरे ॥२०॥ ततो गुरुनियोगाद्वै कृष्णः परम[illegible]
क्तिमान् ॥ तपश्चकार पुत्रार्थं सांबमुद्दिश्य शंकरम् ॥ २१ ॥ तपसा तेन वर्षांते दृष्टोऽसौ परमेश्वरः ॥ श्रिया परमया युक्तस्सांबश्च सगणश्शिवः
॥२२॥ वरार्थमाविर्भूतस्य हरस्य सुभगाकृतेः ॥ स्तुतिं चकार नत्वाऽसौ कृष्णः सम्यक्कृतांजलिः ॥ २३ ॥ सांबं सगणमभ्यर्च्य लब्धवान्पुत्रमात्म[illegible]
नः ॥ तपसा तुष्टचित्तेन दत्तं विष्णोश्शिवेन वै ॥ २४ ॥ यस्मात्सांबो महादेवः प्रददौ पुत्रमात्मनः ॥ तस्माज्जांबवतीसूनुं सांबं चक्रे स नाम[illegible]
॥ २५ ॥ तदेतत्कथितं सर्वं कृष्णस्यामितकर्मणः ॥ महर्षेर्ज्ञानलाभश्च पुत्रलाभश्च शंकरात् ॥ २६ ॥ य इदं कीर्तयेन्नित्यं शृणुयाच्छ्रावयेत्तथा ॥ [illegible]

विष्णोर्ज्ञानमासाद्य तेनैव सह मोदते॥२७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे कृष्णपुत्रप्राप्तिवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः
॥ १ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ किं तत्पाशुपतं ज्ञानं कथं पशुपतिशिशवः ॥ कथं धौम्याग्रजः पृष्टः कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा॥१॥एतत्सर्वं समाचक्ष्व वायो
शंकरविग्रह ॥ त्वत्समो न हि वक्तास्ति त्रैलोक्येष्वपरः प्रभुः ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥इत्याकर्ण्य वचस्तेषां महर्षीणां प्रभंजनः ॥ संस्मृत्य शिवमी
शानं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ पुरा साक्षान्महेशेन श्रीकंठाख्येन मन्दरे ॥ देव्यै देवेन कथितं ज्ञानं पाशुपतं परम् ॥ ४ ॥ तदेव
पृष्टं कृष्णेन विष्णुना विश्वयोनिना ॥ पशुत्वं च सुरादीनां पतित्वं च शिवस्य च ॥५॥ यथोपदिष्टं कृष्णाय मुनिना ह्युपमन्युना॥तथा समासतो
वक्ष्ये तच्छृणुध्वमतंद्रिताः ॥ ६ ॥ पुरोपमन्युमासीनं विष्णुः कृष्णवपुर्धरः ॥ प्रणिपत्य यथान्यायमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि देव्यै देवेन भाषितम् ॥ दिव्यं पाशुपतं ज्ञानं विभूतिं वास्य कृत्स्नशः ॥ ८ ॥कथं पशुपतिर्देवः पशवः के प्रकीर्तिताः ॥ कैः
पाशैस्ते निबध्यंते विमुच्यंते च ते कथम् ॥ ९ ॥ इति संचोदितः श्रीमानुपमन्युर्महात्मना ॥ प्रणम्य देवं देवीं च प्राह पृष्टो यथा तथा ॥ १० ॥
॥ उपमन्युरुवाच ॥ ब्रह्माद्याः स्थावरांताश्च देवदेवस्य शूलिनः ॥ पशवः परिकीर्त्यंते संसारवशवर्तिनः ॥ ११॥ तेषां पतित्वाद्देवेशः शिवः पशुपतिः
स्मृतः ॥ मलमायादिभिः पाशैः स बध्नाति पशून्पतिः ॥ १२ ॥ स एव मोचकस्तेषां भक्त्या सम्यगुपासितः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि मायाकर्मगुणा
अमी ॥ १३ ॥ विषया इति कथ्यन्ते पाशा जीवनिबन्धनाः ॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तान् पशून्बद्ध्वा महेश्वरः ॥ १४ ॥पाशैरेतैः पतिर्देवः कार्यं कार
यति स्वकम् ॥ तस्याज्ञया महेशस्य प्रकृतिः पुरुषोचिताम् ॥ १५ ॥ बुद्धिं प्रसूते सा बुद्धिरहंकारमहंकृतिः ॥ इन्द्रियाणि दशैकं च तन्मात्रापञ्च
कं तथा ॥ १६ ॥ शासनाद्देवदेवस्य शिवस्य शिवदायिनः ॥ तन्मात्राण्यपि तस्यैव शासनेन महीयसा ॥ १७ ॥ महाभूतान्यशेषाणि भावयंत्यनुक्र
मशः ॥ ब्रह्मादीनां तृणान्तानां देहिनां देहसंगतिम् ॥ १८ ॥ महाभूतान्यशेषाणि जनयंति शिवाज्ञया ॥ अध्यवस्यति वै बुद्धिरहंकारोऽभिमन्यते
॥ १९ ॥चित्तं चेतयते चापि मनः संकल्पयत्यपि ॥ श्रोत्रादीनि च गृह्णंति शब्दादीन्विषयान् पृथक् ॥२०॥ स्वानेव नान्यान्देवस्य दिव्येनाज्ञाब
लेन वै ॥ वागादीन्यपि यान्यासंस्तानि कर्मेन्द्रियाणि च ॥२१॥ यथा स्वं कर्म कुर्वन्ति नान्यत्किंचिच्छिवाज्ञया ॥ शब्दादयोऽपि गृह्यंते विषयैः
[illegible]ः ॥२२ ॥ अविलंघ्या हि सर्वेषामाज्ञा शंभोर्गरीयसी ॥ अवकाशमशेषाणां भूतानां संप्रयच्छति ॥ २३ ॥ आकाशः परमेशस्य शासना
[illegible] सर्वगः प्राणाद्यैश्च तथा नामभेदैरंतर्बहिर्जगत्॥२४॥बिभर्ति सर्वं शर्वस्य शासनेन प्रभंजनः॥हव्यं वहति देवानां कव्यं कव्याशिनामपि ॥२५॥

पाकाद्यं च करोत्यग्निः परमेश्वरशासनात् ॥ संजीवनाद्यं सर्वस्य कुर्वंत्यापस्तदाज्ञया ॥ २६ ॥ विश्वम्भरा जगन्नित्यं धत्ते विश्वेश्वराज्ञया ॥
देवान्पात्यसुरान् हंति त्रिलोकमभिरक्षति ॥२७॥ आज्ञया तस्य देवेन्द्रः सर्वैर्देवैरलंघ्यया ॥ आधिपत्यमपां नित्यं कुरुते वरुणस्सदा ॥२८॥ [illegible]
[illegible]ति च यथा दंड्यांस्तस्यैव शासनात् ॥ ददाति नित्यं यक्षेंद्रो द्रविणं द्रविणेश्वरः ॥२९॥ पुण्यानुरूपं भूतेभ्यः पुरुषस्यानुशासनात् ॥ [illegible]ति संपदः
[illegible] चापि सुमेधसाम् ॥३०॥ निग्रहं चाप्यसाधूनामीशानश्शिवशासनात् ॥ धत्ते तु धरणीं मूर्ध्ना शेषः शिवनियोगतः ॥३१॥ [illegible]
रौद्रीं मूर्तिमंतकरीं हरेः ॥ सृजत्यशेषमीशस्य शासनाच्चतुराननः ॥ ३२ ॥ अन्याभिर्मूर्तिभिः स्वाभिः पाति चांते निहन्ति च ॥ विष्णुः [illegible]
विश्वं कालकालस्य शासनात् ॥ ३३ ॥ सृजते ग्रसते चापि स्वकाभिस्तनुभिस्त्रिभिः ॥ हरत्यंते जगत्सर्वं हरस्तस्यैव शासनात् ॥ ३४ ॥ [illegible]
च विश्वात्मा त्रिधा भिन्नस्तु रक्षति ॥ कालः करोति सकलं कालस्संहरति प्रजाः ॥३५॥ कालः पालयते विश्वं कालकालस्य शासनात् ॥ [illegible]
[illegible]र्जमद्भिश्च तेजोभिर्वृष्टिमादिशन् ॥३६॥ दिवि वर्षत्यसौ भानुर्देवदेवस्य शासनात् ॥ पुष्णात्योषधिजातानि भूतान्याह्लादयत्यपि ॥ ३७ ॥ [illegible]
पीयते चंद्रश्चंद्रभूषणशासनात् ॥ आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा ॥३८॥ खेचरा ऋषयस्सिद्धा भोगिनो मनुजा मृगाः ॥ पशवः [illegible]
[illegible] कीटाद्याः स्थावराणि च ॥ ३९ ॥ नद्यस्समुद्रा गिरयः काननानि सरांसि च ॥ वेदाः सांगाश्च शास्त्राणि मंत्रस्तोमक्रत्वादयः ॥ ४० ॥
[illegible]दिशिवांतानि भुवनानि सहाधिपैः ॥ ब्रह्मांडान्यप्यसंख्यानि तेषामावरणानि च ॥ ४१ ॥ वर्तमानान्यतीतानि भविष्यन्त्यपि
[illegible]राः ॥ दिशश्च विदिशश्चैव कालभेदाः कलादयः ॥ ४२ ॥ यच्च किंचिज्जगत्यस्मिन् दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ॥ तत्सर्वं शंकरस्या[illegible]
बलेन समधिष्ठितम् ॥४३॥ आज्ञाबलात्तस्य धरा स्थितेह धराधरा वारिधराः समुद्राः ॥ ज्योतिर्गणाः शक्रमुखाश्च देवाः स्थिरं चिरं वा [illegible]
यदस्ति ॥४४॥ उपमन्युरुवाच ॥ अत्याश्चर्यमिदं कृष्ण शंभोरमितकर्मणः ॥ आज्ञाकृतं शृणुष्वैतच्छ्रुतं श्रुतिमुखे मया ॥ ४५ ॥ पुरा किल सुराः
सेंद्रा विवदंतः परस्परम् ॥ असुरान्समरे जित्वा जेताहमहमित्युत ॥४६॥ तदा महेश्वरस्तेषां मध्यतो वरवेषधृक् ॥ स्वलक्षणैर्विहीनांगः स्वयं यक्ष
इवाभवत् ॥४७॥ स तानाह सुरानेकं तृणमादाय भूतले ॥ य एतद्विकृतं कर्तुं क्षमते स तु दैत्यजित् ॥४८॥ यक्षस्य वचनं श्रुत्वा वज्रपाणिः शची
पतिः ॥ किंचित्क्रुद्धो विहस्यैनं तृणमादातुमुद्यतः ॥४९॥ न तत्तृणमुपादातुं मनसापि च शक्यते ॥ यथातथापि तच्छेत्तुं वज्रं वज्रधरोऽसृजत् ॥५०॥
तद्वज्रं निजवज्रेण संसृष्टमिव सर्वतः ॥ तृणेनाभिहतं तेन तिर्यगग्रं पपात ह ॥५१॥ ततश्चान्ये सुसंरब्धा लोकपाला महाबलाः ॥ ससृजुस्तृणमुद्दिश्य

...नुयाति संवत्सरः ॥५२॥ प्रजज्वाल महावह्निः प्रचंडः पवनो ववौ ॥ प्रवृद्धाऽपांपतिर्यद्वत्प्रलये समुपस्थिते ॥५३॥ एवं देवैस्समारब्धे तृणमुद्दिश्य
यत्नतः ॥ व्यर्थमासीद्यतो कृष्ण यक्षस्यात्मबलेन वै ॥५४॥ तदाह यक्षं देवेंद्रः को भवानित्यमर्षितः ॥ ततस्स पश्यतामेव तेषामंतरधादयम् ॥५५॥
तदंतरे हैमवती देवी दिव्यविभूषणा ॥ आविरासीन्नभोरंगे शोभमाना शुचिस्मिता ॥५६॥ तां दृष्ट्वा विस्मयाविष्टा देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ प्रणम्य या...
पप्रच्छुः कोऽसौ यक्षो विलक्षणः ॥५७॥ साऽब्रवीत्सस्मितं देवी स युष्माकमगोचरः ॥ तेनेदं भ्राम्यते चक्रं संसाराख्यं चराचरम् ॥५८॥ तेनादौ क्रियते
विश्वं तेन संह्रियते पुनः ॥ न तन्नियन्ता कश्चित्स्यात्तेन सर्वं नियम्यते ॥५९॥ इत्युक्त्वा सा महादेवी तत्रैवांतरधत्त वै ॥ देवाश्च विस्मिताः सर्वे तां प्रणम्य
दिवं ययुः ॥६०॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ उपमन्युरुवाच ॥ शृणु कृष्ण महेशस्य शिवस्य
परमात्मनः ॥ मूर्त्यात्मभिस्ततं कृत्स्नं जगदेतच्चराचरम् ॥१॥ स शिवस्सर्वमेवेदं स्वकीयाभिश्च मूर्तिभिः ॥ अधितिष्ठत्यमेयात्मा ह्येतत्सर्वमनुस्मृतम्
॥२॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रो महेशानस्सदाशिवः ॥ मूर्तयस्तस्य विज्ञेया याभिर्विश्वमिदं ततम् ॥३॥ अथान्याश्चापि तनवः पंच ब्रह्मसमाह्वयाः ॥
तनूभिस्ताभिरव्याप्तमिह किंचिन्न विद्यते ॥४॥ ईशानः पुरुषोऽघोरो वामः सद्यस्तथैव च ॥ ब्रह्माण्येतानि देवस्य मूर्तयः पंच विश्रुताः ॥५॥ ईशानाख्या तु या
तस्य मूर्तिराद्या गरीयसी ॥ भोक्तारं प्रकृतेः साक्षात्क्षेत्रज्ञमधितिष्ठति ॥६॥ स्थाणोस्तत्पुरुषाख्या या मूर्तिर्मूर्तिमतः प्रभोः ॥ गुणाश्रयात्मकं भोग्यमव्यक्तं
...मधितिष्ठति ॥७॥ धर्माद्यष्टांगसंयुक्तं बुद्धितत्त्वं पिनाकिनः ॥ अधितिष्ठत्यघोराख्या मूर्तिरत्यंतपूजिता ॥८॥ वामदेवाह्वयां मूर्तिं महादेवस्य वेधसः ॥
अहंकृतेरधिष्ठात्रीमाहुरागमवेदिनः ॥९॥ सद्योजाताह्वयां मूर्तिं शम्भोरमितवर्चसः ॥ मनसः समधिष्ठात्रीं मतिमंतः प्रचक्षते ॥१०॥ श्रोत्रस्य वाचः शब्द
स्य विभोर्व्योम्नस्तथैव च ॥ ईश्वरीमीश्वरस्येमामीशाख्यां हि विदुर्बुधाः ॥११॥ त्वक्पाणिस्पर्शवायूनामीश्वरीं मूर्तिमैश्वरीम् ॥ पुरुषाख्यं विदुस्सर्वे
पुराणार्थविशारदाः ॥१२॥ चक्षुश्चरणयोश्चापि रूपस्याग्नेस्तथैव च ॥ अघोराख्यामधिष्ठात्रीं मूर्तिमाहुर्मनीषिणः ॥१३॥ रसनायाश्च पायोश्च रस
स्यापां तथैव च ॥ ईश्वरीं वामदेवाख्यां मूर्तिं तन्निरतां विदुः ॥१४॥ घ्राणस्य चैवोपस्थस्य गंधस्य च भुवस्तथा ॥ सद्योजाताह्वया मूर्तिमीश्वरीं संप्रचक्षते
॥१५॥ मूर्तयः पंच देवस्य वंदनीयाः प्रयत्नतः ॥ श्रेयोर्थिभिर्नरैर्नित्यं श्रेयसामेकहेतवः ॥१६॥ तस्य देवादिदेवस्य मूर्त्यष्टकमयं जगत् ॥ त
स्मिन्व्याप्य स्थितं विश्वं सूत्रे मणिगणा इव ॥१७॥ शर्वो भवस्तथा रुद्र उग्रो भीमः पशोःपतिः ॥ ईशानश्च महादेवो मूर्तयश्चाष्ट विश्रुताः ॥१८॥

भूम्यंभोऽग्निमरुद्व्योमक्षेत्रज्ञार्कनिशाकराः ॥ अधिष्ठिता महेशस्य शर्वाद्यैरष्टमूर्त्तिभिः ॥ १९ ॥ चराचरात्मकं विश्वं धत्ते विश्वंभरात्मिका ॥ शार्वी
शर्वाह्वया मूर्तिरिति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ २० ॥ सजीवनं समस्तस्य जगतस्सलिलात्मिका ॥ भावीति गीयते मूर्तिर्भवस्य परमात्मनः ॥ २१ ॥
बहिरंतर्जगद्विश्वं व्याप्य तेजोमयी शुभा ॥ रौद्री रुद्रस्यया मूर्तिरास्थिता घोररूपिणी ॥ २२ ॥ स्पंदयत्यनिलात्मेदं बिभर्ति स्पंदते स्वयम् ॥
औग्रीति कथ्यते सद्भिर्मूर्तिरुग्रस्य वेधसः ॥ २३ ॥ सर्वावकाशदा सर्वव्यापिका गगनात्मिका ॥ मूर्तिर्भीमस्य भीमाख्या भूतवृंदस्य भेदिका
॥ २४ ॥ सर्वात्मनामधिष्ठात्री सर्वक्षेत्रनिवासिनी ॥ मूर्तिः पशुपतेर्ज्ञेया पशुपाशनिकृंतनी ॥ २५ ॥ दीपयंती जगत्सर्वं दिवाकरसमाह्वया ॥
ईशानाख्या महेशस्य मूर्तिर्दिवि विसर्पति ॥ २६ ॥ आप्याययति यो विश्वममृतांशुर्निशाकरः ॥ महादेवस्य सा मूर्तिर्महादेवसमाह्वया ॥ २७ ॥
आत्मा तस्याष्टमी मूर्तिः शिवस्य परमात्मनः ॥ व्यापिकेतरमूर्तीनां विश्वं तस्माच्छिवात्मकम् ॥२८॥ वृक्षस्य मूलसेकेन शाखाः पुष्यंति वै यथा ॥
शिवस्य पूजया तद्वत्पुष्यत्यस्य वपुर्जगत् ॥ २९ ॥ सर्वाभयप्रदानं च सर्वानुग्रहणं तथा ॥ सर्वोपकारकरणं शिवस्याराधनं विदुः ॥ ३० ॥
यथेह पुत्रपौत्रादेः प्रीत्या प्रीतो भवेत्पिता ॥ तथा सर्वस्य संप्रीत्या प्रीतो भवति शंकरः ॥ ३१ ॥ देहिनो यस्य कस्यापि क्रियते यदि निग्रहः ॥
अनिष्टमष्टमूर्तेस्तत्कृतमेव न संशयः ॥ ३२ ॥ अष्टमूर्त्यात्मना विश्वमधिष्ठाय स्थितं शिवम् ॥ भजस्व सर्वभावेन रुद्रं परमकारणम् ॥ ३३ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ भगवन्परमेशस्य शर्वस्यामितते
जसः ॥ मूर्तिभिर्विश्वमेवेदं यथा व्याप्तं तथा श्रुतम् ॥१॥ अथैतज्ज्ञातुमिच्छामि याथात्म्यं परमेशयोः ॥ स्त्रीपुंभावात्मकं चेदं ताभ्यां कथमधि
ष्ठितम् ॥२॥ उपमन्युरुवाच ॥ श्रीमद्विभूतिं शिवयोर्याथात्म्यं च समासतः ॥ वक्ष्ये तद्विस्तराद्वक्तुं भवेनापि न शक्यते॥३॥ शक्तिः साक्षान्महादेवी
महादेवश्च शक्तिमान् ॥ तयोर्विभूतिलेशो वै सर्वमेतच्चराचरम् ॥ ४ ॥ वस्तु किंचिदचिद्रूपं किंचिद्वस्तु चिदात्मकम् ॥ द्वयं शुद्धमशुद्धं च परं चापर
मेव च ॥ ५ ॥ यत्संसरति चिच्चक्रमचिच्चक्रसमन्वितम् ॥ तदेवाशुद्धमपरमितरं तु परं शुभम् ॥ ६ ॥ अपरं च परं चैव द्वयं चिदचिदात्मकम् ॥
शिवस्य च शिवायाश्च स्वाम्यं चैतत्स्वभावतः ॥७॥ शिवयोर्वै वशे विश्वं न विश्वस्य वशे शिवौ ॥ ईशितव्यमिदं यस्मात्तस्माद्विश्वेश्वरौ शिवौ॥८॥
यथा शिवस्तथा देवी यथा देवी तथा शिवः ॥ नानयोरंतरं विद्याच्चंद्रचन्द्रिकयोरिव ॥९ ॥ चंद्रो न खलु भात्येष यथा चंद्रिकया विना ॥ न
भाति विद्यमानोऽपि तथा शक्त्या विना शिवः ॥ १० ॥ प्रभया हि विना यद्वद्भानुरेष न विद्यते ॥ प्रभा च भानुना तेन सुतरां तदुपाश्रया॥११॥

एवं परस्परापेक्षा शक्तिशक्तिमतोः स्थिता ॥ न शिवेन विना शक्तिर्न शक्त्या च विना शिवः॥१२॥ शक्तौ यया शिवो नित्यं भुक्तौ मुक्तौ च देहि
नाम् ॥ आद्या सैका परा शक्तिश्चिन्मयी शिवसंश्रया ॥ १३ ॥ यामाहुरखिलेशस्य तैस्तैरनुगुणैर्गुणैः ॥ समानधर्मिणीमेव शिवस्य परमात्मनः ॥
॥ १४ ॥ सैका परा च चिद्रूपा शक्तिः प्रसवधर्मिणी ॥ विभज्य बहुधा विश्वं विदधाति शिवेच्छया ॥ १५॥ सा मूलप्रकृतिर्माया त्रिगुणा च त्रिधा
स्मृता ॥ शिवया च विपर्यस्तं यया ततमिदं जगत् ॥ १६ ॥ एकधा च द्विधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥ शक्तयः खलु भिद्यंते बहुधा व्यवहारतः॥
॥ १७ ॥ शिवेच्छया परा शक्तिः शिवतत्त्वैकतां गता ॥ ततः परिस्फुरत्यादौ सर्गे तैलं तिलादिव ॥१८॥ ततः क्रियाख्यया शक्त्या शक्तौ शक्ति
मदुत्थया ॥ तस्यां विक्षोभ्यमाणायामादौ नादः समुद्भवौ ॥ १९ ॥ नादाद्विनिःसृतो बिंदुर्बिंदोर्देवस्सदाशिवः ॥ तस्मान्महेश्वरो जातः शुद्ध
विद्या महेश्वरात् ॥२०॥ सा वाचामीश्वरी शक्तिर्वागीशाख्या हि शूलिनः ॥ या सा वर्णस्वरूपेण मातृकेति विजृम्भते ॥२१॥ अथानंतसमावेशा
न्माया कालमवासृजत् ॥ नियतिश्च कलां विद्यां कलातो रागपूरुषौ ॥ २२ ॥ मायातः पुनरेवाभूदव्यक्तं त्रिगुणात्मकम् ॥ त्रिगुणाच्च ततोऽव्यक्ता
द्विभक्ताः स्युस्त्रयो गुणाः ॥२३॥ सत्त्वं रजस्तमश्चेति यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥ गुणेभ्यः क्षोभ्यमाणेभ्यो गुणेशाख्यास्त्रिमूर्त्तयः ॥२४॥ अभवन्मह
दादीनि तत्त्वानि च यथाक्रमम्॥तेभ्यस्स्युरण्डपिण्डानि त्वसंख्यानि शिवाज्ञया॥अधिष्ठितान्यनन्ताद्यैर्विद्येशैश्चक्रवर्त्तिभिः ॥२५॥ शरीरांतरभेदेन
शक्तेर्भेदाः प्रकीर्तिताः ॥ नानारूपास्तु विज्ञेयाः स्थूलसूक्ष्मविभेदतः ॥ २६ ॥ रुद्रस्य रौद्री सा शक्तिर्विष्णोर्वै वैष्णवी मता ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मणः
प्रोक्ता चेन्द्रस्यैंद्रीति कथ्यते ॥ २७ ॥ किमत्र बहुनोक्तेन यद्विश्वमिति कीर्तितम् ॥ शक्त्यात्मनैव तद्व्याप्तं यथा देहोऽन्तरात्मना ॥ २८ ॥
तस्माच्छक्तिमयं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ कला या परमा शक्तिः कथिता परमात्मनः ॥ २९ ॥ एवमेषा परा शक्तिरीश्वरेच्छानुयायिनी ॥
स्थिरं चरं च यद्विश्वं सृजतीति विनिश्चयः ॥ ३० ॥ ज्ञानक्रियाचिकीर्षाभिस्तिसृभिस्स्वात्मशक्तिभिः ॥ शक्तिमानीश्वरः शश्वद्विश्वं व्याप्या
धितिष्ठति ॥३१॥ इदमित्थमिदं नेत्थं भवेदित्येवमात्मिका ॥ इच्छाशक्तिर्महेशस्य नित्या कार्यनियामिका ॥३२॥ ज्ञानशक्तिस्तु तत्कार्यं करणं
कारणं तथा ॥ प्रयोजनं च तत्त्वेन बुद्धिरूपाध्यवस्यति ॥ ३३ ॥ यथेप्सितं क्रियाशक्तिर्यथाध्यवसितं जगत् ॥ कल्पयत्यखिलं कार्यं क्षणा
त्संकल्परूपिणी ॥ ३४ ॥ यथा शक्तित्रयोत्थानं शक्तिप्रसवधर्मिणी ॥ शक्त्या परमया नुन्ना प्रसूते सकलं जगत् ॥ ३५ ॥ एवं शक्तिसमायोगा
च्छक्तिमानुच्यते शिवः ॥ शक्तिशक्तिमदुत्थं तु शाक्तं शैवमिदं जगत् ॥३६॥यथा न जायते पुत्रः पितरं मातरं विना ॥ तथा भवं भवानी च विना

नेत्रवराश्रयम् ॥ स्त्रीपुंसप्रभवं विश्वं स्त्रीपुंसात्मकमेव च ॥ ३७ ॥ स्त्रीपुंसयोर्विभूतिश्च स्त्रीपुंसाभ्यामधिष्ठितम् ॥ परमात्मा शिवः प्रोक्तश्शिवा सा च प्रकीर्तिता ॥ ३८ ॥ शिवस्सदाशिवः प्रोक्तः शिवा सा च मनोन्मनी ॥ शिवो महेश्वरो ज्ञेयः शिवा मायेति कथ्यते ॥ ३९ ॥ पुरुषः परमेशानः प्रकृतिः परमेश्वरी ॥ रुद्रो महेश्वरस्साक्षाद्रुद्राणी रुद्रवल्लभा ॥ ४० ॥ विष्णुर्विश्वेश्वरो देवो लक्ष्मीर्विश्वेश्वरप्रिया॥ब्रह्मा शिवो यदा तदा ब्रह्माणी ब्रह्मणः प्रिया ॥ ४१ ॥ भास्करो भगवाञ्छंभुः प्रभा भगवती शिवा ॥ महेंद्रो मन्मथारातिः शची शैलेंद्रकन्यका ॥ ४२ ॥ जातवेदा महादेवः स्वाहा शर्वार्द्धदेहिनी ॥ यमस्त्रियंबको देवस्तत्प्रिया गिरिकन्यका ॥ ४३ ॥ निर्ऋतिर्भगवानीशो नैर्ऋती नगनंदिनी ॥ वरुणो भगवान् रुद्रो वारुणी भूधरात्मजा ॥ ४४ ॥ बालेंदुशेखरो वायुः शिवा शिवमनोहरा ॥ यक्षो यज्ञशिरोहर्ता ऋद्धिर्हिमगिरीन्द्रजा ॥४५॥चंद्रार्धशेखरो रुद्रो रोहिणी रुद्रवल्लभा ॥ ईशानः परमेशानस्तदार्या परमेश्वरी ॥ ४६ ॥ अनंतवलयोऽनंतो ह्यनंतानंतवल्लभा ॥ कालाग्निरुद्रः कालारिः काली कालांतकप्रिया ॥ ४७ ॥ पुरुषाख्यो मनुश्शंभुः शतरूपा शिवप्रिया ॥ दक्षस्साक्षान्महादेवः प्रसूतिः परमेश्वरी ॥४८॥ रुचिर्भवो भवानी च बुधैराकूतिरुच्यते ॥ भृगुर्भगाक्षिहा देवः ख्यातिस्त्रिनयनप्रिया ॥ ४९ ॥ मरीचिर्भगवान्रुद्रः संभूतिश्शर्ववल्लभा ॥ गंगाधरोऽङ्गिरा ज्ञेयः स्मृतिः साक्षादुमा स्मृता ॥ ५० ॥ पुलस्त्यः शशभृन्मौलिः प्रीतिः कांता पिनाकिनः ॥ पुलहस्त्रिपुरध्वंसी तत्प्रिया तु शिवप्रिया ॥५१॥ क्रतुध्वंसी क्रतुः प्रोक्तः संनतिर्दयिता विभोः॥५२॥त्रिनेत्रोऽत्रिरुमा साक्षादनसूया स्मृता बुधैः॥कश्यपः कालहा देवो देवमाता महेश्वरी ॥ वसिष्ठो मन्मथारातिर्देवी साक्षादरुंधती ॥ ५३ ॥ शंकरः पुरुषास्सर्वे स्त्रियस्सर्वा महेश्वरी ॥ सर्वे स्त्रीपुरुषास्तस्मात्तयोरेव विभूतयः ॥ ५४ ॥ विषयी भगवानीशो विषयः परमेश्वरी ॥ श्राव्यं सर्वमुमारूपं श्रोता शूलवरायुधः ॥ ५५ ॥ प्रष्टव्यं वस्तुजातं तु धत्ते शंकरवल्लभा ॥ प्रष्टा स एव विश्वात्मा बालचंद्रावतंसकः ॥ ५६॥ द्रष्टव्यं वस्तुरूपं तु बिभर्ति भव वल्लभा॥ द्रष्टा विश्वेश्वरो देवः शशिखंडशिखामणिः ॥५७॥रसजातं महादेवी देवो रसयिता शिवः॥प्रेयजातं च गिरिजा प्रेयांश्चैव गराशनः॥५८॥मंतव्यवस्तुतां धत्ते सदा देवी महेश्वरी॥मंता स एव विश्वात्मा महादेवो महेश्वरः ॥ ५९ ॥ बोद्धव्यवस्तुरूपं तु बिभर्ति भववल्लभा॥देवस्स एव भगवान्बोद्धा मुग्धेन्दुशेखरः॥६०॥प्राणः पिनाकी सर्वेषां प्राणिनां भगवान्प्रभुः॥ प्राणस्थितिस्तु सर्वेषामंबिका चांबुरूपिणी ॥ ६१ ॥ बिभर्ति क्षेत्रतां देवी त्रिपुरांतकवल्लभा ॥ क्षेत्रज्ञत्वं तदा धत्ते भगवानंतकांतकः ॥ ६२ ॥ अहः शूलायुधो देवः शूलपाणिप्रिया निशा ॥ आकाशः शंकरो देवः पृथिवी शंकरप्रिया ॥६३॥ समुद्रो भगवानीशो वेला शैलेंद्रकन्यका ॥ वृक्षो वृषध्व

[illegible] देवो [illegible] ॥ ६४ ॥ पुल्लिंगमखिलं धत्ते भगवान्पुरशासनः ॥ स्त्रीलिंगं चाखिलं धत्ते देवी देवमनोरमा ॥६५॥ [illegible]
[illegible] धत्ते सर्वस्य वल्लभा ॥ अर्थस्वरूपमखिलं धत्ते मुग्धेन्दुशेखरः ॥ ६६ ॥ यस्य यस्य पदार्थस्य या या शक्तिरुदाहृता ॥सा सा विश्वेश्वरी देवी
स स सर्वो महेश्वरः ॥६७॥ यत्परं यत्पवित्रं च यत्पुण्यं यच्च मंगलम्॥तत्तदाह महाभागास्तयोस्तेजोविजृंभितम्॥६८॥यथा दीपस्य दीप्तस्य शिखा
दीपयते भृशम् ॥ तथा तेजस्तयोरेतद्व्याप्य दीपयते जगत् ॥६९॥ तृणादिशिवमूर्त्यंतं विश्वस्यातिशयक्रमः॥ सन्निकर्षक्रमवशात्तयोरिति परा श्रुतिः
॥ ७० ॥ सर्वाकारात्मकावेतौ सर्वश्रेयोविधायिनौ॥पूजनीयौ नमस्कार्यौ चिंतनीयौ च सर्वदा॥ ७१ ॥ यथाप्रज्ञमिदं कृष्णः याथात्म्यं परमेशयोः ॥
कथितं हि मया तेऽद्य न तु तावदियत्तया॥ ७२ ॥तत्कथं शक्यते वक्तुं याथात्म्यं परमेशयोः ॥ महतामपि सर्वेषां मनसोऽपि बहिर्गतम्॥७३॥अंतर्ग
तमनन्यानामीश्वरार्पितचेतसाम्॥अन्येषां बुद्ध्यनारूढमारूढं च यथैव तत् ॥ ७४ ॥ येयमुक्ता विभूतिर्वै प्राकृती सा परा मता ॥ अप्राकृतां पराम
न्यां गुह्यां गुह्यविदो विदुः ॥७५॥ यतो वाचो निवर्तंते मनसा चेंद्रियैस्सह॥अप्राकृती परा चैषा विभूतिः पारमेश्वरी॥७६॥सैवेह परमं धाम सैवेह
परमा गतिः॥सैवेह परमा काष्ठा विभूतिः परमेष्ठिनः॥७७॥तां प्राप्तुं प्रयतंतेऽत्र जितश्वासा जितेंद्रियाः॥गर्भकारागृहद्वारं निश्छिद्रं घटितुं यथा॥७८॥
संसाराशीविषालीढमृतसंजीवनौषधम् ॥विभूतिं शिवयोर्विद्वान्न बिभेति कुतश्चन ॥७९॥ यः परामपरां चैव विभूतिं वेत्ति तत्त्वतः ॥ सोऽपरां भूतिमु
[illegible]प्य परां भूतिं समश्नुते ॥ ८० ॥ एतत्ते कथितं कृष्ण याथात्म्यं परमात्मनोः ॥ रहस्यमपि योग्योऽसि भर्गभक्तो भवानिति ॥ ८१ ॥
नाशिष्येभ्योऽप्यशैवेभ्यो नाभक्तेभ्यः कदाचन ॥ व्याहरेदीशयोर्भूतिमिति वेदानुशासनम् ॥ ८२ ॥ तस्मात्त्वमतिकल्याण परेभ्यः कथ
येन्न हि ॥ त्वादृशेभ्योऽनुरूपेभ्यः कथयेतन्न चान्यथा ॥ ८३ ॥ विभूतिमेतां शिवयोर्योग्येभ्यो यः प्रदापयेत् ॥ संसारसागरान्मुक्तः
शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ८४ ॥ कीर्तनादस्य नश्यंति महान्त्यः पापकोटयः ॥ त्रिश्चतुर्धासमभ्यस्तैर्विनश्यंति ततोऽधिकाः ॥ ८५ ॥ नश्यंत्यनि
ष्टरिपवो वर्धंते सुहृदस्तथा ॥ विद्या च वर्धते शैवी मतिस्सत्ये प्रवर्तते ॥८६॥ भक्तिः परा शिवे साम्बे सानुगे सपरिच्छदे ॥ यद्यदिष्टतमं चास्य ॥ ४४७ ॥
तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ८७ ॥ अतः शुचिः शिवे भक्तो विश्रब्धः कीर्तयेद्यदि ॥ प्रबलैः कर्मभिः पूर्वैः फलं चेत्प्रतिबध्यते ॥ पुनः पुनः समभ्यस्य
तस्य नास्तीह दुर्लभम् ॥ ८८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे गौरीशंकरविभूतियोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ सूत उवाच ॥ विग्रहं देवदेवस्य विश्वमेतच्चराचरम् ॥ तदेव न विजानंति पशवः पाशगौरवात् ॥ १ ॥ तमेकमेव बहुधा वदंति [illegible]

अ... ... मर्हर्षयः ॥ २ ॥ अपरं ब्रह्मरूपं च परं ब्रह्मात्मकं तथा ॥ केचिदाहुर्महादेवमनादिनिधनं परम् ॥ ३ ॥ मूर्तेन्द्रियात्म... कल्... ...त्मकम् ॥ अपरं ब्रह्म निर्दिष्टं परं ब्रह्म चिदात्मकम् ॥ ४ ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वा ब्रह्म चेत्यभिधीयते ॥ ... ते ... रूपे ... प्रभोः ॥ विद्याविद्यास्वरूपीति केचिदीशो निगद्यते ॥५॥ विद्यां तु चेतनां प्राहुस्तथाविद्यामचेतनाम् ॥ विद्याविद्यात्मकं ... विश्व... ॥ ६ ॥ रूपमेव न संदेहो विश्वं तस्य वशे यतः ॥ भ्रांतिर्विद्या परा चेति शार्वं रूपं परं विदुः ॥ ७ ॥ ... भ्रांतिरुच्यते ॥ यथार्थाकारसंवित्तिर्विद्येति परिकीर्त्यते ॥८॥ विकल्परहितं तत्त्वं परमित्यभिधीयते ॥ वैपरीत्यादसत्... कथ्यते ... ॥ ... तयोः पतित्वात्तु शिवः सदसत्पतिरुच्यते ॥ क्षराक्षरात्मकं प्राहुः क्षराक्षरपरं परे ॥१०॥ क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ उभे ते ... शस्य रूपे तस्य वशं यतः ॥ ११ ॥ तयोः परः शिवः शान्तः क्षराक्षरपरः स्मृतः ॥ समष्टिव्यष्टिरूपं च समष्टिव्यष्टिकारणम् ॥ १२ ॥ ... मुनयः केचिच्छिवं परमकारणम् ॥ समष्टिमाहुरव्यक्तं व्यष्टिं व्यक्तं तथैव च ॥ १३ ॥ ते रूपे परमेशस्य तदिच्छाया: प्रवर्तनात् ॥ तयोः कारण... ... शिवं परमकारणम् ॥१४॥ कारणार्थविदः प्राहुः समष्टिव्यष्टिकारणम् ॥ जातिव्यक्तिस्वरूपीति कथ्यते केचिदीश्वरः ॥१५॥ या पिण्ड... ... सा जातिरिति कथ्यते ॥ व्यक्तिर्व्यावृत्तिरूपं तु पिण्डजातं समाश्रयम् ॥ १६॥ जातयो व्यक्तयश्चैव तदाज्ञापरिपालिताः ॥ यतस्ततो महादेवो जाति... व्यक्तिवपुः स्मृतः ॥१७॥ प्रधानपुरुषव्यक्तकालात्मा कथ्यते शिवः ॥ प्रधानं प्रकृतिं प्राहुः क्षेत्रज्ञं पुरुषं तथा ॥ १८॥ त्रयोविंशतितत्त्वानि व्यक्त... प्राहुर्मनीषिणः ॥ कालः कार्यप्रपंचस्य परिणामैककारणम् ॥ १९ ॥ एषामीशोऽधिपो धाता प्रवर्तकनिवर्तकः ॥ आविर्भावतिरोभाव... ...कः स्वराडजः ॥ २० ॥ तस्मात्प्रधानपुरुषव्यक्तकालस्वरूपवान् ॥ हेतुर्नेताधिपस्तेषां धाता चोक्तो महेश्वरः ॥२१ ॥ विराड्ढिरण्यगर्भात्मा के... ...चिदीशो निगद्यते ॥ हिरण्यगर्भो लोकानां हेतुर्विश्वात्मको विराट् ॥२२॥ अंतर्यामी परश्चेति कथ्यते कविभिः शिवः ॥ प्राज्ञस्तैजसविश्वात्मेत्यपरे संप्रचक्षते ॥ २३ ॥ तुरीयमपरे प्राहुः सौम्यमेव परे विदुः ॥ माता मानं च मेयं च मतिं चाहुरथापरे ॥ २४ ॥ कर्ता क्रिया च कार्यं च करणं कारणं परे ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यात्मेत्यपरे संप्रचक्षते ॥ २५ ॥ तुरीयमपरे प्राहुस्तुर्यातीतमितीतरे ॥ तमाहुर्निर्गुणं केचित्सगुणवन्तं परे विदुः ॥ २६ ॥ केचित्संसारिणं प्राहुस्तमसंसारिणं परे ॥ स्वतंत्रमपरे प्राहुरस्वतंत्रं परे विदुः ॥२७॥ घोरमित्यपरे प्राहुः सौम्यमेव परे विदुः ॥ रागवंतं परे प्राहु... वीतरागं तथापरे ॥ २८ ॥ निष्क्रियं च परे प्राहुः सक्रियं चेतरे जनाः ॥ निरिंद्रियं परे प्राहुः सेंद्रियं च तथापरे ॥२९॥ ध्रुवमित्यपरे प्राहुस्तमध्रुवमि...

तीतरे ॥ अरूपं केचिदाहुर्वै रूपवंतं परे विदुः ॥२०॥ अदृश्यमपरे प्राहुर्दृश्यमित्यपरे विदुः ॥ वाच्यमित्यपरे प्राहुरवाच्यमिति चापरे ॥ शब्दात्मकं परे प्राहुश्शब्दातीतमथापरे ॥ २१ ॥ केचिच्चिन्तामयं प्राहुश्चिन्तया रहितं परे ॥ ज्ञानात्मकं परे प्राहुर्विज्ञानमिति चापरे ॥२२॥ केचिज्ज्ञेयमिति प्राहुरज्ञेयमिति केचन ॥ परमेके तमेवाहुरपरं च तथा परे ॥२३॥ एवं विकल्प्यमानं तु याथात्म्यं परमेष्ठिनः ॥ नाध्यवस्यंति मुनयो नानाप्रत्ययकारणात्॥२४॥ये पुनस्सर्वभावेन प्रपन्नाः परमेश्वरम् ॥ ते हि जानंत्ययत्नेन शिवं परमकारणम्॥२५॥यावत्पशुर्नैव पश्यत्यनीशं कविं पुराणं भुवनस्येशितारम् ॥ तावद्दुःखे वर्तते बद्धपाशः संसारेऽस्मिश्चक्रनेमिक्रमेण॥२६॥यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् ॥ तदा विद्वान्पुण्यपापे विधूय निरंजनः परममुपैति साम्यम् ॥ २७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे पशुपतित्वज्ञानयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ न शिवस्याणवो बंधः कार्यो मायेय एव वा ॥ प्राकृतो वाथ बोद्धा वा ह्यहंकारात्मकस्तथा॥१॥नैवास्य मानसो बंधो न चैत्तो नेन्द्रियात्मकः ॥ न च तन्मात्रबंधोऽपि भूतबंधो न कश्चन ॥२॥ न च कालः कला चैव न विद्या नियतिस्तथा ॥ न रागो न च विद्वेषः शंभोरमितितेजसः॥३॥न चास्त्यभिनिवेशोऽस्य कुशलाकुशलान्यपि ॥ कर्माणि तद्विपाकश्च सुखदुःखे च तत्फले॥४॥आशये नापि संबंधः संस्कारैः कर्मणामपि ॥ भोगैश्च भोगसंस्कारैः कालत्रितयगोचरैः ॥५॥ न तस्य कारणं कर्ता नादिरंतस्तथांतरम्॥न कर्म करणं वापि नाकार्यं कार्यमेव च॥६॥नास्य बंधुरबंधुर्वा नियंता प्रेरकोऽपि वा॥ न पतिर्न गुरुस्त्राता नाधिको न समस्तथा॥७॥न जन्ममरणे तस्य न कांक्षितमकांक्षितम् ॥ न विधिर्न निषेधश्च न मुक्तिर्न च बंधनम्॥८॥नास्ति यद्यदकल्याणं तत्तदस्य कदाचन ॥ कल्याणं सकलं चास्ति परमात्मा शिवो यतः ॥९॥स शिवस्सर्वमेवेदमधिष्ठाय स्वशक्तिभिः ॥ अप्रच्युतस्स्वतो भावः स्थितः स्थाणुरतः स्मृतः॥१०॥शिवेनाधिष्ठितं यस्माज्जगत्स्थावरजंगमम् ॥ सर्वरूपः स्मृतश्शर्वस्तथा ज्ञात्वा न मुह्यति॥११॥शर्वो रुद्रो नमस्तस्मै पुरुषः सत्परो महान्॥हिरण्यबाहुर्भगवान्हिरण्यपतिरीश्वरः ॥१२॥ अंबिकापतिरीशानः पिनाकी वृषवाहनः ॥ एको रुद्रः परं ब्रह्म पुरुषः कृष्णपिंगलः॥१३॥बालाग्रमात्रो हृन्मध्ये विचिंत्यो दहरांतरे ॥ हिरण्यकेशः पद्माक्षो ह्यरुणस्ताम्र एव च ॥ १४ ॥ योऽवसर्पत्यसौ देवो नीलग्रीवो हिरण्मयः ॥ सौम्योऽघोरस्तथा मिश्रश्चाक्षरश्चामृतोऽव्ययः ॥१५॥ स पुंविशेषः परमो

१ वास्तवीयो यस्यवाक्योऽनीश इति बहुव्रीहिः परन्तु क्लिष्टकल्पनापेक्षया। यावत्पशुर्नेश्वरं न प्रपश्येदिति पाठेऽर्थसुगमः। २ यदा पश्यो वीक्षते रुक्मेति पाठे तु [illegible] च समाधिः।

भगवानन्तकान्तकः ॥ चेतनाचेतनोन्मुक्तः प्रपञ्चाच्च परात्परः ॥१६॥ शिवेनातिशयत्वेन ज्ञानैश्वर्ये विलोकिते ॥ लोकेशातिशयत्वेन स्थितं प्राहुर्म-
नीषिणः ॥१७॥ प्रतिसर्गप्रसूतानां ब्रह्मणां शास्त्रविस्तरम् ॥ उपदेष्टा स एवादौ कालावच्छेदवर्तिनाम् ॥१८॥ कालावच्छेदयुक्तानां गुरूणामप्ययं
गुरुः ॥ सर्वेषामेव सर्वेशः कालावच्छेदवर्जितः ॥१९॥ शुद्धा स्वाभाविकी तस्य शक्तिस्सर्वातिशायिनी ॥ ज्ञानमप्रतिमं नित्यं वपुरत्यन्तनिर्मलम् ॥२०॥
ऐश्वर्यमप्रतिद्वन्द्वं सुखमात्यन्तिकं बलम् ॥ तेजःप्रभावो वीर्यं च क्षमा कारुण्यमेव च ॥ २१ ॥ परिपूर्णस्य सर्गाद्यैर्नात्मनोऽस्ति प्रयोजनम् ॥
परानुग्रह एवास्य फलं सर्वस्य कर्मणः ॥२२॥ प्रणवो वाचकस्तस्य शिवस्य परमात्मनः ॥ शिवरुद्रादिशब्दानां प्रणवो हि परः स्मृतः ॥ २३ ॥
शंभोः प्रणववाच्यस्य भावनात्तज्जपादपि ॥ या सिद्धिस्सा परा प्राप्या भवत्येव न संशयः ॥२४॥ तस्मादेकाक्षरं देवमाहुरागमपारगाः ॥ वाच्यवाच-
कयोरैक्यं मन्यमाना मनस्विनः ॥२५॥ अस्य मात्राः समाख्याताश्चतस्रो वेदमूर्द्धनि ॥ अकारश्चाप्युकारश्च मकारो नाद इत्यपि ॥ २६ ॥ अकारं
बह्वृचं प्राहुरुकारो यजुरुच्यते ॥ मकारः साम नादोऽस्य श्रुतिराथर्वणी स्मृता ॥२७॥ अकारश्च महाबीजं रजः स्रष्टा चतुर्मुखः ॥ उकारः प्रकृतिर्योनिः
सत्त्वं पालयिता हरिः ॥ २८ ॥ मकारः पुरुषो बीजं तमः संहारको हरः ॥ नादः परः पुमानीशो निर्गुणो निष्क्रियः शिवः ॥२९॥ सर्वं तिसृभिरेव
मात्राभिर्निखिलं त्रिधा ॥ अभिधाय शिवात्मानं बोधयत्यर्द्धमात्रया ॥३०॥ यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति किंचित् ॥
वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ॥३१॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवतत्त्ववर्णनं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ उपमन्युरुवाच ॥ शक्तिस्स्वाभाविकी तस्य विद्या विश्वविलक्षणा ॥ एकानेकस्य रूपेण भाति भानोरिव प्रभा ॥१॥ अनंताः शक्तयो
यस्या इच्छाज्ञानक्रियादयः ॥ मायाद्याश्चाभवन्वह्नेर्विस्फुलिंगा यथा तथा ॥२॥ सदाशिवेश्वराद्या हि विद्या विद्येश्वरादयः ॥ अभवन्पुरुषाश्चास्याः प्रकृ-
तिश्च परात्परा ॥३॥ महदादिविशेषांतास्त्वजाद्याश्चापि मूर्तयः ॥ यच्चान्यदस्ति तत्सर्वं तस्याः कार्य्यं न संशयः ॥४॥ सा शक्तिस्सर्वगा सूक्ष्मा प्रबोधा-
नंदरूपिणी ॥ शक्तिमानुच्यते देवश्शिवश्शीतांशुभूषणः ॥५॥ वेद्यश्शिवश्शिवा विद्या प्रज्ञा चैव श्रुतिः स्मृतिः ॥ धृतिरेषा स्थितिर्निष्ठा ज्ञानेच्छाकर्म
शक्तयः ॥६॥ आज्ञा चैव परं ब्रह्म द्वे विद्ये च परापरे ॥ शुद्धविद्या शुद्धकला सर्वं शक्तिकृतं यतः ॥ ७ ॥ माया च प्रकृतिर्जीवो विकारो विकृति-
स्तथा ॥ असच्च सच्च यत्किंचित्तया सर्वमिदं ततम् ॥८॥ सा देवी मायया सर्वं ब्रह्मांडं सचराचरम् ॥ मोहयत्यप्रयत्नेन मोचयत्यपि लीलया ॥९॥
अनया सह सर्वेशः सप्तविंशप्रकारया ॥ विश्वं व्याप्य स्थितस्तस्मान्मुक्तिरत्र प्रवर्तते ॥१०॥ मुमुक्षवः पुरा केचिन्मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ संशयाविष्टमन-

यो विसृजंति यथातथम् ॥ ११ ॥ किं कारणं कुतो जाता जीवामः केन वा वयम् ॥ कुत्रास्माकं संप्रतिष्ठा केन चाधिष्ठिता वयम् ॥ १२ ॥ केन वर्ता-
महे शश्वत्सुखेष्वन्येषु चानिशम् ॥ अविलंघ्या च विश्वस्य व्यवस्था केन वा कृता ॥ १३ ॥ कालस्य भावो नियतिर्यदृच्छा नात्र
युज्यते ॥ भूतानि योनिः पुरुषो योगी चैषां परोऽथवा ॥ १४ ॥ अचेतनत्वात्कालादेश्चेतनत्वेऽपि चात्मनः ॥ सुखदुःखानि भूतत्वादनीशत्वादि चाक्षमे
॥ १५ ॥ तद्ध्यानयोगानुगताः प्रपश्यञ्छक्तिमैश्वरीम् ॥ पाशविच्छेदिकां साक्षान्निगूढां स्वगुणैर्भृशम् ॥ १६ ॥ तया विच्छिन्नपाशास्ते सर्व-
कारणकारणम् ॥ शक्तिमंतं महादेवमपश्यन् दिव्यचक्षुषा ॥ १७ ॥ यः कारणान्यशेषाणि कालात्मसहितानि च ॥ अप्रमेयोऽनया शक्त्या सकलो-
योऽधितिष्ठति ॥ १८ ॥ ततः प्रसादयोगेन योगेन परमेण च ॥ दृष्टेन भक्तियोगेन दिव्यां गतिमवाप्नुयुः ॥ १९ ॥ तस्मात्सह तथा शक्त्या हृदि
पश्यंति ये शिवम् ॥ तेषां शाश्वतिकी शांतिर्नेतरेषामिति श्रुतिः ॥ २० ॥ न हि शक्तिमतश्शक्त्या विप्रयोगोऽस्ति जातुचित् ॥ तस्माच्छक्तेः शक्ति-
मतस्तादात्म्यान्निर्वृतिर्द्वयोः ॥ २१ ॥ क्रमो विवक्षितो नूनं विमुक्तौ ज्ञानकर्मणोः ॥ प्रसादे सति सा मुक्तिर्यस्मात्करतले स्थिता ॥ २२ ॥ देवो वा दानवो
वापि पशुर्वा विहगोऽपि वा ॥ कीटो वाथ कृमिर्वापि मुच्यते तत्प्रसादतः ॥ २३ ॥ गर्भस्थो जायमानो वा बालो वा तरुणोऽपि वा ॥ वृद्धो वा म्रिय-
माणो वा स्वर्गस्थो वाथ नारकी ॥ २४ ॥ पतितो वापि धर्मात्मा पंडितो मूढ एव वा ॥ प्रसादे तत्क्षणादेव मुच्यते नात्र संशयः ॥ २५ ॥
अयोग्यानां च कारुण्याद्भक्तानां परमेश्वरः ॥ प्रसीदति न संदेहो निगृह्य विविधान्मलान् ॥ २६ ॥ प्रसादादेव सा भक्तिः प्रसादो भक्तिसंभवः ॥
अवस्थाभेदमुत्प्रेक्ष्य विद्वांस्तत्र न मुह्यति ॥ २७ ॥ प्रसादपूर्विका येयं भुक्तिमुक्तिविधायिनी ॥ न सा शक्यते प्राप्तुं नरेरेकेन जन्मना ॥ २८ ॥ अने-
कजन्मसिद्धानां श्रौतस्मार्तानुवर्तिनाम् ॥ विरक्तानां प्रबुद्धानां प्रसीदति महेश्वरः ॥ २९ ॥ प्रसन्ने सति देवेशे पशौ तस्मिन्प्रवर्तते ॥ अस्ति नाथो
ममेत्यल्पा भक्तिर्बुद्धिपुरस्सरा ॥ ३० ॥ तपसा विविधैश्शैवैर्धर्मैस्संयुज्यते नरः ॥ तत्प्रयोगे तदभ्यासस्ततो भक्तिः परा भवेत् ॥ ३१ ॥
परया च तया भक्त्या प्रसादो लभ्यते परः ॥ प्रसादात्सर्वपाशेभ्यो मुक्तिर्मुक्तस्य निर्वृतिः ॥ ३२ ॥ अल्पभावोऽपि यो मर्त्यस्सो-
ऽपि जन्मत्रयात्परम् ॥ न योनियंत्रपीडायै भवेन्नैवात्र संशयः ॥ ३३ ॥ सांगानंगा च या सेवा सा भक्तिरिति कथ्यते ॥ सा पुनर्भिद्यते त्रेधा
मनोवाक्कायसाधनैः ॥ ३४ ॥ शिवरूपादिचिंता या सा सेवा मानसी स्मृता ॥ जपादिर्वाचिकी सेवा कर्मपूजादि कायिकी ॥ ३५ ॥
सेयं त्रिसाधना सेवा शिवधर्मश्च कथ्यते ॥ स तु पंचविधः प्रोक्तः शिवेन परमात्मना ॥ ३६ ॥ तपः कर्म जपो ध्यानं ज्ञानं चेति समासतः ॥ कर्म

ठिका चनायं च तपश्चान्द्रायणादिकम् ॥ २७ ॥ चपाशिवा शिवाभ्यासश्चिन्ता ध्यानं शिवस्य तु ॥ शिवागमोक्तं यज्ज्ञानं तदत्र ज्ञानमुच्यते ॥
॥२८॥श्रीकंठेन शिवेनोक्तं शिवायै च शिवागमः ॥ शिवाश्रितानां कारुण्याच्छ्रेयसामेकसाधनम् ॥२९॥ तस्माद्विवर्द्धयेद्धीमान् शिवे परमकारणे ॥
त्यजेच्च विषयासंगं श्रेयोऽर्थी मतिमान्नरः ॥३०॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवतत्त्वकथनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥
कृष्ण उवाच ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि शिवेन परिभाषितम् ॥ वेदसारं शिवज्ञानं स्वाश्रितानां विमुक्तये ॥ १ ॥ अभक्तानामबुद्धीनामयुक्तानामगोचरम् ॥
अर्थैर्दशार्द्धैः संयुक्तं गूढमप्राज्ञनिंदितम् ॥ २ ॥ वर्णाश्रमकृतैर्धर्मैर्विपरीतं क्वचित्समम् ॥ वेदात्षडंगादुद्धृत्य सांख्याद्योगाच्च कृत्स्नशः ॥ ३ ॥ शतकोटि
प्रमाणेन विस्तीर्णं ग्रंथसंख्यया ॥ कथितं परमेशेन तत्र पूजा कथं प्रभो ॥ ४ ॥ कस्याधिकारः पूजादौ ज्ञानयोगादयः कथम् ॥ तत्सर्वं विस्तरादेव वक्तुम
र्हसि सुव्रत ॥ ५ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ शैवं संक्षिप्य वेदोक्तं शिवेन परिभाषितम् ॥ स्तुतिनिंदादिरहितं सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥ ६ ॥ गुरुप्रसादजं दिव्यम
नायासेन मुक्तिदम् ॥ कथयिष्ये समासेन तस्य शक्यो न विस्तरः ॥ ७ ॥ सिसृक्षया पुराऽव्यक्ताच्छिवः स्थाणुर्महेश्वरः ॥ सत्कार्यकारणोपेतस्स्वयमाविरभूत्प्र
भुः ॥ ८ ॥ जनयामास च तदा ऋषिर्विश्वाधिकः प्रभुः ॥ देवानां प्रथमं देवं ब्रह्माणं ब्रह्मणस्पतिम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मापि पितरं देवं जनयन्तं न्यवैक्षत ॥ तं
जायमानं जनको देवः प्रापश्यदाज्ञया ॥ १० ॥ दृष्टो रुद्रेण देवोऽसावसृजद्विश्वमीश्वरः ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थां च चकार स पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥ सोमं ससर्ज
यज्ञार्थं सोमाद्द्यौः समजायत ॥ धरा च वह्निः सूर्यश्च यज्ञो विष्णुः शचीपतिः ॥ १२ ॥ ते चान्ये च सुराः रुद्रं रुद्राध्यायेन तुष्टुवुः ॥ प्रसन्नवदनस्तस्थौ देवानां
ग्रसन्प्रभुः ॥ १३ ॥ अपहृत्य स्वलीलार्थं तेषां ज्ञानं महेश्वरः ॥ तमपृच्छंस्ततो देवाः को भवानिति मोहिताः ॥ १४ ॥ सोऽब्रवीद्भगवान्रुद्रो ह्यहमेकः पुरातनः ॥
आसं प्रथममेवाहं वर्तामि च सुरोत्तमाः ॥ १५ ॥ भविष्यामि च मत्तोऽन्यो व्यतिरिक्तो न कश्चन ॥ अहमेव जगत्सर्वं तर्पयामि स्वतेजसा ॥ १६ ॥ मत्तोऽधिकः
समो नास्ति मां यो वेद स मुच्यते ॥ इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रस्तत्रैवांतरधत्त सः ॥ अपश्यंतस्तमीशानं स्तुवंतश्चैव सामभिः ॥ १७ ॥ व्रतं पाशुपतं कृत्वा त्वथ
र्वशिरसि स्थितम् ॥ भस्मसंछन्नसर्वांगा बभूवुरमरास्तदा ॥ १८ ॥ अथ तेषां प्रसादार्थं पशूनां पतिरीश्वरः ॥ १९ ॥ सगणश्चोमया सार्द्धं सान्निध्यमकरोत्प्रभुः ॥
यं विनिद्रा जितश्वासा योगिनो दग्धकिल्बिषाः ॥ २० ॥ हृदि पश्यंति तं देवं ददृशुर्देवपुंगवाः ॥ यामाहुः परमां शक्तिमीश्वरेच्छानुवर्तिनीम् ॥ २१ ॥ तामप
श्यन्महेशस्य वामतो वामलोचनाम् ॥ ये विनिर्धूतसंसाराः प्राप्ताः शैवं परं पदम् ॥ २२ ॥ नित्यसिद्धाश्च ये चान्ये ते च दृष्टा गणेश्वराः ॥ अथ तं

१ परतीरप्रमाणेन ।

[illegible] देव्या सह महेश्वरम् ॥२३॥ स्तोत्रैर्माहेश्वरैर्दिव्यैः श्रौतैः पौराणिकैरपि ॥ देवोऽपि देवानालोक्य घृणया [illegible] ॥ [illegible] याह
प्रीतस्स्वभावमधुरां गिरम् ॥ अथ सुप्रीतमनसं प्रणिपत्य वृषध्वजम् ॥ अर्थमहत्तमं देवाः प्रप्रच्छुरिमादरात् ॥ २५ ॥ देवा ऊचुः ॥ [illegible] मार्गेण
[illegible]योऽसि भूतले ॥ कस्याधिकारः पूजायां वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ २६ ॥ ततः सस्मितमालोक्य देवीं देववरो हरः ॥ स्वरूपं [illegible] घोरं
[illegible]त्मकं परम् ॥२७॥ सर्वैश्वर्यगुणोपेतं सर्वतेजोमयं परम् ॥ शक्तिभिर्मूर्तिभिश्चांगैर्ग्रहैर्देवैश्च संवृतम् ॥ २८ ॥ अष्टबाहुं चतुर्वक्त्रमर्धनारी
[illegible]मद्भुतम् ॥ दृष्ट्वैवमद्भुताकारं देवा विष्णुपुरोगमाः ॥ २९ ॥ बुद्ध्वा दिवाकरं देवं देवीं चैव निशाकरम् ॥ पंचभूतानि शेषाणि तन्मयं च चराचरम्
॥ ३० ॥ एवमुक्त्वा नमश्चक्रुस्तस्मै चार्घ्यं प्रदाय वै ॥ ३१ ॥ सिंदूरवर्णाय सुमंडलाय सुवर्णवर्णाभरणाय तुभ्यम् ॥ पद्माभनेत्राय सपंक
जाय ब्रह्मेन्द्रनारायणकारणाय ॥ ३२ ॥ सुरत्नपूर्णं ससुवर्णतोयं सकुंकुमाद्यं सकुशं सपुष्पम् ॥ प्रदत्तमादाय सहेमपात्रं प्रशस्तमर्घ्यं भगवन्प्रसीद
॥ ३३ ॥ नमश्शिवाय शांताय सगणायादिहेतवे ॥ रुद्राय विष्णवे तुभ्यं ब्रह्मणे सूर्यमूर्तये ॥ ३४ ॥ यश्शिवं मंडले सौरे संपूज्यैव समाहितः ॥
प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने प्रदद्यादर्घ्यमुत्तमम् ॥३५ ॥ प्रणमेद्वा पठेदेताञ्छ्लोकाञ्छ्रुतिमुखानिमान् ॥ न तस्य दुर्लभं किंचिद्भक्तश्चेन्मुच्यते ध्रुवम् ॥३६॥
तस्मादभ्यर्चयेन्नित्यं शिवमादित्यरूपिणम् ॥ धर्मकामार्थमुक्त्यर्थं मनसा कर्मणा गिरा ॥ ३७ ॥ अथ देवान्समालोक्य मंडलस्थो महेश्वरः ॥
सर्वागमोत्तरं दत्त्वा शास्त्रमंतरधाद्धरः ॥ ३८ ॥ तत्र पूजाधिकारोऽयं [illegible]विशामिति ॥ ज्ञात्वा प्रणम्य देवेशं देवा जग्मुर्यथागतम् ॥ ३९ ॥ अथ
कालेन महता तस्मिञ्छास्त्रे तिरोहिते ॥ भर्तारं परिपप्रच्छ तदंकस्था महेश्वरी ॥ ४० ॥ तया संचोदितो देवो देव्या [illegible] ॥ अवदत्कस्य
त्य शास्त्रं सर्वागमोत्तरम् ॥ ४१ ॥ प्रवर्तितं च तल्लोके नियोगात्परमेष्ठिनः ॥ मयागतस्त्येन गुरुणा दधीचेन महर्षिणा ॥ ४२ ॥
स्वयमप्यवतीर्योर्व्यां युगावर्तेषु शूलधृक् ॥ स्वाश्रितानां विमुक्त्यर्थं कुरुते ज्ञानसंततिम् ॥ ४३ ॥ ऋभुस्सत्यो भार्गवश्च ह्यंगिराः सवि
[illegible]जाः ॥ मृत्युः शतक्रतुर्धीमान्वसिष्ठो मुनिपुंगवः ॥ ४४ ॥ सारस्वतस्त्रिधामा च त्रिवृतो मुनिपुंगवः ॥ शततेजास्स्वयं धर्मो ना
रायण इति श्रुतः ॥ ४५ ॥ स्वरक्षश्चारुणिर्धीमांस्तथा चैव कृतंजयः ॥ कृतंजयो भरद्वाजो गौतमः कविरुत्तमः ॥ ४६ ॥ वाचःश्रवा मुनिस्साक्षात्
[illegible]मायणिः शुचिः ॥ तृणबिंदुर्मुनिः कृष्णः शक्तिः शाक्तेय उत्तरः ॥ ४७ ॥ जातुकर्ण्यो हरिस्साक्षात्कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ व्यासावतारा
[illegible]योगे [illegible]क्रमात् ॥ ४८ ॥ लैंगे व्यासावतारा हि द्वापरांतेषु सुव्रताः ॥ योगाचार्यावताराश्च तथा शिष्येषु शूलिनः ॥ ४९ ॥ तत्र तत्र विभो

शिष्याश्चत्वारः स्युर्महौजसः ॥ शिष्यास्तेषां प्रशिष्याश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥५०॥ तेषां संभावनाल्लोके शैवाज्ञाकरणादिभिः ॥ भाग्यवंतो विमु
च्यंते भक्त्या चात्यंतभाविताः ॥ ५१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवतत्त्वज्ञाने व्यासावतारवर्णनं नामाष्टमो
ऽध्यायः ॥ ८ ॥ कृष्ण उवाच ॥ युगावर्तेषु सर्वेषु योगाचार्यच्छलेन तु ॥ अवतारान्हि शर्वस्य शिष्यांश्च भगवन्वद ॥१॥ उपमन्युरुवाच ॥ श्वेतः
सुतारो मदनः सुहोत्रः कंक एव च ॥ लोगाक्षिश्च महामायो जैगीषव्यस्तथैव च ॥२॥ दधिवाहश्च ऋषभो मुनिरुग्रोऽत्रिरेव च ॥ सुपालको गौतम
श्च तथा वेदशिरा मुनिः ॥३॥ गोकर्णश्च गुहावासी शिखंडी चापरः स्मृतः ॥ जटामाली चाट्टहासो दारुको लांगुली तथा ॥४॥ महाकालश्च शूली च
दंडी मुण्डीश एव च ॥ सविष्णुस्सोमशर्मा च लकुलीश्वर एव च ॥५॥ एते वाराहकल्पेऽस्मिन्सप्तमस्यांतरे मनोः ॥ अष्टाविंशतिसंख्याता योगाचार्या
युगक्रमात् ॥६॥ शिष्याः प्रत्येकमेतेषां चत्वारश्शांतचेतसः ॥ श्वेतादयश्च रुष्यान्तांस्तान्ब्रवीमि यथाक्रमम् ॥७॥ श्वेतश्श्वेतशिखश्चैव श्वेताश्वः श्वेत
लोहितः ॥ दुन्दुभिश्शतरूपश्च ऋचीकः केतुमांस्तथा ॥ ८ ॥ विकोशश्च विकेशश्च विपाशः पाशनाशनः ॥ सुमुखो दुर्मुखश्चैव दुर्गमो दुरतिक्रमः
॥ ९ ॥ सनत्कुमारस्सनकः सनंदश्च सनातनः ॥ सुधामा विरजाश्चैव शंखश्चांडज एव च ॥१०॥ सारस्वतश्च मेघश्च मेघवाहस्सुवाहकः ॥ कपिलश्चा
सुरिः पंचशिखो बाष्कल एव च ॥ ११ ॥ पराशरश्च गर्गश्च भार्गवश्चांगिरास्तथा ॥ बलबन्धुर्निरामित्रः केतुशृंगस्तपोधनः ॥१२॥ लंबोदरश्च लंबश्च
लंबात्मा लंबकेशकः ॥ सर्वज्ञस्समबुद्धिश्च साध्यसिद्धिस्तथैव च ॥१३॥ सुधामा कश्यपश्चैव वसिष्ठो विरजास्तथा ॥ अत्रिरुग्रो गुरुश्रेष्ठः श्रवणोऽथ
श्रविष्ठकः ॥ १४ ॥ कुणिश्च कुणिबाहुश्च कुशरीरः कुनेत्रकः ॥ काश्यपो ह्युशनाश्चैव च्यवनश्च बृहस्पतिः ॥ १५ ॥ उतथ्यो वामदेवश्च महा
कालो महाऽनिलः ॥ वाचःश्रवाः सुवीरश्च श्यावकश्च यतीश्वरः ॥ १६ ॥ हिरण्यनाभः कौशल्यो लोकाक्षिः कुथुमिस्तथा ॥ सुम
न्तुर्जैमिनिश्चैव कुबन्धः कुशकन्धरः ॥ १७ ॥ प्लक्षो दार्भायणिश्चैव केतुमान्गौतमस्तथा ॥ भल्लवी मधुपिंगश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ॥ १८ ॥
उशिजो बृहदश्वश्च देवलः कविरेव च ॥ शालिहोत्रः सुवेषश्च युवनाश्वः शरद्वसुः ॥ १९ ॥ अक्षपादः कणादश्च उलूको वत्स एव च ॥
कुलिकश्चैव गर्गश्च मित्रको रुष्य एव च ॥ २०॥ एते शिष्या महेशस्य योगाचार्यस्वरूपिणः ॥ संख्या च शतमेतेषां सह द्वादशसंख्यया ॥ २१ ॥
सर्वे पाशुपताः सिद्धा भस्मोद्धूलितविग्रहाः ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा वेदवेदांगपारगाः ॥२२॥ शिवाश्रमरतास्सर्वे शिवज्ञानपरायणाः ॥ सर्वसंगविनि
र्मुक्ताः शिवैकासक्तचेतसः ॥२३॥ सर्वद्वंद्वसहा धीराः सर्वभूतहिते रताः ॥ ऋजवो मृदवः स्वस्था जितक्रोधा जितेंद्रियाः ॥ २४ ॥ रुद्राक्षमाला

रणास्त्रिपुंड्रांकितमस्तकाः ॥ शिखाजटास्सर्वजटा अजटा मुंडशीर्षकाः॥२५॥ फलमूलाशनप्रायाः प्राणायामपरायणाः ॥ शिवाभिमानसंपन्नाः शिव
ध्यानैकतत्पराः ॥ २६ ॥ समुन्मथितसंसारविषवृक्षांकुरोद्गमाः ॥ प्रयातुमेव सन्नद्धाः परं शिवपुरं प्रति ॥२७॥सदेशिकानिमान्मत्वा नित्यं यश्शिव
मर्चयेत् ॥ स याति शिवसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ २८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवस्य योगाचार्या
वर्णन नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ कृष्ण उवाच ॥ भगवन्सर्वयोगींद्र गणेश्वर मुनीश्वर ॥ षडाननसमप्रख्य सर्वज्ञाननिधे गुरो ॥ १॥ प्रायस्त्वमव
तीर्णोऽस्यां पाशविच्छित्तये नृणाम्॥ महर्षिवपुरास्थाय स्थितोऽसि परमेश्वर॥२॥अन्यथा हि जगत्यस्मिन् देवो वा दानवोऽपि वा॥त्वत्तोऽन्यः परम
भावं को जानीयाच्छिवात्मकम्॥३॥तस्मात्तव मुखोद्गीर्णं साक्षादिव पिनाकिनः॥शिवज्ञानामृतं पीत्वा न मे तृप्तमभून्मनः ॥४॥ साक्षात्सर्वजगन्मा
तुर्भर्तुरंकं समाश्रिता ॥भगवन्किन्तु पप्रच्छ भर्तारं परमेश्वरी॥५॥उपमन्युरुवाच ॥ स्थाने पृष्टं त्वया कृष्ण तद्वक्ष्यामि यथातथम्॥ भवभक्तस्य युक्त
स्य तव कल्याणचेतसः ॥६॥ महीधरवरे दिव्ये मन्दरे चारुकंदरे ॥ देव्या सह महादेवो दिव्यो ध्यानगतोऽभवत् ॥७॥ तदा देव्याः प्रियसखी सु
स्मितास्या शुभावती ॥ फुल्लान्यतिमनोज्ञानि पुष्पाणि समुदाहरत् ॥८॥ ततः स्वमंकमारोप्य देवीं देववरो हरः ॥अलंकृत्य च तैः पुष्पैरास्ते हृष्टत
रः स्वयम् ॥९॥ अथांतःपुरचारिण्यो देव्यो दिव्यविभूषणाः ॥ अंतरंगा गणेन्द्राश्च सर्वलोकमहेश्वरीम्॥१०॥ भर्तारं परिपूर्णं च सर्वलोकमहेश्वरम् ॥
चामरासक्तहस्ताश्च देवीं देवं सिषेविरे॥११॥ततः प्रियाः कथा वृत्ता विनोदाय महेशयोः॥त्राणाय च नृणां लोके ये शिवं शरणं गताः॥१२॥तदाव
सरमालोक्य सर्वलोकमहेश्वरी॥भर्तारं परिपप्रच्छ सर्वलोकमहेश्वरम्॥१३॥देव्युवाच॥केनवश्यो महादेवो मर्त्यानां मंदचेतसाम्॥आत्मतत्त्वाद्यशक्तानामा
त्मनामकृतात्मनाम्॥१४॥ईश्वर उवाच॥न कर्मणा न तपसा न जपैर्नासनादिभिः॥न ज्ञानेन न चान्येन वश्योऽहं श्रद्धया विना॥१५॥श्रद्धा मय्यस्ति
चेत्पुंसां येन केनापि हेतुना॥वश्यः स्पृश्यश्च दृश्यश्च पूज्यस्संभाष्य एव च॥१६॥साध्या तस्मान्मयि श्रद्धा मां वशीकर्तुमिच्छता॥श्रद्धा हेतुस्स्वधर्मस्य
रक्षणं वर्णिनामिह॥१७॥ स्ववर्णाश्रमधर्मेऽथ वर्तते यस्तु मानवः ॥ तस्यैव भवति श्रद्धा मयि नान्यस्य कस्यचित् ॥१८ ॥ आम्नायसिद्धमखिलं
धर्ममाश्रमिणामिह॥ब्रह्मणा कथितं पूर्वं ममैवाज्ञापुरस्सरम्॥१९॥स तु पैतामहो धर्मो बहुवित्तक्रियान्वितः॥नात्यंतफलभूयिष्ठः क्लेशायाससमन्वितः॥
तेन धर्मेण महता श्रद्धां प्राप्य सुदुर्लभाम् ॥ २० ॥ वर्णिनो ये प्रपद्यंते मामनन्यसमाश्रयाः ॥ तेषां सुखेन मार्गेण धर्मकामार्थमुक्तयः ॥२१॥ वर्णा
श्रमसमाचारो मया भूयः प्रकल्पितः॥तस्मिन्भक्तिमतामेव मदीयानां तु वर्णिनाम्॥२२॥अधिकारो न चान्येषामित्याज्ञा नैष्ठिकी मम॥ तदाज्ञप्तेन

मार्गेण वर्णिनो मदुपाश्रयाः ॥ २३ ॥ मलमायादिपाशेभ्यो विमुक्ता मत्प्रसादतः ॥ पुरं मदीयमासाद्य पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ परमं मम सायुज्यं प्राप्य निर्वृतिमाययुः ॥२४॥तस्माल्लब्ध्वाऽप्यलब्ध्वा वा वर्णधर्मं मयेरितम् ॥ आश्रित्य मम भक्तश्चेत्स्वात्मनात्मानमुद्धरेत् ॥२५ ॥ अलब्धलाभ एवैष कोटिकोटिगुणाधिकः ॥ तस्मान्मे मुखतो लब्धं वर्णधर्मं समाचरेत् ॥ २६ ॥ ममावतारा हि शुभे योगाचार्यच्छलेन तु ॥ सर्वान्तरेषु सन्त्यार्ये संततिश्च सहस्रशः॥२७॥ आयुक्तानामबुद्धीनामभक्तानां सुरेश्वरि ॥ दुर्लभं संततिज्ञानं ततो यत्नात्समाश्रयेत्॥२८॥सा हानिस्तन्महच्छिद्रं स मोहस्सांधमूकता ॥ यदन्यत्र श्रमं कुर्यान्मोक्षमार्गबहिष्कृतः ॥२९॥ ज्ञानं क्रिया च चर्या च योगश्चेति सुरेश्वरि ॥ चतुष्पादः समाख्यातो मम धर्मस्सनातनः ॥ ३० ॥ पशुपाशपतिज्ञानं ज्ञानमित्यभिधीयते ॥ षडध्वशुद्धिर्विधिना गुर्वधीना क्रियोच्यते ॥ ३१॥ वर्णाश्रमप्रयुक्तस्य मयैव विहितस्य च ॥ ममार्चनादिधर्मस्य चर्य्या चर्य्येति कथ्यते ॥ ३२ ॥ मदुक्तेनैव मार्गेण मय्यवस्थितचेतसः ॥वृत्त्यंतरनिरोधो यो योग इत्यभिधीयते॥ ३३ ॥ अश्वमेधगणाच्छ्रेष्ठं देवि चित्तप्रसाधनम्॥ मुक्तिदं च तथा ह्येतद्दुष्प्राप्यं विषयैषिणाम् ॥३४ ॥विजितेंद्रियवर्गस्य यमेन नियमेन च॥ पूर्वपापहरो योगो विरक्तस्यैव कथ्यते॥३५॥वैराग्याज्जायते ज्ञानं ज्ञानाद्योगः प्रवर्तते ॥३६॥योगज्ञः पतितो वापि मुच्यते नात्र संशयः॥ दया कार्याथ सततमहिंसा ज्ञानसंग्रहः॥३७॥सत्यमस्तेयमास्तिक्यं श्रद्धा चेंद्रियनिग्रहः॥अध्यापनं चाध्ययनं यजनं याजनं तथा॥३८॥ध्यानमीश्वरभावश्च सततं ज्ञानशीलता॥य एवं वर्त्तते विप्रो ज्ञानयोगस्य सिद्धये॥३९॥अचिरादेव विज्ञानं लब्ध्वा योगं च विंदति॥दग्ध्वा देहमिमं ज्ञानी क्षणाज्ज्ञानाग्निना प्रिये॥४०॥ मत्प्रसादान्मम योगज्ञः कर्मबंधं प्रहास्यति ॥ पुण्यः पुण्यात्मकं कर्म मुक्तेस्तत्प्रतिबंधकम्॥ तस्मान्नियोगतो योगी पुण्यापुण्यं विवर्जयेत् ॥४१॥ फलकामनया कर्मकरणात्प्रतिबध्यते ॥ न कर्ममात्रकरणात्तस्मात्कर्मफलं त्यजेत् ॥ ४२ ॥ प्रथमं कर्मयज्ञेन बहिः सम्पूज्य मां प्रिये ॥ ज्ञानयोगरतो भूत्वा पश्चाद्योगं समभ्यसेत् ॥ ४३ ॥ विदिते मम याथात्म्ये कर्मयज्ञेन देहिनः ॥न यजंति हि मां युक्ताः समलोष्टाश्मकांचनाः ॥४४॥ नित्ययुक्तो मुनिश्रेष्ठो मद्भक्तश्च समाहितः ॥ ज्ञानयोगरतो योगी मम सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ४५ ॥ अथ विरक्तचित्ता ये वर्णिनो मदुपाश्रिताः ॥ ज्ञानचर्याक्रियास्वेव तेऽधिकुर्य्युस्तदर्हकाः ॥ ४६ ॥ द्विधा मत्पूजनं ज्ञेयं बाह्यमाभ्यंतरं तथा ॥ वाङ्मनःकायभेदाच्च त्रिधा मद्भजनं विदुः ॥ ४७ ॥ तपः कर्म जपो ध्यानं ज्ञानं वेत्यनुपूर्वशः ॥ पंचधा कथ्यते सद्भिस्तदेव भजनं पुनः ॥ ४८ ॥ अन्यात्मविदितं बाह्यमस्मदभ्यर्चनादिकम् ॥

मदेव तु स्वसेवनमाभ्यंतरमुदाहृतम् ॥ ४९ ॥ मनोमत्प्रवणं चित्तं न मनोमात्रमुच्यते ॥ मन्नामनिरता वाणी वाङ्मता खलु नेतरा ॥ ५० ॥
लिंगमंच्छासनादिष्टैस्त्रिपुंड्रादिभिरंकितः ॥ ममोपचारनिरतः कायः कायो न चेतरः ॥ ५१ ॥ मदर्चा कर्म विज्ञेयं बाह्ये यागादिनोच्यते ॥
मदर्थे देहसंशोषस्तपः कृच्छ्रादि नो मतम् ॥ ५२ ॥ जपः पञ्चाक्षराभ्यासः प्रणवाभ्यास एव च ॥ रुद्राध्यायादिकाभ्यासो न वेदाध्यय
नादिकम् ॥ ५३ ॥ ध्यानम्मद्रूपचिंताद्यं नात्माद्यर्थसमाश्रयः ॥ ममागमार्थविज्ञानं ज्ञानं नान्यार्थवेदनम् ॥ ५४ ॥ बाह्ये वाभ्यंतरे वापि
यत्र स्यान्मनसो रतिः ॥ प्राग्वासनावशादेवि तस्त्वनिष्ठां समाचरेत् ॥ ५५ ॥ बाह्यादाभ्यंतरं श्रेष्ठं भवेच्छतगुणाधिकम् ॥ असंकरत्वाद्दो
षाणां दृष्टानामप्यसम्भवात् ॥ ५६ ॥ शौचमाभ्यंतरं विद्यान्न बाह्यं शौचमुच्यते ॥ अंतःशौचविमुक्तात्मा शुचिरप्यशुचिर्यतः ॥ ५७ ॥ बा
ह्यमाभ्यंतरं चैव भजनं भावपूर्वकम् ॥ न भावरहितं देवि विप्रलंभैककारणम् ॥ ५८ ॥ कृतकृत्यस्य पूतस्य मम किं क्रियेत नरैः ॥ बहिर्वाभ्यंतरं
वाथ मया भावो हि गृह्यते ॥ ५९ ॥ भावैकात्मा क्रिया देवि मम धर्मस्सनातनः ॥ मनसा कर्मणा वाचा ह्यनपेक्ष्य फलं क्वचित् ॥ ६० ॥
फलोद्देशेन देवेशि लघुर्मम समाश्रयः ॥ फलार्थी तदभावे मां परित्यक्तुं क्षमो यतः ॥ ६१ ॥ फलार्थिनोऽपि यस्यैव मयि चित्तं प्रतिष्ठितम् ॥
भावानुरूपफलदस्तस्याप्यहमनिन्दिते ॥ ६२ ॥ फलानपेक्षया येषां मनो मत्प्रवणं भवेत् ॥ प्रार्थयेयुः फलं पश्चाद्भक्तास्तेऽपि मम प्रियाः ॥
॥ ६३ ॥ प्राक् संस्कारवशादेव ये विचिंत्य फलाफले ॥ विवशा मां प्रपद्यंते मम प्रियतमा मताः ॥ ६४ ॥ मल्लाभात्र परो लाभ
स्तेषामस्ति यथातथम् ॥ ममापि लाभस्तल्लाभान्नापरः परमेश्वरि ॥ ६५ ॥ मदनुग्रहतस्तेषां भावो मयि समर्पितः ॥ फलं परमनिर्वा
णं प्रयच्छति बलादिव ॥ ६६ ॥ महात्मनामनन्यानां मयि सन्यस्तचेतसाम् ॥ अष्टधा लक्षणं प्राहुर्मम धर्माधिकारिणाम् ॥ ६७ ॥
मद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायां चानुमोदनम् ॥ स्वयमभ्यर्चनं चैव मदर्थे चांगचेष्टितम् ॥ ६८ ॥ मत्कथाश्रवणे भक्तिः स्वरनेत्रांगविक्रियाः ॥
ममानुस्मरणं नित्यं यश्च मामुपजीवति ॥ ६९ ॥ एवमष्टविधं चिह्नं यस्मिन् म्लेच्छेऽपि वर्तते ॥ स विप्रेन्द्रो मुनिः श्रीमान्स यतिस्स च
च पंडितः॥७०॥ न मे प्रियश्चतुर्वेदी मद्भक्तः श्वपचोऽपि यः ॥ तस्मै देयं ततो ग्राह्यं स च पूज्यो यथा ह्यहम् ॥ ७१ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे
भक्त्या प्रयच्छति ॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ७२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवतत्त्वनि
रूपणं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥ ईश्वर उवाच ॥ अथ वक्ष्यामि देवेशि भक्तानामधिकारिणाम् ॥ विदुषां हि मनुष्याणां वर्णधर्मान्समासतः ॥१॥

त्रिः स्नानं चाग्निकार्यं च लिंगार्चनमनुक्रमम् ॥ दानमीश्वरभावश्च दया सर्वत्र सर्वदा ॥ २ ॥ सत्यं संतोषमास्तिक्यमहिंसा सर्वजंतुषु ॥
ह्रीश्रद्धाध्ययनं योगस्सदाध्यापनमेव च ॥ ३ ॥ व्याख्यानं ब्रह्मचर्यं च श्रवणं च तपः क्षमा॥शौचं शिखोपवीतं च उष्णीषं चोत्तरीयकम् ॥४॥ नि
षिद्धासेवनं चैव भस्मरुद्राक्षधारणम् ॥ पर्वण्यभ्यर्चनं देवि चतुर्दश्यां विशेषतः ॥५॥ पानं च ब्रह्मकूर्चस्य मासिमासि यथाविधि ॥ अभ्यर्चनं विशे
षेण तेनैव स्नाप्य मां प्रिये ॥ ६ ॥ सर्वक्रियान्नसन्त्यागः श्राद्धान्नस्य च वर्जनम् ॥ तथा पर्युषितान्नस्य यावकस्य विशेषतः ॥ ७ ॥ मद्यस्य मद्यग
न्धस्य नैवेद्यस्य च वर्जनम् ॥ सामान्यं सर्ववर्णानां ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ ८ ॥ क्षमा शांतिश्च सन्तोषस्सत्यमस्तेयमेव च ॥ ब्रह्मचर्यं मम ज्ञानं
वैराग्यं भस्मसेवनम् ॥ ९ ॥ सर्वसंगनिवृत्तिश्च दशैतानि विशेषतः ॥ लिंगानि योगिनां भूयो दिवा भिक्षाशनं तथा ॥१०॥ वानप्रस्थाश्रमस्थानां
समानमिदमिष्यते ॥ रात्रौ न भोजनं कार्यं सर्वेषां ब्रह्मचारिणाम्॥११॥अध्यापनं याजनं च क्षत्रियस्याप्रतिग्रहः ॥ वैश्यस्य च विशेषेण मया नाम्न
विधीयते ॥ १२ ॥ रक्षणं सर्ववर्णानां युद्धे शत्रुवधस्तथा ॥ दुष्टपक्षिमृगाणां च दुष्टानां शातनं नृणाम् ॥ १३ ॥ अविश्वासश्च सर्वत्र विश्वासो
मम योगिषु ॥ स्त्रीसंसर्गश्च कालेषु चमूरक्षणमेव च ॥ १४ ॥ सदा संचारितैश्चारैर्लोकवृत्तांतवेदनम् ॥ सदास्त्रधारणं चैव भस्मकंचुकधारणम् ॥
॥ १५ ॥ राज्ञां ममाश्रमस्थानामेष धर्मस्य संग्रहः ॥ गोरक्षणं च वाणिज्यं कृषिर्वैश्यस्य कथ्यते ॥ १६ ॥ शुश्रूषेतरवर्णानां धर्मः शूद्रस्य कथ्यते ॥
उद्यानकरणं चैव मम क्षेत्रसमाश्रयः ॥ १७ ॥ धर्मपत्न्यास्तु गमनं गृहस्थस्य विधीयते[१] ॥ ब्रह्मचर्यं वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥ १८ ॥
स्त्रीणां तु भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्यस्सनातनः ॥ ममार्चनं च कल्याणि नियोगो भर्तुरस्ति चेत् ॥ १९ ॥ या नारी भर्तृशुश्रूषां विहाय व्रततत्परा ॥ सा
नारी नरकं याति नात्र कार्या विचारणा ॥ २० ॥ अथ भर्तृविहीनाया वक्ष्ये धर्मं सनातनम् ॥व्रतं दानं तपः शौचं भूशय्या नक्तभोजनम्॥ २१ ॥
ब्रह्मचर्यं सदा स्नानं भस्मना सलिलेन वा ॥ शांतिर्मौनं क्षमा नित्यं संविभागो यथाविधि ॥ २२ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पौर्णमा
स्यां विशेषतः॥एकादश्यां च विधिवदुपवासो ममार्चनम्॥२३॥इति संक्षेपतः प्रोक्तो मयाश्रमनिषेविणाम्॥ब्रह्मक्षत्रविशां देवि यतीनां ब्रह्मचारिणाम
॥ २४ ॥ तथैव वानप्रस्थानां गृहस्थानां च सुंदरि ॥ शूद्राणामथ नारीणां धर्म एष सनातनः॥२५॥ध्येयस्त्वयाहं देवेशि सदा जाप्यः षडक्षरः ॥
वेदोक्तमखिलं धर्ममिति धर्मार्थसंग्रहः ॥ २६॥ अथ ये मानवा लोके स्वेच्छया धृतविग्रहाः॥ भावातिशयसंपन्नाः पूर्वसंस्कारसंयुताः॥ २७॥ विर
क्ता वानुरक्ता वा स्त्र्यादीनां विषयेष्वपि ॥ पापैर्न ते विलिंपंते पद्मपत्रमिवांभसा ॥२८॥ तेषां ममात्मविज्ञानं विशुद्धानां विवेकिनाम् ॥ मत्प्रसादा

१ आत्मनेपदमार्षम

ॐ...॥२९॥ नास्ति कृत्यमकृत्यं च समाधिर्वा परायणम् ॥ न विधिर्न निषेधश्च तेषां मम यथा तथा ॥ ३० ॥ तथेह
हितुकानां दुःखमाश्रमरक्षणात् ॥२९॥ नास्ति कृत्यमकृत्यं च समाधिर्वा परायणम् ॥ ३१ ॥ मद्भक्तानां हितार्थाय मानुषं भावमाश्रिताः॥ रुद्रलोकात्परिभ्र
परिपूर्णस्य साध्यं मम न विद्यते ॥ तथैव कृतकृत्यानां तेषामपि न संशयः ॥ ३१ ॥ मद्भक्तानां हितार्थाय मानुषं भावमाश्रिताः॥ रुद्रलोकात्परिभ्र
ष्टास्ते रुद्रा नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ ममानुशासनं यद्वद्ब्रह्मादीनां प्रवर्तकम् ॥ तथा नराणामन्येषां तन्नियोगः प्रवर्तकः ॥ ३३॥ ममाज्ञाधारभावेन
सद्भावातिशयेन च ॥ तदालोकनमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ३४॥प्रत्ययाश्च प्रवर्तंते प्रशस्तफलसूचकाः॥मयि भाववतां पुंसां प्रागदृष्टार्थगोचराः
॥३५॥ कंपस्वेदोऽश्रुपातश्च कंठे च स्वरविक्रिया ॥ आनंदाद्युपलब्धिश्च भवेदाकस्मिकी मुहुः॥३६॥सतैर्व्यस्तैस्समस्तैर्वा लिंगैरव्यभिचारिभिः ॥
मंदमध्योत्तमैर्भावैर्विज्ञेयास्ते नरोत्तमाः॥३७॥ यथायोऽग्निसमावेशान्नायो भवति केवलम्॥तथैव मम सान्निध्यान्न ते केवलमानुषाः॥३८॥ हस्तप
दादिसाधर्म्याद्रुद्रान्मर्त्यवपुर्धरान् ॥ प्राकृतानिव मन्वानो नावजानीत पंडितः ॥ ३९॥ अवज्ञानं कृतं तेषु नरैर्व्यामूढचेतनैः ॥ आयुः श्रियं कुलं
शीलं हित्वा निरयमावहेत् ॥४०॥ ब्रह्मविष्णुसुरेशानामपि तुलायते पदम् ॥ मत्तोऽन्यदनपेक्षाणामुद्धतानां महात्मनाम् ॥४१॥ अशुद्धं बौद्धमैश्व
र्यं प्राकृतं पौरुषं तथा ॥ गुणेशानामतस्त्याज्यं गुणातीतपदैषिणाम्॥४२॥अथ किं बहुनोक्तेन श्रेयःप्राप्त्यैकसाधनम्॥ मयि चित्तसमासंगो येन के
नापि हेतुना ॥ ४३ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ इत्थं श्रीकंठनाथेन शिवेन परमात्मना ॥ हिताय जगतामुक्तो ज्ञानसारार्थसंग्रहः ॥ ४४ ॥
विज्ञानसंग्रहस्यास्य वेदशास्त्राणि कृत्स्नशः ॥ सेतिहासपुराणानि विद्या व्याख्यानविस्तरः ॥ ४५ ॥ ज्ञानं ज्ञेयमनुष्ठेयमधिकारोऽथ साधनम् ॥
साध्यं चेति षडर्थानां संग्रहस्त्वेष संग्रहः ॥ ४६॥ गुरोरधिकृतं ज्ञानं ज्ञेयं पाशः पशुः पतिः ॥ लिंगार्चनाद्यनुष्ठेयं भक्तस्त्वधिकृतोऽपि यः॥४७॥
साधनं शिवमंत्राद्यं साध्यं शिवसमानता ॥ षडर्थसंग्रहस्यास्य ज्ञानात्सर्वज्ञतोच्यते ॥४८॥ प्रथमं कर्मयज्ञादेर्भक्त्या वित्तानुसारतः ॥ बाह्येऽभ्यर्च्य
शिवं पश्चादंतर्यागरतो भवेत् ॥ ४९॥ रतिरभ्यंतरे यस्य न बाह्ये पुण्यगौरवात् ॥ न कर्म करणीयं हि बहिस्तस्य महात्मना ॥५० ॥ ज्ञानामृतेन
तृप्तस्य भक्त्या शैवशिवात्मनः ॥ नांतर्न च बहिः कृष्ण कृत्यमस्ति कदाचन ॥ ५१ ॥ तस्मात्क्रमेण संत्यज्य बाह्यमाभ्यंतरं तथा ॥ ज्ञानेन
ज्ञेयमालोक्याज्ञानं चापि परित्यजेत् ॥ ५२ ॥ नैकाग्रं चेच्छिवे चित्तं किं कृतेनापि कर्मणा ॥ एकाग्रमेव चेच्चित्तं किं कृतेनापि कर्मणा ॥ ५३ ॥
तस्मात्कर्माण्यकृत्वा वा कृत्वा वांतर्बहिः क्रमात्॥ येन केनाप्युपायेन शिवे चित्तं निवेशयेत् ॥ ५४ ॥ शिवे निविष्टचित्तानां प्रतिष्ठितधियां

सताम् ॥ परत्रेह च सर्वत्र निर्वृतिः परमा भवेत् ॥ ५९ ॥ इहोन्नमः शिवायेति मंत्रेणानेन सिद्धयः ॥ स तस्मादभिमंतव्यः परावरविभूतये ॥६०॥
इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवज्ञानवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ महर्षिवर सर्वज्ञ
सर्वज्ञानमहोदधे ॥ पंचाक्षरस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ पंचाक्षरस्य माहात्म्यं वर्षकोटिशतैरपि ॥ अशक्यं
विस्तराद्वक्तुं तस्मात्संक्षेपतः शृणु ॥ २ ॥ वेदे शिवागमे चायमुभयत्र षडक्षरः ॥ सर्वेषां शिवभक्तानामशेषार्थप्रसाधकः ॥ ३ ॥ तदल्पाक्षरमर्थाढ्यं
वेदसारं विमुक्तिदम् ॥ आज्ञासिद्धमसंदिग्धं वाक्यमेतच्छिवात्मकम् ॥४॥नानासिद्धियुतं दिव्यं लोकचित्तानुरंजकम् ॥ सुनिश्चितार्थं गंभीरं वाक्यं
तत्पारमेश्वरम् ॥ ५ ॥ मंत्रं सुखमुखोच्चार्यमशेषार्थप्रसिद्धये ॥ प्राहोन्नमः शिवायेति सर्वज्ञस्सर्वदेहिनाम् ॥ ६ ॥ तद्बीजं सर्वविद्यानां मंत्रमाद्यं
षडक्षरम् ॥ अतिसूक्ष्मं महार्थं च ज्ञेयं तद्वटबीजवत् ॥ ७ ॥ देवो गुणत्रयातीतः सर्वज्ञः सर्वकृत्प्रभुः ॥ ओमित्येकाक्षरे मन्त्रे स्थितः सर्वगतः शिवः
॥ ८ ॥ ईशानाद्यानि सूक्ष्माणि ब्रह्माण्येकाक्षराणि तु ॥ मंत्रे नमश्शिवायेति संस्थितानि यथाक्रमम् ॥ मंत्रे षडक्षरे सूक्ष्मे पंचब्रह्मतनुः शिवः ॥९॥
वाच्यवाचकभावेन स्थितः साक्षात्स्वभावतः ॥ वाच्यश्शिवोऽप्रमेयत्वान्मन्त्रस्तद्वाचकस्स्मृतः ॥ १० ॥ वाच्यवाचकभावोऽयमनादिस्संस्थितस्तयोः
यथाऽनादिप्रवृत्तोऽयं घोरसंसारसागरः ॥ ११ ॥ शिवोऽपि हि तथानादिस्संसारान्मोचकः स्थितः ॥ व्याधीनां भेषजं यद्वत्प्रतिपक्षः स्वभावतः
॥ १२ ॥ तद्वत्संसारदोषाणां प्रतिपक्षः शिवस्स्मृतः ॥ असत्यस्मिन् जगन्नाथे तमोभूतमिदं भवेत् ॥१३ ॥ अचेतनत्वात्प्रकृतेरज्ञत्वात्पुरुषस्य च ॥
प्रधानपरमाण्वादियावर्त्किंचिदचेतनम् ॥१४॥ न तत्कर्तृ स्वयं दृष्टं बुद्धिमत्कारणं विना ॥ धर्माधर्मोपदेशश्च बंधमोक्षौ विचारणात् ॥ १५ ॥
न सर्वज्ञं विना पुंसामादिसर्गः प्रसिद्ध्यति ॥ वैद्यं विना निरानंदाः क्लिश्यंते रोगिणो यथा ॥ १६ ॥ तस्मादनादिः सर्वज्ञः परिपूर्णस्सदाशिवः ॥
अस्ति नाथः परित्राता पुंसां संसारसागरात् ॥१७॥ आदिमध्यांतनिर्मुक्तस्स्वभावविमलः प्रभुः ॥ सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयश्शिवागमे ॥ १८॥
तस्याभिधानमंत्रोऽयमभिधेयश्च स स्मृतः ॥ अभिधानाभिधेयत्वान्मंत्रस्सिद्धः परश्शिवः ॥ १९ ॥ एतावत्तु शिवज्ञानमेतावत्परमं पदम् ॥ यदोंन
मश्शिवायेति शिववाक्यं षडक्षरम् ॥२०॥ विधिवाक्यमिदं शैवं नार्थवादं शिवात्मकम् ॥ यस्सर्वज्ञस्सुसंपूर्णः स्वभावविमलः शिवः ॥२१॥ लोकानु
ग्रहकर्ता च स मृषार्थं कथं वदेत् ॥ यद्यथावस्थितं वस्तु गुणदोषैः स्वभावतः ॥ २२ ॥ यावत्फलं च तत्पूर्णं सर्वज्ञस्तु यथा वदेत् ॥ रागाज्ञा
नादिभिर्दोषैर्ग्रस्तत्वादनृतं वदेत् ॥ २३ ॥ ते चेश्वरे न विद्येते ब्रूयात्स कथमन्यथा ॥ अज्ञाताशेषदोषेण सर्वज्ञेन शिवेन यत् ॥ प्रणीतम

मन्त्रः स्थितः सदा मुख्यो लोके पञ्चाक्षरः स्मृतः ॥
सर्वमन्त्राधिक[illegible] षडक्षरः ॥

यत्कं वाक्यं तत्प्रमाणं न संशयः॥२४॥ तस्मादीश्वरवाक्यानि श्रद्धेयानि विपश्चिता ॥ यथार्थपुण्यपापेषु तदश्रद्धो व्रजत्यधः॥२५॥ स्वर्गापवर्गसि
द्ध्यर्थं भाषितं यत्सुशोभनम् ॥ वाक्यं मुनिवरैः शांतैस्तद्विज्ञेयं सुभाषितम्॥२६॥ रागद्वेषानृतक्रोधकामतृष्णानुसारि यत् ॥ वाक्यं निरयहेतुत्वात्
दुर्भाषितमुच्यते ॥२७॥ संस्कृतेनापि किं तेन मृदुना ललितेन वा ॥ अविद्यारागवाक्येन संसारक्लेशहेतुना॥२८॥यच्छ्रुत्वा जायते श्रेयो रागादीनां
च संशयः ॥ विरूपमपि तद्वाक्यं विज्ञेयमिति शोभनम्॥२९॥ बहुत्वेऽपि हि मंत्राणां सर्वज्ञेन शिवेन यः ॥ प्रणीतो विमलो मन्त्रो न तेन सदृशः
कचित्॥३०॥सांगानि वेदशास्त्राणि संस्थितानि षडक्षरे ॥ न तेन सदृशस्तस्मान्मंत्रोऽप्यस्त्यपरः कचित्॥३१॥ सप्तकोटिमहामंत्रैरुपमंत्रैरनेकधा ॥
मंत्रः षडक्षरो भिन्नस्सूत्रं वृत्त्यात्मना यथा ॥ ३२ ॥ शिवज्ञानानि यावंति विद्यास्थानानि यानि च॥ षडक्षरस्य सूत्रस्य तानि भाष्यं समासतः॥
॥ ३३ ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैश्शास्त्रैर्वा बहुविस्तरैः॥ यस्योन्नमः शिवायेति मंत्रोऽयं हृदि संस्थितः ॥ ३४॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन कृतं सर्वमनुष्ठि
तम् ॥ येनोन्नमश्शिवायेति मंत्राभ्यासः स्थिरीकृतः ॥ ३५ ॥ नमस्कारादिसंयुक्तं शिवायेत्यक्षरत्रयम् ॥ जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं तस्य जीवि
तम्॥३६॥अंत्यजो वाधमो वापि मूर्खो वा पंडितोऽपि वा ॥ पंचाक्षरजपे निष्ठो मुच्यते पापपंजरात्॥३७॥इत्युक्तं परमेशेन देव्या पृष्टेन शूलिना॥
हिताय सर्वमर्त्यानां द्विजानां तु विशेषतः॥३८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे पंचाक्षरमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वादशोऽ
ध्यायः ॥ १२ ॥ देव्युवाच ॥ कलौ कलुषिते काले दुर्जये दुरतिक्रमे ॥ अपुण्यतमसाच्छन्ने लोके धर्मपराङ्मुखे ॥ १ ॥ क्षीणे वर्णाश्रमाचारे
संकटे समुपस्थिते ॥ सर्वाधिकारे संदिग्धे निश्चिते वापि पर्यये ॥ २ ॥ तदोपदेशे विहते गुरुशिष्यक्रमे गते ॥ केनोपायेन मुच्यंते
भक्तास्तव महेश्वर ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ आश्रित्य परमां विद्यां हृद्यां पंचाक्षरीं मम ॥ भक्त्या च भावितात्मानो मुच्यंते कलिजा नराः
॥४॥मनोवाक्कायजैर्दोषैर्वक्तुं स्मर्तुमगोचरैः ॥दूषितानां कृतघ्नानां निर्दयानां छलात्मनाम् ॥ ५ ॥ लुब्धानां वक्रमनसामपि मत्प्रवणात्मनाम् ॥ मम
पंचाक्षरी विद्या संसारभयतारिणी ॥ ६ ॥ मयैवमसकृद्देवि प्रतिज्ञातं धरातले ॥ पतितोऽपि विमुच्येत मद्भक्तो विद्ययानया ॥७ ॥ ॥ देव्युवाच ॥
कर्मायोग्यो भवेन्मर्त्यः पतितो यदि सर्वथा ॥ कर्मायोग्येन यत्कर्म कृतं च नरकाय हि ॥ ततः कथं विमुच्येत पतितो विद्ययाऽनया ॥ ८ ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ तथ्यमेतत्त्वया प्रोक्तं तथा हि शृणु सुन्दरि ।रहस्यमिति मत्वेतद्गोपितं मन्मया पुरा॥९॥समंत्रकं मां पतितः पूजयेद्यदि मोहितः
नारकी स्यान्न सन्देहो मम पंचाक्षरं विना ॥ १० ॥ अब्भक्षा वायुभक्षाश्च ये चान्ये व्रतकर्शिताः ॥ तेषामेतैर्व्रतैर्नास्ति मम लोकसमागमः ॥ ११ ॥

भक्त्या पंचाक्षरेणैव यो हि मां सकृदर्चयेत् ॥ सोऽपि गच्छेन्मम स्थानं मन्त्रस्यास्यैव गौरवात् ॥१२॥ तस्मात्तपांसि यज्ञाश्च व्रतानि नियमास्तथा ॥
पंचाक्षरार्चनस्यैते कोट्यंशेनापि नो समाः ॥१३॥बद्धो वाप्यथ मुक्तो वा पाशात्पंचाक्षरेण यः॥ पूजयेन्मां स मुच्येत नात्र कार्या विचारणा ॥१४॥
अरुद्रो वा सरुद्रो वा सकृत्पंचाक्षरेण यः॥ पूजयेत्पतितो वापि मूढो वा मुच्यते नरः ॥१५॥ षडक्षरेण वा देवि तथा पंचाक्षरेण वा [illegible] म
भक्त्या पूजयेद्यदि मुच्यते॥१६॥पतितोऽपतितो वापि मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥ मम भक्तो जितक्रोधो स लब्धोऽलब्ध एव वा ॥१७॥ [illegible]
एवेह कोटिकोटिगुणाधिकः ॥तस्माल्लब्ध्वैव मां देवि मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥१८॥ लब्ध्वा संपूजयेद्यस्तु मैत्र्यादिगुणसंयुतः ॥ [illegible]
मत्सादृश्यमवाप्नुयात्॥१९॥किमत्र बहुनोक्तेन भक्तास्सर्वेऽधिकारिणः ॥ मम पंचाक्षरे मंत्रे तस्माच्छ्रेष्ठतरो हि सः॥२०॥ पंचाक्षरप्रभावेण लोक
दमहर्षयः ॥ तिष्ठंति शाश्वता धर्मा देवास्सर्वमिदं जगत् ॥२१॥ प्रलये समनुप्राप्ते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ सर्वं प्रकृतिमापन्नं तत्र संलयमेष्यति॥२२॥
एकोऽहं संस्थितो देवि न द्वितीयोऽस्ति कुत्रचित् ॥ तदा वेदाश्च शास्त्राणि सर्वे पंचाक्षरे स्थिताः ॥२३॥ ते नाशं नैव संप्राप्ता मच्छक्त्या [illegible]
लिताः ॥ततस्सृष्टिरभून्मत्तः प्रकृत्यात्मप्रभेदतः ॥ २४॥ गुणमूर्त्यात्मनां चैव ततोऽवांतरसंहतिः॥ तदा नारायणश्शेते देवो मायामयीं तनुम्॥ २५ ॥
आस्थाय भोगिपर्यंकशयने तोयमध्यगः ॥ तन्नाभिपंकजाज्जातः पंचवक्त्रः पितामहः ॥२६॥ सिसृक्षमाणो लोकांस्त्रीन् [illegible]
ससर्जादौ मानसानमितौजसः ॥ २७ ॥ तेषां सिद्धिविवृद्ध्यर्थं मां प्रोवाच पितामहः ॥ मत्पुत्राणां महादेव शक्तिं देहि महेश्वर॥ २८ ॥ इत्येवं प्रा
र्थितस्तेन पंचवक्त्रधरो ह्यहम् ॥ पंचाक्षराणि क्रमशः प्रोक्तवान्पद्मयोनये ॥ २९ ॥ स पंचवदनैस्तानि गृह्णंल्लोकपितामहः ॥ वाच्यवाचकभावेन [illegible]
वान्मां महेश्वरम्॥३०॥ज्ञात्वा प्रयोगं विधिवत्सिद्धमंत्रः प्रजापतिः॥पुत्रेभ्यः प्रददौ मंत्रं मंत्रार्थं च यथातथम्॥३१॥ते च लब्ध्वा मंत्ररत्नं साक्षाल्लोक
पितामहात्॥तदाज्ञप्तेन मार्गेण मदाराधनकांक्षिणः॥३२॥ मेरोस्तु शिखरे रम्ये मुंजवान्नाम पर्वतः॥मत्प्रियः सततं श्रीमान्मद्भक्तै रक्षितस्सदा॥३३॥
तस्याभ्यासे तपस्तीव्रं लोकं स्रष्टुं समुत्सुकाः॥दिव्यं वर्षसहस्रं तु वायुभक्षास्समाचरन्॥३४॥तेषां भक्तिमहं दृष्ट्वा सद्यः प्रत्यक्षतामियाम्॥ ऋषिं छंदश्च
कीलं च बीजशक्तिं च दैवतम् ॥३५॥न्यासं षडंगं दिग्बंधं विनियोगमशेषतः॥ प्रोक्तवानहमार्याणां जगत्सृष्टिविवृद्धये॥३६॥ततस्ते मंत्रमाहात्म्यं
दृषयस्तपसैधिताः॥सृष्टिं वितन्वते सम्यक्सदेवासुरमानुषीम्॥३७॥अस्याः परमविद्यायास्स्वरूपमधुनोच्यते॥आदौ नमः प्रयोक्तव्यं शिवाय ०ं ततः
परम् ॥३८॥ सैषा पंचाक्षरी विद्या सर्वश्रुतिशिरोगता॥सर्वजातस्य सर्वस्य बीजभूता सनातनी॥३९॥प्रथमं मन्मुखोद्गीर्णा सा ममैवास्ति वाचिका॥

नप्तचामीकरप्रख्या पीनोन्नतपयोधरा॥ ४० ॥ चतुर्भुजा त्रिनयना बालेंदुकृतशेखरा ॥ पद्मोत्पलकरा सौम्या वरदाभयपाणिका ॥ ४१ ॥ सर्वलक्षण संपन्ना सर्वाभरणभूषिता ॥ सितपद्मासनासीना नीलकुंचितमूर्द्धजा ॥४२॥ अस्याः पंचविधा वर्णाः प्रस्फुरद्रश्मिमंडलाः॥ पीतः कृष्णस्तथा धूम्रः स्वर्णाभो रक्त एव च॥४३ ॥पृथक्प्रयोज्या यद्येते बिंदुनादविभूषिताः॥ अर्द्धचंद्रनिभो बिंदुर्नादो दीपशिखाकृतिः॥४४॥बीजं द्वितीयं बीजेषु मंत्रस्यास्य वरानने ॥ दीर्घपूर्वं तुरीयस्य पंचमं शक्तिमादिशेत् ॥ ४५ ॥ वामदेवो नाम ऋषिः पंक्तिश्छंद उदाहृतम् ॥ देवता शिव एवाहं मंत्रस्यास्य वरानने ॥४६॥ गौतमोऽत्रिर्वरारोहे विश्वामित्रस्तथांगिराः ॥ भरद्वाजश्च वर्णानां क्रमशश्चर्षयः स्मृताः ॥४७॥गायत्र्यनुष्टुप् त्रिष्टुप् च छंदांसि बृहती विराट्॥इन्द्रो रुद्रो हरिर्ब्रह्मा स्कंदस्तेषां च देवताः ॥ ४८ ॥ मम पंचमुखान्याहुः स्थाने तेषां वरानने ॥ पूर्वादेश्चोर्द्ध्वपर्यंतं नकारादि यथाक्रमम् ॥ ॥ ४९ ॥ उदात्तः प्रथमो वर्णश्चतुर्थश्च द्वितीयकः ॥ पंचमः स्वरितश्चैवं तृतीयो निहतः स्मृतः ॥ ५० ॥ मूलविद्या शिवं शैवं सूत्रं पंचाक्षरं तथा ॥ नामान्यस्य विजानीयाच्छैवं मे हृदयं महत् ॥ ५१ ॥ नकारश्शिर उच्येत मकारस्तु शिखोच्यते ॥ शिकारः कवचं तद्वद्वकारो नेत्रमुच्यते ॥५२॥ यकारोऽस्त्रं नमः स्वाहा वषट् हुं वौषडित्यपि ॥ फडित्यपि च वर्णानमंतेऽङ्गत्वं यदा तदा ॥ ५३॥ तत्रापि मूलमंत्रोऽयं किंचिद्भेदसमन्वयात्॥तत्रापि पंचमो वर्णो द्वादशस्वरभूषितः॥५४॥तस्मादनेन मंत्रेण मनोवाक्कायभेदतः ॥ आवयोरर्चनं कुर्य्याज्जपहोमादिकं तथा॥५५॥यथाप्रज्ञं यथाकालं यथाशास्त्रं यथामति॥यथाशक्ति यथासंपद्यथायोगं यथारति॥५६॥यदा कदापि वा भक्त्या यत्र कुत्रापि वा कृता ॥ येन केनापि वा देवि पूजा मुक्तिं नयिष्यति ॥५७॥ मय्यासक्तेन मनसा यत्कृतं मम सुन्दरि ॥ मत्प्रियं च शिवं चैव क्रमेणाप्यक्रमेण वा ॥ ५८ ॥ तथापि मम भक्ता ये नात्यंतविवशाः पुनः ॥ तेषां सर्वेषु शास्त्रेषु मयैव नियमः कृतः ॥५९॥ तत्रादौ संप्रवक्ष्यामि मन्त्रसंग्रहणं शुभम् ॥ यं विना निष्फलं जाप्यं येन वा सफलं भवेत् ॥६०॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे पंचाक्षरमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ईश्वर उवाच ॥ आज्ञाहीनं क्रियाहीनं श्रद्धाहीनं वरानने ॥ आज्ञार्थं दक्षिणाहीनं सदा जप्तं च निष्फलम् ॥ १ ॥ आज्ञासिद्धं क्रियासिद्धं श्रद्धासिद्धं ममात्मकम् ॥ एवं चेद्दक्षिणायुक्तं मंत्रसिद्धिर्महत्फलम् ॥ २ ॥ उपगम्य गुरुं विप्रमाचार्यं तत्त्ववेदिनम् ॥ जापिनं सद्गुणोपेतं ध्यानयोगपरायणम् ॥ ३ ॥ तोषयेत्तं प्रयत्नेन भावशुद्धिसमन्वितः ॥ वाचा च मनसा चैव कायेन द्रविणेन च ॥ ४ ॥ आचार्यं पूजयेद्विप्रः सर्वं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ ५ ॥ हस्त्यश्वरथरत्नानि क्षेत्राणि च गृहाणि च ॥ भूषणानि च वासांसि धान्यानि च धनानि च ॥ एतानि गुरवे दद्याद्भक्त्या

च विभवे सति ॥ ६ ॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥ पश्चान्निवेद्य स्वात्मानं गुरवे सपरिच्छदम् ॥७॥एवं संपूज्य विधिवद्यथा
शक्ति त्ववंचयन् ॥ आददीत गुरोर्मंत्रं ज्ञानं चैव क्रमेण तु ॥ ८ ॥ एवं तुष्टो गुरुः शिष्यं पूजकं वत्सरोषितम् ॥शुश्रूषुमनहंकारं स्नातं शुचिमुपोषि
तम् ॥ ९ ॥स्नापयित्वा विशुद्धयर्थं पूर्णकुंभघृतेन वै ॥ जलेन मंत्रशुद्धेन पुण्यद्रव्ययुतेन च ॥ १० ॥ अलंकृत्य सुवेषं च गंधस्रग्वस्त्रभूषणैः ॥
पुण्याहं वाचयित्वा च ब्राह्मणानभिपूज्य च ॥११ ॥ समुद्रतीरे नद्यां च गोष्ठे देवालयेऽपि वा ॥शुचौ देशे गृहे वापि काले सिद्धिकरे तिथौ ॥१२॥
नक्षत्रे शुभयोगे च सर्वदोषविवर्जिते ॥ अनुगृह्य ततो दद्याज्ज्ञानं मम यथाविधि ॥ १३ ॥ स्वरेणोच्चारयेत्सम्यगेकांतेऽतिप्रसन्नधीः ॥ उच्चार्योच्चा
रयित्वा तमावयोर्मंत्रमुत्तमम् ॥ १४ ॥ शिवं चास्तु शुभं चास्तु शोभनोऽस्तु प्रियोऽस्त्विति ॥ एवं दद्याद्गुरुर्मंत्रमाज्ञां चैव ततः परम् ॥ १५ ॥
एवं लब्ध्वा गुरोर्मंत्रमाज्ञां चैव समाहितः ॥ संकल्प्य च जपेन्नित्यं पुरश्चरणपूर्वकम् ॥ १६ ॥ यावज्जीवं जपेन्नित्यमष्टोत्तरसहस्रकम् ॥
अनन्यस्तत्परो भूत्वा स याति परमां गतिम् ॥१७॥जपेदक्षरलक्षं वै चतुर्गुणितमादरात्॥ नक्ताशी संयमी यस्स पौरश्चरणिकः स्मृतः॥१८॥ यः पुर
श्चरणं कृत्वा नित्यजापी भवेत्पुनः॥तस्य नास्ति समो लोके स सिद्धः सिद्धिदो भवेत्॥१९॥स्नानं कृत्वा शुचौ देशे बद्ध्वा रुचिरमासनम्॥त्वया मां
हृदि संचित्य संचित्य स्वगुरुं ततः॥२०॥उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा मौनी चैकाग्रमानसः॥विशोध्य पंचतत्त्वानि दहनप्लावनादिभिः॥२१॥मंत्रन्यासा
दिकं कृत्वा सकलीकृतविग्रहः॥आवयोर्विग्रहौ ध्यायन्प्राणापानौ नियम्य च॥२२॥विद्यास्थानं स्वकं रूपमृषिं छन्दोऽधिदैवतम्॥बीजं शक्तिं तथा
वाक्यं स्मृत्वा पंचाक्षरीं जपेत्॥२३॥उत्तमं मानसं जाप्यमुपांशुश्चैव मध्यमम्॥अधमं वाचिकं प्राहुरागमार्थविशारदाः॥२४॥उत्तमं रुद्रदैवत्यं मध्यमं
विष्णुदैवतम् ॥ अधमं ब्रह्मदैवत्यमित्याहुरनुपूर्वशः॥ २५॥यदुच्चनीचस्वरितैः स्पष्टास्पष्टपदाक्षरैः॥मंत्रमुच्चारयेद्वाचा वाचिकोऽयं जपस्स्मृतः ॥ २६॥
जिह्वामात्रपरिस्पंदादीषदुच्चारितोऽपि वा ॥ अपरैरश्रुतः किंचिच्छ्रुतो वोपांशुरुच्यते ॥२७ ॥धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात्पदम्॥शब्दार्थचिंतनं
भूयः कथ्यते मानसो जपः॥२८॥वाचिकस्त्वेक एव स्यादुपांशुः शतमुच्यते॥साहस्रं मानसः प्रोक्तः सगर्भस्तु शताधिकः॥२९॥प्राणायामसमायुक्त
स्सगर्भो जप उच्यते ॥ आद्यंतयोरगर्भोऽपि प्राणायामः प्रशस्यते ॥ ३० ॥ चत्वारिंशत्समावृत्तीः प्राणानायम्य संस्मरेत् ॥ मंत्रं मंत्रार्थविद्धीमान
शक्तः शक्तितो जपेत्॥३१॥पंचकं त्रिकमेकं वा प्राणायामं समाचरेत्॥अगर्भं वा सगर्भं वा सगर्भस्तत्र शस्यते॥३२॥सगर्भादपि साहस्रं सध्यानो
जप उच्यते ॥ एषु पंचविधेष्वेकः कर्तव्यः शक्तितो जपः ॥ ३३ ॥ अंगुल्या जपसंख्यानमेकमेवमुदाहृतम् ॥ रेखयाष्टगुणं विद्यात्पुत्रजीवैः

दशाधिकम् ॥ ३४ ॥ शतं स्याच्छंखमणिभिः प्रवालैस्तु सहस्रकम् ॥ स्फाटिकैर्दशसाहस्रं मौक्तिकैर्लक्षमुच्यते ॥ ३५ ॥ पद्माक्षैर्दशलक्षन्तु सौवर्णैः
कोटिरुच्यते॥कुशग्रंथ्या च रुद्राक्षैरनंतगुणितं भवेत्॥३६॥त्रिंशदक्षैः कृता माला धनदा जपकर्मणि॥सप्तविंशतिसंख्यातैरक्षैः पुष्टिप्रदा भवेत्॥३७॥
पंचविंशतिसंख्यातैः कृता मुक्तिं प्रयच्छति ॥ अक्षैस्तु पंचदशभिरभिचारफलप्रदा ॥ ३८ ॥ अंगुष्ठं मोक्षदं विद्यात्तर्जनीं शत्रुनाशिनीम्॥मध्यमां
धनदां शांतिं करोत्येषा ह्यनामिका ॥ ३९॥अष्टोत्तरशतं माला तत्र स्यादुत्तमोत्तमा॥शतसंख्योत्तमा माला पंचाशद्भिस्तु मध्यमा ॥ ४० ॥ पंचः
पंचाशदक्षैस्तु ह्यच्छ्रेष्ठा हि प्रकीर्तिता ॥ इत्येवं मालया कुर्याज्जपं कस्मै न दर्शयेत् ॥ ४१ ॥ कनिष्ठा क्षरणी प्रोक्ता जपकर्मणि
शोभना ॥ अंगुष्ठेन जपेज्जप्यमन्यैरंगुलिभिस्सह ॥ ४२ ॥ अंगुष्ठेन विना जप्यं कृतं तदफलं यतः ॥ गृहे जपं समं विद्याद्गोष्ठे
शतगुणं विदुः ॥ ४३ ॥ पुण्यारण्ये तथारामे सहस्रगुणमुच्यते ॥ अयुतं पर्वते पुण्ये नद्यां लक्षमुदाहृतम् ॥ ४४ ॥ कोटि
देवालये प्राहुरनन्तं मम सन्निधौ ॥ सूर्यस्याग्नेर्गुरोरिंदोर्दीपस्य च जलस्य च ॥ ४५ ॥ विप्राणां च गवां चैव सन्निधौ शस्यते जपः ॥
तत्पूर्वाभिमुखं वश्यं दक्षिणं चाभिचारिकम् ॥ ४६ ॥ पश्चिमं धनदं विद्यादौत्तरं शांतिदं भवेत् ॥ सूर्याग्निविप्रदेवानां गुरूणामपि सन्निधौ ॥४७॥
अन्येषां च प्रसक्तानां मन्त्रं न विमुखो जपेत् ॥ उष्णीषी कंचुकी नग्नो मुक्तकेशो गलावृतः ॥ ४८ ॥ अपवित्रकरोऽशुद्धो विलपन्
जपेत्कचित् ॥ क्रोधं मदं क्षुतं त्रीणि निष्ठीवनविजृंभणे ॥ ४९ ॥ दर्शनं च श्वनीचानां वर्जयेज्जपकर्मणि ॥ आचामेत्संभवे तेषां स्मरेद्वा मां त्वया
सह ॥ ५० ॥ ज्योतींषि च प्रपश्येद्वा कुर्याद्वा प्राणसंयमम् ॥ अनासनः शयानो वा गच्छन्नुत्थित एव वा ॥५१॥ रथ्यायामशिवे स्थाने न जपे
त्तिमिरान्तरे॥प्रसार्य्य न जपेत्पादौ कुक्कुटासन एव वा ॥५२॥ यानशय्याधिरूढो वा चिंताव्याकुलितोऽथवा ॥ शक्तश्चेत्सर्वमेवैतदशक्तः शक्तितो
जपेत् ॥ ५३ ॥ किमत्र बहुनोक्तेन समासेन वचः शृणु ॥ सदाचारो जपञ्छुद्धं ध्यायन्भद्रं समश्नुते ॥ ५४॥ आचारः परमो धर्म आचारः परमं
धनम् ॥ आचारः परमा विद्या आचारः परमा गतिः ॥ ५५ ॥ आचारहीनः पुरुषो लोके भवति निंदितः ॥ परत्र च सुखी न स्यात्तस्मादाचारवा ॥ १९६
न्भवेत्॥५६॥यस्य यद्विहितं कर्म वेदे शास्त्रे च वैदिकैः ॥ तस्य तेन समाचारः सदाचारो न चेतरः ॥५७॥ सद्भिराचरितत्वाच्च सदाचारः स उच्यते
सदाचारस्य तस्याहुरास्तिक्यं मूलकारणम् ॥ ५८॥ आस्तिकश्चेत्प्रमादाद्यैः सदाचारादविच्युतः ॥न दुष्यति नरो नित्यं तस्मादास्तिकतां व्रजेत्॥
॥ ५९ ॥यथेहास्ति सुखं दुःखं सुकृतैर्दुष्कृतैरपि ॥ तथा परत्र चास्तीति मतिरास्तिक्यमुच्यते ॥६० ॥ रहस्यमन्यद्वक्ष्यामि गोपनीयमिदं प्रिये॥

न वाच्यं यस्य कस्यापि नास्तिकस्याथवा पशोः ॥ ६१ ॥ सदाचारविहीनस्य पतितस्यान्त्यजस्य च ॥ पंचाक्षरात्परं नास्ति [illegible]
॥ ६२ ॥ गन्धतारत्ति[illegible] वापि स्वेच्छया कर्म कुर्वतः ॥ अशुचेर्वा शुचेर्वापि मन्त्रोऽयं न च निष्फलः ॥६३॥ अनाचारवतां [illegible]
नाम् ॥ अनादिष्टोऽपि गुरुणा मन्त्रोऽयं न च निष्फलः ॥ ६४ ॥ अन्त्यजस्यापि मूर्खस्य मूढस्य पतितस्य च ॥ [illegible]
नीचस्य मंत्रोऽयं न च निष्फलः ॥ ६५ ॥ सर्व्वावस्थां गतस्यापि मयि भक्तिमतः परम् ॥ सिध्यत्येव न संदेहो नापरस्य तु [illegible]
चित् ॥ ६६ ॥ न लग्नतिथिनक्षत्रवारयोगादयः प्रिये ॥ अस्यात्यंतमवेक्ष्याः स्युर्नैष सुप्तस्सदोदितः ॥ ६७ ॥ न कदाचिन्न कस्यापि [illegible]
रेष महामनुः ॥ सुसिद्धो वापि सिद्धो वा साध्यो वापि भविष्यति ॥ ६८ ॥ सिद्धेन गुरुणादिष्टस्सुसिद्ध इति कथ्यते ॥ [illegible]
नापि वा [illegible]सिद्धसाध्यस्तु केवलः ॥ ६९ ॥ असाधितस्साधितो वा सिध्यत्येव न संशयः ॥ श्रद्धातिशययुक्तस्य मयि [illegible]
री ॥ ७० ॥ तस्मान्मंत्रान्तरांस्त्यक्त्वा सापायानधिकारतः ॥ आश्रयेत्परमां विद्यां साक्षात्पंचाक्षरीं बुधः ॥७१॥ मंत्रान्तरेषु सिद्धेषु मंत्र [illegible]
सिध्यति॥सिद्धे त्वस्मिन्महामंत्रे ते च सिद्धा भवंत्युत ॥७२॥ यथा देवेष्वलब्धोऽस्मि लब्धेष्वपि महेश्वरि॥ मयि लब्धे तु ते लब्धा मंत्रे[illegible]
विधिः॥७३॥ये दोषास्सर्वमन्त्राणां न तेऽस्मिन् संभवंत्यपि॥अस्य मंत्रस्य जात्यादीननपेक्ष्य प्रवर्तनात्॥७४॥तथापि नैव क्षुद्रेषु फलेषु प्रतिषो[illegible]
[illegible] विनियुंजीत तस्मादेष महाबलः ॥७५॥ उपमन्युरुवाच ॥ एवं साक्षान्महादेव्यै महादेवेन शूलिना ॥ हिताय जगतामुक्तः पञ्चाक्षरविधिर्यथा
॥ ७६ ॥ य इदं कीर्त्तयेद्भक्त्या शृणुयाद्वा समाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमां गतिम् ॥ ७७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां
वायवीयसंहितायामुत्तरभागे पंचाक्षरमहिमवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ भगवन्मंत्रमाहात्म्यं भवता कथितं प्रभो ॥
तत्प्रयोगविधानं च साक्षाच्छ्रुतिसमं यथा ॥ १ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि शिवसंस्कारमुत्तमम् ॥ मंत्रसंग्रहणे किंचित्सूचितम् [illegible]
विस्तृतम् ॥ २ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि सर्वपापविशोधनम् ॥ संस्कारं परमं पुण्यं शिवेन परिभाषितम् ॥ ३ ॥ सम्यक् कृत
धिकारः स्यात्पूजादिषु नरो यतः ॥ संस्कारः कथ्यते तेन षडध्वपरिशोधनम् ॥ ४ ॥ दीयते येन विज्ञानं क्षीयते पाशबंधनम् ॥ तस्मात्सं
स्कार एवायं दीक्षेत्यपि च कथ्यते ॥ ५ ॥ शांभवी चैव शाक्ती च मांत्री चैव शिवागमे ॥ दीक्षोपदिश्यते त्रेधा शिवेन परमात्मना ॥ ६ ॥

१ [illegible] ।

गुरोरवलोकमात्रेण स्पर्शात्संभाषणादपि ॥ सद्यस्संज्ञा भवेज्जंतोः पाशोपक्षयकारिणी ॥ ७ ॥ सा दीक्षा शांभवी प्रोक्ता सा पुनर्भिद्यते द्विधा ॥ तीव्रा तीव्रतरा चेति पाशोपक्षय भेद ः ॥ ८ ॥ यया स्यान्निर्वृतिः सद्यस्सैव तीव्रतरा मता ॥ तीव्रा तु जीवतोऽत्यंतं पुंसः पापविशोधिका॥९॥शाक्ती ज्ञान वती दीक्षा शिष्यदेहं प्रविश्य तु ॥ गुरुणा योगमार्गेण क्रियते ज्ञानचक्षुषा ॥ १० ॥ मांत्री क्रियावती दीक्षा कुंडमंडलपूर्विका ॥ मंदमंदतरो द्देशात्कर्तव्या गुरुणा बहिः ॥ ११ ॥ शक्तिपातानुसारेण शिष्योऽनुग्रहमर्हति ॥ शैवधर्मानुसारस्य तन्मूलत्वात्समासतः ॥ १२ ॥ यत्र शक्तिर्न पतिता तत्र शुद्धिर्न जायते ॥ न विद्या न शिवाचारो न मुक्तिर्न च सिद्धयः ॥ १३ ॥ तस्माल्लिंगानि संवीक्ष्य शक्ति पातस्य भूयसः ॥ ज्ञानेन क्रियया वाथ गुरुःशिष्यं विशोधयेत् ॥ १४ ॥ योऽन्यथा कुरुते मोहात्स विनश्यति दुर्मतिः ॥ तस्मात्सर्व प्रकारेण गुरुः शिष्यं परीक्षयेत् ॥ १५ ॥ लक्षणं शक्तिपातस्य प्रबोधानंदसंभवः ॥ सा यस्मात्परमा शक्तिः प्रबोधानंदरूपिणी ॥ ॥ १६ ॥ आनंदबोधयोर्लिंगमंतःकरणविक्रियाः ॥ यथा स्यात्कंपरोमांचस्वरनेत्रांगविक्रियाः ॥ १७ ॥ शिष्योऽपि लक्षणैरेभिः कुर्याद्गुरुपरीक्षणम् ॥ तत्संपर्कैः शिवाचार्यादौ संगतैर्वाथ तद्गतैः ॥ १८ ॥ शिष्यस्तु शिक्षणीयत्वाद्गुरोर्गौरवकारणात् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गुरोर्गौरवमाचरेत्॥१९॥ यो गुरुस्स शिवः प्रोक्तो यः शिवः स गुरुः स्मृतः ॥ गुरुर्वा शिव एवाथ विद्याकारेण संस्थितः ॥२०॥ यथा शिवस्तथा विद्या यथा विद्या तथा गुरुः॥ शिवविद्यागुरूणां च पूजया सदृशं फलम्॥२१॥सर्वदेवात्मकश्चासौ सर्वमन्त्रमयो गुरुः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तस्याज्ञां शिरसा वहेत् ॥२२॥ श्रेयोऽर्थी यदि गुर्वाज्ञां मनसापि न लंघयेत ॥ गुर्वाज्ञापालको यस्माज्ज्ञानसंपत्तिमश्नुते ॥ २३ ॥ गच्छंस्तिष्ठन्स्वपन्भुंज न्नान्यत्कर्म समाचरेत् ॥ समक्षं यदि कुर्वीत सर्वं चानुज्ञया गुरोः ॥ २४ ॥ गुरोर्गृहे समक्षं वा न यथेष्टासनो भवेत् ॥ गुरुर्देवो यतः साक्षात्तद्गृहं देवमंदिरम् ॥ २५ ॥ पापिनां च यथा संगात्तत्पापात्पतितो भवेत् ॥ यथेह वह्निसंपर्कान्मलं त्यजति कांचनम् ॥ २६ ॥ तथैव गुरुसंपर्कात्पापं त्यजति मानवः ॥ यथा वह्निसमीपस्थो घृतकुंभो विलीयते ॥ २७ ॥ तथा पापं विलीयेत ह्याचार्यस्य समीपतः ॥ यथा प्रज्वलितो वह्निः शुष्कमार्द्रं च निर्दहेत् ॥ २८ ॥ तथायमपि संतुष्टो गुरुः पापं क्षणाद्दहेत् ॥ मनसा कर्मणा वाचा गुरोः क्रोधं न कारयेत् ॥ २९ ॥ तस्य क्रोधेन दह्यंते ह्यायुःश्रीज्ञानसत्क्रियाः ॥ तत्क्रोधकारिणो ये स्युस्तेषां यज्ञाश्च निष्फलाः ॥ ३० ॥ यमाश्च नियमाश्चैव नात्र कार्या विचारणा ॥ गुरोर्विरुद्धं यद्वाक्यं न वदेज्जातुचिन्नरः॥ ३१॥ वदेद्यदि महामोहाद्रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ मनसा कर्मणा वाचा गुरुमुद्दिश्य यत्नतः॥३२॥

34

॥ १९७ ॥

[illegible] शिष्याचारमाचरेत् ॥ गुरोर्हितं प्रियं कुर्यादादिष्टो वा न वा सदा ॥ ३३ ॥ असमक्षं समक्षं वा तस्य कार्यं समाचरेत् ॥
[illegible] नित्यमुक्तमानसः ॥ ३४ ॥ गुरुप्रियकरः शिष्यः शैवधर्मांस्ततोऽर्हति ॥ गुरुश्चेद्गुणवान्प्राज्ञः परमानंदभासकः ॥ ३५ ॥ तत्त्व
[illegible] मुक्तिदो न तु चापरः ॥ संवित्संजननं तत्त्वं परमानंदसंभवम् ॥ ३६ ॥ तत्तत्त्वं विदितं येन स एवानंददर्शकः ॥ न पुनर्नाममात्रेण संविदा
[illegible] ॥ ३७ ॥ अन्योन्यं तारयेन्नौका किं शिला तारयेच्छिलाम् ॥ एतस्य नाममात्रेण मुक्तिर्वै नाममात्रिका ॥ ३८ ॥ यैः पुनर्विदितं तत्त्वं ते
[illegible]पि ॥ तत्त्वहीने कुतो बोधः कुतो ह्यात्मपरिग्रहः ॥ ३९ ॥ परिग्रहविनिर्मुक्तः पशुरित्यभिधीयते ॥ पशुभिः प्रेरितश्चापि पशुत्वं नातिवर्तते
॥ ४० ॥ तस्मात्तत्त्वविदेवेह मुक्तो मोचक इष्यते ॥ सर्वलक्षणसंयुक्तः सर्वशास्त्रविदप्ययम् ॥ ४१ ॥ सर्वोपायविधिज्ञोऽपि तत्त्वहीनस्तु निष्फलः ॥
[illegible]नुभवपर्यंता बुद्धिरस्य स्वे प्रवर्तते ॥ ४२ ॥ तस्यावलोकनाद्येश्च परानन्दोऽभिजायते ॥ तस्मादस्यैव संपर्कात्प्रबोधानंदसंभवः ॥ ४३ ॥
[illegible] तमेव शुश्रूषयाश्रयं मतिमान्नरः ॥ स शिष्यैर्विनयाचारचतुरैरुचितो गुरुः ॥ ४४ ॥ यावद्विज्ञायते तावत्सेवनीयो मुमुक्षुभिः ॥
[illegible] तस्मिन्स्थिरा भक्तिर्यावत्तत्त्वं समाश्रयेत् ॥ ४५ ॥ न तु तत्त्वं त्यजेज्जातु नोपेक्षेत कथंचन ॥ यत्रानंदः प्रबोधो वा नाल्पमप्युपलभ्यते ॥ ४६ ॥
वत्सरादपि शिष्येण सोऽन्यं गुरुमुपाश्रयेत् ॥ गुरुमन्यं प्रपन्नेऽपि नावमन्येत पौर्विकम् ॥ गुरोर्भ्रातॄंस्तथा पुत्रान्बोधकान्प्रेरकानपि ॥ ४७ ॥ तत्रादावुपसं
[illegible] ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ गुरुमाराधयेत् प्राज्ञं शुभगं प्रियदर्शनम् ॥ ४८ ॥ सर्वाभयप्रदातारं करुणाक्रांतमानसम् ॥ तोषयेत्तं प्रयत्नेन मनसा
कर्मणा गिरा ॥ ४९ ॥ तावदाराधयेच्छिष्यः प्रसन्नोऽसौ भवेद्यथा ॥ तस्मिन् प्रसन्ने शिष्यस्य सद्यः पापक्षयो भवेत् ॥ ५० ॥ तस्माद्धनानि रत्नानि
क्षेत्राणि च गृहाणि च ॥ भूषणानि च वासांसि यानशय्यासनानि च ॥ ५१ ॥ एतानि गुरवे दद्याद्भक्त्या वित्तानुसारतः ॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत यदी
च्छेत्परमां गतिम् ॥ ५२ ॥ स एव जनको माता भर्ता बंधुर्धनं सुखम् ॥ सखा मित्रं च यत्तस्मात्सर्वं तस्मै निवेदयेत् ॥ ५३ ॥ निवेद्य पश्चात्स्वा
त्मानं सान्वयं सपरिग्रहम् ॥ समर्प्य सोदकं तस्मै नित्यं तद्वशगो भवेत् ॥ ५४ ॥ यदा शिवाय स्वात्मानं दत्तवान् देशिकात्मने ॥ तदा शैवो भवेद्देही
न ततोऽस्ति पुनर्भवः ॥ ५५ ॥ गुरुश्च स्वाश्रितं शिष्यं वर्षमेकं परीक्षयेत् ॥ ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं द्विवर्षं च त्रिवर्षकम् ॥ ५६ ॥ प्राणद्रव्यप्रदानाद्यै
रादेशैश्च समासमैः ॥ उत्तमांश्चाधमे कृत्वा नीचाननुत्तमकर्मणि ॥ ५७ ॥ आक्रुष्टास्ताडिता वापि ये विषादं न यान्त्यपि ॥ ते योग्याः संयताः शुद्धाः
शिवसंस्कारकर्मणि ॥ ५८ ॥ अहिंसका दयावंतो नित्यमुद्युक्तचेतसः ॥ अमानिनो बुद्धिमंतस्त्यक्तस्पर्द्धाः प्रियंवदाः ॥ ५९ ॥ ऋजवो मृदवः स्वच्छा

[illegible] शौचाचारसमायुक्ताः शिवभक्ता द्विजातयः॥६०॥एवं वृत्तसमोपेता वाङ्मनःकायकर्मभिः॥ [illegible]
शास्त्रेषु निश्चयः ॥ ६१ ॥ नाधिकारः स्वतो नार्य्याः शिवसंस्कारकर्मणि ॥ नियोगाद्भर्तुरस्त्येव भक्तियुक्ता यदीश्वरे ॥ ६२ ॥ तथैव [illegible]
पुत्रादेरभ्यनुज्ञया ॥ अधिकारो भवत्येव कन्यायाः पितुराज्ञया ॥ शूद्राणां मर्त्यजातीनां पतितानां विशेषतः॥६३॥तथा संकरजातीनां [illegible]
विधीयते॥तेऽप्यकृत्रिमभावाश्चेच्छिवे परमकारणे॥६४॥पादोदकप्रदानाद्यैः कुर्युः पापविशोधनम्॥अत्रानुलोमजाता ये युक्ता एव द्विजातिषु॥६५॥
[illegible]म्ब्वविशुद्धणादि कुर्यान्मातृकुलोचितम् ॥ या तु कन्या स्वपित्राद्यैश्शिवधर्मे नियोजिता ॥६६॥ सा भक्ताय प्रदातव्या नापराय विरोधिने॥
दत्ता चेत्प्रतिकूलाय प्रमादाद्बोधयेत्पतिम् ॥६७ ॥ अशक्ता तं परित्यज्य मनसा धर्ममाचरेत् ॥ यथा मुनिवरं त्यक्त्वा पतिमत्रिं पतिव्रता ॥६८॥
[illegible]ऽभवत्पूर्वं तपसाराध्य शंकरम् ॥ यथा नारायणं देवं तपसाराध्य पांडवाः ॥ ६९ ॥ पतीँल्लब्धवती धर्मे गुरुभिर्न नियोजिता ॥ अस्वातं
[illegible]कृतो दोषो नैवास्ति परमार्थतः ॥ ७० ॥ शिवधर्मे नियुक्तायाश्शिवशासनगौरवात् ॥बहुनात्र किमुक्तेन योऽपि कोऽपि शिवाश्रयः ॥ ७१ ॥ सं
स्कार्यो गुर्वधीनश्चेत्संस्क्रिया न प्रभिद्यते ॥ गुरोरालोकनादेव स्पर्शात्संभाषणादपि ॥ ७२॥ यस्य संजायते प्रज्ञा तस्य नास्ति पराजयः ॥ मनसा
[illegible] संस्कारः क्रियते योगवर्त्मना ॥ ७३ ॥ स नेह कथितो गुह्यो गुरुवक्त्रैकगोचरः ॥ क्रियावानन्यस्तु संस्कारः कुंडमंडपपूर्वकः ॥ स वक्ष्यते
समासेन तस्य शक्यो न विस्तरः॥ ७४॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे दीक्षाविधाने गुरुमाहात्म्यं नाम पंचदशोऽ
ध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ पुण्येऽहनि शुचौ देशे बहुदोषविवर्जिते ॥ देशिकः प्रथमं कुर्यात्संस्कारं समयाह्वयम् ॥ १ ॥ परीक्ष्य
भूमिं विधिवद्गंधवर्णरसादिभिः ॥ शिल्पिशास्त्रोक्तमार्गेण मंडपं तत्र कल्पयेत् ॥ २ ॥ कृत्वा वेदिं च तन्मध्ये कुंडानि परिकल्पयेत् ॥ [illegible]
[illegible] दिक्षु तत्रेशान्यां पुनः क्रमात् ॥ ३ ॥ प्रधानकुंडं कुर्वीत यद्वा पश्चिमभागतः ॥ प्रधानमेकमेवाथ कृत्वा शोभां प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥ वितान
[illegible]विधाभिरनेकशः ॥ वेदिमध्ये ततः कुर्यान्मंडलं शुभलक्षणम् ॥ ५ ॥ रक्तहेमादिभिश्चूर्णैरीश्वरावाहनोचितम् ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ६ ॥ एकहस्तं द्विहस्तं वा सिते वा रक्तमेव वा ॥ एकहस्तस्य पद्मस्य कर्णिकाष्टांगुला मता ॥ ७ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] त्रिगुणं कर्णिकादिकम् ॥ ८ ॥ कृत्वा शोभोपशोभाढ्यमैशान्यां तस्य [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] ॥ तत्र [illegible] शिवकुंभं प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥ [illegible]

33

[illegible]मयं तु वा ॥ गंधपुष्पाक्षताद्यैश्च कुशदूर्वांकुरार्चितम् ॥ ११ ॥ सितसूत्रावृतं कंठे नवरत्नशुभान्वितम् ॥ [illegible]
[illegible] ॥ १२ ॥ भृंगारं वर्धनीं चापि शंखं च चक्रमेव वा ॥ किंच स्रुवादिकं सर्वं पञ्चगव्यमथापि वा ॥ १३ ॥ [illegible]
[illegible]मोभिरस्त्रराजस्य वर्धिनीम् ॥ १४ ॥ मंडलस्य ततः प्राच्यां मंत्रकुंभे च पूर्ववत् ॥ कृत्वा विधिवदीशस्य [illegible]
[illegible] ॥ १६ ॥ अथार्णवस्य तीरे वा नद्यां गोष्ठेऽपि वा गिरौ ॥ देवागारे ह्रदे वापि देशेऽन्यस्मिन्मनोहरे ॥ १५ ॥ [illegible]
सर्वं विना वा मंडपादिकम् ॥ मंडलं पूर्ववत्कृत्वा स्थंडिलं च विभावसोः ॥ १७ ॥ प्रविश्य पूजाभवनं [illegible] ॥
सर्वमंगलसंयुक्तः समाचरितनैत्यकः ॥ १८ ॥ महापूजां महेशस्य कृत्वा मण्डलमध्यतः ॥ शिवकुंभे तथा पुनः [illegible]
पूजयेत् ॥ १९ ॥ पश्चिमाभिमुखं ध्यात्वा यज्ञरक्षकमीश्वरम् ॥ अभ्यर्चेद्वर्धनीं वामसमीशस्य दक्षिणे ॥ २० ॥ [illegible]
[illegible]विन्यस्य मन्त्रं मंत्रविशारदः ॥ कृत्वा मुद्रादिकं सर्वं मंत्रयागं समाचरेत् ॥ २१ ॥ ततश्शिवानले होमं कुर्याद्देशिकसत्तमः ॥
प्रधानकुंडे परितो जुहुयुश्चापरे द्विजाः ॥ २२ ॥ आचार्यात्पादमर्द्धं वा होमस्तेषां विधीयते ॥ प्रधानकुंडे पश्चाच्च जुहुयाद्देशिकोत्तमः ॥ २३ ॥
[illegible]परे कुर्युः स्तोत्रं मंगलवाचनम् ॥ जपं च विधिवच्चान्ये शिवभक्तिपरायणाः ॥ २४ ॥ नृत्यं गीतं च वाद्यं च मंगलान्यपराणि च ॥
पूजनं च सदस्यानां कृत्वा सम्यग्विधानतः ॥२५॥ पुण्याहं कारयित्वाऽथ पुनः संपूज्य शंकरम् ॥ प्रार्थयेद्देशिको देवं शिष्यानुग्रहकाम्यया ॥२६॥
प्रसीद देव देवेश देहमाविश्य मामकम् ॥ विमोचयन विश्वेश घृणया च घृणानिधे ॥२७॥ अथ चैवं करोमीति लब्धानुज्ञस्तु देशिकः ॥ आनीयोपोषितं
शिष्यं हविष्याशिनमेव वा ॥२८॥ एकाशनं वा विरतं स्नातं प्रातः कृतक्रियम् ॥ जपंतं प्रणवं देवं ध्यायंतं कृतमंगलम् ॥२९॥ द्वारस्य पश्चिमस्याथ मंडले
दक्षिणस्य वा ॥ दर्भासने समासीनं विधायोदङ्मुखं शिशुम् ॥३०॥ स्वयं प्राग्वदनस्तिष्ठन्नूर्द्ध्वकायं कृतांजलिम् ॥ संप्रोक्ष्य प्रोक्षणीतोयैर्मूर्द्धन्यस्त्रेण मुद्रया ॥
॥३१॥ पुष्पक्षेपेण संताड्य बध्नीयाल्लोचनं गुरुः ॥ दुकूलार्द्धेन वस्त्रेण मंत्रितेन नवेन च ॥३२॥ ततः प्रवेशयेच्छिष्यं गुरुर्द्वारेण मंगलम् ॥ सोऽपि तेने
रितः शंभोराचरेत्त्रिः प्रदक्षिणाम् ॥३३॥ ततस्सुवर्णसंमिश्रं दत्त्वा पुष्पांजलिं प्रभोः ॥ प्राङ्मुखश्चोदङ्मुखो वा प्रणमेद्दंडवत्क्षितौ ॥३४॥ ततस्संप्रोक्ष्य
मूलेन शिरस्यस्त्रेण पूर्ववत् ॥ संताड्य देशिकस्तस्य मोचयेन्नेत्रबंधनम् ॥३५॥ स दृष्ट्वा मंडलं भूयः प्रणमेत्साञ्जलिः प्रभुम् ॥ अथासीनं शिवाचार्यो
मंडलस्य तु दक्षिणे ॥३६॥ उपवेश्यात्मनस्सव्ये शिष्यं दर्भासने गुरुः ॥ आराध्य च महादेवं शिवहस्तं प्रविन्यसेत् ॥३७॥ शिवतेजोमयं पाणिं शिव

[illegible]दीरयेत् ॥ शिवाभिमानसंपन्नो न्यसेच्छिष्यस्य मस्तके॥ ३८ ॥सर्वांगालंभनं चैव कुर्यात्तेनैव देशिकः॥शिष्योऽपि प्रणमेद्भूमौ देशिकाकृतिमी-
श्वरम् ॥ ३९ ॥ ततश्शिवानले देवं समभ्यर्च्य यथाविधि॥हुताहुतित्रयं शिष्यमुपवेश्य यथा पुरा॥४०॥दर्भाग्रैः संस्पृशास्तं च [illegible]
विशेत् ॥ नमस्कृत्य महादेवं नाडीसंधानमाचरेत् ॥ ४१ ॥ शिवशास्त्रोक्तमार्गेण कृत्वा प्राणस्य निर्गमम्॥शिष्यदेहप्रवेशं च स्मृत्वा मंत्रांस्तु [illegible]
त् ॥ ४२ ॥ संतर्पणाय मूलस्य तेनैवाहुतयो दश ॥ देयास्तिस्रस्तथांगानामंगैरेव यथाक्रमम् ॥ ४३ ॥ ततः पूर्णाहुतिं दत्त्वा प्रायश्चित्ताय देशिकः॥
पुनर्दशाहुतीः कुर्यान्मूलमंत्रेण मंत्रवित् ॥ ४४ ॥ पुनः संपूज्य देवेशं सम्यगाचम्य देशिकः ॥ हुत्वा चैव यथान्यायं स्वजात्या वैश्यमुद्धरेत् ॥
॥ ४५ ॥ तस्यैवं जनयेत्क्षात्रमुद्धारं च ततः पुनः ॥ कृत्वा तथैव विप्रत्वं जनयेदस्य देशिकः ॥ ४६॥ राजन्यं चैवमुद्धृत्य कृत्वा विप्रं पुनस्तयोः ॥
रुद्रत्वं जनयेद्विप्रे रुद्रनाम्नैव साधयेत् ॥ ४७ ॥ प्रोक्षणं ताडनं कृत्वा शिशोस्स्वात्मानमात्मनि ॥ शिवात्मकमनुस्मृत्य स्फुरंतं विस्फु-
लिंगवत् ॥ ४८ ॥ नाड्या यथोक्तया वायुं रेचयेन्मन्त्रतो गुरुः ॥ निर्गम्य प्रविशेन्नाड्या शिष्यस्य हृदयं तथा ॥ ४९ ॥ प्रविश्य तस्य चैतन्यं
नीलबिन्दुनिभं स्मरन् ॥ स्वतेजसापास्तमलं ज्वलंतमनुचिंतयेत् ॥ ५० ॥ तमादाय तया नाड्या मंत्री संहारमुद्रया ॥ पूरकेण निवेश्यैनमेकी-
भावार्थमात्मनः ॥ ५१ ॥ कुंभकेन तथा नाड्या रेचकेन यथा पुरा ॥ तस्मादादाय शिष्यस्य हृदये तन्निवेशयेत् ॥ ५२ ॥ तमालभ्य शिवाज्ञां च
तस्मै दत्त्वोपवीतकम् ॥ हुत्वाऽऽहुतित्रयं पश्चाद्दद्यात्पूर्णाहुतिं ततः ॥ ५३ ॥ देवस्य दक्षिणे शिष्यमुपवेश्य वरासने ॥ कुशपुष्पपरिस्तीर्णे बद्धांजलि-
रुदङ्मुखम् ॥ ५४ ॥ स्वस्तिकासनमारूढं विधाय प्राङ्मुखः स्वयम् ॥ वरासनस्थितो मंत्रैर्महामंगलनिःस्वनैः ॥ ५५ ॥ समादाय घटं पूर्णं पूर्णमेव
प्रसादितम् ॥ ध्यायमानः शिवं शिष्यमभिषिंचेत देशिकः ॥ ५६ ॥ अथापनुद्य स्नानांबु परिधाय सितांबरम् ॥ आचान्तोऽलंकृतश्शिष्यः प्रां-
जलिर्मंडपं व्रजेत् ॥ ५७ ॥ उपवेश्य यथापूर्वं तं गुरुर्दर्भविष्टरे ॥ संपूज्य मंडले देवं करन्यासं समाचरेत् ॥ ५८ ॥ ततस्तु भस्मना देवं ध्यायन्म-
नसि देशिकः ॥ समालभेत पाणिभ्यां शिशुं शिवमुदीरयेत् ॥ ५९ ॥ अथ तस्य शिवाचार्यो [illegible]नादिकम् ॥ सकलीकरणं कृत्वा [illegible]
[illegible]मेना ॥ ६० ॥ ततः शिवासनं ध्यात्वा शिष्यमूर्द्धनि देशिकः ॥ तत्रावाह्य यथान्यायमर्चयेन्मनसा शिवम् ॥ ६१ ॥ प्रार्थयेत्प्रांजलि[illegible]
[illegible] स्थितो भव ॥ इति विज्ञाप्य तं शंभोस्तेजसा भासुरं स्मरेत् ॥ ६२ ॥ संपूज्याथ शिवं शैवीमाज्ञां प्राप्य शिवात्मिकाम् ॥ [illegible]
[illegible]मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ६३ ॥ स तु बद्धांजलिः श्रुत्वा मन्त्रं तद्गतमानसः ॥ शनैस्तं व्याहरेच्छिष्यश्शिवाज्ञापरस्य [illegible] ॥ ६४ ॥ ततः [illegible]

व संविश्य मन्त्रं मन्त्रविचक्षणः ॥ उच्चारयित्वा च सुखं तस्मै मंगलमादिशेत् ॥६५॥ ततस्समासान्मन्त्रार्थं वाच्यवाचकयोगतः ॥ समादिश्य यां
रूपं योगमासनमादिशेत् ॥६६॥ अथ गुर्वाज्ञया शिष्यः शिवाग्निगुरुसन्निधौ ॥ भक्त्यैवमभिसंधाय दीक्षावाक्यमुदीरयेत् ॥ ६७ ॥ वरं प्राणपरि-
त्यागश्छेदनं शिरसोऽपि वा ॥ न त्वनभ्यर्च्य भुंजीय भगवन्तं त्रिलोचनम् ॥६८॥ स एव दद्यान्नियतो यावन्मोहविपर्ययः ॥ तावदाराधयेदेवं तद्दीक्षि-
तत्परायणः ॥६९॥ ततः स समयो नाम भविष्यति शिवाश्रमे ॥ लब्धाधिकारो गुर्वाज्ञापालकस्तद्वशो भवेत् ॥७०॥ अतः परं न्यस्तकरो भस्मरुद्रा-
क्षधस्ततः ॥ दद्याच्छिष्याय मूलेन रुद्राक्षं चाभिमंत्रितम् ॥७१॥ प्रतिमा वापि देवस्य गूढदेहमथापि वा ॥ पूजाहोमजपध्यानसाधनानि च संभवे ॥७२॥
सोऽपि शिष्यः शिवाचार्याल्लब्धानि बहुमानतः ॥ आददीताज्ञया तस्य देशिकस्य न चान्यथा ॥७३॥ आचार्याद्दातमखिलं शिरस्याधाय भक्तितः ॥
रक्षयेत्पूजयेच्छंभुं मठे वा गृह एव वा ॥७४॥ अतः परं शिवाचारमादिशेदस्य देशिकः ॥ भक्तिश्रद्धानुसारेण प्रज्ञायाश्चानुसारतः ॥ ७५ ॥ यदुक्तं
यत्समाम्नातं यच्चैवान्यत्प्रकीर्तितम् ॥ शिवाचार्येण समये तत्सर्वं शिरसा वहेत् ॥७६॥ शिवागमस्य ग्रहणं वाचनं श्रवणं तथा ॥ देशिकादेशतः कुर्या-
त्स्वेच्छातो न चान्यतः ॥७७॥ इति संक्षेपतः प्रोक्तः संस्कारः समयाह्वयः ॥ साक्षाच्छिवपुरप्राप्तौ नृणां परमसाधनम् ॥७८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिष्यसंस्कारवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ अतः परं समावेक्ष्य गुरुः शिष्यस्य
योग्यताम् ॥ षडध्वशुद्धिं कुर्वीत सर्वबंधविमुक्तये ॥ १ ॥ कला तत्त्वं च भुवनं वर्णं पदमतः परम् ॥ मंत्रश्चेति समासेन षडध्वा परिपठ्यते
॥ २ ॥ निवृत्त्याद्याः कलाः पंच कलाध्वा कथ्यते बुधैः ॥ व्याप्ताः कलाभिरितरे त्वध्वानः पंच पंचभिः ॥ ३ ॥ शिवतत्त्वादिभूम्यं-
तं तत्त्वाध्वा समुदाहृतः ॥ षड्विंशत्संख्ययोपेतः शुद्धाशुद्धोभयात्मकः ॥ ४ ॥ आधारादुन्मनांतश्च भुवनाध्वा प्रकीर्तितः ॥ विना भेदोपभेदाभ्यां
षष्टिसंख्यासमन्वितः ॥ ५ ॥ पंचाशद्रुद्ररूपास्तु वर्णा वर्णाध्वसंज्ञिताः ॥ अनेकभेदसंपन्नः पदाध्वा समुदाहृतः ॥ ६ ॥ सर्वोपमंत्रैर्मंत्राध्वा
व्याप्तः परमविद्यया ॥ यथा शिवो न तत्त्वेषु गण्यते तत्त्वनायकः ॥७॥ मंत्राध्वनि न गण्येत तथासौ मंत्रनायकः ॥ कलाध्वनो व्यापकत्वं व्याप्यत्वं
चेतराध्वनाम् ॥ ८ ॥ न वेत्ति तत्त्वतो यस्य नैवार्हत्यध्वशोधनम् ॥ षड्विधस्याध्वनो रूपं न येन विदितं भवेत् ॥ ९ ॥ व्याप्यव्यापकता
तेन ज्ञातुमेव न शक्यते ॥ तस्मादध्वस्वरूपं च व्याप्यव्यापकतां तथा ॥ १० ॥ यथावदवगम्यैव कुर्यादध्वविशोधनम् ॥ कुंडमंडलपर्यंतं तत्र
कृत्वा यथा पुरा ॥ ११ ॥ द्विहस्तमानं कुर्वीत प्राच्यां कलशमंडलम् ॥ ततः स्नातश्शिवाचार्यः सशिष्यः कृतनैत्यकः ॥ १२ ॥ प्रविश्य मंडलं

रामो पूर्वा पूर्ववदापयेत् ॥ तत्राढकावरैस्सिद्धं तंडुलैः पायसं प्रभोः ॥ १३ ॥ अर्द्धं निवेद्य होमाय शेषं [illegible] ॥ [illegible]
मंडले वर्णिमंडिते ॥ १४ ॥ स्थापयेत्पंचकलशान्दिक्षु मध्ये च देशिकः ॥ तेषु [illegible] मूलार्णैर्बिन्दुनादसमन्वितैः ॥ १५ ॥ [illegible]
कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ईशानं मध्यमे कुंभे पुरुषं पुरतः स्थिते ॥ १६ ॥ अघोरं दक्षिणे वामे वामं सद्यं च पश्चिमे ॥ रक्षां [illegible]
बद्ध्वा कुंभाभिमंत्रणम् ॥ १७ ॥ कृत्वा शिवानले होमं प्रारभेत यथा पुरा ॥ यदर्द्धं पायसं पूर्वं होमार्थं परिकल्पितम् ॥ १८ ॥ हुत्वा [illegible]
तच्छेषं भोक्तुं समुपकल्पयेत् ॥ तर्पणांतं च मंत्राणां कृत्वा कर्म यथा पुरा ॥ १९ ॥ हुत्वा पूर्णाहुतिं तेषां ततः कुर्यात्प्रदीपनम् ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २० ॥ स्वाहांतं दीपने प्राहुरंगानि च यथाक्रमम् ॥ तेषामाहुतयस्तिस्रो देया दीपनकर्मणि ॥ २१ ॥
हुंकारं ततो मूलं फडंतकम् ॥ [illegible]
मंत्रैरेकैकशस्तैस्तु विचिन्त्या दीप्तमूर्तयः ॥ त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य द्विजकन्याकृतं सितम् ॥ २२ ॥ सूत्रं सूत्रेण संमंत्र्य शिखाग्रे बंधयेच्छिरोः ॥
चरणांगुष्ठपर्य्यंतमूर्द्ध्वकायस्य तिष्ठतः ॥ २३ ॥ लंबयित्वा तु तत्सूत्रं सुषुम्णां तत्र योजयेत् ॥ चैतन्यं समुपादाय मूलमंत्रेण मंत्रवित्
॥ २४ ॥ हुत्वाहुतित्रयं तस्यास्सान्निध्यमुपकल्पयेत् ॥ हृदि संताड्य शिष्यस्य पुष्पक्षेपेण पूर्ववत् ॥ २५ ॥ चैतन्यं समुपादाय [illegible]
ते निवेश्य च ॥ सूत्रं सूत्रेण संयोज्य संरक्ष्यास्त्रेण वर्मणा ॥ २६ ॥ अवगुंठ्याथ तत्सूत्रं शिष्यदेहं विभावयेत् ॥ मलत्रयमयं पाशं भोगभोग्यत्वलक्षणम्
॥ २७ ॥ विषयेन्द्रियदेहादिजनकं तस्य भावयेत् ॥ व्योमादिभूतरूपिण्यः शांत्यतीतादयः कलाः ॥ २८ ॥ सूत्रे [illegible] पूजयेत् [illegible]
युतैः ॥ अथवा बीजभूतैस्तत्कृत्वा पूर्वोदितं क्रमात् ॥ २९ ॥ ततो [illegible] व्याप्तिं समवलोकयेत् ॥ [illegible] हुत्वा संदी[illegible]
[illegible]कलाः ॥ ३० ॥ शिष्यं शिरसि संताड्य सूत्रं देहे यथाक्रमम् ॥ शांत्यतीतपदे सूत्रं [illegible] ॥ ३१ ॥ एवं कृत्वा [illegible] शांत्यतीत[illegible]
क्रमात् ॥ हुत्वाहुतित्रयं पश्चान्मण्डले च शिवं यजेत् ॥ ३२ ॥ देवस्य दक्षिणे शिष्यमुपवेश्योत्तराननम् ॥ प्रथमे मंडले [illegible]
॥ ३३ ॥ शिष्यस्तद्गुरुणा दत्तं सत्कृत्य शिवपूर्वकम् ॥ भुक्त्वा पश्चाद्विराचम्य शिवमंत्रमुदीरयेत् ॥ ३४ ॥ अपरे मंडले [illegible]
सोऽपि [illegible] पीत्वा द्विराचम्य शिवं स्मरेत् ॥ ३५ ॥ तृतीये मंडले शिष्यमुपवेश्य यथा पुरा ॥ [illegible]
[illegible] प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ वाचं नियम्य चासीनशिष्योदंतान्विशोधयेत् ॥ ३७ ॥ [illegible]
[illegible] प्रांजलिः शिवमंडलम् ॥ ३८ ॥ त्यक्तं [illegible] हस्ते गुरुणा यदि ॥ [illegible] ॥ ३९ ॥

त्वाशाशुभे तस्मिन्गुरुस्तद्दोषशांतये ॥ शतमर्द्धं तदर्द्धं वा जुहुयान्मूलमंत्रतः॥४०॥ततः शिष्यं समाचम्य [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
भावे तं शिष्यमधिवासयेत् ॥ ४१ ॥ अहतास्तरणास्तीर्णे स दर्भशयने शुचिः ॥ मंत्रितेऽन्यः शिवं ध्यात्वा स्वपीत [illegible] निशि ॥४२॥ शिखा
यां बद्धसूत्रस्य शिखया तच्छिखां गुरुः ॥ आबध्याहतवस्त्रेण तमाच्छाद्य च वर्मणा ॥ ४३ ॥ रेखात्रयं च परितो भस्मना [illegible]
कृत्वा [illegible] दिगीशानां बलिं हरेत् ॥ ४४ ॥ शिष्योऽपि परतोऽनश्नन्कृत्वैवमधिवासनम् ॥ प्रबुद्धोत्थाय [illegible] स्वप्नं गुरवे
निवेदयेत् ॥ ४५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवदीक्षाविधानवर्णनं नाम [illegible] ॥ १६ ॥
॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ ततः स्नानादिकं सर्वं समाप्याचार्यचोदितः ॥ गच्छेद्बद्धांजलिर्ध्यायन्शिवमण्डपार्श्वतः ॥ १ ॥ अथ पूर्वं दिने
सर्वं कृत्वा पूर्वदिने यथा ॥ नेत्रबंधनपर्य्यंतं दर्शयेन्मण्डलं गुरुः ॥ २ ॥बद्धनेत्रेण शिष्येण पुष्पावकिरणे कृते ॥ यत्रापतंति पुष्पाणि तस्य नाम
स्य संदिशेत् ॥ ३ ॥ तं चोपनीय निर्माल्यमंडलेऽस्मिन्यथा पुरा ॥ पूजयेद्देवमीशानं जुहुयाच्च शिवानले ॥४॥ शिष्येण यदि दुःस्वप्नो दृष्टस्तद्दोष
शांतये ॥ शतमर्द्धं तदर्द्धं वा हुजुयान्मूलविद्यया ॥ ५ ॥ ततः सूत्रं शिखाबद्धं लंबयित्वा यथा पुरा ॥ आधारपूजाप्रभृति [illegible]
॥ ६ ॥ वागीश्वरीपूजनांतं कुर्याद्धोमपुरस्सरम् ॥ अथ प्रणम्य वागीशां विवृत्तेर्व्यापिकां सतीम् ॥ ७ ॥ मण्डले देवमभ्यर्च्य हुत्वा [illegible]॥
प्रापयेच्च शिशोः प्राप्तिं युगपत्सर्वयोनिषु ॥८॥ सूत्रदेहेऽथ शिष्यस्य ताडनप्रोक्षणादिकम् ॥ कृत्वात्मानं समादाय द्वादशांते निवेश्य च ॥९॥ ततोऽ
प्यादाय मूलेन मुद्रया शास्त्रदृष्ट्या ॥ योजयेन्मनसाचार्यो युगपत्सर्वयोनिषु ॥ १० ॥ देवानां जातयश्चाष्टौ तिरश्चां पञ्च जातयः ॥ जात्यैकया
च मानुष्या योनयश्च चतुर्दश ॥ ११ ॥ तासु सर्वासु युगपत्प्रवेशाय शिशोर्द्धिया ॥ वागीशान्यां यथान्यायं शिष्यात्मानं निवेशयेत् ॥१२॥ गर्भ
निष्पत्तये देवं संपूज्य प्रणिपत्य च ॥ हुत्वा चैव यथान्यायं निष्पन्नं तदनुस्मरेत्॥१३॥ निष्पन्नस्यैवमुत्पत्तिमनुवृत्तिं च कर्मणा ॥ आर्जवं भोगनि
ष्पत्तिः कुर्यात्प्रीतिं परां तथा ॥ १४ ॥ निष्कृत्यर्थं च जात्यायुर्भोगसंस्कारसिद्धये ॥ हुत्वाहुतित्रयं देवं प्रार्थयेद्देशिकोत्तमः ॥१५॥ भोक्तृत्वविषया
संगमलं तत्कायशोधनम्॥ कृत्वैवमेव शिष्यस्य छिंद्यात्पाशत्रयं ततः ॥ १६ ॥ निष्कृत्यापरिबद्धस्य पाशस्यात्यंतभेदतः ॥ कृत्वा शिष्यस्य चैतन्यं
स्वच्छं मन्येत केवलम्॥१७॥हुत्वा पूर्णाहुतिं वह्नौ ब्रह्माणं पूजयेत्ततः ॥ हुत्वाहुतित्रयं तस्मै शिवाज्ञामनुसंदिशेत्॥१८॥पितामह त्वया नास्य यातुः

१ त्याजयित्वेति शेषः ।

शेषं परं पदम् ॥ प्रतिबंधो विधातव्यः शैवाज्ञेषा गरीयसी॥१९॥इत्यादिश्य तमभ्यर्च्य विसृज्य च विधानतः ॥ समभ्यर्च्य महादेवं जुहुयादाहुति
त्रयम् ॥२०॥ निवृत्त्या शुद्धमुद्धृत्य शिष्यात्मानं यथा पुरा ॥ निवेश्यात्मनि सूत्रे च वागीशं पूजयेत्ततः ॥ २१ ॥ हुत्वाहुतित्रयं तस्मै प्रणम्य च
विसृज्य ताम् ॥ कुर्यान्निवृत्तः संधानं प्रतिष्ठां कलया सह ॥२२॥ संधाने युगपत्पूजां कृत्वा हुत्वाहुतित्रयम् ॥ शिष्यात्मनः प्रतिष्ठायां प्रवेशं तस्य
भावयेत् ॥ २३ ॥ ततः प्रतिष्ठामावाह्य कृत्वाशेषं पुरोदितम् ॥ तद्व्याप्तिं व्यापिकां तस्य वागीशानीं च भावयेत् ॥ २४ ॥ पूर्णेंदुमंडलप्रख्यां कृत्वा
शेषं च पूर्ववत् ॥ विष्णवे संविशेदाज्ञां शिवस्य परमात्मनः ॥ २५ ॥ विष्णोर्विसर्जनाद्यं च कृत्वा शेषं च विद्यया ॥ प्रतिष्ठामनुसंधाय तस्यां
चापि यथा पुरा ॥ २६ ॥ कृत्वानुचिन्त्य तद्व्याप्तिं वागीशां च यथाक्रमम् ॥ दीप्ताग्नौ पूर्णहोमान्तं कृत्वा शेषं च पूर्ववत् ॥ २७ ॥ नीलरुद्रमुप
स्थाप्य तस्मै पूजादिकं तथा ॥ कृत्वा कर्म शिवाज्ञां च दद्यात्पूर्वोक्तवर्त्मना ॥२८॥ ततस्तमपि चोद्वास्य कृत्वा तस्याथ शांतये ॥ विद्याकलां सम
धाय तद्व्याप्तिं चावलोकयेत् ॥ २९ ॥ स्वात्मनो व्यापिकां तद्वद्वागीशीं च यथा पुरा ॥ बालार्कसदृशाकारां भासयंतीं दिशो दश ॥ ३० ॥ ततः
शेषं कथापूर्वं कृत्वादेवं महेश्वरम् ॥ आवाह्याराध्य हुत्वास्मै शिवाज्ञां मनसा दिशेत् ॥ ३१ ॥ महेश्वरं तथोत्सृज्य कृत्वान्यां च कलामिमाम् ॥
शांत्यतीतां कलां नीत्वा तद्व्याप्तिमवलोकयेत् ॥३२॥ स्वात्मनो व्यापिकां तद्वद्वागीशां च विचिंतयेत् ॥ नभोमंडलसंकाशां पूर्णांतं चापि पूर्ववत्
॥ ३३ ॥ कृत्वा शेषविधानेन समभ्यर्च्य सदाशिवम् ॥ तस्मै समादिशेदाज्ञां शंभोरमितकर्मणः ॥३४॥ तत्रापि च यथापूर्वं शिवं शिरसि पूर्ववत्॥
समभ्यर्च्य च वागीशं प्रणम्य च विसर्जयेत् ॥ ३५ ॥ ततश्शिवेन सम्प्रोक्ष्य शिष्यं शिरसि पूर्ववत् ॥ विलयं शांत्यतीतायाः शक्तितत्त्वेऽथ
चिंतयेत् ॥ ३६ ॥ षडध्वनः परे पारे सर्वाध्वव्यापिनीं पराम् ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशां शैवीं शक्तिं च चिंतयेत् ॥३७॥ तदग्रे शिष्यमानीय शुद्धस्फ
टिकनिर्मलम् ॥ प्रक्षाल्य कर्त्तरीं पश्चाच्छिवशास्त्रोक्तमार्गतः ॥ ३८ ॥ कुर्यात्तस्य शिखाच्छेदं सह सूत्रेण देशिकः ॥ ततस्तां गोमये न्यस्य शिवाग्नौ
जुहुयाच्छिखाम् ॥ ३९ ॥ वौषडंतेन मूलेन पुनः प्रक्षाल्य कर्तरीम् ॥ हस्ते शिष्यस्य चैतन्यं तद्देहे विनिवर्तयेत् ॥४०॥ ततः स्नातं समाचांतं
कृतस्वस्त्ययनं शिशुम् ॥ प्रवेश्य मंडलाभ्यासं प्रणिपत्य च दंडवत् ॥ ४१ ॥ पूजां कृत्वा यथान्यायं क्रियावैकल्यशुद्धये ॥ वाचकेनैव मंत्रेण
जुहुयादाहुतित्रयम् ॥ ४२ ॥ उपांशूच्चारयोगेन जुहुयादाहुतित्रयम् ॥ पुनस्संपूज्य देवेशं मन्त्रवैकल्यशुद्धये॥४३॥ मानसोच्चारयोगेन जुहुयादाहुतित्र
यम्॥तत्र शंभुं समाराध्य मंडलस्थं सहांबया॥हुत्वाहुतित्रयं पश्चात्प्रार्थयेत्प्रांजलिर्गुरुः॥४४॥भगवंस्त्वत्प्रसादेन शुद्धिरस्य षडध्वनः॥कृता तस्मात्परं

धाम गमयेनं तत्त्वान्ययम्॥४५॥इति विज्ञाप्य देवाय नाडीसंधानपूर्वकम्॥पूर्णांतं पूर्ववत्कृत्वा ततो भूतानि शोधयेत्॥४६॥स्थिरास्थिरे ततः शुद्धे शी
तोष्णे च ततः पदे ॥ ध्यायेद्व्याप्त्यै कृताकारे भूतशोधनकर्मणि ॥४७॥भूतानां ग्रंथिविच्छेदं कृत्वा त्यक्त्वा सहाधिपैः ॥ भूतानि स्थितियोगेन यो जये
त्परमे शिवे ॥ ४८ ॥ विशोध्यास्य तनुं दग्ध्वा प्लावयित्वा सुधाकणैः ॥ स्थाप्यात्मानं ततः कुर्याद्विशुद्धाध्वमयं वपुः ॥४९॥ तत्रादौ शान्त्यतीतां
तु व्यापिकां स्वाध्वनः कलाम्॥शुद्धामेव शिशोर्मूर्ध्नि न्यसेच्छान्तिमुखे तथा ॥५०॥विद्यां गलादिनाभ्यंतं प्रतिष्ठां तदधः क्रमात् ॥ आन्वंतं तदधो
न्यस्येन्निवृत्तिं चानुचिंतयेत् ॥५१॥ स्ववीजैस्सूत्रमंत्रं च न्यस्यांगैस्तं शिवात्मकम् ॥ बुद्ध्वा तं हृदयांभोजे देवमावाह्य पूजयेत् ॥ ५२ ॥ आशास्य
नित्यसांनिध्यं शिवस्वात्म्यं शिशो गुरुः ॥ शिवतेजोमयस्यास्य शिशोरापादयेद्गुणान् ॥ ५३ ॥ अणिमादीन्प्रसीदेति प्रदद्यादाहुतित्रयम् ॥ तथैव
तु गुणानेव पुनरस्योपपादयेत् ॥ ५४ ॥ सर्वज्ञतां तथा तृप्तिं बोधं चाद्यन्तवर्जितम् ॥ अलुप्तशक्तिं स्वातंत्र्यमनंतां शक्तिमेव च ॥५५॥ ततो देवमनु
ज्ञाप्य सद्यादिकलशैस्तु तम् ॥ अभिषिंचेत देवेशं ध्यायन्हृदि यथाक्रमम् ॥ ५६ ॥ अथोपवेश्य तं शिष्यं शिवमभ्यर्च्य पूर्ववत् ॥ लब्धानुज्ञः
शिवाच्छैवीं विद्यामस्मै समादिशेत् ॥५७॥ ओङ्कारपूर्विकां तत्र संपुटान्तु नमोऽन्तगाम्॥शिवशक्तियुतां चैव शक्तिविद्यां च तादृशीम् ॥५८॥ ऋषिं
छन्दश्च देवं च शिवतां शिवयोस्तथा ॥ पूजां सावरणां शम्भोरासनानि च सन्दिशेत् ॥५९॥ पुनः सम्पूज्य देवेशं यन्मया समनुष्ठितम् ॥ सुकृतं
कुरु तत्सर्वमिति विज्ञापयेच्छिवम् ॥६० ॥ सहशिष्यो गुरुर्देवं दण्डवत्क्षितिमंडले ॥ प्रणम्योद्वासयेत्तस्मान्मंडलात्पावकादपि ॥ ६१ ॥ ततः सद
सिकाः सर्वे पूज्याः पूजार्हकाः क्रमात्॥६२॥सेव्या वित्तानुसारेण सदस्याश्च सहर्त्विजः॥वित्तशाठ्यं न कुर्वीत यदीच्छेच्छ्रेयमात्मनः ॥६३॥ इति श्री
शिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे षडध्वशुद्ध्यादिकथनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि
साधकं नाम नामतः ॥ संस्कारमन्त्रमाहात्म्यं कथने सूचितं मया ॥१॥संपूज्य मंडले देवं स्थाप्य कुंभे च पूर्ववत् ॥ हुत्वा शिष्यमनुष्णीषं प्रापये
द्दिव मंडले ॥ २ ॥ पूर्णांतं पूर्ववत्कृत्वा हुत्वाहुतिशतं तथा ॥ संतर्प्य मूलमंत्रेण कलशैर्देशिकोत्तमः ॥ ३ ॥ सन्दीप्य च यथापूर्वं कृत्वा पूर्वोदितं
क्रमात्॥अभिषिच्य यथापूर्वं प्रदद्यान्मंत्रमुत्तमम्॥४॥तत्र विद्योपदेशांतं कृत्वा विस्तरशः क्रमात् ॥ पुष्पाम्बुना शिशोः पाणौ विद्यां शैवीं समर्पयेत
॥५॥तत्रैहिकामुष्मिकयोः सर्वसिद्धिफलप्रदः॥भवत्येव महामंत्रः प्रसादात्परमेष्ठिनः॥६॥इत्युक्त्वा देवमभ्यर्च्य लब्धानुज्ञः शिवाद्गुरुः॥साधनं शिवयोगं
च साधकाय समादिशेत् ॥७॥ तच्छ्रुत्वा गुरुसंदेशं क्रमशो मंत्रसाधकः ॥ पुरतो विनियोगस्य मंत्रसाधनमाचरेत् ॥८॥ साधनं मूलमंत्रस्य पुरश्चरण

सुखवतः । सुखमभीप्सिताद्विनियोगात्स्वकर्मणः ॥ ९ ॥ नात्यन्तं करणीयन्तु मुमुक्षोर्मन्त्रसाधनम् ॥ [illegible] ॥
॥ १० ॥ शुभेऽहनि शुभे देशे काले वा दोषवर्जिते ॥ शुक्लदन्तनखः स्नातः कृतपूर्वाह्णिकक्रियः ॥११॥ अलंकृत्य यथा लब्धैर्गन्धपुष्पादिभिः [illegible] ॥
सोष्णीषः सोत्तरासंगः सर्वशुक्लसमाहितः ॥ १२ ॥ देवालये गृहेऽन्यस्मिन्देशे वा सुमनोहरे ॥ सुखेनाभ्यस्तपूर्वेण त्वासनेन सुखासनः ॥ १३ ॥
तनुं कृत्वात्मनः शैवीं शिवशास्त्रोक्तवर्त्मना ॥ संपूज्य देवदेवेशं नकुलीश्वरमीश्वरम् ॥ १४ ॥ निवेद्य पायसं तस्मै समाप्याराधनं क्रमात् ॥ [illegible]
त्य च तं देवं प्राप्तानुज्ञश्च तन्मुखात् ॥ १५ ॥ कोटिवारं तदर्द्धं वा तदर्द्धं वा जपेच्छिवम् ॥ लक्षविंशतिकं वापि दशलक्षमथापि वा ॥१६॥ तत[illegible]
पायसाक्षारलवणैकमिताशनः ॥ अहिंसकः क्षमी शांतो दांतश्चैव सदा भवेत् ॥ १७ ॥ अलाभे पायसस्याथ फलमूलादिकानि वा ॥ विहितानि
शिवेनैव विशिष्टान्युत्तरोत्तरम् ॥ १८ ॥ चरुं भक्ष्यमथो सक्तुकणान्यावकमेव च ॥ शाकं पयो दधि घृतं मूलं फलमथोदकम् ॥१९॥ अभिमंत्र्य च
मन्त्रेण भक्ष्यभोज्यादिकानि च ॥ साधनेऽस्मिन्विशेषेण नित्यं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २० ॥ मन्त्राष्टशतपूतेन जलेन शुचिना व्रती ॥ स्नायान्नदीनदो
त्थेन प्रोक्षयेद्वाथ शक्तितः ॥२१॥ तर्पयेच्च तथा नित्यं जुहुयाच्च शिवानले ॥ सप्तभिः पंचभिर्द्रव्यैस्त्रिभिर्वाथ घृतेन वा ॥२२॥ इत्थं भक्त्या शिवं
शैवो यः साधयति साधकः ॥ तस्येहामुत्र दुष्प्रापं न किंचिदपि विद्यते ॥२३॥ अथवाऽहरहर्मंत्रं जपेदेकाग्रमानसः ॥ अनश्नन्नेव [illegible] विना मन्त्रस्य
साधनम् ॥ २४ ॥ न तस्य दुर्लभं किंचिन्न तस्यास्त्यशुभं क्वचित् ॥ इह विद्यां श्रियं सौख्यं लब्ध्वा मुक्तिं च विंदति ॥२५॥ साधने विनियोगे
च नित्ये नैमित्तिके तथा ॥ जपेज्जलैर्भस्मना च स्नात्वा मंत्रेण च क्रमात् ॥२६॥ शुचिर्बद्धशिखः सूत्री सपवित्रकरस्तथा ॥ धृतत्रिपुण्ड्ररुद्राक्षो विद्यां
पंचाक्षरीं जपेत् ॥ २७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे साधकसंस्कारमन्त्रमाहात्म्यं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥
॥ उपमन्युरुवाच ॥ अथैवं संस्कृतं शिष्यं कृतपाशुपतव्रतम् ॥ आचार्यत्वेऽभिषिंचेत तद्योग्यत्वेन चान्यथा ॥ १ ॥ मण्डले पूर्ववत्कृत्वा संपूज्य
परमेश्वरम् ॥ स्थापयेत्पंचकलशान्दिक्षु मध्ये च पूर्ववत् ॥२॥ निवृत्तिं पुरतो न्यस्य प्रतिष्ठां पश्चिमे घटे ॥ विद्यां दक्षिणतः शांतिमुत्तरे मध्यतः परां
॥३॥ कृत्वा रक्षादिकं तत्र बद्ध्वा मुद्रां च धैनवीम् ॥ अभिमंत्र्य घटान्हुत्वा पूर्णांतं च यथा पुरा ॥४॥ [illegible] मण्डले शिष्यमुष्णीषं च वेदिकः ॥ [illegible]
[illegible] तु मंत्राणां कुर्यात्पूर्णावसानकम् ॥५॥ ततः संपूज्य देवेशमनुज्ञाप्य च पूर्ववत् ॥ अभिषेकाय तं शिष्यमासनं समधिरोपयेत् ॥६॥ [illegible]
[illegible] त्वा तत्तनुं बद्ध्वा शिवं शिष्यं समर्पयेत् ॥७॥ ततो निवृत्तिकुंभादि [illegible] क्रमात् ॥ [illegible] शिष्य [illegible]

शिवहस्तं समर्प्याथ शिशोः शिरसि देशिकः ॥ शिवभावसमापन्नः शिवाचार्यं तमादिशेत् ॥९॥ अथालंकृत्य तं देवमाराध्य शिवमण्डले ॥ शतम
ष्टोत्तरं हुत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं ततः ॥ १० ॥ पुनः सम्पूज्य देवेशं प्रणम्य भुवि दंडवत् ॥ शिरस्यंजलिमाधाय शिवं विज्ञापयेद्गुरुः ॥ ११ ॥ भगवंस्त्व
त्प्रसादेन देशिकोऽयं मया कृतः ॥ अनुगृह्य त्वया देव दिव्याज्ञास्मै प्रदीयताम् ॥१२॥ एवं विज्ञाप्य शिष्येण सह भूयः प्रणम्य च ॥ शिवं शिवा
गमं दिव्यं पूजयेच्छिववद्गुरुः ॥१३॥ पुनः शिवमनुज्ञाप्य शिवज्ञानस्य पुस्तकम् ॥ उभाभ्यामथ पाणिभ्यां दद्याच्छिष्याय देशिकः ॥ १४ ॥ स
तांमूर्ध्नि समाधाय विद्यां विद्यासनोपरि ॥ अधिरोप्य यथान्यायमभिवंद्य समर्चयेत्॥१५॥ अथ तस्मै गुरुर्दद्याद्राजोपकरणान्यपि ॥ आचार्यपद
वीं प्राप्तो राज्यं चापि यतोऽर्हति॥१६॥अथानुशासनं कुर्यात्पूर्वैराचरितं यथा ॥ यथा च शिवशास्त्रोक्तं यथा लोकेषु पूज्यते॥१७॥ शिष्यान्परीक्ष्य
यत्नेन शिवशास्त्रोक्तलक्षणैः ॥ संस्कृत्य च शिवज्ञानं तेभ्यो दद्याच्च देशिकः ॥ १८ ॥ एवं सर्वमनायासं शौचं क्षांतिं दयां तथा॥ अस्पृहामाप्यसूयां
च यत्नेन च विभावयेत् ॥१९॥ इत्थमादिश्य तं शिष्यं शिवमुद्वास्य मंडलात् ॥ शिवकुंभानलादींश्च सदस्यानपि पूजयेत्॥२०॥युगपद्वाथ संस्कारा
न्कुर्वीत सगणो गुरुः ॥ तत्र यत्र द्वयं वापि प्रयोगस्योपदिश्यते॥२१॥ तदादावेव कलशान्कल्पयेदध्वशुद्धिवत्॥कृत्वात् समयसंस्कारमभिषेकं विना
खिलम्॥२२॥समभ्यर्च्य शिवं भूयः कृत्वा चाध्वविशोधनम् ॥ तस्मिन्परिसमाप्ते तु पुनर्देवं प्रपूजयेत्॥२३॥हुत्वा मंत्रं तु संतर्प्य संदीप्याशास्य
चेश्वरम् ॥ समर्प्य मंत्रं शिष्यस्य पाणौ शेषं समापयेत्॥२४॥अथवा मंत्रसंस्कारमनुचिंत्याखिलं क्रमात्॥अध्वशुद्धिं गुरुः कुर्यादभिषेकावसानिकम्
॥२५॥तत्र यत्शान्त्यतीतादिकलासु विहितो विधिः ॥ स सर्वोऽपि विधातव्यस्तत्त्वत्रयविशोधने॥२६॥शिवविद्यात्मतत्त्वाख्यं तत्त्वत्रयमुदाहृतम्॥
शक्तौ शिवस्ततो विद्यातस्यास्त्वात्मा समुद्भवौ ॥२७॥ शिवेन शांत्यतीताध्वा व्याप्तस्तदपरः परः ॥ विद्यया परिशिष्टोऽध्वा ह्यात्मना निखिलः
क्रमात् ॥ २८ ॥ दुर्लभं शांभवं मत्वा मंत्रमूलं मनीषिणः ॥ शाक्तं शंसीत संस्कारं शिवशास्त्रार्थपारगाः ॥ २९ ॥ इति ते सर्वमाख्यातं संस्कारा
ख्यस्य कर्मणः ॥ चातुर्विध्यमिदं कृष्ण किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे विशेषादि
संस्कृतिर्नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ कृष्ण उवाच ॥भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि शिवाश्रमनिषेविणाम् ॥ शिवशास्त्रोदितं कर्म नित्यनैमित्तिकं तथा
॥ १ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ प्रातरुत्थाय शयनाद्ध्यात्वा देवं सहाम्बया ॥ विचार्य कार्यं निर्गच्छेद्गृहादभ्युदितेऽरुणे ॥२॥ अबाधे विजने देशे कुर्या
दावश्यकं ततः ॥कृत्वा शौचं विधानेन दंतधावनमाचरेत्॥३॥अलाभे दंतकाष्ठानामष्टम्यादिदिनेषु च॥अपां द्वादशगंडूषैः कुर्यादास्यविशोधनम्॥४॥

आचम्य विधिवत्पश्चाद्वारुणं स्नानमाचरेत् ॥ नद्यां वा देवखाते वा ह्रदे वाथ गृहेऽपि वा ॥ ५ ॥ स्नानद्रव्याणि तत्तीरे स्थापयित्वा परिर्मलम् ॥
व्यपोह्य मृदमालिप्य स्नात्वा गोमयमालिपेत्॥६॥स्नात्वा पुनः पुनर्वस्त्रं त्यक्त्वा वाथ विशोध्य च॥ सुस्नातो नृपवद्भूयः शुद्धं वासो वसीत च॥७॥
मलस्नानं सुगंधाद्यैः स्नानं दन्तविशोधनम्॥ न कुर्याद्ब्रह्मचारी च तपस्वी विधवा तथा॥८॥सोपवीतशिखां बद्ध्वा प्रविश्य च जलांतरम् ॥ अवगा
ह्य समाचांतो जले न्यस्येत्रिमंडलम् ॥ ९ ॥ सौम्ये मग्नः पुनर्मंत्रं जपेच्छक्त्या शिवं स्मरेत् ॥ उत्थायाचम्य तेनैव स्वात्मानमभिषेचयेत् ॥१०॥
गोशृंगेण सदर्भेण पालाशेन दलेन वा ॥ पाद्मेन वाथ पाणिभ्यां पंचकृत्वस्त्रिरेव वा॥११॥उद्यानादौ गृहे चैव वर्द्धन्या कलशेन वा॥अवगाहनकाले
त्स्नानं शिवेन वा॥ शिवचिंतापरं स्नानं युक्तस्यात्मीयमुच्यते॥१४॥ स्वसूत्रोक्तविधानेन मंत्राचमनपूर्वकम्॥ आचरेद्ब्रह्मयज्ञांतं कृत्वा देवादितर्पणम्
द्भिर्मंत्रितैरभिषेचयेत् ॥ १२ ॥ अथ चेद्वारुणं कर्तुमशक्तः शुद्धवाससा ॥ आर्द्रेण शोधयेद्देहमापादतलमस्तकम् ॥१३॥ आग्नेयं वाथवा मांत्रं कुर्या
॥ १५ ॥ मंडलस्थं महादेवं ध्यात्वाभ्यर्च्य यथाविधि ॥ दद्यादर्घ्यं ततस्तस्मै शिवायादित्यरूपिणे ॥ १६ ॥ अथवैतत्स्वसूत्रोक्तं कृत्वा हस्तो
विशोधयेत् ॥ करन्यासं ततः कृत्वा सकलीकृतविग्रहः ॥ १७ ॥ वामहस्तगतांभोभिर्गंधसिद्धार्थकान्वितैः ॥ कुशपुंजेन चाभ्युक्ष्य मूलमं
त्रसमन्वितैः ॥१८॥ आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैः शेषमाघ्राय वै जलम् ॥ वामनासापुटेनैव देवं संभावयेत्सितम् ॥१९॥ अघमादाय देहस्थं सव्यनासापु
टेन च ॥ कृष्णवर्णेन बाह्यस्थं भावयेच्च शिलागतम्॥२०॥तर्पयेदथ देवेभ्य ऋषिभ्यश्च विशेषतः॥भूतेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्यादर्घ्यं यथाविधि॥२१॥
रक्तचंदनतोयेन हस्तमात्रेण मंडलम्॥ सुवृत्तं कल्पयेद्भूमौ रक्तचूर्णाद्यलंकृतम् ॥ २२ ॥ तत्र संपूजयेद्भानुं स्वकीयावरणैः सह॥ स्वखोल्कायेति मंत्रेण
सांगतस्सुखसिद्धये ॥ २३ ॥ पुनश्च मंडलं कृत्वा तदंगैः परिपूज्य च ॥ तत्र स्थाप्य हेमपात्रं मागधप्रस्थसंमितम् ॥ पूरयेद्द्घृततोयेन रक्तचंदनयो
गिना॥२४॥रक्तपुष्पैस्तिलैश्चैव कुशाक्षतसमन्वितः॥२५॥दूर्वापामार्गद्रव्यैश्च केवलेन जलेन वा॥जानुभ्यां धरणीं गत्वा नत्वा देवं च मंडले॥२६॥
कृत्वा शिरसि तत्पात्रं दद्यादर्घ्यं शिवाय तत्॥अथवांजलिना तोयं सदर्भं मूलविद्यया॥२७॥उत्क्षिपेदम्बरस्थाय शिवायादित्यमूर्तये॥कृत्वा पुनः करन्यासं
करशोधनपूर्वकम्॥२८॥बुद्ध्वेशानादिसद्यांतं पंचब्रह्ममयं शिवम्॥गृहीत्वा भसितं मंत्रैर्विमृज्यांगानि संस्पृशेत् ॥२९॥ या दिनांते शिरोवक्त्रहृदुह्यपर
णान्क्रमात् ॥ ततो मूलेन सर्वांगमालभ्य वसनान्तरम् ॥३०॥परिधाय द्विराचम्य प्रोक्ष्यैकादशमन्त्रितैः ॥ जलैराच्छाद्य वासोऽन्यद्द्विराचम्य शिवं
स्मरेत्॥३१॥पुनर्न्यस्तकरो मंत्री त्रिपुंड्रं भस्मना लिखेत्॥अवक्रमायतं व्यक्तं ललाटे गन्धवारिणा॥३२॥वृत्तं वा चतुरस्रं वा बिन्दुमर्द्धेन्दुमेव वा॥

28

ललाटे यादृशं पुण्ड्रं लिखितं भस्मना पुनः ॥ ३३ ॥ तादृशं भुजयोर्मूर्ध्नि स्तनयोरंतरे लिखेत् ॥ सर्वांगोद्धूलनं चैव न समानं त्रिपुंड्रकैः ॥ ३४ ॥ तस्मात्त्रिपुण्ड्रमेवैकं लिखेदुद्धूलनं विना ॥ रुद्राक्षान्धारयेन्मूर्ध्नि कंठे श्रोत्रे करे तथा ॥ ३५ ॥ सुवर्णवर्णमच्छिन्नं शुभं नान्यैर्धृतं शुभम् ॥ विप्रादीनां क्रमाच्छ्रेष्ठं पीतं रक्तमथासितम् ॥ ३६ ॥ तदलाभे यथालाभं धारणीयमदूषितम् ॥ तत्रापि नोत्तरं नीचैर्धार्यं नीचमथोत्तरैः ॥ ३७ ॥ नाशुचिर्धारयेदक्षं सदा कालेषु धारयेत् ॥ इत्थं त्रिसंध्यमथवा द्विसंध्यं सकृदेव वा ॥ ३८ ॥ कृत्वा स्नानादिकं शक्त्या पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ पूजास्थानं समासाद्य बद्ध्वा रुचिरमासनम् ॥ ३९ ॥ ध्यायेद्देवं च देवीं च प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ श्वेतादीन्नकुलीशांतांस्तच्छिष्यान्प्रणमेद्गुरुम् ॥ ४० ॥ पुनर्देवं शिवं नत्वा ततो नामाष्टकं जपेत् ॥ शिवो महेश्वरश्चैव रुद्रो विष्णुः पितामहः ॥ ४१ ॥ संसारवैद्यस्सर्वज्ञः परमात्मेति चाष्टकम् ॥ अथवा शिवमेवैकं जपित्वैकादशाधिकम् ॥ ४२ ॥ जिह्वाग्रे तेजसो राशिं ध्यात्वा व्याध्यादिशांतये ॥ प्रक्षाल्य चरणौ कृत्वा करौ चंदनचर्चितौ ॥ प्रकुर्वीत करन्यासं करशोधनपूर्वकम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे नित्यनैमित्तिककर्मवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

उपमन्युरुवाच ॥ न्यासस्तु त्रिविधः प्रोक्तः स्थित्युत्पत्तिलयक्रमात् ॥ स्थितिन्यासो गृहस्थानामुत्पत्तिर्ब्रह्मचारिणाम् ॥ १ ॥ यतीनां संहृतिन्यासो वनस्थानां तथैव च ॥ स एव भर्तृहीनायाः कुटुंबिन्याः स्थितिर्भवेत् ॥ २ ॥ कन्यायाः पुनरुत्पत्तिं वक्ष्ये न्यासस्य लक्षणम् ॥ अंगुष्ठादिकनिष्ठांतं स्थितिन्यास उदाहृतः ॥ ३ ॥ दक्षिणांगुष्ठमारभ्य वामांगुष्ठान्तमेव च ॥ उत्पत्तिन्यास आख्यातो विपरीतस्तु संहृतिः ॥ ४ ॥ सबिंदुकान्नकारादीन्वर्णान्न्यस्येदनुक्रमात् ॥ अंगुलीषु शिवं न्यस्येत्तलयोरप्यनामयोः ॥ ५ ॥ अस्त्रन्यासं ततः कृत्वा दशदिक्ष्वस्त्रमंत्रतः ॥ निवृत्त्यादिकलाः पंच पंचभूतस्वरूपिणीः ॥ ६ ॥ पंचभूताधिपैस्सार्द्धं तत्तच्चिह्नसमन्विताः ॥ हृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रसमाश्रयाः ॥ तत्तद्बीजेन संग्रंथीस्तत्तद्बीजेषु भावयेत् ॥ ७ ॥ तासां विशोधनार्थाय विद्यां पंचाक्षरीं जपेत् ॥ निरुद्ध्य प्राणवायुं च गुणसंख्यानुसारतः ॥ ८ ॥ भूतग्रंथिं ततश्छित्वा दक्षिणेनास्त्रमुद्रया ॥ ९ ॥ नाड्याः सुषुम्णयात्मानं प्रेरितं प्राणवायुना ॥ निर्गतं ब्रह्मरंध्रेण यो जपेच्छिवतेजसा ॥ १० ॥ विशोष्य वायुना पश्चाद्देहं कालाग्निना दहेत् ॥ ततश्चोपरिभावेन कलास्संहृत्य वायुना ॥ ११ ॥ देहं संहृत्य वै दग्धं कलास्स्पृष्ट्वा सहाग्निना ॥ प्लावयित्वामृतैर्देहं यथास्थानं निवेशयेत् ॥ १२ ॥ अथ संहृत्य वै दग्धः कलासग विनैव तु ॥ अमृतप्लावनं कुर्याद्भस्मीभूतस्य वै ततः ॥ १३ ॥ ततो विद्यामये तस्मिन्देहे दीपशिखाकृतिम् ॥ शिवान्निर्गतमात्मानं ब्रह्मरंध्रेण योजयेत् ॥ १४ ॥ देहस्यान्तः प्रविष्टं तं ध्यात्वा हृदयपंकजे ॥

॥ १६ ॥
पुनश्चामृतवर्षेण सिंचेद्दिव्यामयं वपुः ॥ १५ ॥ ततः कुर्यात्करन्यासं करशोधनपूर्वकम् ॥ देहन्यासं ततः पश्चान्महत्या मुद्रया चरेत्
अंगन्यासं ततः कृत्वा शिवोक्तेन तु वर्त्मना ॥ वर्णन्यासं ततः कुर्याद्धस्तपादादिसंधिषु ॥ १७ ॥ षडंगानि ततो न्यस्य जातिषट्कयुतानि च ॥
दिग्बंधमाचरेत्पश्चादाग्नेयादि यथाक्रमम् ॥ १८ ॥ यद्वा मूर्द्धादिपंचांगं न्यासमेव समाचरेत् ॥ तथा षडंगन्यासं च भूतशुद्ध्यादिकं विना ॥ १९ ॥ एवं
समासरूपेण कृत्वा देहात्मशोधनम् ॥ शिवभावमुपागम्य पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ २० ॥ अथ यस्यास्त्यवसरो नास्ति वा मतिविभ्रमः ॥ स विस्ती
र्णेन कल्पेन न्यासकर्म समाचरेत् ॥ २१ ॥ तत्राद्यो मातृकान्यासो ब्रह्मन्यासस्ततः परः ॥ तृतीयः प्रणवन्यासो हंसन्यासस्तदुत्तरः ॥ २२ ॥
पंचमः कथ्यते सद्भिर्न्यासः पंचाक्षरात्मकः ॥ एतेष्वेकमनेकं वा कुर्यात्पूजादिकर्मसु ॥२३॥ अकारं मूर्ध्नि विन्यस्य आकारं च ललाटके ॥ इं ईं च नेत्र
योस्तद्वदुमूं श्रवणयोस्तथा ॥ २४ ॥ ऋं ॠं कपोलयोश्चैव लं ॡं नासापुटद्वये ॥ एमैमोष्ठद्वयोरोमौं दंतपंक्तिद्वयोः क्रमात् ॥ २५ ॥ अं जिह्वायामथो
तालुन्यः प्रयोज्यो यथाक्रमम् ॥ कवर्गं दक्षिणे हस्ते न्यसेत्पंचसु संधिषु ॥२६॥ चवर्गं च तथा वामहस्तसंधिषु विन्यसेत् ॥ टवर्गं च तवर्गं च पादयो
रुभयोरपि ॥ २७ ॥ पफौ तु पार्श्वयोः पृष्ठे नाभौ चापि बभौ ततः॥न्यसेन्मकारं हृदये त्वगादिषु यथाक्रमम् ॥२८॥ यकारादिसकारांतान्यसेत्सप्तसु
धातुषु॥हकारं हृदयस्यांतः क्षकारं भ्रूयुगांतरे॥२९॥एवं वर्णान्प्रविन्यस्य पंचाशद्रुद्रवर्त्मना॥अंगवक्त्रकलाभेदात्पंच ब्रह्माणि विन्यसेत्॥३०॥करन्यासाद्य
मपि तैः कृत्वा वाथ न वा क्रमात्॥शिरोवदनहृद्गुह्यपादेष्वेतानि कल्पयेत्॥३१॥ततश्चोर्द्ध्वादिवक्त्राणि पश्चिमांतानि कल्पयेत्॥ईशानस्य कलाः पञ्च पंच
स्वेतेषु च क्रमात्॥३२॥ततश्चतुर्षु वक्त्रेषु पुरुषस्य कला अपि॥ चतस्रः प्राणिघातव्याः पूर्वादिक्रमयोगतः॥३३॥हृत्कंठांसेषु नाभौ च कुक्षौ पृष्ठे च वक्षसि॥
अघोरस्य कलाश्चाष्टौ पादयोरपि हस्तयोः ॥ ३४ ॥ पश्चात्त्रयोदशकलाः पायुमेढ्रोरुजानुषु ॥ जंघास्फिक्कटिपार्श्वेषु वामदेवस्य भावयेत् ॥ ३५ ॥
घ्राणे शिरसि बाह्वोश्च कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ अष्टत्रिंशत्कलान्यासमेवं कृत्वानुपूर्वशः ॥ ३६ ॥ पश्चात्प्रणवविद्धीमान्प्रणवन्यासमाचरेत् ॥ बाहुद्वय
कूर्परयोस्तथा च मणिबन्धयोः ॥ ३७ ॥ पार्श्वोदरोरुजंघेषु पादयोः पृष्ठतस्तथा॥इत्थं प्रणवविन्यासं कृत्वा न्यासविचक्षणः ॥३८॥हंसन्यासं प्रकु
र्वीत शिवशास्त्रे यथोदितम् ॥ बीजं विभज्य हंसस्य नेत्रयोर्घ्राणयोरपि ॥ ३९ ॥ विभज्य बाहुनेत्रास्यललाटे घ्राणयोरपि ॥ कक्षयोः स्कन्धयोश्चैव
पार्श्वयोः स्तनयोस्तथा ॥४०॥ कटयोः पाण्योर्गुल्फयोश्च यद्वा पंचांगवर्त्मना ॥ हंसन्यासमिमं कृत्वा न्यसेत्पंचाक्षरीं ततः ॥४१ ॥ यथा पूर्वोक्त
मार्गेण शिवत्वं येन जायते ॥ नाशिवः शिवमभ्यस्येन्नाशिवः शिवमर्चयेत् ॥४२॥ नाशिवस्तु शिवं ध्यायेन्नाशिवः प्राप्नुयाच्छिवम् ॥ तस्माच्छैवीं तनुं

कृत्वा त्यक्त्वा च पशुभावनाम् ॥ ४३ ॥ शिवोऽहमिति संचिन्त्य शैवं कर्म समाचरेत् ॥ कर्मयज्ञस्तपोयज्ञो जपयज्ञस्तदुत्तरः ॥ ध्यानयज्ञो ज्ञान
यज्ञः पंच यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ ४४ ॥ कर्मयज्ञरताः केचित्तपोयज्ञरताः परे ॥ जपयज्ञरताश्चान्ये ध्यानयज्ञरतास्तथा ॥ ४५ ॥ ज्ञानयज्ञरताश्चान्ये
विशिष्टाश्चोत्तरोत्तरम् ॥ कर्मयज्ञो द्विधा प्रोक्तः कामाकामविभेदतः ॥ ४६ ॥ कामान्कामी ततो भुक्त्वा कामासक्तः पुनर्भवेत् ॥ अकामे रुद्रभवने
भोगान्भुक्त्वा ततश्च्युतः ॥ ४७ ॥ तपोयज्ञरतो भूत्वा जायते नात्र संशयः ॥ तपस्वी च पुनस्तस्मिन्भोगान् भुक्त्वा ततश्च्युतः ॥४८॥ जपध्यानरतो
भूत्वा जायते भुवि मानवः ॥ जपध्यानरतो मर्त्यस्तद्वैशिष्ट्यवशादिह ॥ ४९ ॥ ज्ञानं लब्ध्वाचिरादेव शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ तस्मान्मुक्तो शिवा
ज्ञतः कर्मयज्ञोऽपि देहिनाम् ॥ ५० ॥ अकामः कामसंयुक्तो बन्धायैव भविष्यति ॥ तस्मात्पञ्चसु यज्ञेषु ध्यानज्ञानपरो भवेत् ॥ ५१ ॥ ध्यानं
ज्ञानं च यस्यास्ति तीर्णस्तेन भवार्णवः ॥ हिंसादिदोषनिर्मुक्तो विशुद्धश्चित्तसाधनः ॥५२॥ ध्यानयज्ञः परस्तस्मादपवर्गफलप्रदः ॥ बहिःकर्मकरा यद्वत्
तीव्र फलभागिनः ॥ ५३ ॥ दृष्ट्वा नरेन्द्रभवने तद्वदत्रापि कर्मिणः ॥ ध्यानिनां हि वपुः सूक्ष्मं भवेत्प्रत्यक्षमैश्वरम् ॥ ५४ ॥ यथेह कर्मिणां स्थूलं
मृत्काष्ठाद्यैः प्रकल्पितम् ॥ ध्यानयज्ञरतास्तस्माद्देवान्पाषाणमृण्मयान् ॥ ५५ ॥ नात्यंतं प्रतिपद्यंते शिवयाथात्म्यवेदनात् ॥ आत्मस्थं यः शिवं
त्यक्त्वा बहिरभ्यर्चयेन्नरः ॥ ५६ ॥ हस्तस्थं फलमुत्सृज्य लिहेत्कूर्परमात्मनः ॥ ज्ञानाद्ध्यानं भवेद्ध्यानाज्ज्ञानं भूयः प्रवर्तते ॥ ५७ ॥ तदु
भाभ्यां भवेन्मुक्तिस्तस्माद्ध्यानरतो भवेत् ॥ द्वादशान्ते तथा मूर्ध्नि ललाटे भ्रूयुगान्तरे ॥५८॥ नासाग्रे वा तथास्ये वा कन्धरे हृदये तथा ॥ नाभौ वा शा
श्वतस्थाने श्रद्धाविद्धेन चेतसा ॥५९॥ बहिर्यागोपचारेण देवं देवीं च पूजयेत् ॥ अथवा पूजयेन्नित्यं लिंगे वा कृतकेऽपि वा ॥६०॥ वह्नौ वा स्थण्डिले
वाथ भक्त्या वित्तानुसारतः ॥ अथवांतर्बहिश्चैव पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ अतर्यागरतः पूजां बहिः कुर्वीत वा न वा ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवशास्त्रोक्तनित्यनैमित्तिककर्मवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ ज्ञयाख्यां पूजाविधा
नस्य प्रवक्ष्यामि समासतः ॥ शिवशास्त्रे शिवेनैव शिवायै कथितस्य तु ॥ १ ॥ अंगमभ्यंतरं यागमग्निकार्यावसानकम् ॥ विधाय वा न वा पश्चाद्बहिर्यागं
समाचरेत् ॥ २ ॥ तत्र द्रव्याणि मनसा कल्पयित्वा विशोध्य च ॥ ध्यात्वा विनायकं देवं पूजयित्वा विधानतः ॥३॥ दक्षिणे चोत्तरे चैव नंदीशं सुयशं
तथा ॥ आराध्य मनसा सम्यगासनं कल्पयेद्बुधः ॥४॥ आराधनादिकैर्युक्तंसिंहयोगासनादिकम् ॥ पद्मासनं वा विमलं तत्त्वत्रयसमन्वितम् ॥५॥
तस्योपरि शिवं ध्यायेत्सांबं सर्वमनोहरम् ॥ सर्वलक्षणसंपन्नं सर्वावयवशोभनम् ॥ ६ ॥ सर्वातिशयसंयुक्तं सर्वाभरणभूषितम् ॥ रक्तास्यपाणिचरणं

कुंदचंद्रस्मिताननम् ॥ ७ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं फुल्लपद्मत्रिलोचनम् ॥ चतुर्भुजमुदाराङ्गं चारुचंद्रकलाधरम् ॥ ८ ॥ वरदाभयहस्तं च मृगटंकधरं
हरम् ॥ भुजंगहारवलयं चारुनीलगलांतरम् ॥ ९ ॥ सर्वोपमानरहितं सानुगं सपरिच्छदम् ॥ ततः संचिंतयेत्तस्य वामभागे महेश्वरीम् ॥ १० ॥
प्रफुल्लोत्पलपत्राभां विस्तीर्णायतलोचनाम् ॥ पूर्णचंद्राभवदनां नीलकुंचितमूर्धजाम् ॥ ११ ॥ नीलोत्पलदलप्रख्यां चंद्रार्द्धकृतशेखराम् ॥
अतिवृत्तघनोत्तुंगस्निग्धपीनपयोधराम् ॥ १२ ॥ तनुमध्यां पृथुश्रोणीं पीतसूक्ष्मवराम्बराम् ॥ सर्वाभरणसंपन्नां ललाटतिलकोज्ज्वलाम् ॥ १३ ॥
विचित्रपुष्पसंकीर्णकेशपाशोपशोभिताम् ॥ सर्वतोऽनुगुणाकारां किंचिल्लज्जानताननाम् ॥ १४ ॥ हेमारविंदं विलसद्दधानां दक्षिणे करे ॥ दंडवच्चापरं हस्ते
न्यस्यासीनां महासने ॥ १५ ॥ पाशविच्छेदिकां साक्षात्सच्चिदानंदरूपिणीम् ॥ एवं देवं च देवीं च ध्यात्वासनवरे शुभे ॥ १६ ॥ सर्वोपचारव
द्भक्त्या भावपुष्पैस्समर्चयेत् ॥ अथवा परिकल्प्यैवं मूर्तिमन्यतमां विभोः ॥ १७ ॥ शैवीं सदाशिवाख्यां वा तथा माहेश्वरीं पराम् ॥ षड्विंशकाभिधानां
वा श्रीकंठाख्यामथापि वा ॥ १८ ॥ मंत्रन्यासादिकं चापि कृत्वा स्वस्यां तनौ यथा ॥ अस्यां मूर्तौ मूर्तिमंतं शिवं सदसतः परम् ॥ १९ ॥ ध्यात्वा
बाह्यक्रमेणैव पूजां निर्वर्तयेद्धिया ॥ समिदाज्यादिभिः पश्चान्नाभौ होमं च भावयेत् ॥ २० ॥ भ्रूमध्ये च शिवं ध्यायेच्छुद्धदीपशिखाकृतिम् ॥ इत्थमंगे
स्वतंत्रे वा योगे ध्यानमये शुभे ॥ २१ ॥ अग्निकार्यावसानं च सर्वत्रैव समो विधिः ॥ अथ चिंतामयं सर्वं समाप्याराधनक्रमम् ॥ २२ ॥ लिंगे च पूजयेद्देवं
स्थंडिले वानलेऽपि वा ॥ २३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे पूजाविधानव्याख्यानवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
उपमन्युरुवाच ॥ प्रोक्षयेन्मूलमंत्रेण पूजास्थानं विशुद्धये ॥ गन्धचन्दनतोयेन पुष्पं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ १ ॥ अस्त्रेणोत्सार्य वै विघ्नानवगुण्ठ्य च
वर्मणा ॥ अस्त्रं दिक्षु प्रविन्यस्य कल्पयेदर्चनाभुवम् ॥ २ ॥ तत्र दर्भान्परिस्तीर्य्य क्षालयेत्प्रोक्षणादिभिः ॥ संशोध्य सर्वपात्राणि द्रव्यशुद्धिं समाचरेत्
॥ ३ ॥ प्रोक्षणीमर्घ्यपात्रं च पाद्यपात्रमतः परम् ॥ तथैवाचमनीयस्य पात्रं चेति चतुष्टयम् ॥ ४ ॥ प्रक्षाल्य प्रोक्ष्य वीक्ष्याथ क्षिपेत्तेषु जलं शिवम्
पुण्यद्रव्याणि सर्वाणि यथालाभं विनिक्षिपेत् ॥ ५ ॥ रत्नानि रजतं हेम गन्धपुष्पाक्षतादयः ॥ फलपल्लवदर्भाश्च पुण्यद्रव्याण्यनेकधा ॥ ६ ॥
स्नानोदके सुगन्धादि पानीये च विशेषतः ॥ शीतलानि मनोज्ञानि कुसुमादीनि निक्षिपेत् ॥ ७ ॥ उशीरं चन्दनं चैव पाद्ये तु परिकल्पयेत् ॥
जातिकंकोलकर्पूरबहुमूलतमालकान् ॥ ८ ॥ क्षिपेदाचमनीये च चूर्णयित्वा विशेषतः ॥ एलां पात्रेषु सर्वेषु कर्पूरं चन्दनं तथा ॥ ९ ॥ कुशाग्राण्य
क्षतांश्चैव यवव्रीहितिलानपि ॥ आज्यसिद्धार्थपुष्पाणि भसितं चार्घ्यपात्रके ॥ १० ॥ कुशपुष्पयवव्रीहिबहुमूलतमालकान् ॥ प्रक्षिपेत्प्रोक्षणीपात्रे

भक्षितं च यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ सर्वत्र मंत्रं विन्यस्य वर्मणावेष्ट्य वाह्यतः ॥ पश्चाद्धेनुं संरक्ष्य धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ १२ ॥ पूजाद्रव्याणि सर्वाणि
प्रोक्षणीपात्रवारिणा ॥ सम्प्रोक्ष्य मूलमंत्रेण शोधयेद्विधिवत्ततः ॥ १३ ॥ पात्राणां प्रोक्षणीयेकामलाभे सर्वकर्मसु ॥ [illegible]
साधकोत्तमः ॥ १४ ॥ ततो विनायकं देवं भक्ष्यभोज्यादिभिः क्रमात् ॥ पूजयित्वा विधानेन द्वारपार्श्वेऽथ दक्षिणे ॥ १५ ॥ [illegible]
साक्षान्नन्दिनं सम्यगर्चयेत् ॥ चामीकराचलप्रख्यं सर्वाभरणभूषितम् ॥ १६ ॥ बालेन्दुमुकुटं सौम्यं त्रिनेत्रं च चतुर्भुजम् ॥ दीप्तशूलमृगीटंकतिग्मवेत्रधरं
प्रभुम् ॥ १७ ॥ चन्द्रबिम्बाभवदनं हरिवक्त्रमथापि वा ॥ उत्तरे द्वारपार्श्वस्य भार्य्यां च मरुतां सुताम् ॥ १८ ॥ सुयशां सुव्रतामम्बां पादमण्डनतत्पराम् ॥
पूजयित्वा प्रविश्यान्तर्भवनं परमेष्ठिनः ॥ १९ ॥ संपूज्य लिंगं तद्रव्यैर्निर्माल्यमपनोदयेत् ॥ प्रक्षाल्य पुष्पं शिरसि न्यसेत्तस्य विशुद्धये ॥ २० ॥
पुष्पहस्तो जपेच्छक्त्या मंत्रं मंत्रविशुद्धये ॥ ऐशान्यां चण्डमाराध्य निर्माल्यं तस्य दापयेत् ॥ २१ ॥ कल्पयेदासनं पश्चादाधारादि यथाक्रमम् ॥
आधारशक्तिं कल्याणीं श्यामां ध्यायेदथो भुवि ॥ २२ ॥ तस्याः पुरस्तादुत्कण्ठमनंतं कुण्डलाकृतिम् ॥ धवलं पंचफणिनं लेलिहानमिवाम्बरम्
॥ २३ ॥ तस्योपर्यासनं भद्रं कण्ठीरवचतुष्पदम् ॥ धर्मो ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च पदानि वै ॥ २४ ॥ आग्नेयादिस्थितश्वेतरक्तपीतश्यामानि
वर्णतः ॥ अधर्मादीनि पूर्वादीन्युत्तरांतान्यनुक्रमात् ॥ २५ ॥ राजावर्तमणिप्रख्यान्यस्य गात्राणि भावयेत् ॥ अस्योर्द्ध्वच्छादनं पद्ममासनं विमलं सितम्
॥ २६ ॥ अष्टपत्राणि तस्याहुरणिमादिगुणाष्टकम् ॥ केसराणि च वामाद्या रुद्रा वामादिशक्तिभिः ॥ २७ ॥ बीजान्यपि च ता एव शक्तयोंऽतर्म-
नोन्मनीः ॥ कर्णिकापरवैराग्यं नालं ज्ञानं शिवात्मकम् ॥ २८ ॥ कंदश्च शिवधर्मात्मा कर्णिकान्ते त्रिमण्डले ॥ त्रिमण्डलोपर्यात्मादितत्त्वत्रितयमासनम्
॥ २९ ॥ सर्वासनोपरि सुखं विचित्रास्तरणास्तृतम् ॥ आसनं कल्पयेद्दिव्यं शुद्धविद्यासमुज्ज्वलम् ॥ ३० ॥ आवाहनं स्थापनं च सन्निरोधं निरीक्षणम्
नमस्कारं च कुर्वीत बद्ध्वा मुद्राः पृथक्पृथक् ॥ ३१ ॥ पाद्यमाचमनं चार्घ्यं गंधं पुष्पं ततः परम् ॥ धूपं दीपं च तांबूलं दत्त्वाथ स्नापयेच्छिवम्
॥ ३२ ॥ अथवा परिकल्प्यैवमासनं मूर्तिमेव च ॥ सकलीकृत्य मूलेन ब्रह्मभिश्चापरैस्तथा ॥ ३३ ॥ आवाहयेत्ततो देव्या शिवं परमकारणम् ॥
शुद्धस्फटिकसंकाशं देवं निश्चलमक्षरम् ॥ ३४ ॥ कारणं सर्वलोकानां सर्वलोकमयं परम् ॥ अंतर्बहिः स्थितं व्याप्य ह्यणोरणुं महत्तरम् ॥ ३५ ॥
भक्तानामप्रयत्नेन दृश्यमीश्वरमव्ययम् ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राद्यैरपि देवैरगोचरम् ॥ ३६ ॥ वेदसारं च विद्वद्भिरगोचरमिति श्रुतम् ॥ आदिमध्यान्तरहितं भेषजं

१ क्लीबत्वमार्षम् । २ महत इति शेषः ।

भवरोगिणाम् ॥ ३७॥ शिवतत्त्वमिति ख्यातं शिवार्थं जगति स्थिरम् ॥ पंचोपचारवद्भक्त्या पूजयेल्लिंगमुत्तमम्॥३८॥लिंगमूर्तिमहेशस्य शिवस्य
परमात्मनः ॥ स्नानकाले प्रकुर्वीत जयशब्दादिमंगलम्॥३९॥ पञ्चगव्यघृतक्षीरदधिमध्वादिपूर्वकैः ॥ मूलैः फलानां सारैश्च तिलसर्षपसक्तुभिः॥४०॥
बीजैर्यवादिभिश्शस्तैश्चूर्णैर्माषादिसंभवैः ॥ संस्नाप्यालिप्य पिष्टाद्यैः स्नापयेदुष्णवारिभिः ॥ ४१ ॥ घर्षयेद्बिल्वपत्राद्यैर्लेपगंधापनुत्तये॥पुनः संस्नाप्य
सलिलैश्चक्रवर्त्त्युपचारतः॥४२॥ सुगंधामलकं दद्याद्धरिद्रां च यथाक्रमम्॥ततः संशोध्य सलिलैर्लिंगं बेरमथापि वा ॥४३॥ स्नापयेद्गंधतोयेन कुश
पुष्पोदकेन च ॥ हिरण्यरत्नतोयैश्च मंत्रसिद्धैर्यथाक्रमम् ॥ ४४ ॥ असंभवे तु द्रव्याणां यथासंभवसंभृतैः ॥ केवलैर्मंत्रतोयैर्वा स्नापयेच्छ्रद्धया शिवम्
॥ ४५ ॥ कलशेनाथ शंखेन वर्द्धन्या पाणिना तथा ॥ सकुशेन सपुष्पेण स्नापयेन्मंत्रपूर्वकम्॥४६॥पवमानेन रुद्रेण नीलेन त्वरितेन च॥लिंगसूक्ता
दिसूक्तैश्च शिरसाथर्वणेन च॥ ४७ ॥ ऋग्भिश्च सामभिः शवैर्ब्रह्मभिश्चापि पंचभिः ॥ स्नापयेद्देवदेवेशं शिवेन प्रणवेन च ॥ ४८ ॥ यथा देवस्य
देव्याश्च कुर्यात्स्नानादिकं तथा ॥ न तु कश्चिद्विशेषोऽस्ति तत्र तौ सदृशौ यतः ॥ ४९॥ प्रथमं देवमुद्दिश्य कृत्वा स्नानादिकाः क्रियाः ॥ देव्यै
पश्चात्प्रकुर्वीत देवदेवस्य शासनात् ॥ ५० ॥ अर्द्धनारीश्वरे पूज्ये पौर्वापर्यं न विद्यते ॥ तत्र तत्रोपचाराणां लिंगे वान्यत्र वा क्वचित् ॥ ५१ ॥
कृत्वाभिषेकं लिंगस्य शुचिना च सुगंधिना ॥ संमृज्य वाससा दद्यादंबरं चोपवीतकम् ॥ ५२ ॥ पाद्यमाचमनं चार्घ्यं गंधं पुष्पं च भूषणम् ॥
धूपं दीपं च नैवेद्यं पानीयं मुखशोधनम्॥५३॥पुनश्चाचमनीयं च मुखवासं ततः परम् ॥ मुकुटं च शुभं भद्रं सर्वरत्नैरलंकृतम् ॥ ५४ ॥ भूषणानि
पवित्राणि माल्यानि विविधानि च ॥ व्यजने चामरे छत्रं तालवृंतं च दर्पणम् ॥ ५५ ॥ दत्त्वा नीराजनं कुर्यात्सर्वमंगलनिस्स्वनैः ॥
गीतनृत्यादिभिश्चैव जयशब्दसमन्वितैः ॥ ५६ ॥ हैमे च राजते ताम्रे पात्रे वा मृण्मये शुभे ॥ पद्मकैश्शोभितैः पुष्पैर्बीजैर्दध्यक्षतादिभिः ॥५७॥
त्रिशूलशंखयुग्माब्जनन्द्यावर्तैः करीषजैः ॥ श्रीवत्सस्वस्तिकादर्शवज्रवह्न्यादिचिह्नितैः ॥ ५८ ॥ अष्टौ प्रदीपान्परितो विधायैकं तु मध्यमे ॥ तेषु
वामादिकाश्चिन्त्याः पूज्याश्च नव शक्तयः ॥ ५९ ॥ कवचेन समाच्छाद्य संरक्ष्यास्त्रेण सर्वतः ॥ धेनुमुद्रां च संदर्श्य पाणिभ्यां पात्रमुद्धरेत्
॥ ६० ॥ अथ वारोपयेत्पात्रे पंचदीपान्यथाक्रमम् ॥ विदिक्ष्वपि च मध्ये च दीपमेकमथापि वा ॥ ६१ ॥ ततस्तत्पात्रमुद्धृत्य
लिंगादेरुपरि क्रमात् ॥ त्रिः प्रदक्षिणयोगेन भ्रामयेन्मूलविद्यया ॥ ६२ ॥ दद्यादर्घ्यं ततो मूर्ध्नि भसितं च सुगंधितम् ॥ कृत्वा पुष्पांजलिं
पश्चादुपहारान्निवेदयेत् ॥ ६३ ॥ पानीयं च ततो दद्याद्दत्त्वा चाचमनं पुनः ॥ पंचसौगंधिकोपेतं ताम्बूलं च निवेदयेत् ॥ ६४ ॥ प्रोत्सवेनो

णीयानि गाननाट्यानि कारयेत् ॥ लिंगादौ शिवयोश्चिन्तां कृत्वा शक्त्या जपेच्छिवम् ॥ ६५ ॥ प्रदक्षिणं प्रणामं च स्तवं चात्मसमर्पणम् ॥ वि-
ज्ञापनं च कार्याणां कुर्याद्विनयपूर्वकम् ॥ ६६ ॥ अर्घ्यं पुष्पांजलिं दत्त्वा बद्ध्वा मुद्रां यथाविधि ॥ पश्चात्क्षमापयेद्देवमुद्वास्यात्मनि चिंतयेत् ॥६७॥
पाद्यादिमुखवासांतमर्घ्याद्यं चातिसंकटे ॥ पुष्पविक्षेपमात्रं वा कुर्याद्भावपुरस्सरम् ॥ ६८ ॥ तावतैव परो धर्मो भावेन सुकृतो भवेत् ॥ असंपूज्य
न भुञ्जीत शिवमाप्राणसंचरात् ॥ ६९ ॥ यदि पापस्तु भुंजीत स्वैरं तस्य न निष्कृतिः ॥ प्रमादेन तु भुंक्ते चेत्तदुद्गीर्य प्रयत्नतः ॥ ७० ॥ स्नात्वा
द्विगुणमभ्यर्च्य देवं देवीमुपोष्य च ॥ शिवस्यायुतमभ्यस्येद्ब्रह्मचर्यपुरस्सरम् ॥७१॥ परेद्युश्शक्तितो दत्त्वा सुवर्णाद्यं शिवाय च ॥ शिवभक्ताय वा कृत्वा
महापूजां शुचिर्भवेत् ॥७२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शास्त्रोक्तशिवपूजनवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥
उपमन्युरुवाच ॥अनुक्तं चात्र पूजायाः क्रमलोपभयादिव॥ यत्तदन्यत्प्रवक्ष्यामि समासान्न तु विस्तरात्॥ १॥हविर्निवेदनात्पूर्वं दीपदानादनन्तरम्॥कुर्या-
दावरणाभ्यर्चां प्राप्ते नीराजनेऽथवा॥२॥तत्रेशानादिसद्यांतं रुद्राद्यस्त्रांतमेव च ॥ शिवस्य वा शिवायाश्च प्रथमावरणे जपेत् ॥३॥ ऐशान्यां पूर्वभागे च
दक्षिणे चोत्तरे तथा॥पश्चिमे च तथाग्नेय्यामैशान्यां नैर्ऋते तथा ॥ ४ ॥ वायव्यां पुनरैशान्यां चतुर्दिक्षु ततः परम्॥गर्भावरणमाख्यातं मन्त्रसंघातमेव
वा ॥५॥ हृदयाद्यस्त्रपर्यंतमथवापि समर्चयेत् ॥ तद्बहिः पूर्वतः शक्रं यमं दक्षिणतो यजेत् ॥६ ॥ वरुणं वारुणे भागे धनदं चोत्तरे बुधः॥ईशमीशेऽनलं
स्वीये नैर्ऋते निर्ऋतिं यजेत् ॥ ७ ॥मारुते मारुतं विष्णुं नैर्ऋते विधिमैश्वरे ॥ बहिः पद्मस्य वज्राद्यान्यब्जांतान्यायुधान्यपि ॥ ८॥ प्रसिद्धरूपा-
ण्याशासु लोकेशानां क्रमाद्यजेत् ॥ देवं देवीं च संप्रेक्ष्य सर्वावरणदेवताः ॥ ९ ॥ बद्धांजलिपुटा ध्येयाः समासीना यथासुखम् ॥ सर्वावरणदेवानां
स्वाभिधानैर्नमोयुतैः ॥१० ॥ पुष्पैः संपूजनं कुर्यान्नत्वा सर्वान्यथाक्रमम् ॥ गर्भावरणमेवापि यजेत्स्वावरणेन वा ॥११॥ योगे ध्याने जपे होमे बाह्ये
वाभ्यंतरेऽपि वा ॥ हविश्च षड्विधं देयं शुद्धं मुद्गान्नमेव च ॥ १२ ॥ पायसं दधिसंमिश्रं गौडं च मधुनाप्लुतम् ॥ एतेष्वेकमनेकं वा नानाव्यंजनसं-
युतम् ॥ १३ ॥ गुडखंडान्वितं दद्यान्मथितं दधि चोत्तमम् ॥ भक्ष्याण्यपूपमुख्यानि स्वादुमंति फलानि च ॥ १४ ॥ रक्तचंदनपुष्पाढ्यं पानीयं
चातिशीतलम् ॥ मृदु एलारसाक्तं च खंडं पूगफलस्य च ॥ १५ ॥ दलानि नागवल्ल्याश्च युक्तानि खदिरादिभिः ॥ गौराणि स्वर्णवर्णानि विहितानि
शिवानि च ॥ शैलमेव सितं चूर्णं नातिरूक्षं न दूषितम् ॥ १६ ॥ कर्पूरं चाथ कंकोलं जात्यादि च नवं शुभम् ॥ आलेपनं चन्दनं स्यान्मूल
काष्ठं रजोमयम् ॥ १७ ॥ कस्तूरिका कुंकुमं च रसो मृगमदात्मकः ॥ पुष्पाणि सुरभीण्येव पवित्राणि शुभानि च ॥ १८ ॥ निर्गंधान्युग्रगंधानि

भूषितान्युषितानि च ॥ स्वयमेव विशीर्णानि न देयानि शिवार्चने ॥ १९ ॥ वासांसि च मृदून्येव तपनीयमयानि च ॥ विद्युद्वलयकल्पानि भूषणानि विशेषतः॥२०॥सर्वाण्येतानि कर्पूरनिर्यासागुरुचन्दनैः॥आधूपितानि पुष्पौघैर्वासितानि समंततः॥२१॥ चन्दनागुरुकर्पूरकाष्ठगुग्गुलुचूर्णकैः॥ घृतेन मधुना चैव सिद्धो धूपः प्रशस्यते ॥ २२ ॥ कपिलासम्भवेनैव घृतेनातिसुगन्धिना ॥ नित्यं प्रदीपिता दीपाः शस्ताः कर्पूरसंयुताः ॥ २३ ॥ पंच गव्यं च मधुरं पयो दधि घृतं तथा ॥ कपिलासम्भवं शम्भोरिष्टं स्नाने च पानके ॥ २४ ॥ आसनानि च भद्राणि गजदंतमयानि च ॥ सुवर्णरत्न युक्तानि चित्राण्यास्तरणानि च ॥ २५ ॥ मृदूपधानयुक्तानि सूक्ष्मतूलमयानि च ॥ उच्चावचानि रम्याणि शयनानि सुखानि च ॥ २६ ॥ नवास्त्र मुद्रगामिन्या नदाद्वाम्भः समाहृतम् ॥ शीतञ्च वस्त्रपूतं तद्विशिष्टं स्नानपानयोः ॥ २७ ॥ ॥ छत्रं शशिनिभं चारु मुक्तादामविराजितम् ॥ नवरत्न चितं दिव्यं हेमदण्डमनोहरम् ॥ २८ ॥ चामरे च सिते सूक्ष्मे चामीकरपरिष्कृते ॥ राजहंसद्वयाकारे रत्नदण्डोपशोभिते ॥ २९ ॥ दर्पणं चापि सुस्निग्धं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥ समंताद्रत्नसञ्छन्नं स्रग्वरैश्चापि भूषितम् ॥ ३० ॥ गंभीरनिनदः शंखो हंसकुंदेन्दुसन्निभः ॥ आस्यपृष्ठादिदेशेषु रत्नचामीकराचितः ॥ ३१ ॥ काहलानि च रम्याणि नानानादकराणि च ॥ सुवर्णनिर्मितान्येव मौक्तिकालंकृतानि च ॥ ३२ ॥ भेरीमृदंगमुरज तिमिच्छपटहादयः ॥ समुद्रकल्पसन्नादाः कल्पनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३३ ॥ भांडान्यपि च रम्याणि पात्राण्यपि च कृत्स्नशः ॥ तदाधाराणि सर्वाणि सौवर्णान्येव साधयेत् ॥ ३४ ॥ आलयं च महेशस्य शिवस्य परमात्मनः ॥ राजावसथवत्कल्प्यं शिल्पशास्त्रोक्तलक्षणम् ॥ ३५ ॥ उच्चप्रा कारसंभिन्नं भूधराकारगोपुरम् ॥ अनेकरत्नसंछन्नं हेमद्वारकपाटकम् ॥ ३६ ॥ तप्तजांबूनदमयं रत्नस्तंभशतावृतम् ॥ मुक्तादामवितानाढ्यं विद्रुमद्वारतो रणम् ॥ ३७ ॥ चामीकरमयैर्दिव्यैर्मुकुटैः कुंभलक्षणैः ॥ अलंकृतशिरोभागमस्त्रराजेन चिह्नितम् ॥ ३८ ॥ राजन्यार्हनिवासैश्च राजवीथ्यादिशोभितैः ॥ प्रोच्छ्रितप्रांशुशिखरैः प्रासादैश्च समंततः ॥ ३९ ॥ अस्थानस्थानवर्यैश्च स्थितैर्दिक्षु विदिक्षु च ॥ अत्यंतालंकृतप्रांतमंतरावरणैरिव ॥ ४० ॥ उत्तम स्त्रीसहस्रैश्च नृत्यगेयविशारदैः ॥ वेणुवीणाविदग्धैश्च पुरुषैर्बहुभिर्युतम् ॥ ४१ ॥ रक्षितं रक्षिभिर्वीरैर्गजवाजिरथान्वितैः ॥ अनेकपुष्पवाटीभिरनेकैश्च सरो वरैः ॥ ४२ ॥ दीर्घिकाभिरनेकाभिर्दिग्विदिक्षु विराजितम् ॥ वेदवेदांततत्त्वज्ञैः शिवशास्त्रपरायणैः ॥ ४३ ॥ शिवाश्रमरतैर्भक्तैः शिवशास्त्रोक्तलक्षणैः ॥ शांतैः स्मितमुखैः स्फीतैः सदाचारपरायणैः ॥ ४४ ॥ शैवैर्माहेश्वरैश्चैव श्रीमद्भिस्सेवितद्विजैः ॥ एवमंतर्बहिर्वाथ यथाशक्ति विनिर्मितैः ॥ ४५ ॥ स्थाने

१ कनकचम्पकवर्णैरिति पाठान्तरमित्यन्तस्यापि श्लोकस्य एव शेषं रामवदित्यादि संबध्यते। २ विद्युल्लेखेति भावः।

शिलामये दांते दारवे चेष्टकामये ॥ केवलं मृण्मये वापि पुण्यारण्येऽथवा गिरौ ॥ ४६ ॥ नद्यां देवालयेऽन्यत्र देशे वाथ गृहे शुभे ॥ आढ्यो वाथ
दरिद्रो वा स्वकां शक्तिमवंचयन् ॥४७॥ द्रव्यैर्न्यायार्जितैरेव भक्त्या देवं समर्चयेत् ॥ अथान्यायार्जितैश्चापि भक्त्या चेच्छिवमर्चयेत् ॥ न तस्य
प्रत्यवायोऽस्ति भाववश्यो यतः प्रभुः ॥ ४८ ॥ न्यायार्जितैरपि द्रव्यैरभक्त्या पूजयेद्यदि ॥ न तत्फलमवाप्नोति भक्तिरेवात्र कारणम् ॥ ४९ ॥ भ
क्त्या वित्तानुसारेण शिवमुद्दिश्य यत्कृतम् ॥ अल्पे महति वा तुल्यं फलमाढ्यदरिद्रयोः ॥५०॥ भक्त्या प्रचोदितः कुर्यादल्पवित्तोऽपि मानवः ॥
महाविभवसारोऽपि न कुर्याद्भक्तिवर्जितः ॥५१॥ सर्वस्वमपि यो दद्याच्छिवे भक्तिविवर्जितः ॥ न तेन फलभाक्स स्याद्भक्तिरेवात्र कारणम् ॥ ५२॥
न तत्तपोभिरत्युग्रैर्न च सर्वैर्महामखैः॥ गच्छेच्छिवपुरं दिव्यं मुक्त्वा भक्तिं शिवात्मिकाम् ॥ ५३॥ गुह्याद्गुह्यतरं कृष्ण सर्वत्र परमेश्वरे ॥ शिवे भक्तिर्न
संदेहस्तया भक्तो विमुच्यते ॥५४॥ शिवमंत्रजपो ध्यानं होमो यज्ञस्तपः श्रुतम् ॥ दानमध्ययनं सर्वं भावार्थं नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ भावहीनो
नरस्सर्वं कृत्वापि न विमुच्यते ॥ भावयुक्तः पुनस्सर्वमकृत्वापि विमुच्यते ॥ ५६ ॥ चांद्रायणसहस्रैश्च प्राजापत्यशतैस्तथा ॥ मासोपवासै
श्चान्यैश्च शिवभक्तस्य किं पुनः ॥ ५७ ॥ अभक्ता मानवाश्चास्मिँल्लोके गिरिगुहासु च ॥ तपंति चाल्पभोगार्थं भक्तो भावेन मुच्यते ॥ ५८ ॥
सात्त्विकं मुक्तिदं कर्म सत्त्वे वै योगिनः स्थिताः ॥ राजसं सिद्धिदं कुर्युः कर्मिणो रजसावृताः ॥५९ ॥ असुरा राक्षसाश्चैव तमोगुणसमन्विताः ॥
ऐहिकार्थं यजन्तीशं नराश्चान्येऽपि तादृशाः ॥ ६० ॥ तामसं राजसं वापि सात्त्विकं भावमेव च ॥ आश्रित्य भक्त्या
पूजायां कुर्वन्भद्रं समश्नुते ॥ ६१ ॥ यतः पापार्णवात्त्रातुं भक्तिर्नौरिव निर्मिता ॥ तस्माद्भक्त्युपपन्नस्य रजसा तमसा च किम् ॥ ६२ ॥
अन्त्यजो वाधमो वापि मूर्खो वा पतितोऽपि वा ॥ शिवं प्रपन्नश्चेत्कृष्ण पूज्यस्सर्वसुरासुरैः ॥ ६३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भक्त्यैव ,शिवमर्च
येत् ॥ अभक्तानां क्वचिदपि फलं नास्ति यतस्ततः ॥६४॥ वक्ष्याम्यतिरहस्यं ते शृणु कृष्ण वचो मम॥ वेदैश्शास्त्रैर्वेदविद्भिर्विचार्य सुविनिश्चितम्
॥ ६५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवशास्त्रोक्तपूजनवर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥२५ ॥ उपमन्युरुवाच ॥
ब्रह्मघ्नो वा सुरापो वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः ॥ मातृहा पितृहा वापि वीरहा भ्रूणहापि वा ॥ १॥संपूज्यामन्त्रकं भक्त्या शिवं परमकारणम् ॥ तैस्तैः
पापैः प्रमुच्येत वर्षैर्द्वादशभिः क्रमात् ॥ २ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पतितोऽपि यजेच्छिवम् ॥ भक्तश्चेन्नापरः कश्चिद्भिक्षाहारो जितेंद्रियः ॥३॥ कृत्वापि
सुमहत्पापं भक्त्या पंचाक्षरेण तु ॥ पूजयेद्यदि देवेशं तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ४॥ अब्भक्षा वायुभक्षाश्च ये चान्ये व्रतकर्शिताः ॥ तेषामेतैर्व्रतैर्नास्ति

शिवलोकसमागमः ॥ ५ ॥ भक्त्या पंचाक्षरेणैव यः शिवं सकृदर्चयेत्॥ सोऽपि गच्छेच्छिवस्थानं शिवमन्त्रस्य गौरवात् ॥६॥ तस्मात्तपांसि यज्ञाश्च
सर्वे सर्वस्वदक्षिणाः ॥ शिवमूर्त्यर्चनस्यैते कोटयंशेनापि नो समाः॥७॥बद्धो वाप्यथ मुक्तो वा पश्चात् पञ्चाक्षरेण चेत् ॥ पूजयन्मुच्यते भक्तो नात्र
कार्या विचारणा ॥ ८ ॥ अरुद्रो वा सरुद्रो वा सूक्तेन शिवमर्चयेत्॥यः सकृत्पतितो वापि मूढो वा मुच्यते नरः॥९॥ षडक्षरेण वा देवं सूक्तमन्त्रेण
पूजयेत् ॥ शिवभक्तो जितक्रोधो ह्यलब्धो लब्ध एव च ॥१०॥ अलब्धाल्लब्ध एवात्र विशिष्टो नात्र संशयः॥ स ब्रह्मांगेन वा तेन सहंसेन विमुच्यते
॥ ११ ॥ तस्मान्नित्यं शिवं भक्त्या सूक्तमंत्रेण पूजयेत् ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं नित्यमेव वा ॥ १२ ॥ येऽर्चयंति महादेवं विज्ञेयास्ते महेश्व
राः ॥ ज्ञानेनात्मसहायेन नार्चितो भगवाञ्छिवः ॥ १३ ॥ स चिरं संसरत्यस्मिन्संसारे दुःखसागरे ॥ दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं मूढो नार्चयते शिवम्॥
॥ १४ ॥ निष्फलं तस्य तज्जन्म मोक्षाय न भवेद्यतः॥दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं येऽर्चयन्ति पिनाकिनम् ॥१५॥ तेषां हि सफलं जन्म कृतार्थास्ते नरो
त्तमाः ॥ भवभक्तिपरा ये च भवप्रणतचेतसः ॥ १६ ॥ भवसंस्मरणोद्युक्ता न ते दुःखस्य भागिनः ॥ भवनानि मनोज्ञानि विभ्रमाभरणाः स्त्रियः
॥१७॥ धनं चातृप्तिपर्यन्तं शिवपूजाविधेः फलम् ॥ ये वाञ्छंति महाभोगान्राज्यं च त्रिदशालये ॥ १८ ॥ ते वाञ्छन्ति सदाकालं हरस्य चरणा
म्बुजम्॥सौभाग्यं कान्तिमद्रूपं सत्त्वं त्यागार्द्रभावता॥१९॥शौर्य च जगति ख्यातिश्शिवमर्चयतो भवेत् ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य शिवैकाहितमानसः
॥ २० ॥ शिवपूजाविधिं कुर्याद्यदीच्छेच्छिवमात्मनः ॥ त्वरितं जीवितं याति त्वरितं याति यौवनम् ॥२१॥ त्वरितं व्याधिरभ्येति तस्मात्पूज्यः
पिनाकधृक् ॥ यावन्नायाति मरणं यावन्नाक्रमते जरा ॥२२॥यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावत्पूजय शङ्करम् ॥ न शिवार्चनतुल्योऽस्ति धर्मोऽन्यो भुवनत्रये
॥ २३ ॥ इति विज्ञाय यत्नेन पूजनीयस्सदाशिवः ॥ द्वारयागं जवनिकां परिवारबलिक्रियाम्॥२४॥ नित्योत्सवं च कुर्वीत प्रासादे यदि पूजयेत् ॥
हविर्निवेदनादूर्ध्वं स्वयं चानुचरोऽपि वा ॥२५॥ प्रासादपरिवारेभ्यो बलिं दद्याद्यथाक्रमम् ॥ निर्गम्य सह वादित्रैस्तदाशाभिमुखः स्थितः ॥२६॥ ॥ ३६८
पुष्पं धूपं च दीपं च दद्यादन्नं जलैः सह ॥ ततो दद्यान्महापीठे तिष्ठन्बलिमुदङ्मुखः॥२७॥ततो निवेदितं देवे यत्तदन्नादिकं पुरा॥ तत्सर्वं सामशे
षं वा चण्डाय विनिवेदयेत् ॥२८॥ हुत्वा च विधिवत्पश्चात्पूजाशेषं समापयेत्॥कृत्वा प्रयोगं विधिवद्यथाक्रमंत्रं जपं ततः ॥२९॥ नित्योत्सवं प्रकुर्वीत
यथोक्तं शिवशासने ॥ विपुले तैजसे पात्रे रक्तपद्मोपशोभिते ॥ ३० ॥ अस्त्रं पाशुपतं दिव्यं तत्रावाह्य समर्चयेत् ॥ शिवस्यारोप्य तत्पात्रं दिव्यमण्डल
कृतस्य च ॥३१॥न्यस्तात्रं पुपा तेन दीप्तयष्टिधरस्य च ॥ प्रासादपरिवारेभ्यो बहिर्मङ्गलनिस्वनैः॥३२॥नृत्यगेयादिभिश्चैव सह दीपध्वजादिभिः॥

23

प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा न द्रुतं चाविलम्बितम् ॥ २३ ॥ महापीठं समावृत्य त्रिःप्रदक्षिण्ययोगतः ॥ पुनः प्रविष्टो द्वारस्थो यजमानः कृतांजलिः ॥आदाया
भ्यंतरं नीत्वा ह्यस्त्रमुद्रास्येत्ततः ॥ २४ ॥ प्रदक्षिणादिकं कृत्वा यथापूर्वोदितं क्रमात् ॥आदाय चाष्टपुष्पाणि पूजामथ समापयेत् ॥ २५ ॥ इति श्री
शिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे सांगोपांगपूजाविधानवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः॥२६॥ उपमन्युरुवाच ॥ अथाग्निकार्यं वक्ष्या
मि कुंडे वा स्थंडिलेऽपि वा ॥ वेद्यां वा ह्यायसे पात्रे मृण्मये वा नवे शुभे॥१॥आधायाग्निं विधानेन संस्कृत्य च ततः परम् ॥ तत्राराध्य महादेवं हो
मकर्म समाचरेत् ॥ २ ॥ कुण्डं द्विहस्तमानं वा हस्तमात्रमथापि वा ॥ ॥ वृत्तं वा चतुरस्रं वा कुर्याद्वर्दि च मण्डलम् ॥ ३ ॥ कुण्ड विस्तारवन्निम्नं तन्म
ध्येऽष्टदलाम्बुजम् ॥ चतुरंगुलमुत्सेधं तस्य द्व्यंगुलमेव वा ॥ ४ ॥ वितस्तिद्विगुणोन्नत्या नाभिमन्तः प्रचक्षते ॥ मध्ये च मध्यमांगुल्या मध्यमोत्तम
पर्वणोः ॥५॥ अंगुलैः कथ्यते सद्भिश्चतुर्विंशतिभिः करः॥मेखलानां त्रयं वापि द्वयमेकमथापि वा॥६॥ यथाशोभं प्रकुर्वीत श्लक्ष्णमिष्टं मृदा स्थिरम्॥
अश्वत्थपत्रवद्योनिं गजाधारवदेव वा ॥ ७ ॥ मेखलामध्यतः कुर्यात्पश्चिमे दक्षिणेऽपि वा ॥ शोभनामग्रितः किंचिन्निम्नामुन्मीलिकां शनैः ॥ ८ ॥
अग्रेण कुंडाभिमुखीं किंचिदुत्सृज्य मेखलाम् ॥ नोत्सेधनियमो वेद्याः सा मार्दी वाथ सैकती ॥९ ॥ मंडलं गोशकृत्तोयैर्मानं पात्रस्य नोदितम् ॥
कुंडं च मृण्मयं वेदिमालिंपेद्गोमयांबुना ॥ १० ॥ प्रक्षाल्य तापयेत्पात्रं प्रोक्षयेदन्यदंभसा ॥ स्वसूत्रोक्तप्रकारेण कुंडादौ विलिखेत्ततः ॥ ११ ॥
संप्रोक्ष्य कल्पयेद्दर्भैः पुष्पैर्वा वह्निविष्टरम् ॥ अर्चनार्थं च होमार्थं सर्वद्रव्याणि साधयेत् ॥१२॥ प्रक्षाल्य क्षालनीयानि प्रोक्षण्या प्रोक्ष्य शोधयेत्॥
मणिजं काष्ठजं वाथ श्रोत्रियागारसंभवम् ॥ १३ ॥ अन्यं वाभ्यर्हितं वह्निं ततः साधारमानयेत् ॥ त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य कुंडादेरुपरि
क्रमात् ॥ १४ ॥ वह्निबीजं समुच्चार्य त्वादधीताग्निमासने ॥ योनिमार्गेण वा तद्वदात्मनः संमुखेन वा ॥ १५ ॥ योनिप्रदेशगः सर्वं कुंडं
कुर्याद्विचक्षणः ॥ स्वनाभ्यंतःस्थितं वह्निं तद्रंध्राद्विस्फुलिंगवत् ॥ १६ ॥ निर्गम्य पावके बाह्ये लीनं विबाकृतिं स्मरेत् ॥ आज्यसंस्कारपर्यंत
मन्वाधानपुरस्सरम् ॥ १७ ॥ स्वसूत्रोक्तक्रमात्कुर्यान्मूलमंत्रेण मंत्रवित् ॥ शिवमूर्तिं समभ्यर्च्य ततो दक्षिणपार्श्वतः ॥ १८॥ न्यस्य मं
घृते मुद्रां दर्शयेद्धेनुसंज्ञिताम् ॥ स्रुक्स्रुवौ तेजसौ ग्राह्यौ न कांस्यायससैसकौ ॥ १९ ॥ यज्ञदारुमयौ वापि स्मार्तौ वा शिल्पसम्मतौ ॥
पर्णे वा ब्रह्मवृक्षादेरच्छिद्रे मध्य उत्थिते ॥ २० ॥ संमृज्य दर्भैस्तौ वह्नौ संताप्य प्रोक्षयेत्पुनः ॥ परिषिच्य स्वसूत्रोक्तक्रमेण शिवपूर्वकैः ॥ २१ ॥

१अवन्तरत्वमार्षम् ।

जुहुयाद्धृदयेनैव बीजेनाग्निसंस्कारसिद्धये ॥ भुंस्तुंवुंश्रं क्रमेणैव पुंडूंद्रमित्यतः परम् ॥ २२ ॥ बीजानि सप्त सप्तानां जिह्वानामनुपूर्वशः ॥ त्रिशिखा
मध्यमा जिह्वा कनका पूर्वतः स्थिताः ॥ २३ ॥ रक्ताग्नेयी नैर्ऋती च कृष्णान्या सुप्रभा मता ॥ अतिरिक्ता मरुज्जिह्वा स्वनामसदृशप्रभा ॥
॥ २४ ॥ स्वबीजानंतरं वाच्या स्वाहान्ताश्च यथाक्रमम् ॥ जिह्वामंत्रैस्तु तैर्हुत्वाज्यं जिह्वास्त्वेकैकशः क्रमात् ॥ २५ ॥ रं वह्नयेति स्वाहेति मध्ये
हुत्वाहुतित्रयम् ॥ सर्पिषा वा समिद्भिर्वा परिषेचनमाचरेत् ॥२६॥ एवं कृते शिवाग्निः स्यात्स्मरेत्तत्र शिवासनम् ॥ तत्रावाह्य यजेद्देवमर्धनारीश्वरं
शिवम् ॥ दीपान्तं परिषिच्याथ समिद्धोमं समाचरेत् ॥ २७ ॥ ताः पालाश्यः पर वापि यज्ञिया द्वादशांगुलाः ॥ अवक्रा न स्वयं शुष्काः
सत्वचो निर्व्रणाः समाः ॥ २८ ॥ दशांगुला वा विहिताः कनिष्ठांगुलिसंमिताः ॥ प्रादेशमात्रा वालाभे होतव्याः सकला अपि ॥ २९ ॥
दूर्वापत्रसमाकारां चतुरंगुलमायताम् ॥ दद्यादाज्याहुतिं पश्चादन्नमक्षप्रमाणतः ॥ ३० ॥ लाजांस्तथा सर्षपांश्च यवांश्चैव तिलांस्तथा ॥ सर्पिष्कानि
भक्ष्याणि लेह्यचोष्याणि संभवे ॥ ३१ ॥ दशैवाहुतयस्तत्र पंच वा त्रितयं च वा ॥ होतव्याः शक्तितो दद्यादेकमेवाथ वाहुतिम् ॥ ३२ ॥
स्रुवेणाज्यं समित्याद्यास्रुचा शेषात्करेण वा ॥ तत्र दिव्येन होतव्यं तीर्थेनार्षेण वा तथा ॥ ३३ ॥ द्रव्येणैकेन वाऽलाभे जुहुयाच्छ्रद्धया पुनः ॥
प्रायश्चित्ताय जुहुयान्मंत्रयित्वाहुतित्रयम् ॥ ३४ ॥ ततो होमावशिष्टेन घृतेनापूर्य्य वै स्रुचम् ॥ निधाय पुष्पं तस्याग्रे स्रुवेणाधोमुखेन ताम् ॥३५॥
सदर्भेण समाच्छाद्य मूलेनांजलिनोत्थितः ॥ वौषडंतेन जुहुयाद्धारां तु यवसंमिताम् ॥ ३६ ॥ इत्थं पूर्णाहुतिं कृत्वा परिषिंचेच्च पूर्ववत् ॥
तत उद्वास्य देवेशं गोपयेत्तु हुताशनम् ॥ ३७ ॥ तमप्युद्वास्य वा नाभौ यजेत्संधाय नित्यशः ॥ अथवा वह्निमानीय शिवशास्त्रोक्तवर्त्मना
॥ ३८ ॥ वागीशीगर्भसंभूतं संस्कृत्य विधिवद्यजेत् ॥ अन्वाधानं पुनः कृत्वा परिधीन् परिधाय च ॥ ३९ ॥ पात्राणि द्वंद्वरूपेण निक्षिप्येष्ट्वा
शिवं ततः ॥ संशोध्य प्रोक्षणीपात्रं प्रोक्ष्य तानि तदंभसा ॥४०॥ प्रणीतापात्रमैशान्यां विन्यस्यापूरितं जलैः ॥ आज्यसंस्कारपर्यंतं कृत्वा संशोध्य
स्रुक्स्रुवौ ॥ ४१ ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं ततः ॥ कृत्वा पृथक्पृथग्घुत्वा जातमग्निं विचिंतयेत् ॥४२॥ त्रिपादं सप्तहस्तं च चतुःशृंगं द्विशी
र्षकम् ॥ मधुपिंगं त्रिनयनं सकपर्देन्दुशेखरम् ॥ ४३ ॥ रक्तं रक्ताम्बरालेपं माल्यभूषणभूषितम् ॥ सर्वलक्षणसंपन्नं सोपवीतं त्रिमेखलम् ॥ ४४॥ शक्ति
मंतं स्रुक्स्रुवौ च दधानं दक्षिणे करे ॥ तोमरं तालवृंतं च घृतपात्रं तथेतरैः ॥४५॥ जातं ध्यात्वैवमाकारं जातकर्म समाचरेत् ॥ नालापनयनं कृत्वा
ततः संशोध्य सूतकम् ॥४६॥ शिवाग्निरुचिनामास्य कृत्वाहुतिपुरस्सरम् ॥ पित्रोर्विसर्जनं कृत्वा चौलोपनयनादिकम् ॥४७॥ आप्तोर्यामावसानांतं

कृत्वा संस्कारमस्य तु॥ आज्यधाराद्विहोमं च कृत्वा स्विष्टकृतं ततः ॥४८॥ रमित्यनेन बीजेन परिषिंचेत्ततः परम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवेशानां लोके
शानां तथैव च ॥ ४९ ॥ तदस्त्राणां च परितः कृत्वा पूजां यथाक्रमम् ॥ धूपदीपादि सिद्ध्यर्थं वह्निमुद्धृत्य कृत्यवित् ॥५० ॥ साधयित्वाज्यपूर्वाणि
द्रव्याणि पुनरेव च ॥ कल्पयित्वासनं वह्नौ तत्रावाह्य यथापुरा ॥ ५१॥ संपूज्य देवं देवीं च ततः पूर्णांतमाचरेत्॥ अथवा स्वाश्रमोक्तं तु वह्निकर्म
शिवार्पणम् ॥ ५२ ॥ बुद्ध्वा शिवाश्रमी कुर्यान्न च तत्रापरो विधिः ॥ शिवाग्नेर्भस्म संग्राह्यमग्निहोत्रोद्भवं तु वा ॥ ५३ ॥ वैवाहाग्निभवं
वापि पक्वं शुचि सुगंधि च ॥ कपिलायाः शकृच्छस्तं गृहीतं गगने पतत् ॥ ५४ ॥ न क्लिन्नं नातिकठिनं न दुर्गंधं न शोषितम् ॥ उपर्यधः परि
त्यज्य गृह्णीयात्पतितं यदि ॥ ५५ ॥ पिंडीकृत्य शिवाग्न्यादौ तत्क्षिपेन्मूलमंत्रतः ॥ अपक्वमतिपक्वं च संत्यज्य भसितं सितम् ॥५६॥ आदाय
वा समालोड्य भस्माधारे विनिःक्षिपेत्॥ तैजसं दारवं वापि मृण्मयं शैलमेव च॥५७ अन्यद्वा शोभनं शुद्धं भस्माधारं प्रकल्पयेत्॥समे देशे शुभे शुद्धे
धनवद्भस्म निःक्षिपेत ॥ ५८ ॥ न चायुक्तकरे दद्यान्नैवाशुचितले क्षिपेत् ॥ न संस्पृशेच्च नीचांगैर्नोपेक्षेत न लंघयेत् ॥ ५९ ॥ तस्माद्भसितमादाय
विनियुंजीत मन्त्रतः॥कालेषूक्तेषु नान्यत्र नायोग्येभ्यः प्रदापयेत् ॥६०॥ भस्मसंग्रहणं कुर्याद्देवेऽनुद्वासिते सति ॥ उद्वासने कृते यस्माच्चण्डभस्म
प्रजायते ॥ ६१ ॥ अग्निकार्ये कृते पश्चाच्छिवशास्त्रोक्तमार्गतः ॥ स्वसूत्रोक्तप्रकाराद्वा बलिकर्म समाचरेत् ॥ ६२ ॥ अथ विद्यासनं न्यस्य सुप्रलिप्ते
तु मण्डले ॥ विद्याकोशं प्रतिष्ठाप्य यजेत्पुष्पादिभिः क्रमात्॥६३॥ विद्यायाः पुरतः कृत्वा गुरोरपि च मण्डलम्॥तत्रासनवरं कृत्वा पुष्पाद्यैर्गुरुमर्च
येत् ॥ ६४ ॥ ततोऽभ्युपूजयेत्पूज्यान् भोजयेच्च बुभुक्षितान् ॥ ततस्स्वयं च भुंजीत शुद्धमन्नं यथासुखम् ॥ ६५ ॥ निवेदितं च वा देवे तच्छेषं
चात्मशुद्धये ॥ श्रद्धधानो न लोभेन चण्डाय समर्पितम् ॥ ६६ ॥ गन्धमाल्यादि यच्चान्यत्तत्राप्येष समो विधिः ॥ न तु तत्र शिवोऽस्मीति बुद्धिं
कुर्याद्विचक्षणः ॥ ६७ ॥ भुक्त्वाचम्य शिवं ध्यात्वा हृदये मूलमुच्चरेत ॥ कालशेषं नयेद्योग्यैः शिवशास्त्रकथादिभिः ॥६८॥ रात्रौ व्यतीते पूर्वांशं
कृत्वा पूजां मनोहराम् ॥ शिवयोः शयनं त्वेकं कल्पयेदतिशोभनम् ॥ ६९ ॥ भक्ष्यभोज्यांबरालेपपुष्पमालादिकं तथा ॥ मनसा कर्मणा वापि
कृत्वा सर्वं मनोहरम् ॥ ७० ॥ ततो देवस्य देव्याश्च पादमूले शुचिस्स्वपेत्॥गृहस्थो भार्यया सार्द्धं तदन्येऽपि तु केवलाः॥७१॥प्रत्यूषसमयं बुद्ध्वा
मात्रामाद्यामुदीरयेत ॥ प्रणम्य मनसा देवं सांबं सगणमव्ययम् ॥ ७२ ॥ देशकालोचितं कृत्वा शौचाद्यमपि शक्तितः ॥ शंखादिनिनदैर्दिव्यैर्देवं
देवीं च बोधयेत्॥७३॥ ततस्तत्समयोन्निद्रैः पुष्पैरतिसुगंधिभिः ॥ निर्वर्त्यः शिवयो पूजां प्रारभेत पुरोदितम्॥७४॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां

वायवीयसंहितायामुत्तरभागे अग्निकार्यवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि शिवाश्रमनिषेविणाम् ॥
शिवशास्त्रोक्तमार्गेण नैमित्तिकविधिक्रमम् ॥ १ ॥ सर्वेष्वपि च मासेषु पक्षयोरुभयोरपि ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तथा पर्वणि च क्रमात् ॥ २ ॥
अयने विषुवे चैव ग्रहणेषु विशेषतः ॥ कर्तव्या महती पूजा ह्यधिका वापि शक्तितः॥३॥मासिमासि यथान्यायं ब्रह्मकूर्चं प्रसाध्य तु ॥ स्नापयित्वा
शिवं तेन पिबेच्छेषमुपोषितः ॥ ४ ॥ ब्रह्महत्यादिदोषाणामतीव महतामपि ॥ निष्कृतिर्ब्रह्मकूर्चस्य पानान्नान्या विशिष्यते ॥ ५ ॥ पौषे तु पुष्य
नक्षत्रे कुर्यान्नीराजनं विभोः॥ माघे मघाख्ये नक्षत्रे प्रदद्याद् घृतकंबलम्॥६॥फाल्गुने चोत्तरान्ते वै प्रारभेत महोत्सवम्॥चैत्रे चित्रापौर्णमास्यां दोलां
कुर्याद्यथाविधि ॥७॥वैशाख्यां तु विशाखायां कुर्यात्पुष्पमहालयम् ॥ ज्येष्ठे मूलाख्यनक्षत्रे शीतकुम्भं प्रदापयेत्॥८॥आषाढे चोत्तराषाढे पवित्रारो
पणं तथा ॥ श्रावणे प्राकृतान्यानि मण्डलानि प्रकल्पयेत् ॥ ९ ॥ श्रविष्ठाख्ये तु नक्षत्रे प्रौष्ठपद्यां ततः परम् ॥ प्रोक्षयेच्च जलक्रीडां पूर्वाषाढाश्रये
दिने ॥ १० ॥ आश्वयुज्यां ततो दद्यात्पायसं च नवौदनम् ॥ अग्निकार्यं च तेनैव कुर्याच्छतभिषग्दिने॥११॥ कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे दद्याद्दीपसहस्र
कम् ॥ मार्गशीर्षे तथार्द्रायां घृतेन स्नापयेच्छिवम् ॥१२॥ अशक्तस्तेषु कालेषु कुर्यादुत्सवमेव वा ॥ आस्थानं वा महापूजामधिकं वा समर्चनम् ॥
॥ १३ ॥ आवृतेऽपि च कल्याणे प्रशस्तेष्वपि कर्मसु ॥ दौर्मनस्ये दुराचारे दुःस्वप्ने दुष्टदर्शने ॥ १४ ॥ उत्पाते वाशुभेऽन्यस्मिन्रोगे वा प्रबलेऽथ
वा ॥ स्नानपूजाजपध्यानहोमदानादिकाः क्रियाः ॥ १५॥ निर्मितानुगुणाः कार्य्याः पुरश्चरणपूर्विकाः ॥ शिवानले च विहते पुनस्सन्धानमाच
रेत् ॥ १६ ॥ य एवं शर्वधर्मिष्ठो वर्तते नित्यमुद्यतः ॥ तस्यैकजन्मना मुक्तिं प्रयच्छति महेश्वरः ॥ १७ ॥ एतद्यथोत्तरं कुर्यान्नित्यनैमित्तिकेषु
यः ॥ दिव्यं श्रीकंठनाथस्य स्थानमाद्यं स गच्छति ॥ १८ ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्कल्पकोटिशतन्नरः ॥ कालांतरे च्युतस्तस्मादौमं कौमारमेव च
॥ १९ ॥ संप्राप्य वैष्णवं ब्राह्मं रुद्रलोकं विशेषतः ॥ तत्रोषितश्च चिरं कालं भुक्त्वा भोगान्यथोदितान् ॥२०॥ पुनश्चोर्ध्वं गतस्तस्मादतीत्य स्थान
पञ्चकम्॥श्रीकंठाज्ज्ञानमासाद्य तस्माच्छैवपुरं व्रजेत् ॥ २१ ॥ अर्द्धचर्य्यारतश्चापि द्विरावृत्त्यैवमेव तु ॥ पश्चाज्ज्ञानं समासाद्य शिवसायुज्यमाप्नुयात्
॥ २२ ॥ अर्द्धार्द्धचरितो यस्तु देही देहक्षयात्परम् ॥ अंडांतं वोर्द्धमव्यक्तमतीत्य भुवनद्वयम् ॥ २३ ॥ संप्राप्य पौरुषं रौद्रस्थानमर्द्धेन्द्रजापतः ॥
अनेकयुगसाहस्रं भुक्त्वा भोगाननेकधा ॥ २४ ॥ पुण्यक्षये क्षितिं प्राप्य कुले महति जायते ॥ तत्रापि पूर्वसंस्कारवशेन स महाद्युतिः ॥ २५ ॥
पशुधर्मान्परित्यज्य शिवधर्मरतो भवेत्॥तद्धर्मगौरवादेव ध्यात्वा शिवपुरं व्रजेत्॥२६॥भोगांश्च विविधान्भुक्त्वा विद्येश्वरपदं व्रजेत् ॥ तत्र विद्येश्वरैः

सार्द्धं भुक्त्वा भोगान्बहून्क्रमात् ॥ २७ ॥ अण्डस्यांतर्बहिर्वाथ सकृदावर्तते पुनः ॥ ततो लब्ध्वा शिवज्ञानं परां भक्तिमवाप्य च ॥ २८ ॥ शिव साधर्म्यमासाद्य न भूयो विनिवर्तते ॥ यश्चातीव शिवे भक्तो विषयासक्तचित्तवत्॥२९॥ शिवधर्मानसौ कुर्वन्नकुर्वन्वापि मुच्यते ॥ एकावृत्तो द्विरावृ त्तस्त्रिरावृत्तो निवर्तकः ॥ ३० ॥ न पुनश्चक्रवर्ती स्याच्छिवधर्माधिकारवान् ॥ तस्माच्छिवाश्रितो भूत्वा येन केनापि हेतुना ॥ ३१ ॥ शिवधर्मे मतिं कुर्याच्छ्रेयसे चेत्कृतोद्यमः ॥ नात्र निर्बंधयिष्यामो वयं कंचन केनचित्॥३२॥ निर्बन्धेभ्योऽतिवादेभ्यः प्रकृत्यैतन्न रोचते॥ रोचते वा परेभ्यस्तु पुण्यसंस्कारगौरवात् ॥ ३३ ॥ संसारकारणं येषां न प्ररोढुमलं भवेत् ॥ प्रकृत्यनुगुणं तस्माद्विमृश्यैतदशेषतः ॥ ३४ ॥ शिवधर्मेऽधिकुर्वीत यदिच्छेच्छिवमात्मनः ॥ ३५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे नित्यनैमित्तिकविधिवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ भगवंस्त्वन्मुखादेव श्रुतं श्रुतिसमं मया ॥ स्वाश्रितानां शिवप्रोक्तं नित्यनैमित्तिकं तथा॥ १॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि शिवधर्माधिकारिणाम् ॥ काम्यमप्यस्ति चेत्कर्म वक्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥ २ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ अस्त्यैहिकफलं किञ्चिदामुष्मिकफलं तथा ॥ ऐहिकामुष्मिकञ्चापि तच्च पञ्चविधं पुनः ॥ ३ ॥ किंचित्क्रियामयं कर्म किंचित्कर्म तपोमयम् ॥ ४ ॥ जपध्यानमयं किंचित्किंचित्सर्वमयं तथा ॥ क्रियामयं तथा भिन्नं होमदानार्चनक्रमात् ॥ ५ ॥ सर्वशक्तिमतामेव नान्येषां सफलं भवेत् ॥ शक्तिश्चाज्ञा महेशस्य शिवस्य परमात्मनः ॥ ६ ॥ तस्मात्काम्यानि कर्माणि कुर्यादाज्ञाधरो द्विजः ॥ अथ वक्ष्यामि काम्यं हि चेहामुत्र फलप्रदम् ॥ ७ ॥ शैवैर्माहेश्वरैश्चैव कार्यमंतर्बहिः क्रमात् ॥ शिवो महेश्वरश्चेति नात्यंतमिह भिद्यते ॥ ८ ॥ यथा तथा न भिद्यंते शैवा माहेश्वरा अपि ॥ शिवाश्रिता हि ते शैवा ज्ञानयज्ञरता नराः ॥ ९ ॥ माहेश्वराः समाख्याता कर्मयज्ञरता भुवि ॥ तस्मादाभ्यंतरे कुर्युः शैवा माहेश्वरा बहिः ॥ १० ॥ न तु प्रयोगो भिद्येत वक्ष्यमाणस्य कर्मणः ॥ परीक्ष्य भूमिं विधिवद्गंधवर्णरसादिभिः ॥ ११ ॥ मनोऽभिलषिते तत्र वितानवितताम्बरे ॥ सुप्रलिप्ते महीपृष्ठे दर्पणोदरसंनिभे ॥ १२ ॥ प्राचीमुत्पा दयेत्पूर्वं शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ॥ एकहस्तं द्विहस्तं वा मण्डलं परिकल्पयेत्॥ १३॥ आलिखेद्विमलं पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ रत्नहेमादिभिश्चूर्णैर्यथा संभवसंभृतैः ॥ १४ ॥ पंचावरणसंयुक्तं बहुशोभासमन्वितम् ॥ दलेषु सिद्धयः कल्प्याः केसरेषु सशक्तिकाः ॥ १५ ॥ रुद्रा वामादयस्त्वष्टौ पूर्वादिदलतः क्रमात् ॥ कर्णिकायां च वैराग्यं बीजेषु नव शक्तयः ॥ १६ ॥ कन्दे शिवात्मको धर्मो नाले ज्ञानं शिवाश्रयम् ॥ कर्णिकोपरि चाग्नेयं मंडलं सौरमैन्दवम्॥ १७॥ शिवविद्यात्मतत्त्वाख्यं तत्त्वत्रयमतः परम् ॥ सर्वासनोपरि सुखं विचित्रकुसुमान्वितम्॥ १८॥ पंचावर

 णसंयुक्तं पूजयेदंबया सह ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं प्रसन्नं शीतलद्युतिम् ॥१९॥ विद्युद्वलयसंकाशजटामुकुटभूषितम् ॥ शार्दूलचर्मवसनं किंचित्स्मित
मुखांबुजम् ॥२०॥ रक्तपद्मदलप्रख्यपादपाणितलाधरम्॥सर्वलक्षणसंपन्नं सर्वाभरणभूषितम् ॥२१॥दिव्यायुधवरैर्युक्तं दिव्यगंधानुलेपनम् ॥ पंचवक्त्रं
 दशभुजं चन्द्रखण्डशिखामणिम् ॥ २२ ॥ अस्य पूर्वमुखं सौम्यं बालार्कसदृशप्रभम् ॥ त्रिलोचनारविंदाढ्यं कृतबालेंदुशेखरम् ॥ २३ ॥दक्षिणं
नीलजीमूतसमानरुचिरप्रभम् ॥ भ्रुकुटीकुटिलं घोरं रक्तवृत्तेक्षणत्रयम् ॥ २४ ॥ दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षं स्फुरिताधरपल्लवम् ॥ उत्तरं विद्रुमप्रख्यं नीलाल
कविभूषितम् ॥ २५ ॥ सविलासं त्रिनयनं चन्द्राभरणशेखरम् ॥ पश्चिमं पूर्णचन्द्राभं लोचनत्रितयोज्ज्वलम् ॥ २६ ॥ चन्द्ररेखाधरं सौम्यं
मंदस्मितमनोहरम् ॥ पंचमं स्फटिकप्रख्यमिंदुरेखासमुज्ज्वलम् ॥२७॥ अतीव सौम्यमुत्फुल्ललोचनत्रितयोज्ज्वलम्॥दक्षिणे शूलपरशुवज्रखड्गानलो
ज्ज्वलम् ॥२८॥ सव्ये च नागनाराचघण्टापाशांकुशोज्ज्वलम् ॥ निवृत्त्या जानुसंबद्धमानाभेश्च प्रतिष्ठया ॥ २९ ॥ आकंठं विद्यया तद्वदाललाटं
तु शांतया ॥ तदूर्द्ध्वं शांत्यतीताख्यकलया परया तथा ॥ ३० ॥ पंचाध्वव्यापिनं साक्षात्कलापंचकविग्रहम् ॥ ईशानमुकुटं देवं पुरुषाख्यं
पुरातनम् ॥ ३१ ॥ अघोरहृदयं तद्वद्वामगुह्यं महेश्वरम् ॥ सद्यपादं च तन्मूर्तिमष्टत्रिंशत्कलामयम् ॥ ३२ ॥ मातृकामयमीशानं पंचब्रह्ममयं
तथा ॥ ॐकाराख्यमयं चैव हंसशक्त्या समन्वितम् ॥ ३३ ॥ तथेच्छाऽऽत्मिकया शक्त्या समारूढांकमंडलम् ॥ ज्ञानाख्यया दक्षिणतो वामतश्च
क्रियाख्यया ॥ ३४ ॥ तत्त्वत्रयमयं साक्षाद्विद्यामूर्तिं सदाशिवम् ॥ मूर्तिमूलेन संकल्प्य सकलीकृत्य च क्रमात् ॥ ३५ ॥ संपूज्य च यथान्याय
मर्धान्तं मूलविद्यया ॥ मूर्तिमंतं शिवं साक्षाच्छक्त्या परमया सह ॥३६॥ तत्रावाह्य महादेवं सदसद्व्यक्तिवर्जितम् ॥ पंचोपकरणं कृत्वा पूजयेत्परमे
श्वरम् ॥३७॥ ब्रह्मभिश्च षडङ्गैश्च ततो मातृकया सह ॥ प्रणवेन शिवेनैव शक्तियुक्तेन च क्रमात्॥३८॥ शांतेन वा तथान्यैश्च वेदमंत्रैश्च कृत्स्नशः॥
पूजयेत्परमं देवं केवलेन शिवेन वा ॥ ३९ ॥ पाद्यादिमुखवासांतं कृत्वा प्रस्थापनं विना ॥ पंचावरणपूजां तु आरभेत यथाक्रमम् ॥ ४० ॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे काम्यकर्मवर्णनं नामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ तत्रादौ शिवयोः पार्श्वे दक्षिणे
वामतः क्रमात् ॥ गंधाद्यैरर्चयेत्पूर्वं देवौ हेरंबषण्मुखौ ॥१॥ ततो ब्रह्माणि परित ईशानादि यथाक्रमम् ॥सशक्तिकानि सर्वांत प्रथमावरणे यजेत् ॥
॥ २ ॥ षडंगान्यपि तत्रैव हृदयादीन्यनुक्रमात् ॥ शिवस्य च शिवायाश्च वाह्न्यादि समर्चयेत् ॥ ३ ॥ तत्र वामादिकानुद्रानष्टौ वामादिशक्तिभिः ॥
अर्चयेद्वा न वा पश्चात्पूर्वादिपरितः क्रमात् ॥ ४ ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं मया ते यदुनंदन ॥ द्वितीयावरणं प्रीत्या प्रोच्यते श्रद्धया शृणु ॥५॥अनंतं

20

पूर्वदिक्पत्रे तच्छक्तिं तस्य वामतः ॥ सूक्ष्मं दक्षिणदिक्पत्रे सह शक्त्या समर्चयेत् ॥ ६ ॥ ततः पश्चिमदिक्पत्रे सह शक्त्या शिवोत्तमम् ॥ तथैवोत्तर
दिक्पत्रे चैकनेत्रं समर्चयेत् ॥७॥ एकरुद्रं च तच्छक्तिं पश्चादीशदलेऽर्चयेत् ॥ त्रिमूर्तिं तस्य शक्तिं च पूजयेदग्निदिग्दले ॥८॥ श्रीकंठं नैर्ऋतेपत्रे तच्छक्तिं
तस्य वामतः ॥ तथैव मारुते पत्रे शिखंडीशं समर्चयेत् ॥९॥ द्वितीयावरणे चेज्यास्सर्वतश्चक्रवर्तिनः॥तृतीयावरणे पूज्याः शक्तिभिश्चाष्टमूर्तयः॥१०॥
अष्टसु क्रमशो दिक्षु पूर्वादिपरितः क्रमात् ॥ भवः शर्वस्तथेशानो रुद्रः पशुपतिस्ततः ॥११॥ उग्रो भीमो महादेव इत्यष्टौ मूर्तयः क्रमात् ॥
अनंतरं ततश्चैव महादेवादयः क्रमात्॥ शक्तिभिस्सह संपूज्यास्तत्रैकादशमूर्तयः॥१२॥महादेवः शिवो रुद्रः शंकरो नीललोहितः ॥ ईशानो विजयो
भीमो देवदेवो भवोद्भवः ॥१३॥ कपर्दीशश्च कथ्यंते तथैकादशशक्तयः ॥ तत्राष्टौ प्रथमं पूज्याः वाह्न्यादि यथाक्रमम्॥१४॥देवदेवः पूर्वपत्रे ईशानं
चाग्निगोचरे॥भवोद्भवस्तयोर्मध्ये कपालीशस्ततः परम् ॥१५॥ तस्मिन्नावरणे भूयो वृषेन्द्रं पुरतो यजेत्॥नंदिनं दक्षिणे तस्यमहाकालं तथोत्तरे
॥ १६ ॥ शास्तारं वह्निदिक्पत्रे मातृर्दक्षिणदिग्दले ॥ गजास्यं नैर्ऋते पत्रे षण्मुखं वारुणे पुनः ॥ १७ ॥ ज्येष्ठां वायुदले गौरीमुत्तरे चण्डमेश्वरे ॥
शास्तृनंदीशयोर्मध्ये मुनीन्द्रं वृषभं यजेत् ॥ १८ ॥ महाकालस्योत्तरतः पिंगलं तु समर्चयेत् ॥ शास्तृमातृसमूहस्य मध्ये भृंगीश्वरं ततः ॥ १९ ॥
मातृविघ्नेशमध्ये तु वीरभद्रं समर्चयेत्॥स्कन्दविघ्नेशयोर्मध्ये यजेद्देवीं सरस्वतीम्॥२०॥ज्येष्ठाकुमारयोर्मध्ये श्रियं शिवपदार्चिताम् ॥ ज्येष्ठागणाम्ब
योर्मध्ये महामोटीं समर्चयेत् ॥२१॥ गणाम्बाचण्डयोर्मध्ये देवीं दुर्गां प्रपूजयेत्॥ अत्रैवावरणे भूयः शिवानुचरसंहतिम् ॥२२॥ रुद्रप्रथमभूताख्यां
विविधां च सशक्तिकाम् ॥ शिवायाश्च सखीवर्गं जपेद्ध्यात्वा समाहितः ॥ २३ ॥ एवं तृतीयावरणं वितते पूजिते सति ॥ चतुर्थावरणं ध्यात्वा
बहिस्तस्य समर्चयेत् ॥२४॥ भानुः पूर्वदले पूज्यो दक्षिणे चतुराननः ॥ रुद्रो वरुणदिक्पत्रे विष्णुरुत्तरदिग्दले ॥ २५ ॥ चतुर्णामपि देवानां पृथ
गावरणान्यथ॥ तस्यांगानि षडेवादौ दीप्ताद्याभिश्च शक्तिभिः॥२६॥ दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला क्रमात् ॥अमोघा विद्युता चैव पूर्वादि
परितः स्थिताः॥२७॥ द्वितीयावरणे पूज्याश्चतस्रो मूर्तयः क्रमात्॥ पूर्वाद्युत्तरपर्यंताः शक्तयश्च ततः परम्॥२८॥आदित्यो भास्करो भानू रविश्चेत्य
नुपूर्वशः ॥ अर्को ब्रह्मा तथा रुद्रो विष्णुश्चैते विवस्वतः ॥२९॥ विस्तारा पूर्वदिग्भागे सुतरां दक्षिणे स्थिताः॥बोधनी पश्चिमे भागे आप्यायिन्युत्तरे
पुनः॥३०॥उषां प्रभां तथा प्राज्ञां सन्ध्यामपि ततः परम्॥ऐशानादिषु विन्यस्य द्वितीयावरणे यजेत्॥३१॥सोममंगारकं चैव बुधं बुद्धिमतां वरम्॥
बृहस्पतिं बृहद्बुद्धिं भार्गवं तेजसां निधिम् ॥३२॥ शनैश्चरं तथा राहुं केतुं धूम्रं भयंकरम् ॥समंततो यजेदेतांस्तृतीयावरणे क्रमात्॥ ३३ ॥ अथवा

द्वादशादित्या द्वितीयावरणे यजेत् ॥ तृतीयावरणे चैव राशीन्द्वादश पूजयेत ॥३४॥ सप्तसप्त गणांश्चैव बहिस्तस्य समंततः ॥ ऋषीन्देवांश्च गंध
र्वान्पन्नगानप्सरोगणान् ॥ ३५ ॥ ग्रामण्यश्च तथा यक्षान्यातुधानांस्तथा हयान् ॥ सप्तच्छंदोमयांश्चैव वालखिल्यांश्च पूजयेत् ॥ ३६ ॥ एवं
तृतीयावरणे समभ्यर्च्य दिवाकरम् ॥ ब्रह्माणमर्चयेत्पश्चात्त्रिभिरावरणैः सह ॥ ३७ ॥ हिरण्यगर्भं पूर्वस्यां विराजं दक्षिणे ततः ॥ कालं
पश्चिमदिग्भागे पुरुषं चोत्तरे यजेत् ॥ ३८ ॥ हिरण्यगर्भः प्रथमो ब्रह्मा कमलसन्निभः ॥ कालो जात्यंजनप्रख्यः पुरुषः स्फ
टिकोपमः ॥ ३९ ॥ त्रिगुणो राजसश्चैव तामसः सात्त्विकस्तथा ॥ चत्वार एते क्रमशः प्रथमावरणे स्थिताः ॥ ४० ॥ द्वितीयावरणे पूज्याः
पूर्वादिपरितः क्रमात् ॥ सनत्कुमारः सनकः सनंदश्च सनातनः ॥ ४१ ॥ तृतीयावरणे पश्चादर्चयेच्च प्रजापतीन् ॥ अष्टौ पूर्वाश्च पूर्वादौ त्री
न्प्राक्पश्चादनुक्रमात् ॥ ४२ ॥दक्षो रुचिर्भृगुश्चैव मरीचिश्च तथांगिराः ॥ पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुरत्रिश्च कश्यपः ॥ ४३ ॥ वसिष्ठश्चेति विख्याताः
प्रजानां पतयस्त्विमे ॥ तेषां भार्य्याश्च तैस्सार्द्धं पूजनीया यथाक्रमम् ॥४४ ॥ प्रसूतिश्च तथाऽऽकूतिः ख्यातिः सम्भूतिरेव च ॥ धृतिः स्मृतिः क्षमा
चैव सन्नतिश्चानसूयका ॥ ४५ ॥ देवमातारुन्धती च सर्वाः खलु पतिव्रताः ॥ शिवार्चनरता नित्यं श्रीमत्यः प्रियदर्शनाः ॥ ४६ ॥
प्रथमावरणे वेदांश्चतुरो वा प्रपूजयेत् ॥ इतिहासपुराणानि द्वितीयावरणे पुनः ॥ ४७ ॥ तृतीयावरणे पश्चाद्धर्मशास्त्रपुरस्सराः ॥ वैदिक्यो नि
खिला विद्याः पूज्या एव समंततः ॥४८॥ पूर्वादिपुरतो वेदास्तदन्ये तु यथारुचि ॥ अष्टधा वा चतुर्धा वा कृत्वा पूजां समंततः ॥ ४९ ॥
एवं ब्रह्माणमभ्यर्च्य त्रिभिरावरणैर्युतम् ॥ दक्षिणे पश्चिमे पश्चाद्रुद्रं सावरणं यजेत् ॥ ५० ॥ तस्य ब्रह्मषडंगानि प्रथमावरणं स्मृतम् ॥
द्वितीयावरणं चैव विद्येश्वरमयं तथा ॥ ५१ ॥ तृतीयावरणे भेदो विद्यते स तु कथ्यते ॥ चतस्रो मूर्तयस्तस्य पूज्याः पूर्वादितः क्रमात् ॥ ५२ ॥
त्रिगुणस्सकलो देवः पुरस्ताच्छिवसंज्ञकः ॥ राजसो दक्षिणे ब्रह्मा सृष्टिकृत्पूज्यते भवः ॥ ५३ ॥ तामसः पश्चिमे चाग्निः पूज्यस्संहारको हरः॥सात्त्विक
स्सुखकृत्सौम्ये विष्णुर्विश्वपतिर्मृडः ॥ ५४ ॥ एवं पश्चिमदिग्भागे शंभोः षड्विंशकं शिवम् ॥ समभ्यर्च्योत्तरे पार्श्वे ततो वैकुंठमर्चयेत् ॥ ५५ ॥
वासुदेवं पुरस्कृत्वा प्रथमावरणे यजेत् ॥ अनिरुद्धं दक्षिणतः प्रद्युम्नं पश्चिमे ततः ॥ ५६ ॥ सौम्ये संकर्षणं पश्चाद्व्यत्यस्तौ वा यजेदिमौ॥प्रथमावरणं
प्रोक्तं द्वितीयावरणं शुभम् ॥ ५७ ॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ॥ रामश्चान्यतमः कृष्णो भवानश्वमुखोऽपि च॥५८॥तृतीयावरणे
चक्रं पूर्वभागे समर्चयेत् ॥ नारायणाख्यं याम्येऽस्त्रं क्वचिदप्यहतं यजेत्॥५९॥पश्चिमे पांचजन्यं च शार्ङ्गं धनुरथोत्तरे ॥ एवं त्र्यावरणैः साक्षाद्विश्वा

19

ल्य परमं हरिम्॥६०॥महाविष्णुं सदाविष्णुं मूर्तीकृत्य समर्चयेत्॥इत्थं विष्णोश्चतुर्व्यूहक्रमान्मूर्तिचतुष्टयम्॥पूजयित्वा च तच्छक्तीश्चतस्रः पूजयेत्क्र
मात्॥६१॥प्रभामाग्नेयदिग्भागे नैर्ऋते तु सरस्वतीम्॥गणांबिकां च वायव्ये लक्ष्मीं रौद्रेः समर्चयेत्॥६२॥ एवं भान्वादिमूर्तीनां तच्छक्तीनामनंतरम्॥
पूजां विधाय लोकेशांस्तत्रैवावरणे यजेत् ॥६३॥इंद्रमग्निं यमं चैव निर्ऋतिं वरुणं तथा॥वायुं सोमं कुबेरं च पश्चादीशानमर्चयेत्॥६४॥एवं चतुर्थावरणं
पूजयित्वा विधानतः ॥ आयुधानि महेशस्य पश्चाद्बाह्यं समर्चयेत् ॥ ६५ ॥ श्रीमत्त्रिशूलमैशाने वज्रं माहेंद्रदिङ्मुखे ॥ परशुं वह्निदिग्भागे याम्ये
सायकमर्चयेत् ॥६६॥ नैर्ऋते तु यजेत्खड्गं पाशं वारुणगोचरे॥अंकुशं मारुते भागे पिनाकं चोत्तरे यजेत्॥६७॥पश्चिमाभिमुखं रौद्रं क्षेत्रपालं सम
र्चयेत् ॥ ६८ ॥पञ्चमावरणं चैव संपूज्यानंतरं बहिः ॥सर्वावरणदेवानां बहिर्वा पञ्चमेऽथवा ॥पंचमे मातृभिस्सार्द्धं महोक्षं पुरतो यजेत्॥६९॥ ततः
समंततः पूज्यास्सर्वा वै देवयोनयः ॥ खेचरा ऋषयस्सिद्धा दैत्या यक्षाश्च राक्षसाः॥७०॥ अनंताद्याश्च नागेंद्रा नागैस्तत्तत्कुलोद्भवैः ॥ डाकिनी
भूतवेतालप्रेतभैरवनायकाः ॥७१॥ पातालवासिनश्चान्ये नानायोनिसमुद्भवाः॥ नद्यस्समुद्रा गिरयः काननानि सरांसि च ॥७२॥ पशवः पक्षिणो
वृक्षाः कीटाद्याः क्षुद्रयोनयः ॥ नराश्च विविधाकारा मृगाश्च क्षुद्रयोनयः ॥ ७३॥ भुवनान्यन्तरण्डस्य ततो ब्रह्माण्डकोटयः ॥ बहिरंडान्यसंख्यानि
भुवनानि सहाधिपैः ॥७४॥ ब्रह्माण्डाधारका रुद्रा दश दिक्षु व्यवस्थिताः॥यद्गौणं यच्च मायेयं यद्वा शाक्तं ततः परम्॥७५॥ यत्किंचिदस्ति शब्दस्य
वाच्यं चिदचिदात्मकम् ॥ तत्सर्वं शिवयोः पार्श्वे बुद्ध्वा सामान्यतो यजेत् ॥७६॥ कृतांजलिपुटाः सर्वेऽर्चित्याः स्मितमुखास्तथा ॥प्रीत्या संप्रेक्षमा
णाश्च देवं देवीं च सर्वदा ॥ ७७ ॥ इत्थमावरणाभ्यर्चां कृत्वा विक्षेपशांतये ॥ पुनरभ्यर्च्य देवेशं पञ्चाक्षरमुदीरयेत् ॥ ७८ ॥ निवेदयेत्ततः पश्चा
च्छिवयोरमृतोपमम् ॥ सुव्यंजनसमायुक्तं शुद्धं चारु महाचरुम् ॥ ७९ ॥ द्वात्रिंशदाढकैर्मुख्यमधमं त्वाढकावरम्॥ साधयित्वा यथासंपच्छ्रद्धया
विनिवेदयेत् ॥ ८० ॥ ततो निवेद्य पानीयं तांबूलं चोपदंशकैः ॥ नीराजनादिकं कृत्वा पूजाशेषं समापयेत् ॥ ८१ ॥ भोगोपयोग्यद्रव्याणि वि
शिष्टान्येव साधयेत् ॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत भक्तिमान्विभवे सति ॥ ८२ ॥ शठस्योपेक्षकस्यापि व्यंगं चैवानुतिष्ठतः ॥ न फलंत्येव कर्माणि
काम्यानीति सतां कथा ॥ ८३ ॥ तस्मात्सम्यगुपेक्षां च त्यक्त्वा सर्वांगयोगतः ॥ कुर्यात्काम्यानि कर्माणि फलसिद्धिं यदीच्छति ॥ ८४ ॥ इत्थं
पूजां समाप्याथ देवं देवीं प्रणम्य च॥भक्त्या मनस्समाधाय पश्चात्स्तोत्रमुदीरयेत्॥८५॥ ततः स्तोत्रमुपास्यान्ते त्वष्टोत्तरशतावराम्॥जपेत्पंचाक्षरीं
विद्यां सहस्रोत्तरमुत्सुकः ॥ ८६ ॥ विद्यापूजां गुरोः पूजां कृत्वा पश्चाद्यथाक्रमम् ॥ यथोदयं यथाशुद्धं सदस्यानपि पूजयेत् ॥ ८७ ॥

तत उद्वास्य देवेशं सर्वैरावरणैः सह ॥ मण्डलं गुरवे दद्याद्यागोपकरणैस्सह ॥ ८८ ॥ शिवाश्रितेभ्यो वा दद्यात्सर्वमेवानुपूर्वशः ॥
अथवा तच्छिवायैव शिवक्षेत्रे समर्पयेत् ॥ ८९ ॥ शिवाग्नौ वा यजेद्देवं होमद्रव्यैश्च सप्तभिः ॥ समभ्यर्च्य यथान्यायं सर्वावरण
देवताः ॥ ९० ॥ एष योगेश्वरो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ न तस्मादधिकः कश्चिद्योगोऽस्ति भुवने क्वचित् ॥ ९१ ॥ न तदस्ति
जगत्यस्मिन्नसाध्यं यदनेन तु ॥ ऐहिकं वा फलं किंचिदामुष्मिकफलं तु वा ॥ ९२ ॥ इदमस्य फलं नेदमिति नैव नियम्यते ॥ श्रेयो
रूपस्य कृत्स्नस्य तदिदं श्रेष्ठसाधनम् ॥ ९३ ॥ इदं न शक्यते वक्तुं पुरुषेण यदर्च्यते ॥ चिंतामणेरिवैतस्मात्तत्तेन प्राप्यते फलम् ॥ ९४ ॥ तथापि
क्षुद्रमुद्दिश्य फलं नैतत्प्रयोजयेत् ॥ लघ्वर्थी महतो यस्मात् स्वयं लघुतरो भवेत् ॥ ९५ ॥ महद्वा फलमल्पं वा कृतं चेत्कर्म सिध्यति ॥ महादेवं
समुद्दिश्य कृतं कर्म प्रयुज्यताम् ॥ ९६ ॥ तस्मादनन्यलभ्येषु शत्रुमृत्युजयादिषु ॥ फलेषु दृष्टादृष्टेषु कुर्य्यादेतद्विचक्षणः ॥ ९७ ॥ महत्स्वपि च
पातेषु महारोगभयादिषु ॥ दुर्भिक्षादिषु शांत्यर्थं शांतिं कुर्य्यादनेन तु ॥ ९८ ॥ बहुना किं प्रलापेन महाव्यापन्निवारकम् ॥ आत्मीयमस्त्रं शैवाना
मिदमाह महेश्वरः ॥ ९९ ॥ तस्मादितः परं नास्ति परित्राणमिहात्मनः ॥ इति मत्वा प्रयुंजानः कर्मेदं शुभमश्नुते ॥ १०० ॥ स्तोत्रमात्रं शुचि
र्भूत्वा यः पठेत्सुसमाहितः ॥ सोऽप्यभीष्टतमादर्थादष्टांशफलमाप्नुयात् ॥ १०१ ॥ अथ तस्यानुसंधाय पर्वण्यनशनः पठेत् ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां
फलमर्द्धं समाप्नुयात्॥ १०२ ॥ यस्त्वर्थमनुसंधाय पर्वादिषु तथा व्रती ॥ मासमेकं जपेत्स्तोत्रं स कृत्स्नं फलमाप्नुयात् ॥ १०३ ॥ इति श्रीशिवमहा
पुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शैवानां काम्यकर्मवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ स्तोत्रं वक्ष्यामि ते
कृष्ण पंचावरणमार्गतः ॥ योगेश्वरमिदं पुण्यं कर्म येन समाप्यते ॥ १ ॥ जयजय जगदेकनाथ शंभो प्रकृतिमनोहर नित्यचित्स्वभाव ॥ अतिगत
कलुषप्रपञ्चवाचामपि मनसां पदवीमतीततत्त्वम् ॥ २ ॥ स्वभावनिर्मलाभोग जय सुन्दरचेष्टित ॥ स्वात्मतुल्यमहाशक्ते जय शुद्धगुणार्णव ॥ ३ ॥
अनन्तकांतिसंपन्न जयासदृशविग्रह ॥ अतर्क्यमहिमाधार जयानाकुलमंगल ॥ ४ ॥ निरंजन निराधार जय निष्कारणोदय ॥ निरन्तरपरानन्द
जय निर्वृतिकारण ॥ ५ ॥ जयातिपरमैश्वर्य जयातिकरुणास्पद ॥ जय स्वतंत्रसर्वस्व जयासदृशवैभव ॥ ६ ॥ जयावृतमहाविश्व जयानावृत
केनचित् ॥ जयोत्तर समस्तस्य जयात्यन्तनिरुत्तर ॥ ७ ॥ जयाद्भुत जयाक्षुद्र जयाक्षत जयाव्यय ॥ जयामेय जयामाय जयाभाव
जयामल ॥ ८ ॥ महाभुज महासार महागुण महाकथ ॥ महाबल महामाय महारस महारथ ॥ ९ ॥ नमः परमदेवाय नमः

परमहेतवे ॥ नमश्शिवाय शांताय नमश्शिवतराय ते ॥ १० ॥ त्वधीनमिदं कृत्स्नं जगद्धि ससुरासुरम् ॥ ११ ॥ अतस्त्वद्विहिता
माज्ञां क्षमते कोऽतिवर्तितुम् ॥ १२ ॥ अयं पुनर्जनो नित्यं भवदेकसमाश्रयः ॥ भवानतोऽनुगृह्यास्मै प्रार्थितं संप्रयच्छतु ॥ १३ ॥
जयांबिके जगन्मातर्जय सर्वजगन्मयि ॥ जयानवधिकैश्वर्ये जयानुपमविग्रहे ॥ १४ ॥ जय वाङ्मनसातीते जयाचिद्ध्वांतभंजिके ॥ जय
जन्मजराहीने जय कालोत्तरोत्तरे ॥ १५ ॥ जयानेकविधानस्थे जय विश्वेश्वरप्रिये ॥ जय विश्वसुराराध्ये जय विश्वविजृंभिणि ॥ १६ ॥
जय मंगलदिव्यांगि जय मंगलदीपिके ॥ जय मंगलचारित्रे जय मंगलदायिनि ॥ १७ ॥ नमः परमकल्याणगुणसंचयमूर्तये ॥
त्वत्तः खलु समुत्पन्नं जगत्त्वय्येव लीयते ॥ १८ ॥ त्वद्विनातः फलं दातुमीश्वरोऽपि न शक्नुयात् ॥ जन्मप्रभृति देवेशि जनोऽयं त्वदुपाश्रितः
॥ १९ ॥ अतोऽस्य तव भक्तस्य निर्वर्तय मनोरथम् ॥ पंचवक्त्रो दशभुजः शुद्धस्फटिकसन्निभः ॥ २० ॥ वर्णब्रह्मकलादेहो देवस्सकलनिष्कलः ॥ शिव
भक्तिसमारूढः शांत्यतीतस्सदा शिवः ॥ भक्त्या मयार्चितो मह्यं प्रार्थितं शं प्रयच्छतु ॥ २१ ॥ सदाशिवांकमारूढा शक्तिरिच्छा शिवाह्वया ॥ जननी
सर्वलोकानां प्रयच्छतु मनोरथम् ॥ २२ ॥ शिवयोर्दयिता पुत्रौ देवौ हेरंबषण्मुखौ ॥ शिवानुभावौ सर्वज्ञौ शिवज्ञानामृताशिनौ ॥ २३ ॥ तृप्तौ परस्परं
स्निग्धौ शिवाभ्यां नित्यसत्कृतौ ॥ सत्कृतौ च सदा देवौ ब्रह्माद्यैस्त्रिदशैरपि ॥ २४ ॥ सर्वलोकपरित्राणं कर्तुमभ्युदितौ सदा ॥ स्वेच्छावतारं कुर्वंतौ स्वां
शभेदैरनेकशः ॥ २५ ॥ ताविमौ शिवयोः पार्श्वे नित्यमित्थं मयार्चितौ ॥ तयोराज्ञां पुरस्कृत्य प्रार्थितं मे प्रयच्छताम् ॥ २६ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाश
मीशानाख्यं सदाशिवम् ॥ मूर्द्धाभिमानिनी मूर्तिः शिवस्य परमात्मनः ॥ २७ ॥ शिवार्चनरतं शांतं शांत्यतीतं खमास्थितम् ॥ पंचाक्षरांतिमं बीजं कलाभिः
पंचभिर्युतम् ॥ २८ ॥ प्रथमावरणे पूर्वं शक्त्या सह समर्चितम् ॥ पवित्रं परमं ब्रह्म प्रार्थितं मे प्रयच्छतु ॥ २९ ॥ बालसूर्यप्रतीकाशं पुरुषाख्यं पुरातनम् ॥
पूर्ववक्त्राभिमानं च शिवस्य परमेष्ठिनः ॥ ३० ॥ शांत्यात्मकं मरुत्संस्थं शंभोः पादार्चने रतम् ॥ प्रथमं शिवबीजेषु कलासु च चतुष्कलम् ॥ ३१ ॥
पूर्वभागे मया भक्त्या शक्त्या सह समर्चितम् ॥ पवित्रं परमं ब्रह्म प्रार्थितं मे प्रयच्छतु ॥ ३२ ॥ अंजनादिप्रतीकाशमघोरं घोरविग्रहम् ॥ देवस्य दक्षि
णं वक्त्रं देवदेवपदार्चकम् ॥ ३३ ॥ विद्यापादं समारूढं वह्निमंडलमध्यगम् ॥ द्वितीयं शिवबीजेषु कलास्वष्टकलान्वितम् ॥ ३४ ॥ शंभोर्दक्षिणदिग्भागे
शक्त्या सह समर्चितम् ॥ पवित्रं मध्यमं ब्रह्म प्रार्थितं मे प्रयच्छतु ॥ ३५ ॥ कुंकुमक्षोदसंकाशं वामाख्यं वरवेषधृक् ॥ वक्त्रमुत्तरमीशस्य प्रतिष्ठायां
प्रतिष्ठितम् ॥ ३६ ॥ वारिमंडलमध्यस्थं महादेवार्चने रतम् ॥ तुरीयं शिवबीजेषु त्रयोदशकलान्वितम् ॥ ३७ ॥ देवस्योत्तरदिग्भागे शक्त्या सह

समर्चितम् ॥३८॥ पवित्रं परमं ब्रह्म प्राथितं मे प्रयच्छतु ॥ शंखकुंदेंदुधवलं सद्याख्यं सौम्यलक्षणम् ॥ शिवस्य पश्चिमं शृंगं शिवपादार्चने रतम् ॥
॥३९॥ विवृत्तिपदनिंष्ठ च पृथिव्यां समवस्तिथम् ॥ तृतीयं शिवबीजेषु कलाभिश्चाष्टभिर्युतम् ॥४०॥ देवस्य पश्चिमे भागे शक्त्या सह समर्चितम्॥
पवित्रं परमं ब्रह्म प्राथितं मे प्रयच्छतु ॥४१॥ शिवस्य तु शिवायाश्च हृन्मूर्ती शिवभाविते ॥ तयोराज्ञां पुरस्कृत्य ते मे कामं प्रयच्छताम् ॥ ४२ ॥
शिवस्य च शिवायाश्च शिखामूर्ती शिवाश्रिते॥सत्कृत्य शिवयोराज्ञां ते मे कामं प्रयच्छताम्॥४३॥ शिवस्य च शिवायाश्च वर्मणा शिवभाविते ॥सत्कृ
त्य शिवयोराज्ञां ते मे कामं प्रयच्छताम्॥४४॥ शिवस्य च शिवायाश्च नेत्रमूर्ती शिवाश्रिते॥सत्कृत्य शिवयोराज्ञां ते मे कामं प्रयच्छताम्॥४५॥अस्त्र
मूर्ती च शिवयोर्नित्यमर्चनतत्परे ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां ते मे कामं प्रयच्छताम् ॥ ४६ ॥ वामो ज्येष्ठस्तथा रुद्रः कालो विकरणस्तथा ॥ बलो वि
करणश्चैव बलप्रमथनः परः ॥ ४७ ॥ सर्वभूतस्य दमनस्तादृशाश्चाष्टशक्तयः॥ प्रार्थितं मे प्रयच्छंतु शिवयोरेव शासनात् ॥ ४८ ॥ अथानंतश्च सूक्ष्म
श्च शिवश्चाप्येकनेत्रकः ॥ एकरुद्राख्यमूर्तिश्च श्रीकण्ठश्च शिखंडकः ॥४९॥ तथाष्टौ शक्तयस्तेषां द्वितीयावरणेऽर्चिताः ॥ ते मे कामं प्रयच्छंतु शिव
योरेव शासनात् ॥५०॥ भवाद्या मूर्तयश्चाष्टौ तासामपि च शक्तयः॥ महादेवादयश्चान्ये तथैकादशमूर्तयः ॥५१॥ शक्तिभिस्सहितास्सर्वे तृतीयावरणे
स्थिताः ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां दिशंतु फलमीप्सितम् ॥५२॥ वृषराजो महातेजा महामेघसमस्वनः ॥ मेरुमंदरकैलासहिमाद्रिशिखरोपमः ॥५३॥
सिताभ्रशिखराकारः ककुदा परिशोभितः ॥ महाभोगींद्रकल्पेन वालेन च विराजितः॥५४॥रक्तास्यशृंगचरणो रक्तप्रायविलोचनः ॥ पीवरोन्नतसर्वां
गस्सुचारुगमनोज्ज्वलः ॥ ५५ ॥ प्रशस्तलक्षणः श्रीमान्प्रज्वलन्मणिभूषणः ॥ शिवप्रियः शिवासक्तः शिवयोर्ध्वजवाहनः॥५६ ॥तथा तच्चरणन्यास
पावितापरविग्रहः ॥गोराजपुरुषः श्रीमाञ्छ्रीमच्छूलवरायुधः॥तयोराज्ञां पुरस्कृत्य स मे कामं प्रयच्छतु॥५७॥ नन्दीश्वरो महातेजा नगेन्द्रतनयात्मजः॥
सनारायणकैर्देवैर्नित्यमभ्यर्च्य वंदितः ॥ ५८ ॥ शर्वस्यांतःपुरद्वारि सार्द्धं परिजनैः स्थितः ॥ सर्वेश्वरसमप्रख्यस्सर्वासुरविमर्दनः॥ ५९ ॥ सर्वेषां शिव
धर्माणामध्यक्षत्वेऽभिषेचितः ॥ शिवप्रियशिवासक्तश्श्रीमच्छूलवरायुधः ॥६० ॥ शिवाश्रितेषु संसक्तस्त्वनुरक्तश्च तैरपि॥सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स ॥ ७७२
मे कामं प्रयच्छतु ॥ ६१ ॥ महाकालो महाबाहुर्महादेव इवापरः ॥ महादेवाश्रितानां तु नित्यमेवाभिरक्षतु ॥६२ ॥ शिवप्रियः शिवासक्तश्शिवयोरर्चक
स्सदा ॥सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु कांक्षितम्॥६३॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः शास्ता विष्णोः परा तनुः॥ महामोहात्मतनयो मधुमांसासवप्रियः॥

१ सम्बन्धसामान्यविवक्षया कर्मणि षष्ठी ।

तयोराज्ञां पुरस्कृत्य स मे कामं प्रयच्छतु ॥ ६४ ॥ ब्रह्माणी चैव माहेशी कौमारी वैष्णवी तथा ॥ वाराही चैव माहेंद्री चामुंडा चंडविक्रमा
॥ ६५ ॥ एता वै मातरः सप्त सर्वलोकस्य मातरः ॥ प्रार्थितं मे प्रयच्छन्तु परमेश्वरशासनात् ॥ ६६ ॥ मत्तमातंगवदनो गंगोमाशंकरात्मजः ॥
आकाशदेहो दिग्बाहुस्सोमसूर्याग्निलोचनः ॥ ६७ ॥ ऐरावतादिभिर्दिव्यैर्दिग्गजैर्नित्यमार्चितः ॥ शिवज्ञानमदोद्भिन्नस्त्रिदशानामविघ्नकृत् ॥ ६८ ॥
विघ्नकृच्चासुरादीनां विघ्नेशः शिवभावितः ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु कांक्षितम् ॥६९॥ षण्मुखश्शिवसम्भूतः शक्तिवज्रधरः प्रभुः ॥ अग्नेश्च
तनयो देवो ह्यपर्णातनयः पुनः ॥ ७० ॥ गंगायाश्च गणांबायाः कृत्तिकानां तथैव च ॥ विशाखेन च शाखेन नैगमेयेन चावृतः ॥ ७१ ॥ इंद्रजिच्चंद्रसे
नानीस्तारकासुरजित्तथा ॥ शैलानां मेरुमुख्यानां वेधकश्च स्वतेजसा ॥ ७२ ॥ तप्तचामीकरप्रख्यः शतपत्रदलेक्षणः ॥ कुमारस्सुकुमाराणां रूपोदाहरणं
महत् ॥ ७३ ॥ शिवप्रियः शिवासक्तः शिवपादार्चकस्सदा ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु कांक्षितम् ॥ ७४ ॥ ज्येष्ठा वरिष्ठा वरदा
शिवयोर्यजने रता ॥ तयोराज्ञां पुरस्कृत्य सा मे दिशतु कांक्षितम् ॥ ७५ ॥ त्रैलोक्यवंदिता साक्षादुल्काकारा गणांबिका ॥ जगत्सृष्टिविवृद्ध्यर्थं
ब्रह्मणाभ्यार्थिता शिवात् ॥७६॥ शिवायाः प्रविभक्ताया भ्रुवोरन्तरनिस्सृताः ॥ दाक्षायणी सती मेना तथा हैमवती ह्युमा॥७७॥कौशिक्याश्चैव जननी
भद्रकाल्यास्तथैव च ॥ अपर्णायाश्च जननी पाटलायास्तथैव च ॥७८॥शिवार्चनरता नित्यं रुद्राणी रुद्रवल्लभा ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां सा मे दिश
तु कांक्षितम् ॥ ॥ ७९ ॥ चंडः सर्वगणेशानः शंभोर्वदनसंभवः ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु कांक्षितम् ॥ ८० ॥ पिंगलो गणपः श्रीमाञ्छि
वासक्तः शिवप्रियः ॥ आज्ञया शिवयोरेव स मे कामं प्रयच्छतु॥८१॥भृंगीशो नाम गणपः शिवाराधनतत्परः॥प्रयच्छतु स मे कामं पत्युराज्ञापुरःसरम्।
॥ ८२ ॥ वीरभद्रो महातेजा हिमकुंदेंदुसन्निभः ॥ भद्रकाली प्रियो नित्यं मातॄणां चाभिरक्षिता ॥८३॥ यज्ञस्य च शिरोहर्ता दक्षस्य च दुरात्मनः॥
उपेन्द्रेंद्रयमादीनां देवानामंगतक्षकः ॥ ८४ ॥ शिवस्यानुचरः श्रीमाञ्छिवशासनपालकः ॥ शिवयोः शासनादेव स मे दिशतु कांक्षितम् ॥ ८५ ॥
सरस्वती महेशस्य वाक्सरोजसमुद्भवा ॥ शिवयोः पूजने सक्ता सा मे दिशतु कांक्षितम् ॥ ८६ ॥ विष्णोर्वक्षःस्थिता लक्ष्मीः शिवयोः पूजने
रता ॥ शिवयोः शासनादेव सा मे दिशतु कांक्षितम् ॥ ८७ ॥ महामोटी महादेव्याः पादपूजापरायणा ॥ तस्या एव नियोगेन सा मे दिशतु
कांक्षितम् ॥ ८८ ॥ कौशिकी सिंहमारूढा पार्वत्याः परमा सुता ॥ विष्णोर्निद्रा महामाया महामहिषमर्दिनी ॥ ८९ ॥ निशुंभशुंभसंहर्त्री मधुमां
सासवप्रिया ॥ सत्कृत्य शासनं मातुस्सा मे दिशतु कांक्षितम् ॥ ९० ॥ रुद्रा रुद्रसमप्रख्याः प्रमथाः प्रथितौजसः ॥ भूताख्याश्च महावीर्या

महादेवसमप्रभाः ॥ ९१ ॥ नित्यमुक्ता निरुपमा निर्द्वन्द्वा निरुपप्लुवाः ॥ सशक्तयस्सानुचरास्सर्वलोकनमस्कृताः ॥ ९२ ॥ सर्वेषामेव लोकानां
सृष्टिसंहरणक्षमाः ॥ परस्परानुरक्ताश्च परस्परमनुव्रताः ॥ ९३॥ परस्परमतिस्निग्धाः परस्परनमस्कृताः ॥ शिवप्रियतमा नित्यं शिवलक्षणलक्षिताः
॥ ९४ ॥ सौम्याघोरास्तथा मिश्राश्चांतरालद्वयात्मिकाः ॥ विरूपाश्च सुरूपाश्च नानारूपधरास्तथा ॥ ९५ ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां ते मे कामं
दिशंतु वै ॥ देव्याः प्रियसखीवर्गो देवीलक्षणलक्षितः ॥ ९६ ॥ सहितो रुद्रकन्याभिः शक्तिभिश्चाप्यनेकशः ॥ तृतीयावरणे शंभोर्भक्त्या नित्यं
समर्चितः ॥ ९७ ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु मंगलम् ॥ दिवाकरो महेशस्य मूर्तिर्दीप्तसुमंडलः ॥ ९८ ॥ निर्गुणो गुणसंकीर्णस्तथैव गुणके-
वलः ॥ अविकारात्मकश्चाद्य एकस्सामान्यविक्रियः ॥ ९९ ॥ असाधारणकर्मा च सृष्टिस्थितिलयक्रमात् ॥ एवं त्रिधा चतुर्द्धा च विभक्तः पंचधा
पुनः ॥ १०० ॥ चतुर्थावरणे शंभोः पूजितश्चानुगैः सह ॥ शिवप्रियः शिवासक्तः शिवपादार्चने रतः ॥ १०१ ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु
मंगलम् ॥ दिवाकरषडंगानि दीप्ताद्याश्चाष्टशक्तयः ॥ १०२ ॥ आदित्यो भास्करो भानू रविश्चेत्यनुपूर्वशः ॥ अर्को ब्रह्मा तथा रुद्रो विष्णुश्चादित्य
मूर्तयः ॥ १०३ ॥ विस्तरा सुतरा बोधिन्याप्यायिन्यपरा पुनः ॥ उषा प्रभा तथा प्राज्ञा संध्या चेत्यपि शक्तयः ॥ १०४॥ सोमादिकेतुपर्यंता ग्रहाश्च
शिवभाविताः ॥ शिवयोराज्ञया नुन्ना मंगलं प्रदिशंतु मे ॥ १०५ ॥ अथवा द्वादशादित्यास्तथा द्वादश शक्तयः ॥ ऋषयो देवगंधर्वाः पन्नगाप्सरसां
गणाः ॥ १०६॥ ग्रामण्यश्च तथा यक्षा राक्षसाश्चासुरास्तथा ॥ सप्तसप्तगणाश्चैते सप्तच्छंदोमया हयाः ॥ १०७॥ वालखिल्यादयश्चैव सर्वे शिवपदा
र्चकाः ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां मंगलं प्रदिशंतु मे ॥ १०८॥ ब्रह्माथ देवदेवस्य मूर्तिर्भूमंडलाधिपः ॥ चतुःषष्टिगुणैश्वर्यो बुद्धितत्त्वे प्रतिष्ठितः ॥ १०९॥
निर्गुणो गुणसंकीर्णस्तथैव गुणकेवलः ॥ अविकारात्मको देवस्ततस्साधारणः पुरः ॥ ११० ॥ असाधारणकर्मा च सृष्टिस्थितिलयक्रमात् ॥ एवं
त्रिधा चतुर्द्धा च विभक्तः पंचधा पुनः ॥ १११ ॥ चतुर्थावरणे शंभोः पूजितश्च सहानुगः ॥ शिवप्रियः शिवासक्तश्शिवपादार्चने रतः ॥ ११२ ॥
सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु मंगलम् ॥ हिरण्यगर्भो लोकेशो विराट् कालश्च पूरुषः ॥ ११३ ॥ सनत्कुमारः सनकः सनंदश्च सनातनः ॥
प्रजानां पतयश्चैव दक्षाद्या ब्रह्मसूनवः ॥ ११४॥ एकादश सपत्नीका धर्मस्संकल्प एव च ॥ शिवार्चनरताश्चैते शिवभक्तिपरायणाः ॥ ११५॥ शिवाज्ञा
वशगास्सर्वे दिशंतु मम मंगलम् ॥ चत्वारश्च तथा वेदास्सेतिहासपुराणकाः ॥ ११६ ॥ धर्मशास्त्राणि विद्याभिर्वैदिकीभिस्समन्विताः ॥ परस्परावि
रुद्धार्थाः शिवप्रकृतिपादकाः ॥ ११७ ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां मंगलं प्रदिशंतु मे ॥ अथ रुद्रो महादेवः शंभोर्मूर्तिर्गरीयसी ॥ ११८ ॥ वाह्नेयमंडला

16

धीशः पौरुषैश्वर्यवान्प्रभुः ॥ शिवाभिमानसंपन्नो निर्गुणस्त्रिगुणात्मकः ॥ ११९ ॥ केवलं सात्त्विकश्चापि राजसश्चैव तामसः ॥ अविकाररतः पूर्वं
ततस्तु समविक्रियः ॥ १२० ॥ असाधारणकर्मा च सृष्ट्यादिकरणात्पृथक् ॥ ब्रह्मणोऽपि शिरश्छेता जनकस्तस्य तत्सुतः ॥१२१॥ जनकस्तनय
श्चापि विष्णोरपि नियामकः ॥ बोधकश्च तयोर्नित्यमनुग्रहकरः प्रभुः ॥१२२॥ अंडस्यांतर्बहिर्वर्ती रुद्रो लोकद्वयाधिपः ॥ शिवप्रियः शिवासक्तः
शिवपादार्चने रतः ॥ १२३॥ शिवस्याज्ञां पुरस्कृत्य स मे दिशतु मंगलम् ॥ तस्य ब्रह्म षडंगानि विद्येशांतं तथाष्टकम् ॥१२४॥ चत्वारो मूर्तिभे
दाश्च शिवपूर्वाः शिवार्चकाः॥ शिवो भवो हरश्चैव मृडश्चैव तथापरः॥ शिवस्याज्ञां पुरस्कृत्य मंगलं प्रदिशंतु मे॥ १२५॥ अथ विष्णुर्महेशस्य शिवस्यैव
परा तनुः ॥ वारितत्त्वाधिपः साक्षादव्यक्तपदसंस्थितः॥ १२६॥ निर्गुणस्सत्त्वबहुलस्तथैव गुणकेवलः ॥ अविकाराभिमानी च त्रिसाधारणविक्रियः
॥१२७॥ असाधारणकर्मा च सृष्ट्यादिकारणात्पृथक् ॥ दक्षिणांगभवेनापि स्पर्द्धमानः स्वयंभुवा ॥ १२८ ॥ आद्येन ब्रह्मणा साक्षात्सृष्टः स्रष्टा च
तस्य तु ॥ अंडस्यांतर्बहिर्वर्ती विष्णुर्लोकद्वयाधिपः ॥ १२९ ॥ असुरांतकरश्चक्री शक्रस्यापि तथानुजा ॥ प्रादुर्भूतश्च दशधा भृगुशापच्छला
दिह ॥ १३० ॥ भूभारनिग्रहार्थाय स्वेच्छयावातरत्क्षितौ ॥ अप्रमेयबलो मायी मायया मोहयञ्जगत्॥ १३१॥ मूर्तिं कृत्वा महाविष्णुं सदाविष्णुम
थापि वा ॥ वैष्णवैः पूजितो नित्यं मूर्तित्रयमयासने ॥१३२॥ शिवप्रियः शिवासक्तः शिवपादार्चने रतः ॥ शिवस्याज्ञां पुरस्कृत्य स मे दिशतु मंग
लम् ॥ १३३ ॥ वासुदेवोऽनिरुद्धश्च प्रद्युम्नश्च ततः परः ॥ संकर्षणस्समाख्याताश्चतस्रो मूर्तयो हरेः ॥ १३४ ॥ मत्स्यः कूर्मो वरा
हश्च नारसिंहोऽथ वामनः ॥ रामत्रयं तथा कृष्णो विष्णुस्तुरगवक्त्रकः ॥ १३५ ॥ चक्रं नारायणस्यास्त्रं पांचजन्यं च शार्ङ्गकम् ॥ सत्कृत्य
शिवयोराज्ञां मंगलं प्रदिशंतु मे ॥ १३६ ॥ प्रभा सरस्वती गौरी लक्ष्मीश्च शिवभाविता ॥ शिवयोः शासनादेता मंगलं प्रदिशंतु
मे ॥ १३७ ॥ इंद्रोऽग्निश्च यमश्चैव निर्ऋतिर्वरुणस्तथा ॥ वायुः सोमः कुबेरश्च तथेशानस्त्रिशूलधृक् ॥ १३८ ॥ सर्वे शिवार्चनरताः
शिवसद्भावभाविताः ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां मंगलं प्रदिशंतु मे ॥ १३९ ॥ त्रिशूलमथ वज्रं च तथा परशुसायकौ ॥ खड्गपाशांकुशाश्चैव पि
नाकश्चायुधोत्तमः ॥ १४० ॥ दिव्यायुधानि देवस्य देव्याश्चैतानि नित्यशः ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां रक्षां कुर्वंतु मे सदा ॥ १४१ ॥ वृषरूपधरो
देवः सौरभेयो महाबलः ॥ वडवाख्यानलस्पर्द्धी पंचगोमातृभिर्वृतः ॥ १४२ ॥ वाहनत्वमनुप्राप्तस्तपसा परमेशयोः ॥ तयोराज्ञां पुरस्कृत्य स मे
कामं प्रयच्छतु ॥ १४३ ॥ नंदा सुनंदा सुरभिः सुशीला सुमनास्तथा ॥ पंचगोमातरस्त्वेताशिवलोके व्यवस्थिताः ॥ १४४ ॥ शिवभक्तिपरा

नित्यं शिवार्चनपरायणाः ॥ शिवयोः शासनादेव दिशंतु मम वांछितम् ॥ १४५ ॥ क्षेत्रपालो महातेजा नीलजीमूतसन्निभः ॥ दंष्ट्राकरालवदनः स्फुरद्रक्ताधरोज्ज्वलः ॥१४६॥ रक्तोर्द्ध्वमूर्द्धजः श्रीमान्भ्रुकुटीकुटिलेक्षणः ॥ रक्तवृत्तत्रिनयनः शशिपन्नगभूषणः ॥१४७॥ नग्नस्त्रिशूलपाशासिकपालोद्यतपाणिकः ॥ भैरवो भैरवैः सिद्धैर्योगिनीभिश्च संवृतः ॥१४८॥ क्षेत्रक्षेत्रे समासीनः स्थितो यो रक्षकस्सताम् ॥ शिवप्रणामपरमः शिवसद्भावभावितः ॥ १४९ ॥ शिवाश्रितान्विशेषेण रक्षन्पुत्रानिवौरसान् ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां स मे दिशतु मंगलम् ॥ १५० ॥ तालजंघादयस्तस्य प्रथमावरणेऽर्चिताः ॥ सत्कृत्य शिवयोराज्ञां चत्वारः समवन्तु माम् ॥ १५१ ॥ भैरवाद्याश्च ये चान्ये समंतात्तस्य वेष्टिताः ॥ तेऽपि मामनुगृह्णंति शिवशासनगौरवात् ॥ १५२ ॥ नारदाद्याश्च मुनयो दिव्या देवैश्च पूजिताः ॥ साध्या नागाश्च ये देवा जनलोकनिवासिनः ॥१५३॥ विनिवृत्ताधिकाराश्च महर्लोकनिवासिनः ॥ सप्तर्षयस्तथान्ये वै वैमानिकगणैस्सह॥१५४॥सर्वे शिवार्चनरताः शिवाज्ञावशवर्तिनः ॥ शिवयोराज्ञया मह्यं दिशंतु मम कांक्षितम् ॥१५५॥ गंधर्वाद्याः पिशाचांताश्चतस्रो देवयोनयः ॥ सिद्धा विद्याधराद्याश्च येऽपि चान्ये नभश्चराः॥१५६॥ असुरा राक्षसाश्चैव पातालतलवासिनः ॥ अनंताद्याश्च नागेंद्रा वैनतेयादयो द्विजाः ॥१५७॥ कूष्मांडाः प्रेतवेताला ग्रहा भूतगणाः परे ॥ डाकिन्यश्चापि योगिन्यः शाकिन्यश्चापि तादृशः ॥ १५८ ॥ क्षेत्रारामगृहादीनि तीर्थान्यायतनानि च ॥ द्वीपाः समुद्रा नद्यश्च नादाश्चान्ये सरांसि च ॥ १५९ ॥ गिरयश्च सुमेर्वाद्याः काननानि समंततः ॥ पशवः पक्षिणो वृक्षाः कृमिकीटादयो मृगाः ॥ १६० ॥ भुवनान्यपि सर्वाणि भुवनानामधीश्वराः ॥ अण्डान्यावरणैस्सार्द्धमाशाश्च दश दिग्गजाः ॥ १६१ ॥ वर्णाः पदानि मंत्राश्च तत्त्वान्यपि सहाधिपैः ॥ ब्रह्मांडधारका रुद्रा रुद्राश्चान्ये सशक्तिकाः ॥ १६२ ॥ यच्च किंचिज्जगत्यस्मिन्दृष्टं चानुमितं श्रुतम् ॥ सर्वे कामं प्रयच्छन्तु शिवयोरेव शासनात् ॥ १६३ ॥ अथ विद्या परा शैवी पशुपाशविमोचिनी ॥ पंचार्थसंज्ञिता दिव्या पशुविद्याबहिष्कृता ॥ १६४ ॥ शास्त्रं च शिवधर्माख्यं धर्माख्यं च तदुत्तरम् ॥ शैवाख्यं शिवधर्माख्यं पुराणं श्रुतिसंमितम् ॥ १६५ ॥ शैवागमाश्च ये चान्ये कामिकाद्याश्चतुर्विधाः ॥ शिवाभ्यामविशेषेण सत्कृत्येह समर्चिताः ॥ १६६ ॥ ताभ्यामेव समाज्ञाता ममाभिप्रेतसिद्धये ॥ कर्मेदमनुमन्यंतां सफलं साध्वनुष्ठितम् ॥ १६७ ॥ श्वेताद्या नकुलीशांताः सशिष्याश्चापि देशिकाः॥तत्संततीया गुरवो विशेषाद्गुरवो मम ॥ १६८॥ शैवा माहेश्वराश्चैव ज्ञानकर्मपरायणाः ॥ कर्मेदमनुमन्यंतां सफलं साध्वनुष्ठितम् ॥ १६९ ॥ लौकिका ब्राह्मणास्सर्वे क्षत्रियाश्च विशः क्रमात ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञाः सर्वशास्त्रविशारदाः ।१७०॥सांख्या वैशेषिकाश्चैव

१ रुद्रोऽधिकामार्गमध्यगः ।

यौगा नैयायिका नराः ॥ सौरा ब्राह्मास्तथा गैद्रा वैष्णवाश्चापरे नराः ॥१७१॥ शिष्टाः सर्वे विशिष्टाश्च शिवशासनयंत्रिताः ॥ कर्मेदमनुमन्यंतां
ममाभिप्रेतसाधकम् ॥१७२॥ शैवाः सिद्धांतमार्गस्थाः शैवाः पाशुपतास्तथा ॥ शैवा महाव्रतधराः शैवाः कापालिकाः परे ॥ १७३ ॥ शिवाज्ञापाल
काः पूज्या ममापि शिवशासनात्॥सर्वे मामनुगृह्णंतु शंसंतु सफलक्रियाम्॥१७४॥दक्षिणज्ञाननिष्ठाश्च दक्षिणोत्तरमार्गगाः ॥ अविरोधेन वर्तंतां मंत्र
श्रेयोऽर्थिनो मम ॥१७५॥ नास्तिकाश्च शठाश्चैव कृतघ्नाश्चैव तामसाः ॥ पाषंडाश्चातिपापाश्च वर्ततां दूरतो मम ॥ १७६ ॥ बहुभिः किं स्तुतै
रत्र येऽपि केऽपिचिदास्तिकाः ॥ सर्वे मामनुगृह्णंतु संतः शंसंतु मंगलम् ॥१७७॥ नमश्शिवाय सांबाय ससुतायादिहेतवे॥पंचावरणरूपेण प्रपंचेनावृ
ताय ते ॥१७८॥ इत्युक्त्वा दंडवद्भूमौ प्रणिपत्य शिवं शिवाम् ॥ जपेत्पंचाक्षरीं विद्यामष्टोत्तरशतावराम् ॥ १७९ ॥ तथैव शक्तिविद्यां च जपित्वा
तत्समर्पणम् ॥ कृत्वा तं क्षमयित्वेशं पूजाशेषं समापयेत् ॥१८०॥ एतत्पुण्यतमं स्तोत्रं शिवयोर्हृदयंगमम्॥सर्वाभीष्टप्रदं साक्षाद्भुक्तिमुक्त्येकसाध
नम्॥१८१॥य इदं कीर्तयेन्नित्यं शृणुयाद्वा समाहितः॥स विधूयाशु पापानि शिवसायुज्यमाप्नुयात्॥१८२॥गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च वीरहा भ्रूणहापि वा॥
शरणागतघाती च मित्रविश्रंभघातकः ॥१८३॥ दुष्टपापसमाचारो मातृहा पितृहापि वा ॥ स्तवेनानेन जप्तेन तत्तत्पापात्प्रमुच्यते ॥१८४॥ दुःस्व
प्नादिमहानर्थसूचकेषु भयेषु च ॥ यदि संकीर्तयेदेतन्न ततो नार्थभाग्भवेत् ॥१८५॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं यच्चान्यदपि वाञ्छितम्॥स्तोत्रस्यास्य जपे
तिष्ठुस्तत्सर्वं लभते नरः ॥ १८६ ॥ असंपूज्य शिवस्तोत्रं जपात्फलमुदाहृतम् ॥ संपूज्य च जपे तस्य फल वक्तुं न शक्यते ॥ १८७ ॥ आस्ता
मियं फलावाप्तिरस्मिन्संकीर्तिते सति ॥ सार्द्धमंबिकया देवः श्रुत्वैवं दिवि तिष्ठति ॥ १८८ ॥ तस्मान्नभसि संपूज्य देवदेवं सहोमया ॥
कृतांजलिपुटस्तिष्ठंस्तोत्रमेतदुदीरयेत् ॥ १८९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवमहास्तोत्रवर्णनं ना
मैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ एतत्ते कथितं कृष्ण कर्मेहामुत्र सिद्धिदम् ॥ क्रियातपोजपध्यानसमुच्चयमयं परम् ॥ १ ॥ अथ
वक्ष्यामि शैवानामिहैव फलदं नृणाम् ॥ पूजाहोमजपध्यानतपोदानमयं महत् ॥ २ ॥ तत्र संसाधयेत्पूर्वं मंत्रं मंत्रार्थवित्तमः॥दृष्टसिद्धिकरं कर्म
नान्यथा फलदं यतः ॥ ३ ॥ सिद्धमंत्रोऽप्यदृष्टेन प्रबलेन तु केनचित् ॥ प्रतिबंधफलं कर्म न कुर्यात्सहसा बुधः ॥४ ॥ तस्य तु प्रतिबंधस्य कर्तुं
शक्येह निष्कृतिः ॥ परीक्ष्य शकुनाद्यैस्तदादौ निष्कृतिमाचरेत् ॥ ५॥ योऽन्यथा कुरुते मोहात्कर्मैहिकफलं नरः ॥ न तेन फलभाक्स स्यात्प्राप्नु
यात्चोपहास्यताम् ॥ ६ ॥ अविस्रब्धो न कुर्वीत कर्म दृष्टफलं क्वचित् ॥ स खल्वश्रद्दधानः स्यान्नाश्रद्धः फलमृच्छति॥ ७ ॥ नापराधोऽस्ति देवस्य

कर्मण्यपि तु निष्फले ॥ यथोक्तकारिणां पुंसामिहैव फलदर्शनात् ॥ ८ ॥ साधकः सिद्धमंत्रश्च निरस्तप्रतिबंधकः ॥ विश्वस्तः श्रद्धानश्च
कुर्वन्नाप्नोति तत्फलम् ॥ ९ ॥ अथवा तत्फलावाप्त्यै ब्रह्मचर्यगतो भवेत् ॥ रात्रौ हविष्यमश्नीयात्पायसं वा फलानि वा ॥ १० ॥ हिंसादि
यन्निषिद्धं स्यान्न कुर्यान्मनसापि तत् ॥ सदा भस्मानुलिप्तांगस्सुवेषश्च शुचिर्भवेत् ॥ ११ ॥ इत्थमाचारवान्भूत्वा स्वानुकूले शुभेऽहनि ॥ पूर्वोक्त
लक्षणे देशे पुष्पदामाद्यलंकृते ॥ १२ ॥ आलिप्य शकृता भूमिं हस्तमात्रावरं यथा ॥ विलिखेत्कमले भद्रे दीप्यमाने स्वतेजसा ॥ १३ ॥ तप्तजां
बूनदमयमष्टपत्रं सकेसरम् ॥ मध्ये कर्णिकया युक्तं सर्वरत्नैरलंकृतम् ॥ १४ ॥ स्वाकारसदृशेनैव नालेन च समन्वितम् ॥ तादृशे स्वर्णनिर्माणे कंदे
सम्यग्विधानतः ॥ १५ ॥ तत्राणिमादिकं सर्वं संकल्प्य मनसा पुनः ॥ रत्नजं वाथ सौवर्णं स्फाटिकं वा सलक्षणम् ॥ लिंगं सवेदिकं चैव स्थाप
यित्वा विधानतः ॥ १६ ॥ तत्रावाह्य यजेद्देवं सांबं सगणमव्ययम् ॥ तत्र माहेश्वरी कल्प्या मूर्तिर्मूर्तिमतः प्रभोः ॥ १७ ॥ चतुर्भुजा चतुर्वक्त्रा
सर्वाभरणभूषिता ॥ शार्दूलचर्मवसना किंचिद्विहसितानना ॥ १८ ॥ वरदाभयहस्ता च मृगटंकधरा तथा ॥ अथवाष्टभुजा चिंत्या चिंतकस्य यथारुचि
॥ १९ ॥ तदा त्रिशूलपरशुखड्गवज्राणि दक्षिणे ॥ वामे पाशांकुशौ तद्वत्खेटं नागं च बिभ्रती ॥ २० ॥ बालार्कसदृशप्रख्या प्रतिवक्त्रं त्रिलोचना ॥
तस्याः पूर्वमुखं सौम्यं स्वाकारसदृशप्रभम् ॥ २१ ॥ दक्षिणं नीलजीमूतसदृशं घोरदर्शनम् ॥ उत्तरं विद्रुमप्रख्यं नीलालकविभूषितम् ॥ २२ ॥ पश्चिमं
पूर्णचंद्राभं सौम्यमिंदुकलाधरम् ॥ तदंकमंडलारूढा शक्तिर्माहेश्वरी परा ॥ २३ ॥ महालक्ष्मीरिति ख्याता श्यामा सर्वमनोहरा ॥ मूर्तिं
कृत्वैवमाकारं सकलीकृत्य च क्रमात् ॥ २४ ॥ मूर्तिमंतमथावाह्य यजेत्परमकारणम् ॥ स्नानार्थं कल्पयेत्तत्र पंचगव्यं तु कापिलम् ॥ २५ ॥ पंचामृतं
च पूर्णानि बीजानि च विशेषतः ॥ पुरस्तान्मण्डलं कृत्वा रत्नचूर्णाद्यलंकृतम् ॥ २६ ॥ कर्णिकायां प्रविन्यस्येदीशानकलशं पुनः ॥ सद्या
दिकलशान्पश्चात्परितस्तस्य कल्पयेत् ॥ २७ ॥ ततो विद्येशकलशानष्टौ पूर्वादितःक्रमात् ॥ तीर्थाबुपूरितान्कृत्वा सूत्रेणावेष्ट्य पूर्ववत् ॥ २८ ॥
पुण्यद्रव्याणि निक्षिप्य समन्त्रं सविधानकम् ॥ दुकूलाद्येन वस्त्रेण समाच्छाद्य समंततः ॥ २९ ॥ सर्वत्र मंत्रं विन्यस्य तत्तन्मंत्रपुरस्सरम् ॥
स्नानकाले तु संप्राप्ते सर्वमंगलनिस्वनैः ॥ ३० ॥ पंचगव्यादिभिश्चैव स्नापयेत्परमेश्वरम् ॥ ततः कुशोदकाद्यानि स्वर्णरत्नोदकान्यपि ॥ ३१ ॥
गंधपुष्पादिसिद्धानि मन्त्रसिद्धानि च क्रमात् ॥ उद्धृत्योद्धृत्य मंत्रेण तैस्तैस्स्नाप्य महेश्वरम् ॥ ३२ ॥ गंधपुष्पादिदीपांश्च पूजाकर्म समाचरेत् ॥ पल
वरः स्यादालेप एकादशपलोत्तरः ॥ ३३ ॥ सुवर्णरत्नपुष्पाणि शुभानि सुरभीणि च ॥ नीलोत्पलाद्युत्पलानि बिल्वपत्राण्यनेकशः ॥ ३४ ॥ कमलानि

१ गारति शेषा :

च रक्तानि श्वेतान्यपि च शंभव ॥ कृष्णागुरूद्भवो धूपः सकर्पूरश्च गुग्गुलः ॥२५॥ कपिलाघृतसंसिद्धा दीपाः कर्पूरवर्तिजाः ॥ पंच ब्रह्मषडंगानि पूज्यान्यावरणानि च ॥ २६ ॥ नैवेद्यः पयसा सिद्धः सगुडाज्यो महाचरुः ॥ पाटलोत्पलपद्माद्यैः पानीयं च सुगंधितम् ॥२७॥ पंचसौगंधिकोपेतं तांबूलं च सुसंस्कृतम् ॥ सुवर्णरत्नसिद्धानि भूषणानि विशेषतः ॥ २८ ॥ वासांसि च विचित्राणि सूक्ष्माणि च नवानि च ॥ दर्शनीयानि देयानि गानवाद्यादिभिस्सह ॥ २९ ॥ जपश्च मूलमंत्रस्य लक्षः परमसंख्यया ॥ एकावरा त्रिगुणता च पूजा फलवशादिह ॥४०॥ दशसंख्यावरो होमः प्रतिद्रव्यं शतोत्तरः ॥ घोररूपशिवश्चर्चित्यो मारणोच्चाटनादिषु ॥४१ ॥ शिवलिंगे शिवाग्नौ च ह्यन्यासु प्रतिमासु च ॥ चिंतयत्सौम्यतनुश्शंभुः कार्ये शांतिकपौष्टिके ॥४२ ॥ आयसौ स्रुक्स्रुवौ कार्यौ मारणादिषु कर्मसु ॥ तदन्यत्र तु सौवर्णौ शांतिकार्येषु कृत्स्नशः॥४३॥दूर्वया घृतगोक्षीरमिश्रया मधुना तथा ॥ चरुणा सघृतेना केवलं पयसापि वा ॥ ४४ ॥ जुहुयान्मृत्युविजये तिलै रोगोपशांतये ॥ घृतेन पयसा चैव कमलैर्वाथ केवलैः ॥ ४५ ॥ समृद्धिकामो जुहुयान्महादारिद्र्यशांतये ॥ जातीपुष्पेण वश्यार्थी जुहुयात्सघृतेन तु ॥ ४६ ॥ घृतेन कारवीरैश्च कुर्यादाकर्षणं द्विजः ॥ तैलेनोच्चाटनं कुर्यात्स्तंभनं मधुना पुनः ॥ ४७ ॥ स्तंभनं सर्षपेणापि लशुनेन तु पातनम् ॥ ताडनं रुधिरेण स्यात्खरस्योष्ट्रस्य चोभयोः ॥ ४८ ॥मारणोच्चाटने कुर्याद्रोहिबीजैस्तिलान्वितैः ॥ विद्वेषणं च तैलेन कुर्याल्लांगलकस्य तु ॥ ४९ ॥ बंधनं रोहिबीजेन सेनास्तंभनमेव च ॥ रक्तसर्षपसंमिश्रैर्होमद्रव्यैरशेषतः ॥ ५० ॥ हस्तयंत्रोद्भवैस्तैलैर्जुहुयादाभिचारके ॥ कटुकीतुषसंयुक्तैः कार्पासास्थिभिरेव च ॥ ५१ ॥ सर्षपैस्तैलसंमिश्रैर्जुहुयादाभिचारिके ॥ ज्वरोपशांतिदं क्षीरं सौभाग्यफलदं तथा ॥ ५२ ॥ सर्वसिद्धिकरो होमः क्षौद्राज्यदधिभिर्युतैः ॥ क्षीरेण तंडुलैश्चैव चरुणा केवलेन वा ॥ ५३ ॥ शांतिकं पौष्टिकं वापि सप्तभिः समिदादिभिः ॥ द्रव्यैर्विशेषतो होमे वश्यमाकर्षणं तथा ॥ ५४॥ वश्यमाकर्षणं चैव श्रीपदं च विशेषतः ॥ बिल्वपत्रैस्तु हवनं शत्रोर्विजयदं तथा॥५५ ॥ समिधः शांतिकार्येषु पालाशखदिरादिकाः ॥ करवीरार्कजाः क्रौर्ये कण्टकिन्यश्च विग्रहे ॥ ५६ ॥ प्रशांतः शांतिकं कुर्यात्पौष्टिकं च विशेषतः॥निर्घृणः क्रुद्धचित्तस्तु प्रकुर्यादाभिचारिकम् ॥ ५७ ॥ अतीव दुरवस्थायां प्रतीकारांतरं न चेत ॥ आततायिनमुद्दिश्य प्रकुर्यादाभिचारिकम् ॥ ५८ ॥ स्वराष्ट्रपतिमुद्दिश्य न कुर्यादाभिचारिकम्॥यद्यास्तिकस्सुधर्मिष्ठो मान्यो वायोऽपि कोऽपि वा॥५९॥तमुद्दिश्यापि नो कुर्यादाततायिनमप्युत॥मनसा कर्म्मणा वाचा योऽपि कोऽपि शिवाश्रितः ॥ ६० ॥ स्वराष्ट्रपतिमुद्दिश्य शिवाश्रितमथापि वा॥कृत्वाभिचारिकं कर्म सद्यो विनिपतेन्नरः ॥६१॥ स्वराष्ट्रपालकं तस्माच्छिव

मर्कं च कश्चन ॥ न हिंस्यादभिचाराद्यैर्यदीच्छेत्सुखमात्मनः॥६२॥ अन्यं कमपि चोद्दिश्य कृत्वा वै मारणादिकम् ॥ पश्चात्तापेन संयुक्तः प्राय
श्चित्तं समाचरेत् ॥ ६३ ॥ बाणलिंगेऽपि वा कुर्यान्निर्धनो धनवानपि ॥ स्वयंभूतेऽथ वा लिंगे आर्षके वैदिकेऽपि वा ॥६४॥ अभावे हेमरत्नानाम
शक्तौ च तदर्जने ॥ मनसैवाचरेदेतद्द्रव्यैर्वा प्रतिरूपकैः॥६५॥ क्वचिदंशे तु यः शक्तस्त्वशक्तः क्वचिदंशके ॥ सोऽपि शक्त्यनुसारेण कुर्वंश्चेत्फलमृच्छ
ति॥६६॥कर्मण्यनुष्ठितेऽप्यस्मिन्फलं यत्र न दृश्यते॥द्विस्त्रिर्वावर्त्तयेत्तत्र सर्वथा दृश्यते फलम्॥६७॥पूजोपयुक्तं यद्द्रव्यं हेमरत्नाद्यनुत्तमम्॥तत्सर्वं गुरवे
दद्याद्दक्षिणां च ततः पृथक्॥६८॥ स चेन्नेच्छति तत्सर्वं शिवाय विनिवेदयेत्॥अथवा शिवभक्तेभ्यो नान्येभ्यस्तु प्रदीयते॥६९॥यः स्वयं साधके
त्त्या गुर्वादिनिरपेक्षया ॥ सोऽप्येवमाचरेदत्र न गृह्णीयात् स्वयं पुनः ॥७०॥ स्वयं गृह्णाति यो लोभात्पूजांगद्रव्यमुत्तमम् ॥ कांक्षितं न लभेन्मूढो
नात्र कार्या विचारणा ॥ ७१ ॥ अर्चितं यत्तु तल्लिंगं गृह्णीयाद्वा न वा स्वयम् ॥ गृह्णीयाद्यदि तन्नित्यं स्वयं वान्योऽपि वार्चयेत्
॥ ७२ ॥ यथोक्तमेव कर्मैतदाचरेद्योऽनपायतः ॥ फलं व्यभिचरेन्नैवमित्यतः किं प्ररोचकम् ॥ ७३ ॥ तथाप्युद्देशतो वक्ष्ये कर्मणः सि
द्धिमुत्तमाम् ॥ अपि शत्रुभिराक्रांतो व्याधिभिर्वाप्यनेकशः ॥ ७४ ॥ मृत्योरास्यगतश्चापि मुच्यते निरपायतः ॥ पूजायतेऽतिकृपणो
रिक्तो वैश्रवणायते ॥ ७५ ॥ कामायते विरूपोऽपि वृद्धोऽपि तरुणायते ॥ शत्रुर्मित्रायते सद्यो विरोधी किंकरायते ॥ ७६ ॥ विषायते
यदमृतं विषमप्यमृतायते ॥ स्थलायते समुद्रोऽपि स्थलमप्यर्णवायते ॥ ७७ ॥ महीध्रायते श्वभ्रं स च श्वभ्रायते गिरिः ॥ पद्माक
रायते वह्निः सरो वैश्वानरायते ॥ ७८ ॥ वनायते यदुद्यानं तदुद्यानायते वनम् ॥ सिंहायते मृगः क्षुद्रः सिंहः क्रीडामृगायते ॥ ७९ ॥ स्त्रियो
ऽभिसारिकायंते लक्ष्मीः सुचरितायते ॥ स्वैरप्रेष्यायते वाणी कीर्तिस्तु गणिकायते ॥ ८० ॥ स्वैराचारायते मेधा वज्रसूचीयते मनः ॥ महावा
तायते शक्तिर्बलं मत्तगजायते ॥ ८१ ॥ स्तंभायते समुद्योगः शत्रुपक्षस्थिता क्रिया ॥ शत्रुपक्षायतेऽरीणां सर्व एव सुहृज्जनः ॥ ८२ ॥ शत्रवः कुण
पायंते जीवन्तोऽपि सबांधवाः ॥ आपन्नोऽपि गतारिष्टः स्वयं खल्वमृतायते॥८३॥रसायनायते नित्यमपथ्यमपि सेवितम् ॥ अनिशं क्रियमाणापि
रतिस्त्वभिनवायते ॥८४॥अनागतादिकं सर्वं करस्थामलकायते ॥याहच्छिकफलायंते सिद्धयोऽप्यणिमादयः ॥८५॥ बहुनात्र किमुक्तेन सर्वकामार्थ
सिद्धिषु ॥ अस्मिन्कर्मणि निर्वृत्ते त्वनवाप्यं न विद्यते ॥ ८६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे ऐहिकसिद्धिकर्मवर्णनं
नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ उपमन्युरुवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि केवलामुष्मिकं विधिम्॥नैतेन सदृशं किंचित्कर्मास्ति भुवनत्रये॥१॥पुण्याति

गयसंयुक्तः सर्वैर्देवैरनुष्ठितः ॥ ब्रह्मणा विष्णुना चैव रुद्रेण च विशेषतः ॥ २ ॥ इन्द्रादिलोकपालैश्च सूर्याद्यैर्नवभिर्ग्रहैः ॥ विश्वामित्रवसिष्ठाद्यैर्ब्र
ह्मविद्भिर्महर्षिभिः ॥ ३॥ श्वेतागस्त्यदधीचाद्यैरस्माभिश्च शिवाश्रितैः॥ नंदीश्वरमहाकालभृंगीशाद्यैर्गणेश्वरैः ॥४ ॥ पातालवासिभिर्दैत्यैः शेषाद्यैश्च
महोरगैः ॥ सिद्धैर्यक्षैश्च गंधर्वै रक्षोभूतपिशाचकैः ॥५॥ स्वंस्वं पदमनुप्राप्तं सर्वैरप्यनुष्ठितः ॥ अनेन विधिना सर्वे देवा देवत्वमागताः॥६॥ब्रह्मा
ब्रह्मत्वमापन्नो विष्णुर्विष्णुत्वमागतः ॥ रुद्रो रुद्रत्वमापन्न इंद्रश्चैंद्रत्वमागतः ॥७॥ गणेशश्च गणेशत्वमनेन विधिना गतः ॥ सितचंदनतोयेन लिंगं
स्नाप्य शिवं शिवाम् ॥ श्वेतैर्विकसितैः पद्मैः संपूज्य प्रणिपत्य च ॥ ८ ॥ तत्र पद्मासनं रम्यं कृत्वा लक्षणसंयुतम् ॥ विभवे सति हेमाद्यै रत्नाद्यै
र्वा स्वशक्तितः ॥९॥ मध्ये केसरजालस्य स्थाप्य लिंगं कनीयसम् ॥ अंगुष्ठप्रतिमं रम्यं सर्वगंधमयं शुभम्॥१०॥दक्षिणे स्थापयित्वा तु बिल्वपत्रैः
समर्चयेत्॥अगुरुं दक्षिणेपार्श्वे पश्चिमे तुमनःशिलाम्॥११॥उत्तरे चंदनं दद्याद्धरितालं तु पूर्वतः॥सुगंधैःकुसुमै रम्यैर्विचित्रैश्चापिपूजयेत्॥१२॥धूपंकृष्णा
गुरुं दद्यात्सर्वतश्च सगुग्गुलम्॥वासांसिचातिसूक्ष्माणि विकाशानि निवेदयेत्॥१३॥पायसंघृतसंमिश्रंघृतदीपांश्च दापयेत्॥सर्वं निवेद्य मंत्रेण ततो गच्छे
त्प्रदक्षिणाम्॥१४॥प्रणम्यभक्त्या देवेशं स्तुत्वाचांतेक्षमापयेत्॥सर्वोपहारसंमिश्रं ततो लिंगं निवेदयेत्॥१५॥शिवाय शिवमंत्रेण दक्षिणामूर्तिमाश्रितः॥
एवं योऽर्चयते नित्यं पंचगंधमयं शुभम् ॥१६॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ एतद्व्रतोत्तमं गुह्यं शिवलिंगमहाव्रतम् ॥१७॥ भक्तस्य ते
समाख्यातं न देयं यस्य कस्य चित् ॥ देयं च शिवभक्तेभ्यः शिवेन कथितं पुरा ॥ १८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां
मुत्तरभागे आयुष्मिककर्मविधिवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ नित्यान्नैमित्तिकात्काम्याद्या सिद्धिरिह कीर्तिता ॥ सा
सर्वा लभ्यते सद्यो लिंगबेरप्रतिष्ठया ॥ १ ॥ सर्वो लिङ्गमयो लोकस्सर्व लिंगे प्रतिष्ठितम् ॥ तस्मात्प्रतिष्ठिते लिंगे भवेत्सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥
ब्रह्मणा विष्णुना वापि रुद्रेणान्येन केन वा ॥ लिंगप्रतिष्ठामुत्सृज्य क्रियते स्वपदस्थितिः ॥ ३ ॥ किमन्यदिह वक्तव्यं प्रतिष्ठां प्रति कारणम्॥
प्रतिष्ठितं शिवेनापि लिंगं वैश्वेश्वरं यतः ॥ ४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परत्रेह च शर्मणे ॥ स्थापयेत्परमेशस्य लिंगं बेरमथापि वा ॥ ५ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ किमिदं लिंगमाख्यातं कथं लिंगी महेश्वरः ॥ कथं च लिंगभावोऽस्य कस्मादस्मिञ्छिवोऽर्च्यते॥६॥उपमन्युरुवाच॥ अव्यक्तं लिंगमाख्या
तं त्रिगुणप्रभवाप्ययम् ॥ अनाद्यनंतं विश्वस्य यदुपादानकारणम् ॥ ७ ॥ तदेव मूलप्रकृतिर्माया च गगनात्मिका ॥ तत एव समुत्पन्नं जगदेत
त्सराचरम् ॥८॥ अशुद्धं चव शुद्धं यच्छुद्धाशुद्धं च तत्त्रिधा ॥ ततः शिवो महेशश्च रुद्रो विष्णुः पितामहः॥९॥ भूतानि चेंद्रियैर्जाता लीयंतेऽत्र शि

त्राज्ञया॥अत एव शिवो लिंगी लिंगमाज्ञापयेद्यतः॥१०॥यतो न तदनाज्ञातं कार्याय प्रभवेत्स्वतः॥ततो जातस्य विश्वस्य तत्रैव विलयो यतः॥११॥
अनेन लिंगतां तस्य भवेन्नान्येन केनचित् ॥ लिंगं च शिवयोर्देहस्ताभ्यां यस्मादधिष्ठितम् ॥१२॥ अतस्तत्र शिवः साम्बो नित्यमेव समर्च्यते ॥
लिंगवेदी महादेवी लिंगं साक्षान्महेश्वरः॥१३॥तयोः संपूजनादेव स च सा च समर्चितौ ॥ न तयोर्लिंगदेहत्वं विद्यते परमार्थतः ॥१४॥ यतस्त्वेतौ
विशुद्धौ तौ देहस्तदुपचारतः ॥ तदेव परमा शक्तिः शिवस्य परमात्मनः ॥ १५ ॥ शक्त्याज्ञां यदादत्त प्रसूते तच्चराचरम् ॥ न तस्य महिमा
शक्यो वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ १६ ॥ येनादौ मोहितौ स्यातां ब्रह्मनारायणावपि ॥ पुरा त्रिभुवनस्यास्य प्रलये समुपस्थिते ॥ १७ ॥ वारिश
य्यागतो विष्णुः सुष्वापानाकुलः सुखम् ॥ यदृच्छया गतस्तत्र ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १८ ॥ ददर्श पुण्डरीकाक्षं स्वपन्तं तमनाकुलम् ॥
मायया मोहितः शम्भोर्विष्णुमाह पितामहः ॥ १९ ॥ कस्त्वं वदेत्युच्चैर्गर्वेण प्रहृत्योत्थाप्य माधवम् ॥ स तु हस्तप्रहारेण तीव्रेण
भिन्नः क्षणात् ॥ २० ॥ प्रबुद्धोत्थाय शयनाद्ददर्श परमेष्ठिनम् ॥ तमाह चान्तःसंक्रुद्धः स्वयमक्रुद्धवद्धरिः ॥ २१ ॥ कुतस्त्वमागतो
वत्स कस्मात्त्वं व्याकुलो वद ॥ इति विष्णुवचः श्रुत्वा प्रभुत्वगुणसूचकम् ॥ २२ ॥ रजसा बद्धवैरस्तं ब्रह्मा पुनरभाषत ॥ वत्सेति मां कुतो
ब्रूषे गुरुः शिष्यमिवात्मनः ॥ २३ ॥ मां न जानासि किं नाथं प्रपंचो यस्य मे कृतिः ॥ त्रिधात्मानं विभज्येदं सृष्ट्वाथ परिपाल्यते ॥ २४ ॥
संहरामि न मे कश्चित्स्रष्टा जगति विद्यते ॥ इत्युक्ते सति सोऽप्याह ब्रह्माणं विष्णुरव्ययः ॥२५॥ अहमेवादिकर्तास्य हर्ता च परिपालकः॥भवानपि
ममैवांगादवतीर्णः पुराऽव्ययात् ॥२६॥ मन्नियोगात्त्वमात्मानं त्रिधा कृत्वा जगत्त्रयम् ॥ सृजस्यवसि चान्ते तत्पुनः प्रतिसृजस्यपि ॥२७॥ विस्मृतोऽसि
जगन्नाथं नारायणमनामयम् ॥ तवापि जनकं साक्षान्मामेव समवाप्स्यसे ॥ २८ ॥ तवापराधो नास्त्यत्र भ्रान्तोऽसि मम मायया ॥ मत्प्रसादादियं
भ्रांतिर्नश्यति तवाचिरात्॥२९॥ शृणु सत्यं चतुर्वक्त्र सर्वदेवेश्वरो ह्यहम् ॥ कर्ता भर्ता च हर्ता च न मयास्ति समो विभुः॥३०॥एवमेव विवादोऽ
भूद्ब्रह्मविष्ण्वोः परस्परम् ॥ अभवच्च महायुद्धं भैरवं रोमहर्षणम्॥३१॥मुष्टिभिर्निघ्नतोस्तीव्रं रजसा बद्धवैरयोः ॥ तयोर्दर्पापहाराय प्रबोधाय च देवयोः
॥३२॥ मध्ये समाविरभवल्लिंगमैश्वरमद्भुतम् ॥ ज्वालामालासहस्राढ्यमप्रमेयमनौपमम् ॥३३॥ क्षयवृद्धिविनिर्मुक्तमादिमध्यान्तवर्जितम् ॥ तस्य ज्वा
लासहस्रेण ब्रह्मविष्णू विमोहितौ ॥३४॥ विसृज्य युद्धं किं त्वेतदित्यचिन्तयतां तदा ॥ न तयोस्तस्य याथात्म्यं प्रबुद्धमभवद्यदा ॥ ३५ ॥ तदा समु
द्यतौ स्यातां तस्याद्यन्तं परीक्षितुम् ॥३६॥ तत्र हंसाकृतिर्ब्रह्मा विश्वतः पक्षसंयुतः । मनोऽनिलजवो भूत्वा गतस्तूर्ध्वं प्रयत्नतः ॥ ३७ ॥ नारायणो

ऽपि विश्वात्मा नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ वाराहममितं रूपमास्थाय गतवानधः ॥२८॥एवं वर्षसहस्रं तु त्वरन् विष्णुरधोगतः ॥ नापश्यदल्पमप्यस्य
मूलं लिंगस्य सूकरः ॥२९॥ तावत्कालं गतश्चोर्द्ध्वं तस्यांतं ज्ञातुमिच्छया ॥श्रांतोऽप्यंतमदृष्ट्वैव पपाताधः पितामहः ॥३०॥ तथैव भगवान् विष्णुः
श्रांतः संविग्नलोचनः ॥ क्लेशेन महता तूर्णमधस्तादुत्थितोऽभवत्॥३१॥समागतावथान्योन्यं विस्मयस्मेरवीक्षणौ ॥ मायया मोहितौ शंभोः कृत्या
कृत्यं न जग्मतुः ॥ ३२ ॥ पृष्ठतः पार्श्वतस्तस्य चाग्रतश्च स्थिताबुभौ ॥ प्रणिपत्य किमात्मेदमित्यार्चितयतां तदा ॥ ३३ ॥ इति श्रीशिवमहा
पुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे हरिविधिमोहवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ अथाविरभवत्तत्र
सनादं शब्दलक्षणम् ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ब्रह्मणः प्रतिपादकम् ॥ १ ॥ तदप्यविदितं तावद्ब्रह्मणा विष्णुना तथा ॥ रजसा तमसा चित्तं
ययोर्यस्मात्तिरस्कृतम् ॥ २ ॥ तदा व्यभज्यत चतुर्द्धैकं तदक्षरम् ॥ अ उ मेति त्रिमात्राभिः परस्ताच्चार्द्धमात्रया ॥ ३ ॥ तत्राकारः
शिरो भागे ज्वलल्लिंगस्य दक्षिणे ॥ उकारश्चोत्तरे तद्वन्मकारस्तस्य मध्यतः ॥ ४ ॥ अर्द्धमात्रात्मको नादः श्रूयते लिंगमूर्द्धनि ॥
विभक्तेऽपि तदा तस्मिन्प्रणवे परमाक्षरे ॥ ५ ॥ विभागार्थं च तौ देवौ न किंचिदवजग्मतुः ॥ वेदात्मना तदाऽव्यक्तः प्रणवो विकृतिं गतः
॥ ६ ॥ तत्राकारो ऋगभवदुकारो यजुरव्ययः ॥ मकारस्साम संजातो नादस्त्वाथर्वणी श्रुतिः ॥ ७ ॥ ऋगयं स्थापयामास समासात्स्व
यमात्मनः ॥ रजोगुणेषु ब्रह्माणं मूर्तिष्वाद्यं क्रियास्वपि ॥ ८ ॥ सृष्टिं लोकेषु पृथिवीं तत्त्वेष्वात्मानमव्ययम्॥ कलाध्वनि निवृत्तिं च सद्यं ब्रह्मसु पं
चसु ॥ ९ ॥ लिंगभागेष्वधोभागं बीजाख्यं कारणत्रये ॥ चतुःषष्टिगुणैश्वर्यं बौद्धं यदणिमादिषु ॥ १० ॥ तदित्थमर्थैर्दशभिर्व्याप्तं विश्वमृचा
जगत् ॥ अथोपस्थापयामास स्वार्थं दशविधं यजुः ॥ ११॥ सत्त्वं गुणेषु विष्णुं च मूर्तिष्वाद्यं क्रियास्वपि॥ स्थितिं लोकेष्वंतरिक्षं विद्यां तत्त्वेषु
च त्रिषु ॥ १२ ॥ कलाध्वसु प्रतिष्ठां च वामं ब्रह्मसु पंचसु ॥ मध्यं तु लिंगभागेषु योनिं च त्रिषु हेतुषु ॥ १३ ॥ प्राकृतं च यथैश्वर्यं तस्माद्विश्वं
यजुर्मयम् ॥ तथोपस्थापयामास सामार्थं दशधात्मनः ॥ १४ ॥ तमोगुणेष्वथो रुद्रं मूर्तिष्वाद्यं क्रियासु च ॥ संहारं त्रिषु लोकेषु तत्त्वेषु शिवमुत्त
मम् ॥ १५॥विद्याकलास्वघोरं च तथा ब्रह्मसु पंचसु ॥ लिंगभागेषु पीठोर्द्ध्वं योनिजं कारणत्रये ॥१६॥पौरुषं च तथैश्वर्यमित्थं साम्ना ततं जगत्॥
अथाथर्वा ह्नैर्गुण्यमर्थं प्रथममात्मनः ॥ १७ ॥ ततो महेश्वरं साक्षान्मूर्तिष्वपि सदाशिवम् ॥ क्रियासु निष्क्रियस्यापि शिवस्य परमात्मनः ॥१८॥
भूतानुग्रहणं चैव मुच्यंते येन जंतवः ॥ लोकेष्वपि यतो वाचो निवृत्ता मनसा सह ॥ १९ ॥ तदूर्ध्वमुन्मना लोकात्सोमलोकमलौकिकम् ॥ सोम

व्योमवृत्ता यत्र नित्यं निवसतीश्वरः ॥ २० ॥ तदूर्ध्वमुन्मना लोकाद्यं प्राप्तो न निवर्तते ॥ शांतिं च शांत्यतीतां च व्यापिकां वै कलास्वपि ॥ २१ ॥
तत्पुरुषं त्वथेशानं ब्रह्म ब्रह्मसु पंचसु ॥ मूर्द्धानमपि लिंगस्य नादभागेष्वनुत्तमम् ॥ २२ ॥ यत्रावाह्य समाराध्यः केवलो निष्कलः शिवः ॥ तत्त्वे
ष्वपि तदा बिंदोर्नादाच्छक्तेस्ततः परात् ॥ २३ ॥ तत्त्वादपि परं तत्त्वमतत्त्वं परमार्थतः ॥ कारणेषु त्रयातीतान्मायाविक्षोभकारणात् ॥ २४ ॥
अनंताच्छुद्धविद्यायाः परस्ताच्च महेश्वरात् ॥ सर्वविद्येश्वराधीशान्न पराच्च सदाशिवात् ॥ २५ ॥ सर्वमंत्रतनोर्देवाच्छक्तित्रयसमन्वितात् ॥ पंचवक्त्राद्दश
भुजात्साक्षात्सकलनिष्कलात् ॥ २६ ॥ तस्मादपि पराद्बिंदोरर्द्धेंदोश्च ततः परात् ॥ ततः परान्निरोधाशान्नादाख्याच्च ततः परात् ॥ २७ ॥ ततः परात्स
षुम्णेशाद्ब्रह्मरंध्रेश्वरादपि ॥ ततः परस्माच्छक्तेश्च परस्ताच्छिवतत्त्वतः ॥ २८ ॥ परमं कारणं साक्षात्स्वयं निष्कारणं शिवम् ॥ कारणानां च धातारं ध्या
तारं ध्येयमव्ययम् ॥ २९ ॥ परमाकाशमध्यस्थं परमात्मोपरि स्थितम् ॥ सर्वैश्वर्येण संपन्नं सर्वेश्वरमनीश्वरम् ॥ ३० ॥ ऐश्वर्याच्चापि मायेयादशुद्धान्मा
नुषादिकात् ॥ अपराच्च परात्त्याज्यादधिशुद्धाध्वगोचरात् ॥ ३१ ॥ तत्पराच्छुद्धविद्याद्या ह्युन्मनांतात्परात्परात् ॥ परमं परमैश्वर्यमुन्मनाख्यमनादि च ॥ ३२ ॥
अपारमपराधीनं निरस्तातिशयं स्थिरम् ॥ इत्थमर्थेंदराविर्वैरियमाथर्वणी श्रुतिः ॥ ३३ ॥ यस्मात्तुरीयमी तस्माद्विश्वं व्याप्तमथर्वणात् ॥ ऋग्वेदः
पुनराहेदं जाग्रद्रूपं मयोच्यते ॥ ३४ ॥ येनाहमात्मतत्त्वस्य नित्यमस्म्यभिवाचकः ॥ यजुर्वेदोऽवदत्तद्वत्स्वप्नावस्था मयोच्यते ॥ ३५ ॥ भोग्यात्मना
परिणता विद्या वेद्या यतो मयि ॥ साम चाह सुषुप्त्याख्यमेव सर्वं मयोच्यते ॥ ३६ ॥ ममार्थेन शिवेनेदं तामसेनाभिधीयते ॥ अथर्वाह तुरीयाख्यं
तुरीयातीतमेव च ॥ ३७ ॥ मया विधीयते तस्मादध्वातीतपदोऽस्म्यहम् ॥ अध्वात्मकं तु त्रितयं शिवविद्यात्मसंज्ञितम् ॥ ३८ ॥ तत्त्रैगुण्यं त्रयीसाध्यं
सशोध्यं च पदैषिणा ॥ अध्वातीतं तुरीयाख्यं निर्वाणं परमं पदम् ॥ ३९ ॥ तदतीतं च नैर्गुण्यादध्वनोऽस्य विशोधकम् ॥ द्वयोः प्रमापको नादो नाद
तश्च मदात्मकः ॥ ४० ॥ तस्मान्ममार्थस्वातंत्र्यात्प्रधानः परमेश्वरः ॥ यदस्ति वस्तु तत्सर्वं गुणप्राधान्ययोगतः ॥ ४१ ॥ समस्तं व्यस्तमपि च
प्रणवार्थं प्रचक्षते ॥ सर्वार्थवाचकं तस्मादेकं ब्रह्मैतदक्षरम् ॥ ४२ ॥ तेनोमिति जगत्कृत्स्नं कुरुते प्रथमं शिवः ॥ शिवो हि प्रणवो ह्येष प्रणवो हि शिवः
स्मृतः ॥ ४३ ॥ वाच्यवाचकयोर्भेदो नात्यंतं विद्यते यतः ॥ चिंतया रहितो रुद्रो वाचो यन्मनसा सह ॥ ४४ ॥ अप्राप्य तन्निवर्तंते वाच्यस्त्वेकाक्षरेण
सः ॥ एकाक्षरादकाराख्यादात्मा ब्रह्माभिधीयते ॥ ४५ ॥ एकाक्षरादुकाराख्याद्धरिर्विष्णुरुदीर्यते ॥ एकाक्षरान्मकाराख्याच्छिवो रुद्र उदाहृतः ॥ ४६ ॥
दक्षिणांगान्महेशस्य जातो ब्रह्मात्मसंज्ञिकः ॥ वामांगादभवद्विष्णुस्ततो विद्येति संज्ञितः ॥ ४७ ॥ हृदयान्नीलरुद्रोऽभूच्छिवस्य शिवसंज्ञकः ॥ सृष्टेः

[illegible] मुनिर्भवेत् ॥ ४८ ॥ संहारस्य तथा स्वत्वयोर्विलं नियामकः ॥ ४९ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ५० ॥ सर्वभोगाधिष्ठान [illegible] ॥ [illegible] प्रतिनो [illegible]
[illegible] भवति [illegible] ॥ ५२ ॥ वेदेष्वेव त्वं [illegible]
[illegible] ॥ ५३ ॥ [illegible] ॥ [illegible] मुक्तिं सर्वेषां [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] देवो [illegible] ॥ ५५ ॥ उत्पत्तिं विलयं चैव [illegible] च [illegible]
[illegible] ॥ ५६ ॥ निरुत्तरं [illegible] निष्कलं [illegible] ॥ [illegible] ॥ ५७ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ बाह्यमाभ्यंतरे व्याप्तं बाह्याभ्यंतरवर्जितम् ॥ ५८ ॥ निरस्ताखिलं [illegible]
[illegible] वस्तु ॥ ५९ ॥ प्रकाशैकरसं शांतं [illegible] सत्तोदितम् ॥ सर्व[illegible] ॥
[illegible] देवं विरूपाक्षं [illegible]नारायणो तदा ॥ [illegible] प्रीतोऽभूत् [illegible] ॥ ६१ ॥ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] निर्मितः ॥ ईदृशी भ्रांतिमापन्न इति कोऽत्रापराध्यति ॥ ६२ ॥ आस्तां ममेदमज्ञानं तावि [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] वा ॥ ६३ ॥ आवयोर्ब्रह्मदेवस्य विवादोऽपि हि शोभनः ॥ पादप्रणामफलदो नाथस्य भवतो [illegible] ॥ ६४ ॥ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
देव न [illegible]स्ति महिम्नः [illegible] तव ॥ प्रभोरग्रे विधेयानां तूष्णींभावो व्यतिक्रमः ॥ ६५ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]पि यत्किंचिदभिलप्य त्वां नतोऽस्म्यहम् ॥ ६६ ॥ कारणत्वं त्वया दत्तं विस्मृतं तव मायया ॥ [illegible] ॥ ६७ ॥
[illegible]पितैः किं [illegible]तोऽस्मि [illegible] ॥ यतोऽहमपरिच्छेद्यं त्वां परिच्छेत्तुमुद्यतः ॥ ६८ ॥ [illegible] ॥ अतो
व्यतिक्रमं मेऽद्य [illegible]मर्हसि शंकर ॥ ६९ ॥ इति विज्ञापितस्ताभ्यामीश्वराभ्यां महेश्वरः ॥ प्रीतो[illegible] तौ [illegible] ॥ ७० ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ वत्सवत्स विधे विष्णो मायया मम मोहितौ ॥ युवां प्रभुत्वेऽहंकृत्य [illegible] ॥ ७१ ॥ [illegible] कृत्वा नोपरं
[illegible] ॥ ततश्चिन्ता प्रजासृष्टिजं [illegible]युतयोः ॥ ७२ ॥ [illegible] मनेन तु ॥ ७३ ॥ [illegible]
[illegible]निवासिताम [illegible] ॥ [illegible] विपाकं च [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] मंतौ [illegible]

ममाज्ञया सार्द्धं समस्तज्ञानसंहिताः ॥ ७६ ॥ युवाभ्यां हि मया दत्ता कारणत्वप्रसिद्धये ॥ मंत्ररत्नं च सूत्राख्यं पंचाक्षरमयं परम् ॥ ७६ ॥ मयोप
दिष्टं सर्वं तद्युवयोरद्य विस्मृतम् ॥ ददामि च पुनः सर्वं यथापूर्वं ममाज्ञया ॥ ७७ ॥ यतो विना युवां तेन न क्षमौ सृष्टिरक्षणे ॥ एवमुक्त्वा महादेवो
नारायणपितामहौ ॥ ७८ ॥ मंत्रराजं ददौ ताभ्यां ज्ञानसंहितया सह ॥ तौ लब्ध्वा महतीं दिव्यामाज्ञां माहेश्वरीं पराम् ॥ ७९ ॥ मंत्रार्थं मंत्रमानं च
तथैव सकलाः कलाः ॥ दंडवत्प्रणतिं कृत्वा देवदेवस्य पादयोः ॥ ८० ॥ अतिष्ठतां वीतभयावानंदस्तिमितौ तदा ॥ एतस्मिन्नंतरे चित्रमिदं जातमभवद
परम् ॥ ८१ ॥ लिंगं क्वापि तिरोभूतं न ताभ्यामुपलभ्यते ॥ ततो विलप्य हाहेति सद्यः प्रणयभंगतः ॥ ८२ ॥ किमसत्यमिदं वृत्तमिति चोक्त्वा प
रस्परम् ॥ अचिंत्यवैभवं शंभोर्विचिंत्य च गतव्यथौ ॥ ८३ ॥ अभ्युपेत्य परां मैत्रीमालिंग्य च परस्परम् ॥ जगद्व्यापारमुद्दिश्य जग्मतुर्देवपुंगवौ ॥ ८४ ॥ ततः
प्रभृति शक्राद्याः सर्व एव सुरासुराः ॥ ऋषयश्च नगा नागा नार्यश्चापि विधानतः ॥ लिंगप्रतिष्ठां कुर्वंति लिंगे तं पूजयंति च ॥ ८५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे हरिविधिमोहनिवारणं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि प्रतिष्ठाविधि
मुत्तमम् ॥ लिंगस्यापि च बेरस्य शिवेन विहितं यथा ॥ १ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ अनात्मप्रतिकूले तु दिवसे शुक्लपक्षके ॥ शिवशास्त्रोक्तमार्गेण
कुर्याल्लिंगं प्रमाणवत् ॥ २ ॥ स्वीकृत्याथ शुभस्थानं भूपरीक्षां विधाय च ॥ दशोपचारान्कुर्वीत लक्षणोद्धारपूर्वकान् ॥ ३ ॥ तेषां दशोपचाराणां पूर्वं पूज्य
विनायकम् ॥ स्थानशुद्ध्यादिकं कृत्वा लिंगं स्नानालयं नयेत् ॥ ४ ॥ शलाकया कांचनया कुंकुमादिरसाक्तया ॥ लक्षितं लक्षणं शिल्पशास्त्रेण वि
लिखेत्ततः ॥ ५ ॥ अष्टमृत्सलिलैर्वाथ पंचमृत्सलिलैस्तथा ॥ लिंगं पिंडिकया सार्द्धं पंचगव्यैश्च शोधयेत् ॥ ६ ॥ सर्वोषधिसमभ्यर्च्य दिव्याद्यं तु
जलाशयम् ॥ नीत्वाधिवासयेत्तत्र लिंगं पिंडिकया सह ॥ ७ ॥ अधिवासालये शुद्धे सर्वशोभासमन्विते ॥ सतोरणे सावरणे दर्भमालासमावृते ॥ ८ ॥ दिग्ग
जाष्टकसंपन्ने दिक्पालाष्टघटान्विते ॥ अष्टमंगलकैर्युक्ते कृतदिक्पालकार्चिते ॥ ९ ॥ तैजसं दारवं वापि कृत्वा पद्मासनांकितम् ॥ विन्यसेन्मध्यत
स्तत्र विपुलं पीठकालयम् ॥ १० ॥ द्वारपालान्समभ्यर्च्य भद्राद्रींश्चतुरः क्रमात् ॥ सुभद्रश्च विभद्रश्च सुनंदश्च विनंदकः ॥ ११ ॥ स्थापयित्वा सम
भ्यर्च्य लिंगं वेदिकया सह ॥ सकूर्चाभ्यां तु वस्त्राभ्यां समावेष्ट्य समंततः ॥ १२ ॥ प्रापय्य शनकैस्तोयं पीठिकोपरि शाययेत् ॥ प्राक्शिरस्कमथः
[illegible] पिंडिकां चास्य पश्चिमे ॥ १३ ॥ सर्वमंगलसंयुक्तं लिंगं तत्राधिवासयेत् ॥ पंचरात्रं त्रिरात्रं वाप्येकरात्रमथापि वा ॥ १४ ॥ विसृज्य पूजितं
[illegible] शोधयित्वा च पूजयेत् ॥ सपुण्योत्सवमार्गेण शयनालयमानयेत् ॥ १५ ॥ तत्रापि शयनस्थाने कुर्यान्मंडलमध्यतः ॥ पुष्पैर्वापि [illegible]

१ [illegible] । २ [illegible] ।

[illegible]न्यसेत्क्रमात् ॥ १६ ॥ ऐशान्यां पद्ममालिख्य शुद्धलिप्ते महीतले ॥ शिवकुंभं शोधयित्वा तत्रावाह्य शिवं यजेत् ॥ १७ ॥ वेदिमध्यं सितं [illegible] परिकल्प्य विधानतः ॥ तस्य पश्चिमतश्चापि चण्डिकापद्ममालिखेत् ॥ १८ ॥ क्षौमाद्यैर्वाहतैर्वस्त्रैः पुष्पैर्दर्भैरथापि वा ॥ प्रकल्प्य शयनं तस्मिन्[illegible] विनिक्षिपेत् ॥ १९ ॥ तत्र लिंगं समानीय सर्वमंगलनिःस्वनैः ॥ रक्तेन वस्त्रयुग्मेन सकूर्चेन समंततः ॥ २० ॥ [illegible] पिंडिकया [illegible] यथा पुरा ॥ पुरस्तात्पद्ममालिख्य तद्दलेषु यथाक्रमम् ॥ २१ ॥ विद्येशकलशान्न्यस्येन्मध्ये [illegible] च [illegible] ॥ परीत्य [illegible] कुण्डमिसत्तमाः ॥ २२ ॥ ते चाष्टमूर्त्तयः कल्प्याः पूर्वादिपरितः स्थिताः ॥ चत्वारश्चाथ वा [illegible] स्थाप्येतास्त्व [illegible] ॥ २३ ॥ कुण्डयुक्ते विरिंच्याद्याश्चतस्रो मूर्तयः स्मृताः ॥ देशिकः प्रथमं तेषामैशान्यां पश्चिमेऽथ वा ॥ २४ ॥ प्रधानहोमं कुर्वीत सत्द्रव्यैर्यथाक्रमम् ॥ आचार्य्यात्पादमर्द्धं वा जुयुहुश्चापरे द्विजाः ॥ २५ ॥ प्रधानमेकमेवात्र कुण्डपादथवा [illegible] ॥ पूर्वं [illegible] हुत्वा घृतेनाष्टोत्तरं शतम् ॥ २६ ॥ मूर्ध्नि मूलेन लिंगस्य शिवहस्तं प्रविन्यसेत् ॥ शतमर्द्धं तदर्द्धं वा क्रमाद्द्रव्यैश्च [illegible] ॥ २७ ॥ [illegible] लिंगं वेदिकां च पुनःपुनः ॥ पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा क्रमाद्दद्याच्च दक्षिणाम् ॥२८॥ आचार्यात्पादमर्द्धं वा होतॄणां स्थपतेरपि ॥ तदर्द्धं [illegible] स्येभ्यश्च शक्तितः ॥२९॥ ततः श्वभ्रे वृषं हैमं कूर्चं वापि निवेश्य च ॥ मृदम्भसा पंचगव्यैः पुनः शुद्धजलेन च ॥३०॥ शोधितां चन्दनाद्यैर्वा [illegible] ब्रह्मशिलां क्षिपेत् ॥ करन्यासं ततः कृत्वा नवभिः शक्तिनामभिः ॥ ३१ ॥ हरितालादिधातूंश्च बीजगंधौषधैरपि ॥ शिवमंत्रोक्तविधिना क्षिपेद्ब्रह्मशिलोपरि ॥३२॥ प्रतिलिंगं तु संस्थाप्य क्षीरं वृक्षसमुद्भवम् ॥ स्थिरं बुद्धा तदुत्सृज्य लिंगं ब्रह्मशिलोपरि ॥३३॥ प्रागुदक्प्रवणं किंचित्स्थापयेन्मूलविद्यया ॥ पिंडिकां चाथ संयोज्य शाक्तं मूलमनुस्मरन् ॥३४॥ बन्धनं बंधकद्रव्यैः कृत्वा स्थानं विशोध्य च ॥ दत्वा चार्घ्यं च पुष्पाणि कुर्यु जवनिकां पुनः ॥ ३५ ॥ यथायोग्यं निषेकादि लिंगस्य पुरतस्तदा ॥ आनीय शयनस्थानात्कलशान्विन्यसेत्क्रमात् ॥ ३६ ॥ महापूजामथारभ्य संपूज्य कलशान्दश ॥ शिवमंत्रमनुस्मृत्य शिवकुंभजलांतरे ॥ ३७ ॥ अंगुष्ठानामिकायोगादादाय तमुदीरयेत् ॥ न्यसेदीशानभागस्य मध्ये लिंगस्य मंत्रवित् ॥३८॥ शक्तिं न्यसेत्तथा विद्यां विद्येशांश्च यथाक्रमम् ॥ लिंगमूले शिव[illegible]स्ततो लिंगं निषेचयेत् ॥ ३९ ॥ वर्द्धन्यां पिंडिकां [illegible] विद्येशकलशैः पुनः ॥ अभिषिच्यासनं पश्चादाधाराद्यं प्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥ कृत्वा पंचकलान्यासं वीतं लिंगमनुस्मरेत् ॥ आवाहयेच्छिवं साक्षात्प्राञ्जलिः प्रागुदङ्मुखः ॥४१॥ वृषाधिराजमारुह्य विमानं वा नमस्थलात् ॥ अलंकृतं सहायातं देव्या देवमनुस्मरन् ॥ सर्वाभरणशोभाढ्यं सर्वं

मंगलनिस्वनैः ॥४२॥ ब्रह्मविष्णुमहेशार्कशक्राद्यैर्देवदानवैः ॥ आनंदक्लिन्नसर्वांगैर्विन्यस्तांजलिमस्तकैः ॥४३॥ स्तुवद्भिरेव नृत्यद्भिर्नमद्भिरभितो वृतम् ॥
ततः पंचोपचारांश्च कृत्वा पूजां समापयेत् ॥४४॥ नातः परतरः कश्चिद्विधिः पंचोपचारकात् ॥ प्रतिष्ठां लिंगवत्कुर्यात्प्रतिमास्वपि सर्वतः ॥ ४५ ॥
लक्षणोद्धारसमये कार्यं नयनमोचनम् ॥ जलाधिवासे शयने शाययेत्तान्त्वधोमुखीम् ॥४६॥ कुम्भोदशायितां मंत्रैर्हृदि तां सन्नियोजयेत् ॥ कृतालयां
परामाहुः प्रतिष्ठामकृतालयात् ॥ ४७ ॥ शक्तः कृतालयः पश्चात्प्रतिष्ठाविधिमाचरेत् ॥ अशक्तश्चेत्प्रतिष्ठाप्य लिंग बेरमथापि वा ॥ ४८ ॥ शक्ते
स्तुगुणं पश्चात्प्रकुर्वीत शिवालयम् ॥ गृहार्चां च पुनर्वक्ष्ये प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् ॥४९॥ कृत्वा कनीयसं बेरं लिंगं वा लक्षणान्वितम् ॥ अयने चोत्तरे
मासे शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥५०॥ वेदीं कृत्वा शुभे देशे तत्राब्जं पूर्ववल्लिखेत् ॥ विकीर्य पत्रपुष्पाद्यैर्मध्ये कुंभं निधाय च ॥५१॥ परितस्तस्य चतुरः कल
शान् दिक्षु विन्यसेत् ॥ पंच ब्रह्माणि तद्बीजैस्तेषु पंचसु पंचभिः ॥५२॥ न्यस्य संपूज्य मुद्रादिं दर्शयित्वाभिरक्ष्य च ॥ विशोध्य लिंगं बेरं वा मृत्तो
याद्यैर्यथा पुरा ॥ ५३ ॥ स्थापयेत्पुष्पसंछन्नमुत्तरस्थे वरासने ॥ निधाय पुष्पं शिरसि प्रोक्षयेत्प्रोक्षणीजलैः ॥५४॥ समभ्यर्च्य पुनः पुष्पैर्जयशब्दा
दिपूर्वकम् ॥ कुंभैरीशानविद्यांतैः स्नापयेन्मूलविद्यया ॥ ५५ ॥ ततः पंचकलान्यासं कृत्वा पूजां च पूर्ववत् ॥ नित्यमाराधयेत्तत्र देव्या देवं त्रिलोचनम्
॥५६॥ एकमेवाथ वा कुम्भं मूर्तिमंत्रसमन्वितम् ॥ न्यस्य पद्मांतरे सर्वं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥५७॥ अत्यंतोपहतं लिंगं विशोध्य स्थापयेत्पुनः ॥ संप्रोक्षये
दुपहतमनात्युपहतं यजेत् ॥५८॥ लिंगानि बाणसंज्ञानि स्थापनीयानि वा न वा ॥ तानि पूर्वं शिवेनैव संस्कृतानि यतस्ततः ॥५९॥ शेषाणि स्थापनी
यानी यानि दृष्टानि बाणवत् ॥ स्वयमुद्भूतलिंगे च दिव्ये चार्षे तथैव च ॥६०॥ अपीठे पीठमावेश्य कृत्वा संप्रोक्षणं विधिम् ॥ यजेत्तत्र शिवं तेषां प्रतिष्ठा
न विधीयते ॥६१॥ दग्धं श्लथं क्षतांगं च क्षिपेल्लिंगं जलाशये ॥ संधानयोग्यं संधाय प्रतिष्ठाविधिमाचरेत् ॥ ६२ ॥ बेराद्वा विकलाल्लिंगाद्देवपूजापुर
स्सरम् ॥ ... हृदि संधानं त्यागं वा युक्तमाचरेत् ॥६३॥ एकाहपूजाविहतौ कुर्याद्द्विगुणमर्चनम् ॥ द्विरात्रे च महापूजां संप्रोक्षणमतः परम् ॥
॥६४॥ मासादूर्ध्वमनेकाहं पूजा यदि विहन्यते ॥ प्रतिष्ठा प्रोच्यते कैश्चित्कैश्चित्संप्रोक्षणक्रमः ॥ ६५ ॥ संप्रोक्षणे तु लिंगादेर्देवमुद्वास्य पूर्ववत् ॥
अष्टपंचकर्मणैव स्नापयित्वा मृदंभसा ॥६६॥ गवां रसैश्च संस्नाप्य दर्भतोयैर्विशोध्य च ॥ प्रोक्षयेत्प्रोक्षणीतोयैर्मूलेनाष्टोत्तरं शतम् ॥६७॥ सपुष्पं सकुश
...न्यस्य लिंगस्य मस्तके ॥ पंचवारं जपेन्मूलमष्टोत्तरशतं ततः ॥ ६८ ॥ ततो मूलेन मूर्धादिपीठांतं संस्पृशेदपि ॥ पूजां च महतीं कुर्यात्
... पूर्ववत् ॥६९॥ अलब्धे स्थापिते लिंगे शिवस्थाने जलेऽथ वा ॥ वह्नौ रवौ तथा व्योम्नि भगवंतं शिवं यजेत् ॥७०॥ इति श्रीशिवमहापुराणे

सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे प्रतिष्ठाविधिवर्णनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः॥३६॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ज्ञाने क्रियायां चर्यायां सारमुद्धृत्य संग्रहात् ॥ उक्तं भगवता सर्वं श्रुतं श्रुतिसमं मया ॥१॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि योगं परमदुर्लभम् ॥ साधिकारं च सांगं च सविधिं सप्रयोजनम् ॥ २ ॥ यद्यस्ति मरणं पूर्वं योगाद्युपमर्दतः ॥ सद्यः साधयितुं शक्यं येन स्यान्नात्महा नरः ॥३॥ तत्र तत्कारणं चैव तत्कालकरणानि च ॥ तद्भेदतारतम्यं च वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ ४ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ स्थाने पृष्टं त्वया कृष्ण सर्वप्रश्नार्थवेदिना ॥ ततः क्रमेण तत्सर्वं वक्ष्ये शृणु समाहितः ॥५॥ निरुद्धवृत्त्यंतरस्य शिवे चित्तस्य निश्चला ॥ या वृत्तिः सा समासेन योगः स खलु पंचधा ॥६॥ मंत्रयोगः स्पर्शयोगो भावयोगस्तथापरः ॥ अभावयोगस्सर्वेभ्यो महायोगः परो मतः ॥ ७ ॥ मंत्राभ्यासवशेनैव मंत्रवाच्यार्थगोचरः ॥ अव्याक्षेपा मनोवृत्तिर्मंत्रयोग उदाहृतः ॥ ८ ॥ प्राणायाममुखा सैव स्पर्शयोगोऽभिधीयते ॥ स मंत्रस्पर्शनिर्मुक्तो भावयोगः प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥ विलीनावयवं विश्वं रूपं संभाव्यते यतः ॥ अभावयोगः संप्रोक्तोऽनाभासाद्वस्तुनः सतः ॥ १० ॥ शिवस्वभाव एवैकश्चिंत्यते निरुपाधिकः ॥ यथा शैवमनोवृत्तिर्महायोग इहोच्यते ॥ ११ ॥ दृष्टे तथानुश्रविके विरक्तं विषये मनः ॥ यस्य तस्याधिकारोऽस्ति योगे नान्यस्य कस्यचित् ॥ १२ ॥ विषयद्वयदोषाणां गुणानामीश्वरस्य च ॥ दर्शनादेव सततं विरक्तं जायते मनः ॥ १३ ॥ अष्टांगो वा षडंगो वा सर्वयोगः समासतः ॥ यमश्च नियमश्चैव स्वस्तिकाद्यं तथासनम् ॥ १४ ॥ प्राणायामः प्रत्याहारो धारणा ध्यानमेव च ॥ समाधिरिति योगांगान्यष्टावुक्तानि सूरिभिः ॥१५॥ आसनं प्राणसंरोधः प्रत्याहारोऽथ धारणा ॥ ध्यानं समाधियोगस्य षडंगानि समासतः ॥ १६ ॥ पृथग्लक्षणमेतेषां शिवशास्त्रे समीरितम् ॥ शिवागमेषु चान्येषु विशेषात्कामिकादिषु ॥ १७ ॥ योगशास्त्रेष्वपि तथा पुराणेष्वपि केषु च ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहः ॥ यम इत्युच्यते सद्भिः पंचावयवयोगतः ॥१८॥ शौचं तुष्टिस्तपश्चैव जपः प्रणिधिरेव च ॥ इति पंचप्रभेदस्स्यान्नियमः स्वांशभेदतः ॥ १९ ॥ स्वस्तिकं पद्ममर्धेंदुं वीरं योगं प्रसाधितम् ॥ पर्यंकं च यथेष्टं च प्रोक्तमासनमष्टधा॥२०॥ प्राणः स्वदेहजो वायुस्तस्यायामो निरोधनम् ॥ तद्रेचकं पूरकं च कुंभकं च त्रिधोच्यते ॥२१॥ नासिकापुटमंगुल्या पीड्यैकमपरेण तु ॥ औदरं रेचयेद्वायुं तथायं रेचकः स्मृतः ॥ २२ ॥ बाह्येन मरुता देहं दृतिवत्परिपूरयेत् ॥ नासापुटेनापरेण पूरणात्पूरकं मतम्॥२३॥ न मुंचति न गृह्णाति वायुमंतर्बहिः स्थितम् ॥ संपूर्णं कुंभवत्तिष्ठेदचलः स तु कुंभकः ॥ २४ ॥ रेचकाद्यं त्रयमिदं न द्रुतं न विलंबितम् ॥ तद्यतः क्रमयोगेन त्वभ्यसेद्योगसाधकः ॥ २५ ॥ रेचकादिषु योऽभ्यासो नाडीशोधनपूर्वकः ॥ स्वेच्छोत्क्रमणपर्यंतः प्रोक्तो योगानुशा

मने ॥ २६ ॥ कन्यकादिक्रमवशात्प्राणायामनिरोधनम् ॥ तच्चतुर्द्धोपदिष्टं स्यान्मात्रागुणविभागतः ॥ २७ ॥ कन्यकस्तु चतुर्द्धा स्यात्स च द्वाद
शमात्रकः ॥ मध्यमस्तु द्विरुद्धातश्चतुर्विंशतिमात्रकः ॥ २८ ॥ उत्तमस्तु त्रिरुद्धातः षड्विंशन्मात्रकः परः ॥ स्वेदकंपादिजनकः प्राणायामस्तदुत्तरः
॥ २९ ॥ आनंदोद्भवरोमांचनेत्राश्रूणां विमोचनम् ॥ जल्पभ्रमणमूर्छाद्यं जायते योगिनः परम् ॥ ३० ॥ जानुं प्रदक्षिणीकृत्य न
द्रुतं न विलंबितम् ॥ अंगुलीस्फोटनं कुर्यात्सा मात्रेति प्रकीर्तिता ॥ ३१ ॥ मात्रा क्रमेण विज्ञेयाश्चोद्घातक्रमयोगतः ॥ नाडीविशुद्धिपूर्वं
तु प्राणायामं समाचरेत् ॥ ३२ ॥ अगर्भश्च सगर्भश्च प्राणायामो द्विधा स्मृतः ॥ जपं ध्यानं विनागर्भः सगर्भस्तत्समन्वयात् ॥ ३३ ॥ अगर्भा
द्गर्भसंयुक्तः प्राणायामः शताधिकः ॥ तस्मात्सगर्भं कुर्वन्ति योगिनः प्राणसंयमम् ॥३४॥ प्राणस्य विजयादेव जीयन्ते देहवायवः ॥ प्राणोऽपानः
समानश्च ह्युदानो व्यान एव च ॥ ३५ ॥ नागः कूर्मश्च कृकरो देवदत्तो धनंजयः ॥ प्रयाणं कुरुते यस्मात्तस्मात्प्राणोऽभिधीयते ॥ ३६ ॥ अवा
क्नयत्यपानाख्यो यदाहारादि भुज्यते ॥ व्यानो व्यानशयत्यंगान्यशेषाणि विवर्धयन् ॥ ३७ ॥ उद्वेजयति मर्माणीत्युदानो वायुरीरितः ॥ समं
नयति सर्वांगं समानस्तेन गीयते ॥ ३८ ॥ उद्गारे नाग आख्यातः कूर्म उन्मीलने स्थितः ॥ कृकरः क्षवथौ ज्ञेयो देवदत्तो विजृंभणे ॥ ३९ ॥
न जहाति मृतं चापि सर्वव्यापी धनंजयः ॥ क्रमेणाभ्यस्यमानोऽयं प्राणायामः प्रमाणवान् ॥ ४० ॥ निर्दहत्यखिलं दोषं कर्तुर्देहं च रक्षति ॥
प्राणे तु विजिते सम्यक् तच्चिह्नान्युपलक्षयेत् ॥ ४१ ॥ विण्मूत्रश्लेष्मणां तावदल्पभावः प्रजायते ॥ बहुभोजनसामर्थ्यं चिरादुच्छ्वासनं तथा ॥४२॥
लघुत्वं शीघ्रगामित्वमुत्साहः स्वरसौष्ठवम् ॥ सर्वरोगक्षयश्चैव बलं तेजः सुरूपतः ॥४३॥ धृतिर्मेधा युवत्वं च स्थिरता च प्रसन्नता ॥ तपांसि पाप
क्षयता यज्ञदानव्रतादयः ॥४४॥ प्राणायामस्य तस्यैते कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ इन्द्रियाणि प्रसक्तानि यथास्वं विषयेष्विह ॥ ४५ ॥ आहृत्य
यन्निगृह्णाति स प्रत्याहार उच्यते ॥ मनःपूर्वाणीन्द्रियाणि स्वर्गं नरकमेव च ॥ ४६ ॥ निगृहीतनिसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ तस्मात्सुखार्थी
मतिमाञ्ज्ञानवैराग्यमास्थितः ॥ ४७ ॥ इंद्रियाश्वान्निगृह्याशु स्वात्मनात्मानमुद्धरेत् ॥ धारणा नाम चित्तस्य स्थानबन्धस्समासतः ॥
॥ ४८ ॥ स्थानं च शिव एवैको नान्यद्दोषत्रयं यतः ॥ कालं कं चावधीकृत्य स्थानेऽवस्थापितं मनः ॥ ४९ ॥ न तु प्रच्यवते लक्ष्याद्धारणा
स्यान्न चान्यथा ॥ मनसः प्रथमं स्थैर्यं धारणातः प्रजायते ॥ ५० ॥ तस्माद्धीरं मनः कुर्याद्धारणाभ्यासयोगतः ॥ ध्यै चिंतायां
स्मृतो धातुः शिवचिंता मुहुर्मुहुः ॥ ५१ ॥ अव्याक्षिप्तेन मनसा ध्यानं नाम तदुच्यते ॥ ध्येयावस्थितचित्तस्य सदृशः प्रत्ययश्च यः ॥ ५२ ॥

१ क०. चाणं इति पाठान्तरम् ।

प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तप्रवाहो ध्यानमुच्यते ॥ सर्वमन्यत्परित्यज्य शिव एव शिवंकरः ॥ ५३ ॥ परो ध्येयोऽधिदेवेशः समाप्ताथर्वणी श्रुतिः ॥
तथा शिवा परा ध्येया सर्वभूतगतौ शिवौ ॥ तौ श्रुतौ स्मृतिशास्त्रेभ्यः सर्वगौ सर्वदोदितौ ॥ ५४ ॥ सर्वज्ञौ सततं ध्येयौ नानारूप
विभेदतः ॥ ५५ ॥ विमुक्तिः प्रत्ययः पूर्वः प्रत्ययश्चाणिमादिकम् ॥ इत्येतद्द्विविधं ज्ञेयं ध्यानस्यास्य प्रयोजनम् ॥ ५६ ॥ ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं
यच्च ध्यानप्रयोजनम् ॥ एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा योगं युञ्जीत योगवित् ॥ ५७ ॥ ज्ञानवैराग्यसंपन्नः श्रद्दधानः क्षमान्वितः ॥ निर्ममश्च सदोत्साही
ध्यातेत्थं पुरुषः स्मृतः ॥ ५८ ॥ जपाच्छ्रांतः पुनर्ध्यायेद्ध्यानाच्छ्रांतः पुनर्जपेत् ॥ जपध्यानाभियुक्तस्य क्षिप्रं योगः प्रसिध्यति ॥ ५९ ॥ धारणा द्वाद
शायामा ध्यानं द्वादशधारणम् ॥ ध्यानद्वादशकं यावत्समाधिरभिधीयते ॥ ६० ॥ समाधिर्नाम योगांगमन्तिमं परिकीर्तितम् ॥ समाधिना च सर्वत्र
प्रज्ञालोकः प्रवर्तते ॥ ६१ ॥ यदर्थमात्रनिर्भासं स्तिमितोदधिवत्स्थितम् ॥ स्वरूपशून्यवद्ध्यानं समाधिरभिधीयते ॥ ६२ ॥ ध्येये मनः समावेश्य
पश्येदपि च सुस्थिरम् ॥ निर्वाणानलवद्योगी समाधिस्थः प्रगीयते ॥ ६३ ॥ न शृणोति न चाघ्राति न जल्पति न पश्यति ॥ न च स्पर्शं विजा
नाति न संकल्पयते मनः ॥ ६४ ॥ न चाभिमन्यते किंचिद्बुध्यते न च काष्ठवत् ॥ एवं शिवे विलीनात्मा समाधिस्थ इहोच्यते ॥ ६५ ॥ यथा दीपो
निवातस्थः स्पंदते न कदाचन ॥ तथा समाधिनिष्ठोऽपि तस्मान्न विचलेत्सुधीः ॥ ६६ ॥ एवमभ्यसतश्चारं योगिनो योगमुत्तमम् ॥ तदंतराया नश्यं
ति विघ्नाः सर्वे शनैःशनैः ॥ ६७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायां वायुनैमिशेयर्षिसंवादे उत्तरभागे योगगतिवर्णनं नाम सप्तत्रिं
शोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ आलस्यं व्याधयस्तीव्राः प्रमादः स्थानसंशयः ॥ अनवस्थितचित्तत्वमश्रद्धा भ्रांतिदर्शनम् ॥ १ ॥ दुःखानि दौर्मनस्यं
च विषयेषु च लोलता ॥ दशैते युंजतां पुंसामन्तरायाः प्रकीर्तिताः ॥ २ ॥ आलस्यमलसत्त्वं तु योगिनां देहचेतसोः ॥ धातुवैषम्यजा दोषा व्याधयः
कर्मदोषजाः ॥ ३ ॥ प्रमादो नाम योगस्य साधना नाम भावना ॥ इदं वेत्युभयाक्रांतं विज्ञानं स्थानसंशयः ॥ ४ ॥ अप्रतिष्ठा हि मनसस्त्वनवस्थिति
रुच्यते ॥ अश्रद्धा भावरहिता वृत्तिर्वै योगवर्त्मनि ॥ ५ ॥ विपर्यस्ता मतिर्या सा भ्रांतिरित्यभिधीयते ॥ दुःखमज्ञानजं पुंसां चित्तस्याध्यात्मिकं विदुः ॥
॥ ६ ॥ आधिभौतिकमंगोत्थं यच्च दुःखं पुरा कृतैः ॥ आधिदैविकमाख्यातमशन्यस्त्रविषादिकम् ॥ ७ ॥ इच्छाविघातजं क्षोभं दौर्मनस्यं प्रचक्षते ॥
विषयेषु विचित्रेषु विभ्रमस्तत्र लोलता ॥ ८ ॥ शांतेष्वेतेषु विघ्नेषु योगासक्तस्य योगिनः ॥ उपसर्गाः प्रवर्तंते दिव्यास्ते सिद्धिसूचकाः ॥ ९ ॥ प्रतिभा
श्रवणं वार्ता दर्शनास्वादवेदनाः ॥ उपसर्गाः षडित्येते व्यये योगस्य सिद्धयः ॥ १० ॥ सूक्ष्मे व्यवहितेऽतीते विप्रकृष्टे त्वनागते ॥ प्रतिभा कथ्यते

योऽर्थे प्रतिभासो यथातथम् ॥ १३ ॥ श्रवणं सर्वशब्दानां श्रवणे चाप्रयत्नतः ॥ वार्ता वार्त्तासु विज्ञानं सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ १२ ॥ दर्शनं नाम
दिव्यानां दर्शनं चाप्रयत्नतः ॥ तथास्वादश्च दिव्येषु रसेष्वास्वाद उच्यते ॥ १३ ॥ स्पर्शनाधिगमस्तद्वद्वेदना नाम विश्रुता ॥ गंधादीनां च दिव्यानामा
ब्रह्मभुवनाधिपाः ॥ १४ ॥ संतिष्ठंते च रत्नानि प्रयच्छंति बहूनि च ॥ स्वच्छंदमधुरा वाणी विविधास्यात्प्रवर्तते ॥ १५ ॥ रसायनानि सर्वाणि दिव्याश्चौ
षधयस्तथा ॥ सिध्यंति प्रणिपत्येनं दिशंति सुरयोषितः ॥ १६ ॥ योगसिद्ध्येकदेशेऽपि दृष्टे मोक्षे भवेन्मतिः ॥ दृष्टमेतन्मया यद्वत्तदमोक्षो भवेदिति ॥
॥ १७ ॥ कृशता स्थूलता बाल्यं वार्द्धक्यं चैव यौवनम् ॥ नानाजातिस्वरूपं च चतुर्णां देहधारणम् ॥ १८ ॥ पार्थिवांशं विना नित्यं सुरभिर्गन्धसंयुतः ॥
एवमष्टगुणं प्राहुः पैशाचं पार्थिवं पदम् ॥ १९ ॥ जले निवसनं चैव भूम्यामेवं विनिर्गमः ॥ इच्छेच्छक्तः स्वयं पातुं समुद्रमपि नातुरः ॥ २० ॥
यत्रेच्छति जगत्यस्मिंस्तत्रैव जलदर्शनम् ॥ विना कुंभादिकं पाणौ जलसंचयधारणम् ॥ २१ ॥ यद्वस्तु विरसञ्चापि भोक्तुमिच्छति तत्क्षणात् ॥
रसादिकं भवेच्चान्यत्त्रयाणां देहधारणम् ॥ २२ ॥ निर्व्रणत्वं शरीरस्य पार्थिवैश्च समन्वितम् ॥ तदिदं षोडशगुणमाप्यमैश्वर्यमद्भुतम् ॥ २३ ॥ शरीराद
ग्निनिर्माणं तत्तापभयवर्ज्जनम् ॥ शक्तिर्जगदिदं दग्धुं यदीच्छेदप्रयत्नतः ॥ २४ ॥ स्थापनं वानलस्याम्बु पाणौ पावकधारणम् ॥ दग्धे सर्गो
पूर्व्वं मुखे चान्नादिपाचनम् ॥ द्वाभ्यां देहविनिर्माणमाप्यैश्वर्यसमन्वितम् ॥ २५ ॥ एतच्चतुर्विंशतिधा तैजसं परिचक्षते ॥ मनोजवत्वं भूतानां
प्रवेशनम् ॥ २६ ॥ पर्व्वतादिमहाभारधारणञ्चाप्रयत्नतः ॥ गुरुत्वञ्च लघुत्वञ्च पाणावनिलधारणम् ॥ २७ ॥ अंगुल्यग्रनिपातादेर्भूमेरपि च कम्प
नम् ॥ एकेन देहनिष्पत्तिर्युक्तं भोगैश्च तैजसैः ॥ २८ ॥ द्वात्रिंशद्गुणमैश्वर्य्यं मारुतं कवयो विदुः ॥ छायाहीनविनिष्पत्तिरिन्द्रियाणामदर्शनम् ॥
॥ २९ ॥ खेचरत्वं यथाकाममिन्द्रियार्थसमन्वयः ॥ आकाशलंघनं चैव स्वदेहे तन्निवेशनम् ॥ ३० ॥ आकाशपिण्डीकरणमशरीरत्वमेव च ॥ अनिलैश्वर्य
संयुक्तं चत्वारिंशद्गुणं महत् ॥ ३१ ॥ ऐन्द्रमैश्वर्यमाख्यातमाम्बरं तत्प्रचक्षते ॥ यथाकामोपलब्धिश्च यथाकामविनिर्गमः ॥ ३२ ॥ सर्वस्याभिभवश्चैव
सर्वगुह्यार्थदर्शनम् ॥ कर्मानुरूपनिर्माणं वशित्वं प्रियदर्शनम् ॥ ३३ ॥ संसारदर्शनं चैव भोगैरैन्द्रैस्समन्वितम् ॥ एतच्चांद्रमसैश्वर्यं मानसं गुणतोऽधिकम्
॥ ३४ ॥ छेदनं ताडनं चैव बंधनं मोचनं तथा ॥ ग्रहणं सर्वभूतानां संसारवशवर्तिनाम् ॥ ३५ ॥ प्रसादश्चापि सर्वेषां मृत्युकालजयस्तथा ॥ अभि
मानिकमैश्वर्यं प्राजापत्यं प्रचक्षते ॥ ३६ ॥ एतच्चान्द्रमसैर्भोगैः षट्पंचाशद्गुणं महत् ॥ सर्गः सङ्कल्पमात्रेण त्राणं संहरणं तथा ॥ ३७ ॥ स्वाधिकार
सर्वेषां भक्तचित्तप्रवर्तनम् ॥ असादृश्यं च सर्वस्य निर्माणं जगतः पृथक् ॥ ३८ ॥ शुभाशुभस्य करणं प्राजापत्यैश्च संयुतम् ॥ चतुःषष्टिगुणं ब्राह्म

मय च प्रचक्षते ॥ ३९ ॥ षोढादस्मात्परं गौणमैश्वर्यं प्राकृतं विदुः ॥ वैष्णवं तत्समाख्यातं तस्यैव भुवनस्थितिः ॥ ब्रह्मणा तत्पदं सर्वं
शक्यते ॥ ४० ॥ तत्पौरुषं च गौणं च गाणेशं पदमैश्वरम् ॥ विष्णुना तत्पदं किंचिज्ज्ञातुमन्यैर्न शक्यते ॥४१॥ विज्ञानसिद्धयश्चैव
गिकाः ॥ निरोद्धव्याः प्रयत्नेन वैराग्येण परेण तु ॥४२॥ प्रतिभासेष्वशुद्धेषु गुणेष्वासक्तचेतसः ॥ न सिध्येत्परमैश्वर्यमभयं सार्वकामिकम् ॥४३॥
तस्माद्गुणांश्च भोगांश्च देवासुरमहीभृताम् ॥ तृणवद्यस्त्यजेत्तस्य योगसिद्धिः परा भवेत् ॥ ४४ ॥ अथ वानुग्रहेच्छायां जगतो विचरेन्मुनिः ॥
यथाकामं गुणान्भोगान्भुक्त्वा मुक्तिं प्रयास्यति ॥४५॥ अथ प्रयोगं योगस्य वक्ष्ये शृणु समाहितः ॥ शुभे काले शुभे देशे शिवक्षेत्रादिके शुभे ॥
विजने जंतुरहिते निःशब्दे बाधवर्जिते॥४६॥ सुप्रलिप्ते स्थले सौम्ये गंधधूपादिवासिते ॥ मुक्तपुष्पसमाकीर्णे वितानाद्विविचित्रिते ॥ ४७ ॥ कुश
पुष्पसमित्तोयफलमूलसमन्विते ॥ नाग्न्यभ्याशे जलाभ्याशे शुष्कपर्णचयेऽपि वा ॥ ४८ ॥ न दंशमशकाकीर्णे सर्पश्वापदसंकुले ॥ न च
कीर्णे न भये दुर्जनावृते ॥ ४९ ॥ श्मशाने चैत्यवल्मीके जीर्णागारे चतुष्पथे ॥ नदीनदसमुद्राणां तीरे रथ्यांतरेऽपि वा ॥ ५० ॥ न जीर्णो
गोष्ठादौ नानिष्टे न च निंदिते ॥नाजीर्णाम्लरसोद्गारे न च विण्मूत्रदूषिते ॥५१॥ न च्छर्द्यामातिसारे वा नातिभुक्तौ श्रमान्विते ॥ न
कुलितो न चातिक्षुत्पिपासितः ॥ ५२ ॥ नापि स्वगुरुकर्मादौ प्रसक्तो योगमाचरेत् ॥ युक्ताहारविहारश्च युक्तचेष्टश्च कर्मसु ॥ ५३ ॥
प्रबोधश्च सर्वायासविवर्जितः ॥ आसनं मृदुलं रम्यं विपुलं सुसमं शुचि ॥ ५४ ॥ पद्मकस्वस्तिकादीनामभ्यसेदासनेषु च ॥ अभिवंद्य स्वगुरुं
तानभिवाद्यानुक्रमात्॥५५॥ ऋजुग्रीवशिरोवक्षा नातिष्ठेच्छिष्टलोचनः ॥ किंचिदुन्नामितशिरा दंतैर्दंतान्न संस्पृशेत् ॥५६॥ दंताग्रसंस्थितां जिह्वा
मचलां सन्निवेश्य च॥पार्ष्णिभ्यां वृषणौ रक्षंस्तथा प्रजननं पुनः॥५७॥ऊर्वोरुपरि संस्थाप्य बाहू तिर्यगयत्नतः ॥ दक्षिणं करपृष्ठं तु न्यस्य वामत
लोपरि ॥ ५८ ॥ उन्नाम्य शनकैः पृष्ठमुरो विष्टभ्य चाग्रतः ॥ संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५९ ॥ संभृतप्राणसंचारः पाषा
ण इव निश्चलः ॥ स्वदेहायतनस्यांतर्विचिंत्य शिवमंबया ॥ ६० ॥ हृत्पद्मपीठिकामध्ये ध्यानयज्ञेन पूजयेत् ॥ मूले नासाग्रतो नाभौ कंठे वा
तालुरंध्रयोः ॥ ६१ ॥ भ्रूमध्ये द्वारदेशे वा ललाटे मूर्ध्नि वा स्मरेत् ॥ परिकल्प्य यथान्यायं शिवयोः परमासनम् ॥ ६२ ॥ तत्र सावरणं वापि
निरावरणमेव वा॥ द्विदले षोडशारे वा द्वादशारे यथाविधि ॥ ६३ ॥ दशारे वा षडस्रे वा चतुरस्रे शिवं स्मरेत् ॥ भ्रुवोरंतरतः पद्मं द्विदलं तडि
दुज्ज्वलम् ॥ ६४ ॥ भ्रूमध्यस्थारविन्दस्य क्रमाद्वै दक्षिणोत्तरे ॥ विद्युत्समानवर्णे च पर्णे वर्णावसानके ॥ ६५ ॥ षोडशारस्य पत्राणि स्वराः

षोडश तानि वै ॥ पूर्वादीनि क्रमादेतत्पद्मं कन्दस्य मूलतः ॥ ६६ ॥ ककारादिठकारांता वर्णाः पर्णान्यनुक्रमात् ॥ भानुवर्णस्य पद्मस्य ध्येयं
नेत्रद्वयान्तरे ॥ ६७ ॥ गोक्षीरधवलस्योक्ता डादिफान्ता यथाक्रमम् ॥ अधो दलस्याम्बुजस्य एतस्य च दलानि षट् ॥ ६८ ॥ विधूमांगारव
र्णस्य वर्णा बाद्याश्च लान्तिमाः ॥ मूलाधारारविन्दस्य हेमाभस्य यथाक्रमम् ॥ वकारादिसकारान्ता वर्णाः पर्णमयाः स्थिताः ॥ ६९ ॥
एतेष्वथारविन्देषु यत्रैवाभिरतं मनः ॥ तत्रैव देवं देवीं च चिंतयेद्धीरया धिया ॥ ७० ॥ अंगुष्ठमात्रममलं दीप्यमानं समंततः ॥
शुद्धदीपशिखाकारं स्वशक्त्या पूर्णमण्डितम् ॥ ७१ ॥ इन्दुरेखासमाकारं ताराकारमथापि वा ॥ नीवारशूकसदृशं बिससूत्राभमेव वा
॥ ७२ ॥ कदम्बगोलकाकारं तुषारकणिकोपमम् ॥ क्षित्यादितत्त्वविजयं ध्याता यद्यपि वाञ्छति ॥ ७३ ॥ तत्तत्तत्त्वाधिपामेव मूर्तिं
स्थूलां विचिंतयेत् ॥ सदाशिवांता ब्रह्माद्या भवाद्याश्चाष्टमूर्तयः ॥ ७४ ॥ शिवस्य मूर्तयः स्थूलाः शिवशास्त्रे विनिश्चिताः ॥ घोरा
मिश्राः प्रशान्ताश्च मूर्त्तयस्ता मुनीश्वरैः ॥ ७५ ॥ फलाभिलाषरहितैश्चिन्त्याश्चिन्ताविशारदैः ॥ घोराश्चेच्चिंतिताः कुर्युः पापरोगपरि
क्षयम् ॥ ७६ ॥ चिरेण मिश्रे सौम्ये तु न सद्यो न चिरादपि ॥ सौम्ये मुक्तिर्विशेषेण शांतिः प्रज्ञा प्रसिध्यति ॥ ७७ ॥ सिध्यंति सिद्धयश्चात्र
क्रमशो नात्र संशयः ॥७८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे योगगतौ विघ्नोत्पत्तिवर्णनं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः॥३८॥
उपमन्युरुवाच॥श्रीकंठनाथं स्मरतां सद्यः सर्वार्थसिद्धयः ॥ प्रसिध्यंतीति मत्वैके तं वै ध्यायंति योगिनः ॥१॥ स्थित्यर्थं मनसः केचित्स्थूलध्यानं
प्रकुर्वते ॥ स्थूले तु निश्चलं चेतो भवेत्सूक्ष्मे तु तत्स्थिरम् ॥ २ ॥ शिवे तु चिंतिते साक्षात्सर्वाः सिध्यन्ति सिद्धयः ॥ मूर्त्यंतरेषु ध्यातेषु शिवरूपं
विचिंतयेत् ॥ ३ ॥ लक्षयेन्मनसः स्थैर्यं तत्तद्ध्यायेत्पुनः पुनः ॥ ध्यानमादौ सविषयं ततो निर्विषयं जगुः ॥ ४ ॥ तत्र निर्विषयं ध्यानं नास्तीत्येव सतां मतम् ॥ बुद्धेर्हि सन्ततिः काचिद्ध्यानमित्यभिधीयते ॥५॥ तेन निर्विषया बुद्धिः केवलेह प्रवर्तते ॥ तस्मात्सविषयं ध्यानं बालार्ककि
रणाश्रयम् ॥ ६ ॥ सूक्ष्माश्रयं निर्विषयं नापरं परमार्थतः ॥ यद्वा सविषयं ध्यानं तत्साकारसमाश्रयम् ॥ ७ ॥ निराकारात्मसंवित्तिर्ध्यानं निर्विषयं
मतम् ॥ निर्बीजं च सबीजं च तदेव ध्यानमुच्यते ॥ ८ ॥ निराकाराश्रयत्वेन साकाराश्रयतस्तथा ॥ तस्मात्सविषयं ध्यानमादौ कृत्वा सबी
जकम् ॥ ९ ॥ अंते निर्विषयं कुर्यान्निर्बीजं सर्वसिद्धये ॥ प्राणायामेन सिध्यंति दिव्याः शांत्यादयः क्रमात् ॥ १० ॥ शांतिः प्रशांतिर्दीप्तिश्च
प्रसादश्च ततः परम्॥शमः सर्वापदां चैव शांतिरित्यभिधीयते ॥ ११ ॥ तमसोऽन्तर्बहिर्नाशः प्रशान्तिः परिगीयते ॥ बहिरन्तः प्रकाशो यो दीप्ति

१ स्थूलमिति शेषः । २ सन्ध्यभाव आर्षः ।

रित्यभिधीयते ॥१४॥ स्वस्थता या तु सा बुद्धेः प्रसादः परिकीर्तितः ॥ कारणानि च सर्वाणि सबाह्याभ्यंतराणि च ॥ १३ ॥ बुद्धेः प्रसादतः क्षिप्रं
वशगानि भवंत्युत ॥ ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं यच्च ध्यानप्रयोजनम् ॥ १४ ॥ एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा ध्याता ध्यानं समाचरेत् ॥ ज्ञानवैराग्य
संपन्नो नित्यमव्यग्रमानसः ॥ १५ ॥ श्रद्दधानः प्रसन्नात्मा ध्याता सद्भिरुदाहृतः ॥ ध्यै चिंतायां स्मृतो धातुः शिवचिंता मुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥
योगाभ्यासस्तथाल्पोऽपि यथा पापं विनाशयेत् ॥ ध्यायतः क्षणमात्रं वा श्रद्धया परमेश्वरम् ॥ १७ ॥ अव्याक्षिप्तेन मनसा ध्यानमित्यभिधीय
ते ॥ १८ ॥ बुद्धिप्रवाहरूपस्य ध्यानस्यास्यावलंबनम् ॥ ध्येयमित्युच्यते सद्भिस्तच्च सांबः स्वयं शिवः ॥ १९ ॥ विमुक्तिप्रत्ययं पूर्णमैश्वर्यं चाणि
मादिकम् ॥ शिवध्यानस्य पूर्णस्य साक्षादुक्तं प्रयोजनम् ॥ २० ॥ यस्मात्सौख्यं च मोक्षं च ध्यानादुभयमाप्नुयात् ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य ध्यान
युक्तो भवेन्नरः ॥२१॥ नास्ति ध्यानं विना ज्ञानं नास्ति ध्यानमयोगिनः॥ ध्यानं ज्ञानं च यस्यास्ति तीर्णस्तेन भवार्णवः॥२२॥ ज्ञानं प्रसन्नमेकाग्र
मशेषोपाधिवर्जितम् ॥ योगाभ्यासेन युक्तस्य योगिनस्त्वेव सिध्यति॥२३॥प्रक्षीणाशेषपापानां ज्ञाने ध्याने भवेन्मतिः ॥ पापोपहतबुद्धीनां तद्वा
र्तापि सुदुर्लभा ॥२४॥ यथावह्निर्महादीप्तः शुष्कमार्द्रं च निर्दहेत्॥ तथा शुभाशुभं कर्म ध्यानाग्निर्दहते क्षणात् ॥ २५ ॥ अत्यल्पोऽपि यथा दीपः
सुमहन्नाशयेत्तमः ॥ योगाभ्यासस्तथाल्पोऽपि महापापं विनाशयेत् ॥ २६ ॥ ध्यायतः क्षणमात्रं वा श्रद्धया परमेश्वरम् ॥ यद्भवेत्सुमहच्छ्रेयस्त
स्यांतो नैव विद्यते ॥२७॥ नास्ति ध्यानसमं तीर्थं नास्ति ध्यानसमं तपः ॥ नास्ति ध्यानसमो यज्ञस्तस्माद्ध्यानं समाचरेत् ॥२८॥ तीर्थानि तो
यपूर्णानि देवान्पाषाणमृण्मयान् ॥ योगिनो न प्रपद्यंते स्वात्मप्रत्ययकारणात् ॥ २९ ॥ योगिनां च वपुः सूक्ष्मं भवेत्प्रत्यक्षमैश्वरम् ॥ यथा स्थूल
मयुक्तानां मृत्काष्ठाद्यैः प्रकल्पितम् ॥ ३० ॥ यथेहांतश्चरा राज्ञः प्रियाः स्युर्न बहिश्चराः ॥ तथांतर्ध्याननिरताः प्रियाश्शंभोर्न कर्मिणः ॥ ३१ ॥
बहिष्करा यथा लोके नातीव फलभोगिनः ॥ दृष्टा नरेन्द्रभवने तद्वदत्रापि कर्मिणः॥३२॥यद्यंतरा विपद्यन्ते ज्ञानयोगार्थमुद्यतः ॥ योगस्योद्योगमा
त्रेण रुद्रलोकं गमिष्यति ॥ ३३ ॥ अनुभूय सुखं तत्र स जातो योगिनः कुले ॥ ज्ञानयोगं पुनर्लब्ध्वा संसारमतिवर्त्तते ॥३४ ॥ जिज्ञासुरपि योग
स्य यां गतिं लभते नरः ॥ न तां गतिमवाप्नोति सर्वैरपि महामखैः ॥३५॥ द्विजानां वेदविदुषां कोटिं सपूज्य यत्फलम्॥ भिक्षामात्रप्रदानेन तत्फलं
शिवयोगिने ॥३६॥ यज्ञाग्निहोत्रदानेषु तीर्थहोमेषु यत्फलम् ॥ योगिनामन्नदानेन तत्समस्तं फलं लभेत् ॥३७॥ ये चापवादं कुर्वंति विमूढाश्शिव
योगिनाम् ॥ श्रोतृभिस्तैं प्रपद्यन्ते नरकेष्वामहीक्षयात्॥३८॥सति श्रोतरि वक्ता स्यादपवादस्य योगिनाम् ॥ तस्माच्छ्रोता च पापीयान्दण्डयः सुप

१ उद्योगं कुरुते ह्रदंः ॥

हता मतः ॥ ये पुनः सततं भक्त्या भजंति शिवयोगिनः ॥३९॥ ते विंदंति महाभोगानंते योगं च शांकरम् ॥ भोगार्थिभिर्नरैस्तस्मात्संपूज्यः शिव
योगिनः॥४०॥ प्रतिश्रयान्नपानाद्यैः शय्याप्रावरणादिभिः ॥ योगधर्मः ससारत्वादभेद्यः पापमुद्गरैः॥४१॥वज्रतंदुलवज्ज्ञेयं तथा पापेन योगिनः॥
न लिप्यंते च पापौघैः पद्मपत्रं यथांभसा ॥४२॥ यस्मिन्देशे वसेन्नित्यं शिवयोगरतो मुनिः॥सोऽपि देशो भवेत्पूतः स पूत इति किं पुनः ॥४३॥
तस्मात्सर्वं परित्यज्य कृतमन्यद्विचक्षणः॥ सर्वदुःखप्रहाणाय शिवयोगं समभ्यसेत् ॥ ४४ ॥ सिद्धयोगफलो योगी लोकानां हितकाम्यया॥ भोगा
न्भुक्त्वा यथाकामं विहरेद्वात्र वर्तताम् ॥४५॥अथ वा क्षुद्रमित्येव मत्वा वैषयिकं सुखम्॥त्यक्त्वा विरागयोगेन स्वेच्छया कर्म मुच्यताम् ॥४६॥
यस्त्वासन्नां मृतिं मर्त्यो दृष्टारिष्टं च भूयसा॥ स योगारम्भनिरतः शिवक्षेत्रं समाश्रयेत् ॥४७॥ स तत्र निवसन्नेव यदि धीरमना नरः ॥ प्राणान्वि
नापि रोगाद्यैः स्वयमेव परित्यजेत् ॥ ४८ ॥ कृत्वाप्यनशनं चैव हुत्वा चांगं शिवानले[1] ॥ क्षिप्त्वा वा शिवतीर्थेषु स्वदेहमवगाहनात् ॥ ४९ ॥
शिवशास्त्रोक्तविधिवत्प्राणान्यस्तु परित्यजेत् ॥ सद्य एव विमुच्येत नात्र कार्या विचारणा॥५०॥रोगाद्यैर्वाथ विवशः शिवक्षेत्रं समाश्रितः ॥ म्रियते
यदि सोऽप्येवं मुच्यते नात्र संशयः॥५१॥यथा हि मरणं श्रेष्ठमुशंत्यनशनादिभिः॥शास्त्रविश्रंभधीरेण मनसा क्रियते यतः॥५२॥शिवनिन्दारतं हत्वा
पीडितः स्वयमेव वा ॥ यस्त्यजेद्दुस्त्यजान्प्राणान्न स भूयः प्रजायते॥५३॥शिवनिंदारतं हंतुमशक्तो यः स्वयं मृतः ॥ सद्य एव प्रमुच्येत त्रिः सप्त
कुलसंयुतः ॥ ५४ ॥ शिवार्थे यस्त्यजेत्प्राणाञ्छिवभक्तार्थमेव वा॥न तेन सदृशः कश्चिन्मुक्तिमार्गस्थितो नरः॥५५॥तस्माच्छीघ्रतरा मुक्तिस्तस्य
संसारमंडलात्॥ एतेष्वन्यतमोपायं कथमप्यवलम्ब्य वा॥५६॥षडध्वशुद्धिं विधिवत्प्राप्तो वा म्रियते यदि॥पशूनामिव तस्येह न कुर्यादौर्ध्वदेहिकम्॥
॥ ५७ ॥ नैवाशौचं प्रपद्येत तत्पुत्रादिर्विशेषतः ॥ खनेद्वा भुवि तद्देहं दहेद्वा शुचिनाग्निना ॥५८॥ क्षिपेद्वाप्सु शिवाम्भस्त्वेव त्यजेद्वा काष्ठलोष्टवत् ॥
अथैनमपि चोद्दिश्य कर्म चेत्कर्तुमीप्सितम् ॥५९॥ कल्याणमेव कुर्वीत शक्त्या भक्तांश्च तर्पयेत् ॥ धनं तस्य भजेच्छैवः शैवी चेत्तस्य संततिः ॥
नास्ति चेत्तच्छिवे दद्यान्नादद्यात्पशुसंततिः ॥ ६० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे शिवयोगवर्णनं नामैकोनचत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ इति स विजितमन्योर्यादवेनोपमन्योरधिगतमभिधाय ज्ञानयोगं मुनिभ्यः ॥ प्रणतिमुपगतेभ्यस्तेभ्य
उद्भवितात्मा सपदि वियति वायुः सायमंतर्हितोऽभूत्॥१॥ ततः प्रभातसमये नैमिषीयास्तपोधनाः ॥ सत्रांतेऽवभृथं कर्तुं सर्व एव समुद्ययुः॥२॥तत्र
ब्रह्मसमादेशाद्देवी साक्षात्सरस्वती ॥ प्रसन्ना स्वादुसलिला प्रावर्तत नदी शुभा॥३॥सरस्वतीं नदीं दृष्ट्वा मुनयो हृष्टमानसाः ॥ समाप्य सत्रं प्रारब्धं

१ न चासावात्मघातकः इति पाठान्तरम्।

चक्रुस्तत्रावगाहनम् ॥४॥ अथ संतर्प्य देवादींस्तदीयैः सलिलैः शिवैः ॥ स्मरंतः पूर्ववृत्तांतं ययुर्वाराणसीं प्रति ॥५॥ तदा ते हिमवत्पादात्पतंतीं दक्षि
णामुखीम् ॥ दृष्ट्वा भागीरथीं तत्र स्नात्वा तत्तीरतो ययुः ॥ ६ ॥ ततो वाराणसीं प्र[illegible] मुदितास्सर्व एव ते ॥ तदोत्तरप्रवाहायां गंगायामवगाह्य च
॥ ७ ॥ अविमुक्तेश्वरं लिंगं दृष्ट्वाभ्यर्च्य विधानतः ॥ [illegible] ददृशुर्दिवि भास्वरम् ॥ ८ ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशं तेजो दिव्यं महाद्भुतम् ॥
आत्मप्रभावितानेन व्याप्तसर्वदिगंतरम् ॥९॥ अथ पाशुप[illegible] सिद्धाः भस्मसंछन्न[illegible]ग्रहाः ॥ मुनयोऽभ्येत्य शतशो लीनाः स्युस्तत्र तेजसि ॥१०॥
तथा विलीयमानेषु तपस्विषु महात्मसु ॥ सर्वाश्चितरो[illegible] [illegible]दद्भुत[illegible] ॥ ११ ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य नैमिषीया महर्षयः ॥
किमेतदित्यजानंतो ययुर्ब्रह्मवनं प्रति ॥ १२ ॥ [illegible] लोकपावनः ॥ दर्शन नैमिषीयाणां संवादस्तैर्महा
त्मनः ॥ १३ ॥ शुद्धां बुद्धिं ततस्तेषां सांबे सानुचरे शिवे ॥ [illegible] चापि स[illegible] सत्रिणाम् ॥ १४ ॥ विज्ञाप्य जगतां धात्रे ब्रह्मणे
ब्रह्मयोनये ॥ स्वकार्ये तदनुज्ञातो जगाम स्वपुरं प्रति ॥ १५ ॥ अथ स्थानगतो [illegible] तुंबुरोर्नारदस्य च ॥ परस्परं स्पर्द्धितयोर्गाने विवदमानयोः
॥ १६ ॥ तदुद्भावितगानोत्थरसैर्माध्यस्थमाचरत् ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च सुखमास्ते [illegible] ॥ १७ ॥ तदानवसरादेव द्वाःस्थैर्द्वारि निवारिताः ॥ मुन
यो ब्रह्मभवनाद्बहिः पार्श्वमुपाविशन् ॥१८॥ अथ [illegible] गाने [illegible]पतां प्राप्य [illegible] ॥ [illegible]चर्येष्वनुज्ञातो ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ १९ ॥ त्यक्त्वा
परम्परस्पर्द्धां मैत्रीं च परमां गतः ॥ सह तेनाप्सरोभि[illegible] [illegible]सावृतः ॥२०॥ [illegible] देवं नकुलीश्वरमीश्वरम् ॥ भवनान्निर्ययौ धातुर्जलदा
दंशुमानिव ॥ २१ ॥ तं दृष्ट्वा षट्कुलीयास्ते नारदं [illegible] प्रणम्यावसरं [illegible] परमादरात् ॥२२॥ स चावसर एवायमितोंऽतर्गम्य
तामिति ॥ वदन्ययावन्यपरस्त्वरया परया युतः ॥ २३ ॥ [illegible] स्थिता ये वै ब्रह्मणे तान्न्यवेदयत् ॥ तेन ते विविशुर्वेश्म पिंडीभूयांडजन्मनः
॥ २४ ॥ प्रविश्य दूरतो देवं प्रणम्य भुवि दंडवत् ॥ [illegible] तदनुज्ञाताः परिवृत्योपतस्थिरे ॥२५॥ तांस्तत्रावस्थितान् पृष्ट्वा कुशलं कमलासनः
वृत्तांत वो मया ज्ञातं वायुरेवाह नो यतः ॥२६॥ भवद्भिः किं कृतं पश्चान्मारुतेऽतर्हिते सति ॥ इत्युक्तवति देवेशे मुनयोऽवभृथात्परम् ॥२७॥ गंगा
तीर्थेऽस्य गमनं यात्रां वाराणसीं प्रति ॥ दर्शनं तत्र लिंगानां [illegible]पितानां सुरेश्वरैः ॥२८॥ अविमुक्तेश्वरस्यापि लिंगस्याभ्यर्चनं तथा ॥ आकाशे महत
स्तस्य तेजोराशेश्च दर्शनम् ॥ २९ ॥ मुनीनां विलयं तत्र निर्गमं तेजसस्ततः ॥ याथात्म्यवेदनं तस्य चिंतितस्यापि चात्मभिः ॥३०॥ सर्वं सवि
स्तरं तस्मै प्रणम्याहुर्मुहुर्मुहुः ॥ मुनिभिः कथितं श्रुत्वा विश्वकर्मा चतुर्मुखः ॥३१॥ कंपयित्वा शिरः किंचित्प्राह गंभीरया गिरा ॥ प्रत्यासीदति युष्माकं

सिद्धिरामुष्मिकी परा ॥ ३२ ॥ सवद्भिरादौ [illegible] निग्माराधितः प्रभुः॥प्रसादाभिमुखो भूत इति भूतार्थसूचितम्॥३३॥ वाराणस्यां तु युष्माभिर्य
दृष्टं दिवि दीप्तिमत् ॥ तल्लिंगसंज्ञितं साक्षात्तेजो [illegible] ॥३४॥ तत्र लीनाश्च मुनयः श्रौतपाशुपतव्रताः ॥ मुक्ता बभूवुः स्वस्थाश्च नैष्ठिका
दग्धकिल्बिषाः ॥ ३५ ॥ प्रत्यानेन यथा मुक्ति[illegible] ॥ [illegible] चायमर्थः सूच्येत युष्मद्दृष्टेन तेजसा ॥ ३६ ॥ [illegible] काल एवैष देवादुप
नतः स्वयम् ॥ प्रयात दक्षिणं मेरोः शिखरं देवसेवितम् ॥ ३७ ॥ सनत्कुमारो यत्रास्ते मम पुत्रः परो मुनिः॥ प्रतीक्ष्यागमनं साक्षाद्भूतनाथस्य नंदि
नः ॥३८॥ पुरा सनत्कुमारोऽपि ब्रह्मापि परमेश्वरम् ॥ [illegible] विनयदूषितः ॥३९॥ अभ्युत्थानादिकं युक्तमकुर्वन्नतिनिर्भयः॥
ततोऽपराधात्क्रुद्धेन महोष्ट्रो नंदिना कृतः ॥४०॥ अथ [illegible] मया ॥ [illegible] देवं देवीं च नंदिनं [illegible] अनुनीय वै ॥ ४१ ॥
कथंचिद् दुष्टता तस्य प्रयत्नेन निवारिता ॥ [illegible] ॥४२॥ [illegible] महादेवः स्मयन्निव गणा[illegible] ॥ अवज्ञाय हि
मामेव तथाहंकृतवान्मुनिः ॥४३॥ अतस्त्वमेव [illegible] ब्रह्मणः पूर्वजः पुत्रा मां मूढमिव संस्मरन् ॥ ४४ ॥ मयैव शिष्य
स्ते दत्तो मम ज्ञानप्रवर्तकः ॥ धर्माध्यक्षाभिषेकं च तव निर्वर्तयिष्यति ॥ ४५ ॥ स [illegible] प्रथमः सर्वभूतगणाग्रणीः ॥ यत्पुराज्ञापनं मूर्ध्ना
प्रातः प्रतिगृहीतवान् ॥ ४६ ॥ तथा सनत्कुमारोऽपि [illegible] मदनुशासनात् ॥ प्रसादार्थं गणस्यास्य तपश्चरति दुश्चरम् ॥ ४७ ॥ द्रष्टव्यश्चेति
युष्माभिः प्राग्गणेशसमागमात् ॥ तत्प्रसादार्थमचिरान्नंदी [illegible] ॥ ४८ ॥ इति [illegible] विश्वयोगिना ॥ कुमारशिखरं मेरोर्द
क्षिणं मुनयो ययुः ॥ ४९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे नैमिषारण्यात्रावर्णनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
सूत उवाच ॥ तत्र स्कंदसरो नाम सरस्सागरसन्निभम् ॥ अमृतस्वादुशिशिरस्वच्छागाधलघूदकम् ॥ १ ॥ समंततः संघटितं स्फटिकोपलसंचयैः ॥
सर्वर्तुकुसुमैः फुल्लैश्छादिताखिलदिङ्मुखम् ॥२॥ शैवलैरुत्पलैः पद्मैः कुमुदैः [illegible] तरंगैरभ्रसंकाशैराकाशमिव भूमिगम् ॥३॥सुखावतरणारोहैः
स्थलैर्नीलशिलामयैः ॥ सोपानमार्गैः रुचिरैः शोभमानादिदिङ्मुखम् ॥४॥ [illegible] यथा [illegible] भूयसा ॥ स्नातैः [illegible] शुक्लकौपीनव
ल्कलैः ॥ ५ ॥ जटाशिखा[illegible] मुनिकुमारकैः ॥६॥ [illegible] कलशैः शिवैः ॥ कमंडलु
भिरन्यैश्च तादृशैः करकादिभिः ॥७॥ आत्मार्थं च परार्थं देवतार्थं विशेषतः ॥ आनीयमानसलिलमात्तपुष्पं च नित्यशः ॥ ८ ॥ अंतर्जलशिला
रूढैर्नीचानां स्पर्शशंकया ॥ आचारवद्भिर्मुनिभिः कृतभस्मांगधूसरैः॥९॥ इतस्ततोऽप्सु मज्जद्भिरिह शिष्टैः शिलागतैः॥ तिलैश्च साक्षतैः पुष्पैस्त्यक्तद

4

र्भपवित्रकैः ॥१०॥ देवाद्यमृषिमध्यं च निर्वर्त्य पितृतर्पणम् ॥ निवेदयेदभिज्ञेभ्यो नित्यस्नानगतान् द्विजान् ॥११॥ स्थानेस्थाने कृतानेकबलिपुष्पसर्मा
रणैः ॥ सौरार्घ्यपूर्वं कुर्वद्भिः स्थंडिलेऽभ्यर्चनादिकम् ॥१२॥ क्वचिन्निमज्जदुन्मज्जत्प्रत्रस्तगजयूथपम् ॥ क्वचिच्च तृषयायातमृगीमृगतुरंगमम् ॥१३॥
क्वचित्पीतजलोत्तीर्णमयूरवरवारणम् ॥ क्वचित्कृततटाघातवृषप्रतिवृषोज्वलम् ॥१४॥ क्वचित्कारंडवरवैः क्वचित्सारसकूजितः ॥ क्वचिच्च कोकनिनदैः
क्वचिद्भ्रमरगीतिभिः ॥ १५ ॥ स्नानपानादिकरणैः स्वसंपद्द्रुमजीविभिः ॥ प्रणयात्प्राणिभिस्तैस्तैर्भाषमाणमिवासकृत् ॥ १६ ॥ कूलशाखिशिखा
लीनकोकिलाकुलकूजितैः ॥ आतपोपहतान्सर्वान्नामंत्रयदिवानिशम् ॥ १७ ॥ उत्तरे तस्य सरसस्तीरे कल्पतरोरधः ॥ वेद्यां वज्रशिल
मय्यां मृदुले मृगचर्मणि॥१८॥ सनत्कुमारमासीनं शश्वद्बालवपुर्द्धरम् ॥ तत्कालमात्रोपरतं समाधेरचलात्मनः ॥ १९ ॥ उपास्यमानं मुनिभिर्योगी
न्द्रैरपि पूजितम् ॥ ददृशुर्नैमिषेयास्ते प्रणताश्चोपतस्थिरे ॥ २० ॥ यावत्पृष्टवते तस्मै प्रोचुः स्वागतकारणम् ॥ तुमुलः शुश्रुवे तावद्दिवि दुंदुभिनि
स्वनः ॥२१॥ ददृशे तत्क्षणे तस्मिन्विमानं भानुसन्निभम् ॥ गणेश्वरैरसंख्येयैः संवृतं च समंततः॥२२॥अप्सरोगणसंकीर्णं रुद्रकन्याभिरावृतम् ॥
मृदंगमुरजोद्घुष्टं वेणुवीणारवान्वितम् ॥२३॥ चित्ररत्नवितानाढ्यं मुक्तादामविराजितम् ॥ मुनिभिस्सिद्धगंधर्वैर्यक्षचारणकिन्नरैः॥२४॥नृत्यद्भिश्चैव
गायद्भिर्वादयद्भिश्च संवृतम् ॥ वीरगोवृषचिह्नेन विद्रुमद्रुमयष्टिना ॥ २५ ॥ कृतगोपुरसत्कारं केतुना मान्यहेतुना ॥ तस्य मध्ये विमानस्य चामर
द्वितयांतरे ॥ २६ ॥ छत्रस्य मणिदंडस्य चन्द्रस्येव शुचेरधः ॥ दिव्यसिंहासनारूढं देव्या सुयशया सह ॥२७॥ श्रिया च वपुषा चैव त्रिभिश्चाक्षि
विलोचनैः ॥ प्राकारैरभिकृत्यानां प्रत्यभिज्ञापकं प्रभोः॥२८॥अविलंघ्यजगत्कर्तृराज्ञापनमिवागतम्॥सर्वानुग्रहणं शंभोः साक्षादिव पुरः स्थितम् ॥
॥२९॥ शिलादतनयं साक्षाच्छ्रीमच्छूलवरायुधम् ॥ विश्वेश्वरगणाध्यक्षं विश्वेश्वरमिवापरम् ॥३०॥ विश्वस्यापि विधातॄणां निग्रहानुग्रहक्षमम्॥चतुर्बाहु
मुदारांगं चन्द्ररेखाविभूषितम् ॥ ३१ ॥ कंठे नागेन मौलौ च शशांकेनाप्यलंकृतम्॥सविग्रहमिवैश्वर्यं सामर्थ्यमिव सक्रियम्॥३२॥समाप्तमिव निर्वाण
सर्वज्ञमिव संगतम् ॥दृष्ट्वा प्रहृष्टवदनो ब्रह्मपुत्रः सहर्षिभिः॥३३॥ तस्थौ प्राञ्जलिरुत्थाय तस्यात्मानमिवार्पयन् ॥ अथ तत्रांतरे तस्मिन्विमाने चावनि
गते ॥३४॥ प्रणम्य दंडवद्देवं स्तुत्वा व्यज्ञापयन्मुनीन् ॥ षट्कुलीया इमे दीर्घं नैमिषे सत्रमास्थिताः ॥ आगता ब्रह्मणा दिष्टाः पूर्वं त्वाभिकांक्षया ।
॥३५॥श्रुत्वा वाक्यं ब्रह्मपुत्रस्य नन्दी छित्वा पाशान्दृष्टिपातेन सद्यः॥शैवं धर्मं चेश्वरं ज्ञानयोगं दत्त्वा भूयो देवपार्श्वं जगाम॥३६॥सनत्कुमारेण
च तत्समस्तं व्यासाय साक्षाद्गुरवे ममोक्तम्॥व्यासेन चोक्तं महितेन मह्यं मया च तद्वः कथितं समासात् ॥३७॥ नावेदविद्भ्यः कथनीयमेतत्पुराण

त्वं पुरशासनस्य ॥ नाभक्तशिष्याय च नास्तिकेभ्यो दत्तं हि मोहान्नरकं ददाति॥३८॥ मार्गेण सेवानुगतेन यैस्तद्दत्तं गृहीतं पठितं श्रुतं वा॥तेभ्यः सुखं धर्ममुखं त्रिवर्गं निर्वाणमंते नियतं ददाति ॥३९॥ परस्परस्योपकृतं भवद्भिर्मया च पौराणिकमार्गयोगात् ॥ अतो गमिष्येऽहमवाप्तकामः सम स्तमेवास्तु शिवं सदा नः॥४०॥ सूते कृताशिषि गते मुनयः सुवृत्ता यागे च पर्यवसिते महति प्रयागे॥काले कलौ च विषयैः कलुषायमाणे वाराणसीपरिसरे वसतिं वितेनुः॥४१॥अथ च ते पशुपाशमुमुक्षयाखिलतया कृतपाशुपतव्रताः ॥ अधिकृताखिलबोधसमाधयः परमनिर्वृतिमापुरनिंदिताः ॥४२॥ व्यास उवाच॥ एतच्छिवपुराणं हि समाप्तं हितमादरात् ॥ पठितव्यं प्रयत्नेन श्रोतव्यं च तथैव हि ॥४३॥ नास्तिकाय न वक्तव्यमश्रद्धाय शठाय च ॥ अभक्ताय महेशस्य तथा धर्मध्वजाय च ॥४४॥एतच्छ्रुत्वा ह्येकवारं भवेत्पापं हि भस्मसात् ॥ अभक्तो भक्तिमाप्नोति भक्तो भक्तिसमृद्धिभाक् ॥ ४५ ॥ पुनः श्रुते च सद्भक्तिर्मुक्तिस्स्याच्च श्रुते पुनः॥तस्मात्पुनःपुनश्चैव श्रोतव्यं हि मुमुक्षुभिः ॥४६॥ पंचावृत्तिः प्रकर्तव्या पुराणस्यास्य सद्धिया ॥ परं फलं समुद्दिश्य तत्प्राप्नोति न संशयः ॥४७॥ पुरातनाश्च राजानो विप्रा वैश्याश्च सत्तमाः ॥ सप्तकृत्वस्तदावृत्त्यालभंत शिवदर्शनम् ॥ ४८ ॥ श्रोष्यत्यथापि यश्चेदं मानवो भक्तितत्परः ॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगानंते मुक्तिं लभेच्च सः॥ ४९ ॥एतच्छिवपुराणं हि शिवस्यातिप्रियं परम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं ब्रह्मसंमितं भक्तिवर्द्धनम्॥५०॥एतच्छिवपुराणस्य वक्तुः श्रोतुश्च सर्वदा॥सगणस्ससुतस्सांबश्शं करोतु स शंकरः ॥ ॥ ५१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे सप्तम्यां वायवीयसंहितायामुत्तरभागे व्यासोपदेशश्रीशिवपुराणमाहात्म्यवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

इदं पुस्तकं क्षेमराज-श्रीकृष्णदास इत्यनेन स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) मुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् । संवत् १९८२, शके १८४७.